

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

4389
(39)

Αριθ. ελ.

(39)

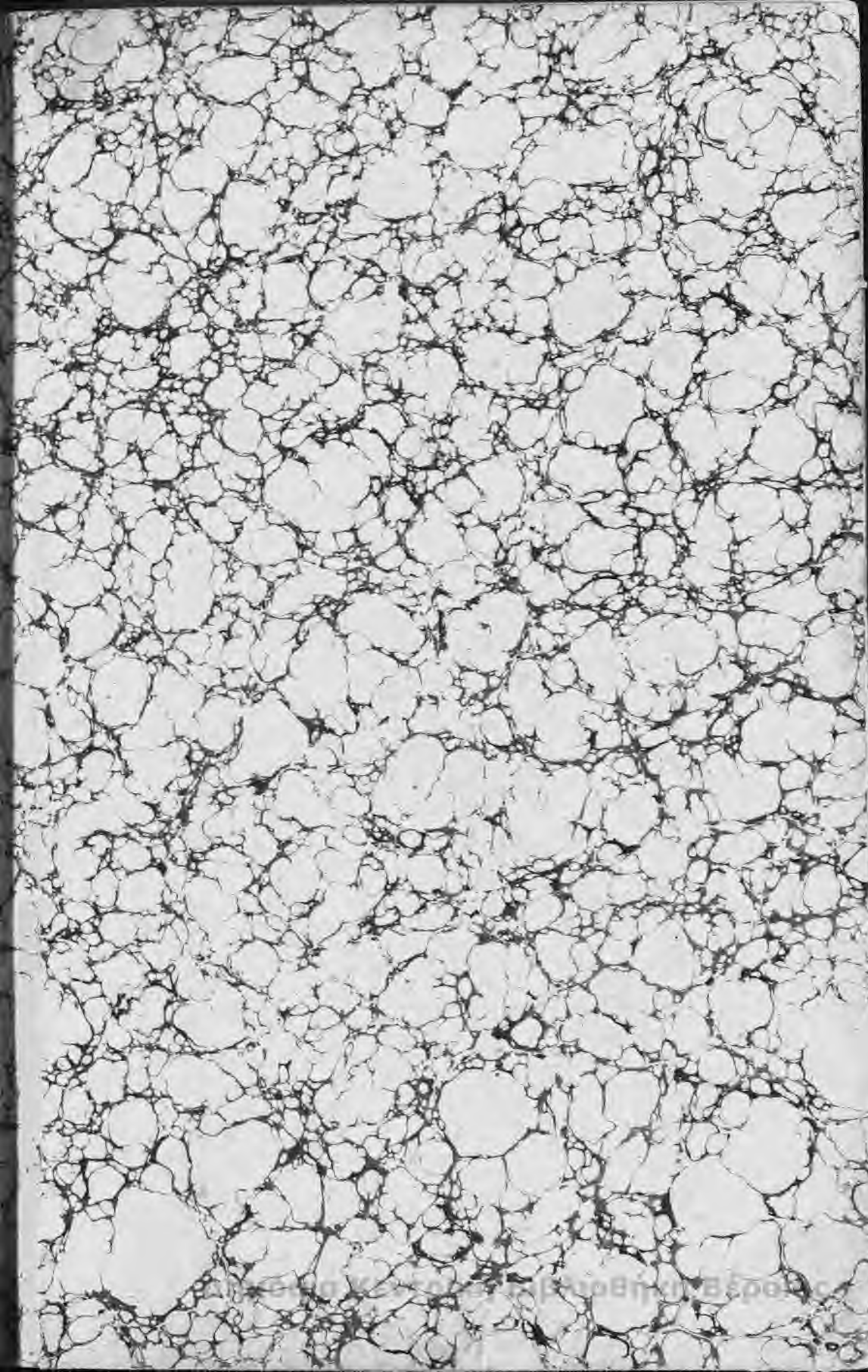
ΔΩΡΕΑ

Αφορ. 6014

GRYK-00014

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Σταυρινού

Αρ. Ειρ. 39

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

P. DECHARME

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

ΤΗΣ

ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ

ΥΠΟ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΕΝΘΑΡΡΥΝΞΙΝ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΚΑΡΑΛΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΟΔΟΣ ΟΦΘΑΛΜΙΑΤΡΕΙΟΥ, ΑΡΙΘ. 3

1891

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Андрей Кевроль и Андрей Барон

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Α' ΜΑΧΗ ΘΕΩΝ ΚΑΙ ΓΙΓΑΝΤΩΝ

ΤΗ,
ΜΑΚΑΡΙΑ, ΜΝΗΜΗ,
ΤΟΥ
ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ

Ο ΜΕΤΑΦΡΑΣΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α'

Οἱ μῦθοι, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία, εἰσὶ διὰ τοὺς πολλοὺς ἐκπληκτικὸν ἀντικείμενον. Ἀποστερούμενοι τοῦ ποιητικοῦ θελγήτρου καὶ ἐξεταζόμενοι ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν περὶ τῶν θεῶν ἀφηγήσεων αὐτῶν φαίνονται συχνάκις ἐπίνοιαι παράδοξοι καὶ ἀνήθικοι. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὅπερ πανταχοῦ ἔσχε τὴν θέαν καθαρὰν καὶ σαφῇ, φαίνεται γενόμενον παίγνιον μωρᾶς πλάνης ὡς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας. Οὐ μόνον παρέχει τῇ θεότητι ἀνθρωπίνην μορφὴν, πάθη καὶ ἀδυναμίας, ἀλλ' ἀποδίδει εἰς τοὺς μεγίστους τῶν θεῶν ἐγκλήματα ἀποδοκιμαζόμενα ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, φόνους, μοιχεύσεις, αἱμομιξίας. Παράδοξος πλάνη, ἐκπλήττουσα τὸ πρῶτον. Εἶναι ἀληθές ὅτι τινὲς ἐνόμισαν ὅτι εὗρον τὴν λύσιν τῆς δυσχερείας ταύτης. Κατ' αὐτοὺς, ἡ λυπηρὰ τῆς μυθολογίας πληγὴ δὲν χρήζει τοῦ κόπου νὰ ἐρευνηθῇ· ἐμπνέει τὴν ἀποστροφὴν μόνον καὶ τὸν οἶκτον πρὸς τὴν τυφλότητά, ἐν ᾗ διέμενε βεθυθισμένος θρησκευτικῶς λαὸς εὐφυὲς ἐν πᾶσιν, ἀλλ' ἀτυχῶς βιώσας πρὶν ἐμφανισθῶσιν αὐτῷ τὰ θεῖα εὐεργετήματα. Δύναται ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν κριτικὴν; Δὲν πιστεύομεν. Γνωστόν, ὅτι ἀκούσης τῆς μυθολογίας, ἥτις συχνάκις καταβιβάζει καὶ ἀτιμάζει τὴν θεότητα, τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἐξέλαμψε δὲ παρ' αὐτῇ αὐτομάτως, πρὸ τῆς γενέσεως πάσης φιλοσοφίας¹. Ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων οἱ

¹ Ἡ ἀνάπτυξις τῆς τελευταίας ταύτης γνώμης, εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς συγγράμματός τινος τοῦ κ. Louis Ménard, ἐπιγραφομένου: *La morale avant les philosophes*. Βλ. ὡσαύτως τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ κ. J. Girard: *Sentiment religieux en Grèce d'Homère à Eschyle*. Ὁ κ. E. Havet ἐν τῷ πρώτῳ μέρει

"Ελληνες, οἱ ἀρεσκόμενοι νὰ ἀκούωσι τὴν ἀφήγησιν τῶν ἀθεμίτων ἐρώτων τοῦ Διὸς, ἐπίστευον τὸν θεὸν τοῦτον οὐ μόνον θεὸν ὑπέρτατον, πανίσχυρον τοῦ κόσμου κύριον, ἀλλὰ καὶ πατέρα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐφ' οὗ ἐφορᾷ ἀπαύστως, θεὸν δίκαιον ἀμείβοντα καὶ τιμωροῦντα, δωρητὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν δεινῶν τοῦ βίου, ἀφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἀναμένει τὸ πᾶν καὶ ὃν προσπαθεῖ νὰ καταπραύνη διὰ τῆς ταπεινότητος καὶ τῶν προσευχῶν.

«Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας»

ἔλεγε βραδύτερον ὁ Ἡσίοδος. Ποσάκις δὲ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει δὲν ἀπαντᾷ ἐκφραζόμενον τὸ αἶσθημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας καὶ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἐκ τινος ἰσχυρᾶς δυνάμεως, προστάτιδος ἢ τιμωροῦ τῶν θεῶν τῆς ἡθικῆς νόμων! Ὄταν οἱ "Ελληνες δὲν ὀμιλῶσι τὴν μυθολογικὴν γλῶσσαν, ἢ περὶ τῆς θεότητος ἔννοια αὐτῶν δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἡμετέρας. Παρ' αὐτοῖς ἡ μυθολογία καὶ ἡ θρησκεία, ἂν καὶ συνεβίωσαν, εἰς τῷ ὄντι δύο διάφορα πράγματα ἀντίθετα ἐνίστε, ἅτινα πρέπει νὰ ἐξετάζωνται κεχωρισμένα. Ἡ μυθολογία αὕτη, διακρινόμενη τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος¹, εἶναι ἐκ τῶν περιπλοκωτάτων ζητημάτων, ἅτινα παριστᾷ ἡ μελέτη τῆς ἀρχαιότητος. Προφανὲς ὅτι οἱ μῦθοι οἱ ἀποτελοῦντες τὸν ἱστὸν αὐτῆς δὲν ἐφευρέθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν πρὸς τέρψιν τοῦ πλήθους. Δὲν δύναται τις νὰ κατανοήσῃ πῶς ἄνθρωποι, ἀνήκοντες εἰς φυλὴν νουνεχὴ καὶ εὐφυᾶ, παρελογίζοντο λαλοῦντες περὶ τῶν θεῶν. Τὰ ἐκπλήσσοντα ἡμᾶς ἐπινοήματα ταῦτα, ἅτινα οἱ ὀμηρικοὶ "Ελληνες ἐπανελάμβανον χωρὶς νὰ ἐννοῶσιν, ἔσχον πιθανὸν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῇ δημῳδαί φαντασίᾳ, καὶ ἐπροικίσθησαν κατὰ τὴν γένεσιν δι' εὐλόγου σημασίας. Εἰς τὰς μεμακρυσμένας ταύτας ἀρχάς, ἐν αἷς ὑπάρχει ἡ τῶν μύθων ἔννοια, προσπαθεῖ ν' ἀνέλθῃ σήμερον ἡ κριτικὴ εἶναι ἡ ἱστορία, ἣν διατείνεται ν' ἀνοικοδομήσῃ.

Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι νέον. Ἐτέθη πρὸς λύσιν εἰς τοὺς "Ελληνας

τοῦ συγγραμματος τοῦ Origines du Christianisme κατέδειξε διὰ πραγμάτων, ὅτι πλεῖστοι θρησκευτικαὶ ἰδέαι τῶν νεωτέρων εἰς κληροδοτήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

¹ Ὁ κ. Max Müller ὥρισε καθαρῶτα τὴν διάκρισιν ταύτην ἐν πολλαῖς σελίδι τοῦ Nouvelles leçons sur la science du langage, τ. Β', σ. 147 καὶ ἐφ. τῆς γαλλ. μεταφρ. τῶν κκ. Perrot καὶ Harris.

ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος ἐξεγέρσεως. Ἀφ' οὗτου ὁ Ξενοφάνης ἀπεφάνη ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, τὸ μέγιστον πάντων τῶν ὄντων, ἀνόμοιον τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τε τὴν μορφήν καὶ τὸν νοῦν, αἱ ἀπλοῖκαὶ δοξασίαι τῶν πρώτων αἰώνων ἐκλονίσθησαν παρὰ τισι πνεύμασιν. Οὐ μόνον ὁ Πλάτων ἐφυγάδευσε τὸν Ὅμηρον ἀπὸ τῆς Πολιτείας αὐτοῦ ὡς κακῶς περὶ τῶν θεῶν λαλήσαντα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ποιηταί, οἱ εὐρίσκοντες ἐν τοῖς κατορθώμασι τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων πλουσίαν ὕλην διὰ τοὺς ὕμνους αὐτῶν, συχνάκις εὐρίσκοντο ἐν ἀμηχανίᾳ ἕνεκα τῶν ἐν τοῖς μύθοις ἀνοησιῶν καὶ ἀνηθικοτήτων. Ὁ Πίνδαρος ἐξέλεγε τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις ἀπορρίπτων τὰς προσβαλοῦσας τὸ θεῖον μεγαλεῖον¹. Ὑπὸ δὲ τοῦ Εὐριπίδου ἐνομιζοντο αἱ παραδόσεις αὗται «αἰοιδῶν δύστηνοι λόγοι»². ἀπεφαίνετο δὲ ὅτι «εἰ οἱ θεοὶ εἰσι κακοὶ οὐκ εἰσι θεοί»³. Ὁ φυσικὸς λογισμὸς τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀνεγνώριζεν ἐν τοῖς ἀντικειμένοις τῆς λατρείας αὐτοῦ θεοὺς μεθύσους, φονεῖς ἢ μοιχοὺς. Διὸ ἀπεδοκίμαζον τὸ φιλάληθές τινων τῶν περὶ θεῶν μύθων, οὓς ἀπωτάτῃ ἀρχαιοτήτι ἐκκληροδότησεν αὐτοῖς· ἀνεζήτουν τοὺς ἐφευρέτας τοιούτων μύθων καὶ τὸν σκοπόν, δι' ὃν οὗτοι ἐπλάσθησαν. Ὅθεν ἡ ἄρνησις τῆς πραγματικότητος τῆς μυθολογίας ὅλης καὶ ἡ ἐξέτασις αὐτῆς ὡς ἔργου ἐσκεμμένου καὶ προμεμελετημένου πνευμάτων τινῶν δὲν ἀπεῖχε πολὺ. Ἐν τῇ στενῇ πράγματι ταύτῃ ἰδέα περιωρίζετο ἡ κριτικὴ τῶν Ἑλλήνων.

Διὰ τοὺς μὲν οἱ μῦθοι εἶναι ἀπλοῦν περικάλυμμα, ἀποκρύπτον τοὺς θησαυροὺς μυστηριώδους τινὸς ἐπιστήμης, ἐν ᾗ οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι ἀπέκρυψαν τὰς περὶ τῶν μεγάλων νόμων τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνώσεις, καὶ τὰς περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων θεωρίας αὐτῶν. Ἡ ἀλληγορικὴ γλῶσσα, ἣν μετεχειρίσθησαν ὅπως παραδώσωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ ταμεῖον τῆς ἐπιστήμης αὐτῶν, ἐπειδὴ δὲν διηρμηνεύετο σὺν τῷ χρόνῳ, ἔπαυσε κατανοουμένη· ἐκ τούτου δὲ ἡ μυθολογικὴ αὕτη φρασεολογία, ἥς ἐνόμισαν ὅτι εὗρον τὴν κλεῖδα, λέγοντες εἴτε μετὰ τοῦ Ἐπιχάρμου «τοὺς θεοὺς εἶναι ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας»⁴, εἴτε μετὰ τοῦ φιλοσόφου Μητροδώρου, ὅτι τὰ θεῖα

¹ Βλ. ἰδίᾳ Ὀλυμ. Θ', 35 καὶ ἐφ. ἔκδ. Dissen.

² Ἡρακλ. Μαινόμ. 1346, ἔκδ. G. Dindorf.

³ Βελλεροφ. ἀπ. 23. Ἰφιγ. Ταύρ. 387, ἐν ᾗ δὲν πιστεύει εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ Ταντάλου.

⁴ Παρὰ Στοβ. Ἀνθολ. 91, 92.

2^α συμβεβηκότα παρίστων τούς διαφόρους συνδυασμούς τῶν στοιχείων ἐν τῷ κόλπῳ τῆς φύσεως¹. Ἐτεροι δέ, πιστεύοντες τὴν θρησκείαν ὡς τὸν ἰσχυρότατον χαλινὸν τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἐφαντάσθησαν ὅτι οἱ μῦθοι, οἱ ἀναφέροντες περὶ τῆς παντοδυναμίας τῶν θεῶν καὶ τῆς ἐπαγρυπνήσεως, ἦν ἐξασκουῖσιν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν, ἵνα ἐμποιήσωσι τῷ ὄχλῳ σωτήριον τρόπον καὶ ἠθικὴν, ἥτις θὰ καθίστα αὐτὸν βελτίονα. Οἱ δὲ μῦθοι, οἱ ἀφηγούμενοι τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν θεῶν, ἦσαν ἐνοχοὶ ἐφευρέσεις μοχθηρῶν ποιητῶν.

3^α Τρίτον σύστημα ἐρμηνείας εἶναι τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Εὐημέρου. Λέγουσιν ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος, ἐπιφορτισθείς ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου νὰ περιπλεύσῃ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν καὶ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Ἀσίας, διηγεῖτο ὅτι, διαπλέων τὸν Ἰνδικὸν Ὠκεανόν, προσωρμίσθη εἰς τὴν νῆσον Παγχαϊάν, ἔνθα ἀνεκάλυψεν ἐπιγραφάς, περιεχούσας ἀληθῆ περὶ τῶν ἐλληνικῶν θεῶν ἀποκάλυψιν. Κατὰ τὰ μνημεῖα ταῦτα, τὰ θαυμασία ὄντα, ἅτινα οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευον, οὐδαμῶς ἦσαν θεοί, ἀλλ' ἡγεμόνες, μαχηταὶ ἢ διδάσκαλοι φιλόσοφοι, μετὰ θάνατον θαυμασθέντες καὶ τυχόντες παρὰ τῶν εὐγνωμόνων ὁμοίων αὐτοῖς ἀνθρώπων θείων τιμῶν. Ἡ μυθολογία καθίστατο οὕτω τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος². Τὸ σύστημα τοῦ Εὐημέρου, ἐρμηνευθὲν ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ Ἐννίου καὶ ληφθὲν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἀπολογητῶν ὡς ὄπλον κατὰ τῶν εἰδωλολατρικῶν δοξασιῶν, εὗρεν, ἂν καὶ καταφανῶς ψευδές, μιμητὰς μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Μυθολογικόν τι ἔργον, γραφὲν κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ ἀββᾶ Banier, ἐπὶ πολὺ ἀπολαμβάνον μεγάλην πίστιν, εἶναι ὅλως ἀφιερωμένον, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ τίτλου³, εἰς ἀναζήτησιν ὑπὸ «τὰ κοσμήματα τοῦ μύθου» τῆς ἱστορίας τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ἑλλάδος. Βραδύτερον καὶ ἄλλοι Γάλλοι σοφοί, ὁ Clavier, ὁ Saint-Croix, ὁ Raoul-Rochette τὴν αὐτὴν ἡκολούθησαν ὁδόν. Σήμερον ἔτι, καίτοι σπουδαιόταται εἶναι αἱ νεώ-

¹ Διογ. Λαέρτ. Β', 11. Τατιανός, ad. Græc., 37. Οἱ φιλόσοφοι τῆς στωικῆς σχολῆς παρεδέχοντο γενικῶς τὴν μέθοδον ταύτην τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας.

² Περί τούτου βλέπε τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. de Block, Evhemère, son livre et sa doctrine, Mons et Bruxelles, H. Monceaux, 1876. Ἀρκοῦμεθα εἰς συντόμους ἐνδείξεις. Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες ἐνόουν καὶ ἡρμηνευσιν τὴν μυθολογίαν, πρβ. ἰδίᾳ: Grote, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τόμ. 11, κεφ. 11, σ. 65—193 γαλ. μετ. τοῦ κ. de Sadous.

³ La mythologie des fables expliquées par l'histoire.

ταται κατακτήσεις της μυθολογικής ἐπιστήμης, ὁ εὐημερισμός ζῇ¹. Οἱ μὴ πιστεύοντες πλέον ὅτι ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ δὲν δύνανται ν' ἀρνηθῶσι τὴν ἱστορικὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἀχιλλέως, υἱοῦ τῆς Θέτιδος ἢ τῆς Ἑλένης, ἀδελφῆς τῶν Διοσκούρων. Ἀπασαί αἱ ψευδεῖς θεωρίαι, αἱ ἐφευρεθεῖσαι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἐξηγήσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς μυθολογίας αὐτῶν, ἀνενεώθησαν ἄλλως παρὰ τοῖς συγχρόνοις. Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν ὁ Βοκάκιος ἐν τῇ Γενεαλογίᾳ τῶν θεῶν, ὁ Gyraldi ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν ἐθνικῶν θεῶν, ὁ Noel Conti (Natalis Comes) ἐν τῇ Μυθολογίᾳ αὐτοῦ, πάντες λαμβάνουσιν ὡς ἀφετηρίαν, ὅτι οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος εἰσὶ σοφαὶ προσωποποιήσεις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὧν ἡ περιγραφὴ ἐκαλύφθη ἐπὶ σκοπῷ ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς ἀλληγορίας. Τοῦτο ὑπεστήριζεν ὁ Βάκων ἐν τῇ πραγματείᾳ de Sapientia veterum, περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ὁ Dupuis, ἐν τῷ πλήρει ἄλλως σοφίας καὶ ἐμβριθείας συγγράμματι αὐτοῦ Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν λατρειῶν (Origine des cultes), προέβη μέχρι τοῦ παραλογισμοῦ τοῦ νὰ διατείνηται, ὅτι ἀνεῦρεν ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν μυθολογίαν ἐπιστήμην ὅλως ἀστρονομικὴν.

Εἰς τὰς ἀρχαίας ταύτας πλάνας προσετέθη καὶ νέα, πηγάσασα ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ὁ Ἀσιανολόγος Bochart, ὅστις παρήγε τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ἐκ ῥιζῶν ἐβραϊκῶν, συνεισφέρει πρὸς αὐτόν, ὅτε διέβλεπε τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς ὁμηρικῆς μυθολογίας καὶ τῶν παραδόσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ ἀνεκάλυπτεν ὅτι ὁ Νῶε κρύπτεται ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Κρόνου, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς υἱοὶ τοῦ πατριάρχου ἔλαβον παρ' Ἑλλήσι τὴν μορφήν τοῦ Διός, τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ Πλούτωνος². Ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἑθνικῆς θεολογίας καὶ τῆς χριστιανικῆς φυσιολογίας Βόσιος³ ἰδρύσει μεταξὺ τῶν θεῶν τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν τῆς Ἀγ. Γραφῆς προσώπων οὐχ ἥττον καταπληκτικὰς σχέσεις. Huet, ὁ σοφὸς ἐπίσκοπος τοῦ Ἀβρίγκκα (Avranches), πειρώ-

¹ Κατὰ τὸν κ. Morreau de Jonnès (Les temps mythologiques, essai de la restitution historique, Paris, Didier, 1876), οἱ θεοὶ εἶναι οἱ πρόγονοι, οἱ βασιλεῖς, θεοποιηθέντες ὑπὸ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀπογόνων. Τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. Em. Hoffmann, Mythen aus der Wanderzeit der græco-italischen Stämme, 1er Theil, Kronos und Zeus (Leipzig, Teubner, 1876) διαφόρους περιλαμβάνει γνώμας, ἀλλ' ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα.

² Geographia sacra, Βιβλ. Α', 1.

³ De theologia gentili et physiologia christiana, sive de origine et progressu idololatriæ. Amstelodami, 1668.

μενος ν' ἀποδείξῃ ὅτι πάντα τὰ καλὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς θεολογίας ἐλήφθησαν ἀπὸ τοῦ Μωϋσέως, ἐβεβαίουν σοβαρῶς, ὅτι ὁ ἑβραῖος νομοθέτης ἦτο τὸ πρωτότυπον τῶν πλείστων θεῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, πρόσωπον μυρίας ἔχον μορφὰς καὶ μυρία ὀνόματα, ὅπερ ἐν Ἑλλάδι ἐταυτίζετο ἀδιαφόρως πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἢ τὸν Ἥφαιστον, τὸν Ἀδωνιν ἢ τὸν Πρίαπον¹, ὅπως καὶ αἱ θεαὶ τοῦ Ὀλύμπου παρήγοντο ἅπασαι ἀπὸ τῆς Μιριάμ, ἀδελφῆς τοῦ Μωϋσέως, ἢ Σαπφώρας, συζύγου αὐτοῦ. Τὰ ἐπινοήματα ταῦτα τοῦ εὐσεβοῦς ἐπισκόπου, δι' ἃ μειδιῶμεν σήμερον, ἐπιστεύοντο ὑπὸ τινων ὅτε ἐγράφησαν. Μεταξὺ τῶν σοφῶν, τῶν καταγινομένων τότε εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιότητος, ἔνιοι, κατεχόμενοι ὑπὸ τῶν μελετῶν αὐτῶν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, δὲν ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσιν ὅτι ἡ ἡθικὴ τῶν Ἑλλήνων περιλαμβάνει τὸ καλὸν καὶ ἡ θρησκεία αὐτῶν τὸ λογικόν. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν πᾶσα ἡ τῶν Ἑθνικῶν γενεὰ εἶχε καταδικασθῇ εἰς τὴν πλάνην καὶ τὴν τυφλότητα, διὰ τοῦτο, ἂν ἀνεκάλυπτον παρ' αὐτοῖς σπινθῆρά τινα εὐφυίας καὶ λογικοῦ, ἔλεγον ὅτι παρέλαβον τοῦτον ἐκ τῆς ἀληθοῦς θρησκευτικῆς ἐστίας, ἥτις ἔλαμψεν ἐν μόνῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, ἢ ὅτι τὸ μνημεῖον τῆς ἐθνικῆς σοφίας ἀπετελεῖτο ἐξ ἡκρωτηριασμένων λειψάνων, εὐκόλως ἀναγνωριζομένων ἐκ τινος ἀρχικῆς ἀποκαλύψεως.

Ἡ εἰκασία αὕτη κατέλαβε κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν τὴν φαντασίαν ἐνὸς τῶν περιφανεστάτων τῆς Ἀγγλίας πολιτικῶν καὶ διασημοτάτων ἄμα συγγραφέων, τοῦ Γλάδστονως. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Περὶ Ὀμήρου καὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ὡς καὶ ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ αὐτοῦ συγγράμματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «*Juventus Mundi*», ὁ κ. Γλάδστον ὑποστηρίζει τὴν εἰκασίαν ταύτην, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία εἶναι ἀλλοίωσις τῶν ὑψηλῶν καὶ μυστηριωδῶν δογμάτων, τῶν ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἀποκαλυφθέντων. Ἡ πρώτη αὕτη θρησκεία, ἥς τὰ στοιχεῖα διετηρήθησαν ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ καὶ Μεσσίας παραδόσεσι τῶν Ἑβραίων, εἶχεν ὡς κύρια δόγματα τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς καὶ ὑπερτάτου Θεοῦ, Τριάδος συναπτομένης ἐν τῇ ἐνότητι ταύτῃ, θείας Σοφίας διατηρούσης τὸν κόσμον ὃν ἔπλασεν, ἐλπίδος λυτρωτοῦ, ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν κατελθόντος ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἰδρῦσῃ τὸ ὀριστικὸν βασίλειον τοῦ Θεοῦ, πίστεως πρὸς μοχθηρὰν τινα δύναμιν, ἥτις ἐπαναφέρει τοὺς ἀποστάτας ἀγγέλους καὶ

¹ Demonstratio Evangelica Κεφ. Γ', 3. Η', 5 κτλ.

οὐ παύεται δελεάζουσα τοὺς ἀνθρώπους. Ταιαῦται ἦσαν, κατὰ τὸν κ. Γλάδστωνα, αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ ἀλήθειαι, αἱ ἐνεκολπώθη ἡ γεννωμένη ἀνθρωπότης. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀποστατήσαν κατὰ τοῦ Θεοῦ, δὲν ἐβράδυνε ν' ἀλλοιώσῃ τὴν πολύτιμον παρακαταθήκην ἀναμίξαν διὰ ῥυπαροτήτων τὴν καθαρὰν ταύτην διδασκαλίαν· προελθὼν ἐκ τοῦ φωτός, ἐβυθίσθη εἰς τὸ σκότος. Τὸ δόγμα τῆς Τριάδος ὠδήγησε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν πολυθεϊσμόν, τὸ τῆς ἐνσαρκώσεως εἰς τὸν ἀνθρωπομορφισμόν. Ἐν τοσούτῳ τὰ ἔχγη τῶν ἀληθειῶν τούτων δὲν ἐξηλείφθησαν ἐντελῶς. Ἡ περὶ Τριάδος παράδοσις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς τρεῖς υἱοὺς τοῦ Κρόνου· ἡ τοῦ λυτρωτοῦ παρίσταται διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος· ἡ θεία Σοφία ἐσωματοποιήθη ἐν τῇ Ἀθηνᾷ· οἱ κατὰ τῶν θεῶν στασιάζαντες Γίγαντες καὶ Τιτᾶνες ἀναμιμνήσκουσι τὸν ἀρχηγόν τῶν στασιάζαντων ἀγγέλων, ὧν ἡ πειραστικὴ δύναμις ἐκφράζεται ἐν τῇ ὁμηρικῇ Ἀττῇ. Πάντες οἱ ἄλλοι μῦθοι τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας εἶναι ἰδιότροποι ἐφευρέσεις, ἀθροισθεῖσαι ἀλληλοδιαδόχως περὶ τὰ λείψανα ταῦτα τῶν ἀρχικῶν δογμάτων. Περιττὸν νὰ ἐπιμεινῶμεν ὅπως καταδειξώμεν τὴν ἀδυναμίαν τοιοῦτου συστήματος, οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἅμα φανέν, ἐξήγειρε διαμαρτυρίας σχεδὸν ὁμοφώνους¹, καὶ ὅτι τὸ θεολογικὸν ὄνειρον τοῦ κ. Γλάδστωνος, καίτοι εὐγλωττῶς ἱστορηθέν, οὔτε εἴλκυσε οὔτε ἐπεισέ τινα.

Ἡ γνώμη τοῦ ἀναζητῆσαι ὑπὸ τοὺς μῦθους τῆς ἐθνικῆς μυθολογίας τὰ λείψανα ἀρχαίας τινὸς καὶ μυστηριώδους σοφίας ἦτο ἡ προσεζάρχουσα ἔμπνευσις τοῦ μεγάλου συγγράμματος, ὅπερ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῶν θρησκειῶν· ἐννοῶ τὸ σύγγραμμα τοῦ δόκτορος Creuzer « Symbolique et mythologie des peuples anciens ». Χωρὶς νὰ ὑπερπηδῇ τὰ ὑπερφυσικὰ ὕψη, εἰς ᾗ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ὁ κ. Γλάδστων ἀπεπλανήθη, ὁ Creuzer ἐπίστευεν εἰς τὴν ὑπαρξιν εὐρέος θρησκευτικοῦ συστήματος, ἐπικρατήσαντος ἐν Ἀσίᾳ ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, οὗτινος τὰ δόγματα ἐξόχως καθαρὰ καὶ ὑψηλά, ἀνεκοινώθησαν τοῖς ἀνθρώποις ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν συμβολικῇ γλώσσῃ καὶ ὑπὸ τύπον συμβολικόν. Σὺν τῷ χρόνῳ τὰ σύμβολα ὑπεχώρησαν κατὰ μικρόν εἰς τὰς ἰδέας, ὧν ἀρχικῶς ἦσαν αἱ εἰκόνες· τὰ σημεῖα ἔλαβον τὴν θέσιν σημαινόντων πραγμάτων,

¹ Βλ. ἰδίᾳ τὰς ἐνστάσεις τοῦ κ. William Cox, *Mythology of the Aryan nations* Α', σ. 17 καὶ ἐφ.

οἱ δὲ μῦθοι περιέβαλον τὴν θρησκείαν μέχρι ἀποπνιγμοῦ. Κατὰ τὴν εἰκασίαν ταύτην ἡ μυθολογία ἦτο σειρὰ αἰνιγμάτων συμβολικῶν, ὧν ὁ Creuzer διὰ τῆς εὐρείας μαθησεως καὶ τοῦ βαθέος θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος ἐζήτησε νὰ εὕρῃ τὴν ἔννοιαν καὶ ἄτινα ἐνόμιζεν ὅτι κατενόησαν οἱ Νεοπλατωνικοὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ σύστημα τοῦτο, προσβλήθην ὑπὸ τοῦ Voss πρῶτον, διαβλέποντος ἐν αὐτῷ ἀπολογίαν τινὰ τῆς θεοκρατίας, εἶτα ὑπὸ τοῦ Lobeck, οὗ ὁ θεμελιώδης σκεπτικισμὸς οὐδεμίαν λογικότητα εἰς τὰς ἀρχαίας θρησκείας ἀπέδιδε, καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ Otfried Müller, διεκδικούντος τὸ καινοφανὲς τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας καὶ τὸ ἀνεξάρτητον αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, ὑπέκυψεν ὑπὸ τὰς προσβολὰς ταύτας. Τὸ σύστημα τοῦτο ἐγκατελείφθη γενικῶς σήμερον, ὁ δὲ γάλλος μεταφραστὴς τῆς Συμβολικῆς, ὁ σοφός, ὁ μύστης καὶ εἰσηγητὴς τῶν μυθολογικῶν σπουδῶν ἐν Γαλλίᾳ κ. Guigniaut, ἠναγκάσθη νὰ περιβάλῃ τὸ ἔργον, ὅπερ ἡρμήνευσε, διὰ σημειώσεων καὶ διασαφήσεων, αἵτινες, πλὴν ἐλαχίστων, ἀντικατέστησαν τὰς τοῦ διδάκτορος Creuzer θεωρίας¹.

Ἡ τιμὴ τοῦ θέντος πρώτου καθαρῶς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας καὶ ὑποδείξαντος τὴν ὁδόν, ἣν πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ τις πρὸς λύσιν αὐτοῦ, ἀνήκει τῷ Otfried Müller. Διὰ τῶν Προλεγομένων αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μυθολογίαν, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν ἔτει 1825, ὁ Otfried Müller ἔθετο τὰς βάσεις μεθόδου τινὸς ἐφαρμοστέας πρὸς ἑρμηνείαν τῶν μύθων, ἀσφαλοῦς ἔτι εἰς τὰ κυριώτατα αὐτῆς μέρη, ἧς ἕνεκα ἐδημοσιεύθησαν ἐν Γερμανίᾳ τὰ ἀξιόλογα ἔργα τῶν Gerhard, Welcker καὶ Preller. Πεπροικισμένοι ἐν ταῦτῳ δι' ἐπιστημονικῆς αὐστηρότητος καὶ διὰ τῆς ἐμφύτου γνώσεως, τῆς εἰσδυούσης ἐν τῷ πνεύματι τῶν πρώτων λαῶν, ἐνόησε καὶ ὥρισε πρῶτος τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα τῶν περὶ θεῶν μύθων τῆς ἀρχαιότητος. Ἐκεῖ, ἔνθα οἱ προγενέστεροι εἶδον δόγματα μόνον μυστηριώδη ἱερατικῆς τινος φατρίας ἢ τεχνικῆς τῶν ποιητῶν ἐφευρέσεις, οἰεῖδε τὸ ἀθῶνον ἔργον τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ γενέσει αὐτοῦ. Ὁ μῦθος ἐφάνη αὐτῷ ὡς ἀσυνείδητος καὶ ἀναγκαία πρᾶξις, δι' ἧς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀφηρημένως προσέβλεπε τὰ πάντα ὑπὸ μορφήν συμπαγῇ καὶ ζῶσαν.

¹ Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν μυθολογικῶν μελετῶν, ὅτε ἐφάνη τὸ ἔργον τοῦ Creuzer, ἀνάγνωθι τὰς καλὰς σελίδας τοῦ κ. Renan (*Études d'histoire religieuse. — Religions de l'antiquité*, σ. 32 καὶ ἐφ.)

Ἀλλοιωθέντες ὑπὸ τῶν ἰδιοτροπιῶν τῆς προφορικῆς παραδόσεως, ἐξω-
ραϊσθέντες καὶ μεταμορφωθέντες κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν ποιητῶν, οἱ μῦ-
θοι ὑπέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ διαφόρους μεταμορφώσεις. Ὅθεν πρῶτον
κατῆκον τῆς κριτικῆς, κατὰ τὸν Otfried Müller, εἶναι ν' ἀποδύσῃ
τοὺς μύθους τῶν ἐπουσιωδῶν στοιχείων καὶ ἀνελθοῦσα μέχρι τοῦ ἀρ-
χαιοτάτου αὐτῶν τύπου καταλάβῃ αὐτοὺς ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῶν, ἐν τῇ
ἐκκολάψει αὐτῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φαντασίᾳ. Πρὸς κατανόησιν αὐτῶν ὁ
μυθολόγος πρέπει νὰ ἐπικαλεσθῇ ποικιλώτατα βοηθήματα· τὴν γλῶσσαν
ἐν πρώτοις, «τὴν γόνιμον ταύτην μητέρα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων»,
ὡς εἶπεν ἡδὴ ὁ Creuzer· τὴν μελέτην τῶν λατρείων καὶ τῶν θρη-
σκευτικῶν ἰδρυμάτων, ἅτινα, ἐνδομύχως συγκοινωνοῦντα πρὸς τὰς θο-
ξασίας, διαφωτίζουν ἐνίοτε τὴν σημασίαν αὐτῶν· τὴν μελέτην τῶν
χωρῶν, ἐν αἷς ἐγεννήθησάν τινες τῶν μυθικῶν τούτων παραδόσεων·
τὴν παρατήρησιν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως καὶ τὰ ἀποτελέσματα
αὐτῶν ἐπὶ τῶν εὐαισθητῶν παιδικῶν φαντασιῶν· τὴν ἐπισκόπησιν, οἱ ᾗς
πειρᾶται τις νὰ κατανοήσῃ τὸ πνεῦμα τὸ διαπλάσαν τὸν μῦθον· τὴν
σύγκρισιν μάλιστα, τὴν προσεγγίζουσαν πάντας τοὺς μύθους τοὺς ἔχον-
τας κοινὰ στοιχεῖα, ὅπως ἐκ τῆς προσεγγίσεως ταύτης δυνηθῇ ν' ἀν-
τλήσῃ φῶς ἀπροσδόκητον περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Ὁ Otfried Müller
τέλος ἐφρόνει ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας ὅθεν πρέπει
νὰ περιορίζῃ τὸ βλέμμα εἰς τοὺς ὀρίζοντας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ νὰ ἐμ-
φορῇται τῶν ἱερῶν πηγῶν τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Περσίας, νὰ εἶναι ἐξω-
κειωμένος πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Βορρᾶ, νὰ περιαγάγῃ τὴν περιεργίαν διὰ
μέσου τῶν ἱπποτικῶν μύθων τοῦ μεσαίωνος, νὰ ἐπαναγάγῃ ἐκ τῶν εἰς
διαφόρους χώρας περιηγῆσεων εὐρυτέραν γνῶσιν τῆς δημώδους πα-
ραδόσεως καὶ αἰσθημα ἀληθέστερον τῆς ἐφευρετικῆς τῶν μύθων δυνά-
μεως, ὧν ἡ φυσικὴ μέθοδος ἀπὸ τῶν πάγων τῆς Ἰσλανδίας μέχρι τῶν
ὄχθων τοῦ Γάγγου εἶναι πανταχοῦ ἡ αὐτή¹.

Ἡ εὐχῇ, ἣν ἐξέφραζε τότε ὁ Otfried Müller, ἐπραγματοποιήθη
ἐπὶ τῶν χρόνων ἡμῶν κατὰ διάφορον ἀληθῶς τρόπον ἢ ὅπως ἀνέμενον

¹ Ἀνάλυσιν λεπτομερῇ τῶν Προλεγομένων τοῦ Otfried Müller καὶ τῆς μυ-
θολογικῆς αὐτοῦ μεθόδου ἐν γένει εὕρισκει τις ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῇ προταχθείσῃ
τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας ὑπὸ τοῦ
κ. Hillebrand σ. 147—206. Ὁ κ. Albert Réville ἐδημοσίευσεν ἐσχάτως ἐν
τῇ Revue de l'histoire des Religions (t. IX, σ. 133—166. 273—306) ἀκρι-
βεστάτην ἀνάλυσιν τῶν Προλεγομένων.

ὁ διάσημος τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας κριτικός. Σήμερον ἐὰν ὁ μυθολόγος συγκρίνῃ τὰς παραδόσεις τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν πρὸς τὰς τῆς σκανδιναυικῆς Ἑοδᾶς ἢ τὰς Ἰνδικὰς ἐποποιίας, τοὺς ὀλυμπίους θεοὺς πρὸς τὸ βεδικόν πάνθειον ἢ τοὺς τῆς τευτονικῆς μυθολογίας, τὰ « παραμύθια, ἅτινα ὁμιλος παίδων ἀκροῶνται ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν μεγάλων συκῶν τῶν Ἰνδιῶν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν τροφῶν ἀφηγούμενα ὑπὸ τὰς δρυς τοῦ δάσους τῆς Θουριγκίας καὶ ὑπὸ τὴν στέγην τῶν νορβηγῶν χωρικῶν »¹, δὲν πράττει τοῦτο ὅπως κατανοήσῃ τὰς ποικίλας σκιαγραφίας τῶν πολυπληθῶν ὀριζόντων, οὔτε ὅπως κάλλιον εἰσδύσῃ διὰ τῆς διπλῆς θέας κεκαλλιεργημένης φαντασίας καὶ αἰσθήματος ἐν τῷ μυστηρίῳ τῶν ἀρχαίων μύθων. Διοργανίζων τοιαύτας συγκρίσεις ἐλπίζει νὰ εὕρῃ μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων λαῶν καταπληκτικὰς ἀναλογίας, διότι οἱ θεοὶ τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Περσίας, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἰταλίας, καὶ τῆς Βορείου Εὐρώπης φαίνονται αὐτῷ ἔχοντες κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ συγγένειαν. Ἐπειδὴ ἡ ὁμοιότης, ἣν διαβλέπει ἐν αὐτοῖς, δὲν δύναται νὰ εἶναι καθαρῶς τυχαία, ὑποθέτει ὅτι ἅπαντες οἱ θεοὶ οὗτοι εἶχον τοὺς αὐτοὺς προγόνους, ὅτι παράγονται ἐκ τῶν αὐτῶν τύπων· εἰς τοὺς ἀρχικοὺς δὲ τούτους τύπους ζητεῖ ν' ἀνέλθῃ. "Ὅ,τι ἐπιδιώκει εἶναι ἡ ἐξήγησις ὁλοκλήρου τῆς μυθολογίας καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν θρησκευτικῶν ἀρχῶν τῆς γενεᾶς ἡμῶν. Τοιαύτη ὑψηλὴ ἀξίωσις γεννᾷ ἐν πρῶτοις δυσπιστίαν τινά· ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἐκφράζοντες αὐτὴν εἰσι σπουδαῖοι καὶ περιφανεῖς σοφοί, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν. "Ὅθεν ἐξετάσωμεν βραχέως ἐπὶ τίνων βάσεων στηρίζεται ἡ συγκριτικὴ μυθολογία, τίς ἡ ἀξία τῆς μεθόδου ταύτης καὶ διὰ τίνος φωτὸς δύναται νὰ φωτίσῃ τὸ κύριον τῆς μελέτης ἡμῶν ὑποκείμενον.

B'

Ἡ ἐπιστήμη τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, ἥς τὰς βάσεις ἔθεντο πρὸ τριακονταετίας περίπου ὁ Adalbert Kuhn καὶ ὁ Max Müller, εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ διανοίᾳ τῶν ἰδρυτῶν αὐτῆς κλάδος τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας· ἐπιστήμη ἀρχαιοτέρα πως, ἥς αἱ πρῶται ἀναπτύξεις ἀνέρχονται εἰς τὴν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀνακάλυψιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης τῶν Ἰνδιῶν, τῆς σκανδιναυικῆς.

¹ Dasent, Popular Tales from the Norse.

Οὐδείς ἀγνοεῖ ὅποیان ἀναστᾶτωσιν ἐπὶ ηὐγενη ἢ ἀνακάλυψις αὐτῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς γλώσσης. "Ενεκα τῆς ἐργασίας τοῦ Schlegel, Humboldt, Bopp, Εὐγενίου Burnouf καὶ τῶν μαθητῶν αὐτῶν, ἡ συγγένεια, ἡ ἐνοῦσα τὴν σανσκριτικὴν πρὸς τὰς γλώσσας τῶν κυριωτάτων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, εἶναι γεγονὸς καταφανέστατον, οὐδείς δὲ θὰ τολμήσῃ ν' ἀντείπῃ σήμερον ὅτι ἡ γλώσσα τῶν Βραχμάνων, τῶν Περσῶν, τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ ἡ ὁμιλουμένη ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς λατινικῆς, κελτικῆς, τευτονικῆς καὶ σλαυικῆς φυλῆς, πρέπει νὰ νομιζῶνται γλώσσαι ἀδελφαί, εἶναι δὲ πράγματι παραλλαγαὶ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἀνεγνωρίσθη ὡσαύτως, ὅτι ἐὰν ἐκάστη τῶν ἀδελφῶν τούτων γλωσσῶν διετῆρσεν χαρακτηριστικὰ τινὰ τῆς κοινῆς αὐτῶν μητρὸς, ἡ σανσκριτικὴ κατέχει παρ' αὐταῖς τὴν πρώτην θέσιν. Τὰ μνημεῖα τῆς γλώσσης ταύτης εἶναι τὰ ἀρχαιότατα ἐκ τῶν διασωθέντων ἡμῖν, προσεγγίζουσι δὲ εἰσέτι ἀρκούντως πρὸς τὴν πηγὴν, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ σπουδάσωμεν παρ' αὐτῇ κάλλιον πάσης ἄλλης τὴν σύνθεσιν τῆς ἀρχικῆς ταύτης γλώσσης, ἥτις τοσαύτας ὑπέστη ἀλλοιώσεις, διαιρεθεῖσα εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους κλάδους." Ὡστε εἰς τὴν σανσκριτικὴν πρέπει νὰ προσδράμωμεν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν μέγαν ἀριθμὸν γραμματικῶν φαινομένων, ὧν τὴν κλεῖδα δὲν ἀρκεῖ νὰ δώσῃ ἡμῖν ἡ συγκριτικὴ σπουδὴ τῶν ἄλλων γλωσσῶν.

Κατὰ τοὺς ἰδρυτὰς τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, ὅ,τι εἶναι ἀληθὲς διὰ τὴν γλῶσσαν εἶναι ὡσαύτως καὶ διὰ τὴν θρησκείαν. Οἱ ἄριοι λαοί, οἱ ἐκ τῆς κοιτίδος αὐτῶν ἀλληλοδιαδόχως ἀπερχόμενοι, συνεχίζον τὰς αὐτὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων, ἅς ἐκαστος αὐτῶν ἰδίᾳ ὥφειλε νὰ μετατοπίσῃ καὶ μεταμορφώσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν, χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ ἐξαλείψῃ αὐτὰς ἐντελῶς, χωρὶς αἱ ἐνδείξεις τῶν πρώτων σκέψεων καὶ τῶν πρώτων συγκινήσεων τῶν προγόνων ἡμῶν πρὸ τοῦ θεάματος τῶν ὄντων ἐντελῶς ἐξαλειφθῶσι τῶν ἀρχαίων μυθολογιῶν. "Ὅθεν ἡ σύγκρισις τῶν μυθολογιῶν τούτων, ἀποστερουμένων τῶν κοινῶν εἰς πᾶσαν ἀρίαν φυλὴν στοιχείων, δύναται νὰ μᾶς φέρῃ ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν ἀρχαιοτάτων δοξασιῶν τῶν πατέρων ἡμῶν, αἱ αὐτῆς δὲ ν' ἀνέλθωμεν διὰ μακρᾶς σειρᾶς αἰώνων μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐξηγείρετο ἐν τῇ ψυχῇ καὶ μεθρημηνεῖτο ἐν τῇ ποιήσει τῆς γλώσσης αὐτῶν τὸ αἶσθημα τοῦ θείου. Ἀλλ' ὡς ἡ σανσκριτικὴ προσφέρει ἡμῖν πιστότατα χαρακτηριστικὰ τῆς γλώσσης, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ κοινὴ πηγὴ τῶν διαφόρων διαλέκτων τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν,

οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Βέδαις, τῷ ἀρχαιοτάτῳ αὐτῶν θρησκευ-
 τικῷ μνημείῳ, παρίσταται ἡ ἥττον ἡλλοιωμένη εἰκὼν τῶν πρώτων
 αὐτῶν δοξασιῶν. Ἡ μελέτη τῆς Ῥιγ-Βέδα, τῆς συλλογῆς ταύτης τῶν
 ἱερῶν ὕμνων τῶν Ἀρίων, οὐδεμίαν περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτηῖρος τῆς
 θρησκείας αὐτῶν καταλείπει ἀμφιβολίαν¹. Ἐν αὐτῇ οὐδὲν ἔχνος
 ἐσκεμμένου συμβόλου, οὐδὲ προμεμελετημένης ἀλληγορίας. Ἐν το-
 σοῦτῳ οἱ ὕμνοι οὗτοι, οἱ λεπτότατοι πολλάκις, ἀντανακλῶσι τὰς ἐν-
 τυπώσεις, τὰς παραγομένας ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς διὰ τοῦ θεά-
 ματος τῆς φύσεως. Πανταχοῦ περὶ αὐτὸν ὁ Ἄριος αἰσθάνεται τὴν
 παρουσίαν καὶ τὴν κυριαρχίαν μυστηριώδους τινὸς δυνάμεως, μὴ
 γνωρίζων δὲ πῶς νὰ ὀνομάσῃ δοξάζει αὐτὴν εἰς πᾶν φαινόμενον, ἐν ᾧ
 καταφαίνεται ἡ ἐνέργεια αὐτῆς. Λατρεύει αὐτὴν εἰς τὴν παραγωγὴν
 τοῦ πυρός, εἰς τὴν κανονικὴν τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας ἐπάνοδον, εἰς τὰ
 χέοντα τὴν βροχὴν νέφη, εἰς τὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου τὴν ὀροσίζουσαν
 ἢ ἀποξηραίνουσαν, εἰς τὴν μανίαν τῶν οὐρανίων θελλῶν. Πάντα τὰ
 φαινόμενα ταῦτα ὀρίζει διὰ μυρίων ἐπιθέτων, ὧν ἡ ποικιλία ἀναλογεῖ
 πρὸς τὴν ἀνεξάντλητον ἑκπληξίν αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Max Müller τὰ
 ἐπιθέτα ταῦτα, μεταποιηθέντα ὑπὸ τῆς μαγίας τοῦ ποιητικοῦ αἰσθη-
 ματος, ἐκτῆσαντο ἐνίοτε δι' αὐτὸν ὕλικὴν ὑπαρξίν· κατέστησαν ἐν τῇ
 φαντασίᾳ αὐτοῦ θαυμάσια ὄντα, ἅτινα λατρεύει μετ' εὐγνωμοσύνης
 καὶ σεβασμοῦ, μετ' ἔρωτος καὶ φόβου. Τὰ ὀνόματα ταῦτα κατέστη-
 σαν θεοὶ ἀσαφεῖς καὶ πρόσκαιροι, ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ὕμνου μέχρι τοῦ ἐ-
 τέρου τοῦ Βέδα γεννώμενοι καὶ ἐξαφανιζόμενοι ἐναλλάξ. Οἱ συγ-
 γραφεῖς τῶν ὕμνων δὲν ἐλησμόνησαν εἰσέτι τὴν σημασίαν τῶν ὀνομά-
 των τῶν θεῶν αὐτῶν, ἐνίοτε δὲ φαίνονται ἀναμνησκόμενοι, ὅτι οἱ
 θεοὶ οὗτοι δὲν ἔχουσιν ὑπαρξίν ἢ πραγματικότητα εἰμὴ ἐν τῇ γλώσσῃ
 τῶν λατρευτῶν. Ὅθεν ἡ φύσις τῶν βεδικῶν θεοτήτων εἶναι πολλάκις
 ἱκανῶς διαφανής, ὅπως διορᾷ τις καθαρῶς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ὅπως πα-
 ρίσταται εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, μό-
 νον δὲ ἐν τοῖς Βέδαις δύναται τις νὰ σπουδάσῃ καὶ παρατηρήσῃ τὰ
 σπέρματα τῆς μυθολογικῆς ταύτης βλαστήσεως, ἧς οἱ ἰσχυροὶ κλάδοι

¹ Βλ. A. Maury, *Croyances et légendes de l'antiquité* (La religion des Aryas). — A. Bergaigne, *La religion vedique d'après les hymnes du Rig-Véda* (Bibliothèque de l'école des Hautes études, fasc. 36) καὶ *Les dieux souverains de la religion vedique*, thèse pour le doctorat, 1877, Paris, Vieweg.

ἀναπτύσσονται βραδύτερον μετὰ λαμπρότητος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος¹.

Ὅθεν τὸ περίφημον ἄξιωμα «*Nomina Numina*», ὅπερ ὁ Εὐγένιος Burnouf ἠρέσκετο νὰ ἐπαναλαμβάνη², κατέστη ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας· ἐπὶ τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἰδρύσε τὰς θεωρίας, δι' ὧν προσεπάθησε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν καταγωγὴν πάντων τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν μύθων. Ἐάν, ὥς θέλει ὁ κ. Max Müller, οἱ θεοὶ ἦσαν κατ' ἀρχὰς μόνον ὀνόματα, ἀπλᾶ ἐπιθέτα ἀποδιδόμενα ὑπὸ τῶν Ἀρίων εἰς τὰ ἐκπλήσσοντα τὰ ὅμματα φαινόμενα, προφανὲς εἶναι ὅτι ἡ φύσις τῶν θεῶν φωτισθήσεται ἀφ' ἐαυτῆς, ἐὰν κατορθώσῃ τις νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν σημασίαν τῶν ἐπιθέτων, ἅτινα ἐδόθησαν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν πρώτων λατρευτῶν. Οἱ μῦθοι, ἦτοι αἱ πράξεις, αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὰς θεότητας, συχνάκις ἀνεξήγητοι ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἐξηγηθῶσιν, ὅταν διὰ τῶν Βεδῶν ἀνακαλυφθῇ εἰς τίνα τάξιν φυσικῶν φαινομένων ἀνεφέροντο ἐν ἀρχῇ. Εἶναι δὲ τις ἠναγκασμένος ν' ἀναγνώρισῃ, ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῆς ἀκριβοῦς ἐννοίας τῶν πρώτων τούτων ἐπιθέτων, ἅτινα ἐγένοντο θεοί, εἶναι ἔργον δυσκολώτατον. Καθ' ὃν χρόνον ἡ γλῶσσα ἔπλαττεν ἀκουσίως τὰ θεῖα πρόσωπα, χρόνον σφοδρῶν ἐντυπώσεων καὶ ποιητικοῦ βίου, ἕκαστον ἀντικείμενον, ἕκαστον φαινόμενον ἐξέπληττε τὸν ἄνθρωπον διὰ τῶν ποικίλων αὐτοῦ προσηγοριῶν, ἃς ὤφειλε νὰ ἐκφράσῃ διὰ διαφορωτάτων λέξεων. Π. χ. πῶς λέξις τις μόνον ἤρκεσε νὰ διερμηνεύσῃ ἀπάσας τὰς ἐντυπώσεις, ἃς διήγειρεν ἐν ταῖς νεαραῖς ψυχαῖς τὸ θέαμα τοῦ ἡλίου παρατηρουμένου ἐν τῇ βραχείᾳ καὶ λαμπρᾷ πορείᾳ αὐτοῦ; Δι' αὐτὰς ὁ ἥλιος ἦτο ὁ ζωοποιῶν καὶ γονιμοποιῶν, ἅμα δὲ καίων καὶ φονεύων· ἦτο τὸ λάμπον ὄν, τὸ ἐκάστην πρωΐαν πληροῦν χαρᾶς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, ὑπὸ τῶν στενοχωριῶν τῆς νυκτός πιεζομένην· ἦτο ὁ οὐράνιος τοξότης, ὁ ῥίπτων τὰ χρυσᾶ βέλη ἐπὶ τοῦ αἰθερίου διαστήματος· ἦτο ὁ νικητὴς τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων, ὁ διανοίγων καὶ διατρύπων τὰ ζοφερὰ νέφη· ἦτο ὁ ἐφημέρου βίου ἥρωες ὁ γεννώμενος τὴν πρωΐαν, ὅπως ἀποθάνῃ τὴν ἑσπέραν, καίόμενος ἐν τῇ μεγαλο-

¹ Ἐνταῦθα ἀναγράφομεν ἀσυζητητὴ τὰς θεωρίας τοῦ Max Müller. Βλ. *Essai de mythol. comparée*, μετ. Perrot, σ. 89 καὶ ἐφ.

² Πρόλογος τοῦ Γ' τόμ. τῆς *Baghavata Pourana*, σ. 86-88. Τὴν ἔνδειξιν ταύτην ἀπαντῶμεν ἐν ἄρθρῳ δημοσιευθέντι ὑπὸ τοῦ κ. Renan ἐν τῷ *Journal Asiatique*, 1854, σ. 430, σημ.

πρεπεῖ πυρᾷ, ἣν ἀνάπτει. "Οθεν ὁ ἥλιος ἡδύνατο νὰ σημαίνεται δια πολλῶν ὀνομάτων, ὡς πρὸς τὰς ἀπόψεις, ὅφ' ἃς ἐθεωρεῖτο. Βραδύτερον, ὅτε ἐδόθη αὐτῷ ὀριστικόν τι ὄνομα, τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἐπίθετα, καταστάντα ἀνωφελῆ καὶ ἐκτὸς κοινῆς χρήσεως, διετέλουν ζῶντα, ἀλλ' ὑπέπεσον εἰς τὸ μυθολογικὸν κράτος. Αἱ διαφοραὶ ιδιότητες ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, μὴ ἐννοούμεναι πλέον ὡς τοιαῦται, μετεμορφώθησαν, λέγουσιν, εἰς ἰσάριθμα θεῖα ὄντα, τέκνα τῆς φαντασίας, τῆς παραγομένης ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γλώσσης. Οἱ Ἕλληνες ἀνεμνηνίσκοντο, ὅτι ὁ Φαῖθος καὶ ὁ Ἀπόλλων, ὁ ἥλιος καὶ ὁ Ὑπερίων ἦσαν διαφορὰ ὀνόματα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ· ἀλλ' ἡγνόνουν, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Περσεύς, ὁ Οἰδίπους καὶ ἄλλοι προσέτι ἥρωες ἦσαν ἀρχικῶς ἐπίθετα, ἀποδιδόμενα ὡσαύτως εἰς τὸν θεῖον ἥλιον. "Οθεν διὰ τὴν περίσσειαν τῆς ποιητικῆς φαντασίας τῶν πρώτων Ἀρίων τὸ αὐτὸ φυσικὸν θέαμα ἐγέννησε πλείστους διαφόρους θεοὺς, ὧν ἡ ἐπιστήμη ζητεῖ σήμερον μετὰ κόπου νὰ ἀνεύρῃ τὴν κοινὴν καταγωγὴν.

Ἡ ἀρχικὴ πολυωνυμία τῆς ἀρίας γλώσσης δὲν εἶναι τὸ μόνον αἷτιον ἐκεῖνου, ὅπερ ὁ Max Müller ἐκάλεσε ἀμυθολογικὴν τῆς γλώσσης νόσον». Αἱ λέξεις, ἃς μετεχειρίζοντο οἱ Ἄριοι, ὅπως ἐκφράσωσι τὰς ἐντυπώσεις αὐτῶν πρὸ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, δὲν ἡδύνατο νὰ εἶναι, ἕνεκα τῆς ποικιλίας αὐτῶν, οὔτε ἱκανῶς ἀκριβεῖς οὔτε ἱκανῶς χαρακτηριστικά, ὅπως ἀποδοθῶσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα. Ἡ αὐτὴ πράγματι ιδιότης δύναται νὰ εἶναι ἐν ταύτῃ κοινὴ εἰς πλείστα ἀντικείμενα· ἐὰν δὲ τὰ διαφορὰ ταῦτα ἀντικείμενα σημαίνωνται ἐν τῇ γλώσσῃ διὰ τῆς μοναδικῆς ταύτης ιδιότητος, τείνουσι κατ' ἀνάγκην πρὸς σύγχυσιν. «Ὑποθέσωμεν π. χ., λέγει ὁ Max Müller, ῥίζαν σημαίνουσαν «λάμπειν, ἀναζωογονεῖν, τέρπειν»· ἡ ῥίζα αὕτη ἡδύνατο νὰ ἀποδοθῇ ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν ἡῶ, ἥτις ἐπιφαίνεται λάμπουσα μετὰ τὴν ζοφερὰν νύκτα, εἰς πηγὴν ἀναβλύζουσαν ἐκ βράχου καὶ τέρπουσαν τὴν καρδίαν τοῦ ὁδοιπόρου, εἰς τὸ ἔαρ, τὸ ζωογονοῦν τὴν γῆν μετὰ τὸν ὕπνον τοῦ χειμῶνος. Ἡ ἡῶς, ἡ πηγὴ, τὸ ἔαρ ἔφερον ὄντως τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ἦσαν ὁμώνυμα¹». Πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὁμωνυμία αὕτη, ἐὰν ὑπῆρξε συχνὴ αἰτία πλανῶν εἰς τοὺς πρώτους ἡμῶν προγόνους εἶναι νῦν αἰτία σχεδόν

¹ Nouvelles leçons, τόμ. Β', σ. 76.

ἀναπόφευκτος πλανῶν εἰς τοὺς θέλοντας νὰ γνωρίσωσιν ὅποια ἀκριβῶς ἀντικείμενα ὑπενοοῦντο διὰ τῶν ἀορίστων τούτων λέξεων καὶ πειρωμένους νὰ ἐξακριβώσωσι τὸ συγκεχυμένον νῆμα τῆς μυθολογικῆς γλώσσης. "Οθεν ἡ μελέτη τῆς σημασίας τῶν ἀρχαιοτάτων θείων ἐπιθέτων εἶναι ἀβέβαιον κριτήριον. Ἡδύνατό τις ν' ἀπαριθμήσῃ τὰ ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων, τὰ ἄχρι τοῦ νῦν ἐξηγηθέντα διὰ τῆς γλώσσης τῶν Βεδῶν. Ὁ κατάλογος δὲν εἶναι μακρὸς¹.

Ἑτέρα πηγὴ δυσκολιῶν ἐνυπάρχει ἐν ταῖς συχναῖς καὶ τολμηραῖς μεταφοραῖς, ὧν ἡ ἀρχαία αὕτη γλῶσσα βρίθει. Κατὰ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τῆς αὐτομάτου φυσικῆς ποιήσεως ἐκάστη φράσις, ἐκάστη λέξις, ἦτο ζωηρά καὶ λαμπρά εἰκὼν. Ἀναγινώσκων τις τὰς Βέδας εὐκόλως κατανοεῖ πῶς τὰ διὰ βροχῶν πεπληρωμένα νέφη καλοῦνται οὐράνιοι θαλάλεις μὲ βεβαρημένους μαστούς, πῶς ἡ ἀστραπὴ εἶναι βέλος ἢ ὄφις, πῶς ἡ ἡμέρα γεννωμένη ὑπὸ τῆς πρωῒας εἶναι δίδυμος ἀδελφὴ τῆς νυκτός, ἣν διαδέχεται μετὰ τοσαύτης κανονικότητος. Ἐν Ἑλλάδι ἡ ῥοδοδάκτυλος Ἥως σημαίνει τὸ πορφυροῦν χρῶμα, δι' οὗ χρωματίζεται ὁ οὐρανὸς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, οἱ δὲ ἵπποι τοῦ Ποσειδῶνός εἰσι τὰ ἀφρίζοντα κύματα τῆς θαλάσσης. Ἀλλὰ πόσαι τῶν μεταφορῶν τούτων, ὧν ἡ ἔννοια ἐνωρὶς ἀπώλετο, δὲν κατανοοῦνται ἐκ πρώτης ὀψέως! Μόνῃ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἐρμηνείαν αὐτῶν· ἀπαιτεῖται βαθὺ αἶσθημα τῆς φύσεως καὶ εἰδὸς τι ποιητικῆς προφητείας. Τίς ὁ μὴ διορῶν ὅτι τοιαύτη μέθοδος δύναται νὰ καταστή ὄργανον ἐπικίνδυνον καὶ εἰς τὰς ἀπαλωτάτας χεῖρας καὶ ὅτι ἡ φαντασία, ἅπαξ εἰσδύσασα εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν κράτος, θὰ προσελκύσῃ διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτῆς ἀντικατοπτρισμῶν τὰ ἰσχυρότατα πνεύματα εἰς ἐπαγωγοὺς πλάνας; Ἡ συγκριτικὴ μυθολογία, ὅταν ἀναλαμβάνῃ τὴν ἐξήγησιν τῶν μεταφορῶν τῆς ποιητικῆς γλώσσης τῶν

¹ Μεταξὺ τῶν ἀναμφισβητήτων ἐρμηνειῶν πρέπει ν' ἀναφέρωμεν τὴν τοῦ Διὸς διὰ τοῦ Dyaus καὶ τὴν τοῦ Προμηθέως διὰ τοῦ Πράμανθα. Αἱ δὲ μεταξὺ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ Saramāya, τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Ahānā, τῶν Ἐρινύων καὶ τῶν Saranyū, τοῦ Βελλεροφῶντος καὶ τοῦ Vritrahān, τῶν Κενταύρων καὶ τῶν Gandharvas κτλ. προσεγγίσεις, εἰ καὶ ἐγείρουσιν ἀντιφάσεις τινὰς ὑπὸ γλωσσολογικὴν ἔποψιν, περικλείουσι πολλὰς δυσκολίας ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν, καὶ δὲν ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τῶν ἰνδολόγων. Παρατηρητέον ἄλλως ὅτι οἱ συνειργάται τῆς Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, ἐν ᾗ αἱ μελέται αὗται κατ' ἀρχὰς ἐδημοσιεύθησαν, ἔστησαν πρὸ τινων ἐτῶν ἐν τῇ κινδυνώδει ταύτῃ ὁδῷ τῶν μυθολογικῶν ἐτυμολογιῶν.

Ἀρίων, ἀναγκάζεται νὰ ἀπεκδυθῇ τὴν αὐστηρότητα, τὴν ἐνδυναμοῦσαν καὶ ἐξασφαλίζουσαν τὰς μελέτας τῆς καθαρᾶς φιλολογίας. Δὲν πρόκειται νὰ ὀρίσῃ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν ῥίξης τινὸς καὶ νὰ σπουδάσῃ τὰς παραλλαγὰς, ἅς ἡ ῥίξα αὕτη ὑπέστη κατὰ τοὺς ὠρισμένους κανόνας, ὧν πλεῖστοί εἰσιν ὡσαύτως ἀσφαλεῖς ὡς οἱ νόμοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ διαραπτικότης τοῦ μυθολόγου πρέπει ν' ἀσκηθῇ οὐχὶ μόνον ἐπὶ μεμονωμένων λέξεων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀνεπτυγμένων ἐκφράσεων, ἐπὶ φράσεων ὅλων, ἐν αἷς ἄλλοτε ἐδείχθη τὸ ἰδιότροπον φαντασιῶν νεαρῶν καὶ ζωηρῶν, ἀναπτερωθεῖσων διὰ τῆς φύσεως εἰς βαθμὸν αἰσθηματοσ καὶ ποιητικῆς ἐξάρσεως, ἣν ἀγνοοῦμεν πλέον. Τίς δύναται σήμερον νὰ πιστεύσῃ ὅτι δύναται νὰ ἀναζωογονήσῃ ἀκριβῶς ἐν ἑαυτῷ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν δημιουργῶν τῆς μυθολογίας καὶ ἀνοικοδομήσῃ ἀσφαλῶς τὸν λεπτόν καὶ περίπλοκον μίτον τῶν ὀνείρων τῆς νηπιότητος τῆς ἀνθρωπότητος ;

Οὐδὲν δύναται νὰ καταδείξῃ κάλλιον τὴν δυσκολίαν καὶ τὴν ἄπειρον λεπτότητα τοιούτων σπουδῶν τῆς διαφορᾶς τῶν ἀποτελεσμάτων, εἰς ἃ ἔφθασαν ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων σοφοὶ διάσημοι. Ὅταν πρόκειται νὰ ταυτίσωσι κατὰ τοὺς φιλολογικοὺς κανόνας τὸ ὄνομα ἑλληνικῆς τινος θεότητος πρὸς τὸ βεδικῆς τινος, εὐκόλως συμφωνοῦσιν· ἀλλ' ὅταν πρόκηται νὰ ὀρίσωσιν ἀκριβῶς τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τῆς θεότητος ταύτης καὶ ἐξηγήσωσι τοὺς ἐνυπάρχοντας μύθους, οἱ αὐτοὶ σοφοὶ δὲν συμφωνοῦσι πλέον. Ἀρχοῦμεθα εἰς ἓν μεταξὺ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων· ὁ κ. Müller καὶ ὁ κ. Kuhn ὑπελάμβανον ἀμφοτέρω τὴν ἑλληνικὴν λέξιν Ἑρινὺς ταυτόσημον πρὸς τὴν σανσκριτικὴν Saranyū. Ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ σημασία τῆς λέξεως ταύτης ; Κατὰ τὸν Müller, Saranyū, ἐσήμαινε «τὸ ἐν τῷ οὐρανῷ διατρέχον φῶς, ἦτοι τὴν Ἡῶν» κατὰ τὸν Kuhn, οὗτινος τὴν γνώμην παρεδέξαντο οἱ κκ. Schwarz καὶ Roth, Saranyū ἦτο τὸ «ζοφερόν νέφος τῆς καταιγίδος, τὸ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐπαιωρούμενον ἐπὶ τοῦ ἀπείρου διαστήματος». Ὅθεν ἡ ἔννοια τοῦ Saranyū εἶναι ἱκανῶς ἀόριστος καὶ ἀβέβαιος, ἀφ' οὗ κέκτηται δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους ἐρμηνείας. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων βεδικῶν θεοτήτων. Πράγματι, τοῦ κειμένου τῶν Βεδῶν βριθόντος συχνάκις ἐξ ἀκαταλήπτων δυσχερειῶν, αἱ δύο σχολαί, αἱ διεκδικοῦσαι σήμερον τὸ κράτος τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, ἐξαρτῶσι τὰς ὑπ' αὐτῶν δεδομένας ἐρμηνείας ἐκ τῶν θεωριῶν, ἅς ἐξάγουσιν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀρχικῆς τῶν Ἀ-

ρῶν θρησκείας. Αἱ δὲ δύο αὗται θεωρίαι διαφέρουσιν ἀλλήλων ὡς ἡ ἡμέρα τῆς νυκτός. Ὁ κ. Max Müller ἀληθῶς νομίζει αὐτὴν κανονικὴν ἐπάνοδον τῶν φαινομένων ὡς ὅρον σχεδὸν ἀπαραίτητον, ὅπως ὑψωθῶσι διὰ τῆς μαγείας τῆς μυθικῆς φρασεολογίας εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀθανάτων· ἀποδίδει δὲ σπουδαίον ἀναλόγως ἀδύνατον εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, οἷον τὰ νέφη, τὴν ἀστραπὴν καὶ τὴν βροντὴν, ἅτινα, εἰ καὶ προξενούσιν ἐπὶ τινὰ χρόνον σφοδρὰν ταραχὴν ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἔπρεπε νὰ συγκαταλεχθῶσιν ἐγγὺς τῶν λαμπρῶν καὶ ἀθανάτων ὄντων, ἀλλὰ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θεωρηθῶσιν εἴτε ὡς ὑποκείμενα εἰς αὐτά, εἴτε ὡς ἐχθροὶ αὐτῶν»¹. Ὅθεν, κατὰ τὸν κ. Max Müller, ὅλη ἡ μυθολογία τῶν Ἀρίων εἶναι ἡ λαμπρὰ καὶ ποιητικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀνεξάντλητων ἐντυπώσεων, ἃς διηγείρε πάλοι ποτὲ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου τὸ θέαμα τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ θείου φωτός.

Εἰς τὴν ἡλιακὴν ταύτην θεωρίαν ἀντίκειται ἡ μετεωρολογικὴ θεωρία, ἥς ὑπερασπίζεται ἀνεδείχθησαν ὁ κ. Adalbert Kuhn καὶ οἱ πρόωτισται συνεργάται αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας². Κατ' αὐτούς, δὲν εἶναι τὰ κανονικὰ τῆς φύσεως φαινόμενα, ἀλλὰ τούναντίον αἱ ἀκανόνιστοι παραφοραὶ καὶ αἱ ἰδιότροποι μανίαι αὐτῆς, αἵτινες ἐκλόνησαν ἰσχυρότερον τὸ πνεῦμα τῶν πρώτων παρατηρητῶν καὶ ἀφῆκαν ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτῶν διαρκεστάτην ἐντύπωσιν. Ὅθεν πιστεύουσιν ὅτι δύνανται νὰ βεβαιώσωσιν ὅτι «αἱ συνήθειαι καὶ καθημεριναὶ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων ἔπαυσαν ἐνωρὶς οὔσαι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀντικείμενον ἐκπλήξως, καὶ ὅτι οὗτος, ἀδιαφορῶν πρὸς θέαμα συνηθέστατον, ἡσθάνθη πανταχοῦ τὴν θείαν παρουσίαν ἐν τῇ ἀπροσδοκῇ καὶ πάντοτε θαυμασίᾳ ἐμφανίσει τῶν καταιγίδων, τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῶν θυελλῶν»³.

Πιθανὸν αἱ τῆς ἀληθείας παραλλαγαὶ νὰ συναντῶνται μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων. Ἀλλὰ πρὸ τόσον ἀντιθέτων συστημάτων, τῶν ἀμυήτων εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Βεδῶν, δὲν εἶναι νὰ κρίνωσιν, ἀλλὰ νὰ

¹ Nouvelles leçons sur la science du langage, t. B', σ. 272 γαλ. μεταφρ.

² Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. Ἡ ἐπιθεώρησις αὐτῆς, ἰδρυθεῖσα ἐν ἔτει 1851 ὑπὸ τῶν κκ. Aufrecht καὶ Adalbert Kuhn, τῇ συνεργασίᾳ σοφῶν, οἷοι οἱ Jacob Grimm, Pott, Schleicher, G. Curtius κτλ., εἶναι πρῶτον ἐν εὐρητίῳ διὰ τὰς μελέτας τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας.

³ Max Müller, Nouv. leçons, II, σ. 274.

ἀναμένωσιν. Αἱ δὲ θεωρίαι δὲν πρέπει νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων· τὰ γεγονότα πρέπει νὰ συντελέσωσι πρὸς ἀνέγερσιν τῶν θεωριῶν. Πόσα δὲ μυθολογικά γεγονότα διαμένουσιν ἔτι ἀνεξήγητα ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ θρησκευτικῷ μνημείῳ τῆς φυλῆς ἡμῶν, ὧν ἡ μελέτη θὰ βραδύνη ἔτι νὰ ἐξαντληθῇ! Καὶ ἐὰν κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτὴν τῶν ἰνδολόγων¹, οὕτω κατέχωμεν μετὰφρασιν ἐπαρκῆ τῶν Βεδῶν, τίς ἀμφιβάλλει ὅτι δύο ἢ τρεῖς γενεαὶ σοφῶν μόλις ἀρκοῦσιν ὅπως λύσωσι πάντα τὰ προβλήματα ταῦτα; Ἡ ἀβεβαιότης, πρὸς ἣν ἡ συγκριτικὴ μυθολογία φαίνεται οὕσα καταδεδικασμένη ἐν τισι τῶν μεθόδων αὐτῆς, κατ' οὐδὲν δύναται νὰ ἐξασθενώσῃ τὴν ἀξίαν τοιούτων μελετῶν, καταλεγομένων μεταξὺ τῶν εὐγενεστάτων τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα ἡμῶν ἀναφανεισῶν· ἀλλ' ὅμως πρέπει νὰ ἐμπνεύσῃ τοῖς πραγματευομένοις τοιαῦτα ζητήματα, ἐν τοῖς στενοτάτοις ὁρίοις τῆς Ἑλλάδος, σῶφρον ἐπιφυλακτικὸν πνεῦμα καὶ ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν δυσπιστίαν, ἥτις θέλει ἐμποδίσῃ αὐτοὺς νὰ παραδέχωνται ἀποτελέσματα προσωρινὰ ὡς ὀριστικά, ὧν τὴν ἀκρίβειαν θὰ διαψεύσῃ ἴσως προσεχὲς μέλλον.

Δυνάμεθα ἄλλως νὰ παραδεχθῶμεν τινας τῶν βεβαιώσεων τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης ἄνευ ἐπιφυλάξεων; Τὸ ν' ἀναγάγωμεν τὴν ἀρχὴν πάντων ἀνεξαίρετως τῶν μύθων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τάξιν φαινομένων, εἰς τὸν ἥλιον ἢ τὰς καταιγίδας, δὲν εἶναι ὡς ν' ἀπομακρυνώμεθα τῆς πιθανότητος, ὅπως ἀρυσθῶμεν παντὶ σθένει ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν γεγονότων ἀπλότητά τινα καὶ συστηματικὴν ἐνότητα; Οὐδὲν καταδεικνύει ὅτι οἱ πρῶτοι παρατηρηταὶ ἀποκλειστικῶς ἐξεπλάγησαν ἐκ τούτου ἢ ἐκεῖνου τοῦ θεάματος τῆς φύσεως· πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ φύσις ὅλη μετὰ τῆς ἀνεξαντλήτου ποικιλίας αὐτῆς, ἀντικατωπτρίσθη ἐν τῇ ποιήσει τῆς γλώσσης αὐτῶν. "Ὅτι οἱ ἡλιακοὶ καὶ οἱ μετεωρολογικοὶ μῦθοί εἰσιν οἱ πολυπληθέστατοι, πάντες θὰ παραδεχθῶσιν, ἀλλ' ὅτι εἶναι καὶ οἱ μόνοι, εἰς τοῦτο δὲν θὰ συμφωνήσωσιν. Περιοριζόμενοι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐρωτῶμεν, πῶς οἱ μῦθοι τῆς Δήμητρος, τῆς Περσεφόνης, τοῦ Διονύσου εἶναι δυνατόν ν' ἀποδοθῶσιν ἄνευ ὑπερβολικῆς ὀξυνοίας εἰς τὰ φαινόμενα τοῦ φωτός καὶ τῆς θυέλλης; Δὲν εἶναι προφανὲς εἰς πάντα μὴ προκατειλημμένον, ὅτι οἱ μῦθοι οὗτοι ἐξηγοῦνται διὰ τῶν φυτικῶν φαινομένων; Ἀρκεῖ ν' ἀνέγνωσέ

¹ Max Müller, nouv. leçons, σ. 142—143.

τις τὰς ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ κ. Mannhardt γενομένας μελέτας περὶ τῶν θεοτήτων τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν δασῶν¹, ὅπως πεισθῇ ὅτι ὁ ἥλιος τοῦ κ. Müller καὶ τὸ νέφος τοῦ κ. Kuhn δὲν συμπεριλαμβάνουσι τὸ πᾶν.

Μᾶς βεβαιούσιν ὅτι ἡ γλῶσσα ὑπέστη εἰς χρόνον παλαιότατον φάσιν, εἰς ἣν δίδουσι τὸ ὄνομα τῆς μυθικῆς φάσεως, καθ' ἣν οἱ μῦθοι ἐγεννῶντο ἀπείρως, κατ' ἀνάγκην, καὶ σωρευόμενοι ἀπετέλεσαν τὸν κοινὸν θησαυρὸν πασῶν τῶν παραδόσεων καὶ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν δεισιδαιμονιῶν τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Περσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ἄλλ' ἡ δημιουργικὴ αὕτη περίοδος τῶν μύθων δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐπεκταθῇ περὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἀρίων λαῶν, ἕκαστος δὲ τῶν λαῶν τούτων, εἰ καὶ διατηρῶν μέρος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μέγα τῆς ἀρχαίας κληρονομίας, δὲν ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ νέα πλούτη ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πλεονεκτημάτων ἀπορρέοντα; Ἐὰν ὑπάρχωσι μῦθοι ἐλληνικοί, εἰς οὓς δύναται τις ν' ἀποδώσῃ ἱστορικὴν χρονολογίαν, πόσοι ἄλλοι ἐγεννήθησαν ἐν τῇ σκοτεινῇ καὶ ἀορίστῃ ταύτῃ περιόδῳ, τῇ προηγηθείσῃ ἐν Ἑλλάδι τῶν ὁμηρικῶν χρόνων! Τίς ἄλλως ὁ μὴ διορῶν, ὅτι ἐὰν αἱ θρησκεῖαι τῶν Ἀρίων εἶναι ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῶν ἐντυπώσεων τῆς φύσεως, αἱ θρησκεῖαι αὗται θὰ παρέλαβον ἐξ ἐκάστης χώρας, ἐξ ἐκάστου κλίματος διαφόρους χαρακτῆρας; Θεοὶ ἄγνωστοι εἰς τοὺς πρώτους Ἀρίους ἀνεφύησαν ὑπὸ τὸ ἐλληνικὸν ἔδαφος, οἱ δὲ θεοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ αὐτοὶ πρὸς ἐκείνους, οὓς ἐκάλυπτον αἱ ὀμίχλαι τῆς Γερμανίας. Πρὸ τῆς διασπορᾶς αὐτῶν οἱ Ἀριοὶ δὲν εἶχον ἴδῃ τὴν θάλασσαν. Ὅθεν αἱ ἐλληνικαὶ θαλάσσιαι θεότητες, ἐὰν μὴ ἐλήφθησαν ἐξ ἄλλων παρακτίων τῆς Μεσογείου λαῶν, ἔχουσι χαρακτῆρα πρωτότυπον. Οὕτως ἡ ἐλληνικὴ μυθολογία φαίνεται περιλαμβάνουσα ἥττονα ἀρχικὰ στοιχεῖα ἢ ἡ γλῶσσα αὐτῶν, εἴμεθα δὲ διατεθειμένοι νὰ παραχωρήσωμεν εἰς τὰς δημιουργίας, σχετικῶς νεωτέρας, τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν φαντασίας περισσότερον μέρος τοῦ παραχωρουμένου αὐταῖς ὑπὸ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας.

¹ Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme, Berlin, Bornträger, 1875. Antike Wald-und Feldkulte, 1877.

Γ'

Αἱ ἀντιλογίαι καὶ ἀντιφάσεις αὗται ὁὖν δύνανται νὰ ἐπενέγκωσι τὴν λήθην τῶν περιφανῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς προσήνεγκον εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν οἱ μνημονευθέντες σοφοί. Πιθανόν οἱ πρῶτοι οὗτοι ἐρευνῆται νὰ ἀπεπλανήθησαν ἐνίοτε εἰς τὸν νέον κόσμον εἰς ὃν εἰσῆρχοντο· ἀλλ' ὅμως ἕνεκα αὐτῶν ὁ κόσμος οὗτος ἠνεῶχθη, καὶ ἔκτοτε ἐγνώσθη ἡ ὁδὸς πρὸς αὐτόν. Ἐὰν μὴ συμφωνῶσιν ἔτι περὶ τῆς σημασίας ἐκάστης τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, συμφωνοῦσι τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τῆς μυθολογίας ταύτης καὶ ὡς πρὸς τὴν διεύθυνσιν, πρὸς ἣν πρέπει ἅπασαι αἱ προσπάθειαι τῆς κριτικῆς νὰ τείνωσιν. Εἰς τὰς ἀπλᾶς ἐντυπώσεις, τὰς παραγομένας ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θεάματος τῆς φύσεως καὶ τῶν φαινομένων αὐτῆς, πρέπει ν' ἀναζητήσῃ τις τὴν ἀρχὴν τῶν πλείστων ἀρχαίων μύθων. Ἡ μυθολογία τῆς Ἑλλάδος οὐχ ἥττον τῆς τῶν Ἰνδιῶν εἶναι ποίησις ἐσκεμμένη, προμεμελετημένη, ἐκουσίως σκοτεινὴ· εἶναι ποίησις ἀπλῆ, αὐτόματος, καθαρωτάτη ἐν τῇ πηγῇ αὐτῆς. Ἐὰν μὴ εἶναι καταληπτὴ ἐκ πρώτης ὀψεως, τοῦτο προέρχεται διότι ἔχει τρόπον τοῦ βλέπειν, τοῦ σκέπτεσθαι, τοῦ αἰσθάνεσθαι διάφορον τοῦ ἡμετέρου, διότι ἡ λαμπρὰ γλῶσσα, ἡ ἀπαστράπτουσα ἐκ τῶν ἄλλοτε ἐν χρήσει εἰκόνων, ἔπαυσε κατανοουμένη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἀφαιρέσεως. Ὅθεν ἐν Ἑλλάδι, ὡς καὶ ἀλ-λαχοῦ, τὸ θεῖον φαίνεται ἀποκαλυφθὲν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς φύσεως, ἡ δ' ἀποκάλυψις αὕτη, διεγείρουσα ἐν αὐτῷ πλεῖστα ἐκπληκτικὰ αἰσθήματα τέρψεως καὶ τρόμου, παρήγαγεν ἀπάσας τὰς θαυμασίας ἀφηγήσεις, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ μυθολογικὸς θησαυρὸς.

Πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν ἄλλως τὴν παραγωγὴν τῶν μύθων; Πρέπει νὰ ὑποστηρίξωμεν, μετὰ τοῦ Max Müller, ὅτι αἱ λέξεις, τὰ ἐπίθετα, οἱ ὧν οἱ πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων μεθρημύνευσαν τὰς πρώτας αὐτῶν ἐντυπώσεις πρὸ τοῦ θεάματος τῶν ὄντων, διετήρησαν ἐπὶ πολὺ τὴν ἀξίαν ἀπλῶν ποιητικῶν ὀνομάτων, καὶ βραδύτερον ἐκτῆσαντο ὕλικὴν ὑπαρξίν, θεῖαν προσωπικότητα, οὐδέποτε ὑπάρξασαν ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν πρώτων αὐτῶν ἐφευρετῶν; Ἡ θεωρία αὕτη, ἡ ὑποθέτουσα ἢ ἀθεῖσμόν ἢ μονοθεῖσμόν τινα παλαιότατον, ὅπως ἀναδείξ-

πάντα τὸν θεῖον κόσμον, ἐν ἀορίστῳ ἐποχῇ διὰ τῆς πλάνης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀπατηθέντος ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ τῆς γλώσσης του, εἶναι ὑπόθεσις, στηριζομένη μόνον ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως αὐτῆς¹. Ἐπειδὴ εὕρισκόμεθα ἐνταῦθα ἐπὶ ἐπισηαλοῦς ἐδάφους γεγονότων, εἴμεθα δ' ἠναγκασμένοι νὰ εἰκάζωμεν κατὰ, δὲν εἶναι ἀπλῶς στερον ν' ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῶν θεῶν καὶ τῶν μύθων τὸ αὐτόματον αἰσθημα, τὸ ἄγον τὸν ἀνθρώπον νὰ προγινώσκη, ὅτι ὁπισθεν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου τῶν φαινομένων ὑπάρχει κόσμος κεκρυμμένος, οὗτινος ἀγγέλλει τὴν δύναμιν καὶ τὸν βίον; Ὅθεν ἡ δημιουργία τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἐπιθέτων τῶν θεῶν φαίνεται ἡμῖν, ὅτι ἦτο κατ' ἀνάγκην σύγχρονος τῆς δοξασίας, τῆς ἀσαφοῦς ἀναμφιβόλως καὶ κακῶς ὠρισμένης, ἀλλὰ τῆς δοξασίας τέλος, τῶν ὑπερφυσικῶν ὄντων, τῆς πανταχοῦ διαδεδομένης καὶ πανταχοῦ ἐνεργούσης ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ κόσμου. Ὁ δαιμονιακὸς οὗτος τρόπος τοῦ ἀτενίζειν τὴν φύσιν ὀφείλεται εἰς τοὺς πρῶτους Ἑλληνας. Βλέποντες αὐτὴν πάντοτε ἐνεργόν, ἀθάνατον πρὸ τοῦ θνητοῦ ἀνθρώπου, ἐξουσιάζουσιν καὶ καταθρύπτουσιν αὐτὸν διὰ τῶν ἀσπλάγχων αὐτῆς δυνάμεων, ὑπέθεσαν, ὅτι πάντα τὰ φαινόμενα αὐτῆς ἦσαν πράξεις θαυμασίων ὄντων κατὰ πολὺ ἀνωτέρων ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺν τῆς δυστυχοῦς ἀνθρωπότητος. Τὰ ὄντα ταῦτα ἐκάλεσαν θεοὺς: λέξεις, εἰς ἣν οἱ φιλόσοφοι ἐπίστευσαν, ὅτι ἀνεκάλυψαν τὴν ἰδέαν τῶν νόμων, τῶν διεπόντων τὸν κόσμον. Ἡ ἔννοια τοῦ νόμου θὰ ἦτο ξένη εἰς τὴν ἀπωτάτην ταύτην ἀρχαιότητα, ὡς μὴ συνάδουσα πρὸς αὐτὴν τοῦ μύθου τὴν φύσιν. Ἐν τῷ μύθῳ ἀληθῶς τὰ διάφορα φαινόμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὑπολαμβάνονται ὡς πλεῖσται ἀτομικαὶ πράξεις, ἔχουσιν ὡς δημιουργοὺς ὄντα ἔμφυχα, ἄτινα, εἰ καὶ μείζονα καὶ ἰσχυρότερα τοῦ ἀνθρώπου, συμμερίζονται ὅμως τὰ αἰσθήματα, τὰ πάθη, πάντα τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ βίον. Ὅθεν ἡ δημιουργία τῶν μύθων ὑποτίθησι βαθεῖαν συμπάθειαν μεταξὺ τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς φύσεως, ἣν ὑποτίθησιν ἡνωμένην διὰ στενῶν δεσμῶν συγγενείας. Ὁ μῦθος συγχέει τὴν ἀνάγκην τῶν φυσικῶν φαινομένων μετὰ τῆς ἐκουσίας τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ὑπολαμβάνει τὰ μόνιμα καὶ αἰώνια ταῦτα γεγονότα ὡς ἰδιότροπα συμβάντα παρελθούσης ἱστορίας. Ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ἀσυνειδή-

¹ Βλ. τὰς ἀντιλογίας εἰς τὸ σύστημα τοῦ Max Müller ὑπὸ F. Baudry (De l'interprétation mythologique, ἐν τῇ Revue Germanique, t. XXXII, 1 Φεβρ. 1865).

του τούτου κόσμου καὶ τῶν τυφλῶν αὐτοῦ δυνάμεων εἰσάγει τὸ ὄραμα, τοῦτο δὲ διηγείται ταῦτα μετὰ φαντασίας καὶ ἐν εἰκονικῇ γλώσσῃ ἥς σήμερον ζητοῦμεν νὰ εὕρωμεν τὴν κλεῖδα.

Ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι προῖον ἀνάγκης ; Ἐμφαίνεται, ὡς ἐπίστευεν ὁ Heyne, ἐκ τῆς πενίας τῆς πρώτης γλώσσης τῶν Ἑλλήνων, ἥτις, στερουμένη ἀφηρημένων λέξεων, δὲν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ ἄλλως ἢ δι' εἰκόνων ; Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι ἡ ποίησις, γεννηθεῖσα πρὸ τοῦ πεζοῦ λόγου, εἶναι ἐν τοσοῦτῳ πλουσιωτέρα αὐτοῦ, κλίνω μᾶλλον νὰ ἴδω ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ ταύτῃ πτωχείᾳ πλοῦτον, ὅστις, πρέπει νὰ τὸ παραδεχθῶμεν, εἶναι ἐνίοτε δυσχερὲς, ὅταν ζητῶμεν σήμερον νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅστις θὰ ἀνταμείψῃ τοὺς κόπους ἐκείνων, οἵτινες θὰ προσπαθήσωσι νὰ καθάρωσιν ἀπὸ τῆς σκωρίας τοῦ χρόνου καὶ ἀποδώσωσι τὴν προτέραν αὐτοῦ λάμψιν.

Ἐκ τῶν διαφορῶν στοιχείων τῆς ποιητικῆς ταύτης γλώσσης, τὸ πρῶτον, ὅπερ ὁ μυθολόγος πρέπει ν' ἀναλύσῃ, εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν. Ὡς τὰ ἀνθρώπινα ὀνόματα, οὕτω καὶ τὰ θεῖα εἶχον ἅπαντα ἐν Ἑλλάδι σημασίαν τινά, ἐὰν δὲ ἡ σημασία αὕτη ἦτο ἡμῖν ἀκριβῶς γνωστή, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι δι' αὐτῆς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀνέλθωμεν εὐκόλως μέχρι τοῦ αἰσθηματος, ὅπερ αἱ λέξεις αὗται ἐξέφραζον ἄλλοτε, καὶ ὀρίσωμεν οὕτω μετὰ τινος πιθανότητος τὸν ἀρχαιότατον τῶν θεῶν χαρακτῆρα.

Ἀλλ' εἰ καὶ εἶναι μεγίστη ἡ σύγχρονος πρόοδος τῆς ἐτυμολογικῆς ἐπιστήμης, αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἱερᾶς ταύτης ὀνοματεπωνυμίας πόρρω ἀπέχουσι τοῦ νὰ εἶναι ἅπασαι σαφεῖς δι' ἡμᾶς. Τινὰ τῶν ὀνομάτων τούτων φέρουσιν ἀναμφιβόλως ἐν αὐτοῖς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἔννοιαν. Οὐδεμία ἀνάγκη νὰ εἶναι τις βαθὺς ἐλληνιστής, ὅπως ἐνόησῃ ὅτι ἡ Ἥως εἶναι ἡ αὐγή, ὅτι ἡ Θέμις ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τῆς τάξεως ἢ τοῦ νόμου, ἡ Μνημοσύνη τὴν τῆς μνήμης. Μόνη ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀρκεῖ ἐνίοτε νὰ ἐξηγήσῃ μύθους τινάς. Πάντες γινώσκουσι τὸν μῦθον τοῦ ὦραίου Ἐνδυμίωνος, τοῦ ἀγαπωμένου ὑπὸ τῆς θεᾶς Σελήνης. Ὁ Ἐνδυμίων (τὸ ὄνομα δείκνυσι τοῦτο) εἶναι ὁ ἥλιος, ὁ ἐξαφανιζόμενος εἰς τὸν γήινον ὀρίζοντα ἢ καταδυόμενος εἰς τὰ θαλάσσια κύματα καθ' ἣν ὥραν ἡ σελήνη βαίνει πρὸς τὸν οὐρανόν. Χαρίεν ποιητικὸν αἰσθημα ἐνέπνευσε τὸν ἐλληνικὸν μῦθον, τὸν παριστῶντα τὴν Σελήνην ἐναγκαλιζομένην τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς κείμενον ἐκτάδην ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ Λάτμου, ἢ τὴν Σελήνην θωπεύουσαν διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτῆς τὴν μυ-

στηριώδη κοίτην τοῦ κοιμωμένου ὠραίῳ Ἡλίῳ. Ἄλλ' ὀλίγοι μῦθοι ἐρμηνεύονται μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας. Ὅντως τὰ ὀνόματα τῶν μεγίστων καὶ ἀρχαιοτάτων θεοτήτων τῆς Ἑλλάδος παρίστανται ἡμῖν ὑπὸ τύπον γενικῶς σκοτεινόν, σπανίως δὲ αἱ αὐστηρόταται τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας ἔρουναι ἀρκουσι πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ῥιζῶν καὶ ἐρμηνείαν τῶν συνθέσεων. Διότι τὰ ὀνόματα ταῦτά εἰσιν ὡς τὰ λείψανα τῶν ἀπολιθώσεων, τῆς ἀρχαιοτάτης περιόδου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐν ᾧ ἡ γλῶσσα αὕτη, ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ κινητοῦ αὐτῆς βίου, θὰ προσέκτα νέα πλούτη διὰ τῆς ἀπωλείας μέρους τῶν ἀρχαίων αὐτῆς λέξεων καὶ τῶν πρώτων αὐτῆς τύπων, μόνον τὰ μυθολογικὰ ὀνόματα, διαφυγόντα τὴν καταστροφὴν ἢ τὴν ἀλλοίωσιν διὰ τοῦ σεβασμοῦ, οὗ ἦσαν τὸ ἀντικείμενον, διεσώθησαν. Ὅτε τὸ πᾶν μετετρέπετο καὶ μετεμορφουτο περὶ αὐτῶν, οἱ ἐπιζῶντες οὗτοι ἑτέρας γενεᾶς δὲν κατενοοῦντο πλέον. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ στῳϊκὴ σχολὴ ἐξήντησε τὴν ὀξύτητα αὐτῆς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν, ἀλλ' ὅμως δὲν κατώρθωσεν ἄλλο τι ἢ νὰ μᾶς κάμνη νὰ μειδιῶμεν σήμερον διὰ τὰς ἐτυμολογίας αὐτῆς. Ἡ νῦν ἐπιστήμη, κάλλιον ὥπλισμένη ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν τοιούτων ἐρευνῶν τῶν Ἑλλήνων, ἀποκρούουσα τὴν φαντασίαν τοῦ ἐτυμολογικοῦ κράτους καὶ παρέχουσα τὴν σοβαρότητα τῶν μεθόδων αὐτῆς, δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ κατανοήσῃ ἱκανῶς ἅπαντα τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν ἀναλογισθῇ τις πόσον ὀλίγα τῶν ὀνομάτων τούτων ἐρμηνεύονται διὰ τῆς γλώσσης τῶν Βεδῶν, πρέπει νὰ ἐκπλαγῇ, ἐὰν ἡ μελέτη αὕτη, καθ' ἣν αἱ συγκριτικαὶ λέξεις οὐδέποτε σχεδὸν ὠφελοῦσι, συχνάκις δὲ προστρέχουσι ζητοῦντες βοήθειαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εἶναι μελέτη μικρὸν προκεχωρημένη καὶ πλήρης ἀβεβαιότητων καὶ κινδύνων ;

Εὐτυχῶς ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα παρέχει ἡμῖν ἕτερον κριτήριον, ἀσφαλέςτατον, διὰ τὴν μυθολογικὴν ἐρμηνείαν. Ἐὰν τὰ ὀνόματα αὐτῶν τῶν θεῶν δὲν ἐπιδέχωνται ἐνίοτε ἀνάλυσιν τινα, τὰ ἐπίθετα αὐτῶν τοῦναντίον εὐκόλως παρέχουσι τὴν ἐρμηνείαν. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα, ἐν οἷς ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ἠρέσκετο ἀναπτύσσουσα τοὺς χαρακτήρας καὶ ἀπαριθμοῦσα τὰς ιδιότητας ἐκάστης τῶν θεοτήτων, ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως, ὡς ἐκ τῆς σαφηνείας αὐτῶν καταφαίνεται, εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῶν ὀνομάτων αὐτῶν· ὅθεν δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι δι' ἡμᾶς τὴν αὐτὴν ἀξίαν. Ἄλλ' ἐὰν λάβῃ τις τὸν κόπον νὰ ἀναζητήσῃ αὐτὰ οὐχὶ ἐν ταῖς λιτανείαις τῶν Ὀρφικῶν, ἀλλ' ἐν ταῖς πηγαῖς

αὐταῖς τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, θὰ παράσχωσι πολυτίμους πληροφορίας. Δὲν εἶναι γνωστὸν π. χ. ὅτι ὁ Ζεὺς, ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ ἐννοίᾳ εἶναι ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, οὕτινος ἡ ἐνέργεια καταφαίνεται ἰδίᾳ διὰ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων, ὡς καταδείκνυται ἐκ τῶν ἐπιθέτων, ἅτινα ἀποδίδουσιν αὐτῷ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ; Μήπως ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι ὁ «ὄμβριος», «ἐρίγδουπος», «νεφεληγερέτης», «αἰγίοχος» θεός ; Ὡστε, ὅταν βλέπωμεν τὸν Δία ἐπεμβαίνοντα καὶ διαδραματίζοντα πρόσωπόν τι ἐν τινι μύθῳ, πειθόμεθα ὅτι ὁ μῦθος οὗτος ἐξέφραξε κατ' ἀρχὰς οὐράνιον τι φαινόμενον, σῆεσιν τινὰ τῶν πολλῶν μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς λοιπῆς φύσεως. Ὅπως ἀναφέρωμεν ἕτερον παράδειγμα, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀπόλλωνος, εἶναι λέξις, περὶ ἧς ἡ ἐτυμολογία ἀμφιβάλ-λει εἰσέτι. Ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον Φοῖβος, τὸ χρησιμεῦον αὐτῷ ὡς ἐμ-φαντικὸν ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, εἶναι καταφανέστατον. Ὁ θεὸς Φοῖβος εἶναι κατὰ γράμμα ὁ φωτοβόλος, ὁ λάμπων θεός. Ἐὰν ἐπι-συνάψωμεν τὸ ἐπίθετον τοῦτο πρὸς τὰ ἄλλα ὀνόματα, καθ' ἃ ὁ Ἀπόλλων ἦτο θεὸς χρυσοκόμης, ξανθοδόστρυχος, ἀργυρότοξος, ἐκα-τηβόλος, ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἐν χρό-νοις ἀρχαιοτάτοις τῆς θρησκείας αὐτοῦ ἦτο θεὸς ἡλιακός. Ὅθεν τὰ μυθολογικὰ ἐπίθετα ἀθροιζόμενα, συναρμοζόμενα καὶ ἐπιμελῶς σπου-δαζόμενα χρησιμεύουσι συχνάκις ἀντὶ σχολίων εἰς πολλὰ θεῖα ὀνόματα, ἅτινα ἄνευ αὐτῶν θὰ διέμενον ἴσως σκοτεινὰ !

Ἡ ἐρμηνεία πολλῶν ἐκ τῶν ἐπιθέτων τούτων εἶναι δυσκολωτάτη. Εἰσὶ δὲ ταῦτα ἐπίθετα, ἐκφράζοντα οὐχὶ πλέον εἰκόνας, ὧν ὁ φυσι-κὸς κόσμος, ποιητικῶς θεωρούμενος, δύναται νὰ δώσῃ τὸν λόγον, ἀλλ' ἰδέας ληφθείσας ἐκ τῆς ἡθικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Τῶν θεῶν τῶν ζώντων καὶ κινουμένων ὅπισθεν τῶν ὁρατῶν φαινομένων, νομιζο-μένων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ὄντων ὁμοίων αὐτοῖς, ἐννοεῖται μεθ' οὗσας εὐκολίας τὸ πνεῦμα αὐτῶν, ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτοῦ ζωηρότητι μετεβαίνειν ἀπὸ τῆς φυσικῆς σημασίας θεοῦ τινος εἰς τοὺς ἡθικοὺς αὐτῆς χαρα-κτῆρας, καὶ πῶς τὰ δύο ταῦτα πράγματα συνεχέοντο ἐν τῇ μυθολο-γικῇ γλώσσῃ. Οὕτως ὁ Ποσειδῶν, ὁ θεὸς τῆς κυμαινομένης θαλάσσης, εἶναι δι' αὐτοὺς ἄγριος, τραχύς, αἰφνιδίως ὀργιζόμενος καὶ μαινόμενος· ἢ ἐκ τῆς τοῦ χειμῶνος δριμύτητος ἐρμουμενὴ γῆ καθίσταται ἐν τῷ μύθῳ ἡ Δημήτηρ, ἡ μήτηρ τῶν πόνων, ἡ κλαίουσα τὴν θυγατέρα Περσεφόνην, τὴν λαμπρὰν βλάστησιν, ἥτις ἦτο ἡ χαρὰ καὶ ὁ κόσμος αὐτῆς. Ὅθεν ὁ μυθολόγος πρέπει ἐνίοτε νὰ ἀνέλθῃ ἀπὸ τῆς ἡθικῆς

έννοιās θείων τινῶν ἐπιθέτων εἰς τὰς ἐξ ὧν παρήχθησαν φυσικὰς ἐντυπώσεις· πρέπει νὰ μεταποιήσῃ ὑπὸ ἀντίστροφον ἔννοιαν τὴν ταχεῖαν πορεῖαν τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας, νὰ κατανοήσῃ τὰς ἀπλᾶς ἢ εὐτόλμους μεταφοράς, ἃς ἐδημιούργησεν ἄλλοτε, νὰ ἐννοήσῃ τὴν παιδιάν, νὰ μαντεύσῃ τὴν ἰδιοτροπίαν. Δύσκολος ἐπιχείρησις· διότι ἐὰν ἅπασαι αἱ λεπτότητες τοῦ ποιητικοῦ αἰσθηματος εἶναι ἐνίοτε ἀναγκᾶται διὰ τοιαύτην ἐπανόρθωσιν, ἡ κριτικὴ βεβαίως θ' ἀποπλανηθῇ ἐν ἐρεύνῃ, ἐν ᾗ ὁ μέγιστος κίνδυνος εἶναι νὰ γινώσκῃ ν' ἀνθίσταται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα.

Κατ'ὀρθωσαν ν' ἀνακαλύψωσι τὸν λόγον ἐκάστου τῶν θείων τούτων ἐπιθέτων, ἐποίησαν ἐν βῆμα πρὸς κατανόησιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος· ἀλλ' ἐξετέλεσαν τὸ εὐκολώτατον ἔργον. Ἀπομένει πράγματι νὰ κατανοήσωσι τὰς φράσεις, ἐν αἷς τὰ ἐπίθετα ταῦτα εἰσέρχονται ὡς στοιχεῖα, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἐξηγήσωσι τὰς πράξεις, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται οἱ περὶ θεῶν μῦθοι. Ἐνταῦθα ἡ πρώτη ἐργασία, ἡ ἐπιβαλλομένη εἰς τὴν κριτικὴν, εἶναι ἡ ταξινόμησις. Πάντες οἱ μῦθοι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου· ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἐν πρώτοις νὰ γείνη διάκρισις μεταξὺ αὐτῶν. Προφανῶς, οἱ ὀψιαιῆτατοι πάντων εἶναι οἱ φιλοσοφικοὶ μῦθοι, ὧν πολλοὶ ἀπαντῶσι παρὰ Πλάτωνι. Δημιουργηθέντες, ὅπως εἰσδύσωσιν εἰς τὰ πνεύματα ὑπὸ χροιάν μύθου θελγοντος πάντοτε τὴν ἑλληνικὴν περιεργίαν, ὑψηλῆς ἠθικῆς ἢ θρησκευτικῆς ἀληθείας, οἱ μῦθοι οὗτοι, ἕνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, εἰσὶν ἄνευ διαφέροντος διὰ τὴν ἐπιστήμην. Ὑπάρχουσιν ἕτεροι λίαν διάφοροι, δημιουργηθέντες ἐκ τινος πραγματικοῦ γεγονότος, οὗτινος γινώσκουσι τὴν χρονολογίαν. Ἀπὸ τοῦ Otfried Müller συχνάκις ἀνέφερον ὡς παράδειγμα τῶν ἱστορικῶν τούτων μύθων τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν Ἰδρύσιν τῆς Κυρήνης. Περὶ τὴν 37ν Ὀλυμπιάδα ἑλληνικὴ ἀποικία Μινυῶν τῆς Θεσσαλίας ἀπῆλθε τῇ συμβουλῇ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ὅπως ἀποκαταστῇ εἰς Λιθύην. Μετ' οὐ πολὺ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου παρήχθη μῦθός τις, καθ' ὃν ἡ Κυρήνη, ἡ νέα πόλις, παρίστατο ὡς νεαρὰ θεσσαλὴ παρθένος, ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἤρπασεν αὐτὴν καὶ μετήνεγκε διὰ τῶν θαλασσῶν ἐπὶ τῆς λιθυκῆς παραλίας. Πλεῖστοι ὁμοειδεῖς μῦθοι, προελθόντες ἐκ τῆς ἰδρύσεως ἄλλων ἀποικιῶν, καταδεικνύουσιν ἡμῖν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῶν μύθων τούτων ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰδάφους μέχρι τοῦ ἕκτου περιῖπου αἰῶνος

π. Χ. Ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν κατ' ἀναλογίαν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι μεταξὺ τῶν θεῶν ἢ ἡρωϊκῶν μύθων, τῶν ἀνηκόντων εἰς ἀπώτατον παρελθὸν καὶ ὧν ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν τὴν χρονολογίαν, ἔνιοι τοῦλάχιστον πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπλοῖ μῦθοι ἰδιοτρόπως ἀθροισθέντες περὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ πραγματικὰ πρόσωπα καταπληξάντα ζωηρῶς τὴν φαντασίαν τῶν συγχρόνων. ὡς συνέθη κατὰ τὸν μεσαῖωνα διὰ τὸν Ῥολάνδον καὶ τὸν Καρλομάγνον.

Ἐτέρα κατηγορία εἶναι ἡ περιλαμβανούσα τοὺς μύθους, οὓς ἐκάλεσαν «θεογονικούς», διότι μετεδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τῶν πρώτων ποιητῶν, τῶν ἀσχοληθέντων ἐν ταύτῃ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων καὶ τὴν συστηματικὴν ταξινόμησιν τῶν θεῶν μύθων. Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται ἡ προσπάθεια τοῦ πνεύματος τοῦ ποιητοῦ καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸν νοῦν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἀγαπητὴν εἰς αὐτοὺς μυθολογικὴν ὄψιν εἶτε τὰς κοσμογονικὰς θεωρίας εἶτε ἰδέαν τινὰ τοῦ θεοῦ. Ὁ μῦθος π. χ. τῆς μάχης τῶν Τιτάνων κατὰ τῶν θεῶν, εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἀπλῶς ἢ ἡχρὶ πάλης συχνάκις περιγραφείσης ἐν τοῖς Βέδαις· τῆς πάλης τοῦ Ἰνδρα, θεοῦ τοῦ φωτεινοῦ οὐρανοῦ, κατὰ τῶν δαιμόνων τοῦ σκότους. Παραλαβὼν τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ ἡσιοδικὸς ποιητής, ἐπραγματεύθη αὐτὴν οὕτως ἐν τῇ ἔργῳ αὐτοῦ, ὥστε ἡ νίκη τοῦ Διὸς καθίσταται δι' ἡμᾶς ὁ θρίαμβος τοῦ θεοῦ τῆς τάξεως καὶ τῆς κοσμικῆς ἁρμονίας κατὰ τῶν ἀτάκτων καὶ θορυβωδῶν δυνάμεων, ὑφ' ὧν ἀρχικῶς κατετρώχετο ὁ κόσμος. Παράγων τὸν ἔρωτα καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων ταυτοχρόνως μετὰ τῆς Γῆς ὑπονοεῖ πιθανῶς, ὅτι ὁ ἔρωσ ἦτο ἐν τῶν κυρίων στοιχείων τοῦ βίου τῶν ὄντων, κανονίζων τὴν ἀπαραίτητον αἰωνιότητα αὐτῶν. Ἐνίοτε αἱ θεότητες, ἃς παρεμβάλλει, οὐδέποτε εἰσέδυσαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ θρησκείᾳ, εἰσὶ δὲ καθαρὰ ἀφηρημέναι ἔννοιαι, ἐκουσίως παρ' αὐτοῦ προσωποποιηθεῖσαι. Ὁ Ζεὺς, λέγει, μετὰ τὴν κατὰ τῶν Τιτάνων νίκην, ἐνυμφεῦθη κατὰ πρῶτον τὴν Μῆτιν :

..... τότε ἔπειτα δόλῳ φρένας ἔξαπατήσας
αἰμυλίοισι λόγοισιν ἐὺν ἐσκάτθετο νηδύν.

Ἐπειδὴ ἡ Μῆτις ἐλληνιστὶ σημαίνει τὴν Σοφίαν, ὁ μῦθος οὗτος εἶναι εὐκρινέστατος. Ἐννοεῖ ὅτι ἡ ὑπερτάτη σοφία εἶναι ὡς περικεκλεισμένη ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ Διὸς, καὶ ὅτι ἀποτελεῖ μέρος ὁλοκληρωτικὸν τῆς θείας αὐτοῦ ὕλης. Ὅθεν οἱ ἡσιοδικοὶ μῦθοι εἰσι συνήθως ἐπι-

δεκτικοί ύψηλῆς καὶ εὐγενοῦς ἐρμηνείας· εἰς προϊόντα διανοητικῆς φιλοσοφικῆς ἐργασίας, καταγινομένης πρὸς λύσιν τοῦ αἰνίγματος τοῦ κόσμου ἢ πρὸς ἐξήγησιν τῶν κοινῶν θρησκευτικῶν πλασμάτων. Πρέπει νὰ ἀναγνωρίζῃ τις ὅπου συναντᾷ αὐτοὺς καὶ νὰ φυλάττηται, ὅπως μὴ συγχέῃ αὐτοὺς μὲ τοὺς ἀρχαιοτέρους μύθους, οἵτινές εἰσι πολυαριθμότεροι καὶ πλουσιώτεροι καὶ πηγάζουσιν ἐκ τῆς δημώδους φαντασίας.

Οὗτοι, πλάσματα ἀλόγιστα, οὐδεμίαν μεγάλην ἐγκλείουσιν ἀλήθειαν. Μάτην ἤθελεν ἀνασκάψῃ τις αὐτοὺς ὅπως ἀνακαλύψῃ ἐν αὐτοῖς βαθεῖάν τινα ἔννοιαν. Ἐκφράζουσι μόνον τὰς ζωηρὰς ἐντυπώσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸ ὅλως θείας τινὸς φύσεως, εἶναι δὲ ἡ πρώτη καὶ ἀπλῆ ποίησις τῆς Ἑλλάδος ἐν αἰῶνι ξένῳ ἔτι πρὸς τὰς ἀφηρημένους ἐννοίας. "Ὅθεν ἐξετάσωμεν αὐτήν, ὡς ἐξετάζομεν ποίησιν μηδὲνα ἔχουσαν ἠθικὸν ἢ διδακτικὸν σκοπὸν, ἥς τὸ τέλος εἶναι ἐπίπλαστον, μόνῃ δὲ ζωῇ αἰ εἰκόνες. Ἄλλ' αἱ εἰκόνες αὗται, ἃς πρόκειται νὰ κατανόσωμεν, διεσώθησαν ἡμῖν ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν τελειότητι· ἡ δὲ ζωηρὰ αὕτη πηγὴ, ἡ ἀναβλύσασα ἄλλοτε ἐκ τῆς δημώδους ψυχῆς, διαχέομένη πόρρωθεν, καθισταμένη ποταμός, δὲν ἐδέχθη ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῆς στοιχεῖα ξένα, διαταράζαντα τὴν καθαρὰν αὐτῆς ἀπλότητα; Ἰδοὺ ἐν τῶν ζητημάτων, ἅτινα ὀφείλει νὰ ἐρευνήσῃ ὁ μυθολόγος. Πρὸς λύσιν αὐτοῦ, πρώτη φροντίς ἔσται νὰ θέσῃ ὑπὸ αὐστηρὰν κριτικὴν τὰ κείμενα τὰ μεταδόντα ἡμῖν τοὺς περὶ θεῶν μύθους. Τοῦ μύθου οὐδέποτε ὄντος ἐν Ἑλλάδι ἄρθρου πίστεως, ἐννοεῖται, ὅτι ὁ τύπος αὐτοῦ παραδόξως μετεποιήθη, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐγεννηθῇ ἐν τῇ φαντασίᾳ γεωργοῦ ἢ ποιμένου τινός, ἕως οὗ ἔκαμε χρῆσιν αὐτοῦ ὁ Πίνδαρος, ὅπως διδάξῃ τοὺς βασιλεῖς. Ἀπὸ τοῦ ἔκτου μάλιστα αἰῶνος οἱ ποιηταὶ πραγματεύονται ἐλευθέρως τὰς κατὰ παράδοσιν δοξασίας. Ἀγανακτοῦντες διὰ τινὰς λεπτομερείας, ἃς θεωροῦσιν ἐναντίας πρὸς τὴν ἠθικὴν ἢ ἀσυμβιβάστους πρὸς τὴν ἰδέαν, ἣν εἶχον περὶ θεότητος, οἱ λυρικοὶ ἀφήρουν ἢ μετεποιοῦν αὐτάς. Οἱ τραγικοὶ ὑπέβαλλον αὐτάς εἰς ἄλλους ἀκρωτηριασμούς, εἴτε ὅπως πορισθῶσι μύθους καὶ ἐξαγάγῃσι δραματικώτερα γεγονότα, εἴτε ὅπως κολακεύσῃσι τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ κοινοῦ. Τέλος οἱ ἱστορικοὶ, ζητοῦντες νὰ ἀνεύρῳσιν ἐν τοῖς μύθοις γεγονότα πραγματικά, ἀφαιροῦσι πᾶν τὸ θαυμάσιον. "Ὅθεν ἡ μυθολογικὴ ἐπιστήμη δὲν πρέπει ν' ἀνατρέχῃ εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῆς λαμπροτάτης περιόδου τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ἀνέυρῃ τὰς

ἀσφαλεστάτας αὐτῆς πληροφορίας. Ἐὰν θέλῃ τις νὰ ἀνέυρῃ τὴν εἰλικρινεστάτην ἔκφρασιν μύθου τινός, ἢ πρέπει ν' ἀνέλθῃ πολὺ ὑψηλὰ ἢ νὰ κατέλθῃ πολὺ χαμηλὰ. Οἱ ὁμηρικοὶ ποιηταί, οὔτινες, εἰ καὶ φαίνονται ἐνίοτε ὑπομειδιῶντες διὰ τοὺς μύθους, οὓς διηγούνται, μεταδίδουσιν ὅμως αὐτοὺς χωρὶς νὰ ἐκφράσωσιν ἀμφιβολίας περὶ τῆς πραγματικότητος αὐτῶν, εἰς ἃ δι' ἡμᾶς οἱ πιστότατοι ἐγγυηταὶ τῆς ἀκριβείας τῶν θείων μύθων. Μετ' αὐτοὺς ἔρχεται ὁ Ἡσίοδος, μετὰ τῶν ἔργων, χρόνων καὶ προελεύσεων διαφόρων, ἡθροισμένων ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ· εἶτα οἱ κυκλικοὶ ποιηταί, οἱ ὑμνογράφοι, οἱ ἀναπτύσσοντες τὴν ἀρχαίαν ἱερατικὴν ποίησιν τῶν κυριωτάτων ἱερῶν, ὧν σέβονται ἔτι τὰς παραδόσεις. Ἐν ἑτέρῳ ἄκρῳ τῆς ἐλευθέρας ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος πρέπει νὰ συμβουλευθῇ τις μυθογράφον ὡς τὸν Ἀπολλόδωρον· διότι ἐν τῇ ἄκρᾳ συντομίᾳ καὶ ἐν τῇ ἐνίοτε ἀηδεῖ ξηρότητι τοῦ καταλόγου αὐτοῦ διέσωσε πολλὰς πολυτίμους πληροφορίας, ληφθεῖσας ἐξ ἀρχαιοτάτων πηγῶν, ἀπολεσθεισῶν νῦν. Ἰδίᾳ πρέπει νὰ ἐγκύψῃ τις εἰς τοὺς ἐγχωρίους μύθους, οἷους διηγεῖτο ὁ λαὸς κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ τότε, ὅτε ὁ Πausanias, περιηγούμενος ὡς προσκυνητὴς καὶ περίεργος ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, συνέλεγεν αὐτοὺς πανταχόθεν, ὁπόθεν διέβαινεν, ὅπως ἀναγράφῃ εὐσεβῶς ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ. Πολλοὶ μῦθοι, λησμονηθέντες καὶ περιφρονηθέντες ὑπὸ τῆς μεγάλης ποιήσεως, μετεδόθησαν οὕτως ἀμυδρῶς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, πιστῶς διαιωνισθέντες διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως ἀνὰ τὰ πεδία τῆς Ἑλλάδος, ἔθνα ἔτι καὶ νῦν ἀπαντᾷ τις ἔχον¹.

Τὰ γραπτὰ μνημεῖα συμπληροῦνται ὠφελίμως διὰ τῶν ἐπὶ χαλκοῦ, μαρμάρου ἢ λίθων γεγλυμμένων. Εἰς τὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα ὀφείλει-

¹ Περὶ τῶν σχέσεων τῶν νεωτέρων πρὸς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις βλέπε ἰδίᾳ Bernhard Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum (Leipzig, 1871, Teubner) καὶ τὸ νεώτατον σύγγραμμα τοῦ αὐτοῦ: Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder (1877). Μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν συγγραμμάτων, ἀναφέρονται τὴν μελέτην τοῦ κ. Λουκᾶ «Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν Ἀρχαίων» Ἀθῆναι 1874 (ἔργον ἀναλυθὲν ἐν τῷ Annuaire des Études grecques, τοῦ 1875), ἰδίᾳ δὲ τὰς πραγματείας τοῦ κ. Ν. Πολίτου: Νεοελληνικὴ μυθολογία (Ἀθῆναι 1871 - 1874)· Δημῳδαὶς μετεωρολογικοὶ μῦθοι (1880)· Ὁ ἥλιος κατὰ τὰς δημῳδαὶς παραδόσεις (1882 κτλ.)· Revue critique τῆς 12 Φεβρουαρίου 1883.

ται ἡ γνῶσις νέων καὶ χαρακτηριστικῶν τινων ἐπιθέτων τῶν θεῶν¹ καὶ πλείστων λεπτομερειῶν περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς λατρείας· εἶναι δὲ αὕτη τοσοῦτῃ μᾶλλον πολῦτιμος, ὅσῳ σπανίως ἀγνοεῖται ἡ προέλευσις τῶν ἐπιγραφῶν, ὧν δυσχερῶς δύναται τις νὰ ὀρίσῃ τὴν χρονολογίαν. Πῶς τέλος νὰ μὴ προστρέχωμεν εἰς τὰ συμβολικὰ μνημεῖα, τὰ ἀνάγλυφα, τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα, τὰ νομίσματα, τὰς γεγλυμμένας λίθους, ὅταν πρόκηται περὶ θεότητος ἢ μύθου, ὧν ἡ παράστασις διετηρήθη ἐν αὐτοῖς; Ἐὰν ἡ τοιαύτη μελέτη ἦτο ἀποκλειστική, ἡδύνατο ἀναμφιβόλως νὰ ἔχῃ τοὺς κινδύνους αὐτῆς καὶ θὰ ἔφερε τὸν συμβολισμὸν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν μύθων. Ἀλλ' ὅμως ἄς μὴ ζητῶσι παρὰ τῶν μνημείων τούτων νὰ μάθωσιν ἄλλο τι ἢ πῶς οἱ Ἕλληνες ἐφαντάζοντο καὶ εἰκονίζον τὰς θεότητας αὐτῶν εἰς τοιοῦτους ἢ τοιοῦτους χρόνους τῆς ἱστορίας αὐτῶν. Ἡ ὠφέλεια τῆς μελέτης ταύτης εἶναι τοσοῦτον καταφανές, ὥστε περιττὸν νὰ καταδείξωμεν αὐτήν.

Ἀφ' οὗ διὰ τῶν διαφορῶν τούτων πληροφοριῶν ὠρίσθη ὁ ἀρχαῖος καὶ μᾶλλον δημῳδῆς τύπος μύθου τινός, πλεῖστα ἄλλα ζητήματα παρουσιάζονται. Πρὶν ἀναζητήσωμεν ἐὰν ὁ μῦθος οὗτος ἐξηγητῇ διὰ τῶν Βεδῶν ἢ δι' ἄλλων ἀναλόγων μύθων ἀπαντῶντων εἴτε παρ' Ἑλλήσιν εἴτε παρ' ἄλλοις ἰνδοευρωπαϊκοῖς λαοῖς, πρέπει νὰ πληροφορηθῶμεν ἐὰν ἀνεπτύχθη ἐν τῷ ἐλληνικῷ ἑδάφει ἢ εἰσέχθη ἔξωθεν. Ὑπάρχουσιν Ἀσιατικαὶ τινες θρησκεῖαι, ὧν ἡ εἰσαγωγή ἦτο λίαν ὀψία, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ ὀρίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὴν χρονολογίαν· π. χ. ἡ φρυγικὴ λατρεία τῆς Μεγάλης Μητρὸς καὶ ἡ συριακὴ τοῦ Ἀδωνιδος εἰσέδυσαν βραδέως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐν ἣ διέμειναν ἐπὶ πολὺ ἐν τῇ τῶν μυστηριωδῶν λατρειῶν καταστάσει, ἐγκεκλεισμένοι ἐν τῇ σκιᾷ ἱερῶν τινων αἱρέσεων. Ὅθεν οἱ μῦθοι, οἱ ἀφορῶντες εἰς τὰς θεότητας ταύτας, τροποποιηθέντες ἴσως ἐν τισι λεπτομερείαις ὑπὸ τῶν νέων αὐτῶν λατρευτῶν, ὀλίγον διαφέρουσι τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας, εἰς ἣν πράγματι δὲν εἰσέδυσαν. Ἀλλ' αἱ θρησκευτικαὶ αὗται μετὰ τῆς Ἀσίας σχέσεις, ὧν ἔχομεν ἀποδείξεις κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, δὲν δύνανται ν' ἀναχθῶσι πολὺ ἀρχαιότερον, ἢ ὅ' ἐπαφῇ τῶν δοξασιῶν τῶν δύο χωρῶν δὲν ἡδύνατο νὰ εἶναι ἐντελεστέρα ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν οἱ μῦθοι, μὴ καθοριζόμενοι ὑπὸ τῆς ποιήσεως, ἀπλῶς δὲ μεταδιδόμενοι διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως ἐ-

¹ Βλ. ἀνακοίνωσιν γενομένην ὑπὸ τοῦ κ. Foucart κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 21 Ἀπριλίου 1876 ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἐπιγραφῶν.

κυμαίνοντο εἰσέτι; Ἐὰν διατεινόμεθα ὅτι ἡ μυθολογία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀπολύτως πρωτότυπος ἐν πάσαις αὐτῆς ταῖς λεπτομερείαις ἢ ὅτι διεγείρει ἀρχὰς κοινὰς εἰς ἅπασαν τὴν ἀρίαν φυλὴν, θὰ ἦτο ὡς νὰ μὴ ἐλαμβάνομεν ὑπ' ὄψει τὴν θέσιν τῆς χώρας ταύτης, ἥς αἱ ἄπειροι νῆσοι ἦσαν διὰ τοὺς πρώτους αὐτῆς ναυτικούς πλεῖστοι σταθμοί, φέροντες αὐτοὺς εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας καὶ προκαλοῦντες μετὰ τῆς χώρας ταύτης συνεχῇ ἀνταλλαγὴν ἀποίκων, ἐμπορίου καὶ ἰδεῶν. Δὲν βλέπομεν ἄλλως, ὅτι αἱ φυλαὶ τῶν Λελέγων καὶ τῶν Καρῶν διεσπάρησαν ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἑλλάσσοнос Ἀσίας μέχρι τῶν τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα ἀφῆκάν τινες τῶν παραδόσεων αὐτῶν; Οἱ λαοὶ λοιπὸν οὗτοι εὐρίσκοντο ἀναγκαίως εἰς σχέσεις μετὰ τῶν κρατῶν, τῶν ἀρχαιότερον πεπολιτισμένων τῆς Ἀσίας, μετὰ τῶν Φοινίκων μάλιστα, ὧν ἡ ναυτικὴ καὶ ἐμπορικὴ εὐπραγία εἶναι ἀρχαιότερα τῆς τῶν Ἑλλήνων. Αὐτοὶ οἱ Φοίνικες δὲν εἶχον πολυάριθμα καθιδρύματα ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς παραλίοις, ἐν οἷς ἔφερον καὶ ἀφῆκάν τινες τῶν θεῶν αὐτῶν;¹ Ὡστε ἀδύνατον φαίνεται, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ μυθολογία δὲν ἐδέχθη ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ἀνατολικά τινα στοιχεῖα, ἀπαντῶντα ἔτι ἐν τισι τῶν μύθων αὐτῆς, ἰδίᾳ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ κ. Ἑρνέστος Κούρτιος μάλιστα διατείνεται², ὅτι αἱ κυριώταται θεαὶ τοῦ Ὀλύμπου προέρχονται ἅπασαι ἐκ τινος ἀσιατικοῦ τύπου ἐκ Χαλδαίας; ὁπλαδὴ ἐκ τῆς θεᾶς φύσεως, μητρὸς καὶ γονίμου τροφοῦ τῶν ὄντων, τῆς καλουμένης Ἀννάτ ἐν Χαλδαίᾳ, Βέλιτ (Μηλιττα) ἐν Βαβυλωνίᾳ, Ἰστάρ ἐν Ἀσσυρίᾳ, καὶ ἐν Ἑλλάδι Ἀφροδίτης, Ἥρας, Ἀθηνᾶς, Ἀρτέμιδος, Δήμητρος καὶ Κόρης. Πόσα ἄλλως τῶν ξένων τούτων στοιχείων, ἀπολεσθέντα καὶ ἀναμιχθέντα σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τῷ εὐρεῖ χειμάρρῳ τοῦ ἐλληνισμοῦ, παραγινώσκονται σήμερον! Συνέβη εἰς τὴν μυθολογίαν ὅ,τι εἰς τὴν τέχνην, προσλαβοῦσαν ἐξ Ἀσσυρίας διὰ τῆς Ἑλλάσσοнос Ἀσίας τινὰς τῶν πρωτοτύπων τεχνῶν,

¹ Αἱ συμβολικαὶ ἀπεικονίσεις ἐπὶ τῶν φοινικικῆς προελεύσεως μεταλλικῶν ἀγγείων ἐνέβαλον εἰς τὴν ἐλληνικὴν φαντασίαν μύθους τινὰς τὴν ἰδέαν ταύτην ἐξέφρασεν ὁ κ. Clermont-Ganneau ἐν τῷ παραδόξῳ καὶ πλήρει τολμηρῶν ὑποθέσεων συγγράμματι *Imagerie phénicienne et la mythologie iconologique chez les Grecs* (Paris, Leroux, 1880). Βλ. *Revue Critique*, nouv. série, τ. X, 1880, σ. 28 καὶ ἐφ.

² Βλ. τὴν μελέτην αὐτοῦ *Science des divinités grecques*, au point de vue historique, ἐν τῷ *Alterthum und Gegenwart*, τ. II (Βερολίνον, 1882). *Rev. Critique*, nouv. sér. τ. XIV, σ. 505.

ἃς ἐτροποποίησε τοσοῦτον καὶ τόσον ἐπιτυχῶς, ὥστε φαίνονται ὅτι πάντοτε ἀνῆκον αὐτῇ.

Ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἐλληνικῶν μύθων πρέπει νὰ προσέχωμεν εἰς σπουδαίαν τινὰ διάκρισιν : τὴν διάκρισιν τῶν φυλῶν, αἷς οἱ μῦθοι οὖτοι ἀνήκουσι, καὶ τῶν χωρῶν, ἐν αἷς ἕκαστος αὐτῶν ἐπιτοπῖως ἀνεπτύχθη. Ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν διακρίσεων τούτων βασιζόμενος ὁ κ. Dietrich Müller συνέγραψεν εὐφυστάτον σύγγραμμα, ἀτελὲς ἀτυχῶς ¹. Ἐὰν πράγματι αἱ ἀρχαιοτάται παραδόσεις τῆς Ἑλλάδος δεικνύουσιν ἡμῖν τὴν θρησκείαν τοῦ Διὸς, γενικῶς ἀναγνωρίζομένην ὑπὸ πάντων τῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης, δι' οὗς ὑπῆρξε πάντοτε ὁ πανελλήνιος θεός, ἡ λατρεία τῶν πλείστων ἄλλων θεοτήτων φαίνεται τὸναντίον ἀναπτυχθεῖσα κατ' ἀρχὰς μονομερῶς ἐν ἐκάστη φυλῇ, ἐξεληθούσα δὲ τῆς κοιτίδος αὐτῆς, ὅπως διαδοθῇ καὶ διασπαρῇ μακράν, διὰ τῶν συχνῶν ἀποικιῶν, ἐξ ὧν βρίθει ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Οὕτως ὁ Ἀπόλλων ἦτο κατ' ἀρχὰς ἐκ τῶν κυριωτάτων θεῶν τῆς δωρικῆς φυλῆς· ὁ Ποσειδῶν, ὁ λατρευόμενος τὸ πρῶτον ὡς θεὸς τῆς θαλάσσης ὑπὸ τῶν Ἰώνων, τῶν κατοικούντων τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους, εἰσέδυσσε βραδύτερον εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς ἡπείρου, ἔνθα κατέστη θεὸς τῶν λιμνῶν καὶ τῶν ποταμῶν. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ τούτου διαμελισμοῦ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν ἔπεται ὅτι θεότητες φύσεως ἀναλόγου ἐλατρεύοντο συγχρόνως, ἀλλ' ὑπὸ διάφορα ὀνόματα καὶ διὰ μύθων ποικίλων παρ' ἐκάστης τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν. Ὅθεν οἱ εἰς τὰς θεότητας ταύτας ἀποδιδόμενοι μῦθοι ἀναγκαίως παρουσιάζουσιν ὁμοιότητάς τινας, ἃς ὁ μυθολόγος ὀφείλει νὰ κατανοήσῃ. Π. χ. ἐὰν ἀπαντήσωμεν πολλὰς παρομοίας περιπτώσεις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀθηναίου Θησέως καὶ τοῦ ἀργείου Περσέως, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ ἥρωες οὗτοι, εἰ καὶ διακρίνουσιν αὐτοὺς διάφορα φαινόμενα, εἰσὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Αἱ ἀναλογίαι αὗται μεταξὺ τῶν ἰδιαιτέρων μύθων ἐκάστης φυλῆς πηγάζουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς κοινῆς φύσεως, τῆς κληροδοτηθείσης εἰς πάντας ἀδιακρίτως ὑπὸ τῶν ἀρίων προγόνων ; ἢ ἐρμηνεύονται διὰ τῆς ὁμοιότητος τῶν νόμων τῆς

¹ Mytholog. der Griech. Stamme, τόμ. 2. Göttingen 1857-1868. Ὁ Gerhard, ἐν τῷ 2ῳ τόμῳ τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας, κατέδειξε διὰ τῆς διαίρεσεως αὐτῆς τῶν κεφαλαίων τὴν διάκρισιν ταύτην τῶν φυλῶν ὑπὸ μυθικὴν ἔκδοσιν. Βλ. τοῦ αὐτοῦ Ueber Griechenlands Völkstämme und Stammgöttheiten, Berlin, 1854.

δημώδους φαντασίας, ἥτις, εὐρίσκομένη πρὸ τοιούτων φαινομένων, ἡσθάνετο πανταχοῦ τὰς αὐτὰς ἐντυπώσεις, διηγείτο αὐτὰς ὁμοίως καὶ ἐδημιουργεῖ ἐπ' αὐτῶν παρομοίους μύθους; Τοῦτο συχνάκις δυσκόλως ὀρίζεται. Ἄλλ' εἰς οἷονδῆποτε ἀποτέλεσμα καὶ ἂν καταλήξωμεν, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ σύγκρισις πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ὁμοιοτήτων τῶν διαφόρου προελεύσεως ἑλληνικῶν μύθων ἐξασφαλίζει ἰσχυρὸν μέσον πληροφοριῶν. Πλὴν τούτου πρέπει ὁ μυθολόγος νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν ἐπιτοπίων λεπτομερειῶν, ἃς ἕκαστος μῦθος περιέχει, ἐπὶ τῆς θέσεως, ἣν ἡ παράδοσις καὶ αἱ ἀφηγήσεις τῶν ποιητῶν, αἱ πιστῶς ἐπόμεναι αὐταῖς, ἀποδίδουσιν ἐκάστη τῶν θαυμασιῶν τούτων μύθων. Πᾶσα θεία ἐνέργεια ἔσχεν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους κοινὸν ὠρισμένον θέατρον· ἡ δ' ἐκλογή τοῦ θεάτρου δείκνυσι συνήθως, ὅτι ἐνταῦθα τὸν τοιοῦτον μῦθον ἀφηγήθησαν ἀρχαιότερον, ἐνταῦθα ἀνεπτύχθη, ἐνταῦθα ἐγεννήθη ἴσως. Ὁ σοφὸς καὶ εὐφυὲς Forchhammer, ἐκ τῶν παλαιστράτων τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης¹, πρὸ πολλοῦ κατέδειξε τὴν σπουδαιότητα τῆς μελέτης τῆς φύσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς κατανόησιν τῆς μυθολογίας. Ἄλλ' ὅμως δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰπώμεν, ὅτι συχνότατα ἀπεπλανήθη ἐντελῶς, ἰδρῶν τὴν παρατήρησιν ταύτην εἰς σύστημα, περιορίζον ἐκουσίως τὰς ἰδίας μελέτας ἐπὶ τοῦ φωτεινοῦ, ἀλλὰ στενοῦ τούτου ὀρίζαντος καὶ διατεινόμενος ὅτι οὐδεὶς τῶν ἑλληνικῶν θεῶν ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ ἀλλαχοῦ ἢ ἐπὶ τῆς προνομιοῦχου ταύτης γῆς. Καλὸν λοιπὸν νὰ ἔχῃ τις προσηλωμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, νὰ παρατηρῇ τὸν οὐρανόν, τὰ ὄρη, τὰς θαλάσσας αὐτῆς, ἅτινα δύνανται νὰ δώσωσιν ἡμῖν τὴν κλεῖδα μυθολογικῶν τινῶν πλασμάτων αὐτῆς. Ἄλλ' ὅμως πρέπει νὰ γινώσκωμεν ν' ἀπομακρυνώμεθα τοῦ θαυμασμοῦ τούτου, ὅπως μεταβῶμεν καὶ ἐπισκοπήσωμεν καὶ μακρότερον.

Πῶς νὰ μὴ ἐκπλαγῶμεν πράγματι ἐκ τῶν ἀναλογιῶν, ἃς παρουσιάζει ἡ μυθικὴποίησις τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν τῶν Ἰνδιῶν, καὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν λογικῶς, ὅτι ἡποίησις αὕτη δὲν ἐξαρτᾶται ἀπολύτως ἐκ τῶν ἀρχῶν τῶν κοινῶν εἰς πάντας τοὺς λαοὺς τῶν Ἀρίων; Π. χ. οὐδεὶς ὑπάρχει σήμερον ὁ ἀναγνωρίζων ἐν τῷ Προμηθεῖ ὅ,τι ἐν αὐτῷ

¹ Τὰ Ἑλληνικά αὐτοῦ (Berlin, Nicolai) χρονολογῶνται ἀπὸ τοῦ 1837. Ἐν ἔτει 1875 ἐδημοσίευσεν ἐν Kiel σύγγραμμα ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα: *Daduchos, Einleitung in das Verständniss der hellenischen Mythen, etc.* (Βλ. *Revue Critique*, 22 Ἰουλίου 1876).

διέβλεπον οί "Ελληνες: τὸν τύπον τοῦ προβλεπτικοῦ ἀνθρώπου, πρὸς ὃν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἐπιμηθεὺς (ὁ δεχόμενος συμβουλὰς μετὰ τὸ γεγονός) ἀντέκειτο. Πάντες γινώσκουσιν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τούτου, ἐξηγούμενον διὰ τῆς βεδικῆς γλώσσης, δεικνύει ἐν αὐτῷ τὸν ἄρπαγα τοῦ οὐρανόου ἢ τὸν παραγωγέα τοῦ γηίνου πυρὸς διὰ τῆς ἀρχικῆς μεθόδου τοῦ *arari*. Τῶν προσεγγίσεων τινες τούτων, τῶν θεμελιωθεῖσων ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, εἰσὶν ἀναμφιβόλως λίαν ἀμφισβητήσιμοι, ὅπως θεωρηθῶσιν ὡς βάσεις ἀσφαλούς ἐρμηνείας, βαθυτέρα δὲ μελέτη τῆς ποιήσεως τῶν ὕμνων θὰ διακαίωσῃ ψευδειακίας τινὰς καὶ συμπεράσματα, ἐν οἷς ἀναγκαιῶς ἐπλανήθη κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτῆς ἐπιστήμη καταγινομένη πρὸς χάραξιν τῆς ἰδίας ὁδοῦ. Ὑπάρχει πλῆθος θεῶν προσώπων, ὧν ἀνωφελῶς θὰ ἐζήτουν τὴν ἄμεσον ἐρμηνείαν ἐν τῷ κειμένῳ τῶν Βεδῶν. Ἀλλ' εἰὰν τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἔν τε τῇ μυθολογίᾳ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔχῃ πρωτοτυπίαν ἀναμφισβήτητον, δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον, ὅτι μεταποιοῦν τὰ πάντα κατ' εἰκόνα αὐτοῦ, ἐδημιούργησε τὰ πάντα, καὶ ὅτι τὸ κάλλιστον μέσον πρὸς κατανόησιν τινων ἐκ τῶν μύθων αὐτῆς συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀνέλθῃ τις, ὅταν δύνηται, διὰ τῆς σανσκριτικῆς φιλολογίας μέχρι τῆς ἀρχαιοτάτης πηγῆς, ἐξ ὧν οὗτοι παρήχθησαν.

Μεταβαίνοντες ἀπὸ τῶν μύθων τῶν θεῶν εἰς τοὺς τῶν ἡρώων, οἵτινες εἶναι δευτερεύοντες τύποι, εὐρὺ καὶ πάλιν στάδιον συγκρίσεως ἔχομεν διανοιγόμενον πρὸ ἡμῶν. Οὐ μόνον αἱ μεγάλαι Ἰνδικαὶ ἐποποιαὶ παριστῶσι σχέσεις τινὰς πρὸς τὰς τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἅπαντα ἢ ἡρωϊκὴ ποιήσις τῆς Εὐρώπης. Ἐὰν οἱ μῦθοι τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Πάριδος, τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Ὀδυσσεὺς ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς οὐσιώδεσιν αὐτοῖς στοιχείοις, ἐν μέσῳ δημῶν μύθων, οὗς παρέλαθεν ἡ ποιήσις ἐν Σκανδιναυίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ Ῥωσίᾳ¹, χωρὶς νὰ δυνώμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι διεσπάρησαν εἰς τὰς διαφόρους ταύτας χώρας διὰ τῆς συγκοινωνίας, δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ μῦθοι οὗτοι εἰσι ποιητικὸν κληροδόμημα κοινὸν πᾶσι τοῖς τέκνοις τῆς αὐτῆς φυλῆς, ἢ, ὅπως μεταχειρισθῶμεν τὰς ἐκφράσεις ἄλλου μυθολόγου, τοῦ κ. Cox², «ὅτι εἰσὶν οἱ αὐτοὶ καρποὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δένδρου, οὗτινος οἱ εὐ-

¹ Βλ. τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. Alfred Rambaud «La Russie épique» (Βιβλ. III, Κεφ. V). Paris, Maisonneuve, 1876.

² The mythology of the Aryan nations, I, σ. 273 (London, Longmann, 1870).

ρεῖς κλάδοι διεσπάρησαν ἐπὶ πάσης τῆς ἀρίας γῆς: Καὶ αἱ δημώδεις παραδόσεις, αἱ τὴν σήμερον ὑπάρχουσαι ἐν Εὐρώπῃ, δύνανται νὰ μᾶς διαφωτίσωσιν, ἀλλ' ὀλιγώτερον. Εἰ καὶ ἡ ἐπενέργεια τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο μεγάλη, ἡ μυθολογία δὲν ἀπέθανε: πολυάριθμα ἔχνη αὐτῆς ἀπαντῶσιν εἰς τὰ πνεύματα, ἅτινα ἡ ἐπιστήμη ἢ ἡ μελέτη δὲν ἐκαλλιέργησεν. Ἐὰν ὁ λαὸς παραλλάσσει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα μεταποιῶν αὐτὰ εἰς μύθους, διατηρεῖ τοῦναντίον μετ' ἄκρας πιστότητος τὰ ἐκ τῶν προγόνων προερχόμενα ποιητικὰ πλάσματα. Οἱ μῦθοι καὶ τὰ ἄσματα αὐτοῦ, αἱ δεισιδαιμονίαι καὶ παροιμίαι, αἱ ἐορταὶ αὐταὶ ἀνέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Ὁ Adalbert Kuhn παρετήρησε¹ τοῦτο ἐν τῷ δημῳδαί ἔθει τῶν πυρῶν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, ὅπερ εἶναι ἡ ζῶσα παράδοσις, ἡ μέχρι ἡμῶν διαωινισθεῖσα, τῶν ἐκκλησιαστικῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς χαρᾶς, δι' ὧν οἱ ἀρχαῖοι Ἀριοὶ ὑπεδέξαντο τὴν θαυμασίαν παραγωγὴν τοῦ πυρός. Ἐτέρα ἐορτὴ, ὡς ἡ τοῦ πυριφλεγούς τροχοῦ, ἡ τελουμένη ἔτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐν Thionville, δύνανται ν' ἀποδοθῇ πιθανώτατα εἰς τὴν αὐτὴν πηγὴν, εἰς ἣν καὶ οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι τοῦ Ἰζίλωνος καὶ Φαέθοντος². Δεισιδαιμονίαι ἔτι καὶ νῦν σωζόμεναι ἐν τοῖς ἀγροῖς ἡμῶν εἰσι σχεδὸν ὅμοιαι πρὸς τὰς τῶν βοιωτῶν χωρικῶν τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου, προέρχονται δ' ἀναμφιβόλως πολλῷ ἀπώτερον τῆς Ἑλλάδος. Τέλος τὰ παραμύθια, διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ δοθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Grimm, συλλεγόμενα μεθ' ὑπομονητικοῦ ζήλου ἐν ταῖς διαφόροις εὐρωπαϊκαῖς χῳραῖς, ἀπὸ τῶν παραλλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τῶν φιορδῶν τῆς Νορβηγίας καὶ τῶν βράχων τῆς Ἰσλανδίας, προσφέρουσι τῷ μυθολόγῳ λατομεῖον πλούσιον περιέργων παρατηρήσεων καὶ διαφορουσῶν προσεγγίσεων. Τὰ παραμύθια ταῦτα πράγματι εἶναι μῦθοι ἐκπεφυλισμένοι, ὧν οἱ ἥρωες ἀπώλεσαν τὸν ἀρχικὸν ἀξιοπρεπεῖ χαρὰκτῆρα, ἐν οἷς οἱ θεοὶ κατέστησαν φοβεροὶ δράκοντες καὶ θελκτικοὶ ἡγεμόνες, αἱ δὲ θεαὶ μεταμορφώθησαν εἰς ὥραιας νεάνιδας πολυπλάγκτους, αἵτινες, ἐκπεσοῦσαι τοῦ εὐγενοῦς Ὀλύμπου, συνανεμίγησαν μετὰ ζῶων, ὧν περι-

¹ Ἐν τῷ περισπουδάζει αὐτοῦ συγγράμματι *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*. Berlin, Dümmler, 1859. Ἀνάλυσιν κριτικὴν ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Φριδερίκος Baudry ἐν τῇ *Revue Germanique*, 1861, τ. XIV καὶ XV.

² J. Baudry, ἔνθ. ἄνωτ. τ. XIV, σ. 372—373.

εβλήθησαν τὴν μορφήν¹. Οἱ παιδικοὶ μῦθοι, τὰ παραμύθια, τὰ διηγήματα τῶν τροφῶν καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ θαυμάσιαι ἀφηγήσεις, ἃς προσπαθοῦσι ν' ἀποσπᾶσωσιν ἐκ τῆς δυσπιστίας τῶν γραιῶν, ἀποτελοῦσι τὴν σήμερον φιλολογίαν εἰδικὴν καὶ παραδόξως διδακτικὴν, ἥς ὁ θησαυρὸς ἀδιαλείπτως αὐξάνει². Ἀλλὰ τὰ πλούτη τοῦ θησαυροῦ τούτου, ὅστις πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι πλήρης, δὲν ἐταξινομήθησαν οὐδὲ συνηρμώσθησαν ἱκανῶς μέχρι σήμερον. Ἡ κριτικὴ δὲν κατώρθωσε νὰ διακρίνῃ ἀκόμη μετὰ τῶν πλασμάτων τούτων τὰ σχετικῶς σύγχρονα καὶ τὰ διεθόντα σκοτίως ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην εὐρωπαϊκὴν χώραν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων. Ἐν τῇ σημερινῇ θέσει τοῦ ζητήματος ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ ν' ἀντλῶμεν μετὰ μεγάλης ἐπιφυλάξεως ἐκ τῆς ἑλκυστικῆς ταύτης πηγῆς τῆς δημώδους παραδόσεως.

Ἐὰν ἐκ τῶν πληροφοριῶν καὶ τῶν ζητήσεων τούτων μὴ κατωρθοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν πάντοτε τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τῶν ἑλληνικῶν μύθων, ἐξάγομεν καθαρῶς τὸν διακριτικὸν χαρακτήρα, τὴν σφραγίδα τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ μυθολογίᾳ, δηλαδὴ τὸν ἀνθρωπομορφισμόν. Καὶ ἕτεραι φυλαὶ ἀπέδωσαν τοῖς θεοῖς αὐτῶν αἰσθήματα, πάθη καὶ μορφὰς ἀνθρωπίνας. Δύσκολον δὲ θέλει εἶναι εἰς τὰ μὴ κεκαλλιεργημένα πνεύματα, τὰ παραδιδόμενα ἀνυπεράσπιστα εἰς τὴν ἀπατηλὴν δύναμιν τῆς φαντασίας, νὰ μὴ παριστάνωσιν ὑπὸ αἰσθητικὰ χαρακτηριστικὰ τὴν θεότητα, ἥς ἡ ἰδέα εἶναι ἄλλως αὐτοῖς ἀκατανόητος. Ἀλλὰ ἐὰν ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς ἔσχεν ἐν πάσῃ ἀρχαίᾳ θρησκείᾳ θέσιν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον εὐρεῖαν, οὐδαμοῦ ἀνεπτύχθη ἀλλίον ἢ ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ἡ δύνατο νὰ συμβῇ ἄλλως; Πῶς φυλὴ, γεννηθεῖσα μὲ τὸ αἶσθημα τῆς τέχνης, ἀγαπῶσα τὸ φῶς, τὰ χρώματα, τὴν χάριν, πᾶν τὸ θέλγον καὶ χαροποιοῦν τὸν αἰσθητὸν βίον, φυλὴ οὐδαμῶς ὄνειροπόλος καὶ βρεμβώδης, ἠρκέσθη ἐν τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ τοῦ γονίμου βίου καὶ τῶν ἐνεργητικῶν αἰσθημάτων εἰς ἀπλᾶς ἀφηρημένας ιδέας, ὅπως

¹ Βλ. A. de Gubernatis, *Mythologie zoologique ou legendes animales*. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο, γραφὲν ἀγγλιστί, μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ x. Paul Regnaud (Paris, Durant et Pedone, Lauriel, 1874).

² Ἐπιθεώρησις τις ἰδρύθη ἐν Γαλλίᾳ, πρὸς συλλογὴν τῶν πολυτίμων λειψάνων τῆς δημώδους ταύτης φιλολογίας. Τὸ ὄνομα τῆς προστάτιδος αὐτῆς, τῆς Νηρηίδος Μελουσίνης, δὲν κατώρθωσε νὰ παράσχω αὐτῇ ζωὴν πλείονα τοῦ ἔτους 1877. Ἀλλ' ὅμως ἐνεκα τῶν x.x. Gaidoz καὶ Rolland ἡ Μελουσίνη διανύει δευτέραν ὑπαρξιν, ἥτις ἐλπίζομεν νὰ εἶναι μακροτέρα τῆς πρώτης.

ἐκφράση τὸ θεῖον τοῦτο αἶσθημα, τὸ ὑπερεκχειλίζον ἐν αὐτῇ εἰς τὸ θαυμάσιον τῶν ὄντων θέαμα ; Πῶς πρὸ τοῦ βίου τῆς φύσεως, τῆς ποιικιλίας καὶ τῆς διαιωνίσεως τῶν φαινομένων αὐτῆς, ἡδυνήθη νὰ ὑποθέσῃ ὡς δημιουργόν καὶ κύριον αὐτῆς ὃν ἄμορφον, ἀκίνητον, μὴ ἔχον ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ Σύμπαντι, ἀπολωλὸς ἐν βαθυτάτῃ ἀβύσσῳ, σκατιζούσῃ καὶ τὰς ἰσχυροτάτας διανοίας ; Πανταχοῦ, ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον, ὅτι διεώρων τὴν πάντοτε παρούσαν ἐνέργειαν μυστηριωδῶν ὄντων, ἐν τῷ ὑπερπλεονασμῷ δὲ αἰσθημάτων θρησκευτικοῦ, μέχρι ὑπερβολῆς διήκοντος, ἐπολλαπλασίασαν ὡσαύτως τὰς θεότητας ὡς τὰ φαινόμενα, δι' ὧν καθημερινῶς ἐθαμβοῦντο οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ εἶχον συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἀξίας καὶ εὐγενείας, ἀπέδωσαν εἰς τὰ θεῖα ταῦτα πλάσματα ἀνθρωπίνην μορφήν, ἥτοι τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, τῆς καλλίστης, ἥτις ἔχσέ ποτε ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Ὅθεν οἱ θεοὶ τοῦ Ὀμήρου ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ τέκνα τῶν Ἑλλήνων. Ὡς αὐτοί, ἔχουσι σῶμα· τὰ πάθη αὐτῶν εἶναι ἀνθρώπινα· ὁ τρόπος τοῦ ζῆν ὁ τῶν ἡρώων. Ἰδέα ἀπλουστάτη ἢ χυδαισιώτης ἐκ πρώτης ὀψεως. Ἀλλὰ μετὰ τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἀναλόγων ὑπὸ τινος ἐπόψεως, ὑπάρχει ἄβυσσος. Τὸ σῶμα τοῦτο, ὅπερ ἡ ἐλληνικὴ φαντασία δίδει εἰς τοὺς ἰδίους θεοὺς καὶ ὅπερ φαίνεται καταβιβάζον τὸ θεῖον μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, τρέφεται διὰ τροφῆς μὴδὲν ἐχούσης τὸ γήινον. Ὅθεν ἡ ὕλη αὐτοῦ διαφεύγει τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς ἐπαλλαγῆς ἢ μεταμορφώσεως, ἃς ὑφίσταται πᾶν ἐπὶ τῆς γῆς ζῶν σῶμα· εἶναι ἀναλλοίωτον καὶ ἀφθαρτον. Ἐν ᾧ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὸ ἄνθος τῆς καλλονῆς μαρτάνεται σὺν τῷ χρόνῳ, ὅπως καταλήξῃ τέλος εἰς τὸν θάνατον, ἡ αἰωνίως νέα μορφή τῶν εὐδαιμόνων θεῶν ἀθροῦθως παρίσταται εἰς τὴν διάθασιν τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν, τῶν διαδεχομένων ἀλλήλας ὡς τὰ φύλλα. Ἐπειτα τὰ θεῖα ταῦτα σώματα εἶναι ἥττον σώματα ἢ πνεύματα, ἐὰν θεωρήσῃ τις τὴν ὑπερφυσικὴν ταχύτητα, δι' ἧς εἶναι πεπρωκισμένα, καὶ ἣν ὁ ποιητὴς συγκρίνει πρὸς τὴν ταχύτητα τῶν κινήσεων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Δι' ἐνὸς ἄλματος κατέρχονται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν καὶ ὑπερπηδῶσι τὸ διάστημα· πέτονται ταχέως ὡς ἡ ἀστραπή, πανταχοῦ τοῦ κόσμου· εὐρίσκονται πανταχοῦ· οὐδὲν βῆμα δύναται νὰ κάμῃ ὁ ἀνθρώπος χωρὶς νὰ συναντήσῃ αὐτά. Οὕτως ἐν τῇ ἰδέᾳ ταύτῃ, τῇ κατὰ τὸ φαινόμενον καθαρῶς ἀνθρωπίνῃ

καὶ γῆνιν, τοῦ θεοῦ, ἔσχε θέσιν τὸ ἰδεῶδες, εὕρισκον δὲ τροφήν αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις, αἱ βρίθουσαι θαυμασίων.

Αἱ προηγηθεῖσαι σελίδες οὐδόλως ἐξήντηλσαν τὴν εἰς τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν προσφερομένην ὕλην. Ἴσως ὅμως ἱκανὰ εἴπομεν, ὅπως κατανοηθῇ, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ μυθολογία δὲν δύναται νὰ εἶναι σήμερον δι' ἡμᾶς ὅ τι ἦτο διὰ τοὺς συγχρόνους τοῦ Boileau, ψυχρὸς κατὰ-λογος νεκρῶν θεοτήτων, ἀπλοῦν εὐρετήριον ἀλληγοριῶν καὶ μορφῶν. Πιθανὸν ὡσαύτως ἡ ἐρώτησις, ἣν ἀφήκαμεν μετέωρον ἐν ἀρχῇ τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης, εὔρε τὴν ἀπάντησιν ἐν τῷ πνεύματι τῶν ἀναγνωστῶν ἡμῶν. Αἱ κατηγορίαι περὶ ἀνηθικότητος, ἃς ἐνίστε ἀποδίδουσιν εἰς τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων, δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθῶσι πράγματι ἢ διὰ παρανοήσεως ἢ ἐλλείψεως πληροφοριῶν. Διότι ἀφ' ἑνὸς ἡ μυθολογία δὲν εἶναι ἡ θρησκεία, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ μῦθοι, ἀλόγιστα καὶ ἀκούσια προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας, δὲν ἔχουσιν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς καταγωγῆς αὐτῶν ἠθικόν τινα χαρακτήρα. Οὐδέποτε δὲ ἐν Ἑλλάδι, ὁ ἄνθρωπος ἐσκέφθη νὰ ρυθμίσῃ τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ κατὰ τὰ θεῖα ὑποδείγματα. Ὁ Ζεὺς συχνάκις ἐπεκαλεῖτο προστάτης τοῦ δικαίου καὶ τιμωρὸς τοῦ ἐγκλήματος· ἀλλ' οὐδέποτε, ὅπως δικαιοσύνη τὴν μοιχείαν. Οἱ μῦθοι δὲν εἶχον ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· ἡ δὲ πίστις πρὸς τοὺς θεοὺς φαίνεται, ὅτι ἦτο πλέον σωτήριος ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἠθικὴν μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν εἰσέβαλον αἱ ἀνατολικάι λατρεῖαι μετὰ τῶν ἐπαισχυόντων αὐτῶν ἐθίμων.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΥΡΑΝΙΟΙ ΘΕΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΘΕΟΓΟΝΙΑ

Ἐάν ᾗτο δυνατόν ν' ἀκολουθήσῃ τις χρονολογικὴν τάξιν ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν περὶ τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος μύθων, ἡ θεογονία, ἡ προϋποθέτουσα συστηματικὴν τινα ἐργασίαν καὶ σκέψεις, ὧν οἱ ἀρχικοὶ μῦθοι εἰσιν ἐντελῶς ξένοι, δὲν ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τὸ πρῶτον κεφάλαιον Ἑλληνικῆς Μυθολογίας. Ἀλλὰ τὰ θεολογικὰ δόγματα τόσον στενῶς συμμίγνυνται πρὸς τὰς δημώδεις παραδόσεις, τόσον δὲ συνεχῶς θ' ἀπαντῶμεν αὐτά, ὥστε ἀναγκαῖον εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς μεθόδου καὶ τῆς σαφηνείας νὰ ἐκθέσωμεν ταῦτα ἐξ ἀρχῆς ἐν συντόμῳ, καὶ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἀξίαν αὐτῶν.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων δὲν ἀνέμενε τὰς φιλοσοφικὰς παρατηρήσεις τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς, ὅπως εὗρη ἐν Ἑλλάδι λύσιν τινά. Πολὺ πρὸ τοῦ Θαλοῦ, Ἀναξिमάνδρου καὶ Ἡρακλείτου ἡ μυθολογικὴ ποίησις ἀνέλαβε νὰ ἱκανοποιήσῃ διὰ θαυμασίων ἐρμηνειῶν τὴν φυσικὴν περιεργίαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς πλάσεως τοῦ Σύμπαντος καὶ τῆς γενέσεως τῶν θεῶν· ἀλλ' ὅμως εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ὑπαρξιν τῆς πρώτης ταύτης κοσμογονίας ἢ νὰ ἐκθέσωμεν αὐτήν. Ἐπειδὴ αὕτη δὲν διελαμβάνετο ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποποιίας, τὰ ὁμηρικὰ ἔπη σπανίως περὶ αὐτῆς ἀναφέρουσι, περιέχουσι δὲ βραχέα τινὰ ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν ἀδύνατος ἀποβαί-

νει ἡ παράστασις συστήματός τινος. Ἐκ τούτου δὲ μικρόν τι διετηρήθη ἐν τῇ ἡσιοδείῳ Θεογονίᾳ. Ἀλλ' ἡ Θεογονία αὕτη, ἀποτελουμένη ἐκ ποιημάτων διαφόρων χρόνων, ἐν οἷς παρεμβάλλονται λέξεις, ὧν δὲν ἡδυνήθησαν μέχρι τοῦδε, καίτοι σοφῆς ἐργασίας ἐγένοντο ἀντικείμενον¹, νὰ ὀρίσωσιν ἀκριβῶς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἑκτασιν, μετέβαλε προφανῶς καὶ παρεμόρφωσεν ἐν πλείστοις τὰς ἀρχικὰς τῆς Ἑλλάδος δοξασίας. Μυθολογικὴ κατὰ τὸ σχῆμα, κατὰ βάρος εἶναι φιλοσοφικὴ, τινὰ δὲ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν τεμαχίων εἰσὶ πιθανώτατα σύγχρονα τῶν πρώτων ἀποπειρῶν τῶν φυσιολόγων πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς στοιχειώδους ἀρχῆς τοῦ Σύμπαντος. Ἡ ὀρφικὴ θεογονία, ἡ πολλὰ στοιχεῖα ἐξ Ἀνατολῆς παραλαβοῦσα καὶ ἀλληλοδιαδόχους ὑποστᾶσα μεταπλάσμοις καὶ ἥς πλείστα τεμάχια ἐκ τῶν μέχρι ἡμῶν διασωθέντων ἀνήκουσιν εἰς τοὺς τελευταίους τοῦ Ἑλληνισμοῦ χρόνους, ἀπέχει πολὺ τοῦ ἔργου τοῦ ἀποδιδόμενου τῷ Ἡσιόδῳ, περὶ τοῦ ἀρχαίου κοσμογονικοῦ πνεύματος². "Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ σύστημα Φερεκύδους τοῦ Συρίου, ὁ σκοπὸς τοῦ συνάψαι τοὺς κατὰ παράδοσιν μύθους μετὰ τῆς φιλοσοφίας σαφῶς καταφαίνεται, ὅπως μὴ ἀντλή τις ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης ἄνευ δυσπιστίας. Ἐλλείψει κειμένων, ἐξηγούντων τὰς παλαιότερας κοσμογονικὰς ιδέας τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ τελειότητι καὶ τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν συνδέσει, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ ἐσπαρμένα ἵχνη καὶ νὰ ἀφηγηθῶμεν, τὸν Ἡσιόδον ἰδίᾳ ἀκολουθοῦντες, τὴν ἱστορίαν τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κόσμου καὶ τὴν διαδοχὴν τῆς θείας γενεαλογίας³.

Τὰ ἀρχαιότατα τεκμήρια τὰ διασωθέντα ἡμῖν ἐκ τῶν πρώτων τούτων ιδεῶν εὗρηγται ἐν δύο τῆς Ἰλιάδος χωρίοις⁴.

¹ Βλ. ἰδίᾳ Schoemann, Die hesiodische Theogonie ausgelegt und beurtheilt καὶ πραγματεῖαν τοῦ αὐτοῦ, ἐν τόμῳ II τῶν Opuscula Academica. Gerhard, Die hesiodische Theogonie ; Welker, ἰδίου τίτλος (Ellerfeld, 1865) καὶ τὰ Hesiodi Carmina τοῦ Goettling, ἑκδ. 3ῃ ἐπιθεωρηθεῖσα καὶ ἐπαυξηθεῖσα ὑπὸ J. Frach (Leipzig, Teubner, 1878).

² Περὶ τῆς ὀρφικῆς κοσμογονίας, μὴ περιλαμβανομένης ἐν τῷ ἡμετέρῳ κύκλῳ, βλέπε Lobeck, Aglaophamus, βιβλ. II, μέρος 2ον, κεφ. V. A. Maury, Rev. Arch., ἔτ. 7ον σ. 341, καὶ τοῦ αὐτοῦ τὸ περὶ Ὀρφισμοῦ κεφάλαιον ἐν τῇ Histoire des Religions de la Grèce, τ. III, σ. 300 καὶ ἐφ.

³ Περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἐλληνικῶν κοσμολογιῶν πρὸς τὰς ἰνδικὰς βλ. τὴν ἀξιόλογον πραγματείαν τοῦ κ. James Darmesteter, Les cosmogonies aryennes, ἐν τῷ Essais orientaux, Paris, Lénvy, 1883.

⁴ Ε. 201, 246.

«Ὁκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν»

καὶ

«Ὁκεανοῦ, ὃς περ γένεσις πάντεσσι τέτυκται».

Ὁ Ὁκεανὸς λοιπὸν εἶναι ὁ πατήρ, ὁ γεννήτωρ, ἡ δὲ Τηθὺς εἶναι ἡ γόνιμος μήτηρ, ἡ παιδοποιούσα καὶ τρέφουσα. Τίνα εἶναι τὰ πρῶτα τοῦ θεοῦ τούτου ζεύγους πλάσματα; Πῶς πᾶσα ἡ τῶν ὄντων σειρὰ ἐξ αὐτοῦ ἐξήρτηται; Ἴδου ὅ,τι ἀγνοοῦμεν. Ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες ἐφαντάζοντο τὸν Ὁκεανόν, ἐξηγεῖ ἡμῖν πῶς ἐν αὐτῷ τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου νὰ ζητήσωσιν ἠδυνήθησαν. Ὁ Ὁκεανὸς ποταμὸς ἀπέραντος, οὕτινος ὁ μέγας ῥοὺς ἐπανερχόμενος ἐφ' ἑαυτὸν καλύπτει ἐν ταύτῃ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, εἶναι τὸ ὄριον παντὸς ὁρατοῦ. Ὅθεν ὑπέθεσαν ὅτι πᾶν ὅ,τι περιέχει καὶ περικλείει ἐν αὐτῷ ἐξηλθεν ἄλλοτε ποτε ἐκ τῶν κόλπων αὐτοῦ. Πλείσται ἐλληνικαὶ παραδόσεις εἶναι ἡ ἡχώ τῆς κοσμογονικῆς ταύτης ιδέας. Ὁ Ὠγύγης, οὕτινος τὸ ὄνομα εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ Ὁκεανοῦ¹, ἐθεωρεῖτο ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ αὐτόχθων, πρῶτος βασιλεὺς, ἦτοί πατήρ τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ θεοὶ ποταμοὶ ἐθεωροῦντο ἐξ ἴσου πρόγονοι πλείστων ἐλληνικῶν φυλῶν. Οἱ δὲ ποταμοί, ὡς καὶ αἱ πηγαί, καὶ ἡ θάλασσα ἐκ τοῦ Ὁκεανοῦ παράγονται· ἐξ αὐτοῦ ἔλκουσι τὴν γεννητικὴν καὶ γόνιμον ἰσχύν. Οὕτως ὁ Ὁκεανός, ἐξ οὗ πάντα τὰ ὕδατα προέρχονται, εἶναι αὐτὸ τὸ ὕδωρ, ἀθάνατον στοιχεῖον, ζωογονήσαν ἀρχικῶς πᾶσαν τὴν φύσιν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ζωογονῇ αὐτήν. Οἱ πρῶτοι Ἕλληνες, δι' οὓς ὁ Ὁκεανός ἦτο ὁ πατήρ τῶν θεῶν, προηγήθησαν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης², τῶν θεωριῶν τοῦ Θαλοῦ.

Ἡ ἀπλή αὕτη ιδέα, ἡ πάντα τὰ ὄντα ἐκ μιᾶς μόνης ἀρχῆς παράγουσα, δὲν ἀπαντᾷ παρὰ τῇ κοσμογονίᾳ τοῦ Ἡσιόδου, τῇ πολυπλοκωτέρᾳ καὶ σοφωτέρᾳ. Ἡ κοσμογονία αὕτη εἶναι σύστημα, τὸ δὲ σύστημα τοῦτο ἐρεῖδεται ἐπὶ τινος ἀναλύσεως τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ σύμπαντος:

Ἦτοι μὲν πρῶτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφέντος Ὀλύμπου³.

¹ Βλ. Le Journal de Philologie comparée τοῦ A. Kuhn, IV, 88.

² Μετὰ τὰ φυσ., I, 3, 5.

³ Μετὰ τῶν ἀρίστων κριτικῶν, νομίζομεν τοὺς δύο ἐπομένους στίχους (418—

Χάος, Γαῖα, Ἐρως, ἰδοὺ τὰ τρία ἀρχέγονα στοιχεῖα μὴ θεωρούμενα ὡς πάντοτε συνυπάρχοντα, ὧν τὸ πρῶτον εἶναι ἀρχαιότερον τῶν δύο ἄλλων, ὑποκειμένων εἰς νόμον διαδοχῆς. Τὸ χάος δὲν ἔχει ἐνταῦθα τὴν μετέπειτα ἀποδοθεῖσαν αὐτῷ σημασίαν, δὲν εἶναι ἡ ἐν ἀδρανείᾳ καὶ συγκεχυμένῃ καταστάσει ὕλη, «*rudis indigestaque moles*» τοῦ Ὀβιδίου. Ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως, καὶ ὡς αὐτὴν ἡρμηνεύσεν ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ χάος εἶναι τὸ διάστημα, τὸ χαῖνον διάστημα, τὸ κενόν. Ἡ σκανδιναυικὴ Βολουσπα θέτει ὡς ἀρχὴν τῶν πραγμάτων μέγα βάραθρον καλούμενον *Γκιουνγκχαγκάπ* (βάραθρον βαράθρων)· ἀλλ' ἐν τινι ἄκρᾳ τῆς ἀβύσσου ταύτης εἶναι τὸ *Νιφλχέιμ* (ἡ διαμονὴ τῶν νεφῶν καὶ τῆς πάχνης)· ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ ἡ *Μουσπελσέιμ* (χώρα τοῦ πυρός), αἵτινες πρέπει νὰ συντελέσωσιν ἀμφοτέραι πρὸς τὸ ἔργον τῆς πλάσεως¹. Παρ' Ἡσιόδῳ τὸναντίον τὸ χάος εἶναι ἐντελὲς ἀπερίοριστον, θὰ ἦτο δὲ καθαρὰ ἀφηρημένη ἔννοια, ἐὰν μὴ παρίστατο ὡς διάστημα σκότους. Ἰσως πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ κενόν, τὸ χωρίζον τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τῆς γῆς, ὅπου ἀρχικῶς κατῴκει, κατὰ τὴν Ἰνδικὴν κοσμολογίαν, τὸ σκυθρωπὸν νέφος, ἀφ' οὗ ἐξῆλθεν ὁ κόσμος². ἡ Γαῖα, ἡ μετὰ τὸ Χάος φανεῖσα, οὐδόλως εἶναι ἡ γῆ, οἷα παρίστατο εἰς τὰ ὅμματα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' εἶναι ἡ γῆνι ὕλη κατασκευαζομένη. Ὁ δὲ Ἐρως, καίτοι ὁ ποιητὴς λέγει αὐτὸν κάλλιστον, δὲν εἶναι ὁ λαμπρὸς θεός, ὁ λάμπων ἐκ καλλονῆς, ὁ πτερωτὸς θεός, ὁ χαρτεῖς νεανίας καὶ θελκτικὸς νικητὴς, οὐτινος ὁ Πραξιτέλης θὰ ὀρίσῃ τὴν εἰκόνα. Δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ θεὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρωτος, διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐγεννήθησαν καὶ οἱ θεοὶ δὲ αὐτοὶ δὲν ἐξεκολάφθησαν ἀκόμη ἐκ τοῦ κόλπου τοῦ διαστήματος καὶ τῆς ὕλης. Ὁ ἀρχέγονος οὗτος τῆς κοσμογονίας Ἐρως εἶναι εἰκὼν μυθολογικὴ, σκέπουσα ἀφηρημένην τινὰ ἰδέαν. Εἶναι πράγματι, ὡς εἶπον, «ἡ ἐλκυστικὴ δύναμις, ἡ τὰ στοιχειώδη μόρια συμφύρουσα καὶ

119) ἐν τῷ κατὰ παράδοσιν κειμένῳ ὡς παρεμβολὴν ὀρφικῆς πιθανῶς πηγῆς. Βλ. "Ὑμνον κοσμογ. τῶν Ὀρνίθων (σ. 693 καὶ ἐφ.) τοῦ Ἀριστοφάνους.

Τάρταρά τ' ἡρώεντα μυχῶ χθονὸς εὐρυοδείης,
ἡδ' Ἐρος, ὅς, κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
λυσιμελής, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.

¹ J. Grimm, Deutsche Mythologie, σ. 525 (ἐκδ. 3η).

² J. Darmesteter, ἐνθ. ἄν. σ. 153.

μιγνῦσα ¹». Οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ παράγει, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ πάντα τὰ ὄντα τείνουσι πρὸς ἑνωσιν, ἐκ δὲ τῆς ἐνώσεως ταύτης πηγάζει ἡ ζωή. Δι' αὐτοῦ τὰ πάντα γεννῶνται ἀλληλοδιαδόχως, ἐκ τοῦ Χάους καὶ τῆς Γαίας, ἐκ τοῦ διαστήματος καὶ τῆς γῆινης ὕλης. Ἐκ τοῦ Χάους ἐξέρχονται ἐν πρώτοις τὸ Ἑρεβος καὶ ἡ Νύξ. Τὸ Ἑρεβος, τὸ κατὰ τὰς κοινὰς δοξασίας ἐκτεινόμενον κάτωθεν τῆς γῆς, σημαίνει συνήθως τὴν διαλείπουσαν σκοτίαν κατὰ τὴν περιοδικήν στροφήν. Ἀλλ' ἐνταῦθα τὸ Ἑρεβος καὶ ἡ Νύξ προσωποποιοῦσιν ἀπλῶς τὴν ἀρχέγονον σκοτίαν, διηρημένην εἰς δύο σώματα, ἄρρεν καὶ θῆλυ. Τὰ δύο ταῦτα σώματα ἐνούμενα γεννῶσι τὸν Αἰθέρα καὶ τὴν Ἡμέραν, τὸ φῶς τῶν ἄνω χωρῶν καὶ τὸ τῆς γῆινης ἀτμοσφαίρας. Ἰδοῦ τι τῶν πρώτων αποτελεσμάτων τοῦ Ἑρωτος· δι' αὐτοῦ τὰ σκότη παιδοποιοῦσι τὸ φῶς. Ἰδοῦ ταυτοχρόνως ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου, τοῦ πρωτοστατοῦντος ἐν πάσαις ταῖς κοσμογονικαῖς πλάσεσιν, οὗτινος ὁ ποιητὴς ἐκτυλίσσει πρὸ ἡμῶν τὸν εἰρμόν : νόμον, ὃν ὁ κ. Maury σαφέστατα παρέστησε διὰ τῶν ἐξῆς : «Ὅταν πρόκηται νὰ σχηματισθῇ νέον τι στοιχεῖον, τὰ σώματα, ὧν ἡ ἀρωγὴ προξενεῖ τὸν σχηματισμόν, προσωποποιοῦνται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς δύο ὄντα διαφόρου φύλου, ἅτινα γεννῶσι, κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης γενεᾶς, τὸ νέον τοῦτο στοιχεῖον²».

Τοῦ φωτός γεννηθέντος, ἡ πλάσις ἀναπτύσσεται οὐχὶ ὡς ἐν τῇ ἐβραϊκῇ Γενέσει, τῇ θελήσει ἐνὸς ὑπερτάτου Θεοῦ, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν τοῦ Ἑρωτος ἐπιρροήν³. Ἡ Γαῖα δὲν βραδύνει νὰ παιδοποιήσῃ τὸν Οὐρανόν, τὸν ἀστερόεντα οὐρανόν, οὗτινος ὁ θόλος καλύπτει ὅλως αὐτήν, καὶ ὅστις μέλλει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατοικία τῶν εὐτυχῶν ἀθανάτων. Παιδοποιεῖ εἴτα τὰ μεγάλα ὄρη τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς ὑψούμενα, τὴν ἄβυσσον τῶν θαλασσῶν, λαξευθεῖσαν εἰς τὰ βάθη αὐτῆς, ἅτινα ὁ ποιητὴς καλεῖ Πόντον.

«Πόντον, ἄτερ φιλότητος ἐφίμερου»

«Ὅπερ εἶναι ὑπαινιγμὸς πρὸς τὴν παραγωγικὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἄλ-

¹ Maury, Relig. de la Grèce, I, σ. 350.

² Maury Relig. de la Grèce. I. σ. 351.

³ Ὡσαύτως ἐν τῇ φοινικικῇ κοσμογονίᾳ, τῇ ἀποδοιμένη τῷ Σανχονιάθωνι, ὁ Πόθος εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς πλάσεως. Βλ. Renan περὶ Σανχονιάθωνος (Acad. des Inscript., t. XXIII, μέρ. 2ον, σ. 275).

μυροῦ ὕδατος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ θρεπτικὰ ὕδατα, τὰ τρέφοντα τὸ ἔδαφος. Εἴτα ἡ Γαῖα ἐνοῦται μετὰ τοῦ Οὐρανοῦ ὅπως γεννήσῃ τὰ ἄλλα στοιχεῖα· ὁ ὑμέναιος, οὗτος, πολλάκις ὑμνήθεις βραδύτερον ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως¹, γίνεται ἡ πηγὴ τῆς παγκοσμίου ζωῆς. Εἶναι τὸ ἀρχικὸν ζεῦγος, τὸ ἀθάνατον ζεῦγος, ὅπερ ὑμνοῦσιν οἱ βεδικοί ποιηταί. Ἐκ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν γεννᾶται ἐν πρώτοις ὁ Ὠκεανός, ὁ ποταμὸς τῶν ποταμῶν· εἰκὼν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν πηγαίων ὑδάτων, ἅτινα εἶναι πράγματι θυγατέρες τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Εἴτα γεννᾷ πλείστας θεότητες, ὧν ἡ ἔννοια εἶναι ἤττον ὠρισμένη:

Κοῖόν τε Κρῖόν θ', Ὑπερίονά τ' Ἰαπετόν τε
Θεῖάν τε Ρεῖάν τε Θέμιν τε Μνημοσύνην τε,
Φοῖβην τε χρυσοστέφανον Τηθύν τ' ἑρατεινήν.
τοὺς δὲ μεθ' ὀπλότατος γένετο Κρόνος ἀγκυλομήτης².

Θὰ ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸν Κρόνον. Αἱ ἄλλαι θεότητες, ὧν τινες μόνον παρ' Ἡσιόδῳ ἀναφέρονται, ἐκφράζουσιν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰς μεγάλας δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ τὰ κυριώτατα αὐτῆς φαινόμενα. Ὑπερίων (ὁ ἄνωθεν βαδίζων) εἶναι ὁ ἥλιος, θερμαινόμενος ἐν τῇ ὑψωτικῇ αὐτοῦ κινήσει ἄνωθεν τοῦ ὀρίζοντος. Θεῖα (ἐκ τοῦ θέω, τρέχω) εἶναι ἡ ἠώς, ἥς ἡ λάμψις διαχέεται ἐντὸς τοῦ οὐρανοῦ θόλου. Φοῖβη εἶναι ἡ λάμψις τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης. Κρῖος, πιθανῶς καὶ πάλιν ὁ ἥλιος· διότι πορρωτέρω ὁ ποιητὴς λέγει, ὅτι ὁ Κρῖος ἐγέννησε τὸν Ἀστραῖον³, πρόσωπον μυθολογικὸν σιδηροῦ χαρακτήρος. Παρασιωπῶντες τὴν Θέμιν καὶ τὴν Μνημοσύνην, ἐκπροσωπούσας ἠθικὰς ἰδέας (περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ἔσται ἡμῖν ὁ λόγος), ἀκολουθήσωμεν τὴν καθ' Ἡσιόδον ἀπαρίθμησην, ὅπως ἀνεύρωμεν τὴν ἐκφρασιν τῶν καθαρῶς φυσικῶν ἰδεῶν τοῦ ποιητοῦ.

γείνατο δ' αὖ Κύκλωπας ὑπέρβιον ἦτορ ἔχοντας,
Βρόντην τε Στερόπην τε καὶ Ἀργὴν ὄβριμόθυμον,
οἱ Ζηνὶ βροντὴν τ' ἔδωσαν τεύξάν τε κεραυνόν⁴.

¹ Βλ. ἰδίᾳ ὠραῖόν τι ἀπόσπασμα τῶν Δαναΐδων τοῦ Αἰσχύλου ('Απ. 108, ἔκδ. Ahrens, σελ. Didot).

² Θεογον., 133-137.

³ Αὐτόθι, 376.

⁴ Αὐτόθι, 139-141.

Ἐνταῦθα τὴν ἐξήγησιν παρέχουσιν αὐταὶ αἱ λέξεις: Βρόντης εἶναι ὁ δοῦπος τῆς βροντῆς, Στερόπης εἶναι ἡ ἀστραπή, Ἀργῆς ἡ ὑπόλευκος λάμψις τῶν ἡλεκτρικῶν φώτων. Ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίης γεννῶνται εἴτα ὄντα γιγαντιαῖα καὶ τερατώδη, ὧν τὸ σῶμα ἔχει πεντήκοντα κεφαλὰς καὶ ἑκατὸν βραχίονας: ὁ Κόττος (ἐκμανθής), ὁ Βριάρεως (εὐρωστος), ὁ Γύης (μυώδης), παῖδες δεινοί, ἀπὸ τῆς νηπιότητος αὐτῶν ἐκτιμώμενοι ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ ἀδιάλλακτον κατὰ τοῦ Οὐρανοῦ μῖσος ὁμόσαντες. Ἰδέα, ἥς τὴν κλειῖδα δίδωσιν ἡμῖν ἡ ἀρχικὴ τῶν Ἀρίων μυθολογία. Πράγματι, ἡ Πιγ-Βέδα γέμει ἀφηγήσεων τῶν μαχῶν, ἃς συγκροτεῖ Ἰνδρας, ὁ οὐράνιος θεός, κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, τῶν ἐχθρῶν τοῦ φωτός, τῶν μελάνων δαιμόνων τῶν νεφῶν καὶ τοῦ σκότους, οὓς πλήσσει διὰ τοῦ κεραυνοῦ καὶ διατρυπᾷ διὰ τῶν βελῶν. Κατὰ τινὰ ὁμοίαν εἰκόνα, τὰ ὑπὸ τοῦ Οὐρανοῦ μισούμενα τέρατα, ἅτινα ζωγραφεῖ ἡμῖν ὁ ποιητής, εἶναι τὰ γιγαντιαῖα καὶ πολύσχημα νέφη, τὰ γεννώμενα ἐκ τῶν γηίνων ἀναθυμιάσεων, συνεχεῖς συγκροτοῦντα μάχας πρὸς τὸ φωτεινὸν στερέωμα.

Ἐν τούτῳ ὁ Οὐρανός, ὁ οὕτως ἐργασθεὶς διὰ τὴν πλάσιν, παύει τὸ ἔργον αὐτοῦ. Καθ' ὅσον ἐγεννῶντο τέκνα, ἐβύθιζεν αὐτὰ εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς. Ἡ Γαῖα, ἀπαυδήσασα ἐκ τῆς σκληρότητος τοῦ συζύγου, ὀπλίζει κατ' αὐτοῦ τὸν ἐπιτηδεϊότατον καὶ σοφώτατον τῶν υἱῶν Κρόνον, ὅστις καταλαμβάνει τὸν πατέρα, ἀκρωτηριάζει καὶ ῥίπτει μακρὰν τὰ λείψανα τῆς ἀρρενότητος αὐτοῦ. Τὰ θεῖα λείψανα καταπίπτουσιν εἰς τὴν θάλασσαν, κυματίζουσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφαιάς αὐτῆς, καὶ περὶ αὐτὰ ἀθροίζεται λευκὸς ἀφρός, ἐξ οὗ γεννᾶται ἡ Ἀφροδίτη. Ὁ ἀκρωτηριασμός τοῦ Οὐρανοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου υἱοῦ εἶναι μῦθος, οὗ δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν φυσικὴν σημασίαν, ἀλλ' ὅστις, ἐκ τῆς ἐν τῇ θεογονίᾳ θέσεως, ἀναλογεῖ πρὸς μεγάλην ἀφηρημένην ἰδέαν. Ἡ καταδίκη τοῦ Οὐρανοῦ εἰς ἀδυναμίαν καὶ ἡ τοῦ υἱοῦ Κρόνου ἀναγόρευσις σημειοῦσιν ὄντως περίοδον νέαν, δευτέραν φάσιν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς πλάσεως. Ὁ Οὐρανὸς προσεπάθησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἰδίων τέκνων, ἀλλ' ἀπέτισε τῶν ἐνόχων σκοπῶν τὴν ἐκτέλεσιν. Τὸ ἔργον τῆς γενέσεως, ἐπὶ στιγμὴν ἀνασταλέν, ἀναλαμβάνει τὴν πορείαν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κρόνου¹, ὅστις ἔκτοτε προϊσταται εἰς τὴν ἀναγ-

¹ Συχνάκις οἱ μυθογράφοι ἐξωμοίωσαν τὸν Κρόνον πρὸς τὸν Χρόνον. Ἡ ἐξομοίωσις αὕτη, ἥς τὰ πρῶτα ἔχνη ἀπαντῶσι παρ' Ἀριστοτέλει, φαίνεται ἀνα-

καίαν τῶν ὄντων πορείαν. Ἡ ἰδέα αὕτη καταφαίνεται παρὰ τῷ ποιητῇ διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ Κρόνου καὶ τῆς 'Ρέας, μὴ οὔσης ἐνταῦθα, ὡς ἔσται βραδύτερον, γήϊνης θεότητος. Ἡ κοσμογονικὴ 'Ρέα (ἡ ῥέουσα) εἶναι τὸ ἐμβλημα τῆς κινήσεως, τῆς διαδοχῆς καὶ τῆς διαρκείας. Ἡ αἰωνία φύσις, νικήτρια τῶν πρώτων κωλυμάτων, τῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν πρόοδον αὐτῆς, θὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τοῦ σχηματισμοῦ. Οἱ Τιτᾶνες, αἱ ἀρχέγονοι δυνάμεις, δεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Οὐρανοῦ, ἐλευθεροῦνται, καὶ νέαν θείαν γενεὰν προσθέτουσιν εἰς τὰς ἀρχαίας.

Τῷ ὄντι μετ' ὀλίγον ὁ Πόντος, μιγείς τῇ Γαίᾳ, καθίσταται ὁ πρόγονος πασῶν τῶν θεοτήτων, τῶν ἐκπροσωπουσῶν τὰς δυνάμεις καὶ τὰς μυρίας τῆς θαλάσσης ὧς, πάντων τῶν ποταμῶν καὶ τῶν πηγῶν, ὧν τὴν μακρὰν ἀπαριθμήσιν ἀναγράφει ἡ Θεογονία¹. εἰς τὰ πλάσματα ταῦτα ἐν τῇ σειρᾷ τῆς φύσεως ἀντιστοιχοῦσιν ὑπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Κρόνου ἕτερα, ἀνήκοντα εἰς τὴν ἡθικὴν τάξιν: ἀλληγορίαι ἀφηρημέναι, ἐκφράζουσιν πάντα τὰ αἰσθήματα καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς συνδεσμεύσας πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις μετ' ὀλίγον θέλει ἐμφανισθῇ. Ἡ Νύξ, ἡ πρώτη τοῦ Χάους καὶ τοῦ Ἑρέβους θυγάτηρ, γεννᾷ τὸν Θάνατον, τὸν Ἰπνον, τὰ Ὀνειρα, Μοίρας, τὴν Νέμεσιν, τὴν Ἀπάτην, τὴν Φιλότητα, τὸ ἀλγεινὸν Γῆρας, Ἑριν τὴν καρτερόθυμον. Ἡ Ἑρίς γεννᾷ τὸν ἀλγεινόμενον Πόνον, τὰς Μάχας καὶ τέλος τὸν Ὀρκον:

«ὅς δὴ πλεῖστον ἐπιχθονίους ἀνθρώπους
πημαίνει, ὅτε κέν τις ἐκὼν ἐπίορκον ὁμόσῃ».

Ἐπὶ τοῦ Κρόνου λοιπὸν ἀνεφάνη ἀναπτυσσομένη ἡ ἰδέα τῆς ἡθικῆς.

Ἄλλ' ὅμως πόρρω ἀπέχει ἡ τελειοποίησις τοῦ σύμπαντος πρὶν δὲ φθάσῃ εἰς τὸ τελευταῖον αὐτοῦ σχῆμα, νέαν ἔπρεπε νὰ διέλθῃ ἀνακύκλησιν. Ὁ δεύτερος ἀρχὼν τοῦ κόσμου θὰ λάβῃ τὴν αὐτὴν τῷ πρώτῳ τύχην. Ὡς ἐκεῖνος, θὰ προσπαθήσῃ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν πρόοδον τοῦ βίου· ὡς ἐκεῖνος θὰ νικηθῇ, θὰ καταβληθῇ, θὰ ἐκθρονισθῇ

κριθῇ. Ὁ x. Bréal (Hercule et Cacus, σ. 57) παράγει τὴν λέξιν ἐκ τῆς ῥίζης Καρ, κάμνειν (ἐξ οὗ τὸ ἐλληνικὸν κραίνειν), καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἐν ταῖς Βέδαις Krānan εἶναι θεὸς τις πλάστης. Caranus et Recaranus ἐν τῇ Λατινικῇ μυθολογίᾳ. Βλ. καὶ G. Gurtius, Grundz. der Griech. Etymol. σ. 154—155, ἐκδ. ε').

¹ Στ. 240—265.

ὑπὸ τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Ἡ μυθικὴ ἱστορία τοῦ Οὐρανοῦ ἀναπαρίσταται, μετὰ τινων μικρῶν παραλλαγῶν, ἐν τῇ τοῦ Κρόνου. Ὡς ἐκεῖνος ἐβύθιζεν εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς πάντα τὰ τέκνα, ἅτινα ἐγέννα αὐτῷ ἡ Γαῖα, ὁ Κρόνος κατεβρόχθιζεν ἐν τῇ ἰδίῳ αὐτοῦ κόλπῳ τὰ νεογνά τῆς Ῥέας. Ἐν μόνον κατάρθωσε νὰ διαφύγῃ αὐτόν, διὰ τινος ἐπινοήματος τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Τὸ τὴν ἀδηφαγίαν τοῦ Κρόνου διαφυγόν παιδίον εἶναι ὁ Ζεὺς, ὅπερ θὰ κατορθώσῃ νὰ δέσῃ τὸν πατέρα, ἀναγκάζον αὐτόν νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς τὸ φῶς τοὺς καταβροχθισθέντας θεοὺς¹.

Αἱ τρεῖς ἀλλεπάλληλοι βασιλεῖαι τοῦ Οὐρανοῦ, τοῦ Κρόνου καὶ τοῦ Διὸς δὲν εἶναι, ὡς φαίνεται, κοσμογονικὴ ἐφεύρεσις, ἀλλ' ἀναλογουσι πρὸς ἀρχαίας παραδόσεις. Ὁ Κρόνος, ὁ ἐν πολλοῖς ὁμοιάζων πρὸς τὸν φοινικικὸν Μολῶχ, εἶναι πιθανῶς θεὸς ξένος, οὔτινος ἡ λατρεία, ἀρχαιοτάτῃ οὔσα, ἀπαντᾷ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ μετὰ τῆς νεωτέρας λατρείας τοῦ ἐλληνικοῦ Διὸς, ὅστις ἐν Κρήτῃ τὸ πρῶτον, εἴτα δ' ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι ἐνομιζέτο υἱὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκλήθη Κρονίων. Ἐξ ἄλλου ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ ἦσαν διὰ τοὺς πρῶτους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος τὸ ἀρχέγονον ζεῦγος, ὁ πλάστης πάντων τῶν ὄντων. Ὅτε ὁ Ζεὺς κατέστη ὁ ἀπόλυτος ἄρχων, ὁ ἄνευ ἀντιπάλου, ὁ κοινὸς πατήρ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσῃ πῶς προὔπηρχον αὐτοῦ ὁ Κρόνος καὶ ὁ Οὐρανός. Οὕτως ἐπλάσθησαν οἱ μῦθοι οἱ διασώσαντες τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Διὸς, ὅστις, ὑπέρτερος καὶ ἰσχυρότερος ὢν, ἐξεθρόνισε τὸν πατέρα, ὡς ὁ Κρόνος εἶχεν ἀνατρέψῃ τὸν Οὐρανόν. Τῶν μύθων τούτων δραξάμενος ἐξέφρασεν ὁ Ἡσίοδος ἰδέαν τινὰ ἀναμφισθητήτου μεγαλείου. Κατ' αὐτόν, ὁ κόσμος δὲν ἔφθασε διὰ μιᾶς οὐδὲ εὐκόλως εἰς τὴν ἰσορροπίαν καὶ τὴν ἀρμονικὴν κατάστασιν αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ πολλῶν ἐξελιγμῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων προόδων, ὢν τὴν πορείαν οὐδὲν ἡδυνήθη νὰ παρεμποδίσῃ. Ἐν τῇ πρὸς τὸ ἐντελὲς πορείᾳ ταύτῃ τοῦ σύμπαντος ἡ ἰδέα τῆς τάξεως ἀδιαλείπτως καθορίζεται· ἀλλ' ἡ τάξις δὲν θὰ βασιλεύσῃ ἀληθῶς, εἰμὴ ὅταν ὁ Ζεὺς νικήσῃ πάσαις τὰς ἐχθρिकास δυνάμεις, τὰς ἀντιτασσομένας εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ.

Μετὰ τῆς πτώσεως τοῦ Κρόνου καὶ τῆς ὑφώσεως τοῦ Διὸς ὑπάρχει ὄντως περίοδος ἀντιστάσεων καὶ συγκρούσεων, καθ' ἣν ἡ ἀνατρεπομένη φύσις ἐπιφοβὸν διατρέχει κρίσιν παιδοποιίας, ἐξ ἧς θὰ ἐξέλθω-

¹ Τὰ τῆς ἐκτυλίξεως τοῦ μύθου βλ. ἐν κεφ. 11. 3.

σιν αἱ νέαι καὶ ὑπέρτεραι τοῦ βίου μορφαί. Ἡ πάλη τῶν ἐναντίων δυνάμεων καὶ ὁ θρίαμβος τῶν κρείττονων ἐπὶ τῶν ἀτελεστέρων φαίνεται, ὅτι ἦτο κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ποιητοῦ ἡ κατάσταση αὐτῆ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ὄντων ἐν τῷ κόλπῳ τῆς φύσεως. Ἰδέα, πηγάζουσα ἐκ τῆς ἀφηγήσεως, ἣν ποιεῖται περὶ τῆς μάχης τῶν Τιτάνων κατὰ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν. Ὁ μῦθος τῶν Τιτάνων εἶναι ἀναμφιβόλως ἀρχαιότερος τῆς Θεογονίας, ἣ δὲ Ἰλιάς περιέχει πλείστους ὑπαινιγμούς περὶ τῆς τιμωρίας, ἣν ὑφίστανται ἐν τῷ Ταρτάρῳ ὁ Κρόνος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ¹. Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἡσίοδος ἀπλῶς συνέλεξεν ἀρχαιοτάτην τιὰ ἐπινόησιν, ἐφρόντισε νὰ περικαλύψῃ καὶ ἐμφυσήσῃ αὐτῇ ζωὴν, μεθρημῆνευσεν αὐτὴν ποιητικῶς· ἀπετέλεσέ τι τῶν μεγάλων δραμάτων τῆς φύσεως κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ κόσμου αἰῶνας.

Οἱ Τιτᾶνες, δώδεκα τὸν ἀριθμὸν (ἐξ ἄρρενες καὶ ἐξ θήλειες), ὀφείλουσι τὴν γέννησιν αὐτῶν εἰς τὸ ἀρχέγονον παραγωγικὸν ζεῦγος. Ὑπὸ θεογονικὴν ἔποψιν ἡ Τιτανομαχία οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ πάλη τῶν τέκνων τῆς Γαίας καὶ τοῦ Οὐρανοῦ κατὰ τῶν υἱῶν τοῦ Κρόνου, ὧν ἀρχηγὸς εἶναι ὁ Ζεὺς. Ἀλλὰ παρατηρητέον ὅτι δὲν πολέμοισι κατὰ τῶν Ὀλυμπίων πάντες οἱ Τιτᾶνες. Μεταξὺ τῶν θηλειῶν Τιτανίδων, ἀπαντῶσι δύο θεότητες, αἵτινες βραδύτερον προσεταιρισθῆσονται τῷ Διί, ἢ, ἐν μυθολογικῇ γλώσσῃ, θὰ καταστῶσι σύζυγοι αὐτοῦ, ἡ Θέμις καὶ ἡ Μνημοσύνη. Ἡ Θέμις, ἐξ ἧς θὰ γεννηθῇ ἡ Δίκη, εἶναι ἡ ἰδέα τῆς τάξεως καὶ τοῦ νόμου, ἡ δὲ Μνημοσύνη εἶναι ἡ ἀνάμνησις, ἡ ἐνέργεια τοῦ παρελθόντος, διακωνιζομένη ἐν τῇ διαρκείᾳ. Ἐὰν ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ πάντες οἱ Τιτᾶνες δὲν εἶναι ἐχθροὶ τῶν θεῶν, τοῦτο γίνεται, διότι ὁ Ζεὺς δὲν σκοπεῖ νὰ καταστρέψῃ ἀνεξαίρετως πάσας τὰς στοιχειώδεις τῆς φύσεως δυνάμεις. Θὰ ἀρκεσθῇ νὰ δαμάσῃ τὸ τερατῶδες καὶ στασιαστικὸν αὐτῶν καὶ θὰ ἀναγκάσῃ νὰ συνεργήσωσι, ρυθμίζων αὐτοὺς πρὸς ἐγκατάστασιν τῆς νέας τάξεως, ἧς θὰ προΐσταται. Ἡ ἰδέα αὕτη καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῆς ἀφηγήσεως τῆς Θεογονίας. Ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην οἱ Τιτᾶνες καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Κρόνου, «οἱ μὲν ἄφ' ὑψηλῆς Ὀθρυος», «οἱ δὲ ἄρ' ἀπ' Ὀλύμποιο» ἐμάχοντο λυσσῶδως, αὐδὲ τις ἦν ἔριδος χαλεπῆς λύσις οὐδὲ τελευτῇ»· ὅτε ὁ Ζεὺς ἐσκέφθη νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ Ταρτάρου τοὺς τρεῖς γίγαντας Κόττον, Βριάρεων καὶ Γύην, οὓς ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐκλείσεν αὐτόθι καὶ ὧν ἡ ἐπέμβασις τὴν

¹ Ἰλιάδ. © 479, E 203, 274, 225.

νίκην ὑπὲρ αὐτοῦ θὰ ἀπέφερεν¹. Οὕτως ὁ Ζεὺς δὲν δύναται νὰ νικήσῃ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ Τιτᾶνας, εἰμὴ διὰ τῆς βοήθειας τῶν συμμάχων αὐτῷ Τιτάνων· δὲν δύναται νὰ θριαμβεύσῃ τῶν ἀπείρων καὶ θορυβωδῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἣ διὰ τῆς ἀντιθέσεως δυνάμεων οὐχ ἥττον ἰσχυρῶν. Ὅθεν οἱ Τιτᾶνες διαιροῦνται εἰς δύο στρατόπεδα, μέλλοντα νὰ συμπλακῶσιν, ἥτοι ὅτι τὰ ἀκράτητα στοιχεῖα θὰ συγκρουσθῶσιν, ἡδὲ νίκη ἔσται ὑπὲρ τῆς τάξεως, ἀλλ' ἐξαγορασθήσεται διὰ φοβεροῦ κατακλυσμοῦ.

Ἀρχεται ἡ πάλη τῶν δύο μερίδων, ὠπλισμένων διὰ μεγάλων βράχων, ἀποσπασθέντων ἀπὸ τῶν ὀρέων τοῦ τόπου τῆς συγκρούσεως· ὁ θόρυβος τῆς μάχης σείει τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, εἰσδύει μέχρι τῶν βυθῶν τοῦ Ταρτάρου. Αἰφνης αὐτὸς ὁ Ζεὺς μετέχει τῆς πάλης· αἱ βρονταὶ αὐτοῦ βέμουσιν, αἱ ἀστραπαὶ λάμπουσιν· ἀδίακόπως ἐξακοντίζει τὸν κεραυνόν :

... ἀμφὶ δὲ γαῖα φερέσθιος ἐσφαράγιζε
καίονμένη, λάκε δ' ἀμφὶ πυρὶ μεγάλ' ἄσπετος ὕλη.
Ἐξεε δὲ χθὼν πᾶσα καὶ Ὠκεανοῖο ῥέεθρα
πόντος τ' ἀτρύγετος· τοὺς δ' ἄμφεπε θερμὸς αὐτμῇ
Τιτῆνας χθονίους, φλόξ δ' ἡέρα διᾶν ἔκανε
ἄσπετος, ὅσσε δ' ἄμερδε καὶ ἰφθίμων περ ἐόντων,
αὐγὴ μαρμαίρουσα κεραυνοῦ τε στεροπῆς τε.
Καῦμα δὲ θεσπέσιον κάτεχεν Χάος· εἴσατο δ' ἄντα,
ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν ἡδ' οὔασιν ὅσσαν ἀκοῦσαι,
αὕτως, ὡς ὅτε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρύς ὑπερθεῖν
πίλνανθ'. Οἷος γάρ κε μέγα δοῦπος ὀρώρει
τῆς μὲν ἐρειπομένης, τοῦ δ' ὑψόθεν ἐξεριπόντος
τόσσος δοῦπος ἔγεντο θεῶν ἔριδι ξυνιόντων.
Σὺν δ' ἄνεμοί τ' ἔνοσίς τε κόνιν θ' ἄμα ἐσφαράγιζον
βροντὴν τε στεροπὴν τε καὶ αἰθαλόεντα κεραυνόν,
κῆλα Διὸς μεγάλοιο, φέρον δ' ἰαχὴν τ' ἐνοπὴν τε
ἐς μέσον ἀμφοτέρων, ὅτοβος δ' ἄπλητος ὀρώρει
σμερδαλέης ἔριδος, κάρτος δ' ἀνεφαίνετο ἔργων,
ἐκλίνθη δὲ μάχη (πρὶν δ' ἀλλήλοισ ἐπέχοντες
ἐμμενέως ἐμάχοντο διὰ κρατερὰς ὑσμίνας)².

Τέλος τὴν νίκην ἤραντο οἱ τρεῖς γίγαντες, οἱ σύμμαχοι τοῦ Διός,

¹ Θεογον. 624 καὶ ἐφ.

² Θεογον. 693-712.

ρίπτοντος ἐπὶ τῶν Τιτάνων τριακοσίους βράχους, ἀνατρέποντας αὐτοὺς καὶ βυθίζοντας εἰς τὸν Τάρταρον.

Ἡ μεγάλη εἰκὼν, δι' ἧς περατοῦται ἡ ἀφήγησις αὕτη, δίδει ἡμῖν τὴν ἔννοιαν. Ἐνεπνεύσθη αὐτὴν ὁ ποιητὴς ἢ ἡ δημώδης φαντασία, ἧς εἶναι ὁ διερμηνεύς, ἐκ τοῦ θεάματος τοῦ παρεχομένου ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως ἐν τισι τῆς Ἑλλάδος τόποις ὑπὸ τῆς θέας τῶν μεγάλων τῆς Ὄθρυος καὶ τοῦ Ὀλύμπου καταρροῶν, τῶν ὄγκων, οὓς συναντῶσιν εἰς τὰς κλιτύς καὶ τοὺς πρόποδας αὐτῶν, τῶν ἀπείρων αὐτῶν χαράδρων, τῶν βαθειῶν αὐτῶν ῥωγμῶν; Πρὸς τὰς πραγματικὰς ταύτας εἰκόνας συνεδέθη ἡ παράδοσις μεγάλης γεωλογικῆς ἀνατροπῆς, γενομένης ἄλλοτε ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀνατροπῆς συγχρόνου τῇ ἀνθρωπότητι, ἧς ἡ ἀνάμνησις διετηρήθη ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος.

Ὁ μῦθος τῆς πάλης τῶν θεῶν καὶ τῶν Τιτάνων, εἰ καὶ ἀνέρχεται εἰς τὴν κοινὴν πηγὴν πάντων τῶν μύθων τῆς ἀρίας φυλῆς, δὲν εἶναι, ἐν τῇ Θεογονίᾳ τοῦλάχιστον, εἰμὴ ἡ πάλη τοῦ Ἴνδρα κατὰ τῶν Ἀσουράς τῆς βεδικῆς ποιήσεως, ἥτοι ἡ πάλη τοῦ φωτεινοῦ θεοῦ κατὰ τῶν δαιμόνων τῶν νεφῶν.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Ἡσιόδου ἔχει ἄλλην ἔννοιαν: εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἡ ποιητικὴ ἀντικατάστασις, γενομένη ὑπὸ ἰσχυρᾶς φαντασίας μεγάλης τινὸς ἀνατροπῆς τῶν κινήσασιν πάλαι ποτὲ τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος. Ἐν ταύτῃ διακρίνονται ἀνάλογοι περιγραφαί, ἀπαντῶσαι ἐν ταῖς μυθολογίαις τῶν διαφόρων λαῶν. Ἡ ἀνάμιξις τῶν Τιτάνων, εἰς δύο στρατόπεδα χωρισθέντων, ἀναμιμνήσκει ἀναμφιβόλως τὴν μάχην, ἣν συγκροτοῦσιν ἐν τῇ περσικῇ μυθολογίᾳ οἱ Δεοὺς καὶ οἱ Ἰξέδες, τὰ καλὰ καὶ κακὰ πνεύματα· ἀναμιμνήσκει ὡσαύτως τὴν πάλην τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἀγγέλων τοῦ Σατανᾶ, ἣν περιγράφει ἀπόκρυφόν τι βιβλίον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης¹. Ἀλλ' οὐδεμία τῶν ἀφηγήσεων τούτων ἐρεῖδεται, ὥς ἡ τῆς Θεογονίας, ἐπὶ βάσει ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, ἥτις δὲν ἦτο φαινομενικὴ, ἀλλὰ προεγνώσθη ὑπὸ τοῦ θαυμαστοῦ ἐνστίκτους τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος.

Ὁ Τάρταρος, ἐν ᾧ εἶναι ἐγκλεισμένοι οἱ Τιτᾶνες, ἀνήκει τοῦναντίον εἰς τὴν δημώδη ὅλως παράδοσιν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Ἑλλήνων κοσμογραφίᾳ τὸ σύμπαν διαιρεῖται καθαρῶτα εἰς τρεῖς ζώνας:

¹ Maury, Relig. de la Grèce, I. 376.

ἐν τῷ μέσῳ εὗρηται ἡ γῆ, ἄνωθεν ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ αἰθήρ, κάτωθεν ὁ Τάρταρος. Ὁ σκοτεινὸς Τάρταρος, φυλακὴ τῶν ἡττηθέντων θεῶν, τόπος κατώτατος τοῦ κόσμου, ἀποτελεῖ ἐντελῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ὀλυμπον, τὴν ὑψηλὴν καὶ φωτεινὴν χώραν, ἐν ᾗ ζῶσιν οἱ θριαμβεύοντες θεοί, οἱ προσωποποιῶντες τὴν νέαν τῶν πραγμάτων τάξιν. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ Ζεὺς ἀπειλεῖ τὰς παρακουούσας τὰς διαταγὰς αὐτοῦ θεότητας, ὅτι θὰ κρημνίσῃ αὐτὰς εἰς τὸν Τάρταρον :

ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδὸς,
τόσσον ἔνερθ' Ἀΐδεω, ὅσον οὐρανὸς ἐστ' ἀπὸ γαίης¹.

Ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας ἐκφράζει τὴν εἰκόνα ταύτην καὶ ὀρίζει αὐτὴν προσθέτων :

Ἐννέα γὰρ νύκτας τε καὶ ἡμέρας χάλκεος ἄκμων
οὐρανὸν κατιῶν, δεκάτῃ ἐς γαίαν ἵκοιτο·
ἐννέα δ' αὖ νύκτας τε καὶ ἡμέρας χάλκεος ἄκμων
γαίην κατιῶν δεκάτῃ ἐς Τάρταρον ἵκοι².

Ἐν τῇ ὑγρᾷ καὶ ἐρήμῳ ταύτῃ χώρᾳ, τῇ πλήρει πυκνῶν ἀναθυμιάσεων, τῇ ὑπὸ αἰωνίου σκοτίας περιβαλλομένῃ, κεῖνται οἱ Τιτᾶνες· ἡ φυλακὴ αὐτῶν περιβάλλεται ὑπὸ χαλκοῦ τείχους, κλειομένου ὑπὸ πυλῶν, κατασκευασθεισῶν ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος· εἶναι ἀπηγορευμένον αὐτοῖς νὰ διέλθωσι

χάσμα μέγ' οὐδὲ κε πάντα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτὸν
οὐδας ἵκοιτ', εἰ πρῶτα πυλέων ἔντοσθε γένοιτο·
Ἄλλὰ κεν ἔνθα καὶ ἔνθα φέροι πρὸ θύελλα θυέλλη
ἀργαλέη³.

Κάτωθεν τοῦ Ταρτάρου εἰσὶν αἱ ῥίζαι τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης· ἄνωθεν δὲ «πάντων αἱ πηγαὶ καὶ τὰ πέρατα». Ὅθεν ὁ Τάρταρος, ἡ κατωτάτη τοῦ σύμπαντος χώρα, διακρίνεται καθαρώτατα ἀρχικῶς τοῦ Ἄδου, κειμένου ἐν τῇ πυκνότητι τοῦ γηίνου δίσκου. Ἀλλὰ βραδύτερον, ὅτε οἱ Τιτᾶνες συνεχωνεύθησαν μετ' ἄλλων, ὡς αὐτοί, τεράτων, ὄντων εἰκόνων τῶν ἀτάκτων τῆς φύσεως δυνάμεων, ἀπέδωκαν αὐτοῖς διαμονὴν ἐγγυτέραν τῆς κυριότητος τοῦ ἀνθρώπου· κατέστησαν αἱ κακαὶ δυνάμεις, αἱ κατοικοῦσαι εἰς τὰ ἔγκατα τοῦ ἐδάφους, ἐξ οὗ ἀκού-

¹ Ἰλιάδ. Θ', 13.

² Θεογον. 722 καὶ ἐφ.

³ Θεογον. 740 - 743.

εται ὁ τρόμος τῆς ὀργῆς αὐτῶν ἐν τῇ βοῇ τῶν σεισμῶν καὶ ἐξ οὗ ἀπειλοῦσιν ἔτι τὸ λαμπρόν τῆς ἡμέρας φῶς διὰ τῶν χειμάρρων τοῦ καπνοῦ, οὗς ἐξερεύγνυνται ἐκ τῶν κρατήρων τῶν ἡφαιστείων. Οἱ Ὀρφικοὶ ἦσαν πιστοὶ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς Θεογονίας, νομίζοντες τοὺς Τιτᾶνας ἀνώμαλα καὶ ὀλέθρια τῆς φύσεως στοιχεῖα στασιάζοντα κατὰ τῆς τάξεως, ἣν ὥρισαν οἱ Ὀλύμπιοι, καὶ παρίστων αὐτοὺς κατακερματίζοντας ἐν τῇ ἀγρίᾳ αὐτῶν ὀργῇ τὸ σῶμα τοῦ Ζαγρέως.

Μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Τιτάνων ἐφαίνετο ὅτι τὸ σύμπαν ἡσύχαζε καὶ ὑπέκυψεν ἀγογγύστως εἰς τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς· ἀλλ' ὅμως δὲν συνέβη τοῦτο. Ἡ φύσις, πᾶσαν δύναμιν τῆς τερατώδους αὐτῆς γονιμότητος καταβαλοῦσα, νέον τεκνοποιεῖ Τιτᾶνα, τὸν *Τυφωέα*, υἱὸν τῆς Γῆς καὶ τοῦ *Ταρτάρου*. Ὡς οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, ἐδοκίμασε νὰ παλαίσῃ κατὰ τοῦ Διός. Ἡ μεγάλη μάχη, ἣτις ἐφαίνετο περατωθεῖσα, ἀνε-νεώθη· ἡ ἔκθασις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀμφίβολος· ἡ νίκη ἔμεινε πάλιν εἰς τὸν Δία, ἀλλ' ἡ πάλῃ ἦτο φοβερά, συνταράξασα τὸ σύμπαν. Ἐπα-νερχόμεθα εἰς τὴν ἡσιόδειον ἀφήγησιν, ἀναλύοντες τὸν μῦθον τοῦ *Τυφωέως*· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δυνάμεθα εἰπεῖν, ὅτι ἐν τῇ φοβερᾷ εἰκόνι τῆς ἀνατροπῆς, ἐν τῇ θυέλλῃ ταύτῃ τοῦ πυρός, τῇ ἐκρηγνυμένη μέσῳ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ συμμιγνυούσῃ πάντα τὰ στοιχεῖα εἰς ἓν ἄπειρον χάος, ἀναγνωρίζει τις τὰ φαινόμενα ἡφαιστειώδους ἐκρή-ξεως. Ἡ πιθανότης αὕτη ἐπιβεβαιοῦται διὰ τῆς περιγραφῆς, ἣν ποι-εῖται ὁ Πίνδαρος ἐκρήξεώς τινος τῆς Αἴτνης, εἰς ἣν ἀποδίδει τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας τοῦ *Τυφωέως*, κατασυντριβέντος ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ὄρους. Τὰ ἡφαιστεία τῶν Κυκλάδων, τὰ μήπω μέχρι σήμερον σθεσθέντα, ἤρκουν, ὅπως παράσχωσι τῷ ποιητῇ πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς εἰκόνης ταύτης. Ἀλλ' ἐμπνεόμενος ὑπὸ θεάματος, ὅπερ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐποίκιλε τὴν πραγματικότητα ταύτην διὰ χαρακτῆρος κοσμογονικοῦ, ἔσχε δὲ τὴν ἀρετὴν νὰ ὑποπτεύσῃ, ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα, τὰ μὴ ἐκπλήτ-τοντα τὴν ἀνθρωπότητα, εἰμὴ κατὰ μικρὰς περιόδους, ἦσαν συνεχῇ καὶ κοινὰ πρὸ Διός, ἥτοι κατὰ τὰς ἀρχαιότητας τοῦ κόσμου περιόδους.

Ἡ πάλῃ τοῦ *Τυφωέως* κατὰ τοῦ Διός εἶναι ἡ τελευταία ἀντί-στασις τῶν ἀτάκτων καὶ σφοδρῶν δυνάμεων κατὰ τοῦ νόμου τοῦ θέ-λοντος νὰ ἐπιβληθῇ αὐταῖς. Οἱ Τιτᾶνες, ἐγκεκλεισμένοι ἐν τῷ *Ταρ-τάρῳ*, δὲν ἐξωλοθρεύθησαν ὅλως, ἀλλ' ὅμως κατέστησαν ἀνίσχυροὶ καὶ οὐδέποτε εἰς τὸ φῶς θά ἀναφανῶσιν. Τοῦ λοιποῦ ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός

θὰ ὑπακούωσιν εἰς ἓνα καὶ μόνον κύριον, εἰς ἓνα θεὸν ὑπέρτατον. Ὁ Ζεὺς καθίσταται ἡ ὑπερτάτη διάνοια, ἡ διευθύνουσα τὸ σύμπαν, ἡ διατηροῦσα τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ τῶν μερῶν αὐτῆς, ἡ ἐπαγρυπνοῦσα ἐπὶ τὴν διατήρησιν τῆς τε ἠθικῆς καὶ φυσικῆς τάξεως. Τοιαύτη ἡ ἀφηρημένη ἰδέα, ἡ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν διελανύουσα τὸν μῦθον καὶ ἐπαρκῶς καταδεικνυομένη ἐν τῇ Θεογονίᾳ διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν πρώτων συζύγων τοῦ Διός. Ἡ Ἥρα, ἡ κατὰ τὴν ὁμηρικὴν παράδοσιν, τὴν γενομένην κοινὴν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, μόνῃ νόμιμος σύζυγος τοῦ ἄνακτος τῶν θεῶν, εἶναι ἡ τελευταία τῶν θεοτήτων, πρὸς ἧς συνεδέθη. Πρῶτον ἐνυμφεύθη τὴν Μῆτιν (Σοφίαν, Διάνοιαν), ἣν καὶ ὁμοίαν αὐτῇ κατέστησε, περικλείσας ἐν τοῖς ἰδίῳις αὐτοῦ σπλάγχνοις. Εἶτα συνεζεύχθη μετὰ τῆς Θέμιδος καὶ τῆς Εὐρυνόμης, μητρὸς τῶν Χαρίτων, ἧτοι μετὰ τῆς τάξεως καὶ τῆς καλλονῆς. Ὁθεν αἱ ἄλλεπάλληλοι τοῦ Διὸς σύζυγοι, ὑπὸ θεογονικὴν ἔποψιν εἶναι αἱ εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ ὕλην προσκολλώμεναι ιδιότητες, τὰ δὲ ἐκ τῶν ἐνώσεων τούτων γεννώμενα τέκνα εἶναι ἀπόρροιαί, ἧ, ὥς θὰ ἔλεγον οἱ Ἀλεξανδρεῖς, αἱ ὑποστάσεις τῆς κυριάρχου ταύτης ἰσχύος καὶ σοφίας¹.

Οὕτως ἡ ἰδέα τοῦ ἐλληνικοῦ Διός, θεωρουμένου ὡς τῆς ἀπολύτου διανοίας, πηγῆς πάσης τάξεως καὶ πάσης καλλονῆς τοῦ σύμπαντος, δὲν εἶναι φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡναγκασμένου νὰ βελτιωθῇ καὶ ἀποκαθαρθῇ πρὸ τοῦ γεννωμένου Χριστιανισμοῦ· εἶναι τούναντίον ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἰδεῶν, εἰς ἧς ὑψώθη ἡ ἐλληνικὴ διάνοια, καὶ ἐκ τῶν πρώτων ἀποτελεσμάτων τῶν σκέψεων τούτων.

¹ Σκοπῶμεν παραλείπομεν τὸ ὑπόλοιπον τῆς Θεογονίας, ὅπερ εἶναι σύνοψις τῆς ὁμηρικῆς μυθολογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΖΕΥΣ

Α' Ἀρχικὴ τοῦ Διὸς σημασία

Τὸ ὄνομα τῆς κυριωτάτης τῶν Ἑλλήνων θεότητος εἶναι τὸ ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ γλώσσῃ ἡμῶν χρήσιμον πρὸς παράστασιν τοῦ ἀπείρου ὄντος. Ἡ γαλλικὴ λέξις Dieu, αἱ λατινικαὶ λέξεις Deus καὶ Jovis, ἡ ἑλληνικὴ Ζεὺς, ἡ σανσκριτικὴ Dyaus προέρχονται ἐκ μιᾶς κοινῆς ῥίζης, ἀνερχομένης μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς θρησκευτικῆς τῶν παλαιωτάτων προγόνων ἡμῶν ιδέας. Ἡ ῥίζα αὕτη, ἄθικτος ἐν τῇ Ἰνδικῇ γλώσσῃ διατηρηθεῖσα¹, διεγείρει τὴν ιδέαν τοῦ φωτεινοῦ οὐρανοῦ, οὐτινος ἡ μελέτη ἐγέννησε παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς τὸ πρῶτον τοῦ θεοῦ αἶσθημα². Ὁ Ζεὺς ἔχει λοιπὸν πρωτίστως τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ἣν ὁ Dyaus (οὐρανός, ἡμέρα) εἶχεν ἐν Ἰνδίᾳ. Ἀλλ' ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι μόνον ὁ θεοποιηθεὶς οὐρανός· εἶναι θεὸς προσωπικός, οὐτινος ἡ ἄπαυστος ἐνέργεια καταφαίνεται ἐν τῇ ἰδιαζούσῃ αὐτῷ κυριότητι διὰ μυρίων φαινομένων. Τῶν φαινομένων τούτων ἐν σχέσει ὄντων μετὰ τοῦ ὑπολοίπου τῆς φύσεως, μάλιστα δὲ μετὰ τῆς γῆς, διαμονῆς τῶν ἀνθρώπων, ὁ Ζεὺς ἐθεωρήθη ὁ δημιουργὸς αὐτῶν, καὶ κατέστη σὺν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ, ὁ ἥρωις πλείστων συμβάντων καὶ μύθων, τελεσθέντων ἐν Ἑλλάδι. Ἐν ταύτῃ ὁ ἑλληνικὸς Ζεὺς ἔχει σημασίαν ὑψηλοτέραν. Εἶναι ὁ ἀνώτατος θεός, «πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε», ὁ διαθέτης παντός πράγματος, τὸ πανίσχυρον ὄν, οὐτινος ἡ ὑπερτάτη διάνοια βλέπει καὶ γινώσκει τὸ πᾶν: ἰδέα, προσεγγίζουσα πρὸς τὴν σημερινὴν περὶ θεότητος ἔννοιαν, ἣτις ἔπεισε τὸν Welcker νὰ ὑποθέσῃ

¹ Διὰ τὰς παραγωγὰς ταύτας βλ. G. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie, σ. 213, ἔκδ. β'. Max Müller, Nouv. leçons sur la science du langage, τ. I. σ. 162 καὶ ἐφ. τῆς μεταφρ. τῶν κκ. Georges Perrot καὶ Harris. Breal, Hercule et Cacus, σ. 102—103.

² Βλ. τὰ ὑπὸ Welcker συλλεγόμενα παραδείγματα, ἐν Griechische Gotterlehre, I. σ. 130—131.

τὴν ὑπαρξιν ἐν Ἑλλάδι ἀρχικοῦ μονοθεϊσμοῦ¹. Ὅθεν ὁ Ζεὺς παρίσταται ἡμῖν ὑπὸ οὐο διαφόρους ὄψεις, ὥς πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἀλληλοδιαδόχως.

Ἡ διαμονή, ἣν ἡ ἐλληνικὴ φαντασία ὥρισεν αὐτῷ, δὲν εἶναι ὁ ὁρατὸς οὐρανός.

Ἀνωθεν τῆς παχείας γῆνης ἀτμοσφαίρας, τῆς χώρας ταύτης τῆς συχνάκις ὑπὸ τῶν νεφῶν σκιαζομένης καὶ ὑπὸ τῶν τρικυμιῶν ταρασσομένης, εἶναι ὁ αἰθήρ, διαμονὴ ἀναλλοιώτου καὶ αἰθρίας αἰγλῆς. Ὡστε ὁ Ζεὺς, «αἰθέρι ναίων»², κατοικεῖ ἐκεῖ ἐν μέσῳ αἰωνίου φωτός, ὡς ὁ θεὸς τῆς Γραφῆς, καὶ λατρεύεται ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τόπων. Ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Ἄθω μέχρι τῶν τῆς Κρήτης αἱ ὑψηλόταται ἄκραι τῶν ὀρέων τῆς Ἑλλάδος ἔφερον ἔχνη ἀρχαίας λατρείας τοῦ Διὸς³. Ὅτε οἱ λατρευταὶ ἔφθανον μετὰ μακρὰν ἀνάθασιν εἰς τὸ ἀνώτατον ὕψος, ἔβλεπον τὴν γῆν πολὺ κάτωθεν αὐτῶν, ἤσθάνοντο ἑαυτοὺς ἐγγύτερον τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐνόμιζον, ὅτι ἐπλησίαζον τὸν εἰς τὰ ὕψη κατοικοῦντα θεόν, ὅτι κάλλιον ἠκούοντο παρ' αὐτοῦ, ὅτι εὐκολώτερον θ' ἀπεδέχετο τὰς προσφορὰς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς βράχοις λελαξευμένων βωμῶν ἢ ἐπὶ τῶν ἀπλῶν γηλόφων, οὓς ἀνήγειρεν αὐτῷ ἡ εὐσέβεια τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος κατοίκων. Ὁ αἰθέριος οὗτος θεὸς συγκατανεύει ἐνίοτε νὰ καταβῇ ἐκ τῶν κορυφῶν, ἐν αἷς λατρεύεται· ἀλλ' ὅμως δὲν κατέρχεται ὡς οἱ ἄλλοι θεοί, ὅπως ἀναμιχθῇ εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων ἔριδας· ἀρκεῖται θαυμάζων ἐκεῖθεν τὴν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ γῆν. Εἶναι ὁ Ὑπατος θεός⁴· ὁ Ὑψιστος⁵· διότι τὰ ἐπίθετα ταῦτα, τὰ τοσοῦτον βραδύτερον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Διὸς ἐπὶ τῶν ἄλλων θεῶν ἐκφράζοντα, ἀπεδίδοντο κατ' ἀρχὰς ἀναμφιβόλως εἰς τὸν βασιλεύοντα ἐν τοῖς ὑψίστοις τοῦ οὐρανοῦ βάθεσιν.

Ὁ τῆς οὐρανοῦ λαμπρότητος θεὸς δύναται ὡσαύτως νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ φῶς τοῦτο, οὕτινος ἡ εὐκλεὲς κυριότης ἀνῆκει αὐτῷ.

¹ Αὐτ. I. σ. 129.

² Ἰλιάδ. B 412.

³ Βλ. τὸ κεφάλ. τοῦ Welcker: Zeus auf den Gebirgsgipfeln (Griech. Gött., I. 169).

⁴ Πausan. A', 26, 5. Γ', 17, 6. H', 2, 3. Θ', 19, 3.

⁵ Πausan. B', 2, 8. E', 15, 5. Θ', 8, 5. Ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχε ναὸς Διὸς Ὑψίστου ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Πυκνός (Βλ. Welcker, Der Felsaltar des höchsten Zeus, Berlin, Akad. Abhandl., 1852).

«ὅσσαι γὰρ νύκτες τε καὶ ἡμέραι ἐκ Διὸς εἰσιν», λέγει τὸ ὁμηρικὸν ποίημα¹. Σκιαῖζει κατὰ βούλησιν τὸ σελαγίζον κυανοῦν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ὁ τῶν μελανῶν νεφῶν θεὸς (κελαινεφής), ὁ ἀθροίζων τὰ νέφη θεός (νεφεληγερέτης). Εἶναι ὡσαύτως ὁ θεὸς ὁ κρατῶν τὴν αἰγίδα (αἰγίοχος), ἥτοι ὁ τῆς τρικυμίας τοὺς δεσμοὺς λύων. Πράγματι ἡ αἰγίς, ἥτις ἔνεκα γλωσσικῆς τινος πλάνης² κατέστη ἡ χλαμὺς ἢ ἡ ἐκ δέρματος αἰγὸς ἀσπίς, ἰδιαίτερον σύμβολον τῆς Ἀθηνᾶς, κατ' ἀρχάς, ὡς καταφαίνεται ἐξ αὐτῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης³, οὐδὲν ἕτερον ἦτο, εἰμὴ ἡ ὁμηρικὴ πνοὴ τῆς λαίλαπος, ὁ δ' ὁμηρικὸς ποιητὴς δὲν ἐλησμόνησε τὴν σημασίαν ταύτην, ὅτε δεικνύει τὸν Κρονίδην, ὅτι

ἔλετ' αἰγίδα θυσανόεσσαν
μαρμαρέην, Ἰδὴν δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυπεν,
ἀστράψας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δὲ τίναξεν⁴.

Ἐν τοῖς φοβεροῖς τούτοις τῆς φύσεως κλόνοις, ἐν τοῖς κεραυνοῖς καὶ ταῖς ἀστραπαῖς οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀρχαιότητος λαοὶ ἐνόμιζον, ὅτι διέθλεπον ἐκδηλουμένην ἰδίᾳ τὴν ἰσχὺν τοῦ βασιλέως τῶν οὐρανῶν. Παρὰ τῷ Προφητάνακτι οἱ ἦχαι τῆς βροντῆς εἶναι ἡ ῥῆξις τῆς φωνῆς τοῦ παρωργισμένου Ἰεχωβά, οὗ ἐκ τῶν ῥωθῶνων διαφεύγουσι κύματα καπνοῦ, ἐκ δὲ τοῦ στόματος ἐξερεύγονται χεῖμαρροι φλογῶν, πετομένου ἐν τῷ διαστήματι ἐπὶ χερουβεὶμ τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀνέμων. Ὁ μόνος θεός, ὃν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου⁵, ἐλάτρευον οἱ Σλάβοι, ἦτο ὁ τὸν κεραυνὸν κατασκευάσας. Παρὰ τοῖς Λιθουανοῖς, Περκουγάς, ὁ θεὸς τῆς καταιγίδος, εἶναι συνώνυμος τοῦ «deuaitis», τῆς θεότητος⁶. Ἐν τῇ τευτονικῇ μυθολογίᾳ ὁ θεὸς τοῦ σύμπαντος, ὁ πατὴρ πάντων τῶν πραγμάτων, εἶναι ὁ Θῶρ ἢ Δανάρ, ὁ θεὸς τῆς βροντῆς, ὁ ἀπολύων ἐν τῷ οὐρανῷ μετὰ φοβεροῦ πατάγου τὸ διὰ τράγων ἐξευγμένον ἄρμα αὐτοῦ. Ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ κυ-

¹ Ὀδυσσ. Κ 93.

² Ἡ αὐτὴ ρίζα ἔδωκεν ἐξ ἑνὸς τὸ οὐσιαστικὸν αἰγ-αἰγός, ἐξ ἄλλου δὲ τὰ οὐσιαστικὰ αἰγίς (τρικυμία) καὶ αἶγες (μεγάλα κύματα).

³ Τῇ λέξει καταιγίς ἐχρῶντο ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τὴν σημασίαν τῆς καταιγίδος— αἶκες ἀνέμων Ἀπολλών. Ῥόδ. Δ', 820.

⁴ Ἰλιάδ. Ρ 593.

⁵ Περὶ τοῦ γοτθικοῦ πολέμου 111, 14.

⁶ Schwenck, Slavische Mythologie, σ. 70.

λιομένου καὶ βροντῶντος ἄρματος δὲν εἶναι ἄλλοτρία τῇ Ἑλλάδι¹. Ἀλλὰ συχνότερον προσαγορεύουσι τὸν Δία ὧδε·

Ἡ Τιτανομαχία, ὁ μῦθος τοῦ Τυφώεως, καὶ ἡ Γιγαντομαχία εἶναι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller, τὸ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μεγαλύνον τὴν δόξαν τοῦ Κεραυνίου Διὸς².

Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀθροιζομένων νεφῶν διαφεύγουσι τὰ ὕετια ὕδατα, ἅτινα ἐν τῇ γῇ πληθύνουσι τοὺς ποταμούς, ἐξογκοῦσι τοὺς χειμάρρους, καταστρέφουσι τὸ ἔδαφος, ἢ τοῦναντίον γονιμοποιοῦσιν αὐτὸ διὰ τῆς εὐεργετικῆς ὑγρασίας. Διὰ τοῦτο ὁ Ζεὺς νομίζεται ἐνίοτε ὡς ὁ δημιουργὸς τῶν βροχῶν, ὡς ὁ Ἰέτιος, Ὁμβριος θεός. Ἀντὶ τῆς ἀορίστου ἐκφράσεως: «βρέχει», οἱ Ἕλληνες ἔλεγον: «Ζεὺς ὕει». Ὅτε μετὰ μακρὰν ξηρασίαν οἱ ἄγροὶ ἀνεζήτουν τὸ ὕδωρ τοῦ οὐρανοῦ, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπηύθυνον τῷ θεῷ τήνδε τὴν προσευχήν: «Ὑσον, ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων»³. Ἡ ἰδέα αὕτη, διατηρηθεῖσα καὶ ἐν ταῖς δημόδεσι παραδόσεσιν, ἔλαθεν ἐν Ἑλλάδι μυθολογικὴν μορφήν. Ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρχε «καὶ Γῆς ἄγαλμα ἱκετευούσης ὕσαι οἱ τὸν Δία, εἴτε αὐτοῖς ὄμβρου δεῖσαν Ἀθηναίαις, εἴτε καὶ τοῖς πᾶσιν Ἑλληνσι συμβᾶς αὐχμός»⁴. Ἐκ τῶν θείων συζύγων τοῦ Διὸς ἦτο καὶ ἡ Δημήτηρ, Γῆ Μήτηρ, ὁ δὲ Βιργίλιος μετέφρασε ποιητικῶς τὴν μυθολογικὴν ταύτην ἰδέαν, δεικνύων ἡμῖν κατὰ τὴν ἑαρινὴν ὥραν τὸν πανίσχυρον τοῦ αἰθέρος θεόν, κατερχόμενον ἐν ζωογόνῳ βροχῇ εἰς τὸν κόλπον τῆς συζύγου αὐτοῦ, τῆς γῆς, γονιμοποιούσης οὕτω τὰ σπέρματα, ἅτινα περι-κλείει⁵. Οὕτως ἐν ἅπασι σχεδὸν τοῖς δήμοις τῆς Ἑλλάδος διηγοῦντο τὴν ἐπιμιξίαν τοῦ Διὸς μετὰ θνητῶν γυναικῶν ἐξ ὧν ἐνώσεων ἐγεννήθησαν πλεῖστα τέκνα, εἰκόνες τῶν βλαστητικῶν τούτων δημιουργημάτων, τῶν προσελκύνοντων τὰ οὐράνια ὕδατα, ἵνα ἀρδεύσωσι καὶ εἰσδύσωσιν εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ Ζεὺς ἀληθῶς ἐτιμᾶτο ἐνίοτε ὡς θεὸς

¹ Ὁ Πίνδαρος, Ὀλυμπ. Δ', 1, παριστᾷ τὸν Δία ὡς κύριον τοῦ κεραυνοῦ· «Ἐλατὴρ ὑπέρτατε βροντᾶς ἀκαμαντόποδος Ζεῦ».

² Ἐπιγραφή τις τῆς Μαντινείας, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Foucart (Inscript. du Peloponnèse, n. 352 B) καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς Κεραυνίου μαρτυρεῖ ὅτι ὁ θεὸς ἀρχικῶς ἐπροσωποποιεῖτο ὡς κεραυνός.

³ Μ. Ἀντωνῖνος εἰς ἑαυτὸν 5, 7.

⁴ Πausan. Α', 24, 3.

⁵ Γεωργ. 41, 325.

τροφοδότης¹, ὡς παρέχων τοῖς ἀνθρώποις τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς², ὡς θεὸς γεωργὸς προάγων τὸν θερισμὸν ἐν τοῖς ἀγροῖς³, ὡς θεὸς ἐπικάρπιος⁴, καὶ τῶν ἀνθέων, τῶν στεφάνων τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ὀλυμπίας⁵.

Πάντα τὰ ἀτμοσφαιρικὰ φαινόμενα, τὰ εὐνούστατα ὡς καὶ τὰ φοβερώτατα τῷ ἀνθρώπῳ, παρέχει διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ὁ οὐράνιος Θεός.

τεύχων ἢ πολὺν ὄμβρον ἀθέσφατον ἢ ἐχάλαζαν
ἢ νιφετόν, ὅτε πέρ τε χιὼν ἐπάλυνεν ἀρούρας⁶.

Ὡς λύων τὰ δεσμὰ τῆς καταιγίδος εἶναι ὁ θεὸς εὐάνεμος, ὡς ἀπεκάλουν αὐτὸν ἐν Σπάρτῃ⁷, ὁ πέμπων τὰς ὁροσιστικὰς αὖρας εἰς τοὺς κεκμηχότας ἀνθρώπους ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τῆς φλεγούσης θερμότητος, ὁ πνέων τοὺς οὐρίους ἀνέμους, τοὺς ὠθοῦντας τὰς ναῦς εἰς τὸ τέρμα τοῦ πλοῦ⁸. Ἐξ αὐτοῦ ὁ Αἴολος ἔχει τὴν ἰδίαν ἰσχύν⁹. Δι' αὐτοῦ λάμπει εἰς τοὺς ὀφθαλμούς τῶν θνητῶν ἡ Ἴρις, φαινόμενον, ὅπερ ἡ ἑλληνικὴ φαντασία μετεποίησεν εἰς ἰδίαν θεότητα, τὴν Ἴριν, ἄγγελον τοῦ Διὸς: Ἡ Ἴρις, ἡ κοινωνοῦσα τὸν οὐρανὸν μετὰ τῆς γῆς ἢ τῆς θαλάσσης, ἐφαίνετο τοῖς Ἑλλήσιν, ὡς καὶ τοῖς Ἑβραίοις, σημεῖον πεμπόμενον ἄνωθεν ὑπὸ τῆς θεότητος¹⁰.

Β' Ὁ Ζεὺς ὑπέρτατος τῶν Ἑλλήνων θεός. Ἰδιότητες αὐτοῦ.

Ἡ ἑλληνικὴ διάνοια δὲν ἔσται μέχρι τῆς ἰδέας ταύτης, κοινῆς πάσαις ταῖς θρησκείαις, θεοῦ βασιλεύοντος ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ διαθέτοντος, ὡς κυρίου, τὰ οὐράνια φαινόμενα. Ὑψώθη περισσότερον. Ὁ Ζεὺς, θεωρούμενος ἐνίοτε ὡς αἰώνιος¹¹, εἰ καὶ οἱ μῦθοι διηγούνται, ὅτι

¹ Ζεὺς Τροφώνιος ἐν Λεβαδείᾳ (Στράβ. Θ', 414. Τ. Αἰβ. 45, 27).

² Δώτωρ ἐάων (Καλλιμ. ὕμ. εἰς Δία, 91).

³ Ζεὺς γεωργός (Corp. Inscr., Ἀρ. 523, 12).

⁴ Ζεὺς ἐπικάρπιος, μῆλῳσιος, συκάσιος, μόριος.

⁵ Πausan. Ε', 22, 4.

⁶ Ἰλιάδ. Κ 6.

⁷ Πausan., Γ', 13, 4.

⁸ Ὀδυσσ. Ε 176: νῆες... ἀγαλλόμεναι Διὸς οὐρῳ.

⁹ Ὀδυσσ. Κ 21.

¹⁰ Ἰλιάδ. Λ 27. Ρ 547. Σ 198.

¹¹ Αἱ ἱέρειαι τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ τῆς Δωδώνης, αἱ Πελειάδες, ᾗδον τὴν ἐπομένην φράσιν: «Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστί, Ζεὺς ἔσται» ὦ μεγάλε Ζεῦ.

ἐγεννήθη, ἔχει χαρακτῆρα ὑπέροχον, καθιστῶντα αὐτὸν κατ' ἐξοχὴν θεόν. Παρ' Ὁμήρῳ εἶναι ὁ μέγιστος, ὁ κάλλιστος, ὁ ἐνδοξότατος, ὁ μεγαλοπρεπέστατος τῶν θεῶν, ὁ ἀνάσσειν «ἀνδρῶν τε θεῶν τε». Ἡ κυριαρχία, ἣν ἐξασκεῖ πρῶτον ἐπὶ τῶν θείων ὄντων, ἐπὶ τῆς ἱεραρχίας, ἥς εἶναι ὁ ἄρχων, εἶναι κυριαρχία ἀληθῶς ἀπόλυτος¹. Εἶναι τὸ πανίσχυρον ὄν, καθ' οὗ οὐδεὶς δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ. Τὸ κράτος τοῦ κόσμου ἦτο ἄλλοτε ἀναμφιβόλως διηρημένον, καὶ ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων μερῶν τοῦ σύμπαντος ὁ Ζεὺς μόνον τὸν οὐρανὸν ἐκράτησεν. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον. Ἐπὶ τῆς τριάδος ταύτης, τῆς ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ Διὸς, τοῦ Ἄδου, καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, ὑπῆρχε μεγάλη ἀνισότης. Ὁ Ποσειδῶν, εἰς ὃν ἔλαχε τὸ κράτος τῶν ὑδάτων, προσπαθεῖ ἐνίοτε ν' ἀντιστῇ εἰς τὰς θελήσεις τοῦ ἀδελφοῦ, ἀλλ' ἡ ἀδυναμία τῆς στάσεως αὐτοῦ μαρτυρεῖ τὴν ὑποταγὴν². Ἄδης, ὁ τῶν καταχθονίων χωρῶν θεός, ἔχει παρ' Ὁμήρῳ μορφήν ἀσταθῆ καὶ κακῶς ὠρισμένην: εἶναι, ἀληθῶς εἰπεῖν, ὁ καταχθόνιος Ζεὺς. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἄλλους θεούς, ἔτι στενώτερον ὑπόκειται τῷ ἄρχοντι τῆς θείας οἰκογενείας. Πάντες ἀπονέμουςιν αὐτῷ τὸ ὄνομα τοῦ «πατρός»: οὐχὶ ὅτι πάντες εἶναι τέκνα αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸν ὡς κύριον, καὶ διότι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποσεύσῃ τὴν ἀναπόδραστον ἐξουσίαν αὐτοῦ: Ὁ Ζεὺς εἶναι πρὸ πάντων ὁ ἰσχυρὸς θεός. Ὁ ἴδιος λέγει:

γνώσετ' ἔπειθ', ὅσον εἰμὶ θεῶν κάρτιστος ἀπάντων.
 Εἰ δ' ἄγε πειρήσασθε, θεοί, ἵνα εἰδῆτε πάντες·
 σειρὴν χρυσεῖην ἐξ οὐρανόθεν κρεμάσαντες
 πάντες δ' ἐξάπτεσθε θεοὶ πᾶσαι τε θέαιναι·
 ἀλλ' οὐκ ἂν ἐρύσαιτ' ἐξ οὐρανόθεν πεδίονδε
 Ζῆν' ὕπατον μῆστωρ', οὐδ' εἰ μάλα πολλὰ κάμοιτε·
 Ἄλλ' ὅτε δὴ καὶ ἐγὼ πρόφρων ἐθέλοισι ἐρύσσαι,
 αὐτῇ κεν γαίῃ ἐρύσαιμ' αὐτῇ τε θαλάσῃ·
 σειρὴν μὲν κεν ἔπειτα περὶ βίον Οὐλύμποιο
 δῆσαιμην, τὰ δέ κ' αὖτε μετήορα πάντα γένοιτο.
 Τόσσον ἐγὼ περὶ τ' εἰμὶ θεῶν περὶ τ' εἰμ' ἀνθρώπων³.

Ἡ μεγάλη αὕτη εἰκὼν καταφανῶς δεικνύει ἡμῖν, ὅτι οἱ ὁμηρικοὶ Ἕλληνες ἐπίστευον τὸν ὑπέρτατον αὐτῶν θεὸν κεκτημένον ὑπερτά-

¹ Ἰλιάδ. Α 256 (Παυσαν. Ι', 12, 10).

² Ἰλιάδ. Ο 187, 199.

³ Ἰλιάδ. Θ 17 καὶ ἐφ.

την ἰσχύν, πολὺ ὑπερτέραν τῆς ἰσχύος πάντων τῶν δευτερευόντων θεῶν, οἵτινες εἶναι ὑποτελεῖς καὶ ὑποχείριοι αὐτῷ. Ὁ παντοδύναμος οὗτος θεὸς εἶναι ταυτοχρόνως πάνσοφος¹. Οὐδενὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ ἀνακοινοῖ. Οὐδεὶς τῶν θεῶν, μηδ' αὐτῆς τῆς συζύγου Ἥρας ἐξαίρουμένης, ἀνερευνᾷ τὰς βουλὰς αὐτοῦ: ὅ,τι ἀποφασίζει ἐν τῇ ἰδίᾳ σοφίᾳ ἐκτελεῖται πάντοτε.

Ἐφορᾷ πάντα ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲν διαφεύγει τὰ διαπεραστικά αὐτοῦ βλέμματα. Ἠέξεται τὰ πάντα γινώσκει τὸ πᾶν εἶναι ὁ μόνος ὁ ἔχων ἀνεξαρτησίαν: «Ἐλεύθερος γὰρ οὐτις ἐστὶ πλὴν Διός», λέγει ὁ Αἰσχύλος². Ἄλλ' ἐνταῦθα, οἱ Ἕλληνες φαίνεται ἔθεσαν αὐτομάτως φοβερόν τι πρόβλημα. Ἐνῷ ἡ φαντασία αὐτῶν, ἀπολεσθεῖσα εἰς τὰ αἰθέρια ὕψη, παρίστα αὐτὸν πανίσχυρον ἐν τῷ μεγαλείῳ, ἐπενόησε ταυτοχρόνως δυνάμιν τινα τυφλήν, κωφήν, ἀμείλικτον, ὑφ' ἣν πάντες ἔκλινον τὴν κεφαλὴν καὶ ὠνόμαζον Μοῖραν. Ἡ Μοῖρα τῶν ἡρώικων χρόνων, ἥς ἂν ζητήσῃ τις νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, θὰ ἴδῃ ὅτι ἀληθῶς δὲν ἦτο ἕτερόν τι ἀλλ' ἡ τὸ σύνολον τῶν νόμων, τῶν κρατούντων περὶ τὴν ἀνάπτυξιν πάσης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἥς τὴν πορεῖαν ὀρίζει. Τί λοιπὸν γίνεται ἡ ἰσχὺς προσωπικοῦ θεοῦ, οὔτινος ἡ ἐλευθερία φαίνεται μὴ ἐπιδεχομένη κωλύματα, ἀπέναντι τῆς ἀδιαλείπτου ἀνάγκης καὶ τοῦ ἀναλλοιώτου χαρακτῆρος τοῦ νόμου; Τὴν δυσκολίαν ταύτην ἕτεραι θρησκεῖαι ἔλυσαν διὰ τῆς πιθανότητος τοῦ θαύματος, ἥτοι τῆς προσκαίρου διακοπῆς τῶν φυσικῶν νόμων διὰ τῆς θέας θελήσεως. Οἱ ὁμηρικοὶ Ἕλληνες δὲν προέβησαν μέχρι τούτου. Εἰ καὶ ὁ κόσμος, ἐν ᾧ ἔζων, ἦτο πλήρης θαυμασίων, δὲν ἐπίστευσαν, ὅτι ἦτο δυνατόν εἰς τὸν θεὸν νὰ ταραξῇ, ἔστω καὶ ἐπὶ στιγμὴν, τὴν φυσικὴν τάξιν, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε ν' ἀπαλλάξῃ θνητόν τινα τῆς ἰδίας αὐτοῦ τύχης. Ὅτε ὁ Ζεὺς βλέπει τὸν Σαρπηδόνα κινδυνεύοντα νὰ χαθῇ, συγκινεῖται ὑπὲρ αὐτοῦ· ἐπὶ στιγμὴν πειράται νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ τέκνον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θανάτου· ἀλλ' ἀποπειράται μόνον. Ὁ πατήρ δὲν βραδύνει νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν θεῖαν αὐτοῦ φύσιν. Ἀφίνει λοιπὸν τὴν ἀμείλικτον μοῖραν, ν' ἀκολουθήσῃ τὴν πορεῖαν αὐτῆς καὶ ν' ἀπολεσθῇ ὁ Σαρπηδών³:

¹ Μητιέτα Ζεύς, ὑπατος μήστωρ.

² Προμηθ. 50.

³ Ἰλιάδ. Π 433.

ἀλλ' ἤτοι θάνατον μὲν ὁμοῖον οὐδὲ θεοὶ περ
καὶ φίλῳ ἀνδρὶ δύνανται ἀλαλκέμεν, ὅπποτε κεν δῇ
μοῖρ' ὀλοή καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο,

λέγει ὁ ποιητής¹.

Ἡ παντοδυναμία λοιπὸν τοῦ Διὸς φαίνεται περιοριζομένη ὑπὸ τῆς ἀδιαλείπτου ἀνάγκης τῶν αἰώνιων τῆς φύσεως νόμων. Ἀλλ' οὐδόλως τὸ μεγαλεῖον τοῦ θεοῦ ἐπηρεάζεται. Μεταξὺ τῶν θελήσεων καὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς τύχης δὲν ὑπάρχει, οὐδ' εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ, ἀντιλογία. Ἡ ὑπερτάτη αὐτοῦ διάνοια δύναται νὰ θέλῃ τὴν ἀταξίαν ἐν τῷ σύμπαντι τούτῳ, οὐτινος οὗτος ἦτο ἄλλοτε ὁ κοσμητὴρ καὶ διαμένει ἕσασί ὁ κύριος ἀρμοστής; ὑπάρχει λοιπὸν συμφωνία καὶ συνδιαλλαγή μεταξὺ τῆς ἰσχύος τοῦ Διὸς καὶ τῶν φυσικῶν νόμων· τὰ θεῖα βουλευματα καὶ ἡ τῆς εἰμαρμένης ἰσχὺς ταυτίζονται².

Ἡ κυριαρχία τοῦ Διὸς, ὑπὸ πάντων τῶν ἀθανάτων ἀναγνωρισθεῖσα, ἐξασκεῖ ἔτι μείζονα ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ἡ τελευταία αὕτη ἔκφρασις ἐπάγεται ἀναμφιδόλως τὴν ἰδέαν τῆς συντηρητικῆς καὶ προστατευτικῆς ἐνεργείας τῆς θεότητος· ἀλλ' ἐνίοτε ἔχει καὶ ἀκριβεστέραν σημασίαν. Εἰ καὶ διαφέρουσιν οἱ μῦθοι, οἱ σχετιζόμενοι πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους³, ἡ ἰδέα ἐνός θεοῦ πατρὸς καὶ πλάστου τῶν ἀνθρώπων, ὡς καὶ πάντων τῶν πραγμάτων, δὲν φαίνεται ξένη τῆς Ἑλλάδος⁴. Ὅτε αἱ διάφοροι ἑλληνικαὶ φυλαὶ διετείνοντο, ὅτι οἱ πρῶτοι αὐτῶν πρόγονοι ἦσαν τέκνα τοῦ Διὸς, ὅτε ἐν Αἰγίνῃ διηγούντο, ὅτι ὁ Ζεὺς ἐγέννησε τὸν Αἰακόν, πλάττοντες τοὺς μύθους τούτους δὲν ὑπεῖκον εἰς τὸ αὐτόματον αἶσθημα, ἐξ οὗ ὁ ἄνθρωπος πιστεύει τὴν ἰδίαν ὑπαρξίν προερχομένην ἐκ τοῦ θεοῦ. Τὸ αἶσθημα τοῦτο ἀναφαίνεται ἐν τῇ ἀπελπιστικῇ κραυγῇ τινος τῶν προσώπων τῆς Ὀδυσσείας, τοῦ Φιλοτίου, λέγοντος :

¹ Ὀδυσσ. Γ 236.

² Ἐνταῦθα ὑποδεικνύομεν καὶ συνοψίζομεν τὰς ἰδέας ταύτας. Πλεονα βλέπε ἐν Nägelsbach, Homerische Theologie, σ. 120-148. Τὸ μνημονευθὲν σύγγραμμα τοῦ J. Girard, σ. 66-68, καὶ τὴν μελέτην τοῦ κ. Aug. Christ, Schicksal und Gottheit bei Homer (Innsbruck, 1877).

³ Αἱ ἰδέαι αὗται ἐγένοντο τὸ ὑποκείμενον σπουδαίας θέσεως τοῦ κ. Bouché-Leclercq: Placita Græcorum de origine generis humani.

⁴ Σοφοκλ. Τραχ. 275

Ὁ τῶν ἀπάντων Ζεὺς πατὴρ Ὀλύμπιος.

Ζεῦ πάτερ, οὐ τις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος·
οὐκ ἐλεαίρεις ἄνδρας, ἐπὴν δὴ γείνεαι αὐτός,
μισγέμεναι κακότητι καὶ ἄλγεσι λευγαλέοισιν¹.

Ὁ Ζεὺς λοιπὸν ἐνομιζέτο ἐνίοτε κοινὸς πατὴρ, πατὴρ ἐν τῷ οὐρανῷ οἰκῶν.

Ὑπὸ μεταφορικὴν δὲ σημασίαν οἱ ὁμηρικοὶ Ἑλληνέες εἰσιν ἀληθῆ τέχνα τοῦ Διός.

Ἐξ αὐτοῦ ἀναμένουσι τὰ πάντα·

Ἐπάμεροι· τί δέ τις ; τί δ' οὐ τις ; σκιάς ὄναρ
ἄνθρωπος. Ἄλλ' ὅταν αἶγλα διόσδοτος ἔλθῃ,
λαμπρὸν φέγγος ἔπεστιν ἀνδρῶν καὶ μελιχίος αἰὼν.

λέγει ὁ Πίνδαρος².

Τὸ αἶσθημα τοῦτο εἶναι καὶ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ· ὁ ἄνθρωπος τότε ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ· ἐγίνωσκεν, ὅτι ὁ Ζεὺς τὸ πᾶν δύναται ἐπὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Αὐτὸς ποιεῖ τοὺς πολεμιστάς καὶ τοὺς σοφοὺς³· αὐτὸς δίδει εἰς τοὺς μὲν τὴν δόξαν, εἰς τοὺς δὲ τὴν ἀδοξίαν⁴.

Ῥέα μὲν γὰρ βριάει, ῥέα δὲ βριάοντα χαλέπτει,
ῤεῖα δ' ἀρίζηλον μινύθει καὶ ἄδηλον ἄξει·
ῤεῖα δέ τ' ἰθύνει σκολιδὸν καὶ ἀγήνορα κάρφει
Ζεὺς ὑψιβρεμέτης, ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει⁵.

Ἡ εὐτυχία, ὡς καὶ ἡ δυστυχία, πάσης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἶναι ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ. Οἱ Ἑλληνες, οὓς ἐνίοτε παριστῶσιν ἡμῖν ὡς παιδία φαιδρὰ καὶ ἀμέριμνα, παραδεδομένους ὅλως εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ζῆν, τὸν ἀνάντιον ἐμερίμων ὡς ἡμεῖς περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ βίου καὶ τῆς εἰμαρμένης· τὸ μῖγμα τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν καὶ ἡ ἀνισότης τοῦ μερισμοῦ αὐτῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ πρωίμως εἶχεν αὐτοὺς ἀπασχολήσῃ. Μὴ δυνηθέντες νὰ ἀνακαλύψωσι φυσικὴν ἐρμηνείαν, εὗρον θεῖαν λύσιν. Πᾶν ὅ,τι συμβαίνει τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ θεοῦ ἔρχεται.

¹ Ὀδυσσ. Υ' 201.

² Πυθ. Η', 95.

³ Ἰλιάδ. Ν 750.

⁴ Ἰλιάδ. Ο 90. Υ' 242.

⁵ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 5.

Ζεὺς ἀγαθὸν τε κακὸν τε διδοῖ¹.

Ἡ ἰδέα αὕτη ἐκφράζεται παρ' Ὁμήρῳ ἀφελῶς μὲν, ἀλλ' ἀκριβέστατα.

δοιοὶ γάρ τε πίθοι κατακείται ἐν Διὸς οὔδαι
δῶρων, οἷα δίδωσι, κακῶν, ἕτερος δὲ ἐάων·
ᾧ μὲν κ' ἀμμιζας δῶψι Ζεὺς τερπικέραυνος,
ἄλλοτε μὲν τε κακῷ ὅ γε κύρεται, ἄλλοτε δ' ἐσθλῷ·
ᾧ δέ κε τῶν λυγρῶν δῶψι, λωβητὸν ἔθηκεν,
καὶ ἐ κακῇ βούβρωστις ἐπὶ χθόνα δῖαν ἐλαύνει,
φοιτᾷ δ' οὔτε θεοῖσι τετιμένος οὔτε βροτοῖσιν².

Ἐὰν αἱ λῦπαι, ἃς πᾶσα ἀνθρωπίνη ζωὴ συμμερίζεται, ἔχῃσι θεῖαν πηγὴν, ὁ ἀνθρωπος ἐν μόνον αἴσθημα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτῶν δοκιμάζει, ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Ἀχιλλεὺς ἐκφράζει ἐν ἀρχῇ τοῦ πρὸς τὸν Πρίαμον λόγου του :

ἀλλ' ἄγε δὴ κατ' ἄρ' ἔξευ ἐπὶ θρόνου, ἄλγεα δ' ἔμπης
ἐν θυμῷ κατακεῖσθαι ἐάσομεν, ἀχνύμενοί περ·
οὐ γάρ τις πρῆξις πέλεται κρυεροῖο γόοιο.
Ὡς γὰρ ἐπεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσιν³.

Ὅτι τὰ δεινὰ εἶναι ἀμετάκλητα καὶ ὅτι πέμπονται ὡς δοκιμαὶ ὑπὸ τῆς θεότητος, δὲν εἶναι μόνον τῶν νεωτέρων πίστις, ἀλλ' αἴσθημα ἐλληνικόν, ἰσχυρῶς πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ Διὸς συνδεόμενον.

Ἡ θεία τοῦ Διὸς ἐνέργεια, ἡ κάλλιον εἰπεῖν, πρόνοια αὐτοῦ, ἐκτείνεται ἐπὶ πάντων, ἀπὸ τῶν ἰσχυροτάτων μέχρι τῶν ταπεινοτάτων· ἀπὸ τῶν σκηπτούχων βασιλέων μέχρι τῶν πῆραν φερόντων ἐπαίτων. Ἐν τοῖς ὁμηρικῶς ποιήμασι συχνάκις οἱ βασιλεῖς καλοῦνται «διογενέες», ἐκ Διὸς καταγόμενοι, καὶ «διοτρεφέες», θρέμματα ἢ τέκνα τοῦ Διὸς. Ὁ ποιητὴς ἐκφραστικῶς λέγει, ὅτι ἰδιαίτερος οἱ βασιλεῖς ἀγαπῶνται ὑπὸ τοῦ ἀνακτος τῶν θεῶν. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτοῦ; «Τιμὴ δ' ἐκ Διὸς ἐστι». Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία εἶναι ἀπόρροια τῆς θείας ἐξουσίας· οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς εἶναι οἱ τοποτηρηταὶ τοῦ βασιλείως τοῦ οὐρανοῦ. Ἀναγινώσκων τις χωρία τινὰ τοῦ Ὁμήρου νομίζει, ὅτι ἀναγινώσκει τοῦ Βοσσοῦέτου τὸ *Politique tirée de l'Écriture Sainte*. «Ἐἵδομεν, λέγει ὁ Βοσσοῦέτος, ὅτι πᾶσα δύναμις ἐκ Θεοῦ προέρχεται. Οἱ ἡγεμόνες λοιπὸν ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τῆς

¹ Ὀδυσσ. Δ 237. Ζ 188. Μ 144.

² Ἰλιάδ. Ω 527.

³ Ἰλιάδ. Ω 522.

γῆς ὡς ὑπουργοὶ καὶ τοποτηρηταὶ τοῦ Θεοῦ. Δι' αὐτῶν ἐξασκεῖ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι ὁ βασιλικὸς θρόνος δὲν εἶναι ὁ θρόνος ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁ θρόνος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ¹. Οὕτω καὶ παρ' Ὀμήρῳ τὸ σκῆπτρον, ὅπερ φέρει ὁ Ἀγαμέμνων, δὲν εἶναι σκῆπτρον βασιλέως, εἶναι τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ τοῦ Διός². Ἀλλ' αἱ ἀναλογίαι αὗται εἶναι μᾶλλον φαινομενικαὶ ἢ πραγματικαί. Ἀληθῶς, οὐδὲν προσομοιάζει ὀλιγώτερον πρὸς τὴν μοναρχίαν τοῦ θεοῦ δικαίου, ἢ θεωρητικῶς ἀνέπτυσεν ὁ Βοσσουέτος, ἐφήρμοξε δὲ Λουδοβίκος ὁ ΙΔ', ὅσον ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐπὶ τε τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐξασκουμένη ἐξουσία. Ἡ θεία καταγωγὴ τῆς ἰσχύος τῶν ὀμηρικῶν βασιλέων ἐρμηνεύεται εὐχερέστερον τῆς θεωρίας τοῦ Βοσσουέτου. Κατὰ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, οἱ βασιλεῖς εἰσιν ἀπόγονοι τῶν ἡρώων, οἱ δ' ἥρωες ἐκ τῆς γεννήσεως αὐτῶν μετέχουσι τῆς τε θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. "Ὅθεν μετέδωκαν τοῖς ἀπογόνους αὐτῶν μέρη τινὰ τοῦ θεοῦ αὐτῶν αἵματος· τούτου δ' ἕνεκα οἱ βασιλεῖς πρέπει νὰ διοικῶσι τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ ἐπίτροποι οὗτοι τοῦ Διός εἶναι ἰδίᾳ ἐπιπεφορτισμένοι παρ' αὐτοῦ τὴν προεδρείαν ἐν τῇ γῇ ἐπὶ τῆς ἡθικῆς τάξεως καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς δικαιοσύνης ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἱερὸς αὐτῶν χαρακτήρ δὲν καθιστᾷ αὐτοὺς ἀλανθάστους. Ἐνεκα τῶν ἀνθρωπίνων αὐτῶν παθῶν καταπατοῦσιν ἐνίοτε τὴν θείας καταγωγῆς δικαιοσύνην, τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτοῖς. Τότε αὐτὸς οὗτος ὁ Ζεὺς ἐπεμβαίνει πρὸς καταστολὴν τῆς καταχρήσεως τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ καὶ πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς διαταραχθείσης ἡθικῆς τάξεως. Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ, σύντομος καὶ αὐστηρά, δὲν κάμνει διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐνόχων. Τὰ ἔθνη λοιπὸν τιμωροῦνται ἕνεκα τῶν σφαλμάτων τῶν ἰδίων ἀρχόντων, ἀνταμείβονται δὲ ἕνεκα τῶν ἀρετῶν αὐτῶν³.

¹Ω γύναι,

λέγει ὁ Ὀδυσσεὺς πρὸς τὴν Πηνελόπην,

οὐκ ἂν τίς σε βροτῶν ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν
νεικέαι· ἧ γάρ σευ κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει,
ᾧστε τευ ἧ βασιλῆος ἀμύμονος, ὅστε θεοῦδῃς
ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσω
εὐδικίας ἀνέχῃσι, φέρῃσι δὲ γαῖα μέλαινα

¹ Βιβλ. III, ἀρ. 2

² Ἰλιάδ. Β 101.

³ Ὀρατ. ἐπιστ. I, 2, 14: Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi.

πυρούς καὶ κριθάς, βρίθῃσι δὲ δένδρεα καρπῶ,
τίκτεθ' ἔμπεδα μήλα, θάλασσα δὲ παρέχῃ ἰχθῦς
ἐξ εὐηγείης, ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ¹.

Ἡ ἀντιφθὴ τοῦ χωρίου τούτου εὐρήται ἐν τῷ Π τῆς Ἰλιάδος:

Ὡς δ' ὑπὸ λαίλαπι πᾶσα κελαινὴ βέβριθε χθών
ἤματ' ὀπωρινῶ, ὅτε λαβρότατον χέει ὕδωρ
Ζεὺς, ὅτε δὴ ῥ' ἄνδρεςσι κοτεσσάμενος χαλεπήνῃ,
οἱ βίῃ εἰν ἀγορῇ σχολιάς κρίνωσι θέμιστας,
ἐκ δὲ δίκῃν ἐλάσσωσι, θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες·
τῶν δέ τε πάντες μὲν ποταμοὶ πλήθουσι ῥέοντες,
πολλὰς δὲ κλιτύς τότε ἀποτμήγουσι χαράδραι,
ἐς δ' ἄλλα πορφυρέην μεγάλη στενάχουσι ῥέουσai
ἐξ ὀρέων ἐπὶ κάρ, μινύθει δὲ τε ἔργ' ἀνθρώπων².

Τοιαῦται ιδέαι, μὴ οὐσαι ἴδιαι ἐν Ἑλλάδι, ἐκπλήττουσιν ἡμᾶς σήμερον· αἱ ἀδυσώπητοι τιμωρίαι τῆς θείας ταύτης ὀργῆς φοβίζουσιν. Ἀλλ' ἐὰν οἱ ὁμηρικοὶ Ἑλλήνες φαίνωνται ἡμῖν ἀποπλανηθέντες ἐν τῇ θρησκευτικῇ ιδέᾳ τῆς δικαιοσύνης, πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἐπ' αὐτῶν συνετελέσθη ἡθικὴ τις πρόοδος. Σπουδαία ιδέα ἐνεφανίσθη ἐν τῷ κόσμῳ· ὁ ἐξιλασμός τῶν ἁμαρτημάτων, ἐξιλασμός ἐπιβαλλόμενος διὰ θείας χειρὸς.

Ὁ Ζεὺς, δὲν εἶναι μόνον ὁ τιμωρὸς θεός· εἶναι ὡσαύτως ὁ θεός, ὁ διατηρῶν τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, ὁ προστατεύων τοὺς νόμους, ἐφ' ὧν αἱ κοινωνίαι ἐρείδονται. Ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων νόμων εἶναι ὁ ὅρκος. Ὁ ὅρκος³ ἦτο ἀληθῶς ἐκ τῶν σπανίων κωλυμάτων τῶν ἀντικειμένων τῇ βίᾳ ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν αὕτη θὰ ἐθριάμβευε μόνη, ἐὰν μὴ ἀνεχαιτίζετο ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ φόβου προστατίδος καὶ τιμωροῦ τοῦ δικαίου θεότητος. Ὁ ὅρκος εἶναι θεῖος θεσμός· ἐδόθη τοῖς ἀνθρώποις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Διός.

ᾧ Πέρση, σὺ δὲ ταῦτα μετὰ φρεσὶ βάλλεο σῆσι,
καὶ νυ Δίκης ἐπάκουε, βίης δ' ἐπιλήθεο πάμπαν.
Τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων—
ἰχθῦσι μὲν καὶ θηρσί καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς,

¹ Ὀδυσσ. Τ 108.

² Ἰλιάδ. Π 384. Αἱ αὐταὶ ιδέαι ὑπάρχουσι καὶ παρ' Ἡσιόδῳ (Ἔργ. καὶ Ἡμ. 223, 236).

³ Ἡ λέξις ὅρκος ὡς καὶ ἡ ἔρκος ἀνήκουσιν ἴσως ἐτυμολογικῶς εἰς τὴν αὐτὴν ῥίζαν.

ἐσθήμεν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶν ἐν αὐτοῖς·
ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἣ πολλὸν ἀρίστη
γίγνεται.

λέγει ὁ Ἡσίοδος¹.

Πᾶσα μεταξὺ ἀνθρώπων συνομολογουμένη συνθήκη συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ τύπου τοῦ ὅρκου, ὑποχρέωσης ἱερᾶς, ἀφ' ὅτου ἐτίθετο, ἔνεκα τοῦ ὅρκου, ὑπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῶν μεγάλων θεῶν, μάλιστα δὲ τοῦ Διός, δηλουμένου συχνάκις διὰ τῶν ἐπιθέτων "Ὀρκιος καὶ Πίστιος, δηλαδή προστάτης τοῦ ὅρκου καὶ τῆς πίστεως".

Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη κατὰ τὰς ὁμηρικὰς ἰδέας δὲν δεσμεύει μόνον τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς :

Ὅς κεν τὴν ἐπιόρκον ἀπολείψας ἐπομόσῃ
ἄθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφέντος Ὀλύμπου,
κεῖται νήϋτμος τετελεσμένον εἰς ἐνιαυτόν,
οὐδὲ ποτ' ἀμβροσίης καὶ νέκταρος ἔρχεται ἄσσαν
βρώσιος, ἀλλὰ τε κεῖται ἀνάπνευστος καὶ ἄναυδος
στρωτοῖς ἐν λεχέεσσι, κακὸν δὲ ἐ κῶμα χαλέπτει².

Ἐὰν δὲ οἱ θεοὶ ἀποστερῶνται στιγμιαίως τῆς θεότητος αὐτῶν καὶ καταδικάζωνται εἰς πρόσκαιρον θάνατον ὡς ἀθετήσαντες τὸν νόμον τοῦ ὅρκου, τίς εἶναι ἡ τιμωρία τῶν ἐπιόρκων ἀνθρώπων ! Ἡ ἐκτέλεσις τῆς τιμωρίας ἀνατίθεται ὑπὸ τοῦ Διός εἰς ἰδίαν θεότητα, τὰς Ἑρινῆς, αἵτινες ἐφ' ὅσον ὁ ἔνοχος ζῇ, καταδιώκουσι καταβάλλοντες αὐτόν διὰ μυρίων λυπῶν καὶ βασανίζουσι διὰ τοῦ πειρασμοῦ τοῦ ἐλέγχου· μετὰ θάνατον δὲ ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ ἐν Ἅδου σκληρὰς τιμωρίας, καὶ διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ διαπραχθέντος ἀμαρτήματος καταδιώκουσιν τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ. Ἡ θρησκεία λοιπὸν τοῦ Διός ἐνετύπου ἰσχυρῶς ἐν ταῖς ψυχαῖς τὸν σεβασμὸν τοῦ ὅρκου καὶ ἐπροστάτευεν οὕτω τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν.

Ὡσαύτως ἰσχυροποiei παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἕτερον δεσμόν, τὸν τῆς φιλοξενίας. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ θεὸς Ξένιος. Ἡ φιλοξενία, ἥς προΐσταται, δὲν δηλοῖ μόνον τὰς σχέσεις, τὰς συνενοῦσας ἐπὶ πολὺς γενεὰς τὰς ἐκ τῶν ἀποστάσεων χωριζομένας οἰκογενείας, ἀλλ'

¹ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 274.

² Τὸ ἐπίθετον ἀλάστωρ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἰδέας ἀναφέρεται. Βλ. Σοφοκλ. Οἶδ. Κολ. 1707.

³ Θεογον. 793.

ἔχει σημασίαν γενικωτέραν καὶ εὐγενεστέραν. Ἡ φιλοξενία τοῦ Διὸς παρέχεται εἰς πάντας ἀνεξαίρετως :

πρὸς γὰρ Διὸς εἰσιν ἅπαντες

ξεῖνοί τε πτωχοί τε¹

οὐ γὰρ τοῦνεκ' ἐγὼ σ' αἰδέσσομαι οὐδὲ φιλήσω,
ἀλλὰ Δία ξένιον δείσας αὐτόν τε ἐλεαίρων².

Ὁ πένης ὁδοιπὸρος συνοδεύεται καὶ ὁδηγεῖται καθ' ὁδὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Διὸς, τιμωροῦντος τοὺς ὀνειδίζοντας τὴν πενίαν αὐτοῦ. Ὁ πένης εἶναι οὐ μόνον σεβαστός, ἀλλὰ καὶ ἱερός· διότι αὐτοὶ οἱ θεοί, ὅταν κατέρχωνται ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνδύονται τὰ ῥάκη τοῦ ἐπαίτου, ὅπως κρεῖττον τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐρευνήσωσιν.

Ἡ ἐνέργεια τοῦ Διὸς δὲν ἐκτείνεται μόνον ἐπὶ τῆς κοινωνίας, ἀλλ' εἰσδύει ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ συνειδήσει παντός ἀνθρώπου. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἠθικοῦ πάθους μετὰ τῶν ἐπαγομένων ἐπακολουθημάτων προουκάλεσε τὴν σκέψιν τῶν Ἑλλήνων. Δὲν ἠδύναντο νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν ἀταξίαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅτε ἡ φύσις προσεφέρετο αὐτοῖς ἐν τοιαύτῃ τάξει. Ἀλλ' ὅμως καλῶς εἶδον ὅτι τὸ ἠθικὸν πάθος εἶναι πάντοτε ἐπακολουθημα τῆς ἀγνοίας, προερχομένης ἐκ τῆς τυφλότητος καὶ τῆς ἀποπλάνησεως τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀποπλάνησις αὕτη προσωποποιεῖται παρ' αὐτοῖς ἐν τινι θεότητι ἀλληγορικοῦ χαρακτήρος, Ἄτῃ καλουμένη. Ἄτῃ εἶναι ὁ τρόμος, ὁ καταλαμβάνων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅταν μέλλῃ νὰ ἁμαρτήσῃ, ἡ τυφλὴ ἐφέλκυσις, ἡ ὠθοῦσα αὐτόν πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, καὶ τὰ πηγάζοντα ἐξ αὐτοῦ ὀλέθρια ἀποτελέσματα.

Ἡ Ἄτῃ εἶναι εἶδος κακοῦ δαίμονος, δραστηρίᾳ, ἄγρυπνος, ἀκούραστος

φθάνει δέ τε πᾶσαν ἐπ' αἶαν
βλάπτουσ' ἀνθρώπους,

δηλον ὅτι πάντοτε εἶναι ἐτοίμη νὰ εἰσδύσῃ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ καὶ διαταράξῃ αὐτήν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος παραδοθῇ εἰς τὸν δαίμονα τοῦτον, δὲν ἀνήκει πλέον ἑαυτῷ, ἀλλὰ τρέχει τυφλὸς πρὸς τὸ ἁμαρτημα καὶ τὴν ἀκολουθοῦσαν τιμωρίαν. Κατὰ τὸν Ὅμηρον, «πρέσβα Διὸς θυγάτηρ Ἄτῃ». Τοῦτο δηλοῖ ὅτι ὁ ὑπέρτατος θεὸς εἶναι ὁ πλάστης τοῦ ἠθικοῦ πάθους; Οὐχί· τοιαύτη δὲν εἶναι ἡ ὁμηρικὴ γνώμη.

Ποσάκις ὁ ποιητὴς ἀναφέρει περὶ τῶν δεινῶν, ἅτινα οἱ θνητοὶ διὰ

¹ Ὀδυσσ. Ζ 207.

² Ὀδυσσ. Ξ 389.

τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀνοησίας ἐπισύρουν, ἔνεκα τῆς κακῆς χρήσεως, ἣν ποιοῦνται, τῆς ἐλευθερίας. Ἀναγνωρίζει λοιπὸν παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ὑπεύθυνον τοῦ τε κακοῦ καὶ τοῦ καλοῦ. «Διὸς θυγάτηρ Ἄτη» εἶναι ἔκφρασις ἀλληγορικῆ, ἥς ἡ ἔννοια καταφανής. Σημαίνει δὲ ἀπλῶς, ὅτι τὸ ἠθικὸν πάθος μεθ' ἀπάντων τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτοῦ εἶναι νόμος τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως, καὶ ὅτι ὁ νόμος οὗτος, ὡς πάντες οἱ ἄλλοι, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ¹.

Ἄλλως ὁ Ζεὺς δὲν παρέδωκεν εἰς τὴν Ἄτην τὸν ἄνθρωπον ἀνυπεράσπιστον καὶ ἄπελπιν. Ἐὰν ἐπιτρέπη τῷ ἀνθρώπῳ νὰ διαπράττῃ σφάλματα, — διότι τοῦτο εἶναι μία τῶν συμφορῶν δυστυχιῶν τῆς φύσεως αὐτοῦ, — ἔθετο ἐγγὺς αὐτοῦ τὸ κατὰ τοῦ κακοῦ φάρμακον. Τὸ φάρμακον τοῦτο εἶναι ἡ μετάνοια καὶ ἡ προσευχή. Αἱ θεότητες, αἱ κατοικοῦσαι τὰς φεγγοβόλους σφαίρας, ἔχουσιν ἀνοικτὴν τὴν καρδίαν πρὸς τὴν εὐσπλαγχνίαν καὶ τὴν εὐμένειαν: ἡ δικαιοσύνη αὐτῶν οὐδὰμῶς εἶναι ἀμείλικτος: Τέκνον μου, λέγει ὁ Φοῖβις πρὸς τὸν Ἀχιλλεῦα:

Ἄλλ' Ἀχιλεῦ, δάμασον θυμὸν μέγαν οὐδέ τί σε χρὴ
νηλεὲς ἦτορ ἔχειν· στρεπτοὶ δέ τε καὶ θεοὶ αὐτοί,
τῶν περ καὶ μείζων ἀρετὴ τιμὴ τε βίη τε·
καὶ μὲν τοὺς θεέεσσι καὶ εὐχολῆς ἀγανῆσιν
λοιβῇ τε κνίσῃ τε παρατρωπῶσ' ἄνθρωποι
λίσσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβῇ καὶ ἀμάρτη.
Καὶ γάρ τε λιταὶ εἰσι, Διὸς κοῦραι μεγάλοιο².

Καὶ ἐνταῦθα ἔτι ἡ ἀλληγορία μεγάλην καλύπτει θρησκευτικὴν ἰδέαν. Οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες πείθονται ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν κατορθοῦσιν, ὅπως ὁ τῶν θεῶν κύριος ἀποπλύνῃ τὸ ἀμάρτημα καὶ λυτρώσῃ τὸν ἔνοχον ἀπὸ τῆς τιμωρίας. Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος δύναται ν' ἀποφύγῃ τὴν εἰμαρμένην ταύτην τοῦ κακοῦ, ἐν ᾗ ἐφαίνετο δεσμευθεὶς ὑπὸ τοῦ κακοῦ δαίμονος Ἄτης· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ ἀμάρτημα δὲν ἀπείργεται ἀπ' αὐτοῦ ἡ ἐλπίς. Πρέπει νὰ γινώσκῃ νὰ ταπεινώται πρὸ τῶν θεῶν, πρέπει νὰ δαμάσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερηφάνειαν καὶ νὰ μετανοήσῃ.

Ἡ πίστις πρὸς τὸν Δία, πατέρα τῶν ἀνθρώπων καὶ πανίσχυρον τοῦ κόσμου ἄρχοντα, συνεπήγαγε κώδικα ὅλον θρησκευτικῆς ἠθικῆς.

¹ Περὶ Ἄτης βλ. τὰ ἐξῆς ὁμηρικὰ χωρία: Ἰλιάδ. I 505-511. T 91, 126 καὶ ἐφ., ἀνάλυσιν δὲ τοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἄτης ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κ. J. Girard: *Sentiment religieux en Grèce d'Homère et d'Eschyle* σ. 113.

² Ἰλιάδ. I 496. Ἐν τῷ Μάζτεισμ. ἡ προσευχή εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ἀχουρα Μάζδα (J. Darmesteter, Ormazd et Ahriman, σ. 24).

ἡθικῆς ἀτελοῦς, ἀλλ' εὐγενοῦς ἤδη, περιλαμβανούσης ἐν σπέρματι τὰς μεγάλας ἀληθείας, αἵτινες ἔμελλον νὰ ἰσχυροποιηθῶσι καὶ ἐνισχυθῶσιν ἐν τοῖς πνεύμασιν.

Ἡ μορφή τοῦ ὁμηρικοῦ Διὸς, οὗ τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικὰ ἐσκιαγραφῆσαμεν, διατηρεῖται ἀμετάβλητος κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας. Καθίσταται ἀξιοπρεπεστέρα, τὴν δὲ πρόοδον ταύτην δὲν ἀποκτᾷ διὰ τῆς φιλοσοφίας.

Αἱ τὸν ἐλληνικὸν Δία πρὸς τὸν χριστιανικὸν Θεὸν προσεγγίζουσαι ιδιότητες ἡρμηνεύθησαν τῷ ὄντι διὰ τῆς φυσικῆς ἐπιρρώσεως τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος πρὸ τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Σωκράτους. Τοῦτο μαρτυροῦσι πλεῖστα τοῦ Ζ' καὶ Γ' αἰῶνος συγγράμματα, ὧν θὰ μνημονεύσωμεν καθ' ὅσον σπουδάζομεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑψηλῆς ιδέας, ἣν οἱ Ἕλληνες εἶχον περὶ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ αὐτῶν.

Διὰ τὸν Αἰσχύλον, εὐσεβῆ ἀναμφιβόλως ποιητὴν, οὗ αἱ ιδέαι ταυτίζονται ταῖς τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ τὰ πάντα ὄρων καὶ ἐννοῶν θεός, τὰ τε ὁρατὰ καὶ ἀόρατα·

Ζεὺς ἐστὶν αἰθέρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός·

Ζεὺς τοι τὰ πάντα χῶτι τῶνδ' ὑπέρτερον ¹.

Καὶ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι ἀδιάφορον· διότι ὁπισθεν τοῦ ὀνόματος τούτου εἶναι ἡ ιδέα τῆς θεότητος, ἣν πᾶν ἀνθρώπινον χεῖλος ἐπικαλεῖται καὶ ἱκετεύει ἐν ταῖς παρούσαις τοῦ βίου ἀνάγκαις.

Ζεὺς, ὅστις ποτ' ἐστίν, εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον κεκλημένω,

τοῦτό νιν προσεννέπω ².

λέγει ὁ χορὸς ἐν τῷ Ἀγαμέμνονι.

Εἶναι ὁ πανίσχυρος πατήρ, ὁ ἐπὶ θρόνου καθήμενος ἐν τῷ οὐρανῷ ἐν τῷ μέσῳ ἀσυγκρίτου μεγαλείου, οὗτινος αἱ Χάριτες, κατὰ τὸν Πίνδαρον,

ἀέναον σέβοντι πατὴρ Ὀλυμπίοιο τιμάν ³.

ἐκεῖνος, ὃν αἱ Μοῦσαι ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, καὶ οἱ ποιηταὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἐξυμνοῦσι κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ περὶ τὰ τέλη τῶν ἀσμάτων αὐτῶν ⁴. Εἶναι ὄντως ὁ ἄρχων πάντων τῶν ὄντων, «πάντων ἀγῆτωρ» ⁵.

¹ Αἰσχ. Ἀπ. 345, ἔκδ. Ahrens, coll. Didot.

² Αἰσχ. Ἀγαμ. 160 καὶ ἐπ.

³ Ὀλυμπ. ΙΔ', 12.

⁴ Θεογ. 47. Πινδ. Νεμ. ΙΑ', 3.

⁵ Τερπάνδρ. Ἀπ. (Bergk Ἑλλ. Λυρ. σ. 813, ἔκδ. γ').

Εἶναι ὁ θεός, ὁ ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ οὐρανοῦ ἐφορῶν τὴν ἀνθρωπότητα :

Ἦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος
 σὺ δ' ἔργ' ἐπ' ἀνθρώπων ὄρᾳς
 λεωργὰ καὶ θεμιστά, σοὶ δὲ θηρίων
 ὕβρις τε καὶ δίκη μέλει ¹,

λέγει ὁ Ἀρχίλοχος.

Οὐδὲν ἡδύνατο νὰ καταδείξῃ τὴν ποικιλίαν τῶν ιδιοτήτων τοῦ Διὸς καὶ τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχεν ἐν τῷ βίῳ τῶν Ἑλλήνων, ἢ τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐνασχόλησις, ὅσον τὰ πολυπληθῆ ἐπίθετα, ἅτινα ἀπεδόθησαν αὐτῷ καὶ ὧν τὰ σπουδαιότατα διήλθομεν.

Ἦ Ζεῦ βασιλεῦ ²

ἀνακράζει ὁ χορὸς τῶν Ἰκετίδων ἐν τῇ πρὸς τὸν Δία ἐπικλήσει. Ἡ ἰδέα τῆς βασιλικῆς κυριαρχίας τοῦ Διὸς ἐπέζησεν ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν μικρῶν βασιλειῶν τῆς ὁμηρικῆς γενεᾶς, διετηρήθη ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ταῖς δοξασίαις. Ὁ συχνάκις ὑπὸ τῶν κωμικῶν ἐπικαλούμενος Ζεὺς *Βασιλεὺς* εἶχε ναὸν ἐν Λεθαδεῖᾳ ³, ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἐτιμᾶτο ὡσάυτως ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἃν ἠθέλομεν κρίνῃ ἐκ τινος ἐπιγράμματος, ἀναφερομένου ὑπὸ Πausανίου καὶ τελευτῶντος διὰ τῶν λέξεων «χαῖρε, Ζεῦ βασιλεῦ, καὶ σάω Ἀρκαδίαν» ⁴.

Ἐν Τεγέᾳ ὑπῆρχε βωμός τις Διὸς *Τελείου*, «Διὸς παναιτίου πανεργέτα», ἵνα μεταχειρισθῶμεν τὴν ἔκφρασιν τοῦ Αἰσχύλου ⁵. Ἐκ τοῦ θεοῦ τούτου ἐξαρτᾶται ἡ συμπλήρωσις πάντων τῶν πραγμάτων, ὡς καὶ ἡ περὰ ὧς αὐτῶν.

ὦ παῖ, τέλος μὲν Ζεὺς ἔχει βαρύκυτος
 πάντων ὅς' ἔστι, καὶ τίθησ' ὅπη θέλει,
 νόος δ' οὐκ ἐπ' ἀνθρώποισιν ἄλλ' ἐφήμεροι
 ἃ δὴ βότ' αἰεὶ ζῶμεν, οὐδὲν εἰδότες,
 ὅπως ἕκαστον ἐκτελευτήσει θεός,

ἔλεγε κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα Σιμωνίδης ὁ Ἀμοργῖνος ⁶.

¹ Ἀρχιλ. Ἀπ. 88. Bergk Ἑλλ. Λυρ. τ. 11, σ. 707, ἔκδ. γ'. Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 267. Πινδ. Πυθ. 1Α', 49. Σοφ. Ἠλέκτρα 174 κτλ.

² Αἰσχ. 154. Πέρσ. 532. Ἀγαμ. 355. καὶ Θέογνις, 373 καὶ ἐφ.

³ Πausαν. Θ', 39, 4-5. Ἀριστοφ. Νεφ. 2, 153. Σφῆκ. 625. Βάτρ. 1278.

⁴ Πausαν. Δ', 22, 7.

⁵ Ἀγαμ. 1485.

⁶ Σιμων. Ἀμοργ. Ἀπ. 1. Bergk Ἑλλ. Λυρ. 11, σ. 736.

Κατά τινα ἀνάλογον ἰδέαν ὁ Ζεὺς εἶναι θεὸς *Μοιραγέτης*, ὁ ὁδηγῶν τὴν Μοῖραν, ὁ ὀρίζων τὴν εἰμαρμένην πάσης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως¹. Εἰ καὶ ἡ Μοῖρα νομίζεται ἐνίοτε ἀνεξάρτητος τῆς θεότητος, τὸ αἶσθημα τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, τὸ παράγον ἐκ τοῦ Διὸς πάντα τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ τοῦ βίου, ἐκυριάρχησεν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀρχαιοτήτι, ὁ δ' Εὐριπίδης εἶναι ὁ ἀκριβὲς ἐρμηνευτὴς τῶν γενικῶν δοξασιῶν, εἰκονίζων τὰς Μοῖρας καθημένας ἐγγὺς τοῦ θρόνου τοῦ ἄνακτος τῶν θεῶν². Θεωρούμενος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ὁ Ζεὺς εἶναι πρὸ πάντων ὁ θεὸς τῆς δικαιοσύνης, ἥς ἰδρύσει τὸν νόμον καὶ ἥς τὰ δόγματα καθίστησι σεβαστά. Ἡ ἰδέα αὕτη συχνάκις ἐκφράζεται ὑπὸ μυθολογικὴν μορφήν. Ὅτε μὲν οἱ ποιηταὶ παριστῶσι τὴν Θέμιν καθημένην ἐγγὺς τοῦ Διὸς καὶ ἀκρωμένην τὰς σῶφρονας συμβουλὰς αὐτοῦ³, ὅτε δὲ λέγουσιν, ὅτι ὁ Ζεὺς ἔχει θυγατέρα τὴν Δίκην (τὴν δικαιοσύνην προσωποποιημένην), παρθένον ἁγίαν, ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ σέβονται. Καθημένη ἐγγὺς τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ὑποδεικνύει αὐτῷ τὰς ἐπὶ τῆς γῆς διαπραττομένας ἀδικίας.

Ἡ δ' ἔπεται κλαίουσα πόλιν καὶ ἤθεα λαῶν,
ἡέρα ἐσσαμένη, κακὸν ἀνθρώποισι φέρουσα,
οὔτε μιν ἐξελάσσει καὶ οὐκ ἰθεῖαν ἔνειμαν⁴.

Ἄλλ' ὅμως συνήθως τῷ Διὶ ἀπόκειται ἡ τῆς δικαιοσύνης κύρωσις. Εἶναι, ὡς ἐν Κύπρῳ⁵ ἐκάλουν αὐτόν, ὁ *Τιμωρὸς* θεός. Ἐπιτηρεῖ τὴν διατήρησιν τῆς ἠθικῆς τάξεως. Ἡ τάξις αὕτη δὲν δύναται νὰ διαταραχθῇ ὑπὸ τῶν θνητῶν ἄνευ ἐπανορθώσεως ἢ ἐξίλασμοῦ. Μόνον ἡ ἀναπόδραστος, ἡ ἀπροσδόκητος δικαιοσύνη τοῦ Διὸς ἐνεργεῖ, ὅποτε θέλῃ. Τὴν βροντώδη καὶ κεραυνοβόλον ταύτην θεῖαν ὀργὴν ὁ Σόλων συγκρίνει ἐν μεγάλῃ εἰκόνι πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἄνεμον τὸν σκεδάζοντα τὰ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ συσσωρευόμενα νέφη καὶ ἀκαριαίως ἀποδίδοντα εἰς τὸν κυανοῦν οὐρανὸν τὴν λαμπρότητα αὐτοῦ καὶ εὐδίαν· προσθέτει δέ :

¹ Ζεὺς Μοιραγέτης εἶχε βωμοὺς ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηναίων (Kirchhoff, *Inscr. Att.* 1, 93), ἐν Ὀλυμπίᾳ (Παυσ. Ε', 15, 5) καὶ Ἀλλαχοῦ (Παυσ. Η', 37, 1. Ι', 24, 4).

² Πηλεὺς, ἀπ. 2.

³ Ὑμν. Ὀμηρ. ΚΓ'.

⁴ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 222 καὶ ἐφ., Σοφοκλ. Οἶδ. Κολ. 1381.

⁵ Κλήμ. Ἀλεξ. Προτρεπτ. σ. 33. Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 333. Σόλων. Ὑποθήκαι εἰς ἑαυτὸν 15 καὶ ἐφ.

αἰεὶ δ' οὐδέ λελήθε διαμπερές, ὅστις ἄλιτρον
 θυμὸν ἔχῃ, πάντως δ' ἐς τέλος ἐξεφάνη.
 Ἄλλ' ὁ μὲν αὐτίκ' ἔτισεν, ὁ δ' ὕστερον εἰ δὲ φύγωσιν
 αὐτοί, μὴδὲ θεῶν μοῖρ' ἐπιοῦσα κίχῃ,
 ἤλυθε πάντως αὖθις ἀναίτιοι ἔργα τίνουσιν
 ἢ παῖδες τούτων ἢ γένος ὧν ὀπίσω¹.

Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς κληρονομικότητος τοῦ ἡθικοῦ ὑπευθύνου, συχνά-
 κιν ὑπὸ τῶν ἐλλήνων ποιητῶν ἀναγγραφομένη, γίνεται βραδύτερον
 δόγμα τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ «περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ
 θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων» βιβλίῳ. Εἰ καὶ εὐφραδῶς διαμαρτύρον-
 ται ὁ Θέογνις² καὶ φιλόσοφοί τινες, ἅπαντα ἡ ἐλληνικὴ ἀρχαιότης
 ἐπίστευεν εἰς αὐτήν. Καίτοι ἡ ἰδέα αὕτη μᾶς ἐκπλήττει, καίτοι μά-
 λιστα παροξύνει τὸ φυσικὸν πρὸς τὴν δικαιοσύνην αἶσθημα ἡμῶν, συνέ-
 τεινεν ὅμως πολὺ εἰς τὴν ἡθικὴν τῆς ἐλληνικῆς οἰκογενείας. Τίς πα-
 τήρ, πεισθεὶς εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ὡς εἰς ἀλήθειαν, δὲν θὰ ἔτρεμε
 νὰ διαπράξῃ κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ σφάλματα, ἅτινα θὰ προυκάλουν τι-
 μωρίαν, καὶ θὰ κατέλειπε τὸν ἀναγκαῖον ἐξίλασμον ὡς κληρονομίαν
 εἰς τὰ τέκνα αὐτοῦ; Ἡ ἐσφαλμένη αὕτη ἰδέα ἔσχεν, ὡς συνήθως συμ-
 βαίνει, φαινομενικὸν μεγαλεῖον καὶ ἡθικὴν διάδοσιν, ἅτινα ἐνέπλεκον
 τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα εἰς ἐν τῶν δυσκολωτάτων προβλημάτων, τῶν
 δυναμένων νὰ προταθῶσι τῇ ἀνθρωπότητι. Ἀληθῶς, ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ
 ὑψηλοῦ αἰσθήματος τῆς θείας δικαιοσύνης.

Ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι πάντοτε ὁ φοβερός θεός, ὁ τύπτων καὶ τιμωρῶν
 εἶναι ὡσαύτως ὁ φιλεῦσπλαγχνός θεός, ὁ ἐλεῶν τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυ-
 ναμίας: εἰς τὰς ιδιότητας τῆς ἰσχύος καὶ τῆς δικαιοσύνης προστί-
 θεται νέα: ἡ τῆς ἀγαθότητος. Ἐν Σικυῶνι³ καὶ ἐν Ἀθήναις⁴ ὁ
 ὑπέρτατος θεός ἐτιμᾶτο διὰ τοῦ ἐπιθέτου *Μειλίχιος*: ὁ Μειλίχιος
 Ζεὺς εἶναι ὁ διὰ τὸν ἀνθρώπον πλήρης πραότητος θεός, ὁ εὐμενῶς
 ἀποδεχόμενος τὰς προσευχὰς καὶ ὁ συγχωρῶν αὐτόν. Ἐπίκουρος τῶν

¹ Σόλων, Ὑποθήκαι εἰς ἑαυτὸν 27.

² 373 καὶ ἐφ.

³ Πausan. ΙΑ', 9, 6.

⁴ Ἡ ἐορτὴ τοῦ Διὸς Μειλίχιου ἐτελεῖτο ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν Ἀνθεστηριῶνα
 μῆνα (Θουσ. Α', 126. K. F. Hermann, Griech. Antiq. II. § 58, 23). Ἡ λέξις
 Μειλίχιος ὁμοιάζει πρὸς τὸ Μολόχ (φοινικιστὶ Milix). Ἄλλ' ἂν ὑποθέσωμεν ἄ-
 κριβῆ τὴν ὁμοιότητα ταύτην (Bl. Maury, Relig. de la Grèce, III, 238, ἀρ. 2),
 ὁ Ζεὺς Μειλίχιος θὰ εἶχε παρ' Ἑλλήσι τὴν σημασίαν, ἣν ὑποδεικνύομεν.

ἀδυνάτων, προστάτης τῶν ξένων καὶ τῶν αὐτοχθόνων, εἶναι ὁ θεὸς τῶν φυγᾶδων, ὁ θεὸς τῶν ἰκετῶν, ὃν οὐδέποτε ἐπὶ ματαίῳ ἰκετεύουσι·

τὸν ὑψόθεν σκοπὸν ἐπισκόπει,
 φύλακα πολυπόνων
 βροτῶν, οἳ τοῖς πέλας προσήμενοι
 δίκας οὐ τυγχάνουσιν ἐννόμου.
 μένει τοι Ζηγὸς ἰκτίου κότος
 δυσπαράθελκτος παθόντος οἴκτοιο ¹.

Ἡ ἐκδίκησις αὐτοῦ δὲν ἐκρήγνυται πάντοτε κατὰ τῶν διαπραττομένων σφαλμάτων, ἡ δὲ ὀργὴ αὐτοῦ μαλάσσεται· ἀποδέχεται τὰς ταπεινὰς προσευχάς, τὰς ἐξιλαστήριους θυσίας. Εἶναι ὁ καθαρτήριος θεός, ὁ ἀποπλύνων τὰς κηλίδας ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Πλεῖστοι μῦθοι μαρτυροῦσι τὸν τοιοῦτον τοῦ Διὸς χαρακτῆρα. Ἰζίων, ὁ πρῶτος φονεὺς καὶ πρῶτος ἰκέτης, μάτην ἐζήτει χάριν παρὰ τῶν θεῶν· πάντες ἀπεώθουν αὐτόν. Μόνος ὁ Ζεὺς ἠλέησε καὶ ἐκάθαρεν ἐκ τοῦ αἵματος, ὅπερ ἔχυσε, καὶ ἐδέξατο αὐτόν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τράπεζαν. Ἀλλὰ νέον κακούργημα, φοβερώτερον, διαπραχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰζίωνος, ἠνάγκασε τὸν Δία νὰ καταδικάσῃ αὐτόν εἰς τὴν γνωστὴν αἰώνιαν καταδίκην. Αἱ Δαναΐδες, αἱ τοὺς συζύγους αὐτῶν ἀποκτείνασαι, ἐκαθάρθησαν, ὡς λέγει ἡ παράδοσις, ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἑρμοῦ τῇ διαταγῇ τοῦ Διός ². Ὁ Θησεύς, κηλιδωθείς ὑπὸ τοῦ αἵματος τῶν ληστῶν τῆς Ἀττικῆς, ἐκαθάρθη ἅμα ἀφικόμενος εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τῶν Φυταλιδῶν πρὸ τοῦ βωμοῦ τοῦ Μειλιχίου Διός ³. Ὁ θεὸς οὗτος, οὔτινος ἡ ἀγαθότης συγχωρεῖ τὸ ἀμάρτημα, ὅπερ συγκατατίθεται νὰ λησμονήσῃ, εἰς τοιοῦτον βαθμὸν εὐσπλαγχνίας ἐξικνεῖται, ὥστε ἀποκοιμίζει ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐνόχου τὰς σκληρὰς τύψεις τοῦ συνειδότος. Ἐγγὺς τοῦ Γυθείου ἐν Λακωνίᾳ ἐδείκνυνον λίθον, ἐφ' οὗ ἐκάθησεν ὁ Ὀρέστης καὶ ἀμέσως ἐκαθάρθη ἐκ τῆς μανίας αὐτοῦ. Ὁ λίθος οὗτος ἦτο ἀφιερωμένος τῷ Διὶ Καππῳτά, ὡς ἐκάλουν αὐτόν ἐν τῇ ὠρικῇ διαλέκτῳ, ἦτοι τῷ γαληναίῳ θεῷ ⁴. Οὕτως οἱ μεγάλοι ἔνοχοι, οἱ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀπωθούμενοι καὶ ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης καταδικαζόμενοι, εὗρισκον παρὰ τῷ Διὶ παρηγορίαν καὶ καταφύγιον.

¹ Αἰσχ. Ἰκέτ. 381.

² Ἀπολλόδ. Β', 1, 5.

³ Πausan. Α', 37, 4.

⁴ Πausan. Γ', 22, 1. Καππῳτάς=καταπαύτης.

Ἐὰν ὁ Ζεὺς προστατεύῃ ἕνα ἕκαστον ἄνθρωπον, ἐπαγρυπνεῖ ταυτοχρόνως ἐπὶ τῶν διαφόρων ἀνθρωπίνων ὁμηγύρεων, αἵτινες πᾶσαι ἀπὸ τῆς οἰκογενείας μέχρι τοῦ ἔθνους ἀναγνωρίζουσι τὸ κράτος καὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ ὄνομα ἔρκειος εἶναι ὁ προστάτης τοῦ τοῖχου τοῦ θριγκοῦ (ἔρκος), τοῦ ὀρίζοντος τὸν περίβολον τῆς κατοικίας. Ὁ βωμὸς αὐτοῦ, κείμενος ἐν τῇ πρὸ τοῦ οἴκου αὐλῇ, εἶναι δι' αὐτὴν ὅ,τι ὁ ναὸς διὰ τὴν πόλιν: βωμὸς σεβαστός, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου ὁ Νεοπτόλεμος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκτείνῃ τὸν Πρίαμον χωρὶς νὰ ἐξεγείρῃ τὴν θείαν ὀργήν. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ θεὸς τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας (ἐφέστιος), ὁ θεὸς τῆς οἰκογενείας ὁ δυνάμενος κατὰ θέλησιν νὰ πληροῖ αὐτὴν ἀγαθῶν (κτήσιος): ἐπειδὴ δὲ ἡ οἰκογένεια ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου, θεωρεῖται ἐνίοτε ὡς ὁ προστάτης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ὕμεναίου (ζύγιος, γαμήλιος). Προῖσταται τῶν δεσμῶν τῆς συγγενείας. Εἶναι ὁ θεὸς τῆς φιλίας (φίλιος). Ὁ Ζεὺς Φίλιος εἶχε ναόν ἐν τῇ Μεγάλῃ Πόλει: τὸ δὲ ἄγαλμα αὐτοῦ, ἔργον Πολυκλείτου τοῦ νέου, ἦτο θέας ἄξιον διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς συνήθεις ἀπεικονίσεις τοῦ Διόνυσου. Ὁ θεός, καθάρτους ὑποδεδεμένος, ἐκράτει διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κύπελλον, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας θύρσον. Ἐπὶ τοῦ θύρσου ἐφίστατο αἰτός, μόνον σύμβολον, ὑποδεικνύον τὸν κυρίαρχον τοῦ Ὀλύμπου¹. Ἡ σύγχυσις αὕτη τοῦ τύπου τοῦ Διὸς πρὸς τὸν τοῦ Διόνυσου, ἥς ἵχνη εὕρηνται ἐν Λέσβῳ καὶ Περγάμῳ², ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τῆς φύσεως τῶν φιλικῶν σχέσεων, ὧν προῖστατο ὁ Ζεὺς Φίλιος, ζωογονουμένων ἐκ τῆς χαρᾶς τῶν συμποσίων καὶ τῶν ἀναθυμιάσεων τοῦ αἵνου, οὗτινος ὁ θεὸς ἐδικαιούτο νὰ τιμᾶται παρὰ τῷ Δί, εἰ καὶ τὸ τρίτον κύπελλον τοῦ δαίμονος ἐπίνετο πάντοτε πρὸς τιμὴν τούτου, προσαγορευομένου τότε διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Σωτήρος³.

Ἔτεραι σχέσεις σπουδαιότερου χαρακτῆρος ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν τοῦ Διὸς: ἐκεῖναι, καθ' ἃς τὰ μέλη τῶν ἀττικῶν φρατριῶν συνηθροίζοντο ὅπως ἐορτάσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν θρησκευτικὴν ἐορτὴν τῶν Ἀπατουρίων⁴. τῶν ἱεροτελεστιῶν συμπληρωθεῖσιν,

¹ Παυσαν. Η', 31, 4.

² Corp. Inscr. Cr. 2467, 3538.

³ Αἰσχ. Ἀπ. 196, ἔκδ. Ahrens. Σχόλ. Πινδ. Ἰσθμ. Α', 5, 40. Περὶ τῶν ἄλ-
λων σημασιῶν τοῦ Διὸς Σωτήρος βλ. κατωτέρω.

⁴ Περὶ τῆς ἐορτῆς ταύτης, ἥς τὸ ὄνομα Ἀπατόρια ἢ Ἀπατούρια εἶναι τὸ
αὐτὸ πρὸς τὸ ἑμοπατόρια, βλ. τὰς ὑπὸ τοῦ Schömann (Griech. Alterth. 11,
σ. 546) συλλεγείσας πληροφορίες.

ἐνέγραφον ἐπὶ τοῦ ληξιαρχικοῦ βιβλίου ἐκάστης φρατρίας τὰ κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος γεννηθέντα παιδιά. Ὁ πολίτης, ὁ παρουσιάζων τὸ τέκνον, ἡγ-
 γυᾶτο περὶ τῆς νομιμότητος αὐτοῦ καὶ προσέφερε πρόβατον ἢ αἶγα,
 θυόμενα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς Φρατρίου ἢ τῆς Ἀθηναῶν Φρα-
 τρίας ἐν τῷ πρὸς τοῦτο ὠρισμένῳ περιβόλῳ¹. Θεὸς πασῶν τῶν φρα-
 τριῶν ὁ Ζεὺς εἶναι, γενικώτερον καὶ ὑψηλότερον, πολιοῦχος θεός, πο-
 λιεύς θεός, οὗτινος τὸ ἄγαλμα ἡγείρετο ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν
 Ἀθηναίων, ἡ δὲ λατρεία ἀνῆρχετο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ μυθικοῦ βα-
 σιλέως Ἑρεχθέως². Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτοῦ ἐξετείνετο ἐφ' ἅπαντος τοῦ
 πολιτικοῦ βίου τῶν Ἀθηναίων, ἡ δὲ εἰκὼν ὑπῆρχεν ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς
 βουλῆς τῶν πεντακοσίων, ὧν αἱ συνεδρίαί ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προ-
 στασίαν τοῦ θεοῦ τοῦ δοτῆρος τῶν ἀγαθῶν συμβουλῶν³. Ἐνομιζέτο
 ὡσαύτως θεὸς τῶν ἐκκλησιῶν (ἀγοραῖος), ὡς ἐμπνέων τὴν ἀναπτυσ-
 σομένην ῥητορείαν.

Ἡ εὐεργετικὴ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια ὑπερέβαινε τὸν στενὸν κύκλον
 τῆς πόλεως· ἐξετείνετο μέχρι τῶν συμμαχιῶν τῶν κατὰ διαφόρους
 καιροὺς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας συνενουσῶν λαοὺς τῆς αὐτῆς φυ-
 λῆς εἰς καινοπραγίαν· ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Ὀμαγύριος ὁ Ζεὺς ἦτο ἐν
 Αἰγίῳ ὁ θεὸς τῶν συνόδων τῆς Ἀχαϊκῆς Συμμαχίας⁴. Ὑπὸ δὲ τὸ
 τοῦ Ὀμολώτου⁵ ἐτιμᾶτο ἐν Θήβαις, ἰδίᾳ δ' ἐν Ὀρχομενῷ, ὡς θεὸς
 τῆς συμμαχίας τῶν βοιωτικῶν πόλεων. Τέλος ὅτε οἱ Ἕλληνες, λη-
 σμονοῦντες τὰς διαιρέσεις, ὅπως ἀναμνησθῶσι τῆς κοινῆς αὐτῶν κατα-
 γωγῆς, ἐξηγέρθησαν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος, ὁ Ζεὺς
 ἦτο ὁ μόνος θεός, ὁ ἀνταποκρινόμενος πρὸς τὴν μεγάλην ταύτην ἰδέαν.
 Πρὸ πολλοῦ παρατηρήθη, ὅτι ἐνῶ αἱ ἄλλαι θεότητες εἶναι κατὰ τὸ
 μᾶλλον καὶ ἥττον ἴδιαι εἰς τινὰς φυλὰς καὶ κώμας τῆς Ἑλλάδος, ὁ

¹ Βλ. K. F. Hermann Griech. Antiq. 11, § 56, 29., ἐκδ. β' ἀναθεωρηθεῖσα
 ὑπὸ K. B. Stark.

² Πausan. Α', 24, 4. 28, 10.

³ Πausan. Α', 3, 5 καὶ Γ', 13, 6. Ἐν Σπάρτῃ βωμὸς Διὸς Ἀμβουλίου.
 ἐπὶ τινος νομίσματος τῆς Μυτιλήνης κεφαλὴ Διὸς Βουλαίου (Eckel II, 504.
 Mionnet, 111, σ. 46).

⁴ Πausan. Η', 24, 1.

⁵ Μὴν τις βοιωτικὸς ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπερ ἦτο ὡσαύτως πύλης τινὸς
 τῶν Θηβῶν· ἐν Ὀρχομενῷ ἐώρταζον τὰ Ὀμολώια μετὰ μουσικῶν ἀγώνων
 (Corp. Inscr. Gr. 1584). Ἐπὶ τῆς ἀσαφοῦς σημασίας τοῦ ἐπιθέτου τούτου βλ.
 τὴν σημείωσιν τοῦ Welcker.

Ζεὺς εἶναι γνωστός καὶ λατρεύεται πανταχοῦ. «Εἶναι, λέγει ὁ κ. Α. Bertrand¹, οὐ μόνον ὁ θεὸς τῆς Ἰδῆς καὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ καὶ τῆς Δωδώνης . . . Ἐν ᾧ ὁ Ποσειδῶν προσεῖλκε παρ' αὐτῷ τὴν αἰολικὴν φυλὴν, οἱ δὲ Δωριεῖς συνηθοῖζοντο περὶ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ οἱ Ἴωνες περὶ τὴν Ἀθηναῖαν, εἰς θεὸς ἰσχυρότερος ἔπρεπε νὰ ὑποδυθῇ τὸ αὐτὸ σχῆμα παρ' ἅπασιν τοῖς παισὶ τῶν Ἑλλήνων· ἦτο δὲ ὁ Ζεὺς, ὁ πανελλήνιος θεός». Ἐπὶ τινος τῶν κορυφῶν τῆς νήσου Αἰγίνης ὑψοῦτο ναὸς τις, κτισθεὶς, ὡς ἔλεγον, ὑπὸ τοῦ Αἰακοῦ πρὸς τιμὴν τῆς μεγάλης θεότητος, τῆς ἐκτεινούσης τὴν προστασίαν αὐτῆς ἐπὶ πάντων τῶν παίδων τῆς Ἑλλάδος². Ὁ *Πανελλήνιος* Ζεὺς ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς φυλῆς, ὅφ' ἧς λατρεύεται σχεδὸν ὅπως ὁ Ἰεχωβά ἐπὶ τοῦ Ἰσραὴλ παρ' Ἑβραίοις, καὶ ὑπερασπίζει αὐτὴν κατὰ τῶν βαρβάρων, ξένων πρὸς τὴν λατρείαν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Μαρδονίου οἱ ἐξ Ἀθηναίων εἰς Σπάρτην πεμφθέντες πρέσβεις ἀπεφάσιντο, ὅτι οὐδόλως ἤθελον νὰ προδώσωσι τὴν Ἑλλάδα καὶ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν Περσῶν, «Δία Ἑλλήνιον αἰδεσθέντες»³. εἰς τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἀπεδίδετο ὁ θρίαμβος, ὃν ἤραντο ἐν Πλαταιαῖς κατὰ τῶν βαρβάρων. Ἐγγὺς τοῦ κοινοταφίου τῶν Ἑλλήνων ἠγείρετο βωμὸς ἀφιερωμένος Διὶ τῷ *Ἐλευθερίῳ*: πρὸ τοῦ βωμοῦ δὲ τούτου ἐτέλουν κατὰ πενταετίαν μέχρι τῆς δεσποτείας τῶν Ῥωμαίων ἀγῶνας ἀναμνηστικούς τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς Ἑλλάδος⁴. Ὁ Ἐλευθέριος Ζεὺς εἶχεν ἐν Ἀθήναις περιστύλον, ὅπου οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθεντο τὰς ἀσπίδας αὐτῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Γαλατῶν τοῦ Βρέννου⁵. Ἡ λατρεία αὕτη καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐξησκειτο, ἰδίᾳ δ' ἐν Συρακούσαις, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης, τῶν κοπέντων μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ τυράννου Θρασυβούλου⁶.

Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁ Ζεὺς ἐπιστεύετο ἀποτρέπων τὰ δεινά, ὅφ' ὧν ἀπειλοῦνται οἱ ἄνθρωποι (*ἀλεξίκακος*), σώζων τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῶν προκειμένων κινδύνων. Ὁ Ζεὺς *Σωτὴρ* ἐτιμᾶτο ἐν

¹ Essai sur les dieux protecteurs des Grecs et des Troyens dans l'Iliade, σ. 151—152.

² Πaus. Α', 44, 6. Β', 30, 4. Ὁ Ἀδριανὸς ὠκοδόμησεν ἐν Ἀθήναις ναὸν ἀφιερωθέντα τῇ Ἥρᾳ καὶ τῷ Διὶ Πανελληνίῳ (Πaus. Α', 48, 9).

³ Ἡροδότ. Θ', 7, 3.

⁴ Πausαν. Θ', 2, 5.

⁵ Ψευδοπλάτ. Ἑρμ. Α' Πausαν. Γ', 24, 5.

⁶ Eckhel 1, 243. Διόδ. ΙΑ', 74.

πολλαῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν: ἐν Ἀθήναις, ὅπου τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ ἔτους ἐώρταζον τὰ Διοσκήρια, ἐν Ἀκραϊφνίῳ τῆς Βοιωτίας, ἐνθά μουσικοὶ καὶ γυμνικοὶ ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἀγῶνες, ἐν Θεσπιαῖς καὶ ἀλλαχοῦ¹. «Ζεὺς Σωτὴρ καὶ Νίκη» ἦτο τὸ σύνθημα τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων σύνθημα². Καὶ ἀληθῶς ὁ ἰσχυρὸς οὗτος θεὸς ἦτο ἡ αἰτία τῆς εἰς φυγὴν τροπῆς τῶν ἐχθρῶν, εἶναι αὐτὸς ὁ τὴν νίκην ἀνὰ χεῖρας κρατῶν. Οἱ μάχιμοι Δωριεῖς τῆς Πελοποννήσου ἤγειραν εἰς τὸν Τροπαῖον Δία ἱερόν, ἐν ᾧ ἀνῆρτων τὰ ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν λαμβανόμενα ὅπλα³. Ὁ Ζεὺς προσεγγίζει οὕτω τῷ Ἀρεὶ καὶ φαίνεται συγγεόμενος πρὸς αὐτόν. Ἐν Ἠπείρῳ καὶ Καρίᾳ ἔδιδον αὐτῷ τὸ ἐπίθετον Ἀρειος⁴, ὅπερ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐνίστε ἔφερεν⁵. Νόμισμά τι τῆς Ἰασοῦ, ἔχον τὴν ἐπιγραφὴν Ζεὺς Ἀρειος, παριστᾷ ὀπλίτην, φέροντα κράνος ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ὥπλισμένον δι' ἀσπίδος καὶ δόρατος⁶. Ὁ Ζεὺς προΐστατο τοῦ πολέμου καὶ τῶν μαχῶν, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου. Ὁ Ζεὺς ἦτο ὁ θεὸς τῶν στρατῶν⁷.

Ἀπριθμήσαμεν τὰς κυριωτάτας καὶ οὐσιωδεστάτας ιδιότητας τοῦ Διὸς μόνον, οὐδὲν ἑξάντηλῶσαντες τὸν κατάλογον τῶν ἐπιθέτων αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν σημειωθέντων πλεῖστα ἀνήκουσιν ἐξ ἴσου καὶ ἄλλοις θεοῖς, ἰδίᾳ τῇ Ἀθηνᾷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι. Ἐνταῦθα συμβαίνει τι τὸ παράδοξον. Αἱ ιδιότητες ἀληθῶς τῆς ἰσχύος καὶ τῆς θείας προνοίας διαμοιραζόμεναι καὶ διαμελιζόμεναι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πολυθεϊσμοῦ

¹ Δυκοῦργ. κατὰ Λεωκρ. σ. 111. Στράβ. Θ', σ. 396. Corp. Inscr. 1587. Πausan. Θ', 26, 7. Β', 20, 6. 31, 10. Γ', 23, 10. Δ', 31, 6 κτλ.

² Ξενοφ. Ἀνάβ. Α', 8, 16. Σ', 5, 15.

³ Πausan. Γ', 12, 9. Σοφοκλ. Ἀντιγ. 145.

⁴ Πλουτ. Βίος Πύρρου 5.

⁵ Ὁ Ζεὺς Ἀρειος εἶχε βωμὸν ἐν Ἀλτεὶ τῆς Ὀλυμπίας (Πaus. Ε', 14, 6), ὅπου ὑπῆρχεν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἥρας ἀρχαῖκόν ἄγαλμα τοῦ γενειοφόρου καὶ κρανοφόρου Διὸς (Πaus. 17, 1). Κατὰ τινὰ ἐπιγραφὴν, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Foucart (Bulletin de l'Acad. des Inscript. 21 Ἀπριλ. 1876) ὁ Ζεὺς Ὀπλόσμιος ἐτιμᾶτο ἐν Ἀρχαδίᾳ. Ὁ Ζεὺς Ὀπλόσμιος μνημονεύεται παρ' Ἀριστοτέλει (περὶ ζώων Γ', 10).

⁶ Βλ. Müller-Wieseler, Denkm. d. Alt. K. II, εἰκ. 2, ἀρ. 21. Ζεὺς Στρατιεὶος ἐν Λαβράνδοις τῆς Καρίας (Ἡρόδ. Ε', 119) καὶ Ζεὺς Στρατηγὸς ἐπὶ τινος νομίσματος τῆς ἐν Παφλαγονίᾳ Ἀμάστριδος (Eckhel, II, 385. Annal. Inst. Arch. XI, 64).

⁷ Ἡ ιδιότης αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη. Ἰλ. Δ 84: Ζεὺς ὅστ' ἀνθρώπων ταμίης πολέμοιο τέτυκται.

μεταξύ πλείστων προσώπων συνενοῦνται ἐν τῷ τοῦ Διὸς, τοῦ κυριαρχοῦντος πάντων τῶν ἄλλων, τοῦ περιλαμβάνοντος, οὕτως εἰπεῖν, πάντας, ὅστις εἶναι ἡ ὑψίστη καὶ ἐντελεστάτη ἔκφρασις τῆς θεότητος. Τὰ μυρία ὀνόματα, τὰ ἀποδιδόμενα τῷ Δίῳ, μαρτυροῦσι περὶ τῆς σπουδαιοτάτης θέσεως, ἣν πάντοτε ὁ θεὸς οὗτος ἐκέκτητο ἐν τῷ θρησκευτικῷ τῶν Ἑλλήνων βίῳ. Δι' αὐτοὺς ἦτο πανταχοῦ παρών, ὁ δ' Ἄρατος ἠδύνατο νὰ λέγῃ μετ' ἀληθείας·

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτε ἄνδρες ἐώμεν
Ἄρρητον μεστὰι δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυαί,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστή δὲ θάλασσα.
Καὶ λιμένες· πάντα δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.

Ἦτο ὁ κυρίως θεός, ὁ κεκτημένος ἀπάσας τὰς ιδιότητες· ἦτο, ὡς συχνάκις ἀπεκάλουν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, θεός, ἡ δ' εὐγενὴς ἰδέα τοῦ ἐλληνικοῦ Διὸς εἶναι σχεδὸν ὁμοία ἐκείνῃ, πρὸ τῆς ὁποίας ἔτι καὶ νῦν ἡ ἀνθρωπότης κύπτει.

Γ' Μυθολογικαὶ περὶ Διὸς παραδόσεις

Ἡ συχνάκις μεταξύ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς μυθολογίας αὐτῶν ἀπαντῶσα ἀντίφασις καταφαίνεται ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ Διὸς. Εἶναι τὸ ὑπέρτατον πάντων τῶν ὄντων· ἀλλ' ὅμως ἔχει πατέρα καὶ μητέρα· εἶναι πανίσχυρος, ἀλλ' ὅμως διήλθε τὴν παιδικὴν καὶ νεανικὴν ἡλικίαν διὰ μέσου ἐπικινδύνων δοκιμασιῶν· εἶναι ὁ μεγαλοπρεπέστατος τῶν θεῶν, ἀλλ' ὅμως ἡ μεγαλοπρέπεια αὐτοῦ ταπεινοῦται πρὸ ἐπονειδίστων ἀδυναμιῶν καὶ διακινδυνεύει εἰς σκανδαλώδη ἐρωτικὰ συμβάντα. Ὁ κύριος οὗτος τοῦ κόσμου εἶναι θεὸς ἀνθρωπόμορφος, ὅστις, ὡς πάντες οἱ ἄνθρωποι, ἐγεννήθη καὶ οὗτινος διηγοῦνται τὸν βίον.

Ἡ περὶ Διὸς ἰδέα, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὑψηλὴ ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων, δὲν διέφυγεν ἐντελῶς τὴν μυθολογικὴν νόσον, ἥτις πανταχόθεν μετέβαλλε τὴν θρησκείαν. Ἀναμφιβόλως οἱ τῷ Δίῳ προσεπτόμενοι μῦθοι εἶναι κατὰ μέγα μέρος ξένης καταγωγῆς, δὲν κατέστειλαν δὲ τὸ ἐν ταῖς ψυχαῖς αἶσθημα τῆς ὑπερτάτης θεότητος· ἀλλ' οἱ μῦθοι οὗτοι λίαν ἐνωρίς εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσέδυσαν· περὶ τούτων ἐπραγματεύθησαν οἱ ποιηταί, ἀπετέλεσαν δὲ μέρος τῶν δημῶδων παραδόσεων καὶ δοξασιῶν. Πρέπει λοιπὸν μετὰ προσοχῆς νὰ ἐξετάσωμεν καὶ προσπαθήσωμεν νὰ περιγράψωμεν αὐτούς.

Ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ὁ Ζεὺς, συχνότατα διὰ τῶν ἐπιθέτων *Κρονίων* καὶ *Κρονίδης* ὑποδηλούμενος, πιστεύεται ὡς πατέρα μὲν ἔχων τὸν *Κρόνον*¹, μητέρα δὲ τὴν *Ῥέα*, θεότητα ἐκ τῆς ἀσιατικῆς θρησκείας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ληφθεῖσαν. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦ Ἡσιόδου, ἡ *Ῥέα* πλεῖστα ἐγέννα τέκνα, ἀλλὰ ταῦτα μόλις τῶν ἱερῶν μητρικῶν σπλάγχνων ἐξερχόμενα καὶ ἀποτιθέμενα ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ Κρόνου, ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῶν κατεβροχθίζοντο. Ἀλλ' ἡ περίοδος αὕτη τῆς καταστροφῆς ἔπρεπε νὰ τελειώσῃ. Ἐκ τῆς *Ῥέας* θὰ ἐγεννᾶτο παιδίον, ὅπερ θὰ ἐθριάμβευε τοῦ θανάτου, δαμάζον τὸν πατέρα Κρόνον, νικῶν δὲ αὐτὸν θὰ ἔδρμε νέον κράτος καὶ θὰ ἐβασίλευεν ἐσαεὶ τοῦ σύμπαντος.

Πεύθετο γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
οὐνεκά οἱ πέπρωτο ἔφ' ὑπὸ παιδὶ δαμῆναι,
καὶ κρατερῷ περ ἔόντι, Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς².

Γνωστὸν διὰ τίνος στρατηγῆματος, κατὰ τὸν μῦθον, ἡ *Ῥέα* ἐπέτυχε ν' ἀπατήσῃ τὴν σκληρότητα τοῦ Κρόνου καὶ σώσῃ ἀπὸ τῆς μάχης αὐτοῦ τὴν νέαν καὶ ἀθάνατον αὐτῆς γενεάν.

Πέμψαν δ' ἐς Λύκτον, Κρήτης ἐς πίονα δῆμον.
Ὅπποτ' ἄρ' ὀπλότατον παίδων ἤμελλε τεκέσθαι,
Ζῆνα μέγαν, τὸν μὲν οἱ ἐδέξατο Γαῖα· πελώρη,
Κρήτῃ ἐν εὐρείῃ τραφέμεν ἀτιταλλέμεναί τε·
ἔνθα μιν ἴκτο φέρουσα θοὴν διὰ νύκτα μέλαιναν
πρώτην ἐς Δίκτον· κρύψεν δὲ ἐ χειρσὶ λαβοῦσα
ἄντρῳ ἐν ἡλιβάτῳ, ζαθέης ὑπὸ κεύθεσι γαίης,
Αἰγαίῳ ἐν ὄρει πεπυκασμένῳ ὕληντι.
Τῷ δὲ σπαργανίσασα μέγαν λίθον ἐγγυάλιξε,
Οὐρανίδῃ μέγ' ἀνακτι, θεῶν προτέρῳ βασιλῆϊ.
Τὸν τόθ' ἐλὼν χεῖρεσσιν ἐὴν ἐγκάτθετο νηδύν,
σχέτλιος, οὐδ' ἐνόησε μετὰ φρεσίν, ὥς οἱ ὀπίσσω
ἄντι λίθου ἐὸς υἱὸς ἀνίκητος καὶ ἀκηδῆς
λείπεθ', ὃ μιν τάχ' ἔμελλε, βίῃ καὶ χειρσὶ δαμάσσας,
τιμῆς ἐξελάαν, ὃ δ' ἐν ἀθανάτοισιν ἀνάξειν³.

¹ Ὁ Κρόνος ἦν θεός, οὐτινος ἡ προέλευσις εἶναι ἄγνωστος, καὶ ὅστις σπανιώτατα ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐλληνικῇ λατρείᾳ. Ὁ Πausanias (Α', 18, 7) ἔνα μόνον ναὸν ἀναφέρει ἀφιερωμένον τῷ Κρόνῳ καὶ τῇ *Ῥέᾳ*. Τὰ ἐν Ἀθήναις Κρόνια εἶναι ἐκ τῶν σπανίων τῆς λατρείας αὐτοῦ μαρτυρίων. Ἔθυσον δὲ αὐτῷ καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ «κατ' ἰσημερίαν τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ» (Πausan. Σ', 20, 1).

² Θεογ. 463.

³ Θεογ. 477.

Κατὰ τὴν ἡσιοδικὴν ταύτην ἀφήγησιν, τὴν θέτουσαν ἐγγὺς τῆς Λύκτου ἐν Κρήτῃ τὸ σπήλαιον τὸ χρησιμεύσαν ὡς καταφύγιον τοῦ βρέφους τῆς Ῥέας, εἶναι προφανές ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μῦθον κρητικῆς καταγωγῆς λίαν ἐνωρὶς εἰς Ἑλλάδα εἰσαχθέντα. Καὶ ὄντως αἱ σκηναὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Διὸς συμβαίνουσιν ὅτε μὲν ἐπὶ τοῦ ὄρους Δίκτυος, ὅτε δὲ ἐπὶ τῆς Ἰδῆς. Ἀμα τὸ νεογνὸν ἐκομίσθη ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὸ ἱερὸν ἄντρον καὶ αἱ νύμφαι τῆς Δίκτυος ἔλαβον αὐτὸ εἰς τοὺς βραχίονας καὶ ἀπεκοίμισαν ἐν χρυσοῦ λίκνῳ¹. Μία τούτων ἰδίᾳ, ἡ Ἀδράστεια, ἐπεμελεῖτο τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας². Πάντα τὰ ὄντα τοῦ ὄρους ἐπαγρυπνοῦσιν ἐπὶ τοῦ θεοῦ παιδὸς καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ αὔξησιν. Αἱ μέλισσαι ἀποθέτουσι χάριν αὐτοῦ τὸ γλυκύτερον μέλι³. αἱ αἴγες παρέχουσι τὸ γάλα αὐτῶν. Ἐὰν δὲ ἀναλογισθῇ τις τὴν διπλὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως αἶξ, αἰγὸς, καὶ τὸ ἐπίθετον αἰγίοχος, ὅπερ συχνάκις φέρει ὁ Ζεὺς, οὐδαμῶς δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ὑπὸ αἰγὸς γαλακτουχίσεως τοῦ θεοῦ παιδὸς στηρίζεται ἐπὶ ἐσφαλμένης ἐρμηνείας τῆς λέξεως ταύτης. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν αἱ πόλεις Αἴγιον ἐν Ἀχαΐᾳ (Εἰκ. 1) καὶ Αἴγαί ἐν

Εἰκ. 1.— Ἡ Ἀμαλθεία θηλάζουσα τὸν Δία.

Κιλικίᾳ, ὧν τὰ ὀνόματα ἀποδίδονται εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὸ αἶξ ῥίζαν, παρίστων ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν τὸν παῖδα Δία ἀνηρτημένον εἰς τοὺς μαστοὺς τῆς αἰγὸς Ἀμαλθείας, ἥτις, μεταμορφουμένη ἐνίοτε εἰς νύμφην καὶ φροντίζουσα περὶ τοῦ νεαροῦ θεοῦ, ὃν κρατεῖ ἐν τοῖς βραχίοσιν, εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, «ἡ τροφὸς μήτηρ»⁴. τὸ δ' ὄνομα αὐτῆς δὲν εἶναι ἄλλο ἢ ἐπίθετον τῆς Γῆς, ἣν αἱ κρητικαὶ καὶ ἀσιατικαὶ παραδόσεις ἔλεγον μητέρα τοῦ Διὸς.

Ὡσαύτως τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας, ὅπερ ἔλεγον, ὅτι ἔθραυσεν ὁ θεὸς

¹ Καλλιμ. "Ῥμν. εἰς Δία 46 καὶ ἐφ.

² Καλλιμ. "Ῥμν. εἰς Δία 36 καὶ ἐφ. Ὁ Ἀπολλώνιος (Ἀργον. Γ', 132) δίδει τῷ θεῷ παιδί σφαῖραν ὡς παιγνίδιον. Ἡ παιδικὴ αὕτη σφαῖρα καθίσταται βραδύτερον ἡ σφαῖρα τοῦ σύμπαντος ὡς σύμβολον τοῦ Διὸς. Τὰ κρητικὰ νομίσματα τῶν βωμαϊκῶν χρόνων εἰκονίζουσι τὸν Δία παιδίον καθήμενον ἐπὶ σφαίρας ἐγγὺς τῆς αἰγὸς Ἀμαλθείας (Overbeck, Zeus, Münztafel V, 2).

³ Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (Α', 1, 6), αἱ νύμφαι Ἀδράστεια καὶ Ἰδὴ εἶναι θυγατέρες τοῦ Μελισσαίου.

⁴ Ἡ λέξις Ἀμαλθεία ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ριζῶν μα, καὶ λα, ἡ ἄλδ (ἄλθω καὶ ἄλδω), ἀμφοτέρων ἐκφραζουσῶν τὴν ἰδέαν τῆς τροφῆς. Ἀμμάς, ἐπώνυμον τῆς Κυδέλης καὶ τῆς Δήμητρος.

ὅπως δώσει εἰς τὰς Νύμφας πληρῶν αὐτὸ διὰ πάντων τῶν δώρων, νομίζεται πάντοτε σύμβολον τῆς γονιμότητος καὶ τῆς ἀφθονίας. Κατ' ἄλλας παραδόσεις, ὁ νεαρὸς θεὸς οὐδόλως ἐτρέφη διὰ γάλακτος ὡς τὰ τῶν ἀνθρώπων παιδία, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀθανάτου ἀμβροσίας καὶ τοῦ θεοῦ νέκταρος. Περιστεραί, ἐκ τῶν ἄκρων τοῦ Ὠκεανοῦ ἐρχόμεναι, ἔφερον αὐτῷ τὴν ἀμβροσίαν εἰς τὸ ἄντρον τῆς Ἰδης· μέγας δ' αἰτὸς ἦντλει τὸ νέκταρ ἐκ τινος βράχου καὶ προσέφερε τὸ ποτὸν τῷ μέλ-
λοντι ἀνακτι τῶν θεῶν¹.

Καὶ ἄλλα πρόσωπα σπουδαῖον μέρος ἔχουσιν ἐν τῷ μύθῳ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Διός. Εἶναι οἱ Κουρήτες, ἀνήκοντες εἰς τὴν λατρείαν τῆς κρητικῆς Ῥέας, ὡς οἱ Κορύβαντες εἰς τὴν τῆς φρυγίας Κυβέλης, καὶ οἵτινες, ὡς αὐτοί, ἐπιστεύοντο ὄντες οἱ πρῶτοι ἱερεῖς τῆς Μεγάλης Μητρός. Ἐπὶ τῶν καλλιτεχνικῶν παραστάσεων τοῦ κρητικοῦ μύθου βλέπομεν τοὺς Κουρήτας ὡς νέους μαχητὰς ὀρχουμένους τὸν πυρρίχιον καὶ ἐκτείνοντας ἄνωθεν τοῦ νέου παιδίου, τοῦ θηλαζομένου

Εἰκ. 2. — Οἱ Κουρήτες καὶ ὁ Ζεὺς.

ὑπὸ τῆς Ἀμαλθείας, τὰς χαλκᾶς αὐτῶν ἀσπίδας, ἃς συγκρούουσι καὶ πλήττουσι διὰ τῶν ξιφῶν (Εἰκ. 2)· ὁ κρότος τῶν ἀσπίδων αὐτῶν κα-

¹ Μυρῶ ἢ Βυζαντία παρ' Ἀθηναίῳ ΙΑ', 491. Ἡ εἰκὼν τῶν περιστερῶν εὐρίσκεται ἤδη παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδυσσ. Μ 62).

τέπνιγε, λέγουσι, τὰς κραυγὰς τοῦ νεογνοῦ, αἵτινες δὲν κατέφθανον μέχρι τῶν ὧτων τοῦ Κρόνου.

Καρπαλίμως δ' ἄρ' ἔπειτα μένος καὶ φαίδιμα γυῖα
 ἤϋξετο τοῖο ἀνακτος· ἐπιπλομένου δ' ἐνιαυτοῦ
 Γαίης ἐννεσίησι πολυφραδέεσσι δολωθεῖς,
 ὃν μόνον ἄψ' ἀνέηκε μέγας Κρόνος ἀγκυλομήτης,
 νικηθεὶς τέχνησι βίηφι τε παιδὸς ἐοῖο.
 Πρῶτον δ' ἐξήμεσσε λίθον, πύματον καταπιών·
 τὸν μὲν Ζεὺς στήριξε κατὰ χθονὸς εὐρυοδείης
 Πυθαῖ ἐν ἡγαθέῃ γυάλοις ὑπὸ Παρνησσῶο
 σῆμ' ἔμεν ἐξοπίσω, θαῦμα θνητοῖσι βροτοῖσι¹.

λέγει ὁ Ἡσίοδος.

Νικηθεὶς καὶ ἐκθρονισθεὶς ὁ Κρόνος ἐξεδιώχθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου υἱοῦ, κρημνισθεὶς καὶ προσδεθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς τελευταίας τοῦ σύμπαντος κρηπιῖδας,

«γαίης νέρθε καθεῖσε καὶ ἀτρυγέτοιο θαλάσσης»².

Οὕτως οἱ Ἕλληνες, οἱ πιστεύοντες τὸν Δία ἀπόλυτον καὶ μόνον ἄρχοντα τοῦ κόσμου καὶ ἐν ταύτῳ συναντῶντες τὸ ὄνομα τοῦ Κρόνου ἐν ταῖς μυθολογικαῖς παραδόσεσι, δὲν εὗρον ἕτερον μέσον πρὸς λύσιν τῆς δυσκολίας ταύτης ἢ νὰ παραστήσωσι τὸν Δία υἱὸν ἐκθρονίσαντα τὸν πατέρα αὐτοῦ.

«Ὅθεν ἡ κυριαρχία τοῦ Διὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰσχύος. Ἡ δύναμις αὕτη θὰ ἐκλάμψῃ ἔτι καὶ διὰ τρόπου ὅλως ἀκαθέκτου ἐν τῇ ἀγῶνι, ὃν ἀνέλαβε κατὰ τῶν Τιτάνων. Ὡμιλήσαμεν ἤδη περὶ τῆς Τιτανομαχίας³, διὸ δὲν θὰ ἐπανέλθωμεν πλέον· θὰ περιορισθῶμεν δ' εἰς τὸ νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ ὁ Ζεὺς ἐπὶ τοῦ ἄρματος αὐτοῦ ἰστάμενος καὶ ὠπλισμένος διὰ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῶν ἀστραπῶν (Εἰκ. 3)

¹ Θεογον. 492. Ὁ λίθος οὗτος τοῦ Κρόνου ἐν Δελφοῖς συχνάκις παριστανόμενος ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγελίων ἦτο Βαίτυλος, μετενεχθεὶς ἴσως ἐκ Κρήτης ἢ Φοινίκης. Fr. Lenormant, ἄρθρ. Bætylia ἐν τῷ ἀρχ. λεξικῷ Daremberg et Saglio.

² Ἰλιάδ. Ε 203.

³ Βλ. ἀνωτέρω κεφ. Α', σ. 9—11. Μεταξὺ τῶν μνημείων, τῶν παριστάντων τὴν Τιτανομαχίαν ἢ τὴν Γιγαντομαχίαν, τὸ μᾶλλον λόγου ἄξιον εἶναι ὁ κεχρωματισμένος ἀμφορεύς τοῦ Δούβρου, δημοσιευθεὶς καὶ περιγραφεὶς ὑπὸ τοῦ κ. Ravaisson ἐν τῷ Monuments grecs de l'Association pour l'encouragement des études grecques ἄρ. 4, 1875, εἰκὼν 1—41, καὶ Otto Jahn, Annal. Inst. Arch. 1869, εἰκ. VI. H. Heydemann Zeus in Gigantenkampf, Halle, 1876.

ἐπιφαίνεται ἐν ταύτῃ ὡς τοῦ φωτεινοῦ οὐρανοῦ θεός, ὁ τρέπων εἰς φυγὴν τοὺς δαίμονας τοῦ σκότους, ὡς θεός τῆς τάξεως καὶ τῆς φυσικῆς ἁρμονίας, ἥτις θριαμβεῦει τῶν ἀτάκτων τῆς φύσεως δυνάμεων.

Εἰκ. 3. — Ὁ Ζεὺς κεραυνοβολῶν τοὺς Τίτᾶνας.

Ἡ ἰδέα αὕτη ἐκφράζεται ἐν πλείσταις τῶν ὑπὸ τῆς Θεογονίας ἀποδομένων αὐτῷ ἐνώσεων. Τοῦ προσώπου τοῦ Διὸς ὑποστάντος τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ νομιζομένου ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν γεννητηρίου θεοῦ, ἡ μυθολογία ὤφειλεν ἀναγκαστικῶς πολλὰς νὰ δώσῃ αὐτῷ συζύγους. Ἀλλ' ἡ ἔννοια τῶν ὀνομάτων τινῶν τῶν θείων τούτων συζύγων εὐκόλως κατανοεῖται.

Κατὰ τὴν Θεογονίαν, ὁ Ζεὺς κατὰ πρῶτον ἠγνώθη μετὰ τῆς Μῆτιος, «πλείστα θεῶν τε ἰδοῦιαν ἰδὲ θνητῶν ἀνθρώπων»¹.

Εἶναι δὲ ἡ Μῆτις ἡ σοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη προσωποποιημένη. Ὅτε δὲ ὁ ποιητὴς λέγει ὅτι

... τότε' ἔπειτα δόλω φρένας ἐξαπατήσας
αἰμυλίοισι λόγοισιν ἔην ἐγκάθετο νηδύν,

οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, ἢ ὅτι ἡ σοφία, ἡ κυρίαρχος διάνοια, εἶναι ἐγκλεισμένη ἐν τῇ Δίῃ, ὅτι ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, μέρος τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ὅτι εἶναι ἀναγκαία τῆς θεότητος αὐτοῦ ιδιότης; Εἶτα ὁ Ζεὺς ἐνυμφεύθη τὴν Θέμιν². Ἡ Θέμις εἶναι ὁ νόμος· εἶναι ἐν ταύτῃ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ τάξις. Ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ εἶναι ἡ μήτηρ τῶν Ὁρῶν· ἐν τῇ δευτέρᾳ τίκτει τὴν Εὐνομίαν, τὴν Δίκην, τὴν Εἰρήνην, τὰς Μοίρας, ἃς ὁ Ζεὺς ἐπεφόρτισε νὰ διανέμωσι τοῖς ἀνθρώποις

¹ Θεογον. 887.

² Θεογον. 901.

τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ τοῦ βίου. Ὁ Θεὸς ἐνοῦται ὡσαύτως μετὰ τῆς Μνημοσύνης, καθισταμένης μητρός τῶν Μουσῶν : ἐξ αὐτοῦ λοιπὸν ἐπήγαζον ἡ μνήμη καὶ τὸ δῶρον τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως.

Πλὴν τῶν ἐνώσεων τούτων, ἐπινοηθειῶν ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν ποιητῶν, ὑπάρχουσι καὶ ἕτεροι, ἔχουσαι καθαρῶς φυσικὴν ἔννοιαν καὶ ἐξηγούμεναι ἐκ τῆς προσγενομένης συγχύσεως μεταξὺ τῆς ἰδέας τοῦ ὑπεράτατου θεοῦ καὶ τῆς τοῦ οὐρανοῦ, ὃν καταικεῖ. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ σύζυγος τῆς Δήμητρος καὶ ὁ πατὴρ τῆς Περσεφόνης· τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ οὐρανὸς διὰ τῶν βροχῶν καὶ τῆς θερμότητος αὐτοῦ εἰσδύει καὶ γονιμοποιεῖ τὸν κόλπον τῆς γῆς, ἕνεκα αὐτοῦ παραγούσης τὴν λαμπρὰν βλάστησιν, τὴν γεννωμένην ἀνὰ πᾶν ἔαρ καὶ θνήσκουσαν ἀνὰ πᾶν φθινόπωρον.

Λέγουσιν ὅτι ἡνῶθη μετὰ τῆς Λητοῦς· ἡ ἔνωσις αὕτη εἶναι ἡ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Νυκτός, τικτούσης τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἀρτεμιν, τὰς ἡλιακὰς καὶ σεληνιακὰς ἀκτῖνας. Εἶναι σύζυγος τῆς Εὐρυνόμης καὶ πατὴρ τῶν Χαρίτων· ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ Εὐρυνόμη, κόρη τοῦ Ὠκεανοῦ, ἦτο ἐν τῶν ἀπειρῶν ἐπιθέτων τῆς ἡοῦς, καὶ ὅτι αἱ χάριτες εἶναι οἱ ἵπποι τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ὁ τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Εὐρυνόμην ἔρως θὰ φανῇ ποιητικὴ ἔκφρασις τοῦ ἀπλουστάτου τούτου γεγονότος, ὅτι ἐκάστην πρωτὴν ὁ οὐρανὸς φαίνεται ἐνούμενος μετὰ τῆς ἡοῦς, ὅπως γεννήσῃ τὸ λαμπρὸν τῆς ἡμέρας φῶς.

Προσέτι ὁ Ζεὺς ἡγάπησε τὰς Νύμφας καὶ τὰς θνητὰς γυναῖκας. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν γηίνων ἐρώτων τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ οὐδαμῶς πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι τὸ μυθολογικὸν τῶν Ἑλλήνων σύστημα ἀποτελοῦσι μῦθοι ληφθέντες ἐκ πολλῶν μυθικῶν κύκλων, διαφόρων μὲν τὴν καταγωγὴν, συγχυθέντων δὲ κατόπιν. Οἱ ἐπιτόπιοι μῦθοι, οἱ τοὺς ἔρωτας τοῦ Διὸς ἀφηγοῦμενοι, ἦσαν ποικιλία ἐνὸς μοναδικοῦ θέματος καὶ διάφορος ἔκφρασις τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους ὀφειλομένης κατὰ μέρος εἰς τὴν γόνιμον τοῦ οὐρανοῦ ὑγρασίαν, ἐν πολλαῖς τῆς Ἑλλάδος κώμαις παρίστων τὸν Δία ἀρχικῶς ἐνωθέντα μετὰ τῆς νύμφης ἢ τῆς ἡρωίδος, τῆς φερούσης τὸ ὄνομα τῆς χώρας αὐτῆς, ἥτις ἦτο ἡ ζῶσα προσωποποιήσις καὶ ἐθεωρεῖτο ἡ πρώτη μήτηρ τῆς φυλῆς, ἣν τὸ ἔδαφος αὐτῆς ἔθρεψεν. Ἡ ὑπερρφάνεια τῶν εὐγενῶν οἰκῶν, οἵτινες τὴν καταγωγὴν αὐτῶν ἀνεβίβαζον μέχρι τοῦ μεγίστου τῶν θεῶν, ἐγέννησεν ὁμοίους μύθους. Ἐν Αἰγίνῃ π. χ. διηγοῦντο ὅτι ἡ νύμφη Αἰγίνα, θυγάτηρ τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ, τοῦ ῥέοντος παρὰ τὴν Φλίαν ἐν Ἀρ-

γολίδι, ἀνηρπάγη ἀπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Διὸς, ὅστις ὡς αὐτὸς μετεκόμισεν αὐτὴν μέσῳ τοῦ αἵθερος καὶ ἀπέθηκεν ἐν τῇ νήσῳ Οἰνόνῃ ἢ Οἰνοπίᾳ, εἰς ἣν ἡ νύμφη ἔδωκε τὸ ἴδιον ὄνομα, ὅτε ἐκ τῆς μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνώσεως αὐτῆς ἔτεκε τὸν Αἰακόν¹. Ὁ μῦθος οὗτος ἐξηγεῖ καταφανῶς τὸ γεγονός τῆς ἀποικίσεως τῆς νήσου Αἰγίνης ὑπὸ τῶν ἐκ Φλίας ἐλθόντων Ἀργείων καὶ τὴν ἀξίωσιν τῶν Αἰακιδῶν, ὅτι ἐκ Διὸς κατήγοντο. Ἐν Ἀρκαδίᾳ ἔλεγον ὅτι ὁ θεὸς ἠγάπησε τὴν θυγατέρα τοῦ Λυκάονος Καλλιστώ, νύμφην καὶ συνοδὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἣν, ὅπως ἀπολαύσῃ τὸν ἔρωτα αὐτῆς μὴ ἐνοχλούμενος ὑπὸ τῆς Ἥρας, μετεμόρφωσεν εἰς ἄρκτον. Ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐγεννήθη ὁ Ἀρκάς². Ὁ Otfried Müller κατέδειξε τὴν ἔννοιαν τοῦ μῦθου τούτου³. Κατ' αὐτόν, ἡ Καλλιστὼ προσεγγίζει τῇ Καλλίστῃ, ὅπερ εἶναι ἐπίθετον τῆς Ἀρκαδικῆς Ἀρτέμιδος, ἥς σύμβολον ἦτο ἡ ἄρκτος. Ἡ ἔκφρασις «παῖς Λυκάων» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ «θυγάτηρ τοῦ Διὸς Λυκάονος», ἡ δὲ «μήτηρ Ἀρκάδος» πρὸς τὴν «μητέρα τοῦ Ἀρκαδικοῦ λαοῦ». Ἡ γενεαλογία αὕτη ἐφευρέθη ἀναμφιδόλως ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων, ἵνα ἀναγάγῃσι τὴν καταγωγὴν τῆς φυλῆς αὐτῶν εἰς δύο τῶν μεγίστων θεοτήτων τῆς χώρας, Δία Λύκαιον καὶ Ἀρτέμιν Καλλίστην. Ἀλλ' ὅμως συχνότερον αἱ ἀφηγήσεις τῶν ἐρώτων τοῦ Διὸς φαίνονται οὔσαι κατὰ πρῶτον ἐκφράσεις ποιητικαὶ τῶν σχέσεων τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὰ διατρέχοντα τὴν ἔκτασιν λαμπρὰ σώματα καὶ πρὸς τὰ διάφορα φωτεινὰ φαινόμενα. Ἐν Θήβαις ὁ Ζεὺς ἠνώθη μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἡλεκτρώωνος Ἀλκμήνης, ἥτις ἐγέννησε τὸν Ἡρακλέα, ἥρωα, οὗ ἡ ἡλιακὴ φύσις εἶναι γεγονός ἀποδεδειγμένον. Ἐτέρα γυνὴ Βοιωτὶς, ἡ Ἀντιόπη, θυγάτηρ τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ, μιγεῖσα τῷ Διί, ἐγέννησε τὸν Ἀμφίωνα καὶ Ζῆθον· οἱ δίδυμοι οὗτοι φαίνονται ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς Διοσκόρους τῆς Λακωνικῆς καὶ εἶναι, ὡς ἐκεῖνοι, ἡ προσωποποιήσις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Ἡ ἐξήγησις τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς μετὰ τῆς θηβαίας Σεμέλης εἶναι δυσκολωτέρα. Ἀλλ' ἐν Λακωνικῇ ἀνάλογος εἰκὼν ἐδημιούργησε τὸν μῦθον τῶν ἐρώτων τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Λήδας. Ὡς ἡ Λητώ, ἥς τὸ ὄνομα ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἑαυτῆς, ἡ Λήδα εἶναι θεότῃς τῆς νυ-

¹ Συγκεφαλαιούμεν τὸν μῦθον. Τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ βλ. παρ' Ἀπολλοδώρῳ (Γ', 12, 5) καὶ Νόννῳ Διονυσ. Ζ', 212. II', 201 καὶ ἐφ.

² Ἀπολλοδ. Γ', 8, 1. Ἐρατοσθ. Καταστερ. 8.

³ Die Dorier II, 9, 3.

κτός, μεθ' ἧς ἐνοῦται ὁ τοῦ φωτεινοῦ αἰθέρος θεός, μεταμορφωθείς εἰς κύκνον, σύμβολον τῆς λαμπρᾶς τῆς ἡοῦς λευκότητος. Ἐξ ἐνός τῶν ῥῶν τῆς Λήδας ἐξέρχεται ἡ Ἑλένη, ἡ ἀκτινοβόλος ἡώς, ἐκ τοῦ ἄλλου ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, οἱ Διόσκοροι, ὧν τὴν σημασίαν ὑπεδείξαμεν. Ἐν Κρήτῃ τέλος ἀφηγοῦντο τὴν ἀρπαγὴν τῆς Εὐρώπης ὑπὸ τοῦ Διός, μεταμορφωθέντος εἰς ταῦρον, οὗ ἐπὶ τῶν νώτων καθίσασα ἡ ἐκ Τύρου παρθένος διήλθε τὰς θαλάσσας, ὅπως φθάσῃ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Κνωσοῦ.

Οἱ πρὸς θνητὰς ἔρωτες τοῦ Διός δὲν ἦσαν ἐν Ἑλλάδι ἄρθρα πίστεως. Τὰ συμβάντα ταῦτα τοῦ ἀνακτος τῶν θεῶν, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν παρῳδιῶν τῶν κωμικῶν¹, δὲν ἐξελαμβάνοντο σπουδαῖα· παρΊχον ὅμως γόνιμον ὕλην εἰς τὴν ποίησιν, εἰς τὴν τέχνην μάλιστα, ἥτις ἐλάβανεν ἐξ αὐτῆς εἰκόνας καλλίστας καὶ χαριεστάτας.

Δ' Ποικιλίαι τῆς λατρείας τοῦ Διός.

Ἄν θέλῃ τις νὰ παραστήσῃ τὰς πολλαπλᾶς ιδέας, τὰς προσαπτομένας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑλληνικοῦ Διός, δὲν ἀρκεῖ ἡ ἐξήγησις τῶν μύθων τῶν πηγασάντων ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης· πρέπει προσέτι νὰ σπουδάσωμεν τὴν ποικιλίαν τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τούτου ἐν τοῖς διαφόροις τῆς Ἑλλάδος τόποις. Ἐὰν ὁ Ζεὺς δὲν ἦτο ἐν ἀρχῇ, εἰμὴ ὁ οὐρανὸς νομιζόμενος ὃν ζῶν, ἐὰν τὰ ἀποδιδόμενα αὐτῷ αἰσθήματα καὶ συμβάντα δὲν ἦσαν ἡ ἡ ἐκφρασις τῶν κινητῶν συγκυριῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν διαφορῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἀσκουμένων δυνάμεων, εἶναι προφανές ὅτι ἡ μορφή τοῦ θεοῦ, εἰ καὶ διατηρεῖ πανταχοῦ τοὺς αὐτοὺς γενικοὺς χαρακτῆρας, ἔπρεπε νὰ προσλάβῃ παρὰ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως ἐκάστης ἑλληνικῆς χώρας ἰδιὰ τινα χαρακτηριστικά. Αἱ ἐδαφικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ ιδιότητες, αἱ ἀτμοσφαιρικαὶ ἰδίαι, αἵτινες ἐν Ἑλλάδι ποικίλλουσιν ἀπὸ κόμης εἰς κόμην πλέον τοῦ θέοντος, ἠδύναντο νὰ μεταπλάσωσι κατὰ τι τὴν περὶ τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ κοινὴν γνώμην καὶ τινὰς ἐγγωρίους παραδόσεις νὰ πλάσωσιν. Ὀφείλομεν ἄρα νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς κυριωτάτους τῆς θρησκείας τοῦ Διός χαρακτῆρας.

Ἡ λατρεία, ἡ ἀποδιδόμενη αὐτῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διός Ὀλυμπίου, περιελάμβανε κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὴν ιδέαν τοῦ

¹ Βλ. τὴν εἰκόνα ἀγγείου (Müller-Wieseler, II, ἀρ. 491), ἥτις κατὰ τινα σκηνὴν κωμωδίας παρῳδεῖ τοὺς ἔρωτας τοῦ Διός καὶ τῆς Ἀλκμήνης.

ὑπερτάτου μεγαλείου τοῦ θεοῦ καὶ τὴν κυριαρχίαν, ἣν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν κατοίκων τῆς οὐρανοῦ διαμονῆς. Ἡ λατρεία αὕτη, ἡ ἐξαπλωθεῖσα πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ χρονολογουμένη ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος¹, φαίνεται ἰδρυθεῖσα ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν βασιλέων καὶ τῶν τυράννων, οἵτινες ἤθελον νὰ τιμῇσωσιν ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ Ὀλύμπιου Διὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀρχῆς². ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον Ὀλύμπιος, κατὰ γράμμα λαμβανόμενον, ἄγει ἡμᾶς ἀναγκαίως εἰς τὴν ἐγχώριον λατρείαν, ἥς, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ θεὸς οὗτος ἦτο τὸ ἀντικείμενον πρὸς μεσημβρίαν τῆς Μακεδονίας καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας, ἐν τῇ Ὀλύμπῳ, ὅρει μεγαλοπρεπεστάτῳ, εὐγενεῖ, οὗτινος αἱ ὑψηλαὶ κορυφαί, αἱ ὑψηλόταται πάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐφαίνοντο ἀντάξιως θρόνος τοῦ μεγαλείου τοῦ βασιλέως τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ μακεδονικοῦ μηνὸς Δίου, ἡ πόλις Δίον, κειμένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ἱεροῦ ὄρους, ἀνεμύνησκον, ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλὰς ἔζη, τὴν ὑπαρξίν τῆς παλαιτάτης ταύτης λατρείας. Πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου ἡ κοιλάς τῶν Τεμπῶν, μεγάλη ῥωγμή, ἀνοιγομένη πρὸς τὴν Ὀσσάν, ἦτο τὸ κέντρον τῆς λατρείας τοῦ Διὸς Πυλῶροῦ, τοῦ θεοῦ, οὗτινος οἱ γιγάντιοι βραχίονες κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ πρὸς τοὺς Τιτᾶνας ἀγῶνος διέρρηξαν εἰς δύο τὸν ὄγκον τοῦ ὄρους καὶ ἔδοσαν διέξοδον εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Πηνειοῦ³.

Ἀλλ' ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι τὸ διασημώτατον ἱερόν τοῦ θεοῦ ἦτο τὸ τῆς Δωδώνης, ἐνθα ἡ λατρεία αὐτοῦ ἀνῆρχετο μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων οἰκητόρων τῆς Ἑλλάδος, τῶν Πελασγῶν:

Ζεῦ ἄνα, Δωδωναῖε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου. . . .⁴

ἀναφωνεῖ ὁ Ἀχιλλεύς.

Δὲν θὰ συζητήσωμεν ἐνταῦθα τὸ ἀμφισβητήσιμον ζήτημα, εἰ ὁ θεός, ὃν ἐπικαλεῖται ὁ ἐκ Φθίας ἥρως, εἶναι ὁ τῆς Ἡπείρου ἢ ὁ τῆς Θεσσαλικῆς Δωδώνης, ὁ ἔτι ἀκμάζων κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους καὶ βραδύτερον ἐξαφανισθείς⁵. Ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ νὰ καταδείξωμεν τὸν

¹ Περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις λατρείας αὐτοῦ Θουκυδ. Β', 15, 4. Πausan. Α', 18, 8· ἐν Κορίνθῳ Γ', 9, 2.

² Preller, Griech. Myth. I, 97, ἐκδ. γ' ἐπιθεωρηθεῖσα ὑπὸ Plew.

³ Ἐώρατσον ἐν τῇ κοιλάδι τὰ Πυλῶρια, πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου (Ἀθῆν. ΙΔ', σ. 639 καὶ ἐφ.).

⁴ Ἰλ. II 233.

⁵ Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου βλ. A. Maury, σημ. 3 τοῦ VI βιβλίου τοῦ

ἀρχαῖον χαρακτῆρα τοῦ Δωδωναίου Διός, ὃν αἱ ἀποικίαι μετῆνεγκον ἐκ Θεσσαλίας εἰς Θεπρωτίδα. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἡ Δωδώνη ἔκειτο, αὐτὴ αὕτη ἡ λέξις φαίνεται ὑποδηλοῦσα τοῦτο¹, ἐν τῷ μέσῳ χώρας μεγίστης γονιμότητος, ὑμνηθείσης ἤδη παρ' Ἡσιόδῳ² καὶ φερούσης τὸ ὄνομα Ἑλλοπία, καὶ ἔνεκα τούτου ἐκληφθείσης ἐνίοτε κοιτίδος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ χώρα τῆς Δωδώνης ἐξετείνετο οὐ μακρὰν τῶν πηγῶν τοῦ Ἀχελφοῦ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Τομάρου ὄρους, ἀφιερωμένου τῷ θεῷ τοῦ κεραυνοῦ, τοῦ συχνάκις ἐπὶ τῶν κορυφῶν αὐτοῦ ἐκρηγνυμένου³, ἐν ᾧ ἐν ταῖς κοιλάσιν ὁ Ζεὺς ἐτιμᾶτο ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Νάϊος⁴ ὡς ὁ θεὸς τῆς τροφοδότιδος ὑγρασίας καὶ τῶν γονίμων πηγῶν. Ἀπασα ἡ χώρα ἐπληροῦτο ὑπὸ τῆς λατρείας αὐτοῦ. Ὁ Ζεὺς ἦτο ἰδίᾳ παρῶν ἐν Δωδώνῃ. Ἐκεῖ ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἐν τῷ ψιθύρῳ τῆς ἱερᾶς φηγοῦ, ἧς οἱ ἰσχυροὶ κλάδοι, ὑπὸ τοῦ ἀνέμου κινούμενοι, ἀνήγγελλον διὰ τοῦ ψιθύρου αὐτῶν τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ, ὃν ἤρχοντο νὰ συμβουλευθῶσιν.

Τὸ προφητικὸν δένδρον τῆς Δωδώνης εἶναι ἤδη γνωστὸν εἰς τὰ πρόσ-ωπα τῆς Ἰλιάδος⁵, ἐν δὲ τῷ ποιήματι τούτῳ ἡ φηγὸς εἶναι τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Δία δένδρον⁶. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι ἀρχαία, ἀπαντῶσα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἐτιμᾶτο ὁ Ζεὺς *Fagutalis*, ὅστις ὑπῆρχε παρὰ τε τοῖς Κέλταις καὶ Τεύτοσιν. Ἐν Ἠπείρῳ αἱ ἡδεῖαι βάλανοι τῆς φηγοῦ τῆς Δωδώνης ἐνομίζοντο, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ πρώτη τῶν κατοίκων τῆς χώρας τροφή. Ὅθεν πιθανὸν τὸ δένδρον τοῦτο, πρῶτος τροφοδότης τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς, ἦτο διὰ τοῦτο ἀφιερωμένον τῷ θεῷ,

Religion de l'Antiquité, τοῦ Creuzer-Guigniaut. Welcker griech. Götterlehre, I, 199, σημ. 1. Heuzey, Le mont Olympe et l'Acarnanie, σ. 60. Un-ger, Philologus, XX, 4. Bergk, Philol., XXXII, σ. 126 κτλ.

¹ Δωδώνη ἀποδίδεται εἰς τὴν αὐτὴν ῥίζαν, εἰς ἣν καὶ τὸ δίδωμι. Βλ. τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα Δῶς, Δωτὼ καὶ Δῶτιον πεδῖον.

² Σχολ. Σοφ. Τραχ. 1174.

³ Ἐξ οὗ τὸ ὄνομα Ζεὺς Τόμαρος (Δημοσθ. κατὰ Μειδ. 53) ἢ Τμάριος (Ἡσύχιος). Ὁ Leake, North Greece, IV, 198, παρατηρεῖ ὅτι ἡ χώρα τῶν Ἰωαννίνων ὑπόκειται λίαν εἰς καταιγίδας.

⁴ Στέφ. Βυζ. Δωδώνη. Αἱ ἑσρταὶ αὗται ἔφερον τὸ ὄνομα Νᾶα. C. I. Gr. 2968. Ὁ κ. Καραπάνος ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ γενομέναις ἐν Δωδώνῃ ἀνασκαφαῖς εὑρε πλείεστας ἐπιγραφὰς πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς Νάϊου, ὃς ἐδημοσίευσεν ἐν σ. 40 καὶ ἐφεξῆς τοῦ συγγράμματός του Dodone et ses ruines, Paris, Hachette, 1878.

⁵ Ἰλιάδ. Ε 327. Τ 296.

ὅστις ἦν ὁ πλάστης αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅμως φαίνεται, ὅτι ἡ ἱερὰ φηγὸς τοῦ Διὸς ἔσχε γενικωτέραν σημασίαν, δύσκολον δ' εἶναι νὰ μὴ παρ-μοιάσῃ τις τὴν παράδοσιν ταύτην πρὸς τὴν τοῦ οὐρανοῦ δένδρου, κοινὴν ἀπάσῃ τῇ ἀρίᾳ φυλῇ. Τὸ δένδρον τοῦτο, κατὰ τὸν Adalbert Kuhn¹, εἰκονίζει τὰς ζώνας τῶν νεφῶν τῶν ἐκτεινομένων καὶ δια-σχιζομένων ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ φαινομένων, ὅτι καλύπτουσι διὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν κλάδων ὅλον τὸν κόσμον. Ἐν τῇ βεδικῇ μυθολογίᾳ ἔχει ὡς καρπὸν τὸν κεραυνόν, οὗτινος ὁ πεφυρακτωμένος κλάδος κλέπτεται ὑπὸ θεοῦ πτηνοῦ καὶ ὑπ' αὐτοῦ φέρεται εἰς τὴν γῆν. Ἐν Ἑλλάδι ἡ κίνησις τῶν συγκρουομένων νεφῶν, ὅταν πνέῃ θύελλα, ἐξ ἧς ἐξέρχεται ἡ βρέμουσα φωνὴ τοῦ αἰγιόχου θεοῦ, ὑπηγόρευσε τὴν ἰδέαν τῆς χρησμολόγου φηγοῦ τοῦ Διὸς. Ἐπὶ τοῦ δένδρου τῆς Δωδώνης ἐφώλευον ἱεραὶ περιστεραί, αἵτινες εὐρίσκονται, κατὰ τὰς ἀρχαιο-τέρας παραδόσεις, εἰς σχέσεις μετὰ τοῦ θεοῦ: αὗται, κατὰ τὸν ποιητὴν:

«ἀμβροσίην Διὶ πατρὶ φέρουσιν»².

Ὅθεν ἡ ἐνέργεια αὐτῶν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ αἵετοῦ τοῦ Διὸς, τοῦ ἀναρπάζοντος τὸν Γανυμήδην. Ὁ Γανυμήδης κατέστη ὁ οἰνοχόος τῶν θεῶν, ἀφ' οὗ ἐν ἀρχῇ ἦτο τὸ θεῖον ποτὸν τῆς ἀθανάτου πηγῆς, τῆς ἀμβροσίας, ἥτοι τοῦ ἀνεξαντλήτου ὕδατος τῶν νεφῶν, ὅπερ γονι-μοποιεῖ τὴν γῆν, ἥς ζωογονεῖ καὶ συντηρεῖ τὴν ἀθάνατον ζωὴν. Κατ' ἄλλην εἰκόνα τῆς ἀρίας μυθολογίας, τὸ ταχύπτερον πτηνόν, αἵετός, ἱέραξ ἢ περιστερά, ὅπερ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ δένδρου φέρει εἰς τὴν γῆν τὸν κεραυνόν, εἶναι ἡ ἀστραπή³. Αἱ περιστεραί, αἱ προσφέρουσιν τὴν ἀμβροσίαν τῷ ἄνακτι τῶν θεῶν, θὰ παρίστων τὸ λευκὸν φῶς τῆς ἀστρα-πῆς, ἥτις φαίνεται φέρουσα τὸ θεῖον ποτὸν, τὰ οὐράνια ὕδατα, περι-κεκλεισμένα εἰς τὰ θυελλώδη νέφη, τὰ διαλυόμενα εἰς βροχὴν.

Ἐὰν ἡ φηγὸς τῆς Δωδώνης ἦτο τὸ ὄργανον τοῦ λόγου τοῦ Διὸς, ἡ γλῶσσα αὕτη, ἀσαφῶς ἐκφραζομένη ἐν τῷ μυστηριώδει ψιθύρῳ τοῦ ἱεροῦ φυλλώματος, εἶχεν ἀνάγκην διερμηνέως. Οἱ διερμηνεῖς οὗτοι τοῦ θεοῦ ἦσαν οἱ *Σελλοὶ* ἢ *Ἑλλοὶ*, ὧν τὸ ὄνομα εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ

¹ Βλ. τὴν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ δοθεῖσαν ἀνάλυσιν *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*, 7. Baudry, ἐν τῇ *Revue Germanique* τῆς 15 Ἀπρι-λίου 1861, σελ. 376.

² Ὀδυσσ. Μ 62, Πλουτ. Σοφ. Συμπ. 41.

³ Ἑρμηνεία τοῦ Ad. Kuhn, ἀνωτέρω.

τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλοπίας¹. Οἱ Σελλοί, περὶ ὧν ὀλίγας ἔχομεν πληροφορίας², φαίνονται παραδεδομένοι εἰς τὸν ἀσκητισμὸν, οὕτινος οὐδὲν ἔχνος ἐν τῇ ἐλληνικῇ λατρείᾳ βραδύτερον ἀπαντᾷ. Ἀντὶ πάσης κοίτης εἶχον τὴν σκληρὰν γῆν, παρημέλουν δὲ καὶ τὸ σῶμα αὐτῶν (ἀνιπτόποδες)³· εἰς τὸ Δωδωναῖον χρηστήριον προσεκλήθησαν βραδύτερον καὶ ἱερεῖαι φέρουσαι τὸ ὄνομα Πέλειαι ἢ Πελειάδες. Ἡ λέξις πέλειαι, ἥτις ἐν τῇ θεσπρωτίδι διαλέκτῳ ἐσήμαινε «γραῖαν»⁵, ὁλοῖ, ὅτι κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς πρεσβυτέρας γυναῖκας τῶν πελασγικῶν τῆς Ἡπείρου φυλῶν ἀνεντίθεντο τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα. Ἀλλ' ἡ ταυτότης τῆς λέξεως ταύτης μετ' ἐκείνης, ἥτις ἐλληνιστὶ σημαίνει περιστερὰν (πέλεια), ἔθετο τὰς ἱερείας ταύτας εἰς μυστικὰς σχέσεις πρὸς τὰ ἱερὰ πτηνὰ τοῦ θεοῦ, ὑπῆρξε δ' ἀναμφιβόλως ἡ ἀρχὴ τοῦ μύθου, δι' οὗ ὁ Ἡρόδοτος ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τῶν τριῶν προφητῶν τῆς Δωδώνης ἐξηγεῖ τὴν ἰδρύσιν τοῦ χρησμοῦ. Δύο μέλαινοι περιστεραί, ἀναφέρει, ταυτοχρόνως ἐκ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Θηβῶν ἀφίπτανται· ἡ μία διηυθύνθη πρὸς τὴν Λιβύην, ἡ δ' ἄλλη ἔφθασεν εἰς τὴν Θεσπρωτίδα καὶ ἔστη ἐπὶ φηγού· ἀμέσως δὲ ἐπροικίσθη διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ διέταξε τοὺς κατοίκους τῆς χώρας νὰ ἰδρῦσωσι πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς βωμὸν καὶ χρηστήριον⁴. Ἡ περιστέρα τῆς Λιβύης τὴν αὐτὴν μετεχειρίσθη γλῶσσαν καὶ προέστη τῆς ἰδρύσεως τοῦ χρηστηρίου τοῦ Ἀμμωνος⁵. Ἡ θρησκεία τοῦ Δωδωναίου Διὸς καὶ ἡ τοῦ Διὸς Ἀμμωνος εἶχον οὕτω κοινὴν τὴν καταγωγὴν. Δὲν πρέπει ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ, τῇ ἐρειδομένῃ ἐπὶ τῆς διπλῆς ἐννοίας τῆς λέξεως πέλειαι, νὰ διίδη τις, εἰμὴ μίαν ἀπόδειξιν μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τῆς ἀξιώσεως, ἣν εἶχον οἱ αἰγύπτιοι ἱερεῖς, ὡς δόντες τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς

¹ Ἀδύνατον νὰ μὴ συνάπτωνται οἱ Ἑλλοὶ πρὸς τὰ Ἑλλώπια. Ὁ G. Curtius, Griech. Etym. σ. 548, ἔκδ. ε', ἀπατάται ἀποδίδων τὴν λέξιν ταύτην εἰς τὴν ῥίζαν αλ, πηδᾶν, χορεύειν, καὶ συνταυτίζων τὸ Σελλοὺς τῆς Δωδώνης πρὸς τοὺς Saliι τῶν Ῥωμαίων. Οἱ Σελλοὶ οὐδέποτε ἦσαν ὀρχησταί.

² Ἰλιάδ. Π 234. Σοφοκλ. Τραχ. 1166.

³ Στράβ. Ζ' Ἐπιτομ. Θ', σ. 402. Ἡσύχ. Πελάγων=γέρων.

⁴ Περιεργόταται ἐπιγραφαί, ἐπὶ μολυβδίνων πλακῶν κεχαραγμέναι, διέσωσαν ἡμῖν τινες τῶν ἐρωτήσεων τῶν ἀπειθυνθεισῶν τῷ χρηστηρίῳ τούτῳ. Βλ. Καραπάνου ἀνωτ. σ. 70 καὶ ἐφ. εἰκ. 34-38. Περὶ τοῦ Δωδωναίου χρηστηρίου βλ. ἰδίᾳ τὴν ἐντελεστάτην μελέτην τοῦ κ. Bouché-Leclercq ἐν τόμῳ II, σελ. 277-331 τῆς Histoire de la Divination dans l'Antiquité.

⁵ Ἡρόδ. Β', 55-57.

θρησκευτικούς αὐτῶν θεσμούς τῇ Ἑλλάδι, καὶ τῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς οἱ εἰς Αἴγυπτον ταξειδεύοντες Ἕλληνες παρεδέχοντο τὰς βεβαιώσεις αὐτῶν. Τῷ ὄντι δὲ ἡ λατρεία τοῦ Δωδωναίου Διὸς δὲν εἶναι αἰγυπτιακῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ πελασγικῆς.

Ἐν χρόνῳ, ὃν ἀδύνατον νὰ ὀρίσῃ τις ἀκριθῶς, ἀλλ' ὅστις φαίνεται μεταγενέστερος τῶν ὁμηρικῶν, ὁ Ζεὺς διένειμε τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης μετ' ἄλλης τινὸς θεότητος, τῆς Διώνης : Διώνη εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ Ζεὺς, Διός, ὡς καὶ ἐν τῇ λατινικῇ *Iuno* εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ *Iouis*. Ἡ θεὰ αὕτη φαίνεται ὅτι ἐν Δωδώνῃ ἐνομιζέτο ὅτι ἀλλαχοῦ ἡ Ἥρα· εἶναι οὐρανία βασίλισσα, σύζυγος τοῦ Διός· κόρη τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Θέτιδος, κατὰ τὴν Θεογονίαν¹· μήτηρ τῆς Ἀφροδίτης, κατὰ τὴν Ἰλιάδα². ἡ Διώνη εἶναι θεότης τῆς ὕγρᾶς φύσεως καὶ τῆς γεννητικῆς γονιμότητος. Ἡ λατρεία, ἧς ἀπήλαυεν ἐν Δωδώνῃ, ὅπως καὶ ὁ Ζεὺς, μαρτυρεῖται ἔκ τινος ἡπειρωτικοῦ νομίσματος (*Εἰκ.* 4).

Αἱ κεφαλαὶ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Διώνης εἶναι ὁμοῦ· ὁ πρῶτος εἶναι ἐστεμμένος διὰ τῶν φύλων τῆς ἱερᾶς φηγοῦ· ἡ Διώνη φέρει τὸ διάδημα καὶ τὸν πέπλον, ἅτινα εἶναι τὰ σύμβολα τῆς οὐρανόυ αὐτῆς βασιλείας καὶ τῆς θείας αὐτῆς ἐνώσεως.

Εἰκ. 4.

Ζεὺς καὶ Διώνη.

Ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ τῷ Διὶ ἀπονεμομένη λατρεία ἀνεμίμνησκεν ἐξ ἴσου τὴν ἀρχικὴν καὶ οὐσιώδη σημασίαν τοῦ θεοῦ· ἡ δὲ θρησκεία αὐτοῦ, καὶ τοι τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον ἐνωρὶς εἰς αὐτὴν εἰσῆχθη, ἦτο ἔτι ἐν πολλοῖς φυσικῇ θρησκείᾳ. Ἐν Ἀττικῇ ἡ σχέσις τῶν ἑορτῶν αὐτοῦ πρὸς τὰς διαφόρους ὥρας τοῦ ἔτους δεικνύει, ὅτι ἐσέβοντο ἐν αὐτῷ τὸν ἄρχοντα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸν κύριον πασῶν τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ χειμῶνος οἱ Ἀθηναῖοι ἤγον ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς *Μαιμάκτου*³, ἥτοι τοῦ θεοῦ τῶν τρικυμιῶν,

¹ Θεογ. 353.

² Ἰλ. 370. Ἡ Διώνη θεωρεῖται ἐνίοτε ὡς ἡ μήτηρ τοῦ Διονύσου (Εὐριπ. Ἀντιγ. ἀπ. 18, ἐκδ. G. Dindorf) πιθανῶς ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο λέξεων.

³ Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως βλ. Ἡσύχ. μαιμαξ, μαιμάσσει. Ἀρποκρ. λεξ. σ. 191.

ἀς ἔμελλε νὰ καταπέμψῃ ἐντὸς μικροῦ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ τὰ κύματα. Ἡ ἐορτὴ αὕτη τῶν *Μαιμακτηρίων* συνωδεύετο ὑπὸ ἐξιλαστηρίων θυσιῶν, δι' ὧν προσεπάθουν νὰ ἐκλιπαρήσωσι τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ. Μετὰ τὴν λήξιν τοῦ χειμῶνος, τῇ 23 τοῦ μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος, ἔθυσον τοῦναντίον ἐν τῇ τῶν *Διασιῶν* ἐορτῇ εἰς τὸν Δία *Μελίχιον*, εἰς τὸν θεόν, οὗτινος ἡ εἰρηνικὴ ὄψις ἐφαίνετο μειδιῶσα εἰς τὸ λαμπρὸν τοῦ οὐρανοῦ φῶς, ὅπερ ἐπὶ τῆς γῆς ἤνοιγε τὰ πρῶτα ἄνθη¹. Κατὰ τὸ θέρος, τῇ 14 τοῦ μηνὸς Σκироφοριῶνος², ἦγον ἔτι πρὸς τιμὴν τοῦ προστάτου τῆς πόλεως θεοῦ τὰ *Διπόλια*, τὰ καὶ *Βουφόρια* καλούμενα, διότι, παρὰ τοὺς ἀρχαίους τῆς θρησκείας τοῦ Διὸς θεσμούς, ἔθυσον αὐτῷ βοῦν³. Ὑποκείμενον τῆς ἐορτῆς ταύτης ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ ἐπὶ κλησὶς τῆς προστασίας τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ κατὰ τῶν πυριφλεγῶν ξηρασιῶν τοῦ θέρους, καθ' ὃ ἐκαίοντο αἱ τῶν Ἀθηναίων γαῖαι. Εὐκόλως κατανοεῖται πῶς ἡ ἀνθρωπομορφικὴ ἐνέργεια τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας μετέπλασε τὰς διαφόρους ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολὰς εἰς ποικίλας ψυχικὰς διαθέσεις θεοῦ τινος, πῶς ὁ οὐρανὸς τοῦ χειμῶνος κατέστη θεότης ὀργίλη, ὁ δὲ τοῦ ἔαρος πλήρης γλυκύτητος καὶ εὐμενείας διὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἐν Πελοποννήσῳ αἱ κορυφαὶ τοῦ ἐγγύς τῆς Νεμέας Ἀπέσα, τῆς ἀρκαδικῆς Κυλλήνης, τοῦ Ταῦγέτου, τῆς Ἰθώμης φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀφιερωμένοι τῷ Δίῳ, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν παραδόσεων, ὧν ἦτο ἥρως ἐν ἐκάστη τῶν χωρῶν τούτων⁴. Ἀλλ' ὁ φυσικὸς χαρακτήρ τῆς θρησκείας τοῦ θεοῦ οὐδαμῶς καθαρώτερον διεφαίνετο ἢ ἐν τῇ λατρείᾳ, ἧς οὗτος ἦτο ὑποκείμενον μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ Λυκαίῳ ὄρει. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου τὸ Λύκαιον ἔθεωρεῖτο ἔτι ὑπὸ τῶν παρὰ τοὺς πρόποδας αὐτοῦ οἰκούντων ὄρος ἱερόν⁵. ἦτο ὁ Ὀλυμπος τῆς Ἀρκαδίας, οὗτινος ἡ κορυφὴ ἔφερε τὸ ὄνομα «Ἱερά».

¹ Θουκυδ. Α', 126. Σχόλ. Ἀριστοφ. Νεφ. 408. K. F. Hermann Griech. Antiq. II, § 58, 23, 24.

² Σχόλ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 419.

³ Πausαν. Α', 25, 4.

⁴ Preller, Griech. Mythol. I, σ. 98.

⁵ Πausαν. Η', 38, 2. Ἐπὶ τινος νομίσματος ἀρκαδικοῦ εἰκονίζεται ἡ κεφαλὴ τοῦ Λυκαίου Διὸς δάφνην ἐστεμμένην εἰς τὸ ὀπισθεν ὁ Πάν καθήμενος ἐπὶ βράχου, ὅστις εἶναι τὸ ὄρος Λύκαιον ἢ ὁ ἀρκαδικὸς Ὀλυμπος, ὡς δεικνύει ἡ ἐπιγραφή Ὀλυμπος).

Παρά τὴν ἀξίωσιν τῶν Κρητῶν οἱ Ἀρκάδες ἔλεγον, ὅτι ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου, ἐτράφη δὲ καὶ ἐμεγαλύνθη ὑπὸ τῶν νυμφῶν Θεισίας, Νέδας καὶ Ἀγνοῦς¹. Ἡ κορυφή τοῦ Λυκαίου δὲν εἶναι ἡ ὑψίστη τῆς χερσονήσου, οὐδὲ κατέχει τὸ κέντρον αὐτῆς· ἀλλὰ τὰ ἐγγὺς αὐτῆς ὄρη εἶναι οὕτω διατεθειμένα, ὥστε ἐκ τῆς ὑψίστης αὐτῆς κορυφῆς οὐδὲν κωλύει τὴν θέαν. Ἡ κορυφή αὕτη, οὔσα ἐντελῶς γυμνή, λούεται δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὑπὸ φωτός. Διηγοῦντο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἢ τὰ ζῷα, τὰ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ εἰσδύοντα, οὐδεμίαν ἔρριπτον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σκιάν. Ἐπὶ τῆς ἀκροτάτης κορυφῆς ἦτο γῆς χῶμα, Διὸς τοῦ Λυκαίου βωμός, καὶ δύο κλονες, ἔχοντες ἐπ' αὐτῶν ἀετοὺς ἐστραμμένους πρὸς τὸν δύνοντα ἥλιον². Αἱ λεπτομέρειαι αὐτῆς ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς ὑψίστης κορυφῆς τοῦ Λυκαίου λατρευόμενος θεὸς ἦτο ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ φωτός. Τοῦτο δὲ ἐπιβεβαιῶν καὶ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ἐπιθέτου Λυκαῖος, τοῦ ἀποδιδομένου τῷ Διί³. Ἀλλ' ἡ ῥίζα τοῦ Λυκαῖος ἐλαχίστας ἔδωκε τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ λέξεις, τῆς πραγματικῆς ἐννοίας αὐτῆς κατὰ μικρὸν ἀπολεσθείσης διὰ τοὺς Ἕλληνας. Οἱ Ἀρκάδες, εὐρόντες σχέσιν τινὰ μεταξὺ τῶν λέξεων Λυκαῖος καὶ λύκος, ἐπλασαν ἐπὶ τῆς ψευδοῦς ταύτης ὁμοιότητος φανταστικούς μύθους, οἷα ἡ μεταμόρφωσις τοῦ Λυκάονος, τοῦ πρώτου αὐτῶν βασιλέως, εἰς λύκον⁴. Ἐνεκεν ὁμοίας συγχύσεως ὁ Λύκειος Ἀπόλλων, ὁ τοῦ φωτός θεός, ἀπέβη θεὸς Λυκοκτόνος.

Ὁ ἐλληνικὸς Ζεὺς ἐνωρὶς ἐταυτίσθη μετ' ἄλλων θεῶν, ἐν ἀρχῇ ξένων τῇ Ἑλλάδι, ἀλλὰ παρουσιαζόντων πρὸς αὐτὸν ὁμοιότητας καὶ κατεχόντων τινὰς τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ. Δὲν δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ π.χ. ὅτι ὁ Κρηταγενὴς Ζεὺς, οὗ τὴν παράδοσιν ἐξέθεμεν ἀνωτέρω, ἀνήκει ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν θρησκείαν τῆς Ἀσίας. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ῥέα, ἡ σπανιώτατα ἐν τε τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ μυθικῇ ποιήσει τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶσα, ὁμοιάζει πράγματι πρὸς τὴν

¹ Πausan. Ζ', 38, 2.

² Πausan. Ζ', 38, 6-7.

³ Ῥίζα *λυκ*, ἐξ οὗ *λύκη*, *λυκόφως*, *λυκάδας* κτλ. λατινιστὶ *lux* καὶ αἱ ἐκ ταύτης παραγόμεναι λέξεις. Βλ. Curtius, Griech. Etym. σ. 161, ἔκδ. ε'. Ὁ κ. Block ἐν εὐφυστάτῃ πραγματείᾳ, ἐπιγραφομένην *Le loup dans les mythologies de la Grèce et de l'Italie anciennes* (Revue de l'Instruction publique en Belgique, t. XX, φυλλ. 3ον καὶ 4ον) ἀντέταξε κατὰ τῆς ἐτυμολογίας ταύτης λόγους σπουδαίους, ἀλλὰ μὴ πείσαντας ἡμᾶς ἐντελῶς.

⁴ Πausan. Ζ', 2.

μεγάλην θήλειαν θεότητα τῆς Ἑλλάσσανος Ἀσίας, τὴν Μητέρα τῶν Θεῶν, τὴν φρυγίαν Κυβέλην. Ὁ υἱὸς τῆς Πέρας φαίνεται ὢν ἐν Κρήτῃ ὅ,τι ὁ Ἄττυς ἐν Φρυγίᾳ. Ὡς οὗτος, καὶ ὁ κρητικὸς Ζεὺς εἶναι θεὸς γεννώμενος καὶ ἀποθνήσκων. Ἐπὶ τῆς Ἰδῆς ἐγγὺς τοῦ ἄντρου, ὅπου διῆλθε τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν, ἐδείκνυσεν τοῖς προσκυνηταῖς καὶ τοῖς περιέργοις τὸν χώρον, ἐν ᾧ ἐτάφη¹. Ἡ γέννησις καὶ ὁ θάνατος τοῦ Διὸς ἦσαν ἀναμφιβόλως, ὡς ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἄττυος, σύμβολον τῆς ἐνιαυσίου ἐξαφανίσεως καὶ ἀναγεννήσεως τοῦ φυτικῆς βίου ἐν τοῖς κόλποις τῆς φύσεως· πρὸς τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην θὰ ἦσαν ἀνάλογοι ἐν Κρήτῃ αἱ θεριναὶ καὶ χειμεριναὶ ἐορταί, ἐν αἷς ἐτίμων τὸν Δία ὡς θεὸν οὐράνιον ἅμα καὶ καταχθόνιον :

σοὶ τῷ πάντων μεδέοντι χορὴν
πέλανόν τε φέρω, Ζεὺς εἴτ' Ἀΐδης
ὀνομαζόμενος στέργεις
σὺ γὰρ ἐν τε θεοῖς τοῖς οὐρανίδαίς
σκηπτρον τὸ Διὸς μεταχειρίζων
χθονίων θ', Ἀΐδῃ, μετέχεις ἀρχῆς².

Ἡ λατρεία τοῦ Ἰδαίου Διὸς εἶχε καὶ μυστικὸν χαρακτήρα, ὃν οὐδέποτε ἔσχεν ἡ θρησκεία τοῦ ἑλληνικοῦ Διὸς. Αἱ μυσταγωγίαι αὐτοῦ συνεχέοντο πρὸς τὰς τοῦ Ζαγρέως καὶ τῆς Μεγάλης Μητρὸς³, ὅπερ καταδεικνύει τὴν Ἀσιατικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν. Ἡ ἐπιρροή τῶν φοινικικῶν θρησκειῶν, ὧν τὰ ἔχνη εὕρηται ἐν τοῖς μύθοις τῆς Εὐρώπης, τοῦ Μίνω καὶ τοῦ Μινωταύρου, παρετάθη ἐξ ἴσου ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς. Ἐν Γόρτυνι ὁ θεὸς ἔφερε τὸ ἐπιθέτον Ἀστέριος, σημαῖνον τὸν κύριον τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ ἢ τὸν θεὸν ἥλιον. Ἐν Φαίστῳ ἐτιματο ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον *Φελχανός*, οὐτινος ἡ ἔννοια ἱκανῶς σκοτεινὴ. Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως ταύτης παριστῶσι τὸν τύπον τοῦ Διὸς Φελχανοῦ· τὸ νεανικὸν αὐτοῦ σῶμα, ἡ ἀγένειος μορφή, ὁ κορμὸς τοῦ δένδρου, ἐφ' οὗ κάθηται, αἱ βάτοι καὶ τὰ περιστοιχοῦντα αὐτὸν πυκνὰ φυτά, δεικνύουσι τὰς σχέσεις τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν ἰσχὺν τῆς ὀροσεραῆς καὶ νέας βλαστήσεως, ἐν ᾧ ἐκ τοῦ ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτοῦ ἱσταμένου ἀλέκτορος, συμβόλου τοῦ πρωϊνοῦ φωτός, καὶ

¹ Καλλιμ. "Ὑμν. εἰς Δία 8. Διόδωρ. Γ', 61. Κικ. De natur. D. III, 24

² Εὐριπ. ἀπ. παρὰ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Ε', σ. 581 e.

³ Εὐριπ. Κρητ. ἀπ.

τοῦ ὀπισθεν τοῦ νομίσματος ταύρου, θεωρητέος ὡς ἡλιακὴ θεότης¹. Ὁ Ζεὺς Τάλλαϊος, τιμώμενος πολλαχοῦ τῆς Κρήτης², φαίνεται ἔχων ἀνθρώπινον σῆμασιν³.

Ἐς Αἴγυπτου μετεδόθη ἡ λατρεία τοῦ Διὸς Ἀμμωνος εἰς Ἑλλάδα; Ὁ θεὸς οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ Ἀμούν ἢ Ἀμούν-ρά, μιᾷ τῶν μεγίστων ἡλιακῶν θεοτήτων, οὗ ἡ θρησκεία, μεταδοθεῖσα ἐκ τῆς Θηβαΐδος εἰς τὴν ὅασιν τῆς Λιβύης, τὴν γειτνιαζούσαν τῇ Κυρηναϊκῇ, ἐγένετο οὕτω γνωστὴ παρὰ τοῖς Ἕλλησι, τοῖς ἰδρύσασιν περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος τὴν ἀποικίαν τῆς Κυρήνης, καὶ διεσπάρη μετὰ ταῦτα εἰς τὴν μητρόπολιν; Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ πολὺ διαμφισβητηθὲν⁴, φαίνεται, ὅτι ἐλύθη ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ κ. Λιψίου⁵. Ὁ σοφὸς αἰγυπτιολόγος κατέδειξεν ὅτι ἡ ὅασις τοῦ Ἀμμωνος ἀπωκίσθη καὶ τὸ χρηστήριον τοῦ Διὸς ἰδρύθη ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ αἰθίοπος βασιλέως Τεχαρκού (692—694). Ὅθεν ἐπὶ τῆς αἰθιοπικῆς δυναστείας, ὡς δείκνυνται ἐκ τῶν μνημείων, ὁ Ἀμμων τῶν αἰγυπτιακῶν Θεῶν κατὰ πρῶτον παρίσταται φέρων κεφαλὴν κριοῦ καὶ σπειροειδῆ κέρα. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κυρήνης, γείτονες τῆς λιθυκῆς ὁάσεως, ἔλαβον ἐκ τῆς Αἰγύπτου, δόντες αὐτῷ ἀνθρωπίνην μορφήν, τὸν μετὰ κερῶν τύπον τοῦ Διὸς Ἀμμωνος, ὃν εἰκονίζουσι τὰ κυρηναϊκὰ νομίσματα. Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν (Εἰκ. 5) παρίστησι δύο τῶν νομισμάτων τούτων: τὸ ἐν κόμματος ἀρχαϊκοῦ, εἶναι ἀρχαιότατον τοῦ Ε' αἰῶνος· τὸ δ' ἕτερον, ἀνήκον εἰς τὸν Δ' αἰῶνα, εἶναι ἐν τῶν καλλίστων τῆς κυρηναϊκῆς τέχνης προϊόντων⁶.

Εἰκ. 5. — Ζεὺς Ἀμμων.

¹ Overbeck Griech. Kunstmyth. Zeus, σ. 197. Münztafel III, n. 3.

² Corp. Inscr. Gr. 2554, 2569.

³ Ἡσύχ. τάλως, ὁ ἥλιος.

⁴ Bl. Parthey, Das Orakel und die Oase des Ammon. (Abh. der berl. Akad. 1862) σ. 131 καὶ ἐφ. Overbeck, Beitr. zur Erkenntniss und Kritik des Zeus-Religion σ. 43.

⁵ Ἐν τῇ διατριβῇ Ueber die derkœpfigen wil Götter Ammon und Chnumis, δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Zeitschrift für aegyptischen Sprache und Alterthumskunde 1877, σ. 8-23. Τὰς σημειώσεις ταύτας παρελάβομεν παρὰ τοῦ κ. Bouché-Leclercq (Histoire de la Divination, II, σ. 341-42).

⁶ L. Müller, Numismatique de l'ancienne Afrique, T. I, ἀρ. 27-29, σ. 12, σ. 31. Overbeck Zeus, Münztaf. IV, 4, 8.

Β' Τεχνικαὶ τοῦ Διὸς ἀπεικονίσεις.

Οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ μυθογράφοι δὲν εἶναι αἱ μόναι πηγαί, ἀφ' ὧν ἀρσόμεθα τὴν σπουδὴν τῆς θρησκείας τοῦ ἑλληνικοῦ Διὸς. Τούτων ἀπαραίτητος σχολιαστὴς εἶναι αἱ τεχνικαὶ ἀπεικονίσεις, αἱ ἐκφράζουσαι αἰσθητῶς καὶ ἀναπαριστῶσαι εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τὰς ἰδέας, ἃς οἱ Ἕλληνες περὶ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν θεοῦ εἶχον. Ἐὰν ἡ τέχνη, ἀποτυπούσα ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ μαρμάρου τὸν τύπον τοῦ Διὸς, ἡρμήνευεν ἀκριβῶς τὰς δημῳδαίς δοξασίας, συχνάκις ὡσαύτως ἀνύφου καὶ ἐμεγάλυνε τὴν κοινὴν πίστιν τῆς Ἑλλάδος, προσπορίζουσα αὐτῇ χαρὰ καὶ ἡδονήν. Ἐν τῇ ἀρχαῖᾳ ἰδέᾳ τοῦ Διὸς, οὐκ ὀλίγον συντελέσαντος πρὸς διατήρησιν ἐν ταῖς ψυχαῖς ὑψηλῆς ἐννοίας καὶ βαθέος αἰσθημάτων τῆς θεότητος. Ταυτοχρόνως ὁ τύπος τοῦ θεοῦ, διατηρῶν ἄλλως πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἰδίᾳ τινὰ χαρακτηριστικά, παρίστα κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους καὶ τόπους ἀξιοπαρατήρητον ποικιλίαν χαρακτήρων, ἀντιστοιχοῦντων πρὸς τὰς κυριαρχικὰς ιδιότητας τὰς ἀλληλοδιαδόχως αὐτῷ ἀποδιδόμενας, καὶ τινὰς ἐγγχωρίους μεταβολὰς τοῦ περὶ αὐτοῦ μύθου. Ὅθεν ἐνδιαφέρουσα θέλει εἶναι ἡ σπουδὴ τῶν τεχνικῶν ἀπεικονίσεων τοῦ Διὸς ἐν τῇ χρονολογικῇ αὐτῶν σειρᾷ, ὡς καὶ ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς προελεύσεως αὐτῶν, ὅπως ἴδωμεν μέχρι τίνος δύνανται νὰ φωτίσωσι τὰς γενικὰς καὶ ἰδίᾳ τῆς θρησκείας αὐτοῦ παραστάσεις. Οὐδὲ νὰ συνοψίσωμεν παρομοίαν ἱστορίαν προτιθέμεθα. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὀφείλομεν νὰ περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγα οὐσιώδη σημεῖα, ὅπως καταδείξωμεν τὰς προηγουμένας παραστάσεις καὶ συμπληρώσωμεν αὐτάς.

Ὁ Ζεὺς ἀρχικῶς ἐν Ἑλλάδι οὔτε ναοὺς οὔτε ἀγάλματα ἔσχεν. Ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων χῶμα γῆς ἢ βωμὸς λελαξευμένος ἐν τῷ βράχῳ ἤρκει πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, οὗ τὸ ἀτελεύτητον κυανοῦν ἐξετείνετο ὑπεράνω τῶν κεφαλῶν τῶν λατρεύοντων αὐτόν, ἐπὶ τῶν ἐλευθέρων κορυφῶν αἰσθανομένων ἑαυτοὺς ἐγγύτερον αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ὄρεων ἢ ἐπὶ τῶν πεδιάδων ἐνόμιζον, ὅτι ἦσαν οἱ ναοὶ τοῦ θεοῦ. Ἐν τῇ ψιθύρῃ τῶν μεγάλων δένδρων τὴν πνοὴν αὐτοῦ, ζωογονοῦσαν τὰς μεγαλοπρεπεῖς δρυς. Εἰ καὶ ἐν Ῥόδῳ ἐκαλεῖτο Ἄδενδρος καὶ ἐν Δωδώνῃ Ζεὺς Φηγός, αἱ ἀφιερωμέναι αὐτῷ δρυεὶς οὐδέποτε ἦσαν αἱ εἰκόνες αὐτοῦ ὡς παρὰ Κέλταις¹, ἀλλ' ἀπλῶς οἱ ναοί, αἱ

¹ Μαξίμ. Τυρ. Λόγ. Η', 8.

διαμοναί, ἐν αἷς συγκατετίθετο ἐνίοτε νὰ καταβῇ καὶ κατοικήσῃ. Ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἐτιμᾶτο ὁ Ζεὺς ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ἀξέστων ἐκείνων λίθων, οἵτινες, κατὰ Πausανίαν, ἦσαν αἱ πρῶται εἰκόνες τῶν θεῶν. Αἱ ἀρχαιόταται αὐτοῦ ἀπεικονίσεις φέρουσιν ἵχνη ἀνθρωπίνης τέχνης· εἶναι μνημεῖα, ὡς ἡ πυραμίς, ἡ ἐν Σικυῶνι παριστῶσα τὸν Μειλίχιον Δία, ὡς ὁ ὀβελίσκος, ὃν βλέπομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς νήσου Τέω¹.

Ὅτε κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἡ ἐλληνικὴ τέχνη ἔδωκε τῷ Διὶ ἀνθρωπίνην μορφήν, ἐγλύψε τὴν μορφήν ταύτην ἐπὶ ξύλου, πρὶν χύσῃ αὐτὴν ἐκ τοῦ χαλκοῦ ἢ λαξεύσῃ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου. Ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι πλεῖστα ξόανα τοῦ Διὸς, εἰδῶλα βαναύσου ἐτι τέχνης, ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Δαίδαλον, τὸν μυθικὸν τεχνίτην, οὗ τὸ ὄνομα περιλαμβάνει πᾶσαν τὴν ἀρχαίαν περίοδον τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Μεταξὺ τῶν ξοάνων τούτων τὸ σημαντικώτατον ἦτο τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἀργους, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Δία Τριόπαν², κληθέντα οὕτω, διότι ἡ κεφαλὴ τοῦ θεοῦ, πλήν τῶν δύο ὀφθαλμῶν, τῶν κατεχόντων τὴν φυσικὴν αὐτῶν θέσιν, ἔσχε καὶ τρίτον ὀφθαλμὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μετώπου· τοῦτο ὁ Πausανίας ἐξηγεῖ διὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ Διὸς ἐπὶ τῶν τριῶν μερῶν τοῦ κόσμου³, ἀλλὰ πιθανώτατα προσέρχεται ἐκ τῆς ιδέας τῆς ἐποπτείας τοῦ θεοῦ (ἐπόψιος), οὗ τὸ ὄμμα ἐκτείνεται πανταχοῦ καὶ περιλαμβάνει τὸ πᾶν.

Ὁ πρῶτος γνωστὸς τεχνίτης, ὁ εἰκονίσας τὸν Δία, εἶναι ὁ σπαρτιάτης Δόντας, περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος κατασκευάσας διὰ τὸν θησαυρόν, τὸν ἀφιερωμένον ὑπὸ τῶν Μεγαρέων εἰς Ὀλυμπίαν, σύμπλεγμα παριστῶν τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀχελφού, οὗ μετεῖχεν ὁ Ζεὺς· τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ἦτο, ὡς καὶ τῶν ἄλλων, ἐκ κέδρου χρυσῷ δηγνισμένον⁴. Βραδύτερον Κλέαρχος ὁ Πηγῖνος κατασκεύασε διὰ τοὺς Σπαρτιάτας χαλκοῦν ἄγαλμα Διὸς Ὑπάτου, ὃπερ φαίνεται τὸ ἀρχαιότατον τοῦ εἶδους τούτου. Τοῦ τρόπου τοῦ χέειν τὸν χαλκὸν οὕπω ὄντος γνωστοῦ, τὸ ἔργον τοῦ Κλεάρχου συνέκειτο ἐκ φύλλων ἐσφυρηλατημένων χαλκοῦ⁵. Μετὰ τινα χρόνον Ἀγελάδας ὁ

¹ Συνοψίζομεν ἐνταῦθα τὸν Overbeck Zeus, σ. 3-5.

² Σχόλ. εἰς Εὐριπ. Τρωάδ. 14.

³ Πausαν. Β', 24, 3.

⁴ Πausαν. ΣΤ', 19, 12-14.

⁵ Πausαν. Γ', 17, 6.

Ἄργεϊος, πλάστης χαλκῶν ἀγαλμάτων, ἔδωκε τοῖς Αἰγινήταις καὶ Μεσσηνίοις τῆς Ἰθώμης ἄγαλμα τοῦ Διὸς παιδίου, διότι αἱ παραδόσεις τὴν γέννησιν τοῦ θεοῦ εἰς τὰς δύο ταύτας χώρας ἀπέδιδον¹. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἀγάλματα τοῦ θεοῦ, ἔργα τοῦ Καλάμιδος, τοῦ Ἀσκάρου καὶ ἄλλων ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἔχομεν περὶ αὐτῶν ἀσαφεῖς καὶ σπανίας εἰδήσεις, μὴ παρεχούσας ἡμῖν ἀκριβῆ περὶ αὐτῶν ιδέαν. Μηδενὸς ἀγάλματος διασωθέντος, μηδεμιᾶς προτομῆς τοῦ Διὸς ἀρχαϊκῆς ἀληθῶς, δύσκολον εἶναι νὰ εἴπωμεν ὅποιον χαρακτήρα ἔδωσαν τῇ μορφῇ τοῦ θεοῦ οἱ πρῶτοι τεχνῖται. Ἰχνη τῶν ἀρχαίων τούτων ἀπεικονίσεων ἀπαντῶσι πιθανῶς ἐπὶ

Εἰκ. 6. — Ζεὺς ἀρχαϊκός.

τῶν νομισμάτων, ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν εἰκονιζομένων ἐνταῦθα ἀττικῶν (Εἰκ. 6)· ταῦτα παριστῶσι τὸν θεὸν ὕρθιον, ἐν κινήσει, τὸν ἀριστερόν βραχίονα πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐν θέσει ὀρίζοντά, τὸν δὲ δεξιὸν πρὸς τὰ ὀπίσθεν φερόμενον καὶ

πάλλοντα τὸν κεραυνὸν ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Τὸ κατὰ τι ὑπερβολικὸν μέγεθος τῆς κεφαλῆς ταύτης, ἡ ἐπιμήκης μορφή καὶ ὁ πῶγων, τὸ παχὺ καὶ εὐρωστον σῶμα, οἱ ἰσχυρῶς εἰκονιζόμενοι μυῶνες εἶναι χαρακτήρες ἀνήκοντες εἰς τινὰ τῶν ἀρχαιοτάτων τοῦ θεοῦ τύπων. Ἄλλ' ἡ εἰκὼν αὕτη, καίτοι πεπρoικισμένη διὰ τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ζωῆς, οὕτω ἐκέκτητο τὸν εὐγενῆ χαρακτήρα καὶ τὸ μεγαλεῖον, ὅπερ ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ἐζήτει ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ μεγίστου τῶν θεῶν αὐτῶν.

Πρέπει νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ Φειδίου, ὅπως ἀπαντήσωμεν τὸν ιδεώδη τύπον τοῦ Διὸς, οἷον ὠνειροπόλουν ἐν τῷ μεγαλείῳ τῆς ἐκφράσεως καὶ τῇ ἐντελεῖ τοῦ σώματος αὐτοῦ καλλονῇ οἱ ἀναγνώσται τοῦ Ὀμήρου. Ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς τοῦ Φειδίου, οὕτινος πλεῖστα ἀντίτυπα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐθαυμάζετο ἐνθουσιωδῶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· ἐνόμιζον δυστύχημα τὸ νὰ μὴ εἰσέλθωσι, πρὶν ἀποθάνωσιν, εἰς τὸν μέγαν τῆς Ὀλυμπίας ναόν. Ὁ εὐτυχήσας νὰ θαυμάσῃ τὸ ἔργον τοῦ Φειδίου κατελαμβάνετο ὑπὸ ἐκπλήξεως, ὥς εἰ πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ ἀπεκαλύπτετο ἡ θεότης·

Ἦ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ, εἰκόνα δειξών,
Φειδία, ἧ σύ γ' ἔβης τὸν θεὸν ὀφόμενος,

¹ Overbeck Zeus, σ. 11-13. Brunn Gesch. d. Griech. Künstler. I. 63-73.

λέγει ποιητής τις ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ¹.

Διηγοῦντο ἐν Ἡλίδι, ὅτι, ὅτε ὁ τεχνίτης ἐτελείωσε τὸ ἄγαλμα, παρεκάλεσε τὸν Δία νὰ ἀποδείξῃ διὰ σημείου, ἐὰν εὐηρεστήθῃ ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἀμέσως κεραυνὸς κατέσκηψεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ ναοῦ². Ἡ ἀρχαιότης εἶναι σύμφωνος. Ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς ἦτο τὸ ἀριστουργήμα τοῦ Φειδίου ἅμα καὶ πάσης τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Εἰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, εἰς τὴν ἔκφρασιν ἀπείρου θαυμασμοῦ παραδοθέντες, ἐλησμόνησαν νὰ ἀναλύσωσι τοὺς κυρίους χαρακτήρας τοῦ θαυμαστοῦ τούτου ἔργου, δυνάμεθα ὅμως νὰ λάβωμεν ἰδέαν τινὰ ἐκ τῆς ξηρᾶς, ἀλλ' ἀκριβοῦς περιγραφῆς τοῦ Πausανίου³, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς ζώσης μαρτυρίας δύο τῆς Ἡλίδος νομισμάτων, κοπέντων ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ ὄντων, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Overbeck⁴, αὐθεντικῶν σμι- κρύνσεων τοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Φειδίου.

Εἰσδύων τις εἰς τὸν ναὸν τῆς Ὀλυμπίας ἐξεπλήσσετο τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ἐπιβάλλοντος μεγαλείου καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ: ἄγαλμα κολοσσαίων διαστάσεων, ἐν ᾧ ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἐλέφας ἦνουν τὴν ποικιλίαν τῶν ἀποχρώσεων, ὅπως παραγάγωσιν ἐν- τύπωσιν ἰσχυρὰς καὶ πλουσίας ἁρμονίας. Ὁ Ζεὺς παρίστατο καθήμενος ὡς ἀρμόζει τῷ κυρίῳ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ ἐξα- σκήσει τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ὁ παρωργισμένος θεός, οἷον παριστῶσιν ἡμῖν ἕτερα μνημεῖα, ὀρθιον εἰς τὰ σῦράνια ὕψη, ἐξ ὧν ἀκοντίζει τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ κεραυνὸς δὲν ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός· ὁ Φειδίας ἠθέλησε νὰ ἐκφράσῃ μόνον τὴν ἀναλλοίωτον γαλήνην καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ. Ἡ ἀριστερὰ αὐτοῦ ἐκράτει τὸ σκῆπτρον, ἐφ' οὗ αἰτός, σύμβολον τῆς ἀρχῆς ἐκείνου, εἰς δὴν τὸ πᾶν ὑπείκει. Ὁ βραχίον τοῦ θεοῦ δὲν ὑψοῦτο δι' ἰσχυρὰς κινήσεως, ὅπως ἀρπάσῃ τὸ σκῆπτρον ἀπὸ τοῦ ἄκρου, ὡς παρίσταται συνήθως ἐπὶ τῶν καθημένων αὐτοῦ ἀγαλμάτων (τοιαύτη στάσις θὰ ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸ ἡρεμον μεγαλεῖον αὐτοῦ), ἐξετεί- νετο ἄνευ νωθρότητος καὶ ἄνευ σπουδῆς, ἀλλὰ δι' ἡρέμου καὶ ἀφελοῦς κινήσεως, ἥ δὲ χεὶρ, ἥ κρατοῦσα τὸ σύμβολον τῆς θείας βασιλείας, δὲν

¹ Ἐπίγραμμα Φιλίππου Θεσσ. (Ἀνθολ. Ἑλλ. Β', 208, 48).

² Πausαν. Β', 9.

³ Πausαν. ΙΑ'.

⁴ Berichte der K. Sächsl. Gesell. d. Wissenschaft 1866, σ. 173. Zeus, σ. 35-36.

ὑπερέβαινε τὸ ὕψος τοῦ ὤμου (Εἰκ. 7). Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος ἦτο τὸ ἐξοχώτατον τῆς ὅλης συνθέσεως καὶ προσείλκυεν ἐν πρώτοις τοὺς ὀφθαλμούς, οἵτινες εἶτα παρετήρουν τὰς ἀρμονικὰς γραμμὰς καὶ τὰς ἐμφαντικὰς λεπτομερείας, τὰς ἀθροίζομενας κάτωθι αὐτῆς καὶ αὐξανούσας τὴν ἐντύπωσιν. Ἡ δεξιὰ τοῦ Διὸς ἐκράτει Νίκην ἐστεμμένην, κρατοῦσαν χρυσὴν ταινίαν· αὕτη ἐξέφραζε τὸν θρίαμβον τοῦ θεοῦ, τοῦ κατακτῆσαντος ἄλλοτε κατὰ τῶν Τιτάνων τὸ κράτος τοῦ κόσμου, τοῦ προϊστάμενου νῦν ἐν Ὀλυμπίᾳ εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν ἔνωσιν πάντων τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς οἰκογενείας, καὶ οὕτως ἡ χεὶρ ἐξετείνετο, ἵνα εὐλογήσῃ τὰς νίκας τῶν μεγάλων πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τελουμένων ἀγώνων. Ὁ θρόνος, ἐφ' οὗ ὁ θεὸς ἐκάθητο,

Εἰκ. 7.—Ὀλύμπιος Ζεὺς.

ἦτο διηνησιμένος χρυσῷ, πολυτίμοις λίθοις, ἐβένῳ καὶ ἐλέφαντι· ἡ ζωγραφικὴ, ἡ γλυπτική, ἡ τορευτικὴ ἀνθημιλλῶντο, ὅπως καλλωπίσωσι τὴν κυρίαρχον ταύτην ἑδρὰν διὰ τῶν ἐκφραστικωτάτων καὶ ποικιλιωτάτων μυθολογικῶν παραστάσεων. Ἐπὶ τῶν δύο γωνιῶν τοῦ προσκλίντρου, λίαν ὑψωμένου, ἦσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ τρεῖς Ὠραι τοῦ ἔτους, ὧν τὴν πορείαν διευθύνει ὁ Ζεὺς, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ τρεῖς

Χάριτες, θυγατέρες τοῦ θεοῦ, δι' αὐτῶν διανέμεντος τοῖς ἀνθρώποις πάντα τὰ ἀγαθὰ καὶ πᾶσαν χαρὰν τοῦ βίου· τούναντίον δὲ διὰ καταπληκτικῆς δυσαναλογίας ἐπὶ τινος τῶν μερῶν τοῦ θρόνου ἔβλεπέ τις σφίγγας συσφιγγούσας καὶ ἀποπνιγούσας νεανίας, καὶ τοὺς Νιαβίδας διὰ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος βαλλομένους· σοβαρὰ παραστάσεις, ἀναμνηστικαὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἡ θεότης, παραμελουμένη ἢ περιφρονουμένη ὑπ' αὐτῶν, καθίσταται ἐπίφοβος, ὅτι ὁ θάνατος καταλαμβάνει αὐτοὺς αἰφνιδίως εἰς τὸ ἄνθος τῆς νεότητος καὶ τὴν αἴγλην τῆς καλλονῆς.

Ἡ τῶν δευτερευουσῶν τούτων λεπτομερειῶν ἐντύπωσις ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ἀγάλματος. Ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς δὲν ἦτο ἐν μέρει γυμνός, ὡς εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἐπὶ τῶν προγενεσέρων τοῦ Φειδίου παραστάσεων, ὁ δὲ τεχνίτης δὲν ἐσκέφθη νὰ ἐκθέσῃ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς τὰ ἰσχυρὰ μέλη καὶ τοὺς ἀθλητικούς μυῶνας κολοσσαίου σώματος. Ἐνέδυσεν αὐτὸν τούναντίον δι' εὐρέος χρυσοῦ χιτῶνος, ἐν ᾧ ἄνθη ἦσαν ἐμπεποιημένα, κατερχομένου μέχρι τῶν ποδῶν αὐτοῦ καὶ καταλείποντος γυμνόν

τὸν πῆχυν, διὰ δὲ τῶν πτυχῶν καλύπτοντες πάντα τὰ λοιπά. Ἀναμφιβόλως ἠθέλησεν ἐκ πάντων τῶν μερῶν τοῦ θεοῦ σώματος ἡ κεφαλὴ μόνον εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων ἐπιφαινομένη νὰ εἶναι ὡς ἄμεσος τοῦ θεοῦ ἀποκάλυψις, θεωρουμένου ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ δόξῃ καὶ τῷ μεγαλείῳ. Ἡ κεφαλὴ αὕτη, οἷαν παρίστησιν ἡμῖν ἡ ἐνταῦθα εἰκονιζομένη (Εἰκ. 8), ἔχει χαρακτῆρα μοναδικὸν καὶ θαυμάσιον. Ἄ"Εκ τῆς εὐγενείας αὐτῆς, λέγει ὁ Overbeck, τοῦ ἀπλοῦ μεγαλείου καὶ τῆς θαυμαστῆς νεότητος ὑπερβαίνει τόσον πάσας τὰς ἄλλας γνωστὰς παραστάσεις τοῦ θεοῦ, ὅσον ὁ Φειδίας αὐτὸς ὑπερτερεῖ πάντας τοὺς τεχνίτας»¹. Ὁ τύπος οὗτος διαφέρει τῷ ὄντι ἐπαισθητῶς τοῦ κοινοῦ τύπου τοῦ Διός. Ἡ τοῦ πώγωνος, μάλιστα δὲ ἡ τῆς κόμης, ἐξεργασία ἀνακαλεῖ τὸν τύπον τῆς τέχνης πρὸ τοῦ Φειδίου. Δὲν βλέπομεν ἐνταῦθα τὴν ἰσχυρὰν ταύτην κόμην, τὴν ἀνεμοκίνητον, ἥτις βραδύτερον ἔσται ἐκ τῶν χαρακτῆρων τῆς θείας μορφῆς· ὀλίγον προέχουσα ὑπὲρ τὸ μέτωπον, κανονικῶς κεχωρισμένη, ἐσφιγμένη ὑπὸ στεφάνου ἐκ κοτίνου, καταλείπει γυμνὸν τὸ οὖς καὶ καταπίπτει εἰς λεπτοὺς βλαστράχους, ἀφελῶς διεσκευασμένους ἐπὶ τοῦ αὐχένος καὶ τῶν ὤμων. "Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὄψιν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς μορφῆς αὐτοῦ ὁ Φειδίας ἔπλασε τὸν ἰδεώδη τύπον, οὗ λεπτομέρειά τινες δύνανται νὰ τροποποιηθῶσιν, ἀλλὰ τὰ κυριώτατα στοιχεῖα ἀνευρίσκονται ἐν πάσαις ταῖς παραστάσεσι τοῦ Διός. Τὸ μέτωπον ὑψηλὸν καὶ εὐρύ, ἐφ' οὗ ἀντανακλᾷ ἡ εὐφροία καὶ ἡ ἄπειρος σοφία, αἱ ἰσχυραὶ ὀφρὺες, ὧν αἱ ἐξέχουσαι ἀψίδες σκιαζοῦσι τοὺς ὀφθαλμούς, χωρὶς νὰ ἐξασθενῶσι τὴν ἐνέργειαν, ἀναμιμνήσκουσι τὸν ὀμηρικὸν Δία, ὃν ὁ Φειδίας λέγεται λαβὼν ὡς ὑπόδειγμα², ἐν ᾧ τὸ κάτω μέρος τῆς μορφῆς, μάλιστα δὲ ὁ τύπος τοῦ στόματος, ἀγγέλλουσι τὸν «εἰρηνικὸν καὶ πανταχοῦ πρᾶον» θεόν, περὶ οὗ ὀμιλεῖ Δίων ὁ Χρυσόστομος³. Οὕτως ὁ Φειδίας, θέλων νὰ παραστήσῃ διὰ τῶν εὐγενεστάτων σχημάτων τὴν ὑψηλὴν ἰδέαν, ἣν οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς

Εἰκ. 8.

Ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου.

¹ Overbeck Zeus, σ. 41. Ἡ εἰκὼν ἐλήφθη ἐκ τῶν τοῦ Overbeck (Münztafel, I. ἀρ. 34), ὅστις ἔδωκε τὴν καλλίστην ἀπεικόνισιν.

² Στράβ. σ. 353. Μακρόβ. Κρόν. Ε', 13.

³ Δόγ. ΙΒ', 74.

υπερτάτης αὐτῶν θεότητος εἶχον, παρέστησε τὸν Δία ἐν στάσει ἀναπαύσεως, ἐπροίκισε δὲ διὰ γαλήνης καὶ καλλονῆς τὴν θείαν μορφήν, ἐν ᾗ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς παντοδυναμίας ἀνεμιγνύοντο μετὰ τῆς ἐκφράσεως τῆς υπερτάτης ἀγαθότητος. Ἦτο ὧν τως «ὁ πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε», οὕτινος ἔπλασε καὶ ἑσαεὶ ὥρισε τὴν εἰκόνα.

Αἱ μεταρρυθμίσεις, ἃς ἐπήνεγκον εἰς τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου τεχνῖται οἱ ὁ Ἀγοράκριτος, οἱ δύο Πολύκλειτοι, ὁ Πραξιτέλης, ὁ Λύσιππος καὶ ἄλλοι ἔτι, δὲν ἀποτελοῦσι μέρος τῆς μελέτης ἡμῶν¹. Καίτοι δὲ αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται ἦσαν μεγάλαι, ἡ τεχνικὴ τοῦ Διὸς μορφή διετήρησε πάντοτε ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν ποικιλιωτάτων παραστάσεων κοινὰ τινὰ χαρακτηριστικὰ, ἐπιτρέποντα τὸν ὀρισμὸν τοῦ κανονικοῦ τύπου τοῦ θεοῦ. Μία τῶν θεμελιωδῶν ὁδεῶν πασῶν τῶν παραστάσεων τούτων εἶναι ἡ παντοδυναμία τοῦ ἀνακτος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἰδέα αὕτη ἀπῆτει ὅπως ὁ Ζεὺς παρίσταται ὑπὸ μορφήν ἀνδρὸς ἐν πλήρει τῆς ἡλικίας ὠριμότητι. Ὁ τύπος νεανικοῦ σώματος, οὕτω ἐξικομένου εἰς τὴν ἐντελὴ ἀνάπτυξιν οὐδὲ πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ἀποκτήσαντος, ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν ἰσχυρὰν ἐνέργειαν, ἥτις ἦτο τὸ ἀναγκαῖον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἄρχοντος τοῦ κόσμου. Ὅθεν τὰ ἀγάλματα τοῦ Διὸς παιδίου εἰσὶ σπάνια, ἀπαντῶσι δὲ ἐν τισιν ἐγχωρίοις μύθαις, οἷον ἐν Κρήτῃ. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ὁ Ζεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ εἰκονίζεται ὑπὸ μορφήν γεροντικὴν. Τὸ γῆρας μετὰ τῶν ἀκολουθουσῶν αὐτῷ ἰδεῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῇ τῷ θεῷ ἄνευ δυσαναλογίας πρὸς τὴν δοξασίαν τῆς αἰωνίας θεότητος καὶ τὴν διάρκειαν τοῦ κόσμου, ὃν ἱδρυσεν καὶ οὐ διατηρεῖ τὴν ἁρμονίαν. Ἡ ὠριμότης αὕτη τοῦ Διὸς ἐκφράζεται διὰ τοῦ τύπου σώματος οὐδὲν ἔχοντος τὸ ὀγκῶδες, ὡς τὸ τοῦ «εὐρυστέρνου» Ποσειδῶνος· εἶναι ἰσχυρὸς, οὐχὶ ὅμως ἀθλητικῶς ἰσχυρὸς, ἀλλὰ διὰ δυνάμεως φυσικῆς καὶ ἀφελοῦς, ὁμοίας πρὸς ἐκείνην, δι' ἧς ἐνίκησε τοὺς Τιτᾶνας καὶ δι' ἧς ῥίπτει, ὅποτεν ἀρέσκη αὐτῷ, τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τὴν γῆν. Ἡ μορφή αὐτοῦ, πάντοτε σοβαρά, εἶναι ἱκανή — αἰσθάνεται τις τοῦτο — νὰ καταστῇ σκυθρωπὴ καὶ ὀργίλη, ὅταν θέλῃ νὰ καταστρέψῃ τὰ προσκόμματα, τὰ ἀντικείμενα πρὸς τὴν τάξιν τοῦ κόσμου. Ἐκφράζει ἅμα τὴν συναίσθησιν ἰσχύος ἀκατανίκητου, ἥτις κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν συνοδεύεται συχνάκις ὑπὸ γλυκύτητος καὶ ἀγαθότητος.

¹ Ἐντελής περὶ αὐτοῦ μελέτη εἶναι ἡ τοῦ Overbeck Zeus, σ. 46-65.

Πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ βασιλικοῦ τοῦ Διὸς ἀξιώματος ἀναλογεῖ ὁ θρόνος, ἐφ' οὗ κάθηται. Ἄλλ' ἡ ἡρεμος αὕτη στάσις οὐδὲν ἔχει τὸ μαλθακόν, οὐδὲν τὸ νωχελές. Εἶναι ἡ στάσις τοῦ κριτοῦ ἐν τῷ δικαστηρίῳ, τοῦ βασιλέως ἐν τῷ συμβουλίῳ αὐτοῦ, ἡ δὲ ἡρεμία αὕτη εἶναι θεοῦ δυναμένου ἀπὸ τῆς ἀναπαύσεως νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐνέργειαν¹. Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς ἀξιοπρεπειας τοῦ Διὸς εὐρῆται καὶ ἐν τῇ ἐκφράσει τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν ἐνδύματος. "Ὅταν κάθηται, φέρει συνήθως τὸ μακρὸν ἱμάτιον, ὅπερ καταλείπει γυμνὸν τὸν δεξιὸν βραχίονα καὶ τὸ στῆθος, σπανιώτερον τὸν θώρακα καὶ ὅλον τὸν κορμόν. Τὸ ἐνδύμα τοῦτο, τὸ δίδον εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ θεοῦ χαρακτῆρα μεγαλοπρεπῆ, φέρει συνήθως καὶ ἐπὶ τῶν ἀγαλμάτων, ἐν οἷς εἶναι ὁρθος· διότι, πλὴν τῶν χαλκῶν ἐλληνικῶν τοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου, τῶν ἀναγλύφων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, τὰ γυμνά τοῦ Διὸς ἀγάλματα εἶναι σπανιώτατα. Ἐκ τῶν μονιμωτάτων χαρακτηριστικῶν τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς εἶναι κόμη πυκνὴ καὶ ἄφθονος, ἐνίοτε κυματίζουσα ὡς χαίτη λέοντος. Εἴτε περιβάλλει ἡρέμα τὴν μορφήν, εἴτε ζωογονεῖ ἀτάκτως διακειμένη, ὑφούται πάντοτε ὀλίγον τι ἄνω τοῦ μετώπου. Ἡ εὐτολμος καὶ ἰσχυρὰ τῆς κόμης διάθεσις εἶναι διακριτικὸν σημεῖον τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς. Οὕτω καὶ ὁ πώγων τοῦ θεοῦ πλήρης, ἰσχυρὸς καὶ συνήθως βοστρυχώδης, διακρίνεται τοῦ πυκνοτέρου καὶ τραχυτέρου πώγωνος τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς καὶ τοῦ μαλθακωτέρου καὶ κυματίζοντος τοῦ Διονύσου. Χαρακτηριστικώτερον ἔτι τῆς ὀψεως αὐτοῦ σημεῖον εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ μετώπου, ὅπερ δὲν εἶναι ἀξιοπαρατήρητον μόνον διὰ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὸ ὕψος αὐτοῦ· διαιρεῖται, οὕτως εἰπεῖν, εἰς δύο μέρη. Τὸ κάτω μέρος, τὸ σχηματίζον πάντοτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον προεξοχήν τινα, καὶ τὸ ἄνω μέρος, τὸ εὐθέως καὶ ὡς ἀκρόρεια προεξέχον, ἐξεγείρουσι τὴν ἰδέαν τῆς μεγίστης ἁμα θελήσεως καὶ τῆς ὑψίστης σοφίας. Ἐπὶ πλείστων μνημείων ἡ διάκρισις αὕτη καθαρῶτατα σημειοῦται ὑπὸ τινος ἐγκαρσίου πτυχῆς, ἢ ὑπὸ τινος ἐκφανοῦς καμπῆς τῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου. Ἐκ τῆς κατωτέρας ταύτης προεξοχῆς τοῦ μετώπου προέρχεται, ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι βαθὺς καὶ σκιώδης· ἀλλ' εἶναι λίαν ἀνοικτός, εἶναι ὁ φωτεινὸς ὀφθαλμὸς τοῦ θεοῦ, οὗτινος τὸ βλέμμα τὸ πᾶν περιβάλλει. Ὑπὲρ αὐτὸν αἱ ὀφρύες ἀποτελοῦσι τόξον μεῖζον τοῦ φυσικοῦ, μὴ ἀπαντῶν εἰς τὰς ἄλλας ἰδεώδεις κεφαλὰς τῶν θεῶν· διότι περιβάλλουσι σχεδὸν

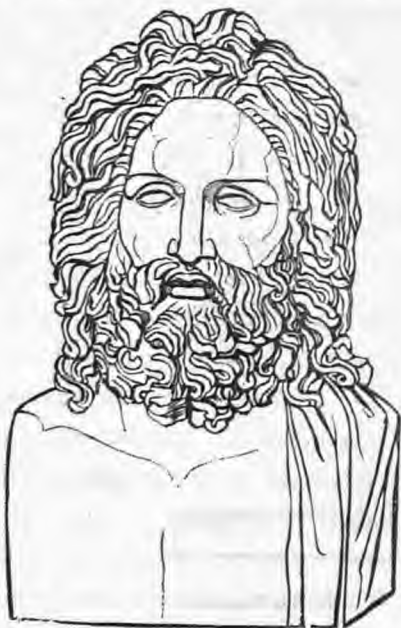
¹ Σκέψεις τοῦ Overbeck, ἐνθ. ἄνωτέρω.

τὴν ἐξωτερικὴν γωνίαν τοῦ ὀφθαλμοῦ. Διὰ τοῦτου οἱ "Ἕλληνες τεχνῖται προσεπάθησαν νὰ παραστήσωσι τὴν ἐντύπωσιν τῆς εὐκίνησίας τῶν θεῶν αὐτοῦ ὀφρύων, ἃς φοβοῦνται πάντοτε νὰ ἴδωσι συστελλομένας ἔνεκα ὀργῆς· ἀναπαρίστων οὕτω διὰ πλαστικοῦ τύπου τὸ λαμπρὸν ὀμηρικὸν χωρίον :

Ἦ καὶ κυανέησιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·
ἄμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν "Ολυμπον¹.

Τὸ κάτω μέρος τοῦ προσώπου καὶ τοῦ στόματος ποικίλλουσιν ἀναλόγως τῶν ἐκφράσεων, ἃς οἱ τεχνῖται ἤθελον νὰ δώσωσιν εἰς τὴν ὄψιν τοῦ θεοῦ².

Κατὰ τὰς διαφόρους ταύτας ἐκφράσεις αἱ προτομαὶ καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ Διός, τὰ μέχρι ἡμῶν διασωθέντα, δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς τάξεις. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ μνημεῖα, τὰ παριστῶντα

Εἰκ. 9. — Προτομή τοῦ Διός.

Εἰκ. 10. — Ὁ Ζεὺς νικητὴς τῶν Τιτάνων.

τὸν Δία ὡς τὸν ὑψιστον θεὸν ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ καὶ τῇ ἀπείρῳ σοφίᾳ αὐτοῦ. Εἰς τὴν δευτέραν ἀνήκουσι τὰ ἀγάλματα, τὰ παριστῶντα

¹ Ἰλιάδ. Α 528 καὶ ἐφ.

² Βλ. Overbeck Zeus, σ. 66-74, οὗ τὰς παρατηρήσεις συνοψίζομεν.

αὐτὸν ὡς θεὸν τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς ἀστραπῆς. Ἐν τῇ τρίτῃ τέλος κατατακτέαι αἱ ἀπεικονίσεις, αἱ παριστῶσαι αὐτὸν ὡς τὸν πατέρα ἰδίᾳ τῶν ἀνθρώπων, τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόανθρωπον θεόν.

Κάλλιστον ἔργον τῆς πρώτης τάξεως εἶναι ἡ προτομή, ἡ λεγομένη τοῦ Otricoli (*Εἰκ. 9*), νῦν ἐν τῷ Βατικανῷ. Ἡ κεφαλὴ αὐτῇ, ἣν ἐπὶ πολὺ ὑπέλαβον ὡς τύπον τοῦ Φειδίου, ὅθεν εἶναι ἔργον πρώτης τάξεως, ἀλλ' ὅμως παρίστησι τοὺς ἐντελεστάτους καὶ γενικωτάτους χαρακτῆρας τοῦ ἰδεώδους τοῦ Διός. Τὰ μνημεῖα τῆς δευτέρας τάξεως εἶναι σπανιώτερα. Ὑπόδειγμα ἀξιοπαρατήρητον εὑρίσκεται ἐν τινι γιγαντιαίᾳ προτομῇ τοῦ Λούβρου¹, ἐν ᾗ γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὁ νικητὴς τῶν Τιτάνων Ζεὺς. Ἡ κεφαλὴ (*Εἰκ. 10*) εἶναι βραχυτέρα τῆς τοῦ O-

Εἰκ. 11.— Ὁ Ζεὺς καθήμενος.

tricoli, τὸ μέτωπον ἥττον ὑψηλόν, ἡ κόμη κυμαινομένη καὶ εἰς τὰ ὀπισθεν ἐρριμμένη, ὡς εἰ ῥιπίζεται ὑπὸ τοῦ ἀνέμου. «Ὁφείλομεν νὰ ὑποθέσωμεν, λέγει ὁ κ. Fröhner, τὸν θεὸν ὄρθιον ἐπὶ τοῦ τεθρίππου, τὸν δεξιὸν βραχίονα ἔχοντα ὑψωμένον, κεραυνοβολοῦντα τοὺς στασιάσαντας

¹ Ἀρ. 31 ἐν Notice de la sculpture antique, t. I τοῦ κ. Fröhner.

Τιτᾶνας». "Οσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ἀγάλματα τοῦ θεοῦ, ἐν οἷς παρίσταται γλυκὺς καὶ ἀγαθός, ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτάτων εἶναι τὸ ἐνταῦθα ἀπεικονιζόμενον (*Εἰκ. 11*). Τὰ σύμβολα τοῦ Διὸς εἶναι γνωστότατα. Διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ τὸν κεραυνόν· διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὸ σκῆπτρον· εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ εἶναι ὁ ἄετός, ὁ βασιλεὺς τῶν πτηνῶν¹, ὁ ἱπτάμενος ὑψηλότερον ἐπὶ τοῦ κυανοῦ οὐρανοῦ, ὁ ῥιπτόμενος μέχρι τῆς πηγῆς τοῦ φωτός, ὃ ἀτενίζει χωρὶς νὰ θαμβωθῇ. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Διὸς εἶναι συχνάκις ἐστεμμένη διὰ φύλλων δρυός, οὔσης ἱερᾶς αὐτοῦ. Ἡ αἰγίς, ὑφ' ἧς ἐνίοτε περιβάλλεται, ἀναμιννῆσκει τὸν αἰγίοχον θεόν. "Εν τισιν ἀγάλμασιν ὁ πέπλος, ὁ καταπίπτων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ὤμων, εἶναι ἐκ τῶν συμβόλων τοῦ «νεφεληγερέτου» Διὸς, τοῦ κρύπτοντος τὸ φῶς, ἢ ὑπαινίσσεται τὸ χρυσοῦν νέφος, ὅπερ, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν μῦθον, περιέβαλλε τοὺς θεοὺς ἔρωτας τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ συζύγου.

¹ Ὁ ἄετός ἐφίστατο τοῦ σκῆπτρου τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου. Βλ. Πινδ. Πυθ. Α', 68 καὶ ἐφ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΗΡΑ

Ἡ Ἥρα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ὀφείλει εἰς τὴν αὐτὴν φυσιολογικὴν ἰδέαν, ἐξ ἧς καὶ ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη. Εἶναι ἡ μεγάλη θήλεια θεότης τοῦ οὐρανοῦ, οὗ ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ μέγας ἄρρην θεός. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν διαφορῶν μυθολογικῶν χαρακτήρων αὐτῆς.

Ἡ λέξις *Ἥρα*, ἧς τὴν ἐτυμολογίαν ἐζήτησαν ἀλληλοδιαδόχως ἐν τῇ παλαιᾷ αἰολικῇ λέξει *ἔρα*, δηλούσῃ τὴν γῆν¹, ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἥρως, τῷ λατινικῷ *hera*, θηλυκῷ τοῦ *herus*², παράγεται κατὰ πιθανότητα ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ σανσκριτικὸν *svar* ῥίζης, σημαίνουσης τὸν οὐρανόν³. Τὰς πλείστας τῶν ἰδιοτήτων τοῦ κυριάρχου τοῦ οὐρανοῦ κατέχει ὄντως καὶ ἡ Ἥρα, ἐξασκοῦσα, ἀλλ' εἰς ἥττονα βαθμόν, τὴν αὐτὴν καὶ ἐκεῖνος ἐνέργειαν ἐπὶ τῶν οὐρανίων φαινομένων. Ὡς ὁ Ζεὺς, οὕτω καὶ ἡ Ἥρα βρέμει εἰς τὰ οὐράνια ὕψη⁴.

Ἐὺν Βορέῃ ἀνέμῳ πεπιθοῦσα θυέλλας

πέμψας ἐπ' ἀτρύγετον πόντον⁵.

λέγει πρὸς αὐτὴν ὁ Ζεὺς.

Εἶναι ὡσαύτως ὑπὸ τινα ἔποψιν ἡ θεὰ τῆς αἰγίδος, συμβόλου τῆς τρικυμίας, διότι ἡ αἰξ εἶναι ἱερὰ αὐτῆς, ἐν Σπάρτῃ δ' ἔφερε τὸ ἐπίθετον *αἰγοφάγος*⁶. Ὡς ὁ Ζεὺς εἶχε πρῶτους βωμούς τὰς κορυφὰς τῶν

¹ Ἡ ἐτυμολογία αὕτη, ἀσπαστὴ γενομένη ὑπὸ τοῦ Welcker, Griech. Götterlehre I, 363, εἶναι φιλολογικῶς ἀνακριθὴς καὶ ἀσύμφωνος πρὸς τὸν μυθολογικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἥρας.

² Creuzer-Guignaut Relig. de l'antiquité, Βιβλ. VI, κεφ. II.

³ Leo Meyer Bemerk. zur ältesten Gesch. d. Gr. Myth. σ. 18. καὶ G. Curtius Griech. Etym. σ. 120, ἐκδ. ε'. Bopp, Vergl. Grammat., § 127, τ. I', 123.

⁴ Ἰλιάδ. Λ 45.

⁵ Ἰλιάδ. Ο 26.

⁶ Πausan. I', 15, 9. Ζηνόβ. Α', 27.

ὄρεων, οὕτως ἡ Ἥρα εἶναι ἡ θεὰ *Ἀκραία*¹, τιμωμένη ἐπὶ τῶν ἀκροπόλεων, ἐπὶ τῶν λόφων, ἐφ' ὧν σχηματίζονται αἱ καταιγίδες καὶ ἀθροίζονται τὰ ἐκ βροχῆς κατάφορτα νέφη, τὰ ἀρδεύοντα τὴν γῆν. Βασίλισσα τοῦ οὐρανοῦ, ἐξασκεῖ τὴν ἑαυτῆς ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν διατρεχόντων τὸ διάστημα ἀστέρων. Οὕτως ὑποβάλλει εἰς σκληρὰς δοκιμασίας τὸν Ἡρακλέα, τὸν ἡλιακὸν ἥρωα. Ἐν τῇ ἀργείᾳ παραδίδει ἔλεγον, ὅτι ἡ θεὰ ἔσχε τροφούς τὰς θυγατέρας τοῦ ποταμοῦ Ἀστερίωνος, οὗ τὸ ὄνομα φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν οἰκίαν σημασίαν². Ὁμοία ἰδέα ἐξεφέρετο ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ κατ' ἐξοχὴν τῇ Ἥρᾳ ἀφιερωμένου ζώου, τοῦ ταῷ, οὗτινος τὸ πτέρωμα, λάμπον καὶ κατῆστερισμένον, ἦτο τὸ σύμβολον τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ. Τέλος ἀρχαῖαι παραδόσεις ἀνέφερον, ὅτι ἡ θεὰ ἐθελάσθη καὶ ἀνετράφη ὑπὸ τῶν Ὠρῶν³, δηλαδὴ ὑπὸ τῶν ὥρων τοῦ ἔτους, ὧν ἡ κανονικὴ στροφή ἀνανεοῖ καὶ συντηρεῖ τὸν κινήτόν, ἀλλ' αἰώνιον βίον τοῦ οὐρανοῦ. Πᾶσαι αὗται αἱ λεπτομέρειαι συμφώνως καταδεικνύουσιν ἡμῖν ἐν τῇ Ἥρᾳ θεότητα πηγάζουσιν ἐξ ὁμοίας ἰδέας πρὸς τὴν τοῦ Διὸς, οὗτινος αὕτη εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἡ θήλεια μορφή· διαφέρουσι μόνον καθότι τὸ πρόσωπον τῆς Ἥρας σχετίζεται στενώτερον ἢ τὸ τοῦ θεοῦ πρὸς τὰ νυκτερινὰ μετέωρα τοῦ οὐρανοῦ θόλου.

Ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης τῶν ιδιοτήτων τῶν δύο θεῶν ἡ μεταξὺ αὐτῶν προσέγγισις θὰ ἦτο ἰσχυροτάτη. Ἡ Ἥρα, κυρίαρχος τοῦ οὐρανοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀλλ' ἢ ἡ σύζυγος τοῦ Διὸς. Ἐὰν αὕτη δὲν ἐξισοῦτο πρὸς αὐτόν ὡς πρὸς τὴν ἰσχύν, διότι ὁ οὐρανὸς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ δύο κυρίους, ἡ δὲ γυνὴ εἶναι ὑποδεεστέρα τοῦ ἀνδρός, συμμετέχει τοῦλάχιστον τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ βασιλικοῦ μεγαλείου αὐτοῦ.

Ὡς ὁ Ζεὺς ἦτο τέκνον τοῦ Κρόνου, οὕτω καὶ αὕτη, θυγάτηρ αὐτοῦ πρεσβυτάτη οὖσα⁴ ἦτο πασῶν τῶν θεαινῶν τῶν οἰκουσῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἢ μᾶλλον ἀξιοπρεπῆς, σεβαστὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς⁵. Κάθεται ἐπὶ χρυσοῦ θρόνου, ἐγγὺς τοῦ βασιλέως συζύγου αὐτῆς⁶. Ὅταν εἰσέρχεται εἰς

¹ Πausan. 5', 24, 1. Σπράβ. Η', 380. Τὸ ἐπίθετον Βουναία (Πausan. Β', 4, 7) ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν.

² Πausan. Β', 17.

³ Ὠλὴν παρὰ Πausan. Β', 13, 3.

⁴ Ἰλιάδ. Δ 58.

⁵ Ἰλιάδ. αὐτόθι. Ὑμν. εἰς Ἀφροδ. 40-44.

⁶ Ἐξ οὗ τὸ ἐπίθετον χρυσόθρονος.

τὸ θεῖον ἀνάκτορον, πάντες οἱ θεοὶ ὑπανίστανται χαιρετίζοντες ἐν αὐτῇ τὴν ἰδίαν αὐτῶν κυρίαρχον¹. Ἡ ὀργὴ αὐτῆς εἶναι φοβερά ὥς ἡ τοῦ Διὸς, ὅταν δὲ κινῆται ἐπὶ τοῦ θρόνου, σύμπας ὁ Ὀλύμπος τρέμει². Ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῆς μόνον πρὸ τοῦ ὑπερτάτου μεγαλείου καὶ τῆς ἀκαθέκτου ἰσχύος τοῦ ἄρχοντος τοῦ κόσμου προσκλίνουσιν.

Ἡ ἔνωσις τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας γόνιμον θέμα προσήνεγκε τῇ μυθολογικῇ τῶν Ἑλλήνων φαντασίᾳ, ἀρεσκομένη νὰ παριστᾷ τὰς δύο μεγάλας οὐρανίας θεότητας ὅτε μὲν ἐν μέσῳ τῶν ἡδουπαθῶν ἡδονῶν τοῦ ὕμεναίου αὐτῶν, ὅτε δ' ἐν μέσῳ τῶν θορυβωδῶν ἐρίδων τοῦ συζυγικοῦ βίου. Ἡ διπλῇ αὐτῇ ἔννοια ἀναλογεῖ, ὥς θὰ ἴδωμεν, πρὸς τὰς ἀντιθέσεις, αἱ παριστᾷ ἡ ὄψις τοῦ οὐρανοῦ. Λέγουσιν, ὅτι ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἥρα ἐγνωρίσθησαν καὶ ἡγαπήθησαν πολὺ πρὶν καταστῶσιν οἱ κύριοι τοῦ Ὀλύμπου ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Κρόνου εἶχον μυστικὰς σχέσεις, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν γονέων αὐτῶν³. Ἡ παράδοσις αὕτη, θεογονικῆς καταγωγῆς, ἔτεινε προφανῶς εἰς τὴν ἐξομοίωσιν τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας πρὸς τὴν τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ῥέας, τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας, δείκνυσι δὲ ἡμῖν ἐν ταῖς δύο θεότησι τὸ ἀθάνατον ζεῦγος τῆς ἀρχαίας ἀρίας μυθολογίας, οὗ ἡ γόνιμος ἔνωσις διατηρεῖ ὅλον τὸν βίον τῆς φύσεως. Ὁ τόπος τῆς πρώτης συναντήσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας ἦτο ἡ χώρα τῶν Ἑσπερίδων, ἐν ᾗ λαμπρὰ καὶ θαυμασία φύεται βλάστησις. Ἐκ τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου τῶν οὐρανίων συζύγων διέφυγον τὰ κύματα τῆς ἀμβροσίας, πηγῆς τοῦ ἀθανάτου βίου⁴. Ὁμοίως φύσεως εἰκὼν εἶναι καὶ ἡ ἀργεῖα παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Ζεὺς ὑπὸ μορφὴν κόκκυγος ἠνώθη τῇ Ἥρᾳ⁵. ὁ κόκκυξ εἶναι πρᾶγματι τὸ πτηνόν, τὸ ἐπὶ τῶν κλάδων τῆς ὀρυός, ὅπου κρύπτεται, ἀγγέλλον διὰ τοῦ μονοτόνου αὐτοῦ ἁσματος τὴν προσέγγισιν τοῦ ἔαρος καὶ τῶν ζωοποιῶν τοῦ θέρους βροχῶν⁶. Ἡ σκηνὴ τῆς ἀποπλανήσεως τοῦ Διὸς ὑπὸ τῆς Ἥρας ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰδῆς⁷ ἐστὶ σημαντικωτέρας λεπτομερείας παρέχει :

¹ Ἰλιάδ. Ο 84 καὶ ἐφ.

² Ἰλιάδ. Θ 198.

³ Ἰλιάδ. Ζ 295.

⁴ Εὐριπ. Ἰππ. 748.

⁵ Πausan. Β', 17, 4.

⁶ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 486.

⁷ Ἰλιάδ. Ε 153-353.

Ἦ ῥα καὶ ἀγκὰς ἔμαρπτε Κρόνου παῖς ἦν παράκοιτιν
 τοῖσι δ' ὑπὸ χθῶν διὰ φύεν νεοθηλέα ποίην,
 λωτόν θ' ἐρσήεντα ἰδὲ κρόκον ἡδ' ὑάκινθον
 πυκνὸν καὶ μαλακόν, ὃς ἀπὸ χθονὸς ὑψόσ' ἔεργεν.
 Τῷ ἔνι λεξάσθην, ἐπὶ δὲ νεφέλην ἔσσαντο
 καλὴν χρυσεῖην· στυλῖναι δ' ἀπέπιπτον ἔερσαι.

Ἡ αἰφνιδία αὕτη τοῦ ἐδάφους βλάστησις, τὸ χρυσοῦν αὐτὸ νέφος, αἱ ὀροσογόναι σταγόνες, τί ἄλλο εἶναι ἢ τῆς γονιμότητος τῆς γῆς εἰκὼν κατὰ τὰς ἑαρινὰς ὥρας, ἡ «*florida novitas*», περὶ ἧς ἀναφέρει ὁ Δουκρήτιος, ἡ βλάστησις, ἧς ἡ πολυτελής ὀρόσος φαίνεται ὀφειλομένη εἰς τοὺς ἔρωτας τῶν δύο μεγάλων θεοτήτων, εἰς τὴν σύγχρονον ἐνέργειαν τοῦ θερμοῦ καὶ λάμποντος οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν ἀναθυμιάσεων, αἵτινες διαλύονται εἰς βροχὴν, ὅπως εἰσδύσωσιν ἐντὸς τῆς γῆς καὶ ζωογονήσωσι τὴν κατὰ τοὺς μῆνας τοῦ χειμῶνος ληθαργούσαν ζωήν; Καὶ ἀληθῶς, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔαρος ἡ ἑλληνικὴ λατρεία ἐώρταζε τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐνώσεως ταύτης, τοῦ ἱεροῦ τούτου γάμου, ὡς ἀπεκάλουν αὐτόν¹. Ἐν Ἀργεὶ καὶ Σάμῳ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἥρας, διὰ νέων ἀνθέων ἐστεμμένον² καὶ διὰ μεγαλοπρεποῦς νυμφικῆς ἐσθῆτος κεκοσμημένον, περιεφέρετο ἐν μεγάλῃ πομπῇ συνοδευόμενον ὑπὸ τοῦ ὑμεναίου ὀδηγοῦντος τὴν νύμφην πρὸς τὸν θεῖον αὐτῆς σύζυγον³. Ἡ γῆνιν εἰκὼν τοῦ οὐρανοῦ ὑμεναίου ἦτο ἡ τοῦ ἔαρος, ἐκφραζομένη ἐν τῇ αἴγλῃ τῆς παρθενικῆς αὐτοῦ καλλονῆς καὶ ἐν τῇ ἰσχύϊ τῆς χαρτοποιοῦ αὐτοῦ γονιμότητος;

Ἐὰν ὁ ἑαρινὸς οὐρανὸς παρῆγεν ἐντυπώσεις εὐθύμου χαρᾶς καὶ ἐρωτικῶν ἐνώσεων, ἡ ὄψις τοῦ θερινοῦ καὶ χειμερίου οὐρανοῦ, τοῦ συχνάκις ταρασσομένου, τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐξεμούντος χειμάρρους βροχῆς, ὀπόθεν ἐκρήγνυνται μετ' αἰφνιδίας ὀρμῆς αἱ καταιγίδες, ἔπρεπε τούναντίον νὰ ὑπαγορεύσῃ τὴν ἰδέαν θορυβωδῶν ἐρίδων, αἵτινες ἔφερον εἰς διδάσασιν τὸ οὐράνιον ζεῦχος. Ἡ πάλῃ τῶν δεδεμένων στοιχείων

¹ Τὰ τὴν σκηνὴν ταύτην συχνάκις ἀπεικονίζοντα μνημεῖα, ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων, ἐγέναντο τὸ ὑποκείμενον ἰδίας μελέτης τοῦ κ. R. Förster: *Die Hochzeit des Zeus und der Hera*, Progr. Brerlau, 1867. Overbek, *Griech. Kunstmyth.* Hera, κεφ. II.

² Ἐξ οὗ τὸ ἐπίθετον *ἀνθεῖα* (Παυσαν. Β', 22, 1. 17, 2).

³ Ἡ ἐορτὴ τῶν *Δαιδάλων*, ἀγομένη ἐν Βοιωτίᾳ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀσωποῦ καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Κιθαιρώνος, πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας νυμφευομένης (Παυσαν. Θ', 25, 3), ἔσχε τὴν αὐτὴν σημασίαν.

κατέστη ἐν τῇ μυθολογικῇ γλώσσῃ ἡ τρομερὰ ὄργῃ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, ὧν ἡ ἔνωσις διεταράχθη ἐπὶ στιγμὴν ὑπὸ τῆς διχονοίας. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ ἄναξ τῶν θεῶν ἀναμνησκει τὴν σύζυγον αὐτοῦ, ὅτι ἡμέραν τινὰ ἐκτύπησεν, ἐπλήγωσε καὶ ἐκρήμνισεν ἐκ τοῦ Ὀλύμπου τὸν Ἥφαιστον, προσπαθήσαντα νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτήν¹. εἰκὼν τοῦ ἀνατετραμμένου οὐρανοῦ, μεταμορφωθέντος εἰς ὀργίλον θεόν, ὅστις ἐκ τοῦ κόλπου τῶν νεφῶν, ἀ συνέλεξε, μαστιγοῖ τὸν ἀέρα διὰ τῆς ράβδου τῶν τρικυμιῶν καὶ κρημνίζει ἐπὶ τῆς γῆς τὰ σπινθηροβολοῦντα τοῦ κεραυνοῦ φῶτα. Ἡ Ἥρα καταδικάσθη ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς ἄλλην τιμωρίαν· εἰς ἑκάτερον τῶν ποδῶν ἀνήρτησεν ἄκμονα, ἔδεσε τὰς χεῖρας αὐτῆς δι' ἰσχυροτάτων χρυσῶν δεσμῶν, καὶ οὕτω, λέγει ὁ Ζεὺς, ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν ἐκρέμω².

Ὁ Ζεὺς εἶναι ὄντως πανσθενὴς θεός, δυνάμενος κατ' ἀρέσκειαν νὰ καταδικάζῃ εἰς ἀκινήσιαν τὰ κινητὰ στοιχεῖα τοῦ οὐρανοῦ³. Ἀλλ' ἡ Ἥρα δὲν ὑπομένει ἀγογγύστως τὴν ἰσχὺν τοῦ συζύγου. Βοηθουμένη ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς θὰ κατάρθου νὰ δέσῃ αὐτόν, ἐὰν μὴ ἡ Θέτις ἐκάλει εἰς βοήθειαν τοῦ Διὸς τὸν θαλάσσιον γίγαντα Αἰγαιόνα⁴. Ἐνίοτε φαίνεται ὑπερασπίζουσα τοὺς ἡττηθέντας Τιτᾶνας, τὰς σκοτεινὰς δυνάμεις, καθ' ὧν ἐθριάμβευσεν ὁ λάμπων τοῦ οὐρανοῦ θεός⁵. Ἐν στιγμῇ παραφορᾶς κατὰ τοῦ Διὸς τίκτει μόνη τὸν Τυφωέα, τὸ ἑκατὸν κεφαλὰς καὶ φοβεράν φωνὴν ἔχον τέρας, προσωποποιήσιν τῆς ὀρμητικῆς λαίλαπος⁶. Ἡ ὄργῃ καὶ αἱ ἀντιστάσεις αὐτῆς τῆς Ἥρας καταδεικνύουσιν, ὅτι ἔχει τὴν ἰσχὺν τοῦ ἀνατρέπειν τὸν οὐρανόν. Θεότης τῆς καταιγίδος καὶ τῆς τρικυμίας εἶναι διὰ τοῦτο μῆτηρ τοῦ Ἄρεως. Μετέχει σπουδαίως τῶν πρὸ τῆς Τροίας συναφθειῶν μαχῶν. Τὸ βίαιον καὶ ἀκάθεκτον πάθος αὐτῆς ἤθελε νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ φθέρῃ τοὺς Τρῶας. Οἱ πολεμικοὶ ἀγῶνες, οὓς πρὸς τιμὴν αὐτῆς ἐτέλουν παρὰ τὸ Ἑραιοὶ τοῦ Ἄργους, ἡ διέλασις τῶν ὀπλισμένων ἀνδρῶν, ἀποτελοῦσα μέρος τῶν ἐορτῶν αὐτῆς ἐν Σάμῳ⁷, τὸ ἐπίθετον

¹ Ἰλιάδ. Α 586.

² Ἰλιάδ. Θ 18.

³ Τοιαύτη ἡ τοῦ Preller ἐρμηνεία Griech. Mythol. I, σ. 130.

⁴ Ἰλιάδ. Α 396.

⁵ Ἰλιάδ. Θ 478.

⁶ Ὑμν. Ἀπόλλ. Πυθ. 128.

⁷ Ἀθήν. ΙΒ', 30.

ὀπλοσμία, ὅπερ ἔφερεν ἐν "Ηλιδι¹, ἀναμνησκουσι τὸν πολεμικὸν χαρακτῆρα τῆς θεᾶς, δυναμένης νὰ ταραξῇ τὴν εἰρήνην τοῦ οὐρανοῦ καὶ νὰ ἀπολύσῃ τὸν πόλεμον.

Ἄλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς θρησκείας τῆς "Ηρας, εἰς ἣν ἐνωρὶς ἀπεδόθη ἡθικὴ ἔννοια. Διὰ τοὺς "Ελληνας ἡ βασίλισσα τοῦ οὐρανοῦ ἦτο πρὸ παντὸς ἱερὸν γυναικὸς ὑπόδειγμα καὶ θεῖος τύπος συζύγου. Εἶναι ἡ λευκώλενος θεά, ἡ εὐγενὴς καὶ ἐπαγωγὸς τὴν μορφήν, ἡ κρατοῦσα ἐν ταῖς χερσὶ τὰς Σειρῆνας², σύμβολα τῶν θεληγῆτρων τοῦ ὕμεναίου· αἱ χάριτες αὐτῆς εἶναι ἀγναί, ἡ δὲ καλλονὴ ἀξιοπρεπὴς καὶ αὐστηρά. Συζευχθεῖσα μετὰ τοῦ Διὸς παρθένος ἀγνή, οὐδένα ἐγνώρισεν ἕτερον ἔρωτα ἢ τὸν πρὸς αὐτόν· ἐπειδὴ δ' αὕτη ἐσεβάσθη τὴν ἱερότητα τῶν γαμικῶν δεσμῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὰς ἀπιστίας τοῦ συζύγου αὐτῆς. Εἶναι ἡ καθαρὰ εἰκὼν τῆς ἀγνῆς, πιστῆς καὶ ζηλοτύπου γυναικός. Οὕτω προΐσταται τῶν νομίμων ἐνώσεων ὡς γαμήλιος, ὁ δὲ ἀττικὸς μὲν Γαμηλιὼν ἦτο αὐτῇ ἀφιερωμένος. Ἡ μυθολογία ἀνέλυσεν, οὕτως εἰπεῖν, τὸν τύπον τοῦτον τῆς "Ηρας, παριστῶσα αὐτὴν ἐν ταῖς διαφόροις φάσεσι τῆς γυναικείας ὑπάρξεως.

Κατὰ τινὰ ἀρχαδικὴν παράδοσιν³, Τήμενος ὁ υἱὸς τοῦ Πελασγοῦ, τρία ἱερά εἰς τὴν "Ηραν ἀφιέρωσε· τὸ πρῶτον εἰς τὴν θεάν *Παῖδα* ἔτι ἢ *Παρθερίαν* ἔτι θεάν· τὸ δεύτερον εἰς τὴν *Τελείαν*, γενομένην σύζυγον τοῦ Διός· τὸ τρίτον εἰς τὴν κεχωρισμένην τοῦ συζύγου αὐτῆς *χῆραν*. Ὅτε μὲν ἦτο ἡ θεὴ νύμφη (*νυμφευομένη*), κεκοσμημένη διὰ τοῦ πέπλου τοῦ ὕμεναίου, ὅτε δὲ ἡ σύζυγος, ἥτις πρὸς τὰ ὀπισθεν τὸν πέπλον ῥίπτουσα (*Εἰκ. 12*), εἰσέρχεται εἰς τὰ δώματα τοῦ συζύγου, ὅπου «κλῆδας γάμου φυλάττει»⁴· ὅτε δὲ ἡ γυνή, ἡ ἐκπληροῦσα τὸ ἔργον τοῦ γάμου (*ζυγία*). Κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν, ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῶν καρπῶν τῆς νομίμου ἐνώσεως, καὶ ἔρχεται ἄρωγός εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ὠδίνων τοῦ τοκετοῦ καταλαμβανομένης μητέρας. Ἐχει θυγατέρα τὴν

Εἰκ. 12.—Προτομή πελοφόρου "Ηρας.

¹ Δυκόφρ. Ἀλεξ. 614, 857.

² Τὰ ἐν Λέσβῳ τελούμενα *Καλλιστεῖα* τῇ λατρείᾳ αὐτῆς ἀπεδίδοντο (Σχόλ. Ἰλιάδ. I 129).

³ Πausan. Η', 22, 2.

⁴ Ἀριστοφ. Θεσμοφ. 976-977.

Ελλείθνιαν, τὴν θεὰν τῆς μητρότητος, ἐπὶ ἀρχαίων δὲ μνημείων παρίσταται ἢ ἰδίᾳ κρατοῦσα ἀνὰ χεῖρας τὴν ψαλίδα καὶ τὰ τῶν μαιῶν σύμβολα¹. Ἐν γένει ἡ προστασία αὐτῆς ἐκτείνεται ἐπὶ παντός τοῦ γυναικείου βίου, ἐν αὐτῇ εὐρίσκοντος τὸ οὐράνιον αὐτοῦ ὑπόδειγμα. Οὕτως οἱ Ἕλληνες, θέλοντες νὰ τιμήσωσι τὸ ἰδεῶδες τῆς συζύγου, ὁποῖον φύσει ἡ ἡθικὴ αὐτῶν ὑπελάμβανε, μετέθεσαν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ὀλύμπου τὴν εὐγενῆ αὐτῆς εἰκόνα.

Κύριον κέντρον τῆς λατρείας τῆς Ἥρας ἐν Ἑλλάδι ἦτο τὸ Ἄργος², ἐνθα εὐρίσκετο ὁ μεγαλοπρεπέστατος ναός, ὁ ἀφιερωμένος αὐτῇ τὸ ἄγαλμα αὐτῆς, ἔργον τοῦ Πολυκλείτου, ἦτο ἐκ τῶν θαυμασίων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ὁ ἰδιαιτέρος σεβασμός, δι' οὗ περιεβάλλετο ἡ ἀργεῖα θεότης, αἱ παμπληθεῖς πρὸς τιμὴν αὐτῆς τελούμεναι ἐορταί, αἱ ἐγγύριοι περὶ αὐτῆς παραδόσεις, ἐφαίνοντο ὑποδεικνύουσαι τοῖς Ἑλλησιν, ὅτι ἐκεῖ ἦτο ἡ κοιτίς τῆς θρησκείας αὐτῆς :

Ἦ τοι ἐμοὶ τρεῖς μὲν πολὺ φίλταται εἰσι πόλεις,

Ἄργος τε Σπάρτη τε καὶ εὐρυάγυια Μυκῆνη³.

Ἄλλ' ἡ Σάμος διημφισβήτει πρὸς τὸ Ἄργος τὴν τιμὴν τῆς ἰδρύσεως τῆς λατρείας τῆς Ἥρας. Οἱ Σάμιοι διετείνοντο, ὅτι ἡ θεὰ ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ αὐτῶν, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰμβράσου ποταμοῦ, ἐγγὺς λύγου, ἣν ἐδείκνυσαν ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παισανίου⁴. Ἐλεγον δὲ ὅτι οἱ οἰκοδομήσαντες τὸν ναὸν ἦσαν Λέλεγες, λαὸς ἀρχαῖος τῆς δυτικῆς Ἑλλάσσης Ἀσίας, τῶν χρονογράφων δὲ τις αὐτῶν, ὁ Μηνόδοτος, διηγεῖτο περὶ τούτου περίεργον παράδοσιν⁵. Τὰ εἰκονογραφημένα μνημεῖα συμφωνοῦσι πρὸς τὰς παραδόσεις ταύτας, ὑποδεικνύοντα, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Ἥρα προέρχεται ἐκ τῆς θεᾶς τῆς Σάμου, ἥτις εἶναι κυρίως μία τῶν μορφῶν τῆς μεγάλης θεᾶς Μητρὸς τῆς Ἀσίας προερχομένης ἐκ Χαλδαίας⁶.

¹ Welcker *Kleine Schriften* III, 199.

² Περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἥρας καὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἰδὲ σημείωσιν τοῦ x. Vinet (*Cruzer-Guigniaut Relig. de l'Antiquité*, t. II, μέρ. 3ον, σ. 1291). Wieseler ἄρθρ. Juno ἐν *Real Encyclopädie*. Gerhard. *Griech. Mythol.* § 214-218 κτλ.

³ Ἰλιάδ. Δ 51.

⁴ Ἀθην. ΙΕ', σ. 672.

⁵ Ἡ γνώμη αὕτη, ὑποστηριχθεῖσα κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Cruzer (*Relig. de l'antiquité*, βιβλ. XI, κεφ. II) καὶ ὑπὸ τοῦ Böttiger (*Ideen zur Kunstmy-*

Τὰ πρῶτα καὶ βάνανυσα τῆς Ἥρας ἀγάλματα, ὡς ὁ μακρὸς ἐν Ἀργεὶ ὀρώμενος κίων, ὁ κορμὸς τοῦ τετραγώνου δένδρου, τοῦ παριστῶντος αὐτὴν ἐν Κιθαιρῶνι, ἡ μόλις λεπτυνθεῖσα δοκός, εἰδῶλον αὐτῆς ἐν Σάμῳ, οὐδεμιᾶς προσοχῆς εἶναι ἄξια. Τὰ ἀρχαῖα τῆς Σάμου νομίσματα δίδουσιν ἡμῖν ἰδέαν τινὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ξυλίων ἀγαλμάτων, ἐκείνου ἱσως, ὃ ἀπέδιδον εἰς τὴν σμίλῃν τοῦ Σμίλῆος¹. Ἡ θεὰ ἵσταται ὀρθία, τὰς χεῖρας στηρίζουσα ἐπὶ δύο ὑποστατῶν, τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένη διὰ τοῦ πάλου, ὅλον δὲ τὸ σῶμα διὰ μακροῦ πέπλου. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο λίαν ἀτελῶς ἐκφράζει τὸν τύπον τῆς Ἥρας τοῦ Πολυκλείτου. Ὡς ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἀθηνᾶ τὴν ἰδεώδη αὐτῶν εἰκόνα ὤφειλον τῷ Φειδίᾳ, οὕτως οὐδεμία ἀπεικόνισις τῆς Ἥρας ὑπερέβαινε ἐκείνην, ἣν συνέλαβε καὶ ἀπεικόνισεν ὁ Πολύκλειτος, «λευκῶλενον, ἐλεφαντόπηχυν, εὐῶπιν, εὐείμονα, βασιλικὴν, ἰδρυμένην ἐπὶ χρυσοῦ θρόνου», ὡς λέγει Μάξιμος ὁ Τύριος².

Ἡ βραχεῖα περιγραφὴ τοῦ Πausανίου, ἡ οὐδὲν περὶ τοῦ χαρακτηροῦ τῆς Ἥρας διδάσκουσα ἡμᾶς, καταδεικνύει τοῦλάχιστον τὰ χαρακτηριστικὰ σύμβολα, δι' ὧν ὁ Πολύκλειτος συνώδευσε τὴν ἀπεικόνισιν ταύτην. «Τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Ἥρας ἐπὶ θρόνου κάθηται μεγέθει μέγα, χρυσοῦ μὲν καὶ ἐλέφαντος· ἔπεστι δὲ οἱ στέφανος Χάριτας ἔχων καὶ Ὡρας ἐπειργασμένας, καὶ τῶν χειρῶν τῇ μὲν καρπὸν φέρει ροιᾶς, τῇ δὲ σκήπτρον· κόκκυγα δὲ ἐπὶ τῷ σκήπτρῳ καθῆσθαι³». Ἐκάστη τῶν λεπτομερειῶν τούτων ἔχει μυθολογικὴν σημασίαν. Ὁ θρόνος καὶ τὸ

thologie, II, 14) ἐπὶ μακρὸν ἡμφισθητήθη. Ὁ Ἡρόδοτος, λέγουσιν, ὁ πάντοτε διατεθειμένος ν' ἀποδίδῃ καταγωγὴν ξένην εἰς τὰς ἐλληνικὰς θεότητας, σαφῶς ἀναφέρει (B', 50) τὴν Ἥραν μεταξὺ τῶν θεοτήτων τῶν Πελασγῶν. Κατὰ τὰς ἀρχαῖα δὲ παραδόσεις (Pausan. H', 22, 2), ὁ ἐπιστατήσας κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τῆς θεᾶς καὶ τὰ πρῶτα αὐτῆς ἱερὰ ἀνεγείρας εἶναι υἱὸς τις τοῦ Πελασγοῦ. Τέλος, ἐὰν ἡ Ἥρα ἦτο ξένη τοῖς πρώτοις κατοικοῖς τῆς Ἑλλάδος, δυσκόλως κατανοεῖται πῶς τόσον ἐνωρὶς διεισιράσθη μετὰ τοῦ Διὸς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ὀλύμπου (Vinet παρὰ Creuzer-Guigniaut, βιβλ. προμν.) Οἱ λόγοι οὗτοι οὐδόλως εἶναι ἀβεντικοί. Σήμερον, ὅτε αἱ ἀσιατικαὶ θρησκείαι εἰσι κάλλιον ἐγνωσμένα, δύσκολον εἶναι νὰ μὴ παραδεχθῶμεν τὴν συγγένειαν τῆς σαμίας θεότητος ἀφ' ἐνὸς μετὰ τῆς ἐλληνικῆς Ἥρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τῆς μεγάλης ἀσιατικῆς θεότητος.

¹ Bl. Förster. Ueber die ältesten Herabilder, Progr. Breslau, 1868. Overbeck, Griech. Kunstmythol. Héra, σ. 12 καὶ ἐφ.

² Δόγ. ΙΔ', 6.

³ Pausan. B', 17, 4.

σκηπτρον δηλοῦσι τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς κυριάρχου τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ κόκκυξ αἰνίττεται τὸν ἱερόν ὑμέναιον τῶν οὐρανίων συζύγων, τὴν φαιδρὰν ἔνωσιν, τὴν ζωογονοῦσαν τὴν φύσιν καὶ ἀναφύουσιν τὴν ἑαρινὴν βλάστησιν. Ἡ ῥοιὰ εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ συζυγικοῦ ἔρωτος τῆς νεαρᾶς συζύγου τοῦ Διὸς καὶ τῆς γονιμότητος αὐτῆς. Τοῦ δὲ στεφάνου, εἰδούς διαδήματος ἢ στέμματος, ὑψωμένου κατὰ τὸ μέσον, λεπτοῦ κατὰ τὰς ἄκρας κοσμοῦντος τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς τοῦ Πολυκλείτου, ὅπερ ἐπὶ πλείστων προτομῶν καὶ ἀγαλμάτων βλέπομεν, ἡ σημασία εἶναι ἤττον καταφανής. Ὁ στέφανος εἶναι παραλλαγή τις τοῦ πόλου, ἑτέρου κοσμήματος, σχήματος κυλινδρικοῦ, στέφοντος συνήθως τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς, καὶ ἐξ οὗ ὁ Gerhard¹ ἐνόμισεν, ὅτι ἀνεγνώρισε σύμβολόν τι τοῦ οὐρανοῦ θόλου, ἀναλόγου πρὸς τὴν ἡμισέληνον καὶ τοὺς ἀστέρας, τοὺς συνοδεύοντας ἐνίοτε τὰς ἀπεικονίσεις τῆς Ἥρας, ἐπὶ τῶν σαμιακῶν μάλιστα μνημείων. Πιθανώτερον ὅτι ὁ πόλος καὶ ὁ στέφανος προσεγγίζουσι πρὸς τὸ *modius*, ὅπερ φέρουσιν αἱ ἀσιατικαὶ θεότητες, σύμβολον τῆς ἀφθονίας. Τοῦτο σημαίνει τὰ φυτικὰ κοσμήματα, τὰ συνήθως τὴν κόμην τῆς θεᾶς κοσμοῦντα², καὶ ἡ ἀπεικονίσις τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Ὠρῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πολυκλείτου. Αἱ θεότητες αὗται ὑπαινίσσονται πράγματι τὴν ἑαρινὴν λάμπιν καὶ τὴν ὀριμότητα τῶν καρπῶν, οὗς τὸ θέρος παράγει.

Ἐκ τῶν μνημείων, τῶν διατηρησάντων ἡμῖν τὸν τεχνικὸν τύπον τῆς Ἥρας, ὧν τινὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀμέσως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Πολυκλείτου προέρχονται, εἰκάζομεν, ὅτι ὁ τεχνίτης παρέστησε τὴν θεὰν ὑπὸ χαρακτηριστικὰ γυναικὸς ἐν τῇ ἀκμαζούσῃ τῆς ἡλικίας ὀριμότητι καὶ ἐν θαυσιεῖ τοῦ σχήματος τελειότητι. «Ἦτο, λέγει ὁ Otfried Müller, ἡ ἰδεώδης εἰκὼν δεσποίνης ἐχούσης καλλονήν, ἣν ὁ χρόνος ἐσχημάτισε, καὶ εἰς ἣν οὐδὲν δύναται νὰ προστεθῇ, ἀλλὰ καλλονὴν ἀναλλοίωτον ἐκ τῶν πηγῶν τῆς νεότητος ἐπιρρωννυμένην». Ὁ κ. Overbeck ἐπίστευσεν, ὅτι ἀνεκάλυψε τὰ στοιχεῖα τοῦ ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου πλασθέντος τύπου ἐν τῇ κεφαλῇ, τῇ εἰκονιζομένῃ ἐπὶ τινων νομισμάτων αὐτονόμων τοῦ Ἀργαίου, ἀληθῶς χαρακτηριστοῦ ἀξιοπαρατηρήτου³. Ἀλλ' ἐὰν ζητήσῃ τις νὰ ἀναπλάσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν θὰ παρῇγεν ἡ ὄψις τῆς θεᾶς τοῦ Ἀργαίου, φρονιμώ-

¹ Text zur antik. Bildwerken σ. 29.

² Βλ. τὴν προτομὴν τῆς Villa Ludovisi εἰκ. 13.

³ Overbeck Héra, Münztaf. II, n° 6.

τερον εἶναι νὰ θαυμάσῃ τὴν κολοσσιαίαν προτομὴν τῆς Villa Ludovisi (Εἰκ. 13), τὴν ἐντελεστάτην εἰκόνα τῆς Ἥρας, ἣν ἡ ἀρχαιότης

Εἰκ. 13. — Προτομή τῆς Ἥρας.

διέσωσεν ἡμῖν. «Εἰς τὴν προτομὴν ταύτην, λέγει λεπτὸς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης κριτής¹, ἀνήκει ἡ τιμὴ τῆς ἀληθοῦς ἐλληνικῆς Ἥρας. Οἱ μεγάλοι ὀφθαλμοί, σημεῖον χαρακτηριστικόν, τὸ σοβαρὸν στόμα, ἡ κόμη ἡ ὑπὸ πλούσιον διάδημα ἠνωμένη ὅπως περιστέψῃ διὰ τῶν κανονικῶν αὐτῆς βοστρύχων τὸ ἐντελέστατον ὡσεὶδὲς πρόσωπον, τὸ πᾶν ἐκπλήττει καὶ ἐλκύει τὸν θαυμασμόν. Πρὸ τοῦ ἐντελοῦς τούτου ἔργου τὰ ὀνόματα τοῦ Πολυκλείτου, Ἀλκαμένους καὶ Πραξιτέλους, τῶν ἀλλεπαλλήλως τὸ ἰδεῶδες τῆς Ἥρας πλασάντων, φθάνουσιν ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ θεατοῦ».

Μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων τῆς Ἥρας, ἐκ τῶν ἀξιολογωτάτων εἶναι τὸ τοῦ Βατικανοῦ, εἰκονιζόμενον ἐνταῦθα (Εἰκ. 14). Ἡ θεά, εὐκόλως ἀναγνωριζομένη ἐκ τοῦ στέφανος τὴν κεφαλὴν αὐτῆς πόλου, παρίσταται ὀρθία, κρατοῦσα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς τὸ σκήπτρον καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὴν φιάλην, τὴν προωρισμένην ὅπως δέχεται τὰς προσφορὰς τῶν λατρευτῶν αὐτῆς. Φέρει τὸν ποδῆρην χιτῶνα καὶ τὸ ἱμάτιον τὸ καλυπτὸν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ὀσφύος. Ἡ ὄψις ἦτον σοβαρὰ τῆς προτομῆς τῆς Villa Ludovisi, τὸ δὲ στήθος ἀνοικτότερον ἢ ὅσον συνήθως εἶναι, δεικνύει ὅτι ὁ τεχνίτης, ἐκφράζων τὸν τύπον τῆς Τελείας Ἥρας (Juno Pronuba), ἠθέλησε νὰ προσεγγίσῃ αὐτὸν πρὸς τὸν τῆς Ἀφροδίτης².

¹ Ὁ κ. E. Vinet, σημ. II τοῦ βιβλίου VI Relig. de l'antiquité τοῦ Creuzer Guigniaut.

² Müller-Wieseler, Denkm. d. alten Kunst. II. pl. IV, n. 56.

Εἰκ. 14. — Ἡ Τελεία Ἥρα τοῦ Βατικανοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΘΗΝΑ

*Aθηνᾶ*¹ ἡ τοῦ Διὸς θυγάτηρ ἔχει ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ πολυ-
 λαποῦς χαρακτῆρας, οὓς δύσκολον φαίνεται νὰ ἐπαναγάγωμεν εἰς τὴν
 ἐνότητα ἀρχικῆς τινος ἐννοίας. Ἡ συγκριτικὴ μυθολογία προσεπάθησε
 νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἀνάγουσα ἡμᾶς μέχρι τῆς πρώτης ἀρχῆς,
 ἣς οἱ ποικίλοι μῦθοι καὶ αἱ ἄπειροι ιδιότητες θὰ ἦσαν ἡ διευκρίνισις τῆς
 θεότητος ταύτης. Κατὰ τὸν Max Müller, ἡ ἐλληνικὴ λέξις *Aθηνᾶ*
 εἶναι τύπος ἡλλοιωμένος κατὰ τι τῆς σανσκριτικῆς *Acharā* (ἡ καλ-
 ούσα), ἥτις εἶναι ἐκ τῶν ἐπιθέτων τῆς Ἡοῦς². Κατὰ τὸν κ. Schwartz,
 τοῦναντίον³ ἡ *Aθηνᾶ* εἶναι θεότης τῆς ἀστραπῆς. Τίς τῶν δύο τού-
 των διαφόρων ἐρμηνειῶν εἶναι ἡ ἐναργεστέρα, ἡ κάλλιον τὰς ἐλληνικὰς
 παραδόσεις ἀποδίδουσα; Τοῦτο δυνάμεθα ἴσως νὰ πορισθῶμεν ἐκ
 προσεκτικῆς ἀναλύσεως τοῦ μύθου τῆς *Aθηνᾶς*.

Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐπιθέτων τῆς θεᾶς εἶναι *Τριτογένεια*: «ἡ
 ἐκ τοῦ Τρίτου γεννηθεῖσα, ἡ κόρη τοῦ Τρίτου». Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ
 ἐπιθέτου τούτου δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ συμβουλευθῶμεν τὰς Βέδας καὶ
 μάθωμεν, ὅτι οἱ πρῶτοι Ἄριοι ἐγνώρισαν θεόν τινα Τρίταν, βασι-
 λεύσαντα ἐπὶ τῶν ὕδατων⁴. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀρκεῖ νὰ δώσῃ
 ἡμῖν τὴν κλειδα. Τὸ ὄνομα *Τρίτος* δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τοῦ *Τρί-
 τωρος*, θαλασσίου θεοῦ, οὗ ἡ ῥίζα ἀνευρίσκεται ἐν τῇ *Ἀμφιτριτῇ*,
 θαλασσίᾳ θεᾷ; Πλὴν τούτου, γινώσκομεν, ὅτι ὑπῆρχον ἐν Βοιωτίᾳ,
 Θεσσαλίᾳ καὶ Ἀρκαδίᾳ χεῖμαρροι φέροντες τὸ ὄνομα *Τρίτων*, καὶ

¹ *Ἀθήνη* εἶναι ὁ ἐπικός τύπος, *Aθηνᾶ* ὁ ἄττικὸς καὶ ὁ πεζὸς ἐν γένει, ἐπο-
 μένως καὶ συνηθέστατος. Οἱ ἄλλοι τύποι τῆς λέξεως εἶναι *Ἀθηναίη* καὶ *Ἀθη-
 ναία* (ἐπ. καὶ ἰων.) *Ἀθάρα* καὶ *Ἀθαρία* ἢ *Ἀθαράα* (δωρ.).

² Science du langage, Nouv. leç. t. II, σ. 252 τῆς μεταφρ. τῶν κ.κ. G.
 Perrot καὶ Harris. Ὁ Max-Müller παρατηρεῖ, ὅτι ἡ λέξις ἅπαξ μόνον ἀπαντᾷ
 ἐν ταῖς Βέδασις, ὅπερ δύνανται νὰ παράσχῃ ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς ἐτυμολο-
 γίας, ἣν διατείνεται νὰ εἰσαγάγῃ.

³ Der Ursprung der Mythologie σ. 83 καὶ ἐφ.

⁴ Bréal, Hercule et Cacus σ. 17.

ἐν Λιβύῃ λίμνη τις ἐκαλεῖτο *Τριτωνίς*. Ἡ ρίζα τῶν διαφόρων τούτων λέξεων ἀναμινήσκει ἡμᾶς ἀναγκαίως τὴν ἰδέαν τοῦ ὕδατος ἐν γενεῇ, ἢ δ' Ἀθηνᾶ Τριτογένεια εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἢ ἐκ τῶν ὑδάτων γεννηθεῖσα θεά. Ἡ Ἀθηνᾶ, κόρη τῶν ὑδάτων, πάντως κοινωνεῖ μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος. Οἱ ἐν Λιβύῃ ἀποκαταστάντες Μινυαῖ, οἱ τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς ἐκεῖ μεταγαγόντες, διετείνοντο, ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς λίμνης Τριτωνίδος¹. Ἐν Φενεῳ̃ τῆς Ἀρκადίας ἡ Ἀθηνᾶ ἔφερε τὸ ὄνομα *Τριτωνία* καὶ πρὸς τὸν Ἴππιον Ποσειδῶνα συνεδύαζετο². Αἱ τῶν δύο τούτων θεοτήτων σχέσεις περιβάλλονται ἐνίοτε χαρακτηρὰ ἐχθρας καὶ ἀνταγωνισμοῦ. Ἐν Ἀθήναις καὶ Τροιζῆνι ἔλεγον, ὅτι ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἤριζον περὶ τῆς κατοχῆς τῆς χώρας καὶ τῆς προστασίας τῆς πόλεως³. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐριδος αὐτῶν προκύπτουσιν αἱ φυσικαὶ αὐτῶν σχέσεις. Ἐὰν παρεδέχοντο τὴν ὑπὸ τοῦ Max Müller προταθεῖσαν ἐτυμολογίαν, ἡ Ἀθηνᾶ Τριτογένεια θὰ ἦτο ἐν τῇ ἀρχικῇ τῶν θαλασσίων λαῶν τῆς Ἑλλάδος γλώσσῃ, τῶν Μινυῶν μάλιστα, ἢ ἐκ τῶν ὑδάτων ἐξερχομένη θεότης⁴, ἥτοι ἡ πυριφλεγῆς Ἡώς, ἢ ἐκάστην πρῶϊαν ἀναδυομένη ἐκ τῶν κυμάτων, ἐξ ὧν φαίνεται γεννωμένη. Ἀλλὰ πᾶς τις βλέπει ὅτι ἐρμηνεία αὕτη εἶναι παρακεκινδυνευμένη, διότι τὰ ὕδατα, ἐξ ὧν ἡ Ἀθηνᾶ κατὰγεται, δύνανται νὰ εἶναι οὐχὶ τὰ περικυκλοῦντα τὴν γῆν ἢ καὶ ἀρδεύοντα τὴν ἡπειρον, ἀλλὰ τὰ οὐράνια ὕδατα, τὰ περικλειόμενα ἐν τοῖς θυελλώδεσι νέφεσιν. Ἡ ἐξήγησις τῆς λέξεως *Τριτογένεια* δύναται νὰ δικαιώσῃ καὶ τὸν Max Müller καὶ τὸν Schwartz.

Ἀξία ἔτι μείζονος ἐλέγχου εἶναι ἡ σπουδὴ τοῦ μύθου τῆς γεννήσεως τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐν τῇ Ἰλιάδι πατὴρ τῆς θεᾶς εἶναι ὁ Ζεὺς. Εἶναι τὸ προσφιλὲς τέκνον τοῦ ἄνακτος τῶν θεῶν, ἢ παντοδύναμος θυγάτηρ

¹ Πausan. Α', 14, 8.

² Πausan. Η', 12, 4.

³ Πausan. Α', 24, 5. Β', 30, 6.

⁴ Ἡ ἀρχικὴ αὕτη σημασία τῆς λέξεως *Τριτογένεια* ἀπώλετο διὰ τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες, μὴ ὑπολειπόμενοι ὡς πρὸς τὰς ἐξηγήσεις, ὅτε μὲν ἐφαντάσθησαν τὴν θεὰν γεννωμένην ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ ποταμοῦ ἢ τῆς λίμνης Τριτωνίδος, ὅτε δὲ—οἱ γραμματικοὶ αὐτῶν—ἀνεζήτησαν ἐν τῇ αἰολικῇ διαλέκτῳ τὴν ἀρχαίαν λέξιν *Τριτώ*, σημαίνουσαν «κεφαλὴν», θεωροῦντες τὸ ἐπιθετον τοῦτο ὡς ἐκφρασιν τοῦ μύθου, καθ' ὃν γεννᾶται ἡ θεὰ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς (Ἡσύχ. Τριτώ. Μέγ. Ἐτυμ. σ. 767, 43. Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφέλ. 989. Κορνοῦτος περὶ θεῶν φύσ. Β', 10).

παντοδυνάμου πατρός (ὀδρимоπάτρη), ἣν ἐγέννησεν ὁ ἴδιος¹. Ἄλλ' ἡ τελεία ἀνάπτυξις τοῦ μύθου παρίσταται ἡμῖν ἐν τῷ εἰς αὐτὴν Ὀμηρικῷ ὕμνῳ·

Παλλάδ' Ἀθηναίην, κυδρὴν θεόν, ἄρχον' αἰδεῖν,
 γλαυκῶπιν, πολύμητιν, ἀμείλιχον ἦτορ ἔχουσαν,
 παρθένον αἰδοίην, ἐρυσίπολιν, ἀλκίεσσαν,
 Τριτογενῇ, τὴν αὐτὸς ἐγένετο μητίετα Ζεὺς
 σεμνῆς ἐκ κεφαλῆς, πολεμήτριά τεύχε' ἔχουσαν,
 χρύσεα, παμφανόωντα· σέβας δ' ἔχε πάντας ὀρώντας
 ἀθανάτους· ἡ δὲ πρόσθεν Διὸς αἰγιόχοιο
 ἐσσυμένως ὤρουσεν ἅπ' ἀθανάτοιο καρήνου,
 σείσας' ὄξυν ἄκοντα

Ἡ ἐκ τῆς φοβεραῆς ταύτης ἐμφανίσεως ἐντύπωσις ἀνακοινοῦται ὑπὸ τῶν θεῶν εἰς τὴν ὅλην φύσιν.

. μέγας δ' ἐλελίζετ' Ὀλυμπος
 δεινὸν ὑπὸ βρίμης γλαυκώπιδος· ἀμφὶ δὲ γαῖα
 σμερδαλέον ἰάχῃσεν· ἐκινήθη δ' ἄρα πόντος,
 κύμασι πορφυρέοισι κυκώμενος· ἔκχυτο δ' ἄλμη
 ἐξαπίνης· στήσεν δ' Ὑπερίονος ἀγλαὸς υἱὸς
 ἵππους ὠκύποδας δῆρὸν χρόνον, εἰσόχε κούρη
 εἶλετ' ἅπ' ἀθανάτων ὤμων θεοεῖκελα τεύχη
 Παλλὰς Ἀθηναίη².

Δὲν καθίσταται δῆλον, ὅτι ἡ κατάπληξις αὕτη τῶν θεῶν καὶ ἡ ἀνατροπὴ τῆς φύσεως δὲν ἐξηγοῦνται διὰ τῆς ἐννοίας τῆς Ἡούς, ὅτι δὲ τοῦναντίον εὐκόλως κατανοοῦνται, ἐὰν παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ Schwartz, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἦτο ἀρχικῶς ἡ προσωποποίησις τῆς ἀστραπῆς³; Αἱ λεπτομέρειαι, δι' ὧν ἔπρεπε νὰ πλουτισθῇ ὁ δημῶδης οὗτος μῦθος, ὃν συχνάκις ἐπραγματεύθησαν οἱ ποιηταὶ καὶ συχνάκις ἀπεικόνισαν ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων⁴, εἶναι νέαι καὶ ἀκριβέστεραι

¹ Ἰλιάδ. Ε, 875, 880.

² Ὑμν. Ὀμηρ. ΚΗ', 4-16.

³ Ὁ James Darmesteter (Ormazd et Ahriman, σελ. 34) προσεγγίζει τὴν Ἀθηνᾶν πρὸς τὸν Ἀτάρ (pūr), υἱὸν τοῦ Ἀχουρά Μαζδά, ὡς ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι θυγάτηρ τοῦ Διὸς. Παρατηρεῖ δὲ (σ. 55) ὅτι ἐν ταῖς Βέδαις ὁ Βαρούνας (οὐρανός) εἶναι ὁ πατὴρ τῆς Ἀτχαρβάν (ἀστραπῆς) καὶ ἐτυμολογεῖ τὸ Ἀθήνη ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ Ἀθὰρ ρίζης.

⁴ Élite céramographique, I. εἰκ. LIV-LXV. O. Benndorf, Annal. Inst. Arch. 1865, σ. 173 καὶ ἐφ.

εἰκόνες τοῦ αὐτοῦ φαινομένου. Ὁ Πίνδαρος παρίστησι τὸν Ἥφαιστον διαρρηγνύοντα διὰ τοῦ χαλκοῦ αὐτοῦ πελέκεως τὸ μέτωπον τοῦ Διός, ἐξ οὗ ἐξέρχεται ἡ Ἀθηνᾶ κραυγὴν νίκης ἐκβάλλουσα¹. Ἡ ἀναφερομένη παράδοσις δὲν θὰ ἐγεννήθη ἐκ τοῦ θαύματος τοῦ θυελλώδους οὐρανοῦ, ὅστις ὑπὸ τὴν βίαιαν ἐπενέργειαν τοῦ ἡλεκτρικοῦ φωτός φαίνεται ἀνοιγόμενος καὶ διασχιζόμενος, ὅπως παράσχη διόδον εἰς τὴν ἀναλάμπουσαν ἀστραπὴν, εἰς τὴν θριαμβευτικὴν τῆς Ἀθηνᾶς ὁρμήν; Ὁ μῦθος, ὅσον ἀφηγοῦντο ἐν Κρήτῃ, εἶναι ἔτι χαρακτηριστικώτερος. Ἡ θεὰ, ἔλεγον, ἦτο κεκρυμμένη ἐν τινὶ νέφει, ὃ δὲ Ζεὺς προσέκρουσεν ἐπὶ τοῦ νέφους τούτου διὰ τῆς κεφαλῆς ἢ ἐκτύπησεν ἰσχυρῶς, ὅπως ἐξέλθῃ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ². Τέλος, κατὰ ῥοδίαν τινὰ παράδοσιν ὁ Ζεὺς, ὅτε ἐγεννᾶτο ἡ Ἀθηνᾶ, ἔρριψεν ἄνωθεν τοῦ οὐρανοῦ ἄφθονον χρυσὴν βροχὴν, γονιμοποιήσασαν τὰς ἐξοχὰς τῆς Ῥόδου³. Ἡ γόνιμος ἐνέργεια τῶν οὐρανίων ὑδάτων ἐπὶ τῆς γῆς δὲν εἶναι ἀληθῶς συχναὶ ἀκολουθίαι τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀστραπῆς μέσῳ τῶν θυελλωδῶν νεφῶν;

Ἡ ἀκτινοβόλος λάμψις τῆς θεᾶς ἐκφράζεται διὰ πολλῶν ἐκ τῶν ἀποδοθέντων αὐτῇ ἐπωνύμων. Τὸ συνηθέστατον τῶν ἐπιθέτων τούτων εἶναι τὸ τῆς *γλαυκῶπιδος*, ὅπερ οἱ σχολιασταὶ τοῦ Ὀμήρου ἐρμηνεύουσι διὰ τοῦ «ἡ ἔχουσα γλαυκοὺς ὀφθαλμοὺς θεὰ», καὶ ἐν ᾧ οἱ πλεῖστοι τῶν μυθογράφων ἐνόμισαν ὅτι διείδον ὑπαινιγμόν τινα πρὸς τὸ τοῦ αἵθερος κυανοῦν χρῶμα ἢ πρὸς τὸ τῆς θαλάσσης. Σήμερον δ' εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ λέξις *γλαυκῶπις*, παρ' Εὐριπίδῃ ἐπιθετον τῆς σελήνης⁴, ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ ῥήματος *γλαύσσω* (λάμπω)⁵. Ὅθεν ἡ γλαυκῶπις Ἀθηνᾶ ἀρχικῶς ἐσήμαινε τὴν ἀκτινοβόλον ὄμμα ἔχουσαν· ἐκφρασίς ἀρμυζουσα εἰς τὰ μᾶλλον ἀκτινοβόλα μετέωρα. Ἡ ἰδέα τοῦ λάμποντος ὀφθαλμοῦ τῆς ἀστραπῆς, τοῦ διαπεραστικοῦ

¹ Πίνδ. Ὀλυμπ. Ζ', 35.

² Σχόλ. εἰς Πίνδαρ., ἐνθ. ἀνωτ. 66, ἐκδ. Boeckh. Τὴν ὑπόδειξιν ταύτην τοῦ σπουδαίου κειμένου ὀφείλομεν τῷ κ. Egger.

³ Φιλόστρ. Η', εἰκ. Β', 27.

⁴ Σχόλ. Ἀπολλων. Ῥοδίου Α', 1280.

⁵ Βλ. G. Curtius, Grundzüge der Griech. Etymol. σ. 163 (ἐκδ. β'). Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ἐπιθέτου *γλαυκῶπις* ἐκ τῆς λέξεως *γλαύξ* ἐξηγεῖ πῶς τὸ πτηνὸν αὐτὸ εἶναι κυρίως ἀφιερωμένον τῇ Ἀθηνᾷ. Ἰσως ἡ γλαύξ, ἥ δὲ λάμπων ὀφθαλμὸς βλέπει εἰς τὰ σκότη, ἦτο τὸ φυσικὸν σύμβολον τῆς θεᾶς, διαπερώσης τὴν σκοτίαν τοῦ οὐρανοῦ.

βλέμματός της Ἀθηνᾶς, ἀνευρίσκεται ὡσαύτως ἐν τῷ ὀφθαλμίτις, ὅπερ ἔφερεν ἐν Σπάρτῃ, ἐν τῷ ὀξυδερχῆς, ἐν Ἀργεῖ¹. καὶ ἄλλα δὲ γεγονότα ἀναφέρονται ἐπὶ τῆς ἐννοίας ταύτης. Ἡφαιστος, ὁ θεὸς τοῦ πυρός, ὅστις, ὡς εἶδομεν, ἦτο τὸ ὄργανον τῆς γεννήσεως αὐτῆς, παρίσταται διακαίόμενος ὑπὸ ἔρωτος πρὸς αὐτήν². Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα κρατεῖ ἀνημμένην λυχνίαν ἐγγὺς τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ τοῦ Τηλεμάχου:

χρῦσεν λυχνον ἔχουσα, φάος περικαλλὲς ἐποίει³.

Ἐν Μαραθῶνι δὲ καὶ Κορίνθῳ ἐτέλουν λαμπαδοδρομίας πρὸς τιμὴν τῆς θεᾶς Ἑλλωτίδος⁴, ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ Νέῳ Ἰλίῳ⁵ ἐπὶ τῶν νομισμάτων δ' αὐτοῦ παρίσταται ἡ Ἀθηνᾶ Ἰλιὰς ἢ Ἰλιεία δᾶδα ἀνὰ χεῖρας ἔχουσα⁶.

Εἰς δύο διαφόρους τάξεις δύνανται νὰ ταχθῶσιν αἱ ιδιότητες τῆς Ἀθηνᾶς, εἰς τὰς ἀναγομένας εἰς τὸν πολεμικὸν αὐτῆς χαρακτήρα καὶ εἰς τὰς παριστώσας αὐτὴν προστάτιδα τῶν τεχνῶν καὶ τῆς εἰρήνης.

Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων χαρακτήρων ἀρχαιότερος εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ δεσπόζων ἐν τῇ ἐποποιίᾳ καὶ τοῖς ὁμηρικοῖς ὕμνοις. Ἐάν, κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἐρμηνείαν, ἡ Ἀθηνᾶ ἐν πρώτοις ἐπροσωποποιεῖ τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς, τότε ἐξηγεῖται πῶς εἶναι θεὰ ἐμψυχουμένη ἐκ τῶν πολεμικῶν ὀρέξεων, τῆς λαμπούσης πανοπλίας, τοῦ μακροῦ δόρατος. Τὰ κυριώτατα γεγονότα τοῦ μύθου αὐτῆς μαρτυροῦσι περὶ τούτου. Ἐλεγον, ὅτι μετέσχε τῆς μάχης τῶν θεῶν καὶ τῶν Τιτάνων, καὶ ἀνέτρεψε τὸν Ἐγκέλαδον, ῥίψασα κατ' αὐτοῦ τὸ ἄρμα αὐτῆς⁷. Ἐν τῷ αὐτῷ ἀγῶνι ἐφόνευσε, κατὰ τὴν ἀττικὴν παράδοσιν, τὴν Γοργόνα⁸. Κατὰ τὰς ἀργεῖας παραδόσεις, ὁ Περσεὺς ἐξέτελεσε τοῦτο, ἀλλ' ἡ Ἀθηνᾶ ἔλαθεν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης καὶ ἔθηκεν αὐτὴν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἰδίας ἀσπίδος, ἀντικείμενον τρόμου διὰ τοὺς ἐχθρούς⁹. Τὸ Γοργόνειον λοιπόν, ὅπερ

¹ Πausan. Γ', 18, 1. Β', 24, 2. Πλουτ. Λυκούργ. 41.

² Ἀπολλόδ. Γ', 14, 6.

³ Ὀδυσσ. Τ' 34.

⁴ Σχολ. Πινδ. Ὀλυμπ. Γ', 56. Ρίξα σελ. εἴλη, καύσων ἢ λάμψις ἡλίου.

⁵ Eckhel Doctr. Num. Vet. II 484 καὶ ἐφ.

⁶ Πausan. Η', 47, 1. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (Α', 6, 2), ἡ Ἀθηνᾶ ἔρριψεν ἐπὶ τοῦ Ἐγκελάδου τὴν Σικελίαν.

⁷ Εὐριπίδ. Ἰων 989 καὶ Ὑμν. Ὀρφ. 32, 8.

⁸ Ἀπολλόδ. Β', 4, 4.

ἔσαι ἔσται ἐκ τῶν οὐσιωδῶν συμβόλων τῆς θεᾶς, ἦτο τὸ τρόπαιον τῆς νίκης. Αἱ δὲ Γοργόνες, ὧν τὴν διαμονὴν ὀρίζει ὁ Ἡσίοδος

. πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῦ,
ἔσχατιῇ πρὸς νυκτός, ἐν Ἑσπερίδῃς λιγύφωνοι ¹,

εἶναι τοῦ σκότους δυνάμεις. Ὅθεν πιθανῶς ἡ Μέδουσα εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ θυελλώδους νέφους, τοῦ κρύπτοντος τὸ φῶς τῆς ἡμέρας· τέρας φοβερόν, ὅπερ ὁ ἡλιακὸς ἥρως (Περσεύς) καὶ ἡ θεὰ τῆς ἀστραπῆς (Ἄθηνᾳ) δύνανται νὰ νικήσωσιν. Ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνος εἶναι ἀχώριστος τῆς αἰγίδος, ἥς κατέχει τὸ κέντρον καὶ εἶναι τὸ ἀναγκαῖον κόσμημα :

ἀμφὶ δ' ἄρ' ὥμοισιν βάλετ' αἰγίδα θυσανόεσσαν,
δεινὴν, ἣν περὶ μὲν πάντῃ φόβος ἔστεφάνωται,
ἐν δ' ἔρις, ἐν δ' ἄλκη, ἐν δὲ κρούεσσα ἰωκὴ,
ἐν δέ τε Γοργεῖη κεφαλὴ δεινοῖο πελώρου,
δεινὴ τε σμερδνὴ τε, Διὸς τέρας αἰγίοχοιο ².

Ὁ ἐκ δέρματος αἰγὸς μανθῶνας, ὁ καλύπτων τοὺς ὤμους τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἀποτελῶν μέρος τῆς πανοπλίας αὐτῆς, ἀναμιμνήσκει ἀπαραιτήτως τὴν αἰγίδα τοῦ Διὸς καὶ ἔχει ἀνάλογον ἔννοιαν. Εἶδομεν, ὅτι ἡ αἰγὶς τοῦ Διὸς παρίστανται τὸ θυελλώδες νέφος, τὸ ἀπολύον τὴν τρικυμίαν. Ἀναμφιβόλως αὐτὸ εἶναι τὸ πυκνὸν νέφος, τὸ διανοιγόμενον τῇ φροντίδι τῶν Ὡρῶν, ὅτε ἡ Ἀθηνᾶ πάνοπλος

Ἔς δ' ὄχεα φλόγεα ποσὶ βήσεται,

αὐτόμαται δὲ πύλαι μύκον οὐρανοῦ ³

Οἱ ὄφεις, οἱ συχνάκις τῶν ἄκρων τῆς αἰγίδος ἐξέχοντες, προσωποποιῶσιν ἐπίσης τὰ ὑπὸ τῆς ἀκτινοβολοῦ θεᾶς δαμασθέντα σκοτεινὰ τέρατα.

Ἐνεκα τοῦ χαρακτῆρος τούτου σπουδαίως μετέσχευ ἡ Ἀθηνᾶ ἐν πολεμικῇ ἐποποιίᾳ, οἷα ἡ Ἰλιάς. Δὲν ἀρκεῖται ἐμπνέουσα εἰς τοὺς ἥρωας, οὓς ὑπερασπίζει, τὸ θάρρος τοῦ περιφρονεῖν τὸν κίνδυνον, τὴν ἀταραξίαν, τὴν ἡρεμον καὶ ἐσκεμμένην ἀνδρείαν, ἥς αὐτὴ αὕτη εἶναι ἡ ὑψίστη εἰκὼν καὶ ἥτις διακρίνει αὐτὴν τοῦ Ἀρεως, τοῦ ὑπ' ὀργῆς ἀστόχου καὶ τυφλῆς παραφερομένου θεοῦ. Ἡ παρέμβασις αὐτῆς εἶναι συχνότατα οὐσιώδης. Ἐν ᾧ ὁ Ζεὺς ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμ-

¹ Θεογον. 274.

² Ἰλιάδ. Ε, 738.

³ Ἰλιάδ. Ε, 745-750.

που καὶ τῆς Ἰδης ἐπισκοπεῖ τὰς ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τροίας μεγάλας μάχας, ἡ Ἀθηνᾶ ἀδιαφορεῖ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐρίδων, ἀλλὰ καὶ ἀναμίγνυται ἐν τῇ πάλῃ, μαχομένη μετὰ τῶν ἡρώων. Ἡ πολεμικὴ αὐτῆς ὁρμὴ εἶναι ἀκάθεκτος. Ἐν τῇ ιδεώδει μάχῃ τῶν θεῶν, ἐν τῇ Ὑραψφδίᾳ τῆς Ἰλιάδος, θριαμβεῦει κατὰ τῆς Ἀφροδίτης· εἶναι ἰσχυρότερα καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀρεως, ὃν ἀνατρέπει καὶ καταπτοεῖ. Τινὰ τῶν ἐπιθέτων παριστῶσιν αὐτὴν ὡς τὴν ἀκάματον ἐν ταῖς μάχαις θεάν (*ἀτρυτώνη*), ὡς τὴν ὠθοῦσαν πρὸς τὰ πρόσω τοὺς μαχητάς (*λαοσόςος*). Ἐν γένει εἶναι διὰ τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν ἡ θεὰ τῶν ὅπλων. Ἡ Θεογονία καὶ οἱ Ὀμηρικοὶ Ὑμνοὶ παριστῶσι τὴν Ἀθηνᾶν ὡς θεότητα

δεινὴν, ἐγρεκύδοιμον, ἀγέστρατον, ἀτρυτώνην,
πόντιαν, ἥ κέλαδοί τε ἄδον πόλεμοί τε μάχαι τε ¹.

Αἱ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς συγκροτούμεναι μάχαι παρίσταντο ἐν τινι παρὰδόξῳ τελετῇ τῆς ἐν Λιβύῃ λατρείας αὐτῆς. Ἐκαστον ἔτος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς αἱ ἐπιχώριοι νεάνιδες, εἰς δύο στρατόπεδα χωριζόμεναι, συνεκρότουσαν μάχην πραγματικὴν ἢ πλαστὴν διὰ λίθων καὶ ξύλων, «τῇ αὐθιγενεῖ θεῷ λέγουσαι τὰ πάτρια ἀποτελέειν, τὴν Ἀθηναίην καλέομεν»². Πρὸ τοῦ ἀγῶνος ἐξέλεγον τὴν καλλιστεύουσαν παρθένον, ἐκόσμουσαν αὐτὴν «κυνέη τε Κορινθίη» καὶ «πανοπλίη ἑλληνικῇ καὶ ἐφ' ἄρμα ἀναβιβάσαντες περιάγουσι τὴν λίμνην κύκλῳ». Τὸ ἔθος τοῦτο, ἐὰν εἶχεν ἑλληνικὴν καταγωγὴν, ἦτο προφανῶς λατρεία, ἀποδιδόμενη εἰς τὸν πολεμικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὁ αὐτὸς χαρακτῆρ ἐξεφράζετο ἐν τῇ εἰς αὐτὴν λατρείᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀρεία. Ἐν Πλαταιαῖς ἡ Ἀθηνᾶ Ἀρεία ἔσχεν ἱερόν, ἀνεγερθὲν ἐκ τῶν λαφύρων τῶν Περσῶν³, ἐν Ἀθήναις δὲ βωμόν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου⁴. Τὰ θρησκευτικὰ πνεύματα ἡρέσκοντο ἀποδίδοντα εἰς τὸν πολεμικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα τοὺς θριάμβους, οὓς ἡ Ἑλλὰς ἤρατο κατὰ τῶν Μήδων· ἐφαντάζοντο αὐτὴν ὡς τὴν ἀόρατον καὶ ὁρμητικὴν μαχήτριαν, ἥτις, ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τεταγμένη καὶ ὑπὸ τῆς ἀσπίδος προστατευομένη, ἀνέτρεψε καὶ διέσπασε διὰ τοῦ γιγαντιαίου αὐτῆς δόρατος τὰ

¹ Θεογον. 925. Ὀμηρ. Ὑμν. ΚΗ'.

² Ἡρόδ. Δ', 180.

³ Πausan. Α', 28, 5.

⁴ Πausan. Θ', 4, 1.

πυκνά βαρβαρικά στίφη. Τὸ κολοσσιαῖον χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς Προμάχου Ἀθηναῖς, ἔργον τοῦ Φειδίου, ἡγείρετο ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως μεταξὺ Ἐρεχθείου καὶ Παρθενῶνος. Ὡς δεικνύει τὸ εἰκονιζόμενον νόμισμα (Εἰκ. 15), ἡ θεὰ παρίστατο ὀρθία, φέρουσα κράνος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τὴν ἀσπίδα ἐν τῇ ἀριστερᾷ, τὴν δεξιὰν μέχρι τοῦ κράνους ὑψωμένην καὶ πάλλουσιν δόρυ¹. Ἐδέσποζε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐφαίνετο προστατεύουσα ὅλην τὴν Ἀττικὴν διότι οἱ ναυτικοί, κάμπτοντες τὸ Σούνιον, ἔλεγον ὅτι ἔβλεπον ἀκτινοβολοῦσαν εἰς τὸν ἥλιον τὴν αἰχμὴν τοῦ δόρατος καὶ τὴν λοφίαν τοῦ κράνους αὐτῆς².

Εἰκ. 15. - Ἀγαλμα
τῆς Ἀθηναῖς ἐπὶ τῆς
Ἀκροπόλεως.

Πρὸς τὴν Πρόμαχον τῶν Ἀθηνῶν ὁμοιάζει σχεδὸν ἡ Σθερίας (ἰσχυρὰ) Ἀθηναῖς τῆς Τροιζήνος καὶ ἡ Ἀλαλκομένη Ἀθηναῖς Βοιωτίας. Αὕτη ἔδωκε τὸ ἴδιον ὄνομα εἰς τὰς Ἀλαλκομένας, κωμίδιον βοιωτικόν, κέντρον τῆς λατρείας αὐτῆς κατὰ τοὺς ὁμηρικὸς χρόνους, ὡς ἐμφαίνει ὁ ὁμηρικὸς στίχος, ὁ παραβάλλων αὐτὴν πρὸς τὴν Ἀργεῖαν Ἥραν³. Βραδύτερον πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ ἐπιθέτου τούτου ἔλεγον, ὅτι ἡ θεὰ, θυγάτηρ τοῦ Ὠγύγου, ἀνετράφη ὑπὸ τοῦ αὐτόχθονος Ἀλαλκομένου⁴. Ἀλλ' ἀληθῶς ἡ λέξις Ἀλαλκομένη οὐδὲν ἄλλο ἀναμιμνήσκει ἢ τὴν προστατευτικὴν ἰσχὺν τῆς Ἀθηναῖς, φυσικῶς γενομένης πολιάρχος ἢ πολιούχου θεᾶς, ἥς ὁ ἰσχυρὸς βραχίων προστατεύει τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν τύχην τῶν πόλεων, ὑπερασπίζων αὐτὰς κατὰ τῶν ἀποπειρῶν καὶ τῶν ἐφόδων τῶν ἐχθρῶν ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἀνθίσταται αὐτῇ, ἀσφαλίζει τοῖς λατρευταῖς αὐτῆς τὴν ἐν τοῖς πολέμοις ἐπιτυχίαν. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἡ νικηφόρος θεὰ, ἣν ὁ Φειδίας παρέστησε φέρουσαν, ὡς ὁ Ζεὺς, Νίκην ἐπὶ τῆς τεταμένης δεξιᾶς. Καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς συγχέεται ἐνίοτε πρὸς τὸ τῆς Νίκης· οἱ Ἀθηναῖοι ἀνήγειραν αὐτῇ ἀριστερὰ τῶν Προπυλαίων τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἰδρῶσιν οὕτως ἑσσεῖ ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Ἀκροπόλεως τὴν νικῶσαν θεάν.

¹ Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst. I, εἰκ. XX, n° 104. Βλ. Beulé, Monnaies d'Athènes, σ. 394. Brunn, Griech. Künstler I, σ. 181. Gerhard, Minervendidole IV, 1.

² Πausan. Α', 28, 2.

³ Ἰλιάδ. Δ 8.

⁴ Πausan. Θ', 33, 5. Ἡ θεὰ ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς τὸν βοιωτικὸν μῆνα Ἀλαλκομένιον.

Ἐκ τοῦ πολεμικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀθηνᾶς ἐξαρτᾶται ὁ τύπος τῆς θεᾶς Ἰππίας, ἥτοι αἱ μετὰ τῶν ἵππων καὶ τῆς δαμαστικῆς τέχνης σχέσεις αὐτῆς. Ἡ Ἀθηνᾶ Ἰππία εἶχεν ἐν Ἑλλάδι πλείστους βωμούς, ἐλατρεῦετο δὲ πολλαχοῦ, ἐνθα συνεδυάζετο πρὸς τὸν Ἴππιον Ἀρην, ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὸν Ἴππιον Ποσειδῶνα¹. Γνωστὸν ὅτι ὁ δούρειος ἵππος, ὁ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας ἐπενεγκών, ἦτο προσφορά ἀφιερωμένη τῇ Ἀθηνᾷ. Ἐν Κορίνθῳ ἔφερε τὸ ἐπώνυμον *Χαλιυῖτις*, θεὰ τῶν χαλινῶν². Ἐν Ἀθήναις ἐδίδαξε τὸν Ἐριχθόνιον νὰ ζευγνύῃ τοὺς ἵππους εἰς τὰ ἄρματα, τὰ δὲ λείψανα τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος τοῦ Παρθενῶος παριστῶσι τὴν Ἀθηνᾶν δαμάζουσαν πρὸ τῶν θεῶν καὶ ἡρώων τῆς Ἀττικῆς τοὺς κέλητας, τοὺς πλασθέντας ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ἀπερχομένου τοῦ ἀγῶνος ἡττημένου (*Εἰκ. 16*). Ἡ ἀντιζήλια αὕτη τῶν

Εἰκ. 16. — Ἡ Ἀθηνᾶ δαμάζουσα τοὺς κέλητας τοῦ Ποσειδῶνος (ἐκ τοῦ αἰετώματος τοῦ Παρθενῶος).

οὗο θεοτήτων μαρτυρεῖ, ὅτι ἀμφοτέρων ἦτο ἱερός ὁ ἵππος. Ἀλλ' ἐὰν ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ποσειδῶνος ὁ ἵππος φαίνεται ὡς εἰκὼν τῶν ἀναπηδώντων θαλασσίων κυμάτων καὶ τῶν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀναβλυζουσῶν πηγῶν, δὲν ἔχει οὕτως καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς. Τὸ ἐπίθετον Ἰππία σημαίνει ἀπλῶς τὴν πολεμικὴν θεάν, ἥτις, ὁρθία ἐπὶ τοῦ ἄρματος, ῥίπτεται εἰς τὴν μάχην; Δὲν πρέπει νὰ συνδυάσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ Πηγάσου, τοῦ ἵππου τῆς βροντῆς;

Ἡ πολεμικὴ θεὰ, ἡ τὴν νίκην διδοῦσα, εἶναι κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν ἡ παρέχουσα τοῖς εὐνοουμένοις αὐτῇ λαοῖς τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης. Ὅθεν ἡ Πολιάς προΐσταται τοῦ εἰρηνικοῦ τῶν πόλεων βίου ὡς

¹ Πausan. Α', 30, 4. 31, 6. Ε', 15, 6.

² Πινδ. Ὀλυμπ. II', 79. Πausan. Β', 4, 1.

καὶ τοῦ πολεμικοῦ. Ἐπὶ τοῦτο, εἶναι ἡ θεὰ *βουλαία*, ἡ προστατεύουσα τὴν Βουλὴν τῶν Ἀθηναίων ἡ *ἀγοραία* θεὰ, ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου ἐμπνέουσα τὴν ῥητορείαν καὶ τὴν πολιτικὴν φρόνησιν· συνέστησε τὸν Ἀρειὸν Πάγον καὶ ἔδρυσε τὰς ἀνθρωπίνας ἀρχὰς τοῦ ἀττικοῦ δικαίου. Ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἐκτείνεται πόρρω τῆς πόλεως: εἶναι ἡ προστάτις τῶν πολιτικῶν ὁμηγύρεων, τῶν συνδεουσῶν τοὺς λαοὺς τῆς αὐτῆς φυλῆς· προΐσταται τῆς βοιωτικῆς συμμαχίας, τῆς συνερχομένης παρὰ τὸν ναὸν αὐτῆς ἐν Κορωνεῖᾳ, καὶ τῆς ἀχαικῆς συμμαχίας ἐν Πάτραις¹. Ἐπειδὴ ἐν ταῖς κόλποις τῆς εἰρήνης αἱ γενεαὶ εὐκόλως μεγαλύνονται καὶ ἀναπτύσσονται, ἡ Ἀθηναῖ ἐνομιζέτο ἐνίοτε ὡς ἡ τροφοδότις θεὰ. Ὅτε ἐγεννᾶτο ὁ Ἐριχθόνιος, ὁ πρῶτος μυθικὸς ἄνθρωπος τῆς Ἀττικῆς, ἡ Ἀθηναῖ ἔλαθε τὸ νεογνὸν ἐκ τῶν χειρῶν τῆς Γαίας, ἔθηκεν αὐτὸ ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ περιέθαλψε μητρικῶς² καὶ βραδύτερον ἀνέθρεψεν. Κατὰ τινα ὁμοίαν ἰδέαν ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς Ἡλίδος ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μήτηρ*³. Ἀναμφιβόλως δέ, ὡς συντηροῦσα καὶ ἀναπτύσσουσα τὴν ἰσχὺν τῆς νεότητος, κατέστη θεὰ τῆς ὑγείας, Ἀθηναῖ Ὑγίεια, εἰς ἣν ἀπέδιδον παραδόξους ἰατρείας. Κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν Προπυλαίων, ἀφηγεῖται ὁ Πλούταρχος⁴, ὁ ἀρχιτέκτων Μνησικλῆς, πεσὼν ἐκ τινος ἰκριώματος, εὗρίσκετο εἰς κίνδυνον καὶ ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν ἰατρῶν, ὅτε ἡ Ἀθηναῖ, κατ' ὄναρ τῷ Περικλεῖ ἐμφανισθεῖσα, ὑπέδειξε τὸ μέσον τῆς ταχείας ἀναρρώσεως τοῦ ἀσθενοῦς. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς θαυμαστῆς ταύτης θεραπείας ὁ Περικλῆς ἤγειρε τῇ Ἀθηναῖ Ὑγίειᾳ χαλκοῦν ἄγαλμα, οὗ ἡ βάσις καὶ ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφή ἔτι καὶ νῦν σώζονται παρὰ τὰ Προπύλαια⁵. Ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Ὠρωπῷ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐννοίαν ἔφερε τὸ ἐπώνυμον *Παιωνία* καὶ συνεδυάζετο πρὸς ἄλλας ἰατρικὰς θεότητας, οἷαι ὁ Παιώνιος Ἀπόλλων καὶ ἡ Πανάκεια⁶.

Πάντα τὰ τεχνικὰ καὶ βιομηχανικὰ ἔργα, ὧν ἡ ὑπὸ τῆς Ἀθηναῖς κατακτηθεῖσα εἰρήνη ἡνόει τὴν ἀνάπτυξιν, μεταξὺ τῶν ἰδιοτήτων τῆς θεότητος συγκατελέγοντο: αὐτῇ ἀπεδίδετο ἡ ἀρχὴ καὶ τῶν ταπει-

¹ Ἐν Πάτραις ἔφερε τὸ ὄνομα *Παραχαΐς* (Παυσαν. Ζ', 20, 2).

² Βλ. τὴν παράστασιν τῆς σκηνῆς ταύτης ἐν *Élite céram.* I, 84, 85 a.

³ Παυσαν. Ε', 3, 3.

⁴ Βίος Περικλέους 13.

⁵ Kirchhoff Inscript. Att. I. n° 335.

⁶ Παυσαν. Α', 2, 5. Β', 34, 3, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπίθετον Ἀλεξίκακος.

νοτάτων ἐπαγγελάτων, ἐπειδὴ ἐδημιούργησε τὰς εὐγενεστάτας καλλιτεχνικάς ἐννοίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὁ πτωχὸς κεραμεὺς τοῦ μικροῦ ποιήματος *Κάμιρος* ἐπικαλεῖται αὐτὴν ὡς τὴν προστάτιδα θεάν· «δεῦρ' ἄγ', Ἀθηναίη, καὶ ὑπείρεχε χεῖρα καμίνου»· αὕτη ἀληθῶς λέγουσιν, ὅτι ἐφεῦρε τὸν τὸρνον τοῦ κεραμέως καὶ κατεσκεύασε τὰ πρῶτα ἀγγεῖα¹, ὡς ἴσως δεικνύει ὁ ἀνατραπὴς ἀμφορέυς, ἐφ' οὗ ἴσταται ἡ γλαυξ ἀττικῶν τινων νομισμάτων. Εἶναι ὡσαύτως ἡ θεὰ *Σταθμία*, εἰς ἣν ὁ τέκτων τὴν στάθμην αὐτοῦ ὀφείλει². Οἱ ἀρχιτέκτονες, οἱ γλύπται, οἱ ζωγράφοι συχνάκις καλοῦνται «ἐπιτηδεῖοι ἐν ταῖς τέχναις τῆς Ἀθηνᾶς», ἥτις ἔδωκε τὴν πρώτην ὠθησιν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ οὐκ ἐπαύσατο ἐμπνέουσα αὐτούς. Εἶναι καὶ θεὰ τῆς μουσικῆς· ἐφεῦρε τὸν αὐλόν, διὰ τῶν ἤχων δ' αὐτοῦ ἀπεμιμήθη «Γοργόνων οὐλίον θρήνον»³. Ἐν Βοιωτίᾳ, ἐνθα ἡ αὐλητικὴ τέχνη ἐνωρὶς ἀνεπτύχθη καὶ ἔφθασεν εἰς μέγιστον βαθμὸν τελειότητος, ἡ ἐφεύρεσις αὕτη τῆς Ἀθηνᾶς ἀνεπολεῖτο διὰ τοῦ ἐπιθέτου *Βομβυλία*, ἀποδιδομένου τῇ θεᾷ⁴. Ἀλλ' ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἡ τέχνη αὕτη περιεφρονεῖτο, διηγοῦντο, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ, ἐφευροῦσα τὸν αὐλόν, ἔρριπεν αὐτὸν μετὰ περιφρονήσεως, διότι, παίζουσα τὸ ὄργανον τοῦτο, παρεμόρφου τὸ πρόσωπον, ἔδωκε δ' αὐτὸν τῷ Σειληνῷ Μαρσῷ. Ὁ μῦθος οὗτος, συχνάκις ἐπὶ τῶν ἀττικῶν μνημείων καὶ τῶν κωμικῶν σκηνῶν εἰκονιζόμενος, ἐπλάσθη προφανῶς, ἵνα γελοιοποιήσῃ τὰς μουσικάς τῶν Βοιωτῶν ἀξιώσεις καὶ ταπεινώσῃ ταυτοχρόνως τὴν φρυγικὴν ἀρμονίαν, τῆς κύριον ὄργανον ἦτο ὁ αὐλός.

Ἡ Ἀθηνᾶ, ἐμπνέουσα πάσας τὰς τέχνας καὶ πάντα τὰ ἐπαγγέλματα, εἶναι ἰδίᾳ ἡ θεὰ *Εργάνη*, ἡ προϊσταμένη τῶν γυναικείων ἐργασιῶν. Ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων αἱ Ἑλληνίδες, αἱ ἔκτακτον προσκτετῆσάμεναι ἐπιτηδειότητα ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ κλῶθιν καὶ ἐξεργάζεσθαι τὰ ὑφάσματα, ἀνεγνώριζον τὴν Ἀθηνᾶν ὡς τὴν θεῖαν καὶ ἀπαράβλητον τεχνίτιν, ἥτις πρώτη ὕφανε καὶ ἐκέντησε διὰ τοὺς θεοὺς μεγαλοπρεπεῖς ἐσθῆτας διὰ καλῶν εἰκόνων κεκοσμημένας. Παρ' Ὀμήρῳ «ἔργα Ἀθηναίης» σημαίνει τὴν εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τελειοποιήσεως ἐξικομένην ἐπιτηδειότητα τῶν γυναικείων δακτύλων

¹ Κρίτων παρ' Ἀθην. Α', σ. 28.

² Ἡσύχ. ἐν λ. στάθμη.

³ Πινδ. Πυθ. IB', 6 - 12.

⁴ Ἡσύχ. ἐν λέξει. Τζέτζ. εἰς Λυκόφρ. 786. O. Müller, Orchomenos 79, 356

Ἀναμφιβόλως οἱ Ἕλληνες συνέκρινον τὰ λεπτὰ ὕφαντικά ἔργα, τὰ εἰς τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν γυναικῶν ὀφειλόμενα, πρὸς τὸν τῆς ἀράχνης ἰστόν: ἐκ δὲ τῆς συγκρίσεως ταύτης προήλθε μῦθος τις. Ἐν Λυδίᾳ, ἔλεγον, ἔζη παρθένος τις Ἀράχνη, διακρινομένη διὰ τὴν πρὸς τὸ ὑφαίνειν ἐπιδεξιότητα. Ὑπερηφανευομένη ἐπὶ τούτῳ προκάλεσεν ἡμέραν τινὰ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ κατεσκεύασε κάλλιστον ἔργον, εἰκονίζον τοὺς ἔρωτας τῶν ἀθανάτων. Ἡ θεὰ οὐδὲν τὸ ψεκτόν ἐν τῇ ἔργῳ τῆς Ἀράχνης εὐροῦσα ἠγανάκτησε: κατεξέσχισε τὸ ἔργον τῆς Ἀράχνης, ἣν καὶ μετεμόρφωσεν εἰς τὸ ὀμώνυμον ἔντομον¹. Ὁ μῦθος οὗτος ἐκφράζει ἐν ταύτῃ τὴν φυσικὴν εἰκόνα τοῦ ἰστοῦ τῆς ἀράχνης, ὅστις ἐχρησίμευσεν ἀντὶ προτύπου εἰς τοὺς πρώτους ὕφαντάς, καὶ τὴν ἄμιλλαν τῶν προϊόντων τῆς λυδικῆς βιομηχανίας τῶν ὕφασμάτων πρὸς τὰ τῆς ἐλληνικῆς.

Ἡ Ἐργάνη θεὰ προϊστατο ὡσαύτως τῶν ἔργων τῶν ἀνδρῶν. Ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ, ἐν αἷς ἡ γῆ εἶναι γόνιμος καὶ παχεῖα, ἀπέδιδον αὐτῇ τὰ ἐπίθετα *Βουδεία* καὶ *Βοαρμία*, ἀναμιμνήσκοντα πῶς ἡ Ἀθηνᾶ ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὑποτάσσωσι τοὺς βοῦς εἰς τὸν ζυγόν, νὰ προσδένωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ ἄροτρον καὶ νὰ σύρωσι τὰς βαρεῖας ἀμάξας². Ἡ λατρεία, ἣν ἀπέδιδον αὐτῇ ἐν Ἀττικῇ οἱ ἀπόγονοι τοῦ Βουζύγου, καὶ οἱ Βουτάδαι, ὧν τὰ ὀνόματα εἶναι ἐμφαντικά, τὴν αὐτὴν ἐξέφραζον ἰδέαν. Ἀλλ' ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀπέδιδον ἰδίᾳ τῇ θεᾷ τὰς φυτείας καὶ τὴν καλλιέργειάν τῆς ἐλαίας, τοῦ δένδρου, ὅπερ εἶναι ὁ κυριώτατος πλοῦτος τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν, καὶ οὕτινος ὁ κλάδος κατέστη τὸ σύμβολον τοῦ εἰρηνικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀθηνᾶς. Πῶς τέλος λαὸς ναυτικός, οἳ ἦσαν οἱ Ἕλληνες, δὲν ἀπέδωκε τὴν ναυπηγικὴν τῇ θεᾷ, τῇ προσωποποιούσῃ πάσας τὰς βιομηχανίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος; Παρ' Ὀμήρῳ ὁ τεχνίτης, ὁ τὰ πλοῖα τοῦ Πάριδος κατασκευάσας,

..... χερσὶν ἐπίστατο δαίδαλα πάντα
τεύχειν, ἔξοχα γὰρ μιν ἐφίλατο Παλλὰς Ἀθήνη³.

Ὅτε δὲ ὁ Δαναὸς ἐτοιμάζεται νὰ ἐγκαταλίπη τὴν Αἴγυπτον μετὰ τῶν θυγατέρων, ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς διδάσκεται πῶς νὰ συστέλλῃ τὰ ἱστία

¹ Ὁβιδ. Μεταμ. 5', 1-145. Βιργ. Γεωργ. IV, 246.

² Τζέτζ. εἰς Λυκόφρ. 359, 520. Βλ. τὸ ἐπίθετον *ταυροπόλος* (Σχόλ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 448).

³ Ἰλιάδ. Ε 60.

τοῦ πλοίου, ὅπερ μετέφερεν αὐτόν ¹. Ὡσαύτως προΐσταται τῆς κατασκευῆς τῆς Ἀργούσ ², ἐπὶ τινων δὲ νομισμάτων εἰκονίζεται ὀρθία κατὰ τὴν πρῶραν πλοίου, οὗτινος διευθύνει καὶ προστατεύει τὸν πλοῦν ³. Καθ' ὅλου εἰπεῖν, εἶναι ἡ θεὰ πασῶν τῶν ὠφελίμων τεχνῶν, πάσης προόδου εὐεργετικῆς τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀναπτύξει.

Οὕτως ἡ Ἀθηνᾶ προσωποποιεῖ ἐν ταῖς διαφοροῖς αὐτῆς ιδιότησι τὴν ἐφευρετικὴν τοῦ πνεύματος ἐργασίαν, τοὺς τῆς ἐλληνικῆς διανοίας ἀπείρους πόρους, τὴν παράδοξον ἐνεργητικότητα, τὰς ἀκαταπονήτους ἐρεῦνας αὐτοῦ. Εἶναι ἡ *μηχανίτις* ⁴ θεὰ, ἥς ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ πολυμήχανος ἦρως, εἶναι ὁ εὐνοούμενος, ἡ ἐντελεσπάτη αὐτῆς εἰκῶν. Θὰ καταστῇ ἡ ὑπερτάτη πηγὴ τῶν εὐγενεστάτων τεχνικῶν προϊόντων, τῶν ὑψίστων τῆς φιλοσοφίας θεωριῶν, τῶν βαθυτάτων τῆς ἐπιστήμης ἐξερευνήσεων. Καὶ μὴ δὲν ἐξῆλθε τῆς κεφαλῆς τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ, ὁ δὲ Ζεὺς δὲν ἐξωμωῖόθη πρὸς τὴν Μῆτιν; Εἶναι λοιπὸν ἡ Διάνοια, θεωρουμένη ἐν τῷ θείῳ αὐτῆς τύπῳ. Ὅθεν πρέπει νὰ ἐκπλαγῇ τις, ἐὰν ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς θεᾶς ἀνεπτύχθῃ ἐν Ἀττικῇ μάλιστα, τὸ δὲ οὕτω νοούμενον πρόσωπον τῆς Ἀθηνᾶς ἦτο τὸ ἀναγκαῖον ἰδεῶδες τῆς προνομιούχου φυλῆς, τῆς γεννησάσης πάντα τὰ θαυμάσια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος;

Ὁ δὲ μῦθος αὐτῆς εἶναι ἐντελῶς καθαρὸς τῶν ρύπων ἐκείνων, οἵτινες ἐν τοῖς θεοῖς τῆς Ἑλλάδος μύθοις συχναίως τὴν αἰδημοσύνην τῆς νεωτέρας ἠθικῆς ἀναστατοῦσιν. Ἡ θεὰ *δὲν ἐξῆλθεν ἐκ μητρικῶν σπλάγχων* μόνος αὐτῆς γεννήτωρ ἦτο ὁ Ζεὺς. Ἄσπιλος ἐκ γενετῆς, διαμένει ἄσπιλος καὶ ἐν τῷ θείῳ αὐτῆς βίῳ. Αἱ ἐνώσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἥλιου, τοῦ Ἥφαιστου, τοῦ Ἡρακλέους εἶναι μυθολογικαὶ ἐφευρέσεις, ποικίλλουσαι τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν,

..... ἀμείλιχον ἦτορ ἔχουσιν,
παρθένον αἰδοίην

Ἦτο λοιπὸν αὐτὸς ὁ τύπος τῆς παρθενίας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὴν ἰδέαν ταύτην ὥρισαν ἐν τῷ ὀνόματι, ὅπερ ἀπέδωσαν εἰς τὸ μεγαλοπρεπέστα-

¹ Ἀπολλοδ. Β', 1, 4.

² Ἀπολλοδ. Α', 9, 16. Müller - Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst. II, εἰκ. 22, n° 238.

³ Ἐπὶ τίνος νομίσματος τῆς Φασήλιδος (Müller - Wieseler, II, εἰκ. 21, n° 223). Ἡ Ἀθηνᾶ ἐπωνομάζετο *Αἰθρία* ἐν Μεγαρίδι. Πausan. Α', 5, 3. 41, 6.

⁴ Τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἔφερεν ἐν Ἀρχαδίᾳ. Πausan. Η', 36, 3.

τον ἱερὸν τῆς θεᾶς: τὸν Παρθενῶνα. Ἡ ἐορτὴ τῶν λουτρῶν τῆς Παλλάδος, ἡ ἐτησίως ἐν Ἀργεὶ τελουμένη¹, ἡ ἱστορία τοῦ τυφλωθέντος Τειρεσίου, ὡς ἰδόντος γυμνὴν τὴν θεάν, ἀναμιμνήσκουσι προσέτι τὴν ἀκλόνητον καὶ αἰώνιαν τῆς Ἀθηνᾶς παρθενίαν². Ἡ ἰδέα τῆς ἀκμαζούσης νεότητος αὐτῆς ἐξεφράζετο ἀρχικῶς ἴσως διὰ τοῦ ὀνόματος Παλλὰς³, ὅπερ εἶναι ἡ συνήθης προσθήκη εἰς τὸ Ἀθηνᾶ. Ἀλλ' ὅμως μυθογράφοι τινές, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἐφάντασθησαν τὴν Παλλάδα διάφορον τῆς Ἀθηνᾶς πρόσωπον. Ὅτε μὲν ἐνόμιζον αὐτὴν θυγατέρα τοῦ Τρίτωνος, ἀνατραφεῖσαν μετὰ τῆς θεᾶς, ἔχουσιν, ὡς ἐκείνη, κλίσεις πολεμικάς, καὶ μεθ' ἧς παλαίσασα ἡμέραν τινὰ ὑπέκυψεν ὑπὸ τὰ κτυπήματα αὐτῆς⁴, ὅτε δὲ Πάλλας εἶναι γίγας, πατὴρ τῆς Ἀθηνᾶς, φονευσάσης αὐτόν, ὡς πειραθέντα νὰ προσβάλῃ τὴν παρθενίαν αὐτῆς⁵. Ἀλλ' οἱ μῦθοι οὗτοι, μὴ προερχόμενοι ἐκ δημῶδους πηγῆς, οὐδεμίαν ἔσχον ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ κυρίου μύθου τῆς θεᾶς. Διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ Παλλὰς Ἀθηνᾶ ὑπῆρξε πάντοτε μία καὶ μόνη θεότης: ἦτο ἡ νεαρὰ καὶ ἰσχυρὰ παρθένος, ἡ, κατὰ τὴν κοινὴν τῆς λέξεως ἐρμηνείαν, ἡ πολεμικὴ θεότης, ἡ πάλλουσα τὸ φοβερόν αὐτῆς δόρυ⁶.

Πρὸς τοῖς μύθοις καὶ τοῖς ἐπιθέτοις τῆς Ἀθηνᾶς κατέχομεν καὶ ἑτέραν πηγὴν, ἧς δὲν πρέπει νὰ ὀλιγορήσωμεν, ἐὰν θέλωμεν ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν τοὺς οὐσιώδεις χαρακτῆρας τῆς θρησκείας τῆς θεότητος ταύτης: δηλαδὴ τῆς λατρείας αὐτῆς τὰς τελετάς, αἵτινες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς παλαιτάτους ἀνερχόμεναι χρόνους, ἔσχον κατὰ τὴν ἀρ-

¹ Βλ. τὸν ὕμνον τοῦ Καλλιμάχου τὸν ἐπιγραφόμενον Λουτρὰ Παλλάδος.

² Ὁ κ. Max Müller (Nouv. leçons, II, σ. 255 μετ.) ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παρθενίαν διὰ τῆς ἐννοίας τῆς Ἡοῦς. Ἐν ταῖς Βέδαις ἡ Οὐσᾶς (Ἡὼς) καλεῖται, λέγει, «ἡ ἄσπιλον σῶμα ἔχουσα νεαρὰ παρθένος». Ἀλλὰ παρ' Ἑλλήσιν ἡ Ἡὼς εἶναι τούναντίον θεὰ ἐρωτύλη, πλείστους ὥραίους νέους ἀναρπάσασα: τὸν Κέφαλον, Κλυτὸν, Τιθωνὸν κ.τ.λ.

³ Παλλὰς φαίνεται ὅμοιον πρὸς τὸ Πάλλαξ, νέος ἢ νεᾶνις. Παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσιν ἡ λέξις παλληκᾶρι, σημαίνει ἄνδρα ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας.

⁴ Ἀπολλοδ. Γ', 12, 3.

⁵ Ἀπολλοδ. Α', 6, 2. Τζέτζ. εἰς Λυκόφρ. 355. Πάλλας εἶναι γίγας τις τῆς Θεογονίας 376, 383.

⁶ Ἐκ τοῦ πάλλω (Πλάτ. Κρατύλ. σ. 406). Κατὰ τοὺς Ὀρφικούς, ἡ Ἀθηνᾶ ἔφερεν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Διὸς τὴν ἔτι παλλομένην καρδίαν τοῦ Διονύσου, ἐξ οὗ τὸ ἐπώνυμον Παλλὰς.

χὴν αὐτῶν ὠρισμένην σημασίαν : ἀντεστοίχουν προφανῶς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ιδιότητες τῆς θεᾶς. Ἐὰν ἡδύνατό τις ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν, οὐδόλως ἀπίθανον, ὅτι ἡ μυθολογία τῆς Ἀθηνᾶς διὰ νέου θὰ ἐφωτίζετο φωτός. Καίτοι ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων μεγίστη ὑπάρχει ἀβεβαιότης, ὠφέλιμον θὰ ᾔηται νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς λατρείας τῆς θεότητος ταύτης ἐκεῖ, ἔνθα αὕτη ἐντελέστερον ἀνεπτύχθη, ἐν Ἀθήναις. Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ μελέτῃ, εὐρίσκομεν εἴτε τὴν βεβαιότητά τινων τῶν προηγουμένως ἐκφρασθεισῶν ἰδεῶν, εἴτε νέας λεπτομερείας σχετικὰς πρὸς τὴν ἐπιτόπιον λατρείαν τῆς Ἀττικῆς, αἵτινες θὰ συμπληρώσωσι τὴν εἰκόνα, ἣν ἐπειράθημεν νὰ χαράξωμεν.

Πλὴν τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ὑπῆρχον ἐν Ἀκροπόλει δύο μεγάλα ἱερά τῇ θεᾷ ἀφιερωμένα: τὸ ἐν, ἀνοικοδομηθὲν ὑπὸ Περικλέους ἐν τῇ θέσει ἀρχαιοτέρου τινὸς ἱεροῦ καταστραφέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἦτο ὁ Παρθενῶν, ἀφιερωμένος τῇ θεᾷ Παρθένῳ· τὸ ἕτερον, ὡσαύτως ἀνοικοδομηθὲν κατὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, ἀλλ' παλαιότερον τοῦ πρώτου, ἦτο ἀφιερωμένον τῇ Πολιάδι Ἀθηνᾷ καὶ ἐκαλεῖτο Ἐρέχθειον, ἔνθα διετηρεῖτο τὸ ἀρχαῖον ξύλινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ὅπερ διετείνοντο, ὅτι ἐξ οὐρανοῦ κατέπεσεν· ἐν αὐτῷ ἐδείκνυντο τὴν ἱερὰν ἐλαίαν, τοὺς τάφους τῶν ἀρχαίων ἡρώων τῆς Ἀττικῆς, τὰ ἔχνη τοῦ πρὸς τὸν Ποσειδῶνα ἀγῶνος τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὰ μνημεῖα τὰ ἀναμιμνήσκοντα τὰς πρώτας ἱερατικὰς οἰκογενείας, τὰς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς λατρείας αὐτῆς ἀφωσιωμένας. Εἰ καὶ μεγίστη ἦτο ἡ ἐκ τῆς τέχνης μεγαλοπρέπεια τοῦ Παρθενῶνος, οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι διὰ τὰς εὐσεβεῖς ψυχὰς ὁ ναὸς τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν τῆς θείας προστάτιδος τοῦ ἄσπεως, ὅπερ ἐξήσκει μεγίστην θρησκευτικὴν γοητείαν καὶ ἦτο τὸ ἀντικείμενον βαθέος σεβασμοῦ. Τὸ διπλοῦν τοῦ ἱεροῦ τούτου ὄνομα δείκνυσιν ἡμῖν ἐν ταύτῃ, ὅτι ἡ θρησκεία τῆς Ἀθηνᾶς συνεδέετο πρὸς τὰς ἀποδιδόμενας τῷ ἥρωϊ Ἐρεχθεῖ τιμὰς. Ὁ Ἐρεχθεύς, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς, πρῶτος ὑπηρέτης τῆς θεᾶς, τραφεὶς καὶ ἀνατραφεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐν τῇ ἰδίῳ ναῷ, εἶναι κατὰ τὰς ἀρχαιοτάτας παραδόσεις ὁ υἱὸς τῆς Γῆς, τὸ τέκνον τοῦ ἐδάφους τῆς γονίμου πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ἡ Ἀθηνᾶ Πολιάς σχετίζεται πρὸς τὸν Ἐριχθόνιον, υἱὸν τοῦ Ἡφαίστου, θεοῦ τοῦ πυρός, γεννηθέντα ἐκ τοῦ ἐδάφους, ὡς ὁ Ἐρεχθεύς, καὶ ὡς ἐκεῖνος ἀναδεχτὸς γενόμενος ὑπὸ τῆς θεᾶς, ἥτις ἐπεμελήθη αὐτοῦ καὶ ἐνεπιστεύθη αὐ-

τὸν εἰς τὰς τρεῖς θυγατέρας τοῦ Κέκροπος, "Αγραυλον, "Ερσην καὶ Πάνδροσον¹. Τὸ ὄνομα τοῦ "Εριχθονίου ἀνακαλεῖ τὴν ἰδέαν τῆς γονιμότητος τῆς γῆς, ἥς εἶναι τὸ εὐεργετικὸν πνεῦμα. Ὡς πρὸς τὰς τρεῖς νέας κόρας, τὰς ἐπιμεληθείσας τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, ἡ "Ερση καὶ Πάνδροσος εἶναι αὐτὰ τὰ ὀνόματα τῆς δρόσου: ἡ "Αγραυλος ἢ "Αγλαυρος σχετίζεται εἴτε πρὸς τὸ κεκαλλιεργημένον ἔδαφος, εἴτε πρὸς τὴν λάμψιν τοῦ οὐρανόου φωτός. Αἱ θυγατέρες αὗται τοῦ Κέκροπος, πρῶται ἱέρεαι τῆς "Αθηνᾶς, κατοικοῦσαι ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῆς, ἦσαν ἀρχικῶς, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller², ἐπίθετα τῆς θεᾶς, ἀποσπασθέντα κατόπιν ὑπὸ τῆς δημώδους φαντασίας, ἥτις ἰδιαίτερα ἐξ αὐτῶν ἔπλασεν ὄντα. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα, ὑπὸ εὐρυτέραν τῆς συνήθους ἔννοιαν ὑπακουόμενα, φαίνονται ἡμῖν προσεγγίζοντα πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς "Αθηνᾶς, θεᾶς τῆς ἀστραπῆς, ἕνεκα τῆς οὐρανίας δρόσου, ἢ τῆς θουελώδους βροχῆς, ἥτις, ὑγραίνουσα τὸ ἔδαφος τῆς "Αττικῆς, αὐξάνει ἐν "Αθήναις τὸν "Εριχθόνιον, ἥτοι τὴν πλουσίαν βλάστησιν τῆς κοιλάδος τοῦ Κηφισσοῦ. Ὁμοία ἰδέα ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς ἐορτῆς, ἣν ἐτησίως ἐτέλουν κατὰ τὸν Σκιροφοριῶνα μῆνα αἱ "Ερρηγόροι ἢ "Αρρηγόροι. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδίδετο εἰς δύο νεαρὰς κόρας, ἑπτὰ μέχρι ἑνδεκα ἐτῶν³ ἐκλεγόμενας μεταξὺ τῶν εὐγενεστάτων οἰκων τῶν "Αθηνῶν, αἵτινες διήρχοντο ἐν ὅλῳ ἔτος ἐπὶ τῆς "Ακροπόλεως ἐν ἱερῷ, οὕτως εἰπεῖν, μονῶσαι ὑπηρετοῦσαι τὴν θεάν. Τὴν παραμονὴν τῆς ἐορτῆς ἡ ἱερεία παρέδιδεν αὐταῖς κατὰ μέσας νύκτας μυστηριώδη ἀντικείμενα ἐντὸς κανῶν τεθειμένα. Τὰ δύο κοράσια ἔθετον τὰ κανᾶ ἐπὶ τῶν κεφαλῶν, κατήρχοντο τὰς ἀπὸ τῆς "Ακροπόλεως εἰς τὴν πόλιν φερούσας κλίμακας καὶ μετέβαινον εἰς τινὰ ἱερὸν περίβολον, κείμενον παρὰ τὸν ναὸν τῆς ἐν Κήποις "Αφροδίτης: ἐκεῖ ἡνοίγετο αὐτοφεύς τι ὑπόγειον, εἰς ὃ αὗται εἰσέδυνον, ὅπως ἀποθέσωσι τὸ φορτίον καὶ παραλάβωσιν ἕτερον ὡσαύτως μυστηριώδες, ὁμοίως φερόμενον εἰς τὴν "Ακρόπολιν⁴. Εἰ καὶ μέγας εἶναι ὁ πέπλος τῆς μυστικότητος, ὁ τὴν ἐορτὴν ταύτην περιβάλλων, πιθανὴ εἶναι ἡ τῆς γενικῆς αὐτῆς ἔννοιας ὑπό-

¹ Θὰ ἐπανεέλθωμεν λεπτομερέστερον ἐν βιβλ. Δ', κεφ. Γ', 1 εἰς τὰ διάφορα ταῦτα μυθικὰ πρόσωπα τῆς "Αττικῆς. Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα νὰ ὑποδείξωμεν τὰς μετὰ τῆς "Αθηνᾶς σχέσεις αὐτῶν.

² Griech. Mythol. I, σ. 159.

³ "Αριστοφ. Λυσιστρ. 648. Μέγα Ἑτυμολ. σ. 149. "Αρκαρ. σ. 48.

⁴ Πausan. Α', 27, 8.

δείξεις. Αἱ λέξεις ἄρρη ἢ ἔρρη, αἱ ἐν τῇ συνθέσει τοῦ ὀνόματος τῶν νεαρῶν κορῶν, τῶν ἐπιφορτιζομένων τὰς λεπτομερείας ταύτας τῆς λατρείας, εἶναι ἴσως ὅμοιαι πρὸς τὸ ἔρρη=δρόσος¹. Τοιαύτη φαίνεται οὖσα ἡ γνώμη τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν· διότι τὴν τελετὴν ταύτην καλοῦσιν ἔρρηφόρια, λέγουσι δὲ ὅτι αἱ Ἐρρηφόροι ἦσαν αἱ νεαρὰ κόραι, αἱ συνοδεύουσαι τὴν Ἐρσην ἢ φέρουσαι τὴν δρόσον εἰς τὴν Ἐρσην, θυγατέρα τοῦ Κέκροπος². Τῆς Ἐρσης εἰκονίζουσας ἀναμφιβόλως μίαν τῶν ἰδιότητων τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ θρησκευτικὴ αὕτη διατύπωσις ἀνεμίμησκει τὴν εὐεργετικὴν ἐπενέργειαν τῆς θεᾶς, ἥτις ἐκ τοῦ κόλπου τῶν θυελλωδῶν νεφῶν χύνει ἐπὶ τῆς διψώσης γῆς τὰς σταγόνας τῆς θείας δρόσου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ ἔτους ὥραν³ ἐτέλουν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς ἐτέραν ἑορτὴν, ἥς ἡ σημασία σχετίζεται πρὸς τὴν τῶν Ἀρρηφόρων. Πομπή, ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἀναχωροῦσα, μετέβαινε, τὴν ἱερὰν τῆς Ἐλευσίνος ὁδὸν ἀκολουθοῦσα, εἰς τι ἱερόν, κείμενον ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ἡ πομπὴ ὠδηγεῖτο ὑπὸ τῆς ἱερείας τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, τοῦ ἱερέως τοῦ Ἐρεχθέως, καὶ τοῦ τοῦ Ἥλιου, οἵτινες προυχώρουν προφυλαττόμενοι ὑπὸ εὐρέος λευκοῦ σκίρου, κρατουμένου ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τῆς οἰκογενείας τῶν Ἐτεοβουταδῶν⁴. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἔθιμου ἡ ἑορτὴ ἐκλήθη Σκιροφόρια. Ἡ λέξις σκίρον (=σκιρόν) σημαίνει ἐλληνιστὶ θολίαν. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ ἡ λέξις σκίρον σημαίνει τὰς τιτανῶδεις γαίας, τὰς συνήθεις ἐν τοῖς πέριξ τῶν Ἀθηνῶν, αἵτινες ὑπὸ τὰς ἡλιακὰς τοῦ Ἰουνίου ἀκτῖνας σκληραίνονται καὶ ξηραίνονται, ἐξ οὗ καὶ ἡ διπλῇ τῆς ἑορτῆς σημασία. Τὸ σκίρον ἦτο ἡ εἰκὼν τῆς προστασίας, ἣν ἐζήτουν παρὰ τῆς θεᾶς κατὰ τοῦ πυριφλεγοῦς καύσωνος· ὁ τόπος, εἰς ὃν ἐπορεύετο ἡ πομπή, ἦτο ἱερόν ἀφιερωμένον τῇ Ἀθηνᾷ Σκιράδι, ῥυαχιστὸν ἀναμφιβόλως ἐπὶ τινος τῶν τιτανῶδων τούτων γαιῶν τῶν μαστιζομένων ὑπὸ τοῦ ἡλίου τὸ θέρος κατὰ τὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς. Ἐκεῖ ἐκάλυπτον τὴν ἱερὰν εἰκόνα διὰ τῆς λευκῆς τοῦ ἐδάφους κόνεως⁵· συμβολικὸν ἔθιμον, οὗ σκο-

¹ Ὁμηρ. ἔρρη, κρητικὸν ἄρρη. G. Curtius, Griech. Etymol. σ. 345 (ἐκδ. ε').

² Σχόλ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 642. Μοῖρις Λεξ. Ἀττ. σ. 141. Περί τῶν Ἀρρηφόρων, βλ. Beulé, Acrop. d'Athènes, I, 160. II, 296.

³ Τὴν 12ην τοῦ μηνὸς Σκιροφοριῶνος (Σχόλ. Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 18).

⁴ Ἀρποκρ. σ. 270. Σχόλ. Ἀριστοφ. ὅμ. ἐνθ. ἄνωτ.

⁵ Σχόλ. Ἀριστοφ. Σφ. 926.

πὸς ἦτο νὰ δείξῃ, οὕτως εἶπεῖν, τῇ θεᾷ τὴν ξηρότητα γῆς ποθοῦσης τὴν δρόσον τῶν οὐρανίων ὑδάτων.

Τῆς ἑορτῆς ταύτης προηγούντο κατὰ τὸν Θαργγλιῶνα ἀλλεπάλληλοι ἀλλοίας φύσεως τελεταί, ἐπὶ δεκαήμερον τοῦλάχιστον διαρκοῦσαι, ὧν αἱ μὲν πρῶται ἔφερον τὸ ὄνομα *Πλυντήρια*, αἱ δὲ *Καλλυντήρια*¹. Ἡ λέξις *Πλυντήρια* σημαίνει, ὅτι αἱ τελεταί αὗται ἐσκόπουν τὸν καθαρμὸν τοῦ ναοῦ, τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀγάλματος τῆς θεοῦ, ὅπερ ἐξέδουν, ὅπως πλύνωσιν, ἀφ' οὗ δὲ ἐκάθαιρον, ἐπεσκεύαζον αὐτό, ἐὰν ἦτο ἀνάγκη. Ἡ τελευταία αὕτη φροντίς ἀνῆκε τοῖς Πραξιεργίδασι², ἀπογόνους πιθανῶς οἰκογενείας ἢ ἐταιρείας τεχνιτῶν ἐκ παλαιοῦ ἐπιτετραμμένων τὴν φύλαξιν καὶ συντήρησιν τοῦ εἰδώλου. Τοῦ καθαρμοῦ περατωθέντος, ἤρχοντο τὰ *Καλλυντήρια*. Τὸ ἄγαλμα τῆς θεοῦ ἐπανετίθετο ἐπὶ τῆς βάσεως, ἐνέδουν αὐτὸ πάλιν διὰ τῶν λαμπρῶν ἐνδυμάτων, ἅτινα διαυγῆς ὕδωρ ἐπανεφέρειν εἰς τὴν προτέραν λάμψιν, ὃ δὲ ναός, ὃ κεκλεισμένος πρότερον, ἡνοίγετο τοῖς πιστοῖς, ἐρχομένοις, ὅπως θαυμάσωσι τὴν νέαν μεγαλοπρέπειαν. Ἡ ἑορτὴ αὕτη, ἣ ἐκφράζουσα τὴν ἰδέαν τῆς ἀσπίλου ἀγνότητος τῆς Ἀθηνᾶς, ἐσχετίζετο πρὸς τὴν καλλιεργίαν καὶ τὰς ἀφθόνους ἐλπίδας, ἃς παρεῖχον οἱ τότε ἀρχόμενοι νὰ ὠριμάζωσι καρποί. Κατὰ τὴν πομπήν, τὴν μεταβαίνουσαν εἰς Ἑρέχθειον, ἔφερον πλὴν ἄλλων μέγα πινάκιον πλήρες ξηρῶν σύκων. Τὸ σύκον, σύμβολον τῶν καρπῶν, τῶν παραχθέντων ἐκ τῆς πρώτης καλλιεργίας, ἀνεμίμνησκε, πῶς οἱ ἄνθρωποι ἀντικατέστησαν τὴν ἀγρίαν τροφὴν τῆς βαλάνου δι' ἡδείας τροφῆς. Ἡ συκὴ, ὡς καὶ ἡ ἐλαία, ἐνομίζοντο ἐν Ἀττικῇ δῶρα τῆς Ἀθηνᾶς.

Πασῶν τῶν ἑορτῶν, τῶν συσταθεισῶν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τιμὴν τῆς προστάτιδος αὐτῶν θεότητος, ἣ μεγαλοπρεπεστάτη, ἅμα δὲ καὶ πλουσιωτάτη εἰς ἐμφαντικὰς τελετὰς ἦτο τὰ *Παραθήναια*, ὧν τὴν ἰδρυσιν ἐχρονολογοῦν ἀφ' οὗτο ὃ Θησεὺς συνώκισε περὶ τὰς Ἀθῆνας καὶ εἰς ἓν συνήνωσεν ἐθνικὸν σῶμα τὰς διαφόρους τῆς Ἀττικῆς φυλάς³. Τῶν μικρῶν Παναθηναίων, τῶν ἐτησίως τελουμένων, ὑπερεῖχον κατὰ τὴν λαμπρότητα τὰ μεγάλα Παναθήναια, ἀπὸ τοῦ

¹ Περὶ τῶν τελετῶν τούτων βλ. Schœmann, Griech. Alterthümer II, σ. 572, ἐκδ. γ'. A. Mommsen, Heortologie, σ. 429.

² Ἡσύχ. ἐν λέξει. Περὶ τούτου βλ. τὴν πραγματείαν τοῦ E. Kühnert De cura statuarum apud Græcos (Berlin, Calvary, 1883).

³ Πλουτ. Θησ. 24.

Πεισιστράτου κατὰ τὸ τρίτον ἔτος ἐκάστης Ὀλυμπιάδος εἰς τὸ τέλος τοῦ Ἑκατομβαιῶνος μηνὸς τελούμενα¹. Ὁ κύριος σκοπὸς τῶν δύο τούτων ἑορτῶν ἦτο νὰ φέρωσιν ἐν μεγάλῃ πομπῇ εἰς τὸ ἱερόν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς τὸν νέον πέπλον, τὸν ἐτησίως προσφερόμενον τῇ θεᾷ. Ὁ πέπλος ἦτο εὐρὺ τεμάχιον ὀθόνης, κατὰ τὰς ὥρας τοῦ ἔτους χρησιμεῦον ὡς περίβλημα τοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς, παραπέτασμα διὰ τὸ ἄγαλμα, ἢ κόσμημα τοῦ μεσοτοιχοῦ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς. Ἡ ἐργασία τοῦ πέπλου, ἀρχομένη περὶ τὰ τέλη τοῦ Πυανεψιῶνος (Ὀκτωβρίου), διαρκοῦσα ἐπὶ ἑννεάμηνον, ἐξετελεῖτο ἐποπτευοῦσας τῆς ἱερείας, ὑπὸ νεανίδων καὶ γυναικῶν ἐγνωσμένης ἐπιτηδειότητος περὶ τὴν ποικιλικήν, αἵτινες ἐκαλοῦντο ἐργατῖραι. Μεταξὺ τῶν παραστάσεων, δι' ὧν τὸ ἔργον ἐκοσμεῖτο, παρετηρεῖτο ἰδίᾳ ἡ μάχη τῶν θεῶν καὶ τῶν Γιγάντων, καθ' ἣν ἡ Ἀθηνᾶ κατέβαλε τὸν Ἐγκέλαδον². προσετίθεντο δ' ἐνίοτε καὶ εἰκόνες τινὲς τῶν σπουδαιοτάτων συμβάντων τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐργασθέντων πολιτῶν³. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς ὁ πέπλος ἀναπτυσσόμενος ἐξετείνετο ὡς σημαία, ἢ μᾶλλον ὡς ἱστός πλοίου ἄνωθεν τῆς ἱερᾶς τριήρους, ἐμβλήματος τῆς κατὰ θάλασσαν ἰσχύος, ἣν αἱ Ἀθῆναι ὤφειλον τῇ θεᾷ ἢ τριήρης αὕτη, διὰ τροχῶν ἢ ἰσχυρῶν μηχανημάτων κινουμένη⁴, ἀνέβαινεν ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τῆς ἱερᾶς πομπῆς, ἥτις, ἀναχωροῦσα ἐκ τοῦ ἔξω Κεραμεικοῦ, εἰσῆρχετο διὰ τοῦ Διπύλου, ἐξειλίσσετο ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ διήρχετο τὰς κυριωτάτας ὁδοὺς τοῦ ἄστεως⁵. Παρεῖχε δὲ εἰς τὰ ὄμματα τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς καὶ εἰς τοὺς πανταχόθεν προσερχομένους ξένους μεγαλοπρεπέστατον θέαμα, οὗ μαρτύριον ζῶν ἔτι ἐκληροδότησαν ἡμῖν οἱ μαθηταὶ τοῦ Φειδίου ἐν τῷ ἡκρωτηριασμένῳ διαζώματι τοῦ Παρθενῶνος⁶. Ἡ πομπὴ αὕτη ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ ἄνθους πά-

¹ Βλ. Meier, über die Panathenäen (Enkykl. d. Wissensch. und Künste). K. F. Hermann, Griech. Antiq., II, § 54. Schœmann, Griech. Alterth., II, 467, 477.

² Βλ. τὴν εἰδικὴν μελέτην τοῦ x. de Ronchaud, Le péplos d'Athéné Parthenos, étude sur les tapisseries dans l'antiquité.

³ Ἀριστοφ. Ἰππ. 566. Πλουτ. Δημήτρ. I', 2.

⁴ Φιλόστρ. Βίοι σοφιστ. Β', 1, 5.

⁵ Βλ. C. Wachsmuth, Die Stadt Athen in Alterhum, t. I, 285.

⁶ Müller-Wieseler, I. εἰκ. 23—25.

σης ηλικίας καὶ τάξεως τοῦ ἄστεως¹. πλὴν τοῦ ἱερέως, τῶν ὑπηρετῶν τῆς λατρείας καὶ τῶν τὴν διαχείρισιν τῶν ἱερῶν ἀρχόντων ἐπιτετραμμένων, προυχῶρει ὄμιλος νεανίδων τὴν κεφαλὴν ἔχουσῶν κεκλιμένην μετ' αἰδημοσύνης καὶ συννόας, ἐν τῇ χειρὶ φερουσῶν τὰς φιάλας καὶ τὰ διὰ τὰς θυσίας προωρισμένα ἀγγεία· εἶποντο αἱ κατηφόροι, φέρουσαι ἐπὶ τῶν κεφαλῶν κανᾶ, ἐν οἷς περιείχοντο τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα· εἶτα αἱ θυγατέρες τῶν μετοίκων, καταδεδικασμένοι ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὸ ταπεινὸν τῶν ὑπηρετριῶν ἔργον, κατάφοροι ἐξ ὕδριων, ἐδρῶν καὶ θολιῶν. Ἐν μέσῳ τῆς πομπῆς ἔσυρον τὰ θύματα, τὰ προσε νεχθέντα ὑπὸ τοῦ ἄστεως καὶ τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς καὶ τὰ πεμπόμενα ὑπὸ τῶν ἀποικιῶν, αἵτινες οὕτω μετεῖχον τῶν θυσιῶν τῆς μητροπόλεως. Αὐλῆται καὶ κιθαρισταὶ συνῶδευσον τὴν θυσίαν. Ὅμιλος γερόντων ἀξίων θεᾶς διὰ τὸ κάλλος αὐτῶν προεπορεύετο κλάδον ἐλαίας ἀνὰ χεῖρας κρατούντων, τούτου δ' ἕνεκα ἀπεκάλουν αὐτοὺς *θαλάροφóρους*. Αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἠθέλουν νὰ ἐπιδείξωσι τῇ θεᾷ τὸ θέαμα τῶν γεροντικῶν ἀσθενειῶν καὶ ἀσχημιῶν, ἐβράβευον δὲ τὴν φυλὴν τὴν νικῶσαν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ πρεσβυτικοῦ κάλλους. Εἶτα παρήλαντον ἄνδρες ἔνοπλοι, τέθριππα, ἱππηλασταὶ ἐφήβων². Τοιαύτη ἤρμοζε πομπὴ τῇ πολεμικῇ θεᾷ, τῇ Ἰππία θεᾷ, πρώτη δαμασάσῃ τοὺς ἵππους τῆς Ἀττικῆς.

Κατὰ τὰς προτέρας τῆς τελετῆς ἡμέρας ἐτελοῦντο παντοειδεῖς ἀγῶνες καὶ δρόμοι· ἄρματοδρομίαι, ὧν ἡ σύστασις ἀνήρχετο εἰς τὸν μυθικὸν βασιλεῖα Ἐριχθόνιον· γυμνικοὶ ἀγῶνες, ὧν οἱ νικηταὶ ἐλάμβανον ἄθλον ἀμφορέα ἐλαίου ἐκ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας· ἄμιλλαι νεῶν ἐκάστης φυλῆς³, λαμπαδηδρομίαι τελούμεναι ἅμα τῇ νυκτὶ⁴ καὶ ἀναμιμνήσκουσαι τὴν λάμψιν, δι' ἧς ἡ θεὰ φωτίζει τὸν ζοφώδη οὐρανόν. Εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους τῆς εὐκινήσιας καὶ τῆς φυσικῆς ῥώμης προσετέθησαν ἀπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀγῶνες ῥαψωδῶν ᾄδόντων τὰ ὁμηρικὰ ἔπη· κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους ἐν τῷ Ὠδείῳ τῷ πρὸς τοῦτο ἀνεγερόντι, ἀγῶνες αὐλητῶν, κιθαριστῶν, ὀρχιστῶν, κυκλίων χορῶν, πάντων ἀμιλλωμένων πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ἄθλου, τοῦ προσφερομένου ὑπὸ τῆς μεγαλοδωρίας τοῦ ἄστεως, καὶ διὰ τῶν θελ-

¹ Bl. Beulé, *Acropole d'Athènes*, t. II, σ. 151 καὶ ἔφ.

² Müller-Wieseler, *εἰκ.* 25, n° 118.

³ Ραγκαβῇ Ἑλλήν. Ἀρχ. Β', Ἀρ. 961, 28.

⁴ Πλουτ. Σόλων. 1. Πλάτ. Πολιτ. Α', 1. Σχόλ. Ἀριστοφ. Βατρ. 131.

γῆτρων τῆς τέχνης αὐτῶν συντελούντων εἰς τὴν λαμπρότητα τῆς ἑορτῆς, ἥς ἐνάμιλλα ἦσαν κατὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ μεγάλα Διονύσια.

Ὡς πρὸς τὰς τεχνικὰς ἀπεικονίσεις τῆς θεᾶς θέλομεν περιορισθῆ εἰς συντόμους τινὰς παρατηρήσεις ¹.

Μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων ἀγαλμάτων τῆς θεᾶς ἐκάλουν *Παλλὰδια* τὰ παριστῶντα αὐτὴν ὀρθίαν, πάλλουσιν τὸ δόρυ, ἔχουσιν τὴν ἀσπίδα πρὸς τὰ ἔμπροσ, ἐν στάσει πολεμικῆς θεότητος, τιμώσης τὰ ἄσθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτῆς προστασίας². Τὰ εἰδῶλα ταῦτα, ἅτινα διετείνοντο, ὅτι κατέπεσον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἐτιμῶντο ἰδιαζόντως, ἐνομίζετο δὲ ὅτι ἡ τύχη τῶν ἄστων ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς κατοχῆς αὐτῶν. Οἱ Τρῶες ἤρξαντο ἀπελπίζοντες περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν, καὶ ἡσθάνοντο προσεγγίζουσιν τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, ὅτε τὸ Παλλάδιον ἀνηρπάγη κρύφα ὑπὸ τοῦ Διομήδους καὶ τοῦ Ὀδυσσεύς. Διηγούντο τὰς περιπετείας τοῦ περιφήμου Παλλαδίου, περὶ τῆς κατοχῆς δ' αὐτοῦ ἐσεμνύνοντο οὐ μόνον πολλὰ πόλεις ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐν Ἀθήναις τὸ σεβαστότατον Παλλάδιον ἦτο τὸ ἐν Ἐρεχθεῖ ξύλινον ἀγαλμα· τὰ ἀρχαιοτάτα νομίσματα, τὰ γραπτὰ ἀρχαῖα ἀγγεῖα, μικρά τινα χάλκινα ³ καὶ ἐξ ὀπτῆς γῆς ἀγαλμάτια ἀττικὰ δίδουσιν ἡμῖν ἐννοίαν τινα⁴. Τὸ Λοῦδρον κατέχει ἐν τῶν βαναύσων τούτων ἀγαλμάτων τῆς Ἀθηνᾶς ⁵. Ἡ θεὰ εἶναι ὀρθία, τὰς κνήμας συνεσφιγμένας ἔχουσα τὴν μὲν ἐπὶ τῆς δέ, κεκαλυμμένη διὰ χλαίνης μετ' εὐθειῶν καὶ συμμετρικῶν πτυχῶν. Διὰ τῆς δεξιᾶς, ἐξικνουμένης μέχρι τῆς κεφαλῆς, ἔπαλλε τὸ δόρυ, ἐν δὲ τῇ ἐτέρᾳ ἔφερε μεγάλην ἀσπίδα. Τὸ ψυχρὸν μειδίημα τῆς μορφῆς, τὸ ἄχομφον τῆς χλαίνης, ἡ ἀκαμψία τῶν κινήσεων τοῦ περιφήμου ἀγάλματος τοῦ ναοῦ τῆς Αἰγίνης εἶναι ὁ εὐγενέστατος τύπος τοῦ ἀρχαικοῦ εἶδους (*Εἰκ.* 17).

¹ Βλ. O. Müller, Handbuch der Arch. d. Kunst § 368 - 371. Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. K. Eix. 19-22. Braun, Kunstmythol. Eix. 56-70. Bernoulli, Ueber die Minervestatuen. Bale, 1867.

² Τοιαύτη ἡ Πρόμαχος τῆς Ἀκροπόλεως.

³ Arch. Zeitung, 1867, σ. 121, σημ. τοῦ κ. F. Lenormant: Le Paladium d'Athènes, Eix. 228, 1, 2.

⁴ O. Jahn, De antiq. Minervae simulacris atticis. Gerhard Ueber die Minervendidole Athens.

⁵ Fröhner, Notice de la sculpture antique, n° 111.

Ὁ Φειδίας, ὁ τὸν τύπον τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς πλάσας, διέπλασε καὶ τὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Μεταξὺ τῶν πολυαρίθμων ἀγαλμάτων τῆς θεότητος ταύτης, ἅτινα ἔπλασεν, ὑπάρχον τρία ἐν Ἀκροπόλει, τρεῖς διαφόρους

Εἰκ. 17. — Ἀρχαῖκόν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς.

παριστῶντα χαρακτήρας. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ τῆς Ἀθηνᾶς Προμάχου, ἥς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, τῆς πολεμικῆς καὶ πολιούχου θεᾶς, φερούσης κράνος, δόρυ καὶ ἀσπίδα. Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ τῆς *Λημυρίας* Ἀθηνᾶς, ὅπερ παρίστα τὴν εἰρηνικὴν θεότητα. Οἱ ἀρχαῖοι κριτικοί

ἀναφέρουσιν, ὅτι ἡ κεφαλὴ τῆς θεᾶς ἦτο ἐξαιρέτου καλλονῆς, ἐφ' ἧς ἀπετυποῦτο ὅλον τὸ θέλγητρον τῆς παρθενικῆς χάριτος, καὶ ἐνόμιζέ τις, ὅτι διέβλεπε τὸ ἐρύθημα τῆς ἀφρότης καὶ τῆς αἰδοῦς¹.

Εἰκ. 18. — Ἀθηνᾶ Παρθένος.

ἔβλεπέ τις σφίγγα, ἐπὶ δὲ τῶν πλευρῶν γρυῖπας. Ἡ δεξιὰ ἐκράτει Νίκην· ἡ δὲ ἀριστερὰ τὸ δόρυ κατὰ κάθετον. Πρὸς τοὺς πόδας τοῦ ἀγάλματος ἀνειλίσσετο ὁ τῆς θεᾶς ἱερὸς ὄφις· ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐστηρίζετο ἡ ἄσπις, πεποικιλμένη διὰ τορευμάτων, παριστάντων ἐξωτερικῶς μὲν τὴν μάχην τῶν Ἀμαζόνων, ἐσωτερικῶς δὲ τὴν πάλιν τῶν θεῶν καὶ τῶν γιγάντων. Τὸ ἐνταῦθα εἰκονιζόμενον ἄγαλμα (Εἰκ. 18), ὅπερ φαίνεται

Ἡ κεφαλὴ τῆς θεᾶς ἦτο πιθανῶς ἀσκεπής, ἐστερημένη τῶν πολεμικῶν αὐτῆς ἰδιοτήτων καὶ ἐκφράζουσα τὴν καλοκαγαθίαν τῆς θεότητος, τῆς προΐσταμένης τῶν εἰρηνικῶν τεχνῶν. Οἱ διάφοροι χαρακτῆρες τῶν δύο ἀγαλμάτων συνηνώθησαν καὶ συνεχωνεύθησαν ἐν τῇ τελειοτάτῃ τῆς Ἀθηνᾶς παραστάσει, τῇ εἰς τὴν σμίλῃν τοῦ Φειδίου ὀφειλομένη, κοσμούσῃ τὸν Παρθενῶνα, οὗτινος ἦτο ὁ θαυμάσιος κόσμος². Ἡ θεὰ παρίστατο ὀρθία, φέρουσα ποδήρη χιτῶνα· τὸ στήθος ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς αἰγίδος, ἧς τὸ κέντρον ἐκόσμει ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνος· ἐπὶ τοῦ ἐμπροσθίου μέρους τοῦ κράνους

¹ Πλιν. Hist. nat. VII, 34, 54. Ἰμερ. Λόγοι ΚΑ', 4.

² Περὶ τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς βλέπε ἐν πρώτοις τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων. Πausan. Α', 24, 5, 7. Πλιν. XXXIV, 54. XXXVI, 18. Μαξ. Tur. Λόγοι ΙΕ', 6. Μεταξὺ δὲ τῶν νεωτέρων τοὺς Brunn, Gesch. d. Griech. Künstler, I, 178. Conze, die Athena Statue des Phidias im Parthenon. Michaelis, der Parthenon, 266-284.

ἀπομίμησις τοῦ ἔργου τοῦ Φειδίου, ἀτελῇ ὅλως δίδει ἡμῖν ἔννοιαν.

Τὰ μέχρι ἡμῶν διασωθέντα ἀγάλματα τῆς θεᾶς δύνανται νὰ διαιρεθῶ-
σιν εἰς δύο τάξεις. Ὅταν εἶναι ἡ κλυεμικὴ θεά, ἡ βαίνουσα πρὸς τὴν μά-
χην ἢ μαχομένη, περιβέβληται τὸν ἀρχαῖον ἐλληνικὸν χιτῶνα καὶ εἶναι

Εἰκ. 19. — Ἀθηνᾶ Πρόμαχος.

πάνοπλος· ἡ αἰγίς, ὅφρῃ κεκοσμημένη, περιβάλλει τὸ στήθος ἢ ἐκτείνε-
ται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος ὡς ἀσπίς· ἡ δεξιὰ, πρὸς τὰ ὀπίσω φερο-
μένη, πάλλει τὸ δόρυ. Ἡ ἔκφρασις τῆς ὄψεως εἶναι σκυθρωπὴ καὶ φοβε-
ρά, αἱ κινήσεις τοῦ σώματος τολμηραὶ καὶ ὀρμητικαί, ὡς παρίσταται ἐν
τινὶ ἀγάλματι ἱερατικοῦ τύπου, προερχομένου ἐξ Ἡρακλείου (Εἰκ. 19).

Ὅταν ἀναπαύηται, ὅπερ σημαίνει τὴν εἰρηνικὴν θεάν, φέρει μέγαν εὐρύπτυχον μανδύαν καλύπτοντα ὅλον αὐτῆς τὸ σῶμα, ἀποκρύπτοντα τὰς πολεμικὰς ιδιότητες καὶ δίδοντα μεγαλοπρεπὴ χαρακτῆρα. Τὸ κράνος, πρὸς τὰ ὀπίσω κεκλιμένον, ἀφίνει γυμνὴν τὴν εὐγενὴ αὐτῆς

Εἰκ. 20.— Ἀθηνᾶ εἰρηνική.

Εἰκ. 21.— Προτομή Ἀθηνᾶς.

μορφὴν. Ἡ ἀγνότης τοῦ μετώπου, ἡ λεπτότης τοῦ προσώπου, ἡ τῶν ὀφθαλμῶν διαπεραστικὴ ἔκφρασις, ἡ αὐστηρότης τοῦ στόματος, ἡ ἰσχὺς τῆς γένυος, τὸ πᾶν ἀγγέλλει ἐπὶ τῆς θείας ταύτης μορφῆς τὴν βασιλείαν τῆς κυριάρχου διανοίας (Εἰκ. 20 καὶ 21)¹.

¹ Αἱ ὑπ' ἀριθ. 17-21 εἰκόνες αὗται ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Müller-Wieseler, I, n. 37; II, n. 202, 204, 198.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΑΠΟΛΛΩΝ

Τὸ ὄνομα Ἀπόλλων ἢ Ἀπέλλων ὑπὸ τὸν ἀρχαιότατον αὐτοῦ τύπον¹ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μάλιστα δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ποικίλως ἡτυμολόγησαν, ἀλλ' οὐχὶ ἐπαρκῶς. Παραδεχόμενοι τὴν νεωτάτην καὶ πιθανωτάτην τῶν ἐρμηνειῶν καὶ δεχόμενοι τὴν λέξιν Ἀπόλλων ἰσοδυναμοῦσαν πρὸς τὸ Ἀλεξίκακος² βλέπομεν ὅτι τὸ ἐπίθετον, τὸ ἐν Ἑλλάδι εἰς πλείστας συγχρόνως ἀνήκον θεότητας, εἶναι ἱκανῶς διδακτικὸν περὶ τῆς ἀρχαίης τοῦ θεοῦ φύσεως. Ἄν δὲ τὸ ὄνομα Ἀπόλλων ἀντέστη μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἡτυμολογικὴν ἀνάλυσιν, τὸ Φοῖβος ὅμως ἔκτοτε ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ποιήμασιν ἀπαντῶν, ὡς σύνηθες αὐτῷ ἐπίθετον, εἶναι πολὺ σαφέστερον. Ἡ λέξις αὕτη, ἢ ἐν τῇ ποιητικῇ γλώσσῃ ὡς ποιοτικῇ³ διατηρηθεῖσα, ἔχει ὠρισμένην ἔννοιαν: ἔχει κοινὴν τὴν ῥίζαν πρὸς τὸ φῶς καὶ σημαίνει τὸ αὐτό. Ὅθεν κατὰ γράμμα Φοῖβος εἶναι ὁ φαινός, ὁ λάμπων θεός. Ἔτερα τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπίθετα χρησιμεύουσι πρὸς βεβαίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τούτου. Παριστῶσιν αὐτὸν ὡς Ἀύκειον, ἥτοι θεὸν τοῦ φωτός, Αἰγλήτην (λάμποντα), ὡς τὸν ξανθὸν καὶ χρυσοκόμην θεόν. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα εἶναι ἐνδείξεις τῆς ἡλιακῆς τοῦ Ἀπόλλωνος φύσεως, ἥτις, ἀμφισβητηθεῖσα ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ Otfried Müller, εἶναι νῦν σχεδὸν παγκοίως παραδεκτή. Περὶ μόνου τοῦ ἡλίου οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ λέγωσιν, ὅτι ἦτο ἀειγενέτης, ἀκαταπαύστως γεννώμενος, ἀκερσεκόμης, οὗ ἡ ἀκτινοειδὴς κόμη οὐδέποτε ἐκόπη, ἐκατηθόλος, οὗ ἡ ὄψις βάλλει μακρόθεν. Ἀλλ' ὅσον ἐκφραστικά καὶ ἂν εἶναι αἱ διάφοροι προσηγορίαι,

¹ Ἐξ οὗ τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς Ἀπελλαίου. Ἐν Θεσσαλίᾳ, τὸ Ἀπέλλων κατέστη Ἀπλοῦν. Πλάτ. Κρατύλ. 405. Corp. Inscr. 1766, 1767.

² Ἐκ τοῦ ῥήματος ἀπέλλω = ἀπείργω (Ἡσύχ. Ἐτυμ. Μέγ. 120, 52). Ὁ Welcker (Griech. Gött. I, 460) συνδυάζει τὸ Ἀπόλλων πρὸς τὸ ἐκάεργος = ἐκὰς εἰργων. Preller, I, 183. Gerhard. Griech. Myth. § 296.

³ Αἰσχ. Προμηθ. 22: «ἡλίου φοίβῃ φλογί». Φοίβῃ ἐπίθετον τῆς Ἀρτέμιδος ἢ τῆς Σελήνης.

πρέπει ἐν τοῖς μύθοις μάλιστα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος παράδοσις, νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ ἔχνη τῶν ἐντυπώσεων, τῶν ἐξεγερουσῶν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Ἑλλήνων τὸ θέαμα τοῦ ἡλίου, νομιζομένου θεοῦ ὄντος, οὗ ἀφηγοῦντο τὴν γένεσιν, τὰς περιπλανήσεις, τοὺς θριάμβους καὶ τὰς πολυπόνους δοκιμασίας.

Ἡ ἀρχαιοτάτη περὶ τῆς γενέσεως τοῦ θεοῦ ἀφήγησις εἶναι ὁ ὁμηρικὸς εἰς τὸν Δῆλιον Ἀπόλλωνα ὕμνος, οὗ πλεῖσται λεπτομέρειαι εἶναι ἱκανῶς ἐμφαντικαὶ καὶ δύναται τις νὰ διύδῃ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν καὶ τὴν φυσικὴν τοῦ μύθου ἀρχήν. Ὁ Ἀπόλλων ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς. Ἡ Λητώ, ὡς οἱ ἀρχαῖοι ὑπέθεσαν ἤδη¹, εἶναι προσωποποιήσις τῆς Νυκτός, τῆς ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ ἐγκυμονούσης τὸν θεὸν τῆς ἡμέρας, ἧς ἡ ζοφώδης γαστήρ ὑποκρύπτει τὸ σπέρμα τοῦ ἀγίου φωτός. Ἀλλὰ πρὶν τεκνοποιήσῃ, ἡ Νύξ ἐπὶ μακρὰς ὥρας ἐργάζεται. Ὅθεν ὁ ποιητὴς ἀφηγεῖται, πῶς ἡ Λητώ, ἀπὸ χώρας εἰς χώραν περιπλανωμένη, ἐζήτει πανταχοῦ ἄσυλον, ὅπως τεκνοποιήσῃ, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐφθασεν εἰς Δῆλον, παρασχοῦσαν αὐτῇ ἄσυλον. Δῆλος, ἡ φωτοβόλος, ἡ λάμπουσα, ἡ καὶ Ἀστερία καλουμένη, ἐφαίνετο ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς προσωρισμένη νὰ ἴδῃ τὴν γέννησιν τοῦ Δηλίου θεοῦ, τοῦ ἐν τῷ λαμπρῷ φωτὶ ἀποκαλυπτομένου. Ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας καὶ ἰσαριθμούς νύκτας, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον, ἡ Λητώ ὑπὸ φρικτῶν ὠδίνων ἐτυραννεῖτο· περιστοίχιζον πάντες οἱ ἀθάνατοι, πλὴν τῆς Ἥρας, ἥτις ζηλοτυπούσα διέμεινεν ἐν Ὀλύμπῳ μετὰ τῆς Εἰλειθυίας, τῆς θεᾶς τῶν τοκετῶν :

ἀμφὶ δὲ φοῖνικι βάλε πήχεε, γούνα δ' ἔρεισε
λειμῶνι μαλακῶ· μεῖδῃσε δὲ γαῖ' ὑπένερθεν·
ἐκ δ' ἔθορε πρὸ φώωδε· θεαὶ δ' ὀλόλυξαν ἄπασαι².
Ἐνθα σέ, ἦτε Φοῖβε, θεαὶ λόον ὕδατι καλῶ·
ἀγνῶς καὶ καθαρῶς, σπάρξαν δ' ἐν φάρει λευκῶ,
λεπτῶ, νηγατέῳ· περὶ δὲ χρύσειον στρόφον ἦκαν.
Οὐδ' ἄρ' Ἀπόλλωνα χρυσάορα θήσατο μήτηρ,
ἀλλὰ Θέμις νέκταρ τε καὶ ἀμβροσίην ἐρατεινὴν
ἀθανάτοις χεῖλεσσιν ἐπήρξατο· χαῖρε δὲ Λητώ,

¹ Πλουτ. ἀποσπ. Ἡ σημασία αὕτη τῆς Λητοῦς πηγάζει μᾶλλον ἐκ τῶν περὶ αὐτῆς μύθων ἢ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως. Οὐδόλως ἀπεδείχθη ὅτι ἡ Λητώ παράγεται ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ λαθεῖν ῥίζης. Βλ. Curtius, Grundz. der Griech. Etym. σ. 96, ἐκδ. α', σ. 150, ἐκδ. ε'.

² Θέογνις 5-10.

οὔνεκα τοξοφόρον καὶ καρτερόν υἷὸν ἔτικτεν.
 Αὐτὰρ ἐπειδὴ, Φοῖβε, κατέδρωις ἄμβροτον εἶδαρ,
 οὐ σέ γ' ἔπειτ' ἴσχον χρύσειοι στρόφοι ἀσπαίροντα,
 οὐδ' ἔτι δεσμά σ' ἔρυκε, λύνοντο δὲ πείρατα πάντα ¹.

Πᾶσαι αἱ θαυμάσιαι λεπτομέρειαι, αἱ μιγνύμεναι πρὸς τὰς πραγματικὰς τῆς γενέσεως ταύτης λεπτομερείας, ἔχουσι σημασίαν τινά. Ἑλληνιστὶ ἡ λέξις *φοῖνιξ* σημαίνει καὶ τὸ ἐρυθρόν χρῶμα. Ἡ παράδοσις λοιπὸν τοῦ φοίνικος τῆς Δήλου ἐρείδεται ἐπὶ τῆς διπλῆς σημασίας τῆς λέξεως *φοῖνιξ*, ὅστις ἀρχικῶς θὰ ἐδήλου τὸ πορφυροῦν, δι' οὗ κατὰ τὸ λυκαυγὲς χρωματίζεται ὁ οὐρανός. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ μυθολογικὴ ἔκφρασις, ἡ κακῶς νοηθεῖσα βραδύτερον, ὅτι ὁ φοῖνιξ, ἡ ἡώς, βοηθεῖ τὴν Λητώ, τὴν νύκτα, νὰ παιδοποιήσῃ τὴν ἡμέραν ἢ τὸν Ἀπόλλωνα. Ὁ δὲ νεαρός θεός, οὗ τὰς βιαίας κινήσεις οὐδὲν δύναται νὰ ἀναστείλῃ, δὲν εἶναι ὁ μόνος γεννώμενος ἥλιος, ὁ πλήρης ἤδη ἰσχύος, ὁ διαρρηγνύς τὰ σπάργανα, ὁ διατρυπῶν τὰς λευκὰς ἀναθυμιάσεις, ὑφ' ὧν κατ' ἀρχὰς περιεβάλλετο, ὁ βαδίζων ὅπως διανύσῃ τὸν οὐράνιον δρόμον καὶ ἐξακοντίζων ἐπὶ τῆς γῆς τὰ φαινὰ αὐτοῦ βέλη; Ἀληθῶς, ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ τὸ θεῖον βρέφος, μόνος ἐκ τῶν δεσμῶν αὐτοῦ ἐλευθερούμενον, ζητεῖ πάραυτα τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη αὐτοῦ· βαδίζει, καὶ ὅλη ἡ Δήλος ἀνθεῖ. Ὡς ὁ ἥλιος, πρὶν εἰσδύσῃ εἰς τὰ βάθη τῶν πεδιάδων, φωτίζει πρῶτον τὰς κορυφάς, ὁ νεαρός θεός προχωρεῖ ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ ὄρους Κύνθου, διότι δὲν ἠρέσκετο εἰς τοὺς χθαμαλοὺς τόπους, ἀλλὰ δι' αὐτὸν

πᾶσαι δὲ σκοπιαὶ τε φίλαι καὶ πρόωνες ἄχροι
 ὑψηλῶν ὄρεων ².

Τὴν ἰωνικὴν ταύτην περὶ γενέσεως τοῦ Ἀπόλλωνος παράδοσιν ἀπεμιμείτο βραδύτερον ὁ Καλλιμάχος, οὔτινος ὁ εἰς τὴν Δήλον ὕμνος εἶναι τοῦ ὁμηρικοῦ μετρία παράφρασις. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἡλίου μετὰ τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, ἡ θεὰ τῆς αἰφνιδίως μεταμορφωθείσης γῆς, ἐκφράζονται ζωηρῶς ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Ἀλεξανδρέως ποιητοῦ:

- χρύσεά τοι τότε πάντα θεμείλια γέιναιτο, Δῆλε,
 χρυσῷ δὲ τροχόεσσα πανήμερος ἔρρεε λίμνη,
 χρύσειον δ' ἐκόμησε γενέθλιον ἔρνος ἐλαίης,
 χρυσῷ δὲ πλήμυρε βαθὺς Ἴνωπὸς ἐλιχθείς.

¹ Ὑμν. Ὁμηρ. εἰς Ἀπόλλ. Δήλιον 120 καὶ ἑφ.

² 145 καὶ ἑφ.

αὐτὴ δὲ χρυσεῖο ἀπ' οὐδὲος εἴλεο παῖδα,
ἐν δ' ἐβάλευ κόλποισιν¹

Ἑτέρα παράδοσις, ἥττον διαδεδομένη, λέγει, ὅτι ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ἐγεννήθησαν παρὰ τῶν Ἑφeson ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Κεγχρεοῦ ἐν τῷ ἱερῷ δάσει τῆς Ὀρτυγίας². Τὸ ὄνομα Ὀρτυγία ἐκφράζει τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τῆς Δήλου. Ὀρτυγία εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἡ χώρα τῶν ὀρτύγων, τοῦ πτηνοῦ, οὗ ἡ ἐμφάνισις ἀγγέλλει ἐν τῷ Αἰγαίῳ τὸν ἑαρινὸν ἥλιον, τοῦ πρωῒνου πτηνοῦ, τοῦ προηγουμένου τῆς ἀνατολῆς τῆς ἡμέρας³. Ὀρτυγία ἦτο ἄλλως ἐν τῶν ὀνομάτων τῆς Δήλου. Διηγούντο, ὅτι ἡ νύμφη Ἀστερία, τὴν καταδίωξιν τοῦ Διὸς φεύγουσα, μετεμορφώθη εἰς ὄρτυγα, βυθισθεῖσα δ' εἰς τὴν θάλασσαν, κατέστη νῆσος κυμαινομένη, ἥτις πρὶν κληθῆ Δῆλος, ἐκαλεῖτο Ἀστερία ἢ Ὀρτυγία⁴. Αἱ τρεῖς αὗται λέξεις εἶναι συνώνυμοι, δηλοῦσαι τὴν Ἀνατολήν.

Ἡ παρατήρησις τῶν φαινομένων τῆς γενέσεως τῆς ἡμέρας θὰ ἦτο ὡσαύτως ἡ ἀρχὴ τῆς ἀφελοῦς καὶ χαριέσσης παραδόσεως, ἣν ἀφηγούντο περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὴν Δάφνην. Ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα αἱ ἐγχώριοι παραδόσεις οὐ παύονται μεταρρυθμίζουσαι τὰς μυθολογικὰς ὑποθέσεις, ἡ Δάφνη εἶναι ἀλληλοδιαδόχως προφητικὴ νύμφη τοῦ Παρνασσοῦ, διερμηνεὺς τοῦ μαντείου τῆς Γαίας, θυγάτηρ τοῦ θεοῦ Τειρεσίου, τοῦ ἀρκαδικοῦ Λάδωνος ἢ τοῦ θεσσαλικοῦ Πηνειοῦ⁵. Ὡραία καὶ ἀγνή παρθένος, ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, φεύγει τὸν καταδιώκοντα θεόν, ὅστις φθάνει καὶ ἐναγκαλίζεται αὐτήν, μέλλει δὲ νὰ ἀποθῇ νικητῆς, ὅτε ἡ Γαῖα, τὰς ἀπελπιστικὰς κραυγὰς τῆς θυγατρὸς ἀκούσασα, ἀνοίγει τὰ σπλάγχχνα καὶ δέχεται αὐτήν, ὅπου δὲ ἡ Δάφνη ἐξηφανίσθη, βλαστάνει αἰφνης χλοερὸν δενδρύλλιον, ἡ προσφιλὴς τῷ Φοῖβῳ δάφνη.

Ἡ συγκριτικὴ μυθολογία προσεπάθησε νὰ ἐξηγήσῃ τὸν μῦθον. Ὁ Max Müller⁶ φρονεῖ, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ λέξις Δάφνη εἶναι μεταγραφὴ τῆς

¹ 266 καὶ ἐφ.

² Tacit. Ann. III, 61.

³ Schwench, Die Sinnbilder d. alt. Völker, σ. 497. Welker-Griech. Gött. I, 600-601.

⁴ Ὑγίν. Μῦθοι, 53.

⁵ Συγκρ. μυθολ. μετ. G. Perrot, σ. 116—120.

⁶ Πausan. I, 5, 5. Διόδ. Δ', 66. Φίλοστρ. Βίος Ἀπολλων. Α', 16. Ὑγίν. Μῦθοι, 203. Ὀβιδ. Μεταμ. I, 452. Ἐν Ἀρκαδίᾳ ὁ μῦθος τῆς Δάφνης, ἀγαπωμένης ὑπὸ τοῦ ἡρώος Λευκίππου (Πausan. 20, 2), εἶναι ὅλως διάφορος.

σανσκριτικῆς *Daśara*, ἐκ τῆς ρίζης *daś*, καίειν, καὶ ὅτι εἶναι ὄνομα τῆς Ἡοῦς. "Οθεν ἡ Δάφνη εἶναι ἕως ἡ νεαρὰ καὶ ὠραία Ἡώς, ἡ φεύγουσα πρὸ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ἡ θνήσκουσα ἅμα τοῦ ἡλίου περιπυτσομένου αὐτὴν διὰ τῶν καυστικῶν ἀκτίνων, ἢ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ποιητοῦ τῶν Βεδῶν, εἶναι «ἡ Ἡώς ἐκπνέουσα εὐθὺς ὡς τὸ πανίσχυρον ὄν, τὸ φωτίζον τὸν οὐρανόν, ἄρχεται ἀναπνέον». Ἀλλὰ παρ' Ἑλλήσιν ἡ λέξις *Δάφνη* ἀπώλεσε τὴν ἀρχικὴν σημασίαν, καταστᾶσα ἀπλῶς δάφνη¹. Θέλοντες νὰ ἐρμηνεύσωσι τὸν ἔρωτα τοῦ Φοίβου πρὸς τὴν νέαν παρθένον ἐφαντάσθησαν, ὅτι ἡ Δάφνη μετεμορφώθη εἰς δάφνην καὶ ἀφιέρωσαν αὐτὴν τῷ θεῷ. Οὕτως ἡ δάφνη ἐθεωρήθη, ὡς ἐν τῶν οὐσιωδῶν συμβόλων τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ κατέστη, ἐν Δελφοῖς μάλιστα, ἐν τῶν ἐμβληματικῶν τῆς προφητικῆς αὐτοῦ ἰσχύος. Ἴσως ὁ μῦθος τῆς Δάφνης ἔχει πολλῷ ἀπλουστέραν τὴν ἀρχήν. Ὅπως ἐρμηνεύσωσι διατὶ ἡ δάφνη ἦτο σύμβολον τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ Ἕλληνες ἐπλασαν μῦθόν τινα. Ἡ δάφνη, τὸ ἀγαπητόν τῷ θεῷ δεινὸν ὄντιον, κατέστη ἡ εὐνοομένη παρθένος Δάφνη, ὡς ἡ σύριγξ τοῦ Πανὸς κατέστη ἡ ἀγαπητὴ αὐτῷ νύμφη Σύριγξ.

Ἡ πρώτη σπουδαία πράξις τοῦ θεοῦ βίου τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὁ λαμπρότατος περὶ αὐτοῦ μῦθος εἶναι ἡ κατὰ τοῦ Πύθωνος νίκη. Ὡς ὁ Ἡρακλῆς ἐν τῇ κοιτίδι ἀποπνίγει διὰ τῶν μυωδῶν βραχιόνων τοὺς ὑπὸ τῆς Ἥρας πεμφθέντας ὄφεις, οὕτως ὁ Ἀπόλλων, παιδίον ἔτι, μόλις τῶν ἀγκαλῶν τῆς μητρὸς ἐξελθόν, διατρυπᾷ διὰ τῶν βελῶν φοβερόν δράκοντα. Κατὰ τινὰς παραδόσεις², ὁ Πύθων εἶναι υἱὸς τῆς Γῆς· τέρας ἀπολυθὲν ὑπὸ τῆς Ἥρας, τῆς ζηλοτυπούσης τὴν Λητώ, ἣν ὁ Ζεὺς κατέστησε μητέρα, καὶ μετὰ τὴν γέννησιν τῶν διδύμων ζητούσης νὰ φονεύσῃ αὐτήν³. Ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ποσειδῶν βοηθοῦσι τὴν Λητώ, ὅπως εὖρη ἄσυλον ἐν τῇ νήσῳ Ὀρτυγίᾳ τέσσαρας δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ ὁ νεαρὸς θεὸς φονεῦει διὰ τῶν βελῶν, ἅτινα κατέσκειυσε δι' αὐτόν ὁ Ἥφαιστος, τὸν Πύθωνα. Ἀλλ' ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ

¹ Ἡ δάφνη, ἥς τὸ ξύλον καίει εὐκόλως. Ἡσύχ. δαυχμόν, εὐκαυστον ξύλον, δάφνην. Ἐτυμ. Μ. δαυχμόν. Ἐν Θεσσαλίᾳ, δάφνη = δαυχήν (Ahrens, Διάλ. Αἰολ. 219) Curtius, Griech. Etym. σ. 482, ἐκδ. ε'.

² Εὐριπ. Ἰφιγ. ἐν Ταύρ. 1250. Μακρόβ. Κρον. Α', 17, 52. Ὑγίν. Μῦθ. 53.

³ Εἰκῶν ἀγγείου (Elite ceram. II, εἰκ. 12. Müller-Wieseler II, εἰκ. 13, n° 144) δεικνύει τὴν Λητώ κρατοῦσαν τὰ δύο τέκνα καὶ φεύγουσαν πρὸ τοῦ δράκοντος τοῦ ἐξερχομένου ἐκ τοῦ ἄντρου τῶν Δελφῶν.

γενικωτάτη παράδοσις εἶναι ἡ κατὰ τὸν Ὀμηρικὸν Ὕμνον εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα. Ὁ νεαρὸς θεὸς κατέρχεται ἐκ τοῦ Ὀλύμπου, διατρέχει τὴν Πιερίαν καὶ στάς ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ φθάνει εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Κρίστης, ἔνθα θέλει ἀγωνισθῇ καὶ νικήσῃ τὸν δράκοντα.

Ἡ κατὰ τοῦ ὄψεως νίκη τοῦ θεοῦ εἶναι παράδοσις κοινὴ πάσαις ταῖς μυθολογίαις τῆς ἀρείας φυλῆς. Ἐν ταῖς Βέδαις, ὁ τοῦ φωτός θεὸς Ἰνδρας, νικᾷ τὸν Ἀχί, τὸν ὄφιν, τὸ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐκτεινόμενον νέφος, ἢ τὸν Βίτραν, τὸν οὐράνιον δράκοντα, οὗ θραύει τὴν κεφαλὴν. Ἐν τῇ Ἀθέστα ὁ τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ θεὸς Μίθρας, πολεμεῖ τὸν ὄφιν, τὸ σύμβολον τοῦ πνεύματος τοῦ κακοῦ, Ἀχριμάν. Ὁμοίως εἶναι καὶ ὁ Σιεγφρίτ ἐν τῇ νωρικῇ μυθολογίᾳ, καὶ ὁ ἅγιος Γεώργιος ἐν τῷ Χριστιανισμῷ. Ὁ ἀγὼν οὗτος, ὅστις ἐν τῇ γενικωτάτῃ ἐννοία εἶναι ὁ τοῦ φωτός κατὰ τοῦ σκότους, ἦτο ἀλληλοδιαδόχως παρὰ τοῖς διαφόροις Ἰνδοευρωπαϊκοῖς λαοῖς ἢ ἑκφρασις φυσικοῦ φαινομένου καὶ ἠθικῆς ἐννοίας. Παρ' Ἑλλήσιν ἡ πρώτη καὶ φυσικὴ τοῦ μύθου σημασία καταφαίνεται ἐν τισὶ λεπτομερείαις τοῦ εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα ὕμνου. Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ δράκων Πύθων ἔθρεψε τὸν Τυφωέα, τέρας γεννηθὲν ὑπὸ τῆς Ἥρας, ὅτε ἦτο ἐξωργισμένη κατὰ τοῦ Διὸς. Ὁ Τυφωεύς ἐκπροσωπεῖ μίαν τῶν ἀτάκτων καὶ ἰσχυρῶν τῆς φύσεως δυνάμεων, πιθανῶς τὰς τρικυμίας καὶ τὰς λαίλαπας. Ὁ θρέψας αὐτὸν Πύθων, ὁ ἐπίσης σχετιζόμενος μετὰ τῆς Χιμαίρας¹, ἔχει φύσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν δύο τεράτων· ἦτο κατ' ἀρχὰς τὸ θυελλῶδες νέφος, ὡς ὁ ὄφιν τῆς βεδικῆς μυθολογίας.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τῶν πρώτων προγόνων τὴν παράδοσιν δράκοντος ἡττηθέντος καὶ καταστραφέντος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός, αὕτη περιεβλήθη παρ' αὐτοῖς ἰδίαν μορφήν τοπικευθεῖσα. Προσεπάθησαν νὰ ἐξηγήσωσι πῶς ἡ νίκη τοῦ Ἀπόλλωνος ἔχει ἐν Ἑλλάδι ὠρισμένον θεάτρον: Ὁ κ. Forchhammer μετὰ προσεκτικὴν ἐπισκόπῃσιν τοῦ ἐδάφους τῶν Δελφῶν ἐνόμισεν, ὅτι ἀνεκάλυψε τὸν λόγον². Κατ' αὐτὸν ὁ Δράκων εἶναι ἐν Δελφοῖς τὸ σύμβολον τοῦ χειμάρρου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τοῦ θέρους κατερχόμενος τὰς κλιτῆς τοῦ Παρνασσοῦ σχηματίζει καταρράκτην μεταξὺ τῶν δύο βράχων Ναυπλίας καὶ Ὑαμπίας, ἀναπηδᾷ τὰ ἐπιχώματα τοῦ δελφικοῦ θεάτρου

¹ Ὑμν. Ὀμηρ. Ἀπόλλ. Πύθ. 190.

² Ann. Inst. Arch. X, σ. 284, ὡς καὶ τὰ Ἑλληνικά τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

καὶ κρημνίζεται εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Πλειστοῦ. Ὁ χειμαρρὸς οὗτος, αὐξανόμενος ἐκ τῶν χειμερίων ὄμβρων καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν χιόνων τῶν ὀρέων, παρασύρει καὶ καταστρέφει τὸ πᾶν· ὁ ὄφιοειδὴς ἐξελισσόμενος χειμαρρὸς παρεβλήθη ὑπὸ τῶν Δελφῶν πρὸς φοβερὸν δράκοντα, μάστιγα τῆς χώρας, τρόμον τῶν κατοίκων καὶ τῶν ποιμνίων. Ἀλλὰ κατὰ τὸ θέρος τὰ ὕδατα ἐκρέουσι, στεριεύουσι καὶ ἐξατμίζονται, αἱ καυστικαὶ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες ξηραίνουν τὴν κοίτην τοῦ χειμάρρου, τὸ τέρας διατρυπᾶται ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ θεοῦ. Τὸ σῶμα ἄρχεται σηπόμενον καὶ λαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ Πύθωνος, σημαῖνον τὸν «σαπρόν».

Ἡ ἐξήγησις αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀφηγήσεως τῆς νίκης τοῦ θεοῦ ἐν τῷ Ὀμηρικῷ Ὑμνῳ :

πρὶν γέ οἱ ἰὼν ἐφῆκεν ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων
καρτερὸν ἢ δ' ὀδύνησιν ἐρεχθομένη χαλεπῇσι,
κεῖτο μέγ' ἀσθμαίνουσα κυλινδομένη κατὰ χῶρον.
θεσπεσίη δ' ἐνοπὴ γένετ' ἄσπετος· ἢ δὲ καθ' ὕλην
πυκνὰ μάλ' ἔνθα καὶ ἔνθα ἐλίσσεται, λείπει δὲ θυμὸν
φοινὸν ἀποπνεύουσ'· ὁ δ' ἐπηύξατο Φοῖβος Ἀπόλλων·
Ἐνταυθοῖ νῦν πύθου ἐπὶ χθονὶ βωτιανείρῃ·
οὐδὲ σύ γε ζώουσα κακὸν δῆλημα βροτοῖσιν
ἔσσειαι, οἱ γαίης πολυφόρβου καρπὸν ἔδοντες
ἐνθάδ' ἀγινήσουσι τελέεσσας ἐκατόμβας·
οὐδέ τί τοι θάνατόν γε δυσηλεγέ' οὔτε Τυφωεύς
ἄρκεσει οὔτε Χίμαιρα δυσώνυμος, ἀλλὰ σέ γ' αὐτοῦ
πύσει Γαῖα μέλαινα καὶ ἡλέκτωρ Ὑπερίων.
Ὡς φάτ' ἐπευχόμενος· τὴν δὲ σκότος ὅσσε κάλυψε.
Τὴν δ' αὐτοῦ κατέπυσ' ἱερὸν μένος Ἥελιοιο,
ἐξ οὗ νῦν Πυθὼ κικλήσκειται· οἱ δὲ ἄνακτα
Πύθιον καλέουσιν ἐπώνυμον, οὔνεκα κεῖθι
αὐτοῦ πῦσε πέλωρ μένος ὀξέος Ἥελιοιο¹.

Οἱ τελευταῖοι στίχοι, ὡς δηλοῦται, σκοποῦσι νὰ καταδείξωσι τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Πύθωνος, ἢ δὲ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ δοθεῖσα ἐτυμολογία εἶναι ἡ βάσις τῆς εὐφυοῦς ἐξηγήσεως τοῦ κ. Forchhammer.

Οὐδὲν ἤττον βέβαιον τῆς ἐτυμολογίας ταύτης καὶ τῆς ἐπομένης ἐρμηνείας. Ἡ συγγένεια τοῦ Πύθωνος καὶ Τυφώως, ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο μύθων ἐν τῷ Ὀμηρικῷ Ὑμνῳ δεικνύει ὅτι εἶναι δύο τῆς αὐτῆς

¹ 479 καὶ ἐφ.

φύσεως τέρατα. Ὅθεν ἡ νίκη, ἣν ἤρατο ὁ Ἀπόλλων καταβαλὼν τὸν Δράκοντα, εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν νίκην τοῦ Διὸς κατὰ τοῦ Τυφώεως¹, τὸ δ' ὄνομα τοῦ δράκοντος ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ μῦθος αὐτοῦ ἐτοπικεύθη ἐν Πυθοῖ, ἀρχαίῳ ὀνόματι τῶν Δελφῶν.

Μέγα μέρος κατεῖχεν ὁ μῦθος τοῦ Πύθωνος ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς. Τὰ Σεπτήρια, ἑορτὴ ἀνὰ ἑναετίαν τελουμένη, ἐσκόπουν κυρίως νὰ παραστήσωσι ζωηρῶς καὶ ἐν εἵδει ἱερατικοῦ δράματος τὴν νίκην τοῦ θεοῦ. Ἐπὶ τινος τῶν ἐπιχωμάτων τῶν Δελφῶν ὑψούτο καλύβη ἐκ ξύλων καὶ κλάδων μεγαλοπρεπῶς κεκοσμημένη: ἦτο ἡ κατοικία τοῦ δράκοντος. Νεανίας σπανίας καλλονῆς, ἐκλεγόμενος ἐκ τῶν εὐγενεστάτων οἰκογενειῶν, παρίστα τὸν Ἀπόλλωνα. Κατὰ τὴν ὀρισμένην ἡμέραν ὁ νεανίας προυχώρει ἐπὶ τινος κοίτης ὁδοῦ ἐν μέσῳ βαθυτάτης σιγῆς, ἀκολουθούμενος ὑπὸ ὁμίλου νεανιῶν κρατούντων ὁᾶδας ἀνημμένας. Ὅτε ἡ πομπὴ ἔφθανεν ἐγγὺς τοῦ φωλεοῦ τοῦ τέρατος, ἔθετον πῦρ εἰς τὴν καλύβην, ὅλη δὲ ἡ πομπὴ ἔφευγεν². Ἡ φυγὴ αὕτη πηγάζει ἐκ τοῦ μύθου τοῦ θεοῦ. Ὄντως, ἡ παράδοσις ἀνέφερεν, ὅτι ὁ Ἀπόλλων, μολυνθεὶς ἐκ τοῦ φόνου τοῦ Πύθωνος, κατέφυγεν εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, ἵνα καθαρισθῇ, ἐκεῖθεν δ' ἐπανήλθεν εἰς Δελφοὺς ὑπὸ ἱερατικῆς πομπῆς ἀκολουθούμενος, ἔχων τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην διὰ τῆς ἱερᾶς δάφνης, ἥς κλάδον ἐκράτει ἀνὰ χειρὰς. ἵνα παραστήσωσι τὴν πράξιν ταύτην τοῦ βίου τοῦ θεοῦ οἱ Δελφοὶ μετὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Σεπτηρίων ἔπεμπον προσκυνητὰς εἰς Τέμπη ἐκλεκτοὺς τινας νεανίας, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πορείας ταύτης βαδίζοντας τὴν αὐτὴν, ὡς ἔλεγον, ὁδόν, ἣν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων. Ἐνταῦθα ὁ νεανίας, ὁ τὸν Ἀπόλλωνα ὑπαδύόμενος ὑπεβάλλετο εἰς καθαρτηρίους τελετὰς καὶ εἰς ἐξιλαστηρίους τύπους. Ἐδρεπε κλάδον ἱερᾶς δάφνης καὶ ἐπανήρχετο διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ εἰς Δελφοὺς, ἐν τῷ μέσῳ νικητηρίων ὕμνων καὶ παιάνων, ᾄδομένων ὑπὸ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ. Ἡ ἱερὰ αὕτη θεωρία ἐξέφραζε μετὰ τῶν καθαρτηρίων ἰδεῶν, τῶν

¹ Τὴν προσέγγισιν ταύτην ἐρανίζομεθα παρὰ τοῦ κ. Bouché-Leclercq (Histoire de la Divination, III, σ. 64-65 σημειώσεις). Ὁ σοφὸς κριτικὸς ὑποθέτει λίαν εὐφῶς, ὅτι τὸ ὄνομα Πύθων εἶναι μετάθεσις τοῦ Τυφῶν. Ἡ διατριβὴ τοῦ Th. Schreiber περὶ τοῦ Πυθοκτόνου Ἀπόλλωνος (Λειψίχ, Engelmann, 1879) εἰς ἀόριστα συμπεράσματα καταλήγει.

² Πλουτ. Ἑλλην. Ζητήμ. 12. Περὶ τῶν ἐκλ. χρηστηρ. 15. Schöemann Griech. Alterth. II, σ. 146.

παρομαρτούσων τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος, τὴν θεσσαλικὴν καταγωγὴν τῆς λατρείας αὐτοῦ, ἥς κοιτίς ἢ κοιλὰς τῶν Τεμπῶν ἐνομιζέτο. Εἰς τὴν φυγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸν καθαρισμὸν αὐτοῦ ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Τεμπῶν ἀποδίδεται ὁ μῦθος τῆς παρὰ τῷ Ἀδμήτῳ δουλείας αὐτοῦ. Οἱ Δεῖφοι διετείνοντο, ὅτι ἡ δουλεία αὕτη ἦτο ἐπακολούθημα τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος Πύθωνος¹. Κατ' ἄλλην δὲ παράδοσιν ἐπεβλήθη τῷ Ἀπόλλωνι ὑπὸ τοῦ Διὸς, ὡς φονεύσαντι τοὺς Κύκλωπας, τοὺς κατασκευάσαντας τὸν κεραυνόν, δι' οὗ ὁ ἄναξ τῶν θεῶν ἐφόνευσε τὸν Ἀσκληπιόν². Ὁ Φοῖβος κατεδικάσθη, ὅπως ὑπηρετήσῃ ἐπὶ ἐννέα ἔτη τὸν βασιλέα τῆς Θεσσαλίας, οὗτινος ἔβασκε φορβάδας, ἡ τῶν βοῶν τὰς ἀγέλας³. Ὁμοιος μῦθος, τοπικευθεὶς ἐν Τροίᾳ, δεικνύει ἡμῖν τὸν θεὸν φυλάττοντα ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἰδῆς τὰ ποιμνία τοῦ βασιλέως Λαομέδοντος. Ἡ δοκιμασία αὕτη τοῦ Ἀπόλλωνος ἀναμνησκει τὴν ἐπαχθεστάτην δουλείαν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοὺς ἐπιπονωτάτους ἄθλους, τοὺς πληροῦντας τὸ στάδιον τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος, ἔχουσι δὲ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα. Εἰ καὶ δύσκολον νὰ ὀρίσωμεν λεπτομερῶς τὴν σημασίαν τῆς ἀρχαίας καταγωγῆς τοῦ μύθου τούτου, δυνάμεθα ὁμῶς νὰ διῶδωμεν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἰδέαν. Ὁ Ἀπόλλων, ὡς ὁ Ἡρακλῆς, φαίνεται ἡμῖν θεὸς πάσχων καὶ ἐπὶ στιγμὴν δοκιμαζόμενος. Ἐξαγνίζει τὸν θρίαμβον, ὃν ἤρατο κατὰ τῶν τερατωδῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. Ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ κωλύεται ὑπακούει ἀντὶ νὰ διατάττῃ, τὴν δὲ θεῖαν αὐτοῦ δόξαν μεθ' ὠρισμένον χρόνον θ' ἀναλάβῃ. Τολμηρὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπάρχει ἐν αὐτῷ μυθικὴ ἔκφρασις τῶν δοκιμασιῶν, αἷς ὑφίσταται ὁ ἥλιος; Ὁ ἰσχυρὸς ἀστήρ, ὅστις κατὰ τὴν θερμὴν τοῦ ἔτους ὥραν ἐνίκησε τοὺς ἐχθρούς, καὶ ἡκτινοβόλει μεγαλοπρεπῶς ἐπὶ τῶν βλεμμάτων τῶν ἀνθρώπων, κατέστη βραδύτερον δούλος προσδεθεὶς ὑπὸ τοῦ χειμῶνος ἀπόλλυσι τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν λάμψιν, ὡχρίᾳ καὶ συγχάνει ἐξαφανίζεται, φαίνεται δὲ ἀπομακρυνόμενος πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰς χώρας τῶν χιόνων καὶ τῆς πάχνης.

Ἡ αὕτη εἰκὼν ἐκφράζεται καθαρώτερον ἐν τοῖς μύθοις τοῖς ἀφορῶ-

¹ Σχόλ. Εὐριπ. Ἀλκ. 1 καὶ ἐφ.

² Εὐριπ. Ἀλκ. 1-10. Κατὰ τινὰ παράδοσιν, ἣν ἠκολούθησαν ὁ Ῥιανὸς (Σχόλ. Εὐριπ. ἐνθ. ἀνωτ.) καὶ ὁ Καλλιμάχος (Ὑμν. Ἀπόλλων.) ὁ Ἀπόλλων ὑπηρετεῖ οἰκειοθελῶς τὸν Ἀδμήτην, οὗ ἦτο ἐραστής.

³ Ὁ μῦθος οὗτος ἀπαντᾷ ἤδη ἐν Ἰλιάδι Β 766.

σιν εἰς τὸν Ὑπερβόρειον Ἀπόλλωνα. Ἄλλ' ἡ παράδοσις ἄλλοιαν προσλαμβάνει μορφήν. Ὁ Ἀπόλλων δὲν ὑποβάλλεται εἰς φυγὴν ὑπὸ τοῦ Διός. Ἡ φυγὴ αὐτοῦ εἶναι ἐκουσία· εἶναι ἡ τοῦ ὁδοιπόρου θεοῦ, τοῦ ἐγκαταλείποντος τὰ ἐν Ἑλλάδι ἱερὰ καὶ μεταβαίνοντος εἰς μακρινὴν καὶ μυστηριώδη χώραν, ἐπανερχομένου δὲ ἐν ὠρισμένη ὥρᾳ. Ἡ χώρα αὕτη εἶναι ἡ Ὑπερβόρειος, ἡ ἐκτεινομένη ἐπέκεινα τοῦ Βορρᾶ, τοῦ χειμερίου θεοῦ τῶν λαιλάπων, τοῦ διαμένοντος ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν Ῥιπαίων ὀρέων· φανταστικὴ χώρα, ἧς οἱ ἀρχαῖοι μάτην ἐπεχείρησαν νὰ ὀρίσωσι τὴν θέσιν ἐγγὺς τῆς Σκυθίας ἢ ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Δουνάβεως¹. Ἐκ τῶν ἀσαφῶν εἰδήσεων, περὶ ὧν ἐνωρὶς οἱ Ἕλληνες ἐπληροφορήθησαν περὶ τοῦ μήκους τῶν ἡμερῶν καὶ τῆς βραχύτητος τῶν νυκτῶν ἐν ταῖς χώραις τοῦ Βορρᾶ², ἐφαντάσθησαν ἀναμφιδόλως τὴν θαυμαστὴν ταύτην χώραν. Κειμένη ἐπέκεινα τοῦ βασιλείου τοῦ Βορέου διαφεύγει τὴν ὀλεθρίαν ἐπενέργειαν αὐτοῦ· οὐδόλως γνωρίζει τὰς ὀριμύτητας τοῦ χειμῶνος, οὐδέποτε περικαλύπτουσιν αὐτὴν αἱ νυκτεριναὶ σκιαί, πάντοτε δὲ φωτίζεται ὑπὸ τῶν καθαρῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Ἡ ἐπικράτεια αὕτη, ἡ ἔχουσα αἰώνιον φῶς, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ εὐνοομένη διαμονὴ τοῦ ἀκτινοδόλου θεοῦ, τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἠρέσκετο νὰ μεταφέρηται καὶ διάγῃ μέρος τοῦ ἔτους ἐν τῇ μέσῃ λαοῦ ἀνθρώπων εὐτυχῶν καὶ δικαίων, ἐξυμνούντων αὐτόν· διὸ οἱ Ὑπερβόρειοι ἐνομίζοντο οἱ εὐνοοῦμενοι ἱερεῖς καὶ ὑπηρέται τοῦ θεοῦ· ἀφ' οὗ ἐγκατέλειπεν αὐτοὺς διετέλουν τιμῶντες αὐτόν, ἀπέστελλον προσφοράς μέχρι Δήλου καὶ Δελφῶν³, αἱ δὲ παραδόσεις τῶν δύο τούτων χωρῶν συντελοῦσι σπουδαίως εἰς τὴν σύστασιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους⁴.

Δι' ἰδίων ὅλως τελετῶν ἡ λατρεία αὕτη ἀνεμίληνησθε τὴν διαμονὴν τοῦ θεοῦ παρὰ τοῖς Ὑπερβορείοις. Περὶ τὰ τέλη τοῦ φθινοπώρου δι' ὕμνων σοβαρῶν καὶ θλιβερῶν ἤδετο ἡ ἀποδημία τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὸ εὐνοοῦμενον αὐτῷ καταφύγιον· ὅτε ἐπανήρχετο τὸ ἔαρ, ὕμνοι διαφόρου τόνου ἀντήχουν ἐν Δήλῳ καὶ ἐν Δελφοῖς· ἦσαν οἱ κλητικαὶ ὕμνοι, οἱ

¹ Βλ. Volcker Myth. Geogr. 145-170.

² Ἡ πρώτη μαρτυρία ἀπαντᾷ ἐν τινὶ στίχῳ τῆς Ὀδυσσεΐας K, 86:

Ἐγγὺς γὰρ νυκτός τε καὶ ἡματός εἰσι κέλευθοι.

³ Περὶ τῆς μεταδόσεως τῶν προσφορῶν τούτων βλ. Ἡρόδ. Δ', 33-35. Πaus. A', 31, 2. E', 7, 8.

⁴ Πaus. I', 5, 7-8.

ἀνακαλοῦντες τὸν ἐπὶ πολὺ ἀπουσιάσαντα θεὸν καὶ χαιρετίζοντες τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ἔλεγον, ὁ Ἀπόλλων ἐπανήρχετο ἐκ τῆς χώρας τῶν Ὑπερβορείων ἐφ' ἄρματος συρομένου ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀνέμων ὑπὸ ἀκαμάτων κύκνων. Εἰκὼν ἀγγείου (Εἰκ. 22) παριστᾷ τὸν θεὸν ἐγγίζοντα τὸν φοῖνικα τῆς Δῆλου, ἔστεμμένον δάφνῃ, κρατοῦντα κιθάραν καὶ καθήμενον ἐπὶ κύκνου, συμβόλου τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ, τῆς νέας ταύτης τοῦ θεοῦ ἀποκαλύψεως, ἣν ἐώρταζον ἐν Δελφοῖς κατὰ τὰ Θεοφάνεια¹.

Ὁ κύκνος, ὁ ἔχων ἀπαστράπτον πτέρωμα, ἄσπilon λευκότητα, ἦτο τὸ φυσικὸν ἔμβλημα τοῦ φωτοδόλου καὶ καθαροῦ φωτός, τοῦ ἀποδιδόμενου τοῖς ἀνθρώποις². Ὁ γρύψ, ἐφ' οὗ ἀντὶ τοῦ κύκνου ἀναβαίνει ἐνίοτε ὁ Ὑπερβόρειος Ἀπόλλων, ἔσχε τὴν αὐτὴν σημασίαν. Τὸ φανταστικὸν τοῦτο ζῷον, τὸ ὑπὸ Ἀριστέου τοῦ ἐκ Προκοπῆσου μινυόμενον ἐν ταῖς μύθοις τῶν Ἀριμασπῶν καὶ τῶν Ὑπερβορείων, ὅπερ οἱ τεχνῖται μετεχειρίζοντο ὡς κόσμημα³, εἶναι ἀνατολικῆς καταγωγῆς.

Εἰκ. 22. — Ὁ Ὑπερβόρειος Ἀπόλλων ἐπανερχόμενος εἰς Δῆλον.

Ἄλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου ἔχει ὀρισμένον τύπον ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς παραδόσεσι. Κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας, ἀναγράφοντα ἀναμφιβόλως τὰς ἐφευρέσεις τοῦ Ἀριστέου, οἱ γρύπες διαφιλονικοῦσιν πρὸς τοὺς Ἀριμασποὺς τὸν ἐν ταῖς βορείαις χώραις τῆς Εὐρώπης εὐρι-

¹ Ἡρόδ. Α', 51.

² Ὁ Maury, *Religion de la Grèce* (I, σ. 147, σημ. 6) παρατηρεῖ, ὅτι ἐν ταῖς Βέδαις ὁ κύκνος εἶναι τὸ ἔμβλημα τοῦ ἡλίου.

³ Κατὰ πρῶτον ὁ γρύψ φαίνεται ἐν τινι κρατῆρι ἀφιερωμένῳ ἐν τῷ Ἡοαίῳ τῆς Σάμου (Ἡρόδ. Δ', 152).

σκόμενον χρυσόν, ἐπαγρυπνοῦντες ζηλοτύπως ἐπὶ τῶν θησαυρῶν αὐτῶν¹. "Οθεν οἱ φύλακες οὗτοι τοῦ χρυσοῦ συνεδέοντο πρὸς τὸν Ὑπερβόρειον Ἀπόλλωνα, τὸν θεὸν τοῦ χρυσοῦ φωτός, καὶ ὥς οἱ κύκνοι, ἐπαναφέρουσιν αὐτὸν εἰς τὰ ἱερὰ τῆς μεσημβρίας.

Ἡ ἐπάνοδος αὕτη τοῦ Ἀπόλλωνος ἐξυμνήθη ὑπὸ τοῦ Ἀλκαίου ἐν τινι παιᾶνι, οὗτινος ὁ ῥήτωρ Ἱμέριος διέσωσεν ἡμῖν ἀνάλυσιν σπουδαιοτάτην. "Οτε ὁ Ἀπόλλων ἐγεννήθη, ἔλεγεν ὁ λυρικός ποιητής, ὁ Ζεὺς ἐκόσμησεν αὐτὸν διὰ μίτρας χρυσῆς καὶ λύρας· ἔδωκεν αὐτῷ ἄρμα συρόμενον ὑπὸ κύκνων καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς Δελφούς, παρὰ τὴν Κασταλίαν, ὅπως χρησιμοδοτήσῃ. Ἄλλ' ὁ θεός, παρακούσας τὰς διαταγὰς τοῦ πατρός, διηύθυνε τὴν πτῆσιν τῶν κύκνων πρὸς τὴν χώραν τῶν Ὑπερβορείων. Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ ταύτῃ οἱ Δελφοὶ συγκινουῦνται, ᾄδουσιν ὕμνους, τονίζουσι παιᾶνα, ἱκετεύουσι τὸν θεὸν νὰ ἔλθῃ παρ' αὐτοῖς. Οὗτος ἐπὶ πολὺ κωφεύει εἰς τὰς ἱεσείας, μετὰ μακρὰν δὲ αὐτόθι διαμονὴν διευθύνει τὸ πτερωτὸν ἄρμα εἰς Δελφούς. Ὁ Ἀλκαῖος, λέγει ὁ Ἱμέριος, ἐπανήγαγε τὸν Ἀπόλλωνα ἐκ τῶν Ὑπερβορείων κατὰ τὴν θερμιοτάτην ὥραν τοῦ ἔτους· ἡ λύρα τοῦ θεοῦ ἐφαίνετο ἐξηχοῦσα τὸν θερινὸν ὕμνον, κατὰ τὴν ἐμφάνισιν δὲ αὐτοῦ ἀντήχουν τὰ ἄσματα τῶν ἀηδόνων, τῶν χελιδόνων καὶ τῶν τεττίγων, ἅπαντα δὲ ἡ φύσις ἐχαίρετιζε τὴν ἐπάνοδον τοῦ θεοῦ τῆς ἁρμονίας². Τὸ θέρος κατὰ τὸν Ἀλκαῖον ἢ κατ' ἄλλας ἀκριβοστέρας μαρτυρίας τὸ φθινόπωρον³ ὁ ὑπερβόρειος θεὸς ἐνεφανίζετο, ὅτε ὁ ἥλιος ἀνεφαίνετο ἐκ νέου ἐν τῇ ἰσχυρί καὶ τῇ ἀκτινοβολίᾳ αὐτοῦ. Ἦτο ἡ ἐορτὴ τοῦ φωτός. Ἐκ τῆς λατρείας τῶν Δελφῶν προέκυπτεν ἡ ἀντίθεσις αὕτη, ἡ ἀπὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος παρατηρηθεῖσα, μεταξὺ τοῦ ὠχροῦ καὶ νοσοῦντος χειμερίου ἡλίου καὶ τοῦ λαμπροῦ καὶ θριαμβευτικοῦ θερινοῦ. Ἐν Δελφοῖς, λέγει ὁ Πλούταρχος, «τὸν μὲν ἄλλον ἐνι-αυτὸν παιᾶνι χρῶνται περὶ τὰς θυσίας, ἀρχομένου δὲ χειμῶνος ἐπεγείραντες τὸν διθύραμβον, τὸν δὲ παιᾶνα καταπαύσαντες, τρεῖς μῆνας ἀντ' ἐκείνου τοῦτον κατακαλοῦνται τὸν θεόν»⁴.

Κατὰ τина δηλιακὴν παράδοσιν, παραλλαγὴν τοῦ μύθου τοῦ Ὑπερβορείου Ἀπόλλωνος, ὁ θεός, ἀφ' οὗ διήρχετο τοὺς ἐξ μῆνας τοῦ

¹ Ἡρόδ. Γ', 116. Δ', 13, 27. Welcker, Griech. Götterlehre II, 464.

² Ἱμερ. Λόγοι, ΙΔ', 10.

³ Θέογνις 775—779.

⁴ Περὶ τοῦ Εἰ ἐν Δελφοῖς, 9.

θέρους ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ νήσῳ, ἀνὰ πᾶν ἔτος τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ διὰ γηθοσύνων χορῶν ὑποδεχομένη, μετέβαινεν εἰς Πάταρα τῆς θερμῆς Λυκίας, ὅπως διαμείνῃ κατὰ τοὺς ἐτέρους ἑξ χειμερίους μῆνας¹. Ἡ Λυκία, ἡ ἐν ἀρχῇ χώρα τῶν Τερμίλων καλουμένη², ὥφειλεν ἴσως τὸ ὄνομά της εἰς τὴν τοῦ Λυκίου Ἀπόλλωνος λατρείαν, ἥτις ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ἐν αὐτῇ ὑπῆρχεν³. Ὅθεν τὸ ἐπίθετον *Λύκιος* τὸ ἀποδιδόμενον τῷ Ἀπόλλωνι, φαίνεται αὐτὸν τὸν θεὸν τοῦ φωτός ὑποδηλοῦν⁴. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν παρετήρησαν εἰμὴ τὴν σχέσιν τῆς λέξεως *Λύκιος* πρὸς τὴν λέξιν *λύκος*. Ὅθεν κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην ὁ λύκος ἦτο ἱερὸς τοῦ Λυκίου Ἀπόλλωνος, σχετιζομένου, ὡς εἶδομεν, πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς Λυκαίου ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἐξ οὗ καὶ τὸ πρόσωπον, ὅπερ διαδραματίζει ἐν τοῖς μύθοις τῶν χωρῶν, ἐνθα ἰδρύθη ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ. Διηγοῦντο ἐν Δελφοῖς, ὅτι ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος οἱ ἄνθρωποι διέφυγον τὴν εἰσβολὴν τῶν κυμάτων ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῶν ὠρυγῶν τῶν λύκων εἰς τὰς κλιτύς τοῦ Παρνασσοῦ, ὅπου καὶ ἱδρυσαν τὴν πόλιν Λυκώρειαν, ἥς τὸ ὄνομα ἀνεκάλει τὸ τῶν ζώων τούτων. Ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ ὑπῆρχε χαλκοῦς λύκος, φύλαξ τοῦ ἱεροῦ θησαυροῦ⁵. Ἐν Ἀργολίδι ἡ μάχη λύκου τινὸς πεμφθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ ταύρου ἦτο, κατὰ τὸν μῦθον τοῦ Δαναοῦ, ἡ ἀρχὴ τῆς συστάσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Λυκίου θεοῦ⁶. τὰ δὲ νομίσματα τοῦ Ἀργεοῦς παριστῶσιν ὅτε μὲν κεφαλὴν Ἀπόλλωνος, καὶ ἐπὶ τῆς ὀπίσω ὄψεως λύκον τρέχοντα, ὅτε δὲ ἤμισυν λύκον μεθ' ἡμιανεωγμένου στόματος ἔχοντα ἐνίοτε τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην δι' ἀκτίνων⁷. Ὁ λύκος, ζῶον ἀφιερωμένον τῷ λυκίῳ θεῷ, ἦτο ἐπὶ τοῦτο σύμβολον τοῦ φωτός. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἄλλως ἐνίοτε κατενόουν αὐτό. Ὑπὸ διάφορον ἀληθῶς ὄψιν, ὁ λύκος εἶναι σκληρόν καὶ βουφά-

¹ Ἡρόδ. Α', 182. Στράβ. ΙΑ', σ. 166. Βιργ. Αἰν. IV, 143.

² Πaus. Α', 19, 3.

³ Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Λυκίων εἶναι Πάνδαρος, υἱὸς τοῦ Λυκάονος, λάτρης τοῦ Λυκηγενοῦς Ἀπόλλωνος (Ἰλιάδ. Β 826. Δ 101, 119. Ε 105, 171).

⁴ Ρίτσα *Λυκ.* ἐξ οὗ τὸ ἐλληνικὸν *λύκη*, *λυκάως*, *λυκαυγής*, *λυκάδας*, *λυκαθητὸς* κτλ. Βλ. Curtius Griech. Etym. ἐκδ. Ε', σ. 171. Ἡ ἐξηγήσις αὕτη, γενικῶς ἀσπαστή, διημφισθητήθη ὑπὸ κ. de Block, ἐν τινι σπουδαίᾳ πραγματείᾳ ἐπιγραφομένη: «Le loup dans les mythologies de la Grèce et de l'Italie anciennes (Revue de l'Instruct. publ. en Belgique, t. XX, φυλ. 3ον καὶ 4ον 1877).

⁵ Πausαν. Ι', 6, 2. Γ', 14 7.

⁶ Πausαν. Β', 19, 3-4.

⁷ Mionnet t. II, σελ. 229, εἰκ. 46, 1.

γον ζῶν, βλαβερὸν τοῖς ἀνθρώποις, ὡς προσβάλλον καὶ καταστρέφων τὰ ποίμνια, τὰ ὑπὸ τοῦ Νομίου Ἀπόλλωνος προστατευόμενα. Εὐρίσκειται οὕτως εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν λύκιον θεόν, οὗ τὸ ὄνομα ἐξηγεῖται τότε ὡς τοῦ θεοῦ *λυκοκτόνου*¹. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ὁ λύκος θὰ ᾔτο ἢ εἰκὼν τοῦ χειμῶνος διωκομένου ὑπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ γενικῶς αἱ ὀλέθριαι μάστιγες ἃς ἀπομακρύνει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἢ ἰσχυρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπενέργεια.

Μεταξὺ τῶν μυθολογικῶν συμβάντων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀκτινοβολίαν καὶ ἡλιακὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, ἐκ τῶν μάλιστα χαρακτηριστικῶν εἶναι ἢ μετὰ τῶν Χαρίτων ἔνωσης αὐτοῦ. Ὁ κολοσσαῖος Δῆλιος Ἀπόλλων, ἔργον τῶν τεχνιτῶν Ἀγγελίωνος καὶ Τεκταίου, ἐκράτει διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς τόξον, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας τὰς τρεῖς Χάριτας². Αἱ ἐλληνικαὶ αὗται θεότητες προσεγγίζουσι πρὸς τὰς *Havitas* τῶν Βεδῶν, τὰς φορβάδας τὰς ἐξευγμένας εἰς τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου³. Ἡ προσέγγις αὕτη ἢ ἀμφισβητηθεῖσα βεβαιουῖται ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας, ἀρκώσης νὰ ὑποδείξῃ ἡμῖν τὴν ἀρχικὴν φύσιν τῶν θεοτήτων τούτων. Παρ' Ὀμήρῳ ἢ Χάρις εἶναι σύζυγος τοῦ Ἥφαιστου, τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός. Κατὰ τινὰ παράδοσιν, ἣν παρεδέξατο ὁ Ἀντίμαχος⁴, αἱ Χάριτες εἶναι θυγατέρες τῆς Αἴγλης καὶ τοῦ Ἥλίου. Τέλος τὰ ὀνόματα τῶν δύο σπαρτιατικῶν Χαρίτων Κλήτας καὶ Φαέννας δὲν εἶναι ἐκφραστικώτατα; Ὅθεν δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι αἱ τῷ Ἀπόλλωνι προσεγγίζουσαι Χάριτες εἶναι ἢ εἰκὼν τῶν λαμπουσῶν ἀκτίνων τοῦ γεννωμένου ἀστέρος. Ἡ αὐτὴ εἰκὼν εὐρίσκειται ἐν τῇ γενεαλογίᾳ, καθ' ἣν θυγατέρες τοῦ θεοῦ εἶναι ἢ Ἰλάειρα καὶ ἢ Φοίβη, σύζυγοι τῶν Διοσκόρων⁵. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ τὰ τῶν θεῶν αὐτῶν συζύγων μαρτυροῦσι τὴν ἰδίαν φύσιν τὴν ἐκφράζουσαν ἔτι τὴν τῶν Λευκιππίδων προσηγορίαν αὐτῶν. Εἶναι αἱ θυγατέρες τοῦ Λευκίππου, τοῦ λευκοῦς κέλητας ἔχοντος ἥρωος, τοῦ προφανῶς μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος συγχεομένου⁶.

¹ Σοφοκλ. Ἡλέκτρα, 6.

² Πausan. Θ' 35, 3. Πλουτ. περὶ μουσικ. 14. Τὴν παράστασιν ταύτην βλέπομεν ἐπὶ τινος χαλκοῦ ἀττικοῦ νομίσματος (Beulé, Monnaies, σ. 164).

³ Max-Müller, Essais de Mythol. comparée, par. G. Perrot. σ. 109.

⁴ Πausan. ἐνθ. ἄνωτ.

⁵ Πausan. Γ', 16, 1. Β', 22, 5.

⁶ Βλ. τὴν ἀρκαδικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Λευκίππου καὶ τῆς Δάφνης (Πausan. Η', 20, 2).

Ὁ τὸν κόσμον φωτίζων θεὸς ἦτο κατ' ἀνάγκην συνδεδεμένος πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ἡμερολόγιον. Ὁ *Νουμήριος* Ἀπόλλων εἶναι ὁ ἀνανεῶν τοὺς μῆνας, καὶ κανονίζων τὴν πορείαν αὐτῶν, εἰς ὃν ἐπομένως ἡ ἀρχὴ ἐκάστου μηνὸς ἦτο ἀφιερωμένη. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν σπουδαῖον μέρος ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκέκτητο ὁ ἀριθμὸς ἐπτὰ. Τὰ ἐπίθετα *Ἑβδομαῖος* καὶ *Ἑβδομαγεγῆς* δεικνύουσιν ὅτι ὠρίζον ὡς χρονολογίαν τῆς γενέσεως αὐτοῦ τὴν ἐβδόμην τοῦ μηνὸς ἡμέραν, ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ τιθεμένην. Ἐπτάκις, κατὰ τὸν *Καλλίμαχον*¹, οἱ κύκνοι τῆς Μαιονίας περιῆλθον τὴν Δῆλον ἄδοντες τὸν τοκετὸν τῆς *Λητοῦς* πρὸς ἀνάμνησιν δὲ τοῦ ἁσματος τούτου ἐπτὰ χορδὰς προσήρμοσεν εἰς τὴν λύραν αὐτοῦ ὁ Ἀπόλλων. Εὐκόλως δὲ κατανοεῖ τις, πῶς ὁ ἀριθμὸς ἐπτὰ, ἀναλογῶν πρὸς τὰς διαφόρους φάσεις τῆς σελήνης, ἦτο ὁ ἱερὸς ἀριθμὸς τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός, τοῦ προΐσταμένου τῶν μηνῶν καὶ τῶν διαιρέσεων αὐτῶν.

Ὁ Ἀπόλλων, θεὸς ἡλιακός, ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς ἐπιρροὴν ἐναλλάξ εὐεργετικὴν καὶ ὀλεθρίαν. Αὐτὸς ἀναπτύσσει καὶ ὠριμάζει, αὐτὸς ξηραίνει καὶ καλεῖ αὐτούς· ἐκ τούτου δὲ ἡ διπλὴ σημασία τῶν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἀγομένων ἐορτῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Θαργήλια*, κατὰ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου, τὸν *Θαργηλιῶνα* μῆνα, οὗ τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὸ θάλαπος τοῦ θερινοῦ ἡλίου². Εἶναι ἡ ὥρα, καθ' ἣν ἐν Ἑλλάδι ὁ ἀμητὸς εἶναι σχεδὸν ἔτοιμος καὶ δὲν θά βραδύνη νὰ πέσῃ ὑπὸ τὸ δρέπανον. Οἱ λατρευταὶ τοῦ θεοῦ ὤφειλον νὰ εὐχαριστήσωσιν αὐτῷ διὰ τὴν εὐτυχὴ ὠρίμανσιν τῶν καρπῶν, ἅμα δὲ ὅπως μὴ καταστρέψῃ διὰ τῆς θερμότητος τῶν ἀκτίνων τὰς ἐλπίδας τῶν γεωργῶν. Πρὸς τοῦτο προσέφερον αὐτῷ τὰς ἀπαρχὰς τῶν συγκομιδῶν, πλεῖσται δὲ πόλεις ἔπεμπον εἰς Δελφοὺς χρυσοῦν στάχυν προσφορὰν εἰς τὸν *Θαργήλιον* θεόν. Τοιαύτῃ ἡ ἔννοια τοῦ στάχους, τοῦ ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν μέρους τῶν νομισμάτων τοῦ *Μεταποντίου*, οὗ ἡ ὄψις παριστᾷ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀπόλλωνος δάφνη ἐστεμμένην. Ἐπὶ τῆς καλάμης τοῦ στάχους ὑπάρχει μῦς, ζῶον τρωκτικόν, μάστιξ τῶν ἀγρῶν, οὗτινος ὁ Ἀπόλλων, ὁ διὰ τοῦτο *Σμινθεὺς* καλούμενος, ἦτο ὁ καταστροφεὺς³. Οἱ γεωργοί

¹ Ὑμν. εἰς Δῆλον 249, 254.

² *Θαργηλιῶν* = *Θεργηλιῶν* (Ῥίξ. *θερ*, ἐξ οὗ *θέρος*, *θερμός* κτλ., ὅπερ ἀποσυντίθεται εἰς *θερ-Γ-ἡλιος*).

³ De Witte, *Revue numismatique* 1858, εἰκ. 3.

ἐπεκαλοῦντο ὡσαύτως τὴν βοήθειαν τοῦ *Παρνοπίου*¹ Ἀπόλλωνος κατὰ τῶν ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ θερισμοῦ, κατὰ τῶν παρόντων (ἀκρίδων), ὧν αἱ φοβεραὶ καταστροφαὶ εἶναι συχνόταται ἐν Ἑλλάδι.

Αἱ σχέσεις τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν μαρasmus τῆς βλαστήσεως ἐκφράζονται καὶ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ὑακίνθου, μύθῳ ὁρικῷ, τοπικευθέντι ἐν Ἀμύκλαις τῆς Λακωνικῆς. Ὁ Ὑακίνθος, υἱὸς τοῦ βασιλέως Ἀμύκλα, εἶναι νεανίας, ἐξόχου καλλονῆς, ἀγαπώμενος ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, φονεύσαντος αὐτὸν ἀκουσίως, ὅτε ἐδισκοβόλει μετ' αὐτοῦ². Κατ' ἄλλην παράδοσιν, ὁ Ὑακίνθος ἡγαπᾶτο καὶ ὑπὸ τοῦ Βορέου καὶ τοῦ Ζεφύρου, οἵτινες, ζηλοτυποῦντες πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἔρριψαν τὸν δίσκον τοῦ θεοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεανίου³. Ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Ὑακίνθου ἀνεφύη τὸ ὁμώνυμον αὐτῷ ἄνθος, ἐπὶ τῶν πετάλων δ' αὐτοῦ ἐνόμιζον ὅτι ἀνεγίνωσκον τὸ θρηνώδες ἐπιφώνημα αἶ, αἶ, ἢ τὸ γράμμα *Υ*, ἀρχικὸν τοῦ Ὑακίνθου. Ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τοῦ μύθου τούτου εἶναι σαφεστάτη. Ὁ δίσκος τοῦ θεοῦ εἶναι ὁ ἡλιακὸς δίσκος. Τὸ ἄνθος Ὑακίνθος ὀφείλει τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὰς ἑαρινὰς βροχάς⁴, καθ' ἃς φύεται, ὅπως θωπευθῇ ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ λαμπρότητι ὑπὸ τῶν ἐτι ἀβλαβῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Ὁ Ἀπόλλων, φονεύων τὸν νεαρόν αὐτοῦ φίλον, εἶναι ὁ καίων ἀστήρ τοῦ θέρους, ὁ καταστρέφων τὴν ὀροσερὰν ἑαρινὴν βλάστησιν, ἥς τὰ ἀπεξηραμμένα ἄνθη κλίνουσι τὴν κεφαλὴν καὶ θνήσκουσιν ὑπὸ τὸ θάλλπος τῶν κυνικῶν καυμάτων. Κατὰ τὴν ὥραν ταύτην ἐτέλουν ἐν Λακωνικῇ τὰ Ὑακίνθια⁵. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς ἐορτῆς ταύτης τῆς φύσεως ἦτο ἀφιερωμένη εἰς θλιβεράς ἐπιδείξεις. Ἐθρήνουν τὸν ὠραῖον νεανίαν καὶ τὸ ἐξαφανισθὲν ἄνθος καὶ ἀπέθετον πενθίμους προσφορὰς ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ⁶. Ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν ἀντήχει ἡ τῆς κιθάρας καὶ τοῦ αὐλοῦ ἁρμονία. Ὅμιλος νεανιῶν καὶ νεανίδων ἐτέλουν διὰ

¹ Στράβ. II', σελ. 613. Ἐν Ἀθήναις ἀγαλμα τοῦ Παρνοπίου Ἀπόλλωνος ἀποδιδόμενον τῷ Φειδίᾳ (Παυσ. Α', 24, 8).

² Ἀπολλόδ. Α', 3, 3.

³ Λουκιαν. Διάλ. θεῶν 14. Φιλοστρ. Εἰκ. Α', 24. Ὁβιδ. Μεταμ. X, 184.

⁴ *Υ*, ἰδέα τῆς ὑγρασίας καὶ τῆς βροχῆς. Διόνυσος Ὑγης: Ὑγίης, πατήρ τοῦ Μαρσίου Welcker, Griech. Gött. I, 474.

⁵ Περὶ τῆς ἐορτῆς ταύτης βλ. Schæmann, Griech. Alterth. II, σ. 457.

⁶ Ἀθήν. Δ', 17, σ. 139. Παυσαν. Γ', 19, 3.

γηθοσύνων χορῶν¹ τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Ὑακίνθου, τὴν ἀθανασίαν τοῦ νεαροῦ ἥρωος, ἐκφράζοντες οὕτως ἀναμφιβόλως τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ περιοδικῇ ἀνανεώσει τῆς λαμπρᾶς βλαστήσεως τῆς στιγμιαίως καταστραφείσης ὑπὸ τοῦ θερινοῦ θεοῦ.

Ὁ ἥλιακός Ἀπόλλων, ὁ ἐξακοντίζων τὰς λαμπρὰς ἀκτῖνας, ὁ οὐράνιος τοξότης, οὗ τὰ βέλη βάλλουσι μακρὰν καὶ οὐδέποτε ἀποτυγχάνουσι τοῦ σκοποῦ, ἔπρεπε νὰ θεωρῇται ὡς θεὸς ἰσχυρός, ἀήττητος καὶ φοβερός τοῖς ἐχθροῖς. Οἱ Ἀλωίδαι γίγαντες, ὁ τοξότης Εὐρυτος, ὁ μὴ φοβηθεὶς ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς αὐτόν, τὰ τέκνα τῆς Νιόβης, ἥτις ἔνεκα τῆς μητρικῆς αὐτῆς ἐπάρσεως ἐτόλμησε νὰ συγκρίθῃ πρὸς τὴν Λητώ, πίπτουσιν ὑπὸ τὰ βέλη αὐτοῦ. Ὅταν ἀναμινγύηται εἰς τὰς μάχας τῆς Ἰλιάδος, φαίνεται περιβαλλόμενος ὑπὸ μεγαλοπρεποῦς φοβερᾶς λάμψεως, κεκτημένος ἀκράτητον ἰσχὺν καὶ καταστρέφων εὐκόλως τὸ πᾶν κατὰ τὴν διάβασιν αὐτοῦ. Τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ εἰδῶλον ἐν τῷ δωρικῷ ἱερῷ τῶν Ἀμυκλῶν ἦτο θεοῦ πολεμικοῦ, κεκαλυμμένου τὴν κεφαλὴν κράνει, ἐν δὲ ταῖς χερσὶν ἔχοντος τόξον καὶ δόρυ². Ἐν Δελφοῖς ὡσαύτως ὑπῆρχεν ἄγαλμα Ἀπόλλωνος δόρυ ἀνὰ χεῖρας ἔχοντος³. Ὅθεν ὁ τοξότης θεὸς ἐνομιζέτο ἐνίοτε θεὸς τῶν μαχῶν, ἀκατασχέτου ἰσχύος, ὡς ὁ θεὸς Βοηδρόμιος, ὁ καλύπτων τοὺς εὐνοουμένους αὐτῷ δι' εὐτυχοῦς προστασίας, ὅτε ἐπεκαλοῦντο αὐτόν ἐν μέσῳ τῶν αἵματηρῶν μαχῶν.

Ἐκ τούτων κατανοοῦμεν πῶς ὁ Ἀπόλλων σχετίζεται πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου. Ἐχει συχνάκις τὸν χαρακτήρα ὀλετήρος θεοῦ, οὗ τὸ τόξον εἶναι πάντοτε τεταμένον, τὰ δὲ ταχέα καὶ πυκνὰ βέλη καταφθάνουσι καὶ καταβάλλουσι τοὺς θνητούς, νέους ἢ γέροντας, πίπτοντας ὑπὸ τὰ τοξεύματα αὐτοῦ, ὡς οἱ στάχυες ὑπὸ τὸ δρέπανον. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὅτε ὁ λοιμός δεκατίζει τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων, ὁ Ἀπόλλων βάλλει διὰ τῶν βελῶν πρῶτον τὰ ὑποζύγια, εἴτα τοὺς μαχητάς, ὧν τὰ πτώματα ἐπισωρεύονται ἐπάλληλα. Ὁ ὑπὸ τοῦ θεοῦ πεμπόμενος θάνατος εἶναι ἀληθῶς ὁ τάχιστος καὶ εὐχερέστατος πάντων. Οἱ Ἕλληνες ἐνόμιζον αὐτόν εὐεργεσίαν. Ἡ Ἐκάβη πρὸ τοῦ πτώματος τοῦ Ἑκτορος, ὃν ὁ θάνατος δὲν παρεμόρφωσε καὶ ὅστις διὰ θαύματος τοῦ Ἀπόλλωνος διετήρησε τὴν καλλονὴν αὐτοῦ, ἐν τῇ λύπῃ

¹ Μακρόβ. Κρόν. Α', 18.

² Πausan. Γ', 19, 2.

³ Πλούτ. Περὶ τῶν μὴ χρ. ἐμμ. νῦν τὴν Πυθ. 46.

αὐτῆς συγκρίνει τὸ εὐγενὲς τοῦτο σῶμα πρὸς τὸ τοῦ ἀνθρώπου

..... ὃν τ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων

οἷς ἀγανοῖς βελέεσσιν ἐποιοχόμενος κατέπεφνεν¹.

Τὰ ἀγανά βέλη τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τῆς Ἀρτέμιδος, εἶναι ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις, ἣ ἐχρῶντο οἱ Ἕλληνες, ὅπως ὑποδείξωσι καὶ ἐξηγήσωσι τοὺς αἰφνιδίους θανάτους. Οὕτω, κατὰ συνήθη ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ἀντίθεσιν, ὁ θεὸς τῆς ζωῆς, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἁρμονίας ἐν τῇ φύσει καθίστατο ὁ θεὸς τῆς καταστροφῆς καὶ τοῦ θανάτου. Συγκληθιμῶς μεταξὺ τῶν ὀλεθρίων θεοτήτων ἦτο ὁ ὁδηγὸς τῶν Μοιρῶν (Μοιραγέτης), προϊστάμενος τῆς ἀνθρωπίνης τύχης καὶ κόπτων τὸ νῆμα αὐτῆς. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ δὲν περιεβάλλετο τὸν σκυθρωπὸν καὶ πένθιμον χαρακτῆρα τῶν καταχθονίων θεοτήτων, ἡ δὲ φύσις τοῦ εὐδαίμονος καὶ φωτοβόλου θεοῦ ἐξεφράζετο ἔτι διὰ τοῦ εὐεργετήματος τοῦ παρεχομένου εὐχεροῦς καὶ ἡδέος θανάτου.

Ἐὰν δὲ εἶναι ὁ φονεὺν θεός, εἶναι ὡσαύτως ὁ θεραπεύων καὶ σώζων. Ὁ θερινὸς ἥλιος θανατοῖ τοὺς ἀφρόνως εἰς τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ ἐκτιθεμένους, γεννᾷ τοὺς πυρετούς, τὸν λοιμόν. Ἀλλ' αὐτὸς πάλιν θεραπεύει ὅσα παρέσχε δεινὰ· αἱ ἀκτῖνες αὐτοῦ καθαίρουσι τὴν ἀτμόσφαιραν, δι' αὐτοῦ, ἀποξηραίνουμένου τοῦ ἐδάφους, ἐξαφανίζονται καὶ ἐξατμίζονται τὰ δυσώδη μιάσματα, αὐτὸς ἀποδίδωσι τὴν δύναμιν τοῖς ἐκ τῶν ἀσθενειῶν καταβληθεῖσι σώμασιν. Ὅθεν Ἀπόλλων ὁ θεὸς τοῦ θανάτου εἶναι ὑπὸ ἑτέραν ὅψιν ὁ θεὸς τῆς υἱειᾶς καὶ τῆς ζωῆς. Καταπαύει τὰς ἐπιδημίας, τὰς δεκατιζούσας τοὺς θνητούς. Πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνονται κατὰ τὰς σκληρὰς ταύτας ἀνάγκας. Εἶναι ὄντως ὁ Ἀλεξίκακος θεός, εἰς ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν τὸ ἐν Ἀκροπόλει ἄγαλμα κατὰ τὸ τέλος τοῦ λοιμοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου². εἶναι ὁ Ἐπικούρειος θεός, εἰς ὃν οἱ κάτοικοι τῆς Φιγαλείας ἤγειραν ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι τὸν ἐν Βάσσαις ναόν³. Ἐν τῷ Οἰδίποδι Τυράννῳ τοῦ Σοφοκλέους, τῆς ἐπιδημίας μαστίζουσης τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν, ἀντηχοῦσι πανταχοῦ παιᾶνες ἐπικαλούμενοι τὴν προστασίαν τοῦ Δηλίου θεοῦ κατὰ τοῦ ὀλέθρου. Ὅθεν ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν οὐράνιος ἰατρός, ὁ πρὸς ἐπικουρίαν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος ἐρχόμενος.

¹ Ἰλιάδ. Ω 757.

² Πausan. Α', 33. Ἀπόλλων Ἀκέσιος ἐν Ἡλιδι (Πaus. ς', 24, 6).

³ Πausan. Η', 41, 8. Ἐν Λίνδῳ ὁ Ἀπόλλων ἔφερεν ἐπὶ τῇ αὐτῇ πιθανῶς ἐννοίᾳ τὸ ἐπίθετον Δοίμιος (Μακρόβ. Κρον. Α', 17).

Ἀληθῶς τὰ ἱατρικὰ σύμβολα φαίνονται ἀνήκοντα εἰδικώτερον τῷ Ἀσκληπιῷ, ἀλλ' οὗτος εἶναι υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀνακοινώσαντος αὐτῷ τὴν ἰδίαν ἰσχὺν καὶ διδάξαντος τοὺς Ἀσκληπιάδας τὴν ἐπιστήμην τῶν φαρμάκων¹. Ἐν τῇ ὁμηρικῇ μυθολογίᾳ δὲν εἶναι ὁ Φοῖβος, ἀλλ' ὁ Παιήων· ὁ τελευταῖος ὅμως οὗτος συγχέεται μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, σφετεριζομένου τὴν τε ἰσχὺν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπικαλοῦνται τὸν θεὸν ὑπὸ τὸν τύπον *Παιὰρ ἀναξ*, ὥραξ *Παιὰρ*, καὶ ἀποδίδουσιν αὐτῷ τὸ ἐπίθετον *ἰήϊος*, ἐκ τῆς κραυγῆς τῆς ἐπικλήσεως *ἰή Παιὰρ*. Ὁ Ἀπόλλων, ὁ τιμώμενος ἐν Δῆλῳ καὶ Λίνδῳ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Οὔλιος*, φαίνεται ἔχων ἀνάλογον σημασίαν. Κατὰ τὴν ἀκριβεστέραν ἐτυμολογίαν τοῦ ἐπιθέτου τούτου², ὁ *Οὔλιος Ἀπόλλων* ἦτο θεὸς τῆς ὑγείας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ Ἀπόλλων ἐκαλεῖτο θεὸς *κουροτρόφος* ὑπὸ τῶν νέων, προσφερόντων αὐτῷ καὶ ἀφιερούντων τὴν κόμην, ὅτε τὸ πρῶτον ἔκειρον αὐτήν³, τὸ δ' ἄγαλμα αὐτοῦ ἐδείκνυτο καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις ἐγγὺς τῶν τοῦ Ἡρακλέους καὶ Ἑρμοῦ ἦτο τὸ οὐράνιον πρότυπον τῆς ὑγείας, τῆς ῥώμης καὶ τῆς νεανικῆς καλλονῆς.

Ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ Ἀπόλλωνος ἱατροῦ ὑπέστη κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς σπουδαίαν μετάπλασιν, καὶ ὠδήγησε τοὺς Ἕλληνας εἰς μεγάλην θρησκευτικὴν ἰδέαν. Ἡ εὐεργετικὴ ἐνέργεια τοῦ θεοῦ, περιοριζομένη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ φυσικὸν κακόν, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπεκταθῇ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ. Ἰατρός ὢν τοῦ σώματος, ἐθεωρεῖτο ἅμα ἱατρός τῶν ψυχῶν, εὐρίσκουσάν ἐν αὐτῷ τὸν ἐλευθερωτὴν θεόν, λυτροῦντα ἐκ τῶν δεσμῶν, δι' ὧν περιεδέθησαν ἕνεκα τῶν ἰδίων σφαλμάτων, θεὸν *καθάρσιον*, ἀποπλύνοντα ἀπ' αὐτῶν τὰς κηλίδας, δι' ὧν ἐρρυπάνθησαν. Πᾶν ἁμάρτημα ἀπαιτεῖ κατ' ἀνάγκην τιμωρίαν ἢ ἐξίλασμον. Ἀλλ' ἐν' ᾧ αἱ σκυθρωπαὶ δυνάμεις, αἱ ἐν τοῖς κόλποις τῆς γῆς οἰκοῦσαι, λειτουργοὶ τῆς θείας ἐκδικήσεως, βαίνουσιν ἀκαταπαύστως πρὸς καταδίωξιν τοῦ ἐνόχου καὶ οὐδέποτε συγχωροῦσιν αὐτῷ, ὁ Ἀπόλλων, θεὸς τοῦ φέγγους καὶ τοῦ φωτός, οὗ αἱ διαυγεῖς ἀκτῖνες δύνανται νὰ διαλύσωσι τὰ σκότη τοῦ κακοῦ, δὲν ὀργίζεται κατὰ τῶν ἐνόχων. Γίνεται προστατῆς αὐτῶν· ἔχει δι' αὐτοὺς τὸ μέσον τῆς ἐπανορθώσεως καὶ τῆς σωτηρίας, συνδιαλλάττει αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν.

¹ Εὐριπ. Ἀλκ. 970.

² Ἰωνικὸν *οὔλος* = *ἄλος*. Οὐδέ τε καὶ μέγα χαῖρε (Ὀδυσσ. Ω 401. Ὑμν. Ἀπόλλ. Πυθ. 288).

³ Ἡσιόδ. Θεογ. 346. Ὀδύσσ. Τ 86.

Ἐνεκα αὐτοῦ ὅσον βαθεῖα καὶ ἂν εἶναι ἡ κηλὶς τοῦ ἁμαρτήματος. ἐξαλείφεται. Αὐτὸς ὁ θεὸς ἔδωκε τὸ παράδειγμα τοῦ καθαρμοῦ μετὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος Πύθωνος. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν ἦτο, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλουτάρχου¹, ἀληθῶς φοῖβος, ἦτοι ἀληθῶς λάμπων, καθαρὸς καὶ ἄσπιλος. Ὡφείλε λοιπὸν νὰ διδάξῃ τοὺς ἀνθρώπους τὴν θεραπείαν, ἣν αὐτὸς ἐζήτησεν. Ὁ φεύγων φονεύς, ἐκδιωχθεὶς ἐκ τοῦ ἄστεως, μὴ μετέχων τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἐρινύων, θυμὰ τῆς παρνοίας, δὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν διὰ παντὸς ἀπολωλότα. Ἐὰν ἤρχετο μετανοῶν νὰ ἰκετεύσῃ τὸν Ἀπόλλωνα, ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν θὰ ἀπεδιώκετο. Ἐγίνωσκεν ὅτι ὁ θεὸς ἠδύνατο νὰ ἀποπλύνῃ τὸ ἐγκλήμα αὐτοῦ διὰ τοῦ καθαρμοῦ. Ῥαντιζόμενος διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἱλαστήριου θύματος, ἐγγιζόμενος διὰ τοῦ ἱεροῦ κλάδου τῆς δάφνης, τῆς ἀποδιωκούσης τὰς ἐπ' αὐτοῦ μιαιρότητας, ἐτίθετο ἔκτοτε ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ καλοῦ καὶ οἰκτίρμονος θεοῦ, οὗ ἐγίνετο ὁ ὑπηρέτης μέχρι τῆς ἡμέρας τοῦ ἐξιλασμοῦ². Ὅθεν ὁ Ἀπόλλων ἦτο ὁ ἀληθὴς θεὸς σωτήρ, ὡς ἀπεκαλεῖτο ἦτο ὁ ἐπανορθὼν τὰ ἐγκλήματα, ὁ λυτρωτὴς τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ³. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἀναμφιβόλως μετέσχε τῶν μυστηρίων, καὶ ὑπὸ ταύτην εἰκονίζεται ἐπὶ τινων γραπτῶν ἀγγείων ὑποδεχόμενος τὰς ψυχὰς τῶν μεμυημένων⁴. Ἡ ἰδέα τοῦ καθαρμοῦ ἦν ἀχώριστος ἀπὸ τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἐξεφράζετο ἐν ταῖς κυριωτάταις τελεταῖς τῆς λατρείας αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν *Δελφικῶν* ὄμιλος νεανίδων ἐν στάσει καὶ ἀμφιεσμῷ ἰκετῖδων, καλὰ μους ἀνὰ χεῖρας φέρουσαι μετέβαινον ἐν πομπῇ εἰς τὸν ναόν, ἔνθα ἐτελοῦντο ἐξιλαστήριοι τελεταί⁵. Ἐν τοῖς *Θαργηλίοις* ἀνὴρ καὶ γυνὴ ἐκλεγόμενοι ἀναμφιβόλως μεταξὺ τῶν ἐγκληματησάντων κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἦσαν τὰ ἐξιλαστήρια θύματα τοῦ ἄστεως, ἐπιβαρυνόμενα διὰ πάντων τῶν διαπραχθέντων

¹ Περὶ τῶν ἐκλ. χρηστηρ. 14, 21. Ἑλλην. Ζητήμ. 12.

² Preller Griech. Myth. I, 222.

³ Βλ. τὸν Ἄπιν, υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Ἀργολίδι, κατὰ τὰς Ἰκέτιδας τοῦ Αἰσχύλου 262 καὶ ἐφ. Οἱ ἀρχαῖοι προφῆται τοῦ θεοῦ κατεῖχον ἐν ταῦτῳ τὴν τέχνην τοῦ μαντεύειν, καθαίρειν καὶ θεραπεύειν.

⁴ Bullet. Acad. Inscript. Ἰαν.-Μάρτ. 1874, σημ. τοῦ κ. Robion ἐν τῷ Apollon dans la doctrine des Mystères.

⁵ Πλουτ. Θησ. 18.

ἐγκλημάτων καὶ θυσιαζόμενα τῷ Ἀπόλλωνι, νομίζοντος τοῦ δήμου ὅτι ἡὐχαρίσται τὸν καθάρισον θεόν, εἰς ὃν πᾶσαι αἱ κηλίδες ἐμποιούσι φρίκην. Ἐν ἀρχῇ οἱ ἐγκληματῖαι οὗτοι ὠδηγοῦντο παρὰ τὴν θάλασσαν, ἔνθα ἐσφάττοντο, τὰ σώματα αὐτῶν ἐκαίοντο, ἡ δὲ κόνις ἐρρίπτετο εἰς τὰ κύματα ἢ διεσκορπίζετο εἰς τὸν ἄνεμον. Ἀλλὰ σὺν τῇ τῶν ἡθῶν ἐξημερώσει ἤρκοῦντο πιθανῶς ἀπαγγέλλοντες κατ' αὐτῶν φυγὴν καὶ κρημνίζοντες αὐτοὺς ἐκ τῆς παραλίας εἰς τὴν θάλασσαν, ἐξ ἧς ἀνασυρόμενοι μετεφέροντο ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἄστεως¹.

Τοῦτο συνέβαινεν εἰς τὸν Λευκάταν. Κατ' ἀρχαῖον θρησκευτικὸν ἔθιμον ἐτησίως, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀνὴρ τις ἐκρημνίζετο ἀπὸ τοῦ πρανοῦς τῶν βράχων· ἦτο τὸ θυμα, οὗ ἡ ἰσμία θὰ ἀπέτρεπε μακρὰν τοῦ ἄστεως τὴν ὁργὴν τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ὁ οἶκος τῶν κατοίκων τῆς Λευκάδος ἐφεῦρεν εὐφυᾶ μέσα πρὸς διατήρησιν ὅσον τὸ δυνατόν τῆς ζωῆς τοῦ καταδεδικασμένου. Ὅπως κουφίσωσι τὴν πτῶσιν, ἐκάλυπτον αὐτὸν διὰ πτερῶν, καὶ προσέδεον πτηνὰ ἐπὶ τοῦ σώματος. Λέμβοι ἦσαν ἑτοιμοί, ὅπως παραλάβωσιν αὐτόν, ἐὰν ἔξῃ, καὶ φέρωσιν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐξορίας². Ἡ κοινὴ καταγωγὴ τῶν ἐξιλαστηρίων τούτων ἐορτῶν ἦτο ἡ ἰδέα περὶ τοῦ Φοίβου, θεοῦ τοῦ καθαροῦ καὶ ἀσπίλου φωτός, οὗ οἱ ἄνθρωποι ὡς καὶ τὰ ἄσθη δὲν ἠδύναντο νὰ τύχωσι τῆς εὐνοίας, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρφ τοῦ ἀπὸ τῶν ρύπων καθαρμοῦ.

Ἡ θρησκεία τοῦ φωτός φαίνεται ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τινος τῶν κυριωτάτων καὶ ἀρχαιοτάτων ἰδιοτήτων τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς μουσικῆς. Ἐν τοῖς ὁμηρικῶς ἔπεσιν ὁ Ἀπόλλων εἶναι ἤδη θεὸς τῆς ἀρμονίας, θέλων διὰ τῶν ἡχῶν τὰς τῆς ἀνέσεως ὥρας τοῦ Ὀλυμπιακοῦ βίου:

..... οὐδέ τις θυμὸς ἔδεύετο
οὐ μὲν φόρμιγγος περικαλλέος, ἣν ἔχ' Ἀπόλλων,
Μουσάων θ', αἱ ἄειδον ἀμειβόμεναι ὀπί' ἀλλή³,

λέγει ὁ ποιητής.

Ἐν τῷ εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα ὁμηρικῷ ὕμνῳ ἀναγράφεται ἐντελεστάτῃ εἰκῶν τοῦ ποιητικοῦ βίου τῶν θεῶν· αἱ Μοῦσαι ἄδουσι διὰ τῆς ἐξαισίας αὐτῶν φωνῆς, αἱ Χάριτες, αἱ Ὠραι, ἡ Ἀρμονία, ἡ Ἥβη

¹ O. Müller Dor. I, 329. Schöemann Griech. Alterth. II, 254, 456.

² Στράβ. I', 2 σ. 452.

³ Ἰλιάδ. A 604.

καὶ ἡ Ἀφροδίτη ὀρχοῦνται, ὁ δὲ Φοῖβος Ἀπόλλων καθαρίζει¹. Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὁ Ἀπόλλων παρίσταται ὡς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ χοροῦ τῶν Μουσῶν, ὡς ὁ θεὸς *Μουσαγέτης*. Ἡ κιθάρα εἶναι τὸ σύμβολον αὐτοῦ· σύμβολον ἀπαραίτητον ὡς καὶ τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη. Διὰ τίνος συναφείας ποιητικῶν ἰδεῶν τὸ μουσικὸν τοῦτο ὄργανον ἀποδίδεται τῷ ἡλιακῷ θεῷ; Τὸ τοιοῦτον δι' εἰκασίας μᾶλλον ἢ ὀριστικῶς ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ ἐρμηνεύσωμεν. Μήπως αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀστέρος τῆς ἡμέρας, τοῦ κατὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ πληροῦντος τὸν κόσμον φωτὸς καὶ ἁρμονίας, συνεκρίθησαν ὑπὸ τῆς πρωτογόνου φαντασίας πρὸς τὰς χορδὰς χρυσῆς κιθάρας, ἧς οἱ ἥχοι ἦσαν ἡ ἔκφρασις τοῦ ἄσματος τῆς φύσεως, χαιρετιζούσης τὸν ἥλιον κατὰ τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ, ἢ πρὸς τὸν τοῦ θέρους ὕμνον, ἐγκωμιάζοντος, κατὰ τὸν παιᾶνα τοῦ Ἀλκαίου, τὴν ἐπάνοδον τοῦ Ὑπερβορείου θεοῦ; Μήπως ἡ κιθάρα δὲν ἦτο τὸ κοσμικὸν σύμβολον τῆς ἁρμονίας, ἧς προΐσταται ὁ ἡλιακὸς θεός, κανονίζων τὰς ἡμέρας, τὰς νύκτας, τοὺς μῆνας, τὰς ὥρας καὶ τὰ ἔτη;

Διὰ τῶν ἐρμηνειῶν τούτων, τῶν οὕτω θελκτικῶν, κατ' εἰκασίαν μᾶλλον ἢ ἐπιστημονικῶς προβαίνομεν. Περιορισθῶμεν ν' ἀποδείξωμεν τὴν τῆς κιθάρας τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὸ ἡλιακὸν φῶς σχέσιν, ἣν ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς φαίνεται νοήσας, ὅτε δεικνύει ἡμῖν τὸν θεόν, κρούοντα τὸ προσφιλὲς αὐτῷ ὄργανον·

..... αἶγλη δέ μιν ἀμφιφαίνει
μαρμαρυγαί τε ποδῶν καὶ εὐκλῶστειο χιτῶνος².

Ὅθεν τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀπόλλωνος, θεοῦ μουσικοῦ, ἦσαν περιωρισμένα ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν κιθάραν, ἣν ἐφεῦρεν³, ἢ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἑρμοῦ⁴. Κατὰ τὴν Θεογονίαν⁵ αἱ Μοῦσαι ἐμπνέουσι τοὺς ἀοιδοὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ δ' Ἀπόλλων εἶναι ὁ θεὸς τῶν κιθαρωδῶν. Ὁ κιθαρωδὸς Ἀπόλλων, ὡς ἐνόουν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, εἶναι ἐκφραστικώτατος ἐπὶ τινος δελφικοῦ νομίσματος (*Εἰκ.* 23), ἀντιτύπου ἀναμφιβόλως περιφτήμου τινὸς ἀγάλματος τοῦ θεοῦ. Ὁρθίος, φέρων μακρὸν χιτῶνα καὶ πλατὺ ἱμάτιον, οὗ αἱ κυματίζουσαι πτυχαὶ πίπτουσιν ὀπίσθεν τοῦ

¹ 10 καὶ ἐφ.

² Ὑμν. Ἀπόλλ. Πυθ. 20.

³ Πausan. Ε', 14, 8. Καλλιμ. εἰς Δῆλον 253.

⁴ Ὀμηρ. Ὑμν. Ἑρμ. 469 καὶ ἐφ.

⁵ 94-95.

σώματος, ὁ Ἀπόλλων προχωρεῖ μεγάλοις βήμασι κρούων τὰς χορδὰς τοῦ ὀργάνου· τὸ μεγαλοπρεπὲς βάδισμα, ἡ ἀγέρωχος κεφαλὴ, ἡ κίνησις τοῦ σώματος, πᾶσα ἡ στάσις αὐτοῦ ἐκφράζει-
ἐμπνευσιν καὶ ἐνθουσιασμόν¹.

Εἰκ. 23.— Ἀπόλ-
λων κιθαρωδός.

Ἐὰν ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν κιθαρωδὸς θεός, ἐννοητέα ἡ ἀποδιδομένη αὐτῷ ἀντιπάθεια πρὸς ἄλλα μουσικὰ ὄργανα. Οὕτως ἐκδαίρει τὸν Σειληνὸν Μαρσύαν, τολμήσαντα διὰ τοῦ αὐλοῦ νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τὴν λύραν². Ὁ μῦθος οὗτος σκοπεῖ νὰ καταδείξῃ τὸ ὑποδεέστερον τοῦ φρυγίου μέλους πρὸς τὸ δῶριον καὶ τὸ ἐλληνικόν. Ἀλλ' ὁ αὐλός, ὁ ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἑλλήνων περιφρονούμενος, ἐπολιτογραφήθη τέλος ἐν Δελφοῖς, ὅτε Σακκάδας ὁ Ἀργεῖος συνέθετο διὰ τὸ ὄργανον τοῦτο νόμον καὶ τι λυρικὸν ᾄσμα, δι' ὧν ἐνίκησεν εἰς τοὺς πυθικοὺς ἀγῶνας. Ἐκτοτε ὁ Ἀπόλλων διηλλάγη, λέγουσι, πρὸς τὸν αὐλὸν καὶ τοὺς αὐλητάς³, καὶ δὲν ἦτο μόνον ὁ θεὸς τῶν κιθαρωδῶν, ἀλλὰ προστάτης πάντων τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ἅτινα συνετέλουν εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν ἐορτῶν αὐτοῦ, ἐνομιζέτο δὲ ὡς ὁ ἐμπνέων τὴνποίησιν, τὴν ἀχώριστον ἀπὸ τῆς μουσικῆς.

Ἡ Δῆλος καὶ οἱ Δελφοί, κύρια κέντρα τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, κατέστησαν οὕτως ἀληθεῖς σχολαὶ τῆς λυρικῆς τέχνης, ἐν αἷς οἱ μουσικοὶ καὶ οἱ ἐπιφανέστατοι ποιηταὶ ἤριζον διὰ τὰ ὑπὸ τῆς μεγαλοδωρίας τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τιθέμενα βραβεῖα. Αἱ μουσικαὶ ιδιότητες τοῦ θεοῦ ἀπέκτησαν σὺν τῷ χρόνῳ γενικωτέραν ἔννοιαν, ἰσχὺν μείζονα ἢ κατὰ τοὺς ὁμηρικὺς χρόνους. Ἀπασα ἡ τέχνη τῶν Μουσῶν, ὧν ἡγεῖτο ὁ Ἀπόλλων, μετέλαθεν ἐκ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ καὶ ἐνομιζέτο ἀπόρροια τῆς θείας πηγῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἀνεξαντλήτου ἐμπνεύσεως.

Ἡ ἀπολλώνειος αὕτη ἐμπνευσις ἐξεδηλοῦτο διὰ θαυμασιωτέρων ἔτι γεγονότων ἐν τῷ προφητικῷ ἐνθουσιασμῷ, ὅστις διὰ τοὺς Ἑλλήνας

¹ Müller-Wieseler II, εἰκ. 12, ἄρ. 134 α. Περὶ τοῦ ἐν τῷ Βατικανῷ Μουσείου Ἀπόλλωνος γενήσεται λόγος βραδύτερον. Αἱ δύο αὗται ἀπεικονίσεις ἀνακαλοῦσι τοὺς στίχους τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου (366 καὶ ἐφ.).

² Ὡσαύτως φονεύει τὸν υἱὸν τῆς Μούσης Οὐρανίας Δίον, ὑπερβαλόντα αὐτὸν εἰς τὴν ᾠδὴν (Παυσαν. Θ', 29, 6).

³ Παυσαν. Β', 12, 8-9. ζ', 14, 4. Ι', 7, 3.

ὁ δὲν ἦτο εἰμὴ μεταλλαγὴ τοῦ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Ποιηταὶ καὶ προφῆται ἐφαίνοντο αὐτοῖς ἐξ ἴσου ὑποκείμενοι εἰς τὴν παντοδύναμον ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ, ὅστις, κοινωνῶν μετὰ τινων προνομιούχων ψυχῶν, κατήρχετο ἐν αὐταῖς, ὅπως διαταράξῃ καὶ ἀποπλανήσῃ τὸ ψυχρὸν αὐτῶν λογικόν, προικίσῃ δὲ αὐτὰς δι' ὑπερτέρων δυνάμεων καὶ καταστήσῃ ὄργανα τοῦ τε λογισμοῦ καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ· εἰς ταύτας μὲν διέχεε χειμάρρους ἁρμονίας καὶ ὑπηγόρευεν ὑπεράνθρωπα ἄσματα· ἄλλων ἐξέλεγε τὸ στόμα, ὅπως ἀγγείλωσι τοῖς θνητοῖς τὰ μυστήρια, ὧν τὸ ἀνεξιχνίαστον μέλλον ἀπέκρυπτεν ἀπ' αὐτῶν. Ἡ προφητικὴ δύναμις τοῦ Φοῖβου ἐξηγεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀρχικῆς τῆς θρησκείας αὐτοῦ ἐννοίας. Ὁ φωτίζων τὸν κόσμον θεὸς εἶναι ὁ μέγας μάρτυς, ὃν οὐδὲν διαφεύγει. Βλέπων τὰ πάντα, γνωρίζει τὸ πᾶν. Ἐπειδὴ οὐσία αὐτοῦ εἶναι τὸ φῶς, αἱ θριαμβευτικαὶ ἀκτῖνες αὐτοῦ εἰσδύουσι καὶ διαλύουσι τὸ σκότος. Ὅθεν φωτίζει, ὁπότεν ἀρέσκη αὐτῷ, τὴν πάντοτε τεταραγμένην ἀνθρωπίνην διάνοιαν· εἶναι ὁ μέγας μηνυτής, εἰς ὃν τὰ πάντα εἶναι ὁρατὰ καὶ παρόντα. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀπόλλων τὴν δύναμιν ταύτην ἔλαβε παρὰ τοῦ Διός. Ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ ὁ Φοῖβος ἀγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις :

Διὸς νημερτέα βουλὴν¹.

Παρ' Αἰσχύλῳ *Λοξίας* ἀποκαλεῖται ὁ προφῆτης τοῦ Διός, οἱ δὲ χρησμοὶ αὐτοῦ εἶναι χρησμοὶ αὐτοῦ τοῦ Διός². Ἀλλ' ἐὰν οἱ Ἕλληνες μὴ ἐλησμόνησαν, ὅτι ὁ ὑπέρτατος αὐτῶν θεὸς ἦτο ἡ πηγὴ τῆς ὑπερτάτης ζωῆς τῆς ψυχῆς καὶ ἀρχὴ πάσης γνώσεως, συνήθισαν ὁμῶς ν' ἀποδίδωσιν ἰδίᾳ τῷ Ἀπόλλωνι τὸ προφητικὸν δῶρον.

Ἡ μαντικὴ τέχνη³, ὑπὸ τὴν γενικωτάτην αὐτῆς ἐννοίαν καὶ ὑπὸ τοὺς ποικιλωτάτους αὐτῆς τύπους, ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ Φοῖβου. Αἱ οἰκογένειαι τῶν μάντεων τὴν καταγωγὴν αὐτῶν ἀνεβίβαζον μέχρι τοῦ θεοῦ, νομιζομένου πατρὸς τῆς προφητικῆς γενεᾶς τῶν Ἰαμιδῶν τῆς Ἡλίδος καὶ ἀνακοινώσαντος τὴν μαντικὴν τῷ Μελάμποδι⁴. Ἡ ἐρμηνεία τῶν οἰωνῶν καὶ τῶν διαφορῶν σημείων, τῶν ἐξαγομένων ἐκ τῆς πτήσεως τῶν ὀρνέων καὶ τῶν σπλάγχχνων τῶν θυμάτων, καίτοι παρ'

¹ Ὑμν. Ἀπόλλ. Δηλ. 132. Ὑμν. Ἑρμ. 540.

² Αἰσχ. Εὐμεν. 19, 705.

³ Βλ. τὸ ὁγκῶδες καὶ ἀξιόλογον σύγγραμμα τοῦ Bouché-Leclercq, *Histoire de la Divination dans l'Antiquité*, 4 τόμοι. Paris, Leroux, 1879-1882.

⁴ Ἀπολλόδ. Α', 9, 11.

Ἑλλήσιν ἐνομιζέτο τέχνη ἀνθρωπίνη, ἀποτελουμένη ἐκ παρατηρήσεως καὶ σκέψεως, καὶ δὲν ἐπήγετο ἀναγκαίως θείαν ἔμπνευσιν, ἥτο δὲ μὴ ἐν στενωπότητι σχέσει πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα. Ὁ κόραξ, πτηνὸν προφητικόν, σπουδαῖόν τι νομιζόμενος ἐν τῇ πρώτῃ οἰωνιστικῇ τέχνῃ, διέμεινε, κατὰ τὸν Αἰλιανόν¹, τοῦ Φοίβου ἀκόλουθος, ἐπὶ τι-νων δὲ νομισμάτων παρίσταται ἐγγὺς αὐτοῦ, ἐνίοτε δὲ ἵσταται ἐπὶ τοῦ χρησμολόγου τρίποδος. Ἐν τῷ μύθῳ Ἀριστέου τοῦ Προκοννησίου ὁ Ἀπόλλων αὐτὸς λαμβάνει τὴν μορφὴν κόρακος², τὸ δὲ πτηνὸν τοῦτο εἶναι τὸ ὁδηγῆσαν εἰς Λιβύην τὸν Βάττον καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἀποι-κίαν τὴν ιδρύσασαν τὴν Κυρήνην³.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ μαντική, ἵνα μεταχειρισθῶμεν τὴν γενικὴν λέξιν τὴν δηλοῦσαν ἐν Ἑλλάδι τοὺς διαφόρους τῆς μαντείας τρόπους, δὲν ἡδύ-νατο νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ Φοίβου καὶ ἐξηρτᾶτο ὅλως ἀπ' αὐτοῦ, ἡ προ-φητικὴ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια περιεβάλλετο ἴδιον τύπον. Ἐξασκουμένη ἀμέσως ἐπὶ τῶν ἐκλεχθεῖσων ψυχῶν ἔσχε τὸν χαρακτῆρα τῆς αἴφνι-δίας ἀποκαλύψεως τῆς θεότητος ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, προικι-ζομένης αἴφνης διὰ θαυμασίας γνώσεως, ἐξαφανίζουσης τὰς ἀποστάσεις καὶ βλεπούσας τὸ μέλλον ὡς παρόν. Ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος αἱ γυναῖκες μάλιστα, αἱ μᾶλλον τοῦ ἀνδρὸς ὑποκείμεναι εἰς νευρικὰς παθήσεις καὶ ἐκστάσεις, ἐνομιζοντο ὑποκύπτουσαι εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις, ταράττων τὰ σώματα καὶ τὸν ὀργανισμόν αὐτῶν, ἐφώτιζε τὸ πνεῦμα διὰ θείων λάμψεων. Ἡ προφητικὴ Κασσάνδρα, ἥς οἱ χρησμοὶ πάντοτε ἀληθεῖς, οὐδέποτε ἠκούσθησαν, εἶναι τὸ ἀρχαιότατον καὶ ἀξιολογώτατον παράδειγμα τῆς ὀλεθρίας ταύτης τοῦ θεοῦ κατοχῆς, αἰτίας σκληρῶν ὀδυνῶν καὶ συνε-χῶν ὁραμάτων. Αἱ πρῶται αὗται γυναῖκες, αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐμ-πνευσθεῖσαι, ἔφερον τὸ γενικὸν ὄνομα Σίβυλλαι. Ἐν Τροίᾳ, Ἐρυθραῖς, Κλάρῳ, Δήλῳ καὶ Δελφοῖς διετετήθη ἡ παράδοσις τῆς Σιβύλλης Ἡρο-φίλης, θυγατρὸς νύμφης τινὸς τῆς Ἰδης, πρώτης ἱερείας τοῦ θεοῦ⁴. Αἱ Σίβυλλαι ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Κύμῃ τῆς Ἰταλίας ἦσαν αἱ ἀρχαιόταται προφητίδες τοῦ Ἀπόλλωνος. Φαίνονται προερχόμεναι ἐξ Ἑλλάσσοнос

¹ Περὶ ζῳῶν Α', 48.

² Ἡρόδ. Α', 15. Πλουτ. Ἱσὶς καὶ Ὅσιρ. σ. 379. Κορωνίς ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, μήτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

³ Καλλίμ. εἰς Ἀπόλλ. 66.

⁴ Πausan. Ι', 12.

Ἀσίας, ἐν ᾗ ὁ θεὸς λίαν ἐνωρὶς ἔσχε πολλὰ χρηστήρια. Συνεβούλευοντο αὐτὰς ἐν Θύμβρη, Γρυνείᾳ¹, Κλάρῳ, Πατάρῳ τῆς Λυκίας, καὶ ἐν τῷ μεγαλοπρεπεῖ νάῳ τῶν Διδύμων παρὰ τὴν Μίλητον². Ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι τὰ χρηστήρια ταῦτα ἰδρύθησαν τὸ πρῶτον ἐν Βοιωτίᾳ, ἥτις διὰ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους, ἐξ οὗ ἀναβρύνουσι πλεῖσται πηγαὶ καὶ ἐν ᾧ εἰσι λελαξευμένα βαθεὰ σπήλαια, ἦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ Otfried Müller³, ὁ κύριος τόπος τῆς ἀρχαίας μαντικῆς τῆς ζητούσης ἀπὸ τῶν ἀναθυμιάσεων τῆς γῆς καὶ τῶν ἀρετῶν τῶν ὑδάτων τὸ προφητικὸν δῶρον. Ὁ προφήτης θεὸς εἶχε πολλὰ ἱερά· ἐν Βοιωτίᾳ ἐπεσκέπτοντο τὸ μαντεῖον τοῦ Πτόμου Ἀπόλλωνος παρὰ τῷ Ἀχραιφνίῳ, τὸ ἐν Τεγύρᾳ παρὰ τῷ Ὀρχομενῷ καὶ τὸ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος ἐν Θήβαις, οὗ ἡ ἀρχαιοῦς ἐμαρτυρεῖτο ἐκ τῶν πολλῶν προσφορῶν καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ἀφιερωμένου χρυσοῦ τρίποδος⁴. Ἀλλ' ἡ φήμη τῶν βοιωτικῶν χρηστηρίων ἐξηλείφθη πρὸ τῆς τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν⁵, μεγίστην ἐξασκήσαντος ἐσαεὶ ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῶν τυχῶν τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὰς δελφικὰς παραδόσεις, τὸ μαντεῖον τοῦτο δὲν κατείχετο πάντοτε ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Πρὶν γείνη κύριος αὐτοῦ ὁ θεὸς τοῦ φωτός, ἰδρύθη ὑπὸ τῆς Γαίας, ἣν διεδέξατο ἡ Θέμις καὶ ἡ Φοῖβη⁶. Τὸ δελφικὸν μαντεῖον ἦτο οὐσιωδῶς μαντεῖον χθόνιον, ὁ δὲ τρόπος, δι' οὗ ἐχρησιμοῦτο ἡ Πυθία, τὴν ἀρχὴν ταύτην ὑπεμίμνησκε: «φασὶ δ' εἶναι τὸ μαντεῖον, λέγει ὁ Στράβων, ἄντρον κοῖλον κατὰ βάθους, οὐ μάλα εὐρύστομον· ἀναφέρεισθαι δ' ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα ἐνθουσιαστικόν· ὑπερκεῖσθαι δὲ τοῦ στομίου τρίποδα ὑψηλόν, ἐφ' ὃν τὴν Πυθίαν ἀναβαίνουσιν, δεχομένην τὸ πνεῦμα, ἀπο-

¹ Στράβ. ΙΓ', σ. 622. Πausan. Α', 21, 9. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Μυρίνης, πόλεως ἐγγὺς τοῦ ἱεροῦ τῆς Γρυνείας, παρίσταται ὁ ὀμφαλὸς καὶ ὁ κλάδος τῆς δάφνης.

² Περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου βλ. Ἡρόδ. ζ', 19. Στράβ. ΙΔ', σ. 634. Πausan. Ζ', 2, 4, Newton, Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae, II, 2, καὶ τὸ νῦν δημοσιευόμενον σύγγραμμα τῶν κ.κ. O. Rayet καὶ Thomas, Milet et le golfe Latmique..

³ Orchomenos und die Mynier σ. 59 (ἐκδ. 6').

⁴ Ἡρόδ. Α', 52. Ε', 59. Η', 134. Πίνδ. Πυθ. ΙΑ', 4. Πλουτ. Σόλων 4. Πaus. Θ', 10.

⁵ Τὰ τῆς ἱστορίας τοῦ μαντείου τούτου βλ. ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ προμν. σύγγραμμα τοῦ Bouché Leclercq, τ. γ', σ. 139-207.

⁶ Αἴσχ. Εὐμέν. 1 καὶ ἐφ. Πaus. Ι', 5, 3.

θεσπίζειν ἔμμετρά τε καὶ ἄμετρα»¹. Ὁ ἱστορικὸς Ἰουστίνος λέγει προσέτι, ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Δελφοῖς «βαθεῖα ὑπόγειος ὁπή, ἐξ ἧς ἐξήρχετο μετὰ τινος ὀρμῆς ψυχρὸς ἀήρ ἐπενεργῶν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς Σιδύλλης καὶ κοινωνῶν αὐτῇ τὸ προφητικὸν δῶρον»².

Ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν ἄλλοις τόποις τῆς Ἑλλάδος οἱ χρησμοὶ τοῦ Ἀπόλλωνος παρήγοντο ἐκ φυσικῆς ἀεριώδους ἐξατμίσεως, ἥτις, ἐπενεργούσα ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου³, ἐπέφερε παροδικὴν μανίαν. Ὁ τρίπους, ἔδρα τῆς Πυθίας ἐν Δελφοῖς καὶ σύμβολον ἀναγκαῖον τοῦ προφήτου θεοῦ, ἐκέκτετο τὴν αὐτὴν ἔννοιαν⁴. Ὁ τρίπους, οὗ τὸ τεχνικὸν σχῆμα καὶ ἡ πλουσία διακόσμησις ἐχρησίμευον συχνάκις ὡς ἄθλον ἀφιερούμενον τῷ θεῷ, ἦτο ἐν ἀρχῇ σκευὸς οἰκογενειακόν· ὁ ὑποστάτης τοῦ λέβητος, τιθέμενος ὑπεράνω τοῦ πυρός. Ἀλλὰ μὴ ὁ λέβης, ἐν ᾧ τὸ ὕδωρ βράζει καὶ ἐξατμίζεται, δὲν ἀνεμίνηνσκε τοὺς γηγίνους ἀτμούς, τοὺς προξενούντας τὴν ἐμπνεομένην μανίαν; Βραδύτερον, ὅπως ἐρμηνεύσῃσι τὴν ἐπὶ τῆς Πυθίας ἐνέργειαν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐφαντάσθησαν ὅτι οἱ ἀτμοὶ οὗτοι, ὧν ἡ ἐξάτμισις ἄλλως τε σὺν τῷ χρόνῳ ἐξησθένει⁵, ἦτο ἡ πνοὴ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Δελφικὸς τις τρίπους, ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸ ἵπποδρόμιον τοῦ Βυζαντίου μετενεχθεὶς, εἶχεν ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος κείμενον ὑπὸ τὴν ἔδραν τῆς προφητιδος⁶. ἦτο λοιπὸν αὐτὸς ὁ Φοῖβος, ὅστις ἐλάλει διὰ τῆς Πυθίας. Οὕτως ἐν Δελφοῖς αἱ γῆναι ἀναθυμιάσεις καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἐμπνευσις τοῦ θεοῦ συνετέλουν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς προφητικῆς μανίας, ὑφ' ἧς ἡ Πυθία κατεχομένη ἀπήγγελλεν ὅτε μὲν λόγους συνηρτημένους, ὅτε δέ, συχνότερον, ἀσυναρτήτους, ὑπὸ ἐκφωνήσεων διακοπτομένους καὶ ἀσαφεῖς, δεομένους ἐρμηνείας. Συνετάσσοντο ἔμμετρως ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ τῶν μελῶν τοῦ ἱεροῦ συμβουλίου τῶν Δελφῶν⁷, οἵτινες, γινώσκοντες πάντα τὰ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἔξω τῆς Ἑλλάδος συμβαίνοντα, ἔδιδον εἰς τοὺς λόγους τῆς Πυθίας σημασίαν λογικὴν καὶ ὠφέλιμον, πολλάκις σπουδαίας παρασχοῦσαν τοῖς πολιτικοῖς

¹ Θ', σ. 419. Διόδ. ΙΣ', 26. Κικ. De Divin. I, 36, 79.

² Ἱστορ. ΚΔ', 6.

³ Maury, Relig. de la Grèce II, σ. 480.

⁴ Bl. Wieseler, Ueber den Delphischen Dreifuss (Mémoire de la Société de Science de Göttingue, τόμ. XVI.

⁵ Κικ. De Divin. I, 19, 36, 50.

⁶ Ζώσιμ. Β', 31.

⁷ Bl. O. Müller, Dor. II, σ. 244.

ἀνδράσι τῆς Ἑλλάδος ὑπηρεσίας. Ἄλλ' ἐνίοτε εἰς δυσχερεῖς περιστάσεις αἱ ἀποκρίσεις τοῦ μαντείου προσελάμβανον ἀσαφῆ καὶ διαφορούμενον τύπον, ἐξ οὗ καὶ ὁ θεὸς ἐκλήθη *Λοξίας*.

Ὁ προφῆτης θεὸς εἶναι καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῶν ἀποικιῶν, γενομένων πολλάκις καθ' ὑπόδειξιν μαντείου τινός. Τούτου ἕνεκα ἐτιμᾶτο ἐν Μεγάροις ὑπὸ τὸ ἐπίθετον *ἀρχαγέτας*, ἐν Αἰγίνῃ δὲ ὑπὸ τὸ οἰκίστης καὶ *δωματίτης*¹.

..... Φοῖβος γὰρ αἰεὶ πολίεσσι φιληδεῖ
κτιζομένης· αὐτὸς δὲ θεμελίλια Φοῖβος ὑφαίνει².

Ἐπεταὶ ἐκ τούτου, ὅτι παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν, ὧν ἦτο ὁ κύριος θεός, οἱ νόμοι, οἱ τὴν Ἱδρυσιν τῶν πόλεων διέποντες, ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἢ ἐνομιζόντο ὑπ' αὐτοῦ ὑπαγορευθέντες³.

Ὁ ἰδρυτὴς καὶ νομοθέτης τῶν πόλεων θεὸς ἐσχετιζέτο κατ' ἀνάγκην παρὰ τῇ ἰωνικῇ φυλῇ μετὰ τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων. Προστάτης τῶν ἀποικιῶν, ὧν ὁδηγεῖ τὰ πληθὴ διὰ τῶν θαλασσῶν, ὁ Ἀπόλλων ἦτο ἄλλως τε ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον *Δελφίτιος*, θεὸς τῆς ναυτιλίας. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου, ἡ λατρεία αὐτοῦ φαίνεται πηγάζουσα ἐκ Κρήτης, ἐξ ἧς μετηνέχθη εἰς Κρίσσαν καὶ Δελφούς. Ὁ Φοῖβος νικητὴς τοῦ δράκοντος ἠρωτᾶτο, λέγει ὁ ποιητής, τίνες θὰ εἶναι οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Πειθοῦς, ὅτε εἶδε πλοῖον φέρον Κρήτας ἐκ Κνωσσοῦ, πλέοντας κατ' ἐμπορίαν,

..... αὐτὰρ ὁ τοῖσι συνήντητο Φοῖβος Ἀπόλλων
ἐν πόντῳ δ' ἐπόρουσε δέμας δελφίνι ἑοικώς
νῆϊ θοῇ, καὶ κεῖτο πέλωρ μέγα τε δεινόν τε·
τῶν δ' οὔτις κατὰ θυμὸν ἐπεφράσατ' οὐδ' ἐνόησε.

Ἐκτοτε τὸ πλοῖον δὲν ὑπακούει οὔτε εἰς τὰς κώπας οὔτε εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ πρῳρέως. Ὁ θεὸς αὐτοῦ ὁδηγός, κυβερνῶν τὸν ἄνεμον κατὰ βούλησιν, περιπλέει τὴν Πελοπόννησον, ὥθεϊ αὐτὸ εἰς τὸν Κό-

¹ Πausan. Α', 42, 5. Σχόλ. Πινδ. Πυθ. Η', 88. Νεμ. Ε', 81,

² Ὑμν. Ἀπόλλ. 54 καὶ ἐφ.

³ Ὁ *θέσμιος* αἰὼλ. *θέρμιος* οὗτος θεός, ἔσχεν ἱερὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ (Πaus. Γ', 15, 4). Οἱ Σπαρτιᾶται διετείνοντο, ὅτι ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου ἦτο ἀποκάλυψις τοῦ Πυθίου θεοῦ (Ξενοφ. περὶ Πολ. Λακεδ. Η'). Ἀλλά, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, Α', 65, αἱ σχέσεις τοῦ Λυκούργου μετὰ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν ἦσαν μυθώδεις. Καὶ αὐτὸς ὁ Λυκούργος εἶναι μυθικὸν πρόσωπον.

ρινθιακὸν Κόλπον καὶ μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Κρίσης, ἔνθα ἀποβιβά-
ζεται. Ἐκεῖ ὁ θεὸς τοῦ φωτὸς ἀποκαλύπτεται διὰ θαυματῶν :

Ἐνθ' ἐκ νηὸς ὄρουσεν ἄναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων,
ἀστέρι εἰδόμενος μέσῳ ἥματι τοῦ δ' ἀπὸ πολλαὶ
σπινθαρίδες πωτῶντο, σέλας δ' εἰς οὐρανὸν ἵκεν·
ἐς δ' ἄδυτον κατέδυσε διὰ τριπόδων ἐριτίμων.
Ἐνθ' ἄρ' ὄγε φλόγ' ἔδαίε πιψασκόμενος τὰ δ' κῆλα·
πᾶσαν δὲ Κρίσιν κάτεχεν σέλας.

Ἀναλαμβάνων εἶτα τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, δηλοῖ εἰς τοὺς Κρήτας,
ὅτι δὲν θὰ ἐπανιδῶσι πλέον τὴν πατρίδα αὐτῶν, ὅτι θὰ εἶναι οἱ ὑπη-
ρέται τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅτι θὰ φυλάττωσι τὸν ναὸν καὶ θὰ ἐρμηνεύωσι
τοὺς χρησμούς. Προσθέτει δέ :

ὥς μὲν ἐγὼ τὸ πρῶτον ἐν ἡεροειδέϊ πόντῳ
εἰδόμενος δελφίνι θοῆς ἐπὶ νηὸς ὄρουσα,
ὥς ἐμοὶ εὐχεσθαι Δελφινίῳ· αὐτὰρ ὁ βωμὸς
αὐτὸς δέλφις καὶ ἐπόψιος ἔσσεται αἰεὶ¹.

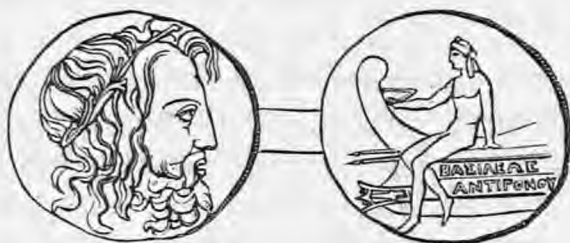
Ἡ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὑποδεικνυμένη αὕτη σχέσις μεταξὺ τοῦ ὀνό-
ματος τῶν Δελφῶν καὶ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ Ἀπόλλωνος ἐθεωρήθη ἀκρι-
βῆς ὑπὸ τοῦ Schöemann², παραβάλλοντος τὸ ἐπίθετον τοῦ θεοῦ πρὸς
τὴν λέξιν *Δελφύνη*, σημαίνουσαν ὡσαύτως τὸν πύθιον δράκοντα. Ἀλλὰ
παρατηρητέον, ὅτι ἡ λέξις αὕτη, τὸ πρῶτον ἀπαντῶσα παρὰ τοῖς ἁλε-
ξανδρίνοις ποιηταῖς, δὲν εἶναι ἀρχαιοτάτη. Ὅθεν πιθανώτερον τὸ ἐπί-
θετον *Δελφίνιος*, τὸ ἀποδιδόμενον τῷ Ἀπόλλωνι, ἀναμιμνήσκει ἀπλῶς
τὸν δελφῖνα, οὗτινος εὐκόλον νὰ κατανοήσωμεν τὴν πρὸς τὸν θεὸν τοῦ
φωτὸς σχέσιν. Καὶ ἀληθῶς, ὅταν ὁ οὐρανὸς εἶναι αἴθριος, ἡ θάλασσα
γαληνιαία καὶ φωτοδόλος ἐκ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, τότε φαίνεται ἐν
τῇ Μεσογείῳ ὁ δελφίς, φίλος τοῦ θαλασσοπόρου, εἰς ὃν ὑπισχνεῖται
καλοκαιρίαν, ἐπιπλέων ἐπὶ τῶν κυμάτων. Γνωστὸν ὡσαύτως, ὅτι ἡ
ἐορτὴ τῶν *Δελφινίων* ἤγετο τὴν θῆν τοῦ Μουνυχιῶνος (τέλη Μαρ-
τίου), ὅτι ἡ θάλασσα, ἡ ὑπὸ τῆς τρικυμίας τῆς ἰσημερίας ταρασσο-
μένη, προσμειδιᾷ πάλιν πρὸς τὸν ἀνθρώπον, ἐτοίμη εἰς τὰς ἐπιχειρή-
σεις καὶ τοὺς πλοῦς αὐτοῦ.

Ὁ Δελφίνιος Ἀπόλλων, οὗ σύμβολον ὁ δελφίς, εἶναι ὁ ἡλιακὸς
θεός, ὁ διαπερῶν τὰ σκότη τῶν τρικυμιῶν καὶ διαλύων τὰ ἐπι-

¹ Ὑμν. Ὀμηρ. Ἀπόλλ. Πύθ. 315 καὶ ἐφ. ἔχδ. Baumeister.

² Griech. Alterth. II, 454 (ἔχδ. γ').

σωρευμένα νέφη ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἥς τὴν μανίαν κατευνάζει. Γραπτὸν ἀγγεῖον παρίστησιν αὐτὸν φέροντα κιθάραν καὶ τόξον, καθήμενον ἐπὶ πτερωτοῦ τρίποδος, ἡρέμα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν κυμάτων διολισθαίνοντας, καὶ συνοδευόμενον κατὰ τὸν εὐκόλον πλοῦν αὐτοῦ ὑπὸ σμήνους δελφίνων¹. Ὁ τῆς θαλασσοπλοΐας προστάτης θεός, καθήμενος ἐνίοτε ἐπὶ τῆς πρῶρας πλοίου, οὐ διευθύνει τὸν πλοῦν² (Εἰκ. 24),

Εἰκ. 24. — Δελφίνιος Ἀπόλλων.

ἐτιμᾶτο ἐν ταῖς νήσοις, ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ἀκρωτηρίων, ἅτινα ἐφοβοῦντο οἱ ναυτικοί, ὡς ἐν Ἀκτίῳ καὶ Λευκάτῃ, ἐπὶ πάντων σχεδὸν τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου, τῶν οἰκουμένων ὑπὸ ἰωνικῶν ἀποικιῶν, ἀπὸ τῆς Μιλήτου μέχρι τῆς Μασσαλίας³. Τὴν λατρείαν αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνεβίβαζον εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Θησεῦς κατὰ τῆς Κρήτης, ἥτοι εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς αἱ Ἀθῆναι ἡλευθερώθησαν ἀπὸ τοῦ ξένου ζυγοῦ καὶ κατέστησαν ναυτικὴ δύναμις. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐκπλαγῶμεν, ἂν ὁ ναυτίλος οὗτος καὶ οἰκιστὴς θεός ἐνομιζέτο ὑπὸ τῶν Ἰώνων ὁ πατὴρ θεός, ὁ τῆς φυλῆς αὐτῶν ἀρχηγέτης, ὡς ὁ πατὴρ τοῦ Ἴωνος, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο παρέκειτο ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τὰς προστάτιδας τοῦ Ἀστεως θεότητας.

Ὁ Ἀπόλλων, οὗ τὴν λατρείαν εὐρίσκομεν διεσπαρμένην ἀρχαῖοτατα ἐν Κρήτῃ, ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάσσης, Ἀσίας καὶ ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ ὑποδείξωμεν σαφῶς πόθεν ἤρξατο, φαίνεται ὅτι ἦτο, ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι μάλιστα, ὁ ἐθνικὸς τῶν Δωριέων θεός. Μὴ διατεινόμενοι, ὡς ὁ Otfried Müller, ὅτι κοιτὶς τῆς πρώτης ἀπολλωνείου θρησκείας ἦτο ἡ Θεσσαλία, δυνάμεθα νὰ βε-

¹ Elite ceram. II, εἰκ. 6.

² Ὅπισθότυπον νομίσματος τοῦ Ἀντιγόνου, Müller-Wieseler, εἰκ. 52, ἀρ. 231.

³ Στράβ. Δ', σ. 179.

⁴ Πλάτ. Εὐθύδ. σ. 302. Δημοσθ. κ. Εὐβουλ. 54, 67.

βαιώσωμεν μετ' αὐτοῦ, ὅτι ἡ θρησκεία αὕτη ἡκολούθησε τὰς κινήσεις τῶν δωρικῶν ἀποικιῶν, μετενεχθεῖσα ὑπ' αὐτῶν εἰς Φωκίδα τὸ πρῶτον, βραδύτερον δὲ ἐπὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ ἱερὰ θεωρία, ἡ ἀνὰ πᾶσαν ἐναετίαν μεταβαίνουσα ἐκ Δελφῶν εἰς Θεσσαλίαν, ὅπως δρέψῃ τὴν δάφνην τῶν Τεμπῶν, ἀνεμίμνησκε τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ, ἡ δὲ ὁδός, ἣν ἡ πομπὴ ἡκολούθει, ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς Δελφούς, ἦτο ὁδός ἱερὰ, ἡ αὐτή, ἔλεγον, ἡ ἄλλοτε ὑπὸ τῶν πρώτων μεταναστῶν πατηθεῖσα¹. Οἱ Δωριεῖς οἱ μετ' αὐτῶν τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις παραλαβόντες συνήθισαν νὰ νομίζωσι τὸν Ἀπόλλωνα θεὸν ἀγήτορα, ὁδηγήσαντα αὐτοὺς πρὸς μεσημβρίαν καὶ προϊστάμενον τῶν διαφόρων αὐτῶν ἰδρυμάτων. Τοῦτο ἀνεμίμνησκεν ἐν τῇ ἑορτῇ τοῦ Κάρνειου Ἀπόλλωνος ἐν Σπάρτῃ τὸ ὄνομα ἀγητήρος, διδόμενον τῷ ἱερεῖ τοῦ θεοῦ, ἀγητόρια δὲ τῇ κυριωτάτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς ταύτης. Καὶ αὐτὸ τὸ ἐπώνυμον Κάρνειος, δι' οὗ ὁ Ἀπόλλων ἐτίματο ὑπὸ πάντων τῶν Δωριέων², τὴν αὐτὴν ὑψηλίσσετο ἔννοιαν, ἀνακαλοῦν τὸ ὄνομα τοῦ κριοῦ³. Ὡς ὁ κριὸς εἶναι ὁδηγὸς τοῦ ποιμνίου, ὁ Κάρνειος Ἀπόλλων ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν στρατειῶν τῆς δωρικῆς φυλῆς. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου⁴ οἱ κάτοικοι τῆς Λακωνικῆς πρὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν ἐτίμων θεὸν τινα Κάρνειον, θεὸν οἰκείον τῶν νομαδικῶν φυλῶν, τῶν οἰκουσῶν τότε τὴν Πελοπόννησον, προστάτην τῶν ἐστιῶν καὶ τῶν ποιμνίων. Ὁ πρῶτος οὗτος θεὸς συνεχέετο πιθανώτατα πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν σφετερισθέντα τὰς ιδιότητας ἐκείνου. Ὁ Κάρνειος Ἀπόλλων τιμώμενος τὸ πρῶτον ἐν Σπάρτῃ, βραδύτερον δὲ ἐν Θήρᾳ καὶ Κυρήνῃ⁵, ἦτο μεταλλαγή τις τοῦ Νομίου Ἀπόλλωνος.

Ὁ Νόμιος Ἀπόλλων εἶναι ὁ νομεὺς θεός, ὁ διατρέλων ἐν ταῖς νομαῖς καὶ ἐπαγρυπνῶν ἐπὶ τῶν ποιμνίων⁶. Ἡ νέα αὕτη ιδιότης τοῦ θεοῦ

¹ Πλουτ. Ἑλλην. Ζητήμ. Αἰλ. Ποικ. Ἱστορ. Γ', 1. O. Müller Dor. I, σ. 202.

² Πausαν. Γ', 13, 3.

³ Ἐκ τῆς λέξεως κάρνος (= ἄρνειος). Ἡσύχ. κάρ, κάρνος. Welcker, Griech. Götterlehre I, 471.

⁴ Γ', 13, 3.

⁵ Καλλιμ. Ὑμν. Ἀπόλλ. 72 καὶ ἐφ.

⁶ Πλήν τοῦ γενικοῦ ἐπιθέτου νόμιος, ἔσχε πολλὰ ἐγχώρια ἐπώνυμα· ἐν Καμείρῳ ἐπιμήλιος· ἐν Νάξῳ ποίμνιος, ἀροκόμης· ἐν Λέσβῳ ραπαῖος (Μακρόβιος

φαίνεται ανερχομένη εἰς αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκείας αὐτοῦ, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἀρχαιότατοι μῦθοι. Ἐν τῷ εἰς Ἑρμῆν ὁμηρικῷ ὕμνῳ ὁ νεαρὸς θεὸς ἐν ταῖς σπαργάνοις ἔτι ὢν κλέπτει τὴν νύκτα τὰς δαμάλεις τοῦ Ἀπόλλωνος, ἃς ἀποδίδει αὐτῷ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς ἡοῦς. Τὸ ποίμνιον τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ συνδυάζεται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸ ποίμνιον τοῦ Ἥλιου, περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ ποιητὴς ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, καὶ ἀναμνησκει τὴν συνήθη εἰκόνα, δι' ἧς ἡ ἄριανὴ μυθολογία συγκρίνει τὰ νέφη τὰ συνοδεύοντα τὸν ἥλιον κατὰ τὴν πορείαν αὐτοῦ πρὸς ποίμνιον λευκῶν δαμάλεων, αἵτινες ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ θεοῦ αὐτῶν ποιμένους βαίνουνσι τὴν πρωΐαν εἰς τὰς οὐρανίους νομάς. Κατ' ἄλλας δὲ παραδόσεις, ὧν ἐμνημονεύσαμεν, ὁ Ἀπόλλων φυλάττει τὰ ποίμνια τοῦ Λαομέδοντος ἐν ταῖς δασύδεσι χαράδραις τῆς Ἰδης, ἐνθα βόσκουσι, τὰς φορβάδας δὲ καὶ τὰ πρόβατα τοῦ Ἀδμήτου ἐν ταῖς εὐρείαις θεσσαλικαῖς πεδιάσιν. Αἱ δημῶδες παραδόσεις τῆς χώρας ταύτης παρίστων αὐτὸν βοσκὸν καὶ μουσικὸν ἅμα θεόν. Ἐν ᾧ φυλάττει τὰ ποίμνια, παίζει τὸν ποιμενικὸν αὐλὸν ἢ κρούει τὰς χορδὰς τῆς κιθάρας. Εἰς τοὺς ἤχους τῆς θείας ταύτης μουσικῆς τὰ ἄγρια θηρία ἐξέρχονται ἀθρόα τῶν κρησφυγέτων αὐτῶν, αἱ δορκάδες καὶ αἱ ἔλαφοι, ζῶα προσφιλῆ τῷ θεῷ, ὀρχοῦνται εἰς τὸν ἦχον τῆς λύρας¹. Ὁ Ἀπόλλων σχετίζεται οὕτω πρὸς τὴν ἀγροτικὴν φύσιν καὶ πρὸς τὰς ἰσχυρὰς θεότητας, τὰς ἐν ταῖς ἐρήμοις οἰκούσας. Ἐνίοτε εἶναι ὁ ἀρχηγὸς καὶ ὁ ὁδηγὸς τῶν Νυμφῶν², ἐξ οὗ καὶ οἱ μῦθοι οἱ ἀφηγούμενοι τοὺς ἔρωτας αὐτοῦ πρὸς τινὰς τῶν ὠραίων παρθένων τῶν δασῶν καὶ τῶν ὄρεων: πρὸς τὴν Δάφνην, τὴν Κορωνίδα, μητέρα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, θεοῦ ὡς αὐτὸς νομαδικοῦ. Ἐκ τούτου ὡσαύτως ὁ κυνηγετικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ (ἀγρευτὴς, ἀγραῖος), ὅστις, ὅπως προστατεύσῃ τὰ αὐτῷ ἐμπιστευθέντα οἰκιακὰ ζῶα, καταδιώκει τὰ ἄγρια θηρία, ἅτινα βάλλει καὶ διαπερᾷ διὰ τῶν βελῶν.

Διὰ ταχέως ἐπιθεωρήσεως τῶν κυριωτάτων τεχνικῶν παραστά-

Κρον. Α', 17, 43. Σχόλ. Ἀριστοφ. Νεφ. 144). Ἐν Μυτιλήνῃ *μαλόεις* (Θουκυδ. Γ', 3) *γαλάζιος* ἐν Βοιωτίᾳ (Πλουτ. περὶ τοῦ μῆ χρ. ἐμ. νῦν τὴν Πυθ. 15) κτλ.

¹ Εὐριπ. Ἀλκ. 569 καὶ ἐφ.

² Βλ. τὴν θάσιαν ἐπιγραφὴν: Νύμφησιν κάπολλωνι νυμφαγέτῃ κτλ., τὴν δημοσιευθεῖσαν πρῶτον ὑπὸ τοῦ M. Miller, Revue Arch. 1865, II. εἰκ. 24-25. Michaelis, Denkm. und Forsch. von Gerhard, Ἰανουάρ. 1867 (Archäol. Zeitung, t. XXV).

σεων τοῦ Ἀπόλλωνος, θέλομεν ἐξακριβώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, καὶ ὀρίσῃ, καίτοι ποικίλοι οἱ χαρακτῆρες αὐτῆς, τὴν κατ' ἐξοχὴν μορφήν, ὅφ' ἦν παρίστατο ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν Ἑλλήνων.

Ἀνέρι εἰδόμενος αἰζήσῃ τε κρατερῷ τε,
πρωθήβῃ, χαίτης εἰλυμένος εὐρέας ὤμους.¹

λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου.

Ὅθεν ὁ Ἀπόλλων ἦτο ὁ τύπος τῆς ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς νεανικῆς καλλονῆς, καλλονῆς πεπρωτισμένης διὰ χαρίτων καὶ θελγήτρων, ἀλλὰ χαρίτων ἀβρῶν, ἐνεργητικῶν καὶ ἰσχυρῶν. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀπετύπου ἡ ἀρχαῖκή τέχνη, ἐν τῇ βαυναυσότητι αὐτῆς. Οὐδένα ποιούμεθα λόγον περὶ τῶν ξοάνων αὐτοῦ, τῶν μόλις ἐχόντων ἀνθρωπίνην μορφήν², καὶ τοῦ περιφήμου Ἀπόλλωνος τῶν Ἀμυκλῶν, ἀπλοῦ χαλκίνου ὑποστάτου, ἐφ' οὗ προσήρμωσαν κεφαλὴν κρανοφόρον, πόδας καὶ χεῖρας, ὧν ἡ μὲν ἐκράτει τόξον, ἡ δὲ δόρυ³. ἀλλὰ μνημεῖά τινα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων, τῶν διασωσάντων ἡμῖν τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἰδίᾳ δὲ πλεῖστα ἀρχαῖκὰ χάλκινα τῆς συλλογῆς τοῦ Λούβρου⁴, καὶ τὸ ἐκ Τενέας προερχόμενον μαρμαρίνον ἄγαλμα, νῦν ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου⁵, δίδουσιν ἡμῖν ἰδέαν τινὰ περὶ τοῦ τύπου τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ περιόδῳ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ὁ θεὸς παρίσταται ὀρθίος καὶ ἐντελῶς γυμνός· τὸ σῶμα αὐτοῦ δὲν εἶναι νεανίου, ἀλλ' ἀνδρὸς ἐν πλήρει ἀναπτύξει. Τὰ μέλη εἶναι ἰσχυρά, τὸ στῆθος καὶ οἱ ὦμοι εὐρεῖς, τὸ πρόσωπον στρογγύλον καὶ βραχύ, ἡ φυσιογνωμία σπουδαία καὶ σοβαρά· ἡ μακρὰ κόμη τοῦ θεοῦ (ἀκερσεκόμης) ἀμφοτέρωθεν τοῦ στήθους καταπίπτει ἢ κυματίζει ἐπὶ τῶν νώτων. Οἱ βραχίονες ὅτε μὲν κρέμονται κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, ὅτε δὲ τεταμένοι πρὸς τὰ ἐμπρὸς κρατοῦσι χαρακτηριστικά τινα σύμβολα. Τοιοῦτο ἀναμφιβόλως ἦτο τὸ ἄγαλμα ἐν τῷ μαρμαρίνῳ συμπλέγματι, ὅπερ οἱ Κρήτες τεχνῆται Δίποινος καὶ Σκυλλίς ἐπλασαν ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, περὶ τὴν 50 Ὀλυμπιάδα, διὰ τὴν Σικυῶνα⁶, τοιοῦτος ὁ Δῆλιος Ἀπόλλων, ἔργον τοῦ Τεκταίου καὶ Ἀγγελίω-

¹ Ὑμν. Ἀπόλλ. Πυθ. 274.

² Πausan. Γ', 25, 3. Δ', 34 7.

³ Πausan. Γ', 19, 2.

⁴ De Longpérier, Notice des bronzes, ἀρ. 55 καὶ ἐφ.

⁵ Overbeck Griech. Plastik, I, 65.

⁶ Πλιν. Hist. Natur. XXXVI, 4.

νος¹, διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς ἔχων τόξον, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας τὰς Χάριτας, ὧν ἐκάστη ἔφερε μουσικὸν ὄργανον· τοῦτο καὶ νόμισμά τι ἀττικὸν εἰκονίζει (Εἰκ. 25). Ἐκ τῶν εἰς τὴν πρώτην ταύτην περίοδον

Εἰκ. 25.

Ἀπόλλων Δῆ-
λιος.

ἀναφερομένων ἀξιολογωτάτων ἀγαλμάτων εἶναι ὁ Φιλήσιος Ἀπόλλων, ὁ ἐν Διδυμαίῳ ἐγγὺς τῆς Μιλήτου, κρατῶν ἐπὶ τῆς τεταμένης χειρὸς νεβρόν, ἔργον Κανάρχου τοῦ Σικυνίου. Πλείστα νομίσματα τῆς Μιλήτου, παραβαλλόμενα πρὸς τι χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου (Εἰκ. 26)), ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν ν' ἀναπλάσωμεν μετὰ τινος πιθανότητος τὸ ἔργον τοῦ Κανάρχου². Φέρει τοὺς ἀνωτέρω σημειωθέντας χαρακτῆρας, ἀλλὰ μετὰ τινος ῥοπῆς πρὸς εὐκαμπτότερον καὶ ἐλευθεριώτερον τύπον, οἷον ἀπεικονίζον οἱ διάδοχοι τοῦ Κανάρχου Κάλαιμις, Ὀνάτας ὁ Αἰγινήτης, μάλιστα δὲ ὁ Μύρων, οὗ αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπετέλουν ἀναμφιβόλως τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων σχολῶν εἰς τὴν τοῦ Φειδίου· τούτου ὑπῆρχεν ἐν Ἀκροπόλει χαλκοῦν ἄγαλμα Παρνοπίου Ἀπόλλωνος³.

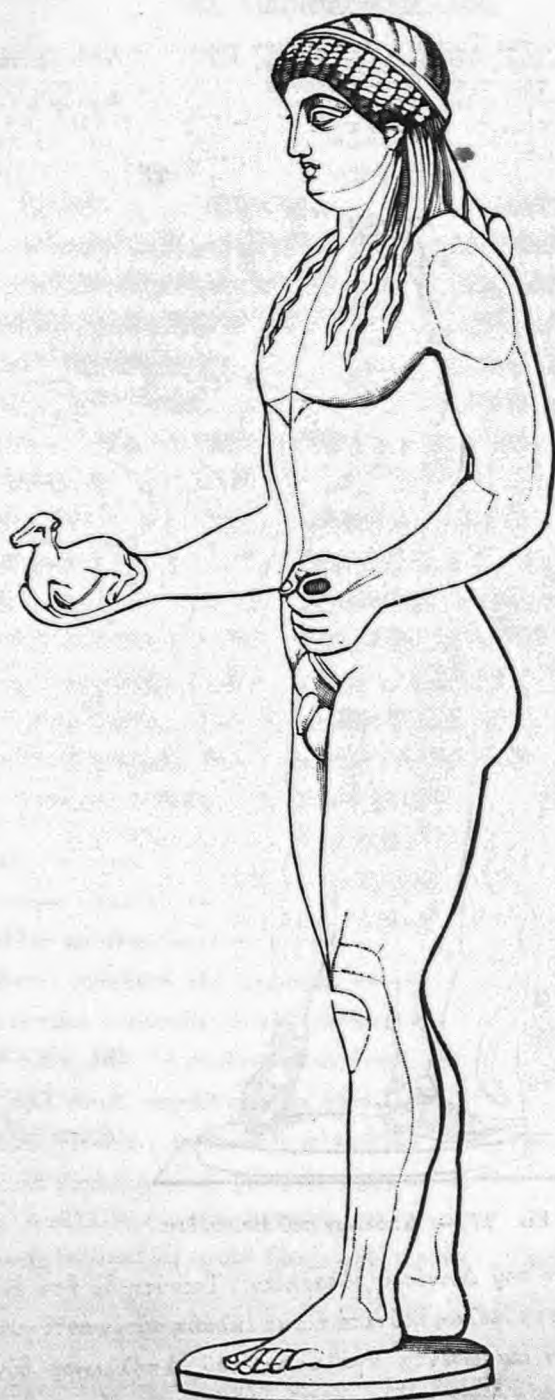
Ὁ τύπος τοῦ Ἀπόλλωνος ὀριστικῶς ἐπλάσθη ὑπὸ τῆς νέας ἀττικῆς σχολῆς⁴, ἥς οἱ διδάσκαλοι, ὡς ὁ Σκόπας πλάστης Κιθαρωδοῦ τινος Ἀπόλλωνος, καὶ ὁ Πραξιτέλης, ὁ τὸν περίφημον Σαυροκτόνον Ἀπόλλωνα ποιήσας, ἠρέσκοντο ν' ἀπεικονίσωσι τὸν θεὸν διὰ τῶν διαφόρων χαρακτῆρων καὶ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν, τῶν ὑπὸ τῶν μύθων ἀποδοδομένων αὐτῷ. Ὁ Ἀπόλλων ἐνομιζέτο ἔκτοτε νεανίας, οὕτω φθάσας εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, οὐδὲν τῆς ἀνδρικῆς τελειότητος ἔχων, ἀλλ' οὕτως οἱ λεπτοὶ χαρακτῆρες φαίνονται πλήρεις ῥώμης καὶ εὐρωστίας. Τὸ ἐπίμηκες ὤρειδές πρόσωπον, οὗ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἀναδεδεμένη ἡ κόμη ἀνυψοῦται, λεπτὸν καὶ ἰσχυρὸν ἄμα, ἔχει ἐκτάκτως γαληνιαίαν ἔκφρασιν, εὐγένειαν, ἀλαζονεῖαν ἡδύτητι μεμιγμένην. Τὸ σῶμα ἐλεύθερον, εὐκίνητον, τὰ μέλη μακρά, οἱ μυῶνες λεπτότατα ἐξεργασμένοι, τὸ πᾶν τέλος δεικνύει τὴν ταχύτητα, τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν κινήσεων τοῦ θεοῦ. Βλέπει τις, κατὰ τὴν

¹ Πausan. Β', 32, 5. Θ', 35, 3. Πλούτ. περὶ μουσικ. 14.

² Πausan. Α', 24, 8.

³ Müller-Wieseler I, εἰκ. 4, ἀρ. 19-23. Beulé, l'Art grec avant Périclès, σ. 422 καὶ ἐφ.

⁴ Ἀκολουθοῦμεν τὸν O. Müller, Handbuch d. Arch. d. Kust, § 300 καὶ ἐφ.

Εἰκ. 26. — Ἀπόλλων Φιλήσιος.

ἐκφρασιν Μαξίμου τοῦ Τυρίου ¹, «μειράκιον γυμνὸν ἐκ χλαμυδίου, τοξί-
την διαβεβηκότα τοῖς ποσὶν ὥσπερ θέοντα». Ὁ γενικὸς οὗτος τύπος εἰς
πολλὰς ἀληθῶς ὑπέκειτο παραλλαγὰς, ὡς παρατηρεῖ ὁ Otfried Mül-
ler· ὅτε μὲν ἔκλινε πρὸς τὴν γυμναστικὴν τοῦ Ἑρμοῦ εὐκίνησιαν, ὅτε

Εἰκ. 27.— Ἀπόλλων τοῦ Belvédère.

δὲ πρὸς τὴν ἀβρὰν τοῦ Διονύσου εὐσαρκίαν. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἐνίοτε ἡ
ἀβρότης αὐτοῦ, ὥστε εὐκόλως ἠδύνατό τις νὰ ἐκλάβῃ αὐτὸν ἀντὶ γυναικός.

Τὰ μέχρι ἡμῶν διασωθέντα ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος δύνανται
νὰ καταταχθῶσιν εἰς τρεῖς τάξεις, ἀναλογούσας πρὸς τὰς τρεῖς κυρίας

¹ Λόγοι, ΙΔ', σ. 261.

παραλλαγὰς τῆς στάσεως καὶ τῆς φυσιογνωμίας αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα τῶν μαχῶν, ἃς συνεκρότησε καὶ τῶν νικῶν, ἃς ἤρατο, ἀπεικονίζονται μάλιστα ἐν τοῖς ἀγάλμασι, τοῖς παριστῶσιν αὐτὸν ὡς *Kallirikon* Ἀπόλλωνα. Ὁ θεὸς παρίσταται ὄρθιος, βαίνων ταχέως, τὴν χλαμύδα ἔχων ἐρριμμένην πρὸς τὰ ὀπίσω, τὴν κεφαλὴν ὑψηλά, τὴν μορφήν ζωηράν, ἐν ᾗ διαλάμπει ἐν ταύτῳ ἢ οὐπω ἐκ τοῦ ἀγῶνος πραῦνθεῖσα ὀργὴ καὶ ἢ ἐκ τῆς νίκης ὑπεροψία. Τοιοῦτον τὸ περίφημον ἄγαλμα τοῦ Belvedere (*Eix.* 27), τὸ τοσούτον ἐνθουσιασμὸν διεγεῖραν ἅμα τῇ ἀνακαλύψει, λίαν ἱσως ὑπὸ τοῦ Winckelmann ἐξυμνηθέν, ἀλλ' ὅμως περιφανές, καίτοι δὲν ἀνήκει εἰς τὴν λαμπροτάτην περίοδον τῆς τέχνης καὶ δὲν ἀνέρχεται πέραν τοῦ Λυσίππου.

Ἔτερον σύμπλεγμα ἀγαλμάτων παρίστησι τὸν Ἀπόλλωνα ἐν τῇ ἡρέμῳ καὶ εὐφροσύνῳ μετὰ τὸν ἀγῶνα στάσει. Στηρίζεται συνήθως ἐπὶ κορμοῦ δένδρου ἢ ἄχρηστος πλέον φαρέτρα κρέμαται ἀπὸ τοῦ κορμοῦ· ὁ βραχίον νωχελῶς ἀναπαύεται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς· τὸ πᾶν δηλοῖ τὴν ἀνάπαυσιν (*Eix.* 28). Ἐνίοτε ἢ ἀριστερὰ κρατεῖ τὴν κιθάραν, σύμβολον τῶν εἰρηνικῶν αὐτοῦ διαθέσεων καὶ τῆς φαιδρότητος τῆς ζωογονούσης τὴν εὐδαιμόνα αὐτοῦ ψυχῇ. Ἡ τρίτη τέλος τάξις περιλαμβάνει τὰ μνημεῖα, τὰ παριστῶντα τὸν θεὸν τῆς ἁρμονίας ἐν τῇ ἐξασκήσει τῶν μουσικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ὁ Κιθαροδὸς Ἀπόλλων εἶναι ἐνίοτε γυμνός· ἀλλ' ὅμως συχνότερον περιβάλλεται μακρὸν χιτῶνα ἢ ἱμάτιον μετ' εὐρείων πτυχῶν καὶ κυμαινόμενον. Τοιοῦτος ὁ Μουσαγέτης Ἀπόλλων τοῦ Βατικανοῦ, πιθανῶς

Eix. 28. — Ἀπόλλων ἀναπαυόμενος.

ἀπομίμησις περιφήμου τινὸς ἔργου τοῦ Σκόπα. Ὁ θεός, δάφνη ἐστεμμένος, ᾄδει συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς κιθάρας, τὴν κεφαλὴν ὑψηλά ἔχων, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀτενίζοντας πρὸς τὸν οὐρανόν, τὸ σῶμα ὑπὸ ἐλαφρᾶς ὀρχηστικῆς κινήσεως ἐμψυχούμενον, περιβεβλημένον τέλος ἐμπνευσιν καὶ ἐνθουσιασμὸν (*Eix.* 29). Εἶναι ὁ θεός τῶν αἰδῶν, τῶν μουσικῶν καὶ τῶν ποιητῶν, θεῖα πηγὴ πάσης ἀνθρωπίνης ἁρμονίας.

Εἰκ. 29. — Ἀπόλλων Μουσαγέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΑΡΤΕΜΙΣ

Τὸ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος ἀνήκει ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀρχαιότητι εἰς πολλὰς θεότητας καταγωγῆς καὶ χαρακτήρων διαφόρων. Ἡ Ταυρικὴ θεὰ, εἰς ἣν προσέφερον ἀνθρωπίνους θυσίας, ἡ Δίκτυνα τῶν Κρητῶν, ἡ Ἀναΐτις τῶν Μήδων καὶ τῶν Περσῶν¹, ἡ μεγάλη τῶν Ἐφεσίων θεὰ ἐνομιζοντο παραλλαγαὶ τῆς δωρικῆς Ἀρτέμιδος, ἥς καὶ ἐκέκτηντο ἀληθῶς τινες τῶν ιδιοτήτων. Ἀλλ' αἱ θεότητες αὗται, αἱ συγγεόμεναι ἐν τῷ ἐλληνικῷ πνεύματι, πρέπει νὰ ἐξακριβωθῶσιν ἐπισταμένως διὰ τῆς μυθολογικῆς ἀναλύσεως. Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ ὀρισθῶσιν ἡ φύσις καὶ οἱ χαρακτῆρες τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος λατρευομένης θεότητος.

Θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς, ἀδελφὴ τοῦ Ἀπόλλωνος, γεννηθεῖσα συγχρόνως μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ νήσῳ Δήλῳ, μετέχει τῆς φύσεως τοῦ ἀδελφοῦ, οὗ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις εἶναι ἡ γυναικεῖα μορφή. Ὡς ἐκεῖνος, σχετίζεται καὶ αὕτη μετὰ τοῦ οὐρανοῦ φωτός. Οἱ ἀρχαιότατοι ποιηταὶ παριστῶσιν αὐτὴν χρυσελάκατον, χρυσόθρονον, χρυσήγιον². Ὁ δὲ Καλλιμάχος λέγει :

..... φάεος δ' ἐνέηκας αὐτμήν
ἀσθέστου, τό ῥα πατρὸς ἀποστάζουσι κεραυνοί³.

Ὡς ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ Φοῖβος (λάμπων), ἡ Ἀρτεμις εἶναι ἡ Φοῖβη (λάμπουσα). Ὅθεν, ἐὰν ὁ Ἀπόλλων ᾗτο ἀρχικῶς θεὸς ἡλιακός, Ἀρτεμις ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ θὰ ᾗτο πρὸ παντὸς θεότης σεληνιακὴ. Τοῦτο φαίνονται ὑποδεικνύουσιν αἱ κύριαι αὐτῆς ιδιότητες. Ὡς ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς, εἶναι ὥπλισμένη διὰ φαρέτρας καὶ τόξου· οὕτως εἶναι ἡ θεὰ ἰοχέαιρα, ἡ ἀρεσκομένη εἰς τὸ νὰ ῥίπτῃ βέλη· εἰκὼν τῶν σεληνιακῶν

¹ Ἡ Ἀναΐτις ἐταυτίζετο πρὸς τὴν Ἀρτεμιν ἐν Φρυγίᾳ, ὡς ἔχ τινος ἐπιγραφῆς ἐκ Κολόνης καταφαίνεται : Ἀρτέμιδι Ἀνάειτι (Bullet. de Corresp. hellénique, t. IV (1880), σ. 128.

² Ἰλιάδ. Ζ 208. Ι 520. Υ' 70. Ὀδυσσ. Δ 122.

³ Ὑμν. εἰς Ἀρτεμ. 117-118.

ἀκτίνων, συγκρινομένων ἐν τῇ ἐλληνικῇ φαντασίᾳ πρὸς ταχέα καὶ χαλύβδινα βέλη.

Θεότης τοῦ καθαροῦ φωτός, εἶναι παρθένος ἀγνή, οὐδέποτε γνωρίσασα οὔτε τοῦ ὕμεναίου τὴν εὐφροσύνην, οὔτε τοῦ ἔρωτος τὰς κηλίδας. Ἡ ἀγνότης εἶναι ὁ οὐσιώδης χαρακτήρ τῆς Ἀρτέμιδος, αὐστηροῦς ἐπιβαλλούσης νόμους ταῖς εἰς τὴν λατρείαν αὐτῆς ἀφιερωμέναις ἱερεαίς. Ἀφιέρουν τῇ θεᾷ λειμῶνας, ἐν οἷς οὐδέποτε οἱ ποιμένες ἔβασκον τὰς ποιμένας, οὓς οὐδέποτε διέτεμνε τὸ δρέπανον¹, καὶ ὧν τὰ ἔαρινά ἄνθη ἦσαν τὸ σύμβολον τῆς ἀγνότητος τῶν παρθενικῶν ψυχῶν. Αἱ νεάνιδες καὶ οἱ νεανίαι οἱ τὴν ἀγνότητα αὐτῶν διαφυλάττοντες ἠγαπῶντο καὶ ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος. Ἡ ἠθικὴ ἀγνότης τῆς θρησκείας τῆς Ἀρτέμιδος εἰκονίζεται μάλιστα ἐν τῷ ὠραίῳ μύθῳ τοῦ Ἰππολύτου, ὡς ἀναπτύσσεται παρ' Εὐριπίδῃ. Ὁ υἱὸς τῆς Ἀμαζόνος Ἀντιόπης εἶναι νεανίας ἀγνός, ἐν οὐδεμίᾳ θνητῇ καλλονῇ ἡδυνήθη νὰ ψαύσῃ, ἀναίσθητος εἰς πᾶν ἄλλο αἶσθημα πλὴν τοῦ μετὰ σεβασμοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν προστατεύουσαν αὐτὸν θεότητα. Ζῇ μετ' αὐτῆς βίον ἄγριον ἐν μέσῳ τῶν ὀρέων καὶ τῶν δασῶν. Ὄταν ἐπιστρέφωσιν ἐκ τῆς θήρας, ὑποκλίνεται πρὸ αὐτῆς καὶ προσφέρει «πλεκτὸν στέφανον ἐξ ἀκηράτου λειμῶνος». Κωφὸς πρὸς τὰ δαμάσματα καὶ τὰς ἰκεσίας τῆς Φαίδρας, ἀποθνήσκει θυμὰ τῆς ἀγνότητος αὐτοῦ· ἀλλ' ἀποθνήσκων παρηγορεῖται ὑπὸ τῆς θεᾶς, ἀνακουφίζούσης τὸ ἄλγος τῶν τελευταίων αὐτοῦ στιγμῶν καὶ ἀγγελλούσης αὐτῷ τὰς τιμὰς, αἵτινες θὰ διαιωνίσωσι τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ. Ὁ αὐστηρὸς τοῦ Ἰππολύτου βίος, ἡ ἀθρότης, ἡ αἰδημοσύνη θ' ἀμειφθῶσιν. Ἐν Τροιζῆνι θ' ἀπολαύη θείας τιμᾶς :

..... κόραι γὰρ ἄζυγες γάμων πάρος
κόμας κεροῦνται σοι, δι' αἰῶνος μακροῦ
πένθη μέγιστα δακρύων καρπούμεναι.
αἶε δὲ μουσοποιὸς εἰς σὲ παρθένων
ἔσται μέριμνα².

Οὕτω πολὺ πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀρετὴ ὅλως ἄγνωστος ταῖς ἀρχαίαις θρησκειαῖς, ἡ ἀγνότης, οὐ μόνον ἐτιμᾶτο, ἀλλὰ καὶ ἐξεθειάζετο ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἀρτέμιδος.

¹ Εὐριπ. Ἰππόλ. 73. Ἰφιγ. Αὐλ. 1464, 1544.

² Εὐριπ. Ἰππόλ. 1425 καὶ ἐφ.

Ἡ ἀγνοτάτη τῶν παρθένων εἶναι ἅμα καὶ ἡ καλλίστη¹. Εἶναι τὸ οὐράνιον πρότυπον, πρὸς δὲ ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς παραβάλλει τὰς ἐξαισίας καλλονῆς γυναῖκας, οἷαι ἡ Ἑλένη καὶ ἡ Πηνελόπη². Ἡ ἐντύπωσις καὶ τῆς ἐκπλήξεως καὶ τοῦ θαυμασμοῦ τὰ αἰσθηματα, τὰ διαγραφόμενα παρὰ τοῖς πρώτοις παρατηρηταῖς ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς σελήνης τῆς θαυματομένης ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς νυκτός, ἐκφράζονται ἐν τῷ τύπῳ τούτῳ τῆς θείας παρθένου, τῆς ἐχούσης εὐγενῆ καὶ σοβαρὰν καλλονήν, ἀνάστημα ὑψηλόν, βάδισμα ἀγέρωχον, τῆς ὑπερβαλλούσης τὰς συνοδοὺς αὐτῇ Νύμφας³, ἥτις ἐπισκιάζει αὐτάς, ὡς ὁ κύριος ἀστὴρ τῆς νυκτός ἐπισκιάζει διὰ τῆς ἀκτινοβολοῦ λάμπειν τοὺς συνοδεύοντας αὐτῷ δευτερεύοντας. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸν θαυμασμόν τοῦτον. Παρατήρησαν τὴν ἐνέργειαν, ἣν ἡ σελήνη φαίνεται ἐξασκοῦσα ἐπὶ τῆς γῆς, σταδίου τῶν μόχθων καὶ τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ φωτός καὶ τὴν ἡρεμον τῶν ἀκτίνων διάχυσιν ἢ ἀλλοιωθεῖσα βλάστησις πίνει τὴν δρόσον τῆς νυκτός, παρεχούσης αὐτῇ νέαν ζωὴν καὶ δυνάμεις. Ὅθεν ἀπέδιδον τῇ σελήνῃ τὴν παραγωγὴν τῆς νυκτερινῆς δρόσου καὶ τῶν βροχῶν, τῶν συνοδευουσῶν συχνάκις τὴν περίοδον τῶν φάσεων αὐτῆς. Ὡσαύτως ἡ Ἄρτεμις ἦτο ἐνίοτε θεὰ τῶν ὑδάτων. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ποταμία ἐτιμᾶτο παρὰ τοὺς ποταμούς, τὰς πηγὰς καὶ τὰς λίμνας, ἐν αἷς ἀντανεκλᾶτο ἡ παρθενικὴ αὐτῆς μορφή, καὶ ἐν αἷς, ἔλεγον, ἐλούετο μετὰ τῶν Νυμφῶν, εἴτα δὲ ἐσχημάτιζε χοροὺς ἐν τοῖς ἀδένδροις τῶν δασῶν μέρεσιν ἢ ἐπὶ τῶν θαλερῶν λειμώνων. Κατὰ τινα δημώδη δοξασίαν, ἐπιζήσασαν τῆς εἰδωλολατρείας, ἡ ἐπιρροὴ τῆς σελήνης εὐεργετικὴ διὰ τὴν βλάστησιν καὶ τὴν γεωργίαν ἐπεξετείνετο καὶ ἐπὶ τῶν ζώων, ὧν τὴν παραγωγὴν ἠνόει. Εὐτυχὴς ὁ ἀγρότης, ἐφ' οὗ ἡ Ἄρτεμις εὖνον ἔρριπτε βλέμμα! Οἱ ἀγροὶ αὐτοῦ ἐκαλύπτοντο διὰ σταχύων, τὰ ποίμνια ἠύδοκίμουν, ἡ περιουσία ἠϋζανεν. Ἐκείνων πάλιν, καθ' ὧν ἡ θεὰ ὠργίζετο,

κτῆνέα σφιν λοιμὸς καταβόσκειται, ἔργα δὲ πάχνη
κείρονται δὲ γέροντες ἐφ' οὐδ' αἰεὶ γυναικῆς
ἢ βληταὶ θνήσκουσι λεχωίδες, ἢ φυγοῦσι
τίκτουσιν⁴

¹ Εὐριπ. Ἰππόλ. 64: «Καλλίστη πολὺ παρθένων». Κατὰ Πausανίαν (H', 35, 8), ὁ Πάμφιος ἔδωκε πρῶτος τῇ Ἀρτέμιδι τὸ ἐπώνυμον *Καλλίστη*.

² Ὀδυσσ. Δ 122. Z 151.

³ Ὀδυσσ. Z 102.

⁴ Καλλιμ. Ὑμν. εἰς Δῆλον 122-135.

Οὕτως αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἡ γῆ καὶ τὰ ζῶα, ὑπέκυπτον ὑπὸ τὴν ἐπενέργειαν, εὐεργετικὴν ἢ ὀλεθρίαν, τῆς Ἀρτέμιδος. Τὰ βέλη τῆς θεᾶς, ὡς τὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, πέμπουσιν ἐνίοτε τὸν θάνατον. Μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς ἐφόνευσε τὰς Νιοβίδας καὶ διὰ τῶν βελῶν αὐτῆς διεπέρασε τὸν γίγαντα Τιτυόν, τὸν βιάσαντα τὴν Λητώ¹. Τὰ ταχέα ταῦτα βέλη φονεύουσιν αἰφνιδίως τὰς γυναῖκας². Ἡ *Λοχία* Ἀρτεμις, θεὰ τῶν τοκετῶν, κέκτηται μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Πᾶσαι αὗται αἱ δεισιδαιμονίαι ἐπήγαζον ἕκ τινος δοξασίας, γενικῶς διαδεδομένης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἀποδιδούσης τῇ σελήνῃ θαυμαστὴν δύναμιν καὶ μυστικὴν ἐπενέργειαν ἐφ' ὅλης τῆς φύσεως.

Ἡ δοξασία αὕτη πάντως ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐπήγασεν. Ἐκεῖ ἰδίᾳ ἐτιμᾶτο ἡ Ἀρτεμις. Ὑπὸ τὸν οὐσιώδη καὶ ἀρχαιοτάτον αὐτῆς χαρακτῆρα θεωρουμένη ἡ Ἀρτεμις εἶναι τῷ ὄντι θεότης τῆς ἀγροτικῆς φύσεως. Εὐνοοῦμένη αὐτῆς διαμονὴ εἶναι ἡ Ἀρκαδία, ἡ ἀγριοτάτη τῆς Ἑλλάδος χώρα, ἥς τὰ ὑψηλὰ ὄρη, αἱ βαθεῖαι φάραγγες, οἱ ὀρμητικοὶ χεῖμαρροι καὶ αἱ ἡρεμοὶ λίμναι ἔφερον πανταχοῦ τὰ ἔχνη τῆς λατρείας αὐτῆς. Ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ταύτῃ ἀλπίφ φύσει ἐδεικνυτο μάλιστα ἡ ἐνεργητικότης αὐτῆς. Ἐθνικὴ τῆς Ἀρκαδίας θεότης, ἐνομιζέτο οὕσα ἡ μήτηρ τῆς οἰκούσης τὴν χώραν ταύτην φυλῆς. Ὡς *Καλλιστώ*, ἐν τῶν ἐγχωρίων αὐτῆς ἐπιθέτων, εἶναι θυγάτηρ τοῦ Λυκάονος, παρθένος ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ Διός, τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, γενῶσα ἐξ αὐτοῦ τὸν Ἀρκάδα, πατέρα τῶν Ἀρκάδων³. Τὸ ὄνομα Ἀρκὰς ἀναμνησθεῖται τὸ τῆς ἄρκτου, ζῴου, ὅπερ κατέκειτο ἰσως τὰς χιονώδεις ὑψηλὰς κορυφὰς τῆς Ἀρκαδίας, εἰς ἣν ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐκ τούτου δὲ νέα παραστάσις τοῦ μύθου τῆς Ἀρτέμιδος Καλλιστοῦς⁴. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Λυκάονος μεταμορφοῦται εἰς ἄρκτον διὰ τὴν ζηλοτυπίαν τῆς Ἥρας, ἡ φονευθεῖσα ὑπ' αὐτῆς λαμβάνει θέσιν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ καθίσταται Ἀρκτος, ἡ *Μεγάλη Ἀρκτος*⁵. Ὁ μῦθος οὗτος ἐρεῖδεται ἀληθῶς ἐπὶ λογοπαιγνίων, ἀλλ' ἐξηγεῖ ἡμῖν πῶς ἡ ἄρκτος ἦτο τὸ σύμβολον τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἀρκαδίᾳ⁶.

¹ Πινδ. Πυθ. Δ', 90. Ἀπολλοδ. Α', 41.

² Πινδ. Ζ 205, 527. Π 483. Ὀδυσσ. Α 172, 324. Ο 478 κτλ.

³ Πausan. Η', 35, 8.

⁴ Ὅπως προστατεύσῃ τὸν παρθενικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἀρτέμιδος διέκρινον αὐτὴν βραδύτερον τῆς Καλλιστοῦς, παριστωμένης ὡς τινος τῶν συνοδῶν αὐτῆς.

⁵ Πausan. Η', 33. Ἀπολλοδ. Γ', 8, 2.

⁶ Βλ. Otf. Müller, Die Dorier I, 372.

Αἱ κυριώταται ἀσχολίαι τοῦ θεοῦ βίου τῆς Ἀρτέμιδος ἐσχετίζοντο πρὸς τὴν φύσιν τῆς χώρας, ἣν ἐξέλεξεν ὡς διαμονήν. Βασίλισσα τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων, ἦτο ἡ Δέσποινα¹, ἣν οἱ Ἀρκάδες ἐτίμων μετὰ σεβασμοῦ μεμιγμένον τρόμφῳ, ὅτε διήρχοντο τὰς ἀγρίας ἐρήμους αὐτῶν. Τὸ φῶς τῆς σελήνης ὁδηγεῖ τὸν κυνηγὸν εἰς τὰς νυκτερινὰς αὐτοῦ ἐκδρομὰς καὶ φωτίζει τὰ σκοτεινὰ κρησφύγετα τῶν ἀγρίων θηρίων, φοβουμένων τὸ φῶς. Ὅθεν ἡ Ἀρτεμις ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ θεὰ Ἡγεμόνη, ἡ προστατεύουσα τὴν πορείαν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς ἀποκρήμους ὁδοὺς καὶ ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ὀρέων, ὡς ἡ θεὰ κυνηγέτις, ἡ ἀρεσκομένη εἰς τὴν θήραν. Ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Ταυγέτου πρὸς τὰς τοῦ Ἐρυμάνθου συνοδευομένη ὑπὸ ὀμίλου νυμφῶν προηγουμένης ταχείας κυνός², ἐνδεδυμένη βραχὺν χιτῶνα, ὠπλισμένη διὰ φαρέτρας καὶ βελῶν διατρέχει τὰ ὄρη καὶ τὰς κοιλάδας, διώκουσα τὰς δορκάδας καὶ τὰς ταχείας ἐλάφους, ἃς διαπερᾷ διὰ τῶν βελῶν :

ἡ κατ' ὄρη σκίοεντα καὶ ἄκριας ἡνεμοέσσας
 ἄγρη τερπομένη παγχρύσεια τόξα τιταίνει,
 πέμπουσα στονόνετα βέλη· τρομέει δὲ κάρηνα
 ὑψηλῶν ὀρέων, ἱαχεῖ δ' ἐπὶ δάσκιος ὕλη
 δεινὸν ὑπὸ κλαγγῆς θηρῶν· φρίσσει δὲ τε γαῖα
 πόντος τ' ἰχθυόεις· ἡ δ' ἄλκιμον ἦτορ ἔχουσα
 πάντη ἐπιστρέφεται, θηρῶν ὀλέκουσα γενέθλην³.

Ἦτο αὐτὴ ἡ θεὰ Ἀγροτέρα, ἣν ἐπεκαλεῖτο ὁ κυνηγός, ὅτε ἐξήρχετο, ὀρμιζόμενος νὰ ἐκπληροῖ τὰς θελήσεις αὐτῆς. Οἱ τὴν διατήρουν τῆς θήρας ἀναγράφοντες θεσμοὶ ὑπ' αὐτῆς ἐπροστατεύοντο· οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ φονεύσῃ τὰ νεαρὰ ζῶα, τὰ ἱερὰ καὶ κτήμα αὐτῆς νομιζόμενα⁴. Ὁ θεὸς τῆς Ἀρτέμιδος βίος δὲν κατηναλίσκετο ὅλος εἰς τὴν ἀνὰ τὰ ὄρη καταδίωξιν τῶν ἀγρίων θηρίων. Τὴν θήραν διαδέχονται ἡδύτεραι ἀσχολίαι :

Αὐτὰρ ἐπὴν τερφθῇ θηροσκόπος ἰοχέαιρα,
 εὐφρῆνῃ δὲ νόον, χαλάσας· εὐκαμπέα τόξα
 ἔρχεται ἐς μέγα δῶμα κασιγνήτοιο φίλοιο,
 Φοίβου Ἀπόλλωνος, Δελφῶν ἐς πύονα δῆμον,

¹ Πausan. H', 10. 4.

² Ὀδυσσ. Z 102.

³ Ὑμν. Ὀμηρ. KZ', 4 καὶ ἐφ.

⁴ Ξενοφ. Κυνηγετ. Ε', 14.

Μουσῶν καὶ Χαρίτων καλὸν χορὸν ἀρτυνέουσα.
 *Εὐθα κατακρεμάσασα παλίντονα τόξα καὶ ἰοὺς
 ἡγεῖται, χαρίεντα περὶ χροῖ κόσμον ἔχουσα,
 ἐξάρχουσα χορούς· αἱ δ' ἀμβροσίην ὅπ' ἱεῖσαι
 ὑμνεῦσιν Δητῶ καλλίσφυρον, ὡς τέκε παῖδας
 ἀθανάτων βουλῇ τε καὶ ἔργμασιν ἔξοχ' ἀρίστους⁴.

Ἐπὶ τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἡ Ἀρτεμις ἐτιμᾶτο ὑπὸ τὸ ὄνομα Ὑμερία, θεὰ τοῦ ὕμνου². ἰδιότης μουσική, προσομοιάζουσα αὐτὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἀπόλλωνα. Τὰ διττὰ τῆς Ἀρτέμιδος καθήκοντα δὲν ἀποτελοῦσι μόνον χαρίεσσιν καὶ ποιητικὴν ἀντίφασιν, ἀλλ' ἐκφράζουσι δι' ἰδεώδους τρόπου αὐτὸν τὸν βίον τῶν Ἀρκάδων, φυλῆς κυνηγετικῆς καὶ ποιμενικῆς, ἀναπαυομένης ἐκ τῶν μόχθων καὶ θελγομένης διὰ τῶν ἤχων τῆς σύριγγος καὶ τοῦ χοροῦ.

Ὁ σεληνιακὸς χαρακτήρ, ὁ ἀρχικὸς τῆς Ἀρτέμιδος, οὔτινος οὐδέποτε ἐστερήθη ὅλως, φαίνεται καθαρώτερος ἐν τῇ Ἑκάτῃ, θεᾷ συγγενεῖ τῇ Ἀρτέμιδι, ἀφ' ἧς διακρίνεται ἐκ τε τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς φύσεως τῆς λατρείας. Ἐν ᾧ ὁ παρθενικὸς τύπος τῆς κυνηγέτιδος θεᾶς μετὰ τῶν ἐπιχαρίτων ἰδεῶν καὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς καλλονῆς ἀνεπτύχθη ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος μάλιστα, ἡ Ἑκάτη ἀνήκει εἰς τὰς θρησκείας τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν τοῦ Βορρᾶ, θρησκείας θλιβεράς, μυστικισμοῦ σκυθρωποῦ καὶ φανατικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Ἡ Ἑκάτη παρὰ τοῖς Θραξίν ἐκαλεῖτο *Béndis*³, θεὰ πένθιμος, λατρευομένη ἐν τοῖς βάθεσι τῶν σπηλαίων⁴, σχοῦσα ἱερὸν ἐν Πειραιεῖ, ὅπου καὶ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν ἐν Ἀττικῇ Θρακῶν⁵. Οἱ ἐκ Βορρᾶ μετανάσται ἐκόμισαν τὴν λατρείαν αὐτῆς εἰς Βοιωτίαν, ἐξ ἧς διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἡ ξένη αὕτη θεότης οὐδέποτε κατέλαβεν ὠρισμένην θέσιν ἐν τῇ δημῳδῇ θρησκείᾳ τῶν Ἑλλήνων⁶, ἀλλ' ἔσχε τὸ εὐτύχημα νὰ υἱοθετηθῇ ὑπὸ τῆς αἰρέσεως τῶν Ὀρφικῶν,

⁴ Ὑμν. Ὀμηρ. ΚΖ', 12 καὶ ἐφ.

² Πausan. Η', 5, 8.

³ Κρατίν. Θρασ. ἀπ. 12. Παλαίφ. 3 §: Ἀρτεμις Βένδεια. Βλ. ἄρθρ. *Bendis*. Fr. Lenormant ἐν τῷ ἀρχ. λεξικῷ τῶν Daremberg et Saglio.

⁴ Ἐν Σαμοθράκῃ ἦτο ἀφιερωμένον αὐτῇ σπήλαιον Ζερίνθος (Δυκόφρ. 77. Σχόλ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 277), ἐν ᾧ ἔθυσον αὐτῇ κύνες.

⁵ Ξενοφ. Ἑλλην. Β', 4, 11.

⁶ Τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ ἀβεβαιότης τῆς γενεαλογίας, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller Griech. Myth. I, 246.

ὀρισάντων αὐτῇ θέσιν ἄξιαν λόγου ἐν τῇ θεογονίᾳ αὐτῶν. Ὁ ὕμνος εἰς Ἑκάτην, περιληφθεὶς εἰς τὸ ἔργον τὸ ἀποδιδόμενον τῷ Ἡσιόδῳ, εἶναι, ὡς πρὸ πολλοῦ παρετηρήθη, ὀρφικὴ παρεμβολή¹, μαρτυροῦσα περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου γεγονότος. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ὕμνου τούτου, τὸ κράτος τῆς Ἑκάτης περιλαμβάνει ἐν ταύτῃ τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ τὸν ἀστερόεντα οὐρανόν· ἡ ἀπεριόριστος αὐτῆς δύναμις ἐκτείνεται ἐπὶ πασῶν τῶν τυχῶν καὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου². Εἶναι λοιπὸν μία τῶν μεγάλων θεοτήτων τοῦ Ὀρφισμοῦ.

Ἡ φυσικὴ αὐτῆς σημασία πηγάζει ἐκ τῆς γενεαλογίας, ἣν ὑπενόησαν, ὅπως προσεγγίσωσιν αὐτὴν εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐλληνικῶν θεοτήτων. Κατὰ τὴν Θεογονίαν, ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἀστερίας (τῆς ἀστεροέσεως νυκτός;) καὶ τοῦ Περσέως, θεοῦ τοῦ φωτός. Ὁ Βακχυλίδης προσαγορεύει αὐτὴν λέγων :

..... δαδσφόρου Νυκτὸς
μεγαλοκόλπου θύγατερ³.

Αὐτὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς, ὅπερ εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ Ἑκατος, ἀρχαίου ἐπιθέτου τοῦ Ἀπόλλωνος, προσεγγίζει αὐτὴν πρὸς τὴν Ἀρτεμιν. Ἑκάτη εἶναι ἡ λάμπουσα μακρόθεν εἰς τὰ βῆθη τοῦ οὐρανοῦ, ἡ ἡ πέμπουσα μακρόθεν τὸ φῶς αὐτῆς, ὡς ὁ Ἥλιος, ὁ θεὸς ἥλιος, μεθ' οὗ συσχετίζεται ἐν τῷ ὀμηρικῷ ὕμνῳ τῆς Δήμητρας⁴. Ἀστὴρ τῆς νυκτός ἄνευ ἀντιπάλου, εἶναι μονογενῆς, τὸ μονογενὲς τέκνον τῶν δύο δυνάμεων τῶν γεννησασῶν αὐτὴν, τοῦ σκότους καὶ τοῦ φωτός. Ἡ ἀποδιδομένη αὐτῇ λατρεία ἦτο ἡ τῆς σεληνιακῆς θεότητος. Πρὸς τῇ ἐσπέρᾳ τῆς τελευταίας ἡμέρας τοῦ μηνός, καθ' ἣν στιγμὴν λήγει ἡ παλαιὰ σελήνη καὶ ἄρχεται ἡ νέα, ἀπέθετον ἐπὶ τῶν βωμῶν καὶ κάτωθι τῶν ἀγαλμάτων αὐτῆς τροφάς⁵, προσωρισμένας εἰς διατροφήν τοῦ θεοῦ αὐτῆς σώματος καὶ συντέλεσιν τῆς μυστηριώδους αὐτῆς ἀναπτύξεως. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν τῆς Ἑκάτης ζῶον, τὸ μόνον προσφερόμενον αὐτῇ, ἦτο ὁ κύων, ὁ ὕλακτῶν κατὰ τῆς σελήνης. Τέλος ἡ μορφή, ὅφ' ἦν ἡ καλλιτεχνικὴ φαντασία τῶν Ἑλλήνων παρέσθησε τὴν θεότητα ταύτην εἶναι ἐν τῶν τεκμηρίων τῆς φύσεως αὐτῆς. Ἦτο ἡ τριπλῇ Ἑκάτη, ἡ

¹ Βλ. τὴν σημ. τοῦ Götting εἰς τὸν 41 στίχον τῆς ἐκδόσεως τῆς Θεογονίας.

² 411—452.

³ Δυσ. Ἑλλην. Ἀπόσπ. ἐκδ. Bergk.

⁴ 24 καὶ ἐφ.

⁵ Ἑκάτης δεῖπνα. Ἀθῆν. Ζ', σ. 325. Σχόλ. Ἀριστοφ. Πλουτ. 594.

τρίμορφος θεά, ἣν ὁ ἀγαλματοποιὸς Ἀλκαμένης πρῶτος παρέστησεν ἔχουσαν τρία συνηνωμένα σώματα¹, μετὰ τρικεφάλων προτομῶν (Εἰκ. 30), σύμβολον τῶν διαφορῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων ὤψεων, ἃς παριστᾷ ἡ σελήνη ἐν ἐκάστῃ τῶν τριῶν αὐτῆς φάσεων².

Εἰκ. 30.—Τρι-
πλῆ Ἑκάτη.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ Ἑκάτη εἶναι ὡς ἡ Ἀρτεμις προσωποποιήσις τῆς σελήνης, ἡ θεότης αὐτῆς ἐξήγειρεν εἰς τὰς δεισιδαίμονας ψυχὰς ὅλως διαφοροὺς ἐντυπώσεις τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ Ἑκάτη δὲν εἶναι πλέον ὁ φωτεινὸς καὶ λάμπων ἀστὴρ, ὁ φωτίζων τὰς αἰθρίας τῆς Ἑλλάδος νύκτας διὰ τῆς ζωηρᾶς αὐτοῦ λαμπρότητος, ἀλλ' ἡ κεκαλυμμένη ὑπὸ ἀτμῶν σελήνη, ὡχρὸν ἔχουσα φῶς, ἧς ἡ αἵματηρὰ ὄψις διαπερᾷ αἴφνης τὰ περικαλύπτοντα αὐτὴν νέφη, ὅπως πτοήσῃ τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι θεότης περιοδευτική, βασιλεύουσα τὴν νύκτα ἐπὶ τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ἀγυῶν τῶν πόλεων, λατρευομένη μάλιστα ἐν ταῖς τριόδοις. Ὁ εἰς τὰ σκότῃ πλανηθεὶς ἐπικαλεῖται τρέμων τὴν προστασίαν τῆς Ἑκάτης, ἥτις δεικνύει αὐτῷ τὴν ὁδόν. Εἰς τὰς εἰσόδους τῶν πόλεων, ὅτε ἡ ἀμφίβολος λάμψις τῆς ὡχρᾶς σελήνης πίπτουσα ἐπὶ τῶν τάφων ἔτιδε φανταστικὸν σχῆμα εἰς πάντα τὰ ἀντικείμενα, ἐπίστευον ὅτι ἤκουον μετὰ φόβου τὴν πτῆσιν τῶν διερχομένων πνευμάτων, ἐξερχομένων τῆς ζοφερᾶς διαμονῆς, ὅπως εὐθυμήσωσιν ὑπὸ τὸ ὡχρὸν φῶς. Ἐνεκα τῶν φοβερῶν καὶ θλιβερῶν τούτων ἐντυπώσεων ἡ Ἑκάτη κατέστη ἡ θεὰ τῶν φασμάτων καὶ τῶν καταχθονίων ἐπικλήσεων. Εἶχε σχέσεις πρὸς τοὺς καταχθονίους, τὴν Περσεφόνην, συγγεομένην ἐνίοτε μετ' αὐτῆς. Προΐστατο τῆς γοητείας καὶ πασῶν αὐτῆς τῶν ἐνεργειῶν εἰς τὴν λάμψιν τῆς Ἑκάτης, εἰς τὸν θόρυβον τῶν ὑλακῶν τῶν κυνῶν τῶν θυομένων αὐτῇ, αἱ φαρμακεύτριαι ἀπήγγελλον τὰς μαγικὰς ἐπιδόους, δι' ὧν ἐκάλουν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν, προσέδεον διὰ τοῦ ἔρωτος τὰς καρδίας τῶν ζώντων, καὶ κατεβίβαζον αὐτὴν τὴν σελήνην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ³. Βάναυσαι δεισι-

¹ Πausan. Β', 30, 2.

² Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐρμηνεία τῶν Στωϊκῶν (Κορνοῦτος περὶ θεῶν φύσ. 34, 1) Welcker griech-götterlehre, II, 408. Οἱ Ὀρφικοὶ ἡρμήνευσαν τὸ ἐπίθετον τρίμορφος διὰ τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσεως, ἐφ' ὧν ἄρχει ἡ Ἑκάτη.

³ Βλ. τὴν περιγραφὴν τῶν μαγικῶν τούτων ἐργασιῶν ἐν τῷ β' εἰδυλλίῳ τοῦ Θεοκρίτου καὶ τῷ ἡ' βουκολικῷ ποιήματι τοῦ Βιργιλίου, καὶ τῷ ὀρφικῷ ὕμνῳ τῆς Ἑκάτης ἐν τοῖς Mélanges de litt. grecque τοῦ Miller, σ. 437.

δαιμονίαι, περὶ τὰ τέλη τῆς εἰδωλολατρείας σπουδαίως ἐπιδράσασαι ἐπὶ τὰ κοινὰ πνεύματα. Τότε ἡ Ἐκάτη καθίστατο μία τῶν προσφιλῶν θεοτήτων τῶν γυναικῶν, τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου, πασῶν τῶν ἀδυνάτων ἢ ἀσθενῶν ψυχῶν, αἵτινες ἐν τῇ παρακμῇ τῶν ἀρχαίων δοξασίων καὶ τῷ κράματι τῶν παντοίας προελεύσεως νέων θρησκείων ἐρρίπτοντο ἀχαλινώτως εἰς πράξεις θαυμασίας καὶ μελαγχολικάς, ὧν αὐτὸ τὸ φοβερὸν εἴλκυεν ἀκατασχέτως αὐτάς.

Ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ ἡ Ἀρτεμις συνεχέετο πρὸς τινα ἐγχώριον θεότητα, ὁμοιάζουσαν αὐτῇ κατὰ τινὰς τῶν ἰδιοτήτων. Ἦτο ἡ Βριτόμαρτις, «ἡ γλυκεῖα παρθένος»¹, ἡ προστάτις τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν ἀλιέων, λατρευνόντων αὐτὴν καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Δίκτυννα (θεὰ τῶν δικτύων). Ἔσχε τὴν κρητικὴν αὐτῆς παράδοσιν, μεταπλάσθεισαν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας, ὅτε ἠθέλησαν νὰ παραβάλωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν θεότητα. Ἦτο παρθένος τις, εὐνοουμένη ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀρεσκομένη ὡς ἐκείνη νὰ διατρέχη τὰ δάση καὶ τὰ ὄρη καὶ νὰ φονεύῃ διὰ τῶν βελῶν τὰ ἄγρια θηρία. Ἡ εὐγενὴς αὐτῆς καλλονὴ προσελκύει τὰ βλέμματα τοῦ Μίνω, φλεγομένου ὑπὸ ἔρωτος καὶ καταδιώκοντος αὐτήν. Ἡ παρθένος φεύγει πρὸ τοῦ πανισχύρου διώκτου, μετ' ὀλίγον καταλαμβάνοντος αὐτήν· ὅπως ἀποφύγη τὰς περιπτώξεις αὐτοῦ, κρημνίζεται ἀπὸ τοῦ ὕψους βράχου τινὸς εἰς τὴν θάλασσαν, πίπτει δὲ εἰς τὰ δίκτυα ἀλιέως, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς «Δίκτυννα»². Λυτρωθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος, λαμβάνει τὴν ἀμοιβὴν τῆς ἀγνότητος καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν καταλέγεται. Ἐκτοτε διατρέχει νύκτωρ τὰς θαλάσσας καὶ ἐπιφαίνεται εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παραλίων καὶ τῶν νήσων. Χαρίεσσα προσωποποίησις τῆς σελήνης, ὁδηγούσης τὴν πορείαν τοῦ ναύτου, φωτιζούσης τὰς νυκτερινὰς ἐκδρομὰς τῶν ἀλιέων, ἀνταυγαζούσης ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κυμάτων καὶ ῥιπτομένης ἐντὸς τῶν δικτύων. Εἶναι προσέτι κατὰ τὸν μῦθον ἡ εἰκὼν τῆς ὁδοιπορούσης σελήνης, τῆς ὁδεύουσας ὑπὲρ τὰ δάση καὶ τὰ ὄρη, ἥτις μετὰ μακρὰν πορείαν, φεύγουσα πρὸ τοῦ ἐπαπειλοῦντος νὰ καταφθάσῃ αὐτὴν ἡλίου, βυθίζεται εἰς τὴν ἄβυσσον τῆς θαλάσσης. Συντόμως εἰπεῖν, εἶναι ἡ σεληνιακὴ Ἀρτεμις τῶν ναυτικῶν. Ἡ λατρεία αὐτῆς ἐκ Κρή-

¹ Ἡσύχ. Βριτό, γλυκὴ Κρήτες Βλ. Solin. XI. Cretenses Dianam religiosissime venerantur, Britomartin generaliter nominantes, quod sermone nostro sonat «Virginem dulcem».

² Πausan. Β', 30, 3. Καλλιμ. Ὑμν. Ἀρτέμ. 190 καὶ ἐφ.

της ὀρμηθεῖσα διεδόθη ἐπὶ τῶν πλείστων παραλίῳ τῆς Μεσογείου, ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου μέχρι τῆς Μασσαλίας¹.

Σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἀναφουῖσα σύγχυσις μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς σεληνιακῆς Ταυρικῆς θεᾶς, ἥς ἡ φανατικοῦ χαρακτῆρος λατρεία συνεδέετο πρὸς αἱματηρὰ καὶ ἄγρια ἔθιμα. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου ἀναφερομένην παράδοσιν πάντες οἱ ξένοι, οἱ ἐπὶ τῶν παραλίῳ τῆς Ταυρικῆς ῥιπτόμενοι, ἐθυσιάζοντο τῇ ὥμῃ θεᾷ². Ἡ Ἰφιγένεια καὶ ὁ Ὀρέστης, θαυμασίως διαφυγόντες τὸν θάνατον, ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν τὸ ἄγαλμα αὐτῆς, προσορμισθέντες δ' εἰς Ἀττικὴν κατέθεσαν αὐτὸ ἐν τῷ τῆς Βραυρωνοῦ ἱερῷ. Ἡ Ταυρικὴ θεά, καταστᾶσα Βραυρωνεῖα Ἀρτεμις, ἐτιμᾶτο ἐν πολλοῖς τῆς Ἑλλάδος τόποις ἐν Σπάρτῃ μάλιστα, ὅπου ὁ ἀρχικὸς χαρακτῆρ τῆς λατρείας αὐτῆς ἀνεκαλεῖτο διὰ τῆς μέχρι αἵματος μαστιγώσεως, τῆς ἐπιβαλλομένης τοῖς παισὶ πρὸ τοῦ βωμοῦ αὐτῆς. Ἀλλ' ὄντως, ἡ ταυτότης τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ταύρων λατρευομένης θεότητος στηρίζεται ἐπὶ τυχαίας λέξεων ὁμοιότητος. Ἀληθῶς, ἡ Ἀρτεμις ἐτιμᾶτο ἐνίοτε ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Ταυροπόλος, σημαῖνον ὅτι ὁ ταῦρος ἦτο σύμβολον αὐτῆς. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἰκαρίας καὶ Ἀμφιπόλεως ἡ θεὰ παρίσταται ὀρθία ἐπὶ κεκλιμένου ταύρου ἢ ἐπὶ ταύρου τρέχοντος· ἡ κεφαλὴ αὐτῆς, φέρουσα τὸ *modius* τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων, εἶναι ἐστεμμένη διὰ μηνοειδοῦς σελήνης³.

Εἰκ. 31. — Ἀρτεμις Ταυροπόλος.

Τὰ δύο τοῦ ταύρου κέρα ἦσαν πιθανῶς τὸ σύμβολον τῆς ἡμισελήνου τῆς σεληνιακῆς Ἀρτέμιδος. Τοῦτο ἤρκεσεν ὅπως ἡ Ταυροπόλος θεὰ

¹ Στράβ., I. 479. Διόδ. Γ', 76.

² Ἰφιγ. ἐν Ταύρ. 36.

³ Böttiger, Kunst Myth. t. I, σ. 330, εἰκ. 4.

νομισθῇ ὅτι προέρχεται ἐκ Ταυρίδος καὶ συγχυσθῇ πρὸς τὴν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ λατρευομένην θεότητα τῆς αὐτῆς φύσεως.

Τὸ κύριον κέντρον τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος ἐν ἐλάσσονι Ἀσίᾳ ἦτο ἡ Ἐφεσος. Ἡ σπουδαιότης τῆς λατρείας αὐτῆς, ὑπηρετουμένης ὑπὸ πλήθους ἱερέων καὶ ἱεροδούλων, ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ ἱεροῦ, κεκοσμημένου ὑπὸ θαυμασίων ἔργων ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς, προσεῖλκυε πλείστους ἀσιανούς καὶ ξένους προσκυνητάς. Ἡ λατρεία αὐτῆς διεδόθη μέχρι μέρους τινὸς τῆς Χερσονήσου, ἔφθασε δὲ καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Ξενοφῶν ἡγείρεν αὐτῇ ναὸν ἐν Σκυλλοῦντι κατὰ τὸν ἐν Ἐφέσῳ¹. Ἀλλ' ἡ μεγάλη Ἐφεσία θεά, ἣν οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῶν παραλίων τῆς Ἰωνίας συνέχεον πρὸς τὴν Ἀρτεμιν, εἶχε καταγωγὴν καὶ χαρακτῆρα ὅλως ἀσιατικόν. Πολὺ πρὸ τῶν πρώτων ἰωνικῶν καθιδρυμάτων ἐλατρεύετο παρὰ τὰς ἐλώδεις ἀκτὰς τοῦ Καῦστρου καὶ ἐπὶ τῶν ἐγγύς ὁρέων ὑπὸ τῶν ἀποίκων τῶν Καρῶν καὶ Δελέγων, πρότερον τὴν χώραν ταύτην κατεχόντων.

Σεληναία οὖσα θεότης, ὡς ἡ Ἀρτεμις, διακρίνεται αὐτῆς δι' οὐσιώδους χαρακτῆρος. Δὲν εἶναι πλέον παρθένος, εἶναι μήτηρ ἢ μᾶλλον τροφός, ἥς τὸ στήθος καλύπτεται ὑπὸ ἀπείρων μαστῶν (Εἰκ. 32). Εἶναι ἡ παγκόσμιος τροφός τῶν ὄντων. Ἡ γόνιμος ἐνέργεια αὐτῆς ἐκτείνεται ἐπὶ πασῶν τῶν μορφῶν τοῦ βίου, τῶν ἀναπτυσσομένων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, τῆς βλαστήσεως, τῶν ζώων. Περὶ τὸ σῶμα, ἔχον σχῆμα κολεοῦ, εἰσὶ κεχαραγμέναι πλεῖσται ζῶναι περιλαμβάνουσαι κεφαλὰς ἐλάφων, λεόντων, ταύρων, διαφόρων ζώων. Ἡ θρησκεία αὐτῆς ἔσχεν ἐν ταύτῳ φανατικὸν χαρακτῆρα, μαρτυρούμενον ὑπὸ τῶν ἀκρωτηριασμῶν τῶν εἰς τὴν λατρείαν αὐτῆς εὐνούχων καὶ τῶν πρὸς τιμὴν αὐτῆς πολεμικῶν χορῶν. Ἐσχετίζετο πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν

Εἰκ. 32. — Ἐφεσία Ἀρτεμις.

¹ Κύρου Ἀνάβ. Ε', 3, 12.

Ἀμαζόνων, αἵτινες ἴδρυσαν, λέγεται, τὴν λατρείαν αὐτῆς. Αἱ δὲ Ἀμαζόνες, εἰς ἃς οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον ἱστορικὴν ὑπαρξιν, καὶ ἐνόμιζον λαὸν μαχίμων γυναικῶν κατοικήσασσων ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Θερμώδοντος παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα, ἀνήκουσιν εἰς τὴν καθαρὰν μυθολογίαν. Σφαλερὰ ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἦτο ἡ ἀρχὴ τοῦ μύθου, καθ' ὃν ἀπέκοπτον τὸν δεξιὸν μαστόν, ὅπως τοξεύωσιν εὐκολώτερον. Σήμερον πάντες συμφωνοῦσιν ἀναγνωρίζοντες, ὅτι τὸ πρῶτον συνθετικὸν α τῆς λέξεως Ἀμαζών εἶναι ἐπιτατικόν, καὶ ὅτι αἱ Ἀμαζόνες ἐσήμαινον ἀπλῶς ἐν ἀρχῇ τὰς ἰσχυροὺς ἢ πολλοὺς μαστοὺς ἔχουσας γυναῖκας· χαρακτήρ, ἐξηγῶν πῶς αὐταὶ σχετίζονται πρὸς τὴν Ἐφεσίαν Ἀρτεμιν. Μὴ θέλοντες νὰ ἐρμηνεύσωμεν λεπτομερῶς τὸν σκοτεινὸν καὶ περίπλοκον αὐτῶν μῦθον¹, παρατηροῦμεν, ὅτι ἀγωνίζονται πρὸς τὸν Ἡρακλέα, τὸν Θησέα, τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Βελλερεφόντην, ἦρωας, ὧν ἡ συγκριτικὴ μυθολογία ὥρισε τὴν ἡλιακὴν φύσιν. Αἱ πολέμιοι αὐταὶ

Εἰκ. 33. — Ἀρτεμις σύρουσα βέλος.

τῶν θεοτήτων τοῦ φωτὸς ἀναμιμνήσκουσι τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἰνδρα τῆς βεδίκης μυθολογίας, ἥτοι τὰ νέφη. Οἱ μαστοὶ αὐτῶν θὰ ἦσαν ἡ εἰκὼν τῶν μυρίων στηθῶν τῶν νεφῶν, ἐξ ὧν ῥέουσι τὰ ὕδατα, τὰ ἀρδεύοντα καὶ γονιμοποιοῦντα τὴν γῆν. Αἱ Ἀμαζόνες ἦσαν αἱ ἀναγκαῖαι συνοδοὶ τῆς ἐφεσίας θεότητος, τῆς μεγάλης τῆς φύσεως τροφοῦ. Ὁ αὐτὸς χαρακτήρ τῆς ἰσχυρᾶς γονιμότητος ἀνῆκε τῇ θεᾷ, τῇ λατρευομένῃ

¹ Βλ. Mordtmann, Die Amazonen, Hanovre, 1862. Bergmann, Les Amazones dans l'histoire et dans la fable. Colmar, 1858, Klugmann, Ueber die Amazonen etc (Philologus, XXX, 524).

² Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει τὸ modius· τὸ σῶμα αὐτῆς εἶναι κῶνος ἀναγλύφοις κεκοσμημένος. Βλ. Mionnet. t. III, σ. 464. 466. Ἀρ. 100, 113 κτλ.

³ Windischmann, Die Persische Anahita oder Anaitis.

μων υδάτων, τῶν διατηρούντων καὶ ζωογονούντων ἐπὶ τῆς γῆς τὸν τε ζώικόν καὶ φυτικόν βίον. Αἱ δύο αὗται θεότητες, συγχέομεναι πρὸς

Εἰκ. 34.

τὴν ἑλληνικὴν θεάν, ἔφερον τὰ ὀνόματα *Περγαία* καὶ *Περσική* "Αρτεμις.

Ἄλλ' ἂν καὶ μεγάλαι εἶναι αἱ συγχύσεις αὗται, οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύνατο ν' ἀπατηθῶσιν ὡς πρὸς τὸν κύριον χαρακτήρα τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν θεότητος, ἧς ὁ

Εἰκ. 35.

τύπος, οἷος ὑπὸ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ ὠρίσθη, διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων, πρὸς ἃς ἐταυτίζον αὐτήν. Ἡ ὠρικὴ "Αρ-

τεμις εἰκονίζετο πάντοτε παρθένος κυνηγέτις, συνοδευομένη συνήθως ὑπὸ κυνὸς ἢ ἐλάφου. Οἱ καλλιτέχναι παρίστανον αὐτὴν κατὰ τὰς διαφόρους στιγμὰς τοῦ βίου καὶ τῶν θείων αὐτῆς καθηκόντων.

Ὅτε μὲν παρίστατο σύρουσα βέλος ἐκ τῆς φαρέτρας, ὅτε δὲ ἀκοντίζουσα (Εἰκ. 33)· ἄλλοτε ἡ φαρέτρα εἶναι κεκλεισμένη, ἡ δὲ ἡρεμος καὶ μειδιῶσα μορφή τῆς θεᾶς ἀποπνέει τὴν ἡδύτητα τῶν ζωογονούντων αὐτῇ αἰσθημάτων. Τότε εἶναι ἡ Σώτειρα "Αρτεμις¹, ἔχουσα σύμβολον τὴν λύραν, σύμβολον εἰρήνης καὶ ἁρμονίας, προσεγγίζον αὐτὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἀπόλλωνα. Ὁ χαρακτήρ τῆς σεληνιαῆς θεᾶς ὑποδείκνυται ἐνίοτε ὑπὸ τῆς θαδῆς, ἣν κρατεῖ ἀνὰ χεῖρας (Εἰκ. 34), ἢ ἐκ τῆς σεληνης καὶ τῶν περιβαλλόντων τὴν κεφαλὴν αὐτῆς ἀσέρων (Εἰκ. 35).

Εἰκ. 36.

¹ Βλ. Müller-Wieseler, *Denkm. d. alt. Kunst*, 11, εἰκ. XV, n° 163 d.

Ὁ ἀρχαῖκός τύπος τῆς Ἀρτέμιδος, ἥς ἄγαλμά τι εὔρεθ' ἐν Ἡρακλείῳ δίδει ἡμῖν τὸ ὑπόδειγμα, εἶναι γυναικὸς σοβαρᾶς, εὐρώστου, κεκαλυμμένης διὰ μακρᾶς ἐσθῆτος καὶ ἱματίου ποδήρους (Εἰκ. 36). Ἄλλως τὸ ἰδεῶδες τῆς Ἀρτέμιδος παρέστησαν ὁ Σκόπας καὶ ὁ Πραξιτέλης. Εἶναι παρθένος, χαρίεσσα καὶ εὐγενὴς ἄμα, εὐκίνητος, ὑψηλή, ταχυπόρος. Ἐφόρει τὸν θωρικὸν χιτῶνα, ὑψωμένον μέχρι τῶν γονάτων, ὅπως μὴ ἐμποδίζῃ τὸ βάδισμα αὐτῆς, καὶ οὐτινος αἱ πτυχαὶ ὁμοιάζουσι πρὸς ζώνην προσδεμένην κάτωθι τῶν στέρνων. Τοιαύτη ἡ περίφημος

Εἰκ. 37. — Ἀρτεμις τοῦ Λούβρου (Βερσαλλιών).

Ἀρτεμις τοῦ Λούβρου, ἥτις ὁρμᾷ συνέχουσα ἀπὸ τῶν κεράτων ἔλαφον τρέχουσαν μετ' αὐτῆς, ἐνῶ στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὅπως σύρῃ βέλος ἐκ τῆς φαρέτρας (Εἰκ. 37). Ἡ ἀγέρωχος τοῦ προσώπου καλλονή, ἡ μεγαλοπρεπὴς ἰσχὺς τοῦ σώματος, τὸ εὐκίνητον καὶ ἔλαφρόν βάδισμα ἐκφράζουσι τὴν τε ἀδελφὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὴν θείαν κυνηγέτιδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΕΡΜΗΣ

Ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ Ἑρμοῦ ἦτο τὸ ὑποκείμενον ἀπείρων ἐρμη-
νειῶν καὶ ἀντιφάσεων ¹. Ἡ πιθανωτάτη πασῶν, ἡ ἀκριβέστερον τὸν
μῦθον καὶ τὰ διάφορα καθήκοντα τοῦ Ἑρμοῦ ἀποδίδουσα, εἶναι ἡ νο-
μιζουσα αὐτὸν θεὸν τοῦ ἀνέμου. Ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη προταθεῖσα τὸ πρῶ-
τον ὑπὸ τοῦ κ. Cox ², ἀναπτυχθεῖσα εἴτα καὶ διὰ νέων ἀποδείξεων
ὑπὸ τοῦ κ. Roscher ³ ἐνισχυθεῖσα, εἶναι πιθανωτάτη, καὶ ἡμεῖς δὲ
παραδεχόμεθα αὐτὴν ἄνευ δισταγμοῦ.

Κατὰ τὴν γενικὴν παράδοσιν, ὁ Ἑρμῆς ἐγεννήθη ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐπὶ

¹ Κατὰ τὸν Gerhard (Griech. Mythol., § 274), ὁ Ἑρμῆς εἶναι θεὸς τῆς
γονιμότητος, συντηρῶν τὸν φυσικὸν βίον. Ὁ Rinck (Relig. der Hellenen, I,
95) νομίζει αὐτὸν κατ' ἐξοχὴν τοῦ φαλλοῦ θεόν. Κατὰ τὸν Welcker (Griech.
Götterlehre, I, 342) ὁ Ἑρμῆς εἶναι «ἡ ζωογόνος κίνησις, αἱ ἐπαναστάσεις τοῦ
οὐρανοῦ, ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ, ἡ ἀγρυπνία καὶ ὁ ὕπνος, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος».
Κατὰ τὸν Preller (Griech. Mythol., I, 294, ἐκδ. β') ὁ Ἑρμῆς ἐκπροσωπεῖ τὰς
ἐπαναστάσεις τοῦ φωτός καὶ τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολὰς, τὸν σχηματισμὸν
τῶν νεφῶν, ἀφ' ὧν ἐξέρχονται αἱ γόνιμοι βροχαί, τὸ λυκόφως καὶ τὴν ἀμφιλύ-
κην. Ὁ Mehlis (Die Grundidee des Hermes (Erlangen, 1875—1877) βλέπει
ἐν αὐτῷ τὸν ἀνατέλλοντα καὶ δύοντα ἥλιον. Ὁ Μυριανθεὺς (Die Aevines oder
arischen Dioskuren, σ. 69) τὸ λυκόφως.

Ὁ Adalbert Kuhn καὶ ὁ Max Müller ἀμφοτέροι προσήγγισαν τὸ ὄνομα
Ἑρμῆς, Ἑρμείας ἐπικῶς, πρὸς τὴν βεδικὴν λέξιν *Σαραμέγια*, παραγομένην ἐκ
τοῦ *Σαραμᾶ*. Ἀλλὰ δὲν συμφωνοῦσι περὶ τῆς σημασίας τοῦ *Σαραμᾶ*, ἥτις
κατὰ τὸν μὲν εἶναι ἡ σφοδρὰ καταιγίς, κατὰ τὸν δὲ ἐν τῶν ἀπείρων τῆς ἡοῦς
ὀνομάτων. Κατὰ τὸν A. Kuhn (Haupt's Zeitschr. f. deutsches Alterthum,
VI, σ. 117 καὶ ἐφ.) ὁ *Σαραμέγιας* = Ἑρμείας, εἶναι θεὸς τοῦ ὕπνου, προστά-
της τῆς οἰκίας. Κατὰ τὸν Max Müller (Nouv. leçons, II, σ. 221, γαλ. μετ.)
ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ θεὸς τοῦ λυκαυγοῦς. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς μυθολογίας
ταύτης παρεδείξαμεθα τὴν ἐρμηνεῖαν ταύτην, ὡς καὶ ὁ κ. Ploix (Étude sur
Hermès (Memoires de la Société des Linguistique, t. II, φυλ. 2ον).

² Mythol. of the Aryan Nations, II. 224—239.

³ Ἐν τῇ ἀξιολόγῳ πραγματείᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ: *Hermes der Windgott*,
Leipzig, Teubner, 1878.

τῆς Κυλλήνης ἐκ τοῦ Διὸς ¹ καὶ τῆς Μαίας ². Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ θεὸς τοῦ αἰθέρος, ἐξ οὗ ἐπίστευον, ὅτι ἐγεννῶντο οἱ ἄνεμοι ³, ἡ δὲ Μαῖα θυγάτηρ τοῦ Ἀτλαντος, εἶναι ἡ πρεσβυτάτη τῶν Πλειάδων νυμφῶν, τῶν ὀμβροφόρων νεφῶν ⁴, ἐξ ὧν φαίνεται ἐξερχόμενος ὁ ἄνεμος. Ἐν τῇ μυθικῇ γλῶσση τὰ νέφη παρίστανται συχνάκις ὡς ὄρη κοῖλα ἢ ὡς σπήλαια ⁵, ὅθεν ἡ γέννησις τοῦ θεοῦ τοῦ ἀνέμου ἐπὶ τῆς Κυλλήνης καὶ ἐν τῷ σκοτεινῷ ἄντρῳ, ἐν ᾧ μακρὰν τῆς κατοικίας τῶν μακάρων τελεῖται ἡ ἔνωσις τοῦ Διὸς καὶ τῆς Μαίας ⁶. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων μύθων εἶναι καὶ ὁ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ κλεπτομένης ἀγέλης τῶν θεῶν, ὃν εὐτραπέλως ὁ συγγραφεὺς τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων ἐπραγματεύθη, ἐλευθέρως καὶ εὐφυῶς ἀνέπτυξεν, ἀλλὰ μετὰ χαρακτηριστικῶν λεπτομερειῶν, οὐδεμίαν περὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ σημασίας καταλειπυσῶν ἀμφιβολίαν.

Ὀλίγον μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ ὁ Ἑρμῆς ὁρμᾷ ἔξω τῆς κοιτίδος καὶ ὑπερπηδᾷ τὸν οὐδὸν τοῦ σπηλαίου ἐν ᾧ ἐγεννήθη, ἀναζητῶν τὰς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἐμπιστευθείσας δαμάλεις. Ὁ ἥλιος ἐδυθίζετο εἰς τὸν Ὠκεανόν, ὅτε ὁ νεαρὸς θεὸς φθάνει εἰς τὰ ὄρη τῆς Πιερίας, ἔνθα αἱ ἀθάνατοι δαμάλεις τῶν μακάρων κατηυλίζοντο.

πεντήκοντ' ἀγέλης ἀπετάμνετο βοῦς ἐριμύχους.
πλανοδίας δ' ἤλαυνε διὰ ψαμαθῶδεα χῶρον,
ἵχνι' ἀποστρέψας· δολίης δ' οὐ λήθετο τέχνης.

Ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς νυκτός, ζοφεροῦ ἐπικούρου αὐτοῦ, φθάνει μετὰ τοῦ ποιμνίου εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἀλφειοῦ, καὶ τὰ κλοπιμαῖα ἐγκλείει ἐν βαθυτάτῳ σπηλαίῳ. Εἵτα περὶ τὸ λυκαυγὲς ἐπανέρχεται ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῆς Κυλλήνης, εἰσδύει εἰς τὴν κατοικίαν αὐτοῦ διὰ τοῦ κλείθρου :

ἔσσυμένως δ' ἄρα λίκνον ἐπώχετο κύδιμος Ἑρμῆς·
σπάργανον ἄμφ' ὤμους εἰλυμένος

¹ Ἰλιάδ., Ω, 333. Ὀδυσ. Θ, 335.

² Θεογόν. 938. Ὑμν. Ὀμηρ. εἰς Ἑρμῆν, 3—4. 759.

³ Βορέας αἰθρηγένης, Ζέφυρος αἰθριος κτλ.

⁴ Ἡ κατὰ τὸ φθινόπωρον δύσις τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Πλειάδων ἀνήγγελλε τοῖς Ἑλλήσι τὴν προσέγγισιν ἀφθόνων βροχῶν καὶ καταιγίδων (Ἡσιόδ. Ἔργ. Ἡμ. 619 καὶ ἐφ.).

⁵ Scwhartz, Ursprung der Mythol. 298. Sonne, Mond und Sterne, 294. Mannhardt, German. Mythen, 754.

⁶ Τὸ σπήλαιον τοῦ Βορέου (Καλλιμ. Ὑμν. Δῆλ. 65) καὶ τὸ ἄντρον τοῦ Αἰόλου.

Ἐν τούτῳ

Ἦως δ' ἡριγένεια φώς θνητοῖσι φέρουσα
ῥρνυτ' ἀπ' Ὠκεανοῖο βαθυρρόου.

Ο Ἀπόλλων βαδίζει ὁδηγούμενος ὑπὸ τῆς μαντικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης καὶ ἀφικνεῖται εἰς Κυλλήνην εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ σκυθρωποῦ σπηλαίου, ὅπου τὸ διορατικὸν αὐτοῦ βλέμμα ἀνακαλύπτει τὸν νεαρὸν κλέπτην. Ὁ Ἑρμῆς ἀρνεῖται ἀναιδῶς τὴν κλοπὴν. Ἀλλ' ὁ Ἀπόλλων λαμβάνει αὐτὸν εἰς τοὺς βραχίονας, καὶ ὁδηγεῖ πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ Διός, ὅστις, εὐφρανθεὶς ἐκ τῶν εὐφυῶν τοῦ υἱοῦ τεχνασμάτων, διατάσσει αὐτὸν ἵνα ὁδηγήσας δείξῃ τῷ Ἀπόλλωνι ποῦ ἔκρυψε τὰς δαμάλεις :

Τὼ δ' ἄμφω σπεύδοντε Διὸς περικαλλέα τέκνα
ἔς Πύλον ἤμαθόντα ἐπ' Ἀλφειοῦ πόρον ἔξον·
ἄγρου δ' ἐξίκοντο καὶ αὖλιον ὑψιμέλαθρον,
ἧχι ῥα οἱ τᾶγρευμ' ἀτιτάλλετο νυκτὸς ἐν ῥρη.
ἐνθ' Ἑρμῆς μὲν ἔπειτα κιὼν παρὰ λάϊνον ἄντρον,
εἰς φῶς ἐξήλαυνε βοῶν ἴφθιμα κάρηνα·

Ἡ ἀφήγησις αὕτη, ἣν πρέπει ν' ἀναγνώσῃ τις ὅλην ἐν τῷ ὁμηρικῷ κειμένῳ, καὶ ἥς ἡ ἐνταῦθα διδομένη ἀνάλυσις δὲν δύναται ν' ἀποδώσῃ τὴν εὐφυᾶ καὶ δηκτικὴν χάριν, συνοψίζεται, ἀπεκδομένη τὰ ἐπουσιώδη γεγονότα, εἰς τὰ ἀπλᾶ ταῦτα στοιχεῖα : ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ κλέπτης, ὁ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου κλέπτων τὰς δαμάλεις τῶν θεῶν καὶ ὁδηγῶν νύκτωρ εἰς Πύλον, ἅμα δὲ τῇ ἡοῖ ἀναγκαζόμενος ν' ἀποδώσῃ αὐτάς. Πρὸς κατανόησιν τῆς φράσεως ταύτης, ἐπάναγκες ἐν πρώτοις εἶναι νὰ ὀρίσθῃ ἡ σημασία τῶν ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ κλαπείσων δαμάλεων.

Τὸ ποίμνιον τῶν ἐλληνικῶν θεῶν ἀναμιμνήσκει τὸ ποίμνιον τοῦ Ἰνδρά τῆς βεδίκης μυθολογίας καὶ τὰς δαμάλεις, ἃς κλέπτει ἀπ' αὐτοῦ ὁ Βαλά, ἡ οἱ Πανίς. Οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦσι τὴν ἐπιστροφήν αὐτῶν· ἀλλὰ ποῦ νὰ εὕρωσιν αὐτάς; Εἶναι κεκρυμμένα ἐν σκοτεινῷ καὶ στερεῷ σταθμῷ ἢ εἶναι διεσπαρμένα εἰς τὰ ἄκρα τοῦ οὐρανοῦ καὶ οἱ κλέπται δὲν θέλουσι ν' ἀποδώσωσιν αὐτάς. Τέλος εἰς τὰ ὑπεράρτια βάθῃ ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς Ἡοῦς, ἥτις ἐπιφανομένη διατρέχει τὸ οὐράνιον σκότος μετ' ἀστραπιαίας ταχύτητος ὡς κύων ἐφορμῶν κατὰ θηράματος. Τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν ἀκολουθοῦσα εὕρσκει ὅ,τι ζητεῖ. Ἦκουσε τὸν μυκηθμὸν τῶν δαμάλεων καὶ ἐπανέρχεται ὁπόθεν ἀνεχώρησε μετὰ ζωηροτέρας λάμψεως. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῆς ἐγείρεται ὁ Ἰνδρας, ὁ θεὸς τοῦ φωτός, ἕτοιμος νὰ συνάψῃ λυσ-

σώδῃ μάχην κατὰ τῶν μελανῶν δαιμόνων, νὰ κατασυντρίψῃ τὰς θύρας τῶν σταθμῶν, ἐν οἷς αἱ δαμάλεις ἦσαν κεκλεισμέναι»¹.

Γνωστόν, τίς ἦτο παρὰ Βέδαις ἡ κοινὴ σημασία τῶν δαμάλεων τοῦ Ἰνδῶρα. Εἶναι ἐν τῶν ὑπὸ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας κάλλιον ἀποδειχθέντων γεγονότων, ὅτι τὰ ἐκ τῆς βροχῆς κατάφορτα νέφη ἐξωμοιοῦντο ἀρχικῶς πρὸς δαμάλεις, ἐχούσας τοὺς μαστοὺς ἐξωγκωμένους ὑπὸ γάλακτος. Ὅθεν αἱ δαμάλεις τοῦ ποιμνίου τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν εἶναι νέφη. Ὁ Ἑρμῆς, ὁ νεογνὸς θεός, ὁ ἐκ γενετῆς ἰσχυρὸς καὶ δεξιός, εἶναι ὁ ἄνεμος, ἀσθενὴς τὸ πρῶτον, ἀλλ' αἰφνης ἐνδυναμούμενος, νύκτωρ διώκων τὰ νέφη καὶ κρύπτων εἰς ἄγνωστον μέρος. Τὴν ἐπομένην, περὶ τὸ λυκαυγές, ὁ κλέπτης ἀναγκάζεται νὰ ἀποδώσῃ τὰ κλαπέντα. Ἀπόλλων, ὁ ἡλιακὸς θεός, ἀνεκάλυψε τὸ καταφύγιον τῶν δαμάλεων, τῶν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ ἀναφαινομένων νεφῶν. Τὸ πρᾶγμα συμβαίνει ἐν Πύλῳ, ἤτοι πιθανώτατα, εἰς «τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ» ὅπουθεν ἐξέρχεται τὸ φῶς. Ὁ Ἑρμῆς, εἶναι ὄντως ὁ πυλῆδοχος θεός, ὁ ἔραστὴς τῆς Ἑρσης (δρόσου), ὁ πατὴρ τοῦ Κεφάλου². Εἶναι ὁ πυλωρὸς τοῦ Οὐρανοῦ, ὁ ἄνεμος τῆς πρωΐας, ὁ προηγούμενος καὶ ἀναγγέλλων τὴν ἡῶ.

Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐπιθέτων τοῦ θεοῦ, τὸ τοῦ Ἀργειφόντου, τὸ συχνάκις ἐν τοῖς ὁμηρικῶς ποιήμασιν ὑποσημαῖνον αὐτόν, φαίνεται ἐξ ἴσου ἐπεξηγούμενον διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ Ἑρμοῦ, θεοῦ τοῦ ἀνέμου. Ἐξ ἀνακριβοῦς ἐρμηνείας τοῦ ἐπιθέτου τούτου ἐγεννήθη ὁ μῦθος τοῦ φόνου τοῦ Ἀργου, ἄγνωστος τοῖς ὁμηρικῶς ποιηταῖς καὶ πιθανῶς νεωτέρας καταγωγῆς³. Ἐὰν τὸ ἐπίθετον τοῦτο, ὡς ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχαιότητος ἐνομίσθῃ, εἶναι αἰολικὸς τύπος ἀντὶ Ἀργειφάντου⁴, θὰ ἐσήμαινε: τὸν ἐμφαινόντα τὸ λαμπρὸν φῶς (ἄργος), ἀποδιδόμενον δὲ εἰς τὸν ἄνεμον, «ὅστις καθιστᾷ τὸν οὐρανὸν φωτεινόν» ἀποδιώκων τὰ νέφη.

Πρὸς τὸν μῦθον τῆς κλοπῆς τῶν δαμάλεων συνδέεται τις τῶν οὐσιωδεστάτων χαρακτήρων τοῦ Ἑρμοῦ. Εἶναι ὁ νυκτοκλέπτης «ἀρχὸς φηλητέων»⁵, ὁ ἀρχικλέπτης, οὗ ἡ ἱστορία ἀπαντᾷ μετὰ τινων παραλ-

¹ Max-Müller, Noun. leçons, II. σ. 214 γαλ. μετ.

² Ἀπολλόδ. Γ', 14, 3.

³ Σχόλ. Ἰλιάδ. Β' 103: πέπλασται δὲ τοῖς νεωτέροις τὰ περὶ Ἀργον.

⁴ Ἑρμηνεία τοῦ Κορνούτου Περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως, ΙΣ', σ. 165. Ossan. Περὶ τοῦ ἐπιθέτου τούτου Βλ. Welcker, Griech. Götterlehre, I. 336, σημ. 7. Roscher, Hermes der Windgott, σ. 93—97.

⁵ Ὑμν. Ὀμηρ. Ε', 292.

λαγῶν ἐν ταῖς κοιναῖς παραδόσεσι τῶν λαῶν τῆς ἀρίας φυλῆς¹. Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἀντανακλᾷ ἐπὶ τῆς τοῦ υἱοῦ Αὐτολόνκου, οὗ ὁ ποιητῆς τῆς Ὀδυσσείας ἐξυμνεῖ τὰς αὐθάδεις κλοπὰς καὶ ἐπιτορκίας². Ὁ Αὐτόλυκος, διδαχθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρός, κλέπτει τὰ ποίμνια τὴν νύκτα, καθιστᾷ ἀόρατον πᾶν ὅ,τι ἐγγίσῃ, ποιεῖ δὲ μέλανα τὰ λευκά καὶ τὰ λευκά μέλανα³.

Ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ ὁ Ἑρμῆς δὲν εἶναι μόνον ὁ κλέπτων τὸ ποίμνιον τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐφευρέτης τῆς λύρας. Ὁ μῦθος οὗτος, ὁ μιγνύμενος καὶ περιπλεκόμενος μετὰ τοῦ πρώτου ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ ποιητοῦ, πρέπει ἐπιμελῶς νὰ χωρισθῇ. Ἡ κλοπὴ τῶν βοῶν καὶ ἡ ἐφεύρεσις τῆς λύρας φαίνονται ἡμῖν δύο διάφοροι μυθικαὶ πράξεις, ὧν δὲν εἶναι, ὡς ὁ κ. Cox ἐνόμισεν⁴, ἡ μία ἀνάπτυξις τῆς ἐτέρας, καὶ αἵτινες πρὸς τὴν αὐτὴν φυσικὴν ἔννοιαν τοῦ Ἑρμοῦ ὅλως προσεγγίζουσιν. Ἐκφράζουσι δύο διαφόρους ὄψεις. Ὁ ποιητῆς παρέχει ὑμῖν πρῶτον τὰ τῆς κατασκευῆς τῆς ἀρχικῆς λύρας, ἐξ ὀστράκου χελώνης, ὡς ἀνεμίμνησκε τὸ σχῆμα, τὸ συχνάκις διδόμενον εἰς τὸ ὄργανον τοῦτο. Ὁ νεαρὸς θεός, μόλις ἐξελθὼν τῆς κοιτίδος βλέπει χελώνην, πρὸ τοῦ σπηλαίου τῆς Μαίας τρώγουσαν τὴν ἀνθοῦσαν χλόην καὶ ἡρέμα ἐπ' αὐτῆς ἔρπουσαν. Ἐνθουσιᾷ ἐπὶ τῇ συναντήσει ταύτη καὶ χαιρετίζει τὸ ζῶον τὸ φέρον πεποικιλμένον ὄστρακον, ὅπερ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ μεταμορφωθήσεται εἰς καλὸν ὄργανον τέρψεως. Πάραυτα παραλαμβάνει καὶ φέρει αὐτὴν εἰς τὴν ἑαυτοῦ κατοικίαν, εἴτα δὲ διὰ σμίλης ἐκ λάμποντος σιδήρου ἀφαιρεῖ τὸ σῶμα τοῦ ζῴου. Κόπτει καλάμους, διαφόρου μεγέθους, οὓς διαπερᾷ διὰ τῆς ῥάχεως τῆς χελώνης· τανύει πέριξ δέρμα βοός, διευθετεῖ τὸ μαγάδιον μεταξὺ τῶν δύο βραχιόνων τοῦ ὀργάνου, καὶ προσαρμόζει ἐπτὰ ἀρμονικὰς χορδὰς ἐξ ἐντέρων προβάτου.

. . . . λαβὼν δ' ἐπ' ἀριστερὰ χεῖρὸς

πλήκτρῳ ἐπειρήτιζε κατὰ μέρος· ἡ δ' ὑπὸ χεῖρὸς

σμερδαλέον κονάθησε

Ἄλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἐφευρεθεῖσα λύρα δὲν διέμεινεν ἐπὶ πολὺ

¹ Cox, Mythol. of the Aryan Nations, I. σ. 119 καὶ ἑφ.

² Ὀδυσσ. Τ 394, 432 καὶ ἑφ. Ἰλιάδ. Κ 267. Ἀπολλόδ. Α', 9, 16. Ὑγίν. Μῦθ. 201.

³ Ἡσιόδ. παρὰ Τζέτζ. Λυκόφρ., 344. Ὁβιδ. Μεταμ., XI, 313.

⁴ Mythol. of the Aryan Nations. II, σ. 232.

εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ. Μετὰ τὴν κλοπὴν τῶν βοῶν, ὁ θεὸς κρούει τὰς χορδὰς τῆς λύρας, ὅπως κατευνάσῃ τὴν ὀργὴν τοῦ Ἀπόλλωνος :

. γέλασσε δὲ Φοῖβος Ἀπόλλων
 γηθήσας, ἐρατὴ δὲ διὰ φρένας ἤλυθ' ἰωὴ
 θεσπεσίης ἐνοπῆς· καὶ μιν γλυκὺς ἥμερος ἦρει
 θυμῷ ἀκουάζοντα

Ὁ θεὸς τοῦ μέλους καὶ τῆς ποιήσεως, ὁ Μουσηγέτης καταλαμβάνεται ὑφ' ἡδονῆς καὶ θαυμασμοῦ ἀκούων τὴν γλυκεῖαν ταύτην μελωδίαν, καὶ φθονεῖ ἐπὶ τῇ ἐφευρέσει τὸν Ἑρμῆν, ἄνευ παρακλήσεων καταθέτοντα τὴν λύραν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς ἐγγύησιν τῆς μετ' αὐτοῦ συνδιαλλαγῆς. Ὁ Φοῖβος τότε δίδει αὐτῷ λάμπον μαστίγιον καὶ παραγγέλλει νὰ φυλάττῃ τὰς θείας δαμάλεις. Ἐκτοτε ὁ Ἀπόλλων γίνεται θεὸς τῆς λύρας, ὁ Ἑρμῆς δὲ προστάτης τῶν ποιμνίων. Ἐν τῷ μέλλοντι δὲ οὐδεὶς τῶν ἄθανάτων εἶναι τῷ Ἀπόλλωνι προσφιλέστερος τοῦ υἱοῦ τῆς Μαίας, καὶ αὐτὸς ὁ Ἑρμῆς οὐδένα ἀγαπᾷ μᾶλλον τοῦ υἱοῦ τῆς Λητοῦς. Οὕτω λαμβάνει πέρας ἡ πρὸς ἀλλήλους ἔρις. Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ μύθου τούτου ἐπενοήθη προφανῶς, ὅπως ἐρμηγεύσῃ πῶς ὁ Ἀπόλλων κατέστη ὁ θεὸς τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, ἐν ᾧ ὁ Ἑρμῆς ἐγένετο θεὸς ποιμῆν. Ἀλλ' ἡ ἐφεύρεσις τῆς λύρας εἶναι γεγονὸς μυθολογικὸν ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων, συνᾶδον πρὸς τὴν ἀρχικὴν φύσιν τοῦ Ἑρμοῦ. Ἐν πάσαις ταῖς μυθολογίαις οἱ θεοὶ τοῦ ἀνέμου παρίστανται ὡς αἰδοὶ καὶ μουσικοί. Ὅταν οἱ Μαροῦτ διέρχωνται τοὺς ἀνέμους, ἀκούουσιν ἀντηχοῦντας ἤχους οὐρανοῦ μουσικῆς¹. Παρὰ Γερμανοῖς ὁ Βόδαν καὶ οἱ ἐταῖροι αὐτοῦ ἄδουσιν ἀρχόμενοι τῆς πορείας αὐτῶν ᾠσματα θαυμάσια². Παρ' Ἑλλησι Πάν ὁ θεὸς τῆς μουσικῆς, ὁ ἐφευρέτης τῆς σύριγγος³, εἶναι υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ. Ἡ ταυτότης τῶν ἀρμονικῶν θορύβων τῶν ἀνέμων πρὸς τοὺς ἤχους τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς ἢ τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἀρκεῖ πρὸς ἐξηγήσιν τῶν διζοφῶρων τούτων παραδόσεων. Τῷ Ἑρμῇ ἀπεδίδετο καὶ ἄλλη ἐφεύρεσις. Ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ ὁδηγεῖ παρὰ τὴν ἀνημμένην ἐστῖαν δύο δαμάλεις, ἃς ἀνατρέπει καὶ σφάττει· διαχωρίζει καὶ ἔψει τὰς σάρκας καὶ διαιρεῖ εἰς δώδεκα μερίδας προωρισμένας διὰ τοὺς δώδεκα μεγά-

¹ Pity-Béda, V, 52,1 καὶ 2.

² Simrock, Handbuch. d. deut. Mythol., ἔκδ. 2α, σ. 233, 468. Grimm, Deutsche Mythologie. ἔκδ. γ', σ. 871.

³ Βλ. Βιβλ. Γ', κεφ. ΣΤ' 2.

λους θεούς. Ἐπὶ τινων μνημείων παρίσταται ὡς νεανίας κρατῶν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς κύπελλον διὰ τὰς σπονδάς, καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς σύρων κριὸν πρὸς θυσίαν (Εἰκ. 38). Ὁ θεὸς τοῦ ἀνέμου κατ' ἀνάγκην ἐσχετίζετο πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν θυσιῶν. Μήπως ὁ ἄνεμος δὲν ζυγογονεῖ τὴν φλόγα τῆς ἱερᾶς ἐστίας καὶ φέρει εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν καπνὸν τῶν προσφορῶν, ἰδρῶν, οὕτως εἰπεῖν, θαυμασίαν συγκοινωνίαν μεταξύ τῶν θεῶν καὶ τῶν λατρευτῶν αὐτῶν ;

Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐρμηνεύει τὰ διάφορα τοῦ Ἑρμοῦ ἔργα. Ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν ὁ ἄνεμος συχνάκις παρίσταται ὡς ὑπὸ τοῦ Διὸς πεμπόμενος¹. Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ ἀγγελιαφόρος τοῦ ἄρχοντος οὐρανοῦ θεοῦ, ὁ ταχυδρόμος, ὁ διάκτορος αὐτοῦ². Πτερωτός, ὡς οἱ υἱοὶ τοῦ Βορέου, διέρχεται τὸ διάστημα ἐν ἀκαρεῖ, ὅπως ἐκτελέσῃ τὰς ἀνατεθείσας αὐτῷ διαταγὰς.

Εἰκ. 38.

Ὡσαύτως εἶναι ὁ ψυχοπομπὸς ἢ ψυχαγωγὸς θεός, ἥτοι ὁ τῶν ψυχῶν ὁδηγός. Ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεύς περιγράφει ἡμῖν τὴν προπομπὴν ταύτην τῶν ψυχῶν ὑπὸ τοῦ προπορευομένου αὐτῶν Ἑρμοῦ, κρατοῦντος χρυσὴν ῥάβδον :

Ἑρμῆς δὲ ψυχὰς Κυλλήνιος ἐξεκαλεῖτο
 ἀνδρῶν μνηστήρων ἔχε δὲ ῥάβδον μετὰ χερσίν
 καλὴν χρυσεῖην, τῇ τ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει
 ὧν ἐθέλει, τοὺς δ' αὖτε καὶ ὑπνώοντας ἐγείρει·
 τῇ ρ' ἄγε κινήσας, ταὶ δὲ τρίζουσαι ἔποντο.
 ὡς δ' ὅτε νυκτερίδες μυχῶ ἄντρου θεσπεσίῳ
 τρίζουσαι ποτέονται, ἐπεὶ κέ τις ἀποπέσῃ
 ὄρμαθός ἐκ πέτρης, ἀνὰ τ' ἀλλήλησιν ἔχονται,
 ὡς αἱ τετριγυῖαι ἄμ' ἥϊσαν ἤρχε δ' ἄρα σφιν
 Ἑρμείας ἀκάκητα κατ' εὐρώεντα κέλευθα.
 παρ' δ' ἴσαν Ὠκεανοῦ τε ῥοὰς καὶ Λευκάδα πέτρην,
 ἥδ' ἐκ παρ' Ἡελίοιο πύλας καὶ δῆμον Ὀνείρων

¹ Διὸς οὔρος, Ζεὺς οὔριος, Ζέφυρος ἐκ Διὸς αἵσης κτλ.

² Διὸς ἄγγελος, Διὸς τροχίς.

ἦσαν αἶψα δ' ἴκοντο κατ' ἀσφοδελὸν λειμῶνα,
ἐνθα τε ναίουσι ψυχαί, εἶδωλα καμόντων ¹

Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς κατελέγετο ἐν τοῖς χθονίοις θεοῖς. Ἦτο, ἐν ταῖς ἀρχαίαις τῆς Σαμοθράκης καὶ Ἐλευσίνος παραδόσεσιν ὁ ἐραστὴς τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς Ἑκάτης. Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἐπὶ τῶν τάφων: ἔθυσον αὐτῷ κατὰ τὸν θάνατον ², κατὰ τὴν τρίτην δὲ ἡμέραν τῶν Ἀνθεστηρίων, αἱ αὐταὶ προσφοραὶ ἀφιεροῦντο ταῖς σκιαῖς τῶν ψυχῶν καὶ τῷ χθονίῳ θεῷ. Ἀλλ' ἐὰν αἱ ψυχαὶ κατέρχωνται εἰς τὰ καταχθόνια σκότη ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἑρμοῦ, δύνανται ὡσαύτως δι' αὐτοῦ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ φῶς (Εἰκ. 39). Οὕτως ὁ Ἑρμῆς μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς

Εἰκ. 39.

ὁδηγοῦσι τὸν Ἡρακλέα εἰς τὸ ὑποχθόνιον κράτος, ὅτε οὗτος πειρᾶται ν' ἀποσπάσῃ ἐκεῖθεν τὸν Κέρβερον, καὶ ἐπαναφέρουσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἄνω κόσμον. Αὐτὸς συνοδεύει τὴν Περσεφόνην ἐξερχομένην τοῦ ᾄδου. Ὁ χορὸς τῶν Περσῶν τοῦ Αἰσχύλου πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνεται ὡς πρὸς θεὸν δυνάμενον νὰ ἐπιτρέψῃ τῇ σκιᾷ τοῦ Δαρείου νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐπὶ στιγμὴν τὸν κάτω κόσμον, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ³.

Αἱ σχέσεις αὗται τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς τὸν θάνατον πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσι διὰ τῆς ἀρχαίας ἐξομωώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὴν πνοήν: πνοὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνέμου ⁴. Κατὰ τὸν θάνατον ἡ πνοὴ αὕτη τῆς ψυχῆς διαφεύγει τοῦ σώματος, ἐν ᾧ ἦτο κεκλεισμένη. Ἰπταται ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀνέμου εἰς τὸ ἀέριον τέμενος, ἐξ οὗ ἔχει τὴν ἀρχήν. Ἐπίστευον ὡσαύτως ὅτι τὰ κατ' ὄνειρον φάσματα εἶχον ἀεροειδῆ φύσιν, φερόμενα ὑπὸ τῶν ἀνέμων παρὰ τοῖς κοιμωμένοις. Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ θεὸς τῶν ὁνείρων καὶ τοῦ ὕπνου. Ἐχει θαυμασίαν ῥάβδον, δι' ἧς

¹ Ὀδυσσ. Ω 1—11.

² Κικέρ. De Leg. II, 26, 65. Πλουτ. Ἑλλην. Ζητήμ. 14. Corp. inscr. gr. ἀρ. 538, 539.

³ Αἰσχ. Πέρσ. 628 καὶ ἐφ.

⁴ Ἐν Ἰλιάδι Ε 695, ὁ Σαρπηδῶν, ἡμίνεκρος, ζωογονεῖται ὑπὸ τοῦ Βορέου. Ὅτε ὁ Προμηθεὺς καὶ ἡ Ἀθηνᾶ κατασκευάζουσι τὸν πρῶτον ἄνθρωπον, ἐμφυσῶσιν αὐτῷ τὴν ζωήν. Ὡς πρὸς τὰ ὀρφικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα, βλ. Lobeck, Aglaoph. σ. 758.

. ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει
ὧν ἐθέλει, τοὺς δ' αὖτε καὶ ὑπνῶντας ἐγείρει ¹.

Πρέπει νὰ ἐκπλαγῇ τις, ὅτι ὁ ἄνεμος ἐθεωρήθη ὡς θεὸς περιοδεύων, ὅτι ὁ Ἑρμῆς ὁ ἀγγελιαφόρος τοῦ Διὸς κατέστη ὁ θεὸς ἀρήτωρ, ἡγεμόνιος, ἐνόδιος, ὁ χρήσιμος ὡς ὁδηγὸς τοῖς ἀνθρώποις, ὁ προστατεύων τὴν πορείαν αὐτῶν ; Εἰς τὰς διαιρέσεις τῶν ὁδῶν, καὶ τὰς τριόδους τῶν πόλεων ὑψοῦντο ξύλινοι ἢ λίθινοι κίονες, ἐφ' ὧν τρεῖς ἢ τέσσαρες κεφαλαὶ τοῦ Ἑρμοῦ ², ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁδῶν, αἵτινες ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἀρχόμεναι ἔφερον εἰς διαφόρους διευθύνσεις. Ἐν Ἀθῆναις ἰδίᾳ, ὑπῆρχε μέγας ἀριθμὸς Ἑρμῶν ἐν ταῖς γωνίαις τῶν ὁδῶν, τῶν πλατειῶν, ἐν ταῖς πύλαις τῶν ναῶν καὶ ἐν ταῖς τῶν γυμνασίων, ἀπέλαυνον δὲ μέγαν σεβασμόν, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἐπιγενόμενον σκάνδαλον καὶ ὁ προξενηθεὶς φόβος ἕνεκα τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐν τοῖς ἀγροῖς οἱ λίθινοι σωροὶ οἱ ἐπὶ τῶν διασταυρώσεων τῶν ὁδῶν ἢ τῶν ὁρίων τῆς κυριότητος ἦσαν βάνηυσοι παραστάσεις τοῦ θεοῦ ³. Ἐκαστος διαβάτης ἀπέθετε λίθον ἔστεφον δὲ αὐτοὺς δι' ἀνθέων καὶ ἡλείφον δι' ἐλαίου ⁴. Τῶν σωρῶν τούτων ἐπέκειτο ἐνίοτε κιονίσκος ἐν σχήματι φαλλοῦ, ὑπεμφαίνων σαφέστερον τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ ⁵.

Ὁ περιοδεύων θεὸς Ἑρμῆς εἶναι κατ' ἀκολουθίαν ὁ ἀγοραῖος ὁ ἐμπολαῖος θεός. Τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ ἵστατο παρὰ τὴν εἴσοδον τῶν ἀγο-

¹ Ἰλιάδ. Ω 343.

² Συνηθέστεροι ἦσαν οἱ τετρακέφαλοι Ἑρμαῖ. Βλ. Θουκυδ. ζ', 27 Παισαν. Δ', 33, 4.

³ Στράβ. Ζ', 343. Παισαν. Η', 34. 3.

⁴ Θεοφρ. χαρὰκτ. 16.

⁵ Ἡ ἀρχὴ τῶν δεισιδαιμονικῶν τούτων ἐθίμων προέρχεται πιθανώτατα ἐξ ἀμφιβολίας περὶ τὴν γλῶσσαν. Ἡ λέξις ἔρμα «ὄριον ἢ πάσσαλος», ἢ λέξις ἔρμαξ, σωρὸς λίθων, παράγονται ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης, οἷας τὸ ἔρκω καὶ εἶργω, καὶ ἐκφράζουσιν ὡσαύτως ὄριον. Ἀλλ' ἢ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἑρμοῦ ὁμοιότης ἀπῆλειψε τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἔννοιαν, τὰ δὲ ὑπ' αὐτῶν δηλούμενα κατέστησαν αὐταὶ αἱ εἰκόνες τοῦ θεοῦ. Ὁ κ. Bréal ὑποθέτει ὅτι τὸ ὑποχωριστικὸν ἐρμίδιον ἢ ἐρμάδιον, «ἀγαλμάτιον τοῦ Ἑρμοῦ», ἐχρησίμευσεν ὡς μετάβασις. «Ἐν τοῖς βαναύσως λελαξευμένοις λίθοις τοῖς ὀρίζουσι τὰ ὅρια τῶν ἀγρῶν, ἀνεγνώρισαν, λέγει, τὸν θεὸν Ἑρμῆν, καταστάντα ἕκτοτε προστάτην τῶν ἰδιοκτητῶν, καίτοι ἀρχαία ἦτο ἡ περὶ αὐτοῦ φήμη ὡς κλέπτου.

⁵ Παισ. Α', 15, 1. Δουκ. Ζεὺς Τραγ. 33. Διόδ. Ε', 75.

ρῶν τῶν μεγίστων πόλεων τῆς Ἑλλάδος· ἀπεδίδετο αὐτῷ ἡ ἐφεύρεσις τῶν μέτρων, τῶν σταθμῶν, τῶν ζυγῶν, παντὸς ἀφορῶντος εἰς τὰς ἀγοράς¹. Ἡ λατρεία αὐτοῦ, ἀκολουθήσασα τὰς ὁδοὺς τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορίου, μετηνέχθη εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Μεσογείου, διεδόθη δὲ ἐν Ἰταλίᾳ μάλιστα, ἐνθα εὐκόλως ἐταυτίσθη μὲ τὸν Mercurium, μόνην πρὸς αὐτὸν ἔχοντα ὁμοιότητα ὅτι ἦτο ὁ τοῦ ἀνταλλάγματος καὶ τῆς πωλήσεως τῶν ἐμπορευμάτων προϊστάμενος θεός. Ὅθεν τὰ ἐκ τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων κέρδη ἦσαν δῶρα τοῦ Κερδῶου θεοῦ. Ὁ χαρακτηριστὴρ οὗτος τοῦ Ἑρμοῦ ἐκφράζεται διὰ τοῦ πλήρους βαλλαντίου, ὅπερ ἐνόητε κρατεῖ². Ἄλλ' ἡ ἰδιότης αὕτη παρίσταται ἐπὶ μνημείων οὐχὶ λίαν ἀρχαίων χρόνων. Ὅθεν ἡ ἰδέα, ἥς εἶναι σύμβολον, ἦτο ἐπὶ πολὺ ἀλλοτρία τοῦ ἐλληνικοῦ Ἑρμοῦ, ἀνεπτύχθη δὲ ἐπὶ τοῦ Ἰταλικοῦ ἐδάφους.

Κατὰ τὸν ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ μῦθον, ὁ Ἑρμῆς, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, ἐκβάλλει περὶ τὸ λυκαυγὲς ἐκ τοῦ σταθμοῦ αὐτῶν τὰς κλαπείσας δαμάλεις, ὧν ἕκτοτε ἀνετέθη αὐτῷ ἡ ἐπιμέλεια, εἰς ἀνταλλαγὴν τῆς παραχωρηθείσης τῷ Ἀπόλλωνι λύρας. Γίνεται θεὸς ποιμήν. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπέδιδον τοῖς ἀνέμοις, μάλιστα δὲ τῷ Ζεφύρῳ, γόνιμον ἐνέργειαν ἐπὶ τῶν ποιμνίων. Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ θεὸς Νόμιος καὶ Ἐπιμήμιος. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ Ἑρμοῦ ἀνέρχεται εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀνεπτύχθη ἰδίᾳ ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν πρώτων νομαδικῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ πολλὰ ἔχων ποίμνια Τρώες Φόρβας (ὁ ποιμήν) εὐνοεῖται ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ :

..... τὸν ῥα μάλιστα
Ἑρμείας Τρώων ἐφίλει καὶ κτῆσιν ὅπασσεν³

Ἡ αὕτη ἰδέα ἐκφράζεται διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς θεσσαλικῆς νύμφης Πολυμήλης, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ὁ Πολύδωρος⁴. Αἱ παραδόσεις τῆς Σαμοθράκης, ἐκ τῶν κυριωτάτων πελασγικῶν ἰδρυμάτων,

¹ Müller-Wieseler, t. II, εἰκ. 29 ἀρ. 314.

² Ἰλιάδ. Ξ 490. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ πλοῦτος συνίστατο ἰδίᾳ εἰς ποίμνια. Ἐν γενικωτέρᾳ ἐννοίᾳ ὁ Ἑρμῆς χαρακτηρίζεται ὡς θεὸς δώτωρ εἰρήνης, εἰρηνοῦς. Ἀναμφιβόλως τὰ ἐπίθετα ταῦτα ἀνεμνήσκον ἀρχικῶς τὰ εὐεργετήματα, ὧν ἡ πηγὴ διὰ τοὺς ἐν τοῖς ἀγροῖς οἰκοῦντας εἶναι οἱ φέροντες τὴν βροχὴν ἢ τὴν ξηρασίαν ἀνεμοί.

³ Ἰλιάδ. Π 180 καὶ ἐφ.

ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Σάων, ὁ πρῶτος ἀποικήσας τὴν νῆσον, ἦτο υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Φαίνης (θεᾶς τῶν ποιμνίων) ¹. Ἐν Ἀρκαδίᾳ ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ Πανός, γεννηθέντος ἐκ τῆς ἐνώσεως αὐτοῦ μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ Δρύοπος (ἀνθρώπου τῶν δρυμῶν) ².

Ἐν Σικελίᾳ εἶναι πατὴρ ἡ ἐραστῆς τοῦ ὠραίου Δάφνιδος. "Οθεν καταλεκτέος μεταξὺ τῶν νομαδικῶν θεοτήτων, οἷς μετέχει τῶν ὀρέξεων καὶ τῶν ὀρμῶν. Ὡς ὁ Πάν καὶ οἱ Σάτυροι, καταδιώκει τὰς Νύμφας διὰ τῶν ἀσελγῶν αὐτοῦ ἐπιθυμιῶν καὶ μίγνυται μετ' αὐτῶν ἐν τοῖς βάθεσι τῶν ὀρεινῶν σπηλαίων ³. ὡς ἐκεῖνοι τέρπεται κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς φυσῶν τὴν σύριγγα. Κατὰ τινα δοξασίαν, μῦθις σήμερον ἀποσκορακισθεῖσαν ἀπὸ τῶν ἀγρῶν ἡμῶν, ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς ποιμένας γοητευτικὴν δύναμιν, ὁ Ἑρμῆς, θεὸς τῶν ποιμένων, προϊστάτο εἰδὼν τινων τεχνικῆς μαντείας, π. χ. τῆς εὐρέσεως τῆς τύχης διὰ τῶν χαλκίων, ἐκ τοῦ ὀνόματος δ' αὐτῶν (Θορίαι) ἐγεννήθησαν ἀναμφιβόλως αἱ δύο προφητικαὶ νύμφαι τοῦ Παρνασσοῦ, αἱ Θορίαι, ὧν τὴν ἔμπνευσιν διηύθυνε διαταγῇ τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ Ἑρμῆς ⁴. Ἐν τῷ νομαδικῷ τούτῳ βίῳ ὁ θεὸς παρίστατο φέρων ἐπὶ κεφαλῇς πῖλον, ἐκ δέρματος αἰγὸς ἢ προβάτου, οἷον ἔτι καὶ νῦν φέρουσιν οἱ Ἕλληγες ποιμένες.

Πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ Ἑρμοῦ ὡς θεοῦ ποιμένος, προστάτου τῶν ποιμνίων, συνδέονται δύο τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ συμβόλων : ὁ κριὸς καὶ ὁ φαλλός.

Οἱ Ἕλληγες καλλιτέχναι ἡρέσκοντο παριστῶντες ὑπὸ διαφόρους τύπους τὸν κριὸν ὡς τὸν ἀχώριστον καὶ εὐνοοῦμενον τοῦ Ἑρμοῦ σύντροφον. Ὁ θεὸς κᾶθηται ἐνίοτε παρὰ τὸ ζῶον τοῦτο ⁵, ἄλλοτε δὲ πάλιν ἐπὶ τῆς ῥάχεως αὐτοῦ. Ἀγαλμὰ τι Ὀνάτα τοῦ Αἰγινήτου παρίστα αὐτὸν κρατοῦντα κριὸν ἐπὶ τῶν βραχιόνων. Ὁ διὰ τὴν Τανάγραν ὑπὸ τοῦ Καλάμιδος ποιηθεὶς Ἑρμῆς ἔφερε κριὸν ἐπὶ τῶν ὤμων ⁶. Εἶναι ὁ

¹ Διόδ. Ε', 48. Σχόλ. Ἀπόλλων. Ἀργον. Α', 917.

² Ὑμν. ὁμηρ. ΙΘ', 34 καὶ ἔφ.

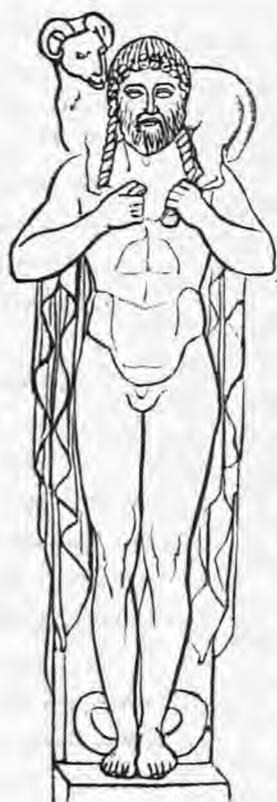
³ Ὑμν. εἰς Ἀφροδ. 262.

⁴ Ὑμν. εἰς Ἑρμῆν 551—563. Ὁ Ἑρμῆς θεὸς τῶν τυχῶν εἶναι ὡσαύτως ὁ θεὸς τῶν εὐτυχῶν εὐρημάτων (*Ἑρμαία*), ἅτινα θεωροῦνται ὡς δῶρα. Μήπως, ὡς λέγει ὁ Roscher (Hermes der Windgott. κεφ. VII), διότι ὁ ἄνεμος, ἐνεκα τῶν ποικίλων ἰδιοτροπιῶν αὐτοῦ ὑπελαμβάνετο εἰκὼν τῆς τύχης;

⁵ Παισαν. Β' 3, 4.

⁶ Παισαν. Θ', 22, 1. Ὁ τύπος τοῦ κριοφόρου Ἑρμοῦ ἐπὶ τῶν ταναγραίων νομισμάτων Müller παρὰ Wieseler, II, ἀριθ. 324 κ.

κριοφόρος θεός, οὗ παραστάσεις τινὲς διεσώθησαν μέχρι ἡμῶν (Εἰκ. 40). ὁ τύπος δ' οὗτος εἰσέδυσεν εἰς τὴν χριστιανικὴν συμβολικὴν, πλάσασαν τὴν εἰκόνα τοῦ Καλοῦ Ποιμένος¹.

Εἰκ. 40.

Ἡ σημασία λοιπὸν τοῦ κριοῦ σχετίζεται πρὸς τὸν νομαδικὸν χαρακτήρα τοῦ Ἑρμοῦ. Ὅταν τὰ πρόβατα καὶ οἱ ἄμνοι ἐξέρχονται τοῦ σταθμοῦ, ὁ κριὸς προπορεύεται ὡς ὁδηγός, εἶναι δὲ καὶ τὸ γόνιμον ζῷον, οὗ ἡ παραγωγικὴ δύναμις συντηρεῖ καὶ πολλαπλασιάζει τὸν βίον τῶν ποιμνίων. Ἦτο λοιπὸν ὁ φυσικὸς σύντροφος τοῦ ποιμένου θεοῦ, τοῦ ἐπαγρυπνοῦντος ἐπὶ τῶν ζῴων, ὧν τὴν φύλαξιν ἐνεπιστεύθησαν αὐτῷ καὶ ὧν εὐνοεῖ τὴν αὔξησιν. Ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ἐδίδετο πολλῷ βαθύτερος λόγος περὶ τῆς σχέσεως ταύτης τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς τὸν κριόν, ἀλλ' ὁ Πausanias, καίτοι ἐγίνωσκε, δὲν μετέδωκεν ἡμῖν αὐτόν². Ἐπιτρέπεται δ' ἡμῖν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ μυστηριώδης αὕτη ἐρμηνεία θὰ ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Σαμοθράκης, ἵνα δικαιώσῃ τὸ ἱθυφαλλικὸν ἦθος τοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ φαλλοῦ ὄντος, ὡς ὁ κριός, συμβόλου παραγωγικότητος· ἀόρθα ὧν ἔχειν τὰ αἰδοῖα τὰ γάλατα τοῦ Ἑρμῆος Ἀθηναῖοι πρῶτοι Ἑλλήνων μαθόντες παρὰ Πελασγῶν ἐποιήσαντο.

οἱ δὲ Πελασγοὶ ἱρόν τινα λόγον περὶ αὐτοῦ ἔλεξαν, τὰ ἐν τοῖσι ἐν Σαμοθρίκῃ μυστηρίοις δεδῆλωται³.

Χωρὶον τι τοῦ Κικέρωνος φαίνεται ὑποδεικνύον ἡμῖν, ὅτι ὁ Ἑρμῆς, ὅστις, ὡς ἄλλως γνωρίζομεν, ἐταυτίζετο ἐν Σαμοθράκῃ πρὸς τὸν Κάδμον ἢ Κάσμilon, ἓνα τῶν θεῶν Καβείρων, παρίστατο ἐν τοῖς μυστη-

¹ Βλ. τὴν πραγματείαν τοῦ A. Veyries, Les Figures criophores dans l'art grec, l'art gréco-romain et l'art chrétien (φυλ. 39 τῆς Biblioth. des Écoles françaises d'Athènes et de Rome).

² B. 3, 4.

³ Ἡρόδ. B', 51.

ρίοις τῆς νήσου ταύτης ὡς ἔραστῆς τῆς Περσεφόνης, πρὸς ἣν διε-
φλέγετο νὰ ἐνωθῇ¹. Ἐκ τούτου δὲ ἡ στάσις αὐτοῦ. Ὅθεν ἴσως ὁ ἱθυ-
φαλλικός Ἑρμῆς ἡρμηνεύετο ὑπὸ τῶν ἱεροφαντῶν ὡς τὸ ἄρρεν στοι-
χείον, ἡ γόνιμος δύναμις, ὁ μετὰ πόθου ἐπιζητῶν τὴν ἐνωσιν μετὰ
τῆς Περσεφόνης, τοῦ θήλεος στοιχείου, ἵνα συμπληρώσῃ ἐν τῇ φύσει
τὸ ἔργον τῆς παραγωγῆς². Ἄλλ' ἡ ἐννοια αὕτη, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι
ἐκφράζει αὐτὴν τῆς Σαμοθράκης τὴν αἵρεσιν, δὲν ἀποδίδει ὁμῶς τὴν
ἀρχὴν τοῦ κριοῦ καὶ τοῦ φαλλοῦ ὡς ἰδιοτήτων τοῦ Ἑρμοῦ. Πρέπει
μᾶλλον ν' ἀναζητηθῇ ὁ λόγος ἐν ταῖς ἀπλοϊκαῖς καὶ βαναύσοις δεισι-
δαιμονίαις τῶν ἀρκάδων ποιμένων, δι' οὓς ὁ Ἑρμῆς ἦτο ἀπλῶς ὁ ἀγα-
θὸς δαίμων ὁ ἐπαγρυπνῶν ἐπὶ τε τῶν προβάτων καὶ τῶν αἰγῶν αὐτῶν,
ὧν ἠϋξανε τὸν ἀριθμὸν διὰ τῆς παραγωγικότητος, ἥς ὁ φαλλὸς καὶ ὁ
κρίος εἰσι τὰ ἀρχαῖα σύμβολα.

Ὁ ἄγγελος τῶν θεῶν παρίστατο κατ' ἀνάγκην ἐν τῇ ἐλληνικῇ φαν-
τασίᾳ ὡς ἀκαταπρόσητος ὁρομύς. Ὅπως ἐκτελέσῃ ταχύτερον τὰς ἀ-
νατεθείσας αὐτῷ διαταγὰς, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ σῶμα νεανικόν, πεπρωκι-
σμένον δι' εὐρωστίας καὶ εὐκίνησας. Ἦτο λοιπὸν τὸ ἰδεῶδες τῶν ἐν
τοῖς γυμνασίοις ἐφήθων Ἑλλήνων, ὧν αἱ ἀσκήσεις ἀπῆλθον τὰ πλεο-
νεκτῆματα τῆς εὐκαμψίας καὶ τῆς ἰσχύος, πλεονεκτημάτων τοῦ Ἑρ-
μοῦ, ὅθεν καὶ τὸ ἐπιθετὸν τοῦ θεοῦ Ἀγῶνιος, ἥτοι προϊστάμενος τῶν
γυμνικῶν ἀγώνων. Ἦτο ὁ θεὸς ἀρχῶν τῶν ἐφήθων, ὁ ὡς ὅπλον φέρων
τὴν στλεγγίδα μόνον, ὁ ἐπὶ κεφαλῇ τῶν Ταναγραίων νεανιῶν τεθείς,
ὅπως ἀπωθήσῃ τὴν εἰσβολὴν τῶν Εὐβοέων³, καὶ ὅστις ἠδύνατο νὰ
μεταδώσῃ τὰς ἰδίας ἀρετὰς τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προστατευομένοις.

Ὁ Ἑραγῶνιος Ἑρμῆς παρίστατο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλ-
λιτεχνῶν ὡς νεανίας νικητῆς εἰς τὸν δρόμον, λαμβάνων τὸν ἐκ δά-
φνης στέφανον (*Εἰκι* 41). Αὐτὸς ἔδιδε τὴν νίκην ἐν τοῖς ἐφηβικοῖς
τούτοις ἀγῶσιν, ὧν τὴν ἰδρυσιν αὐτῷ ἀπέδιδον καὶ οἵτινες ἔφερον τὸ
ὄνομα αὐτοῦ⁴. Αἱ παλαιστραὶ καὶ τὰ γυμνάσια ἔγεμον ἀγαλμάτων,
τιμητικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀφιερωμάτων, ἅτινα ἦσαν κοινὰ αὐτῷ μετὰ

¹ Κικέρ. *De nat. Deor.*, III, 22. Κριοφόρος τις Ἑρμῆς ἐγγὺς τῆς Κόρης
ὑπῆρχεν ἐν τῇ Καρνασίῳ δάσει ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν ᾗ ἐτελοῦντο μυστήρια (Παυ-
σαν. Δ', 33, 5).

² Βλ. Rossignol, *Les métaux dans l'antiquité*, σ. 153.

³ Πaus. Θ', 22, 2. Ἐξ οὗ τὸ ἐν Τανάγρα ἐπιθετὸν *Πρόμαχος*.

⁴ Πίνδ. Ὀλυμπ. ΣΤ', 79. Πυθ. Β', 10 κτλ.

τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ θεοῦ τῆς φυσικῆς εὐρωστίας, ἄλλως μὴ δυναμένου νὰ ταυτισθῇ μετ' αὐτοῦ. Ὁ Ἑρμῆς πράγματι δὲν μετέδιδε μόνον τὴν δύναμιν· ἦτο ὡσαύτως ὁ *Χαριδότης* θεός, ὁ δίδων τὴν χάριν¹, τὴν ἀσύγκριτον χάριν, ἧς ἡ ἀνθρωπότης διαφαίνεται ἐπὶ πάντων τῶν ὡραίων νεανικῶν σωμάτων, ὧν ἡ ἐλληνικὴ γλυπτικὴ διέσωσε τὰς ζώσας εἰκόνας.

Εἰκ. 41.

Ὁ Ἑρμῆς ἐν
τοῖς ἀγῶσιν.

Νομιζόμενος διερμηνεὺς τῶν θεῶν, ὡς μεταδίδων καὶ ἐρμηνεύων τὰς βουλὰς τοῦ Διός, ὁ Ἑρμῆς κατεῖχε τὸ δῶρον τῆς εὐκόλου καὶ καθαρᾶς ἐκφράσεως, τῆς πειθοῦς. Κατέστη οὕτως ὁ θεὸς τοῦ λόγου καὶ τῆς ῥητορικῆς. Ὅτε ἡ Πανδώρα, ἡ πρώτη γυνή, ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου, κοσμηθεῖσα καὶ καλλυνθεῖσα ὑπὸ πάντων τῶν θεῶν, ὁ Ἑρμῆς ἔδωκεν αὐτῇ τὸν λόγον, τὸν θελκτικὸν καὶ τεχνητὸν λόγον, τὸν ὀλεθριώτατον τοῖς ἀνθρώποις². Εἶναι ὁ ὁδηγὸς τῶν Χαρίτων, μετ' αὐτοῦ συνεπιφέρων τὰς χάριτας, αἵτινες νύττουσι καὶ πείθουσιν. Εἶναι, κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Ὁρατίου, αὐτὸς εὐγλωττος ἔγγονος τοῦ Ἀτλαντος³, ὁ λόγιος θεός, ὃν πολλὰ τῶν ἀγαλμάτων παριστῶσιν ἔχοντα τὸν δεξιὸν βραχίονα ὑψωμένον, ἐν στάσει ῥήτορος⁴, καὶ οὕτως ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἐπισημότατοι ῥήτορες ἦσαν αἱ γῆναι εἰκόνας⁵. Ὅτε περίπου ἐφθινε τὸ Ἑλληνικόν, οἱ φιλόσοφοι ἐδράξαντο τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ Ἑρμοῦ, ὅπως ὑψηλοτέραν ἐπιδασκεύωσιν αὐτῷ ἔννοιαν. Ἐπωφελοῦμενοι τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ πρὸς τὰς λέξεις ἐρμηνεὺς καὶ ἐρμηνεία, ὑπέλαβον αὐτὸν ὡς τὸν ἐφευρέτην τῆς γλώσσης· ἡ δὲ ἐκφρασις δὲν ἐννοεῖ μόνον τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, ἀλλὰ καὶ τὸν θεῖον λόγον, ὃν μετέδωκεν εἰς τὴν διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἑρμῆς, λέγει ὁ στωϊκὸς Κορνοῦτος⁶, εἶναι ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τῶν θεῶν πεμπόμενος λόγος. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἑρμῆς συνεκρίνετο ὑπὸ τῶν φιλοσόφων πρὸς τὸν αἰγυπτιακὸν θεὸν Θότ ἡ

¹ Ὑμν. Ὁμηρ. Ἑρμ. 18. 575. Ὀδυσσ. Ο, 319. Ἐν Σάμῳ ἐτέλουν ἐορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ *Χαριδότου* (Πλουτ. Ἑλλην. Ζητήμ. 55).

² Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 79.

³ Müller-Wieseler. Denkm. d. alt. Kunst. I, 325, II, ἀρ. 318.

⁴ Ἰουλ. Λόγ. Ζ', Συνεσ. Ἐπιστολαὶ 101, 2. 240.

⁵ Περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσε. ΙΣΤ'.

Θεὸς¹. Αἱ δύο θεότητες ἐντελῶς ἐταυτίζοντο κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτε ὁ Νεοπλατωνισμός, καταβαλὼν πᾶσαν προσπάθειαν κατὰ τῶν νέων δογμάτων, ἐπειράτο νὰ δώσῃ ὑψηλὴν καὶ πνευματικὴν σημασίαν τῇ σοφίᾳ τῶν Αἰγυπτίων καὶ ταυτίσῃ αὐτὴν πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων, ὅπως εὔρη ἐν ἐκείνῃ βαθυτέραν θρησκευτικὴν ἔννοιαν καὶ χαρακτῆρα ἀρχαίας ἀποκαλύψεως. Ὁ θεὸς Θεὸς ἦτο ὁ δημιουργὸς πασῶν τῶν ἐφευρέσεων, τῶν τεχνῶν, τῆς νομοθεσίας, τῆς θρησκείας, ὁ πατὴρ πάσης ἐπιστήμης. Ὁ Ἑρμῆς, ταυτισθεὶς πρὸς αὐτόν, κατέστη ὁ μέγας καὶ ἀνώτατος μηχανητής, ἡ θεία πηγὴ πάσης ἀνθρωπίνης ἀνακαλύψεως, ἥτις ἐνεπιστεύθη εἰς τὴν γραφὴν. Ἦτο ὁ τρισμέγιστος θεός, ὃς ἀπέδιδον πλῆθος ἔργων, ἀρχῶν καὶ προελεύσεων διαφόρων, ὧν αἱ ἀρχαιόταται δὲν φαίνονται ἀνερχόμεναι πέρα τοῦ τρίτου αἰῶνος τοῦ Χριστιανισμοῦ². Ἀλλ' ὁ Ἑρμῆς οὗτος, φιλοσοφικὸν πλάσμα, οὐδόλως σχετίζεται πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν δοξασίας τῆς Ἑλλάδος.

Μεταξὺ τῶν μνημονευθέντων συμβόλων, τὸ οὐσιωδέστατον εἶναι τὸ κηρύκειον, οὗ τὸ ἀρχαῖον σχῆμα πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀπὸ τοῦ συγκριτικῶς νεωτέρου. Ἀρχικῶς τὸ κηρύκειον ἦτο ῥάβδος ἄνευ κοσμημάτων, ἥς ἢ ὀζώδης κεφαλὴ γενεᾷ δύο κλάδους διχαλουμένους, κυρτουμένους καὶ συνενουμένους κατὰ τὰ ἄκρα. Βραδύτερον τὸ κηρύκειον ἔσχε τεχνικώτερον σχῆμα. Εἶναι ἡ πτερωτὴ ῥάβδος, περὶ ἣν ἐλίσσονται δύο συμπεπλεγμένοι ὄφεις (Εἰκ. 42), ὧν τὰ σώματα συνενσύνται ἐνίοτε διὰ κόμβου εἰς τὴν ἄκραν τῆς ῥάβδου, καὶ αἱ κεφαλαὶ ἀντωπαὶ προσεγγίζουσιν ἀλλήλας. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι σημεῖον τοῦ κήρυκος καὶ σύμβολον εἰρήνης. Ἀλλ' ἡ ῥάβδος τοῦ Ἑρμοῦ ἔχει καὶ θαυμασίαν ἰσχύν. Ἀποκοιμίζει καὶ ἐξεγείρει τοὺς θνητοὺς προσελκύουσα τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν. Μεταβάλλει εἰς χρυσὸν ὅ,τι ἐγγίσει, ὡς δεικνύει τὸ ἐπιθετον χρυσόρραπις, τὸ ἀποδιδόμενον τῷ θεῷ, καὶ φαίνεται ὅτι ἦτο σύμβολον τῆς ἀφθονίας καὶ τοῦ πλούτου, ἀνάλογον πρὸς τὴν μαγικὴν ῥάβδον (Wünschelrute) τῶν γερμανικῶν παραδόσεων³.

Εἰκ. 42.

¹ Φίληβ. 23.

² Βλ. Baumgarten-Crusius, De librorum hermeticorum origine atque indole (1827), ἰδίᾳ δὲ τοῦ L. Ménard, Hermès Trismegiste (1866).

³ J. Grimm, Deutsche Mythologie, 926.

Ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων ἡ ταχύτης τῆς πορείας τοῦ Ἑρμοῦ ἀγγέλου τῶν θεῶν, ἀπεδίδετο εἰς τὴν ἀρετὴν τῶν πεδίων αὐτοῦ

... .. καλὰ πέδιλα

ἀμβρόσια χρύσεια, τὰ μιν φέρον ἡμὲν ἐφ' ὑγρὴν
ἡδ' ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν ἅμα πνοιῆς ἀνέμοιο ¹

Πρὸς ὅρισμὸν τῆς ἰδέας ταύτης οἱ τεχνῖται προσέθετον εἰς τὰ πέδιλα ταῦτα πτερὰ, βραδύτερον προστεθέντα εἰς τὸν πῖλον, τὸ κηρύκειον, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τοὺς ὤμους καὶ τὸ στήθος τοῦ θεοῦ. Τέλος ἔφερεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν πέτασον, τὸν στρογγύλον πῖλον, οὗ ὁ γύρος προεφύλασσε τοὺς ἐφήβους Ἑλληνας ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἐφίππους ἢ εἰς θήραν καὶ περιοδεῖαν ἀπερχομένους.

Ὑπεδείξαμεν πρότερον τὰς διαφόρους παραστάσεις τοῦ Ἑρμοῦ, τὰς ἀναλόγους πρὸς τὰς κυρίας αὐτοῦ ιδιότητας. Ἦδη δὲ ἀπομένει ἡμῖν ἡ ἐξακριβωσις τῶν γενικῶν χαρακτήρων τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς τοῦ θεοῦ ².

Ὁ τύπος τοῦ Ἑρμοῦ παρουσιάζει δύο οὐσιώδεις ποικιλίας, ἀναλόγως τῶν παραδόσεων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης ἢ τῆς νέας ἀττικῆς σχολῆς. Οἱ ἀρχαιότεροι τύποι τοῦ θεοῦ παριστῶσιν αὐτὸν ἄνδρα εὐρωστον, ἐν τῇ πλήρει τῆς ἡλικίας ἀκμῇ, μετὰ πώγωνος πυκνοῦ καὶ μακροῦ, κόμης ἀναδεδεμένης διὰ ταινίας καὶ βοστρυχῶδους περὶ τὸ μέτωπον, δύο βοστρύχων κατερχομένων ἐκατέρωθεν ἐπὶ τῶν ὤμων (Εἰκ. 43). Ἡ ὄψις αὐτοῦ εἶναι σπουδαία καὶ σοβαρά. Ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς στάσεως δεικνύει τὸν θεῖον κήρυκα καὶ τὸ μεγαλειὸν τῶν ἔργων αὐτοῦ (Εἰκ. 44). Ἄλλοις ὅλως εἶναι ὁ τύπος τοῦ

Εἰκ. 43.

Ἑρμοῦ μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον. Δὲν εἶναι πλέον ἀνὴρ ὥριμος, ἀλλὰ νεανίας· εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἑλλήνος ἐφήβου, οὗ τὰ

¹ Ἰλιάδ. Ω, 340. Ὀδυσσ. Ε 44. Βεργ. Αἰν. IV, 239.

² Βλ. O. Müller, Arch. der Kunst, §§ 389-384, οὗ συνοψίζομεν τὰς παρατηρήσεις.

ἐντελῇ μέλῃ ὀφείλουσι τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸ χαρίεν κάλλος εἰς τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις. Τὸ εὐρὺ στήθος, τὰ λεπτοφυῆ μέλη, ξηρὰ ἐνίοτε μέχρι ἀδυναμίας, ἀλλὰ μυώδη καὶ ἰσχυρά, εἶναι πεποιημένα διὰ τὸν δρόμον καὶ τὴν πάλην. Ἡ χλαμὺς, ἐρριμμένη πρὸς τὰ ὀπίσω ἢ περιελισσομένη περὶ τὸν ἀριστερόν βραχίονα, ἀφίνει καταφανῇ τὴν θαυμασίαν κατασκευὴν καὶ τὴν στερεὰν στάσιν τοῦ εὐρώστου καὶ εὐκάμπτου τούτου σώματος. Ἐχει τὴν κόμην βραχεῖαν καὶ βοστρυχώδη, ὡς οἱ ἄττικοί ἔφηβοι, τὰ ὦτα καὶ τὸ στόμα μικρά, τὸ πρόσωπον ὠρειδές, τὸν λαιμὸν προμήκη. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου δεικνύουσι τὴν γαλήνην τοῦ πνεύματος, τὴν λεπτότητα τῆς διανοίας καὶ αἴσθημά τι γλυκείας εὐμενείας ἐκφραζομένης διὰ τῆς λεπτῆς κλίσεως τῆς κεφαλῆς. Εἶναι ὁ προστάτης τῆς νεότητος καὶ ὁ προϊστάμενος τῶν γυμνικῶν ἀσκήσεων Ἑρμῆς (Εἰκ. 45). Ἐκτελῶν διαταγὰς τοῦ Διὸς, ὅτε μὲν πέτεται τολμηρῶς διὰ τοῦ αἵθερος, ὅτε δὲ παρίσταται ἀναπαύμενος ἐν μέσῳ τοῦ δρόμου αὐτοῦ· ἀλλ' εἶναι στιγμιαία ἀνάπαυσις, ἀναστολὴ μᾶλλον ἢ ἀνάπαυσις. Οὐδὲν προδίδει παρ' αὐτῷ τὸν κάματον ἢ τὴν καταπόνησιν τοῦ σώματος, ἐν ᾧ δὲ ὁ βραχίων στηρίζεται ἐπὶ βράχου, ἢ ἀριστερὰ τεταμένη πρὸς τὰ ἐμπρὸς εἶναι ἤδη ἐτοίμη νὰ ὠθήσῃ αὐτὸν πρὸς νέον δρόμον (Εἰκ. 46).

Ἐπὶ τῶν δευτερευόντων καλλιτεχνικῶν μνημείων, ἐπὶ τῶν νομισμάτων, τῶν γεγλυμμένων λίθων, τῶν γραπτῶν μάλιστα ἀγγείων, πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τις τὰς διαφόρους σκηνὰς τοῦ μυθικοῦ βίου τοῦ θεοῦ. Ἡ περὶ τῆς λύρας ἔρις, ὁ φόνος τοῦ Ἀργου, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἡοῦς, ὁ Διόνυσος βρέφος φερόμενον εἰς τὰς Νύμφας ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τῆς Μαίας, τοιαῦτα εἶναι τὰ συχνότερον

Εἰκ. 44. — Ὁ Ἑρμῆς κῆρυξ τῶν θεῶν.

Εἰκ. 45.

ἐπὶ τῶν ἀγγείων εἰκονιζόμενα. Τὰ νομίσματα τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ Φενεοῦ δεικνύουσιν ἡμῖν τὸν Ἑρμῆν, φέροντα ἐπὶ τῶν βραχιόνων τὸν νέον Ἀρκάδα, ἐπώνυμον ἥρωα τῆς χώρας, τῆς κοιτίδος τῆς θρησκείας αὐτοῦ.

Εἰκ. 46. — Ὁ Ἑρμῆς, ἀγγελιαφόρος τῶν θεῶν.

Ὁ Ἑρμῆς εἰκονίζεται καὶ ἐπὶ διαφόρων συμπλεγμάτων παριστάντων μυθολογικὰ πρόσωπα, ἅτινα συνοδεύει ἢ ὧν προηγείται, ὡς θεὸς πομπαῖος. Περί τῶν μνημείων τούτων γενήσεται λόγος βραδύτερον, ὅτε θὰ ἀναφέρωμεν περὶ τῶν θεοτήτων ἢ τῶν ἡρώων, πρὸς οὓς σχετίζεται ὁ Ἑρμῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΥΡΟΣ

Α' Ἡφαίστος

Οὐδόλως ἐκπλήττει ἡμᾶς σήμερον τὸ πῦρ. Ἀλλ' ὅμως εὐκόλως φαντάζεται τις οἷον θαυμάσιον θέαμα θὰ ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἡμῶν προγόνοις. Πρὶν κατακτῆσωσι τὸ στοιχεῖον τοῦτο καὶ χρησιμοποίησωσιν αὐτὸ ἐν τῇ βιομηχανίᾳ, οἱ ἄνθρωποι ἀληθῶς μόνον ἐκ τῶν οὐρανίων αὐτοῦ ἐμφανίσεων ἐγνώριζον αὐτό. Ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, ἐν τῷ ἀπείρῳ τούτῳ θόλῳ, ἐν ᾧ οἱ μάκαρες διέμενον, ἔβλεπον ἐπιδεικνύμενον αὐτό. Ὁν λαμπρόν, μυστηριῶδες, ἀπρόσιτον τῷ ἀνθρώπῳ, τὴν παρουσίαν αὐτοῦ δι' αἰφνιδίων καὶ φοβερῶν φαινομένων ἀποκαλύπτον, τὸ πῦρ, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πηγάζον, μόνον θεὸς ἐδύνατο νὰ νομισθῇ παρ' αὐτοῖς. Ὑπὸ ὁποίου θρησκευτικοῦ κατελαμβάνοντο φόβου, ὅτε ἐθάμβου αὐτοὺς ἡ λευκὴ τῆς ἀστραπῆς λάμψις ἡ διασχίζουσα τὸ θυελλῶδες νέφος, ἢ ὅτε αὐτὸς ὁ θεός, ὡς κεραυνὸς ἐρρίπτετο ἄνωθεν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλ' εἰς τὰ θεάματα ταῦτα ἐνυπῆρχε καὶ ἕτερον, οὐχ ἥττον ἐκτακτον, διὰ τοὺς πρώτους τῆς Ἑλλάδος κατοίκους. Τὸ θεῖον πῦρ δὲν εἶχε μόνον τὸν οὐρανὸν ὡς διαμονήν, ἀλλὰ κατῴκει ὡσαύτως εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς, ἐξ ἧς ἤκουον αὐτὸ βρέμον, καὶ ἐξ ἧς ἡ φλόξ αὐτοῦ ἀνεπῆδα διαφεύγουσα ἐκ τῶν ἡφαιστείων κρατήρων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Τὰ διάφορα ταῦτα τοῦ πυρὸς φαινόμενα θὰ ἐνεχαράχθησαν βαθέως ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν πρώτων Ἑλλήνων, ἔχνη δὲ αὐτῶν διεσώθησαν ἐν μύθοις τισίν, ὧν οἱ σπουδαιότατοι ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἡφαίστον.

Ὀλίγων ἑλληνικῶν θεοτήτων ἡ ιδιότης εἶναι οὕτω καθαρὰ. Ἐκ τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας μαθάνομεν, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἡφαίστου πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸν ἑλληνικὸν τύπον ἐνὸς τῶν συνηθεστάτων ἐπιθέτων τοῦ Ἀγνί, τοῦ βεδικοῦ θεοῦ τοῦ πυρός¹. Ἀλλὰ

¹ Ὁ Max Müller ταυτίζει τὸν Ἡφαίστον πρὸς τὸν Γιαδισχθά, ἐπίθετον τοῦ Ἀγνί. Γιαδισχθά εἶναι τὸ ὑπερθετικὸν τοῦ Γιουβάχ, «juvenis». Τὸ ὄνομα τοῦ

καὶ τῆς εἰδήσεως ταύτης ἐλλειπούσης, εὐκολον θὰ ἦτο ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος περιοριζόμενοι νὰ ὀρίσωμεν τὸν γενέθλιον τοῦ θεοῦ χαρακτήρα. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον, οὐδ' αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἐλησμόνησαν. Οὐ μόνον ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ποιήμασιν ἀπαντῶσιν ἐκφράσεις ἐμφαντικαὶ ὡς «διὰ φλογὸς Ἥφαιστοιο», «φλογὶ εἵκελος Ἥφαιστοιο», «σπλάγχχνα ὑπείρεχον Ἥφαιστοιο», ἀλλ' ἀπαντᾷ ὡσαύτως τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ ὡς οὐσιαστικὸν προσηγορικὸν γιγνόμενον ποιητικῶς συνώνυμον τῷ πυρὶ¹. Οὐδεμιᾶς δυνατῆς ἀμφιβολίας χωρούσης περὶ τῆς ἀληθοῦς τοῦ θεοῦ τούτου ἐννοίας ἔπεται, ὅτι οἱ μῦθοι οἱ ἀφορῶντες εἰς αὐτὸν παριστῶσιν, ἂν μὴ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν εὐκολόν τινα ἐρμηνείαν.

Ἡ γέννησις τοῦ Ἥφαιστου δύο διαφόρων παραδόσεων ἀντικείμενον ἦτο. Ἐν τῇ Ἰλιάδι² εἶναι, ἀπλούστατα, ὁ υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας. Ὁ δὲ Ἡσιόδος ἐν τῇ Θεογονίᾳ, ἀναφέρει, ὅτι :

Ἥρη δ' Ἥφαιστον κλυτὸν οὐ φιλότῃτι μιγεῖσα
γείνατο, καὶ ζαμένῃσιν καὶ ἤρισεν ᾧ παρακοίτῃ³

Ἡ γέννησις αὕτη, ἀντιβαίνουσα πρὸς τοὺς συνήθεις νόμους τῆς θείας γενεαλογίας, ἐκπλήττει τὸ πρῶτον, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ἡ μόνη. Γνωρίζομεν, ὅτι τὸν Τυφωέα ὡσαύτως, τὸ τῶν Λαιλάπων τέρας,

. Ἥρη ἔτικτε χολωσαμένη Διὶ πατρί⁴,

Ὁ χαρακτήρ τῶν τέκνων τούτων τῆς ὀργῆς τῆς Ἥρας, ἥτις, ὅπως γεννήσῃ αὐτά, ἔφυγε τῆς κοίτης τοῦ συζύγου, ἀναλογεῖ προφανῶς πρὸς φοβεράς μάστιγας, εἰς ἃς ἀπέδιδον ἄλλην καταγωγὴν ἢ εἰς τὰ εὐεργετικά τῆς φύσεως φαινόμενα. Καὶ ταῦτα μὲν ἐφαίνοντο ὡς οἱ καρποὶ εὐτυχοῦς καὶ εἰρηνικῆς ἐνώσεως, ἐκεῖνα δὲ τοῦναντίον ἐγεννήθησαν ἄνευ ἔρωτος : τὸν βίον ἔδωκεν αὐτοῖς ἡ τῶν θεῶν συζύγων ἔρις. Ὅντα τετρατῶδη ἢ εἰδεχθῇ δὲν εἶναι τέκνα τοῦ Διὸς· εἶναι μόνον τῆς παρωργισμένης Ἥρας τέκνα, ἥτοι τοῦ ἀνατετραμμένου οὐρανοῦ, ἐνθα μυκά-

Ἥφαιστου συνίσταται οὕτως ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἥθης ρίζης. Ὁ θεὸς τοῦ πυρὸς εἶναι ὁ νεώτατος τῶν θεῶν, οὐχὶ διότι εἶναι ὁ ὕστατος γεννηθεὶς, ἀλλὰ διότι οὐδέποτε ἀπόλλυσι τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ (Cox, Mythol. of the Aryan nations, II, 194, σημείωσις).

¹ Ἰλιάδ. Β, 466. Ι. 468, Ρ. 88, Ὀδύσ. Ω, 71.

² Ἰλιάδ. Α, 577.

³ Θεογον. 927. Ἀπολλόδ. Α', 3, 5.

⁴ Ὑμν. Ὀμηρ. Ἀπόλλ. Πυθ. 129.

ται ἡ βροντὴ καὶ ἐξεγείρεται ἡ τρικυμία. Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς Θεογονίας διατηρηθείσῃ παραδόσει ὁ Ἥφαιστος φαίνεται ὡς ἡ εἰκὼν τῆς ἀστραπῆς, ἢ μᾶλλον ἔτι τοῦ κεραυνοῦ, τοῦ γεννωμένου ἐν τοῖς κόλποις τῆς καταιγίδος.

Ὁ θεὸς ἔχει ὡς ἴδιον χαρακτηριστικὸν φυσικὴν τινα στρέβλωσιν, εἶναι *κυλλοποδίωρ, ρίκρὸς πόδας, χωλός*, τὸ δὲ ἄνισον τοῦ βαδίσματος αὐτοῦ προκαλεῖ ἐν Ὀλύμπῳ τὸν ἄσθεστον τῶν θεῶν γέλωτα¹. Οἱ μυθογράφοι τὴν στρέβλωσιν ταύτην τοῦ Ἥφαιστου ἐπίστευσαν προσελθοῦσαν ἕνεκα τῆς πτώσεως αὐτοῦ. Ὄντως παρ' Ὀμήρῳ ὁ θεὸς εἶναι χωλὸς ἐκ γενετῆς, ἕνεκα δὲ τοῦ ἐλαττώματος τούτου μισεῖ αὐτὸν ἡ μήτηρ, ἥτις θέλουσα νὰ κρύψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀθανάτων ἔρριψεν ἀπὸ τῶν οὐρανίων ὀωμάτων. Ἡ στρέβλωσις τοῦ δυσμοῖρου τούτου τέκνου ἔγκειται ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ θεοῦ, ἡ δὲ ἰδέα θὰ ἐνεπνεύσθη τοῖς προγόνοις τῶν Ἑλλήνων ἐξ αὐτοῦ τοῦ θεάματος τοῦ πυρός. Πρέπει νὰ εἰπώμεν, συμφωνοῦντες μετὰ τοῦ κ. Cох, ὅτι ὁ Ἥφαιστος ἦτο ἐκ γενετῆς στρεβλός, διότι τὸ πῦρ, πρὶν τὰς γλωσσοειδεῖς αὐτοῦ φλόγας ὑψώσει, εἶναι κατ' ἀρχὰς ἀδύνατον καὶ ἀσθενές².

Δὲν ἀναμιμνήσκει μᾶλλον ὁ χωλὸς θεὸς τὴν ἀσταθὴ κίνησιν τῆς φλογός, ἢ τὴν ἐλικαιοῖδῃ γραμμὴν τὴν διαγραφομένην ὑπὸ τοῦ ἐξ οὐρανοῦ πίπτοντος κεραυνοῦ; Ὅπωςδὴποτε τὸ οὐσιῶδες τοῦτο χαρακτηριστικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ θεοῦ ἔλκει ἴσως τὴν καταγωγὴν πόρρωθεν διότι ἀπαντῶμεν αὐτὸ ἐν τῇ τοῦ Βορρά μυθολογίᾳ, παρὰ τῷ Λοκί, ἀναλογοῦντι κατὰ τι πρὸς τὸν Ἥφαιστον τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐν ταῖς δημώδεσι παραδόσεσι, ταῖς μεταβληθείσαις ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις μεταποιῶν τὸν ἀρχαῖον θεὸν τοῦ πυρός εἰς δαίμονα κακοποιόν

¹ Πρέπει νὰ συνδυάσωμεν τὸν γέλωτα τούτον τὸν προκαλούμενον ὑπὸ τοῦ Ἥφαιστου πρὸς τὸν γέλωτα τοῦ θεοῦ, οἷον ἐπίστευσαν ἀκούμενον ἐν τῷ ψόφῳ τῆς καμίνου, κατὰ τινα παράδοσιν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Μετεωρ. Β', 9). «Ἡ παρομοίωσις τῆς βροντῆς πρὸς γέλωτα, λέγει ὁ κ. Afanassief (Vues poétiques des Slaves sur la nature, II, σ. 337—338), ἀπαντᾷ ἐν ταῖς ποιήσεσι τῶν Ἰνδῶν, παρὰ τοῖς Σλαύοις, τοῖς Γερμανοῖς καὶ ἄλλοις συγγενέσι λαοῖς, παρήγαγε δὲ τοὺς μύθους περὶ τοῦ φοβεροῦ γέλωτος τοῦ Σατανᾶ». Ὁ Σλαυϊκὸς θεὸς Λιέτσι, ἀπὸ πνεύματος τῶν θυελλωδῶν νεφῶν γενόμενος πνεῦμα τῶν δασῶν, ἐκρήγνυται εἰς γέλωτα ἀκούμενον κατὰ τὰς δημώδεις ἀφηγήσεις εἰς τεσσαράκοντα βερστίων ἀπόστασιν (αὐτ. σ. 338). Ταῦτα ὀφείλομεν τῷ συναδέλφῳ καὶ φίλῳ κ. Ἀλφρέδῳ Rambaud.

² Μυθελ. Β'.

τιμωρηθέντα διὰ τὰ ἴδια κακουργήματα, παριστᾷ αὐτὸν ὡς χωλὸν δαίμονα.

Δύο διαφόρους ἐρμηνείας τοῦ διασθήμου μύθου τῆς πτώσεως τοῦ Ἥφαιστου παρέχει ἡμῖν ἡ Ἰλιάς. Κατὰ τὴν πρώτην ἀφήγησιν ὁ θεὸς ἐπέσυρε τὴν ὀργὴν τοῦ Διὸς θέλων νὰ βοηθήσῃ τὴν Ἥραν, ὑπὸ τοῦ ἀνακτος τοῦ Ὀλύμπου κρεμασθεῖσαν πρὸς τιμωρίαν μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ὁ Ζεὺς, λέγει ὁ Ἥφαιστος,

ῥῖψε, ποδὸς τεταγών, ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίσιο.
πᾶν δ' ἤμαρ φερόμην, ἅμα δ' ἡελίῳ καταδύντι
κάππεσον ἐν Λήμνῳ· ὀλίγος δ' ἔτι θυμὸς ἐνῆεν
ἔνθα με Σίντιες ἄνδρες ἄφαρ κομίσαντο πεσόντα ¹.

Λέγεται ὅτι ἡ Ἥρα αὐτὴ ἐπὶ τῇ δυσμορφίᾳ τοῦ υἱοῦ αἰσχυνομένη κατέρριψεν αὐτὸν ἐκ τοῦ Ὀλύμπου· ἀλλὰ κατὰ τὴν πτώσιν ὁ δυστυχὴς θεὸς συνήντησεν εὐτυχῶς τὴν Θέτιν καὶ τὴν Εὐρυνόμην, αἵτινες ὑπεδέξαντο αὐτὸν ἐν τοῖς κόλποις, ἐκεῖ δὲ εἰς τὰ βάθη τοῦ Ὠκεανοῦ παρὰ ταῖς εὐεργετικαῖς ταύταις τῆς θαλάσσης θεότησι, διηλθεν ἑννέα ἔτη βίου ἐργατικοῦ, κατασκευάζων :

πόρπας τε γναμπὰς θ' ἑλικας κάλυκας τε καὶ ὄρμους ²

Αἱ δύο αὗται ἀφηγήσεις, καίτοι ἱκανῶς διακρίνονται ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ἔχουσιν ὅμως τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Τὸ ἀπλοῦν φαινόμενον τῆς πτώσεως τοῦ κεραυνοῦ δὲν ἀρκεῖ, ὅπως ἐξηγήσῃ αὐτούς. Ὅπως ἀνεύρωμεν τὸν λόγον, πρέπει ν' ἀναμνησθῶμεν ἰδίᾳ τὴν ἡφαιστειώδη φύσιν τῆς νήσου Λήμνου καὶ πολλῶν ἄλλων νήσων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀρχιπελάγους, καὶ τὰ ὑποβρύχια ἡφαιστεία, ὧν ἡ μυστηριώδης ἐργασία καὶ αἱ φοβεραὶ ἐκκρήξεις θὰ ἐνεποιοῦν εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων θρησκευτικὸν φόβον.

Τὸ ἐν ἐνεργείᾳ εἰς τὸν βυθὸν τῆς θαλάσσης τοῦτο πῦρ δὲν προήρχετο κατ' αὐτοὺς ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ οὐράνιον πῦρ πηγῆς ; Ὁ θεὸς οὗτος ὁ εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς Θέτιδος κεκρυμμένος δὲν ἐκρημνίσθη ἡμέραν τινὰ ἐκ τῶν δωμάτων τοῦ Ὀλύμπου ; Οἱ βραχῶδεις οὗτοι σωροί, αἱ νέαι αὗται νησιῶδες, αἱ διὰ τῆς ἡφαιστειώδους ἐνεργείας ἄλλοτε ὡς καὶ νῦν ἀναθρόσκουσαι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κυμάτων, δὲν ἦσαν καταπληκτικὰ μαρτύρια τῆς ἐργασίας τοῦ Ἥφαιστου, ἔργα τοῦ θεοῦ

¹ Ἰλιάδ. Α, 590. Ο, 23. Ἀπολλόδ. Α', 3, 5.

² Ἰλιάδ. Σ, 401. Ὑμν. Ἀπόλλ. Πυθ., 140.

τοῦ πυρός, τὰ ἐκπληκτικὰ καὶ «δαίδαλα» ἔργα, ἅτινα κατεσκεύαζεν ἐν τῷ ἀναχωρητηρίῳ αὐτοῦ παρὰ ταῖς θαλασσίαις θεότησιν :

Ἀλλὰ συχνάκις τὰ ἡφαίστεια τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ἔπαυον ἐξερεῦγοντα χειμάρρους φλογῶν καὶ λάβας, διέμενον δ' ἐπὶ μακρὸν ἄφωνα. Αἱ κάμιναι τοῦ Ἥφαιστου ἐφαίνοντο σθεσθεῖσαι καὶ ἡ ἐργασία αὐτοῦ διακοπεῖσα. Ὑπέθετον τότε ὅτι ὁ θεὸς ἐγκατέλιπε τὴν ὑποβρύχιον κατοικίαν, καὶ ἀνῆρχετο εἰς τὰ δώματα τῶν ἀθανάτων, ἀφ' ὧν ἐπὶ βραχὺ εἶχε διωχθῆ. Ὅθεν ὁ μῦθος τῆς πτώσεως τοῦ Ἥφαιστου σχετίζεται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸν μῦθον τῆς εἰς τὸν Ὀλυμπον ἐπάνοδος αὐτοῦ. Ἐλεγον, ὅτι ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ὠκεανείου αὐτοῦ ἐργαστηρίου, ὁ θεὸς τεχνίτης κατεσκεύασε καὶ ἔπεμψε τῇ μητρὶ αὐτοῦ Ἥρᾳ μεγαλοπρεπές τι δῶρον, χρυσοῦν θρόνον μετ' ἀφανῶν .δεσμῶν.

Εἰκ. 47. — Ἐπάνοδος τοῦ Ἥφαιστου εἰς Ὀλυμπον.

Εὐθὺς ὡς ἡ Ἥρα ἐκάθισεν ἐπ' αὐτοῦ, ἤσθάνθη ἑαυτὴν δεδεμένην. Οὐδεὶς τῶν ἀθανάτων ἠδυνήθη νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτήν, ὁ δὲ Ζεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν φυγάδα, μόνον κάτοχον τοῦ μυστικοῦ τοῦ μηχανήματος ἐκείνου. Ἀλλ' ὁ Ἥφαιστος ἀνθίσταται εἰς τὰς γενομένας αὐτῷ παρακλησεις. Ἐκώφευεν εἰς τὰς ἱκεσίας τῶν θεῶν, ὅτε ὁ Διόνυσος κατῴρθησε μεθύσας (Εἰκ 47) νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸν κλονούμενον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ὀλύμπου¹. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπὶ πλείστων ἀγγείων εἰκονιζόμενον² ἐγένετο ὑποκείμενον εἰκόνας κοσμοῦσης τὸν ἐν Ἀθῇ-

¹ Μυθολογ. Ἑλλ. Westermann, σ. 372.

² Gerhard, Auserlesene Vasenbilder, I, 58. Elite céramog., I, 41 καὶ ἐφ. σ. 112 καὶ ἐφ.

ναις παρὰ τὸ θέατρον ναὸν τοῦ Διονύσου¹. Δυσχερὲς ἤθελεν εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν πάσας τὰς λεπτομερείας.

Ἐὰν ὁ δεσμός τῆς Ἥρας δεικνύῃ τὴν ἀκίνησίαν τῆς ἀτμοσφαίρας καταδεδικασμένης εἰς ἀνάπαυσιν, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἥφαιστου ἀπελευθέρωσις αὐτῆς φαίνεται ἀνάλογος πρὸς τὴν κίνησιν τῶν καταιγίδων, ὧν ἐν τῶν στοιχείων εἶναι καὶ ὁ κεραυνός. Ὅ,τι κάλλιον ἐπεξηγεῖ τοῦτο εἶναι τὸ πρόσωπον, ὅπερ διαδραματίζει ὁ Διόνυσος ἐν τῇ μυθικῇ ταύτῃ ἀφηγήσει. Ἐν Ἑλλάδι ὡς καὶ ἐν Ἰταλίᾳ αἱ ἡφαιστειώδεις γαῖαι εἶναι, ὡς γνωστόν, λίαν εὐνοϊκαὶ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀμπέλου. Αἱ νῆσοι Ἀῆμνος, Νάξος, Θήρα παρήγον καὶ παράγουσιν ἔτι καὶ νῦν ἐξαίρετον οἶνον, οὔτινος τὸ πῦρ φαίνεται ληφθὲν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους, ἐξ οὗ γίνεται ἡ συγκομιδὴ. Ὁ θεὸς τῆς ἀμπέλου καὶ ὁ θεὸς τῶν ἡφαιστειῶν, ἀμφοτέρωθεν θρακικῆς καταγωγῆς, ἦσαν οὕτω διὰ φιλίας συνδεδεμένοι². Οὐδόλως λοιπὸν παράδοξον, ἂν ἐξελέχθη ὁ Διόνυσος, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὸν Ἥφαιστον εἰς τὸν Ὀλυμπον, ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἤρξαντο μεθυσκόμενοι ἐκ τοῦ χυμοῦ τῆς σταφυλῆς, δηλαδὴ κατὰ τὸ φθινόπωρον, ὅτε ἐν Ἑλλάδι ἄρχονται αἱ πρῶται καταιγίδες, ὅτε ἀναφαίνεται τὸ πῦρ τοῦ οὐρανοῦ.

Ἐτεραι παραδόσεις δεικνύουσιν ἡμῖν ἐν τῷ Ἥφαιστῳ τὸν θεὸν τοῦ κεραυνοῦ. Ὡς ὁ Προμηθεὺς ὁ πολλὴν πρὸς αὐτὸν ὁμοιότητα ἔχων, οὕτως ἀφ' οὗ ἐπληξε τὴν κεφαλὴν τοῦ Διὸς «πελέκει, Ἀθηνᾶ σὺν ὅπλοις ἀνέθορεν»³. δηλαδὴ ἀνέλαμψεν ἡ ἀστραπὴ ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ θυελλώδους οὐρανοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι ἀττικοὶ μῦθοι μαρτυροῦσι περὶ τῆς κοινῆς φύσεως τῆς συνδυαζούσης τὸν Ἥφαιστον πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν. Διηγοῦντο, ὅτι ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ πυρὸς κατεφλέγη ὑπὸ ἔρωτος πρὸς τὴν λάμπουσαν θεάν, ἣν προσεπάθησε νὰ νυμφευθῇ. Ὁ ἀττικὸς μῦθος δι' ὅλως σκανδαλωδῶν λεπτομερειῶν ἀναφέρει τὴν γέννησιν τοῦ Ἐριχθονίου ἐκ τῆς ἐρωτικῆς ταύτης καταδιώξεως⁴. Ἀλλὰ προγενέστεραι παραδόσεις ὑπελάμβανον, ὅτι ἡ ἔνωσις τῶν δύο θεοτήτων ἐξεπληρώθη καὶ ὅτι ἐξ αὐτῆς ἐγεννήθη εἴτε ὁ Πατὴρ Ἀπόλλων εἴτε ὁ Ἥλιος⁵.

¹ Πausan. Α', 20.

² Παρατήρησις τοῦ κ. Preller, Griech. Mythol. I, 144 (ἐκδ. γ').

³ Ἀπολλόδ. Α', 3, 6.

⁴ Ἀπολλόδ. Γ', 14, 6. Ἐρατοσθ. Καταστερ. II'. Mythogr. Gr. Westermann, σ. 360. Σχόλ. Εὐριπ. Μήδ. 825.

⁵ Cicer. De Nat. D. 141, 22. Gerhard, Auserles, Vas. I, 55—56. Παλαίφατ. περὶ Ἀπίστων, 53.

Οὗτος κατ' ἄλλους συγγραφεῖς εὐρηται εἰς στενὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Ἥφαιστου, ὃν βοηθεῖ εἰς τὴν μάχην τῶν γιγάντων, καὶ εἰς ὃν ἀποκαλύπτει ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ τοὺς μυστικούς ἔρωτας τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἥφαιστου, θεοῦ τοῦ ἡλιακοῦ φωτός ὡς καὶ τοῦ φωτός τοῦ κεραυνοῦ, δεικνύται καὶ ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῶν συζύγων τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ. Ἡ Ἰλιάς ἀναφέρει γυναῖκα αὐτοῦ τὴν «λιπαροκρήδεμνον» Χάριν¹, ἡ δὲ Θεογονία, «Ἀγλαΐην... ὀπλοτάτην Χαρίτων θαλερὴν», προσωποποιοῦσιν τῶν ἀκτίνων τῆς Ἡοῦς². Ἡ σύζυγος ἡ ἀποδιδομένη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς Ὀδυσσεΐας εἶναι ἡ Ἀφροδίτη. Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη συμπίπτει μετ' ἄλλης τινός, παριστώσης τὴν Ἀφροδίτην σύζυγον τοῦ Ἄρεως. Πρὸς λύσιν τῆς διαφορίας ταύτης βεβαίως ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς ἐφαντάσθη νὰ παραστήσῃ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο τούτων θεοτήτων ὡς μοιχείαν, δι' ἣν ὁ Ἥφαιστος κατέστησε μάρτυρας πάντας τοὺς θεοὺς, δέσας τοὺς δύο ἐραστὰς ἐν δικτύῳ ἀνεξελίκτῳ, θαυμασίῳ ἔργῳ τῆς τέχνης αὐτοῦ. Οἱ μῦθοι οἱ παριστῶντες τὸν Ἥφαιστον ὡς τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ πυρός καὶ πάσης ἄλλης ἰδέας αὐτὸν ἀποκλείοντες φαίνονται οἱ ἀρχαιότατοι. Παρατηρητέον, ὅτι παρ' Ὀμήρῳ τὸ ἐργαστήριον τοῦ θεοῦ οὔτε ἐν τοῖς σπλάγχχνοις τῆς γῆς οὔτε ἐν Ἀθήνῃ οὔτε ἀλλαχοῦ τίθεται, ἀλλ' εἶναι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ὀλύμπου. Φθάνουσα εἰς τὰ δώματα τῶν θεῶν ἡ Θέτις βλέπει τὸν δόμον τοῦ Ἥφαιστου:

ἄφθιτον ἄστερόεντα, μεταπρεπέ' ἀθανάτοισιν,
χάλκεον, ὃν ῥ' αὐτὸς ποιήσατο κυλλοποδίων³.

Ἐκεῖ παρὰ τὰς φλεγομένας καμίνους κατασκευάζει πολλὰ καλὰ ἔργα διὰ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας. Ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν ἔργων, τὸ πλούσιον ὕλικόν αὐτῶν, ἡ φεγγοθύλος ἀντανάκλασις, φαίνονται οὖσαι εἰκόνες ἡλιακῶν τινων φαινομένων. Μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Ἥφαιστου ἀνέφερον τὸ ἄρμα τοῦ Ἥλιου, τὸν χρυσοῦν θώρακα τοῦ Ἡρακλέους, τὸν τοῦ Διομήδους, τὴν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τῆς θαυμασίας ἀσπίδος, τὴν λεπτομερέστατα περιγραφομένην ἐν τῇ 18ῃ ῥαψῳδίᾳ τῆς Ἰλιάδος, τὸ σκῆπτρον τοῦ Διὸς καὶ τὸν χρυσοῦν αὐτοῦ θρόνον, τὰς ἑδρας ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεοὶ καὶ τὰ μέγαρα τοῦ Ὀλύμπου. Ὡσαύτως ἀπέδιδον αὐτῷ τὴν κατασκευὴν πολλῶν τριπόδων, γε-

¹ Ἰλιάδ. Σ, 382.

² Θεογον. 945.

³ Ἰλιάδ. Σ, 370 καὶ ἐφ.

γλυμμένων κυπέλλων, καὶ ἄλλων κομψῶν ἔργων πρὸς ἐξωραΐσιν τῶν κατοικιῶν τῶν ὑπὸ τῶν ἀθανάτων εὐνοουμένων ἡρώων. Καθ' ὅλου εἰπεῖν εἶναι ὁ θεῖος τεχνίτης, ὁ ποιήσας πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ λαμπρὸν ὑπάρχει ἐν τῇ οὐρανίᾳ χώρᾳ, ὡς ἡ ἡλιακὴ φλόξ εἶναι ἡ ἐργάτις τῶν μυρίων χρωμάτων τῶν χρωματιζόντων τὸν οὐρανὸν πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς, τῶν φεγγοβολουσῶν ἀντανεκλάσεων, δι' ὧν ὠραΐζονται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ τὰ ἐπὶ χρυσᾷ νέφη. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ταύτην ἔννοιαν ὁ "Ηφαιστος δὲν ἔχει γῆνιν κατοικίαν, μόνος δ' ὁ οὐρανὸς εἶναι τὸ στάδιον τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ.

Βραδύτερον τὸ χαλκεῖον τοῦ "Ηφαιστού μετηνέχθη εἰς Ἀθήναι, ἧς τὸ ἡφαιστεῖον, ἐνεργητικώτατον ἐν τῇ ἀρχαιότητι, δὲν εἶχεν ἐντελῶς σβεσθῆ, ὡς φαίνεται, εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ Ἀθήνη, χώρα προσφιλεῖς τοῦ "Ηφαιστού, κατφεκίτο ὑπὸ τῶν βαρβάρων Σιντικῶν¹, ἐν οἷς ἀναμφιδόλως πρέπει νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τις πραγματικὸν τινα λαόν, ὡς ἐπίστευον οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλὰ μυθικὰ ὄντα, ἀνάλογα πρὸς τοὺς συνήθεις τοῦ θεοῦ συνοδοὺς². Ἐκεῖ ἔσχε φίλον ἢ διδάσκαλον ἐν τῇ χαλκευτικῇ τέχνῃ τὸν *Khshathra*³· ἐκεῖ ὡσαύτως ἀπέδιδον αὐτῷ ὡς τέκνα τοὺς Καθεύρους, πνεύματα τοῦ ὑπογείου πυρὸς καὶ τῶν μεταλλουργικῶν ἐργασιῶν. Παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ἡφαιστείου Μοσύχλου ἔβλεπέ τις τὸν ἀρχαιότατον ναὸν τοῦ "Ηφαιστού, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ θέσει, ἐν ἣ κατὰ πρῶτον κατέπεσε τὸ πῦρ ἐκ τῆς οὐρανίας αὐτοῦ πηγῆς, καὶ ὅπου ὁ Προμηθεύς, κατὰ τὸν Αἰσχύλον⁴, ἔκλεψεν αὐτό. Ἡ λατρεῖα τοῦ πυρὸς ἐν Ἀθήνῃ, ἧς τὸ ὄνομα καὶ τὰ νομίσματα τῆς πόλεως Ἠφαιστειάδος ἱκανῶς μαρτυροῦσι, βεβαιοῦται ἔτι ἔκ τινος παραδόξου θρησκευτικοῦ ἐθίμου. Ἐκαστον ἔτος ἐν ὥρισμένῳ χρόνῳ, τὸ πῦρ ἐσβέννυτο ἐν πάσαις ταῖς κατοικίαις τῆς νήσου ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας· ὅπως ἀνάψωσιν αὐτὸ πάλιν ἀνέμενον, τὴν ἱερὰν Δηλίαν ναῦν, φέρουσιν νέον πῦρ, ὅπερ ὑπέδεχοντο μετὰ χαρᾶς, καὶ μετέδιδον ἀπὸ ἐστίας εἰς ἐστίαν, σημεῖον, ὡς λέγεται, νέας ζωῆς καθιστάμενον⁵. Τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν δεικνύει μόνον τὴν ὑπάρχουσαν ἀναλογίαν, ἥτις συνήγου τὴν θρησκείαν τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς μετὰ τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ

¹ Ὀδύσ. Θ, 284, 294.

² Ἀκολουθοῦμεν τὸν Preller, Griech. Mythol, I, σ. 145, ἔκδ. γ'.

³ Altiuss, Philoct. Ribbeck, Τραγικ. Λατ. σ. 173.

⁴ Φιλόστρ. Ἑρμ., σ. 740. Ἐν ταῖς γερμανικαῖς παραδόσεσιν αἱ πρὸς ἀνανέωσιν τοῦ πυρὸς τελεταί. J. Grimm, D. Mythol. σ. 331—347.

θεοῦ τοῦ ἡλίου: «Βλέπει τις καθαρῶς ἐκφραζόμενον, λέγει ὁ Prel-ler, τὸ αὐτὸ αἶσθημα τὸ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως ἐνυπάρχον· δη-λαδῆ, ὅτι τὸ γήινον πῦρ παράγεται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πυρὸς, ὅτι διὰ τοῦ συγχρωτισμοῦ τούτου ρυπαίνεται ἐν ταῖς βιωτικαῖς ἀνάγκαις, ὅτι ἀναλαμβάνει τὴν καθαρότητα δι' ἐξίλαστικῶν τελετῶν καὶ διὰ τῆς εἰς τὴν ἀρχικὴν πηγὴν αὐτοῦ ἐπιστροφῆς⁴.» Κατὰ τὰς πρώτας ἑλλη-νικὰς ἀποικίας εἰς Σικελίαν ὁ Ἡφαίστος εἶχε κατοικίαν καὶ ἐργα-στήριον τὴν μεγάλην κάμινον τῆς Αἴτνης, ἐνθα ὡς βοηθοὺς εἰς τὸ σι-δηρουργεῖν εἶχε τοὺς Κύκλωπας⁵, ἀρχαῖα τῆς ἀστραπῆς καὶ τοῦ κε-ραυνοῦ πνεύματα ὑποστάντα τὴν αὐτὴν καὶ αὐτὸς μεταμόρφωσιν. Πα-ρίστων αὐτὸν εἰσέτι ὄρθιον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἡφαιστείου, φυλάσ-σοντα τὸν Τυφωέα, οὗ τὸ κολοσσαῖον σῶμα κεῖται ὑπὸ τὸν ὄγκον τοῦ ὄρους καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στηρίζοντα τοὺς ἄκμονας, ὅπως χαλκεύσῃ τὸν ἐρυθρὸν σίδηρον⁶. Αὗται ἦσαν δημῳδαὶ παραδόσεις, πολὺ πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Αἰτναίαν χώραν ἀφη-γούμεναι, καὶ ἔχουσαι τὰς ἀναλόγους αὐτῶν ἐν τῇ γερμανικῇ μυθο-λογίᾳ⁷, ἐξύμνου δὲ τὴν φοβεράν ἰσχὺν τοῦ Ἡφαιστείου καὶ τὴν μυ-στηριώδη μεταπλαστικὴν ἐργασίαν αὐτοῦ.

Ὁ Ἡφαίστος ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς χαλκεύς, οἱ δ' Ἕλληνες φυσικῶς ἀπέδιδον αὐτῷ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς ἐξεργασίας τῶν μετάλλων, ἧς τὸ πῦρ εἶναι ὁ ἀχώριστος σύντροφος. Ὁ μῦθος τοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κλαπέντος καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀνακοινωθέντος πυρὸς ἀνήκει, εἶναι ἀληθές, εἰς τὸν μῦθον τοῦ Προμηθέως καὶ δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὸν τοῦ Ἡφαιστοῦ. Ἀλλ' αἱ λαμπηδοφορίαι αἱ ἀποτελοῦσαι μέρος τῶν ἐορ-τῶν τοῦ θεοῦ ὡς καὶ αἱ τοῦ Τιτᾶνος⁸ εἶναι πιθανώτατα ἢ ἐπίμονος παράδοσις τῆς ἐκ τῆς δημῳδούς ποιήσεως ἐξαφανισθείσης ἰδέας. Οἱ ὁμηρικοὶ ἄλλως τε ὕμνοι καταδεικνύουσιν ἡμῖν τὸν Ἡφαιστον ὡς τὸν θεὸν τὸν διδάξαντα τοὺς ἀνθρώπους πάσας τὰς μεταλλευτικὰς τέχνας.

Ἡφαιστον κλυτόμητον αἴεισο, Μοῦσα λίγεια,
ὅς μετ' Ἀθηναίης γλαυκῶπιδος ἀγλαὰ ἔργα

⁴ Griech. Myth., σ. 146.

⁵ Καλλιμ. ὕμν. εἰς Ἄρτεμ. 46. Στράβ. ΣΤ' 275 Ἀπολλών. Ἀργον. Δ', 761.

⁶ Antonin. Μεταμορφ. συναγωγὴ, XXVIII.

⁷ Grimm D. Mythol., σ. 440.

⁸ Ἡρόδοτ. Η', 98. Ἀνδοκ. Περὶ Μυστηρ. 132, Ἀρποκρατ., σ. 184.

ἀνθρώπους ἐδίδαξεν ἐπὶ χθονός, οἳ τὸ πάρος περ
ἄντροις ναιετάσσκον ἐν οὔρεσιν, ἤύτε θῆρες¹.

Εἶναι λοιπόν, ὡς ὁ Προμηθεύς, διδάσκαλος τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς· εἶναι εἰκὼν τοῦ πυρός, πρώτου ἐπὶ τῆς γῆς ἐκπολιτιστικοῦ ὄργανου, οὗτινος ἡ κατάκτησις ἐγένετο πάσης προόδου ἀφετηρία.

Ἄλλ' ἢ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ἰσχύς τοῦ Ἡφαίστου εἶναι πολὺ μεγαλειότερα. Ἡ δεξιότης αὐτοῦ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸν μετασχηματισμὸν τῶν ἀκατεργάστων μετάλλων εἰς ἔργα τεχνικά· οἶδαι ἀκόμη εἰς τὰ ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἐξερχόμενα ἔργα κίνησιν καὶ ζωὴν. Εἶναι ὁ πλάστης καὶ ὁ δημιουργὸς τῶν κινουμένων ὄντων. Αὐτὸς κατεσκεύασε τοὺς χρυσοῦς κύνας τοῦ βασιλέως Ἀλκίνου καὶ τοὺς χαλκοῦς ταύρους τοῦ Αἰήτου, οἵτινες πῦρ ἐκ στομάτων ἔπνεον². Ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου κατοικίᾳ αὐτοῦ, ἡ Θέτις οὐ μόνον τὰς αὐτομάτους μηχανὰς θεωρεῖ, ἀλλὰ καὶ τὰς χρυσὰς παρθένους θαυμάζει, δοῦλας τοῦ θεοῦ, κατὰ πάντα ὁμοίας πρὸς ζώσας κόρας καὶ πεπρωκισμένας διὰ εὐφυΐας, φωνῆς, κινήσεων. Ἰσως τὰ ἐξαιρετα ταῦτα δημιουργήματα ἐξηγοῦνται διὰ τοῦ θαύματος τῶν κινήτων νεφῶν, ἅτινα ἐν τῷ ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν φλογῶν καταφῶτι οὐρανῷ λαμβάνουσι συχνάκις σχήματα ζώων καὶ φανταστικῶν προσώπων³. Ἄλλ' ἡ πλαστικὴ ἰσχὺς τοῦ Ἡφαίστου βαίνει περαιτέρω τοῦ κόσμου τῶν ζώων καὶ τῶν λαμπρῶν οὐρανίων ἐμφανίσεων καὶ ἐπεκτείνεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς. Ὡς ὁ Προμηθεύς ἐπλάσε τὸν πρῶτον ἄνδρα, οὕτως ὁ Ἡφαιστος ἐπλάσε τὴν πρώτην γυναῖκα, τὴν Πανδώραν. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ Ζεὺς

Ἡφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν ὃ τι τάχιστα
γαῖαν ὕδαι φῦρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αἰδὴν
καὶ σθένος, ἀθανάτοισι δὲ θεοῖς εἰς ὧπα εἴσκειν⁴.

Ἡ Πανδώρα ἐξωραϊζεται διὰ πάντων τῶν χαρίτων καὶ κοσμεῖται διὰ πάντων τῶν θελγήτρων ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, ἀλλ' ὁ Ἡφαιστος εἰ-

¹ Ὑμν. ὁμηρ. Κ, Baumeister. Ὀδύσ. Ζ, 232, Θεογον. 866.

² Ὀδύσ. Η, 91. Ἀπολλόδ. Α', 9, 23.

³ Σχεδὸν ὁμοίως καὶ ἐν Καλεβάλα (37 runo, μετ. Léonzon le Duc) ὁ χαλκεὺς Πλαρινὼν βλέπει ἀλληλοδιαδόχως ἐξερχόμενα τῆς καμίνου αὐτοῦ «πρόβατον ἔχον χρυσοῦν ἀργυροῦν καὶ χαλκοῦν δέρας· πῶλον ἔχοντα χρυσῇν χαίτην, χαλύβδινον δέρας, ἀργυροῦν δέρας· τέλος νεάνιδα ἔχουσαν κεφαλὴν ἀργυρᾶν, κόμην χρυσῇν, καὶ λαμπρὸν σῶμα».

⁴ Ἡσιόδ. Ἑρ. καὶ Ἡμ. στ. 60.

ναι ὁ πλάσας καὶ ἐμφυσήσας αὐτῇ τὴν ζωὴν. Παράδοξος παράδοσις καταδεικνύουσα ἡμῖν, ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τῆς φιλοσοφίας ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐνομιζέτο δύναμις πυρίνη, ὅτι ἦτο ἤδη διὰ τοὺς πρῶτους "Ελλήνας θεῖος σπινθήρ· ἰδέα ἀνερχομένη ἄλλως τε μέχρι τῶν Ἀριανῶν ἀρχῶν. Ἐν ταῖς Βέδαις, Βριγού, ὁ τῆς ἀστραπῆς θεός, δὲν εἶναι δημιουργός; Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Κουαθανά, οὗ τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς πίπτοντος κεραυνοῦ, δὲν καθίσταται ὁ πρόγονος πάσης ἀνθρωπίνης φυλῆς, νυμφευόμενος τὴν κόρην τοῦ Μανού¹;

Ὁ ὁμηρικὸς ἀνθρωπομορφισμὸς παρέστησε τὸν "Ηφαιστον εὐρωστον, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, πωγωνοφόρον, ἔχοντα νευρώδεις βραχίονας καὶ λάσιον στήθος. Τὸν τύπον τοῦτον παρεδέξατο καὶ ἡ ἑλληνικὴ πλαστικὴ². Ἡ ἐκ παραδόσεως στρέβλωσις τοῦ θεοῦ, παρείχεν ἀληθῶς δυσχερείας εἰς τοὺς τεχνίτας, οἵτινες καὶ πολλάκις παρέλειπον αὐτήν. Ἐνίοτε ἐπετύγγανον ὅπως ὑποδεικνύωσι ταύτην χωρὶς τὸ ἔργον αὐτῶν νὰ γίγνηται ἄσχημον. Κατὰ τὸν Κικέρωνα εὐκόλως ἀνεγνώριζέ τις τὸν χωλὸν θεὸν ἐν τῷ διασήμεῳ ἀγάλματι τοῦ Ἀλκαμένους³, ἀλλ' ἡ λεπτομέρεια αὕτη, ἥτις ἔδιδε τῇ εἰκόνι τοῦ Ἡφαίστου χαρακτῆρα παράδοξον, οὐδὲν ἀφήρει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Ἡ μορφή τοῦ θεοῦ, τὸ πρῶτον νεάζουσα, βραδύτερον δὲ ἀνδρική, παριστᾷ ἄλλως τε ὀλίγας ποικιλίας ἐν ταῖς σπανίοις μνημείοις τοῖς μέχρις ἡμῶν διασωθεῖσιν. Ὁ "Ηφαιστος εἶναι πάντοτε ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ χαλκέως, οὗ ἡ περιβολὴ καὶ τὸ σύμβολον ἐμφαίνουσι τὸ ἐπάγγελμα. Κάλυμμα φέρει ῥοειδῇ πῖλον, καταγωγῆς ἀναμφιβόλως λημνίας, κοινὸν αὐτῷ μετὰ τῶν Διοσκόρων καὶ Καβείρων. Ὁ χιτὼν αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐξωμὴς τῶν ἐργατῶν: χιτὼν βραχύς, ἄνευ χειρῶν, ἐσχισμένος πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος, καὶ ἀφίνων τὸν ὤμον, τοὺς βραχίονας καὶ μέρος τοῦ στή-

Εἰκ. 48.

¹ Βλ. F. Baudry, *Revue Germanique*, 15 Ἀπρίλ. 1861 σ. 365.

² Τὸ νεώτατον καὶ πληρέστατον ἔργον περὶ τῶν παραστάσεων τοῦ Ἡφαίστου εἶναι τὸ τοῦ M. Blümner, *De Vulcani in veteribus artium monumentis signura*, Breslau, 1870 καὶ O. Müller, *Handbuch*, §§ 366—367.

³ Cicero, *de Nat. D.*, I, 30. Valer. Max., VIII, 11.

θους γυμνά. Αἱ χεῖρες κρατοῦσι τὴν σφῦραν καὶ τὴν λαβίδα (*Εἰκ. 48*). Αἱ λεπτομέρειαι αὐται ἐλαφρῶς παραλλάσσουν ἐν ταῖς μυθολογικαῖς σκηναῖς, ἐν αἷς ὁ Ἥφαιστος διαδραματίζει πρόσωπον ἄλλοιον, ὡς ἐν τῇ γενέσει τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπου βλέπομεν αὐτὸν κρατοῦντα πέλεκυν ὅπως σχίσῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ Διός.

Β' Ἑστία.

Ἡ Ἑστία κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην τοῦ ὀνόματος σημασίαν εἶναι ἡ θεὰ τῆς ἐστίας, ἡ αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἐστία, μετὰ πάσης αὐτῆς τῆς ἱερότητος. Ἐκ τῆς ἀπλῆς ταύτης ιδέας παρήχθησαν ἐν Ἑλλάδι θρησκευτικαὶ καὶ κοσμογραφικαὶ ἔννοιαι, ὧν ἐξηγήσωμεν τὴν καταγωγὴν καὶ ἀναζητήσωμεν τὸν σύνδεσμον.

Παρ' Ὀμήρῳ ἡ «ἰστίη» εἶναι ἀντικείμενον θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ ἐπικαλοῦνται αὐτὴν ὡς μάρτυρα τῶν ὅρκων μετὰ τοῦ Διός, οἱ δὲ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς τιθέμενοι εἶναι ἀπαραβίαστοι ¹. Ἀλλὰ παρὰ τῷ ποιητῇ τὸ ἱερὸν ὄνομα «ἰστίη» ² δὲν δεικνύει εἰσέτι αὐτὴν θεάν. Ἡ Ἑστία δὲν φαίνεται προσκλήσασα διακριτικὴν προσωπικότητα ἀλλ' ἢ εἰς τοὺς μεθομηρικὸς χρόνους. Τῆς προσωπικότητος ταύτης βραδέως ἐν τῇ ἐλληνικῇ φαντασίᾳ σχηματισθείσης ἔπεται, ὅτι ὁ ποιητικὸς μῦθος τῆς θεᾶς τῆς ἐστίας εἶναι πτωχότερος τοῦ τῶν ἄλλων θεοτήτων τοῦ Ὀλύμπου.

Ἐν πρώτοις ἡ Ἑστία ἐπιφαίνεται περιβεβλημένη ἀνθρωπομορφικὸν χαρακτῆρα ἐν τῇ θεογονίᾳ τῇ ἀποδιδομένη τῷ Ἡσιόδῳ καὶ ἐν τοῖς ὁμηρικῶς ὕμνοις. Ἐν ἐκείνῃ λέγεται θυγάτηρ τῆς Ρέας καὶ τοῦ Κρόνου, καὶ τὸ πρῶτον αὐτῶν τέκνον ³. Βραδύτερον οἱ ποιηταὶ ἐτίμων ἐν αὐτῇ τὴν πρωτότοκον (πρώταν), τὴν πρεσβυτάτην (πρέσβειραν) τῶν θεοτήτων τὰ δὲ ἦθη τῆς λατρείας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου οὐ παύονται ὑποδεικνύοντα τὰ ἀποδιδόμενα αὐτῇ πρωτεῖα ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τῶν θείων ὄντων. Ἐν Ὀλυμπίᾳ, λέγει ὁ Πausanias «θύουσιν Ἑστίᾳ μὲν πρώτῃ» ⁴. Ἡ παροιμιώδης ἔκφρασις «ἄφ' Ἑστίας» ἀναμνησκει, ὅτι ἡ Ἑστία ἐλάβανε τὰς ἀπαρχὰς πασῶν τῶν θυσιῶν,

¹ Ὀδύσ. Ε, 159. Υ, 231 κτλ.

² Ἡ Ἑστία, ὡς σύνθηρος ἀντικείμενον, καλεῖται παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδύσ. Ζ, 305. Η, 153) ἐσχάρῃ.

³ Θεογον. 453. Ὑμν. Δ' εἰς Ἀφροδ. 22. ΚΘ', 13.

⁴ Πausan. Ε', 14, 4.

καὶ ὅτι ἐν ταῖς εὐωχίαις αἱ πρῶται σπονδαὶ ἐγίγνοντο πρὸς τιμὴν αὐτῆς. Ἀδελφὴ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τῆς Δήμητρος, τοῦ Ἄδου καὶ τοῦ Ποσειδῶνος ἡ Ἑστία ἔνεκα τῆς πρωτοτοκίας κατεῖχεν ὑψηλότεραν θέσιν τῆς τῶν μεγάλων τούτων θεοτήτων καὶ ἐκέκτητο ἐπ' αὐτῶν εἰδὸς τι πρωτοκαθεδρίας. Ὁ βίος αὐτῆς εἰς ἓνα καὶ μόνον μῦθον περιορίζεται. Λέγεται, ὅτι ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Ἀπόλλων ἐπεζήτησαν τὴν μετ' αὐτῆς ἔνωσιν, ἀλλ' ἡ αἰδοίη» παρθένος ἀντέστη εἰς τὰς παρακλήσεις αὐτῶν. Καταδιωχθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐραστῶν, κατέφυγεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Διός :

ᾧμοσε δὲ μέγαν ὄρκον, ὃ δὴ τετελεσμένος ἐστίν,
ἀψαμένη κεφαλῆς πατρὸς Διὸς αἰγιόχοιο,
παρθένος ἔσσεσθαι, πάντ' ἥματα . . .¹

Τὸν διπλοῦν τοῦτον χαρακτῆρα τῶν θείων πρωτείων τῆς Ἑστίας καὶ τῆς αἰωνίας παρθενίας θὰ κατανοήσωμεν καθορίζοντες τὰς οὐσιώδεις περὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς συναπτομένης ἐννοίας. Πρὸς ὅρισμὸν τῶν ἐννοιῶν τούτων, πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὰ αἷτια, δι' ἃ ἀπεδίδετο τῇ ἐστία, ἥς ἡ Ἑστία εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἡ προσωποποιήσεις, ἱερὸς χαρακτήρ. Τίς ἦτο λοιπὸν ἡ πρώτη σημασία τῆς λέξεως ἐστία; Ἡ λέξις αὕτη ὑπὸ τὸν δωρικὸν ἰδίᾳ τύπον αὐτῆς, *Φιστία*, ἐτυμολογεῖται ὡς τὸ λατινικὸν *Vesta*, ἐκ τοῦ σανσκριτικοῦ θέματος *vas*. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο ἔχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ γλῶσσῃ δύο ὅλως διαφόρους ἐννοίας. Ὅτε μὲν σημαίνει «κατοικῶ», ὅτε δὲ «λάμπω». Οἱ γλωσσολόγοι πειραθέντες νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν ἐτυμολογίαν τῆς ἐλληνικῆς λέξεως ἐστία διεμοιράσθησαν μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν τῆς ρίζης *vas*², ὥστε ἡ φιλολογία δὲν δύναται νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα ἀκριβῶς. Ἀλλὰ ὑπὸ μυθολογικὴν ἔποψιν φαίνεται ἡμῖν πιθανωτέρα ἡ δευτέρα σημασία, ὡς ἐπαναφέρουσα ἡμᾶς εἰς ἰδέας ἀρχαιοτέρας³. Τὸ νὰ καταστήσωσι τὴν ἐστίαν οἰκιακὸν σύμβολον, ὑποθέτει βαθμὸν τινα σκέψεως καὶ ἀφαιρέσεως· ἀρκεῖ τοῦναντίον ν' ἀνοίξῃ τις τοὺς ὀφθαλμούς, ὅπως ἐκπλαγῇ ἐκ τοῦ φέγγους τῆς «λαμπρᾶς» φλογός, ἣτις φωτίζει καὶ θερμαίνει. Φαίνεται λοιπὸν ἡμῖν ὅτι οἱ πρῶτοι Ἕλληνες οἱ δόντες ὄνομά τι τῇ ἐστία, εἶδον

¹ Ὑμν. Ὀμηρ. Δ', 21 καὶ ἐφ.

² G. Curtius, *Gründzüge der Griech. Etym.* σ. 399, ἐκδ. 5η.

³ Τὴν ἐναντίαν γνώμην ὑποστηρίζει ὁ κ. Th. H. Martin ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ μελέτῃ ἐπὶ τῆς κοσμογραφικῆς σημασίας τοῦ μύθου τῆς Ἑστίας *Mém. Acad. Inscript. t. XXVIII*), ἐξ ἧς πολλὰ ἠρύσθημεν.

αὐτῇ τοῦτο, οὐχὶ τόσοι ἐρειδόμενοι εἰς τὸν ἀκίνητον λίθον τὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατοικίας ἱστάμενον καὶ χρησίμῳ ὅπως ὑποβαστάζῃ τὸ πῦρ ἀλλ' εἰς τὸ πῦρ αὐτό. Μήπως αὐτὸ τὸ πῦρ δὲν ἦτο ἱερόν; Ἐν αὐτῷ δὲν κατῴκει ἡ θεότης, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ δημῳδαὶ παραδόσεις αἱ διορῶσαι ἐν τῷ ψόφῳ τῆς φλογός, ὅτε μὲν μειδίαμα, ὅτε δὲ ἀπειλὴν τῆς Ἑστίας¹; Τὸ οἰκιακὸν τοῦτο πῦρ, ἔσχε, καθάπερ καὶ πάντα τὰ ἄλλα, οὐρανίαν καταγωγὴν· ἄλλως τε τὸ πῦρ ἐπὶ τῶν κοινῶν βωμῶν ἀνήρχετο εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς κομιστῆς τῶν εὐχῶν καὶ τῶν προσφορῶν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες οὕτω συνεκοινωνοῦν μετὰ τῶν ἐν τῷ αἰθέρι θεῶν. Ἐν τῇ θυσίᾳ ἡ γένεσις καὶ ἡ λαμπρὰ ἐνέργεια αὐτοῦ ἦσαν αἱ ἀναπόσπαστοι συνῆται τῆς λατρείας τῶν ἄλλων οὐρανίων δυνάμεων, αἵτινες τῇ αὐτοῦ μόνον προσκλήσει παρεγγίνοντο· πρώτη τῶν θεῶν ἀπεκάλυψε τὴν παρουσίαν αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, ἔσως δὲ διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἑστία ἐτίθετο ἐν ἀρχῇ τῆς θείας γενεαλογίας. Ὁμοίως ἐν ταῖς Βέδαις, Ἀγνί, ὁ θεὸς τοῦ βωμοῦ, ἀρπάζει ἐνίοτε τὴν πρώτην τάξιν, ἀνήκουσαν συνήθως τῷ Ἴνδρᾳ, καὶ καθίσταται ἡ ἀνωτέρα θεότης τῶν Ἀρίων. Ἡ ἱερὰ τῆς λέξεως ἐστία σημασία φαίνεται ἡμῖν ἀπονεμομένη πρὸς τὸ διὰ τὰς θυσίας ἀναπτόμενον πῦρ. Τὸ τοιοῦτο δὲν εἶναι καθαρὰ ὑπόθεσις. Διέμειναν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς τῶν Ἑλλήνων δοξασταῖς ἀναμνήσεις τινὲς τῆς ἀρχαίας ταύτης ταυτότητος τῆς ἐστίας πρὸς τὴν ἀκτινοβόλον ἐστίαν τοῦ βωμοῦ.

τῇ δὲ πατὴρ Ζεὺς δῶκε καλὸν γέρας ἀντὶ γάμοιο,
καὶ τε μέσῳ οἴκῳ κατ' ἄρ' ἔζετο πῖαρ ἐλοῦσα.
πᾶσιν δ' ἐν νηοῖσι θεῶν τιμάσχος ἐστὶ²

Ἐν παντὶ δηλαδὴ ἱερῷ ἀντεπροσώπει τὸ ἱερόν πῦρ, τὸ καῖον πρὸς τιμὴν τῆς θεότητος τῆς κατοικούσης ἐν αὐτῷ. Ἐν Δελφοῖς ὁ βωμὸς αὐτῆς ἦτο ἡ «κοινὴ ἐστία» τῶν Ἑλλήνων ἀπ' αὐτοῦ ἡναπτον τὸ πῦρ τῶν ναῶν, ὅτε τοῦτο ἐσθέννυτο³. Ὁ συνδυασμὸς τῆς Ἑστίας καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως⁴,

¹ Ἀριστοτ. Μετεωρ., Β' 9.

² Ὑμν. Ὀμηρ. Δ' 29 ἐφ.

³ Πλούτ. Ἀριστ. 20.

⁴ Ὁ Φειδίας ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς παρὰ τὸν Ἑρμῆν ἔπλασε τὴν Ἑστίαν (Παυσ. Ε', 14, 8). Βλ. τὴν βάσιν τοῦ τρίποδος (βωμοῦ τῶν δώδεκα θεῶν) τοῦ ἐν τῷ Λούβρῳ. Fröhner, Notice sur la sculpture antique, I, σ. 5 καὶ 6. Ἀρ. 198—199: διπλῇ κεφαλῇ Ἑρμοῦ καὶ Ἑστίας.

τὴν αὐτὴν μαρτυρεῖ ἔννοιαν. Ὁ Ἑρμῆς ἦτο ἀληθῶς ὁ ἐφευρέτης τῶν θυσιῶν, ἀνάψας ἐπὶ τῆς γῆς τὸ πρῶτον πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν πῦρ.

Εἰς τὰς ἀρχαίους τῆς Ἑλλάδος κατοικίας ἡ ἐστία δὲν ἦτο χρήσιμος μόνον εἰς τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας τοῦ βίου, ἀλλ' ἦτο προσέτι ὁ βωμός, ἐφ' οὗ ἔθουν εἰς τοὺς ἐφεστίους θεοὺς· θὰ ἦτο λοιπὸν ἱερὰ ὡς ἡ ἐστία τῶν δημοσίων θυσιῶν. Ὅθεν κατεῖχε τὴν αὐτὴν καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ πῦρ θεσιν· ἦτο ἀκριβῶς εἰς τὸ κέντρον τῆς οἰκίας, ἥς ὁ ὄροφος ἦτο διάτρητος, ὅπως ἐξέρχεται ὁ καπνός. Ὅτε ἡ ἐστία μετεμορφώθη εἰς θεῖον πρόσωπον, τὸ ἱερὸν κέντρον περὶ ὃ συνηθροίζετο ἡ οἰκογένεια κατέστη ἡ διαμονὴ τῆς Ἑστίας, τῆς ἐδρευούσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκίας, ἥτις εἶναι οὕτως ἡ πρώτη τῶν θεοτήτων τῆς οἰκογενείας, ἡ διδάξασα τοὺς ἀνθρώπους νὰ οἰκοδομῶσι κατοικίας, ἡ παρέχουσα αὐτοῖς πάντα ἀγαθὰ τοῦ οἰκιακοῦ βίου¹. Ἐν Ἑλλάδι, τῆς πόλεως παριστώσης τὴν εἰκόνα μεγάλης οἰκογενείας, πᾶσα πόλις εἶχε τὴν κοινὴν αὐτῆς ἐστίαν, ἐν ᾗ διετήρουν ἄσβεστον πῦρ πρὸς τιμὴν τῆς Ἑστίας, θρησκευτικοῦ κέντρον τοῦ δημοσίου βίου. Ἡ Ἑστία τοῦ Πρυτανείου ἀντικατέστησε τὴν ἀρχαίαν ἐστίαν τοῦ Βασιλέως². Ἀσυλον ἱερὸν τῶν οἰκετῶν, τόπος ὑποδοχῆς διὰ τοὺς ξένους καὶ τοὺς πρέσβεις, τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο σχήματος κυκλοτεροῦς εἶχεν ἐν τῷ κέντρῳ βωμόν τῆς Ἑστίας, ἐν ᾧ ἔκαιεν ἀπαύστως τὸ πῦρ τῆς πόλεως. Ἦτο τὸ πῦρ, ὅπερ ἔφερον εἰς τὰς στρατείας· ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ ἐστίᾳ τῆς μητρὸς πατρίδος οἱ ἄποικοι ἤρχοντο ν' ἀνάψωσι τὴν φλόγα τὴν ὠρισμένην, ὅπως μετενεχθῇ εἰς τὴν νέαν αὐτῶν κατοικίαν.

Ἐκ τοῦ στενοῦ περιβάλλου τῆς πόλεως ἡ ἰδέα αὕτη ἐπεξετάθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν γῆν, ἥς οἱ Δελφοὶ ἐνομίζοντο ὁ ὀμφαλός, ἦτοι τὸ κέντρον. Τφόντι ἔλεγον, ὅτι δύο ἀετοὶ ἀφ' ἐνὸς ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐκ τῶν δύο ἄκρων τῆς γῆς ἐκ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως συνηγνήθησαν πετῶντες ἐν Δελφοῖς³. Ὑπῆρχε λοιπὸν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ δελφικοῦ Ἀπόλλωνος βωμός Ἑστίας, ἀντικείμενον ἰδίου σεβασμοῦ, ἐν ᾧ ἔθλεπέ τις τὴν «κοινὴν ἐστίαν» τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ κόσμου. «Ἡ ἐστία τῶν Δελφῶν, λέγει ὁ κ. Th. H. Martin⁴, ὑπελαμβάνετο κατέχουσα ἐπὶ τῆς

¹ Διόδωρ. Ε', 68. Καλλιμ. εἰς Δῆλον, 325· εἰς Δήμητραν, 120. Εὐστάθ. εἰς Ἰλιάδα, σ. 735.

² Ἀριστοτ. Πολιτ. Γ', 9, 7.

³ Δίσχόλ. Χρηφ. 1030 καὶ ἐφ.

⁴ Memoire citée (Acad. Inscript. t. XXXVIII, Mém. A', σ. 338).

κυκλοτεροῦς καὶ ὁμαλῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ ὑπὸ τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ θέσιν ὁμοίαν τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, καλουμένης ἔνεκα τούτου μεσομφάλου, ὡς κατεχούσης τὸ μέσον τοῦ ὁρόφου ἐν ταῖς παλαιαῖς τῆς Ἑλλάδος οἰκίαις. Ἐν τῷ ναῷ τῶν Δελφῶν, παρὰ τῇ ἱερᾷ ἐστίᾳ, ἦτο ὁ λίθος ὀμφαλος, ὅστις ἀναμφιβόλως ὑπετίθετο δεικνύων τὸ ἀκριβὲς σημεῖον τοῦ γηίνου δίσκου.» Οὕτως ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα τῆς ἐστίας, ἐξεληθούσα τῆς κατοικίας τῆς οἰκογενείας, ὅπως ἐπεκταθῇ ἀνὰ τὸν κόσμον ὅλον, κατοικίαν τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς, ἀπέκτησεν ἀνεπαισθήτως χαρακτῆρα κοσμογραφικὸν μεταβαλόντα παραδόξως τὴν ἀρχικὴν φύσιν τῆς θεότητος ταύτης. Αἱ δημῳδεῖς δοξασίαι τῶν Ἑλλήνων, οἷας ἀπαντῶμεν ἐκφραζομένας παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ, δὲν ἀπέδιδον τῇ γῇ σχῆμα σφαιρικόν: εἶκαζον αὐτὴν δίσκῳ, οὗτινος ἡ περιφέρεια περιβάλλεται ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ὠκεανοῦ καὶ ὃν καλύπτει ὁ στερεὸς οὐράνιος θόλος. Αἱ δοξασίαι αὗται ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ Πλουτάρχου· ἔλεγον τότε, ὅτι ἡ φιλόξενος τράπεζα, ἐστία ὑπὸ τινων καλουμένη, ἐφαίνεται αἰμίμημα γῆς»¹.

Ἡ φιλόξενος αὕτη τράπεζα, περὶ ἧς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ κυκλοτερὴς τρίπους τράπεζα, ἀρχικὴ τράπεζα τῶν Ἑλλήνων, ἧς ὁ δίσκος ἀπεμιμείτο ἀκριβῶς τὸ σχῆμα τοῦ γηίνου δίσκου. Ἡ ὠρισμένη ἐν Δελφοῖς θέσις εἰς τὴν Ἑστίαν δεικνύει, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι εἰς τὸ πάχος τοῦ δίσκου ὑπάρχει κεντρικὸν πῦρ. Ἡ αἰωνία αὕτη ἐστία, ἀρχὴ πάσης γηίνης ὑπάρξεως, δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ Ἑστία. Ὅθεν εἰκάζουσιν, ὅτι ἡ θεότης αὕτη συνεχέετο πρὸς τὴν Γῆν. Τοῦτο δεικνύει καὶ αὐτὸ τὸ σχῆμα τῶν εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένων οἰκοδομῶν. Ἐν Ἑλλάδι τὰ Πρυτανεῖα, ἔνθα διεστήρουν τὸ πῦρ τῆς Ἑστίας, ἦσαν οἰκοδομαὶ κυκλοτερεῖς. Ἐν Ῥώμῃ ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς Vesta, ἦτο ὡσαύτως κυκλοτερὴς περίβολος, ἔχων ἐν τῷ κέντρῳ τὸν βωμόν, ἐφ' οὗ ἔκαie τὸ ἱερὸν πῦρ, περιβαλλόμενος ὑπὸ κιόνων ὑποβασταζόντων θόλον²: εἰκὼν τῆς κυκλοτεροῦς καὶ ὁμαλῆς γῆς, ἐχούσης τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς ἐστίας ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς, καὶ τὸν οὐράνιον θόλον ἄνωθεν³. Ἡ ταυτότης αὕτη τῆς Ἑστίας μετὰ τῆς Γῆς οὐδαμῶς εἶναι ὁψία ἐφεύρεσις τῆς κοσμολογικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἰδρῦθη ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. Ὁ Εὐριπίδης λέγει,

¹ Πλούτ. Συμποσ. Ζ, 4.

² Ὁβιδ. Fast VI, 280. Πλουτ. Νουμ. ΙΑ'.

³ Προμν. σύγγραμμα τοῦ κ. H. Martin.

καὶ Γαῖα μήτηρ, Ἑστίαν δὲ σ' οἱ σοφοὶ
βροτῶν καλοῦσιν ἡμένην ἐν αἰθέρι.¹

Οἱ δὲ σοφοί, περὶ ὧν ἀναφέρει ὁ ποιητής, εἶναι ἀναμφιβόλως οἱ Ὀρφικοί, ὧν ἀναπαριστᾷ συχνάκις τὰς ἰδέας, οἵτινες, ἂν καὶ δὲν ἦσαν οἱ ἰδρυταὶ τῆς δοξασίας ταύτης, συνέτεινον ὁμῶς πρὸς διάδοσιν αὐτῆς². Ἐν τοῖς ὕμνοις, πιστῶς διαφυλάξασι τὴν παράδοσιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ἡ Ἑστία θυγάτηρ τοῦ ἰσχυροῦ Κρόνου διαμένει ἐν τῇ κεντρικῇ κατοικίᾳ τοῦ αἰωνίου πυρός, διαμονῇ τῶν μακάρων, εἶναι δὲ ἅμα τὸ στερεὸν στήριγμα τῶν θνητῶν³. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς καὶ τοῖς Πυθαγορείοις, οἵτινες πολλὰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλους ἔχουσιν, ἡ σημασία τῆς Ἑστίας εὐρύνεται ἔτι. Δὲν εἶναι μόνον ἡ γῆ ἡ κατέχουσα ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῆς τὸ πῦρ, πηγὴν τῆς ζωῆς· εἶναι ἡ γῆ θεωρουμένη ἐν τῇ θέσει, ἣν κατέχει ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ σύμπαντος. Ὁ θρόνος τῆς Ἑστίας εἶναι ἡ «κεντρικὴ ἔδρα τοῦ κόσμου», ἡ δ' ἔδρα αὕτη ἦν ἀκίνητος. «Μένει γὰρ Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη», λέγει ὁ Πλάτων⁴. Εἶναι λοιπὸν ἡ γῆ, κειμένη ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κόσμου, στερεὰ καὶ ἀκίνητος, ἐν ᾗ τὰ ἄλλα οὐράνια σώματα ἐκτελοῦσι τὰς περιστροφὰς αὐτῶν. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς Ἑστίας ἐπεξηγεῖ ἐν μέρει τὸν σχετικὸν τῆς παρθενίας αὐτῆς μῦθον, ὅστις δὲν εἶναι παλαιός. Ἐὰν ἡ Ἑστία εἶναι θεὰ παρθένος, δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον, διότι τὸ πῦρ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν καθαρὸν στοιχεῖον· εἶναι διότι ἡ γῆ, ἕνεκα τῆς στερεότητος αὐτῆς, δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ κινητὰ στοιχεῖα τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ Ἀπόλλων, ὁ ἥλιος, ὁ ὅλην τὴν ἡμέραν ἔρωτικῶς θαυμάζων αὐτήν, οὐδέποτε δύναται νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτῆς καταδεδικασμένος νὰ διατρέχῃ ἀπαύστως τὸν οὐράνιον θόλον, πλησιάζει ἐκάστην ἐσπέραν τὴν Ἑστίαν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ φθάσῃ αὐτήν, διότι βυθίζεται εἰς τὸν Ὠκεανόν. Οὕτω καὶ ὁ Ποσειδῶν, ὁ ἀγαπῶν τὴν Ἑστίαν, τὴν διαβρεχομένην ὑπὸ τῶν κυμάτων αὐτοῦ, μόλις ἐπιψαύει τοῦ θεῖου αὐτῆς σώματος : εἶναι δὲ ἀπηγορευμένον νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν κόλπον τῆς γῆς, μέχρι τῆς πηγῆς τοῦ πυρός, ἐν ᾗ διαμένει ἡ θεά. Οἱ Στωϊκοὶ ἐξέφρασαν παραπλησίαν ταύτης ἰδέαν, λέγοντες ὅτι ἡ Ἑστία εἶναι παρθένος, διότι ἡ ἀκίνησία οὐδὲν ἡδύνατο νὰ γεννή-

¹ Μακρόβ. Κρον. Α', 23, 8. Ἀριστοτ. περὶ Κόσμου 2.

² Βλ. Nägelsbach, Nachhomer, Theol. σ. 454.

³ Ὑμν. Ὀρφ. 84, καὶ 27, 1, 9.

⁴ Φαίδρ. σ. 247 α.

ση¹. Τούναντιον οί Πυθαγόρειοι, ὡς ὁ Φιλόλαος, δὲν συνεφώνουν μὲ τὴν γενικὴν παράδοσιν, ὅτε διὰ τοῦ «Ἑστία κόσμου» ἐνόουν οὐχὶ αὐτὴν ταύτην τὴν γῆν, εἰς ἣν ἀπέδιδον κίνησιν, ἀλλὰ σωρὸν πυρὸς ἀκίνητον ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ σύμπαντος². Αἱ σχέσεις αὗται τῶν ἰδεῶν ἐξηγοῦσι πῶς ἡ Ἑστία συνανεμίγη μετὰ τῶν ἄλλων θεοτήτων τῆς γῆς, τῆς Γαίας, Δήμητρος καὶ Κυβέλης. Παρίστων αὐτὴν ἐνόητε ὡς τὴν Κυβέλην, γυναῖκα κρατοῦσαν ἐν τῇ χειρὶ τύμπανον, εἰκόνα τοῦ κυκλοτεροῦς σχήματος τῆς γῆτιν σφαίρας³. Ἦτο ὡς ἡ Δημήτηρ, ἡ ἀθάνατος τοῦ βίου πηγὴ ἡ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἀναπτυσσομένη. Ἡ ταυτότης αὐτῆς μετὰ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν εἶναι ἴσως ἐκ τῶν αἰτίων, δι' ἃ ἐνομισθῇ ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ σεβασμιωτάτη τῶν θεοτήτων.

Ἐν γένει ἡ Ἑστία ὑπεδήλου ἀλληλοδιαδόχως καὶ διὰ σειρᾶς ἰδεῶν, ὧν ὁ κύκλος ἀδιαλείπτως ἠρύνετο, τὴν ἐστίαν κειμένην ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ βωμοῦ, τὴν ἐστίαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκίας, τῆς πόλεως, τῆς Ἑλλάδος, τὸ κεντρικὸν πῦρ τῆς γῆς, αὐτὴν τὴν γῆν τέλος στερεάν καὶ ἀκίνητον τοῦ σύμπαντος ἐστίαν. Διακρίνεται τῶν ἄλλων θεοτήτων τοῦ πυρὸς διὰ τε τῶν κοσμογραφικῶν ἰδεῶν τῶν προσαρτωμένων τῷ ὀνόματι αὐτῆς, καὶ διὰ τῆς ἡθικῆς ἰδέας τῆς στασιμότητος καὶ ἀγιότητος τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, οὕτινος εἶναι τὸ σύμβολον.

Τῆς μυθολογικῆς προσωπικότητος τῆς Ἑστίας βραδέως ἀναπτύχθεισης, ὁ τεχνικὸς αὐτῆς τύπος δὲν ἀνέρχεται εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀναμφιβόλως δὲν ἔσχεν ἄγαλμα, ἠρκοῦντο δὲ θύοντες αὐτῇ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ἐφ' οὗ ἔκαie τὸ ἱερὸν αὐτῆς πῦρ, ὡς ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἑρμιόνης⁴. Οὐδεμία τῶν παραστάσεων τῆς θεᾶς ἀπεδίδετο εἰς τὴν σμίλῃν τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν, αὗται δὲ ἦσαν ὀλίγισται. Οἱ ἀρχαῖοι ἀναφέρουσιν ἄγαλμα τῆς Ἑστίας ἐν τῷ πρυτανείῳ τῶν Ἀθηνῶν ἕτερον, ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀποδιδόμενον Γλαύκῳ τῷ Ἀργεῖῳ, ἕτερον ἐν Πάρῳ ἐργασίας ἀξιολόγου ἀφιερῶθαι ὑπὸ τοῦ Τιθερίου εἰς τὸν ναὸν τῆς Ὁμονοίας⁵, ἐν Ῥώμῃ τέλος ἄγαλμά τι τῆς Ἑστίας ἔργον τοῦ Σκόπα. Ἡ θεὰ ἐκάθητο, ὡς ἀρ-

¹ Cornut. Περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως. KZ', σ. 157, ἔκδ. Osann.

² Στοβ. Ἐκλογ. Φυσ. Δ', 23. Βλ. Bæckh, Φιλόλαος, σ. 90 καὶ ἐφ. καὶ τὴν ἀνωτέρω μνημον. μελέτην τοῦ Th. H. Martin.

³ Σουΐδας, λέξ. Ἑστία.

⁴ Πausan. Β', 35, 2.

⁵ Πausan. Α', 18, 3. Ε', 26, 2. Δίων Κάσσιος, 55, 9.

μόζει εἰς τὸν ἄξιοπρεπῆ καὶ μόνιμον χαρακτήρα αὐτῆς, περὶ δὲ τὸ ἄγαλμα ἦσαν δύο λυχνοστάται, ὑποβά-
στάζοντες τὰς λαμπάδας τὰς ὑποδηλού-
σας τὴν πυρίνην αὐτῆς φύσιν ¹. Καθημένη
ἐπὶ θρόνου ἢ ὀρθία ἢ Ἑστία εἶναι πάντο-
τε ἐν καταστάσει πλήρους ἀκινήσιας ἀν-
ταποκρινομένης πρὸς τὴν ἰδέαν, ἣν εἶχον
περὶ τῆς θεότητος αὐτῆς. Ἡ Vesta τοῦ
μεγάλου Ἰουστινιάνη, πιθανώτατα ἐλλη-
νικῆς καταγωγῆς ², εἶναι τὸ κάλλιστον
τῶν ἀγαλμάτων τῆς θεᾶς ταύτης τῶν μέ-
χρι ἡμῶν διασωθέντων (Εἰκ. 49). Ἡ
ἀπλῆ περιβολὴ ἢ καλύπτουσα αὐτὴν ὅλην,
ἢ ἀκαμψία τοῦ ὑφάσματος τοῦ χιτῶνος
αὐτῆς, ὁ ἐπὶ τῶν ὤμων πίπτων πέπλος,
ἢ ἡμελημένη κόμη, ἢ αὐστηρὰ ὄψις, πάν-
τα συντελοῦσι πρὸς ἀπεικόνισιν θρησκευ-
τικῆς σοβαρότητος. Ὁ ἀριστερὸς βρα-
χίον ὁ δεικνύων τὸν οὐρανόν, ἐξ οὗ κατ-
ῆλθε τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς ἐστίας, δίδει μό-
νον φαινομενικὴν τινα κίνησιν εἰς τὴν
ἡρεμον ταύτην παράστασιν ³.

Εἰκ. 49.

¹ Plin. Hist. Nat. XXXVI, 25, ἐκδ. L. Jahn. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀναγινώ-
σκομεν «lampteras» καὶ οὐχὶ «campteras» μετὰ τοῦ L. Jahn καὶ Welcker
(Alte Denkmäler, 5, 12, καὶ ἐφ.).

² Βλ. τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἀρ. 338α τοῦ Denkmäler der alter Kunst, τ. II. τοῦ
Müller-Wieseler, οὗ ἀναπαρίσταται ἐνταῦθα ἡ εἰκών.

³ Διὰ πληρεστέρας ἐπὶ τῶν παραστάσεων τῆς Ἑστίας πληροφορίας, βλ. ἰδίᾳ
τὸ σύγγραμμα τοῦ M. Preuner, Hestia-Vesta (σ. 169—186), τὸ νεώτατον
καὶ τελειότατον περὶ τῆς θεᾶς ταύτης πραγματευόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΑΡΗΣ

Ἐὰν οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τοῦ προσώπου, ὅπερ ὁ Ἀρὴς διεδραμάτιζεν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς δοξασταῖς ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἰλιάδος, ἐὰν δηλαδὴ ὁ Ἄρὴς ἦτο πάντοτε ὁ θεὸς τοῦ πολέμου, ἀλλ' ὅμως δυσχερεστάτη εἶναι ἡ ἀκριβὴς ἐξήγησις τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου αἱ εἰκασταὶ εἶναι πλείονες τῶν ἀποδείξεων. Οἱ περὶ τὴν ἐλληνικὴν καὶ Ἰνδικὴν φιλολογίαν ἀσχολούμενοι, οἱ ἀναλύσαντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἄρεως καὶ πειραθέντες νὰ ὀρίσωσι τὴν σημασίαν αὐτοῦ κατέληξαν εἰς ποικίλα καὶ εἰς δυσχέρειαν ἄγοντα συμπεράσματα. Ἡ νεωτάτη τῶν ἐτυμολογιῶν τούτων, ἡ ὑπὸ τοῦ Max Müller προταθεῖσα καὶ ἀσπαστὴ γενομένη ὑπὸ τοῦ κ. Cox, φαίνεται ἡμῖν καὶ ἡ πιθανωτάτη¹. Ὁ Max Müller ἐτυμολογεῖ τὸ ὄνομα τοῦ ἐλληνικοῦ θεοῦ Ἄρεως (Αἰολικῶς Ἄρεως), ὡς καὶ τὸ τοῦ λατινικοῦ Mars, ἐκ τῆς ῥίζης τοῦ σανσκριτικοῦ mar², ἐξ οὗ παρήχθη ἐν τῇ Βεδικῇ μυθολογίᾳ τὸ ὄνομα τῶν Μαρούτς, θεοτήτων τῆς καταιγίδος. Φιλολογικῶς λέγει, Μαρούτ, ἡ καταιγίς, εἶναι «ὁ θραύων ἢ ὁ συντρίβων». Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, μὴ δυναμένη νὰ ἔχῃ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἰμὴ ἀξίαν εἰκασίας συμφωνεῖ πρὸς τὸν κατὰ παράδοσιν χαρακτήρα τοῦ ἐλληνικοῦ Ἄρεως. Τφόντι εὐκόλως κατανοεῖ τις, πῶς ὁ θεὸς ὁ ἐπιφέρων ἐν τῷ οὐρανῷ τὰς φοβερωτάτας ἀνατροπὰς, ὁ ἀπολύων τὸν πόλεμον, κατέστη ἐπὶ τῆς γῆς ὁ θεὸς τῶν μαχῶν καὶ τῶν λυσσῶδων συμπλοκῶν. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ μύθου τοῦ Ἄρεως θέλει καταφανῆ ὁ σύνδεσμος τῶν δύο τούτων ἰδεῶν ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ.

Υἱὸς τοῦ Διὸς ὁ Ἄρὴς ἐγεννήθη ἐν ταῖς οὐρανίαις χώραις· ἀλλ'

¹ Nouvelles leçons sur la science du langage, II, σ. 36 τῆς γαλλ. μεταφρ. Cox, Mythol. of the Aryan nations, II, σ. 253.

² Περὶ τῆς ἰδίας ῥίζης βλ. A. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprach. I, 376. Corssen, ὁμ. II, σ. 1—35. Leo Meyer, V, 387. Ἑτεραι ἐτυμολογίαι ἐδόθησαν ὑπὸ τοῦ Welcker, Griech. Götterlehre, I, 445, καὶ Gerhard, Griech. Mythol., § 347, 1—3.

ὅμως εἶναι ἅμα καὶ υἱὸς τῆς Ἥρας, τῆς θεᾶς, ἥς τὸ φίλερι ἦθος προσωποποιεῖ τὰς ἀτμοσφαιρικὰς ταραχάς. Μετέχει τῆς φύσεως τῆς μητρός, μητρός τοι μένος ἐστὶν ἀσχετον, οὐκ ἐπεικτόν,
Ἥρης¹

Ἡ ἐν ταῖς μάχαις ἐπέμβασις αὐτοῦ συνοδεύεται πάντοτε ὑπὸ φοβερᾶς ταραχῆς. Ὄταν περιγράφη αὐτὴν ὁ ποιητής, λαμβάνει πάσας τὰς εἰκόνας ἐκ τῆς τρικυμίας. Πληγωθεὶς ὑπὸ τοῦ Διομήδους ὁ Ἄρης ἐκβάλλει κραυγὴν ἴσῃ πρὸς ἑννέα ἢ δέκα χιλιάδων μαχομένων ὅπλιτων, ἡ δὲ κραυγὴ αὕτη καταφοβίζει τοὺς Ἑλλήνας καὶ τοὺς Τρῶας. Ὄταν ἀνέρχεται εἰς τὸν Ὀλυμπον,

Οἷη δ' ἐκ νεφέων ἑρεβεννὴ φαίνεται ἄηρ
καύματος ἕξ ἀνέμοιο δυσάεος ὀρνυμένοιο,
τοῖος Τυδεΐδῃ Διομήδεϊ χάλκεος Ἄρης
φαίνεθ' ὁμοῦ νεφέεσσιν ἰὼν εἰς οὐρανὸν εὐρύν.²

Ὄταν πίπτῃ τρωθεὶς ὑπὸ τοῦ λίθου, ὃν ἔρριψε κατ' αὐτοῦ ἡ Ἀθηνᾶ
ἐπτά δ' ἐπέσχε πέλεθρα πεσών, ἐκόνισε δὲ χαιτάς,
τεύχεα τ' ἀμφαράβησε³

Αἱ εἰκόνες αὗται δὲν ἀναμιμνήσκουσι τὰ φοβερὰ τῆς καταιγίδος φαινόμενα, τὸ οὐράνιον δρᾶμα, ἐν ᾧ πολλοὶ μὲν θεοὶ λαμβάνουσι μέρος, ἀλλ' ὁ Ἄρης πρωταγωνιστεῖ; Ὁ θεὸς οὗτος ἔχει ἄλλως τε ἐπὶ τῆς γῆς σημαντικὴν διαμονήν, τὴν Θράκην. Ἡ διαμονὴ αὕτη τοῦ Ἀρεως, ὑπέδειξεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων τὴν κοιτίδα τῆς θρησκείας αὐτοῦ, μετενεχθείσης ἴσως εἰς Βοιωτίαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων καὶ πολεμικῶν ἀποίκων τῆς βορείας Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Preller⁴, ἡ Θράκη, ἐν τῇ μυθολογικῇ γλώσσῃ, δηλοῖ διὰ γενικοῦ τρόπου τὴν τραχεῖαν χώραν τοῦ βορρᾶ, ἐξ ἧς ἔρχονται αἱ πάχνηαι τοῦ χειμῶνος, χώραν τοῦ Βορέου καὶ τῶν τρικυμιῶν. Δι' αὐτὸ ὁ Ἄρης ἀγαπᾷ νὰ διαμένῃ ἐκεῖ, ἐν ᾧ ὁ Ἀπόλλων θεὸς τοῦ φωτός, οὐτινος ἡ λάμψις ἔχει ὡς ὅρον τὴν ἀτμοσφαιρικὴν γαλήνην, κατοικεῖ ἐπέκεινα τῆς πατρίδος ταύτης τῶν καταιγίδων.

Ἐν πάσαις ταῖς ἀρίαις μυθολογίαις οἱ θεοὶ οἱ σκοτιζόντες τὸν οὐρανὸν ὑπολαμβάνονται ἐχθροὶ τῶν θεοτήτων τοῦ λάμποντος οὐρανοῦ.

¹ Ἰλιάδ. Ε, 892.

² Ἰλιάδ. Ε, 864. Υ, 51.

³ Ἰλιάδ. Φ, 407.

⁴ Griech. Mythol. I, σ. 263.

Τοιοῦτος εἶναι ὡσαύτως ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἄρεως. Οὐδέποτε συγκατηριθμῆθη εἰς τοὺς Τιτᾶνας, ἀποτελεῖ δὲ μέρος τῆς κοινωνίας τοῦ Ὀλύμπου. Ἀλλ' ἐνεκα τοῦ ὀρμητικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος μισεῖται ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀθανάτων :

ἔχθιστος δέ μοι ἔσσι θεῶν οἱ Ὀλύμπου ἔχουσιν
αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη πόλεμοί τε μάχαι τε¹

λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Ζεὺς.

Ἐχθρὰ ἰδίᾳ εἶναι αὐτῷ ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ θεὰ τῆς ἀστραπῆς, ἥτις φυσικῶς ἀντιμάχεται πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς δαίμονας τῆς καταιγίδος. Ἐν Ἰλιάδι ὅτε μὲν ὀπλίζει τὸν βραχίονα τοῦ Διομήδους κατὰ τοῦ θεοῦ ὃν ἀποστρέφεται, ὅτε δὲ αὐτὴ πρὸς αὐτὸν ἐπιτιθεμένη πληγώνει καὶ ἀνατρέπει αὐτὸν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἐν τῷ Ἡσιοδείῳ ἐπεισοδίῳ τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους, ὅτε ὁ Ἄρης λαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἥρωος φονευθέντος υἱοῦ Κύνου, ἡ Ἀθηνᾶ ἀποτρέπει ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ Ἡρακλέους τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ καταφερόμενα κτυπήματα. Ἐνεκα δὲ αὐτῆς ὁ Ἄρης καταπίπτει τετρωμένος². Ἐὰν ὁ Ἄρης ἀθάνατος ὢν οὐδέποτε φονεύηται, πάντοτε νικᾶται ἐν τοῖς ἀγῶσιν, οὐς πρὸς τοὺς λάμποντας θεοὺς συγκροτεῖ. Τὰ τέκνα αὐτοῦ, οὐδόλως μετέχοντα τῆς ἀθανασίας, παριστῶντα δ' ἀναμφιβόλως τὰ διαβατικά καὶ ἐφήμερα φαινόμενα τῆς καταιγίδος, ἧς ὁ πατὴρ αὐτῶν εἶναι ἡ διαρκὴς ἰσχὺς, ἀπόλλυνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῶν ἡλιακῶν θεῶν καὶ ἡρώων. Φλεγύας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Χρύσης (φλόξ χρυσῆ;), ὁ ἥρωος τοῦ κεραυνοῦ, πίπτει τρωθεὶς ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος, οὐτινος ἠθέλησε νὰ πυρπολήσῃ τὸν ναόν³. ἕτερον τέκνον τοῦ Ἄρεως Διομήδης ὁ μυθικὸς βασιλεὺς τῶν Βιστώνων Θρακῶν, οὗ αἱ ἄγριαι ἵπποι ἐτρέφοντο δι' ἀνθρωπίνων σαρκῶν, ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους⁴. Ὁ Κύνος ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Πελοπίας ἢ τῆς Πυρήνης, ἧς τὸ ὄνομα ὑπαινίσσεται τὸ οὐράνιον πῦρ, δὲν εἶναι εὐτυχέστερος ἐν τῇ παραδόξῳ μάχῃ, καθ' ἣν προκαλεῖ τὸν υἱὸν τῆς Ἀλκμήνης. Κατὰ τὴν Ἡσιόδειον ἀφήγησιν, ὁ

¹ Ἰλιάδ. Ε, 890.

² Ἀσπίς Ἡρακλ. 443, 455 καὶ ἐφ.

³ Πινδ. Πυθ. Γ', 14. Παισαν. Θ', 36, 3. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, Γ', 5, 5, ὁ Φλεγύας ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Λύκου καὶ Νυκταίου, θυᾶδος ἀναλόγου πρὸς τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος.

⁴ Ἀπολλόδ. Β', 5, 8. Διόδ. Δ', 15.

Ἡρακλῆς εὐρίσκει τὸν Κύκνον ἀποκατεστημένον μετὰ τοῦ πατρὸς
Ἄρεως ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Παγασαίου Ἀπόλλωνος:

πᾶν δ' ἄλσος καὶ βωμός Ἀπόλλωνος Παγασαίου
λάμπεν ὑπαὶ δεινοῖο θεοῦ τευχέων τε καὶ αὐτοῦ·
πῦρ δ' ὥς ὀφθαλμῶν ἀπελάμπετο¹.

Μετὰ μακρὸν καὶ φοβερόν ἀγῶνα ὁ Κύκνος φονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἡ-
λιακοῦ ἥρωος, μεταμορφοῦται δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς Ἄρεως εἰς κύκνον,
εἰς τὸ κατάλευκον πτέρωμα ἔχον πτηνόν, οὗ τὸ ὄνομα σημαίνει ἴσως
τὴν λάμψιν τῆς ἀστραπῆς². Ἡ πάλη ἥτις ἐξακολουθεῖ μεταξὺ τοῦ
Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἄρεως περατοῦται διὰ τῆς ἡττης τοῦ θεοῦ, ὅστις
τετρωμένος ἀνέρχεται πρὸς τὸν Ὀλύμπον. Κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν,
κεραυνὸς διαχωρίζει τοὺς δύο μαχομένους καὶ τίθησι τέρμα εἰς τὸν
ἀγῶνα αὐτῶν³. Οὐδόλως ἀμφίβολον ὅτι ἐν τῇ μυθικῇ ταύτῃ ἀφηγησεί
πρέπει νὰ διίδη τις μίαν τῶν ἀπείρων ἐκφράσεων τῶν περιπετειῶν
τοῦ δράματος τῆς καταιγίδος, ἐξ οὗ ὁ θεὸς ἥλιος πάντοτε ἐξέρχεται
νικητῆς.

Ἐτεραι παραδόσεις, ἀνάλογοι πρὸς ταύτην παριστῶσιν ἡμῖν τὸν Ἄρη
ὡς θεὸν ἡττηθέντα, οὐτινος ἡ ὀρμητικὴ δύναμις προσδένεται στιγμι-
αῖως ὑπ' ἄλλων οὐρανίων δυνάμεων. Οἱ Ἀλοάδαι δένουσιν αὐτὸν ἰσχυ-
ρῶς καὶ κρατοῦσιν ἐν τῇ φυλακῇ ἐπὶ δεκατρεῖς μῆνας⁴. Οἱ δὲ Ἀλοά-
δαι γίγαντες, ὧν τὸ σῶμα ἔχει ἐννέα πτήχεων πλάτος καὶ εἰκοσιεπτὰ
ὑψος, καὶ οἵτινες ἀπὸ τῆς νεανικῆς αὐτῶν ἡλικίας ἐπειράθησαν ν' ἀ-
νέλθωσιν εἰς τὴν κατοικίαν τῶν θεῶν, σωρεύοντες τὴν Ὀσσαν ἐπὶ τοῦ
Ὀλύμπου καὶ τὸ Πήλιον ἐπὶ τῆς Ὀσσης, εἶναι κατὰ τὴν πιθανωτά-
την ἐρμηνείαν⁵, τὰ κολοσσαῖα νέφη τὰ σχηματιζόμενα περὶ τὰς ἄ-
κρας τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων, ἐν αἷς ἀθροίζονται εἰς ἀπείρους σωρούς.
Ἐὰν ἔνεκα τῆς αἰτίας ταύτης οἱ Ἀλοάδαι εὗρηνται ἀναγκαίως εἰς
σχέσεις πρὸς τὸν Ἄρη, ἔπρεπε νὰ εἶναι ὑπέρταται αὐτοῦ μᾶλλον ἢ
ἐχθροί. Ἀλλ' ὁ μῦθος οὗτος ἐκφράζει ἴσως φαινόμενόν τι τῶν προη-

¹ Ἀσπίς Ἡρακλ. 57 καὶ ἐφ..

² Κατὰ τὸν Forchhammer (Hellenika, 113), ὁ Κύκνος δηλοῖ τὴν χιόνα, ἣ
δὲ ἦρτα αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, τὴν ἀνάλασιν τῆς χιόνος ὑπὸ τῶν ἡλια-
κῶν ἀκτίνων. Περὶ τοῦ μύθου τούτου βλ. καὶ D. Müller, Arès, σ. 77.

³ Ἀπολλόδ. Β', 5, 11.

⁴ Ἀπολλόδ., Α', 7, 4.

⁵ Cox, Mythol. of the Aryan nations, II, σ. 245.

γυμνών της καταιγίδος: δηλαδή τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἡ μανία αὐτῆς εἶναι ἔτι δεδεμένη, καθ' ἣν οἱ ἄπειροι ἄνθρωποι οἱ μέλλοντες νὰ κατακλύσωσιν ἅπαντα τὸν οὐράνιον θόλον εἶναι ἔτι ἀκίνητοι, καὶ φαίνονται περικλείοντες ἐν ἑαυτοῖς τὴν πνοὴν τῆς λαίλαπος, ἥτις ὅσον οὐπω θέλει ἀπαλλαγῇ τῶν δεσμῶν καὶ μετὰ κρότου θραύσει τὴν φυλακὴν αὐτῆς.

Κατὰ τὸ περίφημον ἄσμα, ὅπερ ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Δημοδόκου, ὁ Ἄρης φαίνεται ἔτι δεδεμένος, ἀλλὰ νῦν ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου. Ἐνταῦθα ὅμως ὁ μῦθος τῆς συλλήψεως τοῦ θεοῦ περιπλέκεται πρὸς τὸν μῦθον τῶν ἐρώτων αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀφροδίτην: μῦθον, οὗ ἡ ἀρχὴ δὲν εἶναι πολὺ ἀρχαία. Ἀληθές, ὅτι ἐν Ἰλιάδι ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀφροδίτη διατελοῦσιν ἤδη ἐν οἰκειότητι. Ὅτε ἡ θεὰ ἐπληγώθη ὑπὸ τοῦ δόρατος τοῦ Διομήδους, ὁ Ἄρης δίδει αὐτῇ τὸ ἴδιον ἄρμα, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς τὸν Ὀλυμπον· καὶ ἡ Ἀφροδίτη λαμβάνει τὸν θεὸν ἀπὸ τῆς χειρὸς καὶ ἀπομακρύνει τῆς μάχης, ὅτε ἀνετράπη ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς¹. Ἀλλ' ἡ ἀνταπόδοσις αὕτη τῶν ὑπηρεσιῶν οὐδὲν ἔτερον ἐνέχει ἔτι μετὰ τῶν δύο θεοτήτων ἢ φιλικὰς σχέσεις καὶ ἀμοιβαίαν εὐνοίαν. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ τουναντίον ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀφροδίτη εἶναι δύο ἐρασταί, οἵτινες τὴν μυστικὴν καὶ ἀθέμιτον αὐτῶν ἔνωσιν καταγλίσκουσιν ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ ἀπουσιάζοντος Ἡφαίστου. Ὁ ἥλιος, οὗ ἀπὸ τῶν βλεμμάτων δὲν δύνανται νὰ κρυβῶσιν, εἰδοποιεῖ τὸν θεῖον χαλκέα. Ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ ὁ ἀπατηθεὶς σύζυγος σκληρὰν διανοεῖται ἐκδίκησιν. Τρέχει εἰς τὸ σιδηρουργεῖον· κατασκευάζει δίκτυον δι' ἀδιεξόδων καὶ ἀκαταμαχῆτων βρόχων, λεπτόν ὡς ὁ ἰστός ἀράχνης, ὅπερ στερεῶς προσδεθὲν ὑπὸ τὴν κλίνην περικλείεται αὐτομάτως καὶ συλλαμβάνει τὸ ἐρωτικὸν ζεῦγος. Ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀφροδίτη χλευάζονται ὑπὸ τῶν θεῶν, οὓς ὁ Ἡφαίστος ἐκάλεσε μάρτυρας τῆς ἀναιδεΐας τῶν δύο ἐραστῶν². Ἡ ἐξακρίβωσις τῆς σημασίας τοῦ ἡδυπαθοῦς τούτου μύθου εἶναι δυσκολωτάτη. Δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ ποιητὴς ἔχων ἐν ὄψει δύο παραδόσεις διαφόρου καταγωγῆς, ὧν ἡ μὲν συνέδεε τὴν Ἀφροδίτην πρὸς τὸν Ἡφαιστον, ἡ δὲ ἡνιόχευε τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἄρη, ἐφαντάσθη νὰ συνδυάσῃ αὐτοὺς ποιῶν τὴν θεὰν σύζυγον μὲν τοῦ πρώτου, ἐρωμένην δὲ τοῦ δευτέρου. Ἰσως ὡσαύτως ὁ εἰς τοὺς βραχίονας τῆς Ἀφροδίτης Ἄρης παριστᾷ τὸν θεὸν τῆς καταιγίδος

¹ Ἰλιάδ. Ε, 362. Φ, 416.

² Ὀδύσ. Θ, 267—356.

ἀπεστερημένον τῆς ἰσχύος καὶ ὀρμητικότητος αὐτοῦ, κατὰ τὸ ἔαρ ἡρεμούντος καὶ καταπραΰνομένου αἰχμαλωτιζομένου ὑπὸ τῶν θελγήτρων τῆς ὥραιας φύσεως, καὶ ὡς πάντα τὰ ἔμψυχα ὄντα πίπτοντος ὑπὸ τὰ θελγήτρα τῆς ἰσχυρᾶς θεότητος τοῦ ἔρωτος. Ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἐγεννήθη κατὰ τοὺς βοιωτικούς μύθους ἡ σύζυγος τοῦ Κρόνου, ἡ πρώτη μήτηρ τῶν Θεβαίων, ἡ Ἀρμονία, ἥς τὸ χαρίεν ὄνομα σχετίζεται πρὸς τὸ τῆς φύσεως τῆς μητρὸς αὐτῆς¹.

Αἱ γελοέσσαι αὗται εἰκόνες ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν συνήθη χαρακτῆρα τοῦ θεοῦ, ὅστις παρ' Ἑλλήσιν εἶναι θεὸς τοῦ πολέμου μάλιστα, προσωποποιῶν πάσας τὰς φρίκας. Τὸ ὄνομα δὲν εἶναι μόνον συνώνυμον τῆς ἀτρομέτου πολεμικότητος· εἶναι ὡσαύτως τὸ τοῦ τυφλοῦ θάρρους, τὸ τῆς παραλόγου ἀνδρείας. Ὁ Ἄρης εἶναι ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ πολεμικοῦ ἥρωος τῶν ἐπικῶν παραδόσεων, ἀλλ' ἥρωος, ὅστις παραφερόμενος ὑπὸ ἀκαταμαχήτου ὀρμῆς ἐν τῇ μάχῃ δὲν ὑπέκει· ἀλλ' ἢ εἰς τὴν ἀγριότητα τοῦ ἐνστικτοῦ αὐτοῦ, εἰς τὴν μανίαν τῆς σφαγῆς, εἰς τὴν αἵματοχυσίαν. Ἐνῶ αἱ ἄλλαι θεότητες δὲν ἐπεμβαίνουν εἰς τὰς μάχας, εἰ μὴ ὅπως ὑπερασπίσωσι τοὺς λαοὺς ἢ τοὺς ἥρωας, οὓς προστατεύουσιν, ὁ Ἄρης δὲν γνωρίζει οὔτε φίλους οὔτε ἐχθροὺς· εἶναι ἀλλοπρόσαλλος², κτυπῶν πανταχοῦ, ἀγαπῶν τὴν μάχην δι' ἑαυτόν, διὰ τὸν θόρυβον αὐτῆς, διὰ τοὺς νεκροὺς αὐτῆς, διὰ τοὺς τραυματίας αὐτῆς. Εἰκονίζον αὐτὸν ἥρωας ὅψεως ἐπιβλητικῆς, ἀναστήματος κολοσσαίου, κινήσεων ὀρμητικῶν, ταχύπου, φονικόν, διασπείροντα, ὅπου διέβαινε τὸν θάνατον· ὀπλισμένον διὰ τοῦ μακροῦ αὐτοῦ δόρατος, τοῦ διατρυπῶντος τὰς ἀσπίδας, εἶναι ὅλος χαλκῷ περιβεβλημένος (χάλκεος)³· ἡ πανοπλία αὐτοῦ ἐκτοξεύει φλόγας⁴, ὅταν δὲ προχωρῇ πεζῇ, εἶναι ὁ τρόμος τῶν πολεμικῶν ἀρμάτων (βρισάρματος) καὶ τῶν τειχῶν (τειχεσιπλήτης). Ὅταν εἶναι ἐπὶ τοῦ ἅρματος, οἱ ἵπποι αὐτοῦ εἶναι ἐκ χρυσοῦ, ἵπποι ὧν οἱ ταχεῖς πόδες ὑμνήθησαν ὑπὸ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως⁵. Ἡ πολεμικὴ αὕτη εἰκὼν συμπληροῦται διὰ τῆς περιγραφῆς τῆς φοβερᾶς συνοδείας τοῦ Ἄρεως. Πρώτη ἡ Ἐνώ, ἥς τὸ ὄνομα εἶναι πιθανῶς ἡ ἀρχαία κραυγὴ τοῦ πολέ-

¹ Θεογον. 937. Αἰσχ. Ἐπτ. ἐπὶ Θῆβ. 105, 140. Ἀπολλόδ. Γ', 4, 2.

² Ἰλιάδ. Ε, 831, 889.

³ Ἀσπ. Ἡρακλ. 193, 451 κτλ.

⁴ Ἰλιάδ. Ε, 355 καὶ ἐφ. Ἀσπ. 191.

μου τῶν Ἑλλήνων ¹. Ἐννῶ, ἡ ὀλέτειρα τῶν πόλεων, ἡ φονικὴ τῶν μαχῶν θεά ², ἡ βραδύτερον καταστᾶσα μήτηρ, θυγάτηρ ἡ τροφὰς τοῦ Ἄρεως. Αὐτὰς, ὄντως ὁ θεὸς σημαίνεται συχνάκις διὰ τοῦ ἐπιθέτου Ἐνυάλιος. Ἐτέρα τῶν συνοδῶν αὐτοῦ, εἶναι ἡ Ἔρις, ἡ φονικὴ Διχόνοια ³. Περί αὐτὸν σωρεύονται ὁ Δεῖμος καὶ ὁ Φόβος, πιστοὶ ὑπηρέται τοῦ θεοῦ, οἵτινες ζευγνύουσι τὸ ἄρμα καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτὸν πανταχοῦ. Αἱ Κῆρες τέλος καὶ πάντες οἱ δαίμονες τῶν μαχῶν, ὧν ἡ πρώτη τέχνη ἠρέσκετο εἰκονίζουσα τὰς τρομερὰς εἰκόνας ἐπὶ τῶν ὄπλων τῶν ἡρώων. Ἡ ἀσπίς τοῦ Ἀγαμέμνονος, οἷαν ἐτόρευεν ὁ ποιήσας τὴν λάρνακα τοῦ Κυψέλου, ἀπεικόνιζε τὴν Ἔριν ὑπὸ μορφήν ἀπαισίαν καὶ ἀπεχθῆ· ὁ καλλιτέχνης ἔδωκεν εἰς τὸν Φόβον κεφαλὴν λέοντος, εἰς τὴν Κῆρα ὀδόντας καὶ ὄνυχας ἀγρίου θηρίου ⁴. Τὰ τέρατα ταῦτα, ἐν οἷς οἱ τύποι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐμίγνυντο πρὸς τοὺς τῆς ζωῶδους, ἦσαν οἱ φυσικοὶ συνοδοὶ τοῦ θεοῦ, ὅστις ἐν ταῖς μάχαις ἐξφογόνει τοὺς μαχητὰς διὰ τῆς ἀγρίας αὐτοῦ ὀργῆς μεταμορφῶν αὐτοὺς εἰς ἄγρια θηρία. Τοιαύτη ἦτο ὡσαύτως ἡ ἔννοια τοῦ ἐπιθέτου *Θηρίτα*, τοῦ ἀποδιδομένου τῷ θεῷ ὑπὸ τῶν φιλοπολέμων Σπαρτιατῶν ⁵.

Ἐὰν τὰ φοβερά τῆς καταιγίδος φαινόμενα, ταυτιζόμενα μεταφορικῶς πρὸς τὴν μανίαν τῶν μαχῶν, ἔδοσαν πιθανώτατα γένεσιν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου, τὰ αὐτὰ φαινόμενα, ὑπὸ ἑτέραν θεωρούμενα ὄψιν, τῆς γονίμου ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τὴν γῆν, ἀπέδιδον ἐνίοτε τῷ Ἄρει ὅλως διάφορον χαρακτῆρα. Ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἐν Ἀττικῇ ὁ θεὸς οὗτος ταυτίζεται πρὸς τὰς πηγὰς τὰς ἀρδευούσας καὶ γονιμοποιούσας τὸ ἔδαφος. Ἐν Θήβαις ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος ὑπῆρχε πηγὴ ἀφιερωμένη τῷ Ἄρει, φυλασσομένη, λέγουσιν, ὑπὸ δράκοντος, υἱοῦ αὐτοῦ ⁶. Συχνάκις ὁ δράκων ἐν Ἑλλάδι εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ ποταμοῦ, ὅστις ἐκ τῶν σπλάγχχνων τοῦ ἐδάφους ἐξερχόμενος ἐλίσσεται εἰτα καὶ κυλίνδεται ἀνὰ τὰς κοιλάδας. Ἀττικὸς τις μῦθος, ταυτιζόμενος πρὸς τὴν Ἰδρυσιν τοῦ Ἀρείου Πάγου, φαίνεται ἡμῖν προερχόμενος ἐκ τῆς αὐτῆς ἐννοίας.

¹ Preller, Griech. Mythol. I. σ. 265.

² Ἰλιάδ. Ε, 333, 592.

³ Ἰλιάδ. Δ, 441.

⁴ Πausan. Ε', 19, 4—6.

⁵ Ἡσύχ. Θηρίτας. Πaus. Γ', 19, 8.

⁶ Πausan. Θ', 10, 5.

Ἐν Ἀττικῇ ὁ Ἄρης ἐκ τῆς Ἀγραύλου¹ γεννᾷ τὴν Ἀλκίππην· ὁ δὲ Ἀλκίρροθιος υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς νύμφης Εὐρύτης ὑβρίσας ποτὲ τὴν παρθένον κατελήφθη καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἄρεως· ὁ φονεὺς καταγελθεὶς ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ἐδικάσθη ἐνώπιον τῶν δώδεκα θεῶν ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ, καὶ ἡθώθη². Παραλείποντες ἐν τῇ ἀφηγήσει ταύτῃ τὴν μυθικὴν ἱδρυσιν τοῦ ἀρχαιστάτου δικαστηρίου τῶν Ἀθηνῶν, εὐρίσκομεν ἐν αὐτῷ τὴν ἔκφρασιν ἐπιτοπίων τινῶν φαινομένων, ἰδίων ἐν Ἀττικῇ. Ἀλκίππη (ἢ ἄλκιμος ἵππος), ὡς Ἀγανίππη, ἥς αὕτη ἀνακαλεῖ τὸ ὄνομα, σημαίνει προφανῶς «τὴν ἀφθονον πηγὴν»³. Εἶναι ἡ θυγάτηρ τῆς Ἀγραύλου (κεκαλλιεργημένου ἐδάφους) καὶ τοῦ Ἄρεως, τῆς καταιγίδος, ἥς αἱ ῥαγδαῖαι βροχαὶ αὐξάνουσι τὰ ὕδατα τῆς γῆς. Ἐπ' αὐτοῦ μάλιστα τοῦ χώρου τῆς μυθικῆς σκηνῆς, ἣν ὑπεδείξαμεν, ὑπῆρχε πηγὴ ἀναβλύζουσα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως⁴ καὶ ἦν ἐνόμιζον κοινωνοῦσαν μετὰ τῆς θαλάσσης παρὰ τὸ Φάληρον. Ἐκεῖ κατὰ τὰς τρικυμιώδεις ἡμέρας θὰ ἀπῆντα τὸν Ἀλκίρροθιον, τὸ ὀρμητικὸν κύμα, ὅπερ ἐφαίνετο ἐπιβουλεύον τῇ παρθενίᾳ αὐτῆς, ἀναμιγνύμενον βιαίως μετὰ τῶν ἀναρρέοντων αὐτῆς ὑδάτων. Δύσκολος εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ φόνου τοῦ Ἀλκίρροθίου· ἀλλ' ἡ ἐκ τοῦ Ἄρεως γένεσις τῆς Ἀλκίππης δύναται νὰ ὑποδείξῃ ἡμῖν ἐν αὐτῷ τὸν θεὸν τῶν ὑετῶν καὶ τῶν ὀμβρῶν⁵. Οἱ ὄμβροι οὗτοι ἦσαν ἀληθεῖς εὐεργέτημα διὰ τὸ συχνότατα ἀποξηραίνόμενον ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ὁ Ἄρης ἦτο ἐνίοτε, ὡς ἐν Τεγέα⁶, θεὸς τῆς ἀφθονίας, ἀφνειός, κατὰ τινα δὲ ἀνάλογον ἰδέαν ὁ Ἄρης (Mars) ἦτο παρὰ Λατίνοις, ὁ χαρακτήρ τῆς ἀγροδιαίτου θεότητος.

Εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ οὐσιώδη ταῦτα χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἄρεως προσετέθη βραδύτερον καὶ ἕτερον. Χωρὶα τινὰ συγγραφέων παριστῶσιν αὐτὸν ὡς θεὸν ἡλιακόν. Κατὰ τὸν Ἀργοναυτικὸν μῦθον,

¹ Ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀγραυλος ἡνοῦντο εἰς τὸν ὄρκον τῶν Ἀττικῶν ἐφήθων. Πολυδ. Ὄνομ., Η', 106.

² Ἀπολλόδ. Γ', 14, 2. Εὐριπ. Ἠλέκτρα, 1258. Ἰφιγέν. Ταύρ., 945. Πausαν. Α', 24, 7.

³ Ἄρης Ἰππιος ἐν Αὐλίδι. Πausαν. Ε', 15, 5.

⁴ Πausαν. Α', 24, 4.

⁵ Forchhammer. Hellenika, 347.

⁶ Πausαν. Η', 44, 7.

Αίήτης, ὁ υἱὸς τοῦ Ἥλιου, εἶναι εἷς τῶν θεραπόντων τῆς λατρείας τοῦ Ἄρεως ἐν τῷ ἱερῷ δάσει, ἔνθα κρέμαται τὸ χρυσοῦν δέρας¹. Ὁ ποιητὴς ἱεροῦ τινος ὕμνου εἰς τὸν Ἄρη παρίστησιν ἡμῖν τὸν θεὸν κυλινδόντα ἐν τῷ αἰθέρι τὸν πυριφλεγῆ καὶ λάμποντα δίσκον αὐτοῦ· ἱκετεύει αὐτὸν ὅπως καταβιβάσῃ ἐκ τοῦ οὐρανίου ὕψους εἰς τὴν ἀνθρώπινην ψυχὴν τὴν ἠδεῖαν αὐτοῦ λάμπειν, ἥτις θὰ ὁώσῃ εἰς τοὺς θνητοὺς τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν ν' ἀπωθήσῃ τὰ ἀπειλοῦντα αὐτοὺς δεινά². Ἀλλ' ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην τῶν κρατίστων κριτικῶν³ ἀδίκως παρεισεφθάρη μεταξὺ τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων (ἀποδοτέος δὲ τοῖς Ὀρφικοῖς) πρέπει νὰ διδῶμεν ἐν τῷ ἡλιακῷ τούτῳ Ἄρει τῶν πολυπληθῶν τινα μυθολογικῶν ἐπινοήσεων, ὧν ὁ Ὀνομάκριτος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἦσαν οἱ συγγραφεῖς. Ἴσως ἡ ἐπινόησις αὕτη ἐδασίζετο ἐπὶ τῆς παραχθείσης συγχύσεως μεταξὺ τῶν πολεμικῶν καὶ ἡλιακῶν θεῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς ἐλάσσονος Ἀσίας, ἔνθα ὁ Ἀπόλλων παρίστατο ἐνίοτε ὠπλισμένος διὰ πελέκεως καὶ διστόμου ξίφους⁴.

Τὸ ξίφος ἦτο ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῶν συμβόλων τοῦ πολεμικοῦ θεοῦ, ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον λατρευομένου ὑπὸ τῶν Σκυθῶν, ὡς καὶ παρὰ Ῥωμαίοις τὸ δόρυ ἦτο ἐπὶ πολὺ αὐτὴ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἄρεως. Ἡ ὁρμὴ τῆς μάχης, ἥς εἶναι ἡ ψυχὴ, ἐξεφράζετο ἐν τισι τελεταῖς τῆς λατρείας αὐτοῦ διὰ πυρσῶν φερομένων ἐν χερσίν ὑπὸ δύο τῶν ἱερέων αὐτοῦ (πυρφόροι), ἡγουμένων δύο ἐνόπλων στρατῶν πλαστὴν μάχην πρὸς ἀλλήλους συγκροτούντων⁵. Τοῦ θεοῦ τῶν σφαγῶν τοῦ πολέμου ἱερὰ ἦσαν τὰ φοιτῶντα εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ζῶα, ὧν εἶναι οἱ ἀπεχθεῖς δαιτυμόνες· π. χ. οἱ κύνες καὶ οἱ ἱέρακες⁶.

Ὁ Ἄρης, ἂν καὶ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ δωδεκαθέου, οὐδέποτε εἶχε σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ταῖς ἐλληνικαῖς δοξασταῖς. Δὲν ἦτο ἐν Ἑλλάδι, ὅ,τι κατέστη ἐν Ῥώμῃ· οὐδεμία φυλὴ, οὐδεμία

¹ Ἀπολλόδ. Α', 9, 1, 16.

² Ὑμν. ὁμηρ. Η', 6 καὶ ἐφ.

³ Ταιαύτη ἦτο ἡδὴ ἡ γνώμη τοῦ God. Hermann. Baumeister, Ὑμν. ὁμηρ. σ. 343.

⁴ Ἐν Ταρσῷ (Πλούτ. περὶ τῶν ἐκλελ. χρηστηρ. 41), ἐν Τενέδῳ (Στέφ. Βυζ. βλ. Τένεδος) Müller, die Dorier, I, 358. Preller, Griech. Mythol., I, σ. 269.

⁵ Ξενοφ. Πολιτ. Λακεδ., II', 2. Σχόλ. Εὐριπ. Φοίνισσ., 1377.

⁶ Ἰλιάδ. Ν, 233· Σ, 179.

πόλις ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς κύριον καὶ πολιοῦχον θεόν. Οἱ καλλιτεχνικοὶ τύποι τοῦ θεοῦ τούτου, καταγωγῆς βαρβάρου, εἰκονίζοντο σπανιώτερον τῶν μεγάλων Ὀλυμπίων θεῶν. Τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα δὺο μόνον ἄξια λόγου τοῦ Ἄρεως ἀγάλματα μνημονεύουσιν, ἔργα τοῦ Ἀλκαμένους καὶ τοῦ Σκόπα, τὰ πλεῖστα δὲ τῶν μέχρι ἡμῶν διασωθέντων ἀγαλμάτων ἐκφράζουσι τὸν ἰταλικὸν μᾶλλον ἢ τὸν ἐλληνικὸν θεόν. Ὅθεν ὁ πλαστικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ εἶναι ἀρκετὰ ἀθέβαιος. Ἐν τασούτῳ, λέγει ὁ Otfried Müller¹, τὰ σταθερὰ χαρακτηριστικὰ τῶν παραστάσεων τοῦ Ἄρεως φαίνονται ὄντα μυῶνες ἰσχυροί, αὐχὴν σαρκώδης, ἄτακτος βοστρυχώδης κόμη. Ὁ Ἄρης ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς μικροτέρους, τὴν ῥίνα πλατυτέραν, τὸ μέτωπον ἥττον ἤρεμον καὶ γαλήνιον τῶν ἄλλων τέκνων τοῦ Διός. Τὰ ἀρχαῖα γραπτὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ἀρχαίου τύπου ἀνάγλυφα παριστῶσιν αὐτὸν ὡς ἀγένειον καὶ πάνοπλον μαχητὴν μὴ διακρινόμενον τῶν ἄλλων ἐν ταῖς μάχαις. Βραδύτερον ἔχει ὡς σύμβολα τὸ δόρυ καὶ τὸ κράνος,

Εἰκ. 51.—Νεανικὸς τύπος τοῦ Ἄρεως.

φέρων ἐνίοτε τὴν εἰκόνα λέοντος ἢ γρυπός, τὸ δὲ σῶμα νεανικὸν καὶ σχεδὸν ἐντελῶς γυμνόν (Εἰκ. 50). Ὁ νεανικὸς οὗτος τύπος τοῦ Ἄρεως, οὗ ὑπόδειγμα παρίσταται ἐν τινι νομίσματι τῶν Μαρμεντίνων (Εἰκ. 51), φαίνεται πολὺ βραδύτερον ἀναπτυχθεὶς. Συνήθως ὁ θεὸς τοῦ πολέμου ἔχει ἀνδρικοτέρους τύπους τῶν ἐφήθων θεῶν, οἷον τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἑρμοῦ· εἶναι τὸ ἰδεῶδες πλαστικόν τοῦ ἀνθρώπου ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ καὶ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Τοιοῦτος παρίσταται ἐπὶ τοῦ κολοσσαίου ἀγάλματος τῆς Vil-

Εἰκ. 50.

la Ludovisi, ἐν ᾧ νομίζει τις, ὅτι ἀναγνωρίζει πανομοιότυπον τοῦ ἔργου τοῦ Σκόπα, παριστῶν τὸν θεὸν ἀναπαυόμενον (Εἰκ. 52). Ἐὰν τὸ ἔμπροστι μέτωπον φέροι εἰσέτι τὰ ἴχνη τῆς συνήθους αὐτοῦ ταραχῆς, ἡ ἀσπίς αὐτοῦ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ βράχου, ἐφ' οὗ κά-

¹ Handb. der Arch. der Kunst, § 372.

θηται, ὁ παρὰ τοὺς πόδας παίζων ἔρωσ, καὶ πᾶσα ἡ στάσις δεικνύουσιν,

Εἰκ. 52. — "Αρης ἀναπαυόμενος.

ὅτι ἡ πολεμικὴ μανία αὐτοῦ ἐνδίδει εἰς ἡδυτέρας σκέψεις, ὅτι εὐρίσκεται ὑπὸ τὸ κράτος τῶν θελγήτρων τῆς Ἀφροδίτης¹.

¹ Βλ. τὸ ἐρμηνευτικὸν χωρίον τοῦ ἀρ. 250 τοῦ Denkmäler τοῦ Müller—Wieseler, t. II, σ. 133.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΑΦΡΟΔΙΤΗ

Ἡ τόλμη τῆς ἀνατολικῆς φαντασίας συμμλγνυται πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος χάριτας ἐν τῷ μύθῳ τῆς γενέσεως τῆς Ἀφροδίτης, ὡς ἀφηγεῖται αὐτόν ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας¹. Ὅτε ὁ Κρόνος διὰ τῆς κοπερεᾶς αὐτοῦ ἄρπης ἠκρωτηρίασε τὸν πατέρα, ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν τὰ λείψανα τῆς ἀνδρικότητος τοῦ Οὐρανοῦ. Τὰ θεῖα ταῦτα λείψανα ἐπὶ πολὺ ἐκυμαίνοντο ἐπὶ τῆς θαλάσσης· περὶ αὐτὰ ἠθροίσθη λευκὸς ἄφρός, ἐν ᾧ ἐγεννήθη καὶ ἐμεγαλύνθη παρθένος τις. Ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Κύπρου ἡ θεὰ ἐξέρχεται τῶν κυμάτων· πατεῖ τὴν γῆν, ὑπὸ δὲ τοὺς ἄβρους αὐτῆς πόδας θαυμασία φύεται βλάστησις². Εἶναι ἡ Ἀναδυομένη Ἀφροδίτη, ἣν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ καλλιτέχνηαι ἠρέσκοντο εἰκονίζοντες ἀναδύουσαν ἐκ τῶν κόλπων τῆς θαλάσσης ἐν πάσῃ τῇ λαμπρότητι τῆς παρθενίας αὐτῆς, τὸ σῶμα περιρρεόμενον ἁλμυρῷ ὕδατι, κεκοσμημένην διὰ τῆς εὐγενοῦς γυμνότητος, πλέκουσαν ἐπὶ τῆς ἀμμώδους παραλίας τὴν ξανθὴν αὐτῆς κόμην. Ἦτο, λέγουσιν, ἡ ὑγρὰ πνοὴ τοῦ Ζεφύρου, φέρουσα ἐπὶ τῶν κυμάτων τὴν δονουμένην κοιτίδα αὐτῆς· ἦτο θαλασσία τις κόγχη φέρουσα³ αὐτὴν καὶ ἀνοιχθεῖσα ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Κύπρου, ὅπως ἀποθέσῃ τὸ πολύτιμον αὐτῆς φορτίον. Ἐκεῖ ὑπεδέξαντο αὐτὴν αἱ Ὠραί.

¹ Θεογον. στ. 187-206.

² Ὑμν. Ὀμηρ. ΣΤ', σ. 3-5.

³ Πλείστων παραλλαγῶν ὑποκείμενον ἦτο ἡ γένεσις τῆς θεᾶς. Ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου, τὴν Ἀφροδίτην ἐξερχομένην τῆς θαλάσσης ὑπεδέχτο ὁ Ἔρως καὶ ἔστεφεν ἡ Πυθώ (Παυσ. Ε', 11, 8). Ἐπὶ τοῦ συμπλέγματος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης τοῦ ἀφιερωθέντος τῇ Κορίνθῳ ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ (Παυσ., Β', 1, 8) ἡ Θάλασσα, περικυκλουμένη ὑπὸ τῶν Νηρηίδων ἐξῆγε τὴν θυγατέρα αὐτῆς ἐκ τῆς θαλάσσης. Ἱμερ. Λόγ. Α'. 20. Περὶ τῶν παραστάσεων τῆς ἀφίξεως τῆς Ἀφροδίτης εἰς Κύπρον, βλ. τὰ πῆλινα ἀγαλμάτια τὰ εἰκονιζόμενα ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. τοῦ Βερολίνου, 1875, εἰκ. 6 καὶ 7.

... .. περί δ' ἄμβροτα εἴματα ἔσσαν·
 κρατὶ δ' ἐπ' ἀθανάτῳ στεφάνῃν εὐτυχτον ἔθηκαν
 καλήν, χρυσεῖαν·

καὶ ὠδήγησαν εἰς τὰ Ὀλύμπια δώματα, ἐνθα οἱ ἀθάνατοι ἐξεπλάγησαν ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς θείας αὐτῆς καλλονῆς¹.

Τὸ προοίμιον τῆς ἀφηγήσεως ταύτης δὲν εἶναι τὸ μόνον σημεῖον² τὸ προδίδον τὴν Ἀσιατικὴν καταγωγὴν τῆς Ἀφροδίτης. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Διώνης³, ἐξ οὗ συνεπέρανον, ὅτι οἱ Ἕλληνες, πρὶν ἔλθωσιν εἰς κοινωνίαν μετὰ τῆς Ἀσίας, ἐγνώρισαν θεότητά τινα τοῦ Ἑρωτος. Ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ αὕτη θεότης συγχέεται ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἰλιάδος πρὸς ἀνατολικὴν τινα θεάν, ἔχουσαν τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα. Ἡ Ἀφροδίτη συχναὶς καλεῖται Κύπρις⁴. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ἐν ᾧ ὁ Ἄρης φθάνει εἰς τὴν ἐν Θράκῃ κατοικίαν αὐτοῦ, ἡ Ἀφροδίτη εἰσέρχεται εἰς Πάφον

... .. ἐνθα δέ οἱ τέμενος βωμός τε θυγαίς.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ λατρεία αὐτῆς ἰδρύθη ἐν Κυθήροις, φοινικικῶ ἐμπορίῳ⁵. Αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώρισαν, ὅτι ἡ θεὰ τῶν ἐρωτικῶν ἡδονῶν ἦτο ξένη εἰσαχθεῖσα εἰς τὸν Ὀλυμπον αὐτῶν. Ὄταν ὑπαινίσσωνται τὴν καταγωγὴν τῆς Ἀφροδίτης, ἀποκαλοῦσιν αὐτὴν *Οὐρανίαν*, ἐπίθετον μεταφραζόμενον πιθανῶς ἐκ τινος σημιτικῆς λέξεως, ὡς καὶ ὁ Ἑποῦράριος Ζεὺς τῶν φοινικικῶν ἐπιγραφῶν ἀναλογεῖ πρὸς τὸν Σαμεμρούμ τοῦ ἐκ Βύβλου Φίλωνος⁶. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον τὸ ἀρχαιότατον ἱερὸν τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ἦτο τὸ τοῦ Ἀσκάλωνος ἐν Συρίᾳ⁷. Τὴν ἰδρύσιν τῆς λατρείας αὐτῆς ἀπέδιδον τοῖς Ἀσσυρίοις καὶ συνέχεον αὐτὴν πρὸς τὴν Μυλήταν⁸. Ὅθεν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν

¹ Ὑμν. ὁμηρ. ΣΤ', 5-18.

² Βλ. τὰς ἀντιπαραθέσεις, αἱ ποιεῖται ὁ κ. Α. Maury (Relig. de la Grèce, t. III, σ. 205-206,

³ Ἰλιάδ. Ε, 370.

⁴ Ἰλιάδ. Ε, 330, 422, 760.

⁵ Ὀδύσ. Θ, 362, ὁμ. 288, Σ. 193. Ὑμν. ὁμηρ., Δ', 175. ΣΤ', 18. Ὁ Welcker (Griech. Götterl. I, 666) βλέπει ἐν τῇ ἐκφράσει *Κυθήριοις θεάοισι* (Ἰλιάδ. Ο, 432) ὑπαινιγμὸν τινα πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης ἐν Κυθήροις, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἰλιάδος.

⁶ E. Renan, Mission de Phénicie. Βλ. καὶ τὸν πίνακα, Σαμεμρούμ.

⁷ Ἡρόδ. Α', 105.

⁸ Πaus. Α', 14, 7. Ἡρόδ. Α' 199. Ἡσύχ. Μυλήταν, τὴν Οὐρανίαν Ἀσσύριοι.

ἀρχαίων ἢ θρησκεία αὐτῆς εἰσέχθη ἐξ Ἀσσυρίας εἰς Φοινίκην, ἐκ Φοινίκης δὲ εἰς Κύπρον καὶ Κύθηρα, ὅπόθεν εἰσέδυσεν εἰς Λακωνίαν καὶ ἐκ ταύτης διεσπάρη ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον. Τὴν γνώμην ταύτην παρεδέξατο καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἀναγνώρισσα τὴν συγγένειαν τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης μετὰ τῆς φοινικικῆς Ἀστάρτης, μετὰ τῆς Συρίας θεοῦ, καὶ γενικώτερον, μετὰ τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων τῆς γονιμότητος καὶ τοῦ ἔρωτος.

Ἀναμφιβόλως εἰς Ἑλλάδα ἡ Οὐρανία Ἀφροδίτη εἰσέχθη ὑπὸ τοῦ φοινικικοῦ ἐμπορίου. Τὰ σπουδαιότατα παράλια καὶ αἱ σπουδαιόταται ἑλληνικαὶ νῆσοι ἔφερον ἔχνη τῆς λατρείας αὐτῆς.

Ἐτιμᾶτο ἐν Κορίνθῳ, Ἀργεῖ, Πάτραις¹, Ἀθήναις, ἔνθα ἐθεωρεῖτο ἡ πρεσβυτάτη τῶν Μοιρῶν², εἴτε ἕνεκα τοῦ μύθου, καθ' ὃν ἐγεννήθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, εἴτε διότι ἐταυτίσθη ὡς θεὰ τῆς παραγωγικότητος πρὸς τὰς ἑλληνικὰς θεότητας τὰς προστάτιδας τοῦ τοκετοῦ καὶ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἡ θρησκεία αὐτῆς ἤχμαζεν ἐν ταῖς φοινικικαῖς ἀποικίαις, ἐν Σικελίᾳ, ἰδίᾳ δ' ἐν Ἐρυκί, ἔνθα αἱ εἰς τὴν λατρείαν αὐτῆς ἀφιερωμέναι ἐταῖραι, ὡς καὶ ἐν Ἀκροκορίνθῳ, μαρτυροῦσι πόθεν προήλθεν. Ἐν Σικυῶνι τὸ καθήμενον ἄγαλμα αὐτῆς, ἔργον τοῦ Κανάχου, ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος εἶχε τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένην διὰ τοῦ πόλου³, συνήθους ιδιότητος τῶν θεοτήτων τῆς Ἀσίας. Πῶς νὰ μὴ ἀναγνώριση τις τέλος ἐν τοῖς ξοάνοις τούτοις τὴν ἐπιρροὴν τῆς Ἀνατολῆς, ὅτε παρίστων τὴν Ἀφροδίτην ἀνάοπλον, ὡς τὴν Ἀστάρτην⁴; Μήπως ἡ περιπτώσεως αὕτη δὲν ἐρμηνεύει ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ τὸν συνδυασμὸν τῆς θεᾶς πρὸς τὸν Ἄρην⁵, καὶ τὸν τύπον τῆς νικηφόρου Ἀφροδίτης; (*Venus victrix*).

¹ Πaus. Β', 23. 8. Ζ', 10.

² Πaus. Α', 19. 2. Λέγεται ὅτι ἡ λατρεία τῆς Οὐρανίας θεᾶς εἰσέχθη εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τοῦ Αἰγέως, ἡ κατὰ τινα μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαν παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Πορφύριωνος, προσωποποιήσεως τῶν Φοινίκων (Πaus. Α', 14, 7). Περὶ τῶν δύο ἐν Ἀθήναις ἱερῶν αὐτῆς, ὧν τὸ ἕτερον ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀφροδίτη ἐν Κήποις. βλ. C. Wachsmuth, Die Stadt Athens im Alterthum σ. 410-414.

³ Πaus. Β'. 10, 5.

⁴ Ἐν Κύπρῳ (Ἡσύχ. ἑγγχειος Ἀφροδίτη), ἐν Κυθήροις (Πaus., Γ' 23, 1), ἐν Σπάρτῃ, (Πaus. Γ', 15, 10), ἐν Κορίνθῳ, (Πaus., Β', 4, 7), ἐν Ἀθήναις (Corp. Inser. Gr. 1444 Ἀφροδίτης ἐνόπλιου).

⁵ Πaus. Α', 8, 4. Β. 25, 1. Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἀνεφέρομεν περὶ τῶν ἐρώτων τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἄρεως.

Ἐὰν ἡ καταγωγή τῆς οὐρανίας θεᾶς μηδαμῶς εἶναι ἀμφίβολος¹, ἀλλ' ὅμως δύσκολος εἶναι ὁ ὀρισμὸς αὐτῆς ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων. Πλεῖστα χωρία συγγραφέων ὡς θεότητες τοῦ φωτὸς παριστῶσιν αὐτήν. Ἐν Ἡλίδι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Ἡμέρας². Πολλαχοῦ δὲ ἐλατρεύετο ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τόπων³. Ἡ πρωϊνὴ δρόσος ἦτο ἐκ τῶν δώρων αὐτῆς⁴. Ἠγάπησε καὶ ἤρπασε τὸν Φαέθοντα, υἱὸν τῆς Ἡοῦς καὶ τοῦ Κεφάλου, τὸν λάμποντα ἀστέρα τῆς πρωΐας καὶ τῆς ἐσπέρας, ὅστις εἰκονίζεται μετὰ τῆς ἡμισελήνου, εἰς τὸ ὅπισθεν μέρος Μακεδονικοῦ τινος νομίσματος, οὗτινος ἡ ὄψις παριστᾷ τὸν τύπον τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης καθημένης (Εἰκ. 53). Παρ' Ὀμήρῳ τέλος εἶναι ἡ σύζυγος τοῦ Ἡφαίστου θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ πυρός. Ἐὰν ἐκ τῶν μαρ-

Εἰκ. 53.
Οὐρανία
Ἀφροδίτη.

τυριῶν τούτων συνδυάζωσι τὸν μῦθον τῆς γενέσεως αὐτῆς, θὰ ἐννοήσωσι πῶς ὁ Max Müller ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ ἐν τῇ Ἀφροδίτῃ τῇ ἐκ τῆς θαλάσσης γεννηθείσῃ, προσωποποιήσιν τινα τῆς Ἡοῦς, «τοῦ καλλίστου πάντων τῶν φυσικῶν θαυμάτων», προσωποποιήσιν, ἥτις σὺν τῷ χρόνῳ καθίσταται θεὰ τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ἔρωτος⁵. Ἐὰν προέκειτο περὶ θεότητος καθαρῶς ἐλληνικῆς ἢ ἀρίας καταγωγῆς, ἡ ἐρμηνεία αὕτη θὰ ἦτο πιθανωτάτη. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ εἴπῃ μέχρι τίνος οἱ Ἕλληνες διέμεναν πιστοὶ εἰς τὰς παραδόσεις, ἃς ἡ Φοινίκη μετέδωκεν αὐτοῖς

ὡς πρὸς τὴν οὐρανίαν θεάν; Καὶ ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ παραδόσεις αὗται οὐδέποτε ἐξ ὀλοκλήρου ἀπώλοντο, δύναται ἡ ἰδέα τῆς Ἡοῦς ν' ἀποδώσῃ τοὺς πολλαπλοὺς χαρακτῆρας τῆς ἀνατολικῆς θεᾶς τῆς υἱοθετηθείσης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων; Κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἡ σημασία τῆς Ἀφροδίτης ἦτο ἀρχαιότερον ἥττον ἀκριβὲς καὶ μᾶλλον εὐρεῖα.

Ἡ δύναμις αὐτῆς δὲν ἦτο κατ' ἀρχὰς ὠρισμένη ὡς βραδύτερον ἐν

¹ Περί τῆς λατρείας τῆς θεᾶς Οὐρανίας ἐν Συρίᾳ, βλ. Selden, de diis Syris, σ. 158 καὶ ἐφ. Movers Phoen., I, 604. Renan, Mission de Phénécie, σ. 162.

² Cicer., De Nat. D., III, 23, 59.

³ Ἐν Ἀκροκορίνῳ, ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἐρυκος, ἐν Λαρίσῃ τοῦ Ἀργεοῦ (Ἡσύχ. ἀκρία), ἐν Κνίδῳ (Ἀφροδίτῃ Ἀκραίᾳ. Πaus. A', 1, 3). Θεόκρ. Εἰδύλλ., Z', 116.

⁴ Pervig. Veneris, 15. Τὰ ἐν Πάφῳ ἔθιμα τῆς λατρείας αὐτῆς (Τακίτ. Ἱστορ. A', 3. Αἰλιαν., περὶ Φύσ. ζῴων, I', 50).

⁵ Nouv. leçons sur la science du langage, t. II, σ. 96 - 97 γαλ. μεταφ. τῶν x. x. Perrot καὶ Harris.

τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ. Περιελάμβανε τὴν φύσιν ὅλην, ἥς γονιμοποιεῖ τὴν ζωὴν, ζωογονεῖ τὴν χαρὰν. Ὁ Λουκρήτιος ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ πρὸς τὴν Ἀφροδίτῃ ἐπικλήσει αὐτοῦ γίνεται ἡ πιστὴ ἡχώ τῶν ποιητικῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν τῶν Ἑλλήνων. Ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς λαμπρότης θεότητος «οἱ ἄνεμοι φεύγουσιν, ὁ παρῖνθεις οὐρανὸς χέει χειμάρρους φωτός, τὰ κύματα τῆς θαλάσσης προσμειδιῶσιν αὐτῇ. Βασιλεύει ὡς κυρία ἐπὶ τοῦ κινήτου καὶ ἀστάτου στοιχείου, ἐν ᾧ ἄλλοτε ἐγεννήθη καὶ ἐλικνίσθη. Ἐπιβαίνουσα ἵπποκάμπου (Εἰκ. 54), φρουρουμένη ὑπὸ τοῦ φιλοπαίγματος ὀμίλου τῶν Τριτῶνων καὶ τῶν Νηρηίδων, κοινωνοῦσα τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης¹, εἶναι ἡ θεὰ γαληναίη, ἡ πραΰνουσα τὰ ὀρμητικὰ κύματα, ἡ θεὰ εὐπλοία ἡ τὰ πλοῖα ἡρέμα πρὸς τὸ τέρμα τοῦ πλοῦ ὠθοῦσα, ἥς τὰ σύμβολα εἶναι ὁ κύκνος καὶ ὁ δελφίς². Ἐν τῇ ξηρᾷ ἡ ἰσχύς αὐτῆς καταφαίνεται ἐν τῇ ἱκμάδι τῇ ζωογονούσῃ τοὺς νεαροὺς βλαστούς, καὶ ἐν τῇ σφριγῶσῃ τοῦ θέρους λαμπρότητι.

Εἰκ. 54. — Θαλασσία Ἀφροδίτη.

Ὅτε ἐτελεῖτο ὁ ὕμναιος τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, ἡ κατὰ τὴν ὥραιαν ἔκφρασιν τοῦ Αἰσχύλου, ὁ τῆς Γῆς ἐρῶν Οὐρανὸς ἔχεν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς θείας αὐτοῦ συζύγου τὰς γονίμους βροχάς, ἡ Ἀφροδίτη μύρτοις καὶ ῥόδοις ἐστερμένη, λατρευομένη ἐν τοῖς κήποις καὶ ταῖς ὁροσεραῖς σκιάσις³, προΐστατο τῆς χαροποιῶν ταύτης ἀναγεννήσεως

¹ Π. χ. ἐν Αἰγίνῃ (Πλουτ. ἑλληνικά. Ζήτ. 44. Ἀθῆν. II, 55, 59).

² Ὁ θαλασσίας οὗτος χαρακτήρ τῆς Ἀφροδίτης προῆλθεν ἐξ Ἀσίας. Ἐν Ἀσκάλῳ ἡ θεὰ Δερκετὼ παρίστατο κατὰ τὸ ἡμισυ γυνή καὶ κατὰ τὸ ἡμισυ ἰχθύς (Διόδ., Β', 4, Λουκιαν. Περὶ τῆς Συρίας θεοῦ, 14). Ἡ λατρεία τῆς θαλασσίας Ἀφροδίτης ἦτο λίαν διαδεδομένη ἐν τοῖς παραλίοις τῆς Μεσογείου μέχρι τῆς Μασσαλίας (Corp. Inscr. gr., 6769) καὶ εἰς Port-Vendres (Portus-Veneris). Στέφ. Βυζ., Ἀφροδίσις. Ὡσαύτως καὶ ἐν Ἀντίβαις (Rev. Arch. Nouv. sér., XV, σ. 360).

³ Ἀφροδίτη ἐν Κήποις ἐν Ἀθήναις. Ἀφροδίτη ἐν καλάμοις ἢ ἐν ἔλει ἐν Σάμῳ, Στράβ. Η' 343. Ἀθῆν. II, 31.

τῆς βλαστήσεως, ἥτις εἰς αὐτὴν ὤφειλε τὴν νέαν αὐτῆς ζωὴν. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς θεᾶς καθαρῶτα διαφαίνεται ἐν τῷ συριακῷ τοῦ ἔρωτος αὐτῆς πρὸς τὸν Ἀδωνιν μύθῳ, οὗτινος ἡ σημασία εἶναι καταφανεστάτη. Ὁ Ἀδωνις¹ εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ ἔαρος θεωρουμένου ὡς νεανίου ἐξαισίας καλλονῆς, ἀγαπωμένου ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης Ἀστάρτης, ἥς ἡ ἰσχὺς ζωογονεῖ ἅπαν τὸ φυτικὸν βασίλειον. Κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἔαρος, ἐν τῇ λαμπρότητι καὶ τῇ γονιμότητι τοῦ ἔαρινου βίου, οἱ δύο ἔρασταί ἐτέλουν τὴν ἡδονικὴν αὐτῶν ἔνωσιν. Ἀλλ' ὁ Ἀδωνις, ὡς ὁ Ἄττις ἐν Ἀσίᾳ, καὶ ὁ Λίνος ἐν Ἑλλάδι, ἔχει ἐφήμερον ὕπαρξιν: τὴν καλλονὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀκμῇ θά θερίσῃ ὁ θάνατος. Περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους, ὅτε τὰ φυτὰ καίόμενα ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν πυρῶν ἀποξηραίνονται καὶ κλίνουσι πρὸς τὸ ἔδαφος τὸ μαρανθὲν στῆλεχος ὁ ὥραιος νεανίας μεταβαίνει εἰς τὸν ἀόρατον κόσμον, καὶ κατέρχεται εἰς τὸν τάφον, ἐξ οὗ θά ἐξέλθῃ τὸ ἐπόμενον ἔαρ. Ὁ χαρίεις οὗτος βίος, τὸ ἔαρινόν αὐτὸ τέλος, ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸ φῶς, ὑπεμιμνήσκοντο ἐν ταῖς περιοδικῶς τελουμέναις πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀδωνιδος ἑορταῖς. Ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Συρίας μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἀττικῆς αἱ γυναῖκες ἔκλαιον τὸν νεκρὸν θεὸν ὀλοφύζουσαι καὶ σπαρακτικῶς κραυγάζουσαι· ἐχαιρέτιζον δὲ τὸν ἀνιστάμενον θεὸν διὰ χαρῶν φωνῶν. Ἐν Βύβλῳ τὴν πρώτην ἡμέραν προσέφερον τῷ Ἀδωνίδι πενθίμους θυσίας· πρὸ τοῦ τάφου αἱ λάτρες αὐτοῦ ἔτυπτον τὰ στήθη στενάζουσαι, τὴν δ' ἐπομένην ἔλεγον, ὅτι ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ζωὴν². Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ λατρεῖα αὐτοῦ παρίστα τὰς αὐτὰς ἀντιφάσεις. Ἐπὶ πορφυρᾷ κλίνῃς ἀνεπαύετο ὁ Ἀδωνις, νεανίας δεκαοκταέτης, ἐν πάσῃ τοῦ βίου τῇ χάριτι· παρ' αὐτῷ ἔκειτο ἡ Ἀφροδίτη, ἡ οὐρανία αὐτοῦ ἔρωμένη. Ἡ κοίτη τοῦ νεανίου ἐσκιάζετο ὑπὸ χλοεροῦ ἄλσους· παρ' αὐτῇ ἐπεσώρευσαν τοὺς ὠρίμους καρποὺς τῶν δένδρων καὶ μυρίας προσφοράς ἐν σχήματι πτηνῶν καὶ ζώων. Ἐν ἀργυροῖς κανοῖς, φυτὰ προώρου καὶ λαμπρᾶς βλαστήσεως ἤδυνον τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ θεοῦ καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ. Οὕτω παρίστατο τὸ ἔαρ, ἡ ὥρα τῆς εὐδαίμονος αὐτῶν ἐνώσεως. Τὴν ἐπαύριον περὶ τὸ λυκαυγὲς αἱ αὐταὶ γυ-

¹ Ἀδωνις εἶναι ὁ ἐλληνικὸς τύπος τῆς φοινικικῆς λέξεως Ἀδων (ἄρχων κύριος), ἐπιθέτου πλείστων θεῶν ἐν Φοινίᾳ. Περὶ Ἀδωνιδος βλ. Engel, Kypros, I, II, σ. 536 - 643. Movers, die Phoen., I, 191-233, Borugsch, Adonisklage und Linoslied. Mannhardt, Antike Wald und Feld kulte, 273-290.

² Δουκιαν. περὶ τῆς Συρίας θεοῦ, 6.

ναΐκες μετέβαινον ἐπὶ τῆς θαλασσίας ὄχθης, καὶ ἐκεῖ τὸ στήθος γυμνόν, τὴν κόμην λευμένην ἔχουσαι, βάλλουσαι πενθίμους κραυγὰς ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ προσευχόμεναι, ὅπως ἐπανέλθῃ¹. Τὰ ἔθιμα ταῦτα εἰσῆχθησαν εἰς Ἑλλάδα². Ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ Ἀδώνια πολλαχοῦ τῆς πόλεως ἔβλεπέ τις τάφους, ἐν οἷς ἔκειτο ἡ εἰκὼν τοῦ νεαροῦ θεοῦ, οὗτινος ὁ θάνατος συνεκίνει τὰς γυναῖκας³. Περὶ τὸν τάφον ἐν ἀγγείοις ἢ καναῖς πλήρεσι χώματος διετίθεντο ἐφήμερα φυτὰ προῶρως ἀναπτυσσόμενα καὶ ταχέως μαραινόμενα, ὡς ὁ βραχὺς βίος τοῦ θρηγνυμένου ἦσαν «οἱ Ἀδωνίδας κῆποι»⁴, τοῦ ἐνωρὶς ἀναρπαγέντος ὠραίου νεανίου, ὡς ὁ Λίνος ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῶν καρπῶν τῆς γῆς, τὸ ἀποθνήσκον ἅμα τῇ συγκομιδῇ, οὗ ἡ ὀλιβερά εἰμαρμένη ἦτο ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἰλιάδος τὸ ὑποκείμενον τῶν γοερῶν ἐπωδῶν τῶν τρυγητῶν καὶ τῶν ἐργατῶν⁵.

Ὁ μῦθος τοῦ Ἀδωνίδος ὑπὸ τὸν ἐλληνικὸν αὐτοῦ τύπον παριστᾷ ἐν πολλοῖς τὴν ξένην αὐτοῦ καταγωγὴν. Πατὴρ αὐτοῦ εἶναι εἴτε ὁ Φοῖνιξ, εἴτε ὁ Θείας, ἀναξ τῶν Ἀσσυρίων, εἴτε ὁ Κινύρας⁶, μυθικὸς βασιλεὺς τῆς νήσου Κύπρου, ἐν ἣ ἡ θρησκεία αὐτοῦ μετηνέχθη ἴσως κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς συριακῆς ἀκτῆς. Μήτηρ αὐτοῦ εἶναι ἡ Σμύρνα ἢ Μύρρα, ἥς τὸ ὄνομα αἰνίσσεται τὴν χρῆσιν τῶν μύρων ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ. Διηγοῦντο ὅτι διωκομένη ὑπὸ τῆς ὀργῆς τῆς Ἀφροδίτης, ἣν ἠρνήθη νὰ τιμήσῃ, ἐρωτεύθη τὸν ἴδιον αὐτῆς πατέρα, ὅστις συνεγέ-

¹ Θεοκρ. Εἰδύλ. ΙΕ', 132 καὶ ἐφ.

² Ἐκ Βύβλου ἡ λατρεία τοῦ Ἀδωνίδος διεδόθη εἰς Ἀμαθοῦντα τῆς Κύπρου (Παυσαν. Θ', 41, 2) καὶ εἰς Ῥόδον, ἔνθα εὐρίσκομεν τὴν αἵρεσιν τῶν Ἀδωνιαστῶν (Βλ. Foucart, Associations religieuses chez les Grecs). ἐν Ἑλλάσσονι Ἀσίᾳ, ἐν Λέσβῳ ἔνθα ὁ Ἀλκαῖος καὶ ἡ Σαπφώ ὕμνουσιν ἤδη τὸν Ἀδωνιν ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι, ἐν Ἀργεῖ (Παυσ. Β' 22, 6), ἐν Ἀθήναις.

³ Πλούτ. Νικίας, 73. Ἀριστοφ. Λυσιστρ.. 389 καὶ ἐφ.

⁴ Πλάτ. Φαῖδρ. κεφ. 61. Σχόλ. Θεοκρ., ΙΕ', 112. Ὁ Ἡσύχιος καὶ ὁ Σουΐδας, Ἀδωνίδος κῆποι. Raoul-Rochette, Memoire sur le jardin d'Adonis (Rev. Archéol., 1859). Μεταξὺ τῶν φυτῶν διεκρίνον ἰδίᾳ τὸν θρίδακα, τὸν ταχέως αὐξάνοντα. Ὁ Ἀδωνις θνήσκων πίπτει ἐπὶ θρίδακος.

⁵ Ἰλιάδ. Σ, 561—572. Οἱ κοπετοὶ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ταμμούζ, θεοῦ συριακοῦ ἀναλόγου πρὸς τὸν Ἀδωνιν, οὗ ἡ λατρεία εἰσέδυσσε μέχρι Βαβυλῶνος (Maury, Relig. de la Grèce, III. σ. 220).

⁶ Ἀπολλόδ. Γ', 14, 4. Anton. Μετ. συν. 34. Ὑγῖν. Μῦθ. 68 Ὁβιδ. Μεταμορφ. X, 297 καὶ ἐφ.

νετο αὐτῇ ἐξ ἀγνοίας. Πληροφορηθεῖς εἶτα τὸ ἀνοσιούργημα αὐτοῦ, θέλει νὰ τιμωρήσῃ τὴν θυγατέρα καὶ καταδιώκει αὐτὴν κρατῶν γυμνὸν ξίφος. Οἱ θεοὶ ὁμῶς εὐσπλαγχνισθέντες, μετεμόρφωσαν εἰς τὸ παράγον τὴν σμύρναν δενδρύλιον. Μετὰ ἐννέα μῆνας τὸ δένδρον ὑπανοίγεται καὶ ἐξέρχεται ἐξ αὐτοῦ παιδίον ἐξαισίας καλλονῆς· εἶναι ὁ Ἄδωνις. Ἡ Ἀφροδίτῃ ἐκπλαγεῖσα ἐπὶ τῇ θεᾷ ἀποθέτει αὐτὸ ἐν κανῶ καὶ ἐμπιστεύεται εἰς τὴν Περσεφόνην. Ἄλλ' ἡ καταχθόνιος θεὰ ἀνακαλύψασα ἡμέραν τινὰ τὸν θησαυρόν, ὃν ἐφύλαττεν, ἀρνεῖται νὰ ἀποδώσῃ αὐτόν. Ἡ ἔρις ἀνηγέχθη εἰς τὴν εὐθυκρισίαν τοῦ Διός, ὅστις ἔλυσε τὸ ζήτημα ἀποφασίσας, ὅπως ὁ Ἄδωνις διέρχεται ἕκαστον ἐνιαυτὸν τέσσαρας μῆνας εἰς τὸν Ὀλυμπον, τὸν δ' ὑπόλοιπον χρόνον μεταξὺ τῶν δύο θεαινῶν¹. Βραδύτερον ὁ νεανίας θανασίμως πληγείς ἐν τῇ θήρᾳ ὑπὸ τῶν χαυλιόδόντων κάπρου, ἐξέπνευσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Ἀφροδίτης, ὅπερ ἀπεικονίζεται ἐπὶ πολλῶν ἀναγλύφων καὶ σαρκοφάγων². Ὁ μῦθος οὗτος βεβαίωσεν τὴν σημασίαν τοῦ Ἀδωνιδος, οἷαν ὑπεδείξαμεν κατὰ τὰς τελετὰς τῆς λατρείας αὐτοῦ. Εἶναι ὁ θερινὸς καὶ ἑαρινὸς θεός, ὁ ἀπολλύμενος ὑπὸ τὰ βλήματα τοῦ καυστικοῦ ἡλίου ἢ ὑπὸ τὰ τοῦ τέρατος τοῦ χειμῶνος, ὁ κατ' ἔτος κατερχόμενος εἰς τὰ σκότῃ τῆς γῆς καὶ ἐπανερχόμενος περιοδικῶς.

Ἡ ἰσχὺς τῆς Ἀφροδίτης ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς φυτικῆς εἰς πᾶσαν τὴν ζωϊκὴν φύσιν :

Κύπριδος, ἥ τε θεοῖσιν ἐπὶ γλυκὺν ἥμερον ὥρσε,
καὶ τ' ἐδαμάσσατο φῦλα καταβνητῶν ἀνθρώπων,
οἰωνούς τε διπτετάς καὶ θηρία πάντα,
ἡμὲν ὅς' ἡπείρος πολλὰ τρέφει ἡδ' ὅσα πόντος³.

Ὅταν ἀναρριχᾶται τὰς κλιτύς τῆς Ἰδῆς πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Ἀγχιῡ, τὰ ζῶα τοῦ ὄρους ἔπονται αὐτῇ σείοντα τὴν οὐράν

... ἡ δ' ὀρώσα μετὰ φρεσὶ τέρπετο θυμόν,
καὶ τοῖς ἐν στήθεσσι βάλ' ἥμερον· οἱ δ' ἅμα πάντες
σύνδου κοιμήσαντο κατὰ σκιάοντας ἐναύλους⁴.

¹ Κατ' ἄλλην ἐρμηγείαν, ἕκαστον ἔτος τῆς ζωῆς τοῦ Ἀδωνιδος διενέμετο ἐξ ἴσου μεταξὺ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Περσεφόνης (βλ. τὰ ἀν. μνημ. χωρία).

² Ἐπὶ τῶν ἀπεικονίσεων τούτων βλ. O Jahn, Arch. Beiträge, σ. 45—50. Müller-Wieseler, Denk. d. alt. Kunst. II. εἰκ. 27, ἀρ. 29 καὶ τὸ ἐν Λούβρῳ ἀνάγλυφον (Fröhner, Notice de la sculpt. ant. I. ἀρ. 172).

³ Ὑμν. ὁμηρ., Δ, 2—6.

⁴ Ὑμν. ὁμηρ. στ. 72.

Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς γυναικείας ἰσχύος τοῦ ἔρωτος, τοῦ διαπερῶντος ἅπασαν τὴν ζωογόνον φύσιν, ἥς αὕτη διατηρεῖ τὸν ἀνεξάντλητον βίον, ἐξέπληξε τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων Παρμενίδου καὶ Ἐμπεδοκλέους, οἵτινες πρὸ τοῦ Λουκρητίου ἐξύμνησαν τὴν παγκόσμιον καὶ ἀκάθεκτον ἰσχὺν τῆς Ἀφροδίτης. Ἀλλ' ὅτε ἡ ἀνατολικὴ θεὰ εἰσῆλθεν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ Διός, ὅτε τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἔθετο τὴν ἑαυτοῦ σφραγίδα, ἐπαύσατο ἔχουσα τὴν γενικὴν καὶ ὑψηλὴν ταύτην σημασίαν. Ἐν τῷ Ὀλύμπῳ, ὅπου ἡ γυνὴ ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ παρθένων, οἷαι ἡ Ἀρτεμις, ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἡ Ἑστία, ὑπὸ αὐστηράς συζύγου, οἷα ἡ Ἥρα, ὑπὸ σεβασμίας μητρός, οἷα ἡ Δημήτηρ, αὕτη εἰσήγαγε νέον στοιχεῖον, ἴσως ξένον εἰς τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἑλλήνων θρησκείαν: καθίστατο τὸ ἰδεῶδες τῆς γυναικὸς μετὰ τοῦ ἀπείρου θελήτρου, τῶν ἀναποφύκτων χαρίτων καὶ τῶν ἡδυπαθῶν ἐπαγγελιῶν αὐτῆς. Ἐν τοῖς ὁμηρικαῖς ποιήμασιν ἡ θεὰ εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς κυριάρχου χάριτος, τῆς θριαμβευτικῆς καλλονῆς, εἶναι ὁ οὐράνιος τύπος πρὸς ὃν συγκρίνουσι τὰς ὠραίας παρθέλους καὶ τὰς ὠραίας γυναῖκας τῆς γῆς, τὴν Ἑλένην, τὴν Πηνελόπην, τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀγαμέμνονος¹. τὸ κάλλος, τὸ φιλομυειδὲς αὐτῆς, οἱ ἀκτινοβόλοι ὀφθαλμοί, τὸ ὑπὸ στεφάνου κοσμούμενον μέτωπον (εὐστέφανος) (Εἰκ. 55), τὸ λευκὸν στῆθος, τὸ θεῖον σῶμα ἀναδεικνύμενον διὰ λαμπρῶν καλπωπισμῶν, χρυσῶν κοσμημάτων (χρυσείη), διὰ μεγαλοπρεπῶν ἐνδυμάτων ὑπὸ τῶν χειρῶν τῶν Χαρίτων ὑφανθέντων², ἐξεγείρει τὸν θαυμασμόν τῶν θεῶν καὶ τῶν θνητῶν, εἰς ὧν τὰ βλέμματα ἐπιφαίνεται. Ὁ ποικίλος αὐτῆς κεστός πεπραιοισμένος διὰ δελεαστικῆς ἰσχύος³, εἰς ἣν οὐδὲν ἀνθίσταται, δαμάζει καὶ αὐτὸν τὸν ἄνακτα τῶν θεῶν, ὅταν ἡ Ἥρα δανειζῇται τὸν κεστόν τοῦτον, ὅπως ἐπαναφέρῃ εἰς τὰς ἀγκάλας τὸν βασιλικὸν αὐτῆς σύζυγον. Ὁ ἀγριώτατος τῶν κατοίκων τοῦ Ὀλύμπου Ἄρης

Εἰκ. 55. — Ἀφροδίτη
Ἐϋστέφανος.

¹ Ἰλιάδ. Γ, 389. Ὀδύσ. Ρ, 36· Τ, 54.

² Ἰλιάδ. Ε, 338. Ὀδύσ. Θ, 364 καὶ ἐφ.

³ Ἰλιάδ. Ε, 214—217. Εἰς τὴν Ἀφροδίτην ὡσαύτως ὀφείλει ἡ Πανδώρα τὸ δῶρον τοῦ δελεάζειν (Ἡσίοδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 65).

ὑποτάσσεται εἰς τὸν ἔρωτα τῆς θεᾶς. Αὕτη αὕτη, λέγουσιν, ἡσθάνθη τὸν πόθον τοῦ πάθους, ὃν ἐμπνέει καὶ μεταδίδει. Ἐν Τρωάδι διηγοῦντο τὸν ἔρωτα αὐτῆς πρὸς τὸν Ἀγχίστην «θεῶν ἅπο κάλλος ἔχοντα». Ὅτε ἔβασκε τὰς βοῦς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Ἰδῆς, εἶδεν αὐτὸν καὶ ἀμέσως ἡ ἡδονὴ κυριεύει τὴν καρδίαν αὐτῆς. Μεταβαίνει εἰς τὸ ἐν Πάφῳ ἱερόν, ἔνθα αἱ Χάριτες λούουσι καὶ ἀλείφουσι τὸ σῶμα αὐτῆς δι' ἐλαίου. Περιβάλλεται ὥραϊαν ἐσθῆτα, κοσμεῖται διὰ διαφόρων χρυσῶν κοσμημάτων καὶ πέτεται εἰς Τροίαν μέσῳ τῶν νεφῶν. Φθάσασα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἀνέρχεται μέχρι τῶν ποιμενικῶν καλυβῶν, ὅπου ὁ Ἀγχίστης ἐπλανᾶτο τῇδε κάκεισε κρούων τὴν λύραν. Ἐπὶ τῇ θεᾷ αὐτῆς ὁ ἥρωες μένει ἀκίνητος· θαυμάζει ἐν θρησκευτικῇ ἐκπλήξει τὴν καλλονήν, τὸ παρθενικὸν ἀνάστημα τὸν θαυμάσιον αὐτῆς κόσμον:

πέπλον μὲν γὰρ ἔεστο φαινότερον πυρὸς αὐγῆς,
εἶχε δ' εὐγναμπτὰς ἑλικας κάλυκάς τε φαινὰς·
ὄρμοι δ' ἄμφ' ἀπαλῇ δειρῇ περικαλλέες ἦσαν,
καλοὶ, χρύσειοι, παμποίκιλοι¹· ὥς δὲ σελήνη
στήθεσιν ἄμφ' ἀπαλοῖσιν ἐλάμπετο, θαῦμα ἰδέσθαι.

Ἀναμνησκεταί τις τὸ χωρίον τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου, τὴν δελεαστικὴν ἐκείνην σκηνὴν τὴν πλήρη φιληδόνου χάριτος, ἥς τὸ τέλος εἶναι ἡ ἔνωσις τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Τρωὸς ἥρωος, ἔνωσις ἐξ ἧς ἐγεννήθη Αἰνείας ὁ τῶν Ῥωμαίων μυθικὸς πρόγονος².

Ἐνίοτε οἱ θνητοί, μεθ' ὧν ἡ Ἀφροδίτη εἶναι εἰς σχέσεις, δὲν εἶναι ἐρασταί, ἀλλ' εὐνοούμενοι· νεανῖαι καλλονῆς ἐξαισίας, οὓς παραλαμβάνει ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῆς καὶ πληροῖ πασῶν τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου. Τοιοῦτος ὁ Φαέθων, ὃν ἤρπασε καὶ

..... ἐνὶ νηοῖς
νηπόλον μύχιον ποιήσατο³.

ὁ Κινύρας, ὑποκείμενον πλείστων παραδόσεων ἐν Κύπρῳ, πρωθιερεὺς τῆς Ἀφροδίτης, ἰδρυτὴς τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐορτῶν αὐτῆς, ἐπιτήδειος μουσικός, ὅστις ἀνθαμιλλᾶται πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἰσχυρὸς βασιλεὺς, οὗτινος ὁ πλοῦτος κατέστη παροιμιώδης εἰς τὴν ἀρχαιότητα⁴.

¹ Ἡ πληθώρα αὕτη τῶν κοσμημάτων εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς Ἀσιατικῆς θεᾶς. Τὰ κυπριακὰ τῆς Ἀφροδίτης εἰδῶλα ἦσαν κατάφορτα κοσμημάτων.

² Ὑμν. ὁμηρ. Δ', 81 καὶ ἐφ.

³ Θεογον. 989.

⁴ Πίνδ. Πυθ. Β', 15. Νέμ. Η', 17. Τυρτ. ἀπόσπ. 12, 6. Πλάτ. Νόμ. σ.160 ε.

Ἡ Ἀφροδίτη, ἡ βασιλεύουσα ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων καρδιῶν, δύναται κατὰ βούλησιν νὰ ἀποστρέφῃ ἢ νὰ γεννᾷ παρ' αὐταῖς τὸν ἔρωτα. Ἐν Θήβαις ἐτίμων Ἀφροδίτην τινὰ ἀποστροφίαν καὶ ἐν Μεγάροις ἐπιστροφίαν¹. Αὕτη τὴν παντοδυναμίαν αὐτῆς ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν γυναικῶν ταράττουσα ἐνίοτε τὸν βίον αὐτῶν δι' ὀλεθρίου ἔρωτος, προξενούντος σκληρὰς ὀδύνας, καθ' ὧν μάτην ἀγωνίζονται. Ἐνεκα αὐτῆς ἡ Ἑλένη ἐγκατέλιπε τὴν πατρίδα καὶ προέδωκε τὸν Μενέλαον ὑπήκουσεν εἰς θείαν προτροπὴν καὶ ἐρρίφθη ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Πάριδος². Ἡ Μήδεια, ἡ Πασιφάη, ἡ Φαίδρα, καὶ ἕτεραι ἔτι ἡρωῖναι κατατρύχονται ὑπὸ τοῦ ἔρωτος, ὃν θεωροῦσιν ὡς φρενοβλάβειαν, ὡς μανίαν πεμφθεῖσαν ὑπὸ τῆς θεότητος· εἶναι τὰ ἀκούσια καὶ δυστυχῇ θύματα τῆς Ἀφροδίτης.

Ὁ ἔρως θεωρούμενος ἐν τῷ θελγῆτρῳ καὶ τῇ ἡδυπαθείᾳ αὐτοῦ ὡς καὶ ἐν τῇ συγχύσει καὶ τῇ φθορᾷ αὐτοῦ δὲν ἀποδίδει πάσας τὰς ἰδέας, ἃς ἡγείρεν ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ξενοφῶντος ἡ Οὐρανία Ἀφροδίτη, ἣν ἔνεκα τῆς κακῆς ἐρμηγείας τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἐνόμιζον τὴν κυρίαν θεὰν τοῦ ἔρωτος, ἀντέκειτο πρὸς τὴν Πάνδημον Ἀφροδίτην, τὴν προΐσταμένην τοῦ χυδαίου ἔρωτος καὶ τῆς ἐνώσεως τῶν φύλων³. Ἡ ἠθικὴ αὕτη διάκρισις εἶναι πιθανῶς φιλοσοφικῆς καταγωγῆς, ἀλλ' ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ θρησκεία τῆς Ἀφροδίτης ἔσχε χαρακτῆρα εὐγενῆ καὶ σοβαρόν, προσεγγίζουσα πρὸς τὴν τῆς Ἥρας. Διὰ τῆς παραγωγικότητος γονιμοποιεῖ τὴν ἔνωσιν τῶν συζύγων καὶ σχετίζεται πρὸς τὸν γάμον καὶ τὴν οἰκογένειαν. Προστατεύει τὸν βίον τῆς γυναικὸς πρὸ τοῦ ὕμεναίου καὶ μετ' αὐτόν. Αὕτη δὲ ἡ ἰδιότης τῆς Ἀφροδίτης ἀνέρχεται εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ αἱ κόραι τοῦ Πανδάρου μέινασαι ὀρφαναὶ τρέφονται καὶ αὖξονται ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, ἥτις ζητεῖ παρὰ τοῦ Διὸς δι' αὐτάς «τέλος θαλεροῖο

¹ Πaus. Θ' 16, 3. Α', 40, 6.

² Πλάτ. Γ, 173, 399 καὶ ἐφ. Ὀδύς. Γ. 261.

³ Ξενοφ. Συμπόσ. Η' 9—10. Πaus. Θ' 16, 3. Κατὰ τὸν Πλάτ. (Συμπ. 8) ἡ θεὰ Οὐρανία, κόρη τοῦ Οὐρανοῦ ἦτο ἡ ἀρχαιοτέρα· ἡ Πάνδημος Ἀφροδίτη κόρη τοῦ Διὸς καὶ τῆς Διώνης ἦτο μεταγενεστέρα. Οἱ Ἕλληνες ἡρμήνευον ἐνίοτε τὸ ἐπίθετον τοῦτο λέγοντες, ὅτι ὁ Θησεὺς ἡγείρεν αὐτῇ ναόν, ἅφ' οὗ συνῆθροισεν ἐν Ἀθήναις τοὺς δῆμους τῆς Ἀττικῆς. (Πaus. Α', 22, 3. Ἀρποκρ. λεξ. λ. Πάνδημος).

γάμοι»⁴. Εἶναι δὲ ὡς ἡ Ἄρτεμις θεὸς κουροτρόφος⁵. Ἐν Σικυῶνι ἡ ἐτήσιος ἱερωσύνη τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς ἐξησκειτο ὑπὸ τινος παρθένου⁶. Τοῦτο εἶναι ἴσως γεγονὸς ἐγγύριον καὶ μοναδικόν. Ἀλλὰ πλείσται μαρτυρίαι δεικνύουσιν ἡμῖν ἐν αὐτῇ μίαν τῶν θείων δυνάμεων τῶν προϊσταμένων τῶν ἱερῶν τοῦ γάμου δεσμῶν. Ἡ *Νυμφία* Ἀφροδίτη, ὡς ἀπεκάλουν αὐτὴν ἐν Ἑρμιόνη⁷, εἶχεν ἐν Σπάρτῃ ἄγαλμα συγχέον αὐτὴν πρὸς τὴν Ἥραν, τὸ ἰδεῶδες τῆς οὐρανίας συζύγου, καὶ βωμόν, ὅπου αἱ μητέρες ἔθυσαν αὐτῇ κατὰ τὸν γάμον τῶν θυγατέρων⁸. Ἐν Ἀργολίδι καὶ ἐν Ναυπάκτῳ ἡ θεὰ ἐλατρεύετο ὁμοίως ὑπὸ τῶν νεανίδων καὶ τῶν χηρῶν, αἵτινες ἤθελον πάλιν νὰ νυμφευθῶσιν⁹. Ὡστε εἶναι θεὰ τῶν γεννήσεων. Ἐν Ἀττικῇ ἡ Κωλιάς Ἀφροδίτη συνεδέετο πρὸς τὰς Γενετυλλίδας¹⁰, καὶ ἐν Δήλῳ ὁ ἀρχαῖος λυρικός ποιητὴς Ὡλὴν ἐταύτισεν αὐτὴν πρὸς τὴν Εἰλείθειαν, ἣν μητέρα τοῦ Ἑρωτος καλεῖ¹¹. Ἐν Ἡλίδι τέλος ἡ Ἀφροδίτη τοῦ Φειδίου ἐστήριζε τὸν πόδα ἐπὶ χελώνης, συμβόλου, λέγει ὁ Πλούταρχος, τοῦ οἰκουρικοῦ βίου τῆς μητρὸς τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς σιωπῆς αὐτῆς¹².

Τὸ πρῶτον τοῦτο ἀξίωμα τῆς Ἀφροδίτης, πιστῶς ἴσως τηρηθὲν ἐνιαχοῦ τῆς ἐλληνικῆς ἡπείρου, ἐχαλαρώθη ἴσως σὺν τῷ χρόνῳ, ἐν δὲ ταῖς ναυτικαῖς πόλεσιν ἐξευτελίσθη ἴσως ἔνεκα τῆς κοινωνίας μετὰ τῶν ξένων. Ἐκεῖ ἡ ἀκολασία καὶ ἡ ἀύξανομένη τῶν ἡθῶν διαφθορὰ παρεδέξατο μετὰ χαρᾶς τὰς μᾶλλον ἐπονειδίστους ἐφαρμογὰς τῆς λατρείας τῆς Ἀσιατικῆς Ἀφροδίτης. Ἡ πορνεία, ἡ ἀχώριστος ἀπὸ τῆς θρησκείας τῆς Μυλήτης ἐν Βαβυλῶνι καὶ τῆς Συρίας θεοῦ ἐν Βύβλῳ¹³, προσέλαθεν ἐν Κορίνθῳ ὡσαύτως ἱερὸν χαρακτῆρα. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγίστης εὐδαιμονίας τῆς πόλεως ταύτης, περὶ τὰς χιλίας ἐταίρας ἦσαν προσκεκολλημέναι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς. Τὸ σύστημα

⁴ Ὀδύσ. Υ', 68 καὶ ἐφ.

⁵ Πλάτ. Κωμῳδοπ. παρ' Ἀθήν. Ι' 58.

⁶ Πaus. Β', 10, 4.

⁷ Πaus. Β' 32, 7.

⁸ Πaus. Γ', 13, 8. Τὸ ξόανον τοῦτο ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀφροδίτη-Ἥρα.

⁹ Πaus. Β', 34, 12. Ι, 38, 12.

¹⁰ Πaus. Α', 1, 5. Ἀριστοφ. Λυσιστρ., 2, 3. Ἡσύχ. λ. Κωλιάς Ἡρόδ. Η', 96.

¹¹ Παρὰ Πausανίαν, Θ' 27, 2.

¹² Γαμ. παραγγ. 32.

¹³ Ἡρόδ. Α', 199. Περὶ τῆς Συρίας Θεοῦ. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ἐν Κύπρῳ. Ἀθήν. ΙΒ' 11.

τοῦτο, ὅπερ διετηρήθη ἐν Ἑρυνί τῆς Σικελίας μέχρι τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, δὲν διεδόθη εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἀλλ' ὅμως ἄλλαι αἰτίαι συνετέλεσαν, ὅπως μεταβλήθῃ διὰ μιᾶν μίξεων ἡ θρησκεία τῆς Ἀφροδίτης. Ὅτε ἐν Ἀθήναις ἡ συναναστροφή μετὰ τῶν ἑταίρων κατέστη ἔθος καὶ καλῆς ἀνατροφῆς σημεῖον, ὅτε οἱ ἄπιστοι μαθηταὶ τοῦ Ἐπικούρου ἐκήρυττον τὴν ἡδονήν, ὅτε εἶδον καλλιτέχνας ὡς τὸν Πραξιτέλην καὶ τὸν Ἀπελλὴν λαμβάνοντας πρότυπα τῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν εἰκόνων τῆς Ἀφροδίτης Λαΐδας καὶ Φρύνας¹, ἡ θεότης τῆς παραγωγικότητος καὶ τοῦ ἔρωτος μετεβλήθη ἐντελῶς ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῆς ἠθικῆς. Ἀφῆκε τὰς πτυχὰς τοῦ ἐνδύματος νὰ καταπέσωσιν, αἱ δὲ στάσεις καὶ ἡ γυμνότης αὐτῆς τὴν ἡδονὴν μόνην ἐξήγειρον. Τότε ὑπὸ τὰ ὀνόματα ἑταίρα καὶ πάνδημος ἦτο ἡ εὐνοουμένη θεὰ τῶν ἑταίρων, αἵτινες ἐτέλουν τὰς ἐορτὰς αὐτῆς μετὰ λαμπρότητος, καὶ μετὰ θάνατον ἀνῆγειρον μεγαλοπρεπῆ μνημεῖα, ἐφ' ὧν εἰκονίζοντο ὡς νέαι Ἀφροδίται. Συντόμως εἰπεῖν κατέστη ἡ θεὰ τῆς ἀναιδείας, ἥς ἐπὶ θεὰ τινα δεικνύουσι τὴν φύσιν.

Τὰ σύμβολα τῆς Ἀφροδίτης ὑπαινίσσονται ὑπὸ διαφόρους τύπους τὴν γόνιμον παραγωγικότητα καὶ τὰς σχέσεις τῶν φύλων. Ἐν τῷ φυτικῷ βασιλείῳ ἡ μύρτος καὶ οἱ γιγαρτώδεις καρποί, ὡς τὸ μῆλον καὶ ἡ ροιά, ἦσαν ἱερὰ αὐτῆς. Προσέφερον αὐτῇ ζῶα παραγωγικὰ ἢ ἀσελγούς φύσεως, κριοὺς, τράγους, λαγούς· οὗτοι μάλιστα συχνάκις ἀπαντῶσι συνεσπειραμένοι παρ' αὐτῇ ἢ ὑπὸ τὴν ἔδραν αὐτῆς (Εἰκ. 56).

Τὸ σύμβολον τοῦ κριοῦ, συχνάκις ἀπαντῶν ἐπὶ τῶν Κυπρίων νομισμάτων, ἐλήφθη ἐξ Ἀσίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐπιγραφία Ἀφροδίτη τοῦ Σκόπα, ἥτις ἦτο Πάνδημος Ἀφροδίτη, ἐκάθητο ἐπὶ τινος τῶν ζώων τούτων². Ἐν Ἀργεὶ καὶ Θεσσαλίᾳ ἔθουν αὐτῇ χοῖρον³,

Εἰκ. 56.

¹ Γνώμη τοῦ Preller (Griech. Mythol., I, σ. 30).

² Πausan., ΣΤ' 25, 2.

³ Ἀθῆν. Γ', 49. Σπράβ. Θ', 438.

ὅστις ἄλλως ἐξηρεῖτο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν θυμάτων αὐτῆς, ἔνεκα τοῦ κά-
πρου τοῦ φανεύσαντος τὸν Ἀδωνιν ¹. Μεταξὺ τῶν πτηνῶν ὁ στρου-
θός, μάλιστα δὲ ἡ ἐρωτύλη περιστερὰ, ἥτις ἐν ἀρχαίκαῖς ἀπεικονίσε-
σιν εὔρηται εἰς τὰς χεῖρας τῆς Ἀφροδίτης, συνοδεύουσι συχνάκις τὰ
ἀγάλματα αὐτῆς. Τὰ πτηνὰ ταῦτα συνετηροῦντο ἐν τῷ ἱερῷ τῆς
Πάφου καὶ ἐν τῷ ὄρει Ἑρυκι, ἔνθα ἴδιαι ἐορταὶ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν
εἰς Λιβύην ἀναχώρησιν καὶ τὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Σικελίας ἐπάνο-
δον αὐτῆς ².

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐκτεθέντων ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ δώσωμεν
οὐσιώδεις τινας ἐνδείξεις ἐπὶ τῶν κυριωτάτων διαφορῶν τοῦ καλλιτε-
χνικοῦ τύπου τῆς Ἀφροδίτης ³.

Εἰκ. 57. — Ἀφροδίτη
Οὐρανία.

Ἐν Πάφῳ τὸ ἀρχαιότατον καὶ σεβα-
στότατον ἄγαλμα αὐτῆς ἦτο εἶδος κώνου
ἢ πυραμίδος ἐκ λευκοῦ λίθου, περικυκλου-
μένης ὑπὸ ἀνημμένων δάδων ⁴. Ὅτε ἐδόθη
αὐτῇ ἐν Ἀσίᾳ τὸ ἀνθρώπινον σχῆμα, αἱ
πρῶται ἀπεικονίσεις ὑπῆρξαν ἀναμφιβό-
λως ἀνάλογοι πρὸς τὰ ἐξ ὀπτῆς γῆς εἰδώ-
λια τὰ εὑρεθέντα ἐν Κύπρῳ καὶ Συρίᾳ
καὶ παριστῶντα τὴν Ἀφροδίτην ὅλως ἐν-
δεδυμένην, κατάφορτον ἐκ περιδεραίων
καὶ ψελλίων, τὸν ἀριστερὸν βραχίονα
προσκεκολλημένον εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν
δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους ἔχουσιν ⁵.
Ἐν Ἑλλάδι τὰ ἀγάλματα αὐτῆς ἔχου-
σιν ὅτε μὲν χαρακτηρὰ σοβαρόν, ὅτε δὲ

ἡδυπαθῆ. Ἐκ τούτου δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύο τάξεις. Εἰς τὴν

¹ Σχόλ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 793.

² Αἰλ. Φυσ. Ζῴων, Δ', 2. Ἐν Σικυῶνι ἡ περιστερὰ ἦτο τὸ σύμβολον τῆς Ἀφρο-
δίτης· εἰκονίζεται δὲ ἐπὶ τοῦ ὀπισθεν μέρους τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης.

³ Ἐπὶ τούτου βλ. Gerhard. Ueber Venusidole. Braun, Vorschule der
Kunst-Myth., εἰκ. 71—82. Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst. II, εἰκ.
24—27. Bernoulli, Ἀφροδίτη (1873).

⁴ Τάκτι. Ἱστορ. II, 3. Μάξ. Τύρ. Λόγοι, Η', σ. 87 ἔκδ. Davis. Engel, Ky-
pros. II, 136 καὶ ἐφ.

⁵ Archäol. Zeitung, 1867, εἰκ. 288, 4. Lajard, Recherches sur le culte
de Venus, εἰκ. 20—21 Gerhard, Kunst der Phoen, εἰκ. 4 καὶ 6.

πρώτην ἀνήκουσιν οἱ τύποι τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης καὶ τῆς Ἀφροδίτης θεᾶς τοῦ γάμου (*Venus genetrix*).

Ἡ οὐρανία θεά, ὅταν παρίστησιν ἡμῖν ἡ ἄνω εἰκὼν (*Εἰκ. 57*) ἔχει ὄψιν σεμνήν. Φέρει ποδῆρην χιτῶνα. Ἡ κόμη αὐτῆς εἶναι ἀπλούστατα διηυθετημένη, καὶ περιβάλλεται ὑπὸ διαδήματος. Διὰ τῆς δεξιᾶς

Εἰκ. 58.

Ἀφροδίτῃ Οὐρανία.

ἐγείρει τὰς πτυχὰς τῆς ἐσθῆτος αὐτῆς, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἄνθος, σύμβολον τῆς ἐνεργείας, ἣν ἐξασκεῖ ἐπὶ τοῦ φυτικοῦ βίου. Νόμισμά τι τῆς Ἀφροδισιάδος ἐν Καρίᾳ, παριστᾷ τὴν αὐτὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην ὑπὸ τὸν Ἀσιατικὸν τύπον. Ἡ θεὰ εἶναι ὀρθία ἔχουσα

τοὺς βραχίονας πρὸς τὰ ἐμπρὸς τεταμένους. Ἐπὶ κεφαλῆς φέρει τὸν πόλον, ἔχει δ' ἐμπροσθεν αὐτῆς ἡμισέληνον καὶ ὀπισθεν ἀστέρα, παρὰ δὲ τοὺς πόδας εἶναι ἀγγεῖον ἀνθέων¹ (*Εἰκ. 58*). Ἐν Σικυῶνι ὁ Κάναχος παρέστησε τὴν Οὐρανίαν θεὰν καθήμενν, φέρουσαν ὡσαύτως τὸν πόλον, καὶ κρατοῦσαν διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς μήκωνα, διὰ τῆς ἐτέρας δὲ μήλον². Ἡ προστάτις τοῦ ὕμεναίου καὶ τῆς παραγωγικότητος τῶν τέκνων Ἀφροδίτῃ φέρει μακρὸν ἄνευ κεστοῦ χιτῶνα ἀφίλοντα γυμνὸν τὸ στῆθος καὶ τὸν ἀριστερὸν ὦμον. Ἄνωθεν τοῦ δεξιοῦ ὦμου κρατεῖ τὰς πτυχὰς ἱματίου, δι' οὗ θὰ καλυφθῇ, ἐν δὲ τῇ ἐτέρᾳ χειρὶ κρατεῖ τὸ μήλον, σύμβολον τῆς γονιμότητος (*Εἰκ. 59*).

Χαλκοῦν δὲ νόμισμα τῆς αὐτοκρατείας Σαβίνης φέρον τὴν ἐπιγρα-

Εἰκ. 59.— Ἀφροδίτῃ, θεᾷ τοῦ ὕμεναίου.

¹ Πιθανῶς τὸ ὀπισθεν αὐτῆς καθήμενον γυμνὸν παιδίον εἶναι ὁ Ἔρως.

² Παυσ., Β' 10, 5.

φῆν : Veneri Genetrici, παριστᾷ τὴν θεάν ἐν τοιαύτῃ στάσει¹.

Ὁ ἄσιατικὸς τύπος τῆς ἐνόπλου Ἀστάρτης ἡδύνατο, ὡς εἴπομεν ἤδη, νὰ ἀποδώσῃ τῇ Ἀφροδίτῃ ἐρωμένη τοῦ Ἄρεως, πολεμικὸν χαρακτηριστῆρα. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τεχνῖται, δραξάμενοι τῆς ἰδέας ταύτης ἠθέλησαν νὰ ἐκφράσωσιν ἐν τῇ νικηφόρῳ θεᾷ τὸν ἀκάθεκτον θρίαμβον τοῦ ἔρωτος. Ἐπειδὴ ὁ θρίαμβος οὗτος συνεπάγεται θέλγητρα, ἡ νικηφόρος Ἀφροδίτη δὲν φέρει πλήρη ἐνδυμασίαν, οὔσα γυμνὴ μέχρι τοῦ καστου. Τὸ πρόσωπον αὐτῆς ἔχει παράδοξον ἔκφρασιν ὑπεροψίας, ἐξικνουμένης ἐνίοτε μέχρι ἀπειλῆς. Συνήθως κατοπτρίζεται εἰς ἀσπίδα (Εἰκ. 60), στηρίζει δὲ τὸν ἀριστερόν πόδα ἐπὶ

Εἰκ. 60. — Ἀφροδίτη νικηφόρος.

Εἰκ. 61. — Ἀφροδίτη τῆς Καπύης.

κράνους, ὡς ἐν τῇ ἡκρωτηριασμένῃ Ἀφροδίτῃ τῆς Καπύης (Εἰκ. 61). Εἰς τὰ συμπλέγματα ταῦτα ἀνήκουσι τὰ περίφημα ἀγάλματα τῆς Ἀφροδίτης τοῦ Ἀρελάτου.

Αἱ ἀπεικονίσεις αὗται χρησιμεύουσιν ὡς μετάβασις ἀπὸ τῶν αὐστηρῶν ἀγαλμάτων τῆς Οὐρανίας θεᾶς καὶ τοῦ ὅλως διαφόρου ἰδεώδους τῆς Ἀφροδίτης, οἷον ἐπενόησε καὶ ὥρισεν ἡ νέα Ἀττικὴ σχολή, ὁ Σκόπας, μάλιστα δὲ ὁ Πραξιτέλης. Ἡ μυθολογικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ἡ Ἀφροδίτη ἀναδύεται ἐκ τῶν κυμάτων, παρεῖχε τοῖς καλλιτέχναις μέσον, οὔπερ ἐδράξαντο, ὅπως γυμνώσωσι τὴν μέχρι τοῦδε ἡμιενδεδυμένην θεάν, καὶ ἐκφράσωσι πάσας τὰς φιληρόνους χάριτας, πάντα τὰ ἡδυπαθῆ τοῦ γυναικείου σώματος θέλγητρα. Γνωστὸν ἐκ τῆς ζωῆρας περιγραφῆς τοῦ Λουκιανοῦ² τὸ περίφημον ἄγαλμα, ὅπερ ὁ Πραξιτέλης κατεσκεύασε διὰ τοὺς Κνιδίους, πρῶτυπον καὶ θαῦμα τοῦ εἶδους αὐτοῦ.

Τὸ ἐνταῦθα εἰκονιζόμενον νόμισμα τῆς Κνίδου δίδει ἡμῖν γενικὴν ἰδέαν τῆς ἐπινοίας τοῦ καλλιτέχνου καὶ τῆς στάσεως, ἣν ἔδωκε τῇ θεᾷ (Εἰκ. 62). Ἀλλὰ τὸ

¹ Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst, II, ἀρ. 263α.

² Λουκιαν. Ἐρωτες, 13—14. Εἰκόνες, 6.

ἀριστοῦργημα τοῦ Πραξιτέλους διέπласε σχολὴν ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ, καὶ πλεῖσται ἐγένοντο ἀπομιμήσεις, ὧν αἱ ἀξιολογώταται εἶναι ἡ Ἀφροδίτῃ τοῦ Καπιτωλίου καὶ ἡ τῶν Μεδίκων. Ἐκτοτε ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ἡρέσκετο ἀποκαλύπτουσα κατὰ ποικίλους τρόπους, καὶ δι' ἐλευθερίας μέχρι ἀναιδείας συχνάκις ἐξικνουμένης, τὸ εὐκολον καὶ γόνιμον μέσον τοῦ λουτροῦ τῆς Ἀφροδίτης.

Εἰκ. 62. — Ἀφροδίτῃ τῆς Κνίδου.

Περὶ τὴν Θεὰν τοῦ Ἑρωτος σωρεύονται πλεῖσται δευτερεύουσαι θεότητες. Εἶδομεν τὰς Χάριτας καὶ τὰς Ὠρας, προσφιλῆ πνεύματα τοῦ ἔαρος, διακοσμοῦσας μεγαλοπρεπῶς τὴν καλλονὴν τῆς Ἀφροδίτης. Συχνάκις συνοδεύεται ὑπὸ τῆς Πειθοῦς θεᾶς χαρακτηῖρος θελκτικῆς¹, καὶ πλείστων ἄλλων γυναικείων μορφῶν ἐκφραζουσῶν τὴν χαρὰν ἧς ὁ ἔρως εἶναι πηγὴ, τῆς Εὐδαιμονίας, τῆς Εὐκλείας, τῆς Παιδείας κτλ. χαρίεντος παρθενικοῦ σμήνους ἐπὶ τῶν

γραπτῶν μάλιστα ἀγγείων περιβάλλοντος καὶ συνοδεύοντος τὴν οὐρανίαν τῆς καλλονῆς βασίλισσαν.

Γενικῶς ἔλεγον υἱὸν αὐτῆς τὸν Ἑρωτα². Ὁ κ. Max Müller νομίζων ὅτι ἀπέδωκε τῷ Ἑρωτι, ὡς καὶ ταῖς ἄλλαις Ἑλληνικαῖς θεότησι, φυσικὴν καταγωγὴν, ἐτυμολογεῖ αὐτὸν ἐκ τοῦ Ἀρουσᾶ, ὅστις ἐν ταῖς Βέδαις εἶναι ὁ νεαρὸς καὶ λάμπων ἥλιος, ὁ διώκων τὴν ζοφεράν νύκτα³. Ἐὰν παραλίπωμεν τὰς ἀντιφάσεις, ἃς ἡ ἐτυμολογία αὕτη παρουσιάζει⁴, φαίνεται ἡμῖν ἀκριβέστερον νὰ ἐνδῶμεν ἐν τῷ Ἑρωτι οὐτινος ἡ ἀρχαιοτάτη ἑλληνικὴ μυθολογία, ἡ τοῦ Ὀμήρου, δὲν γνω-

¹ Ἡ Πειθὴ συνέπραξε μετὰ τῶν Χαρίτων εἰς τὴν διακόσμησιν τῆς πρώτης γυναικός, τῆς Πανδώρας (Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ., 73). Συγκεκριμένως τῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης ἐν Μεγάρῳ (Παυσ. Α', 43, 6). Περὶ τοῦ θεοῦ τούτου προσώπου βλ. O. Jahn, Peitho, die Göttin der Ueberredung.

² Σιμωνίδης, παρὰ Σχολ. Ἀπολλων., Γ' 26. Παυσ. Θ', 27, 2. Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς Ὡλήν (Παυσ. ἀνωτ.) ἔλεγε τὸν Ἑρωτα υἱὸν τῆς Εἰλειθυίας, θεότητος τῶν τοκετῶν. Βλ. ἐτέρας γενεαλογίας παρὰ Πλάτωνι, Συμποσ. σ. 178 B.

³ Mythol. comparée, σ. 167 καὶ ἐφ. γαλ. μεταφρ.

⁴ Βλ. G. Curtius, Grundzüge der Griech. etymol., σ. 120, ἔκδ. ε'.

ρίζει ἀκόμη τὴν θεότητα, προσωποποίησιν σχετικῶς βραδεῖαν τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἔρωτος, οὗ τὸ ὄνομα δὲν ἔπαυσεν ἐκφραζόμενον ἐν τῇ κοινῇ τῶν Ἑλλήνων γλώσσῃ. Ὁ Ἔρως, θεῖον ὄν, μνημονεύεται τὸ πρῶτον ἐν τινι στίχῳ τῆς ἡσιοδείλου Θεογονίας¹, ἐν ᾧ καθαρῶς βλέπει τις, ὅτι δὲν ὀφείλει τὴν γέννησιν αὐτοῦ εἰς τὴν δημώδη παράδοσιν, ἀλλὰ παρήχθη ἐκ τινος ἀφηρημένης ἐννοίας φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ὁ θεογονικὸς Ἔρως, ἀρχικὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου μετὰ τοῦ Χάους καὶ τῆς Γαίας, εἶναι ὁ ἔρως ὁ λαβὼν μέρος εἰς τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας καὶ ἐξασφαλίζων τὴν αἰωνιότητα τοῦ βίου· εἶναι ἡ ἀόρατος ἰσχὺς, ἡ ἐν τε τῇ ἀνθρωπότητι καὶ ἐν ἅπασι τοῖς ζώοις εἶδеси τῆς τε γῆς καὶ θαλάσσης προσεγγίζουσα καὶ ἐνοῦσα τὰ φύλα, ἡ ἀρχουσα πάσης τῆς ζωογόνου φύσεως, ἥς φιλόσοφοι, ὡς ὁ Πλάτων, καὶ ποιηταί, ὡς ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης, ἐξύμνησαν τὴν ἄπειρον καὶ ἀκάθεκτον ἐνέργειαν². Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Ἐρωτος, ὡς καὶ ἡ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἀφροδίτης, ἐξασκεῖται μάλιστα κατὰ τὸ ἔαρ καθ' ὃ ἀναγεννᾶται ὁ βίος· «χρῶας δὲ κάλλος ἡ κατ' ἄνθη δάιτα τοῦ θεοῦ σημαίνει· ἀνανθεῖ γὰρ καὶ ἀπρηθηκότι καὶ σώματι καὶ ψυχῇ καὶ ἄλλῃ ὀφροῦν, οὐκ ἐνίζει Ἔρως· οὐ δ' ἂν εὐανθῆς τε καὶ εὐώδης τόπος ἦ, ἐνταῦθα καὶ ἔζει καὶ μένει»³.

Ὡσαύτως ὁ Ἀλκαῖος εἶπεν, ὅτι ὁ νεαρὸς θεὸς ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς λαμπρᾶς σανδάλια φερούσης Ἰριδος καὶ τοῦ Χρυσασκόμου Ζεφύρου⁴. Ὁ Ζέφυρος εἶναι ὄντως ὁ γόνιμος ἄνεμος, Ἴρις δὲ τὸ οὐράνιον τόξον τὸ ἐμφανιζόμενον μετὰ τὰς πρῶτας βροχάς.

Ἡ ἐννοια αὕτη τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Ἐρωτος ἀποδοθεῖσα τὸ πρῶτον εἰς τὴν φύσιν ὅλην περιωρίσθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Οἱ Ἕλληνες ποιηταί ἡρέσκοντο ἐκθέτοντες οὐ μόνον τὴν χαράν, ἣν διαχέει ἐν ταῖς ψυχαῖς, ἀλλὰ καὶ τὰς καταστροφάς, ἃς ἐπιφέρει. Ὁ Ἔρως εἶναι παιδίον σκληρόν, ἀνάλγητον, τυραννοῦν τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους· εἶναι φιλοπαίγμων καὶ πονηρός, ἀγαπῶν νὰ παῖζῃ μετὰ τῶν θυμάτων αὐτοῦ⁵. Ἡ τέχνη παριστᾷ αὐτὸν πτερωτὸν παῖδα, κάλλιστον, φέροντα βέλη ἄφυκτα διαπερῶντα τὰς καρδίαις ἢ δᾶδα ἀνημμέ-

¹ Στ. 120 καὶ ἐφ.

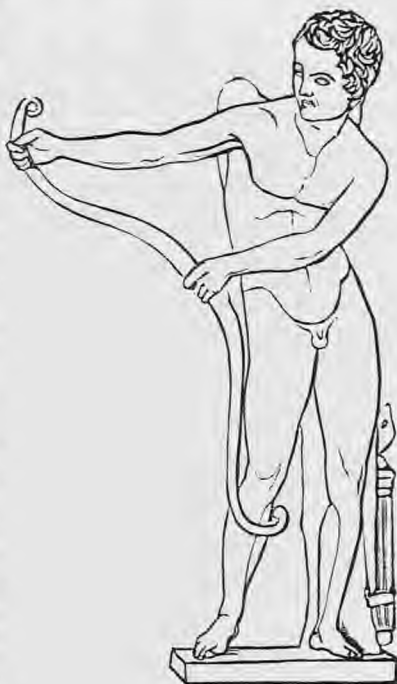
² Πλάτ. Συμπόσ. Σοφοκλ. Ἀντιγ. 781 καὶ ἐφ. Εὐριπ. Ἰππόλ. 1268 καὶ ἐφ.

³ Θεογν. 201. Πλάτ. Συμπ., 196 Α.

⁴ Παρὰ Πλουτάρχῳ, Ἐρωτικ. 20.

⁵ Γνωστὸν ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη δεσπόζει ἐν τοῖς ἀνακρεοντείοις ποιήμασι.

νην κατακαίουσαν αὐτάς. Τὸ ἄγαλμα τοῦ μουσείου τοῦ Καπιτωλίου (*Εἰκ. 63*) παριστᾷ τὸν νεαρόν θεὸν δοκιμάζοντα τὸ τόξον αὐτοῦ. Ἡ ἀξιολογωτάτη τῶν ἀπεικονίσεων τούτων ἦτο τὸ ἐν Θεσπιαῖς ἀριστούργημα τοῦ Πραξιτέλους, ὅπου ὁ Ἔρως ἦτο τὸ ὑποκείμενον ἰδίας λατρείας, καὶ ὅπου ἀνὰ τετραετίαν ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν αὐτοῦ γυμνικοὶ καὶ μουσικοὶ ἀγῶνες, τὰ Ἑρωτίδια¹. Τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ ἐτίθετο ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐνθα προΐστατο τοῦ ἄρρενος ἔρωτος, τῶν ἐνώσεων τούτων τῶν τελουμένων ἐν Ἑλλάδι, αἵτινες καίπερ ἀνθήτικοι, ἐγένοντο ἐνίοτε αἰτία γενναίων παθῶν καὶ εὐγενοῦς ἀμίλλης· εἰς τὴν αὐτὴν αἰσθηματικὴν τάξιν ἀνήκει καὶ ὁ Ἀντέρως, ὅστις ὅτε μὲν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ Ἑρωτος καὶ Ἀντέρωτος ἐριζόντων περὶ κλάδου φοίνικος (*Εἰκ.*

Εἰκ. 63. — Ἑρως.

Εἰκ. 64. — Ἑρως καὶ Ἀντέρως.

64), ἐπροσωποποιεῖ τὴν ἀντίστασιν τῆς καρδίας τοῦ νεανίου εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν ἐραστῶν αὐτοῦ, ὅτε δὲ ἐνομιζέτο ὡς ὁ τιμωρὸς τοῦ περιφρονηθέντος ἔρωτος, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Μέλητος καὶ τοῦ Τιμαγόρου, ἣν ἀφηγεῖται ὁ Πausanίας². Δύο ἕτεροι δευτερεύοντες δαίμονες, ὁ Ἴμερος καὶ ὁ Πόθος (αἱ ἐρωτικαὶ ἐπιθυμίαι), συνοδεύουσι συχνάκις τὸν Ἑρωτα, καὶ εἶναι, ὡς αὐτός, ἀκόλουθοι τῆς Ἀφροδίτης³.

¹ Πaus. Θ' 27, 1—3, 34, 2. Πλούτ. Ἑρωτ. Α' 2.

² Α', 30, 4.

³ Θεογ., στ. 204. Denkm. d. alt. Kunst. II, εἰκ. 52 ἄρ. 867.

Ὁ ἀφηρημένος χαρακτήρ τοῦ Ἔρωτος ἀναφαίνεται ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν Ψυχὴν, προσωποποίησιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑπὸ τοῦ ἔρωτος κατεχομένης, εἰς ἣν ὁ ἔρως γεννᾷ τὸ ἄλγος καὶ τὴν χαρὰν. Ἐν Ἑλλάδι ὁ μῦθος οὗτος εἶναι ἦττον μῦθος κατὰ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως σημασίαν ἢ ἀλληγορίαν, ἥς πηγὴ ἦσαν αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι. Ἐν ταῖς καταχθονίοις σκηναῖς αἱ ψυχαὶ παρίσταντο ἄλλοτε ὡς πτερωτὰ ὄντα. Ψυχὴ, ἡ ψυχὴ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ ἔρωτος, εἰκονίζετο ἐπὶ τῶν μνημείων ὡς νεᾶνις ἔχουσα πτερὰ ψυχῆς, καλλονὴν λεπτήν, ὅτε μὲν ὀδυρομένη καὶ κλαίουσα, δεδεμένη καὶ τιμωρουμένη ὑπὸ τοῦ Ἔρωτος, ὅτε δὲ πλησιάζουσα πρὸς αὐτὸν καὶ ἐγκαταλείπουσα ἑαυτὴν εἰς τὰς θωπείας καὶ τὰς περιπτύξεις τοῦ θεοῦ αὐτῆς ἔραστοῦ⁴. Παρ' Ἀπουλητίῳ ἡ Ψυχὴ καὶ ὁ Ἔρως εἶναι οἱ ἥρωες θαυμασίας τινὸς παραδόσεως, τὴν καταγωγὴν ἐλκούσης βεβαίως ἐκ δημώδους τινὸς μύθου. Ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ καὶ ἡ σημασία τοῦ μύθου τούτου εἶναι εἰσέτι ἀβέβαιαι⁵.

Εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἀφροδίτης προσάπτεται τέλος πρόσωπόν τι διπλὴν ἔχον φύσιν, εἰς ὃ οἱ τεχνῖται ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς μάλιστα ἀρχῆς ἠρέσκοντο ἀποδίδοντες ἀμφίβολον μορφήν⁶, ὁ Ἑρμαφρόδιτος, ὃν ἡ Ἑλλάς παρέλαθεν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ μῦθος τοῦ Ἡρακλέους παρὰ τῇ Ὀμφάλῃ, ἡ ἑορτὴ καθ' ἣν αἱ γυναῖκες ἐνεδύνοντο τὰ ἐνδύματα τῶν ἀνδρῶν καὶ οἱ ἄνδρες μετημφιέζοντο εἰς γυναῖκας, ἡ ὑπαρξίς ἐν Κύπρῳ τῆς λατρείας τοῦ Ἀφροδίτου παρὰ τῇ Ἀφροδίτῃ⁷, καὶ διάφορα ἄλλα σημεῖα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ῥοπῆς ταύτης τῆς θρησκευτικῆς φαντασίας τῶν Ἀσιανῶν, ὅπως συναναμιζώσιν ἐν ἐνὶ θείῳ ὄντι τό τε ἄρρεν καὶ θῆλυ γένος. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Θεοφράστου ὑπῆρχον ἐν

⁴ Περί τῶν μνημείων τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἔρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς, βλ. τὴν πραγματείαν τοῦ O. Jahn, ἐν τῷ *Archäologische Beiträge*, σ. 121 καὶ ἐφ. ἰδίᾳ δὲ τὴν διατριβὴν τοῦ x. Max. Collignon: *Essai sur les monuments grecs et romains relatifs au mythe de Psyché* (Paris, Thorin, 1877) εἰς ἣν προσετέθησαν πλείεσται νεώτεραι ἀποδείξεις, ἀναφορικῶς πρὸς τὸ σύγγραμμα τοῦ x. Jahn.

⁵ Τὸ ζήτημα ἐμελετήθη ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ x. Zinzow (*Psyche und Eros*, Halle 1881), καταδείξαντος ὅτι ἡ διήγησις αὕτη εἶναι ἐλληνικὴ καὶ μηλίσιακή. *Revue Critique*, 25 Ἀπριλίου 1881.

⁶ *Denkm. d. alt. Kunst*, II, ἀρ. 708—721.

⁷ Βλ. τὰ χωρία παρὰ Preller. *Griech. Mythol.* σ. 419—420 ἐκδ. 3η.

Ἀθήναις Ἑρμαῖ ἔχοντες τὸν διπλοῦν τοῦτον χαρακτῆρα, καὶ διὰ τοῦτο καλούμενοι Ἑρμαφρόδιτοι¹. Τὸ παράδοξον τοῦτο τεχνικὸν πλάσμα ἐξηγεῖτο διὰ τινος μύθου, ὃν διηγοῦντο ἐν Καρίᾳ, παρὰ τῇ Ἀλικαρνασσῷ. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης, νεανίας ἐπαγωγὸς καλλονῆς, ἐλούσθη ἡμέραν τινὰ εἰς τὰ ὕδατα τῆς πηγῆς, ἔνθα κατῴκει ἡ νύμφη Σαλμακίς. Ἡ νύμφη βλέπει αὐτόν, ἀγαπᾷ καὶ ἀνταγαπᾶται. Μετ' ὀλίγον ἐπὶ τοσοῦτον συσφίγγονται, ὥστε ἀποτελοῦσιν ἐν μόνον ὄν. Τὸ μοναδικὸν δὲ τοῦτο ὃν διατηρεῖ ἔσχει τὸ διπλοῦν γένος τῶν οὕτω συνενωθέντων καὶ συσφιχθέντων ἑραστῶν².

¹ Χαρακτ. 16.

² Ὁβιδ. Μεταμ. IV, 285 καὶ ἐφ. Στράβ. ΙΔ'. 656.

Handwritten signature and date 1832

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

ΟΙ ΑΚΟΛΟΥΘΟΙ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΩΝ

Α'. Θέμις — Ήραι — Χάριτες — Ίρις — Γανυμήδης — Ήβη.

Ὁ οἰκογενειακὸς βίος τῶν θεῶν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου εἶναι παρ' Ὀμήρῳ ἡ ἰδανικὴ εἰκὼν τοῦ βίου, ὃν διάγουσιν ἐν τοῖς ἀνακτόροις αὐτῶν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν λαῶν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Ὡς οὗτοι ἔχουσιν ἀκολουθεῖν ὑπηρετῶν, οὕτως οἱ μεγάλοι οὐράνιοι θεοὶ περιστοιχίζονται ὑπὸ θεραπείας δευτερευουσῶν θεοτήτων, ἐπιφορτιζομένων νὰ ἐκτελῶσι τὰς διαταγὰς αὐτῶν, νὰ παρασκευάζωσι τὰ συμπόσια, νὰ προσφέρωσι τὸ νέκταρ καὶ τὴν ἀμβροσίαν, νὰ θέλωσι διὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ὀρχήσεως τὰς τέρψεις τοῦ ἀθανάτου αὐτῶν βίου. Εὐρύσκομεν λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ἄγγελον τὴν Ίριν, οἶνοχόους τὴν Ήβην καὶ τὸν Γανυμήδην, αἰδοὺς καὶ ὀρχηστρίδας τὰς Μούσας καὶ τὰς Χάριτας. Αἱ δευτερεύουσαι αὗται θεότητες, εἰς αἷς ὁ ἑλληνικὸς ἀνθρωπομορφισμὸς ἀπέδωκεν ἠθικοὺς τινὰς καὶ πνευματικοὺς χαρακτῆρας, ὀφείλουσιν, ὡς οἱ ἄλλοι, τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς φυσικὰ φαινόμενα, ὧν ἡ ἀνάμνησις διετηρήθη ἐν ταῖς μυθικαῖς παραδόσεσι ταῖς εἰς αὐτὰς ἀφορώσαις.

Ἡ μόνη ἐκ τῶν θεοτήτων τούτων ἡ διαφυγοῦσα τοῦτον τὸν νόμον εἶναι ἡ Θέμις, ἥτις ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος φαίνεται, ὅτι ἦτο προσωποποίησις ἀφηρημένης τινὸς ἠθικῆς ἐννοίας. Παρ' Ὀμήρῳ ἡ Θέμις ἐκπληροῖ καθήκοντα κήρυκος τοῦ Διὸς ἐξ αὐτοῦ συγκαλοῦσα τὸ συμβούλιον τῶν θεῶν. Εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τελετάρχης τοῦ Ὀλύμπου. Ὅταν ἡ σύζυγος τοῦ Διὸς εἰσέρχεται εἰς τὸ θεῖον ἀνάκτορον, ἡ Θέμις προπορεύεται καὶ προσφέρει αὐτῇ τὸ κύπελλον ὡσαύτως προϊσταται τῶν συμπόσιων τῶν ἀθανάτων¹. Ἡ Θέμις, ἐκτελεστὴς τῶν θελήσεων τοῦ Διὸς, εἶναι ἡ θεότης ἡ ἐπιτηροῦσα τὴν τάξιν ἐν Ὀλύμπῳ. Ἄλλως τε τὸ ὄνομα αὐτῆς ἀπεκδυόμενον τὴν θεότητα εἶναι τὸ ὄνομα τῆς τάξεως, τῆς ὑπὸ τοῦ ἔθους ἰδρυθείσης καὶ

¹ Ἰλιάδ. Υ', 4. Ὀδύσ. Β', 68. Ἰλιάδ. Ο, 87. 95.

καθιερωθείσης τάξεως: ὁ πληθυντικός τῆς λέξεως, αἱ *θέμιστες*, σημαίνει τοὺς νόμους ἢ τὰ δόγματα τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, αἱ δὲ *Διὸς θέμιστες* εἶναι τὰ δόγματα τοῦ Διός. Ἡ ἠθικὴ αὕτη σημασία τῆς *Θέμιδος*, ἢ παρ' Ὀμήρῳ ἤδη ἐμφαινομένη, ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους. Ὄταν ὁ Ἡσίοδος λέγῃ πρῶτην σύζυγον τοῦ Διὸς τὴν Μῆτιν καὶ δευτέραν τὴν Θέμιν, θέλει πιθανῶς νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀφηρημένην ταύτην ἰδέαν, ὅτι ἡ διάνοια ἀναγκαίως συνδυάζεται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ, καὶ ὅτι ἡ τάξις, ἥς ἡ Θέμις εἶναι προσωποποίησης, εἶναι ἐξ ἴσου ἀχώριστος ἀπ' αὐτοῦ. Ὅπως δώσῃ μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην καθιστᾷ τὴν Θέμιν μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων θεοτήτων τῆς γενεᾶς τῶν Τιτάνων, κόρην τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας¹. Ὄθεν ἡ Θέμις συχνάκις παρίσταται ὑπὸ τῶν ποιητῶν καθημένη ἐγγὺς τοῦ θρόνου τοῦ Διός, μεθ' οὗ συνδιαλέγεται οἰκείως, ἐμπνέουσα αὐτῷ τὴν σοφίαν². Προστάτης παντὸς δικαίου, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς φιλοξενίας³, εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς ἡ θεὰ *ἱχναία*, ἡ καταδιδώκουσα τὰ ἴχνη τῆς ἀδικίας⁴, ἢ τὰ πάνθ' ὁρῶσα (*πανδερχής*), ἥτις ἐπὶ τοῦτο νομίζεται ἐνίοτε κόρη τοῦ Ἥλιου⁵. Ὄθεν ἡ Θέμις προΐσταται τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης· δικαιοσύνης οὐρανίας καταγωγῆς, ὡς συνδεομένης πρὸς τὴν παγκόσμιον τάξιν, ἥς ἀπόλυτος κύριος εἶναι ὁ Ζεὺς. Ἡ Θέμις, ὀρίσθεισα πρὸς ἐπίβλεψιν τῆς ἀναγκαίας τῶν πραγμάτων τάξεως, εἶναι τούτου ἕνεκα πεποικισμένη διὰ τῆς γνώσεως τοῦ μέλλοντος, ἐξ οὗ καὶ ὁ ὑπὸ τινων παραδόσεων ἀποδιδόμενος αὐτῇ προφητικὸς χαρακτήρ. Ὁ Αἰσχύλος λέγει αὐτὴν μητέρα τοῦ ἀπροορατικοῦ Προμηθέως, ἐν Δελφοῖς δὲ ἀνέφερον, ὅτι ἡ Θέμις διεδέξατο τὴν μητέρα αὐτῆς Γαίαν λαβοῦσα τὸ μαντεῖον, ὅπερ εἰτα παρεχώρησε τῷ Φαίβῳ⁶.

¹ Θεογ., 185, 904 καὶ ἐφ. Ἡ μεγάλη ἰδέα, ἥς ἡ Θέμις εἶναι ἡ ἐκφρασις καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐμφαντικῶν ὀνομάτων τῶν θυγατέρων αὐτῆς Εὐνομίας, Δίκης, Εἰρήνης.

² Ὑμν. Ὀμηρ., ΚΓ' Baumeister. Ἡ Δίκη τὸ αὐτὸ διαδραματίζει πρόσωπον (Ἡσίοδ. Ἔρ. καὶ Ἡμ. 25).

³ Ἑρμηνεία τοῦ Welcker, Griech. Götterlehre, III, σ. 19. Νέμεσις Ἰχναίη (Brunck, Analecta, II, 186, 5).

⁴ Κόιντ. Σμυρν., II' 299, Τζέτζ. Λυκόφρ. 129.

⁵ Αἰσχ. Εὐμέν., 1—8. Πausan. I' 5, 6. Ἀπολλοδ. Α', 4, 1. Κατὰ τὸν Αἰσχύλον (Προμ. 209) ἡ Θέμις δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ ἕτερον ὄνομα τῆς Γαίας. Ἄλλ' ἡ ταυτότης ἀποδεικνύει τι διὰ τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τῆς *Θέμιδος*;

Εἰκὼν ἀγγείου (Εἰκ. 65) παριστᾷ αὐτὴν καθήμενην ἐπὶ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος, ἔναντι ἀνδρὸς συμβουλευομένου αὐτήν¹.

Εἰκ. 65. — Ἡ Θέμις ἐπὶ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος.

Ἐν τῇ Θεογονίᾳ ἡ Θέμις εἶναι ἡ μήτηρ τῶν Ὁρῶν· γενεαλογία προδίδουσα τὰς ἠθικὰς προλήψεις τοῦ ἡσίοδεου ποιητοῦ μᾶλλον ἢ ἀναλογουσα πρὸς δημώδη δοξασίαν. Ὁ Ὅμηρος ὁ μὴ ἀναφέρων τὰ ἰδιαίτερα τῶν Ὁρῶν ὀνόματα φαίνεται ἀγνοῶν καὶ τὴν μητέρα αὐτῶν. Ἐν τῇ Ἰλιάδι αἱ θεότητες αὗται ἔχουσι καθήκοντα ὠρισμένα. Εἶναι οἱ φύλακες τῶν πυλῶν τοῦ οὐρανοῦ,

ἃς ἀνοίγουσι καὶ κλείουσι συμπτύσσουσαι καὶ ἐκτείνουσαι πρὸ τοῦ Ὀλύμπου «πυκνὸν νέφος»². Ἡ εἰκὼν αὕτη, ληφθεῖσα ἀμέσως ἐκ τῆς ἐπισκοπῆσεως τῆς φύσεως, δύναται νὰ σημαίνει εἴτε τὰ φαινόμενα τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός εἴτε τὰ τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ καιροῦ, εἴτε τὸ λαμπρὸν ἔαρ τὸ διαδεχόμενον τὸν ζοφερὸν χειμῶνα· αὕτη δὲ ἡ σημασία ἐπικρατεῖ ἐν τῇ μυθολογικῇ τῶν Ὁρῶν ἐννοίᾳ. Τὸ ὄνομα αὐτῶν εἶναι τὸ τῆς καλλονῆς ἐν τῇ ἀκμῇ (ῥα), τῶν φαινῶν χαρίτων, αἵτινες ἐτησίως κοσμοῦσι τὴν φύσιν ἐν τῇ ζωῇ αὐτῆς, ὡς τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ νεότητι. Αἱ Ὁραι παρθένοι λάμπουσαι, κεκοσμημέναι διὰ χρυσῶν περιδεραίων, ἀνθέων καὶ καρπῶν, παρθένοι ἄβραι καὶ «μαλακαίποδες», εἶναι θεότητες εὐεργετικάι, ἃς ἀναμένει καὶ ποθεῖ ὁ ἄνθρωπος, θεότητες παιδραὶ (πολυγηθείες), διάγουσαι μετὰ τῶν Χαρίτων, τῆς Ἀρμονίας, τῆς Ἥθης καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἐράσμιαι ὀρχηστρίδες³. Αὗται ἐκόσμησαν τὴν Πανδώραν διὰ τῶν ἐαρινῶν ἀνθέων, ἅτινα ἐλάβανον παρὰ τῆς Ἀφροδίτης ἐν Κύπρῳ, ὅπως ὠραίσωσι τὴν καλλονὴν αὐτῆς,

¹ Denkm. d. a. K., II, εἰκ. 74 ἀρ. 947.

² Ἰλιάδ. Ε', 749, Θ. 393.

³ Ἰλιάδ. Φ, 450. Ὑμν. Ἀπόλ. Πυθ., 16—19. Θεόκρ., ΙΕ', 103.

αὐται συνοδεύουσι κατ' ἔτος τὴν Περσεφόνην ἀνερχομένην εἰς τὸ φῶς, προηγούμεναι δὲ καὶ ὀδηγοῦσι τὸν Διόνυσον, τὸν εὐνοούμενον τοῦ ἔαρος θεόν¹. "Όταν ἀνοίγεται ὁ «θάλαμος τῶν Ὠρῶν», ἀναφαίνονται αἱ ὥραι αἱ ἡμέραι. Ἐν Ἀθήναις ἐλάτρευον αὐτὰς ὑπὸ τὰ ὀνόματα Θαλλῶ καὶ Καρπῶ², ὧν ἡ μὲν ἀναμινθήσκει τὴν ἑαρινὴν βλάστησιν, ἡ δὲ τοὺς θερινοὺς καρπούς. Συχνότερον ἀποτελοῦσιν ἁρμονικὸν σύμπλεγμα τριῶν παρθένων, ὧν ἡ μὲν κρατεῖ ἐν χερσὶ κλάδον ἡθισμένον, ἡ δευτέρα στάχυν, καὶ ἡ τρίτη κλήμα ἀμπέλου, ὡς φαίνονται ἐπὶ τινος τῶν ἀναγλύφων τοῦ βωμοῦ τῶν Δώδεκα θεῶν ἐν Λούδρῳ (Εἰκ. 66).

Εἰκ. 66. — Αἱ τρεῖς Ὠραι.

"Όθεν ἡ οὐσιώδης τῶν Ὠρῶν σημασία δὲν εἶναι ἀμφίβολος. Ἐπροσωποποιοῦν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ χαριέσσας καὶ διαφανεῖς εἰκόνας τὴν ὥραν καθ' ἣν ἀνοίγονται τὰ πρῶτα φύλλα, τὴν συντελοῦσαν εἰς τὴν ὥριμανσιν τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Γενικώτερον αἱ Ὠραι εἶναι, ἐν κοινῇ γλώσσῃ, αἱ ὥραι αἱ ἡμέραι τοῦ ἔαρος καὶ τοῦ θέρους. Ἡ δὲ κανονικὴ καὶ περιοδικὴ τῶν ὥραιων τούτων ἡμερῶν ἐπάνοδος διήγειρεν ἐν τοῖς περιεσκεμμένοις πνεύμασι τὴν ἰδέαν τῆς τάξεως τῆς βασιλευούσης ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν νόμων, οἵτινες διέπουσιν αὐτήν. Αἱ Ὠραι κατέστησαν οὕτω, παρὰ τοῖς θεογονικοῖς ποιηταῖς, αἱ κόραι τῆς Θέμιδος, ἐδόθησαν δὲ αὐταῖς

¹ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 75. Ὑμν. εἰς Ἀφρ., 5 καὶ ἐφ. Ὑμν. ὀρφικ., 43. 7.

² Πaus. Θ', 35, 1. Ἀθῆν. ΙΔ' σ. 636,

ὀνόματα ἐκφράζοντα τὰς κυριωτάτας ιδιότητες τῆς μητρὸς αὐτῶν. Ἐκλήθησαν Εὐνομία, Δίκη, Εἰρήνη. Ἡ ὑπὸ τοῦ Τυρταίου καὶ τοῦ Σόλωνος ὑμνηθεῖσα Εὐνομία εἶναι ἤττον θεία παρθένος ἢ ἀφηρημένη προσωποποιήσις τῶν εὐεργετημάτων τῶν νόμων διὰ τὰ κράτη. Ἡ Δίκη θυγάτηρ τοῦ Διὸς ἢ ἀνακοινοῦσα αὐτῇ τὰς ἀδίκους πράξεις τῶν ἀνθρώπων¹ ἔχει χαρακτῆρα ἀποκλειστικῶς ἠθικόν. Ἡ Εἰρήνη, ἤττον σοβαρὰ τῶν ἀδελφῶν, εἶναι ἡ μήτηρ τοῦ Πλούτου, νεαροῦ παιδός, ὅπερ κρατεῖ εἰς τοὺς βραχίονας αὐτῆς². πηγὴ πάντων τῶν ἀγαθῶν καὶ πάσης χαρᾶς τοῦ βίου ἀναμίγνυται συχνάκις εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ Διονύσου³.

Βλέπει τις ὅπόσον αἱ θεότητες αὗται διαφέρουσι τῶν Ὡρῶν, οἷας παριστῶσιν ἡμῖν τὰ φιλολογικὰ καὶ τεχνικὰ μνημεῖα τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἐκεῖναι, κόραι τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης, δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ αἱ τέσσαρες ὥραι τοῦ ἔτους, οὔτινας φέρουσι τὰ διάφορα σύμβολα· ἐνίοτε δὲ εἶναι αἱ διαιρέσεις τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀλεξανδρεωτικῆς ἐπιστήμης ὀρισθέντος χρόνου, αἱ δώδεκα ὥραι τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός⁴, ψυχραὶ προσωποποιήσεις, αἵτινες ἀντικαθιστάμεναι εἰς τὰς ποιητικὰς εἰκόνας, ὧν αἱ ἑλληνικαὶ Ὡραι ἦσαν ἄλλοτε αἱ ἐκφράσεις, παρεμόρφωσαν ἐντελῶς τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τῶν θεοτήτων τούτων.

Μυθολογικὸν σύμπλεγμα ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν Ὡρῶν εἶναι τὸ σύμπλεγμα τῶν Χαρίτων⁵, θεοτήτων ἃς πολλοὶ ἰνδολόγοι συνεταύτησαν πρὸς τὰς Ἀρίτες τοῦ Ρίγ-Βέδα, τὰς «λαμπράς» φορβάδας, ἃς ὁ ἥλιος ζευγνύει εἰς τὸ ἄρμα αὐτοῦ⁶. Βεβαίως δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῇ τις, ὅτι αἱ ἥλιακαὶ αὗται φορβάδες μετεμορφώθησαν εἰς θεότητας, παρὰ τοὺς κοινούς νόμους τῆς μυθολογίας, καθ' οὓς ὁ θεὸς λαμβάνει συχνάκις τὴν μορφήν ζώου, ἐν ᾧ τὸ ζῶον δὲν γίνεται θεός. Ἀλλ' ἐὰν αἱ ἑλληνικαὶ Χάριτες δὲν προέρχωνται ἐκ τῶν βεδικῶν Ἀρίτες, ἔχουσι τοῦλάχιστον τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐκπροσωποῦσιν ὡς αὐταὶ τὰς ἥλιακὰς ἀκτῖνας. Τοῦτο ἀποδεικνύουσιν αἱ λεπτομέρειαι τοῦ μύθου αὐτῶν, ἐν πρώτοις δὲ ἡ γενεαλογία.

¹ Ἡσιόδ. Ὑμ. καὶ Ἑμ., 259.

² Πaus. Α', 8, 3, Θ', 16, 1.

³ Welcker, Alte Denkmäler, III, 243.

⁴ Νόν. Διονυσ. IB', 17.

⁵ Bl. τὴν πραγματείαν τοῦ u. Gerquand περὶ τῶν Χαρίτων (Rev. Archéol. nouv. série, VI, 325, VII, 52) καὶ J. Krause, Die Musen, Grazien, Horen und Nymphen, Halle, 1871.

⁶ Max Müller, Nouv. leg., II, σ. 94—100 γαλ. μεταφρ.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀντιμάχου¹ ἦσαν θυγατέρες τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Αἴγλης. Ἡ Θεογονία ἀναφέρει, ὅτι ἐγεννήθησαν ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρυνόμης². Ἡ δὲ Εὐρυνόμη, συνοδὸς τῆς Θέτιδος, εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ³, τὸ δὲ ὄνομα αὐτῆς, ἀναμνησκόν τὸ τῆς Εὐρυδίκης, φαίνεται σημαίνειν ὅτι ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ἴδῃ τις τὴν ἡῶ, γενομένην ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ διαχέουσαν ἐπὶ πάσης τῆς φύσεως τὴν λάμψιν αὐτῆς. Αἱ Χάριτες, θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρυνόμης, ἦσαν ἴσως αἱ θυγατέρες τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς ἡοῦς. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῶν Χαρίτων βεβαιοῦται καὶ ὑπ' ἄλλων παραδόσεων. Ἐν Ἰλιάδι ἡ Χάρις εἶναι σύζυγος τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ πυρός, τοῦ Ἡφαίστου. Τὸ ὄνομα τῆς Πασιθέας, μιᾶς τῶν νεαρῶν Χαρίτων, ἦν ἡ Ἡρα ὑπόσχεται νὰ δώσῃ σύζυγον εἰς τὸν Ὑπνον, τὴν αὐτὴν διεγείρει εἰκόνα⁴. Τὰ ὀνόματα τῶν δύο Χαρίτων, τῶν τιμωμένων ἐν Σπάρτῃ εἶναι ἔτι ἐκφραστικώτερα· καλοῦνται Κλήτα (ἡ φωταυγής) καὶ Φάεννα (ἡ λάμπουσα)⁵. Πῶς τέλος νὰ μὴ ἐκπλαγῇ τις ἐκ τῶν σχέσεων τῶν θεοτήτων τούτων πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, παρ' ᾧ παρακάθηνται ἐν τοῖς συμβουλίαις τῶν ἀθανάτων⁶; Τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος ἔφερεν ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ χειρὶ τόξον ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ τὰς τρεῖς Χάριτας⁷, εἰκόνας τῶν βελῶν ἢ τῶν ἀκτίνων τοῦ θεοῦ. Ἐνεκα τῆς συγγενείας αὐτῶν ταύτης πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα αἱ Χάριτες κατέστησαν θεότητες μουσικαί, ἀναμινγόμεναι εἰς τὸν χορὸν τῶν Μουσῶν ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Δελφῶν, ἢ ἄδουσαι μετ' αὐτῶν εἰς τοὺς γάμους τοῦ Κάδμου⁸. ἡ ἰδέα τῆς ἁρμονίας εἶναι ὄντως ἀχώριστος τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας.

Ἡ ἰδέα τῶν Χαρίτων δὲν πηγάζει ἀπλῶς ἐκ τοῦ θεάματος τοῦ γεννωμένου ἡλίου. Ἡ λέξις χάρις σημαίνει ἐν ταύτῃ «χάριν, χαρὰν καὶ εὐεργεσίαν». Ὅθεν αἱ Χάριτες εἶναι αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες αἱ κοσμοῦ-

¹ Πaus. Θ', 35, 5.

² Θεογ. 907.

³ Ἡ Εὐρυνόμη εἶχεν ἐν Φυγαλίᾳ ἄγαλμα, ἐν ᾧ παρίστατο κατὰ τὸ ἥμισυ γυνή καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἰχθύς (Paus. Η', 41, 4).

⁴ Ἰλιάδ. Ε, 267.

⁵ Ἀλκμὰν παρὰ Πausαν. Γ', 18, 4, Θ', 35, 1.

⁶ Πίνδ. Ὀλυμπ., ΙΔ', 9—10.

⁷ Paus. Θ', 35, 3. Πλούτ. Περὶ Μουσικῆς, σ. 1136 α.

⁸ Ὑμν. Ὀμηρ. εἰς Ἀρτεμ. 15. Θεογον. 64. Θεόγν. 15.

σαι τὴν φύσιν, ἀναγεννῶσαι πάντα τὰ ζῶϊκά ὄντα, καὶ πληροῦσαι δώρων τὴν γῆν καὶ τὸν ἄνθρωπον. Αἱ ἰδέαι λοιπὸν αὗται ἀπεδίδοντο ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἑαρινοῦ ἡλίου, νικητοῦ τῶν νεφῶν καὶ τῆς πάχνης τοῦ χειμῶνος, ὅστις κατὰ τὰς πρώτας ὥρας ἡμέρας δια-
 χέει ἐπὶ τῆς γῆς τὰς χάριτας αὐτοῦ, ἥτοι τὰς Χάριτας, θεότητος φαι-
 δρὰς ἐμφανιζομένας τῷ ἄνθρωπῳ ἐν ταῖς λαμπραῖς ἀκτῖσιν, αἵτινες
 στίλβουσιν ἐκ ὁρόσου, χρυσιζοῦσι τὴν θάλασσαν, τὰ δάση καὶ τοὺς νεα-
 ροὺς βλαστοὺς τῆς νέας χλόης. Ἐπὶ τοῦτο αἱ Χάριτες, ὡς αἱ Ὠραι,
 συνοδεύουσι τὸν Διόνυσον καὶ ἐπιμελοῦνται ἐν Πάφῳ τοῦ κόσμου τῆς
 Ἀφροδίτης¹. Ἡ ἑαρινὴ δρόσος κατὰ τὰ ἀνακρεόντεια ποιήματα εἶ-
 ναι ὁ κόσμος τοῦ Ἑρωτος καὶ τῶν Χαρίτων, αἵτινες ἔχουσι τὰ ἄνθη καὶ

Εἰκ. 67.

Αἱ τρεῖς Χάριτες.

τοὺς ὡραίους κήπους αὐτῶν². Ὅταν οἱ λειμῶνες ἀναχλάζωσι καὶ τὰ δένδρα καλύπτωνται ὑπὸ φύλ-
 λων, αἱ Χάριτες ἐνοῦσαι τὰς χεῖρας μὲ τὰς τῶν
 Νυμφῶν, καὶ σχηματίζουσαι εὐθύμους χοροὺς πλήτ-
 τουσιν ἐνρhythmῶς τὴν γῆν. Βραδύτερον εἶναι αἱ εὐερ-
 γετικαὶ ἀκτῖνες τοῦ θερινοῦ ἡλίου τοῦ ὀριμάζοντος
 τοὺς καρποὺς τῆς γῆς. Αἱ δύο Ἀττικαὶ Χάριτες
 ἐκαλοῦντο Ἡγεμόνη καὶ Αὐξώ³, ἡ Χάρις, ἥτις ὀδη-
 γεῖ, ἄρχεται, καὶ ἡ Χάρις, ἥτις αὐξάνει, ἥτοι ὁ ἑα-
 ρινὸς καὶ ὁ θερινὸς ἥλιος. Ἀλλὰ συχνότερον αἱ θεότητες αὗται ἀπο-
 τελοῦσι τριάδα, σύμπλεγμα τριῶν παρθένων (Εἰκ. 67). Αἱ τρεῖς αὗται
 Χάριτες κατήγοντο ἐξ Ὀρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν
 ἀρχαιοτάτων κέντρων τῆς λατρείας αὐτῶν⁴, ἐκαλοῦντο δὲ Ἀγλαΐα
 (λάμπουσα), Εὐφροσύνη (χαρὰ τῆς καρδίας) καὶ Θάλεια (ἡ αὐξάνουσα
 τὰ φυτὰ ἢ φύουσα τὰ ἄνθη).

Πηγαὶ πάσης χάριτος καὶ πάσης χαρᾶς διὰ τὴν φύσιν αἱ Χάριτες
 εἶχον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς δοξασίαις τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἄν-
 θρωπότητα. Οὐδὲν εἶναι ὥραιον, θελκτικόν, προσφιλὲς ἄνευ αὐτῶν. Ἡ
 καλλονὴ τῶν ὠραιωτάτων γυναικῶν εἶναι δῶρον, χάρις τῶν Χαρίτων⁵.

¹ Πίνδ. Ὀλυμπ., ΙΓ', 19. Πλουτ. Ἑλλην. Ζητ., 26. Ὀδύσ. Θ', 363., Σ, 194.
 Ὁ Ἑρμῆσιάνᾳς ἔλεγε τὴν Πειθῶ, συνοδὸν τῆς Ἀφροδίτης, μίαν τῶν Χαρίτων.

² Ἀνθολ. Ζ', 219. Ἀριστοφ. Ὀρν. 1100.

³ Πausan., Θ', 35, 2.

⁴ Πausan. Θ', 38, 1. Οἱ μουσικοὶ ἀγῶνες ἐν Ὀρχομενῷ ἐκαλοῦντο Χαρι-
 τήσια (Corp. Insc., 1583—84).

⁵ Βλ. τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν ἐν τῇ ἄν. μνημον. διατριβῇ τοῦ κ. Cerquand.

σὺν γὰρ ὑμῖν τὰ τε τερπνὰ καὶ
τὰ γλυκὲ' ἄνεται πάντα βροτοῖς,
εἰ σφόδρ', εἰ καλός, εἴ τις ἀγλαὸς ἀνὴρ.

λέγει ὁ Πίνδαρος¹.

Εἰς αὐτὴν ὡσαύτως ἡ ποίησις ὀφείλει τὸ θέλγητρον αὐτῆς². Πᾶν ὃ τι θέλγει τὸν βίον, πάντα τὰ δῶρα τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος ἀνέρχονται εἰς τὰς Χάριτας, τὰς λάμπρὰς ἡλιακὰς θεότητας, τὰς τερπούσας ἐν ταύτῃ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἀλλ' οἱ φιλόσοφοι ἔδοσαν αὐταῖς στενωπάτην σημασίαν, λίαν ἀπέχουσαν τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν φύσεως, ὅτε ὑπέλαβον αὐτὰς ἀπλῶς ὡς θεότητας προϊσταμένας τῶν εὐεργεσιῶν καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης.

Ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν καταλέγεται καὶ ἡ Ἴρις, ἄγγελος αὐτῶν, ἥς ἡ καταγωγὴ εὐκόλως καταφαίνεται. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰριδος εἶναι ὄντως τὸ τῆς Ἰριδος³, ὃ δὲ μῦθος αὐτῆς ἐρμηνεύει τὰς ἐντυπώσεις, ἃς ἐνεποιεῖ τοῖς Ἑλλησι τὸ φαινόμενον τοῦτο. Τὸ λάμπον μετέωρον τὸ ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὸν γῆινον ὀρίζοντα ἐφαίνετο θέτον εἰς συγκοινωνίαν τὴν διαμονὴν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς θείας κατοικίας· ἐνομιζέτο ὡς ἄνωθεν πεμφθέν. Ὅθεν ἡ Ἴρις, προσωποποίησις αὐτῆς, ἐπιτάσσεται νὰ κομίσῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὰς διαταγὰς τῶν θεῶν, ἵπταται δ' ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν Ἰδην, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐν τῇ Ἰλιάδι μεταβαίνει πρὸς ζήτησιν τῆς Θέτιδος εἰς τὰ βάθη τοῦ Ὠκεανοῦ, ἀνέρχεται εἰτα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων καὶ ὁρμᾷ πρὸς τὸν οὐρανὸν μετὰ τῆς θεᾶς, ἥς προπορεύεται⁴. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ τρέχει ἐπὶ τῶν εὐρέων νώτων τῆς θαλάσσης, ὅπως ἀντλήσῃ ἐκ τινος χρυσῆς ὑδρίας τὸ ὕδωρ τῆς Στυγός, ἐφ' οὗ ὀρκίζονται οἱ ἀθάνατοι⁵. Ὁ ταχύς σχηματισμὸς καὶ ἡ βραχεῖα διάρκεια τοῦ οὐρανοῦ τόξου διήγειρον ἄλλας εἰκόνας. Ἡ Ἴρις εἶναι παρθένος ταχυτάτη πετομένη ὡς ὁ ἄνεμος ἢ ἡ πνοὴ τῆς θυέλλης (ἀελλόπους)· κατέρχεται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν μετὰ τοσαύτης ταχύτητος, ὡς ἡ χιών καὶ ἡ χάλαζα πίπτουσιν ἐκ τῶν νεφῶν⁶. Εἶναι

¹ Πίνδ. Ὀλυμπ. ΙΔ', 4.

² Πίνδ. Ὀλυμπ. Θ', 27. Θεόκρ. ΙΣΤ', 6.

³ Ἰλιάδ. Ρ, 547.

⁴ Ἰλιάδ. Ο, 55. Ω, 77, 95.

⁵ Θεογ. 780 καὶ ἐφ.

⁶ Ἰλιάδ. Ο, 170.

θεὰ ὠραῖα φέρουσα σανδάλια καὶ χρυσὰ ἔχουσα πτερὰ, θεὰ λάμπουσα, ἦν ὁ Ἀλκαῖος μητέρα τοῦ Ἑρώτος λέγει¹. Εἶναι ὡσαύτως θυγάτηρ τοῦ Θαύμαντος καὶ τῆς Ὠκεανίδος Ἡλέκτρας, ἀδελφῆς τῶν Ἀρπυιῶν². γενεαλογία ἐν ᾗ ἐκφράζονται τὰ θαυμάσια τοῦ οὐρανοῦ τόξου, τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ χρώματα, ἡ ἐν τοῖς κόλποις τῶν ὑδάτων γένεσις αὐτοῦ, ἡ ἐμφάνισις κατὰ τὰς καταιγίδας. Ἡ Ἴρις ἄγγελος πάντων τῶν θεῶν εἰδικώτερον εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἥρας, τῆς φιλέριδος θεᾶς τῆς ταραττούσης τὸν οὐρανόν³. Ἡ ἀρχαία τέχνη παρίστα αὐτὴν ἡμφιεσμένην εὐρὺν χιτῶνα κυματίζοντα μέσῳ τῶν ἀνέμων, κρατοῦσαν ἐν τῇ χειρὶ, ὡς ὁ Ἑρμῆς, τὸ κηρύκειον, ἐνίοτε ὑδρίαν, καὶ ἔχουσιν πτερὰ ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τῶν σανδαλίων αὐτῆς.

Ὁ θεράπων ὁ χέων εἰς τοὺς θεοὺς τὴν ἀμβροσίαν εἶναι ὁ Γανυμήδης. Νεανίας ἐξαισίας καλλονῆς, ἦτο ἄλλοτε ἐπὶ τῆς γῆς παιδίον ἐκ τῆς Τρωϊκῆς φυλῆς, υἱὸς τοῦ Τρωός, ἀδελφὸς τοῦ Ἴλου καὶ τοῦ Ἀσσαράχου ἢ υἱὸς τοῦ Λαομέδοντος⁴. Ὅθεν ὁ μῦθος αὐτοῦ προέρχεται πιθανῶς ἐξ ἐλάσσονος Ἀσίας. Κατὰ τὴν Ἰλιάδα, οἱ θεοὶ ἀνῆρπασαν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς, ὅπως μεταφέρωσιν εἰς τὸν Ὀλυμπον, ὅπου οἶνοχοεῖ τῷ Διί, θέλγει δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν καρδίαν τῶν ἀθανάτων διὰ τῆς καλλονῆς αὐτοῦ⁵. Κατ' ἄλλας ἀφηγήσεις, δημοτικωτέρας γενομένης, ὁ ἀναξ τῶν θεῶν κατῆλθεν ὁ ἴδιος εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Τροίας καὶ ἔλαβε τὴν μορφήν αἰετοῦ, ὅπως θέλῃ τὸν χαρίεντα

Εἰκ. 68. νεανίαν καὶ ἀναγάγῃ εἰς τὸν οὐρανόν. Ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, ὁ Γανυμήδης εἶναι νεαρὸς ποιμὴν ἢ κυνηγὸς φέρων τὸν φρύγιον πῖλον (Εἰκ. 68), αἰφνιδίως συλληφθεὶς καὶ ὑψωθείς εἰς τὸν αἰθέρα διὰ τῶν ὀνύχων τοῦ θεοῦ πτηνοῦ (Εἰκ. 69). Ἡ φυσικὴ σημασία τοῦ μύθου τῆς ἀρπαγῆς τοῦ Γανυμήδους δὲν Γανυμήδης. ἐξηλείφθη ἐντελῶς ἐκ τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ εἰς Ἀφροδίτην ὁμηρικῶ ὕμνου λέγει, ὅτι τὸν Γανυμήδην ἥρπασεν ἐκ τῆς γῆς ὁ Ζεὺς ὡς «θέσπις ἄελλα», καὶ ὅτι ἔδωκεν εἰς

¹ Πλούτ. Ἑρωτικ. 20, 1.

² Θεογ. 265 καὶ ἐφ.

³ Καλλίμ. εἰς Δῆλιν, 232. Ἀπολλων. Ἀργον. Β', 238, 432. Θεόφρ. ΙΖ', 134. Βιργιλ. Αἰν. V. 606.

⁴ Ἰλιάδ. Υ', 232. Σχολ. Εὐριπ. Τρωάδ., 822.

⁵ Ἰλιάδ. ἀν.

τὸν Τρῶα πρὸς ἀνταλλαγὴν τοῦ υἱοῦ «ἵππους ἀερσίποδας»¹. Ὁ Πίνδαρος συγχέει τὸν νεαρὸν Τρῶα πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τῶν πηγῶν τοῦ Νείλου². Οἱ δὲ Ἀλεξανδρεῖς ἀστρονόμοι μεταξὺ τῶν ἀστέρων κατατάσσοντες αὐτόν, ὠνόμασαν Ὑδροχόον³. Αἱ μαρτυρίαι αὗται θὰ ἤρκουν ὅπως καταδείξωσιν ἐν τῷ οἰνοχόῳ τῶν θεῶν τὸ πνεῦμα τὸ χέον ἐπὶ τῆς γῆς τὰ οὐράνια ὕδατα. Πλήν τούτου γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἀμβροσία ἢ τὸ ποτὸν τῆς ἀθανασίας (amrita) δὲν εἶναι ἐν τῇ ἀριανῇ μυθολογίᾳ ἢ τὸ ὕδωρ τῶν νεφῶν, ὃ δὲ Ζεὺς, ὁ μεταμορφωθείς εἰς αἰτόν, ὅπως τέρψῃ τὸν υἱὸν τοῦ Λαομέδοντος ἀναμμνήσκει τὸν Ἰνδραν μεταμορφωθέντα εἰς ἱέρακα, ὅπως ὑποκλέψῃ τὸ σῶμα. Ὁ Γανυμήδης λαιπὸν ἤτο αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα, τὸ ποτὸν τὸ σεῦφραϊνον τὴν καρδίαν» τῶν θεῶν, ἔνεκα δὲ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τὸ ποτὸν τοῦτο τῶν ἀθανάτων κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ ὁ οἰνοχόος αὐτῶν⁴. Ὁ μῦθος τοῦ Γανυμήδους προσέλαβεν ἄλλως τε ἐρωτικὸν χαρακτήρα. Ὅτε αἱ καίαι τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Κρήτης διεσπάρησαν εἰς Ἑλλάδα, ὁ Γανυμήδης ἐγένετο

Εἰκ. 69.— Γανυμήδης.

ὁ εὐνοούμενος τοῦ Διὸς καὶ ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐφήβου ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς θελκτικῆς αὐτοῦ καλλονῆς⁵.

Ἡ νεότης ἥτις εἶναι τὸ προτέρημα τῶν θεῶν, εἶχεν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τὴν θήλειαν εἰκόνα αὐτῆς ἐν τῇ Ἥβῃ, ἀντιστοιχοῦσα ἐν τισὶ πρὸς τὸν Γανυμήδην. Ἡ Ἥβη ἐκπληροῖ ἐν ταῖς θείαις ἀνακτόροις τὰς ἐργασίας τῶν νεαρῶν κορῶν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Παρασκευάζει καὶ ζευγνύει τὸ ἄρμα τῆς μητρὸς αὐτῆς Ἥρας· πλύνει καὶ ἐνδύει διὰ μεγαλοπρεπῶν ἐνδυμάτων τὸν ἀδελφὸν Ἀρην⁶, εἶναι ἰδίᾳ, ὡς ὁ Γανυμήδης, οὔτινος φέρει ἐνίοτε τὸ ὄνομα (Γανυμήδης)⁷, ἡ οἰνοχόος τῶν ἀθα-

¹ Ὑμν. ὁμηρ. εἰς Ἀφροδ., 292 καὶ ἐφ.

² Ἀπ. 110, ἐκδ. Bergk.

³ Ἑρατοσθ. Καταστ. 26. Ὑγίν. ποιη. Ἀφρ. Β', 29

⁴ Baudry. Rev. Germ., 1861, σ. 549.

⁵ Θεόγν. 1345. Ἰβυκ. παρὰ Σχολ. Ἀπολλων. Γ', 158

⁶ Ἰλιάδ. Ε, 722, 905.

⁷ Ἐν Φλιούντι (Παυσ. Β', 13, 3) τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἐνομιζέτο ἄσυλον. Οἱ δε-

νάτων. Ἡ θεία αὕτη παρθένος κατέστη βραδύτερον ἢ σύζυγος τοῦ Ἡρακλέους, συμφιλιωθέντος μετὰ τῆς Ἥρας καὶ γενομένου δεκτοῦ ἐν τῷ Ὀλύμπῳ, ἀπέλαυε πασῶν τῶν ἡδονῶν τῶν θεῶν¹. ἀλλὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς διέμεναι πάντοτε τὸ τῆς αἰωνίας καὶ ἀκμαζούσης νεότητος.

Β' Αἱ Μοῦσαι²

Ἡ εὐδαίμων σχολὴ τοῦ βίου τῶν Ὀλυμπίων ἐτέρπετο ὑπὸ τῶν ἤχων τῶν Μουσῶν, αἵτινες, κατὰ τὰ συμπόσια τῶν ἀθανάτων :

ᾄδιδον ἀμειβόμεναι ὀπί καλῇ³.

Ὀλίγας ἄλλως τε πληροφορίας περὶ τῶν θεοτήτων τούτων δίδουσιν ἡμῖν τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ὅταν ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος ἐπικαλεῖται αὐτάς, φαίνεται ἰδίᾳ ὑπολαμβάνων ὡς θεότητας τῆς μνήμης. Ἐν ἀρχῇ τοῦ Καταλόγου, ἐπικαλεῖται αὐτάς ὅπως γνωρίσῃ τὰ ὀνόματα πάντων τῶν ἡγεμόνων τῶν Ἑλλήνων· ἐν τέλει δὲ τοῦ Καταλόγου, ἱκετεύει νὰ ὑπομνήσωσι τίς ἦτο ὁ γενναιότατος πάντων τῶν ἡρώων. Ἐν τῇ Δ ραψῳδίᾳ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀφηγήσεως τῆς μάχης, ὡς εἰ ἀφ' ὧν ἀπώλεσε τὴν μνήμην, ἀπευθύνεται πρὸς τὰς Μούσας, ὅπως μάθῃ τίς ἦτο ὁ μαχητὴς ὁ πρῶτος κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος χωρήσας⁴. Αἱ Μοῦσαι γνωρίζουσι περὶ πάντων τῶν παρελθόντων συμπληροῦσι διὰ τὸν ποιητὴν τὰς λησμονηθείσας παραδόσεις καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς

σμῶται ἀνῆρτων τὰς ἀλύσεις αὐτῶν εἰς τὰ δένδρα τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς ἄλσους. Βλ. θεὰ Libera.

¹ Θεογ. 950. Πινδ. Νεμ. Ι', 17. Τὸ χωρίον τῆς Ὀδυσσεΐας (Δ, 602), ἐν ᾧ πρόκειται περὶ τῆς ἐνώσεως ταύτης εἶναι παρεμβολή. Βλ. τὴν σημείωσιν τοῦ κ. Pierron. Ἡ Ἥβη ἐτιμᾶτο παρὰ τῷ Ἡρακλεῖ ἐν Κυνοσάργει τῶν Ἀθηνῶν (Παυσ. Α', 49, 3). Περὶ τῶν παραστάσεων τῆς Ἥβης βλ. Kekulé, Hébé, Leipzig, 1867.

² Παραπέμπομεν, ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, εἰς τὴν περὶ Μουσῶν πραγματείαν ἡμῶν, θεσιν ἐπὶ διδασκαρίᾳ ὑποστηρικθεῖσαν ἐν ἔτει 1869 πρὸ τῆς φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Thorin. Συνοψίζομεν ἐνταῦθα, κατὰ μέρος, τὴν μελέτην ἐκείνην, παρέχοντες ἀποσπάσματα τινα. Βλ. προσέτι, De Musis. Deiters, Ueber die Verehrung der Musen bei den Griechen (Bonn, 1868). Oberg, Musarum typi monumentis veteribus expressi (Bertin, 1873). Ἡ πραγματεία αὕτη ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἀποκλειστικῶς πραγματεύεται περὶ τῆς σπουδῆς τῶν γραπτῶν μνημείων

³ Ἰλιάδ. Δ, 604.

⁴ Ἰλιάδ. Δ, 218.

ἀνθρωπίνης μνήμης. Κόραι τοῦ Διός, μετέχουσι τῆς πανσοφίας καὶ τῆς πανταχοῦ παρουσίας τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν :

ὕμεῖς γὰρ θεαὶ ἔστε, πάρεστε τε, ἴστε τε πάντα,

ἡμεῖς δὲ κλέος οἷον ἀκούομεν οὐδὲ τι ἴδμεν ⁴

ἀνακράζει ὁ ποιητής. Ἐπὶ τῆς παγκοσμίου ταύτης σοφίας περιορίζεται παρ' Ὀμήρῳ ὁ χαρακτήρ τῶν Μουσῶν. Δὲν εἶναι εἰσέτι πεπρωτισμέναι διὰ διακριτικῶν ιδιοτήτων ἀποτελοῦσι χορὸν ἀπεριόριστον καὶ ἀόριστον. Ἡ γενεαλογία αὐτῶν δὲν ἐπλάσθη ⁵, ὁ ἀριθμὸς δὲν ὠρίσθη ⁶.

Ἡ θρησκεία τῶν Μουσῶν ἐκ Θράκης ὀρμηθεῖσα ἢ μάλλον, ἐκ τῶν ἐγγύς τοῦ Θεσσαλικοῦ Ὀλύμπου χωρῶν ⁴, δὲν ἰδρύθη ὀριστικῶς ἀλλ' ἢ ἐν Βοιωτίᾳ, περὶ τὸν Ἑλικῶνα. Ἡ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ λατρεία αὐτῶν ἀνῆρχετο εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Οἱ Βοιωτοὶ ἔλεγον, ὅτι αἱ Μοῦσαι κατὰ πρῶτον ἐλατρεύθησαν ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος ὑπὸ τῶν Ἀλοαδῶν Ἐφιάλτου καὶ Ὠτου, γιγάντων υἱῶν τοῦ Ποσειδῶνος, ἀρχαιοτάτης Βοιωτικῆς θεότητος. Ὅθεν ἡ λατρεία τῶν Μουσῶν ἐνομιζέτο αὐτόχθων ἐν Βοιωτίᾳ ⁵. ὅπωςδὲποτε ἐκ τῆς ἀξιώσεως ταύτης ἐγένοντο οἱ Ἑλικῶνιοι ῥαψῳδοί, ὧν δι' ἡμᾶς ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Ἡσίοδος, δόντες τῇ θρησκείᾳ τῶν Μουσῶν τὸν τύπον, ὃς διεφυλάχθη. Αἱ τρεῖς ἐπικλήσεις, αἱ προηγούμεναι τῆς Θεογονίας, δεικνύουσιν ἡμῖν τὴν ποιήσιν τοῦ Ἑλικῶνος τεθειμένην ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἔμπνευσιν τῶν ἐν αὐτῷ κατοικοῦσῶν θεοτήτων :

καὶ με κέλονθ' ὕμνεῖν μακάρων γένος αἰὲν ἐόντων,

σφᾶς δ' αὐτὰς πρῶτόν τε καὶ ὕστερον αἰὲν ἀεΐδειν

λέγει ὁ ποιητής ⁶.

Ὅθεν ἐκάστης τῶν θεογονικῶν ἢ ἡρωϊκῶν συνθέσεων τῶν ποιητῶν τοῦ Ἑλικῶνος προηγεῖτο ὕμνος πρὸς τιμὴν τῶν Μουσῶν ἐπερατοῦτο

⁴ Ἰλιάδ. Β, 485. Βιργ. Αἰν. VIII, 645.

⁵ Ὁ Ὀμηρὸς πατέρα αὐτῶν ἀναφέρει τὸν Δία (Ἰλ. Β, 191. Ὀδ. Α, 10. Θ, 488). οὐδαμοῦ δὲ ἀναφέρει περὶ τῆς μητρὸς αὐτῶν.

⁶ Αἱ ἐννέα μοῦσαι ἀληθῶς ἀναφέρονται ἐν τῇ Ω ῥαψῳδίᾳ τῆς Ὀδυσσεΐας (στ. 60). Ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι συνεφώνουν νομίζοντες τὴν ῥαψῳδίαν ταύτην μεταγενεστέρων τῶν ἄλλων. Σχόλ. Ἰλιάδ. Ω, 720. Σχόλ. Ὀδυσ. Ω, 1. Spohn, De Extrem. Odys. parte, σ. 43.

⁴ Βλ. τὴν περὶ Μουσῶν πραγματείαν ἡμῶν, σ. 10.

⁵ Πaus. Θ', 29.

⁶ Θεογον. 33—34.

δὲ ὡσαύτως διὰ τοῦ ἐγκωμίου τῶν θεῶν τούτων. Ἐμπνεόμενοι ὑπὸ θείου πνεύματος οἱ αἰδοί, κλάδον δάφνης ἀνά χεῖρας φέροντες, ἐβάδιζον ὑμνοῦντες τοὺς ἀθανάτους, ἀλλὰ τὰ ἄσματα αὐτῶν ἦσαν αὐτῇ ἡ φωνὴ τῶν Μουσῶν, παρουσῶν πάντοτε.

Κατὰ τὴν Θεογονίαν, ἐγεννήθησαν ἐν Πιερίᾳ ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Μνημοσύνης¹. Ἡ Μνημοσύνη, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, εἶναι μία τῶν πολλῶν θεοτήτων τοῦ Τιτανείου κόσμου, θυγατέρων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς². Βραδύτερον ὁ Πίνδαρος διηγεῖται, ὅτι οἱ θεοὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Διὸς, νικητοῦ τῶν Τιτάνων, τὴν δημιουργίαν θεῶν ὄντων ἱκανῶν νὰ ἄδωσι τὸ μέγα τοῦτο γεγονός καὶ τὴν νέαν τάξιν τοῦ κόσμου, ὁ δὲ Ζεὺς ἠνώθη τῇ Μνημοσύνῃ, ἐκ τῆς ἐνώσεως δὲ ταύτης ἐγεννήθησαν αἱ Μοῦσαι. Ὅθεν ἡ Μνημοσύνη εἶναι ἡ ἀνάμνησις τῆς νίκης τοῦ Διὸς. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς ἀφηρημένης ταύτης θεότητος εἶναι πολὺ ἀπλουστερά. Προσωποποιεῖ πιθανῶς τὴν μνήμην, ὄργανον ἀναπόσπαστον τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ὥδης, πρὸ τῆς εὐρέσεως τῆς γραφῆς. Ἡ ἡσιόδειος γενεαλογία τῶν Μουσῶν εἶναι ἡ ὑπερισχύουσα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι· ἀλλ' ὅμως ἦσαν καὶ ἄλλαι παραδόσεις περὶ τῆς γενέσεως αὐτῶν· ὁ μῦθος ὁ λέγων πατέρα αὐτῶν τὸν Πίερον³ δεικνύει τὴν καταγωγὴν τῆς λατρείας αὐτῶν, τὴν ἐν Πιερίᾳ τὸ πρῶτον ἰδρυθεῖσαν. Ὅταν ὁ Εὐριπίδης λέγῃ, ὅτι ἡ ξανθὴ Ἀρμονία ἔτεκεν ἐννέα Μούσας παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις⁴, οὐδὲν ἕτερον σκοπεῖ ἢ νὰ κολακεύσῃ τοὺς θεατὰς αὐτοῦ. Ὁ Μίμνερμος, ὁ Ἀλκμάν καὶ ἄλλοι τινὲς ποιηταί, πλὴν τῶν νέων τούτων Μουσῶν θυγατέρων τοῦ Διὸς ἀναγνωρίζουσι καὶ ἄλλας ἀρχαιοτέρας Μούσας, θυγατέρας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς⁵. Ἀλλ' ἐν τῇ γενεαλογίᾳ ταύτῃ τῇ ἐφευρεθείσῃ καὶ συστάσῃ ὑπὸ τῶν ποιητῶν, πρέπει νὰ διύδῃ τις τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀρχαίαν καταγωγὴν καὶ τὴν κυρίαρχον ἰσχὺν τῆς τέχνης τῶν Μουσῶν.

Οἱ ῥαψωδοὶ τοῦ Ἑλικῶνος ὥρισαν ὡσαύτως τὸν ἀριθμὸν τῶν Μου-

¹ Θεογον., 53, 915. Ὑμν. καὶ Ἑρμῆν, 429.

² Θεογ. 135. Ἀπολλόδ. Α', 1, 3.

³ Πaus. Θ' 9, 2.

⁴ Μήδ. στ. 833.

⁵ Πausαν. Θ', 29, 4. Διόδ. Δ', σ. 150 β. Σχόλ. Πινδ. Νεμ. Γ', 16. Ἡ γενεαλογία αὕτη ἀπαντᾷ ἐν τινι ἐπιγράμματι Ἀντιπάτρου τοῦ Θεσσαλονικέως (Ἀνθολ., ἐκδ. Jacobs, Θ', 26).

σῶν καὶ τὰ ὀνόματα. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ εἶναι ἑνέα τὸν ἀριθμὸν, φέρουσι δὲ ἤδη τὰ ὀνόματα, ἅτινα διατηροῦσι καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας: Κλειώ, Εὐτέρπη, Θάλεια, Μελπομένη, Τερψιχόρη, Ἐρατώ, Πολύμνια, Οὐρανία καὶ Καλλιόπη. Ὑπὸ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐτιμῶντο ἐν πρώτοις ἐν τῇ Θεσπικῇ, εἴτα δὲ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ δὲ τὸν Παυσανίαν, αἱ πρῶται Μοῦσαι, ὧν ἡ λατρεία ἰδρῦθη ὑπὸ τῶν Ἀλκαδῶν οἰκιστῶν τῆς Ἀσκληρῆς, ἔφερον τὰ ὀνόματα Μελέτη, Μνήμη, Ἀοιδή¹. Ἀλλὰ τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶναι λαὸν ἀρχαῖα, ἀλλ' ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς χρόνους σκέψεως καὶ ἀφαιρέσεως, διότι δεικνύουσιν ἀπλῶς διαίρεσιν τινα τῆς τέχνης τῶν ῥαψῶδων, εἰς ἐφευρέσιν, μνήμην καὶ ᾠδὴν. Ὡσαύτως αἱ ἑπτὰ Μοῦσαι τῆς Λέσθου ἀναμιμνήσκουσι τὸ ὑπὸ τοῦ Τερπάνθου ἐφευρεθὲν ἐπτάχορδον, ἡ τὰς σχέσεις τὰς ἐναύσας τὰς θεὰς ταύτας πρὸς τὸν Ἑβδομαγέτην Ἀπόλλωνα. Ὁ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων διδόμενος ταῖς Μούσαις ἀριθμὸς ὀκτὼ ἀνάγεται, κατὰ τὸν Πλούταρχον, εἰς τὰς ὀκτὼ οὐρανίας σφαῖρας². Ἐν Σικυῶνι δὲ μία τῶν τριῶν Μουσῶν ἐκαλεῖτο Πολυμάθεια³. Ἐν Δελφοῖς δὲ τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρέλαβον ἐκ τῆς τέχνης τῆς λύρας, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ὀνομάτων Νήτη, Μέση, Ὑπάτη⁴. Ἡ θρησκεία λοιπὸν τῶν Μουσῶν ὑπέκειτο, ὡς καὶ ἡ τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων, εἰς ὠρισμένας ἐπιτοπίους ἀλλοτροπίας. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ διασωθεῖσαι μαρτυρίαι χρόνων μεταγενεστέρων τῆς Θεογονίας ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι αἱ Μοῦσαι αἱ διακρινόμεναι τῶν Θεσπικῶν οὐδέποτε ἐκέκτηντο σπουδαίαν θέσιν οὔτε ἐν τῇ θρησκείᾳ οὔτε ἐν τῇ τέχνῃ. Αἱ Μοῦσαι δὲν ἦσαν διὰ τοὺς Ἑλλήνας καθαρὰ ἀφαιρέσεις: «Ὁ δὲ Ἡσίοδος, λέγει ὁ Λουκιανός, οὐ παρ' ἄλλου ἀκούσας, ἀλλ' ἰδὼν αὐτὸς ἔωθεν εὐθὺς ὄρχουμένας τὰς Μούσας ἐν ἀρχῇ τῶν ἐπῶν τοῦτο περὶ αὐτῶν τὸ μέγιστον ἐγκώμιον διηγεῖται»⁵.

Ἐν Ἀσκληρῇ ἤκουον κατὰ τὴν νύκτα τὰς ἀρμονικὰς αὐτῶν φωνάς,

¹ Παυσαν. Θ' 29. 2. Ἡ τριάς αὕτη τῶν Μουσῶν παρίσταται ἐπὶ τινος Ἀττικοῦ ἀγγείου ἀρχαίων χρόνων (Stackelberg, Gräber der Hellenen, εἰς. 19), ἡ δὲ Μελέτη εἰκονίζεται μετὰ τοῦ Μουσαίου καὶ τῆς Τερψιχόρης ἐπὶ τινος ἀμφορέως ἐκ Vulci (Mon. ined. Inst. Arch. V, εἰς. 37. Annal. 1852, ἀρθρ. τοῦ O. Jahn.).

Συμπόσ. Θ' 14, σ. 746 α.

² Συμπόσ. σ. 746, ε.

³ Πλουτ. Συμπόσ. σ. 744 d.

⁵ Λουκ. Περί ὀρχήσ. 24.

ὅτε κεκαλυμμένα ὑπὸ πυκνοῦ νέφους κατήρχοντο ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Ἑλικῶνος, ἄδουσαι τοὺς θεοὺς καὶ συγκοινωνοῦσαι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, σχηματίζουσαι δὲ περὶ τὴν Ἀγανίππην τοὺς ἐρασμίους χοροὺς αὐτῶν. Ἡ ζωηρὰ τοῦ λαοῦ φαντασία ἐπίστευεν ὅτι ἀκούη αὐτὰς ἐν ταῖς ἐρημίαις καὶ παρὰ τὰς πηγὰς καὶ τὰ διαυγῇ ὕδατα. Τὸ ἀρχαιοτάτον αὐτῶν ἱερόν, τὸ τοῦ Λειβηθρίου, ἔκειτο ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Ὀλύμπου, ἐν μέσῳ χώρας ἀρδευομένης καὶ τεμνομένης ὑπὸ πολυαριθμῶν ρυάκων¹. Ἡ περὶ τὴν ἀποικίαν ἢ ἐν Βοιωτίᾳ ἀποκατασταῖσα μετῴκηκε τὸ ἔθος τοῦ τιμᾶν τὰς Μούσας παρὰ τὰ ρέυματα καὶ τὰς κρήνας. Ἡ ἀνάμνησις τῆς πατρίδος, ἣν ἐγκατέλιπεν, ἔδωκε τὸ ὄνομα Λειβηθρίον εἰς τὸ μέρος τῆς ἀλύσεως ταύτης τοῦ Ἑλικῶνος τῆς παρὰ τὴν Κορώνειαν, ἐκεῖ δὲ ἐγγὺς τῶν δύο πηγῶν, αἵτινες «γυναικὸς μαστοῖς εἰσὶν εἰκασμένοι, καὶ ὅμοιον γάλακτι ὕδωρ ἀπ' αὐτῶν ἄνεισιν», ἰδρῦθη λατρεῖα τῶν Λειβηθρίδων Μουσῶν, διατηρουμένη ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου². εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ Ἑλικῶνος, τὸ εἰς τὴν λατρεῖαν ἰδίᾳ τῶν Μουσῶν ἀφιερωμένον, ἔναντι τῆς Ἀσκλης, ἀναβλύζουσι πλεῖσται πηγαὶ καὶ πολλὰ ρέουσι ρυάκια, γνωστὰ δὲ τὰ ὀνόματα τῆς Ἰπποκρήνης, Ἀγανίππης, Περμησσοῦ, Ὀλμειοῦ· τὰ ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ τῶν Μουσῶν σφύζονται ἔτι ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὄχθων χειμάρρου τινός³. Ἐν Κορίνθῳ, ἡ πηγὴ τοῦ Πηγάσου, Πειρήνη, ἦτο ἀφιερωμένη ταῖς Μούσαις. Ἐν Τροιζήνι τέλος ἐτιμῶντο ὑπὸ τὸ ὄνομα Μοῦσαι Ἀρδαλιώτιδες, οὗτινος ἐπιθέτου ἡ ἔννοια εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ τὸ τῶν Λειβηθρίδων⁴. Τῶν ἱερῶν τῶν Μουσῶν ὄντων πάντοτε ἐγγὺς τῶν πηγῶν καὶ τῶν ρυάκων, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἀρχικῶς ἦσαν θεόπητες τῶν ὑδάτων. Ἡ πρώτη αὕτη πιθανότης, ἐκ τῆς τοπογραφίας καὶ τῆς ἐτυμολογίας ἀρυσμένη, βεβαιοῦται καὶ ὑπ' ἄλλων μαρτυριῶν.

«Ἐπίχαρμος δὲ ἐν τῷ Ἡθης γάμῳ ἐπτά λέγει θυγατέρας Πιέρου καὶ Πιμπλήϊδος νύμφης· Νειλῶ, Τριτῶν, Ἀσωπῶ, Ἐπταπόρην, Ἀχελωῖδα, Τιτοπλῶ καὶ Ῥοδίαν»⁵. Εὐκόλως ἀναγνωρίζει τις

¹ Βλ. τὴν περιγραφὴν τοῦ μέρους τούτου ἐν τῇ περὶ Μουσῶν διατριβῇ ἡμῶν, σ. 26—27.

² Θ' 34, 4.

³ Βλ. τὴν ὑφ' ἡμῶν ἐν Arch. des Missions, t. IV, 2e série δημοσιευθεῖσαν Notice sur les Ruines de l'hiéron de Muses.

⁴ Πλούτ., Ἡθικ. σ. 150 α, Πaus. Β', 31, 3.

⁵ Τζέτζ. Σχόλ. εἰς Ἔργ. καὶ Ἡμ. στ. 18—19. Ἐκδ. Βασιλείας 1542.

ὅτι πάντα τὰ ὀνόματα ταῦτα, πλὴν τῆς λέξεως Τιτοπλώ, πιθανῶς ἠλλοιωμένης, ἠρύσθησαν ἐκ ποταμῶν. Ἄρα γε ἐξ ἀπλῆς ἰδιοτροπίας ὁ σικελιώτης ποιητής ἀπέδωκε ταῖς Μούσαις τὰ ὀνόματα ταῦτα; Γνωστόν, ὅτι ὁ Ἐπίχαρμος, ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτοῦ *Γάμοι* ἠθῆς παρέστησε γελοιωδῶς τὸ πολυτελὲς συμπόσιον τῶν θεῶν, σπουδαίων ἰχθυοφάγων. Αἱ θεότητες τῶν ὑδάτων μεταμορφοῦνται ἐπὶ τοῦτο εἰς προμηθευτρίας τοῦ Ὀλύμπου. Ὁ Ποσειδῶν ἐπανέρχεται ἄγων πλοῖον κατάφορτον ἐκ παντοειδῶν κογχυλίων: αἱ Μοῦσαι ἀλειούουσιν εἰς τὸ γλυκὺ ὕδωρ, ἐξ οὗ τὰ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀποδιδόμενα αὐταῖς ὀνόματα. Πῶς ἄλλος ὁ Ἐπίχαρμος, ἐν τῇ μυθολογικῇ ταύτῃ παραφῶδι, θὰ παρίστα οὕτω τὰς Μούσας, ἂν μὴ ἡ δημώδης καὶ γενικὴ δοξασία τῶν χρόνων ἐκείνων ἀνεγνώριζεν αὐτὰς ὡς θεότητας τῶν ὑδάτων; Κατὰ τὸν Πίνδαρον αἱ Μοῦσαι

... βαθύζωνοι κόραι

Χρυσοπέπλου Μναμοσύνας ἀνέτειλαν παρ' εὐτειχέσιν Κάδμου πόλαις¹.

Ὁ Πλούταρχος πιστὸς τηρητῆς τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων, ἐποίει κοινὰς σπονδὰς εἰς τὰς Μούσας, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὴν Ἀμφιτρίτην, πρὸ τοῦ τέλους συμποσίου τινός. Ἡ ταυτότης αὕτη τῶν Μουσῶν καὶ τῶν θεοτήτων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ποταμῶν θὰ παρέμεινεν ἐν ταῖς δοξασίαις², διότι τὰ ταύτην ὑπαινιττόμενα συγγράμματα εἶναι διαφόρων χρόνων. Ἰχνη ταύτης ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς μυθογράφοις, αἵτινες, ὡς ἔθος αὐταῖς, ἐκφράζουσι τὴν σχέσιν ταύτην διὰ τῶν γάμων καὶ τῶν γενεαλογιῶν. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον καὶ τὸν Μάξιμον Τύριον ἡ Καλλιόπη ἐνοῦται τῷ ποταμῷ Οἰάγραφ, ὅπως γεννήσῃ τὸν Ὀρφέα, ἡ Μελπομένη τῷ Ἀχελώφ, ὅπως παιδοποιησῇ τὰς Σειρήνας. Ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς Εὐτέρπης καὶ τοῦ ποταμοῦ Στρυμῶνος, γεννᾶται ὁ Ῥῆσος³. Ἐκ πάντων τούτων πηγάζει, ὅτι αἱ Μοῦσαι ἀνῆκον κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πολυπληθῆ οἰκογένειαν τῶν Νυμφῶν, κατοίκων τῶν ποταμῶν καὶ τῶν πηγῶν. Ἄλλ' ἐὰν τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρχικὴ αὐτῶν σημασία, πῶς ἐξηγεῖται ὁ διπλοῦς χαρακτήρ τῶν θεοτήτων τούτων; Διὰ τίνος μυστικῆς ἐργασίας τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας οἱ θῆλεις οὗτοι δαίμονες τῶν ὑδάτων κατέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ θεο-

¹ Ἰσθμ. Ε', 107.

² Τὴν σχέσιν ταύτην μαρτυρεῖ καὶ ἡ πάλῃ τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Σειρῆνων.

³ Ἀπολλόδ., Α, 3, 2, 4. Μάξ. Τύρ. Λόγοι, ΑΖ' 439, ἔκδ. Davis. Ὑγίν. Μ59., 141.

τητες τῆς ψῶδης καὶ τῶν ποιητικῶν ἐμπνεύσεων; Πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι παρὰ τοῖς πρώτοις κατοικοῖς τῆς Ἑλλάδος, τὸ αἶσθημα τῆς μουσικῆς ἁρμονίας διηγήρθη ἐν πρώτοις ἐκ τοῦ θορύβου τῶν ὑδάτων, ἐκ τῆς φυσικῆς ἁρμονίας τῶν ποταμῶν καὶ τῶν χειμάρρων. Οἱ ἔμμετροι καὶ ρυθμικοὶ λόγοι, ἡ μεταμελῶδῆσις τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς ἐφάνησαν αὐτοῖς ἡ ἡχὼ τῶν μεγάλων τῆς φύσεως φωνῶν; Ὑπόθεσις πιθανή, ἀλλ' εἶναι τολμηρὸν νὰ δεχθῶμεν αὐτὴν ὡς βεβαίαν.

Αἱ Μοῦσαι δαίμονες ἁρμονικοὶ τῶν πηγῶν καὶ τῶν διαυγῶν ὑδάτων, ἐπροικίσθησαν ἕνεκα τούτου διὰ τοῦ προφητικοῦ δώρου. Τὸ βασίλειον τοῦ Ποσειδῶνος κατ'ἑκείνην ὑπὸ μαντικῶν θεοτήτων, πανταχοῦ διεσπαρμένων, εἷς τε τοὺς ῥύακας καὶ τὰ βάθη τῶν θαλασσῶν¹.

Τύνη, Μουσᾶν ἀρχώμεθα, ταί Δίε πατρί
 ὑμνεῦσαι τέρπουσι μέγαν νόον ἐντὸς Ὀλύμπου,
 εἰρεῦσαι τὰ τ' ἐόντα τὰ τ' ἐσόμενα πρὸ τ' ἐόντα.

λέγει ὁ Ἡσίοδος².

Ὁ δὲ Πίνδαρος:

Μαντεύεο Μοῖσα, προφατεύσω δ' ἐγώ³.

Κατὰ τὸν Πλούταρχον, ἡ πρώτη Σίβυλλα προήρχετο ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος, ἐνθα ἐτράφη ὑπὸ τῶν Μουσῶν⁴. Ἐν Δελφοῖς ἐνομιζόντο βοήθοι καὶ φύλακες τοῦ μαντείου⁵. ἐν δὲ τῷ ἀργοναυτικῷ ποιήματι διδάσκουσι τὴν μαντικὴν τὸν Ἀριστεάν⁶. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῶν Μουσῶν ἐρμηνεύεται ἄλλως τε ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ταυτότητος, ὅστις ἐνωρὶς κατέστη ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῶν μαντείων.

Ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ Μουσαγέτης θεός, ἥτοι ὁ ἄρχων τοῦ χοροῦ τῶν Μουσῶν· οὐδόλως δὲ συγχέεται πρὸς τὰς θεότητας ταύτας. Αἱ ἀρχαιόταται περιγραφαὶ τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ βίου δεικνύουσι τὸν Ἀπόλλωνα κιθαρίζοντα, ἐν ᾧ αἱ Μοῦσαι ᾄδουσι⁷. Κατὰ τὴν Θεογονίαν αἱ

¹ Ὁ Νηρεὺς, ὁ Πρωτεύς, ὁ Γλαῦκος εἶναι θεοὶ προφῆται. Αἱ νύμφαι τῶν ὑδάτων ἔχουσι τὰ μαντεῖα αὐτῶν, ὡς π. χ. ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος, ἄνωθεν τῶν Πλαταιῶν (Πλούτ., Ἀριστ., Β', 4. Πaus. Θ', 5, 3).

² Θεογ. 37—38.

³ Ἀπ. 127 Ἑλλ. Δυσ., ἐκδ. Bergk.

⁴ Περὶ τῶν μὴ χρῆς ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν σ. 398 c.

⁵ Ὁμοίως σ. 402 c.

⁶ Ὁμοίως σ. 511,

⁷ Ἰλιάδ. Α, 604. Ὑμν. Ἀπόλλ. Πυθ. 10 καὶ ἐφ. ἐκδ. Baumeister.

Μοῦσαι ἐμπνέουσιν ἐπὶ τῆς γῆς τοὺς ἀοιδούς, ὁ δὲ Ἀπόλλων εἶναι ὁ θεὸς τῶν κιθαρῳδῶν¹. Ὅθεν ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς λύρας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ ἄσματος τῶν Μουσῶν ἦτο καθαρωτάτη κατὰ τοὺς πρώτους φιλολογικούς τῆς Ἑλλάδος χρόνους· βραδύτερον δέ, ὅτε ἐδόθησαν ταῖς Μούσαις ὡς σύμβολα μουσικὰ ὄργανα, ἐκτρέπονται τῆς ἀρχικῆς μυθολογικῆς ιδέας. Ἐν ταύτῳ ἡ ἐμπνευσις τῶν ἀοιδῶν τῶν ἀδόντων πρὸς λύραν προέρχεται ἐκ τε τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος:

Δημόδοκ', ἔξοχα δὴ σε βροτῶν αἰνίζοιμ' ἀπάντων
ἢ σέ γε Μοῦσ' ἐδίδαξε, Διὸς παῖς, ἢ σέ γ' Ἀπόλλων

λέγει ὁ Ὀδυσσεύς². Ἀλλ' οἱ ἀοιδοὶ φαίνονται ἐκ τῶν Μουσῶν ἔχοντες τὸ θεῖον τῆς ἐμπνεύσεως δῶρον, οἰκειότερον καὶ στενότερον μετ' αὐτῶν κοινωνοῦντες:

οἷμας Μοῦσ' ἐδίδαξε, φίλησε δὲ φύλον ἀοιδῶν³

Αἱ θεαὶ αὗται τῆς ᾠδῆς ἀπετέλεσαν ἐπὶ πολὺ χορὸν ἀδιάρρηκτον ὡς τὸν τῶν Χαρίτων. Εἰς τὸν χορὸν τοῦτον τῶν Μουσῶν ἀπηυθύνοντο αἱ προσφοραὶ τῶν Ἑλλήνων, ἡ δὲ λατρεία δὲν διέκρινε τὰ πρόσωπα αὐτῶν. Ἐν Ἀθήναις λόφος τις ἀφιερωμένος αὐταῖς ἔφερε τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐπὶ δὲ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ ἐλατρεύοντο ὑπὸ τὸ ὄνομα Μοῦσαι Ἰλισσιάδες⁴. Παρὰ Σπαρτιάταις ἀπελάμβανον μεγάλου σεβασμοῦ, προσέφερον δ' αὐταῖς θυσίας πρὸ τῶν μαχῶν⁵. Ἐν Ὀλυμπίᾳ εἶχον βωμὸν παρὰ τὸν τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Χαρίτων, θεοτήτων συχνάκις ταυτιζομένων αὐταῖς⁶. Ἰχνη δὲ τῆς λατρείας αὐτῶν ἀπαντῶμεν ὡσαύτως ἐν Τεγέᾳ, Μεγάλῃ Πόλει, Τροιζῆνι, Σικυῶνι, Δελφοῖς, ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας, ἐν Τέφῳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ Θήρᾳ. Ἡ θρησκεία αὐτῶν μετηνέχθη μέχρι τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων, καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν ἰδρύθη ἐν Κρότῳ καὶ Μεταποντίῳ. Ἀλλὰ πάντας τοὺς βωμοὺς τούτους ἡμαύρωσε ἡ φήμη τοῦ Ἑλικωνείου. Ἐνεκα τῆς θρησκείας τῶν Μουσῶν ὁ Ἑλικὼν ἐγένετο ὃ τι ἡ Δῆλος καὶ οἱ Δελφοὶ ἔνεκα τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἦτο σεβαστὸς χώρος

¹ Θεογον. 94.

² Ὀδύσ. Θ, 487.

³ Αὐτόθ., 482. Περὶ τῶν σχέσεων τῶν Μουσῶν πρὸς τοὺς ποιητὰς καὶ τὴν ποιητικὴν ἐμπνευσιν, βλ. τὴν διατριβὴν ἡμῶν, σ. 48—54.

⁴ Πaus. Α', 25, 8. Γ', 6, 6. Α', 19, 5.

⁵ Πλούτ., Ἡθικ., σ. 221 α. 238 c. Βίος Λυκούργ. 53. Πaus., Γ' 17, 5.

⁶ Πaus. Ε', 14, 10.

ὅπου αἱ θεαὶ ἀνάχωρήσασαι ἐκ τοῦ Ὀλύμπου ἔστησαν καὶ ὥρισαν τὴν διαμονὴν αὐτῶν· ἐκεῖ ἐνέπνευσαν τὸν Ἡσίοδον· ἐκεῖ ἡ πνοὴ αὐτῶν ἐξωφορόνησεν ὅλην φυλὴν ἀοιδῶν καὶ ποιητῶν. Ἐνόμιζον αὐτάς πάντοτε παρούσας ἐγγὺς τῆς Ἰπποκρήνης πηγῆς, ἐπὶ τῶν ὄχθων τῆς Ἀγανίπης ἢ τῆς Περμησσοῦ. Αἱ ἑορταὶ αὐτῶν, τὰ ἔργα τῆς τέχνης τὰ ἐν τῷ ἱερῷ ἄλσει, ἡ φήμη τῶν φιλολογικῶν καὶ μουσικῶν ἀγώνων τῶν πρὸς τιμὴν αὐτῶν τελουμένων μέχρι τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας¹, προσεῖλκον πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος πολυαρίθμους θεατάς².

Αἱ ἰδιότητες τῶν Μουσῶν καθαρῶτατα ὠρίσθησαν ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Αὐσωνίου³. Παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις ποιηταῖς, δὲν ὑπάρχει ἔχνος τῆς βραδύτερον ὑπερισχυσάσης διαιρέσεως. Μεταξὺ τῶν Μουσῶν μόνῃ ἡ Καλλιόπη διακρίνεται διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς· αἱ ἄλλαι δὲν ἔχουσιν ἴδια ἔργα, μόνῃ δὲ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος δείκνυσι τὴν ποικιλίαν τῆς σημασίας αὐτῶν. Συγχέονται ἐν τῷ αὐτῷ χαρῷ· τὸ ἀφηρημένον πνεῦμα δὲν ἀπέδωκεν εἰσέτι ἐκάστη αὐτῶν τὴν προεδρίαν εἰδούς τινὸς φιλολογικοῦ, τεχνικοῦ ἢ ἐπιστημονικοῦ. Ὁ Πausanias, ὁ πλεῖστα συμπλέγματα τῶν Μουσῶν ἰδὼν ἐν Ἑλικῶνι, οὐδὲν περὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν λέγει. Αἱ Μοῦσαι Φιλίσκου τοῦ Ῥοδίου, αἱ ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τὴν στοάν τῆς Ὀκταβίας ὑπάρχουσαι, διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων ἐκ τῆς στάσεως μᾶλλον ἢ ἐκ τῶν συμβόλων αὐτῶν⁴. Ἐπὶ τῶν ἀρχαίων γραπτῶν ἀγγείων, τὰ σύμβολα τῶν Μουσῶν δὲν διανέμονται κανονικῶς⁵. Ἡ περὶ τοῦτου παράδοσις δὲν φαίνεται ἡμῖν εὐσταθῆς καὶ κανονικὴ ἢ ἐν ταῖς ζωγραφίαις τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων ἀγαλμάτων. Ἐπόμενοι λοιπὸν τοῖς μνημείοις καὶ τοῖς συγγράμμασι τῆς περιόδου ταύτης θὰ περιγράψωμεν ἀλληλοδιαδόχως ἐκάστην τῶν Μουσῶν, ἀκολουθοῦντες τὴν ἡσιόδειον τάξιν.

Ἡ Κλειώ, ὡς ἡ ἔννοια τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ὑποδεικνύει, εἶναι ἡ

¹ Corp. Inscr. Græc., 1585, 1686. P. Decharme, Recueil d'inscriptions inedit, de Béotie, ἀρ. 26.

² Περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ ἐν Ἑλικῶνι ἱερὸν τῶν Μουσῶν βλ. Notice sur les ruines de l'hiéron des Muses, καὶ τὴν ἀν. μν. διατριβὴν ἡμῶν, σ. 59—70.

³ Εἰδύλ., Κ'.

⁴ Πλιν. Φυσ. Ἱστορ., XXXVI, 5.

⁵ Ὁ ἐν τινι ἀφορεῖ τοῦ Vulci (Mon. ined. Inst. Arch., v. εἰκ. 37) διδόμενος διπλοῦς αὐλὸς εἰς τὴν Μελέτην, ἀποδίδεται ὑπ' ἄλλων εἰς τὴν Τερψιχόρην (Mus. Blacas, 18, 22), ὑπ' ἄλλων εἰς τὴν Κλειώ (Élit. Ceram., II, 86 α), ὑπ' ἄλλων δὲ εἰς τὴν Οὐρανίαν (Mon. ined. Inst. Arch. II. εἰκ. 36).

Μοῦσα ἡ ᾄδουσα τὰ εὐκλεῆ γεγονότα. Τῆς ποιήσεως ἀναπτυχθείσης παρ' Ἑλληνσι πολὺ πρὸ τοῦ πεζοῦ λόγου ὀφείλομεν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐν τοῖς πρώτοις χοροῖς τῶν Μουσῶν ἡ Κλειώ ἔψαλλε, συνοδευομένη ὑπὸ τῆς κιθάρας, τὰς εὐγενεῖς τῶν ἡρώων πράξεις. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλουτάρχου τὸ ἴδιον αὐτῆς καθήκον δὲν ἦτο γενικῶς ἀνεγνωρισμένον· ἐν τοῖς Συμποσιακοῖς ῥήτωρ τις ἀπαιτεῖ δι' αὐτὴν τὸ πανηγυρικὸν εἶδος καὶ νομίζει τὴν Πολύμνιαν προῖσταμένην μόνην τῆς ἱστορίας¹. Ἐπίγραμμα τι τῆς ἀνθολογίας παριστᾷ ἡμῖν τὴν Κλειώ Μοῦσαν τῆς μαντικῆς²:

Δαφνοκόμοις Φοίβοις παρὰ τριπόδεσσι κελεύω
Κλειώ, μαντοσύνης Μοῦσα καὶ ἱστορίας.

Πῶσον ἡ παράδοσις ὑποκειμένη εἰς τὰς φαντασίας τῶν ποιητῶν καὶ τῶν σοφῶν ἦτο ἀσαφὲς καὶ ἀόριστος! Ἀλλὰ πάντα τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα τὰ μέχρι ἡμῶν διασωθέντα παριστῶσι τὴν Κλειώ ὡς Μοῦσαν τῆς ἱστορίας. Ἐπὶ τῶν ζωγραφιῶν τοῦ Ἡρακλείου (Εἰκ. 70) παρίσταται μὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν: *Κλειώ ἱστορίαν*, τὰ δὲ ἀγάλματα αὐτῆς συνοδεύουσι πάντοτε τὰ σύμβολα τῆς ἱστορίας: χειρόγραφον, ὅπερ ἐκτυλίσσει, καὶ τὸ *scrinium*. Ἐνίοτε διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ ἀπλὴν σάλπιγγα (*tuba*), ὅπως κηρύττει τὰ μεγάλα κατορθώματα, ἢ τὴν κλεψύδραν, σύμβολον τῆς χρονολογικῆς τάξεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Εἰκ. 70. — Κλειώ.

Ἡ *Εὐτέρπη*, ὡς τὸ ὄνομα αὐτῆς δείκνυσιν, εἶναι ἐκ τῶν παιδρῶν θεοτήτων, δι' ὧν ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων κατέφικε τὸν κόσμον. Ὁ δίαυλος, ὃν φέρει, εἶναι ὄργανον τῆς διονυσιακῆς λατρείας. Φαίνεται ἀναγνωρίζουσα τὸν Βάκχον μᾶλλον ἢ τὸν Ἀπόλλωνα ὡς ἀρχηγὸν τοῦ χοροῦ. Ἐνίοτε ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀρχικὴν τέχνην τῆς Θράκης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σοφὴν μουσικὴν τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἰδίᾳ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι³, κατὰ τινες δὲ μύθους ἠνώθη μετὰ τοῦ θρακικοῦ ποταμοῦ

¹ Συμπ. ΙΔ' 1.

² Ἀνθολ., ἐκδ. Jacobs, t. II, IX. 505.

³ Ἐπὶ τινος γραπτοῦ ἀγγείου παριστάνοντος τὴν πόλιν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ

Στρυμῶνος. Κατ' ἀρχὰς ἡ Μοῦσα αὕτη ἀπετέλει μέρος τοῦ φιλοπαίγμονος ὀμίλου τῶν συνοδῶν τοῦ Διονύσου. Βραδύτερον δὲ προΐστατο μόνον τῶν ᾠδῶν¹.

Εἰκ. 71. — Θάλεια.

Ἡ μειδιῶσα τῆς *Θαλείας* εἰκὼν διεγείρει ὡς ἡ τῆς *Εὐτέρπης* τὸ αἶσθημα τῆς χαρᾶς. Ἡ Μοῦσα αὕτη φέρει τὸ αὐτὸ καὶ μία τῶν *Χαρίτων* ὄνομα, ἔχει δὲ ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὰς *Χάριτας*. Ἐνσπείρει εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡδεῖαν φαιδρότητα, καλλωπίζει καὶ κατακοσμεῖ τὸν βίον. Προΐσταται τῶν συμποσίων, ἅτινα ἐμψυχώνει τὸ ἄσμα καὶ ἡ μουσική, ὅταν ἐπικρατῇ ἡ τάξις, πρὸ τοῦ θορυβώδους κώμου². Ἐνίοτε κατ' ἄλλην ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ἡ *Θάλεια* νομίζεται Μοῦσα ἀγροτέρα, ὡς διδάξασα εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς· οἱ γεωργοὶ ἀποδίδουσιν αὐτῇ τὴν φροντίδα τῆς διατηρήσεως τῶν φυτῶν καὶ τῶν σπορῶν³. Ὁ *Βιργίλιος* ἐπικαλεῖται αὐτὴν ὡς Μοῦσαν ποιμενικήν. Θεότης φαιδρὰ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, ἡ *Θάλεια*, κατέστη εὐκόλως σὺν τῷ χρόνῳ ἡ Μοῦσα τῆς *Κωμωδίας*, ἐχούσης τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐκ τῶν κατ' ἀγροὺς *Διονυσίων*. Τὴν αὐτὴν σημασίαν εἶχε καὶ κατὰ τοὺς *Ῥωμαίικους* χρόνους. Ἐκ τοῦ βακχικοῦ κισσοῦ τοῦ κοσμοῦντος τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, ἐκ τῆς ἐσθῆτος, ἐκ τοῦ βακτηρίου, ὅπερ ἔφερεν ἐν τῇ δεξιᾷ, ἐκ τοῦ προσώπου, ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ ἀριστερᾷ (*Εἰκ. 71*), ἀναγνωρίζεται εὐκόλως ὡς ἡ Μοῦσα τῆς *Κωμωδίας*.

Ὡσαύτως ἡ τραγῳδία παρίστατο διὰ τῆς *Μελπομένης*, ἥς ἡ σοβαρὰ καὶ περιπαθὴς μορφή ἀντίκειται πρὸς τὴν τῆς ἀδελφῆς. Ἀλλ' ὅμως λίαν βραδέως ἔλαχε τῇ Μούσῃ ταύτῃ ἡ τραγῳδία· ἐπὶ πολὺ ἦτο ἀπλῶς θεότης τῆς ᾠδῆς καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας. Ἐπὶ Ὀρατίου δὲν προΐστατο πλέον τῆς τραγῳδίας· ὁ ποιητὴς οὗτος ἐπικαλεῖται αὐτὴν

τοῦ *Μαρσύου*, δύο Μοῦσαι ἡ *Καλλιόπη* καὶ ἡ *Πολύμνια*, εἶναι ὑπὲρ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἡ *Εὐτέρπη* εἶναι παρὰ τῷ *Μαρσῷ* ὑπερασπίζουσα αὐτὸν (*Elit. Céram. II, εἰκ. 70*).

¹ *Αὔσωνιος* : Dulciloquos calamos Euterpe flatibus urget.

² *Πλούτ.* Συμπόσ., Θ', 14, σ. 746 f.

³ *Πλούτ.*, Συμπ., σ. 745 α. *Σχόλ.* Ἀπόλλων. Ῥοδ., Γ', 1.

ὡς Μοῦσαν τῆς λυρικῆς ποιήσεως¹. Ἡ Μελπομένη συνδουασθεῖσα πρὸς τὸν Διόνυσον, ὡς αἱ ἄλλαι Μοῦσαι, εἶναι στενότερον τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ θεοῦ τούτου. "Οτε ὁ Διόνυσος ἐνομιζέτο κορυφαῖος τοῦ χοροῦ, ἔφερε τὸ ἐπίθετον Μελπόμενος. «Διόνυσον δὲ τοῦτον καλοῦσι Μελπόμενον ἐπὶ λόγῳ τοιῷδε, ἐφ' ὅποιῳ περ Ἀπόλλωνα Μουσηγέτην» λέγει ὁ Πausanias². Ἡ Μελπομένη καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος προσεγγίζει πρὸς τὸν θεόν· ἴσως ἕνεκα τούτου ἀπέδωκεν αὐτῇ τὴν τραγῳδίαν, γεννηθεῖσαν ἐκ τῆς διονυσιακῆς λατρείας.

Τὰ φύλλα τῆς ἀμπέλου τὰ συχνάκις κοσμοῦντα τὴν κεφαλὴν αὐτῆς μαρτυροῦσι τὰς μετὰ τοῦ θεοῦ σχέσεις. Εἰκονίζεται ὡς οἱ ἥρωες, ὧν ἡ τραγῳδία ἄδει τοὺς πόνους, καὶ φέρει τὰ σύμβολα τοῦ μεγίστου τῶν ἠρώων. Τὸ τραγικὸν προσωπεῖον τοῦ Ἡρακλέους καὶ τὸ ῥόπαλον εἶναι ἀναπόσπαστα τῶν εἰκόνων τῆς Μελπομένης (Εἰκ. 72).

Εἰκ. 72.— Μελπομένη.

Ἡ Ἑλληνικὴ τραγῳδία ἐγεννήθη ἐκ τοῦ λυρικοῦ χοροῦ, ἀφ' οὗ οὐδέποτε ἐχωρίσθη διὰ τοῦτο ἡ Τερψιχόρη συνοδεύει καὶ ἀκολουθεῖ τῇ Μελπομένη. Ἡ Μοῦσα αὕτη προΐσταται ἐν ταύτῃ τῶν ὀρχήσεων καὶ τῶν δραματικῶν χορῶν, ὧν ἡ ὀρχησις εἶναι ἀρχικὸν στοιχεῖον. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας, ἐνόμιζον αὐτὴν προΐσταμένην ἀποκλειστικῶς τῆς λυρικῆς ποιήσεως. Ἐχει ὡς σύνηθες σύμβολον τὴν κιθάραν,

Εἰκ. 73.

Τερψιχόρη.

ἥς κρούει τὰς χορδὰς. Ἡ ζωγραφία τοῦ Ἡρακλείου παριστᾷ αὐτὴν κεκλιμένην ἔχουσαν τὴν κεφαλὴν, κύπτουσαν ἐπὶ τοῦ ὀργάνου (Εἰκ. 73). Ἡ λύρα εἶναι σύμβολον τῆς Ἐρατοῦς καὶ τῆς Τερψιχόρης. Ἀλλ' εὐκόλως διακρίνονται αἱ δύο Μοῦσαι. Ἡ Τερψιχόρη συνηθέστερον κάθεται· ἡ Ἐρατὴ εἶναι πάντοτε ὀρθία, ἐν ᾗ δὲ ψαύει τὸ ὄργανον αὐτῆς διὰ τῆς χειρὸς καὶ τοῦ πλήκτρου, ἐλαφρὰ κίνησις τοῦ σώματος

¹ Corn., I, 24, IV, 3.

² Πaus. Α', 2, 4.

δεικνύει ὅτι ἄρχεται ὀρχουμένη πρὸς ἑναρξιν τῆς ἐορτῆς (Εἰκ. 74). Εἶναι περιπαθεστέρα τῆς Τερψιχόρης· εἶναι ἡ Μοῦσα τοῦ ὕμεναίου. Ἐνίοτε εἶναι ἐντελῶς γυμνή, ἡ δὲ εἰκὼν αὐτῆς ἔχει μεγάλην ἀναλο-

Εἰκ. 74.—Ἐρατώ.

γίαν πρὸς τὰς ἀπεικονίσεις τῆς Ἀφροδίτης¹. Τὰ ἔργα τῆς Μούσης ταύτης εἶναι γνωστά· προΐσταται τῶν γάμων καὶ τῆς ἐρωτικῆς ποιήσεως².

Δυσκολώτερος εἶναι ὁ ὅρισμός τῆς *Πολυμνίας*· ἐποικίλλετο ἄλλως κατὰ τοὺς αἰῶνας. Κατὰ τὴν πιθανωτάτην ἐτυμολογίαν ἡ Πολύμνια εἶναι ἡ Μοῦσα τῶν ὕμνων καὶ τῶν ᾠδῶν πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς ἀποθεώσεως τοῦ Ὀμήρου, παρίσταται παρὰ τῷ Ἀπόλλωνι, ἀκούουσα μετ' ἐκπλήξεως τοὺς ἤχους τῆς λύρας· ἡ κόμη αὐτῆς εἶναι λελυμένη, τὸ πρόσωπον ταρασσεται ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως, ἥτις ἐπέρχεται αὐτῇ· ἀκούει ἐνθουσιωδῶς τὰς θείας ᾠδὰς, ὅπως ἐπαναλάβῃ αὐτάς³. Τοιαύτη ἦτο ἀναμ-

φιβόλως ἡ ἀρχαιοτάτη σημασία τῆς Πολυμνίας. Ἀλλ' ἑτέρα ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος⁴ πιστευομένη, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ ἀρχαιοτητι, ἀποδίδει αὐτῇ διάφορον ἔννοιαν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ἡ Πολύμνια προΐσταται τοῦ εὐχερῶς μανθάνειν καὶ ἀναμιμνήσκεισθαι, διὰ τοῦτο, λέγει, οἱ Σικυῶνιοι, ὠνόμασαν μίαν τῶν τριῶν Μουσῶν αὐτῶν Πολυμάθειαν⁵. Ἡ Πολύμνια συγχέεται οὕτω σχεδὸν πρὸς τὴν Μνημοσύνην. Τὰ μέχρι ἡμῶν διασωθέντα ἀγάλματα ἐπιβεβαιοῦσι τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Πλούταρχου. Ἡ Πολύμνια ὄντως παρίσταται πάντοτε

¹ Panofka, *Terres cuites*, εἰκ. 41, 2.

² Ὁ Ἀπολλώνιος ἐπικαλεῖται αὐτὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' ἔσματος τῶν Ἀργοναυτικῶν, ἐν ᾧ ὕμνεῖ τὸν ἔρωτα τῆς Μηδείας πρὸς τὸν Ἰάσονα· ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ Η' ἔσματος τῆς Αἰνείας, ὁ Βιργίλιος ἐπικαλεῖται ὡσαύτως αὐτὴν· διότι ὁ ὕμναιος τοῦ Αἰνείου καὶ τῆς Λαβινίας εἶναι τὸ πρωτεῦον γεγονός τοῦ Β' μέρους τοῦ ποιήματος.

³ Museo Pio Clem. I, εἰκ. 5 B. Ἡ ἐπιγραφή τῆς ζωγραφίας τοῦ Ἡρακλείου «Πολύμνια μύθους» προσεγγίζει πρὸς τὴν ἔννοιαν ταύτην. Οἱ μῦθοι εἶναι ὄντως ἡ ὕλη τῶν ἑσμάτων πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν.

⁴ Ἐκ τοῦ πολλοῦ καὶ μνεῖα. Πλούτ. Συμπ. Θ' 14, 1· ἐνιαχοῦ δὲ καὶ πάσας... τὰς Μούσας Μνεῖας καλεῖσθαι λέγουσιν.

⁵ Συμπ. Θ', σ. 746 e.

ἐν στάσει συννοίας καὶ λογισμοῦ. Οὐδὲν φέρει σύμβολον. Μακρὸς χιτῶν καλύπτει ὅλως αὐτήν, μόνος δ' ὁ δεξιὸς αὐτῆς βραχίων ὑφούται ὑπὲρ τὰς πτυχὰς τοῦ μανδύου, ὁ δὲ πῶγων στηρίζεται ἐπὶ τῆς χειρός. Ὁ δάκτυλος, ὃν φέρει ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ στόματος, καθιστᾷ ἐκφραστικωτέραν τὴν σιγὴν μορφήν καὶ ὅλον αὐτῆς τὸ σῶμα (Εἰκ. 75). Οὕτω κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἡ Πολύμνια ἐνομιζέτο προϊσταμένη τῆς μιμικῆς τέχνης. Οἱ ὁμιλοῦντες οὗτοι δάκτυλοι, ἢ εὐγλωττος αὕτη σιωπή, αἱ μιμικαὶ αὗται ἀφηγήσεις, λέγει ὁ Κασσιόδωρος, νομίζονται ἐφεύρεσις τῆς Πολυμνίας· ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ ἐκφράζωσι τὰς θελήσεις αὐτῶν, ἄνευ τῆς βοηθείας τοῦ λόγου¹.

Εἰκ. 75.

Πολύμνια.

Ἡ Οὐρανία εἶναι ἡ Μοῦσα ἡ προϊσταμένη τῆς μελέτης τῶν οὐρανίων πραγμάτων. Παρατηρεῖ, λέγει ὁ Αὔσωνιος, τὰς κινήσεις τῶν ἀστέρων ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς στάσεως, ἡ σοβαρότης τῆς ὄψεως, ἡ θέσις ἣν κατέχει παρὰ τῇ Καλλιόπῃ ἐν τῷ ἱερῷ ὁμίλῳ², τὸ πᾶν ἐκφράζει τὸ μεγαλεῖον τῶν εὐγενῶν μελετῶν, ὧν προϊσταται. Τὰ συνήθη σύμβολα αὐτῆς εἶναι οὐρανία σφαῖρα, κεκοσμημένη ἐνίοτε δι' ἀστέρων, καὶ διαβήτης ἢ σκυταλὶς χρησιμεύουσα, ὅπως ὑποδεικνύη ἐπὶ τῆς σφαίρας τὴν θέσιν τῶν ἀστέρων ἢ τὰς περιτροπὰς αὐτῶν (Εἰκ. 76). Οἱ ἀστρολόγοι φαίνεται ἀντεποιήθησαν τῆς Μούσης τῆς ἀστρονομίας, ἀποδόντες αὐτῇ μαντικὴν δύναμιν³, συνάδουσαν ἄλλως τε πρὸς τὸν γενικὸν τῶν Μουσῶν χαρακτήρα.

Εἰκ. 76. — Οὐρανία.

¹ Κασσιόδ., Variar., I, 4, Ἐπιστ. 51. Ἀνθολογ. Jacobs, IX, 505.

² Πλάτ. Φαῖδρ., σ. 259 d. «τῇ δὲ πρεσβυτάτῃ Καλλιόπῃ καὶ τῇ μετ' αὐτήν Οὐρανίᾳ». Ἐν τῇ Θεογονίᾳ ἡ Οὐρανία ἀναφέρεται παρὰ τῇ Καλλιόπῃ. Ἡ τάξις αὕτη παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ ἁγγελίῳ François (Monum. ined. Inst. arch. V, εἰκ. 54—55).

³ Ἀνθολ., ἔνθ' ἄνωτ.

Μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν ἡ Καλλιόπη εἶναι ἡ πρώτη, ἡ ἰσχυροτάτη, ἡ σεβαστοτάτη Μοῦσα. Ἡ τιμητικὴ αὕτη θέσις, ἡ ἀποδοθεῖσα ἤδη αὐτῇ ἐν τῇ Θεογονίᾳ, οὐδέποτε ἡμφεσθητήθη¹, πρὸς αὐτὴν δὲ κατὰ προτίμησιν ἀπευθύνονται οἱ ποιηταί, ὅπως ἔμπνευσθῶσιν. «Οἱ μὲν, τὴν Καλλιόπην, οἱ δὲ πάσας, οἱ δὲ καὶ τὸν Ἀπόλλω πρὸς ταῖς ἑννέα παρατυχεῖν αἰτούμενοι τῷ λόγῳ»². Οὕτως ἡ Καλλιόπη ἐξισοῦται σχεδὸν πρὸς αὐτὸν τὸν Μουσηγέτην θεὸν καὶ φαίνεται διαφιλονικοῦσα αὐτῷ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ χοροῦ. Ἄλλ' οὐδεμία ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν ἔχθρα, τοῦναντίον ὁ γάμος τῆς Καλλιόπης καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, συχνάκις ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγελίων εἰκονιζόμενος³, δεικνύει τὴν ἑνώσιν τῶν δύο τούτων ἰσχυρῶν δυνάμεων. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ εἰδικὰ σύμβολα τῆς Μούσης ταύτης, ἐποικίλλοντο σὺν τῷ χρόνῳ. Ἐνεκα δὲ τῆς ὑπεροχῆς τῆς Καλλιόπης ἐπὶ τῶν ἀδελφῶν ἀπεδόθη αὐτῇ ἐν ἀρχῇ ἡ προστασία τοῦ σπουδαιοτάτου ποιητικοῦ εἵδους. «Οτε ἡ ἐπικὴ ποίησις ἦνθει ἐν Ἑλλάδι, ἐτίθετο ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τῆς Καλλιόπης. Εἶναι τὸ σύμβολον ὅπερ διετήρησε τελευταῖον ἡ Μοῦσα αὕτη, ὡς λέγει ὁ Αὐσώνιος: *Carmina Calliope libris heroica mandat*.

Ἄλλὰ τὸ σύμβολον τοῦτο δὲν ἦτο σταθερόν. «Οτε ἡ ῥητορικὴ κατέστη ἐν Ἑλλάδι ἡ πρώτη τῶν τεχνῶν, ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς πρώτης τῶν Μουσῶν. Ἡ Καλλιόπη, ἡ προΐσταμένη κατὰ πρῶτον τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, προΐστατο εἴτα τῆς ῥητορικῆς. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει ἤδη καὶ ἐν τῇ Θεογονίᾳ:

ἥ γὰρ καὶ βασιλεῦσιν ἄμ' αἰδοίουσιν ὀπηδεῖ.

δηλαδὲ εἶναι ἡ ἰσχύς τῆς ῥητορικῆς, ἣν πρέπει νὰ κατέχωσιν οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ πολιτικοί, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ γνωστοῦ τούτου στίχου ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου⁴.

Οἱ Στωϊκοὶ ἀπέδιδον τὴν αὐτὴν ἔννοιαν εἰς τὴν Καλλιόπην: «Καλλιόπη δὲ ἡ καλλιφῶνος καὶ καλλιεπῆς ῥητορικὴ, δι' ἧς καὶ πολιτεύον-

¹ Θεογον., 79. Πλάτ. Φαῖδρ., ἐνθ. ἄν. Ἀπολλόδ., Α', 3, 1 κτλ. Ἐπὶ τοῦ περιφήμου ἀμφορέως (ἀγγεῖον François) τοῦ παριστῶντος τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς συνοδευομένους ὑπὸ τῶν Μουσῶν ἡ Καλλιόπη προηγείται τῶν ἀδελφῶν.

² Φιλόστρ., Ἡρωϊκ., σ. 194, ἐκδ. J. Fr. Boissonade, Παρίσιος, 1806.

³ Βλ. σὺν ἄλλοις Élit. Céram., II, εἰκ. 80. Ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Καλλιόπης ἐγεννήθησαν, ὁ Ὑμέναιος, ὁ Ἰάλεμος, ὁ Ὀρφεύς. Σχόλ. Ἀπολλων. Ἀργον. Α', 23. Σχόλ. Πινδ. Πυθ., Δ', 313.

⁴ Συμπ., ἐνθ. ἄν.

ται καὶ δήμοις προσφωνοῦσιν, ἄγοντες αὐτοὺς πειθοῖ καὶ οὐ βίᾳ ἐφ' ὅ,τι ἂν προαιρῶνται»¹. Ἐπίγραμμα τι τῆς Ἀνθολογίας δίδει αὐτῇ εὐρυτέραν ἔννοιαν· ἡ Καλλιόπη καθίσταται ἡ Μοῦσα τῆς ἐπιστήμης :

Εἰκόνα τῆς σοφίης ποτιδέρκεο· Καλλιόπης γὰρ
εἰκόνα σῇ κραδίῃ λάμβανε τὴν σοφίην.

Καίτοι ποικίλαι εἶναι αἱ σημασίαι αὗται, αἱ εἰκο-
νίσεις τῆς Καλλιόπης εἶναι πᾶσαι σχεδὸν ἀναλλοίω-
τοι. Ἡ ζωγραφία τοῦ Ἡρακλείου (Εἰκ. 77) δίδει αὐτῇ
μόνον τὸ volumen, τὸ ὁποῖον δὲν φέρει ἄλλαχού.
Συνήθως ἡ Καλλιόπη κάθηται ἐν στάσει συννοίας. Ἡ
κεφαλὴ αὐτῆς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν χειρῶν,
ὁ δὲ ἀγκὼν ἐπὶ τῶν γονάτων· κρατεῖ γραφίδα καὶ
πινακίδας. Φαίνεται θέλουσα νὰ γράψῃ ἢ ν' ἀναγνώσῃ
ὅ,τι ἔγραψεν. Εἶναι ἡ στάσις τῆς συγγραφῆς.

Εἰκ. 77.
Καλλιόπη.

¹ Κορν. Περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσ., ΙΔ', σελ. 51—52, ἔκδ. Osannus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑΙ.—ΟΥΡΑΝΙΑ ΜΕΤΕΩΡΑ

Α' Ἡλιος. — Ἡώς. — Σελήνη

Αἱ μεγάλοι τοῦ Ὀλύμπου θεότητες, ἐνωρὶς εἰδωλοποιηθεῖσαι ὑπὸ τῆς τέχνης, ἐκτῆσαντο ἐν Ἑλλάδι χαρακτῆρας ἠθικούς καὶ νοερούς, ἐξαλείψαντας ἀνεπαισθήτως τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐκ τῆς φύσεως καταγωγῆς αὐτῶν. Ὑπ' αὐτοὺς ἐτέθησαν δευτερεύουσai θεότητες, χρόνων μεταγενεστέρων, ἀπλαῖ προσωποποιήσεις τῶν οὐρανίων μετεώρων, ἰδίᾳ τοῦ Ἡλίου, τῆς Ἡώς καὶ τῆς Σελήνης, ὧν φέρουσι καὶ τὰ ὀνόματα.

Ὁ Ἡλιος (ὁ καίων)¹ εἶναι υἱὸς τοῦ Ὑπερίωνος (τοῦ ἄνωθεν τῆς γῆς βαδίζοντος)· θεὸς ἡλιακός, οὗτινος ὁ χαρακτῆρ δὲν ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, οἱ δὲ θεογονικοὶ ποιηταὶ εἰς τὴν τῶν Τιτάνων γενεὰν ἔταξαν. Υἱὸς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας, ὁ Ὑπερίων ἐμίγη εἴτε τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ Θείᾳ (ἡ τρέχουσα ἐν τῷ οὐρανῷ;) εἴτε τῇ Εὐρυφάεσση (ἥς ἡ λάμψις πόρρω διαχεῖται), ὅπως γεννήσῃ τὸν Ἡλίον, τὴν Ἡὼ καὶ τὴν Σελήνην². Ἡ ποικιλία αὕτη τῶν ὀνομάτων δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀπατήσῃ περὶ τῆς φυσικῆς κοινωνίας τῶν θεοτήτων τούτων, τῶν συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας διὰ γενεαλογίας μάτην πειρωμένης νὰ καταστήσῃ αὐτὰς εὐκρινῇ πρόσωπα. Ὡς ὁ Ὑπερίων ταυτίζεται πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἡλίον, ἡ Θεία καὶ ἡ Εὐρυφάεσσα συγχέονται πιθανῶς πρὸς τὴν θυγατέρα αὐτῶν Ἡὼ.

Ἡ μυθολογικὴ ἔννοια τοῦ Ἡλίου—Ὑπερίωνος εἶναι ἀπλουστάτη ἔτι παρ' Ὀμήρῳ. Ἐκάστην πρωΐαν ὁ θεὸς οὗτος ἐξέρχεται εἰς τὴν ἀνατολὴν ἐκ τοῦ βαθυρρόου Ὠκεανοῦ ἢ ἐκ τινος δεξαμενῆς ἐκ τοῦ ποταμοῦ τούτου σχηματιζομένης³, καὶ ὑψούμενος ὑπὲρ τὴν γῆν ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν, οὗτινος ἀναβαίνει βραδέως τὸν στερεὸν θόλον.

¹ Τὴν ἐτυμολογικὴν ἐξήγησιν τῆς λέξεως βλ. ἐν Grundzüge der Griech. Etymol. τοῦ G. Curtius, σ. 399, ἔκδ. 5η.

² Θεογον. 134, 371. Ὑμν. Ὀμηρ. ΔΔ'.

³ Ἰλιάδ. Η, 422. Ὀδύσ. Γ, 1. Δ, 16 καὶ ἑφ.

Τὴν μεσημβρίαν, ἀφικνεῖται εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τοῦ θόλου τούτου ἀμέσπον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει»¹. ἐκεῖθεν κατέρχεται πρὸς τὴν γῆν πρὸς δυσμὰς, καὶ βυθίζεται εἰς τὸν Ὠκεανόν². Οὔτε ὁ Ὅμηρος οὔτε ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρουσι πῶς ὁ θεὸς διήρχετο ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ εἰς τὸν ἀνατολικὸν ὠκεανόν. Ἀλλὰ ἡ νυκτερινὴ πορεία τοῦ Ἥλιου συχνάκις περιγράφεται ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν. Ὅτε μὲν ὁ εἰς τὸν ὀρίζοντα ἐξαφανιζόμενος ἡλιακὸς δίσκος συγκρίνεται πρὸς μέγα χρυσοῦν ποτήριον, ἐν ᾧ αὐτὸς οὗτος ὁ θεὸς βυθίζεται :

. ὅφρα δι' Ὠκεανοῖο περάσας
ἀφίκοιθ' ἱερᾶς ποτὶ βένθεα νυκτὸς ἑρμηνᾶς³

Ὅτε δέ,

. πολυήρατος εὐνῇ
κοιλίῃ, Ἥφαιστου χερσὶν ἐληλαμένη
χρυσοῦ τιμήεντος, ὑπόπτερος, ἄκρον ἐφ' ὕδωρ
εὐδονθ' ἀρπαλέως χώρου ἄφ' Ἑσπερίδων
γαῖαν ἐς Αἰθίοπων⁴

Οἱ Αἰθίοπες (κεκαυμένοι ὑπὸ τοῦ Ἥλιου) εἰσὶν ἐκ πάντων τῶν ἀνθρώπων οἱ ἐγγύτερον τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ ἀποθαυμάζοντες, διότι κατοικοῦσι τὴν χώραν, ἐν ᾗ οὗτος ἀνατέλλει καὶ δύεται⁵. Πάντοτε ὑπὸ καθαροῦ φωτὸς περικλυζόμενοι εἶναι, ὡς οἱ ὑπερβόρειοι ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἀπόλλωνος, καλοὶ καὶ ἀγαθοί, ἀγαπώμενοι ὑπὸ τοῦ Ἥλιου, ὅστις κατὰ τὸν χειμῶνα ἀποσύρεται παρ' αὐτοῖς, καὶ ὑπὸ πάντων τῶν θεῶν, οἷς διατελοῦσι προσφέροντες ἐκατόμβας συχνάκις παρακαθημένοις εἰς τὰ δεῖπνα αὐτῶν· εἰκὼν τῆς αἰωνίου ἀφθονίας καὶ τῆς θαυμασίας γονιμότητος τῆς χώρας τῆς ἐγγύτερον τοῦ θεοῦ Ἥλιου⁶. Διαμονὴ τοῦ Ἥλιου ἦτο ὡσαύτως ἡ νῆσος Αἴα, ἐν ᾗ κατοικοῦσι τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ὠκεανίδος Πέρσης ἢ Περσηίδος⁷, πρὸς ἀνατολὰς ὁ βασιλεὺς

¹ Διάδ. Θ', 68, Π 777.

² Βλ. τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. H. Martin, *Cosmographie grecque à l'époque d'Homère et d'Hésiode* (Mem. acad. inscript. XXVIII, μέρ. Α').

³ Στῆσιχ. καὶ Αἰσχ. παρ' Ἀθην. ΙΑ', σ. 469 e.

⁴ Μῆνερμος ἀπ. 12. Δυρ. Ἑλλ. Bergk., II. σ. 412.

⁵ Ὀδύσ. Α, 22—24. Βραδύτερον ἡ Αἰθιοπία κατέστη χώρα τοῦ δύνοντος μόνον ἡλίου.

⁶ Ὁ ἡλιακὸς πίναξ παρὰ τοῖς Αἰθίοφιν, εἶναι πάντοτε κεκαλυμμένος ὑπὸ ἐδεσμάτων (Ἡρόδ. Γ' 18).

⁷ Ὀδύσ. Η, 139. Μ, 3. Θεογ., 976. Ὁ Ὅμηρος γνωρίζει μόνον τὴν Ἀνατολικὴν Αἴαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑΙ.—ΟΥΡΑΝΙΑ ΜΕΤΕΩΡΑ

Α' Ἡλιος.—Ἡώς. — Σελήνη

Αἱ μεγάλοι τοῦ Ὀλύμπου θεότητες, ἐνωρὶς εἰδωλοποιηθεῖσαι ὑπὸ τῆς τέχνης, ἐκτῆσαντο ἐν Ἑλλάδι χαρακτῆρας ἠθικοὺς καὶ νοερούς, ἐξαλείψαντας ἀνεπαισθήτως τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐκ τῆς φύσεως καταγωγῆς αὐτῶν. Ὑπ' αὐτοὺς ἐτέθησαν δευτερεύουσαι θεότητες, χρόνων μεταγενεστέρων, ἀπλαῖ προσωποποιήσεις τῶν οὐρανίων μετεώρων, ἰδίᾳ τοῦ Ἡλίου, τῆς Ἡώς καὶ τῆς Σελήνης, ὧν φέρουσι καὶ τὰ ὀνόματα.

Ὁ Ἡλιος (ὁ καλῶν)¹ εἶναι υἱὸς τοῦ Ὑπερίωνος (τοῦ ἄνωθεν τῆς γῆς βαδίζοντος)· θεὸς ἡλιακός, οὗτινος ὁ χαρακτῆρ δὲν ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, οἱ δὲ θεογονικοὶ ποιηταὶ εἰς τὴν τῶν Τιτάνων γενεάν ἔταξαν. Υἱὸς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας, ὁ Ὑπερίων ἐμίγη εἴτε τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ Θείᾳ (ἡ τρέχουσα ἐν τῷ οὐρανῷ;) εἴτε τῇ Εὐρυφάεσση (ἥς ἡ λάμψις πόρρω διαχεῖται), ὅπως γεννήσῃ τὸν Ἡλίον, τὴν Ἡὼ καὶ τὴν Σελήνην². Ἡ ποικιλία αὕτη τῶν ὀνομάτων δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀπατήσῃ περὶ τῆς φυσικῆς κοινωνίας τῶν θεοτήτων τούτων, τῶν συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας διὰ γενεαλογίας μάτην πειρωμένης νὰ καταστήσῃ αὐτὰς εὐκρινῇ πρόσωπα. Ὡς ὁ Ὑπερίων ταυτίζεται πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἡλίον, ἡ Θεία καὶ ἡ Εὐρυφάεσσα συγχέονται πιθανῶς πρὸς τὴν θυγατέρα αὐτῶν Ἡὼ.

Ἡ μυθολογικὴ ἔννοια τοῦ Ἡλίου—Ὑπερίωνος εἶναι ἀπλουστάτη ἔτι παρ' Ὀμήρῳ. Ἐκάστην πρωΐαν ὁ θεὸς οὗτος ἐξέρχεται εἰς τὴν ἀνατολὴν ἐκ τοῦ βαθυρρόου Ὠκεανοῦ ἢ ἐκ τινος δεξαμενῆς ἐκ τοῦ ποταμοῦ τούτου σχηματιζομένης³, καὶ ὑφούμενος ὑπὲρ τὴν γῆν ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν, οὗτινος ἀναβαίνει βραδέως τὸν στερεὸν θόλον.

¹ Τὴν ἐτυμολογικὴν ἐξήγησιν τῆς λέξεως βλ. ἐν Grundzüge der Griech. Etymol., τοῦ G. Curtius, σ. 399, ἔκδ. 5η.

² Θεογον. 134, 371. Ὑμν. Ὀμηρ. ΛΑ'.

³ Ἰλιάδ. Η, 422. Ὀδύσ. Γ, 1. Δ, 16 καὶ ἐφ.

Τὴν μεσημβρίαν, ἀφικνεῖται εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τοῦ θόλου τούτου ἀμέσων οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει»¹. ἐκεῖθεν κατέρχεται πρὸς τὴν γῆν πρὸς δυσμὰς, καὶ βυθίζεται εἰς τὸν Ὠκεανόν². Οὔτε ὁ Ὅμηρος οὔτε ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρουσι πῶς ὁ θεὸς διήρχετο ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ εἰς τὸν ἀνατολικὸν ὠκεανόν. Ἀλλὰ ἡ νυκτερινὴ πορεία τοῦ Ἥλιου συχνάκις περιγράφεται ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν. Ὅτε μὲν ὁ εἰς τὸν ὀρίζοντα ἐξαφανιζόμενος ἡλιακὸς δίσκος συγκρίνεται πρὸς μέγα χρυσοῦν ποτήριον, ἐν ᾧ αὐτὸς οὗτος ὁ θεὸς βυθίζεται :

..... ὄφρα δι' Ὠκεανοῖο περάσας
ἀφίκοιθ' ἱερᾶς ποτὶ βένθεα νυκτὸς ἑρμηνᾶς³

Ὅτε δέ,

..... πολυήρατος εὐνὴ
κοίλῃ, Ἥφαιστου χερσὶν ἐληλαμένη
χρυσοῦ τιμήεντος, ὑπόπτερος, ἄκρον ἔφ' ὕδωρ
εὐδονθ' ἀρπαλέως χώρου ἄφ' Ἑσπερίδων
γαῖαν εἰς Αἰθίοπων⁴

Οἱ Αἰθίοπες (κεκαυμένοι ὑπὸ τοῦ Ἥλιου) εἰσὶν ἐκ πάντων τῶν ἀνθρώπων οἱ ἐγγύτερον τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ ἀποθαυμάζοντες, διότι κατοικοῦσι τὴν χώραν, ἐν ᾗ οὗτος ἀνατέλλει καὶ δύεται⁵. Πάντοτε ὑπὸ καθαροῦ φωτὸς περικλυζόμενοι εἶναι, ὡς οἱ ὑπερβόρειοι ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἀπόλλωνος, καλοὶ κάγαθοί, ἀγαπώμενοι ὑπὸ τοῦ Ἥλιου, ὅστις κατὰ τὸν χειμῶνα ἀποσύρεται παρ' αὐτοῖς, καὶ ὑπὸ πάντων τῶν θεῶν, οἷς διατελοῦσι προσφέροντες ἐκατόμβας συχνάκις παρακαθημένοις εἰς τὰ δεῖπνα αὐτῶν· εἰκὼν τῆς αἰωνίου ἀφθονίας καὶ τῆς θαυμασίας γονιμότητος τῆς χώρας τῆς ἐγγύτερον τοῦ θείου Ἥλιου⁶. Διαμονὴ τοῦ Ἥλιου ἦτο ὡσαύτως ἡ νῆσος Αἴα, ἐν ᾗ κατοικοῦσι τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ὠκεανίδος Πέρσης ἢ Περσηίδος⁷, πρὸς ἀνατολὰς ὁ βασιλεὺς

¹ Ἰλιάδ. Θ', 68, Π 777.

² Βλ. τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. H. Martin, Cosmographie grecque à l'époque d'Homère et d'Hésiode (Mem. acad. inscript. XXVIII, μέρ. Α').

³ Στησίχ. καὶ Αἰσχ. παρ' Ἀθην. ΙΑ', σ. 469 e.

⁴ Μίμνεμος ἀπ. 12. Δυρ. Ἑλλ. Bergk., II. σ. 412.

⁵ Ὀδύσ. Α, 22—24. Βραδύτερον ἡ Αἰθιοπία κατέστη χώρα τοῦ δύνοντος μόνον ἡλίου.

⁶ Ὁ ἡλιακὸς πίναξ παρὰ τοῖς Αἰθίοφιν, εἶναι πάντοτε κεκαλυμμένος ὑπὸ ἐδεσμάτων (Ἡρόδ. Γ' 18).

⁷ Ὀδύσ. Η, 139. Μ, 3. Θεογ., 976. Ὁ Ὅμηρος γνωρίζει μόνον τὴν Ἀνατολικὴν Αἴαν.

Αιήτης ήλιακός ήρωας, πρὸς δυσμὰς ἡ πολυφάρμακος Κίρκη, σεληνιακὴ θεότης.

Ἐκ τῶν εὐδαιμόνων τούτων χωρῶν ἀναχωρεῖ ὁ θεός, ὅπως τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ ἐμφάνισιν ἐπιδείξῃ εἰς τὰ βλέμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀθανάτων. Ἐν τῇ Ῥίγ-Βέδα ὁ ήλιακὸς δίσκος ἐξομοιοῦται συχνάκις πρὸς πυριφλεγῆ τροχὸν τρέχοντα ἐν τῷ οὐρανῷ¹. Ἡ ἀπλὴ καὶ ἀρχικὴ αὕτη εἰκὼν ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει. Ὁ ήλιακὸς τροχὸς τῶν Ἀρίων κατέστη ἄρμα, ὀδηγούμενον ὑπὸ τοῦ Ἥλιου, εἰς ὃ εἶναι ἐξευγμένοι ἵπποι θαυμασίας λευκότητος, πῦρ καὶ φλόγας ἐκ τῶν ῥωθίωνων αὐτῶν ἀποπνέοντες². Ὁρθίος ἐπὶ τοῦ τεθρίππου ὁ ἀκάματος θεὸς ἐπιφαίνεται ἐν τῷ ἀκτινοβόλῳ αὐτοῦ μεγαλείῳ :

..... σμερδόν δ' ὅγε δέρκεται ὄσσοις
χρυσέης ἐκ κόρυθος

ἐκσφενδονίζων πανταχόθεν αἴγλην φωτός, ἐν ᾧ τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ

Εἰκ. 78.— Ἥλιος.

ἐλαφρόν ἔνδυμα κυματίζει εἰς τὴν πνοὴν τῆς πρωϊνῆς αὔρας³. Εἶναι ὁ Ἥλιος, ὡς παριστῶσιν ἡμῖν τὰ νομίματα τῆς Ῥόδου καὶ ἕτερα μνημεῖα· θεὸς ἀνδρικής μορφῆς καὶ ἀκμαζούσης νεότητος, ἔχων ἄφθονον κόμην κυματίζουσαν καὶ ἀκτινοειδῶς διαχεομένην (Εἰκ. 78), ἢ τὴν κεφαλὴν περιβαλλομένην ὑπὸ ἀκτινωτοῦ στεφάνου (Εἰκ. 79). Εἶναι προσέτι ὁ πανίσχυρος καὶ γιγανταῖος θεός, οὗτινος ἡ ἀρχαιότης ἐθαύ-

μαζεν ἐν Ῥόδῳ τὸ κολοσσαῖον ἄγαλμα, ὁ γόνιμος θεός, ὃν οἱ Ῥόδιοι

¹ Βλ. F. Baudry, *Mythes du feu et du breuvage céleste* (Rev. germ. 15 Ἀπριλ. 1864, σ. 376 καὶ ἐφ.).

² Οἱ ἵπποι οὗτοι τοῦ Ἥλιου ἐκαλοῦντο ἐν Κορίνθῳ: Ἡῶς, Αἰθίοψ, Βρόντης, Στερόπη (Εὐμ. ἡλ. παρ' Ὑγ. μῦθ. 183).

³ Ὑμν. ὁμηρ., ΛΑ' 7 καὶ ἐφ.

ἐπίστευον δημιουργὸν τῆς φυλῆς αὐτῶν, καὶ εἰς ὃν μεγαλοπρεπεῖς προσέφερον προσφοράς¹. Ἡ ἐορτὴ "Ἄλια ἢ Ἥλεια, ἡ τελουμένη κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ θέρους, ὅτε ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἡλίου ἐπενεργεῖ ἀνεμποδίστως, συνωδεύετο ὑπὸ ἄρματοδρομιῶν καὶ γυμνικῶν καὶ μουσικῶν ἀγώνων, ὡς τὰ Παναθήναια· οἱ νικηταὶ τῶν ἀγώνων τούτων ἐλάμβανον στέφανον λεύκης, ἥς τὰ φύλλα ἕνεκα τῆς λάμψεως ἦσαν ἱερὰ τοῦ θεοῦ. Ἡ κυριωτάτη προσφορά τῷ Ἥλῳ ἦτο τέθριππον ἐξευγμένον ριπτόμενον εἰς τὴν θάλασσαν². ἔθυσον αὐτῷ ὡσαύτως ἵππους ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ταῦγέτου, ἐν τῇ ἀκροπόλει τῆς Κορίνθου, ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν, ἃς κατὰ πρῶτον θίγουσιν οἱ λάμποντες τροχοὶ τοῦ ἄρματος αὐτοῦ³. Ἔτερον σύμβολον τῆς λατρείας τοῦ Ἥλιου ἦσαν τὰ ποίμνια ἱερὰ αὐτοῦ, τρεφόμενα ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ἐν τῷ Ταινάρῳ καὶ ἐν Ἀπολλωνίᾳ⁴. παράδοσις ἀνερχομένη εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας ἀναφέρει περὶ τῶν ποιμνίων τοῦ Ἥλιου. Οἱ βόες καὶ τὰ πρόβατα τοῦ Ἥλιου βόσκουσιν ἐν τῇ νήσῳ Θρινακίῃ· ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσιν

Εἰκ. 79.

ἐπὶ τὰ βοῶν ἀγέλαι, τόσα δ' οἶὼν πῶεα καλά,
πεντήκοντα δ' ἕκαστα· γόνος δ' οὐ γίγνεται αὐτῶν,
οὐδέ ποτε φθινύθουσι⁵

Ὁ ὠρισμένος οὗτος ἀριθμὸς εἶναι ἀξιοπαρατήρητος. Οἱ βόες καὶ τὰ πρόβατα τοῦ ἡλίου δηλοῦσι προφανῶς, ὡς ἀναγνwrίζεται, τὰς τριακοσίας πεντήκοντα ἡμέρας καὶ τὰς τριακοσίας πεντήκοντα νύκτας τοῦ ἀρχικοῦ ἔτους. Ἡ διαδοχὴ τῶν ἡμερῶν ἢ τῶν ἡλίων συνεκρίθη ἀναμφιβόλως πρὸς τὴν πομπὴν λαμπροῦ ποιμνίου, οὔτινος τὰ ζῶα βαίνουνσι τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο ἐν ταῖς οὐρανίαις νομαῖς. Ὁ Ἀπόλλων,

¹ Περὶ τῆς ἐν Ῥόδῳ λατρείας τοῦ Ἥλιου, βλ. Πινδ. Ὀλυμπ. Ζ', 39 καὶ ἐφ. Στράβ. ΙΔ', σ. 652. Πλιν. Φυσ. ἱστορ. XXXIV, 7, 17.

² Περὶ τῶν ἐορτῶν τούτων βλ. Σχόλ. Πινδ. Ὀλυμπ., Ζ', 141—146. Ἀθήν. ΙΓ', 12. Corp. Inscr. 3208, 5913.

³ Πausan. Γ' 20, 4. Ὁ ἀλέκτωρ, οὔτινος τὸ ἔσμα ἀγγέλλει τὴν ἡμέραν, ἦτο ὡσαύτως ἱερὸς τοῦ Ἥλιου (Πaus. Ε', 25, 10).

⁴ Ὑμν. Ὀμ. Ἀπόλλ. Πυθ., 233. Ἡρόδ. Θ' 33.

⁵ Ὀδυσ. Μ, 129 καὶ ἐφ.

ὡς εἵπομεν, κατέχει ὡς ὁ ἥλιος βοῦς, κλεπτομένους ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ ἀνευρισκομένους περὶ τὸ λυκαυγές· ὁ Ἀπόλλων παρὰ τῇ Ἀδμήτῃ εἶναι ἔτι θεὸς ποιμήν. Ἀλλὰ διαφόρως πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ὁ Ἥλιος δὲν βόσκει ὁ ἴδιος τοὺς βοῦς καὶ τὰ πρόβατα αὐτοῦ· διαθέτει πρὸς φύλαξιν αὐτῶν δύο νύμφας, τὰς θυγατέρας Φαέθουσας καὶ Λαμπετίαν (τὴν λάμπουσας, τὴν φεγγοβολοῦσαν), ὧν τὰ ὀνόματα εἶναι ὡσαύτως ἐκφραστικὰ ὡς τὸ τῆς νήσου Ἐρυθίας (ἐρυθρᾶς), ὅπου αἱ μεταγενέστεραι παραδόσεις θέτουσι τὴν διαμονὴν τῶν ποιμνίων τοῦ θεοῦ¹.

Ἡ ἀρχαία παρομοίωσις τοῦ ἡλίου πρὸς μέγαν ὀφθαλμὸν πάντοτε ἀνοικτὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἀπαντᾷ ἐν ταῖς παραδόσεσι τῶν Ἑλλήνων ὡς καὶ ἐν ταῖς τῶν ἄλλων ἀρίων λαῶν. Παραλείποντες τοὺς Κύκλωπας, ὧν τὸ ὄνομα ἀναμιμνήσκει πιθανῶς τὴν ἔννοιαν ταύτην, ὁ ἥλιος εἶναι παρ' Ἑλλήσιν «ὄμμα αἰθέρος»²· ὡς ἐν τῇ Ἀθέστῃ εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ Ἀχουρά-Μαζδά, ὡς ἐν τῇ Ἑδδα ὁ Ὀδίν εἰκονίζεται ἔχων ἓνα ὀφθαλμόν, δώσας τὸν ἕτερον ὡς ἐνέχυρον εἰς τὸν Μιμρί³. Ἡ ἡλιακὴ ἀκτίς εἶναι, κατὰ τὸν Πίνδαρον, μήτηρ τῶν θνητῶν ὀφθαλμῶν⁴· διότι εἰς τὸν ἥλιον ὀφείλουσιν οἱ ἄνθρωποι τὴν ὄρασιν ἢ τὴν τύφλωσιν⁵. Παρ' Ὀμήρῳ εἶναι ὁ ἐπὶ τῆς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ βλέπων τὰ πάντα, ὁ ἔχων ὄμματα διαπεραστικά, ἀφ' ὧν οὐδὲν διαφεύγει. Αὐτὸς προδίδει εἰς τὸν Ἥφαιστον τοὺς ἔρωτας τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἄρεως· αὐτὸς ἀναγγέλλει εἰς τὴν Δήμητρα τὴν ἀρπαγὴν τῆς Κόρης καὶ λέγει αὐτῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἄρπαγος. Ἀλλ' εἰς τὰς φυσικὰς ταύτας εἰκόνας μίγνυνται ἐν Ἑλλάδι ἰδέαι ἠθικαί. Ἐπειδὴ ὁ ἥλιος εἶναι ὁ μέγας καὶ ἀναπόδραστος μάρτυς τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἐπικαλοῦνται αὐτὸν μετὰ τοῦ Διὸς ἐν τοῖς ὅροις. Ἐπειδὴ ἡ ὄρασις αὐτοῦ εἶναι ἡ διαπεραστικωτάτη πασῶν, ἐπειδὴ διαλύει καὶ φωτίζει τὰ σκότη, κατέστη ἡ πηγὴ τῆς σοφίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν⁶.

¹ Ἀπολλοδ. Α', 6, 1. Β', 5, 10. Παρὰ Θεοκρίτῳ (Εἰδύλ. Α', 119) οἱ βόες τοῦ ἡλίου εἶναι δώδεκα τὸν ἀριθμόν· παριστῶσι τοὺς δώδεκα μῆνας τοῦ ἔτους.

² Ἀριστοφ. Νεφ., 285. Σοφοκλ. Οἶδ. Κολ. 704 «ὁ γὰρ αἰὲν ὄρων κύκλος Διός», καὶ Αἰσχύλ. Προμηθ., 91, «τὸν πανόπτην κύκλον ἡλίου».

³ Jacob Grimm. Deutsche mythol., 665.

⁴ Πινδ. ἀπ. 84 (74), ἔκδ. Bergk.

⁵ Σοφοκλ. Οἶδ. Κολ., 869. Εὐριπ. Ἑκάβη 1067.

⁶ Διάδ. Γ, 277. Πινδ., ἐνθ. ἄν. Ὀλυμ. Ζ', 72.

Εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἐπενέργειαν τοῦ ἡλίου, οὕτινος ὁ Ἥλιος εἶναι ἢ εἰκὼν, ἀντίκειται ἡ ὀλεθρία ἐνέργεια αὐτοῦ, προσωποποιουμένη ἐν τῷ *Φαέθοντι*. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἰλιάδος, ὁ Φαέθων εἶναι εἰσέτι ἐπίθετον τοῦ Ἥλιου. Βραδύτερον δὲ διεκρίθη αὐτοῦ· κατέστη ὁ υἱός, γεννηθεὶς, ὡς ἔλεγον, ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ὠκεανίδος Κλυμένης, συζύγου τοῦ Μέρποπος, βασιλέως τῆς Αἰθιοπίας¹. Ὁ περὶ αὐτοῦ μῦθος εἶναι γνωστός. Νεανίας οἰηματίας, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ διευθύνῃ ἐπὶ μίαν ἡμέραν τὸ ἄρμα τοῦ πατρός. Καίτοι ἐκ φόβου ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἢ μήτηρ, ἀναχωρεῖ· ἀλλὰ μὴ δυνάμενος νὰ καταστῇ κύριος τῶν ἵππων παρεκκλίνει τῆς ὁδοῦ· σύρεται πρὸς τὴν γῆν, ἢ δὲ προσέγγισις ἀποξηραίνει τοὺς ποταμούς καὶ καίει τὸ ἔδαφος. Ὁ Ζεὺς, μάρτυς τοῦ θεάματος τούτου θέλει νὰ σώσῃ τὴν γῆν ἀπὸ γενικῆς πυρπολήσεως· κεραυνοβολεῖ τὸν Φαέθοντα, ὅστις πίπτει πυρακτωθεὶς εἰς τὸν Ἡριδανόν. Ἡ τιμωρία αὕτη ἀναμνησθεῖ τὴν τοῦ Ἰξίονος, καύσαντος ζῶντα ἄνθρωπόν τινα, τοῦ Ἰξίονος τοῦ ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ τοῦ Διὸς κρημνισθέντος εἰς τὸν ἥδην, ἔνθα κατεδικάσθη νὰ στρέφεται αἰωνίως, δεδεμένος εἰς τροχόν, ὅστις δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ ὁ ἡλιακὸς τροχός. Ὁ μῦθος τοῦ Φαέθοντος ἀναμνησθεῖ ὡσαύτως τὸν τοῦ Κουσνᾶ τῆς Βεδιχῆς ποιήσεως· Κουσνᾶς «ὁ αὐχμῶδης» εἶναι ὡς ὁ Φαέθων, ὁ τὴν γῆν περιπτυσσόμενος ἥλιος· ὡς ὁ ἑλλην ἥρως, πολεμεῖται ὑπὸ τοῦ οὐρανόθεν τοῦ θεοῦ, τοῦ Ἰνδρα, κεραυνοβολοῦντος αὐτὸν ὡς κλέψαντα τὸν ὄπισθεν τῶν νεφῶν ἡλιακὸν τροχόν². Ὅθεν οἱ διάφοροι οὔτοι μῦθοι ἐκφράζουσι τὴν πυριφλεγῆ καὶ ὀλεθρίαν ἐνέργειαν τοῦ θερινοῦ ἡλίου, ὅστις θὰ ἔκαιε πᾶσαν τὴν γῆνιν βλάστησιν, ἂν μὴ ὁ κύριος τοῦ οὐρανοῦ συνέλεγε τὰ θελλώδη νέφη, ὅπου ὁ κακοποιὸς οὗτος δαίμων τὸ πρῶτον ἐκρύβη, καὶ εἶτα κατηναλώθη ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ καὶ ἐκρημνίσθη ἐκ τῶν οὐρανίων ὑψῶν. Ὁ ἑλληνικὸς μῦθος προσέθετο, ὅτι ὁ Φαέθων ἐτάφη ὑπὸ τῶν Νυμφῶν, ὅτι αἱ ἀδελφαί, αἱ Ἡλιάδες, ὠλοφύροντο ἀπαύστως ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ, μέχρι οὗ μετεμορφώθησαν εἰς κλήθρας ἢ λεύκας³. Τὰ ἐπὶ τοῦ ἔδαφους ξηρανθέντα καὶ ἀποπαγέντα ὀάκρυα αὐτῶν μετεβλήθησαν εἰς ἤλεκτρον, τὴν λάμπουσαν

¹ Ἡ Θεογονία λέγει αὐτὸν υἱὸν τοῦ Κεφάλου καὶ τῆς Ἡοῦς (στ. 987).

² Ταῦτα παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἂν. μνημ. ἔργου τοῦ κ. Baudry (Rev. German., 1864. I, σ. 369—374).

³ Περὶ τοῦ μῦθου τοῦ Φαέθοντος βλ. Εὐριπ. Ἰππόλ., 737. Ἀπολλ. Ῥόδ. Δ', 508 καὶ ἐφ. Ὑγίν. Μῦθ., 152, 154. Ὁβιδ. Μεταμ. I, 735, II, 340—366.

ὕλην, τὴν ἔχουσαν τὴν ἐπὶ χρυσὸν λάμψιν τοῦ ἡλίου καὶ τὴν διαύγειαν δακρύου. Εἰς τὸν ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἡριδανοῦ ἐπιχώριον μῦθον ἀπεδίδετο ἡ μυθικὴ τοῦ ἡλέκτρου ἀρχή, οὗτινος τὸ ἐμπόριον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἠκολούθησε τὰς ὁδοὺς τῆς Ἀδριατικῆς, ὅπως διασπαρῇ εἰς Ἑλλάδα.

Ἀδελφὴ τοῦ Ἡλίου εἶναι ἡ Ἥως, ἡ γεννωμένη τὴν πρωΐαν (ἡριγένεια) ἡ ἔχουσα τοὺς πῆχεις καὶ τοὺς δακτύλους ῥοδίνους (ῥοδόπηχυς, ῥοδοδάκτυλος)· ἡ Ἥως εἶναι ἡ Ἔως, ἥς τὰ λαμπρὰ δῶρα καλύπτουσι τὴν γῆν ὡς ἐν ἐναγκαλισμῷ, ἡ ἐκτεινόμενα ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ κατὰ μεγάλας φωτεινὰς γραμμάς παριστῶσιν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς ἀνεωγμένους δακτύλους τεταμένης χειρός. Ἐπειδὴ τὸ φαινόμενον τῆς ἡοῦς ἔπεται τοῦ τῆς αὐγῆς καὶ προηγῆται τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἡλίου, ἡ Ἥως εἶναι ἡ *Λευκόπαλος* ἢ *Χρυσόθρονος* θεά. Συγχέεται ἐνίοτε πρὸς τὸ φῶς αὐτὸ τῆς ἡμέρας, προσωποποιούμενον ἐν τῇ Ἡμέρᾳ¹. Ὡς ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Ἥλιος, οὗτινος προηγῆται καὶ ὃν ἀγγέλλει, παρίσταται ὑπὸ τῆς τέχνης ἐστεμμένη δι' ἀκτίνων καὶ ἐπὶ τεθρίππου ἐξευγμένου ὑπὸ ἀφριζόντων ἵππων, μετὰ καλπασμοῦ ἀνερχομένων ἐκ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης, ἐν ᾧ ὁ υἱὸς αὐτῆς Φωσφόρος (πρωϊνὸς ἀστήρ) πέτεται πρὸ αὐτῶν, ὡς πτερωτὸς δαίμων μὲ ἀκτινοβολοῦν μέτωπον². Ὅταν εἶναι μόνη, εἶναι παρθένος μεγαλοπρεπῶς καὶ πλουσίως ἐνδεδυμένη, διὰ μεγάλων πτερυγῶν φερομένη μέσῳ τοῦ αἰθέρος, ἐξ οὗ διαχέει δι' ἐπικλινούς ὑδρίας τὴν δρόσον ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ ἀσύγκριτος λάμψις τῆς ἡοῦς, ἡ πάντοτε νέα δρόσος, ἡ βραχεῖα καὶ διαβατικὴ διάρκεια αὐτῆς ἐκφράζονται ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς μύθοις. Ἡ Ἥως, ἡ ὥραία θεά, ἀντικείμενον θαυμασμοῦ πάσης τῆς φύσεως, εἶναι παρθένος ἐρωτύλη, ἐρωμένη παντὸς νέου καὶ λαμπροῦ ὡς αὐτή. Ἐλεγον, ὅτι ἡ Ἀφροδίτη ζηλοτυπήσασα, διότι ἡ Ἥως τὴν εὐνοίαν αὐτῆς παρεχώρησε τῷ Ἄρει³, ἐνέπνευσεν αὐτῇ ἔρωτα πρὸς πλείστους ὥραίους νεανίας θνητούς, οὓς ἀνῆρπασεν ὅπως ἀπολαύσῃ τῆς καλλονῆς αὐτῶν: τὸν Κέφαλον, τὸν Ὀρίωνα, τὸν Κλύτον, τὸν Τιθωνόν, οὓς μετέφερεν εἰς Αἰθιοπίαν. Ὁ Τιθωνὸς παρίσταται ὡς ὁ σύζυγος, ὃν ἐγ-

¹ Αἰσχ. Πέρσ., 423. Εὐριπ. Τρωαδ., 848. Ἐνταῦθα ἀκολουθοῦμεν τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Preller, Griech. Mythol. I. σ. 3 56.

² Βλ. ἰδίᾳ τὸ ὑπὸ τοῦ Canosa εἰκονισθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ Gerhard περιγραφέν γραπτὸν ἀγγεῖον (Akadem. Abhandl. εἰκ. III, 1).

³ Ἀπολλόδ. Α', 4, 4.

καταλείπει ἐκάστην πρῶταν φέρουσα τὸ φῶς εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ μῦθος αὐτὸς ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς παραδόσεσι. Διηγοῦντο ὅτι ἄλλοτε ὁ Τιθωνὸς ἀπεπλάνησε τὴν Ἥῳ διὰ τῶν χαρίτων καὶ τῆς λάμψεως τοῦ προσώπου αὐτοῦ¹. Ἡ θεὰ ἤρπασε τὸν νεανίαν, ἀλλὰ ζητήσασα παρὰ τοῦ Διὸς δι' αὐτὸν τὴν ἀθανασίαν ἐλησμόνησε νὰ ζητήσῃ καὶ αἰώνιαν νεότητα. Ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὰ λαμπρὰ αὐτῆς δώματα παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ὠκεανοῦ· ἀλλ' οἱ ἔρωτες αὐτῶν ὀλίγον διαρκοῦσιν. Ἡ κόμη τοῦ Τιθωνοῦ ἤρξατο λευκαίνουμένη καὶ τὸ μέτωπον ρυτιδούμενον. Μάτην ἡ Ἥῳς προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ πάλιν νέον τὸν σύζυγον αὐτῆς τρέφουσα δι' ἀμβροσίας, καὶ περιβάλλουσα διὰ μεγαλοπρεπῶν ἐνδυμάτων. Αἱ ἀναπόφευκτοι τοῦ γήρως πρόοδοι καταφθάνουσι, καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Τιθωνὸς γίνεταί ὑπεργήρως· δὲν μένει αὐτῷ ἀλλ' ἢ ἡ φωνή, φωνὴ ὀξεῖα ὡς ἡ τοῦ τέττιγος, εἰς δὲν κατὰ τινὰς καὶ μετεμορφώθη². Ὁ Τιθωνὸς ἀγαπώμενος τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ περιφρονούμενος ὑπὸ τῆς συζύγου Ἡοῦς, εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς ἡμέρας, ἣτις εἶναι ἀθάνατος, ὡς ἀπαύστως ἐπανερχομένη, τὴν πρῶταν δροσερὰ καὶ ὥραία, ἀνταξία τοῦ ἔρωτος τῆς νέας Ἡοῦς, τὴν δ' ἐσπέραν γηράσκει, ἀδυνατεῖ καὶ ἀπόλλυσι τὴν καλλονὴν αὐτῆς³. Τὸ ὄνομα τοῦ Τιθωνοῦ, ὃν ἔλεγον ὅτε μὲν Τρῶα ἤρωα, ὅτε δὲ βασιλέα τῆς Αἰθιοπίας, κατέστη παρ' Ἑλλησι τὸ σύμβολον τοῦ ἐσχάτου γήρως.

Ἐκ τοῦ Τιθωνοῦ καὶ τῆς Ἡοῦς ἐγεννήθη ὁ Μέμνων καὶ ὁ Ἥμαθίων⁴. Οὗτος δὲν ἔχει ἱστορίαν. Ἀλλ' ὁ Μέμνων σπουδαῖον ἔχει πρόσωπον ἐν ταῖς ἐπικάϊς παραδόσεσιν. Εἶναι ὁ κάλλιστος τῶν πρὸ τῆς Τροίας ἀνδρῶν

. κάλλιστον ἶδον μετὰ Μέμνονα διόν

γίγνεται δὲ σύμμαχος τῶν Τρώων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑκτορος· φονεῦει τὸν Ἀντίλοχον, ἀλλὰ πίπτει νέος ἔτι ὑπὸ τὰ βλήματα τοῦ Ἀχιλλέως⁵. Ἡ μήτηρ Ἥῳς, ἀπαρηγόρητος διὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐκλαυσεν ἐπὶ πολὺ ἐπὶ τοῦ σώματος· μετέφερε δὲ αὐτὸν εἰς τὰ θεῖα αὐτῆς δώματα καὶ ἐκτέτατο ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν. Ὁ Μέμνων

¹ Κατὰ πὸν κ. Sonne (Zeitschr., f. vergl. Sprachf., IX, σ. 178) ἡ λέξις Τιθων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν σανσκριτικὸν Διδυανὸν «λάμπων».

² Ὑμν. ὁμηρ. εἰς Ἀφροδ., 218—238.

³ Ἑρμηνεία τοῦ Preller.

⁴ Θεογον. 984.

⁵ Ὀδύσ., Ο, 532. Δ, 188. Πίνδ. Πυθ., ΣΤ', 28—42. Νέμ., Γ', 110.

ἦτο ὁ κύριος ἥρως τῆς Αἰθιοπίδος τοῦ Ἀρκτίνου. Ὁ μῦθος, ὃν παρέλαβεν ἡ ἑλληνικὴ ποίησις, φαίνεται ἐξ Ἀσίας ληφθεὶς. «Ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἡγεμονικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ πασῶν τῶν εἰς αὐτὸν ἀφορωσῶν παραδόσεων, λέγει ὁ κ. Maury¹, ἀναγνωρίζομεν ἐν αὐτῷ τὴν ἐνσάρκωσιν ἡλιακῆς ἀσιατικῆς θεότητος, εἰδός τι Βαὰλ ἢ Ἀδώνιδος». Ὅθεν ὁ Μέμων ἐστὶν ὁ ἑφημέρου βίου ἥλιος, ὁ ἐνωρίς ἀναρπαγεὶς ἀπὸ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τοῦ ἔρωτος τῶν ἀνθρώπων· εἶναι ἡ λάμπουσα ἡμέρα ταυτισθεῖσα πρὸς νεανίαν, οὗτινος ἐξύμνου ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ τὸ θαυμάσιον κάλλος καὶ ἔκλαιον τὸν πρόωρον θάνατον.

Ἐτέρα ἀδελφὴ τοῦ Ἥλιου εἶναι ἡ Σελήνη προσωποποιημένη, ἥς τὰ δύο διάφορα ὀνόματα Σελήνη καὶ Μήνη ἀναμιμνήσκουσιν εἴτε τὴν λάμψιν τοῦ φωτός (σέλας) εἴτε τὰς περιοδικὰς μεταμορφώσεις κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μηνός (μῆν), οὗτινος τὴν πορείαν ὀρίζει. Ἡ ἑλληνικὴ ποίησις παρίστα τὴν Σελήνην ὡς γυναικα ἢ παρθένον, ἥς ἐπὶ τῇ ἐξαισίῳ καλλονῇ ὠχρίῳσιν οἱ ἀστέρες, ὅταν ἐπιφαίνηται ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ χαρίεν καὶ ἀργυρᾶς ἀνταυγείας ἐκπέμπον πρόσωπον αὐτῆς². ἢ εἶναι ἡ εὐρύπτερος Μήνη, ἡ χρυσοῦν φέρουσα στέφανον, ἥτις ἀφ' οὗ ἔλουσε τὸ ὠραῖον σῶμα εἰς τὰ κύματα τοῦ Ὠκεανοῦ, περιβάλλεται ἐνδύματα λάμποντα ἐκ φωτός καὶ ζευγνύει εἰς τὸ ἴδιον ἄρμα τοὺς εὐρώστους καὶ λάμποντας ἵππους αὐτῆς³. Ὅταν τὸν ἄντικτιον ἡ Σελήνη ἐξαφανίζεται, ἀναβαίνει ἀπλῶς ἐπὶ ἵππου ἀπομακρυνομένου καὶ καταβαίνοντος πρὸς τὸν γῆινον ὀρίζοντα, ὅπου μετ' ὀλίγον μέλλει ν' ἀνέλθῃ τὸ τέθριππον τοῦ ἡλίου⁴.

Τὸ κάλλος τῆς σελήνης, τῆς εἰς τὴν διαύγειαν τοῦ οὐρανοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀφειλούσης τὴν ζωηροτάτην λάμψιν αὐτῆς, ἐτιμᾶτο ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς παραδόσεσι ταῖς ἀφηγομέναις τοὺς ἔρωτας τῆς Σελήνης. Ἦγαπᾶτο, λέγουσιν, ὑπὸ τοῦ ἄνακτος τοῦ οὐρανοῦ, ἐκ τῆς ἐνώσεως δὲ ταύτης ἐγεννήθη ἡ Πανδία, ἣν ἐώρταζον ἐν Ἀθήναις μετὰ τοῦ Διός, κατὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν⁵. Εἶναι δὲ ἡ Πανδία, ἡ γαληνιαία λάμψις τῶν φωτεινῶν Ἀττικῶν νυκτῶν. Ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐραστῆς τῆς

¹ Religion de la Grèce, r. III, σ. 264.

² Σαπφώ, ἀ. π. 3.

³ Ὑμν. ὁμηρ. ΔΒ', ἐκδ. Baumeister, στ. 5—19.

⁴ Οὕτως ἀπεικόνισεν αὐτὴν ὁ Φειδίας ἐν Παρθενῶνι ἐπὶ ἡμιόνου ὀχομένην. Βλ. Michaelis, Parthenon, σ. 167.

⁵ Πολυδ. Ὀνομ. Α', 37. A. Mommsen, Heortol., 60, 4. Preller, I, σ. 363.

Σελήνης ἦτο ὁ Πάν, εὐαρεστῶν ὡς αὐτὴ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων. Ἄλλ' ὁ περιφανέστατος τῶν ἑραστῶν τῆς Σελήνης ἦτο ὁ νέος Ἐνδυμίων, οὗ ὁ μῦθος ἐγένετο ἐπιχώριος ἐν Ἡλιδι καὶ Καρίᾳ¹, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐκ τίνος τῶν δύο τούτων χωρῶν πηγάζει. Ὁ Ἐνδυμίων ἦτο τὸ ὑποκείμενον διαφόρων παραδόσεων ἐμπνευσθεῖσων ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματος. Ἐνίοτε εἶναι νεαρὸς ποιμὴν ἢ κυνηγός, ὅστις κεκοπιακῶς ἐκ μακρᾶς πορείας, ἀποκοιμᾶται βαθύτατα ἐν τινι σπηλαίῳ τοῦ ὄρους Λάτμου. Τὸν κοιμώμενον ἰδούσα ἡ Σελήνη καὶ γοητευθεῖσα ἐκ τῶν θελήγητρων αὐτοῦ κατέρχεται, ὅπως ἐναγκαλισθῇ καὶ ἀναπαυθῇ παρ' αὐτῷ². Συχνότερον ὁ ὕπνος τοῦ Ἐνδυμίωνος παρίσταται ὡς αἰωνία ἀνάπαυσις. Λαβὼν παρὰ τοῦ ἄνακτος τῶν θεῶν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέξῃ τὸ εἶδος τοῦ βίου, ὅπερ προτίμα, ὁ Ἐνδυμίων ἐζήτησε νὰ εἶναι ἀθάνατος καὶ ἀγήρως, βεβυθισμένος ἐν αἰωνίῳ ὕπνῳ³. Ἐκάστην νύκτα, ἐπισκέπτεται αὐτὸν ἡ θεὰ αὐτοῦ ἐρωμένη πλησιάζουσα καὶ θαυμάζουσα, ἐν σιωπηρῇ ἔρωτι τὴν χαρίεσσαν αὐτοῦ καλλονήν. Ἡ σημασία τοῦ μύθου τούτου εἶναι ἄρκετὰ κατάδηλος. Ὁ Ἐνδυμίων, ὡς τὸ ὄνομα δηλοῖ τοῦτο, εἶναι ὁ βυθιζόμενος εἰς τὰ κύματα τοῦ Ὠκεανοῦ, ἢ ὁ δυόμενος ἥλιος⁴ εἶναι προσέτι ὁ εἰσερχόμενος ἐν τῇ σπηλαίῳ τῆς Λάτμου, ἢ ὁ εἰς τὰ ζοφερά τῆς νυκτὸς βᾶθῃ εἰσδύων ἥλιος. Ἄλλ' ὅταν ἐξαφανίζεται, ὁ ἥλιος λάμπει εἰσέτι ζωηρῶς. Ὅθεν ὁ Ἐνδυμίων εἶναι νέος καὶ ὡραῖος καὶ ὅταν ἔτι κοιμᾶται, ἡ δὲ εἰς τὸν ὀρίζοντα ὑψουμένη σελήνη, θαυμάζει αὐτὸν ἐρωτικῶς καὶ θωπεύει τὴν κόλπην αὐτοῦ διὰ τῶν ἡδίστων αὐτῆς ἀκτίνων⁵.

Β' Οἱ πλανῆται καὶ οἱ ἀστέρες

Ἡ σελήνη δὲν εἶναι ὁ μόνος νυκτερινὸς ἀστὴρ ὁ ὑπὸ τῆς μυθολογίας ἐξυμνούμενος. Τὸ θέαμα τοῦ ἀστερόδεντος οὐρανοῦ παρεῖχε καὶ ἔ-

¹ Πaus., Ε', 1, 2. Ἐν Ἡλιδι, ὁ μῦθος τοῦ Ἐνδυμίωνος, ἀναμιχθεὶς πρὸς τὰς γενεαλογίας τῶν πρώτων βασιλέων τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν ἱδρυσιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, εἶναι ἄρκετὰ περίπλοκος.

² Θεόκρ., Κ', 37 καὶ Σχόλ. Ἀπολλ. Ῥοδ. Δ', 57.

³ Ἀπολλόδ., Α', 7, 5.

⁴ Ὁ κ. Max Müller, οὗ παραδεχόμεθα τὴν ἐρμηνείαν, ποιητικῶς ἐρμηνεύει τὸν μῦθον τοῦ Ἐνδυμίωνος ἐν πολλαῖς καλαῖς σελίδι τοῦ Essais de myth., comparée (μετ. G. Perrot, σ. 102—105). Κατὰ τὸν Preller (Griech. Myth. I, 363) ὁ Ἐνδυμίων ἦτο ἐν Καρίᾳ δαίμων τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ ὕπνου τῆς νυκτὸς, κατ' ἀκολουθίαν τοῦ ὕπνου τοῦ θανάτου.

τερον ἀντικείμενον παρατηρήσεως καὶ ἐκπλήξεως, ὅπερ ἐνέπνεε τὴν δημώδη ποίησιν. Οἱ Ἕλληνες ἢ οἱ πρόγονοι αὐτῶν ἐνωρὶς παρετήρησαν τὴν ζωηρὰν λάμψιν ἀστέρων τινῶν, τὰ ὑπὸ τῶν ἀθροισμάτων αὐτῶν ἐν τῷ οὐρανῷ γιγνόμενα σχήματα, τὴν θέσιν, ἣν κατέχουσι, τὰς διαφόρους ὥρας τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ τὰς ὁδηγίας τὰς ὑπ' αὐτῆς παρεχομένας εἰς τὴν θαλασσοπλοΐαν καὶ τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας. Αἱ παρατηρήσεις αὗται, ποιητικῶς διασκευαζόμεναι, παρέσχον μύθους τινάς, ἥττον πλουσίους καὶ ἥττον διασαφηνισθέντας τοῦ τῶν μεγάλων θεοτήτων τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ πάντοτε ἐνδιαφέροντας.

Μεταξὺ τῶν πλανητῶν ὁ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι ὁ μόνος ὁ τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν ἐκπλήξας. Ὁρατὸς ὢν πρὸ τῆς ἀνατολῆς καὶ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἀποσυνετίθετο εἰς δύο θεῖα ὄντα, ἅτινα ἐνομιζοντο ὡς δύο ἀδελφοί: τὸν Φωσφόρον ἢ Ἑωσφόρον (τὸν Lucifer τῶν Λατίνων), πρωϊνὸν ἀστέρα, καὶ τὸν Ἑσπερον, ἑσπερινὸν ἀστέρα. Ὁ Φωσφόρος εἶναι υἱὸς τοῦ Ἀστράου καὶ τῆς Ἡοῦς, τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ καὶ τῆς ἡοῦς, ἢ τοῦ Κεφάλου καὶ τῆς Ἡοῦς¹. Κατὰ τὴν ἡσιόδειον θεογονίαν, τὸ ζεῦγος τοῦτο ἐγέννησε τὸν Φαέθοντα, ταυτιζόμενον, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Preller², ἐνταῦθα πρὸς τὸν Φωσφόρον. Ὁ Φαέθων οὗτος (λάμπων ἀστήρ) ἀνηρπάγη ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς νεότητος ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, ἥτις κατέστησεν αὐτὸν νυκτερινὸν τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς φύλακα³. εἶναι ὁ ὥραϊος πρωϊνὸς ἀστήρ, ὁ ἀγαπώμενος διὰ τὴν καλλονὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς θεᾶς Ἡοῦς, τῆς καθιστώσης αὐτὸν ἀφανῆ, καὶ τρόπον τινὰ παραλαμβανούσης μεθ' ἑαυτῆς, ὅπως ἐπιδείξῃ αὐτὸν ἀνατέλλοντα τὴν ἑσπέραν εἰς τὸν ὀρίζοντα, ὅπου αὕτη φυλάττει παρὰ τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ. Οὕτως ἐξηγοῦνται αἱ σχέσεις τῆς Ἀφροδίτης πρὸς τὸν πλανήτην, οὗ φέρει τὸ ὄνομα. Τὴν πρωϊάν ὁ Φωσφόρος ἐξέρχεται ἐκ τοῦ λουτροῦ τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ ὑψώνει τὴν ἱερὰν κεφαλὴν ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅπως ἀναγγείλῃ εἰς τὴν γῆν τὴν προσέγγισιν τοῦ θεοῦ φωτός⁴. ἀνέχει δ'αὖτα εἰς τὴν χεῖρα καὶ πέτεται ἐν τῷ αἰθέρι προ-
 παρευόμενος τοῦ ἄρματος τῆς Ἡοῦς. Τὴν ἑσπέραν φέρει ἕτερον ὄνομα: εἶναι ὁ Ἑσπερος, υἱὸς τοῦ Ἀτλαντος τοῦ ἀνέχοντος ἐν τῇ δύσει

¹ Θεογ. 384. Ὑγίν. Ποιητ. Ἀστρον. Β', 42.

² Griech. Mythol., I, 365.

³ Θεογ., 987—991.

⁴ Ἰλιάδ. Ψ, 227. Ὀδύσ. Ν, 93. Βιργ. Αἰν., VIII, 589.

τὸ βάρος τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ πατρὸς τῶν Ἑσπερίδων¹ (τῶν ἐπιχρύσων νεφῶν τῆς δύσεως)· εἶναι ὁ Ἑσπερος, ὁ λαμπρότατος τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ θόλῃ λαμπρόντων ἀστέρων², ὁ ὥραιος θαίμων, ὁ ἔχων χρυσὴν κόμην, ὃν ἐξυμνοῦσιν αἱ ἐπιθαλάμιοι ᾠδαί· αὐτὸς ὅστις, κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς νυκτός, ὁδηγεῖ τὴν νυμφικὴν πομπὴν καὶ φέρει τὴν σύζυγον εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ συζύγου³. Ὅθεν ὁ Φωσφόρος καὶ ὁ Ἑσπερος δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ ὁμοία διάφορα ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πλανήτου καὶ ἀποτελοῦσιν ἀδελφικὸν ζεῦγος ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν Διοσκούρων.

Οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες σπουδαιότεραν κατέχουσι θέσιν ἐν ταῖς μυθολογικαῖς παραδόσεσιν. Ἰδίᾳ πλείστων μύθων ὑποκείμενον ἦτο ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος, ἀναπτυχθέντων ἰδίᾳ ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ἀλλ' ὁ ἀστερισμὸς ἀνατέλλει κατὰ τὸ θερινὸν ἡλιοστάσιον, ὅπως ἐξαφανισθῇ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ χειμῶνος. Ὅθεν ὁ Ὠρίων εἶναι ὁ λάμπων ἀστήρ τοῦ ἔαρος, εἰς ὃ ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτοῦ⁴. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν θερινῶν νυκτῶν, οἱ ὀφθαλμοὶ θαμβοῦνται ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ λάμψεως. Ὅθεν ὁ Ὠρίων ἐνομιζέτο γίγας φέρων πανοπλίαν χρυσὴν καὶ ξίφος ἀκτινοβόλον, ὅστις διανύει, πεποροικισμένος ἀηττήτῳ δυνάμει, τὴν οὐρανίαν πορείαν αὐτοῦ⁵. Ὁ Ὠρίων, ὡς αἱ ἄλλαι θεότητες τῶν νυκτερινῶν ἀστέρων, εἶναι κυνηγός. Ἐν Ἀἰθρᾷ, ὁ Ὀδυσσεὺς βλέπει αὐτὸν ὠπλισμένον διὰ χαλκοῦ ῥοπάλου καὶ διώκοντα ἐν τῷ ἀσφοδελῷ λειμῶνι τὰ ἀγρία θηρία, ἅτινα ἄλλοτε ἐφόνευσεν ἐπὶ τῶν ὁρέων⁶. Προφανῶς ἀρχικὸς χῶρος τῆς θήρας ταύτης θὰ ἦτο ὁ Οὐρανός. Ἐν τῷ οὐρανῷ συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Κυνός ὁ Ὠρίων καταδιώκει τοὺς ἄλλους ἀστέρας, οἵτινες ὠχρῶσιν ἐπὶ τῷ φωτὶ αὐτοῦ· ἐκεῖ καταδιώκει τὰς δειλὰς Πλειάδας, ἐπὶ τῇ θέᾳ αὐτοῦ καταλαμβανομένας ὑπὸ φόβου καὶ κρημνιζομένας εἰς τὸν Ὠκεανόν⁷. Οἱ ναυτικοὶ ἐνόμιζον αὐτὸν υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Εὐρύαλης. Ὅτε κατὰ τοὺς νυκτερινούς αὐτῶν πλοῦς ἀνερχόμενοι ἐπὶ

¹ Serv. Aén., IV, 484. Διόδ., Δ' 27.

² Ἰλιάδ. X, 37.

³ Σαπφώ, ἀπ. 133, Bergk, Κατούλλου, Carmen nuptiale.

⁴ Ὡρα, τὸ θέρος, ἡ ὥρα τῶν καρπῶν. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἐτυμολογίας ταύτης, βλ. Savelsberg (Zeitschr. für vergl. Sprachforschung, XIX, σ.7 καὶ ἐφ.)

⁵ Εὐριπ., Ἴων 1153. Ἀράτ., φαινόμε. 588. Βιργ., Αἰν. III. 517. Ὁμήδ., Fast. IV, 587.

⁶ Ὁδύσ. Λ, 572.

⁷ Ἡσιόδ. Ἑρ. καὶ Ἥμ. 619.

τὰς κορυφὰς τῶν κυμάτων ἢ βυθιζόμενοι εἰς τὰ βάθη αὐτῶν, ἔβλεπον τὸν νυκτερινὸν ἀστέρα ἀναφαινόμενον ἢ ἐξαφανιζόμενον εἰς τὸν ὀρίζοντα, ἔλεγον, ὅτι ὁ γίγας ἔβαινεν ἀπὸ νήσου εἰς νήσον τέμνων οὐδὲν διὰ μέσου τῶν κυμάτων, καὶ ἔχων τὴν κεφαλὴν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τοὺς πόδας ἐντὸς τῆς θαλάσσης¹. Ὅτε τὸ θέρος ἐνεφανίζετο τὴν πρωΐαν εἰς τὴν ἀνατολὴν σὺν τῇ ἀκτινοβολούσῃ καλλονῇ αὐτοῦ, ἦν μετ' ὀλίγον θὰ ἐπεσκότιζεν ὁ ἀστήρ τῆς ἡμέρας, διηγοῦντο ὅτι ὁ Ὠρίων ἦτο ἐραστὴς τῆς Ἥους καὶ ὅτι ἡ Ἥως ἀνῆρπασεν αὐτόν². Βραδύτερον, ὅτε ἀνέτελλε μόνον περὶ τὸ μεσονύκτιον, ἔδιδε τὸ σημεῖον τῶν συγκομιδῶν καὶ τῶν τρυγετῶν διὰ ταῦτο σπουδαῖον ἔχει πρόσωπον ἐν τῷ διονυσιακῷ μύθῳ τῆς Χίου, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ. Κατὰ τὴν εἰσοδὸν τέλος τοῦ χειμῶνος, συγχρόνως τῇ ἐξαφανίσει αὐτοῦ, συνέπιπτον αἱ βροχαὶ καὶ αἱ καταιγίδες : τότε ἦτο ὁ θεὸς τῶν νεφῶν, τῶν βροχῶν, ὁ συνοδὸς τοῦ Νότου³.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν διάρκειαν μέρους τινὸς τοῦ ἔτους, ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος ἐκρύπτετο ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων ὀμμάτων. Ἡ ἐξαφάνισις αὕτη ἐνέπνευσε τοὺς μύθους, τοὺς ἀφηγουμένους τὸν θάνατον τοῦ φοβεροῦ κυνηγοῦ, τοῦ βληθέντος ὑπὸ τῶν βελῶν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν τῇ νήσῳ Ὀρτυγίᾳ⁴. Τὴν τιμωρίαν ταύτην τοῦ Ὠρίωνος διὰ δύο διαφορῶν τρόπων ἐξηγοῦντο. Ὅτε μὲν ὁ γίγας εἶναι θυμὰ τῆς ὀργῆς τῆς θεᾶς, ὡς τολμήσας νὰ προκαλέσῃ αὐτὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ δίσκου⁵, ἦτοι εἶναι ὁ ἀστήρ ὁ ἀθαμιλλώμενος πρὸς τὴν λάμψιν τῆς σεληνιακῆς τροχιάς καὶ ὑπ' αὐτῆς ἐπισκιαζόμενος ὅτε δὲ παρίσταται ὡς ὁ εὐνοούμενος τῆς Ἀρτέμιδος, ὅστις ὑπ' αὐτῆς ἀκουσίως ἀποθνήσκει. Ὁ Ἀπόλλων ἀγανακτῶν διὰ τὴν ἀφροσύνην ταύτην προυκάλεσε τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ νὰ φθάσῃ διὰ τῶν βελῶν μεμαχρυσμένον καὶ σκοτεινόν τι σημεῖον, ὅπερ ἐδείκνυνεν ἐν τῇ θαλάσῃ· αὕτη βάλλει πρὸς τὸ σημεῖον καὶ ἐπιτυγχάνει, ἀλλὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἦτο ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὠρίωνος κολυμβῶντος ἐν ταῖς κύμασιν⁶. Οἱ ποικίλοι δὲ οὗτοι μῦθοι τοῦ Ὠρίωνος θηήσκοντος ὑπὸ τὰ βλήματα τῆς Ἀρτέμιδος ἔχουσιν ὡς ἀρχὴν

¹ Φερεκύδης παρ' Ἀπολλοδ. Α', 4, 3. Βιργ. Αἰν. X, 76.

² Ὀδύσ. Ε, 121.

³ Θεοκρ. Ζ', 54. Βιργ. Αἰν., I, 535, IV, 52. Ὁρατίου Ὀδαί, I. 28.

⁴ Ὀδύσ. Ε, 125.

⁵ Ἀπολλοδ. Α', 4, 5.

⁶ Ὑγίν. Ποιητ. Ἀστρον. Β', 34, ἐκδ. B. Bunte.

τὴν σύμπτωσιν τῆς κλίσεως τοῦ ἀστερισμοῦ τούτου πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τῆς σελήνης εἰς τὸν ὀρίζοντα.

Βραδύτερον ἕτερος μῦθος, ἐπινόησις τῆς ἀστρονομικῆς ἐπιστήμης τῶν Ἀλεξανδρέων, ὑπερίσχυεν ὡς πρὸς τὸν θάνατον τοῦ Ὠρίωνος.

Ὁ γίγας ἐδίωκε τὴν Ἀρτεμιν ἀνὰ τὰ ὄρη τῆς Χίου, ἐτόλμησε δὲ νὰ ἐπενέγκῃ αὐθάρη χειρὰ ἐπὶ τοῦ πέπλου τῆς θεᾶς: αὕτη ἀμέσως ἐξήγαγε τοῦ ἐδάφους σκορπίον, οὗ τὸ δῆγμα ὑπῆρξεν ὀλέθριον εἰς τὸν ἀσεβῆ¹. Κατ' ἄλλην πάλιν παράδοσιν τὸ ζῶον τὸ γενόμενον χρήσιμον ὡς ὄργανον τοῦ θανάτου τοῦ Ὠρίωνος διηγέρθη ὑπὸ τῆς Γαίας, ὀργισθείσης, διότι ὁ ἀήττητος κυνηγὸς ἤθελε νὰ καταστρέψῃ πάντα τὰ ἄγρια θηρία τῆς Κρήτης². Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς μύθοις τούτοις αἱ ἐπινοήσεις ἀναλογουσι πρὸς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀστρονομικὸν φαινόμενον: τὸ τῆς κλίσεως τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ Ὠρίωνος, ὅταν ὁ ἥλιος εἰσέρχεται εἰς τὸν Σκορπίον³.

Ψευδὴς ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ γίγαντος κατέστησεν ἐπιχώριον τὸν μῦθον αὐτοῦ ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν τῇ πολίχνῃ Ὑρία (ἐν βοιωτικῇ διαλέκτῳ Οὐρία), ἐν ᾗ ἔλεγον ὅτι ἐγεννήθη. Ὁ τῆς πολίχνης ταύτης ἐπώνυμος ἦρως Ὑριεύς, υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀτλαντίδος Ἀλκυόνης, ἐδέχθη ἡμέραν τινὰ μεγαλοπρεπέστατα ἐν τῷ ἐν Τανάγρα ἀνακτόρῳ αὐτοῦ τρεῖς μεγάλους θεούς, τὸν Δία, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Ἑρμῆν. Ὡς ἀμοιβὴν τῆς φιλοξενίας ταύτης οἱ ἀθάνατοι ὑπέσχοντο νὰ δώσωσι τέκνον εἰς τὸ ἄκαρπον γῆρας τοῦ Ὑριέως. Ἐγονιμοποίησαν τὸ εἰς αὐτοὺς θυσιασθὲν δέρμα τοῦ βοός, καὶ διέταξαν τὸν Ὑριέα νὰ κρύψῃ αὐτὸ εἰς τὴν γῆν, νὰ ἐκβάλλῃ δὲ μετὰ ἐννέα μῆνας. Μετὰ τὴν πάροδον τῶν ἐννέα μηνῶν ἐγεννήθη ὁ Ὠρίων⁴. Ὁ μῦθος οὗτος, μεταγενεστέρας ἐπινοίας, ἐσκόπει νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἰσχὺν τοῦ Ὠρίωνος τοῦ ἔχοντος τρεῖς θεοὺς πατέρας, τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἴσῃν πρὸς τὴν τοῦ ταύρου, ἐξ οὗ ἐγεννήθη, τὴν συγγένειαν τέλος αὐτοῦ πρὸς τοὺς Γίγαντας, τέκνα ὡς αὐτὸς τῆς Γῆς⁵.

¹ Ἀρατ. Φαιν. 636—646. Νικάνδρος. Θηρ. 13—20.

² Ἐρατοσθ. Καταστ. 52. Ὑγίν., Ποιητ. Ἀστρον. Β, 26.

³ Ὑγίν. Ποιητ. Ἀφρ. Β, 33. Occidit (Ὠρίων) exorta Scorpionis posteriore parte et sagittario exoriente.

⁴ Παλαίφ. περὶ ἀπίστων, Βλ. Ὑγίν. Μῦθ. 195. Ποιητ. Ἀστρον. Β, 34. Νόν. Διονυσ. ΙΓ, 96 καὶ ἐφ.

⁵ Ἑρμηνεία τοῦ Preller, Griech. Mythol. I, 371.

Ὁ οὐράνιος οὗτος κυνηγός, εἶπομεν ὡς ἤδη, συνοδεύεται συνήθως ὑπὸ κυνός. Ὁ κύων οὗτος τοῦ Ὠρίωνος, εἶναι ὁ Σείριος, οὗτινος ἡ ὁμηρικὴ ποίησις ἀγνοεῖ ἐτι τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἐξυμνεῖ τὴν φωτοδόλον λάμψιν, ἣν συγκρίνει πρὸς τὴν ἀκτινοβολοῦσαν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Διομήδους¹. Ὁ Σείριος, ὁ λαμπρότατος τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων², ἐμφανίζεται περὶ τὴν ἀμφιλύκην κατὰ τὴν θερμότητην ὥραν τοῦ θέρους, ὅτε κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Ἡσιόδου:

αὐαλέος δέ τε χρώς ὑπὸ καύματος³

ὅτε οἱ κύνες λυσσῶσιν.

Ἡ λύσσα αὐτῇ διὰ σχέσεως ἰδεῶν εὐνοήτων μετεδόθη εἰς τὸν ἀστέρα, οὗτινος ἡ ὀλέθρια ἐπιρροή παρήγε τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Ἐταύτισαν τὸν Σείριον πρὸς μανιώδη κύνα· τὸ ὄνομα τοῦ ζῴου τούτου κατέστη ὄνομα τοῦ ἀστερισμοῦ. Εἰς τὴν καταφλέγουσαν πνοὴν τοῦ φοβεροῦ ζῴου, ἡ βλάστησις μαραίνεται καὶ θνήσκει, αἱ πηγαὶ ξηραίνονται, ὁ ἄνθρωπος καταναλίσκεται ὑπὸ τῶν πυρετῶν ὅπως ὁ ἀποτρέψωσι τὰ δυστυχήματα ταῦτα, ἐπεκαλέσαντο τὴν θεῖαν ἀρωγὴν. Ὁ ὑπερασπιστὴς τῶν θνητῶν κατὰ τῆς μανίας τοῦ Σείριου εἶναι ὁ Ἀριστεάς (ὁ ἄριστος), ὅστις ἐν Κέῳ συνεχέετο πρὸς Δία τὸν Ἀρισταῖον, τὸν εὐεργετικὸν θεὸν τὸν συγκεραννύοντα κατὰ βούλησιν τὴν πυριφλεγῆ θερμότητα τοῦ ἡλίου⁴. Πρὸ πολλοῦ ὁ Σείριος κατέφλεγε τὰς Κυκλάδας, αἵτινες ἐμαστιζόντο ὑπὸ λιμοῦ καὶ λοιμοῦ, ὅτε τῇ διαταγῇ τοῦ Ἀπόλλωνος οἱ νησιῶται ἐπεκαλέσαντο τὴν βοήθειαν τοῦ Ἀριστεύ. Οὗτος ἐγκάταλείπει τὰς νομάς τῆς Θεσσαλίας καὶ προσορμίζεται εἰς Κέων· ἐκεῖ ἐγείρει βωμόν εἰς Δία Ἰκμαῖον, εἰς τὸν κύριον τῆς ὑγρασίας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ προσφέρει ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων θυσιάς τῷ Σερίῳ. Ὁ Ζεὺς εἰσακούει τὰς προσευχάς, καὶ πνέει τοὺς ἐτησίας, οἵτινες ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας δροσίζουσι τὸ Αἰγαῖον. Ἐκτοτε οἱ ἱερεῖς τῆς Κέῳ προσφέρουσιν ἐξιλαστηρίους θυσίας ἐτησίως

¹ Ἰλιάδ. Ε, 5· Λ, 62· Κ, 26 καὶ ἐφ.

² Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ρίζαν καὶ τὸ σέλας, σελήνη, σουρία, ὄνομα βεδικῶν τοῦ ἡλίου (Curtius, Griech. Etym. σ. 561, ἐκδ. ε'). Ὁ Σείριος, ὁ ἀκτινοβολῶν ἀστήρ, σημαίνει ἐνίοτε ἐλληνιστὶ αὐτὸν τὸν ἡλίον (Ἀρχιλ. ἀπ. 61. Bergk. Ἡσύχ. Σείριος) ἢ πάντα λαμπρὸν ἀστέρα (Ἰδουκος, ἀπ. 3).

³ Ἐργ. καὶ Ἡμ. 587. Ἀσπ. Ἡρακλ. 397. Βιργιλ. Γεωργ. IV, 425.

⁴ Ἀντίθετος τοῦ Διὸς Κυναιθέως τῶν Ἀρκάδων (Λυκάφ., 400).

πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ Κυνός¹. Ἡ θέρμη τῶν κυνικῶν καυμάτων καὶ ἡ συγκεραννύουσα αὐτὴν αὔρα ἀπετυπῶντο ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς νήσου, ἐν οἷς ἀπεικονίζεται ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀριστέου καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Σειρίου, ὡς κυνὸς ἐστεμμένον δι' ἀκτίνων².

Πρὸς τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀναφέρεται πιθανῶς ὁ μῦθος τοῦ Ἀκταίωνος, οὗτινος τὰ διάφορα συμβάντα τίθενται ἐναλλάξ ἐν τῇ θεσσαλικῇ χώρᾳ τοῦ Πηλίου καὶ ἐν τοῖς ὄρεσι τῆς Βοιωτίας. Ὁ Ἀκταίων υἱὸς τοῦ Ἀριστέου καὶ τῆς Αὐτονόης, θυγατρὸς τοῦ Κάδμου, εἶναι ἀτρόμητος κυνηγός, μαθητὴς τοῦ Κενταύρου Χείρωνος³. τὸν ἄγριον αὐτοῦ βίον διέρχεται καταδιώκων τὰ ἄγρια θηρία μέσῳ τῶν δασῶν, ἐπὶ τῶν ὕψηλων κορυφῶν τῶν ὄρεων, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν κατεκερματίσθη ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ κυνῶν. Ἡ μᾶλλον διαδομένη παράδοσις ἀφηγεῖται, ὅτι τυχαίως ἤλθε κυνηγῶν εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Γαρφαφίας, ἐγγὺς τῆς Παρθενίου κρήνης, ὅπου ἐλούετο ἡ Ἀρτεμις. Ὁργισθεῖσα, διότι κατελήφθη, ἡ θεία παρθένος μετεμόρφωσε τὸν Ἀκταίωνα εἰς ἔλαφον, ὃ δὲ δυστυχῆς κυνηγὸς κατεσπαράχθη ὑπὸ τῶν κυνῶν αὐτοῦ⁴. ὑποκείμενον προσφιλὲς τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν ἀρεσκομένων εἰς τὴν ἀπεικόνισιν αὐτοῦ ἢ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀετωμάτων τῶν ναῶν, ὡς ἐν τινι ἀρχαίᾳ μετώπῃ τῆς Σελινοῦντος⁵ (Εἰκ. 80), ἢ ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων, ἢ ἐπ' αὐτῶν τῶν τοίχων τῶν ῥωμαϊκῶν οἰκιῶν⁶. Καὶ ἐτέραν ἐρμηνείαν ἔδιδον περὶ τοῦ ἀτυχοῦς τέλους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀριστέου. Ἐλεγον, ὅτι ἀφ' οὗ ἀνήρτησε τὰ τρόπαια αὐτοῦ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ὑπέπεσεν εἰς τὴν ὀργὴν τῆς θεᾶς ὡς ζητῶν νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτῆς, ἢ ὡς ἀξιῶν νὰ ὑπερτερήσῃ αὐτὴν ἐν τῇ τέχνῃ τῆς θήρας⁷. Ὁ μῦθος τοῦ Ἀκταίωνος παρέχει ἐκπληκτικὰς

¹ Ἀπολλ. Ἀργον. Β, 916—528. Διόδ. Δ, 82. Θεόφρ., Περὶ ἀν. 14.

² Βλ. K. Blondel, ἄρθ. Aristée, ἐν τῷ Diction. des antiq. τῶν κκ. Daremberg et Saglio.

³ Εὐριπ. Βάχχ. 1227. Διόδ. Δ', 81. Ἀπολλόδ. Γ', 4, 4.

⁴ Καλλιμ. Ὑμν. εἰς Παλλάδα, 110. Ἀπολλόδ. ἐνθ. ἀν. Ὑγίν. Μῦθ. 181.

⁵ Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst. II, εἰκ. 17.

⁶ Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων τούτων, βλ. τὸ ἄρθ. Actæon, τοῦ κ. Vinet, ἐν τῷ Diction. des Antiq. τῶν κκ. Daremberg et Saglio.

⁷ Διόδ. Δ', 81. Εὐριπ. Βάχχ. 337. Ὁ Ἀκουσίλαος (Ἀπολλ. Γ', 4, 4) ἀνέφερεν ὅτι τιμωρὸς τοῦ Ἀκταίωνος ἦτο ὁ Ζεὺς παροργισθείς, διότι ὁ Βοιωτὸς κυνηγὸς ἐπεζήτησε τὴν Σεμέλην. Ἀλλὰ πιθανώτατα ἐπῆλθε σύγχυσις τις μεταξὺ Σεμέλης καὶ Σελήνης (Ἀρτεμις), ὡς ὑπέθεσεν ὁ κ. Vinet (Rev. archéol. 1848, σ. 467).

ἀναλογίας πρὸς τὸν τοῦ Ὀρίωνος. Ἀμφότεροι εἶναι ἀτρόμητοι κυνηγοί, ἀμφότεροι δὲ πίπτουσι θύματα τῆς ὀργῆς τῆς Ἀρτέμιδος, ὡς θελήσαντες ν' ἀνταγωνισθῶσι πρὸς αὐτήν, ἢ ὡς ἐπιζητήσαντες τὸν ἔρωτα αὐτῆς. Ὁ Ἀκταίων λοιπὸν εἶναι ὡς ὁ Ὀρίων ἥρωας ἀστρῶος· ὁ δὲ τρόπος, καθ' ὃν ἀποθνήσκει, φαίνεται ὑποδεικνύων ὅτι ταυτίζεται πρὸς τὸν Σείριον¹. Ἀκταίων, ὁ ὑπὸ τῶν κυνῶν αὐτοῦ σπαραττόμενος κυνηγός,

Εἰκ. 80. — Ὁ Ἀκταίων σπαραττόμενος ὑπὸ τῶν κυνῶν.

εἶναι αὐτὸς ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Κυνός, κατακαίόμενος ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πυρός, ἐξαφανιζόμενος ἐν τῷ ὀρίζοντι πρὸ τῆς σελήνης, ἣν προσήγγισε καὶ ἤς προσεπάθησε ν' ἀμαυρώσῃ τὴν λάμψιν.

Καὶ ἄλλοι ἀστερισμοὶ ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν, αἱ Πλειάδες, αἱ Ὑάδες καὶ ἡ Ἄρκτος (ἡ Μεγάλη Ἄρκτος).

Ὅταν αἱ Πλειάδες ἀνατέλλωσι κατὰ τὰ μέσα τοῦ μαΐου, ἀγγέλ-

¹ Τοῦτο ἐπιβεβαιῶ ἡ προσέγγισις τοῦ Ἀκταίωνος καὶ τῆς κυνὸς Μαΐρας, ἐν ταῖς εἰκόσι τῆς Λέσχης τῶν Δελφῶν (Παυσ. I', 30, 5). Οἱ πεντήκοντα λυσσώδεις κύνες τοῦ Ἀκταίωνος, σημαίνουσι κατὰ τὸν Preller, τὰς πεντήκοντα ἡμέρας τῶν κυνικῶν καυμάτων.

λουσιν ἐν Ἑλλάδι τὴν ὀριμότητα τῶν σιτηρῶν καὶ τὴν προσέγγισιν τῆς συγκομιδῆς, ὅταν δὲ δύωσι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου, ἡ ἐξαφάνισις αὐτῶν εἶναι τὸ σημεῖον τῆς σπορᾶς καὶ τοῦ φθινοπωρινοῦ ὀργώματος, ὡς συμπέπτουσα πρὸς τὴν ὥραν τῶν βροχῶν καὶ τῶν καταιγίδων¹. Γνωστὸν ὅτι ὁ ἀστερισμὸς οὗτος, ὅστις ἐφαίνετο ἔχων ἐπιρροὴν σπουδαίαν εἰς τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας, κατέστη τὸ ὑποκείμενον πλείστων δημῶδων μύθων. Πρὶν γείνωσιν οἱ ἀστέρες οἱ σχηματίζοντες ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἄθροισμα, οὐ τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὴν ἔννοιαν, αἱ Πλειάδες ἦσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἀδελφαὶ παρθέναι, κόραι τῆς Πληϊόνης καὶ τοῦ Ἀτλαντος, τοῦ φέροντος τὸν οὐρανὸν πρὸς δυσμὰς ὅθεν ἀνατέλλουσιν. Ἡ μεταμόρφωσις αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὴν καλοκαθαίαν τοῦ Διὸς, ὅστις ἠλέησε τὴν ἀπαρηγόρητον αὐτῶν λύπην ἐπὶ τοῖς παθήμασι τοῦ πατρὸς αὐτῶν, ἡ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν Ὑάδων². Παράδοσίς τις βοιωτικὴ ἀνέφερεν ἔτι, ὅτι ἡ Πληϊόνη καὶ αἱ θυγατέρες αὐτῆς, καταδιωκόμεναι ἐπὶ τῶν ὁρέων ὑπὸ τοῦ κυνηγοῦ Ὠρίωνος, ἀσθμαίνουσαι ἐκ τῆς κοπώσεως καὶ κατὰβεβλημέναι, ἐπεκαλέσθησαν ἐν τῷ ἀπελπισμῷ αὐτῶν τὸν Δία ὅστις, ὅπως σώσῃ αὐτάς ἀπὸ τῆς προσεγγίσεως τοῦ γίγαντος, μετέφερεν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατηστέρισεν αὐτάς³. Ἡ ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος αὐτῶν πρὸς τὴν λέξιν *πλειάδες* παρήγαγε τὸν μῦθον τῆς μεταμορφώσεως αὐτῶν εἰς *πλειάδας*⁴. Ἐν τῷ θείῳ τούτῳ ἄθροισματι διέκρινον τὴν Μαϊάν, τὴν πρεσβυτάτην καὶ καλλίστην πασῶν, ἀγαπωμένην ὑπὸ τοῦ Διὸς, μητέρα τοῦ Ἑρμοῦ ἐπὶ τῆς Ἀρκαδικῆς Κυλλήνης. Ἡ Ἠλέκτρα καὶ ἡ Στερόπη ἀνεμύνησκον τὴν λάμψιν τοῦ ἀστερισμοῦ κατὰ τὴν ἑαρινὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ. Ἡ Ἀλκυόνη καὶ ἡ Κελαινὴ, ἀγαπώμεναι ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ἐταυτίζοντο τὸυναντίον πρὸς τὰς βροχὰς καὶ τὰς τρικυμίας τὰς σκοτιζούσας τὴν θάλασσαν, κατὰ τὴν φθινοπωρινὴν αὐτῶν δύσιν. Αἱ Πλειάδες ἦσαν μεμιγμέναι εἰς πολλὰς μυθικὰς γενεαλογίας, ἰδίᾳ ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Λακωνίᾳ, ὅπου μία ἐξ αὐτῶν ἡ Ταυγέτη ἐνομίζετο ὡς γεννήσασα τὸν βασιλεῖα Λακεδαιμόνα ἐκ τοῦ Διὸς⁵. Τέλος ἡ ἐβδόμη τῶν Πλειάδων,

¹ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 384, 614. Ἀρατ. Φαινομ. 264. Ὑγίν. Ποιητ. Ἀστρ. Β, 21.

² Αἰσχ. παρ' Ἀθηναίῳ ΙΑ', 461 α. Εὐστάθ. σ. 1455.

³ Πίνδ. Σχόλ. Νεμ. II, 16. Ἑτυμ. μέγα. λ. *πλειάς*.

⁴ Ὑγίν. Ποιητ. Ἀστρ. Β, 21.

⁵ Πίνδ. Ὀλυμπ. Γ', 29. Dissen.

ἢ δυσκόλως καὶ σπανίως ὀρωμένη, ἐνομιζέτο τούτου ἕνεκα θνητή· ἦτο ἢ Μερόπη, σύζυγος τοῦ θνητοῦ Σισύφου καὶ μήτηρ τοῦ Γλαύκου¹.

Ἀνάλογον ἄθροισμα εἶναι καὶ τὸ τῶν Ὑάδων, θυγατέρων, ὡς αἱ Πλειάδες, τοῦ Ἀτλαντος καὶ τῆς Πληϊόνης ἢ τῆς Αἰθρας². Ὁ ἀριθμὸς καὶ τὰ ἴδια ὀνόματα τῶν ἀστέρων τῶν συνιστῶντων τὸν ἀστερισμὸν τοῦτον ποικίλλουσι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Τὸ γενικὸν αὐτῶν ὄνομα ἐξήγουν διὰ τῶν βροχῶν (ῥεῖν), αἵτινες συνέπιπτον μετὰ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως αὐτῶν. Ἀλλ' ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ ὀνόματος τῶν Ὑάδων, (Succulae), εἶναι πιθανόν ὅτι τὸ ἄθροισμα τοῦτο τῶν ἀστέρων ἀρχικῶς συνεκρίνετο πρὸς ἀγέλην νεαρῶν *συνάδων*³, εἰς αἷς ὠφείλον τὸ ὄνομα αὐτῶν. Τῆς συδὸς οὔσης ζῶου ἀγαπῶντος νὰ κυλίηται ἐντὸς τῶν τελμάτων καὶ τοῦ βορβόρου, ζῶου καθ' ὑπερβολὴν γονίμου, ἀφιερωμένου καὶ θυομένου τῇ Δήμητρι, θεᾷ εὐεργετικῇ τῆς κεκαλλιεργημένης γῆς, ἐρμηνεύεται ἡσχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀστερισμὸν, οὗ ἡ ἐπίδρασις φέρει τὰς βροχὰς τὰς ὀροσιζούσας καὶ γονιμοποιούσας τὸ ἔδαφος. Θεότητες βροχεραὶ τοῦ οὐρανοῦ αἱ Ὑάδες εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς αἱ Νύμφαι τῆς γονίμου ὑγρασίας. Αὗται ἐπεμελήθησαν ἐν Δωδώνῃ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Διὸς· αὗται ἐχρησίμευσαν ὡς τροφαὶ τῷ Βάκχῳ ἐπὶ τοῦ ὄρους Νύσης. Ὅτε ὁ νεαρὸς θεὸς κατεδιώχθη ἐν Θράκῃ ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, κατέφυγον μετ' αὐτοῦ πρὸς τὴν Θέτιν, ἣ ἐκόμισαγ τὸ θεῖον παιδίον εἰς Θήβας, ὅπως ἀποθέσωσιν αὐτὸ εἰς τὰς χεῖρας τῆς Ἰνούς. Ὁ Ζεὺς εὐγνωμονῶν διὰ τὰς εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ παρασχεθείσας φροντίδας, ὥρισε θέσιν ταῖς Ὑάσιν ἐν τῷ οὐρανῷ⁴.

Ἡ Μεγάλη Ἀρκτος, δὲν ἀνήκει τῇ μυθολογίᾳ εἰ μὴ ἐκ τῶν συγκεχυμένων ἐννοιῶν, ὧν τὸ ὄνομα αὐτῆς ἦτο τὸ ὑποκείμενον. Ἀρκτος, ἐσῆμαίεν ἀρχικῶς «τὸν λάμποντα», ἀλλὰ τοῦ ἐπιθέτου τούτου καταντήσαντος, ἄγνωστον τίνος ἕνεκα, νὰ σημαίνη τὴν ἄρκτον⁵, ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τῆς λέξεως ἐλησμονήθη σὺν τῷ χρόνῳ, καὶ ὁ λάμπων ἀστερι-

¹ Ὑγίν. ἐνθ. ἀν. Ὁβιδ. Fast. V, 170 καὶ ἐφ.

² Ὑγίν. Μ50. 192. Ὁβιδ. Fast. V, 169.

³ Ἡσύχ., Σνάδες, αἱ σύες. Τὸ ὄνομα αὐτῶν ἡρμηνεύετο ὡσαύτως διὰ τοῦ σχήματος τοῦ ἀστερισμοῦ ὁμοιάζοντος πρὸς Υ. (Σχόλ. Ἰλιάδ. III', 486).

⁴ Ἀπολλόδ. Γ', 43. Ὑγίν. Ποιητ. Ἀστρ. Β', 21. Ὁβιδ. Μεταμ. III, 314.

⁵ Παρομοίως εἰς τὴν σαρσκριτικὴν Ῥίξια (ὁ λάμπων, ἄρκ, λάμπω) κατέστη τὸ ὄνομα τῆς ἄρκτου, τὸ αὐτὸ δὲ ἐπίθετον ἀποδίδεται εἰς τοὺς ἀστέρας (Max Müller, Nouv. leçons, t. II, σ. 82 καὶ ἐφ.).

σμός μετεμορφώθη εἰς οὐρανίαν ἄρκτον, ἥς ὤφειλον νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν καταγωγὴν. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παρέσχεν Ἀρκαδικός τις μῦθος ἐπὶ ψευδοῦς ἐρειδόμενος ἐτυμολογίας. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀρκαδίας παρατηρήσαντες τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματος αὐτῶν πρὸς τὸ τῆς ἄρκτου ὑπέθεσαν, ὅτι ὁ μυθικός πατὴρ τῆς φυλῆς αὐτῶν Ἀρκὰς ἦτο υἱὸς τῆς Ἀρκτου, ἐπειδὴ δὲ ἐν τοῖς ἐγγυρίοις μύθοις μήτηρ τοῦ Ἀρκάδος ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Διὸς ἀγαπωμένη Καλλιστώ, ἐφαντάσθησαν, ὅτι ἡ Καλλιστώ μετεμορφώθη εἰς ἄρκτον ὑπὸ τῆς ζήλοτυπούσης Ἥρας καὶ ἐτοποθετήθη ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτῆς ἐραστοῦ¹. Τοῦ ἀστερισμοῦ τούτου μόνου οὐδέποτε μετέχοντος αλοετρῶν Ὠκεανοῖο², προσέθετον, ὅτι ἡ Θέτις ἔνεκα τῆς πρὸς τὴν Ἥραν φιλίας δὲν ἠθέλησε νὰ δεχθῇ ἐν τοῖς κύμασιν αὐτῆς τὴν ἐρωμένην τοῦ Διός. Ὁ μῦθος τῆς μεταμορφώσεως τῆς Καλλιστοῦς ἔχει καθαρῶς ἐγγύριον χαρακτῆρα καὶ πιθανῶς δὲν εἶναι πολὺ ἀρχαῖος. Ἡ θεὰ τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Ἀρκτου φαίνεται διεγείρασα παρ' Ἑλλήσι πλὴν τῆς εἰκόνης τῆς ἄρκτου καὶ τὴν τῆς ἀμάξης. Ἡδὲ παρ' Ὀμήρῳ ἡ Ἀρκτος συγχέεται πρὸς τὴν Ἀμαξαν³, ἡ δὲ ὁμοιότης αὕτη ἀνέρχεται εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθόν. Ἀλλοτε λοιπόν, ὡς καὶ σήμερον ἔτι, ἡ δημώδης φαντασία διέβλεπεν ἐν τῷ πολικῷ ἀστερισμῷ τὸ σχῆμα ἀμάξης, ἥς οἱ τέσσαρες τροχεῖ εἶναι οἱ τέσσαρες ἀστέρες οἱ ἀποτελοῦντες τετράγωνόν τι, ὁ δὲ ῥυμός ἢ ἡ συνωρίς παρίστανται διὰ τῶν τριῶν ἀστέρων τῶν στιχηδῶν πρὸς ἀριστερά. Ἀνωθεν ἐκείνου τῶν τριῶν, ὅστις εἶναι εἰς τὸ μέσον, ὑπάρχει μικρότερός τις, θεωρούμενος ὡς ὁ ὀδηγὸς τῆς ἀμάξης, καὶ ὅστις κατέστη, ὡς ὁ κ. Gaston Paris ἀπέδειξεν, ὁ τύπος τοῦ Πυγμαλίου⁴. Ἀλλ' ὁ ἀστὴρ οὗτος δὲν φαίνεται ἔχων θέσιν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ⁵. Ἡ συνωρίς τοῦ ἄρματος, ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς καὶ ῥωμαϊκαῖς παραδόσεσιν οὕσα συνωρίς βοῶν, ὠδηγεῖτο ὑπὸ τοῦ Βοώτου (Βουκόλου) τοῦ καὶ Ἀρκτούρου (φύλακος τῆς ἄρκτου) καλουμένου.

¹ Πausan. H', 3, 6. Ὁβιδ. Μεταμ., II, 410.

² Ἰλιάδ. Σ, 487. Ὀδύσ. E, 275.

³ Ὀδύσ. στ, E, 273.

⁴ Mém. de la Société de Linguistique t. I, σ. 372 καὶ ἐφ. Le petit Poncelet.

⁵ Ὁ κ. G. Paris προσεπάθησεν εὐφύεστατα νὰ ταυτίσῃ τὸν Petit Poncelet πρὸς τὸν Ἑρμῆν. Ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη φαίνεται ἡμῖν δυσκόλως συμβιβασμένη πρὸς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ μύθου τοῦ Ἑρμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

ΔΑΙΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΥΡΟΣ

Α' Προμηθεύς.—Φορωνεύς.

Ὁ μῦθος τοῦ Προμηθεύς ἀνάλογος ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις πρὸς τὸν τοῦ Ἡφαίστου ἀντιστοιχεῖ πρὸς σύστημα παραπλησίων ἐντυπώσεων ἀλλὰ διαφόρων. Βάσις τοῦ μύθου τούτου εἶναι μέγα τι γεγονὸς καταπλήξαν τὴν φαντασίαν τῶν πρώτων αὐτοῦ μαρτύρων, οὗ ἡ ἀνάμνησις οὐδέποτε τῆς δημώδους μνήμης θὰ ἐξηλείφετο: τοῦ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ πυρός. "Ἄς ἀπομακρύνωμεν πάσας τὰς ποιητικὰς ἐπινοίας καὶ τὰ ὄνειρα τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, ἃς προσπαθήσωμεν ν' ἀναπαραστήσωμεν ἐν τῇ ἀγροίκῳ ταύτῃ πραγματικότητι τὴν ἀρχικὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἥς ὁ Λουκρήτιος μετὰ τὸν Αἰσχύλον ἐχάραξεν ἡμῖν τὴν οἰκτρὰν εἰκόνα, καὶ ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη βεβαιῶι τὴν ἀλήθειαν, καὶ τότε θὰ ἐννοήσωμεν πῶς νέος ὄντως βίος ἤρξατο διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅτε εἶδε τὸν πρῶτον σπινθῆρα διὰ τῆς προστριβῆς δύο τεμαχίων ξύλου ἢ πυρίτου λίθου. Τὸ πῦρ ὅπερ ἀνεκάλυψε καὶ ὅπερ θὰ ἦτο χρήσιμον πρὸς βελτίωσιν τοῦ βίου αὐτοῦ, ἦτο τὸ πρῶτον ὄπλον τὸ δοθὲν αὐτῷ πρὸς κατάκτησιν τῆς φύσεως. "Ἐκτοτε δὲν ἔχει ὡς μόνην αὐτοῦ τροφὴν τοὺς ὠμούς καρπούς καὶ τὰς καθημαγμένας σάρκας, ἐγκατέλιπε τὰ σπῆλαια τὰ χρήσιμα εἰς αὐτὸν ὡς κρησφύγετα, ᾠκοδόμησε μονίμους κατοικίας προφυλαττούσας αὐτὸν ἀπὸ τῆς δυσκρασίας τῶν καιρῶν, δὲν διαφιλονικεῖ τὸν βίον καὶ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς θέσιν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἄγρια θηρία, ἀνακαλύπτει τὰ μέταλλα, ἅτινα τὸ πῦρ διδάσκει αὐτὸν νὰ κατεργάζεται, βαίνει πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς βιομηχανίας καὶ ὅλως τῆς προόδου. Πῶς λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἡσθάνοντο ζωηρὰν εὐγνωμοσύνην καὶ θρησκευτικὸν σέβας πρὸς τὸ στοιχεῖον τὸ γενόμενον αὐτοῖς χρήσιμον ὡς ὄργανον τῆς πρώτης αὐτῶν εὐζωίας; Πῶς ἐπὶ πολὺ δὲν θὰ ἐθαμβοῦντο πρὸ τῆς θέας τοῦ μυστηριώδους ἐκείνου ὄντος, ὅπερ παρήγον κατὰ βούλησιν καὶ ὅπερ, μόλις γεννηθὲν, ἠϋξάνετο καὶ ἀνεπτύσσετο γιγαντιαίως. Ἡ γῆνιν αὕτη φλόξ δὲν ἦτο φύ-

σεως ἀναλόγου ἐκείνης, ἥτις ἔπεμπεν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἄνωθεν τὸ φῶς καὶ τὴν θερμὴν, καὶ κατεφόθει διὰ τοῦ κεραυνοῦ; Δὲν προήρχετο ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς; Ἐὰν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἔσχεν ἐν τῷ οὐρανῷ, δὲν ἔπρεπεν ἡμέραν τινὰ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν γῆν; Ποῖον δὲ θὰ ἦτο τὸ πανίσχυρον, τὸ εὐεργετικὸν ὄν, θεὸς ἢ ἄνθρωπος, ὕπερ θὰ κατέκτα αὐτό; Εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, ἅτινα ἐνωρίτατα θὰ ἐκίνησαν τὴν περιεργίαν τῶν Ἀρίων, ἀπήντησαν οἱ ἐν Ἑλλάδι διὰ τοῦ μύθου τοῦ Προμηθέως.

Δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν σήμερον νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ ὄνομα τοῦ Προμηθέως, ὡς ἐξήγουν αὐτὸ οἱ Ἕλληνες, οἵτινες βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς φαινομενικῆς ἀναλογίας τοῦ Προμηθέως πρὸς τὸ ῥῆμα *προμανθάνω*, διέβλεπον ἐν αὐτῷ τὸν τύπον τοῦ «προορατικοῦ» ἀνθρώπου, εἰς ὃν χάριν συμμετρίας ἔδωσαν ἀδελφόν τὸν Ἐπιμηθέα «τὸν συμβουλευόμενον μετὰ τὸ γεγονός». Οἱ ἰνδολόγοι ἀναφέρουσιν, ὅτι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λέξει Προμηθεὺς διαβλέπουσι τὸν ἀντίστοιχον σανσκριτικοῦ τινος τύπου τοῦ *πραμαθού*ς, παραγομένου ἐκ τῆς λέξεως *πράμανθα*, σημαίνουσης «τὸν ἀποκτῶντα πῦρ διὰ προστριβῆς». Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, καταδεικνύουσα ἡμῖν τὴν ἀρίαν καταγωγὴν τοῦ μύθου τοῦ ἥρωος τοῦ Αἰσχύλου, ἄγει ἡμᾶς μέχρι τοῦ ἀρχικοῦ τρόπου, εἰς ὃν ὤφειλον πιθανῶς οἱ ἄνθρωποι τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ πυρός, καὶ ὅστις ἔτι καὶ νῦν χρησιμεύει ἐν Ἰνδίᾳ, ὅπως ἀναφθῇ ἡ φλόξ τῶν θυσιῶν.

«Ὁ τρόπος οὗτος, ὡς λεπτομερέστατα περιγράφεται ἐν τοῖς Βεδικοῖς Σουτράς, λέγει ὁ κ. J. Baudry¹, ἀποτελεῖται διὰ τῆς ταχείας στροφῆς ῥάβδου ἐν ὁπῇ κατεσκευασμένη ἐν τῷ κέντρῳ τεμαχίου ξύλου. Ἐκ τῆς προστριβῆς παράγεται ἰσχυρὰ θερμότης, μεταδίδουσα τὸ πῦρ εἰς τὰ συναφῇ ξυλῶδη στοιχεῖα. Αἱ κινήσεις τῆς ῥάβδου δὲν εἶναι περιστροφικαί, ἀλλ' ἐνεργοῦνται κατ' ἀντιθέτους στροφάς, διὰ σχοινίου δεδεμένου ἐν τῷ μέσῳ τῆς ῥάβδου· ὁ ἐνεργῶν κρατεῖ τὰς ἄκρας δι' ἐκάστης τῶν χειρῶν, ἔλκων αὐτάς ἐναλλάξ ἰσχυρῶς. . . Ἡ πρᾶξις αὕτη ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς δηλοῦται σανσκριτιστὶ διὰ τοῦ ῥήματος

¹ Les mythes du feu et du breuvage céleste (Revue Germanique 1861, σ. 358 καὶ ἑφ.). Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ κ. Baudry εἶναι κριτικὴ ἀνάλυσις τοῦ συγγράμματος τοῦ Adalbert Kuhn τοῦ ἐπιγραφομένου: Die Herabkunft der Feuers und des Göttertranks (Berlin 1859). Ἡ ἐτυμολογία τοῦ Προμηθέως ἐκ τοῦ *πράμανθα*, διαφιλονικηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Pott, ἐδικαιολογήθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ κ. Baudry ἐν τοῖς Mémoires de la Soc. de linguistique, t. I, σ. 337 καὶ ἑφ.

μανθάμι, μαθνάμι, σημαίνοντος «προσπρίβειν, κινεῖν, σείειν, κτᾶσθαι διὰ προσπρίβης» καὶ ἀποδιδόμενου ἰδίᾳ εἰς τὴν περιστροφικὴν προσπρίβην, ὡς καταφαίνεται ἐν τοῦ παραγώγου αὐτοῦ *μανθάλα*, σημαίνοντος κύκλον. . . . Τὰ ξύλινα τεμάχια τὰ χρησιμεύοντα πρὸς παραγωγὴν τοῦ πυρὸς ἔχουσιν ἕκαστον τὸ ὄνομα αὐτοῦ σανσκριτιστί. Ἡ στρεφομένη ῥάβδος λέγεται *πράμανθα*, ὃ ἐφ' οὗ αὕτη τίθεται δίσκος *ἀρανί*, καὶ ὁ δυϊκὸς *ἀρανί* «τὰ δύο ἀρανί», σημαίνουσι τὸ σύνολον τοῦ ὀργάνου»

Μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ταύτας ὁ Προμηθεὺς ἐνομιζέτο ἀρχικῶς, ὡς ὁ παραγωγὸς τοῦ πυρὸς διὰ τοῦ *πράμανθα* ἢ ὡς ἔμψυχος καὶ θεῖος *πράμανθα*. Πρὸς τὴν οὐσιώδη ταύτην τοῦ Ἀρίου Προμηθέως ἰδιότητα ἀναλογεῖ πιθανῶς, ὡς παρατήρησεν ὁ A. Kuhn, ὁ νάρθηξ τοῦ ἑλληνικοῦ ἥρωος, ὁ κοῖλος κορμὸς τοῦ ῥαβδίου, ὁ χρήσιμος πρὸς ἀπόκρυψιν καὶ διατήρησιν τοῦ πυρὸς. Ἀλλὰ πῶς ὁ Προμηθεὺς ἐνομιζέτο κάτοχος τοῦ σπινθῆρος; Τὸ πῦρ διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐκεῖθεν δὲ ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ καὶ μεταδώσῃ αὐτὸ τοῖς ἀνθρώποις, ὅπως δὲ πλησιάζῃ τοὺς θεούς, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ αὐτὸς θεῖαν τὴν καταγωγὴν· κατὰ τοὺς Ἕλληνας δὲ εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Τιτᾶνος Ἰαπετοῦ¹. Ἀλλὰ τὸ οὐράνιον πῦρ ἀνῆκεν ἐν ἀρχῇ εἰς μόνους τοὺς θεούς· ἦτο θησαυρὸς φυλαττόμενος παρ' αὐτῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι θὰ ὑπέθετον, ὅτι ζηλοτύπως ἐφύλασσον αὐτό. Δι' ἀπάτης καὶ κλοπῆς θὰ ὑπεξηρέθη μέρος τι τοῦ θησαυροῦ τούτου:

ἀλλὰ μιν ἐξαπάτησεν εὖς παῖς Ἰαπετοῖο,
κλέψας ἀκαμάτοιο πυρὸς τηλέσκοπον αὐγὴν
ἐν κοίλῳ νάρθηκι.²

Τὸ ἡσιόδειον χωρίον δὲν ἀναφέρει τίνι τρόπῳ ἐξετελέσθη ἡ κλοπὴ· παρὰδοσίς τις, ἣν ἠκολούθησεν ὁ Αἰσχύλος ἐν τινι τῶν τριλογίαῶν αὐτοῦ, ἀναφέρει ὅτι ὁ Τιτὰν πλησιάζας τὰ σιδηρουργεῖα τοῦ Ἡφαίστου ἐν τῇ νήσῳ Λήμνῳ ἔκλεψε τὴν φλόγα³. Κατ' ἄλλους πάλιν ἀνῆψε τὸν πυρσὸν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ τροχοῦ τοῦ ἡλίου⁴. Ὅθεν τὴν εὐεργεσίαν, ἣν ὁ Προμηθεὺς παρέσχε τοῖς ἀνθρώποις, κατέκτησεν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

¹ Ἰαπετιονίδης, Θεογ. 528.

² Θεογ. 565.

³ Attius, Philoct. (Ribbeck, Λατίν. Τραγ. σ. 173).

⁴ Serv. ad Virg. Eclog. VI, 42. Fulgent. Myth. II, 9. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν ἀπαντᾷ παρ' Ἑλλήσι.

Κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς δὲ ἰδέας ἡ ἀπὸ τοῦ Διὸς ἀρπαγεῖσα κατὰκτησις, ἡ ἀνθρωπίνῃ αὐτῇ ἀσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς, ἔπρεπεν ἀναγκαιῶς νὰ ἐξιλασθῇ. "Οθεν ὁ ἐκτελεστής τῆς κλοπῆς τοῦ πυρός θὰ τιμωρηθῇ. Ὁ Προμηθεὺς ἄλλως ἀνήκει εἰς τὴν φυλὴν τῶν Τιτάνων τῶν ἐπαναστατησάντων κατὰ τῶν θεῶν, οὓς ὁ ἄρχων τοῦ Ὀλύμπου ἐκρήμινε εἰς τὸν Τάρταρον· ὡς αὐτοί, εἶναι δαίμων κακός, καταδεδικασμένος εἰς σκληρὰν τιμωρίαν. Κατάφορτος δι' ἀρρήκτων δεσμῶν εἶναι προσπεπασαλευμένος εἴτε ἐπὶ κίονος κατὰ τὴν ἡσιόδειον ἀφήγησιν, εἴτε ἐπὶ τινος βράχου τῆς Σκυθίας, κατὰ παράδοσιν ἐκ τῆς χώρας ταύτης πηγάζουσιν, ἣν ὁ Δίσιχλος παρέλαβε :

καὶ οἱ ἐπ' αἰετὸν ὤρσε τανύπτερον· αὐτὰρ ὅγ' ἦπαρ
ἦσθιεν ἀθάνατον, τὸ δ' ἀέξετο ἴσον ἀπάντη
νυκτός, ὅσον πρόπαν ἦμαρ ἔδοι τανυσίπτερος ὄρνις ¹.

Ἐν τοσούτῳ ἡ τιμωρία τοῦ Τιτᾶνος δὲν θὰ εἶναι αἰώνια. Ἡμέραν τινὰ ἢ ὀργὴν τοῦ Διὸς θὰ καταπραῦνθῇ, καὶ θὰ συγκατατεθῇ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ θύματος. Ἡ ἐλευθέρωσις αὕτη γίνεται διὰ τοῦ Ἡρακλέους.

Πρὸς κατανόησιν τοῦ μύθου τούτου* πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰ ἐλληνικὰ στοιχεῖα τῶν κατὰ παράδοσιν στοιχείων, ἅτινα ἀνέρχονται ἀρχαιότερον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ τι κυρίως ἀνήκει τοῖς Ἑλλήσιν εἶναι ἡ περὶ τῆς τιμωρίας τοῦ Προμηθέως ὑπὸ τοῦ ἡσιοδείου ποιήματος διδομένη ἐρμηνεία. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ ὁ Τιτὰν δὲν εἶναι μόνον ὁ κλέπτης τοῦ Οὐρανίου πυρός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ἐνεργοῦ, βιομηχάνου, ἐπιδεξίου ἀνθρωπότητος, τῆς φιλοδόξου ἀνθρωπότητος τῆς θελούσης νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὰς θείας δυνάμεις. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐριδος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἦτοι καθ' ὃν χρόνον ἀπεφάσισαν τὴν διανομὴν τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου, ὁ Προμηθεὺς προσεπάθησε ν' ἀπατήσῃ τὸν Δία ἀφίνων αὐτῷ τὸ χειρὸν μέρος, λαμβάνων δὲ δι' αὐτὸν τὸ καλλίτερον ⁵. Διὰ τοῦτο ἐτιμωρήθη. Ἄλλως

¹ Θεογ. 522 καὶ ἐφ. Ἡ τιμωρία αὕτη εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τοῦ Τιτυοῦ (Ὁδύσ. Δ' 578, Βιργ. Αἰν. VI, 595).

² Ἐμελετήθη ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Welcker, Aschyliche Trilogie Prometheus; Völcker, Mythologie des Japet. Geschlechtes. E. de Lasaulx, Prometheus, die Sage und ihr Sinn. Ratisbonne, 1854. Weiske, Prometheus und sein Mythenkreis, Leipzig, 1842.

³ Θεογ. 535 καὶ ἐφ.

ὁ Τιτάν δὲν εἶναι ὁ μόνος τιμωρηθεὶς. Ἐνεκα τοῦ ἁμαρτήματος αὐτοῦ, συγχρόνως μετὰ τῆς πλάσεως τῆς Πανδώρας, τῆς ὀλέθρια θέλγητρα ἐχούσης γυναικός, ἐπῆλθε καὶ ἡ ἐπίμοχος καὶ πολύπονος καταστας τῆς ἀνθρωπότητος καταδικασθείσης νὰ κερδαίνει τὸ εὖ ζῆν διὰ τοῦ ἰδρώτος αὐτῆς. Ὅθεν ὁ Προμηθεὺς εἶναι ὁ τύπος τοῦ πρὸς τὴν φύσιν παλαιόντος ἀνθρώπου, διὰ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ἐπιδεξιότητος ἐπιτυχάνοντος ν' ἀποσπάσῃ ἀπ' αὐτῆς τινὰ τῶν μυστηρίων αὐτῆς, καὶ ἐπιχειροῦντος νὰ κατακτήσῃ αὐτήν, ἀλλ' εἰς ὃν ἀπαγορεύεται νὰ ἐκτείνει ἐπὶ πολὺ τὰς ἐπιθυμίας καὶ κατακτήσεις. Ἄλλως θὰ ἐξήρχετο ἐκ τῶν ὀλεθρίως περιορισμένων ὀρίων, θὰ ἠσέθει εἰς τὴν ἀπειρον κυριαρχίαν, ἥς κύριοι εἶναι οἱ θεοί, καὶ εἰς ἣν ἐμποδίζουσι τὴν εἰσοδον. Καθ' ὅλου ἡ κατὰ παράδοσιν τιμωρία τοῦ Προμηθέως ἡρμηνεύετο διὰ τῆς οὐσιώδους ἐλληνικῆς ἰδέας τοῦ φθόνου τῶν θεῶν.

Ἀπαλλασσόμενος τῶν ἠθικῶν τούτων ἰδεῶν καὶ περιοριζόμενος εἰς τὴν ἀπλὴν αὐτοῦ ἔκφρασιν ὁ ἀπασχολῶν ἡμᾶς μῦθος παρίστα ἡμῖν τὸν Προμηθεὺς δαίμονα τοῦ πυρός, εἰς ὃν οἱ θεοὶ ἐπιβάλλουσι πρόσκαιρον τιμωρίαν, προσδένουσι καὶ ἐλευθεροῦσιν. Ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ἔχει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἥφαιστου, ὅστις ὡσαύτως ὑποπίπτει εἰς τὴν θείαν ὀργήν, τιμωρεῖται, ἀνακαλεῖται δ' εἰς τὸν Ὀλύμπον μετὰ ὠρισμένον χρόνον. Ὅθεν οἱ δύο μῦθοι ἀναφέρονται εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν φαινομένων. Ὁ Προμηθεὺς καὶ ὁ Ἥφαιστος, ὡς εἶδομεν ἤδη, εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως θεῶν ὄντα. Ἐὰν παρ' Αἰσχύλῳ ὁ Ἥφαιστος χαλκεὺς τοῦ Ὀλύμπου καθηλοῖ τὸν Τιτᾶνα ἐπὶ τοῦ βράχου, ἐκτελεῖ τὴν θέλησιν τοῦ ἄρχοντος τοῦ οὐρανοῦ παρὰ τὴν ἰδίαν θέλησιν, ἀποφαίνεται δὲ ὅτι λυπεῖται γιγνόμενος χρήσιμος ὡς ὄργανον τοιαύτης σκληρότητος πρὸς θεὸν «συγγενῆ». Ἐν ταῖς μυθολογικαῖς παραδόσεσι τὸ αὐτὸ ἔργον ἀπεδίδετο ἐνίοτε ἀδιαφόρως τῷ Ἥφαιστῳ καὶ τῷ Προμηθεῖ· ὅτε μὲν ὁ εἷς, ὅτε δὲ ὁ ἕτερος σχίζει διὰ τοῦ πελέκεως τὴν κεφαλὴν τοῦ Διός, ὅπως ἐξέλθῃ ἡ Ἀθηνᾶ¹. Ἡ ἀνάμνησις τῆς γενεθλίου συγγενείας αὐτῶν διετερήθη ἐν τῇ Ἀττικῇ λατρείᾳ ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ κοινοῦ αὐτοῖς βωμοῦ καὶ τῆς συμμίξεως τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ². Τοῦ Ἥφαιστου πρὸ πάντων, θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ πυρός, ἡ στενὴ μετὰ τοῦ Προμηθέως συγγένεια ἄγει ἡμᾶς νὰ

¹ Ἀπολλόδ. Α', 3, 6.

² Σχόλ. Σοφοκλ. Οἰδ. Κολ., 56.

ὑποθέσωμεν, ὅτι αὐτός ἔσχε τὴν αὐτὴν σημασίαν, πρὶν ὁ προσρισμός αὐτοῦ περιορισθῇ εἰς τὸν τοῦ εὐεργέτου τῶν ἀνθρώπων, τοῦ κομίσαντος αὐτοῖς τὸν θεῖον σπινθῆρα. Ἡ πρόσδεσις λοιπὸν καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Τιτᾶνος εἶναι μυθολογικαὶ ἐκφράσεις ἐξηγούμεναι διὰ τοῦ θεάματος, ὅπερ παρίστα ἐν τῷ οὐρανῷ ἡ ἐκ διαλειμμάτων ἐνέργεια τοῦ πυρός. Ἀλλ' αἱ ἐκφράσεις αὗται ἐφηρμόζοντο εἰς πλεῖστα διάφορα φαινόμενα. Ἡδύναντο νὰ ὑπαινίσσωνται εἴτε τὸν ἐν τῇ νυκτὶ δεδεμένον ἥλιον τὸν διαπερῶντα τὰ νέφη, ἐν οἷς ἐπὶ πολὺ ἡ ἰσχύς αὐτοῦ ἐκωλύετο, εἴτε ὡσαύτως τὸ πῦρ τοῦ κεραυνοῦ τὸ μετὰ πατάγου ἀπαλλασσόμενον τῶν δεσμῶν τῆς οὐρανίας αὐτοῦ φυλακῆς. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη φαίνεται ἡμῖν ἡ κάλλιον τὰς λεπτομερείας τοῦ μύθου τοῦ Προμηθέως ἀποδίδουσα.

Τοῦ πυρός, ᾧ ἐχρῶντο οἱ ἄνθρωποι, ἀπορρέοντος ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ *πράμανθα* ἐν τῷ *ἀρανί*, οἱ Ἄριοι θὰ ὑπέθετον, ὅτι τὸ οὐράνιον πῦρ ἔχει τὴν αὐτὴν καταγωγὴν, καὶ θὰ ἐφαντάζοντο, ὅτι θεὸς τις ὠπλισμένος διὰ τοῦ *πράμανθα*, ἢ θεὸς τις *πράμανθα*, ἐξήσκει ἐν τῷ κόλπῳ τῶν νεφῶν σφοδρὰν προστριβὴν, ἐξ ἧς ἐγεννῶντο ἡ ἀστραπὴ καὶ ὁ κεραυνός. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Ad. Kuhn προταθεῖσαν, καὶ διὰ νέων ἀποδείξεων ὑπὸ τοῦ κ. Baudry ἐπιβεβαιωθεῖσαν, εὐτυχεῖς λογιζόμεθα ἀναγράφοντες ἐνταῦθα. «Ἡ γνώμη αὕτη, λέγει, μεγάλῃν ἀποκτᾶ πιθανότητα παραβαλλομένη πρὸς τὰς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ μετεωρολογικοῦ τούτου φαινομένου. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου¹ οἱ Στωϊκοὶ ἐπίστευον, ὅτι ἡ βροντὴ εἶναι μάχη τῶν νεφῶν, ἡ δὲ ἀστραπὴ κατάφλεξις ἐκ προστριβῆς, ὃ δ' Ἀριστοτέλης διέβλεπεν ἐν τῷ κεραυνῷ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προστριβομένων νεφῶν. Τί ἄλλο ἦτο ἡ θεωρία αὕτη, εἰμὴ σοφὴ μεθερμηνεύσις τῆς διὰ προστριβῆς παραγωγῆς τοῦ πυρός; Ὁ φιλόσοφος Σενέκας, ὁ ἐπόμενος τῇ σχολῇ τῶν Στωϊκῶν, εἶναι σαφέστερος. Θαρραλέως προβαίνων ἐπὶ τῆς συμπαραβολῆς ταύτης, λέγει: «Δύνανται ν' ἀνάψωσι πῦρ διὰ τῆς προστριβῆς, π. χ. προστρίβοντες ἐπὶ πολὺ ἐν ξύλον ἐπὶ ἄλλου. Πάντα τὰ ξύλα δὲν εἶναι κατάλληλα πρὸς τοῦτο· πρέπει δέ τις νὰ ἐκλέξῃ ἐκεῖνα, ἐξ ὧν δύναται νὰ παραγάγῃ πῦρ, οἷον ξύλον δάφνης, κισσοῦ καὶ ἄλλα γνωστὰ εἰς τοὺς ποιμένας. Ὅθεν εἴτε διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου, εἴτε διὰ τῆς ἐπικρούσεως,

¹ Περὶ τῶν ἀρεσκ. τοῖς φιλοσ., Γ' 3.

εἴτε διὰ τῆς προστριβῆς τὰ νέφη παρήγον τὸ πῦρ»¹. Ἡ ἐκλογὴ τῶν εἰρημένων ξύλων, ἅτινα εἶναι ἀκριβῶς τὸ δένδρον καὶ τὸ παράσιτον, κατὰ τὰς μυθολογικὰς ἰδέας ἐπιθεβαίω, ὅτι ἡ ἐξήγησις αὕτη, ἡ οὐδεμίαν ἀκριβῆ παρατήρησιν περιέχουσα, εἶναι ὁ καρπὸς ἀρχαίας ἀναμνήσεως καὶ θρησκευτικῆς τιμῆς παραδόσεως. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος, πρὸ τῆς διασκορπίσεως τῶν Ἀρίων, ἐσκέπτοντο, ὅτι τὸ πρᾶμανθα ἀνήπτε τὸ πῦρ ἐν τε ταῖς θυελλώδεσι νέφεσι καὶ τοῖς ἀρανῖς»².

Αἱ σκέψεις αὗται φαίνονται ἡμῖν τοσοῦτον ὀρθότεραι, ὅσον ἐξηγοῦσι τὰ οὐσιώδη γεγονότα τοῦ μύθου τοῦ Προμηθέως. Ἐὰν τὸ πρᾶμανθα, οὗ ὁ Τιτάν εἶναι ἡ προσωποποίησις, εἶναι ὁ παραγωγὸς τῆς ἀστραπῆς καὶ τοῦ κεραυνοῦ, εὐκόλως κατανοεῖ τις, ὅτι ἐθεωρήθη ὡς βλαβερὰ τις δύναμις, ὡς δαίμων βδελυρὸς, οὗ τὰ ἀσεβήματα ἐλκύουσι τὴν ὀργὴν τοῦ Διός. Τὸ πῦρ, ὅπερ οἱ ἄνθρωποι ἀνῆπτον ἐπὶ τῆς γῆς, ἦτο ἀληθῶς δι' αὐτοὺς εὐεργέτημα, θεῖος φίλος· ἀλλὰ τὸ καταπιπτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καταστρέφον καὶ καλὸν τὸ πᾶν κατὰ τὴν διάθεσιν αὐτοῦ, θὰ ἐφαίνετο τοῦναντίον αὐτοῖς, ὃν φοβερόν, θεὸς ἐχθρὸς. Ὁ ὀλέθριος οὗτος δαίμων ἀπέλυε τὴν φλόγα ἐκ τοῦ κρησφυγέτου, ἐν ᾧ ἦτο κεκρυμμένη· αὐτὸς ἐξανίστατο κατὰ τῶν ἐν ἡρεμίᾳ καὶ εὐδαιμονίᾳ βιούντων θεῶν, ταραττων καὶ ἀναστατώνων τὴν κατοικίαν αὐτῶν. Ὅτε δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ κατέπαυε, δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποθέτωσιν ὅτι προσεδέθη δι' ἄλυσεν τιμωρούμενος διὰ τὰ ἀμαρτήματα αὐτοῦ; Ὅτε μετὰ μακρὸν χρονικὸν διάστημα ἐρρηγνύετο πάλιν, δὲν ἔπρεπε νὰ νομίζωσιν ὅτι ἠλευθερώθη; Ἡ ἐλευθέρωσις αὕτη, ἐν τῷ ἑλληνικῷ μύθῳ, ἐνεργεῖται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἡλιακοῦ ἥρωος, οὗτινος ἡ πυρρὴ φύσις προσεγγίζει τὴν τοῦ Τιτᾶνος· εἶναι, ὡς ἐνθυμούμεθα, ὁ ἀπαραίτητος ὄρος τῆς σωτηρίας τοῦ Διός καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Αἱ κινήσεις τοῦ δεδεμένου Προμηθέως συνωδεύοντο ὄντως ὑπὸ σεισμῶν καὶ φυσικῶν ἀνατροπῶν, ὁμοίων πρὸς τὰς κινήσεις ἐν τῷ θυελλώδει νέφει τοῦ συμπεπιεσμένου κεραυνοῦ, τὰς σειούσας τὸν οὐρανὸν καὶ συγκρουούσας τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ἐὰν μὴ εὗρισκεν ἐξοδὸν ν' ἀποδράσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἐν ᾗ ἐκρατεῖτο. Ὅθεν ἐν τῇ παραδόσει τῇ γεννηθείσῃ ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ μύθου ὁ Προμηθεὺς εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν ἐπιβλαβῶν καὶ φοβερῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ κεραυνοῦ, κατὰ τινὰ συνήθη

¹ Quaest., Nat. II, 22.

² Revue Germanique, 15 Ἀπριλ. 1881, σ. 368.

ἐκφρασιν τοῦ μεσαίωνος τὸ «κακὸν πῦρ». Τὸ κακὸν τοῦτο πῦρ ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἄλλαις μυθολογίαις. Ἐν τῇ Ἑβδα, προσωποποιεῖται διὰ τοῦ Λοκί: ὁ Λοκί, χωλὸς ὡς ὁ Ἡφαιστος, πανοῦργος ὡς ὁ Προμηθεύς, δεδεμένος ὡς αὐτὸς ἕνεκα τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦ, δὲν θὰ ἐλευθερωθῇ εἰ μὴ εἰς τὸ «τέλος τοῦ κόσμου»· ἐκφρασις παροιμιώδης τῶν φοβερῶν καταστροφῶν, ἃς ἐπιφέρει, ἥτις διετηρήθη ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ δημῳδαί γλώσσῃ ἐν Γερμανίᾳ: *der Teufel ist los*, ὁ διάβολος ἀπηλευθερώθη¹.

Ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ Προμηθέως, ὁ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ μύθου αὐτοῦ πηγάζων, δὲν διηυκρινήθη ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει. Παρ' Ἑλλήσιν ὁ Προμηθεύς δὲν εἶναι ἐγκληματίας εἰμὴ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν θεῶν. Ἐν ταῖς μετὰ τῆς Γῆς σχέσεσιν αὐτοῦ εἶναι τὸνναντίον δαίμων *φιλάνθρωπος*, ἣν ὑψωσεν εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ ἐμύησε τὴν γνῶσιν πασῶν τῶν τεχνῶν· τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην κάλλιστα παρέστησεν ὁ Αἰσχύλος. Τοῦ πυρὸς ὄντος τοῦ πρώτου ὀργάνου τῆς κοινωνικῆς βελτιώσεως δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι μετ' αὐτοῦ ἤρξατο ἡ ἀνθρωπίνη φυλὴ ἐξερχομένη τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς ἐμφύτου σκαιότητος αὐτῆς, καὶ διακρινομένη τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου. Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν λοιπὸν ταύτην ἀπέδιδον τὰς ἀρχὰς τῆς βιομηχανίας καὶ ἐπιτηδείας ἀνθρωπότητος, τὸν δὲ ἐφευρόντα αὐτὸ ἐνόμιζον τὸν τύπον τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐκφράζεται ἐν ταῖς διαφόροις γενεαλογίαις ταῖς ἀποδιδομέναις τῷ Προμηθεῖ. Εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Τιτᾶνος Ἰαπετοῦ καὶ τῆς Ἀσίας², ἐθνογραφικῶν προσωποποιήσεων τῆς φυλῆς τῆς κατοικησάσης τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν. Μήτηρ αὐτοῦ λέγεται καὶ ἡ Κλυμένη, θυγάτηρ τοῦ Ὀκεανοῦ³, πηγῆς παντὸς ἀνθρωπίνου γένους, κατὰ τινα κοσμογονικὴν ἰδέαν ἀπαντῶσαν παρ' Ὀμήρῳ. Ὁ Αἰσχύλος λέγει, ὅτι ἐγεννήθη ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Θέμιδος, ἥτις, κατ' αὐτόν, δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ ἕτερος τύπος τῆς Γαίας⁴. Ὅθεν ὁ Προμηθεὺς εἶναι τὸ τέκνον τῆς Γῆς· εἶναι ὁ αὐτόχθων ἄνθρωπος, ὃν ἡ παράδοσις πλάττει μετὰ τινων ποικιλιῶν ἐν πάσαις ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, εἶναι ὁ πατήρ τοῦ Δευκαλίωνος, ὅστις παρὰ Βοιωτοῖς ἦτο ὁ πρόγονος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἢ ὁ σύζυγος τῆς

¹ J. Grimm, *Deutsche Mythologie*, σ' 221, 569, 962.

² Θεογ. 528. Ἡρόδ. Δ', 45.

³ Θεογ. 507.

⁴ Προμηθ. 211.

Πύρρας, ἥτις ἐγέννησεν αὐτῷ τὸν Ἑλληνα, τὸν πατέρα τῶν Ἑλλήνων¹. Ὡστε ὁ Προμηθεὺς εἶναι κάτι πλέον ἢ ὁ ἀρχέτυπος ἄνθρωπος· εἶναι ὁ γεννήτωρ. Ὡς εἶδομεν τὸν Ἡφαιστον πλάττοντα τὴν πρώτην γυναῖκα καὶ δίδοντα αὐτῇ ζωὴν, οὕτω καὶ ὁ Προμηθεὺς συμφύρει τὴν βεβρεγμένην ἄργιλον, ἐξ ἧς κατασκευάζει τὸ σῶμα τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, ὃν κοσμεῖ διὰ τοῦ ψυχικοῦ σπινθῆρος². Λέγεται, ὅτι μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος ὁ Ζεὺς διέταξε τὸν Προμηθεά καὶ τὴν Ἀθηνᾶν νὰ ἐκβάλωσι νέαν ἀνθρωπίνην φυλὴν ἐκ τοῦ πίθου τοῦ ἀπατεθέντος ὑπὸ τῶν ὑδάτων³, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου ἐδείκνυντο ἔτι ἐν Φωκίδι τὸν πηλόν, οὗτινος χρῆσιν ἐποίησατο ὁ ἥρως⁴. Ἐπὶ πλείστων ἀρχαίων μνημείων ἀπαντᾷ ὁ Προμηθεὺς πλάττων τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἴτε μόνος (Εἰκ. 81), εἴτε τῇ βοήθειᾳ τῆς Ἀθηνᾶς (Εἰκ. 82).

Εἰκ. 81.

Εἰκ. 82.

Ὁ Προμηθεὺς πλάττων τὸν ἄνθρωπον.

Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς πλαστικῆς ἰσχύος τοῦ πυρὸς ἐρμηνεύεται ἔκ τε τῆς ἀρχαίας ἐξομοιώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς οὐράνιον σπινθῆρα καὶ ἐκ τινος εἰκότος συχνάκις ἐκδηλουμένης ἐν ταῖς Βέδαις. «Ἴδού τὸ πρᾶμανθα, ἀναφωνεῖ ὁ συγγραφεὺς ὕμνου τινὸς εἰς τὸν Ἀγνί, ὁ γεννήτωρ εἶναι ἕτοιμος· φέρε τὴν ἄνασσαν τῆς φυλῆς (τὴν θήλειαν ἄραν). Παραγάγωμεν τὸν Ἀγνὶ διὰ τῆς προστριβῆς κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος»⁵. Οὕτως ἡ παραγωγὴ τοῦ πυρὸς συνεκρίνετο ὑπὸ τῶν Ἀρίων πρὸς ἔργον γεννήσεως, οὗτινος τὸ μὲν πρᾶμανθα ἦτο τὸ ἄρρεν ὄργα-

¹ Αἰσχ. Προμ. 560. Σχόλ. Ἀπολλων. Β', 1086. Σχόλ. Πινδ. Ὀλυμπ. Θ', 68.

² Ἀπολλόδ. Α', 7, 1.

³ Ὀβιδ. Μεταμ., I, 81. Μέγα Ἑτυμολ. λ. Προμηθεὺς.

⁴ Πausαν. I', 4, 4.

⁵ Baudry, Revue German., 1861, σ. 362.

νον, θῆλυ δὲ τὸ ἀρὰνι. Οὐδόλως λοιπὸν παράδοξον, ὅτι ὁ Προμηθεύς, ὅστις, ὡς εἶδομεν, προσωποποιεῖ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πράμανθα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ τῶν νεφῶν, κατέστη κατὰ τὰς πιστῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διατηρηθείσας δοξασίας ὁ πλάστης καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς.

Ἡ Ἑλληνικὴ μυθολογία ἀποδίδει τὸ αὐτὸ ἦθος καὶ εἰς ἕτερον θεῖον πρόσωπον, ἥττον γνωστὸν τοῦ Προμηθέως, ἀλλ' οὕτινος ὁ μῦθος ἀξιοπαρατηρήτους παριστᾷ ἀναλογίας πρὸς τὸν τοῦ Τιτᾶνος. Οὗτος εἶναι ὁ Φορωνεύς, ἥρως ἀρχαίου τινὸς ποιήματος (Φορωνίδος) ἀπολεσθέντος δυστυχῶς. Ὁ μῦθος αὐτοῦ ἐγένετο ἐπιχώριος ἐν Ἀργολίδι, ἔνθα ἔκαιεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ αὐτοῦ αἰωνία φλόξ, ἀναμιμνήσκουσα ὅτι ἐγένετο ὁ ἐφευρέτης τοῦ πυρός¹. Φίλος τῶν ἀνθρώπων ὡς ὁ Προμηθεύς ἐδίδαξεν αὐτοὺς τὰ εὐεργετήματα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἀθροίσας ἐν τινι πόλει φερούσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐλεγον προσέτι ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος ἀνθρώπος ἢ ὁ πατὴρ τῶν θνητῶν². Ἡ γενεαλογία ἢ λέγουσα πατέρα αὐτοῦ τὸν ποταμὸν Ἰναχον ἀναμιμνήσκει ἐκείνην, καθ' ἣν τὸν Τιτᾶνα ἐγέννησεν ἡ Ὠκεανίς Κλυμένη. Μήτηρ τοῦ Φορωνέως ἦτο ἡ νύμφη Μελία, ἐκφραστικὴ καταγωγὴ διακρίνουσα αὐτὸν τοῦ Προμηθέως. Ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἡ Μελία (τὸ ὄνομα ἀρκεῖ νὰ τὸ ὑποδείξῃ) ἢ ἡ προσωποποίησις τῆς μελίας, ἐξ ἧς ἐξῆλθον κατὰ τὸν Ἡσίοδον οἱ ἀνθρωποὶ τῆς χαλκῆς γενεᾶς³, καὶ ἦτις εἶναι παρ' Ἑλλήσι τὸ κοινὸν εἰς πάσας τὰς μυθολογίας τῆς ἀρίας φυλῆς οὐράνιον δένδρον. Γνωστὸν, ὅτι οἱ πρόγονοι τῆς φυλῆς ταύτης ἐντὸς τῶν δασῶν τὸ πρῶτον οἰκοῦντες, παρίσταν τὸν οὐρανὸν ὡς μέγα δένδρον ἐκτεινόμενον ἄνωθεν τῶν κεφαλῶν, οὗ ὑπὸ τὴν σκιάν ἐζων. Τὸ δένδρον τοῦτο εἶχε καρπὸν τινα ἢ πεφυρωμένον κλῶνον, ὅστις ἦτο ὁ κεραυνός. Θεῖον πτηνὸν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ φωλεῖον ὑπέκλεπτε τὸν κλῶνον καὶ ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ἐπὶ τοῦ βράμφους. Τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα Φορωνεύς εἶναι τὸ ἀκριβὲς ἀντίστοιχον τῆς σανσκριτικῆς λέξεως *βχουραγνυο* «ὁ ταχύς», ἐπίθετον τοῦ Ἀγνὶ θεωρουμένου ὡς τοῦ κομιστοῦ τοῦ θεοῦ σπινθῆρος⁴. Ὅθεν Φορωνεύς ὁ υἱὸς τῆς Μελίας, ἢ τῆς οὐρανίας μελίας, ἀναλογεῖ πρὸς ἀρχαιοτέραν ἴσως ἰδέαν τῆς τοῦ πράμανθα τοῦ καταστάντος Προ-

¹ Πaus., B', 19, 5. 20, 3.

² Πλάτ., Τιμ., σ. 22. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Α', σ. 380.

³ Ἐρ. καὶ Ἡμ., 142—145.

⁴ Βλέπε τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σχετικῶν ἐννοιῶν πρὸς τὸν μῦθον τοῦ οὐρανίου δένδρου ἐν τῇ ἀνωτ. μνημ. συγγράμματι τοῦ κ. Baudry, σ. 374 καὶ ἐφ.

μηθέως τῶν Ἑλλήνων εἶναι τὸ πτηγνὸν τὸ κομίζον τὸν κεραυνὸν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν. Αἱ σχετικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς γεννήσεως τῆς χαλκῆς γενεᾶς, ὡς καὶ αἱ ὑπολαμβάνουσαι τὸν Φωρωνέα πατέρα τῶν Ἀργείων, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ κεραυνὸς οὗτος, ὡς ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ Προμηθέως, ἦτο ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Β' Καθεῖροι. — Τελχῖνες

Πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν τοῦ πυρός, πρὸς τὴν τοῦ Ἡφαίστου ἰδίᾳ, συνάπτεται κατηγορία δαιμόνων, ὧν ἡ λατρεῖα ἀρχαιοτάτα διασπάρη ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Τροίας καὶ ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Θρακικοῦ πελάγους, ὅπου κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐπιφαίνονται πεπρoικισμένοι διὰ μυστηριώδους χαρακτῆρος καὶ περιβεβλημένοι διὰ παραδόξου γοητείας. Ἡ σημασία τῶν δαιμόνων τούτων τῶν φερόντων τὸ ὄνομα τῶν Καθείρων ἐδυσχέραине τοὺς ἀρχαίους, οἵτινες μετέδωσαν ἡμῖν περὶ αὐτῶν πλῆθος πληροφοριῶν διαφόρων καὶ συχνάκις ἀντιφατικῶν. Αἱ ἀντιφάσεις αὗται ἐφάνησαν ἀνερεύνητοι εἰς τὸν μυθολογικὸν πυρρωνισμόν τοῦ Lobeck, ὅστις οὐδόλως διστάζει ν' ἀποφανθῇ, ὅτι ὁ θέλων νὰ σαφηνίσῃ τὴν φύσιν τῶν Καθείρων ματαιοπονεῖ. Μὴ πτοηθέντες ἐκ τῆς βεβαιώσεως ταύτης, νομίζομεν ὅτι εἶναι δυνατόν, ἂν μὴ νὰ εἰσδύσωμεν, τοῦλάχιστον νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν γένεσιν τῶν δαιμόνων τούτων ἐν τῇ δημῳδῇ φαντασίᾳ. Τοῦτο θέλομεν πειραθῇ, ἀκολουθοῦντες μέθοδον ἐναντίαν τῆς τοῦ συγγραφέως τοῦ Ἀγλαοφάμου, δηλαδὴ ζητοῦντες τὴν συνδιάλλαξιν τῶν χωρίων τῶν συγγραμμάτων, καὶ οὐχὶ τὸν πρὸς ἄλληλα παραλληλισμόν¹.

Αἱ ἀρχαῖαι μαρτυρίαι περὶ τῆς γενεαλογίας τῶν Καθείρων ποικίλλουσιν. Ὁ Φερεκύδης, ὁ θεολόγος φιλόσοφος, καὶ ὁ Ἡρόδοτος συμφωνοῦσι παραδεχόμενοι αὐτοὺς υἱοὺς τοῦ Ἡφαίστου. Ὁ πρῶτος δὲ προσθέτει ὅτι μήτηρ αὐτῶν ἦτο ἡ θυγάτηρ τοῦ Πρωτέως Καθείρη². Τῶν

¹ Περὶ τῶν Καθείρων βλ. ἰδίᾳ Welcker, Die Aschylische Trilogie und die Kabirenweihe zu Lemnos, σ. 160 καὶ ἐφ. Lobeck, Aglaophamus, σ. 1202—1281. Rossignol, les métaux dans l'Antiquité, κεφ. II. Fr. Lenormant, ἄρθ. Cabires ἐν τῷ Diction. des antiq. τοῦ Daremberg et Saglio.

² Στράβ., I', σ. 472. Ἡρόδ., Γ', 37. Ἑτέρα γενεαλογία ἤττον διαδεδομένη (Σχόλ. Ἀπολλων. Α', 917) λέγει αὐτοὺς υἱοὺς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥλέκτρας (τῆς λαμπρᾶς, τῆς φλογός;)

νήσων Λήμνου, Ἰμβρου καὶ Σαμοθράκης εἰδικῶς οὓσων αὐτοῖς ἀφιερωμένων, βλέπομεν ἐκ τούτου ὅτι αἱ δοξασαί τῶν κατοίκων ταύτης τῆς χώρας ἐταύτιζον αὐτοὺς μετὰ τῆς θαλάσσης, ἣν προσωποποιεῖ ὁ Πρωτεύς, καὶ μετὰ τοῦ ἡφαιστειώδους πυρός, οὗτινος κυρία θεότης εἶναι ὁ Ἥφαιστος. Σχετικὴ τις παράδοσις πρὸς τὴν ἐν Βοιωτίᾳ Ἰδρυσιν τῶν μυστηρίων ἔδιδεν εἰς τὸν ἕτερον μὲν αὐτῶν τὸ ὄνομα τοῦ Προμηθέως, εἰς δὲ τὸν υἱὸν τὸ οὐχ ἤττον ἐκφραστικὸν ὄνομα Αἰτναῖος¹. Τὰ πρῶτα ταῦτα τεκμήρια ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν, ὅπως διδῶμεν ἐν τοῖς Καθεύροις ἀρχαίους δαίμονας τῶν ἡφαιστειῶν τοῦ Θρακικοῦ Πελάγους, ἅτινα, ὅτε ἡ θρησκεία τοῦ Ἥφαιστου ἐπεκράτησεν ἐν Λήμνῳ, ὑπέκυψαν εἰς αὐτὸν καὶ ἐθεωρήθησαν ὡς υἱοὶ αὐτοῦ, ὡς καὶ οἱ σικελοὶ Παλικοὶ ἦσαν τέκνα τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός καὶ τῆς Ὠκεανίδος νύμφης Αἴτνης².

Ἡ πιθανωτάτη ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Συχνάκις δισχυρίσθησαν, ὅτι ἀνεγνώρισαν ἐν αὐτοῖς τὴν σημιτικὴν λέξιν *Καβίριμ*, σημαίνουσαν *μεγάλοι, δυνατοί, κοινὰ τῶν Καθεύρων ἐπίθετα*³. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη προέρχεται ἀναμφιδόλως ἐκ τῆς προσεγγίσεως, ἣν ὁ Ἡρόδοτος εὔρε μετὰ τῶν δύο εἰκόνων τῶν Καθεύρων, ἃς εἶδεν ἐν Μέμφιδι, πρὸς τὰς τῶν πυγμαίων θεῶν τῶν κοσμούντων τὰς πρῶτας τῶν Φοινικικῶν πλοίων⁴. Ἀλλ' οἱ Πυγμαῖοι οὗτοι θεοὶ ἦσαν ἐν Φοινίᾳ οἱ προστάται τῆς θαλασσοπλοίας (χαρκτηρισμὸς βραδύτατα ἀποδοθεὶς τοῖς Καθεύροις), οὐδὲν δ' ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ λατρεία αὐτῶν εἰσέχθη εἰς Λήμνον καὶ Σαμοθράκην. Πιθανώτερον φαίνεται ἡμῖν, ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Καθεύρων ἔχει ἑλληνικὴν καταγωγὴν· ἐπόμενοι τῇ γνώμῃ τοῦ Welcker καὶ Maury, δεχόμεθα τὴν παραγωγὴν ἐκ τοῦ καίω. Ὅθεν οἱ Κάθειροι ἦσαν οἱ καίοντες, οἱ κακοὶ δαίμονες, οἵτινες ἐκ τοῦ βάθους τῆς θαλάσσης, ἐν ᾗ ἐγεννήθησαν, ἐξακοντίζουσι τὴν φλόγα τοῦ πατρὸς αὐτῶν Ἥφαιστου, καὶ

¹ Πaus. Θ', 25, 6

² Οἱ διδουμοὶ Παλικοὶ εἶναι ὡσαύτως τέκνα τοῦ Διὸς καὶ τῆς νύμφης Αἰθαιλίας, θυγατρὸς τοῦ Ἥφαιστου. Παρὰ τῷ βαμῶ αὐτῶν ἀναβλύζουσι δύο θεϊαὶ πηγαί. Βλ. Στεφ. Βυζ., λ. Παλική. Στρ. ΣΤ', 275. Διόδ., ΙΑ', 88—89. Μακρόβ., Sat. V, 19.

³ Ἡ ἐρμηνεία αὕτη προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γρετίου καὶ τοῦ Bochart, ἐγένετο ἀσπαστή ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας καὶ ὑπὸ τοῦ Schömann, Griech. Alterth. II, τ. 404, ἐκδ. γ'.

⁴ Ἡρόδ. Γ', 37.

φθείρουσι τὸ ἔδαφος τῶν νήσων διαχέοντες χειμάρρους λάβας· θεοὶ ἰσχυροί, θεοὶ φοβεροί, ὧν ἡ θρησκεία τρόμον πάντοτε ἐνέπνεε. Διηγούνται ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, στρατιῶται τινες μακεδόνες τολμήσαντες νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὸ ἱερὸν αὐτῶν ἐτυφλώθησαν ὑπὸ τῶν ἀστραπῶν καὶ ἐκεραυνοβολήθησαν. Τοιαύτην τύχην ὑπέστησαν ἄλλοτε καὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Μαρδονίου¹. Οἱ ἠφαίστειοι οὗτοι δαίμονες, ὧν ἡ λατρεία μετηνέχθη ἐκ τῆς Φρυγίας, ἐκ τῆς κατακεκαυμένης Φρυγίας πιθανῶς², εἰς Τροίαν καὶ τὰς νήσους τῆς Θράκης, ἠθροίζοντο ἐν Λήμνῳ παρὰ τῷ Ἡφαίστῳ, οὗτινος τὸ ἱερὸν ἦτο πλησίον τοῦ ἑαυτῶν. Ἐκεῖ φαίνονται διαδραματίζαντες τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἐν Σικελίᾳ ἀποδίδεται εἰς τοὺς Κύκλωπας. Εἶναι, λέγει ὁ Νόννος, οἱ ἐκ τοῦ πυρός τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἔχοντες κάτοικοι τῆς Σαμοθράκης :

... οὗς πάρος ἄμφω
οὐρανίῳ χαλκῇ τέκε θρήισσα Καβειρώ·
Ἄλκων Εὐρυμέδων τε, δαήμονες ἐσχαρεῶνος³

Ἐν Θεσσαλονίκῃ διετήρησαν τὸν χαρακτήρα τοῦτον· ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης εἰκονίζεται Κάβειρος ἔχων ἐν τῇ χειρὶ ἡ φέρον ἐπ' ὤμου σφυρίον, διακριτικὸν τοῦ ἐπαγγέλματος σημεῖον (Εἰκ. 83).

Εἰκ. 83.

Κάβειρος.

Ἄλλος χαρακτήρ τῶν Καβειρῶν προσεγγίζων πρὸς τὸν Προμηθεά εἰσάγει αὐτοὺς εἰς τὸν κύκλον τῶν θεοτήτων τοῦ πυρός. Ὁ Πίνδαρος ἐν τινι χωρίῳ πεβισωθέντι ἡμῖν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν φιλοσοφουμένων ἀναφέρει «τὸν ἐκ τῆς ἀγίας Λήμνου γεννηθέντα Κάβειρον» μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τῶν ὑπολαμβανομένων ἐν ταῖς διαφόροις κώμαις τῆς Ἑλλάδος ὡς προγόνων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καταλέγων αὐτὸν μετὰ τῶν Κρητῶν Κουρήτων, τῶν Φρυγίων Κορυβάντων, τοῦ γίγαντος Ἀλκυωνέως, τοῦ αὐτόχθονος Πελασγοῦ Ἀρκάδος κτλ.⁴. Ὅθεν ὡς ὁ Προμηθεύς, ὁ Κάβειρος, περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Πίνδαρος, ἦτο ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς

¹ Πaus., Θ', 25, 10.² Σχόλ. Ἀπολλων. Ροδ. Α', 917. Στράβ. Ι', σ. 472.³ Διονυσ., ΙΔ', 20, ΚΘ', 193.⁴ Φιλοσοφ., ἐκδ. Miller, σ. 96. Τὸ χωρίον διωρθώθη ὑπὸ τοῦ Schneidewin (Philologus, I, 423).

Λήμνου ὁ τύπος τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ γεννηθέντος ἐκ τοῦ κόλπου τῆς γῆς, ἐξ οὗ, ὡς ὁ Τιτάν, ἐνομήσθη γενετήριον ὄν. Ὅντως γνωρίζομεν, ὅτι ἐν τῶν ὄντων τῶν μυστηρίων τῆς Σαμοθράκης, φέρον τὸ ὄνομα Ἀδάμας, παρίστατο ὡς ὁ ἀρχέτυπος ἄνθρωπος, ὡς ὁ πρῶτος ἄρρην ἐν τῇ γενεαλογικῇ τάξει¹. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀναμφιβόλως τάξιν ἀποδίδεται καὶ ἡ ἰθυφαλλικὴ στάσις τῶν δύο Καθείρων τῆς Σαμοθράκης, καὶ γενικώτερον αἱ τελεταὶ καὶ τὰ σύμβολα τῆς θρησκείας τοῦ ἱεροῦ τούτου, ὅπερ φαίνεται ἔχον ἴδιον ἀντικείμενον τὴν ἐκφρασιν ἰδεῶν τινῶν κοσμογονικῶν, ἐν αἷς ἡ μυστηριώδης γενεαλογία αὐτῶν ἐπρώτευν².

Ὑπὸ τὴν οὐσιώδη αὐτῶν θεωρούμενοι φύσιν οἱ ἡφαιστειώδεις Κάθειροι, οἱ ἐξασκοῦντες τὸ ἔργον αὐτῶν ἐκ τῶν βυθῶν τοῦ Ὠκεανοῦ ἢ ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς, ἦσαν πιθανῶς χθόνιοι δαίμονες· τὰ μέταλλα ἄλλως τὰ διὰ τοῦ πυρὸς κατεργαζόμενα, ἅτινα οἱ Κάθειροι νομίζονται ὡς οἱ πρῶτοι κατεργασθέντες, δὲν προσήρχοντο ἐκτοῦ ἐδάφους, ὡς ὁ ὑπὸ τῆς Δήμητρος δωρηθεὶς σῖτος, ἢ ὀφειλομένη τῇ Περσεφόνῃ ἐαρινὴ βλάστησις, καὶ ἡ ἄμπελος, δῶρον τοῦ Διονύσου³. Ἡ γνώμη τοῦ ὑπὸ τὸν γῆινον φλοιὸν κεκρυμμένου πυρὸς, ἐν οἷς τὰ μέταλλα ἀποκρύπτονται ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ ἀνθρώπου, πιθανῶς ἀπέδιδε τῇ θρησκείᾳ τῶν Καθείρων μυστηριώδη χαρακτῆρα, κοινὸν αὐτοῖς πρὸς τὰς ἄλλας μεγάλας χθονίους θεότητες καὶ πιθανῶς παρεδέχοντο ὅτι ἐν τῇ ἱερῇ τῆς Σαμοθράκης⁴ ἐταυτίζοντο ἢ συνεχέοντο πρὸς τὰς θεότητας

¹ Φιλοσοφ., σ. 108.

² Bl. Maury, Relig. de la Grèce, t. II, σ. 310.

³ Ἐν Λήμνῳ οἱ Κάθειροι ἐνομίζοντο ὑπόγειοι χαλκεῖς, ἅμα δὲ εὐεργετικοὶ δαίμονες, προστάται τῆς ἐπὶ τῶν ἡφαιστειωδῶν γαιῶν τῆς νήσου φουμένης ἄμπελου. Ἐν τινι φερωνύμῳ αὐτῶν δράματι ὁ Αἰσχύλος παρέστησεν αὐτοὺς φέροντας εἰς τοὺς Ἀργοναύτας, τοὺς προσορμισθέντας εἰς Λῆμνον, προμήθειαν ἐξαίρετου οἴνου (Πλούταρχ. Συμπόσ., Β', 4. Πολυδ., ΣΤ', 23. Bekker. Anecd. σ. 115.

⁴ Τὰ Καθείρια μυστήρια ἐτελοῦντο καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ. Περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν μυστηρίων τούτων βλ. τὴν μεγάλην ἐπιγραφὴν τῆς Ἀνδανίας, τὴν δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ κ. Κουμανούδη, μελετηθεῖσαν εἰτα ὑπὸ τοῦ Sauppe (Die Mysterieninschrift aus Andania, 1860) τοῦ Conze καὶ τοῦ Michaelis (Bull. Inst. Archeol., 1861, σ. 52 καὶ ἐφ.). Βλ. ἰδίᾳ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ κ. Foucart, ἐν τῷ Voyage archéologique τοῦ Le Bas, μέρ. V, Μεσσηνία, VI, Ἀνδανία, σ. 161 καὶ ἐφ.

ταύτας. Ἀκριτομυθία τις τοῦ Μνασέου¹ ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὰ μυστικά ὀνόματα τῶν τριῶν Καβείρων τῆς Σαμοθράκης· ἐκαλοῦντο Ἀξίερως, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος, ἅτινα κατ' αὐτὸν ἦσαν τὰ αὐτὰ ἴσως πρὸς τὰ τῆς Δήμητρος, τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Ἄδου. Τέταρτός τις φέρων τὸ ὄνομα Κάδμος ἢ Κάσμιλος ἐξωμοιοῦτο πρὸς τὸν Ἑρμῆν, βεβαίως πρὸς τὸν ἰθυφαλλικὸν Ἑρμῆν, περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι παρέλαβον ἀπὸ τῶν Πελασγῶν· αἱ δὲ Πελασγοὶ ἱρὸν τινα λόγον περὶ αὐτοῦ ἔλεξαν, τὰ ἐν τοῖσι ἐν Σαμοθράκῃ μυστηρίοιςι δεδῆλωται². Ἡ τοιαύτη σύγκρισις, ἐμπνέει ἀληθῶς ἡμῖν δυσπιστίαν τινά, ἀδύνατον δὲ νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ Κάβειροι ἦσαν ἕτερόν τι, ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, ἢ αἱ μεγάλαι θεότητες τοῦ κάτω κόσμου. Ἡ σύγχυσις αὕτη δὲν ἀνέρχεται βεβαίως εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα· ἀλλ' ὅμως δεικνύει τὸν δεσμὸν τὸν ἐνοῦντα τοὺς ἡφαιστειώδεις καὶ μεταλλουργικούς τῆς Δήμητρος δαίμονας πρὸς τὰς ἄλλας τῆς γῆς θεότητας, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Περσεφόνην· συγγένεια μαρτυρουμένη προσέτι ἐκ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ λατρείας αὐτῶν. Ἐν Ἀθηναῖσι τὸ ἱερόν καὶ τὸ ἱερόν ἄλλος τῶν Καβείρων ἦσαν ἐγγὺς τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης. Παρὰ τὰς Θήβας ὑπῆρχεν ἱερόν ἀφιερωμένον εἰς τὴν Κόρην καὶ Δήμητρα καλούμενον *Καβείρια*, οὗτινος ἡ εἰσοδος μόνον τοῖς μεμνημένοις ἐπετρέπετο³. Ἡ Βοιωτία λοιπὸν ἦτο πιθανῶς χώρα ἔχουσα μέταλλα, διότι ὁ σίδηρος αὐτῆς ἦτο περίφημος ἐν τῇ ἀρχαιότητι⁴, συνεδύασε δὲ τὴν λατρείαν τῶν θείων ἐργατῶν τῶν μετάλλων πρὸς τὴν τῶν δύο κυριωτάτων θεοτήτων τῆς γῆνης παραγωγῆς καὶ βλαστήσεως. Ἡ σχέσις αὕτη φαίνεται ἡμῖν ἐξηγοῦσα πῶς οἱ Κάβειροι συχνάκις συνανεμίγησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς ἄλλα θεῖα ὄντα, ὧν διαφέρουσιν, ἀλλὰ ἔχουσι πρὸς αὐτὰ κοινόν τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν χθονίων δαιμόνων· πρόκειται ἰδίᾳ περὶ τῶν Δακτύλων, τῶν Κορυθάντων καὶ τῶν Κουρήτων, οἵτινες ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐν Κρήτῃ συνηθροίζοντο περὶ τὴν Ῥέαν Κυβέλην, ὡς ἐν Σαμοθράκῃ καὶ Βοιωτίᾳ οἱ Κάβειροι περὶ τὴν Δήμητρα. Ὡς πρὸς τοὺς Διοσκούρους⁵, ἐάν ποτε συνανεμίγησαν μετὰ τῶν Καβείρων ἐν ταῖς δημόδεσι δοξα-

¹ Σχόλ. Ἀπολλων. Ῥοδ. Α', 917.

² Ἡρόδ. Β, 51.

³ Πaus. Θ', 22, 5, 25, 5, Δ', 1, 7.

⁴ Διονυσ. περιηγ. 476.

⁵ Περὶ τῆς συγχύσεως ταύτης, βλ. Στράβ., Γ', σ. 466.

σiais τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τοῦτο προήλθε, διότι ὁ ἀρχέγονος ἀστρῶς χαρακτηρ αὐτῶν προσήγγιζεν αὐτοὺς πρὸς τὴν πυρίνην φύσιν τῶν θεῶν τῆς Λήμνου, τὸ δὲ ἠλεκτρικὸν φαινόμενον τοῦ φωτὸς τῶν Τελωνίων, ἐν ᾧ οἱ ναυτικοὶ ἐβλεπον ἀποκαλυπτομένους αὐτοὺς, ἐφαίνετο ἔχον τὴν αὐτὴν καὶ αἱ φλόγες τῶν ὑπογείων κρατήρων πυρῶδη πηγὴν.

Τῇ γενεᾷ τῶν Καβείρων ταυτίζεται ἡ τῶν Τελχίνων. Αἱ ἐκπληκτικαὶ ἀναλογίαι, ἃς παριστῶσι μεταξὺ αὐτῶν αἱ δύο αὗται δαιμονιακαὶ οἰκογένειαι, προέρχονται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν χωρῶν, ἐν αἷς οἱ μῦθοι αὐτῶν ἐγεννήθησαν. Ὡς ἡ Λήμνος καὶ ἡ Σαμοθράκη, ἡ Ῥόδος, πατρίς τῶν Τελχίνων, ἦτο νῆσος ἡφαιστειώδης. Ἡ ἀνάμνησις τῶν φοβερῶν ἀνατροπῶν τῶν γεννησασῶν αὐτὴν δὲν ἐξηλείφθη τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων. Διηγοῦντο πῶς ἡ νῆσος Ῥόδος ἀνέδυσεν βραδέως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, καὶ πῶς πάλαι ποτὲ κατεποντίσθη μετὰ τῶν Τελχίνων εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ Ὠκεανοῦ ἕνεκα τῆς ὀργῆς τοῦ Διὸς¹. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὑπέκειτο, ὡς καὶ νῦν, εἰς συνεχεῖς σεισμούς, ὧν αἱ καταστροφαὶ ἐμαρτύρουν τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ὑποβρυχίου πυρός, ἐξ οὗ ἀνέδυσε. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐξηγοῦσι τὰς πλείστας τῶν λεπτομερειῶν τοῦ μύθου τῶν Ῥοδίων Τελχίνων. Αἱ μυθικαὶ γενεαλογίαι παριστῶσιν αὐτοὺς υἱοὺς τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Ποσειδῶνος². Κατ' ἄλλην ἐρμηνείαν τὰ τέκνα ταῦτα τῆς θαλάσσης ἀνέθρεψεν ὁ νεαρὸς Ποσειδῶν, ἐμπιστευθέντα αὐτῷ ὑπὸ τῆς Ῥέας, βοηθούμενος ὑπὸ τινος τῶν θυγατέρων τοῦ Ὠκεανοῦ, Καφείρας, ἧς τὸ ὄνομα ἀναμιμνήσκει τὸ τῆς μητρὸς τῶν Καβείρων³. Ὡς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ Προμηθέως πλασθέντα ὄντα, ὡς αὐτοὶ οἱ Κάβειροι, οἱ Τελχῖνες ἦσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς χώρας, ἐν ἣ ἰδρύθη ἡ θρησκεία αὐτῶν. Ἀδύνατον νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τις ἐν αὐτοῖς δαίμονας τοῦ πυρός. Οἱ ἀφορῶντες εἰς αὐτοὺς μῦθοι ἐρμηνεύουσι τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἡφαιστειώδους ἐνεργείας ἐνεργείας μυστηριώδους, ἧς εἶναι οἱ κακοὶ δημιουργοί. Κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, αἱ δημῶδεις δεισιδαιμονίαι τῆς νήσου Ῥόδου παρίσταν αὐτοὺς γόητας⁴. Εἶχον τὴν δύναμιν νὰ προσελκύωσι

¹ Πίνδ. Ὀλυμπ. Ζ', 54—71. Dissen. Ὀβιδ., Μεταμ. VII, 365.

² Διοδ. Ε', 55. Νόνν. Διονυσ. ΙΔ', 40.

³ Διοδ. Ε', 25—Κάφειρα (Κάφειρα)= Κάβειρα.

⁴ Ἐκ τοῦ ὀλέγω. Οἱ ἀρχαῖοι διηροῦντο ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν τῆς λέξεως, ἣν ἔγραφον ὅτε μὲν Τελχῖνες, ὅτε δὲ Θελγῖνες. Ἡσύχ., λ. Θελγῖνες.

κατὰ βούλησιν τὰ νέφη καὶ τὰς βροχάς, τὴν χάλαζαν ἢ τὴν χιόνα· ἐν γένει προυκάλουν, πάσας τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταμορφώσεις καὶ ἀταξίας¹.

Τῆς ἐργασίας αὐτῶν ἐξασκουμένης κατὰ τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἐνομιζοντο ὄντα ἀμφίβια, ὧν τινα ἦσαν ἄνευ χειρῶν καὶ ποδῶν καὶ εἶχον μεμβράνας μεταξὺ τῶν δακτύλων. Δαίμονες ἀλλοπρόσαλλοι, εὐμετάβολοι, ὁμοιάζον πρὸς θεότητες, ἀνθρώπους, ἰχθῦς, ὄφεις². Ἡ μαγικὴ ἰσχὺς τῶν γοητειῶν αὐτῶν ἐξετείνετο ἐφ' ἀπάσης τῆς φύσεως. Μιγνύοντες ὕδωρ τῆς Στυγὸς μετὰ θείου παρσκευάζον πότόν τι καταστρέφον τὰ ζῷα καὶ κατακαῖον τὰ φυτά³. Πῶς νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τις ἐνταῦθα τὴν λάβαν καὶ τὰς θειώδεις ὕλας τῶν ἡφαιστειωδῶν ἐκρήξεων; Τὰ θανατηφόρα ἀποτελέσματα τῶν ἐκρήξεων τούτων δὲν καταφαίνονται καὶ ἐν τῷ ῥοδίῳ μύθῳ τῷ ἀφηγουμένῳ τὴν πάλην τῶν Ἡλιαδῶν κατὰ τῶν Τελχίνων; Ὁ Θρίναξ, ὁ Μάχαρ καὶ ὁ λάμπων Αὖγης, υἱοὶ τοῦ Ἡλίου, προσωποποιήσεις τῶν ἡλιακῶν ἐνεργειῶν, ἤρισάν ποτε περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ῥόδου πρὸς τοὺς Τελχίνας. Οὗτοι ἐνίκηθησαν καὶ ἐξωρίσθησαν, ἀλλ' ἀπερχόμενοι τῆς γενεθλίου αὐτῶν χώρας, κατέβρεξαν αὐτὴν διὰ τοῦ ὕδατος τῆς Στυγὸς, ἀντληθέντος ἐκ τῶν καταχθονίων πηγῶν, τὸ δὲ γόνιμον ἔδαφος τῆς νήσου ἐπὶ πολὺ διεμένειν ἄγονον⁴. Ἡ ὀλεθρία ἐνέργεια τῶν ἡφαιστειωδῶν πυρῶν ἦτο ὅλως ἀντίθετος πρὸς τὴν εὐεργητικὴν ἐπενέργειαν τοῦ ἡλιακοῦ πυρός, οὗ ὁ θεός, ὁ Ἡλῖος, ἦτο ἐν Ῥόδῳ, ἀντικείμενον ἰδίας ὅλως λατρείας, ἣ δὲ νίκη, ἣν ἤραντο οἱ υἱοὶ τοῦ σωτῆρος τούτου θεοῦ, σημαίνει ἀναμφιβόλως τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν τὰ ἡφαίστεια τῆς νήσου ἐφάνησαν σθεσθέντα, καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς μάστιγος, ἥς ταῦτα ἦσαν ἡ πηγὴ. Τοῦτο ἄλλως ἐκφράζει καὶ ἡ παράδοσις, καθ' ἣν οἱ Τελχῖνες ἀπώλοντο, ὡς καὶ οἱ Φλεγύαι, διατρυπηθέντες ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος⁵.

Ἡ συγγένεια τῶν δαιμόνων τούτων πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἥφαιστου καταφαίνεται καὶ ἐκ τινος ἄλλου χαρακτηριστικοῦ. Ὡς οἱ Κάβειροι, οἱ Τελχῖνες παρσκευάζουσι τὸ πῦρ, οὕτως εἶναι οἱ κύριοι πρὸς

¹ Διόδ. ἐνθ. ἀν.

² Εὐστάθ. εἰς Ὅμηρον, στ. 771.

³ Σουΐδας, λ. θέλγει. Εὐστάθ. ὁμ.

⁴ Νόνν. Διονυσ. ΙΔ', 36 καὶ ἐφ.

⁵ Εὐστάθ. ἐνθ' ἀν. Serv. ad Aen. IV, 377.

κατεργασίαν τῶν μετάλλων. Θεῖοι χαλκεῖς κατασκευάζουσι τὴν ἄρπην τοῦ Κρόνου καὶ τὴν τρίαιναν τοῦ Ποσειδῶνος, ἡ δ' ἐπιδεξιότης αὐτῶν περὶ τὴν τέχνην τοῦ κατασκευάζειν τὰ ὄπλα τῶν θεῶν συνεκρίνετο συχνάκις πρὸς τὴν τῶν Κυκλώπων¹. Ἐν αὐτοῖς ἔβλεπέ τις τοὺς πρώτους ἐργάτας τοὺς ἐπεξεργασθέντας τὸν σίδηρον καὶ τὸν χαλκόν, τοὺς πρώτους τεχνίτας τῆς Ῥόδου, χώρας ἧς ἡ ἀρχαία περὶ τὴν πλαστικὴν εὐκλεία ὑπὸ πλείστων βεβαιοῦται μαρτυριῶν. Ἐν τοῖς ῥοδίοις ἱεροῖς, τὰ ἀρχαιότατα ἐκ μετάλλων ἀγάλματα τῶν θεῶν, ὡς ἔργα τῶν Τελχίνων ἐνομιζοντο². Οὕτω τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐδόθη εἰς τινὰ ἑταιρείαν μεταλλουργῶν καὶ τεχνιτῶν, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἑταιρείαν τῶν Ἀθηναίων Δαιδαλιδῶν, διαφυλαττόντων αὐστηρῶς ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀσεβῶν, τὸ μυστήριον τῆς τέχνης αὐτῶν, μεταδιδόμενον ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἐκ τοῦ μυστηριώδους τούτου τρόπου, καθ' ὃν οἱ κτήτορες διεφύλαττον τὸν θησαυρὸν αὐτῶν, οἱ ἀνθρώπινοι Τελχῖνες οὗτοι ἐνομίσθησαν γόητες, πεπροικισμένοι διὰ θαυμασίας δυνάμεις, καὶ φθονεροὶ δαίμονες μὴ θέλοντες νὰ διαδώσῃσι τῷ κοινῷ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν. Ὁ φθόνος τῶν Τελχίνων κατέστη παροιμιώδης εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ πρὸς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν μετάλλων ἐπιτηδεσιότης αὐτῶν ἐρμηνεύει ἅμα πῶς ἐν πλείστοις τῆς Ἑλλάδος τόποις, τὰ πρῶτα τῆς τορευτικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς δοκίμια ἦσαν ἀναπόσπαστα ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν. Ἡ Σικυὼν, ἔδρα ἀρχαίας καλλιτεχνικῆς σχολῆς, ἐκαλεῖτο ἄλλοτε Τελχίς³, τὸ δ' ἐπίθετον τοῦτο ἀπέδосαν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ ἐν Τευμησσῷ τῆς Βοιωτίας ὑπάρχον⁴, διότι τὰ πρῶτα χαλκᾶ ἀγάλματα ἦσαν ἔργα τῶν Τελχίνων, ὡς τὰ ἀρχαιότατα ξάνα ἀπεδίδοντο εἰς τὴν σμίλην τοῦ Δαιδάλου ἢ τῶν Δαιδαλιδῶν.

¹ Στράβ. ΙΔ', σ. 653 καὶ ἐφ. Καλλιμ. εἰς Δῆλον, 31. Stat. Silv. IV, 6, 47 Theb. II, 274.

² Διόδ. Ε', 55.

³ Στέφ. Βυζ., λ. Τελχίς.

⁴ Πausan. Θ', 19, 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

ΔΑΙΜΟΝΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΙΓΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΕΜΩΝ

Ὑπὸ τὰς προσωποποιήσεις τῶν ἀστέρων καὶ τῶν δαιμόνων τοῦ πυρὸς τάσσεται σειρά θείων ὄντων τερατώδους καὶ κολοσσίου χαρακτήρος, ὧν ἡ θέσις δὲν εἶναι μεταξύ τῶν θεοτήτων τοῦ Ὀλύμπου, ὧν γενικῶς εἶναι ἐχθροί, καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ὀφείλουσιν εἰς τὰς ἐντυπώσεις τοῦ τρόμου τοῦ παραγομένου ἐπὶ τῆς δημώδους φαντασίας ἐκ τοῦ θαύματος τῶν ἀτμοσφαιρικῶν ταραχῶν καὶ τῶν οὐρανίων κλονισμῶν. Εἰς τὴν πρώτην σειρὰν τάσσονται οἱ Γίγαντες καὶ οἱ Τιτᾶνες, ὧν ὁ κατὰ τῶν θεῶν ἀγὼν ἀναμιμνήσκει τὸν ἀγῶνα τοῦ Βεδίκου θεοῦ Ἴνδρα κατὰ τῶν δαιμόνων τοῦ σκότους καὶ τῶν νεφῶν. Ἀλλ' οἱ Γίγαντες καὶ οἱ Τιτᾶνες, ἔνεκα τοῦ ἐνωρὶς ἀποδοθέντος αὐτοῖς θεογονικοῦ χαρακτήρος προσηρτήθησαν ὑφ' ἡμῶν εἰς τὰς παραδόσεις τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν ἰδρύσιν τῆς Ὀλυμπιακῆς βασιλείας τοῦ Διὸς¹. Ἐκφράζουσιν ἄλλως παρὰ τῷ ἡσιοδείῳ ποιητῇ ὠρισμένα τινὰ φαινόμενα τῆς γενικῆς ἐννοίας τῶν βιαίων δυνάμεων τῆς φύσεως τῶν στασιαζουσῶν κατὰ τοῦ θεοῦ τῆς τάξεως καὶ τῆς κοσμικῆς ἀρμονίας. Ὅθεν ἐνταῦθα θ' ἀναφέρωμεν μόνον περὶ τῶν μυθολογικῶν ὄντων τῶν προσωποποιούντων ἀκριβῶς τὰ φαινόμενα τῆς καταιγίδος, εἰς α' ἡ Ἑλληνικὴ φαντασία δὲν ἀπέδωκεν ἀνθρώπινον χαρακτήρα, καὶ ὧν εὐκόλον ἔνεκα τούτου νὰ διακρίνωμεν τὴν φυσικὴν καταγωγὴν.

Ἡ σφοδρότης τοῦ λαίλαπος ἐξεφράζετο διὰ τοῦ Τυφάωνος ἢ Τυφώως². Ὡς οἱ Τιτᾶνες, τὸ τέρας τοῦτο διεφιλονίκησε τὴν βασιλείαν τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὸν Δία· ὡς ἐκεῖνοι, ἐνίκηθη καὶ ἐκεραυνοβολήθη μετὰ μακρὸν καὶ φοβερόν ἀγῶνα. Ἡ Ἥρα ἔτεκεν αὐτὸν μόνη, ἄνευ τοῦ Διὸς, «χολωσαμένη Δὺ πατρί»³. Τὴν γέννησιν λοιπὸν αὐτοῦ ὀφείλει

¹ Βλ. Κεφάλ. Α', σ. 50 ἐφ.

² Εἶναι τὰ δύο ὀνόματα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ἃν καὶ τὸ χωρίον τῆς Θεογονίας διακρίνει αὐτούς.

³ Ὑμν. ὁμηρ. Ἀπόλλ. Πυθ., 129.

εἰς τὴν διχόνοιαν τοῦ οὐρανόλου ζεύγους, δηλαδὴ εἰς τὰς ἀτμοσφαιρικὰς ἀταξίας. Μιγέλς μετὰ τῆς Ἐχίδνης, τοῦ θυελλώδους νέφους, γεννᾷ τὴν Ὑδραν (τὸ ὑετῶδες νέφος), τοὺς κύνας Ὀρθρον καὶ Κέρβερον, ὧν ὁ μὲν προσωποποιεῖ τὸ ὥχρὸν λυκόφως, ὁ δὲ τὰ νυκτερινὰ σκότῃ, καὶ οἵτινες ἐν ταῖς μετὰ τοῦ Τυφωέως σχέσεσιν αὐτῶν, εἰκονίζουσι τὴν ζοφεράν θέαν τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὴν ὥραν τῆς τρικυμίας. Ὁ Τυφωεύς χαρακτηρίζεται ὡς φοβερόν, βίαιον καὶ σφοδρόν τέρας¹. Ἡ περιγραφή τῆς Θεογονίας δείκνυσιν ἡμῖν ἐν αὐτῷ ὃν ἀνάλογον πρὸς τὸν ὄφιν Ἀχι τοῦ Βέδα :

οὐ χεῖρες μὲν ἄαπτοι, ἐπ' ἰσχύϊ ἔργματ' ἔχουσαι,
καὶ πόδες ἀκάματοι κρατεροῦ θεοῦ· ἐκ δὲ οἱ ὤμων
ἦν ἑκατὸν κεφαλαὶ ὄφιος, δεινοῖο δράκοντος,
γλώσσησι δνοφερῇσι λελιχμότες, ἐκ δὲ οἱ ὄσσαν
θεσπεσίης κεφαλῇσιν ὑπ' ὀφρύσι πῦρ ἀμάρυσσε·
πασέων δ' ἐκ κεφαλῶν πῦρ καίετο δερκομένοιο,
φωναὶ δ' ἐν πάσῃσιν ἔσαν δεινῆς κεφαλῇσι
παντοίῃν ὅπ' ἰεῖσαι, ἀθέσφατον· ἄλλοτε μὲν γὰρ
φθέγγονθ' ὥστε θεοῖσι συνιέμεν, ἄλλοτε δ' αὐτε
ταύρου ἐριβρύχew, μένος ἀσχέτου, ὄσσαν ἀγούρου,
ἄλλοτε δ' αὐτε λέοντος ἀναιδέα θυμὸν ἔχοντος,
ἄλλοτε δ' αὖ σκυλάκεσσιν εἰοικότα, θαύματ' ἀκοῦσαι,
ἄλλοτε δ' αὖ ροίζεσχ', ὑπὸ δ' ἤχεεν οὔρεα μακρά².

Ὁ ποιητὴς φροντίζει ὁ ἴδιος νὰ μεθερμηνεύσῃ τὰς εἰκόνας ταύτας, λέγων, ὅτι ἐκ τοῦ Τυφωέως προέρχονται οἱ ὕγροὶ ἄνεμοι, οἱ τρικυμιώδεις ἄνεμοι οἱ ἀντιτασσόμενοι εἰς τοὺς κανονικοὺς ἀνέμους :

οἷ γε μὲν ἐκ θεόφιν γενεή, θνητοῖς μέγ' ὄνειαρ.
οἱ δ' ἄλλοι μαψαῦραι ἐπιπνεῖουσι θάλασσαν·
αἱ δὴ τοὶ πίπτουσαι ἐς ἡεροειδέα πόντον,
πῆμα μέγα θνητοῖσι, κακῇ θύουσιν ἀέλλῃ·
ἄλλοτε δ' ἄλλῃ ἄεισι, διασκιδνᾷσι τε νῆας,
ναύτας τε φθείρουσι· κακοῦ δ' οὐ γίγνεται ἄλκῃ
ἀνδράσιν, οἱ κείνησι συνάντωνται κατὰ πόντον·

Τὰ τέκνα λοιπὸν τοῦ Τυφωέως εἶναι οἱ σφοδροὶ ἄνεμοι, αἱ θύελλαι, οἱ αἰφώνες, ὧν τὴν ὀρμητικότητα δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ ἡ ἱκανότης τῶν ναυτικῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ γῆν ἐνέργεια αὐτῶν εἶναι φοβερά·

¹ Θεογον. 307.

² Θεογ. 823—835.

αἱ δ' αὖ καὶ κατὰ γαῖαν ἀπείριτον, ἀνθεμόεσσαν,
ἔργ' ἔρατὰ φθείρουσι χαμαιγενέων ἀνθρώπων,
πιμπλεῦσαι κόνιός τε καὶ ἄργαλέου κολοσυρτοῦ¹

Πάντων τῶν δεινῶν τούτων ποιητῆς εἶναι ὁ Τυφώεως, ὁ τερατώδης τοῦ λαίλαπος δαίμων.

Τὸ δὲ τοῦτο ἔχει ἐνίοτε διάφορον χαρακτῆρα ἐκείνου, ὃν ὑπεδείξαμεν ἐν ταῖς μυθολογικαῖς παραδόσεσιν. Ἡ λέξις τυφῶν ἐσθμαινεν ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων τὸν ἀνεμοστρόβιλον ἄμα καὶ τὴν στροφάλιγγα. Ἐξ οὗ καὶ ὁ Τυφάων ὑπελείφθη ὅτε μὲν τὸ τέρας, οὗ ἡ ὑγρὰ πνοὴ καταιγίζεται εἰς τρικυμίας, ὅτε δὲ ὁ γίγας, οὐτινος ἡ ἐμπρηστικὴ πνοὴ διαφεύγει τὸν κρατῆρα τῶν ἡφαιστείων. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην, εἶναι ὁ υἱὸς τῆς Γαίας καὶ τοῦ Ταρτάρου²:

ὀπλότατον τέκε παῖδα Τυφωέα Γαῖα πελώρη
Ταρτάρου ἐν φιλότῃ διὰ χρυσέην Ἀφροδίτην.

Κεραυνοβοληθεὶς ὑπὸ τοῦ Διὸς, ἐκπέμπει ἐκ τοῦ κατακαέντος σώματος αὐτοῦ χειμάρρους φλογῶν:

. . . . πολλὴ δὲ πελώρη καίετο γαῖα
ἄτμῃ θεσπεσίῃ καὶ ἐτήκετο, κασσίτερος ὥς
τέχνη ὑπ' αἰζηῶν ὑπὸ τ' εὐτρήτου χροάνοιο
θαλφθεὶς, ἥε σίδηρος, ὅπερ κρατερώτατός ἐστιν,
οὔρεος ἐν βήσσησι δαμαζόμενος πυρὶ κηλέῳ
τήκεται ἐν χθονὶ δίῃ ὑφ' Ἡφαίστου παλάμησιν.
ὥς ἄρα τήκετο γαῖα σέλα πυρὸς αἰθομένοιο³

Αἱ εἰκόνες αὗται τῆς πυριφλεγούς ἐνεργείας τῶν ἡφαιστείων καμίνων ἐξηγοῦνται δι' ἀρχαίων παραδόσεων σχετικῶν πρὸς τὸν Τυφωέα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι⁴ τὸ σῶμα τοῦ τέρατος εἶναι προσδεδεμένον ὑπὸ τὴν γῆν τῶν Ἀριμίων, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν κατακεκαυμένην Φρυγίαν⁵. Ὡς πρώτην αὐτοῦ διαμονὴν ὁ Πίνδαρος ἀποδίδει αὐτῷ τὸ περίφημον ἄντρον τῆς Κιλικίας. Βραδύτερον ὁ μῦθος τοῦ Τυφώεως ἐκ τῆς Ἑλλάσσανος Ἀσίας ὁρμώμενος μετηνέχθη ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ τὴν Σικελίαν.

¹ Θεογ., 874 καὶ ἐφ.

² Θεογ., 821.

³ Θεογον., 861 καὶ ἐφ.

⁴ B, 782.

⁵ Στράβ., ΙΓ', σ. 628. Διόδ. Ε', 74.

ἔκτοτε ἡ ὑπόγειος αὐτοῦ διαμονή ἦτο ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς ἡφαιστειώ-
δους χώρας τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ Βεσουβίου εἰς τὴν Αἴτναν :

. νῦν γε μὰν ταί θ' ὑπὲρ Κύμας ἀλιερκές ὄχθαι
Σικελία τ' αὐτοῦ πιέζει στέρνα λαχνάεντα· κίων δ' οὐρανία συνέχει,
νιφόεσσ' Αἴτνα, πάνετες χιόνος ὀξείας τιθήνα·
τᾶς ἐρεύγονται μὲν ἀπλάτου πυρὸς ἀγνόταται
ἐκ μυχῶν παγαί· ποταμοὶ
δ' ἀμέραισιν μὲν προχέοντι ῥόον καπνοῦ
αἰθῶν· ἄλλ' ἐν ὄρφναισιν πέτρας
φοῖνισσα κυλινδόμενα φλόξ ἐς βαθεῖ-
αν φέρει πόντου πλάκα σὺν πατάγῃ·
κεῖνο δ' Ἀφαίστοιο κρουνοὺς ἐρπετὸν
δεινοτάτους ἀναπέμπει· τέρας μὲν θαυμάσιον προσ-
ιδέσθαι, θαῦμα δὲ καὶ παρεόντων ἀκοῦσαι ¹

Ὁ διπλοῦς οὗτος τοῦ Τυφωέως χαρακτήρ ὁ ἀλληλοδιαδόχως πα-
ραστήσας ἐν μὲν τῷ μέσῳ τῆς ἀτμοσφαίρας τὴν ἀτμώδη πνοὴν τῶν
τρικυμιδῶν ἀνέμων, ὑπὸ δὲ τὴν γῆν τὴν καπνίζουσαν τῶν ἡφαιστειῶν
πνοὴν, εὗρηται καὶ ἐν ἄλλοις τέρασι συχνάκις ἐνουμένοις αὐτῷ. Ἡ
ἐν τῇ Θεογονίᾳ ἀναφερομένη ὡς σύζυγος αὐτοῦ Ἐχιδνα, ἦτο ἀρχικῶς
τὸ μελανόπτυχον τῆς καταγίλδος νέφος, τὸ συχνάκις συγκρινόμενον
πρὸς ὄφιν ἐν τῇ ἀρίᾳ μυθολογίᾳ, ὅπερ εἶναι ὁ φυσικὸς τοῦ λαίλαπος
σύντροφος. Αἱ πολλαπλαῖ αὐτοῦ ὄψεις εἶναι αἱ ὑπὸ τῶν νεφῶν παρι-
στανόμεναι ἅμα τῇ προσεγγίσει τῆς τρικυμίας :

. θεῖην κρατερόφρον' Ἐχιδναν,
ἥμισυ μὲν νύμφην ἐλικώπιδα, καλλιπάρηον,
ἥμισυ δ' αὐτὲ πέλωρον ὄφιν, δεινόν τε μέγαν τε,
αἰόλον ὠμηστήν, ζαθέης ὑπὸ κεῦθεσι γαίης ²

Ἄλλ' ὡς ὁ σύζυγος αὐτῆς Τυφωεύς, ἡ Ἐχιδνα κατῆλθεν ἐκ τῶν
ἀτμοσφαιρικῶν χωρῶν εἰς τὰς ὑπογείους· ὡς αὐτὸς κατέστη γῆινον
τέρας κατοικοῦν μακρὰν τῶν θεῶν καὶ τῶν θνητῶν βαθύ τι σπήλαιον
ὑπὸ τὴν χώραν τῶν Ἀρμιλίων, ἧς προσωποποιεῖ τὰ ἡφαιστειώδη φαι-
νόμενα. Κατὰ τοῦτο εἶναι ἡ θυγάτηρ τῆς Γαίας καὶ τοῦ Ταρτάρου ³,
ὅπως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς σημασίαν, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ

¹ Πίνδ. Πυθ., Α', 15 καὶ ἐφ.

² Θεογ. 297.

³ Ἀπολλόδ. Β', 1, 2.

Χρυσάωρος καὶ τῆς Ὠκεανίδος Καλλιρρόης¹, ἥτοι τῆς ἀστραπῆς (τοῦ ἥρωος μὲ τὸ χρυσοῦν ξίφος) καὶ τῶν ἐκ τοῦ κόλπου τῆς θαλάσσης ὑψουμένων ἀναθυμιάσεων, ὅπως σωρευθῶσιν ἐν τῷ οὐρανῷ εἰς νέφη τῆς καταιγίδος.

Τοιαύτη καὶ ἡ Χίμαιρα, θυγάτηρ τοῦ Τυφωέως καὶ τῆς Ἐχίδνης, ἥς ἡ ἀρχὴ ἐκ Λυκίας προερχομένη ἦτο γνωστὴ παρὰ τοῖς Ἕλλησι κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους². Καὶ ἡ Χίμαιρα, ἦτο τὸ πρῶτον θεότης τῶν καταιγίδων τοῦ χειμῶνος, οὗτινος τὸ ὄνομα (χειμῶν) ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ῥίζαν³ τέρας φοβερόν, φονευθὲν ὡς τὰ ὅμοια αὐτῷ ὑπὸ τινος ἡλιακοῦ ἥρωος ἐν Λυκίᾳ καλουμένου Βελλεροφόντου. Ἡ ἀμαιμάκετος Χίμαιρα παρίστατο εἰς τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν ὑπὸ φοβεράν μορφήν. Ἡ κεφαλὴ αὐτῆς καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος ἦσαν λέοντος, τὸ κάτω μέρος δράκοντος, κατὰ δὲ τὸ μέσον ἦτο αἰξ (χίμαιρα) λεπτομέρεια ἐξηγουμένη διὰ τῆς ἐτυμολογίας, ἣν ἐποιοῦν οἱ Ἕλληνες ἐκ τοῦ ζῴου, οὗ τὸ ὄνομα ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ ἑαυτῆς, δηλαδὴ τῆς νέας αἰγὸς (χίμαιρα)⁴. Ἄλλ' ἐν ᾧ τὰ ζωικὰ ταῦτα σχήματα ἀνεκάλουν τὰ τρομερὰ καὶ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα τῆς χειμερινῆς καταιγίδος, αἱ φλόγες, αἷς ἐξερέυγετο ὁ φάρυγξ τῆς Χιμαίρας, ἦσαν εἰκὼν τῆς ἀστραπῆς καὶ τοῦ κεραυνοῦ τοῦ διαπερῶντος τὰ νέφη. Ἡ εἰκὼν αὕτη, ἀποδοθεῖσα βραδύτερον εἰς τὰς ἡφαιστειώδεις ἐκρήξεις, μετεμόρφωσε τὴν Χίμαιραν εἰς χθόνιον τέρας, κατοικοῦν ὡς ὁ Τυφωεύς καὶ ἡ Ἐχίδνα τὰ βάθη τοῦ ἐδάφους τῆς Λυκίας⁵, ὅπερ ἀνατρέπει διὰ τῶν κινήσεων καὶ καλεῖ διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων τῆς πνοῆς αὐτοῦ.

Εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Τυφωέως ἀνήκουσιν ἔτι αἱ Ἀρπυιαι, αἱ παραδόσεις τινὲς ἐπίστευον θυγατέρας αὐτοῦ. Ἡ σημασία αὐτῶν εἶναι σαφής. Αἱ Ἀρπυιαι εἶναι αἱ ἄρπαγες, αἱ συνεπιφέρουσαι καὶ καταστρέφουσαι τὸ πᾶν ἐν τῇ μανιώδει τοῦ λαίλαπος πνοῇ. Παρ' Ὀ-

¹ Θεογ. 288—295.

² Ἰλιάδ. Ζ, 179. Π, 328.

³ Ἡ Χίμαιρα εἶναι ἡ αἰξ ἡ ἐνὸς χειμῶνος ἡλικίαν ἔχουσα: χειμάρρους, ὁ ὑπὸ τῶν βροχῶν τῆς καταιγίδος ἐξογκούμενος χεῖμαρρος. Βλ. τὰς ὑπὸ τοῦ Max Müller σημειούμενας ἐτυμολογίας, Zeitschr. f. vergl. Sprachf. XIX, σ. 43.

⁴ Ὑπῆρχεν ἡφαιστειόν τι καλούμενον Χίμαιρα ἐγγὺς τῆς Φασήλιδος ἐν Λυκίᾳ (Πλ. Φυσ. Ἰστ., II, 236, V, 100, ἐκδ. L. Jahn, συλλ. Teubner). Στράβ. ΙΔ', σ. 665).

μήρῳ τῶν Ἀρπυιῶν τις, ἡ Ποδάργη, μιγεῖσα τῷ Ζεφύρῳ τίκτει τοὺς ἀώκεις ἱππούς» τοῦ Ἀχιλλέως, οἵτινες «ἄμα πνοιῇσι πετέσθην»¹. Παρ' Ἡσιόδῳ εἶναι οἱ ὀρμητικοὶ δαίμονες τῶν θαλασσίων τρικυμιῶν. Κατὰ τὸν ποιητὴν ἀδελφὴ αὐτῶν εἶναι ἡ Ἴρις, τὸ οὐράνιον τόξον τὸ λάμπον κατὰ τὴν καταιγίδα. Ἐγεννήθησαν δὲ ἐκ τοῦ Θαύμαντος καὶ τῆς Ἠλέκτρας, ἥτοι ἐκ τῶν θαυμασίων φαινομένων τῆς ὑπὸ τοῦ οὐρανίου φωτός καταυγαζομένης θαλάσσης². Ἐνεκὰ τῶν φονικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τρικυμίας ἐνομισθῆσαν ὡς θεότητες τοῦ θανάτου. Οἱ ναυτικοί, ὧν ἡγνύουν τὴν τύχην, οἱ μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν μὴ ἐπανερχόμενοι, συνηντῶντο κατὰ τὸν πλοῦν αὐτῶν καὶ ἡρπάζοντο ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν. Οὕτως ὁ Τηλέμαχος, ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ὀδυσσεύς, οὗτινος ἡγνύει τὴν τύχην, λέγει ὅτι ἀναμφιβόλως ἡρπάγη ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν³. Ὡσαύτως κατὰ τινὰ παράδοσιν τῆς Ὀδυσσεύς αἱ Ἀρπυιαὶ εἶναι τέρατα ἀναρπάσαντα αἴφνης τὰς θυγατέρας τοῦ Πανδάρεω, ὅπως παρὰ τὸν Διόδωρον αὐτὰς εἰς τὰς στυγνὰς Ἑρινῦς⁴. Ἐπὶ τοῦ περιφήμου μνημείου τῆς Λυκίας, τοῦ φερωνύμου αὐτῶν, παρίστανται κατὰ τὸ τρομερὸν ἔργον αὐτῶν ὡς ἀρπακτικὰ πτηνὰ ἔχοντα κεφαλὴν ἀνθρωπίνην. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Βιργίλιος συνέχεεν αὐτὰς πρὸς τὰς Ἑρινῦς καὶ ἔθηκε παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ὀρκου μετὰ τῶν Γοργόνων καὶ τῆς Χιμαίρας. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ τύπος τῶν Ἀρπυιῶν κατέστη ἐπὶ πλέον εἰδεχθῆς καὶ ἀποτρόπαιος. Τέρατα, ὡς ὁ ἄνεμος, ἔχουσι τὴν παρθενικὴν αὐτῶν ὄψιν ὠχρὰν ἐκ τῆς πείνης· τὸ πτηνοειδὲς σῶμα αὐτῶν εἶναι ὠπλισμένον διὰ μακρῶν ὀνύχων, προωρισμένων, ὅπως ἀρπάζωσι τὰς λείας, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ κορέσωσι τὴν αἰωνίαν λαίμαργίαν αὐτῶν. Ὡς οἱ γῦπες ἐνσκήπτουσι καὶ παταγωδῶς κρούουσαι τὰς πτέρυγας κατέρχονται ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὅπως καταβροχθίσωσι τὰς διὰ τοὺς ἀνθρώπους παρασκευασθείσας τροφάς, εἴτε ὅπως ῥυπάνωσιν αὐτὰς ῥίπτουσαι ὕλην τινὰ δυσώδη⁵. εἰκὼν αἰσθητὴ τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τῆς λαίλαπος, τῆς καταστρεφούσης τὸν θερισμόν, ἀποσπώσης τοὺς καρπούς, τροφὴν τῶν ἀνθρώπων, ἅτινα ἀλλοιώνει καὶ φθείρει καταπνίγουσα

¹ Ἰλ. δ. II, 450.

² Θεογ. 265.

³ Ὀδύς. A, 241.

⁴ Ὀδύς. Γ, 66, 77.

⁵ Αἰσχ. Εὐμέν. 50. Ὑγίν. Μῦθ. 14. Βιργ. Αἰν. III, 216. Ὁβιδ. Μεταμ. VII, 4. Fast. VI, 132. Valer. Flacc. IV, 428 καὶ ἐφ.

αὐτὰ διὰ τῶν χειμάρρων τῆς βροχῆς. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην αἱ Ἄρπυιαι σπουδαῖον διαδραματίζουσι πρόσωπον ἐν τινι ἐπισοδείῳ τοῦ μύθου τῶν Ἀργοναυτῶν. Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν ἄλλως δὲν ἠλλοιώθη ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας. Ἐὰν ἡ Κελαινὴ ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου κορυφαία τοῦ ἀποτροπαίου χοροῦ τῶν Ἀρπυιῶν, κατέχουσα οὕτω τὰ πρωτεῖα, ἅτινα δὲν ἀνῆκον αὐτῇ πρότερον, τὰ μεταγενέστερον εἰς τὰς συνοδοὺς αὐτῆς δοθέντα ὀνόματα Νικοδόη, Ὡκυπόδη, Ἀχολόη¹, εἶναι ἀπῆχθαις τῶν δύο ἡσιοδείων Ἀρπυιῶν, Ἀελλοῦς καὶ Ὡκυπέτης, καὶ πιστῶς εἰκονίζουσι τὴν φυσικὴν σημασίαν τῶν μελαινῶν αὐτῶν παρθένων τῆς λαίλαπος.

Πρὸς τοὺς τρικυμιώδεις ἀνέμους ἀντίκεινται οἱ κανονικοὶ ἄνεμοι, ὧν ἡ ἐνέργεια ἴσως εἶναι σφοδρά, ἀλλὰ δὲν εἶναι διὰ τοὺς ἀνθρώπους οὔτε μάλιστα οὔτε κατὰπληξίς. Οἱ ἄνεμοι οὗτοι δὲν νομίζονται τέρατα, ἀλλ' ὄντα ἀνθρωπίνην ἔχοντα μορφήν. Τὴν γέννησιν αὐτῶν δὲν ὀφείλουσιν εἰς γιγαντιαίας καὶ ὀρμητικὰς δυνάμεις, ἀλλ' εἰς ἡρέμους θεότητας. Οἱ τέσσαρες κύριοι ἄνεμοι, οἱ μόνοι οὓς γνωρίζει ὁ Ὀμηρος², ὁ Βορέας, ὁ Νότος, ὁ Εὖρος καὶ ὁ Ζέφυρος, εἶναι κατὰ τὴν Θεογονίαν τέκνα τῆς Ἥουης καὶ τοῦ Ἀστράλου (ἀστερόεντος οὐρανοῦ)³. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ Βορέας, ὁ ἰσχυρότατος πάντων, κατέχει τὴν πρώτην θέσιν· εἶναι τὸ σαφέστατον μυθολογικὸν πρόσωπον. Ὁ Βορέας εἶναι ὁ ἐκ τῶν ὀρέων τοῦ Βορρᾶ ἐρχόμενος ἄνεμος⁴, ὁ μανιωδῶς πνέων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ὁ ποιῶν τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ δάση νὰ μυκῶνται ὁ ἀνατρέπων τὰς δρυὲς καὶ τὰς πίτυς ἐν ταῖς χαράδραις τῶν ὀρέων, ἐν ᾧ οἱ ἀνθρώποι καὶ τὰ ζῶα ῥιγοῦσιν ἐπὶ τῇ παγερᾷ αὐτοῦ πνοῇ⁵. Διαμονὴ τοῦ βασιλέως τῶν ἀνέμων εἶναι ἡ Θράκη, ἰδίᾳ δὲ τὰ Ῥιπαῖα ὄρη, ὧν τὸ ὄνομα ἀναμνησκει τὴν σφοδρότη-

¹ Ἀπολλόδ. Α, 9, 24 Serv. ad Aen. III, 209.

² Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ (Η, 1—24) ὁ Αἴολος εἶναι βασιλεὺς, εἰς ὃν οἱ θεοὶ ἐδώρησαν τὴν δύναμιν τοῦ κατηρεμεῖν καὶ ταρασσεῖν τοὺς ἀνέμους κατὰ βούλησιν. Ἀλλὰ παρ' Ἑλλήσι δὲν κατέχει τὴν θέσιν, ἣν ἐκτήσατο βραδύτερον ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ μυθολογίᾳ τοῦ βασιλέως καὶ πατρὸς τῶν ἀνέμων.

³ Θεογ. 378. Ἐνταῦθα ὁ Εὖρος καλεῖται Ἀργέστης· εἶναι ὁ δυτικὸς ἄνεμος ὁ λευκαίνων, ὁ ὁδηγῶν τὰ λευκὰ νέφη ἐπὶ τοῦ κυανοῦ τοῦ οὐρανοῦ.

⁴ Βορέας = Φορέας, παράγεται ἐκ τοῦ ὄρος. G. Curtius, Griech. Etym. σ 348, ἐκδ. 5η.

⁵ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 506.

τα¹, τὰ δὲ σπήλαια περιέχουσι καὶ ἀπολύουσι τὴν πνοὴν αὐτοῦ. Ἐκεῖ ὁδηγεῖ τὴν παρθένον Ὀρειθυίαν ἀρπαγεῖσαν ἐκ τῶν ὄχθων τοῦ Ἰλίου. Ἐκεῖ πάντοτε ἐπανέρχεται ἐκ τῶν ταχέων καὶ σφοδρῶν δρόμων αὐτοῦ. Αἱ ἐξελλίξεις τοῦ μύθου καὶ τῆς λατρείας τοῦ Βορέου εἶναι, ὡς θέλομεν ἰδῆ, ἴδιαι ἐν Ἀττικῇ. Ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῶν ἐκ ταύτης προερχομένων εἰκονίζεται συχνότερον ἢ εἰκὼν αὐτῶν. Ἡ ἀττική τέχνη δὲν παρέστηκε τὸν τύπον τοῦ Βορέου ὡς τὸν τοῦ Τυφώως δίδουσα αὐτῷ οὐρὰν ὄφως, ὡς ἐν τῇ λάρνακι τοῦ Κυψέλου². Παρέστησεν αὐτὸν ἄνδρα εὐρωστον, ὑψηλόν, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, φέροντα βαθὺν πώγωνα καὶ κόμην μακρὰν καὶ ἄτακτον· ἐπὶ δὲ τῶν ὤμων ἔφερε μεγάλας πτέρυγας, σύμβολον τῆς ὀρμητικῆς αὐτοῦ ταχύτητος³. Ἡ κεφαλὴ τοῦ αἰθηργενεὺς Βορέου, τοῦ σαίροντος τὰ νέφη, περιεβάλλετο ἐνίοτε δι' ἀκτίνων· ἰδέα ὀριζομένη προσέτι ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς νίκης τῶν υἱῶν τοῦ Βορέου κατὰ τῶν Ἀρπυιῶν⁴, ἥτοι κατὰ τῶν ἀνέμων, ὑφ' ὧν ἀμαυροῦται ὁ οὐρανὸς καὶ οὐς διώκουσιν. Ὁ Νότος, ὁ Εὐρος καὶ ὁ Ζέφυρος εἶναι ἀπλαῖ προσωποποιήσεις τῶν μεσημβρινῶν, ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν ἀνέμων. Ὁ Ζέφυρος ἀπέκτησε σὺν τῷ χρόνῳ μυθολογικὸν χαρακτήρα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ *δυσαῆς* Ζέφυρος, εἶναι ἄνεμος τρικυμιώδης· κατοικεῖ μετὰ τοῦ Βορέου τὰ ἄγρια τῆς Θράκης σπήλαια⁵. Ἀλλ' ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἔχει τὴν σημασίαν τὴν γενικῶς βραδύτερον ἀποδοθεῖσαν αὐτῷ. Εἶναι ὁ ἐλαφρὸς ἄνεμος ὁ διὰ τῆς ἡδείας αὐτοῦ πνοῆς δροσιζων τὰ Ἠλύσια πεδία, τὴν διαμονὴν τῶν μακάρων, ὁ αὐξάνων τὴν βλάστησιν καὶ ὠριμάζων τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς θαυμασίοις κήποις τοῦ βασιλέως Ἀλκίνοῦ⁶. Καθίσταται βραδύτερον ὁ ἄγγελος τοῦ ἔαρος, ὁ χαρεῖς ἐραστής τῆς Χλωρίδος, τῆς νέας βλαστήσεως, ἥτις ζωογονουμένη ὑπ' αὐτοῦ γεννᾷ τὸν Καρπὸν⁷.

Αἱ ἑαριναὶ αὖραι εἰκονίζονται προσέτι ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἑλλη-

¹ Βλ. ἔκφρασιν «Ῥιπαὶ ἀνέμων».

² Πaus. Ε', 19, 1.

³ Περὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ τύπου τοῦ Βορέου βλ. σπουδαιοτάτην τινὰ μελέτην τοῦ G. Perrot, «ἡ ἀρπαγὴ τῆς Ὀρειθυίας ὑπὸ τοῦ Βορέου» (Monum. publ. par l'assoc. des études Grecq. en France, 1874).

⁴ Πausan. Ε', 17, 4.

⁵ Ἰλιάδ. Β, 147.

⁶ Ὀδύσ. Δ, 567. Η, 119.

⁷ Ὀδύσ. Fast. 197. Serv. εἰς Burq. Eclog. 48. Ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσίνα ἦτο ἀφιερωμένος βωμὸς τῷ Ζεφύρῳ (Πaus. Α', 37, 1).

νικῆς τέχνης ὡς γυναικες ἔχουσαι σῶμα ἐλαφρόν καὶ εὐλύγιστον, ὧν τὰ ἐνδύματα κολποῦνται καὶ ἀναπτύσσονται ὡς πέπλος ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, ἣ παρίστανται μετέωροι καθήμεναι ἐπὶ κύκνων¹. Εἰς τὸ ἄθροισμα τοῦτο ἀνήκουσι Θυίη, ἡ θυγάτηρ τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ, ἣτις εἶχε βωμόν παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς χαράδρας τῶν Δελφῶν², καὶ Ὠρείθυια ἡ ἐρωμένη τοῦ Βορέου.

Ἀναλογιζόμενός τις οἶαν ἐπιδρασιν ἐξασκοῦσιν οἱ ἄνεμοι ἐπὶ τὸ κλίμα, τῆς καλλιεργίας τοῦ ἐδάφους, τῆς θαλασσοπλοίας, δὲν θὰ ἐκπλαγῇ διατὶ ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ἀπέδωκεν αὐτοῖς θεῖαν ὑπαρξιν, καὶ διατὶ οἱ ἰσχυρότατοι αὐτῶν ἦσαν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας λατρείας. Ὁ Βορέας εἶχεν ἐν Ἀθήναις καὶ Μεγάλῃ Πόλει βωμούς, ἐφ' ὧν ἔθυσον καθ' ὠρισμένον χρόνον³. μὴπως δὲν ὤφειλον εἰς αὐτὸν κατὰ τοὺς μηδικοὺς πολέμους τὴν καταστροφὴν τοῦ βαρβαρικοῦ στόλου ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου τῆς Μαγνησίας; Οἱ ἄνεμοι οἱ κατὰ βούλησιν καταστρέφοντες τὰ πλοῖα ἢ ὠθοῦντες αὐτὰ ἀκόπως εἰς τὸ τέρμα τοῦ πλοῦ, ἦσαν φοβεραὶ δυνάμεις, ὧν ἐπεζήτουν τὴν εὐνοίαν καὶ ἐξιλέουν τὴν ὀργήν. Πρὸς τοῦτο οἱ ναυτικοὶ ἐχρῶντο μαγικοῖς τύποις, ὧν ἡ ἐφεύρεσις ἀπεδίδετο εἰς τὴν μάγισσαν Μήδειαν ἢ τὸν φιλόσοφον Ἑμπεδοκλέα⁴. Ὅτε ἔμελλον ν' ἀναπετάσσωσι τὰ ἱστία, ἔθυσον ζῶα πρὸ τοῦ βωμοῦ αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ ὄνους καὶ ἵππους.

Ὁ ἵππος εἶναι ὄντως ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῶν φυσικῶν συμβόλων τῶν ἀνέμων. Γνωστὸν ὅτι οἱ κέλητες τοῦ Ἀχιλλέως εἶναι τέκνα τοῦ Ζεφύρου. Κατ' ἄλλην παράδοσιν ὁ Βορέας μετεμορφώθη εἰς ἵππον, ὅπως ἐνωθῇ πρὸς τὰς φορβάδας τοῦ Ἐριχθονίου, ἐκ δὲ τῆς γονίμου ταύτης ἐνώσεως:

... ἔτεκον δυοκαίδεκα πώλους.

αἱ δ' ὅτε μὲν σκιρτῶεν ἐπὶ ζεῖδωρον ἄρουραν,
ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θεόν οὐδὲ κατέκλων·
ἀλλ' ὅτε δὴ σκιρτῶεν ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης,
ἄκρον ἐπὶ ῥηγμῖνος ἁλὸς πολιοῖο θέεσκον⁵.

¹ Arch. Zeitung, 1858, εἰκ. 119, 2, 120, 3.

² Ἡρόδ. Ζ', 178.

³ Ἡρόδ. Ζ', 189. Πλάτ. Φαῖδρ. σ. 229, c. Πaus. Η', 36, 4.

⁴ Διογ. Λαέρτ. Η', 59, 60. Οἱ τύποι οὗτοι ἐκαλοῦντο ἀνεμοκοῖται (Ἡσύχ.) Ὁ Σιμωνίδης συνέθετο ὕμνον εἰς τὸν ἄνεμον (ἀπ. λυρ. ἑλλ. Bergk), ὅστις ἦτο ἀναμφιβόλως ἐπὶ τῆς ἐξόδου τοῦ εἴδους τούτου.

⁵ Ἰλιάδ. Υ', 223. Βιργιλ. Αἰν. VII, 808.

Αἱ ποιητικαὶ αὐταὶ εἰκόνες ἦσαν ἀναμφιβόλως ἡ ἀρχὴ δοξασίας τινός, διαδεδομένης ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βιργιλίου, δηλαδὴ τῆς γονιμότητος τῶν φορβάδων κατὰ τὸ θέρος ἕνεκα τὴν πνοῆς τοῦ ζεφύρου. Ἡ ἰσχυρὰ αὕτη γονιμοποίησις τῶν ἀνέμων συνδέεται ἄλλως πρὸς ἑτέραν ἰδέαν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἑτυμολογία τῆς λέξεως ἄνεμος καὶ τῆς λατινικῆς *animus*, τὴν φύσιν τοῦ ἀνέμου, ἥτις εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀρχαίων ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν φύσιν τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς· ἡ ψυχὴ ἦτο πνοή, ἡ δὲ πνοὴ αὕτη παρὰ τε τοῖς ζώοις καὶ τοῖς ἀνθρώποις, εἶχε πιθανόν τὴν αὐτὴν θέλαν πηγὴν πρὸς ἐκείνην, ἥς ἡ ἐνέργεια ἐξετείνετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἄψυχον φύσιν¹.

¹ Ἡ δημώδης αὕτη ἰδέα ἐξηγεῖ τὴν λατρείαν τῶν Τριτοπατόρων, θεῶν κοσμογονικῶν τῶν ἀνέμων, εἰς οὓς οἱ Ὀρφικοὶ ἀπέδιδον τὴν δημιουργίαν τῶν πρώτων ἀνθρώπων καὶ ἐνόμιζον ὡς προϊσταμένους τῆς γονίμου παραγωγικότητος τῶν παιδῶν. Βλ. Lobeck, *Aglaoph.* σ. 753-764. Welcker, *Griech. Götterlehre*, III, σ. 71-73.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΒΙΟΥ

α' Ἡ καταγωγὴ τῆς ἀνθρωπότητος

Ἡ θεογονία, καίπερ διαγράφουσα εἰκόνα ἀκριβεστάτην τῶν διαφορῶν φάσεων τῆς διαπλάσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς διαδοχῆς τῶν θείων γενεαλογιῶν, εἶναι ἐν τοσούτῳ ἀτελὲς σύστημα κοσμογονικόν. Σιωπᾷ τὰ κατὰ τὸ κύριον ζήτημα, περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ ἑλληνικὴ φαντασία ἐν τῇ περιέργῳ αὐτῆς ἐνεργείᾳ ἐζήτησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν γέννησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου δὲν ἦτο μία καὶ μόνη, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἔχῃ δογματικὸν χαρακτῆρα, ἐξ οὗ ὁ ἡσιόδευς ποιητὴς ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ¹.

Ἡ ἀρχαιοτάτη γνώμη φαίνεται ἡ παράγουσα τὸν ἄνθρωπον, ὡς καὶ πάντα τᾶλλα ὄντα, ἐκ τοῦ κόλπου τῆς φύσεως. Ἀλλὰ τίνα ἦσαν τὰ στοιχεῖα τὰ δόντα αὐτῷ τὴν ζωὴν; Αἱ περὶ τούτου πλεῖσται καὶ ποικίλαι ἀπαντήσεις ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς χώρας, ἐν αἷς ἀποκατέστησαν οἱ πρῶτοι τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι. Διὰ τοὺς κατοίκους τῶν παραλλίων καὶ τῶν νήσων ὁ Ὠκεανός, ὅστις παρ' Ὀμήρῳ εἶναι ὁ γεννήτωρ τῶν πάντων, ἐγέννησε τοὺς ἀνθρώπους ὡς καὶ τοὺς θεούς. Ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν ὑδάτων γονιμοποιουμέναις κοιλάσιν οἱ ποταμοὶ ἦσαν οἱ πρόγονοι τῶν ἐπωνύμων ἡρώων. Ἐν Ἀργολίδι Φορωνεύς, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Ἰνάχου². Ἐν Βοιωτίᾳ ὁ Ἀλαλκομενεὺς εἶναι τὸ πρῶτον ἀνθρώπινον ὄν.

εἴτε Βοιωτῖσιν Ἀλαλκομενεὺς λίμνας ὑπὲρ Καφισσίδος
πρῶτος ἀνθρώπων ἀνέσχευ³.

Ἀλλὰ συχνότερον, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς ἡπείρου, οἱ πρῶτοι ἄν-

¹ Περὶ τούτου βλ. Preller, Die Vorstellung der Alten, besonders der Griechen, von dem Ursprunge und den ältesten Schicksalen des menschlichen Geschlechts (Philologus, VII, σ. 4—60), καὶ τὴν διατριβὴν τοῦ x. Bouché-Leclercq, Placita Græcorum de origine Generis humani, 1871.

² Πaus. Β', 15, 5.

³ Ηινδ. Ἀπ. παρὰ Bergk, Δυσ. Ἑλλ. Γ', σ. 1339.

θρωποι ἐνομίζοντο ὡς τέκνα τῆς γῆς. Ἡ πρὸς τὴν αὐτοχθορίαν πί-
στις, ἡ κολακεύουσα τὴν φιλαυτίαν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, διεσπάρη
ἀνὰ πάσας τὰς κώμας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀττικῇ τὸν Ἐρεχθεά ἐγέν-
νησεν ἡ «ζεῖδωρος ἄρουρα»¹. Ἐν Ἀρκαδίᾳ «Ἀντίθεον Πελασγὸν
ἐν ὑψικόμοισιν ὄρεσσι γαῖα μέλαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητῶν γένος εἴη»².
Ἡ ἀνάμνησις τοῦ πρώτου ἀγρίου βίου τῆς ἀνθρωπότητος διὰ μέσου
τῶν σπηλαίων τῶν χρησίμων αὐτῇ ἀντὶ κρησφυγέτων διετηρήθη ἐν
τῇ ἀρχαίᾳ παραδόσει, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐγεννῶντο ἐκ τῶν βρά-
χων³, ἥτοι ἐκ τῶν ὀστέων τοῦ εὐρέος σώματος τῆς γῆς· οἱ βράχοι ἢ
οἱ λίθοι οὗτοι, ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, νέαν
παρήγαγον φυλὴν προωρισμένην ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ κα-
τακλυσμοῦ καταστραφεῖσαν. Κετ' ἄλλην γνώμην ὁ ἄνθρωπος δὲν ὤ-
φειλε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς μοναδικόν τι στοιχεῖον· τὸ ὕδωρ καὶ τὸ
χῶμα συνέπραξαν πρὸς κατασκευὴν τοῦ σώματος, ὅπερ ἀνεφύη ἀπὸ
τοῦ ἐδάφους ὡς φυτὸν ἢ ὡς βλαστὸς δένδρου⁴. Ἡ ταυτότης αὕτη τοῦ
ἀνθρωπίνου βίου πρὸς τὸν φυτικόν ἐκφράζεται καὶ ἐν τοῖς μύθοις, ἐν
οἷς παρατηρεῖ τις τὸν φλοῖον τῆς φηγοῦ καὶ τὸ στέλεχος τῶν δρυῶν
διαρρηγνύμενον, ὅπως ἐξέλθωσιν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι⁵ ἢ ὕλη γενεά,
ὡς ὁ σῖτος ἐν τοῖς κεκαλλιεργημένοις ἀγροῖς, τοῖς διὰ τῶν ὀδόντων
τοῦ δράκοντος ἐσπαρμένοις⁶.

Ἐτεραι παραδόσεις χαρακτῆρος διαφόρου ἐξαρτῶσι τὴν γέννησιν
τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ ἐκ τῆς γονιμότητος τῆς φύσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς θε-
λήσεως τῶν θεῶν. Οἱ ἀθάνατοι, λέγει ὁ Ἡσίοδος, ἐποίησαν τὴν
γενεάν τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ αἰῶνος. Ὁ Ζεὺς ἐποίησε τὴν χαλκὴν
γενεάν, τὴν τῶν ἡρώων, τὴν τοῦ σιδήρου. Ἐνταῦθα ἀληθῶς δὲν πρό-
κειται περὶ πλάσεως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ἀποδοιδομένην εἰς τὴν λέξιν
ταύτην ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, ἀλλὰ περὶ ἔργου δημιουργι-
κοῦ ἢ ἀνανεωτικοῦ. Ἄν καὶ ὁ ποιητὴς δὲν ἀναπτύσσει τὸ ζήτημα
τοῦτο, ἐκ τῆς ὕλης ὅμως οἱ θεοὶ ἔλαβον τὰ στοιχεῖα τὰ χρήσιμα αὐ-

¹ Ἰλιάδ. Β, 547.

² Ἄσιος (Παυσ. Η', 1, 4).

³ Ἀπὸ δρυὸς καὶ ἀπὸ πέτρης (Ἰλιάδ. Χ, 126. Ὀδύσ. Τ, 163).

⁴ Ἰλιάδ. Η, 99. Ὁ Πίνδαρος (ἀπ. παρ' Ἱππολ. Refut. Hæc. V, 7) καλεῖ
τοὺς Κορύθαντας, πρώτους γεννηθέντας ἐκ τῆς γῆς, δένδροφυεῖς.

⁵ Βιργ. Αἰν. VIII, 314. Juven. Sat. VI, 12. Παρ' Ἡσιόδῳ (Ἔρ. καὶ Ἡμ.
145) ἡ τρίτη γενεὰ ἐξέρχεται τῶν μελιῶν. Βλ. Λατρεία τῶν Δρυιδῶν.

⁶ Μῦθος τοῦ Κάδμου.

τοῖς πρὸς κατασκευὴν τῶν πρώτων ἀνθρώπων, ὡς βλέπομεν ἐκ τοῦ μύθου τῆς Πανδώρας. Τῇ διαταγῇ τοῦ Διὸς ὁ Ἥφαιστος μεταχειρίζεται ἄργιλον ὑδατι διαθεβρεγμένην, ὅπως κατασκευάσῃ τὸ σῶμα τῆς πρώτης γυναικός· εἶτα δίδει αὐτῇ

... σθένος, ἀθανάτοις δὲ θεοῖς εἰς ὧπα εἴσκειν
παρθενικῆς καλὸν εἶδος, ἐπήρατον.

Κοσμηθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ὠραῖσθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Ὠρῶν ἡ Πανδώρα δίδεται τῷ Ἐπιμηθεῖ¹. Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ μύθῳ τῶν Δύο Ἀδελφῶν, Νούμ, ὁ οὐράνιος καλλιτέχνης, ὁ θεὸς κεραμοποιός, κατασκευάζει νεάνιδα ἐξ-αἰσίας καλλονῆς, ἥτις προσφέρεται ὡς σύζυγος τῷ Βατού². Ἄν καὶ ὁ μῦθος τῆς Πανδώρας φαίνεται ξένης καταγωγῆς, ἐκτῆσατο ὅμως ἐν Ἑλλάδι ἴδιον χαρακτήρα. Ὁ Ἡσίοδος ἀποδίδει αὐτῇ σημασίαν ἠθικὴν καὶ σατυρικὴν ὠρισμένην. Ἡ πρώτη γυνὴ εἶναι τὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους δοθὲν ὀλέθριον δῶρον, ὅπως τιμωρήσῃ αὐτοὺς διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Προμηθεὺς γενομένην κλοπὴν τοῦ πυρός. Ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἐμφάνισις αὐτῆς εἶναι τὸ σημεῖον πάντων τῶν δεινῶν. Πρὸ αὐτῆς, ἡ ἀνθρωπίνη γενεὰ ἔζη ἄνευ πόνων καὶ ὀδυνῶν, ὅτε δὲ ἡ Πανδώρα ἀνήγειρε τὸ πῶμα τοῦ ὀλεθρίου ἀγγείου, πάντα τὰ δεινὰ διέφυγον καὶ διεσπάρησαν εἰς τοὺς θνητούς, μόνη δὲ ἡ ἐλπίς ἔμεινε δεσμῶτις³.

Τῆς διαβρόχου ἀργίλου οὐσῆς τῆς ὕλης, ἐξ ἧς ὁ θεὸς τεχνίτης κατεσκευάσε τὸ γυναικεῖον σῶμα, ὑπέθεσαν, ὅτι οὕτω κατεσκευάσθη καὶ τὸ ἀνδρικόν σῶμα. Ἀλλ' οὐδὲν ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Θεογονίας, οὐδὲ ἐν τοῖς ἀρχαίοις μνημείοις τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν ὑπαρξίν ταιαύτης παραδόσεως. Βραδύτερον μόνον ὁ Προμηθεὺς παρίσταται ἐκτελῶν τὸ ἔργον τοῦ Ἥφαιστου, συμφύρων τὸν πηλὸν τῆς γῆς, ἐξ οὗ ἐξέρχεται ὁ ἄνθρωπος· ἀλλὰ τὸ ὄν τοῦτο, εἰς ὃ ὁ εὐεργετικὸς δαίμων τοῦ πυρός δίδει τὸ σχῆμα καὶ τὴν ζωὴν, δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ ὁ πρῶτος τῆς νέας γενεᾶς, γεννηθείσης μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος· δὲν εἶναι ὁ πρῶτος τοῦ εἴδους. Ὅθεν ὁ μῦθος οὗτος δὲν λύει τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὅντως, ἐπὶ πολὺ ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐνομιζέτο ἀνεξάρτη-

¹ Ἡσιόδ. Ἔρ. καὶ Ἡμ. 60 καὶ ἐφ.

² Βλ. τὴν μετάφρασιν τοῦ μύθου τούτου, ὑπὸ τοῦ Maspero, ἐν τῇ Revue Archéologique, Μαρτ. 1878.

³ Ἔρ. καὶ Ἡμ. στ. 90—100.

τος τῆς τῶν θεῶν. Οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι κοινὴν τὴν καταγωγὴν, λέγει ὁ Ἡσίοδος¹.

Ἐν ἀνδρῶν,
ἐν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν
ματρὸς ἀμφοτέροι·

ἔλεγεν ὁ Πίνδαρος².

Κοινὰ τῆς φύσεως τέκνα οἱ κάτοικοι τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ἔζων τὸ πρῶτον ἐν ἰσότητι· ἀπετέλουν κοινωνίαν, περὶ ἧς μαρτυρεῖ ὁ μῦθος τοῦ Ταντάλου καὶ ὁ ἀρχαῖος διαμελισμὸς τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου ἐν Μηκῶνῃ³. Γενόμενοι κατ' ἀρχὰς δεκτοὶ ἐν ταῖς ἐπιμιξίαις τῶν θεῶν οἱ ἄνθρωποι ἀπεδιώχθησαν αὐτῆς ἕνεκα τῶν σφαλμάτων εἰς ἃ παρέσυρεν αὐτοὺς ἡ οἴσῃς καὶ ἡ βία αὐτῶν. Ὑποδεέστεροι τῶν ἀθανάτων καταστάντες, τρέμοντες ἔκτοτε ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν, ἦσαν ἄλλοτε οἱ συνοδοὶ αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοί. Ἀληθὲς εἶναι, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπωνύμων ἡρώων καλοῦνται «υἱοὶ θεῶν», ἀλλ' οὐδαμῶς ἐκ τῆς προσηγορίας ταύτης πηγάζει, ὅτι οἱ θεοὶ ἔπλασαν τὸν ἄνθρωπον. Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἦρως, κατὰ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, ἔχει δύο ἅμα θεῖους γονεῖς, οἱ θεοὶ δὲν θὰ ἐγέννων θνητὰ τέκνα, ἐὰν μὴ τὸ ἀνθρώπινον γένος προὔπηρχεν. "Οθεν πάντες οἱ ἄνθρωποι δὲν κατάγονται ἐκ θεῶν, τινῶν δὲ μόνον ἡ καταγωγή ἀνέρχεται εἰς πατέρα ἀθάνατον ἢ οὐρανίαν μητέρα· οὗτοι εἶναι οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ βασιλεῖς, οἱ ἄρχοντες τῶν λαῶν, οἷς ἀνήκει ἡ ἰσχύς, ἐν ᾧ τὸ χυδαῖον πλῆθος ἐγεννήθη ἐκ τῆς γῆς, τῆς ὀρυὸς ἢ τῆς πέτρας⁴.

Ἡ μυθολογικὴ ἱστορία τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπότητος πληροῦται ὑπὸ τινος μεγάλου γεγονότος, οὗτινος ἡ παράδοσις διηγωνίσθη παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς καὶ τῆς σημιτικῆς φυλῆς. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι κατακλυσμὸς τις, ὅστις ὅλως σχεδὸν κατέστρεψε τοὺς πρώτους ἀνθρώπους. Δύσκολον ν' ἀποφανθῶμεν ἐὰν ἡ παράδοσις αὕτη ἀναλογεῖ πρὸς πραγματικότητα ἢ ἐὰν ἔχῃ μυθολογικὸν χαρακτῆρα⁵. Ἐν τῇ Πίγ-Βέδα, ὁ μέγας ἀρχαῖος κατακλυσμὸς φαίνεται

¹ Ἐρ. καὶ Ἡμ. στ. 108.

² Νεμ. Σ', 1.

³ Θεογ. 535. Μηκῶνῃ εἶναι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς Σικυῶνος.

⁴ Bouché - Leclercq, ἔνθ. ἀν. σ. 19.

⁵ Βλ. A. Maury, ἄρθρ. Déluge ἐν τῇ Encyclopédie moderne. Butmann, Ueber den mythos der Sūnaflūth. F. Nevé, La tradition indienne du dé-

συγχεόμενος πρὸς τὰ κοινὰ τῆς καταιγίδος καὶ τῶν συνεχῶν βροχῶν φαινόμενα τὰ ἐπόμενα αὐτῶ. Ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ κρούει διὰ τοῦ κεραυνοῦ τὰς μελαίνας κατοικίας, ἔνθα κλείονται οἱ Ἀσουράς, σχίζων τὰ νέφη καὶ πληρῶν τὴν γῆν διὰ τῶν περιεχομένων ἐν αὐτοῖς ὑδάτων. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς πυρολάτραις, ὁ βεδικὸς μῦθος μετετράπη εἰς γεγονὸς ἱστορικόν. Κατὰ τὴν Ζιένδ - Ἀθέσταν, ὁ Τασχτέρ καὶ οἱ Ἰξέδς ἔρριψαν τοσαύτην βροχὴν ἐπὶ τῆς γῆς, ὥστε αὕτη ἐκαλύφθη μέχρι ὕψους ἀνθρώπου, πάντα δὲ τὰ κακὰ ὄντα ἐθανατώθησαν¹. Ὅθεν τὰ ὕδατα ἐπέμψθησαν ὑπὸ πᾶν θεῶν, ὅπως τιμωρήσωσι τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων, — ἔννοια ἠθικὴ ἐλλείπουσα ἀπὸ τοῦ χαλδαϊκοῦ μύθου τοῦ Εἰξούθρου, ἐπανευρισκομένη δὲ ἐν τῇ Βίβλῳ καὶ ἐν πολλαῖς ἀφηγήσεσι τοῦ κατακλυσμοῦ. Αἱ ἀφηγήσεις αὗται ἐκ συμφώνου καταδεικνύουσιν ἡμῖν μικρὸν ἀριθμὸν ἀνθρώπων διαφυγόντων τὸν κατακλυσμὸν ἢ ἀπλοῦν ζευγος, ὅπερ θαυμασίως σωθὲν διὰ τῆς θείας προστασίας κατέστη ἡ ρίζα τῆς νέας γενεᾶς. Ἡ ἑλληνικὴ περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ παράδοσις προέρχεται πιθανῶς ἐξ ἀσιατικῶν, γενομένων φυσικῶς ἐπιχωρίων ἐν χώραις, οἷα ἡ Θεσσαλία, ἥς ἡ εὐρεῖα κοιλάς ἦτο ἄλλοτε κεκαλυμμένη ὑπὸ ὑδάτων, ἢ ἡ Βοιωτία, ἥς ἡ λεκάνη κατακλύζεται ὑπὸ τῶν πλημυρῶν τῆς Κωπαΐδος.

Ἐν Θεσσαλίᾳ ἐβασίλευεν ὁ Δευκαλίων, υἱὸς τοῦ Προμηθέως, σύζυγος τῆς Πύρρας, ὅτε ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ τὴν μοχθηρὰν γενεὰν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Ὅπως διαφύγῃ τὴν θεομηνίαν ὁ Δευκαλίων, τῇ συμβουλῇ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κατεσκεύασεν ἀνάτιον, ὃ ἐπλήρωσε διὰ πάντων τῶν χρησίμων, καὶ ἐπέβη μετὰ τῆς συζύγου². Ὁ Ζεὺς ἤνοιξε τοὺς οὐρανίους καταρράκτας, τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ἐκαλύφθη ὑπὸ ὑδάτων, οἱ ἀνθρωποι ἀπώλοντο. Ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας καὶ ἐννέα νύκτας τὸ ἐπιζῶν ζευγος ἐφέρετο ἐπὶ τῶν ὑδάτων τὴν δεκάτην πρωΐαν προσωρμίσθησαν ἐπὶ τῆς Ὀρθρουοῦ, κατ' ἄλλας δὲ παραδόσεις ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἢ ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἀθω³. Ἐκεῖ τῆς βροχῆς καταπαυσάσης, καὶ τῶν ὑδάτων ἀρξαμένων νὰ κατέρχωνται, ὁ Δευκαλίων ἐξῆλθεν εἰς τὴν γῆν, καὶ προσέφερε θυσίας εἰς τὸν Δία Φύξιον (προ-

luge dans sa forme la plus ancienne. George Smith, *The chaldean account of Genesis*. (Londres, 1870), F. Lenormant, *Les premières civilisations* t. I.

¹ Maury, *Relig. de la Grèce*, I, σ. 91—92.

² Ἀπολλόδ. Α', 7, 2. Ὁβιδ. *Μεταμ.*, I, 260 καὶ ἐφ.

³ Ὑγίν. *Μῦθοι*, 153, Σχόλ. Πινδ. Ὀλυμπ. Θ', 64. Serv. Virg. *Eclog.* VI, 41

στάτην τῶν φυγάδων). Ὁ θεὸς ὃν ἐπεκαλέσαντο ἀποστέλλει εὐθὺς τὸν Ἑρμῆν, ὅπως ὑποσχεθῇ τῷ Δευκαλίωνι, ὅτι ἡ πρώτη εὐχὴ αὐτοῦ θὰ εἰσακουσθῇ. Παρεκάλεσε τὸν Δία νὰ ἀναπλάσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἐν Φωκίᾳ ἔλεγον, ὅτι ὁ Δευκαλίων καὶ ἡ Πύρρα προσῆλθον εἰς Δελφούς, εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Θέμιδος, πρὸς ἣν τὴν αὐτὴν ἀπηύθυναν αἴτησιν. Ἡ θεὰ ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, ὅτι ἐὰν ᾔθελον νὰ ἐπαναγάγῳσιν εἰς φῶς νέους ἀνθρώπους, ἔπρεπε νὰ καλύψωσι τὸ πρόσωπον καὶ νὰ ῥιψῶσιν ὀπίσω αὐτῶν τὰ ὅσῃ τῆς μητρὸς αὐτῶν. Ἐνόησαν τὸν χρησμόν, καὶ καλύψαντες τὴν κεφαλὴν, ἔρριπτον ὀπίσω τῶν ὤμων αὐτῶν λίθους ἀποσπωμένους ἐκ τῆς γῆς. Οἱ παρὰ τοῦ Δευκαλίωνος ῥιφθέντες μετεμορφοῦντο εἰς ἄνδρας, οἱ δὲ ὑπὸ τῆς Πύρρας εἰς γυναῖκας¹. Ἐν Βοιωτίᾳ ἔλεγον, ὅτι ὁ κατακλυσμὸς συνέβη ἐπὶ Ὠγύγου, ἀνδρὸς αὐτόχθονος, πρώτου βασιλέως τῆς χώρας. Ὁ Βοιωτικὸς οὗτος κατακλυσμὸς ἔχει βεβαίως βάσιν τινὰ πραγματικότητος. Αἱ ἀφηγήσεις αἱ ἀναφέρονται περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν καὶ περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας Ἐλευσίνος παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Κωπαίδος, αἱ περὶ τοῦ πῶς ὁ Ἡρακλῆς ἐνέφραξε τὰς ὑπογείους ἐξόδους², ἐξ οὗ ἔρρεε τὸ ὕδωρ τοῦ Κηφισοῦ, ὅπως τρέψῃ αὐτὰς πρὸς τὴν θάλασσαν, εἶναι ἀναμφιβόλως ἐπίμονος ἀνάμνησις ἀρχαίου τινὸς κατακλυσμοῦ, ὃν ἡ γεωλογικὴ κατάστασις τῆς Βοιωτίας δύναιται νὰ ἐξηγήσῃ. Καὶ εἰς ἄλλους τόπους τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶσι διαφοραὶ τῆς ἀφηγήσεως περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ. Ἐν Μεγάρῳ ὁ ἐπώνυμος ἥρως τῆς χώρας Μέγαρος, υἱὸς τοῦ Διὸς, διέφυγε τὸν κατακλυσμὸν καταφυγὼν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν Γερανείων, ἔνθα κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ὠδήγηθη ὑπὸ τῶν φωνῶν τῶν γεράνων³. Ἐν Δελφοῖς πολλοὶ τῶν κατοίκων ἐσώθησαν ἀκολουθοῦντες τοὺς ὠρυγμοὺς τῶν λύκων, οἵτινες ὠδήγησαν αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κλιτύων τοῦ Παρνασσοῦ, ἔνθα βραδύτερον ἵδρυσαν τὴν

¹ Βλ. τὴν Λιθουανικὴν παράδοσιν τὴν ἀναφερομένην παρὰ Grimm. (Deutsche Mythol., I, 545, ἐκδ. γ') καὶ Hanusch (Slawische Myth. σ. 235). Ἐν Λιθουανίᾳ ἔν μόνον ζευγὸς διέμεινεν, ἀλλὰ τόσον γεροντικόν, ὥστε δὲν ἤλπιζον νὰ γεννήσωσιν ἐκγόνους. Ὅτε οἱ δύο οὗτοι γέροντες εἶδον πλησιάζον τὸ τέλος αὐτῶν, ὠλοφύροντο οἰκτρῶς. Τότε ὁ Πράμ' Ζίμας (ὁ κύριος τοῦ παντός) ἔπεμψεν αὐτοῖς πρὸς παρηγορίαν τὸ οὐράνιον τόξον, τὸ ὁποῖον συνεβούλευσεν αὐτοὺς νὰ χορεύωσιν ἐπὶ τῶν ὁσῶν (βράχων) τῆς γῆς. Ἐπήδησαν ἐνάκις, ἐξ οὗ ἐγεννήθησαν ἐννέα ζεύγη, πρόγονοι τῶν ἐννέα Λιθουανικῶν φυλῶν.

² Πaus. Θ', 38, 7.

³ Πaus. Α', 40, 1.

πόλιν Λυκώρειαν⁵. Ἄλλ' ὁ πανταχοῦ διαδοθείς μῦθος τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐδέσποζε πασῶν τῶν μυθικῶν παραδόσεων. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ, διὰ νέων ἐπλουτίσθη λεπτομερειῶν ληφθειῶν ἐκ τῶν παραδόσεων τῆς Ἀσίας, αἵτινες συχνότατα ἀναμνησκουσι τὴν βιβλικὴν ἀφήγησιν⁶.

Ἡ ἐπιρροή τῆς Ἀσίας ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καταφαίνεται ἔτι ἐν τοῖς μύθοις τῶν αἰώνων, ἀναλογοῦσα πρὸς τὸν τῶν τεσσάρων Γιουγκᾶς παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς. Ἐν ᾧ ἡ ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου ἐν τῷ Προμηθεΐ ἀσπαστὴ γενομένη παράδοσις παριστᾷ τὴν πρώτην τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασιν ἀγρίαν καὶ δυστυχῇ, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναπτυσσόμενος μῦθος ὑποθέτει τοῦναντίον ὅτι τὸ ἀπόλυτον εὖ εἶναι καὶ ἡ ἐντελής εὐτυχία ἀνῆκον τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις. Εὐκόλως ἐρμηνεύεται ἡ καταγωγή τοῦ μύθου⁷. Καταπονηθέντες ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν τοῦ παρόντος βίου, ἐποφθαλμιῶντες τὴν εὐδαιμονίαν χωρὶς νὰ δύνανται νὰ ἀπολαύσωσιν αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι παρατήρησαν ἐν τῇ ἀνιάτῳ ταύτῃ ἐπιθυμία τὴν ἀνάμνησιν, τὸ ὄνειρον καλλιτέρου παρελθόντος⁸ ἐφαντάζοντο, ὅτι ἡ δυστυχὴς κατάστασις αὐτῶν ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα καταπτώσεως. Αἱ ἐπαλλήλως καταστρεφόμεναι καὶ ἀντικαθιστάμεναι ὑπ' ἄλλων γενεαὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς μεταβατικῆς περιόδου, χαρακτηρίζονται ἐν Ἑλλάδι διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν μετάλλων, ἅτινα ἐρμηνεύουσι τὴν συνεχῶς ἐλαττουμένην ἀξίαν αὐτῶν. Ὁ χρυσός, τὸ λαμπρότατον καὶ πολυτιμότερον πάντων, σύμβολον τῆς λάμψεως καὶ τῆς χαρᾶς τοῦ βίου, χαρακτηρίζει τὴν πρώτην ἀνθρωπίνην γενεάν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, σύγχρονοι τῆς βασιλείας τοῦ Κρόνου,

ὥστε θεοὶ δ' ἔζων ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες,
νόσφιν ἄτερ τε πόνων καὶ οἰζύος· οὐδὲ τι δειλὸν
γῆρας ἐπῆν, αἰεὶ δὲ πόδας καὶ χεῖρας ὁμοῖοι
τέρποντ' ἐν θαλίῃσι κακῶν ἔκτοσθεν ἀπάντων·
θνήσκον δ' ὡς ὕπνω δεδμημένοι· ἐσθλὰ δὲ πάντα
τοῖσιν ἔην· καρπὸν δ' ἔφερε ζεῖδωρος ἄρουρα
αὐτομάτῃ, πολλόν τε καὶ ἄφθονον· οἱ δ' ἔβελημοι
ἥσυχαι ἔργ' ἐνέμοντο σὺν ἐσθλοῖσιν πολέεσσιν⁹.

⁵ Παις Ι', 6, 2.

⁶ Πλούτ. Πότερα τῶν ζώων φρονιμ. ΙΓ', σ. 969 α. Λουκ. Περὶ τῆς Συρ. Θεοῦ 12.

⁷ Βλ. J. Girard, *Sentiment religieux en Grèce*, σ. 99 καὶ ἐφ. ἐκδ. 6'.

⁸ Ἡσιόδ. Ἔρ. καὶ Ἡμ. στ. 111—120.

“Οτε ἡ πρώτη αὕτη γενεὰ ἐξηφανίσθη, ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Διὸς δαίμονες εὐεργετικοί, εἶδη ἀγγέλων φυλάκων, περιερχομένων ἐπὶ τῆς γῆς, κεκαλυμμένων ὑπὸ νεφῶν, ἐπαγρυπνούντων ἐπὶ τῶν θνητῶν, ὧν παρτηροῦσι τὰς καλὰς ἢ κακὰς πράξεις καὶ ἀμείβουσι τὰς ἀρετάς.

Οἱ ἄνθρωποι τῆς δευτερᾶς γενεᾶς, οἱ τοῦ ἀργυροῦ αἰῶνος, εἶνα πολὺ ὑποδεέστεροι τῶν πρώτων:

ἀλλ' ἑκάτὸν μὲν παῖς ἔτεα παρὰ μητέρι κεδνῇ
 ἐτρέφετ' ἀτάλλων, μέγα νήπιος, ὃ ἐνὶ οἴκῳ·
 ἀλλ' ὅτε ἀνθῆσειε καὶ ἥβης μέτρον ἴκοιτο,
 παυρίδιον ζώεσκον ἐπὶ χρόνον, ἄλγε' ἔχοντες
 ἀφραδίης· ὕβριν γὰρ ἀτάσθαλον οὐκ ἐδύναντο
 ἀλλήλων ἀπέχειν, οὐδ' ἀθανάτους θεραπεύειν
 ἤθελον, οὐδ' ἔρδειν μακάρων ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς,
 ἢ θέμις ἀνθρώποισι κατ' ἤθεα. τοὺς μὲν ἔπειτα
 Ζεὺς Κρονίδης ἔκρυψε χολούμενος, σῦνεκα τιμὰς
 οὐκ ἐδίδουν μακάρεσσι θεοῖς οἱ Ὀλύμπου ἔχουσιν.
 αὐτὰρ ἐπεὶ καὶ τοῦτο γένος κατὰ γαῖα κάλυψε,
 τοὶ μὲν ὑποχθόνιοι μάκαρες θνητοὶ καλέονται,
 δεῦτεροι, ἀλλ' ἔμπης τιμὴ καὶ τοῖσιν ὀπηδεῖ¹.

Ἡ ἐπομένη γενεὰ καλουμένη ἡ χαλκῇ δεικνύει μᾶλλον νέαν κατὰπτωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἢ περίοδον τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἐνεθυμοῦντο ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ προηγήθη τῆς τοῦ σιδήρου, καὶ ὅτι ἐχρῶντο τούτῳ τὸ πρῶτον εἰς κατασκευὴν τῶν ὅπλων. Οἱ τῆς γενεᾶς λοιπὸν ταύτης ἄνθρωποι εἶναι ῥωμαλέοι καὶ ἰσχυροί, ἡ καρδία αὐτῶν εἶναι σκληρὰ ὡς ὁ χάλυψ, ἡ ἰσχὺς ὑπερβολικὴ·

τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἶκοι,
 χαλκῷ δ' εἰργάζοντο μέλας δ' οὐκ ἔσκε σιδήρος².

Ἡ τετάρτη γενεὰ εἶναι κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἡ τῶν ἡρώων τῶν φονευθέντων πρὸ τῶν Θηβῶν ἢ ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Τροίας· στοιχεῖον, ὅπερ ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφὴν φαίνεται ξένον τοῦ μύθου τῶν αἰώνων. Ἡ ὀρίζομένη θέσις εἰς τὸ «δικαιότερον καὶ ἄρειον» τοῦτο γένος δὲν διακόπτει μόνον τὴν φυσικὴν σειρὰν τῶν τεσσάρων κατὰ παράδοσιν μετάλλων, ἀλλὰ διαφωνεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς βαθμιαίας καταπτώσεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ὅμως πρέπει ν' ἀνα-

¹ Ἡσιόδ. "Ερ. καὶ Ἡμ. στ. 130—142.

² Ἡσιόδ. "Ερ. καὶ Ἡμ. στ. 143—155.

μνησθῇ τις, ὅτι μεταξύ τῶν συγχρόνων τοῦ Ἡσιόδου πλείστοι διέ-
τεινοντο ἔχοντες προγόνους ἥρωας τοῦ τρωϊκοῦ ἢ θηβαϊκοῦ κύκλου.
Ὅθεν ὁ ποιητὴς ἔπρεπε νὰ θέσῃ εὐθὺς πρὸ τῆς παρούσης γενεᾶς τὴν
ἡρωϊκὴν, ἥς οἱ ἔνδοξοι μῦθοι ποιηθέντες εἰς ἔπη, ἔθελγον τότε τὴν
φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων. Εὐθὺς μετὰ ταῦτα, ἡ ἀνθρωπότης ἐπανα-
πίπτει εἰς τὴν σιδηρᾶν γενεάν, εἰς ἣν ἀνήκει ὁ Ἡσιόδος, καὶ ἥς περι-
γράφει ἡμῖν τὴν ὀλεθρίαν εἰκόνα.

Ὡς συνέχεια τῶν μύθων τῶν ἀφηγουμένων τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνθρω-
πότητος, ἔπονται φυσικῶς οἱ μῦθοι τῶν θεοτήτων τῶν προϊσταμένων
εἰς τὸν φυσικὸν καὶ ἡθικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ διπλοῦς οὗτος βίος
ἐξήρτητο ἰδίᾳ διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ, ὅστις εἶναι
κοινὸς πατὴρ τῶν θνητῶν· ἀλλ' ὁ Ζεὺς ὁ ἑξασκῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἀκατά-
παυστον ἐνέργειαν δὲν ἐπεμβαίνει πάντοτε ὁ ἴδιος. Ἐν ταῖς μετὰ τῶν
ἀνθρώπων σχέσεσιν αὐτοῦ ἔχει ὡς λειτουργοὺς δευτερευούσας τινας
θεότητας, ἐχούσας ἐκάστην ἴδιον καθήκον· εἶναι αἱ τῆς γεννήσεως, τῆς
ὕψεως καὶ τῆς τύχης θεότητες.

β' Θεότητες τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ὕψεως. — Εἰλείθυια. — Ἀσκληπίος.

Αἱ ὠδῖνες αἱ συνοδεύουσαι τὴν γέννησιν τοῦ ἀνθρώπου συγκρίνονται
ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου πρὸς βέλος ὃξὺ διαπερῶν καὶ καταξέσχίζον τὸ σῶμα
τῆς ἐγκύου γυναικός. Τὸ βέλος τοῦτο λέγει ἀπρὸς εἰς μογοστόκοι Εἰ-
λείθυιαι¹. Θυγατέρες τῆς Ἥρας τῆς προστάτιδος τῶν γονίμων γάμων
θεᾶς, αἱ «μογοστόκοι» Εἰλείθυιαι, δὲν εἶναι παρ' Ὀμήρῳ ἀλλ' ἡ αἱ
προσωποποιήσεις τῶν σκληρῶν ὠδίνων, ὧν τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὴν ἔν-
νοιαν. Δὲν ἔχουσιν εἰσέτι τὸν χαρακτῆρα τῶν βοηθητικῶν θεοτήτων,
ἀλλ' εἶναι μᾶλλον ὀλέθριαι θεότητες, ὧν ἡ γυνὴ πρὸ τῆς ἐλευθερώσεως
αὐτῆς δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ τὴν φοβεράν παρουσίαν. Ἐν τῷ μύθῳ
τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος ἡ Λητώ δὲν καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν
ὠδίνων, εἰμὴ ὅτε μία τῶν Εἰλείθυιῶν κατέρχεται ἐκ τοῦ Ὀλύμπου εἰς
τὴν νῆσον Δῆλον². Εἶναι λοιπὸν αἱ ἀναγκαῖαι μάρτυρες τῆς κρίσεως
τοῦ τοκετοῦ καὶ τῆς εἰς τὸ φῶς ἐμφανίσεως τῶν τέκνων. Μετὰ τὸν
Ὀμηρον τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν θεοτήτων ἀπλοποιεῖται· περιορί-

¹ Ἡ λέξις αὕτη φαίνεται ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ εἰλέω καὶ θύω. Διάφοροι γρα-
φαὶ τοῦ ὀνόματος = Εἰλείθυια, Εἰλήθυια, Εἰλύθυια, Εἰλύθεια. Ἡ γραφή Ἐλευθώ,
ἡ ἐκφράζουσα τὴν ἐρχομένην βοήθειαν τῆς θεᾶς, εἶναι πιθανῶς σοφὴ ἐπινόησις.

² Ὑμν. Ἀπόλλ. Δηλ. 115.

ζέται εἰς ἓν μόνον πρόσωπον, τὴν Εἰλείθυιαν, θυγατέρα τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Διός, ἀδελφὴν τῆς Ἥθης καὶ τοῦ Ἀρεως¹. Κατὰ τὸν Ὀλῆνα, ἡ θεὰ αὕτη τοῦ τοκετοῦ, ἦτο μήτηρ τοῦ Ἑρωτος, ἥς τὰς μετ' αὐτοῦ σχέσεις εὐκόλως κατανοεῖ τις². Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς ἐν τῷ πρὸς τιμὴν αὐτῆς ὕμνῳ, ἀποδίδει αὐτῇ τὸ ἐπίθετον *εὐλιχος* (καλῶς κλώθουσα), συγγέων αὐτήν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Πausanias, πρὸς τὴν Μοῖραν τοῦ βίου· προσέθετο ὅτι εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ Κρόνου, ὑποδεικνύων διὰ τούτου, ὅτι τὸ ἔργον τῆς γεννήσεως ἀνέρχεται εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν τῶν εἰδῶν³. Ἐν Τεγέᾳ ἐπροσωποποιεῖ τὴν τίκτουσαν γυναῖκα: ἐπωνομάσθη *Αὐγὴ ἐν γόρᾳσι*, διότι ἡ Αὐγὴ, πρὸς ἣν εἰκαζον αὐτήν⁴, ἐγέννησε τὸν Τηλέφον γονυπετοῦσα· θέσις ὑποτιθεμένη ὡς εὐκολύνουσα τὸν τοκετόν⁵. Ἐν Αἰγίῳ τὰ ἀγάλματα παρίστων αὐτήν ἐν στάσει ἐκφραστικῇ, ἥς τὴν εἰκόνα διετήρησαν ἡμῖν τὰ νομίσματα τῆς πόλεως ταύτης (*Εἰκ.* 84). Ἡ Εἰλείθυια εἶναι ὀρθία, τὸν ἀριστερόν βραχίονα ἔχουσα ὑψωμένον, τὴν χεῖρα ἀνεωγμένην ὡς σημεῖον ἐκπλήξεως καὶ ἐνθαρρύνσεως, ἐν ᾧ διὰ

Εἰκ. 84.—Εἰλείθυια.

τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ δᾶδα, σύμβολον τοῦ φωτός τῆς ζωῆς⁶. Τὸ μακρὸν ἱμάτιον, ὅπερ ἐνταῦθα εἶναι ἐρριμμένον πρὸς τὰ ὀπίσω, ἐκάλυπτεν αὐτὴν ὅλως, ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἐπὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ξοάνων αὐτῆς⁷. Ἦτο ἴσως ἡ εἰκὼν τοῦ σκότους τοῦ καλύπτοντος τὸ παιδίον πρὸ τῆς γεννήσεως, ὡς τὸ σπήλαιον ἐν ᾧ ἐτιμᾶτο ἡ Εἰλείθυια, κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους, ἐγγὺς τῆς Κρητικῆς πόλεως Κνωσοῦ⁸. Ἐκ Κρήτης ἡ λατρεία αὐτῆς μετηνέχθη εἰς Δῆλον, ἔνθα ἐταυτίσθη πρὸς τὴν τῆς Ἀρτεμίδος, ἐξ ἥς καὶ εὐκόλως διεδόθη ἀνὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Τὸ ἰδιαίτερον ἔργον τῆς Εἰλείθυιας ἀπεδίδετο ἕκτοτε εἰς ἄλλας

¹ Θεογον. 921—922. Ἀπολλόδ. Α', 3, 1.

² Πaus. Θ', 27, 2.

³ Πaus. Η', 21, 3.

⁴ Ἡ Αὐγὴ εἶναι ἡ αὐγή, ἡ Εἰλείθυια, προϊστάται τῆς αὐγῆς τοῦ βίου.

⁵ Πaus. Η', 48, 7.

⁶ Πaus. Ζ', 23, 6. Müller-Wieseler, Denkmäler, II, ἀρ. 729.

⁷ Πaus. Α', 18, 5.

⁸ Ὀδύς. Τ, 188.

θεὰς προϊσταμένας, γενικώτερόν πως τῆς τύχης τῶν γυναικῶν. Ἡ "Ηρα, θεὸς τῆς συζύγου τύπος, ἔφερεν ἐν Ἀργολίδι καὶ Ἀττικῇ τὸ ἐπίθετον τῆς Εἰλειθυίας. Τὸ αὐτὸ ἐπίθετον ἀνήκει ὡσαύτως εἰς τὴν Ἀρτεμιν, συχνάκις παρισταμένην ὡς βοηθητικὴν θεότητα, ἀρωγὸν τοῦ τοκετοῦ¹. γεγονός ἐρμηνευόμενον ἐκ τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἐξήσκει ἡ σελήνη, κατὰ τὰς ἑλληνικὰς δεισιδαιμονίας, ἐπὶ τὸν βίον τῆς γυναικός, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν τοῦ τοκετοῦ.

Ὁ θεός, εἰς ὃν οἱ ἄνθρωποι προσήρχοντο ζητοῦντες τὴν ἀνακούφισιν τῶν σωματικῶν αὐτῶν πόνων καὶ τὴν θεραπείαν τῶν νόσων, ἦτο ὁ Ἀσκληπιός². Ἡ θρησκεία τοῦ θεοῦ τούτου φαίνεται ἐν πρώτοις ἐπιχώριος ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἐν τῇ Καταλόγῳ τῆς Ἰλιάδος, οἱ κάτοικοι τῆς Τρίκκης, τῆς Ἰθώμης καὶ τῆς Οἰχαλίας, ἔχουσιν ἀρχηγούς τὸν Ποδαλείριον καὶ Μαχάωνα, τοὺς δύο υἱούς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅστις ἄλλως χαρακτηρίζεται «λήτῃρ ἀγαθός» καὶ νομίζεται μαθητὴς τοῦ Κενταύρου Χείρωνος³. Ἀλλ' οὐδὲν ἐμφαίνει ἐν τοῖς ὁμηρικαῖς ποιήμασιν, ὅτι ὁ Ἀσκληπιός ὑψώθη ἤδη εἰς τὴν τάξιν θεότητός τινος. Δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ ἥρωας, οὗ ἡ λατρεῖα μόλις ἐξῆλθε τῶν ὁρέων τῆς Θεσσαλίας, ἅτινα ἦσαν ἡ κοιτίς αὐτοῦ. Ὁ ἰατρός τῶν θεῶν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, εἶναι ὁ Παιτῶν, καὶ οὐχὶ ὁ Ἀσκληπιός. Ἀλλ' ἐν τοῖς ὁμηρικαῖς ὕμνοις ὁ μῦθος οὗτος ἀναπτύσσεται καὶ ἐξακριβοῦται. Ἡ λατρεῖα αὐτοῦ ὀρμηθεῖσα ἐκ Τρίκκης ἰδρύθη ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τῆς Βοιωθίδος λίμνης, ἐν τῇ πλουσίῳ θεσσαλικῇ Δωτίῳ πεδίῳ, ἔνθα ἐλέγετο ὅτι ἐγεννήθη⁴. Ἐκεῖ, ἔλεγον, πατέρα ἔσχε τὸν Ἀπόλλωνα, μητέρα δὲ τὴν Κορωνίδα, θυγατέρα τοῦ Βασιλέως Φλεγύου. Ἡ γενεαλογία αὕτη δύναται ἤδη νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ. Τὰ ἱατρικὰ αὐτοῦ προσόντα προέρχονται ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ, οὗ αἱ ἀκτῖνες εὐεργετικῶς ἐπενεργοῦσιν

¹ Ἀρτεμις Εἰλειθυία καὶ Σωδίνη ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῆς Χαιρωνείας (Corp. inscr. ἀρ. 1595—98) βλ. ἀρ. 28 τῆς ἡμετέρας Recueil d'inscr. inéd. de Béotie, καὶ Ὑμν. Ὀρφ. Β', 12.

² Περὶ τοῦ θεοῦ τούτου βλ. Panofka, Asklepios und die Asklepiaden (Mem. de l'Acad. de Berlin, 1845). O. Jahn, Die Heilgötter, 1859. Welcker, Kleine Schriften, III).

³ Ἰλιάδ. Β, 735. Δ, 194, 249.

⁴ Περὶ τοῦ μύθου τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, βλ. Πίνδ. Πυθ. Γ', 8—62 καὶ Σχόλ. Ἀπολλοδ. Γ', 10, 3. Παιυσ. Β', 26. Διόδ. Δ', 74. Ὁβιδ. Μεταμ. II, 535 καὶ ἐφ.

ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καὶ ὅστις οὕτω κατέστη ὁ θεὸς τῆς ὑγίειας. Τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο ἔργον τοῦ Ἀπόλλωνος διεκρίθη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, οὗ τὸ ὄνομα δὲν ἦτο ἴσως κατ' ἀρχὰς εἰμὴ ἐπιθετον τοῦ θεοῦ¹, ὅπερ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτοῦ, ὅπως παρὰ γὰρ ἐτέραν διακριτικὴν θεότητα. Τὸ ὄνομα τῆς Κορωνίδος, μητρὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶναι τὸ τῆς κορώνης, τοῦ μακροβίου πτηνοῦ, τοῦ συμβόλου δηλ. τῆς ὑγείας· τὸ τοῦ πάππου αὐτοῦ Φλεγύου, ἀναμιμνήσκει τὴν ἰδέαν τῆς φλογὸς ἢ τοῦ πυρὸς τοῦ οὐρανοῦ. Ὅθεν ὁ Ἀσκληπιὸς ἔκ τε τῆς φύσεως τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου, φαίνεται ἀνήκων εἰς τὸν κύκλον τῶν θεοτήτων τοῦ οὐρανοῦ πυρὸς.

Τὴν ἰδέαν ταύτην ἐπιβεβαιουσι πλείους λεπτομέρειαι τοῦ μύθου αὐτοῦ. Διηγοῦντο ἐν Θεσσαλίᾳ, ὅτι ἐνῶ ἡ Κορωνίς ἔφερεν ἔτι ἐν γαστρὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἠράσθη τοῦ Ἀρχάδος Ἰσχυος καὶ παρεδόθη αὐτῷ. Ὁ θεὸς ἔμαθε τὴν ἀπιστίαν ταύτην παρὰ τοῦ προφητικοῦ κόρακος, ὃν ἐπεφόρτισε νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς ἐρωμένης αὐτοῦ. Ὅργισθεὶς διέταξε τὴν ἀδελφὴν Ἀρτεμιν νὰ φονεύσῃ τὴν Κορωνίδα, ἣτις ἔπесε βληθεῖσα ὑπὸ τῶν βελῶν τῆς θεᾶς ἐν τῇ Θεσσαλικῇ αὐτῆς κατοικίᾳ, ἐν Λακηρίᾳ². Καθ' ἣν στιγμὴν τὸ σῶμα τῆς θυγατρὸς τοῦ Φλεγύου ἦτο ἐπὶ τῆς πυρᾶς, προσδραμὼν ὁ Ἀπόλλων ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ κόλπου τῆς μητρὸς τὸ τέκνον αὐτοῦ ἡμίκαυστον. Ὅθεν ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγεννήθη ὡς ὁ Διόνυσος, ἐν τῷ μέσῳ τῶν φλογῶν ὑπὸ μητρὸς πληγείσης ὑπὸ τῆς οὐρανίας ὀργῆς³. Τὸ παιδίον παραληφθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς μετηνέχθη εἰς Πήλιον, ἔνθα ἐνεπιστεύθη αὐτὸ εἰς τὸν κένταυρον Χείρωνα, ὅστις ἀνέθρεψεν, ἐδίδαξε τὴν τέχνην τοῦ θηρεῦειν καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην. Μετ' ὀλίγον ἡ φήμη τοῦ νεαροῦ θεοῦ δὲν ἐβράδυνε νὰ διαδοθῇ ἀνὰ πᾶσαν τὴν χώραν· οὐ μόνον ἀπέδιδε τὴν ὑγίειαν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, ἀλλὰ καὶ τοὺς νεκροὺς

¹ Ὁ Preller (Griech. Myth. I, 433, ἀρ. 2) νομίζει τὸ Ἀσκληπιὸς ὅτι ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ Ἀλεξήπιος. Ἡ λέξις αὕτη ἀντιστοιχεῖ κατὰ τὴν ἔννοιαν πρὸς τὸ Ἀλεξίκακος, ἐπιθετον τοῦ Ἀπόλλωνος. Βλ. Pott, Zeitschr. f. vergl. Sprachf. VI, 401 καὶ ἐφ. καὶ τὴν ἐλάχιστην πιθανότητα ἔχουσαν ἐρμηνείαν τοῦ Welcker (Griech. Götterlehre, II, σ. 735).

² Κατὰ τὸν Ὀβίδιον (Μεταμ. II, 605) καὶ τὸν Ὑγῖνον (Ποιητ. Ἀστρον. 40) ὁ Ἀπόλλων αὐτὸς φονεύει τὴν Κορωνίδα καὶ τὸν Ἰσχυον.

³ Ὡς πρὸς τὰς ἐτυμολογίας τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, βλ. Grimm, D. Myth. 362. Cox, Mythol. of the Aryan nations, II, 33 καὶ ἐφ.

ἐπανεφέρεν εἰς τὴν ζώην. Ἄλλ' ὁ Ἄδης ὀργισθεὶς διότι ἐβλεπε διεφεῦγον αὐτὸν μέρος τῆς καταχθονίου λείας, παρεπονέθη παρὰ τῷ Δίῳ, ἢ κατ' ἄλλην ἐρμηνείαν, αὐτὸς ὁ ἄρχων τῶν θεῶν ἀνησύχησε σκεφθεὶς, ὅτι οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀπηλλάσσοντο τοῦ νόμου τῆς θνητότητος· κεραυνοβολεῖ λοιπὸν τὸν Ἀσκληπιόν, ἀλλ' ὁ Ἀπόλλων ἐκδικούμενος τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ, φονεῦει τοὺς κατασκευάσαντας τὸν κεραυνὸν Κύκλωπας, διὸ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπεδιώχθη τοῦ Ὀλύμπου ¹.

Ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἣτις κατέστη κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὸ κύριον κέντρον τῆς θρησκείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἑτέρα παράδοσις ἐκυκλοφόρει περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ θεοῦ. Κατὰ τινὰ ἐκστρατείαν τοῦ Φλεγύου εἰς Πελοπόννησον, ἡ Κορωνίς ἐγέννησε τὸν υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Ἐπιδαύρῳ. Τὸ νεογνόν, ὅπερ ἡ μήτηρ ἠθέλησε νὰ προστατεύσῃ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Φλεγύου, ἐξετέθη ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Τιθθίου (τοῦ τρέφοντος ὄρους), ὡς ὁ Οἰδίπους ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνας. Ἐκεῖ ἐτράφη ὑπὸ αἰγὸς καὶ ἐφυλάσσετο ὑπὸ κυνός, ἐν τινὶ ἀγρίῳ κρησφυγέτῳ μακρὰν παντὸς βλέμματος. Ἄλλ' ἡμέραν τινὰ ὁ ποιμὴν Ἀρεσθάνας, πλανώμενος ἀνὰ τὸ ὄρος πρὸς ἀναζήτησιν ἀποπλανηθείσης τινὸς αἰγός, ἔφθασεν ὅπου ἦτο τὸ παιδίον, ἤκουσε τοὺς κλαυθμηρισμοὺς καὶ ἠθέλησε νὰ παραλάβῃ αὐτό. Ἄλλ' ὅτε παρελάβανεν αὐτό, ἡ κεφαλὴ τοῦ νεαροῦ Ἀσκληπιοῦ ἐφωτίσθη αἴφνης ὑπὸ οὐρανίας φλογός, ἥς ἡ λάμψις ἀπεμάκρυνε τὸν πτοηθέντα ποιμένα ². Ὁ μῦθος οὗτος ὁ ἀναμιμνήσκων ἔν τισι τὸν τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Κύρου, καταδεικνύει, ὡς ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς, τὴν σχέσιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸ λαμπρὸν πῦρ τοῦ οὐρανοῦ· ἰδέα καταφαινομένη ὡσαύτως ἐκ τῶν ἐπιθέτων αἰγλάηρ καὶ ἀγλαόπης, ἅτινα ἀπέδιδον τῷ θεῷ οἱ Δωριεῖς ³.

Τρίτην παραλλαγήν τῆς ἀφηγήσεως τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ παρέχει ὁ μεσσηνιακὸς μῦθος. Ἐν Γερηνίᾳ, ἔνθα ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἀσκληπιάδου Μαχάωνος ⁴, ὡς καὶ ἐν Μεσσήνῃ παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἰθώμης, ἡ μήτηρ τοῦ θεοῦ δὲν ἐκαλεῖτο Κορωνίς, ἀλλ' Ἀρσινόη ⁵. Ἡ Ἀρσινόη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Λευ-

¹ Ἀπολλοδ. Γ', 10, 3.

² Πaus. Β', 26, 4—5.

³ Ἡσύχ. ἐν λέξει.

⁴ Στράβ. Η', 360. Πaus. Γ', 26, 9.

⁵ Πaus. Δ', 3, 2. Δ', 31, 12.

κίππου, ἀδελφὴ δὲ τῶν ὑπὸ τῶν Διοσκούρων ἀρπαγείων Ἰλαίρας καὶ Φοίβης, ὧν τὰ ὀνόματα δηλοῦσι θεότητας τοῦ φωτός. Ὅθεν οὐδόλως ἀπίθανον, ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς μετέχει τῆς ἡλιακῆς φύσεως τοῦ πατρὸς Ἀπόλλωνος καὶ ἐπροσωποποιεῖ ἐν ἀρχῇ τὸν εὐεργετικὸν ἥλιον, οὗ ἡ ἡδεῖα θερμότης ζωογονεῖ τὰς ἐξαντληθείσας δυνάμεις τῶν νοσούντων σωμάτων καὶ συντελεῖ εἰς τὴν θεραπείαν αὐτῶν.

Ἀπαξ τῆς ἀρχικῆς ταύτης τοῦ θεοῦ σημασίας ἀπολεσθείσης, οἱ Ἕλληνες δὲν εἶδον ἐν αὐτῷ ἄλλ' ἢ τὸν θεῖον ἰατρόν, τὸν θεὸν Σωτῆρα, ὡς ἀπεκάλουν αὐτόν¹. Σύμβολα αὐτοῦ ἦσαν ὁ ὄφις, τὸ προφητικὸν ζῶον². ἡ ῥάβδος, ἡ ὡς στήριγμα χρησιμεύουσα εἰς τὸν ἐπίκουρον ἰατρόν, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ· τὸ κύπελλον πλήρες σωτηρίου ποτοῦ. Συχνάκις ἔθυσον αὐτῷ ἀλέκτορα, τὸ ζωηρὸν καὶ εὐκίνητον πτηνόν, τὸ πρῶτ' ἐγειρόμενον. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπὶ τῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν νομισμάτων, εἶναι συνήθως ἀνδρὸς εὐρώστου καὶ βαθυπώγωνος, ἐν πλήρει φυσικῇ ἀναπτύξει, ἔχει δὲ πολλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν τοῦ Διός, οὗ διακρίνεται ἔκ τε τῆς εὐμενοῦς ἐκφράσεως καὶ τῶν ἡδυτέρων χαρακτηριστικῶν (Εἰκ. 85). Ὁ Ἀσκληπιὸς ἄλλως εὐκόλως ἀναγνωρίζεται ἔκ τῶν συμβόλων αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ὑπῆρχεν ἀγαλμα αὐτοῦ ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, ἔργον τοῦ Θρασυμήδους. Ὁ θεὸς παρίστατο ἐπὶ θρόνου, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς βακτηρίαν ὁμοίαν σκῆπτρῳ, τὴν δὲ δεξιὰν ἐπαναπαύων ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν δράκοντος· κύων δὲ παρακα-

Εἰκ. 85. — Ἀσκληπιός.

¹ Corp. Inscr. ἄρ. 1755, 3577, κτλ. Τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς καὶ τὸν Ἀλεξίκακον Ἀπόλλωνα ἐπεκαλοῦντο οὐ μόνον ἐν ταῖς νόσοις, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ ἐπείγοντι κινδύνῳ. Ἐκ ναυαγίου σωζόμενοι θαλασσοπόροι ἀπέδιδον αὐτῷ χάριτας (βλ. τὰς ἐν τῷ Ἀθηναίῳ, Δ', σ. 19—20, δημοσιευθείσας ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου). Ἐν ταῖς τρικυμίαις ἐπεκαλοῦντο αὐτὸν ὡς τοὺς Διοσκόρους (Ἀριστείδης, Α', σελ. 68).

² Ἐν Δελφοῖς, ὁ Δράκων Πύθων. Ἡ μαντικὴ καὶ ἡ ἰατρικὴ συχνάκις τυγ-

τέλειτο αὐτῷ¹. Νόμισμά τι τῆς Ἐπιδαύρου εἰκονιζόμενον ἐνταῦθα διέσωσεν ἡμῖν τὴν ἀνάμνησιν τῆς παραστάσεως ταύτης (Εἰκ. 86).

Εἰκ. 86.

Ἀσκληπιδεύς.

Ὅτε ἡ θρησκεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνεπτύχθη, ὁ θεὸς περιεβλήθη ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας ὑπὸ θεραπείας δαιμόνων καὶ δευτερευουσῶν θεοτήτων, ὧν τὰ ὀνόματα ἐκφράζουσι τὰς ἰδέας τῆς εὐεξίας, τῆς ὑγείας ἢ τῆς ἰάσεως ἀχώριστα ὄντα ἀπ' αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις ἡ γλυκεῖα Ἥπιόνη, ἡ σύζυγος αὐτοῦ, ἡ μήτηρ τῶν δύο Ἀσκληπιδῶν Ποδαλειρίου καὶ Μαχάονος, τῶν περιφανῶν ἱατρῶν τῶν ἡρώϊκων χρόνων. Οὐγατέρες αὐτοῦ εἶναι, Ὑγία, ἡ μειδιῶσα θεά, ἡ λαμπροὺς ἔχουσα ὀφθαλμούς², Ἰασώ, Πανάκεια, Ἀΐγλη. Ὡσαύτως ὁ Τελεσφόρος, ὁ δαίμων τῆς ἀναρρώσεως, ὃν ἡ ἐλληνικὴ τέχνη παριστᾷ

Εἰκ. 87.

Τελεσφόρος.

ἔχοντα τὸ μὲν σῶμα κεκαλυμμένον διὰ πυκνῆς χλαίνης, τὴν δὲ κεφαλὴν δι' εἰδους τινὸς καυσίας (Εἰκ. 87).³ εἰκὼν τοῦ ἀναρρωνύοντος ἀσθενοῦς.

Ὁ ἀρχαῖος καὶ σεβαστὸς ναὸς τῆς Τρίκκης, τὰ μεταγενέστερα ἱερὰ τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς Κῶ καὶ τῆς Περγᾶμου προσεῖλκυον ἰδίᾳ τοὺς ἀσθενεῖς ἐρχομένους, ὅπως ζητήσωσι τὴν ἀνακούφισιν ἀπὸ τῶν ὀδυνῶν. Τὰ ἱερὰ ταῦτα ὑποδομήθησαν εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν πόλεων, ἐν ὑψηλαῖς καὶ ὑγιειναῖς θέσεσιν, ἐγγὺς διαυγῶν πηγῶν, ἐν μέσῳ τῶν ἱερῶν δασῶν, ὧν ἡ ὁροσερὰ χλόη ἔτερπε τοὺς ὀφθαλμούς⁴. Ἐπεστατοῦντο ὑπὸ ἱερέων, οἵτινες ἐγίγνοντο διερμηνεῖς τοῦ θεοῦ ἔξασκουντες τὴν ἱατρικὴν. Ἡ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἱατρικῆς συγχέεται ἀρχικῶς πρὸς τὴν τῶν ἱερῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἢ ἱατρικὴ ἐπιστήμη ἦτο τὸ πρῶτον μονοπώλιον τῶν ἱερατικῶν οἰκογενειῶν, αἵτινες ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν μετέδιδον τὰ μυστήρια, ἄγνωστα τοῖς βεβήλοις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρωϊαίτατα οἱ Ἀσκληπιῖδες ἐξῆλθον τῶν ναῶν, ὅπως περι-

χέονται κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Βλ. Welcker, Griech. Gött. II, 734. Ὁ ἄφρις ὁ περιοδικῶς ἀνανεῶνων τὸ δέρμα, ἦτο προσέτι σύμβολον ἀνανεώσεως.

¹ Πaus. B', 27, 2. S. Reinach, Les chiens dans le culte d'Esculape (Revue Archéol. 76ριος 1884).

² Ἀθήν. ΙΕ', 62. Corp. Inscr. ἀρ. 511.

³ Πλούτ. Ρωμ. 94. Βιτρούβ. I, 2, 20. Πaus. B', 27, 4.

ποιηθῶσι τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἐδέξαντο ἐν τῇ σχολῇ αὐτῶν μαθητὰς ξένους τῆς τάξεως αὐτῶν¹. Ἀλλ' ἡ κοινοποίησις αὐτῆς τῆς ἱατρικῆς οὐδόλως ἐκώλυσε νὰ προσέρχωνται μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ ἐλληνισμοῦ ἄθροοι, ὅπως νοσηλευθῶσιν ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις, ὧν ἡ φήμη καὶ τὸ θρησκευτικὸν γόητρον προσεῖλκυεν αὐτοὺς. Πρὶν δυνηθῶσι νὰ συμβουλευθῶσι τὸν θεὸν ἐν τῷ ἱερῷ αὐτοῦ, ὑπεβάλλοντο εἰς πολλὰς διατυπώσεις, ὧν αἱ νηστεῖαι, αἱ ἀποπλύσεις καὶ τὰ λουτρά ἦσαν ἀπλῶς ὑγιεινά, οἱ δὲ καθαρμοὶ καὶ αἱ θυσίαι εἶχον χαρακτῆρα θρησκευτικόν. Μετὰ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην εἰσῆγοντο εἰς τὸν ναόν, ὅπως διανυκτερεύσωσιν εἴτε ἐπὶ τοῦ δέρματος τοῦ ζώου², ὅπερ ἔθυσαν, εἴτε ἐπὶ κλινῶν παρὰ τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀσκληπιοῦ κειμένων³. τοῦτο ἦτο ἡ κατάκλισις. Ἐκεῖ ἐν τῇ σιγῇ καὶ τῷ ἡμίφωτι τοῦ ἱεροῦ, ἐν ᾧ ἔβλεπον τοὺς οἰκουροὺς ὅφεις ἐξελισσόμενους ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἐν ᾧ ἐνόμιζον ὅτι ἔβλεπον ἐγγὺς αὐτῶν τὸν θεὸν παρόντα, ἡ φαντασία αὐτῶν ζωηρῶς ἀφηρπάζετο. Διαρκούντος τοῦ ὕπνου ὁ θεὸς ἐπεφαίνετο αὐτοῖς κατ' ὄναρ ἢ προσήγγιζεν αὐταῖς, ὅπως ὑποδείξῃ τὰ φάρμακα, δι' ὧν θὰ ἐθεραπεύοντο. Τὴν ἐπιούσαν διηγούντο ὅτι εἶδον καὶ ἤκουσαν εἰς τοὺς ἱερεῖς, αἵτινες μεθρημῆνευον τὰ ὄραματα καὶ ἐπέβαλον τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ διαταχθεῖσαν νοσηλείαν. Οἱ θεραπευόμενοι ἀνῆρτων εἰς τὸν ναόν ἀφιερῶματα⁴, ἔρριπτον χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα ἐν τῇ ἱερᾷ πηγῇ, καὶ ἐνεχάραττον ἐπὶ στηλῶν, μετὰ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, τὴν νόσον καὶ τὰ φάρμακα τὰ θεραπεύσαντα αὐτοὺς. Ἐν Ἐπιδαύρῳ οὐκ ἦν περιφερὲς λευκοῦ λίθου καλούμενον Θόλος περιελάμβανε μέγαν ἀριθμὸν τῶν μνημείων τούτων⁵, ὧν ἡ σπουδὴ δὲν ἦτο ἀνωφελὲς

¹ Βλ. τὸ ἄρθρον Ἀσκληπιεῖον ἐν τῷ Dictionnaire des Antiquités τῶν Daremberg καὶ Saglis.

² Τὸ ζῶον τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τῶν προσερχομένων ἐκ τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι ὅτε μὲν ὤς, ὅτε δὲ κριός (Bulletin de Correspondence Hellénique, 1878, σ. 70).

³ Τελευταῖον εὐρέθη μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀφιερωμάτων τούτων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ταῖς ἐνεργηθείσαις ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως. Βλ. περὶ τούτου σπουδαίαν διατριβὴν τοῦ κ. P. Girard, μέλους τῆς Γαλλικῆς σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῷ Bulletin de Correspondence Hellénique, 1878, σ. 65 καὶ ἐφ. καὶ 419 καὶ ἐφ. Inventaire de l'Asclépieion, ἰδίᾳ δὲ τὴν πραγματείαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως: L'Asclépieion d'Athènes, d'après de récentes découvertes (Paris, Thorin. 1884).

⁴ Πausan. B' 27.

εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς πρακτικῆς ἱατρικῆς. Ὁ Ἱπποκράτης συνεβουλεύθη ἐν Κῶ τὰ πολύτιμα ταῦτα ἀρχεῖα¹, Πλίνιος δὲ ὁ πρεσβύτερος παρέλαθεν ἐξ ὁμοίας ἐπιγραφῆς συνταγὴν κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ὄψεων². Ἡ θρησκεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰ καὶ μεγίστην περιεῖχε δεισιδαιμονίαν καὶ ἀγυρτίαν, ἔσχεν ὅμως μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς.

Ἄλλως ἐν τοῖς ἱεροῖς τούτοις παρείχετο ἅμα τοῖς νοσοῦσιν ἡ γαλήνη τοῦ πνεύματος καὶ ἡ φυσικὴ εὐμάρεια. Πλὴν τοῦ καθαροῦ ἀέρος, τῶν δροσερῶν ὑδάτων καὶ τῶν σκιάδων, πολλαὶ ἄλλαι ὑγιεῖναι διασκεδάσεις παρείχοντο αὐτοῖς. Ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Ἀσκληπείου ὑπῆρχε στάδιον καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου οἰκοδομηθὲν μεγαλοπρεπὲς θέατρον³. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ὁ αὐτοκράτωρ Ἀντωνῖνος κατέστησεν ἔτι μᾶλλον εὐαρεστότερον τὸν ἱατρικὸν τοῦτον σταθμὸν διὰ τῆς κατασκευῆς βαλανείου· ἐκόσμησεν αὐτὸν ἐγείρας νέους ναοὺς καὶ ἀφιερῶσας καλλιτεχνήματα καὶ ἀγάλματα. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο ἐννέα μετὰ τὰ Ἰσθμια ἡμέρας πενταετηρικοὶ μουσικοὶ καὶ γυμνικοὶ ἀγῶνες⁴, ὧν ἡ λαμπρότης προσεῖλκυε πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἄπειρον θεατῶν πλῆθος. Ὡσαύτως ἐτελοῦντο ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ ἐν Κῶ⁵. Τὸ σύνολον τοῦτο τῶν τέρψεων καὶ τῶν ποικίλων ἡδονῶν ἔσχεν εὐάρεστον ἐπίδρασιν ἐπὶ τινὰς νόσους.

Ὅτε ἡ Ἑλλὰς παρεδέξατο τὰ Αἰγυπτιακὰ θρησκευτά, ὁ Ἀσκληπιὸς εὗρεν ἀντίζηλον τὸν Σέραπιν, ἔχοντα ὡσαύτως ἱατρικὰς ιδιότητας. Ἰχνη τῆς διαδοχῆς ἢ τῆς ἐπιδόσεως τῶν θρησκειῶν ἀπαντῶσιν ἐν Περγάμῳ, ἐν Ἑρμιόνῃ τῆς Ἀργολίδος, καὶ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας⁶. Ἀλλ' αἱ ὀλίγαι εἰδήσεις αἱ παρεχόμεναι ἡμῖν περὶ τούτου ὑπὸ τῆς ἐπιγραφικῆς δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι τὸν Ἀσκληπιὸν ὄντως ἐξεθρόνισεν ὁ Σέραπις. Ἐκ τῆς μοναδικῆς εὐνοίας, ἣς ὁ αἰγύπτιος θεὸς ἐγένετο ἀντικείμενον ἀπὸ τῆς βασιλείας Πτο-

¹ Στράβ. ΙΔ', 2, 19.

² Ἱστορ. φυσ. Β', 24, L. Jahn.

³ Πaus. ἐνθ. ἀν.

⁴ Πλάτ. Ἰων. ἐν ἀρχ. Σχόλ. Πινδ. Νέμ. Γ', 145. Πaus. Β', 26, 7. Corp. Inscr. Gr. 1068. 1124, 1515 κτλ.

⁵ Βλ. ἐπιγραφὴν τινὰ ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ O. Rayet ἐν τῇ Revue archéolog. (1872).

⁶ Βλ. τὰς Inscriptions inédites de Béotie, σ. 5. (Archiv. des Missions. 2e série t. IV).

λεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου εἰκάζομεν μόνον, ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ Σέραπις διεφιλονίκησε καὶ ἀφῆρεσεν ἀπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μέρος τῶν πιστῶν.

γ' Θεότητες τοῦ ἡθικοῦ βίου.

Τὸ ζήτημα τῆς τύχης εἶναι τοσοῦτον ἀρχαῖον ἐν Ἑλλάδι, ὅσον καὶ αἱ πρῶται τοῦ πολιτισμοῦ πρόοδοι. Ἀναγινώσκων τις τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀπαντᾷ συνεχῶς παρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Διὸς, τὰ ὀνόματα ἀφηρημένης τινὸς δυνάμεως, οὐχ ἥττον τοῦ ἄρχοντος τοῦ κόσμου ἐξόχου, τὰ ὀνόματα τῆς τύχης: Αἶσα καὶ Μοῖρα. Ἡ ἐτυμολογία διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι ἡ ἔννοια τῶν δύο τούτων λέξεων εἶναι ἡ αὐτή. Ἡ Αἶσα παράγεται ἐκ τοῦ ἴσος, σημαίνουσα ιδέαν τινὰ ἰσότητος. Ἡ Μοῖρα ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἡ λέξις μέρος βρίζαν, ὑπονοοῦσα τὴν ιδέαν τοῦ μερισμοῦ. Αἱ δύο αὗται λέξεις δὲν ἔχουσι πάντοτε θρησκευτικὴν ἔννοιαν. Παρ' Ὀμήρῳ ἀπαντῶσιν ἐκφράσεις τοιαῦται: *Ληϊδὸς αἶσα* (μέρος λαφύρων), λαφύρων ἐξ ἴσου διανεμομένων, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἢ *ἐλπίδος αἶσα* (μέρος ἐλπίδος). Ἐὰν ἐκλάβωμεν τὴν συνήθη ἔννοιαν τῶν λέξεων τούτων πρὸς τὰς ὁμηρικὰς ιδέας περὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων, εὐκόλως θ' ἀνεύρωμεν τὴν σημασίαν. Ἡ Αἶσα καὶ ἡ Μοῖρα, δὲν εἶναι ἕτερόν τι ἢ τὸ «μέρος», ὅπερ διδεται ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ ἐρχομένῳ εἰς τὸν κόσμον, ἡ μοῖρα ἢ λαχοῦσα αὐτῷ, ἡ ποικιλία τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν τῶν ἀποτελούντων τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ, τὸ δὲ μέρος τοῦτο δύναται νὰ εἶναι εὐτυχὲς ἢ δυστυχές. Ἐκ τούτου καὶ ἡ λέξις *μοῖρα* ἀπαντᾷ ἐνίοτε παρ' Ὀμήρῳ ἐκφράζουσα τὴν ιδέαν τῆς εὐτυχίας, συχνότερον δὲ σημαίνει τὴν τύχην ἐκάστου ἀνθρώπου, τὸ σύνολον τοῦ βίου μετὰ τῆς ἐναλλάξ ἐπερχομένης χαρᾶς καὶ λύπης, ἰδίᾳ δὲ μετὰ τῆς ἀναγκαίως ὀρισμένης διαρκείας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ἡ θνησιμότης εἶναι μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ *μοῖρα* δύναται ὡσαύτως νὰ ἐκφράζῃ τὴν ιδέαν τοῦ θανάτου. Ἀλλὰ τότε ἡ ἀφηρημένη αὕτη ἔννοια ζωογονεῖται, λαμβάνει σάρκα, καθίσταται πρόσωπον, θεότης. Ἡ Μοῖρα εἶναι τότε ἡ ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλαβὴς θεότης, ἥς πάντες οἱ γεννώμενοι δὲν δύνανται νὰ διαφύγωσι τὰ ἰσχυρὰ κτυπήματα. Παριστάμεθα λοιπὸν εἰς τὴν γέννησιν θεότητος, γεννηθείσης ἐκ τινος ἀφηρημένης ἐννοίας. Ὄντως ὁ μῦθος τῶν Μοιρῶν, ὡς θέλει ἀναπτυχθῇ βραδύτερον, δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν τῇ γενέσει αὐτοῦ παρ' Ὀμήρῳ. Ὅ,τι ὑπερέχει ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ἅ,τι ἰδίᾳ ἐκφράζει ὁ

ποιητής διὰ τῆς λέξεως μοῖρα, εἶναι ἡ ἀφρηρημένη ἰδέα τῆς τύχης. Ἡ Μοῖρα εἶναι τὸ ἀναπόφευκτον μέρος ἐκάστου ἀνθρώπου, ἡ ἀκαταμάχητος ἀνάγκη ἡ ὠθοῦσα αὐτὸν πρὸς τὸ ὀλέθριον τέρμα τῆς ὑπάρξεως¹.

Ἡ ἰδέα τῆς μοίρας δὲν ὑπεδύθη μυθολογικὴν μορφήν εἰμὴ εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς συνθέσεως τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἡ τυφλὴ δύναμις ἡ ὡς κυρία διαθέτουσα τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ ὀρίζουσα τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ παρίσταται διὰ μιᾶς μόνης θεότητος, ἀποσυνετέθη εἰς τρία πρόσωπα καὶ παρήγαγε σύμπλεγμα τριῶν ἀδελφῶν. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ² εἶναι θυγατέρες τῆς Νυκτός. Καλοῦνται Κλωθώ, Λάχεσις, Ἄτροπος. Κλωθώ (ἡ κλώθουσα) ἐκφράζει τὴν ἀκαταμάχητον σύνδεσιν τῶν ἐν τῷ νήματι τῆς ζωῆς γεγονότων. Λάχεσις, τὴν μοῖραν ἥτις ἔλαχε τῷ ἀνθρώπῳ. Ἄτροπος δὲ τὴν ἀδυσώπητον ἀνάγκην τῆς τύχης. Ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἄρχεται ἀπὸ τοῦ λίκνου καὶ περατοῦται εἰς τὸν τάφον. Προΐστανται πρῶτον εἰς τὴν γέννησιν³. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ σχετίζονται πρὸς τὴν Εἰλείθειαν⁴, πάρεδρον αὐτῶν, ἡ πρὸς τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην⁵. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον σχετίζονται ἐνίοτε μετὰ τοῦ Προμηθέως, νομιζομένου πλάστου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους⁶. Ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ βίου ὁ γάμος σημειοῖ στιγμὴν μοιραίαν, εἶναι ἡ ἀρχὴ σειρᾶς δυστυχῶν ἢ εὐτυχῶν γεγονότων, ἅτινα κατὰ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, ἐξήρτητο ἐκ τῶν τριῶν ἀδελφῶν τῶν προΐσταντων τῆς τύχης. Αἱ μεμνηστευμέναι πρὸ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν ἔθυσον ταῖς Μοίραις, ὡς καὶ τῇ Τελείᾳ Ἡρᾷ καὶ τῇ Ἀρτέμιδι⁷. Αἱ θεότητες αὗται ἔχουσι σπουδαιότητα εἰς τὰς ἐνώσεις τῶν ἀθανάτων. Αὗται ἔψαλλον τὸν ὕμνον τοῦ Ὑμεναίου, ὅτε ἡ Ἡρὰ εἰσῆλθεν εἰς τὴν κοίτην τοῦ ἄρχοντος τοῦ Ὀλύμπου⁸ καὶ παρέστησαν εἰς τοὺς γάμους τῆς Θέτιδος καὶ τοῦ Πηλέως, μετὰ τῶν Μουσῶν, τῶν Ὠρῶν καὶ τῶν Χαρίτων. Ἀλλ' ἰδίᾳ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν δεσπάζει κατὰ τὸν θάνατον. Ὁ

¹ Ἐνταῦθα δὲν θέλομεν μελετήσῃ τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς Μοίρας πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ Διός, ὅπερ εἶναι μᾶλλον θεολογικὸν ἢ μυθολογικόν.

² Στ. 217.

³ Πλάτ. Συμπ. σ. 206 d. Πaus. Η', 21, 2.

⁴ Πίνδ. Νέμ. Ζ', 1, Ὀλυμπ. ΣΤ', 41.

⁵ Ἡ Οὐρανία Ἀφροδίτη ἐνομιζέτο ἐν Ἀθήναις, ὡς ἡ πρεσβυτάτη τῶν Μοιρῶν (Πaus. Α', 19, 2).

⁶ Ὑγίν. Ποιητ. Ἀστρον. Β', 15.

⁷ Πολυδ. Ὀνομ. Γ', 38.

⁸ Ἀριστοφ. Ὀρν. 1731 καὶ ἐφ.

ἄνθρωπος, ὅταν ἐπιστῇ ἡ τελευταία αὐτοῦ ἡμέρα, βλέπει αὐτὰς προσ-
ερχομένας, ὅπως ἀποκόψωσι τὸ νῆμα τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Εἶνε ἀληθές ὅτι
παρ' Ὀμήρῳ δὲν παρεμβαίνουνσιν ἀμέσως εἰς τὰς μάχας, ὅπως κατα-
στρέψωσι τοὺς μαχητάς· ὄργανα αὐτῶν εἶναι τὰ δόρατα καὶ τὰ ἀκόν-
τια. Ἀλλ' ἐν τῷ ἱσιοδεῖφ ποιήματι τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους,
ἀθροίζονται παρὰ τὰς Κῆρας καὶ καθίστανται ὡς ἐκείναι, θεότητες τοῦ
βιαίου θανάτου¹. Ὁ χαρακτήρ οὗτος προσεγγίζει αὐτὰς πρὸς τὰς
Ἑρινῦς², αἵτινες ἄλλως εἶναι ὡσαύτως μοιραῖαι θεότητες, ὡς ἐπιτί-
πτουσαι καὶ καταδιώκουσαι τοὺς ἐγκληματίας, ὧν ἡ ἀνέφυκτος τιμω-
ρία ἦτο ἀνατεθειμένη αὐταῖς.

Πλὴν τούτου αἱ Μοῖραι ἔχουσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὑψηλο-
τέραν σημασίαν. Ἡ μετὰ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ σχέσις αὐτῶν σαφῶς
καταφαίνεται παρ' Ὀμήρῳ ἕνεκα τοῦ εἰς τὸν Δία ἀποδιδόμενου ἐπιθέ-
του μοιραγέτης. Ὅθεν αἱ Μοῖραι ὑπείκουσιν εἰς τὸν θεὸν τὸν ὀδηγοῦντα
τὴν Μοῖραν, τὸν δημιουργὸν τῆς τύχης, ὅστις ἐνεπιστεύθη αὐτῇ τὸ εὐ-
γενέστατον τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀναθεῖς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς φυσικῆς καὶ
ἠθικῆς τῶν πραγμάτων τάξεως. Συχνάκις³ παρίστανται συνοδεύουσαι
τὰς Ὁρας, προσωποποιούσας τὴν κανονικὴν τῶν ὥρων τοῦ ἔτους διαδο-
χὴν. Παρ' Ἡσιόδῳ, παρὰ τὰς κοσμογονικὰς Μοίρας, θυγατέρας τῆς
Νυκτός, ὑπάρχουσιν ἕτεραι πλασθεῖσαι μεταγενέστερον ἴσως, θυγατέρες
οὐσαι τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος⁴. Ἡ ἰδέα λοιπὸν τῆς τάξεως καὶ
τοῦ νόμου, ἥτις εἶναι ἀδιάσπαστος ἀπὸ τῆς Θέμιδος, εὐρηται οὕτως
ἐν ταῖς Μοίραις, ὡς οἱ ἄνθρωποι ἐπεκαλοῦντο, ὅπως βασιλεύῃ μεταξὺ
αὐτῶν ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εἰρήνη, ἱκετεύοντες αὐτάς, ὅπως πέμψωσιν
εἰς τὴν γῆν τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν Εὐνομίαν, Δίκην, Εἰρήνην⁵. Αἱ ὀλέ-
θριαι αὗται δυνάμεις, πρὸ τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται ἡ ἀναγκαῖα
σειρὰ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ γεγονότων, γνωρίζουσι τὸ πα-
ρελθόν, ὡς βλέπουσι τὸ παρόν, καὶ κατέχουσι τὸ μυστήριον τοῦ μέλ-
λοντος. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ ἀποκαλεῖ αὐτάς θυγατέρας τῆς
Ἀνάγκης· παριστᾷ καθημένας ἐπὶ θρόνου, λευκὰ ἡμφιεσμένας καὶ
στεφάνους φερούσας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὑπομελῶδους διὰ τῆς φωνῆς

¹ Ἀσπ. Ἡρακλ. στ. 258.

² Αἴσχ. Προμ. 516. Εὐμέν. 961. Πaus. Β', 11, 4.

³ Πaus. Γ', 19, 4. Α', 40, 3. Θ', 25, 4.

⁴ Θεog. στ. 904.

⁵ Στοβ. Ἐκλογ. Α', 6. Πίνδ. Πυθ. Δ', 145.

τὴν ἁρμονίαν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν ἡ Λάχεσις ἄδει τὸ παρελθόν, ἡ Κλωθὴ τὸ παρόν, ἡ Ἄτροπος τὸ μέλλον¹. Ἡ ἰδιότης αὕτη, οὐδαμῶς οὐσα ἐπίνοια φιλοσοφική, ἥς ἔχνη ἀπαντῶσιν ἐν ταῖς δημώδεσι δοξασταῖς, ἐπιτρέπει τὴν προσέγγισιν τῶν Ἑλληνικῶν Μοιρῶν πρὸς τὰς τρεῖς Σκανδιναβικὰς Νόρνας².

Ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης ἀποτελοῦσι σύμπλεγμα τριῶν ἀδελφῶν, εἰκονιζομένων ὅτε μὲν ὡς γραιῶν, ὅτε δὲ ὡς γυναικῶν ὠρίμου ἡλικίας, ὅψεως σπουδαίας καὶ σοβαρᾶς. Ἐν τῇ ἐνταῦθα εἰκονιζομένῃ ἀναγλύφῳ (Εἰκ. 88), ἡ Κλωθὴ κάθηται κλώθουσα, ἡ

Εἰκ. 88. — Αἱ Μοῖραι.

Λάχεσις ὀρθία ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν, ὅπως σύρῃ μοῖραν τινός, ἡ δ' Ἄτροπος ἐκτυλίσσει ἐπὶ τῆς γηίνης σφαίρας κύλινδρον, ἐφ' οὗ εἶναι γεγραμμένα τὰ αἰώνια δόγματα. Συχνάκις οἱ καλλιτέχναι εἰκονίζον τὴν τελευταίαν βραχυτέραν τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς, γυναῖκα κύπτουσαν ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ γήρατος· εἰκὼν τῆς παρακμῆς τοῦ βίου, οὐτινος προΐσταται³.

Ἀνάλογος ἰδέα πρὸς τὴν τῆς Μοίρας, ἡ τῆς Νεμέσεως⁴, ἔπρεπεν

¹ Πλάτ. Πολ. Γ', σ. 617 c.

² Bl. J. Grimm, Deutsche Mythol. σ. 376—77.

³ Panofka, Aun. Inst. Arch. IV, σ. 217. Ἡ ἰδέα αὕτη ὑποδεικνύεται ἡδὴ ἐν τινὶ στίχῳ τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους, 258. Ἄτροπος οὗτι πέλεν μεγάλη θεός.

⁴ Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰδέας ταύτης ἐν τῇ ἡθικῇ καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ

ὡσαύτως σὺν τῷ χρόνῳ νὰ παραγάγῃ θεῖόν τι πρόσωπον. Ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Ἡροδότου ἡ Νέμεσις δὲν ἦτο θεά· ἦτο τὸ ἡθικὸν αἶσθημα. Τὸ αἶσθημα τοῦτο κατέχον μεγάλην θέσιν ἐν τῷ ἡθικῷ καὶ θρησκευτικῷ βίῳ τῶν Ἑλλήνων ἐξήρτηται ἐκ τινος τῶν θεμελιωδῶν παραδόσεων τῆς θεολογίας αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς ἀρχικῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου. Ἐν τῇ διανομῇ ταύτῃ, εἰ καὶ ἐπειράθῃ ὁ Προμηθεὺς νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν Δία, τὸ κάλλιστον καὶ μέγιστον μέρος ἀπεδόθη τοῖς θεοῖς· ὁ κλῆρος τῶν ἀνθρώπων συνέκειτο ἐκ πολλῶν δυστυχῶν καὶ ἐλαχίστης μίξεως ἀγαθῶν. Ἐν ᾧ ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ θεία ἰσχύς κινοῦνται ἐπὶ τινος σχεδὸν ἀπείρου σφαίρας, ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια περιορίζεται ἐν στενῇ ἐξουσίᾳ, ἣν οἱ θεοὶ αὐτοὶ ὥρισαν. Πανταχοῦ περὶ αὐτοὺς οἱ θνητοὶ συναντῶσιν ὅρια καὶ φραγμούς, ἅτινα δὲν ἐπιτρέπεται αὐτοῖς νὰ διαβῶσι. Τῶν φραγμῶν τις τούτων εἶναι ὁ ἡθικὸς νόμος· ὁ παραβαίνων αὐτὸν ἐναντιοῦται εἰς τὴν θέλησιν τῶν θεῶν καὶ διαπράττει βεβήλωσιν. Ἡ ἀντίστασις αὕτη ἐνομιζέτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὕβρις. Τὴν ὕβριν δὲ ταύτην ἀπεδοκίμαζε τὸ πρῶτον τὸ αἶσθημα τῆς νημέσεως. «Παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, λέγει ὁ κ. Tournier, ἡ νέμεσις ὀρίζει ἴσως τὸ αἶσθημα τῆς ἀποδοκιμασίας, ἀπὸ τῆς ἀγανακτήσεως τῆς προερχομένης ἐκ τοῦ ἐγκλήματος μέχρι τοῦ μυστικοῦ ψιθυρισμοῦ τῆς δυσμενείας, δι' οὗ ἐνδομύχως ψέγομεν τὰ ἐλαφρά πταίσματα. Ἐκτίθενται ἐξ ἴσου παραβαίνοντες τοὺς κανόνας τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς εὐπρεπείας οἱ μὴ ἀποτίνοντες τὸν ὀφειλόμενον σεβασμὸν εἰς τὴν ἡλικίαν, τὴν κοινωνικὴν τάξιν, τὴν δυστυχίαν, τὴν φιλοξενίαν, τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς γονεῖς, ὡς ἐκτρεπόμενοι δι' ἐπηρμένων λόγων τῆς συμπεριφορᾶς τῆς ὀφειλομένης πρὸς τὴν φιλαυτίαν τῶν ἀκουόντων αὐτοῦς. Πᾶσα ὕβρις, πᾶσα δυσαναλογία, πᾶσα ἀνωμαλία, ἐπισπᾶται τὴν προσοχὴν τῆς Νεμέσεως»¹. Παρὰ τῇ θεότητι ἡ νέμεσις δύναται ἐξ ἴσου νὰ ὀργισθῇ διὰ τὰς ἀνθρωπίνας παραβάσεις πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον, ἀλλ' ὅμως συχνάκις ἔχει ἄλλην αἰτίαν. Τὸ θέαμα ἀπείρου εὐδαιμονίας καὶ εὐτυχίας δύναται νὰ παραγάγῃ αὐτὴν. Τότε καθίσταται ζηλοτυπία, ἥτις ἐν τῇ ψυχῇ τῶν θεῶν ἔχει τοὺς αὐτοὺς καὶ τὸ πάθος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ χαρακτηρᾶς. Πᾶς ἄνθρωπος ἰσχυρὸς καὶ εὐδαίμων εἶναι εἰς τὰ ὅμματα τῶν θεῶν οὐ μόνον βέβηλος ἀντιποιοῦμενος τῶν Ἑλλήνων, βλ. ἰδίᾳ τὸ ἀξιόλογον σύγγραμμα τοῦ κ. Tournier, *Némesis et la jalousie des dieux* (Paris, Durand, 1863).

¹ Αὐτ. σ. 30.

τοῦ κράτους αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀντίζηλος, οὗ ἡ ὕψωσις φαίνεται ἀπειλοῦσα τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν. Τὸν ἀντίζηλον τοῦτον τὸν ἐπισκιάζοντα αὐτοὺς, προσπαθοῦσι νὰ καταστρέψωσιν· ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν θὰ ματαιώσωσι τὴν ὑψηλοφροσύνην καὶ θὰ ἀνατρέψωσι τὸ εὐτυχὲς αὐτοῦ οἰκοδόμημα¹.

Ὁ φόβος τῆς θείας ταύτης ὀργῆς ἦτο ἡ ἀρχὴ τῆς λατρείας, ἣν οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον εἰς τὴν θεὰν Νέμεσιν. Ἡ λατρεῖα αὕτη δὲν ἀνέρχεται εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους. Ὅταν ὁ Ἡσίοδος παριστᾷ ἡμῖν τὴν Αἰδῶ καὶ τὴν Νέμεσιν ἀγανακτούσας ἐπὶ τῷ θεάματι τῆς ἀνθρωπίνης μοχθηρίας, καλυπτομένης διὰ τῶν λευκῶν πέπλων καὶ ἐγκαταλειπούσας τὴν γῆν, ὅπως ἀνέλθωσιν εἰς τὴν κατοικίαν τῶν θεῶν², ἡ Νέμεσις δὲν εἶναι προφανῶς δι' αὐτὸν ἄλλ' ἢ ἀπλὴ προσωποποίησις τοῦ ἡθικοῦ αἰσθηματος, ἀποδοκιμαστικοῦ πάσης βίας καὶ πάσης ὑπερβολῆς. Ὡσαύτως ἐὰν ἀναγινώσκωμεν ἐν τοῖς Κυπρίοις ἔπεσιν³, ὅτι ἡ Νέμεσις ἐμίγη τῷ Δίῳ, ὅπως γεννήσῃ τὴν Ἑλένην, δὲν πρέπει νὰ ἴδωμεν ἐν τῇ μυθολογικῇ ταύτῃ γλῶσση εἰμὴ τὴν ἰδέαν τῆς οὐρανίας ὀργῆς, πηγῆς πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων δυστυχιῶν. Ἐν τινι γωνίᾳ τῆς Ἀττικῆς, ἐν Ῥαμνοῦντι, ἡ Νέμεσις ἔσχε τὸ πρῶτον ναὸν καὶ βωμούς, ἐπὶ πολὺ δὲ ἡ λατρεῖα αὐτῆς περιωρίζετο ἐν τῇ κώμῃ ταύτῃ. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φειδίου ὁ καλλιτεχνικὸς τύπος τῆς θεᾶς δὲν ἦτο εἰσέτι λίαν ὠρισμένος, ὅπως ἀγαλμὰ τι τῆς Ἀφροδίτης, ἔργον τοῦ Ἀγορακρίτου, μετενεχθῇ εἰς τὸ ἱερὸν αὐτῆς καὶ ὡς εἰκὼν αὐτῆς νομισθῇ⁴. Ἀλλὰ βραδύτερον ὁ τύπος οὗτος ὀρίζεται ἔν τε τῇ ποιήσῃ καὶ τῇ τέχνῃ. Ἀποδίδουσιν εἰς τὴν Νέμεσιν γεναολογίαν καὶ ὠρισμένα ἔργα.

Ἡ παράδοσις ἡ νομίζουσα αὐτὴν θυγατέρα τοῦ Ὡκεανοῦ⁵ ἤθελε νὰ ὑποδείξῃ, ὅτι εἶναι τοσοῦτον ἀρχαία ὅσον τὰ πρῶτα ὄντα, ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτῆς συνδέεται πρὸς τὴν τοῦ ἡθικοῦ βίου τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώ-

¹ Ἡ ἰδέα αὕτη, ἣν ἀρκούμεθα παραθέτοντες ἐναυθῶς, καὶ περὶ ἧς πλείονα ὅρα ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κ. Tournier, ἔσχεν ὡς φυσικὴν ἀκολουθίαν ἐν τῷ ἡθικῷ βίῳ, τὸ αἰσθηματὶ τῆς ἀνάγκης, τῆς μετριότητος ἐν παντὶ πράγματι, ἥτις μόνῃ ἡδύνατο νὰ καταστείλῃ τὰ φοβερά ἀποτελέσματα τῆς ζηλοτυπίας τῶν θεῶν.

² Ἐρ. καὶ Ἡμ. 197.

³ Κύκλ. ἀπ. συλλ. Didot. Θ', ἀπ. 3.

⁴ Πaus. Α', 33, 3. Πλιν. Φυσ. Ἱστορ. XXXVI, 17. L. Jahn. Περὶ τῶν ζητημάτων, ἅτινα τὰ χωρία ταῦτα ὑποκינוῦσι, βλ. τὸ ε' παράρτημα τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Tournier.

⁵ Πaus. αὐτ. Ζ', 5, 3.

πων. Ἐνίοτε εἶναι θυγάτηρ τῆς Νυκτός καὶ τοῦ Ἑρέβους¹, ὡς πᾶσαι αἱ ὀλέθριαι δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅταν μήτηρ αὐτῆς εἶναι ἡ Δίκη², εἶναι ἡ δικαία θεότης ἡ φυλάττουσα τὴν ὀργὴν αὐτῆς διὰ τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν ἀσέβειαν. Ἡ Νέμεσις συνδέεται ἄλλως φυσικῶς πρὸς τὴν Θέμιν, θεὰν τῆς παγκοσμίου τάξεως, ὡς ἐπιτετραμμένη τὴν φροντίδα νὰ καταστέλλῃ τὰς ὑπερβολὰς καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως ὀρισθέντα αὐτῷ ὅρια. Ἡ ἰδέα τῆς ἀκατασχέτου ἰσχύος αὐτῆς ἐκφράζεται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ πρὸς τὴν Ἀδράστειαν, ἣν συνέχεον μετ' αὐτῆς, καὶ ἥτις δὲν ἦτο ἄλλ' ἢ ἐπὶ-θετον αὐτῆς. Ἡ Ἀδράστεια, ἀσιατικὴ θεότης, ἐκ Φρυγίας ὁρμωμένη³, ἐσήμαινε διὰ τοὺς Ἕλληνας «τὸ ἀναπόδραστον». Ἦτο ἡ ἀνάγκη προσωποποιημένη, στενωῶς συνδεδεμένη πρὸς τὸν ὕπατον θεόν, διότι ἐν Κρήτῃ διηγοῦντο, ὅτι ἡ νύμφη Ἀδράστεια ἔθρεψε καὶ ἐξεπαίδευσεν τὸν Δία βρέφος ὄντα. Ὅθεν ἡ Νέμεσις καὶ ἡ Ἀδράστεια διήγειρον τὴν ἰδέαν τῶν βεβαίων καὶ ἀναποδράστων ἀποτελεσμάτων τῆς οὐρανίας ὀργῆς καὶ ζηλοτυπίας, ἧς ἦσαν τὰ ὄργανα.

Ἐπὶ τινων Σμυρναϊκῶν νομισμάτων αἱ δύο θεαὶ εἶναι ὁμοῦ ὄρθαι ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ γρυπῶν (Εἰχ. 89). Ἡ Ἀδράστεια ἀναγνωρίζεται ἐκ τοῦ τειχικοῦ στεφάνου τοῦ κοσμοῦντος τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, ἡ δὲ Νέμεσις φέρει ἐπὶ κεφαλῆς τὸν modium, ἀμφότεραι δὲ ἔχουσι τὴν αὐτὴν στάσιν, καὶ τὴν αὐτὴν ἐκφραστικὴν κίνησιν. Ὁ λιχανὸς τῆς δεξιᾶς χειρὸς πλησιάζει πρὸς τὸ στόμα ὑπαινιγμὸς τῆς σιωπῆς, ἣν ὁ ἄνθρωπος, εὐτυχὴς ἢ δυστυχὴς, πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν διὰ τὴν κοσμιότητα, ἣν πανταχοῦ πρέπει νὰ τηρῇ ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ, ἐὰν μὴ θέλῃ νὰ ἐπισύρῃ ἐπ' αὐτὸν τὴν φοδερὰν προσοχὴν τῆς Νεμέσεως⁴. Ἡ θέσις τοῦ βραχίονος, κυρτουμένου πρὸς τὰ ἐμπρὸς οὕτως ὥστε νὰ γίγνηται καταφανὲς τὸ μέτρον

Εἰχ. 89.

Νέμεσις καὶ Ἀδράστεια.

¹ Θεογ. 223. Πaus. Ζ', 5. Ὑγῖν. M50. Πρόλ. σ. 26 ἔκδ. Bunte.

² Μεσομήδ. Ὑμν. Νεμέσ. στ. 2 (Brunck, Analecta, II, σ. 292).

³ Ἀντίμαχ. παρὰ Στράβ. ΙΓ', 588. Ἀπόλλων. Ἀργον. Α', σ. 1116 καὶ Σχόλ. Tournier, Némésis, σ. 99 καὶ ἐφ.

⁴ Ὁ χαλινός, ὃν ἐνίοτε φέρει εἰς χεῖρας ἡ Νέμεσις, ἐκφράζει ἀνάλογον ἰδέαν.

τοῦ πήχεως, ἦτο ὁμοία προαγγελία καὶ ἀπειλή. Τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι ὄντως ἡ εἰκὼν ἐκείνου ὅπερ οἱ ζηλότυποι θεοὶ ὤρισαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν καὶ φιλοδοξίαν, καὶ ὅπερ ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ, χωρὶς νὰ καταφθάσῃ αὐτὸν ἡ πτερωτὴ Νέμεσις, οἷα παρίσταται ἐν τισι μνημείοις⁴.

Ἡ Νέμεσις εἶναι θεὰ πάντοτε ὀλεθρία. Ἐτέρα δὲ θεά, ἣν ὁ Πίνδαρος τάσσει μεταξὺ τῶν Μοιρῶν⁵, ἡ Τύχη, εἶναι τὸναντίον εὐμενεστάτη⁶. Δαψιλῶς παρέχει τὰ ἀγαθὰ αὐτῆς εἰς τὰς πόλεις καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς τεθειμένους. Ἐν τῇ Θεαγονίᾳ καὶ ἐν τῷ εἰς Δῆμητρα Ὀμηρικῷ ὕμνῳ ἡ Τύχη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ. Ἄλλ' ἡ γενεαλογία αὕτη δὲν ἐκφράζει βεβαίως εἰμὴ μέρος τῆς φύσεως καὶ τῶν εὐεργετημάτων αὐτῆς ἐκείνων, ὧν τὸ ναυτικὸν ἐμπόριον εἶναι ἡ πηγὴ διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Παρὰ Πινδάρῳ εἶναι ὑπὸ γενικωτέραν ἔννοιαν θυγάτηρ τοῦ Διός, τοῦ θεοῦ, τοῦ κυρίου δατῆρος τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου, τοῦ Διὸς Ἐλευθερίου, τοῦ σφύζοντος τοὺς ἀνθρώπους ἐν τοῖς κατεπείγουσι κινδύνοις⁷. Κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας αὐτῆς ἀπεικονίσεις εἶναι ἰδίᾳ θεὰ τῆς ἀφθονίας καὶ τοῦ πλούτου. Ἐν Θήβαις τὸ ἄγαλμα τῆς Τύχης ἔφερον ἐν χερσὶ τὸν Πλούτον⁸. Ἐν Σμύρνῃ ἦτο ἐστεμμένη διὰ τοῦ πόλου καὶ ἔφερον ἐν χερσὶ τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας⁹. Εἰς τὸ οὐσιῶδες τοῦτο σύμβολον τῆς θεότητος αὐτῆς προστετέθησαν βραδύτερον τὸ πηδάλιον (Εἰκ. 90), σύμβολον τῆς διευθύνσεως, ἣν ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τροχὸς ἡ σφαῖρα, σύμβολα τῆς κινητικῆς αὐτῆς φύσεως. Ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς αυτοκρατορίας κατέστη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ προστάτης τῶν πόλεων θεά. Ἐκάστη ἐλληνικὴ πόλις εἶχε τὴν ἰδίαν αὐτῆς Τύχην (Τύχη Πόλεως), εἰκονιζομένην ὡς γυναῖκα μεγαλοπρεπῶς ἡμφιεσμένην, κεκοσμημένην

⁴ Denkm. d. alt. Kunst. II, εἰκ. 74, ἀρ. 949. Ὁ τροχὸς, ὁ συνοδεύων ἐν ταῦθα τὴν εἰκόνα τῆς Νεμέσεως, ἀναφέρεται ἀναμφιβόλως πρὸς τὰς ἀναγκαῖας μεταλλαγὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρὸς τὸν κύκλον τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν θλίψεων, περὶ ὧν ἀναφέρει ὁ Σοφοκλῆς, Τραχ. 127.

⁵ Παρὰ Πaus. Ζ', 26, 8.

⁶ Ἡ σημασία αὕτη τῆς θεᾶς ὀρίζετο ἐνίοτε διὰ τοῦ ἐπιθέτου Ἀγαθῇ. Ἡ Ἀγαθὴ Τύχη εἶχε ναὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ Λεβαδείᾳ (Paus. Ε', 15, 6. Θ', 39, 5).

⁷ Πινδ. Ὀλυμπ. IB', 1—5.

⁸ Paus. Θ', 16, 2.

⁹ Paus. Δ', 30, 6.

διὰ στεφάνου τειχῶν, καὶ κατάφορτον ἐκ καρπῶν, ἀνθέων καὶ τινων ἐπιτοπίων συμβόλων.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ὡς πᾶς γεννώμενος ἄνθρωπος συνωδεύετο κατὰ τὸν βίον ὑπὸ ἀγαθοῦ τινος δαίμονος ἐπαγρυπνοῦντος ἐπ' αὐτοῦ¹, οὕτω πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη τῆς Ἑλλάδος εἶχε τὸν ἀγαθὸν δαίμονα αὐτῆς, οὗ ἡ εὐτυχὴς ἐπίδρασις ἐξησκειτο ἐπὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Ἡ γονιμότης τοῦ ἐδάφους ὀφειλομένη εἰς τὰ εὐεργετήματα αὐτοῦ, ἐξεφράζετο ἐνίοτε διὰ τοῦ συμβόλου τοῦ ὄφους ἢ τοῦ φαλλοῦ. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀγαθοῦ τούτου Δαίμονος παριστᾷ νεανίαν φέροντα λαμπρὸν ἱμάτιον καὶ ἐν χερσίν, ὡς ἡ Τύχη, τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας².

Εἰκ. 90. — Τύχη.

¹ Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ἄλλως ἀρκετὰ ἀρχαία. Ἰχνη ταύτης ἀπαντῶσι παρὰ Θεόγνιδι, στ. 161 καὶ ἐφ., βραδύτερον δὲ παρὰ Μενάνδρῳ (Ἀπ. παρὰ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Ε', σ. 260).

² Πανσ. ΣΤ', 25, 4. Βλ. Gérard, Ueber Agathodemon und Bona Dea (Akademische Abhandlungen, II, σ. 21 καὶ ἐφ.).

Η εικόνα που παρουσιάζει ο πίνακας 1, αφορά στην εξέλιξη της μελέτης, η οποία είναι η εξής:

Η εικόνα που παρουσιάζει ο πίνακας 1, αφορά στην εξέλιξη της μελέτης, η οποία είναι η εξής:

Η εικόνα που παρουσιάζει ο πίνακας 1, αφορά στην εξέλιξη της μελέτης, η οποία είναι η εξής:

Η εικόνα που παρουσιάζει ο πίνακας 1, αφορά στην εξέλιξη της μελέτης, η οποία είναι η εξής:

Η εικόνα που παρουσιάζει ο πίνακας 1, αφορά στην εξέλιξη της μελέτης, η οποία είναι η εξής:

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Β' Ο ΠΟΣΕΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΜΑ ΑΥΤΟΥ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΗΣ

"Οτε οί παλαιτάτοι πρόγονοι τῆς εὐρωπαϊκῆς φυλῆς ἐγκατέλιπον τὰ ὀροπέδια τῆς κεντρῆς Ἀσίας βαίνοντες πρὸς τὴν Δύσιν, συν-εκόμισαν μεθ' ἑαυτῶν δοξασίας καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις, κοινὰς αὐτοῖς μετὰ τῶν ἀσιατικῶν αὐτῶν ἀδελφῶν τῶν Ἀρίων. Αἱ ζωη-ραὶ ἐντυπώσεις αἱ διεγείρασαι ἐν αὐτοῖς τὸ θέαμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν φαινομένων αὐτοῦ, ἡ θέα τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἀγίου φωτὸς διηρμη-νεύθησαν ἐν ποιητικῇ γλώσσῃ, ἥς αἱ εἰκόνες περιεῖχον ἐν σπέρμασι τοὺς πλείστους τῶν δυτικῶν μύθων. Ἀλλ' ὅτε προβαίνοντες ἀφίκοντο εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τὰ παράλια τῆς Ἐλάσσονος Ἀσίας, ἀπήστραψεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἀπροσδόκητος ἀποκά-λυψις τῆς θείας ταύτης φύσεως, ἥς ἐθαύμαζον τὴν ἰσχύν. Ἡ ἔκπληξις αὐτῶν ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν θαυμασίων αὐτῆς ἐγέννησε σειρὰν ὅλην νέων εἰκόνων, μύθων ἰδίων. Ἀληθὲς εἶνε, ὡς λέγουσιν, ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι ἀδελφοὶ τῶν Ἀρίων ἀπέδοσαν τῇ θαλάσσῃ τοὺς μύ-θους, οὓς ἄλλοτε ἀπέδιδον τῷ οὐρανῷ· ὅτι ἐν τῇ θρησκευτικῇ αὐτῶν διανοίᾳ ὁ ὠκεανὸς τῶν ὑδάτων συνεχύθη πρὸς τὸν ὠκεανὸν τοῦ αἰ-θέρος. Ἀλλ' ἐπ' οὐδεμιᾷ στερεᾷ ἀποδείξεως στηρίζεται ἄχρι τοῦ νῦν ἡ ὑπόθεσις αὕτη. Βεβαίως ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τῶν θαυμασίων τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν θαυμασίων τῆς θαλάσσης, ἥτις ἐν τῷ ὀρίζοντι φαίνεται συγχρομένη πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἐμφαίνει, ὅτι οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐξεπλάγησαν ἐκ τῶν τοιούτων, καὶ ὅτι ἡ φαντασία αὐτῶν διέμεινεν ἄφωνος πρὸ τοῦ θεάματος, ὅπερ ἠγνόουν οἱ πατέρες αὐτῶν. Ἡ παραγωγὸς δύναμις τῶν μύθων, γόνιμος πηγὴ ἐν Ἀσίᾳ, δὲν

ἡδύνατο νὰ στεριεύσῃ αἴφνης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Εὐρώπης. Ὅθεν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ μυθολογία τῆς θαλάσσης ἦτο ἐν τῇ Δύσει μυθολογία κατὰ τι πρωτότυπος, ἥς αἱ Βέδαι δὲν δύνανται νὰ μᾶς δώσωσι τὰς κλειῖδας.

Αἱ φυλαὶ αἱ ἀποκατασταῖσαι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ θὰ ἦσαν εὐαίσθητότεραι πάσης ἄλλης εἰς τὰς ἐντύψεις τῆς θαλάσσης. Πανταχόθεν τὸ στοιχεῖον τοῦτο λούει, καλύπτει καὶ εἰσδύει εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος. Ἐν χώρᾳ, ἥς τὰ διάφορα μέρη χωρίζονται δι' ὑψηλῶν ὄρεινῶν φραγμῶν, ἡ θάλασσα ὑπῆρξε πάντοτε ἡ μεγάλη ὁδός, ἡ εὐρεῖα καὶ εὐκόλος ὁδός, ἡ ἀνοιγομένη εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις. Θαλασσοπόροι ἐξ ἀνάγκης οἱ Ἕλληνες ἔζησαν ἐν συνεχεῖ καὶ εἰλικρινεῖ μετὰ τῆς θαλάσσης ἐπικοινωνίᾳ καὶ ἡσθάνθησαν ἀφεύκτως τὴν θαυμασίαν ἰσχὺν αὐτῆς. Τὰ ποικίλα θεάματα, τὰ διάφορα χρώματα, ἡ χαρίεσσα γαλήνη καὶ αἱ ἄγριαι παραφοραὶ αὐτῆς, τὰ πολλαπλᾶ φαινόμενα τὰ παριστάμενα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ναυτικῶν ἐξεφράζοντο τὸ πρῶτον ἐν ποιητικαῖς φράσεσιν, αἵτινες σὺν τῷ χρόνῳ κατέστησαν ἱεροὶ μῦθοι, μετ' ὀλίγον δὲ ἡ θάλασσα κατῴκηθη ὡς ὁ οὐρανὸς ὑπὸ θεῶν ὄντων, ἅτινα οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων καὶ τῶν νήσων ἀνεγνώριζον καὶ ἐπεκαλοῦντο. Αἱ πρόῳμοι σχέσεις τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου, ἰδίᾳ δὲ τοὺς Φοίνικας, εἰσῆγαγον ἀναμφιβόλως ξένα τινὰ στοιχεῖα εἰς τὴν θαλασσίαν ἑλληνικὴν μυθολογίαν· ἀλλὰ τὰ ξένα ταῦτα στοιχεῖα ἦσαν ἱκανῶς περιωρισμένα, ἐν τῷ συνόλῳ δ' αὐτῆς ἡ μυθολογία αὕτη φέρει τὸν τύπον τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Α' Νηρεὺς, Πρωτεύς, Ἀτλας, Γλαῦκος.

Ἐκ τῶν διαφόρων λέξεων τῶν χρησίμων πρὸς παράστασιν τοῦ θαλασσοῦ στοιχείου ἡ ἀρχαιοτάτη ἴσως εἶναι *πόντος*. Διὰ τῆς ἐτυμολογικῆς αὐτῆς σημασίας ἡ λέξις αὕτη ἐπανάγει ἡμᾶς πιθανῶς μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς οἱ πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων ἀφίκοντο πρὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ὁ *πόντος* ἀνῆκει, ἀληθῶς εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ὁ *πάτος* ῥίζαν, καὶ ὡς αὐτὸς ἐσθῆμαινε τὸ πρῶτον τὴν *κεχαραγμένην ὁδόν*¹. Οἱ ἐπικοι ποιηταί, ὡς παρετήρησεν ὁ

¹ G. Curtius, Griech. Etym. έκδ. ε', σ. 270 (243).

G. Curtius¹, δὲν ἡγνούν βεβαίως τὴν ἀρχικὴν ταύτην σημασίαν, ὅτε μετεχειρίζοντο ἐκφράσεις τοιαύτας ὡς «πόντος ἄλως πολίης» ἢ «θάλασσα πόντου». Ἡ λέξις, ἣ ἐχρῶντο οἱ Ἄριοι, ὅπως παραστήσωσι τὰς ὁδοὺς τῆς ξηρᾶς, πρὶν ἔτι γνωρίσωσι τὴν θάλασσαν, ἀπεδόθη εἰς τὴν θάλασσαν ὑπὸ τῶν φύλων τῶν κατοικησάντων τὰ παράλια ἐνόμιζον αὐτὴν τὸ πρῶτον ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ὁδόν. Ὁ Πόντος διέμεινεν ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῶν ποιητικῶν ὀνομάτων τῆς θαλάσσης. Τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν προσωποποιεῖται εἰμὴ ἐν τῇ Ἡσιοδείῳ Θεογονίᾳ² ἀλλὰ καὶ ἡ προσωποποιήσις αὕτη δὲν ἀνέρχεται μέχρι τῆς ἰδέας θεοῦ τινὸς ὄντος, ἔχοντος ὠρισμένην μορφήν καὶ ἱστορίαν. Ὁ ποιητὴς ἀρκεῖται λέγων ἡμῖν, ὅτι τὸν Πόντον ἐγέννησεν ἡ Γαῖα, ἐκ τῶν ἀρχηγόνων τοῦ κόσμου στοιχείων, καὶ ὅτι ὁ Πόντος ἐγέννησεν τὸν Νηρέα³. Ὅθεν ὁ Πόντος δὲν εἶναι παρ' Ἡσιόδῳ εἰμὴ κοσμογονικὴ ἀφηρημένη ἔννοια. Τὸ ὄνομα Νηρεὺς ἔχει ἀκριβέστεραν σημασίαν· διεγείρει τὴν ἰδέαν τοῦ κινουμένου ὕδατος, ὡς τὸ τῶν Ναϊάδων, ὅπερ ἔχει τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν⁴. Ὁ Νηρεὺς ἄλλως εἶναι θεῖον πρόσωπον, οὗτινος τὰ χαρακτηριστικὰ διαγράφουσιν ὁ Ὀμηρὸς καὶ ὁ Ἡσιόδος, δι' ὧν ἐκφράζονται τινὰ τῶν φαινομένων τῆς θαλάσσης.

Ἡ θεὰ τῶν ρυτίδων, αἵτινες ἀλακοῦσι τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὑδάτων ἅμα τῇ πνοῇ ἐλαφρᾶς τινος αὔρας, ἐγέννησε φανταστικά τινὰ ὄντα, καλούμενα Γραῖας, τὰς ἐρρυτιδωμένας. Ἐκ τοῦ θεάματος δὲ τοῦ λευκοῦ ἀφροῦ τοῦ καλύπτοντος τὴν ῥάχιν τῶν κυμάτων ὁ Νηρεὺς ἐπιστεύθη γέρων. Καὶ τοιοῦτον εἶναι πράγματι τὸ δημῶδες ὄνομα αὐτοῦ «γέρων ἄλιος»⁵. Συνήθης διαμονὴ αὐτοῦ εἶναι λαμπρόν τι σπήλαιον, ἀνάκτορον φωτεινόν, κείμενον εἰς τὸ βάθος τῶν ὑδάτων⁶. Οὐδὲν ἐκ τῆς εὐεργετικῆς αὐτοῦ ἰσχύος φοβοῦνται οἱ ναυτικοί :

Νηρέα δ' ἀψευδέα καὶ ἀληθεὰ γείνατο Πόντος,
πρεσβύτατον παίδων· αὐτὰρ καλέουσι γέροντα,
οὔνεκα νημερτῆς τε καὶ ἥπιος, οὐδὲ θεμιστέων
λήθεται, ἀλλὰ δίκαια καὶ ἥπια δῆνεα οἶδεν.

¹ Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung, I, 34. IX, 75 καὶ Max Müller, Essai de Myth. comparée, μετ. γαλ. σ. 61—62.

² Θεογ. στ. 131, 233.

³ νά-ω, νᾶ-μα, να-ρός, καὶ νη-ρός, καθωμιλημένη νερό. Σανσκριτικὴ ῥίζα, σνού, ἐξ οὗ σνάουμι «fluo». Ἰδέα τῆς ὑγρότητος (Curtius, Griech. Etym. ε' ἐκδ. σ.319).

⁴ Ἐν Γοθείῳ π. χ. (Παυσ. Γ', 24, 9).

⁵ Ἰλιάδ. Σ, 36, 50, 140.

Ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῶν δυτικῶν παραλλίων, «ὁ γέρον ἄλιος» ἐκαλεῖτο Φόρκυς, λιμὴν δὲ τις ἦτο ἀφιερωμένος αὐτῷ ἐν τῇ νήσῳ Ἰθάκῃ¹. Ἡ ἔννοια τοῦ Φόρκυνος δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ μεταλλαγή τις τοῦ Νηρέως καὶ Πρωτέως. Ὡς ὁ πρῶτος, πρὸς ὃν ὁ Ἀλκμάν ἐταύτιζεν αὐτόν, εἶναι υἱὸς τοῦ Πόντου, ὡς ὁ δευτερος, εἶναι ὁ θεὸς τῶν θαλασσιῶν τεράτων, διότι ἡ Θεογονία λέγει σύζυγον αὐτοῦ τὴν Κητώ. Ὁ Φόρκυς φαίνεται ἐκφράζων ἰδίᾳ τὸν σάλον τῶν κυμάτων. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀναμιμνήσκει τὸ λευκὸν χρῶμα τοῦ θαλασσίου ἀφροῦ². Ἡ Ὀδύσσεια ἀναφέρει θυγατέρα αὐτοῦ Θώωσαν, τὴν νύμφην τῶν καταιγίδων³. Ὁ Πίνδαρος καλεῖ τὰς Γοργόνας ἀπογόνους τοῦ Φόρκυνος⁴.

Πολυπλοκώτερος εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Ἀτλαντος, καὶ αὐτοῦ ὡσαύτως σχετιζομένου πρὸς τοὺς θαλασσίους θεούς. Οἱ ποιηταὶ ἀποδίδουσιν αὐτῷ ὅπως τῷ Πρωτεῖ ὑπέροχον φρόνησιν, παγκόσμιον ἐμπειρίαν, ἰδίᾳ δὲ γινώσκιν πασῶν τῶν ἀθύσσων τοῦ Ὠκεανοῦ. Εἶναι υἱὸς Ὠκεανίδος νύμφης⁵, θυγάτηρ δ' αὐτοῦ εἶναι ἡ Καλυψώ⁶. Ὁ Ἀτλας ἦτο τὸ ὑποκείμενον ποικίλων παραδόσεων⁷. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ⁸ εἶναι ἀπλῶς «ὁ ἐπιμελητὴς»⁹ τῶν μακρῶν κιόνων τῶν χωρίζοντων τὴν γῆν ἀπὸ τοῦ οὐσιόδειον θεογονίαν ἡ θάλασσα δὲν εἶναι ἀρχικὸν στοιχεῖον. Τὸ πρῶτον ζεῦγος εἶναι ἡ Γαῖα καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄλλως τὸ ὄνομα τοῦ Πρωτέως ἀπαντᾷ ἥδη παρ' Ὀμήρῳ. Ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἑλληνικὸν καὶ παράγεται ἐκ τοῦ πρῶτος, ὅπερ δὲν κατεδείχθη, ἤθελον ἀποδώσῃ αὐτῷ μᾶλλον τὴν ἔννοιαν τοῦ πότερος, κύριος (τῶν ὑδάτων).

¹ Ὀδύσ. Ν, 96, 345.

² Ἡσύχ. φορκόν=λευκόν, πολίον.

³ Ὀδύσ. Α, 71.

⁴ Πίνδ. Πυθ. ΙΒ', 43.

⁵ Θεογ. 507—509.

⁶ Ὀδύσ. Α, 51.

⁷ Βλ. Letronne, Sur les idées cosmographiques qui se rattachent au nom d'Atlas; Raoul-Rochette, Mem. sur les représentations figurées du personnage d'Atlas; Wetter, Der mythos von Atlas und seine neuen Deutungen, ἰδίᾳ δὲ Th. H. Martin, Cosmographie populaire des Grecs, ἐν Μém. Acad. Inscript. t. 28, μέρ. 2ον σ. 171 καὶ ἐφ.

⁸ Α, 52—53.

⁹ Μετὰ τε τοῦ κ. Th. H. Martin καὶ πλείστων ἀρχαίων σχολιαστῶν ἐκλαμβάνω τὸ «ἔχει» τοῦ ὁμηρικοῦ χειμένου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «φυλάσσει, ἐπιμελεῖται». Ὁ κ. Pierron, μεταφράζει τὴν λέξιν διὰ τοῦ «sustinet» ἀλλὰ δὲν ἐρμηνεύει πῶς ὁ Ἀτλας δύναται νὰ φέρῃ ἐν ταύτῃ πλείστους κιόνας, εὐρισκόμενους εἰς διαφόρους θέσεις.

ρανοῦ. Βραδύτερον παριστῶσιν αὐτὸν γίγαντα, υἱὸν τοῦ Ἰαπετοῦ καὶ τῆς Κλυμένης, ἀδελφὸν τοῦ Προμηθέως ¹. Οἱ πόδες τοῦ γίγαντος τοῦτου στηρίζονται ἐπὶ τῆς γῆς ², ἐπὶ δὲ τῶν ὤμων φέρει τὴν οὐρανίαν σφαῖραν ³ (Εἰκ. 91). Κατ' ἄλλους συγγραφεῖς ὁ Ἄτλας πρὸς δυσμὰς φέρει τὴν γῆν ἅμα καὶ τὸν οὐρανόν ⁴. οὕτω δὲ παρίστατο ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος ἐπὶ τῆς περιφήμου λάρνακος τοῦ Κυψέλου ⁵. Τότε καθίσταται εἰδὸς τι ὑποστηρίγματος τοῦ κόσμου, ἀνάλογον πρὸς τὸν Σκάμπλα τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας, καὶ πρὸς τὸν Ἰρμινσοῦλ τῆς Τευτονικῆς ⁶. Ἄλλ', ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Th. H. Martin ⁷, ὁ Ἄτλας, βαστάζων τὸν οὐρανὸν ἅμα καὶ τὴν γῆν εἶναι ἀναμφιβόλως παρατροπὴ τοῦ ἀρχικοῦ μύθου. «Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ὁ Ἄτλας θὰ κατήρχετο καὶ θὰ μετέβαινε πρὸς συνάντησιν τοῦ ἀδελφοῦ Ἰαπετοῦ εἰς τὰ βάθη τοῦ Ταρτάρου· ἐκεῖ, ὄρθιος ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τοῦ κάτω ἡμισφαιρίου τοῦ σύμπαντος, φέρει ἐν ταυτῇ τὸν δίσκον τῆς γῆς . . . καὶ τὸν οὐράνιον θόλον, στερεὸν περιεῖλημα τοῦ ἄνω ἡμισφαιρίου».

Εἰκ. 91. — Ἄτλας.

Ἡ ἀρχαιοτέρα μορφή τοῦ μύθου τοῦ Ἄτλαντος φαίνεται ὀφείλουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἰδέαν κολοσσιαίας τινὸς ἀλύσεως ὀρέων, διηκούσης ἐπὶ τῶν ἄκρων τοῦ γηίνου δίσκου. Αἱ ῥίζαι τῶν ὀρέων τούτων βυθίζονται εἰς τὰ ἔσχατα βάθη τοῦ Ὠκεανοῦ ⁸. ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς αἱ ὑψηλαὶ αὐτῶν κορυφαί

¹ Θεογ. 507 καὶ ἐφ.

² Ἀριστοτ. περὶ ζῳων κινήσεως, κεφ. 3.

³ Εὐριπ. Ἰων. 1—2. Ἰππόλ. 746. Πaus. Ε', 11, 5.

⁴ Αἰσχ. Προμ. 351, 429, ἐκδ. Weil. Πaus. Ε', 11, 5.

⁵ Πaus. Ε', 18, 4.

⁶ Cox, Mythol. of the Aryan nations, I, σ. 337, σημ. 1, II, σ. 19, Grimm, Deut. Mythol. σ. 328.

⁷ Αὐτ. σ. 176.

⁸ Εξ οὗ καὶ αἱ σχέσεις τοῦ Ἄτλαντος πρὸς τὰς θεότητες τῶν ὑδάτων.

εἶναι ὥσπερ κίονες ὑποθαυμάζοντες τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ. Οἱ αὐτόχθονες τῆς Λιβύης ἀπεκάλουν κατὰ τὸν Ἡρόδοτον¹ τὸ ὄρος "Ἀτλαντα κίονα τοῦ οὐρανοῦ», ἡ δὲ Αἴτνα, παρὰ Πινδάρῳ², ἀποκαλεῖται κίων οὐρανία».

Ὁ "Ἀτλας, λέγουσιν οἱ ποιηταί, εἶναι ὄρθιος «πεῖρασιν ἐν γαίῃς, πρόπαρ ἐσπερίδων»³. Αἱ Ἑσπερίδες καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου θυγατέρες τῆς Νυκτός· κατὰ τὴν σημασίαν ταύτην τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, εἶναι θυγατέρες τοῦ Ἑσπέρου, τοῦ ἐσπερινοῦ ἀστέρος. Ἡ μία τούτων καλεῖται Ἀΐγλη (λάμπουσα), ἡ δ' ἑτέρα Ἐρυθρίη (ὑπέρυθρος). Πρέπει λοιπὸν ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐταῖς τὰ ὑπέρυθρα νέφη τῆς δύσεως, ἐν δὲ τοῖς χρυσοῖς μήλοις, ἅτινα παράγουσιν οἱ ἀκτινοβολοῦντες κῆποι αὐτῶν, τὰ χρώματα, τὰ περιβάλλοντα τὰ νέφη φωτιζόμενα ὑπὸ τοῦ τελευταίου φέγγους τοῦ ἡλίου. Ἡ λέξις *μήλα* σημαίνει *μήλα καὶ ποίμνια*. Ὡστε πιθανόν, ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ μύθου ἐκδοχῇ, τὰ *μήλα* τοῦ κήπου τῶν Ἑσπερίδων δὲν ἦσαν ἀλλ' ἢ τὰ ποίμνια τοῦ δύνοντος Ἡλίου, δηλαδὴ τὰ νέφη, κατὰ τινά συνήθη εἰκόνα ἐν τῇ ἀρίστῃ μυθολογίᾳ. Τιθέμενος ὁ "Ἀτλας ἐγγὺς τῶν Ἑσπερίδων σχετίζεται ἀναγκαιῶς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὀρίζοντος, ἐν ᾧ ἐκάστην ἐσπέραν ἀφανίζεται ὁ ἥλιος. Κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς ἰδέας, τὰ τελευταῖα ὄρια τοῦ κόσμου ἦσαν πολὺ μακρὰν τῆς δύσεως, ἐκεῖθεν τοῦ ποταμοῦ Ὠκεανοῦ· ἐκεῖ, λέγει ὁ Εὐριπίδης, ἔνθα

... ὁ ποντομέδων πορφυρέας λίμνας
ναύταις οὐκεθ' ὁδὸν νέμει,
σεμνὸν τέρμονα ναίων.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸ μέρος τοῦτο ἔνθα ἡ γῆ τελευτᾷ, ἐνομιζέτο ὡς ἡ κατοικία τοῦ "Ἀτλαντος, τοῦ φέροντος τὸν οὐρανόν. Αἱ σχέσεις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καταφαίνονται ἔτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ διὰ τοῦ Θαύμαντος. Οὗτος υἱὸς δευτερότοκος τοῦ Πόντου ἐνυμφεύθη κατὰ τὴν Θεογονίαν θυγατέρα τινὰ τοῦ βαθυρρόου Ὠκεανοῦ, τὴν Ἥλεκτραν (τὴν λαμπράν, τὴν ἀκτινοβολοῦσαν)⁴. Ἡ ἔνωσις τῶν εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν θαυμασίων τῆς θαλάσσης τῶν φαινῶν ἀνταυγείων τοῦ διαβρεχομένου κύματος ὑπὸ τοῦ κυανοῦ καὶ τοῦ φωτός. Ἡ ἔνωσις αὐτῶν παριστᾷ

¹ Δ' 184.

² Πυθ. Α', 20.

³ Θεογ. 158. Gerhard, König Atlas im Hesperidenmythos.

⁴ Ἰππόλ. 742 καὶ ἐφ.

προσέτι τὰ οὐράνια μετέωρα, ἅτινα φαίνονται προερχόμενα ἐκ τῶν κυμάτων, ἐξ ὧν ὀρώνται ἀνερχόμενα, καὶ ὧν εἰς τοὺς κόλπους ἐπα- νέρχονται. Οὕτως ἡ ταχεῖα Ἴρις (οὐράνιον τόξον) εἶναι ἡ θυγάτηρ τοῦ Θαύμαντος καὶ τῆς Ἥλέκτρας. Ὡς Ἴρις ἐπιφαίνεται συνήθως μετὰ τὴν καταιγίδα, ἔχει ἀδελφὰς τὰς Ἀρπύιας, τοὺς σφοδροὺς ἀνέμους, τοὺς καταστρέφοντας τὸ πᾶν σκυθρωπὰς καὶ φοβεράς παρθένους, ὧν τὰ ὀνό- ματα ἀναμιμνήσκουσι τὴν πνοὴν τοῦ Λαίλαπος (Ἀελλῶ), τὴν ἀκα- τάσχετον αὐτῆς ὁρμὴν (Ὠκυπέτη) καὶ τὰ μέλαινα νέφη (Κελαινῶ), ἅτινα ἐπαφίησι θυελλωδῶς κατὰ τῆς θαλάσσης.

Ἄλλος θαλάσσιος μῦθος δημοτικώτερος ἦτο ὁ τοῦ Γλαύκου. Γλαῦ- κος, εἶναι τὸ κυανοῦν κύμα τὸ ἀντανακλῶν τὸ λάμπον κυανοῦν τοῦ οὐρανοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ διὰ τοὺς ναυτικούς κατέστη θεῖον ὄν, οὗ κεκλησμένοι εἰς τὰ βάθη τῶν λέμβων αὐτῶν τὴν ἐσπέραν καὶ ἐπιδιορθοῦντες τὰ δίκτυα διηγοῦντο τοὺς θαυμασίους μύθους. Ἐν αὐτῷ ἐπρσωποποιεῖτο ὁ θαλάσσιος βίος, διότι ὁ Γλαῦκος ἦτο ἄλλοτε πτω- χὸς ἀλγεύς ἢ δ' ἀθανασία, ἣν κατέκτησε κρημνιζόμενος ἀπὸ τῶν κο- ρυφῶν τῶν βράχων τῆς Ἀθηδῶνος εἰς τὸν Εὐριπον τῆς Εὐβοίας¹, κατεδίκασεν αὐτὸν νὰ πλανᾶται ἀπαύστως ἐν τῷ μέσῳ τῶν κυμά- των, περὶ τὰς νήσους καὶ τοὺς βράχους, ἔνθα ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ ἐνε- θάρρυνε καὶ κατεπτόει τοὺς ναυτικούς. Οἱ διάφοροι μῦθοι οἱ ἀφορῶν- τες εἰς αὐτὸν συνελέγησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ναυτικῶν. Ὁ Αἰσχύλος ἐν τοῖς παθήμασιν αὐτοῦ εὗρεν ὕλην δράμα- τος. Ἐλάχιστοι ὄντως μῦθοι εἶναι τοσοῦτον ποιητικοί καὶ ἐκφραστικοί, ὅσον ὁ τοῦ Γλαύκου, οὗ τὰς πολυπλόκους ιδέας οὐδεὶς ἡρμήνευσε κάλ- λιον τοῦ κ. Renan² ἐν τισὶ σελίδι τῶν *Études sur les religions de l'antiquité*, σελίδιν, ἐν αἷς διαλάμπει αἰσθημα ζωηρὸν τῆς ποιή- σεως τῆς θαλάσσης, καὶ ἃς ἐν μέρει θέλω ἀναφέρει ἐνταῦθα.

«Οἱ τὴν παιδικὴν αὐτῶν ἡλικίαν ἐπὶ τῶν ὄχθων τῆς θαλάσσης δια- νύσαντες γνωρίζουσιν οἷος συνδυασμὸς ἀκαταλήπτων καὶ ποιητικῶν ιδεῶν ἀποτελεῖται ἐνώπιον τοῦ ζωογόνου θεάματος, ὅπερ παριστᾷ ἡ

¹ Θεογ. 265 καὶ ἐφ.

² Παισ. Θ', 22, 6. Στράβ. Η' 405.

³ Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι αἱ σελίδες τοῦ κ. Renan εἶναι ἐπιτομὴ σπουδαίας τινὸς μελέτης τοῦ κ. E. Vinet «le mythe de Glaucus et Scylla (Ann. Inst. Arch. XV, 1843, σ. 444—205, Mon. Inst. III, 52, 53). Gædechens, *Glaucos, der Meerestot* (1866).

ἀκτῇ. Ὁ Γλαῦκος εἶναι ἡ προσωποποίησις καὶ ἡ ἐπιτομή τῶν δοξασιῶν καὶ ἐντυπώσεων τούτων· θεὸς πλασθεὶς ὑπὸ τῶν ναυτῶν, ἐν ᾧ ἀνακεφαλαιοῦται πᾶσα τοῦ θαλασσίου βίου ἡ ποίησις, ὅσα ἐπιφαίνεται εἰς τοὺς πτωχοὺς ἀνθρώπους. Τὸ γῆρας καταβάλλει αὐτόν· ἀπελπίσας, κρημνίζεται εἰς τὴν θάλασσαν καὶ καθίσταται προφήτης· προφήτης τῆς δυστυχίας, γέρων σκυθρωπός, ὃν συναντῶσιν ἐνίοτε τὸ σῶμα ἔχοντα κατεσκληρὸς ἐκ τῆς ἐπενεργείας τῶν ὑδάτων, καὶ πλήρες κογχύλιων καὶ θαλασσίων φυτῶν¹. Κατ' ἄλλους ἐκρημνίσθη εἰς τὰ κύματα ὡς μηδὲνα πείσας περὶ τῆς ἀθανασίας αὐτοῦ. Ἐκτοτε ἐπανέρχεται κατ' ἔτος νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους. Τὴν ἐσπέραν, ὅταν ἀναγγέλληται ὁ ἄνεμος, ὁ Γλαῦκος (τὸ γλαυκοῦ χρώματος κύμα) ἐγείρεται προφέρων βορυβώδεις χρησμούς. Οἱ ἄλεις κατακλίνονται ἐπὶ τῶν λέμβων, ζητοῦσι δὲ ὅπως διὰ νηστειῶν, προσευχῶν καὶ θυμιαμάτων ἀποτρέψωσι τὰς ἀναμενούσας αὐτοὺς συμφοράς. Ἄλλ' ὁ Γλαῦκος, ἐπὶ βράχου ἀνερχόμενος, ἀπειλεῖ ἐν αἰολικῇ γλώσσῃ τὰ πεδία καὶ τὰ ποίμνια αὐτῶν, καὶ οὐδύρεται ἐπὶ τῇ ἀθανασίᾳ αὐτοῦ. Διηγοῦνται ὡσαύτως τοὺς ἔρωτας αὐτοῦ, ἔρωτας σκυθρωπούς, δυστυχεῖς, τελειώσαντας ὡς κακὸν ὄνειρον. Ἠγάπησεν ὡραίαν θαλασσίαν παρθένον, ὀνόματι Σκύλλαν· ἡμέραν τινά, ἐλπίζων νὰ συγκινήσῃ αὐτὴν ἔφερε κογχύλια καὶ νεαράς ἀπτέρους ἀλκυόνας πρὸς τέρψιν αὐτῆς. Εἶδε τὰ δάκρυα αὐτοῦ καὶ ἠλέησεν αὐτόν· ἀλλ' ἡ Κίρκη ζηλοτυπήσασα ἐδηλητηρίασε τὸ λουτρὸν τῆς νεαρᾶς κόρης, ἥτις κατέστη τέρας ὑλακτικόν, προσωποποίησις τοῦ φοβεροῦ τρόμου, ὃν ἐμπνέουσι τὰ σκύλλια καὶ οἱ κίνδυνοι τῆς θαλάσσης τῆς Σικελίας· ἐκτοτε ὁ δυστυχὴς Γλαῦκος διέμεινε πάντοτε ἀδέξιος, κακός, μεμφίμοιρος, κακοποιός. Ἐπὶ τῶν μνημείων εἰκονίζεται, ἔχων πώγωνα ἐκ θαλασσίων φυτῶν, ὄμμα σταθερόν, καὶ σύνοφρος. Οἱ ἔρωτες τέρπονται ἐμπαίζοντες αὐτόν· ὁ μὲν ἔλκει τὴν κόμην, ὁ δὲ ραπίζει αὐτόν. Ἐνίοτε εἶναι Γλαύκη, ἥτις τὸ χρῶμα ἐκεῖνο τὸ μετέχον πρασίνου καὶ κυανοῦ, ὅπερ ἐνδύεται ἡ θάλασσα, ὅπου ἐπαναπαύεται ὀλίγον βαθεῖα ἐπὶ τῆς λευκῆς ἁμμῶν· τὸ χρῶμα τῆς θαλάσσης καθίσταται οὕτω γυνή, ἥς ἡ προβαιοειδὴς κορυφὴ τῶν κυμάτων καθίσταται ἡ λευκὴ κεφαλὴ τῶν Γραιῶν, αἵτινες φοβίζουσι τοὺς ναύτας. Ἐνίοτε εἶναι ἡ Λάμια, προσελκύουσα τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν θελγῆτρων αὐτῆς· ἄλλοτε ἰεραξ ἐπι-

¹ Πλάτ. Πολιτ. 10, σ. 611.

πίπτων περιστρεφόμενος ἐπὶ τῆς λείας αὐτοῦ· εἶτα ἀδηφάγος Σειρὴν κρατοῦσα νεανίαν δι' ἐκατέρας τῶν χειρῶν. Τρίψατε ἀναμιξ πάσας τὰς ἰδέας τῶν ναυτικῶν, συμφύρατε τοὺς διεσπαρμένους κλάδους τῶν ὀνείρων τοῦ ναύτου καὶ θὰ ἔχητε τὸν μῦθον τοῦ Γλαύκου· μελαγχολικὴ ἐνασχόλησις, ὄνειρα ἐπίπονα καὶ δύσμορφα, ζωηρὰ αἰσθησις πάντων τῶν γεννωμένων ἐν τῇ θαλάσῃ φαινομένων, ἄπαυστος ἀνησυχία, κίνδυνος αἰώνιος, διηνεκές θέλγητρον, μέλλον ἀβέβαιον, μεγάλη τῆς εἰμαρμένης ἐντύπωσις¹.

Β' Ποσειδῶν.—Ἀμφιτρίτη.

Οἱ θεοί, περὶ ὧν εἵπομεν, πλασθέντες ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀλίων καὶ τῶν ναυτικῶν μεγάλην ἐσαι κατεῖχον θέσιν ἐν ταῖς δημόδεσι δοξασίαις· ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ κατέστησαν δευτερεύοντες θεοὶ ὑπέικοντες εἰς τινα κυρίαν θεότητα ἐξασκοῦσαν ἐπὶ τῆς ἰσχύος τῆς θαλάσσης τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Ζεὺς ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐξουσίαν. Ὁ θεῖος οὗτος τῶν ὑδάτων βασιλεὺς εἶναι ὁ Ποσειδῶν. Υἱὸς τοῦ Κρόνου ὡς ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἄδης; ἔλαχε κατὰ τὸν διαμελισμὸν :

... πολὴν ἄλα ναίεμεν αἶε!²

Ἀλλὰ κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς ὁμηρικῆς ἐποποιίας ὁ Ποσειδῶν νεώτερος τοῦ Διὸς ὑπόκειται εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ, ἃν δὲ καὶ ἀνθίσταται αὐτῷ ἐνίοτε, ἀλλ' ὅμως πάντοτε ὑποκύπτει³. Οὕτω πηγάζει καθαρῶς ἡ ἰδέα τῆς ὑπεροχῆς, τῆς προσηγούσης εἰς τὸν οὐράνιον θεόν, μόνον ὑπατον καὶ ἀνεξάρτητον ὅλης τῆς φύσεως ἄρχοντα.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος (Ποτίδας=Ποσίδης, Ποσειδάων=Ποτειδᾶν), ταυτόσημον πρὸς τὴν σανσκριτικὴν λέξιν ὕδασπάτι, σημαίνει «τὸν κύριον τῶν ὑδάτων»⁴. Πιθανὸν τὸ ὄνομα τοῦτο νὰ ἦτο ἀρχικῶς ἐπιθέτον ἀποδιδόμενον εἰς τὸν θεόν τὸν ἀθροίζοντα τὰ πλήρη ὕδατος νέφη καὶ ῥίπτοντα ἐπὶ τῆς γῆς τὰ ὕδατα τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ λέξις αὕτη θὰ ἐδήλου τὰ αὐτὰ θεῖα ἔργα, ἅτινα ἐξεφράζοντο βραδύτερον διὰ τοῦ συχνάκις ἀποδιδόμενου τῷ Διὶ ἐπιθέτου ὁμβριος⁵ ὅτε δὲ οἱ πρόγονοι

¹ Renan, Études d'histoire religieuses, σ. 21—22 ἐκδ. 7η.

² Ἰλιάδ. Ο, 190.

³ Ἰλιάδ. Ν, 354.

⁴ Ὡς κατέδειξεν ὁ κ. Fick, Zeitschr. für vergl. Sprachforschung, t. XXI (1873), σ. 462 καὶ ἐφ.

τῶν Ἑλλήνων ἐγνώρισαν τὴν θάλασσαν, θὰ μετέδωσαν τὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὴν θείαν ἰσχὺν τὴν κατοικοῦσαν τὴν θάλασσαν, τὸ κατ' ἐξοχὴν κράτος τῶν ὑδάτων. Ἡ γενικὴ αὕτη σημασία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ποσειδῶνος καταδεικνύει ἐν ταυτῇ ὅτι εἶναι ὁ θεὸς τοῦ ὑγροῦ στοιχείου ὑπὸ πάσας αὐτοῦ τὰς ὀψεις, θεὸς τῶν ποταμῶν τῶν ἀρδευόντων καὶ γονιμοποιούντων τὴν γῆν, τῶν ἀναβλυσουσῶν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτῆς πηγῶν. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ Ποσειδῶνος δεσπόζει ἐν τισιν ἐγχωρίαις μύθοις τῆς ἐλληνικῆς ἡπείρου. Ἀλλὰ διὰ τοὺς κατοίκους τῶν παραλίων καὶ τῶν νήσων, ὧν τὰς δοξασίας ἐκφράζουσιν ἰδίᾳ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, εἶναι ὁ βασιλεὺς τῆς θαλάσσης.

Ἡ κατοικία αὐτοῦ εἶναι λαμπρὸν ἀνάκτορον, κείμενον ἐπὶ τῶν φωτεινῶν βυθῶν τῶν ὑδάτων. Ἐν τῇ Ν τῆς Ἰλιάδος ὁ Ποσειδῶν, ὅστις ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῆς Σαμοθράκης ἐθαύμαζε τὰς ὑπὸ τὰς ἐπάλξεις τῆς Τροίας μεγάλας μάχας, καταλείπει τὴν σκοπιὰν αὐτοῦ·

Αὐτίκα δ' ἐξ ὄρεος κατεβήσето παιπαλόεντος
κραιπνὰ ποσὶ προβιάς· τρέμε δ' οὔρεα μακρὰ καὶ ὕλη
ποσσὶν ὑπ' ἁθανάτοισι Ποσειδάωνος ἰόντος.
τρίς μὲν ὀρέξατ' ἰών, τὸ δὲ τέτρατον ἵκετο τέκμωρ,
Αἶγας, ἔνθα τέ οἱ κλυτὰ δώματα βένθεσι λήμνης,
χρύσεα μαρμαίροντα τετεύχεται, ἄφθιτα αἰεὶ.¹

Τὴν διαμονὴν ταύτην τοῦ Ποσειδῶνος ἔθετον οἱ Ἕλληνες ὅτε μὲν ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἀχαΐας, ὅτε δὲ ἐπὶ τῶν τῆς Αἰολίδος ἔναντι τῆς Λέσβου. Ὄντως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller, τὸ ἀνάκτορον τῶν Αἰγῶν οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ γεωγραφικὴν θέσιν· δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ περιφρασίς ἐκφράζουσα τὴν ἰσχυρὰν τῶν κυμάτων κίνησιν. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχουσι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Αἰγίου, ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, τὸ τῆς Αἰγίνης, τὸ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους². Ὡσαύτως ἔθετον τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τῆς Ἑλίκης, καὶ ἀπέδιδον αὐτῷ ἐνίοτε τὸ ἐπίθετον Ἑλικώνιος. Ἡ Ἑλίκη ἦτο πόλις παράλιος τῆς Ἀχαΐας καταστραφεῖσα, δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης ὑπὸ θαλασσίου σίφωνος συνοδευομένου ὑπὸ σεισμοῦ. Ἀλλ' ἡ λατρεία, ἣν ἡ πόλις αὕτη ἀπέδιδε τῷ Ποσειδῶνι δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παράδοσιν τὴν ὀρί-

¹ Ἰλιάδ. Ν, 17.

² Αἰγιαλός, ἡ ὑπὸ τῶν κυμάτων τυπτομένη ἀκτή, αἶγες, τὰ μεγάλα κύματα. Ἐπειδὴ ἡ ἰδίᾳ λέξις σημαίνει «αἶγας» ὑποθέτομεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες παρωμοῖον τὰ θαλάσσια κύματα πρὸς ποίμνιον σκιρτωσῶν αἰγῶν.

ζουσαν αὐτήν ὡς διαμονήν τοῦ θεοῦ. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως ταύτης, ὡς καὶ ἡ τῶν Αἰγῶν, ἐκφράζει μίαν τῶν πολλῶν ὀψεων τῆς θαλάσσης. Ἑλίκη, εἶναι τὸ κύμα, ὅπερ ἐλίσσόμενον ἀφρίζει, ὅταν ἀπωθῇται ὑπὸ τῶν βράχων καὶ τῶν σκοπέλων, οὕς τύπτει.

Ἐν τῷ πελάγει, τὰ κύματα, ἅτινα βλέπομεν, ὅταν πνέῃ ὁ ἄνεμος προστρέχοντα ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ὀρίζοντος ταχέα καὶ συμπετυκνωμένα καὶ ἀφρίζοντα, ἦσαν ἐν τῇ ποιητικῇ γλώσσῃ τῶν πρώτων Ἑλλήνων ἵπποι ὀρμητικοὶ τινάσσοντες τὴν κυματίζουσαν χαίτην αὐτῶν. Οὕτως ὁ Ποσειδῶν ἔχει ἄρμα καὶ κέλητας (*Εἰκ. Β'*) :

Ἐνθ' ἐλθὼν ὑπ' ὄχεσφι τιτύσκετο χαλκόποδ' ἵππω,
ὠκυπέτα, χρυσέησιν ἐθείρησιν κομόωντε·
χρυσὸν δ' αὐτὸς ἔδυνε περὶ χροῖ' γέντο δ' ἱμάσθην
χρυσεῖην εὐτυχτον, ἐοῦ δ' ἐπεβήσετο δίφρου·
βῆ δ' ἐλάαν ἐπὶ κύματ'· ἄταλλε δὲ κήτε' ὑπ' αὐτοῦ
πάντοθεν ἐκ κευθμῶν, οὐδ' ἠγνοίησεν ἄνακτα·
γηθοσύνη δὲ θάλασσα δίστατο. τοῖ δ' ἐπέτοντο
ρίμφα μάλ'. οὐδ' ὑπένερθε διαίνετο χάλκεος ἄζων¹

Ἡ διάθασις αὕτη τοῦ Ποσειδῶνος εἶναι τὸ φρύαγμα τῆς φεγγαβοῦλου θαλάσσης τῆς Ἑλλάδος ἅμα τῇ πνοῇ ἐλαφρᾶς αὔρας· φρύαγμα, ὅπερ κατὰ μικρὸν βαίνει πρὸς τὰ τελευταῖα ὄρια τοῦ ὀρίζοντος καὶ ἀπόλλυται ἐν τοῖς κόλποις ἐπιχρύσων ἀτμίδων. Ἐπίθετά τινα τοῦ Ποσειδῶνος ὑπερίμνησκον τὴν μεγαλοπρεπῆ τῆς θαλάσσης ἔκτασιν· ἔλεγον ὅτι ἦτο θεὸς *εὐρυκρείων* ἢ *εὐρυμέδων*, *εὐρύτερος*. Ἐνίοτε ἦτο, ὡς ὁ Νηρεὺς, ὁ θεὸς τῆς εὐπλοίας, ὁ κατευνάζων τὰ κύματα καὶ τὴν ὀργὴν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἦτο ἱερός αὐτοῦ ὁ δελφίς. Ἐν Ἑλλάδι, ὅταν ἡ θάλασσα εἶναι γαληνιαία καὶ φεγγαβόλος, τὴν ἐσπέραν μάλιστα πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, συχνότατα βλέπει τις δελφίνας ἀναπηδῶντας καὶ πλέοντας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ἐγγύτατα τῶν πλοίων. Ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν εἶναι σημεῖον καὶ ὑπόσχεσις εὐδίας. Οὐδόλως λοιπὸν πρέπει νὰ ἐκπλαγῇ τις, ὅτι οἱ Ἕλληνες τὰ ζῶα ταῦτα ἐνόμιζον ὡς τοὺς θαυμασίους σωτήρας τοὺς ἀπαλλάσσοντας τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῶν θαλασσίων κινδύνων, τοὺς φέροντας ἐπὶ τῶν βράχεων αὐτῶν τὸν Τάραντα καὶ Ἀρίωνα, ὅπως ἀποθέσωσιν ἐπὶ τῆς παραλίας. Ὁ δελφίς σωτήρ, εἶναι τὸ σύμβολον

¹ Ἰλιάδ. Ν, 23 καὶ ἐφ.

τῆς μετὰ τὴν τρικυμίαν γαληνιώσης θαλάσσης, τῆς ὁδηγούσης ἡρέμα τὸν θαλασσοπόρον εἰς τὸ τέρμα τοῦ πλοῦ.

Ἄλλὰ συχνότερον ὁ Ποσειδῶν ἐνομιζέτο θεὸς ἄγριος, τραχύς, ὀργίλος¹. Ἡ κυανῇ χαίτῃ αὐτοῦ² ἦτο ἡ εἰκὼν τῶν ὑπὸ τῆς τρικυμίας μελαινομένων κυμάτων. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ὅπως καταστρέψῃ τὸν Ὀδυσσεύα :

..... πᾶσας δ' ὀρόθουνεν ἀέλλας
παντοίων ἀνέμων³

Κατὰ τοὺς μυθικοὺς πολέμους ἀπέδιδον αὐτῷ τὴν καταστροφὴν τοῦ περσικοῦ στόλου παρὰ τὴν Σηπιάδα ἄκραν, ἐφ' ἧς ἔκτοτε ἐτιμάτο ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Σωτήρ⁴. Παρὰ τοῖς Ἴωσιν ὁ μᾶλλον τρικυμιώδης μὴν ἦτο ἀφιερωμένος τῷ θεῷ· ἐκαλεῖτο Ποσειδῶν (Δεκέμβριος—Ἰανουάριος). Τὸν χειμῶνα κατὰ τὰς τρικυμίας ἡ θάλασσα ἢ ἐν τῇ ἀκατασχέτῳ αὐτῆς ὀρμῇ ἀπολυομένη, ἀνεμίμνησκε τοὺς Ἕλληνας τὴν ὀρμὴν τοῦ ταύρου, τὴν θηριώδη ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὰς ἀγρίας αὐτοῦ ὀρμάς, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπίθετον ταύρεος τὸ διδόμενον τῷ Ποσειδῶνι, καὶ αἱ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἰδρυθεῖσαι ταυρομαχίαι. Ἐλεγον ὡσαύτως ὅτι ὁ θεὸς ἐκ τοῦ κόλπου τῶν ἐξωργισμένων κυμάτων ἐξήμει φοβερά τέρατα, φθείροντα τὰ παράλια καὶ θανατοῦντα τοὺς ἀνθρώπους, οἷς ἐνετύγχανον. Ἐν τοῖς μύθοις τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Θησέως ὁ Ποσειδῶν διεγείρει τὸν ταῦρον τῆς Κρήτης καὶ τὸν ταῦρον τοῦ Μαραθῶνος· αὐτὸς πέμπει εἰς Τροίζην τὸν δράκοντα, ὅπως ἐκτελέσῃ κατὰ τοῦ Ἱππολύτου τὴν ἄρὰν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ποσειδῶνος ἦσαν τερατώδεις· οἱ Λεστρυγῶνες, ὁ Κύκλωψ Πολύφημος, ὁ Λύβις Ἀνταῖος, ὁ Αἰγύπτιος Βούσιρις, Ἀμυκος ὁ βασιλεὺς τῶν Βεβρύκων καὶ ἄλλοι· ὄντα κολοσσιαῖα, ζφώδεις τῆς φύσεως δυνάμεις, ὡς τὰ σφοδρὰ κύματα, ἐν οἷς ἐγεννήθησαν.

Ἄλλὰ καὶ ἕτερα ἐπίθετα τοῦ Ποσειδῶνος μαρτυροῦσιν ὅποσον οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ἐξεπλάγησαν ἐκ τῆς ὕψεως τῆς θαλάσσης ταύτης, τῆς πανταχόθεν λουούσης καὶ κλυζούσης τὴν χώραν αὐτῶν. Ἐθαύμαζον αὐτήν, ἐφαίνετο δ' αὐτοῖς, ὅτι οὐ μόνον αἱ νῆσοι ἀλλὰ καὶ ἡ ἡπειρος αὕτη, νῆσος ἄπειρος, ἐπανεπαύετο ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐφέρετο

¹ Ἐρίκτυπος.

² Κυανοχαίτης.

³ Ε, 291 καὶ ἐφ.

⁴ Ἡρόδ. Ζ', 192.

ὕπ' αὐτῆς. Ὅθεν ὁ Ποσειδῶν ἦτο ὁ θεὸς γαιήρχος¹, ὁ θεὸς ὁ κρατῶν τὴν γῆν, ὡς ὁ Ἄτλας κρατεῖ τὸν οὐρανόν. Τὰ ἐλληνικὰ παράλια, ἄτινα διέπλασσεν ἡ θάλασσα, ὅτε μὲν ἡρέμα, ὅπως κοιλάνη τοὺς γλαφυροὺς κόλπους καὶ διαγράψῃ τὰς ἐλικοειδεῖς ἀκτὰς, ὅτε δὲ σφοδρῶς, σείων τὰς ὑψηλὰς ἀποκρήμνους ἀκτὰς, ἃς ὑπονομεύει καὶ τέμνει, ἐφαίνοντο τοῖς Ἑλλήσι φέροντα πανταχοῦ τὸν τύπον τοῦ βραχίονος τοῦ Ποσειδῶνος. Ἐὰν ἐβλεπον σκόπελον φαντασιῶδες ἔχοντα σχῆμα, τετριμμένον καὶ λελεπτυσμένον ὑπὸ τῶν ὑδάτων, μεγάλην σχισμὴν ἐπὶ βράχου, λίθους ἐρριμμένους φύρδην μύγδην ἐπὶ τῆς παραλίας, ἀνεγνώριζον τὴν ἐνέργειαν τῆς τριαίνης τοῦ θεοῦ. Ἡ τρίαίνα αὕτη ἦτο τὸ πρῶτον ὁ τρίαρχμος κεραυνὸς τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ, ὁ δοθεὶς βραδύτερον εἰς τὸν κυρίαρχον τῆς θαλάσσης; πρέπει ἐν αὐτῇ ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸν κάμακα, οὗτινος χρῆσιν ποιοῦνται ἐν τῇ Μεσογείῳ οἱ ἀλιεύοντες τὸν θύννον; Ἀθέβαιον. Ὅπωςδὴποτε ἡ τρίαίνα εἶναι τὸ ὄπλον τοῦ Ποσειδῶνος, τὸ ἀναγκαῖον αὐτοῦ σύμβολον. Δι' αὐτῆς ἐγείρει τὰ κύματα καὶ σείει τὴν γῆν. Εἶναι ὁ θεὸς ἐντροσίγαιος, ὁ θεὸς σεισίχθων. Εἰς τὴν Ὑφαψιδίαν τῆς Ἰλιάδος, ὅτε οἱ θεοὶ παρασκευάζονται, ὅπως μετὰσχωσι τῆς μεγάλης μάχης τῶν Τρώων καὶ τῶν Ἑλλήνων, αἱ βρονταὶ τοῦ Διὸς ἀντηχοῦσιν ἐπὶ τῶν οὐρανίων ὑψῶν. Ὁ δὲ Ποσειδῶν, λέγει ὁ ποιητής:

..... ἐτίναζεν
γαῖαν ἀπειρεσίην ὀρέων τ' αἰπεινὰ κάρηνα.
πάντες δ' ἐσσεύοντο πόδες πολυπίδακος Ἰδῆς
καὶ κορυφαί, Τρώων τε πόλις καὶ νῆες Ἀχαιῶν².

Ὅθεν εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἀπέδιδον οἱ Ἕλληνες τοὺς σεισμούς· δοξασία ἐξηγουμένη ἐν χώρᾳ, ἔνθα τοιαῦτα φαινόμενα παράγονται ἰδίᾳ ἐν ταῖς νήσοις, ἐν τῷ ἱσθμῷ τῆς Κορίνθου, ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἀχαιᾶς, ἔνθα συχνάκις ὑπὸ ὑποβρυχίων ἡφαιστειωδῶν ἐκρήξεων συνοδεύονται. Αἱ δεινὰ αὗται μάστιγες ἐνομίζοντο ἀποτελέσματα τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ, ἣν ἐπειρῶντο νὰ καταπραΰνωσι διὰ θυσιῶν καὶ ἰδίων προσευχῶν³.

¹ Αἱ ἄλλαι τοῦ ἐπιθέτου τούτου μορφαὶ εἶναι γαιήρχος (Θεογ. στ. 15) καὶ γεάρχος (Πίνδ. Ὀλύμπ. II', 81).

² Ἰλιάδ. Υ', 57 καὶ ἐφ.

³ Ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. Δ', 7, 4) διηγεῖται, ὅτι γενομένου σεισμοῦ ὅτε οἱ Σπαρτιάται, ὑπὸ τὸν Ἀγησίπολιν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀργολίδα ἀμέσως ἤρξαντο ἄδοντες τὸν πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος παιᾶνα.

Ἀρχαῖαι παραδόσεις ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου συλλεγεῖσθαι ἀνέφερον, ὅτι αἱ Κυκλάδες καὶ αἱ Σποράδες ὤφειλον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς φοβερὸν κατακλυσμὸν, ὃν ἐποίησεν ὁ Ποσειδῶν :

. τί τοι θυμῆρες ἀκοῦσαι ;
ἦ ὡς τὰ πρῶτιστα μέγας θεὸς οὔρεα θείνων
ἄορι τριγλώχινι, τὸ οἱ Τελγῖνες ἔτευξαν,
νήσους εἰναλίας εἰργάζετο ; νέρθε δὲ πάσας
ἐκ νεάτων ὥχλισσε καὶ εἰσεκύλισε θαλάσῃ ;
καὶ τὰς μὲν κατὰ βένθος, ἔν' ἡπείροιο λάθωνται,
πρέμνοθεν ἐρρίζωσε¹.

Ἡ παράδοσις αὕτη προφανῶς ἀνεφέρετο εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν θεῶν κατὰ τῶν Γιγάντων, οὗ ὁ Ποσειδῶν μεγάλως μετέσχε. Ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Καρίας διηγοῦντο, ὅτι ἡ μικρὰ νῆσος Νίσυρος δὲν ἦτο ἀλλ' ἡ τεμάχιον βράχου, ὃν ὁ θεὸς ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς νήσου Κῶ, ὅπως ῥίψῃ κατὰ τοῦ γίγαντος Πολυβότου². Ὁ βράχος οὗτος πεσὼν εἰς τὴν θάλασσαν ἐρρίζωθη καὶ κατέστη νῆσος. Τὸ ἐπώνυμον πετραῖος, ὅπερ ἔφερεν ὁ θεὸς ἐν Θεσσαλίᾳ, ὑπηνίσσετο ἀναλόγους ἐννοίας. Ἐπίστευον³, ὅτι ἡ Θεσσαλικὴ πεδιάς ἦτο ἄλλοτε εὐρεῖα λίμνη, ἥτις θὰ διέμενεν ἄνευ ἐκροῆς, ἂν μὴ ὁ Ποσειδῶν διὰ τῆς τριαίνης ἐδιχοτόμει τὸν ὄγκον τῆς Ὀσσης, καὶ διήνοιγεν οὕτω ὁδὸν εἰς τὸν Πηνειόν, δεχόμενον πάντα τὰ ὕδατα τῆς θεσσαλικῆς λεκάνης, καὶ ἐπλαττε τὴν ὠραίαν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν. Ὅθεν ὁ θεὸς οὗτος ὁ θαυῶν τοὺς βράχους εἶναι ἐν ταυτῇ θεὸς *δωματοίτης*, ὡς ἀπεκάλουν αὐτόν⁴, σείων τὴν γῆν, ὅπως κάλλιον στερεώσῃ αὐτὴν πρὸς χρῆσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπασαὶ αἱ βραχῶδεις αὗται νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὧν οἱ στερεοὶ ὄγκοι ἐγείρουσι τὰς βράχεις αὐτῶν ἄνωθεν τῶν κυμάτων, ὠφείλοντο εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ποσειδῶνος, οὗ ὑπέθετον μετὰ τοσαύτης πιθανότητος τὴν ἀρχαίαν ἐνέργειαν, ἐξακολουθοῦσαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἐν ἔτει 237 π. Χ. συνέβη ἐν τῇ νήσῳ Θήρα φαινόμενον ὅμοιον πρὸς τὸ πρὸ εἰκοσαετίας παρατηρηθέν· ἡφαιστειώδης ἔκρηξις κατεβύθισεν ἐν τοῖς κύμασι μέρος τῆς νήσου καὶ ἀνῆλθεν εἰς φῶς νησίδριον, πλάσμα

¹ Ὑμν. εἰς Δῆλον, στ. 30 καὶ ἐφ.

² Ἀπολλοδ. Α', 6, 2, 4. Πausαν. Α', 2, 4.

³ Ἡρόδ. Ζ', 129. Σχόλ. Πινδ. Πυθ. Δ', 241, 138.

⁴ Πaus. Γ', 14, 7,

τοῦ Ποσειδῶνος. Οἱ Ῥόδιοι μετέβησαν πάραυτα καὶ ἀφιέρωσαν ἱερὸν εἰς τὸν Ποσειδῶνα *ἀσφάλιον*, δηλαδὴ εἰς τὸν θεὸν τὸν στερεώσαντα καὶ ὀρίσαντα ἐν τῇ θαλάσῃ τὸν νέον τοῦτον ὄγκον¹.

Ὡς οἰκοδόμος λοιπὸν θεὸς ὁ Ποσειδῶν κατεσκεύασε τὰς χαλκᾶς πύλας τὰς κλειούσας τὸν Τάρταρον² καὶ ἀνήγειρε τὰς ἐπάλξεις τῆς Τροίας. Περὶ τούτου ἡ Ἰλιάς παρέχει ἡμῖν δύο διαφόρους παραδόσεις, ἐν αἷς ὁ μῦθος τοῦ Ποσειδῶνος σχετίζεται πρὸς τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατὰ τὴν μὲν ὁ θεὸς τῆς θαλάσσης συνειργάσθη μετὰ τοῦ Φοῖβου· κατὰ τὴν δὲ ἦτο ὁ μόνος τεχνίτης τῶν ἐπάλξεων τοῦ Ἰλίου, ἐν ᾧ ὁ Ἀπόλλων ἐποίμαινε τὰς ἀγέλας τοῦ Λαομέδοντος. Ἡ δευτέρα αὕτη παράδοσις συνάδει πρὸς τὸν σχετικὸν χαρακτῆρα τῶν δύο θεοτήτων.

Οὕτω λέγει ὁ Ποσειδῶν εἰς τὸν Φοῖβον :

..... οὐδέ νυ τῶν περ
 μέμνηται, ὅσα δὴ πάθομεν κακὰ Ἴλιον ἄμφι
 μοῦνοι νῶϊ θεῶν, ὅτ' ἀγῆνορι Λαομέδοντι
 παρ Διὸς ἐλθόντες θητεύσαμεν εἰς ἐνιαυτὸν
 μισθῷ ἔπι ῥητῷ· ὁ δὲ σημαίνων ἐπέτελλεν.
 ἦτοι ἐγὼ Τρώεσσι πόλιν πέρι τεῖχος ἔδειμα
 εὐρύ τε καὶ μάλα καλόν, ἔν' ἄρρηκτος πόλις εἴη·
 Φοῖβε, σὺ δ' εἰλίποδας ἑλικας βοῦς βουκολέεσκες
 Ἰδης ἐν κνημοῖσι πολυπτύχου ὕληέσσης.
 ἀλλ' ὅτε δὴ μισθοῖο τέλος πολυγηθῆες ὦραι
 ἐξέφερον, τότε νῶϊ βιήσατο μισθὸν ἅπαντα
 Λαομέδων ἔκπαγλος, ἀπειλήσας δ' ἀπέπεμπεν³.

Ὁ μῦθος οὗτος δὲν εἶναι μῦθος μοναδικός. Ὁ Ἀπόλλων καταδικασθεὶς νὰ ποιμαίνει τὰς ἀγέλας τοῦ Λαομέδοντος ἀναμιμνήσκει τὴν δουλείαν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τῷ Ἀδμήτῳ, τοὺς ἄθλους, οὓς ὁ Εὐρύσθεὺς διατάσσει νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Ἡρακλῆς, τὰς δοκιμασίας, αἷς ὑφίστανται ὁ Περσεύς, ὁ Θησεύς καὶ ἄλλοι ἡλιακοὶ ἥρωες, δηλαδὴ τὰς δοκιμασίας, εἰς αἷς ὑπόκειται ὁ ἥλιος κατὰ τὸν λαμπρὸν αὐτοῦ δρόμον. Ἀλλ' ὅμως δύσκολον φαίνεται ἡμῖν τὸ πρόσωπον τοῦ Ποσειδῶνος, μισθωτοῦ τοῦ Λαομέδοντος. Περιορισθῶμεν ν' ἀποδείξωμεν τὸν χαρακτῆρα τοῦ θεοῦ οἰκοδόμου· χαρακτῆρα συνάδοντα πρὸς

¹ Στράβ. Α', 57.

² Θεογ. στ 732.

³ Ἰλιάδ. Φ, 441 καὶ ἐφ.

τὴν ἰδέαν, ἣν οἱ Ἕλληνες εἶχον περὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἀσκουμένης ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη, ἥς τὰ ἑλληνικὰ παράλια, τὰ βαθύτατα ἀποκεκομμένα, τοσαῦτα παρουσιάζουσιν ἔγνη, δὲν ἦτο ὀλιγώτερον ἐκπληκτικὴ ἐνιαχοῦ τῆς ἡπείρου, ἐνθα τὰ ὕδατα ἀθροίζονται ἐν λεκάναις κεκλεισμέναις, σχηματίζοντα λίμνας. Αἱ ὁδοί, ἅς τὰ ὕδατα ἐσχημάτισαν σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τῷ βράχῳ, ὅπως χυθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν, ἐνομιζοντο ἔργα τοῦ θεοῦ τεχνίτου, τοῦ Ποσειδῶνος. Ἐπίμωον αὐτὸν οὐ μόνον ἐν τοῖς παραλίοις, ὡς ἐν Μαλέᾳ καὶ Ταινάρῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσαις ταῖς χώραις ταῖς ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἄλλοτε κατεῖλημμέναις. Ὁ Ποσειδῶν, ἦτο ἐκ τῶν κυρίων θεῶν τῶν Μινυῶν¹. Μινύας, ὁ πατήρ τῆς φυλῆς, ἐνομιζέτο υἱὸς τοῦ θεοῦ. Οἱ Μινυαὶ κατεῖχον κατ' ἀρχὰς τὴν Θεσσαλίαν, ἥς ἡ εὐρεῖα καὶ πλουσία πεδιάς ἦτο ἐπὶ πολὺ λίμνη. Ὁ Ἀχαιοός, ὁ Φθίος καὶ ὁ Πελασγός, μυθικοὶ ἀρχηγέται ἐτέρων θεσσαλικῶν φυλῶν, ἐνομιζοντο ὡσαύτως τέκνα τοῦ θεοῦ. Ἐλεγον, ὅτι ὁ Ποσειδῶν ἦτο πατήρ τοῦ Αἰόλου καὶ τοῦ Βοιωτοῦ. Ἀληθῶς δ' ἐν Βοιωτίᾳ ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος ἦτο ἀρχαιστάτη, ὡς καὶ ἐν ταῖς καδμείαις Θήβαις καὶ τῷ μινυῖ Ὀρχομενῷ². Ἡ χώρα αὕτη, ἔχουσα ἀφθονίαν ὑδάτων, τὴν εὐρεῖαν λεκάνην τῆς Κωπαίδος, τὴν κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους ἐλώδη, τὰς δύο δευτερευούσας αὐτῆς λίμνας, δὲν ἦτο εἰμὴ ἕτερόν τι κράτος τοῦ Ποσειδῶνος. Ἡ ἐν Ἀρκαδίᾳ ὑπαρξίς τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς καὶ οἱ μῦθοι οἱ ἀφηγούμενοι τὴν μετὰ τῆς Δήμητρος ἔνωσιν αὐτοῦ, ἐξηγοῦνται εὐκόλως, ὡς θέλομεν ἱδὼν βραδύτερον, ἐκ τῆς γεωλογικῆς καταστάσεως τῆς χώρας. Ἡ θεὰ τῆς ἐλώδους Στυμφάλου, τῆς Φενεοῦ λίμνης καὶ τῶν καταβοθρῶν, ἐν αἷς βυθίζονται τὰ ὕδατα, ὑπηγόρευσε τοῖς Ἕλλησι τὴν ἰδέαν τῆς βίας, ἣν τὸ ὕδωρ ἐξασκεῖ ἐπὶ τὴν γῆν, ἥ, ἐν φράσει μυθολογικῇ, ἣν ὁ Ποσειδῶν ἐπὶ τὴν Δήμητρα. Καθόλου εἰπεῖν, τὸ θέαμα τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως ἀρκεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν λατρείαν, ἥς ὁ Ποσειδῶν ἦτο ἀντικείμενον εἰς διάφορα τῆς ἡπείρου μέρη.

Διὰ τοὺς ἀνὰ τὴν ἡπειρον κατοικοῦντας ὁ Ποσειδῶν δὲν ἦτο μόνον θεὸς τῶν λιμνῶν· ἐνιαχοῦ ἦτο ὁ θεὸς πάντων τῶν ὑδάτων τῶν γονιμοποιούντων τὴν γῆν. Ἡ εὐτυχὴς αὕτη ἔνωσις τοῦ ὕδατος καὶ τῆς

¹ Πaus. Γ', 25, 4.

² Ὁ Ποσειδῶν ἐτιμᾶτο ἐν Ὀρχηστῷ πρὸς νότον τῆς λίμνης πρὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. (Ἰλιάδ. Β, 506. Πaus. Θ', 37, 7).

γῆς, ἐξ ἧς γεννῶνται οἱ θρεπτικοὶ καρποὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐξεφράζετο, ἐν τῇ μυθικῇ φρασιολογίᾳ, διὰ τῆς εἰκόνης τῶν ἐρωτικῶν ἐπιμιξιῶν τοῦ Ποσειδῶνος μετὰ τῶν νυμφῶν ἢ μετὰ τῶν θυγατέρων τῶν μυθικῶν προσώπων. Ἡ Ἀργολίς, χώρα ξηρά, ἐν ἣ τὸ ὕδωρ ἦτο ἀνεκτίμητον εὐεργέτημα, ἦτο πλουσιωτάτη τοιούτων μύθων. Ἐν Τροίᾳ διηγοῦντο, ὅτι ὁ πρῶτος κάτοικος τῆς χώρας, ὁ Ὠρος, εἶχε θυγατέρα ὀνόματι Ληΐδα. Ἡ Ληΐς (κεκαλλιεργημένη γῇ) γονιμοποιήθησα ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ἔτεκε τὸν Ἀλθηπον, ἦτοι τὸν θρεπτικὸν καρπὸν¹. Ἐν Ἀργεὶ τοιαύτη τις ἰδέα ἀπετέλεσε τὸν χαρίεντα μῦθον τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμυμώνης.

Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον² ὁ Δαναὸς ἀφικόμενος εἰς Ἀργολίδα εὗρε τὴν χώραν κατὰξηρον ἕνεκα τῆς ὀργῆς τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τοῦ Ἰνάχου. Ἐπεμψε τὰς θυγατέρας αὐτοῦ κατὰ διαφόρους διευθύνσεις πρὸς ἀναζήτησιν ὕδατος. Ἐκ τούτων ἡ Ἀμυμῶνη συνήντησε βαδίζουσα ἔλαφον, καθ' ἧς ἐξηκόντισε βέλος· ἀλλὰ τὸ βλήμα, ἀποτυχὸν τοῦ σκοποῦ, ἤγγισε Σάτυρον, ἐφορμήσαντα κατὰ τῆς νεάνιδος. Ἡθέλησε νὰ βιάσῃ αὐτήν, ὅτε αἶφνης ἐπιφαίνεται ὁ Ποσειδῶν, ἐλευθερώνει τὴν Ἀμυμῶνην ἀπὸ τῶν ἐναγκαλισμῶν τοῦ Σατύρου, κατακτᾷ τὸν ἔρωτα αὐτῆς, καὶ εἰς ἀμοιβὴν ὑποδεικνύει αὐτῇ τὰ ὕδατα τῆς Λέρνης. Ὁ αὐτὸς μῦθος ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ Ὑγίνου³ περιέχει χαρακτηριστικῶς

Εἰκ. 92. — Ὁ Ποσειδῶν διώκων τὴν Ἀμυμῶνην.

τέρας λεπτομερείας. Ἡ Ἀμυμῶνη ἐκοιμᾶτο, ὅτε ὁ Σάτυρος ἠθέλησε νὰ αἰσχύνῃ αὐτήν. Εἰς τὰς κραυγὰς τῆς νεάνιδος προστρέχει ὁ Ποσειδῶν, ὅστις διὰ νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀκολασίαν τοῦ Σατύρου, ρίπτει κατ' αὐτοῦ τὴν τρίαιναν· ἀλλ' ἡ τρίαινα ἐμπήγνυται εἰς τὸν ἐγγὺς

¹ Πaus. Β', 30, 6.

² Β', 1, 4.

³ M50. 169.

βράχον. Ἀφ' οὗ δὲ ἀπέσυρεν αὐτὴν ὁ θεός, ἀναθρύουσι τρία βυάκια, ἅτινα καθίστανται ἡ κρήνη τῆς Λέρνης. Ἡ κρήνη αὕτη εἶναι ἡ Ἀμυμώνη, ἡ ἄμειπτος, δηλαδή ἡ ἀνεξάντλητος πηγὴ.

Εἰκ. 93.

Ποσειδῶν καὶ
Ἀμυμώνη.

Μῦθος προσφιλὴς τοῖς Ἑλλήσι τεχνίταις, οἵτινες συχνάκις εἰκόνισαν ἐπὶ τε τῶν γραπτῶν ἀγγείων καὶ τῶν τιμῶν λίθων εἴτε τὴν ἐρωτικὴν καταδίωξιν τοῦ Ποσειδῶνος ἐκτείνοντος τὰς χεῖρας πρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ Δαναοῦ πρὸ τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ἀφροδίτης (Εἰκ. 92), εἴτε τὴν εἰκόνα τῆς Ἀμυμώνης ἡττημένης, ἱσταμένης ὀρθίας, μὲ τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην, ὑδρίαν ἀνὰ χεῖρας φερούσης, ἐγγὺς τοῦ θεοῦ κρα-

τοῦντος τὴν τρίαῖναν, καὶ ἔχοντος τὸν πόδα ἐπὶ βράχου ἐστηριγμένον¹ (Εἰκ. 93). Ἐγγὺς τῆς Τροϊζήνος ὁ θεὸς εἶχε ναόν, ἐνθα ἐτιματο ὑπὸ τὸ ὄνομα φυτάλμιος (τρέφων τὰ φυτά). Ὅργισθεὶς ἄλλοτε κατὰ τῶν κατοίκων τῆς χώρας κατέστησεν ἀκάρπους πάσας τὰς σποράς, χέων ἄλμυρὰν ὕδωρ. Ἀλλ' αἱ προσευχαί, ἃς ἀπηύθυνον αὐτῷ καὶ αἱ πρὸς αὐτὸν τιμαί, κατηύνασαν τὴν ὀργὴν αὐτοῦ. Τὸ θαλάσσιον ὕδωρ ἀπεσύρθη, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐφύη θαυμασιὰ βλάστησις². Ὡστε καὶ ἐνταῦθα ὁ Ποσειδῶν ἐπιστεύετο ἐμμέσως πως, ὡς γονιμοποιητικὴ δύναμις τῆς γῆς.

Ἐὰν ἡ τρίαῖνα τοῦ Ποσειδῶνος ἔχῃ τὴν δύναμιν ν' ἀναβλύζῃ πηγὰς ἐκ τῶν κοιλοτήτων τῶν βράχων, εὐκόλως κατανοεῖ τις πῶς ὁ θεὸς ἐγένετο ὁ ἐραστὴς διαφόρων νυμφῶν καὶ τινων θνητῶν παρθένων, ὧν ὁ μυθώδης βίος διέρχεται εἰς τὰς ὄχθας τῶν ὑδάτων. Τὴν ἀρχαιοτάτην τοιοῦτου εἵδους ἀφήγησιν παρέχει ἡμῖν ἡ Ὀδύσεια. Ἡ ὥραία παρθένος Τυρώ, ἥς τὸ ὄνομα, ὡς τὸ τῆς Γαλατείας, ἀναμνησθεὶς τὴν ἡδεῖαν λευκότητα τοῦ γάλακτος, ἠράσθη, λέγει ὁ ποιητής :

..... Ἐνιπῆρος θείοιο,
ὅς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαίαν ἵησιν.

συχνάκις ἠρέσκετο νὰ πλανᾶται ἐγγὺς τοῦ μεγαλοπρεποῦς ρεύματος αὐτοῦ. Ἡμέραν τινὰ αἴφνης ὁ Ποσειδῶν λαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ Ἑ-

¹ Αἱ δύο αὗται διάφοροι παραστάσεις εἰκονίζονται ἐπὶ κυπέλλου τῆς Ἀπουλίας δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Gerhard (Auserlesene Vasenbilder, II). O. Müller-Wieseler, II, εἰκ. 7, ἀρ. 83, 84.

² Πaus. B', 32, 7.

νιπέως, καὶ τρέχει εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ, ὅπως ἐνώθη μετὰ τῆς Τυροῦς :

πορφύρεον δ' ἄρα κύμα περιστάθη, οὔρεϊ ἴσον,
κυρτωθέν, κρύψεν δὲ θεὸν θνητὴν τε γυναῖκα¹.

Ἡ χάριεσσα αὕτη ἀφήγησις παρήχθη ἴσως ἐκ τῆς θεᾶς ῥυακος δι-
αυγοῦς ὕδατος, ὕδατος πηγῆς, ἥτις ἀφ' οὗ περιέδραμε χρόνον τινὰ τὰς
ὄχθας ποταμοῦ τινος, ῥίπτεται τέλος ἐγγὺς τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ, ἐν
ᾧ τὰ λευκὰ αὐτῆς ὕδατα μίγνυνται καὶ ἀπόλλυνται ἐν τῷ κυανῷ τῶν
θαλασσίων ὑδάτων. Ἡ ὁμηρικὴ ἀφήγησις προστίθῃσιν, ὅτι ἐκ τῆς ἐνώ-
σεως ταύτης ἐγεννήθησαν διδυμοί, ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεὺς, ὧν ἡ παι-
δικὴ ἡλικία, κατ' ἄλλας παραδόσεις², ἠϋξήθη ἐν μέσῳ ἀγέλης ἱππων
ἐλευθέρως βοσκόντων εἰς τὰς εὐρείας τῆς Θεσσαλίας πεδιάδας. Βρα-
δύτερον ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεὺς κατέστησαν ἀπαράμιλλοι ἱππεῖς, ἀ-
καταπόνητοι δαμασταὶ κελήτων. Ὁ μῦθος λοιπὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ
τῆς Τυροῦς σχετίζεται πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ ἱππου, συνήθους συμβό-
λου τοῦ θεοῦ.

Ὅταν πρόκηται περὶ τῆς θαλάσσης οἱ ἱπποὶ τοῦ Ποσειδῶνος εἶναι
τὰ κύματα, ἅτινα ἀφρίζουσι καὶ ὀρθοῦνται εἰς τὴν πνοὴν τῆς τρικυ-
μίας. Ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ὁ ἵππος εἶναι τὸ πηγαῖον ὕδωρ τὸ ἀναβλύζον κρου-
νηδὸν καὶ ἀναπηδῶν ἐπὶ τῆς βραχώδους αὐτοῦ κοίτης· εἶναι προσέτι
τὸ ὀρμητικὸν ῥεῦμα τῶν ποταμῶν τῆς Ἑλλάδος, ὧν οἱ πλείστοι εἶναι
χείμαρροι. Ὡστε ὁ ἵππος εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν τοῦ Ποσειδῶνος ἱερὸν
ζῷον, σύμβολον οὗτινος ἡ ἀρχαιότης μαρτυρεῖται ἐκ τινων ἐθίμων τῆς
λατρείας αὐτοῦ. Ἐν τῇ Ἰλιάδι περὶ τῶν θυσιῶν τῶν Τρώων πρὸς
τὸν ποτάμιον θεὸν Σκάμανδρον, ὁ Ἀχιλλεὺς λέγει πρὸς αὐτούς·

οὐδ' ὑμῖν ποταμός περ εὖρρος ἀργυροδίνης
ἄρκεσει, ᾧ δὴ δηθά
ζωοὺς ἐν δίνῃσι καθίετε μώνυχας ἵππους³.

Ἐν Ἀργολίδι ὑπῆρχε δίνη πλήρης γλυκέος ὕδατος, περὶ ἧς ἐπί-
στευον ὅτι συνεκοινώνει πρὸς τὴν θάλασσαν, ἀρχικῶς δὲ οἱ κάτοικοι
τῆς χώρας προσέφερον «τῷ Ποσειδῶνι ἵππους κεκοσμημένους χαλι-
νοῖς»⁴. Ὁ μῦθος ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ἀρεῖονα «Ἀδρῆστου ταχύν

¹ Ὀδύσ. Λ, 233 καὶ ἐφ.

² Ἀπολλόδ. Α' 9, 8.

³ Ἰλιάδ. Φ, 132.

⁴ Παυσ. Ζ', 7, 2.

ἵππον»¹ ἀφορᾷ εἰς τὴν αὐτὴν ἰδέαν. Κατὰ τὸν ἀρχαϊκὸν μῦθον ἡ Δημήτηρ θέλουσα νὰ διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ Ποσειδῶνος μετεμορφώθη εἰς ἵππον, ἀλλ' ὁ Ποσειδῶν μετεμορφώθη καὶ αὐτὸς εἰς ἵππον ὅπως ἐνωθῇ μετ' αὐτῆς. Ἐκ τῆς ἐνώσεως δὲ ταύτης ἐγεννήθη θυγάτηρ, ἥς ὁ Πausanias δὲν ἠθέλησε νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὸ μυστηριῶδες ὄνομα, καὶ ὁ Ἀρείων². Κατ' ἄλλους μύθους, οἵτινες δὲν εἶναι εἰμὴ παραλλαγὰὶ αὐτοῦ, ὁ θεὸς ἵππος ἐγεννήθη ἐκ τῆς Γῆς, ἢ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τινος τῶν Ἀρπυιῶν³. Τὸ ὄνομα τοῦ Πηγᾶσου, ἐτέρου θαυμασίου ἵππου, ἀνακαλεῖ τὴν ἔννοιαν τῶν ὑπτιῶν χειμάρρων τῶν ἐκ τῶν νεφῶν διαφευγόντων, ἢ ἐκ τῆς πηγῆς τῆς ἐξερχομένης ἐκ τοῦ κόλπου τῆς γῆς⁴. Ἡ Ἴπποκρήνη (ἵππου κρήνη) ἀνέβλυσεν ἐκ τινος βράχου τοῦ Ἐλικῶνος κτυπηθέντος ὑπὸ τοῦ πετάλου τοῦ Πηγᾶσου. Ἐν Ἀθήναις ἔλεγον, ὅτι ὁ Ποσειδῶν ἐρίζων πρὸς τὴν Ἀθηναίαν περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ἀττικῆς ἐξήγαγε τῆς γῆς δι' ἐνὸς κτυπήματος τῆς τριαίνης φοβερόν ἵππον⁵. τὸν μῦθον δὲ τοῦτον ἀναφέρει ὁ Βιργίλιος ἐν ἀρχῇ τῶν Γεωργικῶν αὐτοῦ.

. . . Tuque o cui prima frementem

Fudit equum magno tellus percussa tridenti

Ὁ ἵππος τοῦ Ποσειδῶνος, ἀπλῆ τὸ πρῶτον εἰκὼν, ἔλαβε μετ' οὐ πολὺ θέσιν ἐν τε τοῖς μύθοις καὶ τῇ λατρείᾳ τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἀπέδιδον οὐ μόνον τὴν δημιουργίαν τοῦ ζῴου τούτου, ἀλλὰ καὶ τὴν τέχνην τοῦ θαμάζειν καὶ ὑποβάλλειν αὐτὸ εἰς τὸν ζυγόν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὁ Ποσειδῶν ἐτιμᾶτο ἐν Κορίνθῳ ὑπὸ τὸ ὄνομα θαμαῖος, ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ ὑπὸ τὸ ἱμῆμιος⁶. Οἱ ὑπὸ τοῦ θεοῦ θαμαζόμενοι ἵπποι ζεύγνυνται εἰς τὸ ἄρμα αὐτοῦ τὸ περιπτάμενον ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ἴπποι πτερωτοί, θαυμάσιοι, πεπρωτισμένοι διὰ λογικοῦ καὶ λόγου, ὡς ἐκεῖ-

¹ Ἰλιάδ. Ψ', 346.

² Πaus. Ζ', 26, 7.

³ Ἀντίμαχος παρὰ Πausanίᾳ, Η', 26. Εὐστάθ. εἰς Ὅμηρ. σ. 1051. Κόϊντος Σμυρν. Δ', 570.

⁴ Ἡ λέξις πηγάς φαίνεται ἐν πρώτοις συνδεομένη πρὸς τὸ πηγῇ. Ὁ Kuhn ὅμως σχετίζει αὐτὴν πρὸς τὸ πηγνυμι καὶ τὸ σανακριτικὸν παγιάς (ιδέα τῆς δυνάμεως).

⁵ Περὶ τῶν μνημείων τῶν παριστάντων τὴν ἔριν τῆς Ἀθηναίας καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, βλ. Stéphan, Comptes-rendus κτλ. 1872, καὶ de Witte, Monuments grecs, 1875, σ. 13—22.

⁶ Ἡσύχιος: ἱμψας, ζεύξας, θετταλοί — ἱμψιος Ποσειδῶν, ὁ ζυγίας.

νοι, οὓς ὁ Ποσειδῶν ἐδώρησεν εἰς τὸν Πηλέα, οὔτινες σύρουσι πρὸ τῆς Τροίας τὸ ἄρμα τοῦ Ἀχιλλέως, ὡς ἐκεῖνοι, οὔτινες ἡσφάλισαν τῷ Πέλοπι τὴν νίκην κατὰ τοῦ Οἰνομάου. Οὐδόλως ἐκπληκτικὸν ἂν τὰς ἐορτὰς τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος συνώδευον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἵπποδρομιαί. Ἡ ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τῆς Κωπαίδος Ὀγχηστός, ἥς ἐρείπια μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου¹ ἐσφίζοντο, ἦτο τὸ ἀρχικὸν κέντρον τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Βοιωτίᾳ. Ὁ θεὸς εἶχεν ἄλσος², παρ' ᾧ ἐτελοῦντο ὁδοὶ ἴδιοι, οὓς ὑπαινίσσεται ὁ ὁμηρικὸς εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα ὕμνος ἐν τινι σκοτεινοτάτῳ χωρίῳ³. Οἱ ἵπποι ζευγνύμενοι εἰς τὸ ἄρμα ἀφίεντο ἐλεύθεροι ὑπὸ τῶν ἡνιόχων, οὔτινες ἠκολούθουν αὐτοὺς μακρόθεν ἐνθαρρύνοντες διὰ τῆς φωνῆς. Οἱ τυχαίως ἢ ἐξ ἐνστίκτου φερόμενοι πρὸς τὸ ἄλσος ἐλογίζοντο νικηταί, τὸ δὲ ἄρμα ἐτίθετο εἰς τὸν ναὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὁ Ἰσθμὸς τῆς Κορίνθου ὅλως ἀφιερωμένος εἰς τὸν θεὸν τῶν θαλασσῶν, ὑφ' ᾧ λούεται, κατέστη ἕνεκα τῆς θέσεως τὸ κύριον κέντρον τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ὁ χῶρος τῶν καλλίστων αὐτοῦ ἐορτῶν. Ἐλεγον, ὅτι ἄλλοτε ὁ Ποσειδῶν ἐπάλαισε μετὰ τοῦ Ἥλιου περὶ τῆς κατοχῆς τῆς χώρας. Ὁ Βριάρεως ἐκλεχθεὶς διαιτητῆς ἔδωκε τῷ Ἥλῳ τὸν ὑψηλὸν τῆς Ἀκροκορίνθου βράχον, ὃν αἱ πρῶται τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες προσβάλλουσι, τῷ δὲ θαλασσίῳ θεῷ τὸν Ἰσθμόν⁴. Τὴν ἱδρυσιν τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Κορίνθῳ ἐχρονολόγουν ἀπὸ τοῦ ἥρωος Σισύφου καὶ ἀπὸ Θησέως, ἐκπροσωποῦντος παρὰ τῇ Ἴωνικῇ φυλῇ τὴν ἱδρυσιν τῶν ἰσθμικῶν ἀγώνων καὶ τῶν ἄρματοδρομιῶν. Θαλάσσιαί τινες θεότητες δευτερεύουσai, οἷα ἡ Λευκοθέα, μάλιστα δὲ ὁ ἥρωας Μελικέρτης Παλαίμων ἦσαν ἐν τῷ Ἰσθμῷ ἀντικείμενα ἰδίας λατρείας παρὰ τῷ Ποσειδῶνι, οὔτινος ἀπετέλουν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀκολουθίαν⁵. Μεταξὺ τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων τῶν κοσμοῦντων τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ τὸ ἀξιολογώτατον ἦτο σύμπλεγμά τι χρυσελεφάντινον προσενεχθὲν ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ⁶.

¹ Θ', 26, 6.

² Ἰλιάδ. Β, 506.

³ Στ. 52 καὶ ἐφ.

⁴ Πaus. Β', 1, 6.

⁵ Πaus. Β', 2, 1.

⁶ Βλ. τὸ ἐξαιρετικὸν ἔργον τοῦ κ. Vidal-Labliche, περὶ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, σ. 92—93.

Ἐφ' ἄρματος, συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἵππων παγχρύσων, πλήν τῶν πετάλων ὄντων ἐξ ἐλέφαντος, ὑψοῦντο τὰ ἀγάλματα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης, καὶ τοῦ νέου Παλαίμωνος ὀρθίου ἐπὶ δελφίνος. Κάτωθεν ἐπὶ τῆς βάσεως εἰκονίζετο ἡ Θάλασσα, φέρουσα ἐν τοῖς βραχίουσιν αὐτῆς τὴν θυγατέρα Ἀφροδίτην περικυκλωμένην ὑπὸ Νηρηίδων. Ἡ μεγάλη αὕτη σύνθεσις δὲν ἦτο μόνον μεγαλοπρεπὲς δῶρον προσε- νεχθὲν τῷ θεῷ, ἀλλ' ἔσχεν ἰδίαν σημασίαν ἐν Κορίνθῳ, ἐνθα ἐτιμᾶτο ἡ Ἀφροδίτη, ἰδίαν ἀποδίδουσα τῷ ἥρωϊ Παλαίμωνι λατρείαν: δύο ἐγ- χώριοι θεότητες, ἃς ὁ καλλιτέχνης ἐπιδεξίως συνήθροισε περὶ τὸν ἄρ- χοντα τῆς θαλάσσης.

Τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ τύπου τοῦ Ποσειδῶνος καὶ περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὠρίσθη τὸ καλ- λιτεχνικὸν ἰδεῶδες αὐτοῦ¹. Ἡ ἀρχαιοτάτη γνωστὴ παράστασις τοῦ θεοῦ εἶναι ζωγραφία τις. Κλεάνθης ὁ Κορίνθιος ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ τοί- χου ναοῦ τινος τῆς Ἀρτέμιδος, ἐγγὺς τῆς Ὀλυμπίας, τὴν γέννησιν

Εἰκ. 94. — Ἀρχαῖος τύπος τοῦ Ποσειδῶνος.

τῆς Ἀθηνᾶς· ἐν αὐτῇ δὲ παρίστατο ὁ Ποσειδῶν προσφέρων θύνην τῷ Δί². Ἀλλ' ὁ Στρά- βων ὁ ἀναφέρων τοῦτο δὲν λέγει ὅποιοι ἦσαν οἱ χαρακτῆρες τῆς μορφῆς τοῦ θεοῦ. Ἀγνοοῦ- μεν ὥσαύτως τί ἦτο ὁ Ἴππιος Ποσειδῶν, ὃν ὁ Πausanias εἶδεν ἐν Φενεῷ κατὰ τὴν παράδο- σιν ἀφιερωθέντα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὀδυσ- σέως³. Ὁ θέλων νὰ λάβῃ ἐννοιάν τινα περὶ τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων τοῦ θεοῦ πρέπει νὰ ἐξετάσῃ τὰ διὰ μελαινῶν μορφῶν γραπτὰ ἀγγεῖα, ἐν οἷς ὁ Ποσειδῶν παρίσταται μετὰ τῶν ἄλλων θεοτήτων, μάλιστα δὲ τὰ ἀρχαιότατα νομίσματα τῆς Ποσειδωνίας (Εἰκ. 94). Ἐπὶ τούτων ὁ Ποσειδῶν εἰκονίζεται ὀρθιος, βαδίζων μεγάλοις βήμα- σιν. Ὁ ἀριστερὸς βραχίον ἐκτείνεται πρὸς τὰ ἐμπρός, διὰ δὲ τοῦ δε- ξιοῦ πάλλει τὴν τρίαINAN ὡς ἀκόντιον καὶ φαίνεται βάλλων πρὸς τι σημεῖον. Τὸ σῶμα εἶναι σχεδὸν ἐντελῶς γυμνόν, μανθῦας δέ, οὔτινος

¹ Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὡς καὶ περὶ πάντων τῶν ἀφορώντων εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ θεοῦ, βλ. τὸ συγγράμμα τοῦ Overbeck, Griech. Kunstmythologie, t. II, βιβλ. γ', Leipzig, 1875.

² Στράβ. Ζ', σ. 343.

³ Paus. Ζ', 14, 5—7.

αἱ θυσανῶδεις ἄκραι κρέμανται ἀφ' ἐκάστου τῶν βραχιόνων, εἶναι ἐρριμμένους ἐπὶ τῶν ὤμων.

Ὁ διπλοῦς ποιητικὸς χαρακτήρ τοῦ Ποσειδῶνος, ἀδελφοῦ τοῦ Διὸς καὶ ἄρχοντος τῆς θαλάσσης παρήχθη βραδύτερον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν. Ὁ θεὸς γενικῶς εἰκονίζεται ὡς ἀνὴρ ὠρίμου ἡλικίας, ἰσχυρὸς, μυώδης, εὐρύστερνος. Ἡ στάσις καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ἔχουσι βασιλικὸν μεγαλεῖον (Εἰκ. 95). Ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον τοῦτο δὲν εἶναι ἥρεμον ὡς τὸ τοῦ ἄρχοντος τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἔχει συχνάκις πολυμέριμον καὶ σκυθρωπὴν ἔκφρασιν, ἡ ἔξαψις τοῦ προσώπου, ἡ ἀταξία τῆς κόμης, ὁ πυκνὸς καὶ τραχὺς πώγων εἶναι χαρακτηριστικὰ δεικνύοντα τὴν σφοδρότητα τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ, ἐξ ὧν συνήθως ταρασσεται ὁ θεὸς τοῦ θορυβώδους στοιχείου (Εἰκ. 96). Ἐνίοτε φαίνεται ἡδέως ὀλισθαίνων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κυμάτων, κρατῶν τὴν τρίαιναν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας δελφίνα (Εἰκ. 97). Τότε ὑπολαμβάνεται ὁ θεὸς τῆς γαληναίας καὶ εἰρηνικῆς θαλάσσης.

Εἰκ. 95. — Ποσειδῶν, ἄρχων τῆς θαλάσσης.

Ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, μάλιστα δὲ τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς, ὁ Ποσειδῶν συνοδεύεται συνήθως ὑπὸ τῆς Ἀμφιτρίτης καθημένης παρ' αὐτῷ, ὡς ἡ Ἥρα ἐνθρονίζεται παρὰ τῷ Διὶ ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἡ ἔννοια τῆς Ἀμφιτρίτης, θείας βασιλίσσης τῆς θαλάσσης, συζύγου τοῦ Ποσειδῶνος, δὲν εἶναι λίαν ἀρχαία ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει. Ἡ Ἰλιάς δὲν μνημονεύει τῆς θεότητος ταύτης. Ἐν Ὀδυσσεΐᾳ, ἔνθα τὸ ὄνομα αὐτῆς συχνάκις

ἀπαντᾷ¹, δὲν εἶναι εἰσέτι ἡνωμένη τῷ Ποσειδῶνι, καὶ δὲν εἶναι εἰμῇ ἢ θήλεια προσωποποιήσις τῆς θαλάσσης. Ὁ ποιητὴς ἀποκαλεῖ αὐτὴν «κλυτὸν Ἀμφιτρίτην» μυρία βόσκουσιν τέρατα ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς,

Εἰκ. 96. — Προτομή Ποσειδῶνος.

«κυανώπιδα, ἀγαστρονον», ἥς τὰ κύματα θραύονται μετὰ πατάγου κατὰ τῶν σκοπέλων. Τὸ ὄνομα τῆς Ἀμφιτρίτης προσεγγίζον πρὸς τὸ τοῦ Τρίτωνος, θεοῦ θαλασσίου, πρὸς τὸ τῶν διαφόρων ποταμῶν τῶν φερόντων ἐν Ἑλλάδι τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ πρὸς τὸ τῆς Τριτωνίδος λίμνης, φαίνεται ἀληθῶς σημαῖνον ἀπλῶς τὸ ὕδωρ τὸ περικαλύπτον τὴν γῆν ἢ τύπτον τὴν ὄχθην διὰ τῶν ἀπαύστων κυμάτων αὐτοῦ². Ἐν τῇ Ἡσιοδείῳ θεογονίᾳ ἀναμίγνυται ἐν τῷ ὁμίλῳ τῶν πεντήκοντα Νηρηίδων, ἀλλ' εἶναι ἤδη σύζυγος τοῦ Ποσειδῶνος, ἐκ δὲ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως ἐγέννησε τὸν Τρίτωνα³. Οἱ μεταγενέστεροι

μυθογράφοι λέγουσιν, ὅτι ὁ θεὸς ἰδὼν αὐτὴν χορεύουσαν ἐν Νάξῳ ἐν τῷ χορῷ τῶν Νηρηίδων, ἠράσθη καὶ ἀνῆρπασεν αὐτήν⁴. Ἐλεγον προσέτι, ὅτι ἡ Ἀμφιτρίτη, ὅπως διαφύγῃ τὴν καταδιώξιν τοῦ θεοῦ, κατέφυγε παρὰ τῷ Ἀτλαντι, δηλαδὴ εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τῆς θαλάσσης. Ἀλλ' ὁ Ποσειδῶν ἐπεμψε τὸν δελφῖνα εἰς ἀναζήτησιν. Ὁ δελφίς ἤκολούθησε καὶ ἐπανάγαγεν αὐτήν⁵. Αἱ παραδόσεις τῆς νήσου Ῥόδου ἔλε-

¹ E, 421. M, 60, 97.

² Ἀμφι-τρίτη (σανσκριτικὴ ρίζα τρι, ὄχθη, κατὰ τὸν Benfey, Griech. Wurzel-Lexicon, Pott, Etymol. Forsch., I, 288), εἶναι ἴσως ἡ περιβάλλουσα τὰς ὄχθας, τὴν θάλασσαν. — Ὁ Bergk (Jahn's Jahrbuch, 81, σ. 306) ἐτυμολογεῖ τὸ ὄνομα τῆς Ἀμφιτρίτης ἐκ τῆς ρίζης τερ, ἐξ ἧς τείρ-ω, τρί-βω, κτλ. φθαρὲν ἐκ τριβῆς. Ὁ Schömann (Opusc. Acad. II, 169) ἐτυμολογεῖ αὐτὸ ἐκ τοῦ τριῶ καὶ τρίζω, τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐδέξατο ὁ Preller.

³ Θεογ. 243, 930.

⁴ Εὐστάθ. εἰς Ὀδύσ. Γ, 91.

⁵ Ἑρατοσθ. Καταστ. 31. Ὑγίν. ποιητ. ἀστρον. Β', 17.

γον θυγατέρα αὐτῆς τὴν νύμφην Ῥόδην¹. Ἦτο ὡσαύτως μήτηρ τῆς Βενθесиκύμης, ἥτοι τοῦ βαθέος κύματος². Τέλος ἔνεκα τῆς ἀποδοθείσης αὐτῇ τιμητικῆς θέσεως ἐνομιζέτο μήτηρ τῶν Νηρηίδων³.

Ἡ Ἀμφιτρίτη, σύζυγος τοῦ Ποσειδῶνος, ἐνωρίς εἰκονίσθη ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων τοῦ εὐρέος ἱεροῦ τῆς Ὀλυμπίας ἦτο σύμπλεγμά τι τῆς Ἀμφιτρίτης καὶ τοῦ Ποσειδῶνος ποιηθὲν ὑπὸ Γλαύκου τοῦ Ἀργείου κατὰ τὴν 79 Ὀλυμπιάδα⁴. Ἔτη τινὰ μετὰ ταῦτα, Γιτιάδας ὁ Σπαρτιάτης συνέθετο ὅμοιον ἔργον διὰ τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς⁵. Αἱ δύο θεότητες παρίσαντο ὁμοῦ ἐπὶ τινων τῶν μεγαλοπρεπεστάτων μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ κολοσσιαίου Διὸς⁶, ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τῆς

Εἰχ. 97. — Ποσειδῶν.

¹ Ἀπολλων. Ῥοδ. Δ', 325· Ἀπολλόδ. Α', 4, 6.

² Ἀπολλόδ. Γ', 15, 4.

³ Ἐν τῷ εἰς Ποσειδῶνα ὕμνῳ τῷ ἀποδιδομένῳ τῷ Ἀρίωνι, ἀναφερομένῳ ὑπὸ τοῦ Αἰλτιανοῦ ζῶων ἱστορ. ΙΒ', 45).

⁴ Πaus. Ε', 26, 2 καὶ ἐφ. Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ μνημείου τούτου, βλ. Brunn, Gesch. der Griech. Künstler, I, σ. 62.

⁵ Πaus. Γ', 17, 3.

⁶ Πaus. Ε', 11, 8.

δυτικῆς μετόπης τοῦ Παρθενῶνος, τῆς παριστώσης τὴν ἦτταν τοῦ Ποσειδῶνος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς¹. Τῶν τοιούτων μνημείων τῶν διασωθέντων ἡμῖν τὸ ἀξιολογώτατον εἶναι τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ἐν Μονάχῳ μουσείου, τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Γάμοι τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης. Αἱ δύο θεότητες κάθηνται ἐφ' ἄρματος συρομένου ὑπὸ τῶν Τριτῶνων, ὧν ἐκ τοῦ θορύβου τῶν κογχῶν ἀντηχεῖ ἡ θάλασσα. Ὁ Ποσειδῶν, σοβαρὸς καὶ μεγαλοπρεπής, γυμνὸν ἔχων τὸ στήθος κρατεῖ τὰς ἡνίας, τῆς δὲ Ἀμφιτρίτης κεκαλυμμένης διὰ τοῦ πέπλου τῶν

νευμφευμένων φαίνονται μόνον τὸ πρόσωπον καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ. Ἡ Δωρίς προπαρεύεται τῶν δύο συζύγων, νυμφικὴν λαμπάδα ἀνὰ χεῖρας ἔχουσα². Ἀλλαχοῦ ἡ Ἀμφιτρίτη παρί-

Εἰκ. 98.- Ἡ Ἀμφιτρίτη παρὰ τῷ Ποσειδῶνι.

Εἰκ. 99.- Ἡ Ἀμφιτρίτη ἐπὶ Τρίτωνος.

σταται ὀρθία παρὰ τῷ Ποσειδῶνι, ἐφ' ἄρματος, εἰς δὲ εἶναι ἐξευγμένοι θαλάσσιοι ἵπποι (Εἰκ. 98). Ἐν τῷ συμποσίῳ τῶν θεῶν, κάθεται παρὰ τῇ κλίνῃ τοῦ Ποσειδῶνος³. Ὅταν δὲ ἀπεικονίζεται μόνη, κάθεται συνήθως ἐπὶ τῆς ῥάχεως Τρίτωνος (Εἰκ. 99), φέρουσα ἐν χερσὶ τὴν τρίαιναν, σύμβολον τῆς κυριαρχίας τῆς θαλάσσης, ἣν μερίζεται μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς.

Γ' Τρίτων, Ἰνώ καὶ Μελικέρτης. Σεῖρῃνες, Σκύλλα καὶ Χάρυβδις.

Ἐκ τοῦ θεοῦ τούτου ζεύγους ἐγεννήθη ὁ Τρίτων⁴, θεὸς ἀρχῆθεν ξένος τῆς Ἑλλάδος, ὃν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀγνοοῦσι, καὶ οὐ ἡ λατρεία

¹ Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst, I, εἰκ. XXVII. ἀρ. 121 ἀνάγλυφον τι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Inst. Arch. XIII, σ. 64.

² Otto Jahn, Bericht der Gesell. der Wiss. in Leipzig, 1854, σ. 160 εἰκ. 3—8. Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἰκονίζεται ἐν τῷ Dictionnaire des Antiquités τῶν κκ. Daremberg καὶ Saglio, ἀρθρ. τοῦ κ. Vinet, λέξ. Ἀμφιτρίτη.

³ Monum. Inst. Arch. V, εἰκ. 49. Müller-Wieseler, I, εἰκ. 45. Ἐπὶ τινος κυπέλλου ἐκ Καίρης (Μουσεῖον Λούβρου) δημοσιευθέντος ἐν τῷ Annuaire des Études grecques (ἔτος 1872, εἰκ. 1), ἡ Ἀμφιτρίτη ὑποδέχεται ἐνώπιόν τῆς Ἀθηνᾶς τὸν Ἰησεῖα ἐξερχόμενον τῶν κυμάτων.

⁴ Θεογ. 930.

μετηγέχθη ὑπὸ τῶν ναυτικῶν, οἵτινες ἐκ Σικελίας ὁρμώμενοι συνῆψαν σχέσεις μετὰ τῆς Ἀφρικῆς. Καί τῳ ὄντι ἐπὶ τῆς Λυδικῆς παραλίας ἐγγὺς τῆς μικρᾶς Σίρτυος ἐγένοντο ἐπιχώριοι οἱ εἰς τὸν Τρίτωνα ἀφορῶντες μῦθοι. Ἐν τῳ μύθῳ τῶν Ἀργοναυτῶν, ὅτε ἡ Ἀργὴ ἐρρίφθη ὑπὸ τῆς τρικυμίας ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Λιβύης, ὁ Τρίτων ἐπιφαίνεται εἰς τοὺς Ἑλληνας ἥρωας, ἐνθαρρύνει, συμβουλεύει, καὶ ὑποδεικνύει αὐτοῖς τὴν ὁδόν, ἣν ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσωσιν, ὅπως ἐξέλθωσι τῆς ἐλώδους Τριτωνίτιδος, ἀναλαμβάνει δὲ ὁ ἴδιος νὰ διευθύνῃ τὸ πλοῖον καὶ ὠθήσῃ εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος¹. Ὡς ὁ Ἑλλήν Νηρέως, πρὸς ὃν ὁ Ἀπολλώνιος φαίνεται συγγέων αὐτόν, γνωρίζει ἅπασαν τὴν θάλασσαν· κέκτηται ὑπερτάτην σοφίαν, ἣ δὲ πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς καλοκαγαθία αὐτοῦ εἶναι ἀνεξάντλητος. Ἀλλ' ἐν τῇ Θεσπονίᾳ ὁ Τρίτων ἔχει χαρακτηρὰ διάφορον τοῦ Νηρέως. Υἱὸς τῆς Ἀμφιτρίτης καὶ τοῦ θαρσύνου θεοῦ τοῦ σείοντος τὴν γῆν κατοικεῖ παρὰ τῇ μητρὶ καὶ τῳ πατρὶ χρυσοῦν ἀνάκτορον ἐν τῳ βάθει τῆς ἀβύσσου τῆς θαλάσσης· εἶναι ὃν ἰσχυρόν, κολοσσαῖον, θεὸς ἰσχυρός²· εἰκὼν τοῦ φοβεροῦ στοιχείου καὶ τῶν ὁρμῶν αὐτοῦ. Ὁ Τρίτων ἐκφράζει ἰδίᾳ τὸν μηχανισμόν τῆς κυμαίνουσης θαλάσσης. Τὸ σύνηθες σύμβολον αὐτοῦ εἶναι θαλασσία κόγχη, δι' ἧς νομίζει τις ἅμα προσεγγίσει αὐτὴν εἰς τὸ οὗς ὅτι ἀκούει τὸν μεμακρυσμένον ῥόχθον τῆς θαλάσσης. Ἡ κόγχη αὕτη εἶναι τὸ μουσικὸν ὄργανον τοῦ Τρίτωνος· πληρουμένη ὑπὸ τῆς πνοῆς αὐτοῦ ἀναδίδει ἤχους θαυμασίας δυνάμεως. Ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη δὲν δύναται νὰ παλαίσῃ πρὸς τὴν θείαν ταύτην μουσικὴν. Μισσηνὸς ὁ συνοδὸς τοῦ Αἰνείου ἐκρημνίσθη εἰς τὰ κύματα ὑπὸ τοῦ Τρίτωνος, ὡς τολμήσας ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς αὐτόν ὡς πρὸς τὸν πάταγον τῆς κόγχης³. Κατὰ τὴν μάχην τῶν Γιγάντων ὁ φοβερὸς θόρυβος τῆς κόγχης τοῦ Τρίτωνος ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους τῶν θεῶν⁴. Τοιαῦτα εἶναι αἱ ἄγριαι τῆς θαλάσσης ἀρμονίαι, πρὸς ὧν τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν οὐδὲν ἐξισοῦται.

Ὁ Τρίτων ἄλλως διακρίνεται πάντων τῶν θαλασσίων θεῶν ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ ἀποδοθέντος αὐτῳ ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν τεχνιτῶν. Ἡ προτομὴ αὐτοῦ εἶναι ἀνθρωπίνη, ἀλλὰ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος

¹ Ἀπολλών. Δ', 1552 καὶ ἐφ. Ἡρόδ. Δ', 179.

² Θεογ. 931 καὶ ἐφ.

³ Βιργ. Αἰν. VI, 171.

⁴ Ὑγίν. Ποιητ. Ἀστρον. Β', 23.

ὅμοιον πρὸς τὸ τῶν τεράτων τῶν συνοδευόντων αὐτόν¹. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ Τρίτων ἐπληθύνθη. Ὡς ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ἐλληνικὴ φαντασία ἔπλασε πλείστους Σειληνοὺς καὶ πολλὰ τέκνα ἔδωκεν εἰς τὸν Πᾶνα, οὕτω κακώκισε τὴν ἄδυσσον τῆς θαλάσσης διὰ πλήθους Τριτώνων, οἵτινες μετὰ τῶν Νηρηίδων ἀποτελοῦσι χαρίεντα χορόν, συνήθη συνοδίαν τῶν δύο μεγάλων θεοτήτων τοῦ θαλασσίου κράτους. Ἐν τῷ συνόλῳ τούτῳ οἱ Τρίτωνες εἶναι ἕνεκα τοῦ σχήματος οἱ διάμεσοι τύποι μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης καὶ τῶν ζωϊκῶν σχημάτων τῶν θαλασσίων Κενταύρων, δρακόντων, ἱπποκαμπῶν, φανταστικῶν παραστάσεων τῶν κατοίκων τῆς θαλάσσης, ὧν αἱ ἀπότομοι κινήσεις, οἱ ταχεῖς ἐλιγμοί, ἡ εὐμετάβολος ὄψις, καθίστων ἐλευθέραν τὴν ἐφεύρεσιν τῶν τεχνιτῶν πειρωμένων νὰ εἰκονίσωσιν ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ μαρμάρου τὰ εὐλύγιστα αὐτῶν σχήματα καὶ τὰς κυματώδεις εὐστροφίας.

Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι θαλάσσιοι κάτοικοι εἶχον θέσιν ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ. Ἦσαν τὰ πτηνά, ἅτινα βλέπομεν πετόμενα κατόπιν τῶν πλοίων, ἐπιψαύοντα τὰ κύματα διὰ τῶν λευκῶν αὐτῶν πτερῶν, διὰ κραυγῶν πενθίμων καὶ φωνῶν μελαγχολικῶν. Ὅτε ὁ Ὀδυσσεὺς μόνος ἐπὶ τῆς σχεδίας αὐτοῦ αἰσθάνεται τὰς δυνάμεις ἐκλειπούσας ἕνεκα τῆς τρικυμίας, βλέπει αἴφνης ἐξερχομένην τῶν κυμάτων αἰθυίην, ἥτις αἴζε ἐπὶ σχεδίας πολυδέσμου». Ἡ αἰθυία αὕτη εἶναι θεότης εὐμενῆς· συμβουλεύει τὸν ἥρωα νὰ ἐγκαταλίπη τὴν σχεδίαν καὶ νὰ κολυμβήσῃ πρὸς τὴν παραλίαν, εἰς ἣν θὰ φθάσῃ σῶος καὶ ὑγιής, ἕνεκα τοῦ θαυμαστοῦ κρηδέμενου ὅπερ ἔδωρῆσατο αὐτῷ². Εἶναι ἡ Ἰνώ-Λευκοθέα, ἡ ὡς τὸν θαλάσσιον ἀφρὸν λευκὴ θεά, ἥτις ἐπὶ τῆς γῆς ἦτο ἄλλοτε ὠραία παρθένος, καὶ ἥς τὸν οἰκτρὸν μῦθον διηγούντο ἐν Βοιωτίᾳ. Θυγάτηρ τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἀδελφῆς Σεμέλης κεραυνοβοληθείσης ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐγένετο τροφὸς τοῦ νεαροῦ Διονύσου. Βραδύτερον ἐνυμφεῖθαι τὸν ἥρωα Ἀθάμαντα. Ἀλλ' ἡ ἐνώσις αὕτη ὑπὸ λυπηρῶν γεγονότων διαταραχθεῖσα ἔσχεν ὀλέθριον τέλος. Ἡ Ἥρα ὀργισθεῖσα κατὰ τῶν δύο συζύγων, ἔρριπεν ἐν τοῖς πνεύμασιν αὐτῶν τὸν παραλογισμόν. Ὁ Ἀθάμας ἐκτὸς ἑαυτοῦ συνέλαβε καὶ ἐφόνευσεν τὸν Λεάρχον, ἐν τῶν ἐκ τῆς Ἰνῆς τέκνων αὐτοῦ,

¹ Βλ. τὴν περιγραφὴν τῶν Τριτώνων παρὰ Πausanίᾳ (Θ', 21, 1). Elite ceramographique, II, εἰκ. 31—35.

² Ὀδύσ. Ε, 333 καὶ ἐφ.

ἔμελλε δὲ νὰ φονεύσῃ καὶ τὸν Μελικέρτην, ἀλλ' ἡ Ἰνώ κατάρθωσε νὰ φύγῃ, φέρουσα τὸ τέκνον αὐτῆς εἰς τοὺς βραχίονας, διὰ τῶν ὁρέων τῆς Βοιωτίας, καὶ ἀφίκετο εἰς Μεγαρίδα ἄνωθεν τῶν Σκιρωνίδων πετρῶν, ἐξ ὧν ἐρρίφθη μετὰ τοῦ τέκνου εἰς τὴν θάλασσαν¹. "Ἐκτοτε ἐγένετο θεότης τῆς θαλάσσης, ἣν πληροῖ διὰ τῶν πενήθιμων παραπόνων αὐτῆς² ἢ βοηθεῖ τοὺς ὑπὸ τῶν κυμάτων πιεζομένους θαλασσοπόρους, τὸν δὲ υἱὸν παρέλαβε δελφίς καὶ ἀπέθηκεν ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, ἔνθα ὑπὸ τὸ ὄνομα Παλαίμων ἔλαβε θείας τιμᾶς³. Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Μελικέρτου ἐπίστευσαν, ὅτι ἀνεγνώρισαν τὸν ἑλληνικὸν τύπον Μελκάρθ, τὸν Τύριον Ἡρακλέα, τὸν συχνάκις νομιζόμενον προσεστώτα τῆς θαλασσοπλοίας⁴. "Ὅθεν ὁ Μελικέρτης ἦτο ἴσως θεὸς φοινικικῆς καταγωγῆς ταυτισθεὶς πρὸς τὸν ἥρωα Παλαίμονα, ὡς οὗτος ἐταυτίσθη βραδύτερον ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὸν θαλάσσιον θεὸν Portumnus⁵.

Ἡ μορφή τῶν θαλασσίων πτηνῶν ἀνευρίσκεται κατὰ μέρος εἰς τὴν εἰκόνα τῶν Σειρήνων⁶ ὁποῖας ἔπλασαν οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι. "Ὅντως αἱ θεότητες αὗται εἶχον κεφαλὴν γυναικὸς, πτερὰ δὲ καὶ σῶμα πτηνοῦ. Ἐκ τῆς γυναικὸς εἶχον τὴν χάριν, ἐκ τῶν πτηνῶν τὴν ἀρμονίαν. Οὐδὲν ἐξισούτο διὰ τὰ ἀνθρώπινα ὦτα πρὸς τὴν γοητεῖαν τῆς μουσικῆς αὐτῶν. Διὰ τοῦτο αἱ Σειρήνες σχετίζονται πρὸς τὰς Μούσας. Ὡς ἐκεῖναι, ἦσαν ἀρχικῶς ἐν τισιν ἑλληνικαῖς χώραις θυγατέρες τοῦ Ἀχελφού, νύμφαι ποτάμιαι, ὧν τὰς μελωδικὰς φωνὰς ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον ἐν τῷ μεμακρυσμένῳ θορύβῳ τῶν καταρρακτῶν καὶ τῶν χειμάρρων. Ἐλεγον ὅτι ἐν Κρήτῃ, κατὰ τὴν κώμην Ἀπτερα, αἱ Σειρήνες, ἠθέλησάν ποτε νὰ προκαλέσωσι τὰς Μούσας. Ἀλλ' ὁ μουσικὸς οὗτος ἄγων κατήσχυεν αὐτάς. Αἱ Μοῦσαι νικήσασαι ἀπέσπασαν ἀπ'

¹ Εὐριπ. Μῆδεια, 1284 καὶ ἐφ. Πίνδ. Ὀλύμπ. Β', 28. Ὁδιδ. Μεταμ. IV 518—542.

² Ἰνούς ἄχνη, ἥτο παροιμιώδης ἔκφρασις (Ζηνοβ. Δ', 38) Ὁρατ. Art. Poet. 123 «flebilis Ino».

³ Πaus. Α', 44, 7—8.

⁴ Τὸ ὄνομα Μελκάρθ κατέστη ἑλληνιστί, Μελίκαρθος (Σαγχοιιάθων, ἐκδ. Orelli, σ. 32).

⁵ Bl. Maury, Relig. de la Grèce, III, 245.

⁶ Περὶ τῶν Σειρήνων βλ. Carquand. Études de myth. grecque. Paris. Didier, 1873.

αὐτῶν τὰ πτερά, ὅπως κατασκευάσωσι στεφάνους¹. Ὁ μῦθος οὗτος μαρτυρεῖ τὸ κοινὸν σύμβολον τὸ ἐνοῦν τὰ δύο ταῦτα συμπλέγματα τῶν θεοτήτων. Ἐπίσης διειμοιράζοντο τὸ δῶρον τῆς ἀρμονικῆς ψῆδης· ἦσαν δὲ ὡσαύτως δαίμονες τῶν ὑδάτων. Ὅτε ἡ λατρεία τῶν Μουσῶν μετηνέχθη ἐκ τῆς ἡπείρου εἰς Κρήτην, εὐρέθη πρὸ ὁμοίας πίστεως, ἐκ τούτου δὲ ὁ ἀγὼν καθ' ὃν ἐνίκησαν αἱ Μοῦσαι, δηλαδὴ ἡ θρησκεία αὐτῶν ἀντικατέστησεν ἐν Κρήτῃ τὴν τῶν Σειρήνων. Αὗται διετήρησαν τὸ μουσικὸν δῶρον, ἀλλ' ἐγκαταλιποῦσαι τὴν ἡπειρον, ὅπως καταστῶσι Μοῦσαι τῆς θαλάσσης, μετεβλήθησαν εἰς κακοποιὰ δαιμόνια, κατοικοῦντα τὰς ἀποκρήμινους παραλίας καὶ τοὺς σκοπέλους, ὅπου προσεῖλκυον διὰ τῶν ἁσμάτων τοὺς θαλασσοπόρους².

Οἱ Ἕλληνες τὴν διαμονὴν τῶν Σειρήνων ἔθετον πρὸς Δυσμᾶς, ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Μεσημβρινῆς Ἰταλίας, ἰδίᾳ παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Σικελικοῦ πορθμοῦ, διαβάσεως φοβερᾶς διὰ τοὺς θαλασσοπόρους. Ἐκεῖ, ὡς γνωστόν, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ ἑταῖροι αὐτοῦ συναντῶσι τὰς Σειρήνας, θεότητας ἀπίστους, ἐχούσας θέλγητρα ὀλέθρια, χάριτας θανατηφόρους, ἐλκυούσας πρὸς αὐτὰς δι' ἀκατασχέτου γοητείας πάντα ἔχοντα τὴν ἀφροσύνην νὰ μὴ ἀποφύγῃ αὐτάς:

ὅστις αἰδρεῖται πελάσῃ καὶ φθόγγον ἀκούσῃ
 Σειρήνων, τῷ δ' οὔτι γυνὴ καὶ νήπια τέκνα
 οἴκαδε νοστήσαντι παρίσταται οὐδὲ γάνυνται,

ὁρμᾷ πρὸς αὐτάς ἀλλ' ὅπως εὖρη τὸν θάνατον· ἐν τοῖς ἀνθοφόροις λειμῶσιν, ἔνθα διαμένουσιν αἱ Σειρήνες ἐγείρονται σωροὶ ὀστέων, λείψανα μυριάδων ἀνθρωπίνων θυμάτων³. Ἡ ἐκπληκτικὴ αὕτη ἀντίθεσις εἶναι ἡ εἰκονιζομένη ὑπὸ τῆς θαλάσσης αὐτῆς διὰ τῶν ἀπατηλῶν χαρίτων καὶ τῶν κεκρυμμένων αὐτῆς κινδύνων· εἶναι ἡ ἄπιστος αὐτῆς γαλήνη, εἶναι ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς, λαμπρὰ καὶ στίλβουσα ὡς κάτοπτρον, ἥτις ἐγγὺς τῶν παραλίων καλύπτει τοὺς σκοπέλους, τὸ ναυάγιον καὶ τὸν θάνατον. Ὅθεν δὲν εἶναι παράδοξον, ἂν αἱ Σειρήνες σχετίζονται πρὸς τὰς καταχθονίους θεότητας. Κατὰ τινὰς ἐρμηνείας τοῦ μύθου τῆς Περσεφόνης, αἱ Σειρήνες ἔπαιζον μετὰ τῆς θείας παρθένου ἐν τοῖς λειμῶσι τοῦ Ἀχελϋοῦ, ὅτε ἡ γῆ διέστη πως καὶ ἐπεφάνη ὁ ἄρπαξ. Μετὰ τὴν ἄρπαγὴν ἔδραμον πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Κόρης κατὰ γῆν καὶ θά-

¹ Πaus. Θ', 34. 3. Στέφ. Βυζ. λέξις Ἀπτερα.

² Βλ. τὴν περὶ Μουσῶν ἡμετέραν πραγματείαν σ. 36.

³ Ὀδύς. Μ, 41 καὶ ἐφ. 158 καὶ ἐφ.

λασσαν, καὶ τέλος ἔφθασαν ἐπὶ τῶν παραλίῳ τῆς Σικελίας, ἔνθα ἔκ-
τοτε διέμειναν ¹. Παρ' Εὐριπίδῃ, ἡ Ἑλένη ἀπελπίσασα ἀποφασίζει νὰ
ἀποθάνῃ, ἐπικαλεῖται δὲ τὰς Σειρήνας ὡς καταχthonίους θεότητας.

εἴθ' ἐμοῖς γόοις
μόλοιτ' ἔχουσαι τὸν λίθον
λωτὸν ἢ σύριγγας· αἴλινον κακοῖς
τοῖς ἐμοῖσι σύνοχα δάκρυα,
πάθεσι πάθεα, μέλεσι μέλεα·
μουσεῖά τε θρηνήμασι ξυνωδὰ
πέμψειε Φερσέφασσα ².

ὁ Σοφοκλῆς δὲ ἔλεγε τὰς Σειρήνας :

Φόρκου κόρας, θροοῦντε τοὺς Ἄδου νόμους ³.

Διὰ τοῦτο οὐχὶ ἀσυνήθως ἀπαντᾷ ἡ εἰκὼν τῶν Σειρήνων ἐπὶ τῶν
τάφων ⁴, ἐκφραζουσῶν ὅτε μὲν τὰ θέλγητρα τῆς παρθενικῆς καλλο-
νῆς θερίζόμενα ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς, ὅτε δὲ τὰς καταστρεφόμενας ἡδο-
νὰς τοῦ ὕμναλου, ὅτε δὲ τὰς χάριτας τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ῥητορι-
κῆς, ὡς ἐπὶ τοῦ μνημείου, ἐφ' οὗ τὸ ἐπιτάφιον, ὃ ἡ Ἥρινα συνέθετο
δι' ἑαυτήν ⁵, καὶ ἐπὶ τῶν τάφων τοῦ Σοφοκλέους καὶ Ἰσοκράτους. Ἐν
γένει εἶναι ἡ διπλῇ ἰδέα, ἐξ ἧς σύγκειται ἡ ἔννοια τῶν Σειρήνων:
χάρις ἀκατάσχετος, θάνατος σκληρός.

Εἰκ. 100. — Σειρήν.

Αἱ Σειρήνες γενικῶς παρίστανται ὡς ὄντα πτηνοῦ ἔχοντα κεφαλὴν καὶ
στῆθος γυναικός. Φέρουσιν ἀνὰ χεῖρας μουσικόν τι ὄργανον (Εἰκ. 100).

¹ Ἀπολλων. Ἀργον. Δ', 809.

² Εὐριπ. Ἑλένη, 167 καὶ ἐφ.

³ Σοφοκλ. ἀπ. παρὰ Πλουτ. Ἡθικ. σ. 745 f.

⁴ Βλ. Περβάνογλου, Grabsteine der alten Griechen, σ. 79—80.

⁵ Δυρ. Ἑλλ. ἔκδ. Bergk, III, σ. 927.

Ἐξαιρετικῶς αἱ Σειρήνες παρίστανται ἐπὶ τινων ἀναγλύφων ἐγγὺς τοῦ πλοίου τοῦ Ὀδυσσεύς, ἐντελεῖς γυναῖκες, δυνάμεναι νὰ συγχυθῶσι πρὸς τὰς Μούσας ¹ (Εἰκ. 101).

Εἰκ. 101. — Αἱ Σειρήνες ἐγγὺς τοῦ πλοίου τοῦ Ὀδυσσεύς.

Ὁ χαρίεις χαρακτήρ ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὰς Σειρήνας ἐλλείπει παντελῶς ἀπὸ τῶν ἄλλων κακοποιῶν θαλασσίων δυνάμεων, τῶν κατοικουσῶν, ὡς αὐταί, τὸν πορθμὸν τῆς Σικελίας. Ἡ Σκύλλα (σχίζουσα) καὶ ἡ Χάρυβδις (καταβροχθίζουσα), ἐνομίζοντο ὄντα τερατώδη, τρόμος καὶ φρίκη τῶν ναυτῶν. Εἶναι ἡ ὀργίλη θάλασσα, ἣτις ἐν τοῖς πορθμοῖς, ἐνθα ἐξεγείρεται, ὅτε μὲν θραύει τὰ πλοῖα ἐπὶ τῶν σκοπέλων καὶ τῶν βράχων, ὅτε δὲ βυθίζει ἐν ταῖς φοβεραῖς δίναις αὐτῆς. Καταπληκτικὴν εἰκόνα τῶν δύο τούτων τεράτων παρέχει ἡμῖν ἡ Ὀδύσσεια :

Οἱ δὲ δύο σκόπελοι ὁ μὲν οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει
ὀξεὶ κορυφῇ, ἡ δὲ μιν ἀμφιέβηκεν
κυανέη· τὸ μὲν οὐ ποτ' ἔρωεῖ, οὐδέ ποτ' αἶθρη
κείνου ἔχει κορυφὴν οὐτ' ἐν θέρει οὐτ' ἐν ὀπώρῃ·
οὐδὲ κεν ἀμβραῖη βροτὸς ἀνὴρ, οὐ καταβαίη,
οὐδ' εἴ οἱ χεῖρές τε εἰκόσι καὶ πόδες εἴεν·
πέτρῃ γὰρ ἥλις ἐστί, περιζέσθη εἰκυῖα.
μέσσω δ' ἐν σκοπέλῳ ἐστὶ σπέος ἡγεροειδές,
πρὸς ζῶφον εἰς Ἑρεβος τετραμμένον, ἥ περ ἂν ὕμεις
νῆα παρὰ γλαφυρὴν ἰθύνετε, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ.

¹ Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst, I, 16, 91 c, 100 a, t. II, 750—758. Gerhard, Auserles, Vasenbilder. I, 98 καὶ ἐφ.

οὐδέ κεν ἐκ νηὸς γλαφυρῆς αἰζηῖος ἀνὴρ
 τόξῳ οἷστεύσας κοῖλον σπένος εἰσαφίκοιτο.
 ἔνθα δ' ἐνὶ Σκύλλῃ ναίει δεινὸν λελακυῖα·
 τῆς ἥτοι φωνὴ μὲν ὅση σκύλακος νεογιλῆς,
 γίγνεται, αὐτὴ δ' αὐτὲ πέλωρ κακόν· οὐδὲ κέ τις μιν
 γηθήσειεν ἰδὼν, οὐδ' εἰ θεὸς ἀντιάσειεν.
 τῆς ἥτοι πόδες εἰσὶ δυώδεκα πάντες ἄωροι,
 ἕξ δὲ τέ οἱ δειραὶ περιμήκεες, ἐν δὲ ἐκάστη
 σμερδαλέη κεφαλὴ, ἐν δὲ τρίστοιχοι ὀδόντες,
 πυκνοὶ καὶ θαμέες, πλεῖοι μέλανος θανάτοιο.
 μέσση μὲν τε κατὰ σπείους κοῖλοιο δέδυκεν,
 ἕξω δ' ἐξίσχει κεφαλὰς δεινοῖο βερέθρου,
 αὐτοῦ δ' ἰχθυάα, σκόπελον περιμαιμώωσα,
 δελφινὰς τε κύνας τε καὶ εἴ ποθι μεῖζον ἔλῃσιν
 κῆτος, ἃ μυρία βόσκει ἀγάστονος Ἀμφιτρίτῃ·
 τῇ δ' οὐ πώποτε νάυται ἀκήριοι εὐχετόωνται
 παρφυγείην σὺν νηϊ· φέρει δέ τε κρατὶ ἐκάστω
 φῶτ' ἐξαρχάξασα νεὸς κυανοπρώροιο ¹.

λέγει ἡ Κίρκη πρὸς τὸν Ὀδυσσεά.

Ὅτε τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσεὺς πλησιάζει τὴν Σκύλλαν, ἐξ τῶν
 ὀπαδῶν αὐτοῦ συλλαμβάνονται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ τέρατος, ὡς ἰχθύες
 οὓς ὁ ἄλιεὺς ὑψοῖ ταχέως διὰ τῆς ἄκρας τῆς ὀρμιᾶς αὐτοῦ καὶ ῥί-
 πτει ἀσπαιρόντας ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Ἡ Σκύλλα καταβροχθίζει αὐτοὺς
 ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τοῦ σπηλαίου αὐτῆς.

Τὸ ἕτερον τέρας εἶναι οὐχ ἥττον φοβερόν :

. ἐτέρωθι δὲ διὰ Χάρυβδις
 δεινὸν ἀνερροῖδῃσε θαλάσσης ἀλμυρὸν ὕδωρ.
 ἥτοι ὅτ' ἐξεμέσειε, λέβης ὥς ἐν πυρὶ πολλῷ
 πᾶσ' ἀναμορμύρεσκε κυκωμένη· ὑψόσε δ' ἄχνη
 ἄκροισι σκοπέλοισιν ἐπ' ἀμφοτέροισιν ἔπιπτεν.
 ἀλλ' ὅτ' ἀναβρόξειε θαλάσσης ἀλμυρὸν ὕδωρ,
 πᾶσ' ἔντοσθε φάνεσκε κυκωμένη, ἀμφὶ δὲ πέτρῃ
 δεινὸν ἐβεβρύχειν, ὑπένερθε δὲ γαῖα φάνεσκεν
 ψάμμῳ κυανέῃ ²

Τὰ πλησιάζοντα εἰς αὐτὴν πλοῖα περικαλύπτονται πάραυτα ἐν τῇ
 θυέλλῃ αὐτῆς καὶ κρημνίζονται εἰς τὴν θαλασσίαν ἄβυσσον.

Τὰ δύο ταῦτα τέρατα δὲν ἦσαν ἄλλ' ἢ ἡ ποιητικὴ ἐκφρασις τοῦ

¹ Ὀδύς. Μ, στ 73 καὶ ἐφ.

² Ὀδύς. Μ, στ. 235.

διπλοῦ κινδύνου, ὃν διέτρεχον αἱ διαβαίνοντες τὸν πορθμὸν τῆς Σικελίας θαλασσοπόροι, κινδυνεύοντες ν' ἀπολεσθῶσιν ἐν τινι στροβίλῳ ἢ νὰ πέσωσιν ἐπὶ τινος σκοπέλου. Ἀλλ' ἐὰν ἡ Χάρυβδις εἶναι ἀπλή εἰκὼν ληφθεῖσα ἐκ τοῦ θαύματος τῶν θαλασσιῶν κινδύνων, ἡ Σκύλλα ἔχει μῦθόν τινα, ἡ μᾶλλον διάφοροι ποιητικαὶ διηγήσεις στρέφονται περὶ αὐτήν. Ἐλέγετο θυγάτηρ τοῦ Φόρκυος, θεοῦ τοσοῦτον φοβεροῦ τοῖς ἀνθρώποις, ὅσον ὁ Νηρεὺς εἶναι καλὸς καγαθός, ἡ θυγάτηρ τῆς Κραταιίδος (τῆς σφοδρᾶς θαλάσσης) «ἥ μιν τέκε πῆμα βροτοῦσιν»¹. Ἀνεφέρετο δὲ καὶ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἡρακλέους· ὅτε οὗτος διέβη τὸν πορθμὸν τῆς Σικελίας μετὰ τῆς ἀγέλης τοῦ Γηρυόνου, ἡ Σκύλλα ἡ ἀοπάσασα καὶ κατασπαράζασα ἔνα τῶν βοῶν αὐτοῦ, ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ ἥρωος· μετ' ὀλίγον ὁ πατήρ Φόρκυς ἀνεκάλεσεν αὐτήν εἰς νέαν ζωήν, καύσας τὸ σῶμα αὐτῆς εἰς τὰς φλόγας². Κατὰ τὸν Στρησίχορον ἡ Σκύλλα ἦτο θυγάτηρ τῆς Λαμίας, ἐτέρου ἀδηφάγου τέρατος, οὔτινος ὁ μῦθος φαίνεται ἐκ Λιβύης προερχόμενος³. Ἡ Λάμια ἦτο ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ βασίλισσα θαυμασίας καλλονῆς. Ἐπειδὴ εἶχε τὸ δυστύχημα ν' ἀπολέσῃ πάντα τὰ τέκνα, ὁ χαρακτήρ αὐτῆς ἐξηγριώθη, καὶ παρεφρόνησε· ζηλοτυποῦσα τὴν εὐτυχίαν πασῶν τῶν μητέρων, ἀπέσπα ἀπ' αὐτῶν τὰ τέκνα, ὅπως τὰ θανατώνῃ⁴. Ἐκτοτε κατέστη τέρας ἀρπακτικόν, οὔτινος αἱ τροφαὶ διηγοῦνται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν τὰς φοβεράς διηγήσεις⁵. ὁ τρόμος τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων παίδων, ἀναμιμνήσκων τοὺς ἡμετέρους βρυκόλακας. Ἐν ταῖς μεταγενεστέραις παραδόσεσιν ὁ τερατώδης τῆς Σκύλλης χαρακτήρ δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ μεταμόρφωσις⁶. Ἡ Σκύλλα ἦτο τὸ πρῶτον, ὡραία θαλασσία παρθένος⁷ ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ Γλαύκου ἢ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἦτις τὴν μεταμόρφωσιν αὐτῆς ὀφείλει εἶτε τῇ Κίρκῃ εἶτε τῇ Ἀμφιτρίτῃ.

Ἐν Μεγαρίδι ἑτέρα παράδοσις ἐλέγετο ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Σκύλλαν· παράδοσις ἀρκετὰ διάφορος τῶν προηγουμένων, ἀλλ' ἀνήκουσα, ὡς ἐκεῖναι, εἰς τὸν κύκλον τῶν θαλασσιῶν μύθων. Μίνως τοῦ Κρη-

¹ Ὀδύσ. Μ, 125.

² Λυκόφρ. Ἀλεξ. 44. Σχόλ. Ὀδύσ. ΙΒ, 85.

³ Εὐριπ. εἰς Διόδ. Κ', 41, 6.

⁴ Διόδ. Κ', 91.

⁵ Πλούτ. Περὶ πολυπραγμ. 2. Παροιμιογ. Ἑλλήν. ἔκδ. Leutsch, II, 498.

⁶ Ὀβιδ. Μεταμ. XIV, στ. 1—74, Ὑγίν. Μῦθ. 199.

⁷ Βιργ. Αἶν. III, 426.

τός, ἔλεγον, ἔλθόντος ὅπως πολιορκήσῃ τὰ Μέγαρα καὶ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρογέω, Σκύλλα, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Νίσου ἠράσθη αὐτοῦ. Θέλουσα ν' ἀσφαλίσῃ τὴν νίκην ὑπὲρ τοῦ Κρητὸς ἥρωος καὶ νὰ κατακτήσῃ τὸν ἔρωτα αὐτοῦ, ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρὸς τὴν πορφυρᾶν τρίχα, ἐξ ἧς ἐξήρτητο ἡ ζωὴ καὶ ἡ σωτηρία τοῦ βασιλείου. Ὁ Μίνως νικήσας ἐφοικίασεν ἐκ τῆς προδοσίας ταύτης ἀναχωρῶν δ' ἐκ τῶν Μεγάρων προσέδεσε τὴν Σκύλλαν ἐπὶ τῆς πύργας τοῦ πλοίου, ἐξ οὗ ἔπεσεν εἰς τὰ κύματα τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου. Ἐκεῖ κατὰ διαφόρους ἐρμηνείας τὸ σῶμα αὐτῆς ἐρρίφθη ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Σκυλλαίου, ἔνθα ἔμεινεν ἄταφον διαμελισθὲν ὑπὸ τῶν πτηνῶν ¹, ἢ ἐπὶ πολὺ ἀνὰ τὰ κύματα φερόμενον μετεμορφώθη εἰς θαλάσσιον τέρας, ἢ κατέστη θαλάσσιον πτηνόν, ἡ κῆρις, ὅπερ διώκει ἀπαύστως ὁ αἰετός, εἰς ὃν μετεμορφώθη ὁ πατήρ Νίσος ². Ἡ δευτέρα αὕτη Σκύλλα ὁμοιάζει κατὰ τι πρὸς τὴν τῆς Ὀδυσσεύς, πρὸς ἣν ὁ Βιργίλιος φαίνεται συγχύσας αὐτήν ³.

Μεταξὺ τῶν θείων δυνάμεων τῆς θαλάσσης πρέπει νὰ κατατάζωμεν ὡσαύτως καὶ τοὺς κατοίκους τῶν θαυμασίων χωρῶν, τῶν κειμένων ἐπὶ τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Ὠκεανοῦ, ὅπου ἠναγκάσθη νὰ προσορμισθῇ ὁ Ὀδυσσεύς, πρὶν δυνηθῇ νὰ φθάσῃ εἰς Ἰθάκην· ἰδίᾳ τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Φαίακας. Οἱ Κύκλωπες κατὰ τὸν Ὅμηρον εἶναι θεῖα ὄντα, ὡς οἱ Φαίακες, ὧν τὸν μυθικὸν χαρακτήρα πρὸ πολλοῦ κατέδειξεν ὁ Welcker ⁴.

αἰεὶ γὰρ τὸ πάρος γε θεοὶ φαίνονται ἐναργεῖς
 ἡμῖν, εὖτ' ἔρδωμεν ἀγακλειτὰς ἐκατόμβας,
 δαίνυνται τε παρ' ἅμμι καθήμενοι ἔνθα περ ἡμεῖς
 εἰ δ' ἄρα τις καὶ μοῦνος ἰὼν ξύμβληται ὀδίτης,
 οὔτι κατακρύπτουσιν, ἐπεὶ σφισιν ἐγγύθεν εἰμέν,
 ὥσπερ Κύκλωπές τε καὶ ἄγρια φῦλα Γιγάντων ⁵.

λέγει ὁ Ἀλκίνοος εἰς τὸν Ὀδυσσεά.

Οἱ Γίγαντες κατὰ τὴν Ὀδύσειαν εἶχον βασιλέα τὸν Εὐρυμέδον·

¹ Πaus. Β', 34, 7.

² Ὑπόθεσις τοῦ μικροῦ ποιήματος τοῦ ἀποδιδομένου τῷ Βιργίλιῳ, Ciris, Γεωργ. I, 404.

³ Eclog. VI, 74.

⁴ Kleine Schriften, II, 1, 79.

⁵ Ὀδύσ. Η, 201—205.

τα¹, ὄνομα χρησιμεῦσον συχνάκις ὡς ἐπίθετον τοῦ Ποσειδῶνος. Τῶν θυγατέρων τις τοῦ Εὐρυμέδοντος, ἡ Περίβοια (ἡ τῶν κυμάτων ἀντη-
χοῦσα βοή) ἠνώθη μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, ὅπως γεννήσῃ τὸν Ναυσίθοον
(τὸν ἔχοντα ταχέα πλοῖα) πρῶτον βασιλέα τῶν Φαιάκων². Αἱ γε-
νεαλογίαι αὗται δὲν ἐπιτρέπουσι σχεδὸν ἡμῖν ν' ἀμφιβάλωμεν ὅτι τὰ
θαυμάσια ταῦτα ὄντα εἶναι προσωποποιήσεις τῶν φαινομένων τῆς θα-
λάσσης καὶ τῶν τρικυμιῶν αὐτῆς.

Οἱ Κύκλωπες ἔχουσιν ἀνάλογον ἔννοιαν· εἶναι ὄντα κολοσσιαῖα ὡς
τὰ ὄρη, ἔχοντα φωνὴν φοβερὰν, δυνάμενα νὰ ἐγείρῳσι καὶ ρίψῳσι μα-
κρὰν παμμεγίστους λίθους καὶ βράχους, κτηνώδη καὶ ἀκατάσχετον
ἔχοντα ἰσχύν. Ἀλλ' ὅμως δύσκολον νὰ διακρίνῃ τις ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ
τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν σημασίαν· διότι ἐν αὐτῇ παρίστανται ἰδίᾳ ὡς ὁ
τύπος τοῦ ἀγρίου βίου, ὅστις εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ λαμπροῦ ἑλληνικοῦ
πολιτισμοῦ. Ἐνέοι πρὸς πᾶν αἶσθημα δικαιοσύνης, πρὸς πᾶσαν κοι-
νωνικὴν ἰδέαν

ἄλγεα πάσχουσιν κορυφὰς ὀρέων ἐφέποντες.
οὐτ' ἄρα ποίμνησιν καταΐσχεται οὐτ' ἄροτοισιν,
ἀλλ' ἤγ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος ἥματα πάντα
ἄνδρῶν χηρεῦει, βόσκει δέ τε μηκάδας αἴγας³

Ἡ περιγραφὴ αὕτη, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Preller⁴, ἐξεγείρει τὴν
ιδέαν τῆς ἀσπάρτου μοναξίας τῆς θαλάσσης, ἣτις δὲν δύναται νὰ δε-
χθῇ οὐδεμίαν σποράν οὐδὲ νὰ παραγάγῃ τι, τῶν βράχων, ὧν οἱ
κολοσσιαῖοι ὄγκοι ἐγείρονται ἄνωθεν τῶν κυμάτων τῶν μετὰ πατάγου
θραυομένων ἐπ' αὐτῶν, τῶν ἀπείρων κυμάτων, τῶν ἀναπηδώντων ὡς
ἄγριαι αἴγες, ἃς ὁ Ὀδυσσεὺς βλέπει ἐν τῇ νήσῳ τῇ ἐγγὺς τῆς πα-
ραλίας τῆς χώρας τῶν Κυκλώπων. Ἀλλ' ἡ εὐφυὴς αὕτη ἐρμηνεία
εἶναι ἀπλῆ ὑπόθεσις.

¹ Ὀδύσ. στ. 59.

² Ὀδύσ. στ. 56—57.

³ Ὀδύσ. I, στ. 106 καὶ ἐφ.

⁴ Griech. Mythol., σ. 489.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΓΛΥΚΕΩΝ ΥΔΑΤΩΝ

Α' Ὠκεανός. — Ποταμοί.

Πρὸς τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τοῦ Ποσειδῶνος, ὑπερτάτου θεοῦ τῆς θαλάσσης, τῶν ὑπ' αὐτῆς κλυζομένων παραλίων, καὶ τῶν ὑδατίνων ὄγκων τῶν ἐπισωρευομένων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς ἡπείρου πρὸς σχηματισμὸν τῶν λιμνῶν, ἀναλογεῖ ἡ εὐρυτέρα καὶ γενικωτέρα ἔννοια τοῦ Ὠκεανοῦ. Ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν ὁ Ὠκεανός εἶναι ἤττον θεὸς ἔχων ὠρισμένον σχῆμα ἢ οὐσιώδης τῆς φύσεως δύνამις, ἀρχικὸν τοῦ κόσμου στοιχεῖον. Ὁ Ὠκεανός εἶναι κοινὴ πηγὴ,

ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα
καὶ πᾶσαι κρῆναι καὶ φρεῖατα μακρὰ νάουσιν.¹

Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ὕγρου στοιχείου ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτοῦ ὀψεις. Ἐφαντάζοντο αὐτὸν ὡς ἄπειρον ποταμόν², ῥέοντα περὶ τὴν γῆν καὶ περιπτυσσόμενον ἅπασαν αὐτῆς τὴν περιφέρειαν. Ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀστέρες ἐξέρχονται ἐκ τοῦ κόλπου αὐτοῦ ἐξ ἀνατολῶν, δύνονται δὲ πρὸς δυσμὰς³. Πρὸς βορρᾶν ὁ ἀστερισμὸς τῆς Ἀρκτου εἶναι ὁ μόνος, λέγει ὁ ποιητής, ὁ μὴ βυθιζόμενος εἰς τὸν μέγαν ποταμόν⁴ ἐπὶ τῶν ὀχθῶν αὐτοῦ ζῇ πρὸς μεσημβρίαν ὁ θαυμάσιος λαὸς τῶν Πυγμαίων⁵. Πανταχόθεν ὁ Ὠκεανὸς ὀρίζει καὶ περιβάλλει τὴν γῆν. Ὁ κ. Ch. Ploix, ἡρμάνευσε διὰ πιθανωτάτου τρόπου πῶς ἐγεννήθη ἡ ἰδέα τοῦ μυθώδους τούτου ποταμοῦ, ὅστις οὐδαμῶς εἶναι αὕτη ἡ θάλασσα, βραδύτατα δὲ συνεχύθη πρὸς αὐτήν. α' Ἡ παρατήρησις, λέγει, ἡδύνατο εὐκόλως ν' ἀναγνωρίσῃ, ὅτι τὸ συντηροῦν τὰς πηγὰς καὶ τοὺς ποταμούς ἦτο τὸ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πῖπτον ὕδωρ . . . Ἀλλὰ πόθεν προήρχοντο τὰ

¹ Ἰλιάδ. Φ, 195.

² Ὁ ποταμὸς οὗτος ἐθεωρεῖτο ὡς ῥύαξ γλυκέος ὕδατος. Th. H. Martin, Cosmographie populaire des Grecs (Mém. Acad. Inscript. t. XXVIII, μέρ. Β', σ. 165 καὶ ἐφ.

³ Ἰλιάδ. Η, 422. Θ, 485. Ὀδύσ. Χ, 197.

⁴ Ὀδύσ. Ε, 272. Ἰλιάδ. Γ, 5.

νέφη ταῦτα τὰ κατὰ καιρὸν ἀναφαινόμενα ἐν τῷ οὐρανῷ, τὰ ἀδιαλείπτως βρέχοντα, τὰ ἀνεξάντλητα ; Ὑπὲρ ἧς που μεγάλη δεξαμενὴ παρέχουσα ἀορίστως τῇ γῇ τὸ ἀναγκαῖον ὕδωρ. Τὰ νέφη φαίνονται γεννώμενα καὶ ἀναπτυσσόμενα ἐν τῷ ὀρίζοντι, . . . ὅθεν φυσικὸν νὰ ὑποθέσῃ τις ἐν τῷ ὀρίζοντι μεγάλην δεξαμενὴν πλήρη ὕγρου. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον τὴν γῆν στρογγύλην καὶ ὁμαλήν· τὸν οὐρανὸν ἡμισφαιρικὸν συννεφώδη θόλον, σθηριζόμενον ἐπὶ τῶν ἄκρων τῆς γῆνης περιφερείας. Ὅθεν περὶ τὴν γῆν περιέθεε ζώνη ὑγρά, ἐξ ἧς ἐξήρχαντο τὰ νέφη. Τὴν κυκλοτερῆ ταύτην δεξαμενὴν οἱ Ἕλληνες ἐκάλεσαν Ὀκεανόν¹.

Ἡ ἀπλὴ ἰδέα τῆς γονιμότητος τῶν ὑετίων ὑδάτων δηλοῖ τὸν κοσμογονικὸν χαρακτῆρα τὸν ἐνωρὶς ἀποδοθέντα τῷ Ὀκεανῷ. Ὁ Ὅμηρος ὑπολαμβάνει τὸν Ὀκεανὸν ὅ,τι βραδύτερον ὁ Ἡράκλειτος· πρῶτην ἀρχὴν, πλαστικὸν στοιχεῖον παντὸς πράγματος :

Ὀκεανόν τε, θεῶν γένεσιν.².

Ἄλλ' ἡ ἐλληνικὴ φαντασία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὴν γενεολογίαν τῶν ὄντων εἰμὴ ὡς τὸ ἀποτελέσμα θείας συζεύξεως, ἐξ ἧς προήλθεν ἀρχικὴ τις δυάς, ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς. Ἡ δυάς αὕτη σύγκειται ἐκ πατρὸς τοῦ Ὀκεανοῦ καὶ μητρὸς τῆς Τηθύος³. Τηθύς, ἡ τροφός⁴, εἶναι τὸ ὕδωρ ἐννοούμενον ὑπὸ τὴν γόνιμον αὐτοῦ ἐπενέργειαν. Ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Ὀκεανοῦ ἐνώσεως αὐτῆς ἐγεννήθησαν τρισχίλιοι ποταμοὶ καὶ τοσαῦται νύμφαι, περὶ ὧν ἀναφέρει ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας.

Ἡ λατρεία τῶν θρεπτικῶν ποταμῶν τῶν ποτιζόντων τὴν γῆν ἀνέρχεται εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτὰς τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐν τῇ Πίγ-Βέδα, τὰ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πίπτοντα ὕδατα, ἢ τὰ ῥέοντα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἐθεοποιήθησαν ἡδὴ συχνάκις γίνεσθαι ἐπίκλησις πρὸς αὐτὰ ὡς πρὸς εὐεργετικὰ καὶ ὑγιεινὰς δυνάμεις⁵. Τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς

¹ L'océan des anciens (Revue archéol. 1877). Ὁ κ. Ploix προτείνει ὁμοίαν ἐρμηνείαν τῆς σαμούδρα τῆς Πίγ-Βέδας, καὶ τῶν μυθικῶν ποταμῶν, περὶ ὧν συχνάκις γίνεται λόγος ἐν τοῖς ὕμνοις, τοῦ Γκανγκᾶ καὶ τοῦ Σαρσβατί.

² Ἰλιάδ. Ε, 201.

³ Ἰλιάδ. Ε, 201.

⁴ Τηθύ, τροφός· ῥ. θα, ἰδέα τῆς τροφῆς. Θεογ. 337.

⁵ Πίγ-Βέδα, μετ. Langlois, t. I, σ. 38 καὶ t. IV, σ. 305. Περὶ τῆς λατρείας

θηρησκευτικῆς εὐγνωμοσύνης, τὸ ἐμπνεῦσαν τοῖς πρώτοις ἡμῶν προγό-
νοις τὴν σκέψιν τοῦ νὰ τιμῇσωσι τὰ ὕδατα ὡς θεότητας, κατανοεῖται
εὐκόλως· ἀλλ' οὐδαμοῦ ἐρμηνεύεται κρεῖττον τῆς Ἑλλάδος. Ἡμεῖς οἱ
κατοικοῦντες τὴν Δύσιν, ἔδαφος δηλαδὴ συχνότατα ὑπὸ τῶν ὑετῶν δια-
βρεχόμενον καὶ ὑπὸ ἀπείρων ποταμῶν ποτιζόμενον, δυσκόλως ἐννο-
οῦμεν ὅποια εἶναι ἡ ἀξία τοῦ ὕδατος πολλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἐν τῇ
Ἑλλάδι μάλιστα. Ἐν χώρᾳ, ἐν ᾗ κατὰ τοὺς ἑξ μῆνας τοῦ ἔτους δὲν
βρέχει, ἐν ᾗ καὶ τὸν χειμῶνα ἔτι αὐτὸν ἡ βροχὴ εἶναι σπανία, ἐν ᾗ
ἡ χιὼν δὲν καλύπτει εἰ μὴ τὰς ὑψηλοτάτας κορυφὰς τῶν ὄρεων, ἐν
χώρᾳ αὐχμῶδει, ἐν ᾗ δύναται τις νὰ βαδίξῃ ὅλην τὴν ἡμέραν χωρὶς
ν' ἀπαντήσῃ οὐδεμίαν πηγὴν, κατανοεῖ ὅτι τὸ ὕδωρ οὐ μόνον εἶναι πο-
λύτιμον, ἀλλ' αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ὁ ὅρος. Ἀναλογίσθητε
τότε ὅποιαν ἡσθάνοντο ἐντύπωσιν οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες πρὸ τῶν
πηγῶν τῶν ποταμῶν· πηγῶν βαθειῶν, ἀφθόνων, ἀνεξαντλήτων. Τὸ
ὕδωρ τοῦτο τὸ ἀναβλύζον ἐκ τοῦ κόλπου τῆς γῆς χωρὶς νὰ γνωρίζωσι
πόθεν προέρχεται, ἀκάματον ἐν τῇ ἀενάῳ ἐνεργητικότητι αὐτοῦ, ἔθε-
τεν αὐτοὺς πρὸ ἀγνώστου δυνάμεως, πρὸ μυστηριώδους τινὸς ἐνερ-
γείας τῆς φύσεως. Ἡ θεὰ αὕτη κατ' ἀνάγκην διήγειρεν ἐν αὐτοῖς τὸ
αἶσθημα τοῦ θεοῦ. Τῶντι ὁ ποταμὸς βλέπει ἀναγεννωμένην ἐπὶ τῶν
ὄχθων αὐτοῦ ὅλην τὴν φύσιν, τὰ φυτὰ καὶ τὰ δένδρα τὰ φερόμενα
παρὰ τὰς ὄχθας αὐτοῦ μαραινόμενα καὶ ἀναθάλλοντα, τοὺς ἀνθρώπους
καὶ τὰ ζῷα ποτιζομένους ἐκ τῶν ὑδάτων αὐτοῦ παρερχομένους καὶ
θνήσκοντας· ἀλλ' αὐτὸς ἀναλλοίωτος ῥέει ἄπαυστος καὶ ἀέναντος ἐκ
τῆς πηγῆς. Ὅθεν δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι ὁ ποταμὸς εἶναι αἰώνιος, οἱ
δὲ Ἕλληνες προσέθετον εἶναι θεῖος, θεός· καὶ ἀφιέρουν αὐτῷ ἱερὰ καὶ
βωμοὺς ἐπὶ τῶν χλοερῶν ἁλσῶν τῶν διατηρουμένων ἐκ τῆς ἀφθονίας
καὶ τῆς δροσερότητος τῶν ὑδάτων αὐτοῦ.

Οἱ ποταμοὶ εἶναι τέκνα τοῦ Ὠκεανοῦ ἢ προσέτι τέκνα τοῦ Διὸς
(διοτρεφεῖς, διοπετεῖς), ἤτοι τῶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πιπτόντων ὑδάτων.
Ἐπειδὴ γονιμοποιῶσι τὴν γῆν, ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει αὐτοῖς κατὰ μέ-
ρος τοὺς καρποὺς τῆς γῆς τοὺς τρέφοντας αὐτόν. Ὅθεν ἐπίστευον αὐ-
τοὺς ὡς τοὺς θρεπτικὸν πατέρας τῆς νεότητος, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλά-
δος, ἀποδιδούσης αὐτοῖς ἰδίαν λατρείαν. Ἐν Ἀρκαδίᾳ οἱ νεανῖαι καὶ

τῶν ὑδάτων παρὰ τοῖς Γαλάταις, τοῖς Γερμανοῖς καὶ τοῖς Σλάβοις, βλ. τὰς ὑπὸ
τοῦ κ. Maury, συλλεγείσας μαρτυρίας. Maury, Religions de la Grèce, I, σ.
154—155.

αἱ νεάνιδες συνηθροίζοντο κατ' ἔτος, ἐν ἑορτασίμῳ ἡμέρᾳ ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Νεῖδα, ἵνα κείρωσι τὴν κόμην ἣν ἀφιέρουν τῷ ποταμῷ¹. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀνέρχεται εἰς τοὺς πρώτους τῆς Ἑλλάδος χρόνους. Περὶεργος μαρτυρεῖ ἀπαντὰ εἰς τὸ Ψ² τῆς Ἰλιάδος. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἀπαρμύθητος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Πατρόκλου, ἀποφασίζει τέλος νὰ χωρισθῇ τοῦ σώματος τοῦ φίλου καὶ νὰ ἀποδώσῃ αὐτῷ τὰς ὑστάτας τιμὰς. Διατάσσει τοὺς ἐταίρους νὰ ἀνάψωσι πυρὰν ὅπως καύσῃ τὰ λείψανα. Ἐν ᾧ οἱ μαχῆται ἡσχολοῦντο εἰς τὸ ἐπικηδεῖον τοῦτο ἔργον, ὁ Ἀχιλλεὺς καταλείπει αὐτοὺς αἰφνιδίως· ἀποσυρθεὶς αἰφνιδίως κείρει τὴν κόμην, τὴν ξανθὴν, τὴν καλὴν κόμην, ἣν δὲν εἶχε κείρῃ ἀπὸ τῆς εἰς Τροίαν ἀναχωρήσεως. Εἶτα ἐπανέρχεται· ἐκεῖ δὲ ἐπὶ τῆς παραλίας, προσηλώσας τὸ βλέμμα ἐπὶ τῶν ζοφερῶν κυμάτων καὶ στραφείς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς πατρίδος, ἣν οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν βλέπουσιν, ἀλλὰ δι' ἣν ἡ καρδία πάλλει· ὅπισθεν τῶν ἐσχατιῶν τοῦ ὀρίζοντος, ἀπαγγέλλει τοὺς ἐξῆς λόγους ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Σπερχεῖον ποταμὸν τὸν ἀρδεύοντα τὰ πεδία τῆς πατρίδος, ἣν δὲν μέλλει νὰ ἐπανίδῃ:

Σπερχεῖ', ἄλλως σοί γε πατὴρ ἤρήσατο Πηλεὺς,
 κείσέ με νοστήσαντα φίλῃν ἐς πατρίδα γαῖαν
 σοὶ τε κόμην κερέειν ῥέξειν θ' ἱερὴν ἐκατόμβην,
 πεντήκοντα δ' ἔνορχα παρ' αὐτόθι μῆλ' ἱερεύσειν
 ἐς πηγάς, ὅθι τοι τέμενος βωμός τε θυεῖς.
 ὥς ἤρ' ἔθ' ὁ γέρον, σὺ δέ οἱ νόον οὐκ ἐτέλεσσας.
 νῦν δ' ἐπεὶ οὐ νέομαι γε φίλῃν ἐς πατρίδα γαῖαν,
 Πατρόκλῳ ἤρωϊ κόμην ὀπάσαιμι φέρεσθαι³.

Μετὰ τὰς λέξεις ταύτας, ἀποθέτει τὴν κόμην ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ φίλου. Τὸ θέαμα τοῦτο ἀποσπᾷ τὰ δάκρυα πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ἡ συγκινητικὴ αὕτη προσφορὰ καταδεικνύει ὅποιας θρησκευτικὰς ἰδέας διήγειρον οἱ ποταμοὶ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Ἑλλήνων, αἵτινες ἔθουον καὶ αὐτὴν τὴν κόμην ἀναγκαῖον κόσμον τῆς φυσικῆς ταύτης καλλονῆς, ἐφ' ἣ ἡβρόνοντο.

Οἱ ποταμοὶ, δυνάμεις ἰσχυραὶ καὶ ὑγιειναί, ἐνομίζοντο πρῶτοι βασιλεῖς τῶν χωρῶν, ἀς ἀρδεύουσι, πατέρες τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν, αἵτινες ἠϋξήθησαν καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν παρὰ τὰς ὄχθας αὐτῶν. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην ἀπέδιδον ἐν Ἀργεὶ θείας τιμὰς εἰς τὸν Ἴ-

¹ Πaus. Η', 41, 3.

² Ἰλιάδ. Ψ, 141 καὶ ἐφ.

ναχον, ἐν Βοιωτία εἰς τὸν Ἀσωπὸν καὶ τὸν Κηφισὸν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς τὸν Πηνειόν. Ἐνόμιζον ὅτι θὰ εὕρωσιν ἐν τοῖς ὕδασι αὐτῶν ἀρετὴν καθαρτήριον, ἀνάλογον τῆς ζητουμένης ἐν τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ἀπόλλωνος :

Μηδὲ ποτ' ἀενάων ποταμῶν καλλίρροον ὕδωρ
ποσσὶ περᾶν, πρὶν γ' εὕξῃ ἰδὼν ἐς καλὰ ῥέεθρα,
χεῖρας νιψάμενος πολυηράτῳ ὕδατι λευκῷ.
Ὅς ποταμὸν διαβῆι, κακότητ' ἰδὲ χεῖρας ἀνιπτος,
τῷ δὲ θεοὶ νεμεσῶσι καὶ ἄλγεα δῶκαν ὀπίσω.

λέγει ὁ Ἡσίοδος ¹. Εἶναι ἡ δοξασία τοῦ διὰ τοῦ ὕδατος καθαρμοῦ· δοξασία ἐπιζήσασα τῇ εἰδωλολατρείᾳ.

Τὰ σχήματα, ὅφ' ἂ παρίστων τὰ θεῖα ταῦτα ὄντα ², ἐρμηνεύονται εὐκόλως ἐκ τῶν ἐντυπώσεων, ἃς παρῆγεν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων τὸ θέαμα τῆς ῥοῆς τῶν ποταμῶν. Οἱ ἐλιγμοὶ ἡρέμου τινὸς ποταμοῦ, οὕτινος αἱ ἐλικοειδεῖς κινήσεις ἀνελίσσονται εἰς τὸ βάθος κοιλάδος, ἀνεμίμνησκον αὐτοῖς τὴν ἐλικοειδῆ πορείαν τοῦ δράκοντος ἢ τοῦ ὄφeos. Ὁ ἐκ τῶν ὁρέων θορυβωδῶς κατερχόμενος χειμάρρους, ὁ ἐν τῇ παραφόρῳ αὐτοῦ πορείᾳ παρασύρων καὶ καταστρέφων πάντα, ἀνεμίμνησκεν αὐτοὺς τὸν ταῦρον, τὴν φορὰν αὐτοῦ, τοὺς μηχανθμούς καὶ τὴν παραφοράν. Οὕτω συχναῖς βλέπομεν ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἐλληνικῆς τέχνης τοὺς ποταμούς· εἰκονίζομένους ὡς ὄντα φαντασιώδη, ἐν οἷς μετὰ τῶν ἀνθρωπίνων αὐτῶν μορφῶν μίγνυνται αἱ τῶν ζώων. Τὸ σῶμα αὐτῶν εἶναι τὸ τοῦ ταύρου· ἡ μεγάλη κεφαλὴ εἶναι ἀνδρὸς εὐρώστου καὶ πωγωνοφόρου, οὐ τὸ στόμα ἐξερεύγεται κύματα ὕδατος, τὸ δὲ μέτωπον φέρει δύο ἰσχυρὰ κέρα. Εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς πηγῆς, ἢ τῆς «κεφαλῆς» τοῦ ποταμοῦ, ὡς ἔτι καὶ νῦν λέγουσιν οἱ Ἑλληνες (κεφαλάρι). Τὰ κέρα, δι' ὧν ἡ κεφαλὴ αὕτη εἶναι ὠπλισμένη, εἶναι οἱ ἐλιγμοὶ καὶ οἱ διακλαδισμοὶ τῆς πορείας αὐτοῦ, ὡσαύτως δὲ τὸ σύμβολον τῆς γονίμου αὐτῆς ἰσχύος. Ὁ Ἡρακλῆς νικήσας τὸν Ἀχελῷον ἀπέσπασεν αὐτοῦ τὸ ἕτερον τῶν κεράτων· τὸ κέρας τοῦτο καθαγιασθὲν ὑπὸ τῶν Νυμφῶν καὶ πληρωθὲν ὑπ' αὐτῶν καρπῶν καὶ ἀνθέων κατέστη τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας.

¹ Ἐρ καὶ Ἡμ. στ. 737 καὶ ἐφ.

² Βλέπε περὶ τούτου, τὴν πραγματείαν τοῦ κ. Percy Gardner, περὶ τῆς λατρείας τῶν ποταμῶν παρ' Ἑλλήσι, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Transactions of the royal Society of Literature (1876). Τῆς πραγματείας ταύτης ἀνάλυσιν ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Revue de Philologie, Τεῦχ. 86ρ. 1877, σ. 236.

Ἐὰν πάντες οἱ ποταμοὶ ἐνομιζοντο θεῖα ὄντα, οἱ μείζονες αὐτῶν μόνον ἦσαν ἀντικείμενα ἰδίας λατρείας. Ὁ Ἀχελῷος, ὅστις ἐξερχόμενος τοῦ Πίνδου ῥεεῖ μεταξὺ Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἐγγὺς τῶν Ἐχινάδων, ἐν πάσῃ δὲ ὥρᾳ κυλῖει μέγαν ὄγκον ὕδατος, ἐνομιζέτο βασιλεὺς τῶν ποταμῶν, κατ' ἐξοχὴν ποταμός¹. Ὁ Ἀχελῷος πλὴν τῆς Ἀκαρνανίας ἐτιμαῖτο καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν Δύμῃ τῆς Ἀχαΐας, ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν Σικελίᾳ². Ἐξ ποταμοὶ ἔφερον ἐν Ἑλλάδι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀχελῷου³. Ἄλλ' οἱ μῦθοι τοῦ ποταμοῦ θεοῦ ἐγένοντο ἐπιχώριοι ἐν Αἰτωλίᾳ. Ἡ ἀρχαιότης ἐθαύμασε τὸ ὑπερφυές ἔργον τοῦ Ἀχελῷου, ὅστις ἐκ τῶν προσχώσεων, ἃς σχηματίζει παρὰ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ, συνήνωσε καὶ προσήρτησε πρὸς τὴν ἡπειρον μέρος τῶν Ἐχινάδων⁴. Ἐκ τούτου ἐγεννήθησαν οἱ μῦθοι οἱ λέγοντες τὰς Ἐχινάδας νύμφας ἐχούσας σχέσεις μετὰ τοῦ θεοῦ, ὧν τινες μετέμορφώθησαν εἰς νήσους ἕνεκα τῆς ὀργῆς αὐτοῦ⁵. Ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ κατὰ τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις συνέβη ἡ πάλῃ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀχελῷου, ἥτις κατὰ τὸν Στράβωνα⁶ καὶ τὸν Διόδωρον⁷ ὑπαινίσσεται τὰ ἔργα, ὧν ἐπειράθησαν οἱ ἀρχαῖοι πρὸς κρηπιδωσιν τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐξυγίανσιν τῶν πρὸ τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ ἐλῶν, ἀλλ' ἥτις, ὡς καὶ ἡ νίκη τοῦ αὐτοῦ θεοῦ κατὰ τῆς Λερναίας Ὑδρας, δὲν ἐκφράζει εἰμὴ τὴν αὐχμώδη ἐνέργειαν τὴν γιγνομένην ἐπὶ τὰ ποτάμια ἔλη ὑπὸ τοῦ θερινοῦ ἡλίου. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἀκαρνανίας, ἰδίᾳ τῆς πόλεως τῶν Οἰνιαδῶν ἢ τῶν νομισμάτων τῶν Μεταποντίων, πόλεως καταγωγῆς ἡμιαιτωλικῆς, παρίσταται ὁ τύπος τοῦ Ἀχελῷου, ὅτε μὲν ὡς ἀνδρὸς φέροντος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κέρα, κρατοῦντος διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κάλαμον καὶ διὰ τῆς ἐτέρας σκῆπτρον⁸, ὅτε δὲ ὡς ταύρου ἔχοντος ἀνθρωπίνην κεφαλὴν⁹.

¹ Πaus. H', 88, 10.

² Bl. τὰ ὑπὸ τοῦ Preller συλλεγόμενα χωρία, Griech. Myth. I, 428.

³ Πaus. ἐνθ. ἀν. Στράβ. H', σ. 342, Θ, σ. 434.

⁴ Ἡροδ. B', 10, 2. Θουκυδ. B', 102.

⁵ Ὀβιδ. Μεταμ. VII, 576 καὶ ἔφ.

⁶ I', 2.

⁷ Δ', 34—35.

⁸ De Luynes, Métafonte, εἰκ. II.

⁹ Mionnet, Παράρτ. III, εἰκ. 14. Εἰκὼν ἀγγείου ἐξ Ἀκράγαντος Transact. of the roy. Soc. II, 1, σ. 95) ἐν τῷ Dictionnaire des Antiquités τῶν Darremberg καὶ Saglio (ἀρθρ. Achéloüs τοῦ κ. de Ronchaud).

Μεταξὺ τῶν θεοποιηθέντων ποταμῶν τῆς κυρίας Ἑλλάδος πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὸν Ἀσωπὸν, οὗτινος ἡ σημασία ἦτο τὸ πρῶτον τόσον γενική ὅσον ἡ τοῦ Ἀχελφοῦ, διότι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπαντᾷ ἐν τοῖς μύθοις τῆς Φλίας, τῆς Σικυῶνος, τῆς Κερκύρας, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Θηβῶν¹, τὸν Ἀλφειὸν (θρεπτικόν), τὸν μέγιστον ποταμὸν τῆς Πελοποννήσου, οὗ ἡ λατρεία μετηνέχθη εἰς Σικελίαν ὁμοῦ τῇ τῆς Ἀρτέμιδος², καὶ τὸν Ἰλισὸν ἐν Ἀθήναις, οὗ τὸ ἄγαλμα ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐν τῷ δυτικῷ ἀετώματι τοῦ Παρθενῶνος³. Ἡ λατρεία τῶν ποταμῶν ἦτο ὡσαύτως λίαν διαδεδομένη καὶ ἐν Ἑλλάσσονι Ἀσίᾳ. Κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους οἱ Τρῶες προσέφερον τῷ θεῷ Σκαμάνδρῳ ἵππους καὶ ταύρους, οὓς ἔρριπτον ζῶντας ἐν τοῖς ὕδασι αὐτοῦ⁴. Ὁ Κάϊκος τῆς Μυσίας, ὁ Ἑρμος τῆς Λυδίας, ὁ Κάϋστρος, ὁ Μαϊάνδρος, ὁ Σαγγάριος τῆς Φρυγίας, εἶναι ἐν πλείστοις ἀσιατικοῖς μύθοις σπουδαιότατοι, μαρτυροῦντες τὸ θρησκευτικὸν σέβας τὸ ἐμπνεόμενον τοῖς κατοικοῖς τῶν χωρῶν τούτων. Οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον τὸν αὐτὸν θεὸν χαρακτῆρα εἰς πολλοὺς ξένους ποταμούς, ὡς τὸν Νεῖλον, τὸν Φᾶσιν, τὸν Ἰστρον καὶ τὸν Ἡριδανόν, ὧν ἐπὶ τῶν ὀχθῶν ὥθησεν αὐτοὺς τὸ τυχοδιωκτικὸν αὐτῶν πνεῦμα, καὶ ὧν τὰ ὀνόματα ἔνεκα τῶν ἐμπορικῶν αὐτῶν σχέσεων ἔφθασαν μέχρι αὐτῶν⁵.

Β' Αἱ Νύμφαι.

Αἱ Νύμφαι ἔχουσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ τὴν αὐτὴν καὶ οἱ ποταμοὶ ἀρχήν. Ὡς ἐκεῖνοι, καλοῦνται διοπετεῖς (καταγόμεναι ἐκ Διὸς ἢ πεσοῦσαι ἐξ οὐρανοῦ). Αἱ Νύμφαι εἶναι κατὰ τὸν Ὅμηρον «κούραι Διὸς αἰγιόχοιο»⁶ (τοῦ θεοῦ τῆς καταιγίδος)· δηλαδὴ τὴν γένεσιν αὐτῶν ὀφείλουσιν εἰς τὰ οὐράνια ὕδατα, ἅπερ πίπτουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, εἰσδύουσιν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς, ἀθροίζονται καὶ τέμνουσι μυστικὰς ὁδοὺς, ὅπως ἀναφανῶσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὡς ἀναβλύζουσαι πηγαί. Ἡ σχέσηις τῶν Νυμφῶν πρὸς τοὺς ὑετοὺς μαρτυρεῖται ὑπὸ τινος περὶ ἐργου θρησκευτικοῦ ἐθίμου, ὅπερ ὁ Πausanias εὑρεν ἀκμάζον ἐν Ἀρ-

¹ Πaus. Β', 5, 2. Στράβ. Θ', 408.

² Πίνδ. Πυθ. Β', 7. Πaus. Δ', 22, 5.

³ Müller-Wieseler, τόμ. I, εἰκ. XXVII, ἀρ. 121.

⁴ Ἰλιάδ. Φ, 431.

⁵ Βλ. τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ποταμῶν ἐν τῇ Θεογονίᾳ, στ. 337 καὶ ἐφ.

⁶ Ἰλιάδ. Ζ, 420. Ὀδύσ. Ζ, 105.

καδία παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Λυκαίου ὄρους. Ἐν αὐχμῷ ὁ ἱερεὺς τοῦ Λυκαίου Διὸς μετέβαινε παρὰ τὴν πηγὴν Ἀγνώ καὶ διὰ θυσιῶν καὶ προσευχῶν καθίστα τὴν Νύμφην εὐμενῇ: ἀκαθίησι δρυὸς κλάδον ἐπιπολῆς καὶ οὐκ ἐς βάθος τῆς πηγῆς· ἀνακινήθεις δὲ τοῦ ὕδατος ἄνειςιν ἀχλὺς ἐοικυῖα ὁμίχλῃ διαλιποῦσα δὲ ὀλίγον γίνεται νέφος ἡ ἀχλὺς, καὶ ἐς αὐτὴν ἄλλα ἐπαγομένη τῶν νεφῶν ὑετὸν τοῖς Ἀρκάσιν ἐς τὴν γῆν κατιέναι ποιεῖν¹. Ἀνάλογος τελετὴ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ τελουμένη ἐγίγνετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐν Βρετανίᾳ καὶ ἐν Οὐαλλίᾳ², ἐν αἷς αἱ τῶν πηγῶν καὶ τῶν λιμνῶν νύμφαι κατεῖχον τὴν αὐτὴν καὶ ἡ ἀρκαδικὴ Ἀγνώ δύναμιν. Ὡς αἱ νηρηίδες³, αἱ ἑλληνικαὶ Νύμφαι φαίνονται ἔλκουσαι τὸν ἀρχαιότατον αὐτῶν τύπον ἐκ τῶν Ἀψαρᾶς τῶν Βεδῶν, τῶν ἐν «τοῖς ὕδασι κινουμένων» θεοτήτων⁴, τῶν οἰκουσῶν τὰ κινητὰ νέφη, ὧν προσωποποιοῦσι τὴν ὑγρασίαν καὶ τὴν γόνιμον ἐπενέργειαν. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι αἱ Νύμφαι ἐγκατέλιπον τὰς οὐρανίους αὐτῶν κατοικίας, ὅπως κατοικήσωσι τοῦ λοιποῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνθα

... ἄλσεα καλὰ νέμονται
καὶ πηγὰς ποταμῶν καὶ πίσσα ποιήεντα⁵.

ὁ θεὸς αὐτῶν βίος εἶναι ὁ τῶν αἰωνίως ρεόντων ὑδάτων, ὁ ὑγρὸς χυμὸς ὁ ζωογονῶν τὰ δένδρα, τὰ φυτά, πᾶσαν τὴν γῆνιν βλάστησιν.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ Υ' τῆς Ἰλιάδος, ὅτε ὁ Ζεὺς συνεκάλεσεν ἐν πανηγυρικῇ ἀγορᾷ τὰς θεότητες:

οὔτε τις οὖν ποταμῶν ἀπέην, νόσφ' Ὀκεανοῖο,
οὔτ' ἄρα νυμφάων

Αἱ Νύμφαι κληθεῖσαι ὅπως παρακαθήσων ἐγγὺς τῶν θεῶν ἐν Ὀλύμπῳ σπουδαίαν ἐκέκτηντο ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων θέσιν ἐν ταῖς δημῳδεσι δοξασίαις. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποτίθεται ὑπὸ τῶν Φαιάκων ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Ἰθάκης, οὐ μακρὰν τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν:

ἀγχόθι δ' αὐτῆς ἄντρον ἐπήρατον ἥροειδές,
ἱρὸν Νυμφάων αἱ νηιάδες καλέονται.

¹ Πausan. H', 38, 4.

² M. de la Villemarqué, μνημονεύμενος ὑπὸ τοῦ x. Husson, Chaine traditionnelle. σ. 71.

³ Βλ. A. Maury, les Feés du moyen âge, 1843.

⁴ Cox, Mythol. of the Aryan nations, II, 258.

⁵ Ἰλιάδ. Υ', 8.

ἐν δὲ κρητῆρές τε καὶ ἀμφιφορῆες ἔασιν
 λάϊνοι· ἐνθα δ' ἔπειτα τιθαιδώσσουσι μέλισσαι.
 ἐν δ' ἴστοι λίθιοι περιμήχεες, ἐνθα τε νύμφαι
 φάρε' ὑφαίνουσιν ἀλιπόρφυρα, θαῦμα ἰδέσθαι·
 ἐν δ' ὕδατ' ἀενάοντα¹

Ὀλίγον μέλλει ἡμῖν ἐὰν τὸ ἱερὸν τοῦτο, ὡς βεβαιοῖ ὁ Στράβων, ὑπῆρξε μόνον ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ὀμήρου· αἱ λεπτομέρειαι τῆς περιγραφῆς ταύτης δὲν εἶναι ἤττον ἐκφραστικά. Πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὰ σπήλαια, ὧν οἱ ὕδροι θόλοι ἀποστάζουσι τὸ ὕδωρ κατὰ σταγόνα, ὅπως σχηματίζουσιν ἐνίοτε σταλακτίτας, ἰδίᾳ δὲ τὰ Ἄντρα καὶ αἱ κοιλοότητες τῶν βράχων, ἐξ ὧν ἀναβλύζουσιν αἱ πηγαί, ἦσαν αἱ φυσικαὶ κατοικίαι τῶν ναϊάδων, τῶν παρθένων τῶν ρέοντων ὑδάτων. Τὸ μέλι τῶν μελισσῶν εἶναι εἰκὼν, ἥ ἔτι καὶ νῦν χρῶνται αἱ Ἕλληνες, ὅπως ἐκφράσῃσι τὴν ποιότητα τῶν καλλίστων πηγῶν, ὧν τὸ ὕδωρ εἶναι γλυκύτερον πρὸς πόσιν. Καὶ τὰ ἀλιπόρφυρα ὑφάσματα, ἅτινα ὑφαίνουσιν αἱ Νύμφαι δὲν εἶναι ποιητικὴ μεταφορὰ τῶν λαμπρῶν ἐνεργειῶν τοῦ φωτός τοῦ χρωματίζοντος χρυστάλλινόν τινα ῥύακα, ὀλισθαίνοντα ἢ ἀναπηδῶντα ἐπὶ τῆς βραχέους κλίτης αὐτοῦ ; Ἀπασαὶ αἱ χαρίεσσαι ἐντυπώσεις αἱ διεγείρασαι ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων τὴν θεὰν διαυγοῦς πηγῆς, ὕδατος ζωηροῦ ρέοντος ἐν μορμυρισμῷ εἰς τὸ βάθος κοιλάδος τινός, ὁ κρότος χειμάρρου κατερχομένου θορυβωδῶς ἀπὸ τοῦ ὄρους, εἰς τὸν τῶν Νυμφῶν μῦθον παρεισέδυν. Εἶναι παρθένοι ἄβραϊ, λευκόσωμοι καὶ καλλονῆς ἐξαισίας, ἔχουσαι τὴν κεφαλὴν δι' ἑαρινῶν ἀνθέων ἐστεμμένην, χαρίεσσαι καὶ σκιρτῶσαι, παρθένοι φιλοπαίγμονες καὶ τῆς ὀρχήσεως φίλαι· μουσικαὶ παρθένοι, ὧν ἐκ τῶν ἁσμάτων ἀντήχουν τὰ ἄλση. Ἡ φυσικὴ ἁρμονία τῶν ὑδάτων, ἐν οἷς παίζουσι, προσεγγίζει αὐτὰς πρὸς τὸν θεὸν Πᾶνα², μάλιστα δὲ πρὸς τὰς Μούσας, αἵτινες εἶναι τῆς οἰκογενείας αὐτῶν.

Ἐνεκα τῆς εὐτυχούς ἐνεργείας, ἣν τὰ ὕδατα παρέχουσι τῇ βλαστῇ, ἀπεδόθη ταῖς Νύμφαις ἰσχύς θρεπτικὴ καὶ γόνιμος. Αὗται ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ τῆς ἀγροτικῆς φύσεως κυριότητι ἐπεμελήθησαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Διονύσου, τοῦ Ἑρμοῦ καὶ πλείστων ἄλλων θεῶν. Ἐνωθεῖσαι μετὰ θνητῶν ἐγέννησάν τινες τῶν προγόνων τῶν πρώτων ἀνθρωπίνων γενεῶν, αἵτινες ἠϋξήθησαν ἐγγύς τῶν ὑδάτων, ἐνθα οἱ

¹ Ὀδύσ. Ν, 102 καὶ ἐφ.

² Ὑμν. Ὀμηρ. ΙΘ, 19.

ἄνθρωποι, τὰ ζῶα καὶ ἡ γῆ ποτίζονται, ὅπως ἀντλήσωσι ζωὴν. Ὡστε κατέστησαν αἱ προστάτιδες τῆς εὐθαλοῦς καὶ εὐρώστου ἀναπτύξεως τῆς νεότητος, τῶν νεανίδων μάλιστα καὶ τῶν μεμνηστευμένων, ὧν τὸ ὄνομα Νύμφαι, εἶναι ταυτόσημον τῷ ἑαυτῶν, καὶ αἵτινες ἐν τῇ τοῦ ὕμεναίου τελετῇ ἐβυθίζοντο ἐν τῷ ὕδατι ἱερῶν τινῶν πηγῶν¹. Τὸ ὕδωρ τοῦτο καθίστα βεβαίως τὰς γυναῖκας γονίμους καὶ διετῆρει τὴν καλλονὴν αὐτῶν, ἀποκαθαίρον δὲ τὸ σῶμα ἀπὸ παντὸς ῥύπου καθίστα αὐτὰς ὑγιεῖς. Ἡ δοξασία περὶ τῆς καθαρτικῆς ἀρετῆς τῶν ὕδατων, γενικὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι² διατηρηθεῖσα δὲ καὶ μέχρι τοῦδε πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης³, δὲν ἐρμηνεύεται μόνον διὰ τῶν εὐεργετημάτων τῶν θερμῶν μεταλλικῶν πηγῶν, εἰς ἃς οἱ Ἕλληνες προσήρχοντο πρὸς ἱασίν τῶν ἀσθeneiῶν. Βεβαίως αἱ Νύμφαι τῶν πηγῶν τούτων ἦσαν ἀντικείμενα ἰδίου ὅλως σεβασμοῦ, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ ἀφιερῶματα τῶν ἱερῶν⁴. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὕδατα τὰ οὐδεμίαν ἔχοντα θεραπευτικὴν ιδιότητα, ἐνομιζοντο ἐπίσης ὑγιεινὰ διὰ τοὺς λουομένους ἐν αὐταῖς πρὸς ἀνακούφισιν τῶν ἀσθeneiῶν⁵.

Ἀπέδιδον προσέτι ταῖς Νύμφαις, θεαῖς τῆς ὑγείας, τὴν δύναμιν τοῦ προοραῖν καὶ ἀνακαλύπτειν τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἔκβασιν τῶν ἀσθeneiῶν. Ἐγγὺς τῶν Πατρῶν ὑπῆρχε κρήνη, ἥς τὴν νύμφην συνεβούλευοντο περὶ τούτου. Ὑπὲρ τὴν πηγὴν ἐκράτουν κάτοπτρον, οὗ τὸ χεῖλος μόνον ἐβυθίζετο ἐν τῷ ὕδατι· εἴτα ἀποσύροντες ἔβλεπον ἐν αὐτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀσθενοῦς, ζῶντος ἢ νεκροῦ⁶. Ἡ μαντικὴ αὕτη τῶν νυμφῶν ἐπιστήμη δὲν ἐφηρμόζετο μόνον ἐπὶ τῶν ἀσθeneiῶν, ἀλλ' ἦτο γενικὴ. Οἱ θαίμονες οἱ κατοικοῦντες τὰς πηγὰς καὶ τὰ ὑγρά σπήλαια ἐνομίσθησαν ἐνωρὶς ἱκανοὶ νὰ γνωρίσωσι τῷ ἀνθρώπῳ τὸ μέλλον καὶ νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτῷ θεῖαν τινα ἐπιστήμην. Αἱ Νύμφαι τῶν ὕδατων (Ναϊάδες, Νηρηίδες) εἶχον τὰ μαντεῖα αὐτῶν, προγενεστέρα ἴσως τῶν τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς ἃ ἡ πίστις ἐπὶ πολὺ διε-

¹ Θουκυδ. Β', 15. Πορφ. Ἄντρ. Νυμφ. 12. Ἡσύχ. νυμφικά λουτρά.

² Ἀνέρχεται εἰς τὰς κοινὰς ἀρχὰς τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν μυθολογιῶν. Διὰ τὴν μυθολογίαν τῆς Ἀθέστα, βλ. J. Darmesteter, Haurvatāt et Ameretāt, σ. 51.

³ Βλ. J. Grimm, Deutsche Mythologie, σ. 551—557 ἔκδ. 3η.

⁴ Curtius, Griech. Quell und Brunnen-inschriften, σ. 12 καὶ ἐφ. Corp. Inser. gr. 2184 καὶ ἐφ.

⁵ Πaus. ΣΤ', 22, 7 Στράβ. Η', 356. Ἀθήν. ΙΕ', 34.

⁶ Πaus. Ζ', 24, 12.

τηρήθη ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνας, ἄνωθεν τῶν Πλαταιῶν, ὑπῆρχεν ἄντρον τῶν Σφραγιτίδων Νυμφῶν, ὅπου κατὰ τε τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Πausanίαν ἦτο ἀρχικῶς μαντεῖόν τι, εἰς δὲ μέτεβαινον οἱ κάτοικοι ἐν ὀρισμέναις ἡμέραις· μόλις εἰσδύοντες εἰς τὸ ἄντρον κατείχοντο ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐδρευόντος δαιμονίου καὶ προέλεγον τὸ μέλλον. Τοὺς ὑπὸ τῶν Νυμφῶν κατεχομένους ἐκάλουν *νυμφολήπτους*¹. Αἱ προφητεῖαι τοῦ θεοῦ βοιωτοῦ Βάκιδος ἐνομίζοντο ὑπαγορευόμεναι αὐτῷ ὑπὸ τῶν θεοτήτων τούτων².

Σοὶ δ' ἄρα πηγὰς νοερῶν ὕδατων τέμον ἄντρας

Μίμνουσαι γαίης ἀτιταλλόμενα· πνεύμασι, Μούσης θέσπιν εἰς ὁμφὴν
ταῖδ' ὑπὲρ οὐδ' Δία πάντα νασμούς βῆξασαι³.

Ὁ ἐμπνευστικὸς οὗτος χαρακτήρ τῶν ἐν τοῖς σπηλαίοις καὶ ταῖς κρήναις κατοικουσῶν Νυμφῶν ἐρμηνεύεται ἴσως διὰ τῆς παραχῆς, ἣν παρῆγον ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τὰ ἐκ τῶν σπηλαίων ἀναδιδόμενα ἀέρια, τὰ συγκεραυνύοντα τὰ ὕδατα πηγῶν τινων.

Αἱ Νύμφαι θεότητες τοῦ προφητικοῦ οἴστρου, αἱ ἀποπλανῶσαι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, εἶναι ὡς αἱ τοῦ Μεσαίωνος νηρηίδες θελκτικαὶ καὶ ἐπαγωγαί. Πεπροικισμέναι ὑπὸ ἀκαταμαχῆτου θελκτικῆς δυνάμεως προσελκύουσι πάντα, ὅστις ἂν πλησιάσῃ τὴν ὑγρὰν αὐτῶν διαμονήν. Ἐν πάσῃ τῇ Εὐρώπῃ αἱ δημῶδεις παραδόσεις διηγοῦντο πῶς αἱ νηρηίδες ἤρπασαν ὠραίους νεανίας καὶ παρέσυρον ὑπὸ τὰ κύματα, πῶς αἱ πρασινοπλόκαμοι παρθένοι εἴλκον τοὺς ἀδιακρίτους ὀφθαλμούς τοὺς ἀφρόνως εἰς τὰ κρησφύγετα αὐτῶν προσηλουμένους. Τὸ θέλητρον τῶν βαθέων ὕδατων τρόμφῳ μεμιγμένον διὰ τὰς παιδικὰς φαντασίας, ἡ ἱλιγγιώδης ἔλξις τῶν ἐπὶ πολὺ θεωρούντων αὐτάς, ἡ ἀσυνείδητος ἐπιθυμία, ἣν ἐμπνέουσιν ὅπως εἰσέλθῃ τις εἰς τοὺς κόλπους αὐτῶν καὶ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια, ἡ ἀκατάσχετος γοητεία, αἱ θανάτηφόροι αὐτῶν ἡδοναὶ εἰκονίζονται ἐν Ἑλλάδι ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ὑλά, οὗτινος τὸν χαρίεντα ποιητικὸν μῦθον μετὰ τὸν Θεόκριτον καὶ τὸν Ἀπολλώνιον ἔγραψεν ὁ Ἀνδρέας Χενιέρος.

¹ Πλούτ. Ἀριστ. Β', 4. Πaus. Θ', 5, 3. Gorp. Inscr. Gr. 456.

² Πaus. Δ', 27, 4, I, 12, 11. Σχόλ. Ἀριστοφ. Εἴρ. 1071. Τζέτζ. Λυκόφρ. 1276.

³ Ὁ Πορφύριος (*Ἄντρ. Νυμφ. 8) ἀναφέρει τὸ χωρίον τοῦτο ὕμνου τινὸς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ὅπως ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ ἄντρα ἦσαν ἀφιερωμένα ταῖς Νύμφαις ταῖς τῶν ὕδατων μάλιστα.

Ὅτε οἱ Ἀργοναῦται προσωρμίσθησαν εἰς Προποντίδα ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Βιθυνίας, ὁ νέος Ὑλας εὐνοούμενος καὶ ἐταῖρος τοῦ Ἡρακλέους ἐστάλη πρὸς ἀναζήτησιν πηγῆς τινος, ὅπως ἀντλήσῃ τὸ ἀναγκαιὸν διὰ τὸ δεῖπνον τῶν ἡρώων ὕδωρ. Ὑπὸ χλοερὸν ἄλσος, ἐνθα τὸ ἔδαφος ἦτο διὰ λαμπρῶν ἀνθέων πεποικιλμένον, βλέπει κρήνην, ἥς ἡ ὀρώσος καὶ ἡ διαύγεια προσέλκει αὐτόν. Πλησιάζει, κύπτει πρὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων καὶ βυθίζει τὴν ὑδρίαν αὐτοῦ. Αἱ θεαὶ ἀτάκοι τῆς πηγῆς εἶδον τὸν ὠραίον νεανίαν. Ἐξέρχονται τῶν πυκνῶν καλὰμων, ἐν οἷς διαμένουσι, διασχίζουσι τὰς δίνας καὶ παρασύρουσι διὰ τῆς χειρὸς τὸν Ὑλαν εἰς τὰ βάθη τῆς λαμπρᾶς αὐτῶν κατοικίας, πειρώμεναι διὰ θωπειῶν νὰ κατευνάσωσι τὸν φόβον αὐτοῦ. Ὁ Ἡρακλῆς ἀνήσυχος τρέχει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ νεαροῦ ἐταίρου· καλεῖ αὐτὸν τρίς, ἀλλ' ἡ φωνὴ τοῦ Ὑλα, θέλοντος νὰ ἀποκριθῇ, ἀπόλλυται εἰς τὰ βάθη τῶν ὑδάτων, εἰς ᾧ κατήλθεν¹. Ὁ μῦθος λέγει, ὅτι ὁ ἥρωας ἠπείλησεν, ὅτι θὰ καταστρέψῃ ἅπασαν τὴν χώραν, ἂν μὴ ἀνεκάλυπτον τὸν Ὑλαν νεκρὸν ἢ ζῶντα. Ἐκτοτε ἐν τακτῇ ἡμέρᾳ οἱ κάτοικοι τῆς Προύσης καὶ τῶν περιχώρων διασπείρονται ἀνὰ τὸ ὄρος, προσφέροντες μεγαλοφῶνως καὶ πολλὰκις τὸ ὄνομα τοῦ Ὑλα². Ἡ ἀσιατικὴ αὕτη ἐορτὴ δὲν ἀναμνησκει μόνον τὸ θέλημα τῶν ὑδάτων, τῶν ἀρπαζόντων καὶ φονευόντων. Ὁ Ὑλας, οὗ ἐβρήκουν τὸ λυπηρὸν τέλος καὶ ὃν ἤθελον νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὴν ζωὴν, ἦτο ὡς ὁ Ὑάκινθος, ὡς ὁ Ἀδωνις, ὡς πᾶσαι αἱ ἐφημεροὶ ὑπάρξεις ὠραίων νεανιῶν, ἡ εἰκὼν τῆς ὀροσερᾶς θερινῆς βλαστήσεως, τῆς κατ' ἔτος ματαιομένης μετὰ βραχεῖαν καὶ λαμπρὰν ἀνθησιν. Εἰς τὸν χορὸν τῶν νυμφῶν μίγνυται συχνάκις ὁ ὄμιλος τῶν διατριβουσῶν κατὰ τὰ δάση καὶ τὰ ὄρη, πᾶσαν τὴν ἀγρυπτεραν φύσιν, ἐν ᾗ σχετίζονται μετὰ τῶν ποιμενικῶν θεῶν, ὡς μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ζῶσι μετὰ τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Σατύρων, μετέχουσι τῶν παιδιῶν αὐτῶν, οἷτινες καταδιώκουσιν αὐτάς διὰ τῶν ἀσελγῶν αὐτῶν ἐπιθυμιῶν ἐν ταῖς πυκναῖς λόγχχαις, εἰς τὰ βάθη τῶν γλαφυρῶν σπηλαίων καὶ εἰς τὰς κλιτύς τῶν βράχων. Διεκρίνοντο μετὰ αὐτῶν αἱ Ὀρειάδες, αἱ τερπόμεναι ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν κλιτύων καὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων, αἱ Με-

¹ Ἐν ταῖς δημώδεσι δοξασίαις τῶν Ἑλλήνων τὰ τέκνα τὰ ἀποθνήσκοντα βρέφῃ ἡρπάζοντο ὑπὸ τῶν Νυμφῶν. Corp. Inscr. gr. 997, 6201, 6293. Ἡ ἀρπαγὴ αὕτη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ εὐκόλου καὶ ἡδέος θανάτου.

² Ἀπολλων. Ἀργόν. Α', 1207—1240. Θεόκρ. 1Γ', 45. Στράβ. σ. 564.

λιάδες, νύμφαι τῶν μελιῶν, αἱ Δρυάδες, νύμφαι τῶν δρυμῶνων, αἱ Ἀμαδρυάδες, ὧν τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὸν συμπαθῆ βίον τῶν θείων τούτων παρθένων μετὰ τῶν δένδρων, ἅτινα ἐξέλεξαν ὡς διαμονήν. Συχνάκις δὲν ἀπέδιδον αὐταῖς τὴν ἀθανασίαν, ἀλλὰ μόνον μακροβιότητα, περατουμένην μετὰ τῶν φυτικῶν ὄντων, ὧν ἡ ὑπαρξίς ἦτο στενῶς μετ' αὐτῶν συνδεομένη :

δὴρὸν μὲν ζῶουσι καὶ ἄμβροτον εἶδ' ἔδουσι,
καὶ τε μετ' ἀθανάτοισι καλὸν χορὸν ἐρρώσαντο.
τῆσι δὲ Σειληνοὶ τε καὶ εὐσκοπὸς Ἀργεϊφόντης
μίσγοντ' ἐν φιλόττηι μυχῶ σπείων ἐροέντων.
τῆσι δ' ἅμ' ἡ ἐλάται ἡ δρύες ὑψικάρηνοι
γεινομένησιν ἔφυσαν ἐπὶ χθονὶ βωτιανείρη,
καλαί, τηλεθάουσαι, ἐν οὖρεσιν ὑψηλοῖσιν

ἄλλ' ὅτε κεν δὴ μοῖρα παρεστήκη θανάτοιο,
ἄζανεται μὲν πρῶτον ἐπὶ χθονὶ δένδρεα καλά,
φλοῖος δ' ἀμφιπεριφθινύθει, πίπτουσι δ' ἅπ' ὄζοι,
τῶν δὲ θ' ὁμοῦ ψυχὴ λείπει φάος ἡελίοιο ¹.

Ὅθεν τὰ δένδρα, ἐν οἷς ζῶσιν αἱ Νύμφαι, εἶναι θεῖα, καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἐπιφέρῃ ἐπ' αὐτῶν χεῖρα ἀτιμωρητή. Παράδοσίς τις ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου ἀναφερομένη ² ἔλεγεν, ὅτι ὕλοτόμος τις κόπτων ἡμέραν τινὰ ξύλα εἰς τὸ δάσος ἤκουσε τὴν φωνὴν Ἀμαδρυάδος ἰκετευούσης αὐτὸν νὰ φεισθῇ τοῦ ἀγαπωμένου δένδρου, μεθ' οὗ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον συνέζησεν. Ὁ ὕλοτόμος κωφὸς εἰς τὰς παρακλήσεις αὐτῆς ἔκοψε τὴν ἱερὰν δρυῖν. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡ αὐθάδεια αὐτοῦ ἐτιμωρήθη. Ἡ ὀργὴ τῆς νύμφης, ἥς τὰς ἰκεσίας περιεφρόνησεν, ἀπελύθη κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ διὰ σκληροτάτων συμφορῶν.

Ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ἀγρίας φύσεως, ἔνθα αἱ νύμφαι παίζουσι καὶ ἄδουσιν ἐν ταῖς δίναις τῶν ρυάκων, ἔνθα αὐταὶ ὀρχοῦνται μετὰ τῶν εἰς τὸν ἄνεμον ταλαντευομένων καλάμων, ἔνθα ὁ ὀπὸς ὁ ἐξορκῶν τοὺς νεαροὺς βλαστοὺς καὶ ζωογονῶν τὰ μεγάλα δένδρα εἶναι ἡ ἑσπεῖ ζῶσα καὶ παλλομένη ψυχὴ αὐτῶν, φαινόμενόν τι θαυμαστόν, τὸ τῆς ἡχοῦς, ζωηρῶς ἐπληξέ τὴν δημῶδὴ φαντασίαν. Ἡ Ἥχώ, ἡ ἐν τοῖς ὄρεσιν ἐπαναλαμβάνουσα τοὺς μηχανθμοὺς τῶν ἀνέμων ἢ τὰς ἀρμονίας

¹ Ὑμν. ὁμηρ. Δ, 260 καὶ ἐφ. ἔκδ. Baumeister. Περὶ τῆς μακροβιότητος αὐτῶν, βλ. Ἡσίοδον παρὰ Πλουτ. Περὶ ἐκλ. χρηστ. 11.

² Ἀργον. Β', 476.

τῶν ὑδάτων ἐσχετίζετο πρὸς τὰς νύμφας τὰς κατοικοῦσας ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ. Πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ οἱ Ἕλληνες ἐπλασσάν εὐφυᾶ τινὰ μῦθον. Ἡ Ἥχώ¹, ἔλεγον, ἦτο ἄλλοτε ὠραία παρθένος, τραφεῖσα καὶ αὐξηθεῖσα ὑπὸ τῶν Νυμφῶν, διδαχθεῖσα ὑπὸ τῶν Μουσῶν τὴν τέχνην τοῦ ᾄδειν, τοῦ αὐλεῖν, τοῦ παίζειν τὴν σύριγγα· φίλη τῆς μοναξίας ἔφευγε τὴν κοινωνίαν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπεποιεῖτο τὸν ἔρωτα αὐτῶν. Ὁ θεὸς Πᾶν, ζήλοτυπῶν τὴν μουσικὴν αὐτῆς ἱκανότητα καὶ ὀργισμένος, ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο ν' ἀπολαύσῃ τῆς καλλονῆς αὐτῆς, παρώξυνε ποτε δι' ὑπερβολικῆς μανίας πάντας τοὺς ποιμένας τῆς χώρας, οἵτινες ὥρμησαν κατὰ τῆς παρθένου, κατεκερμάτισαν αὐτὴν καὶ διέσπειραν τὰ μέλη ἀνὰ τὴν γῆν. Ἡ Γαῖα περισυνέλεξε καὶ ἐνεταφίωσε τὰ λείψανα. Ἐκτοτε ἡ Ἥχώ δὲν ἔχει ὠρισμένην διαμονήν, ἀλλ' εἶναι πανταχοῦ. Ἀλλ' ἐν τοῖς κόλποις τοῦ θανάτου διετήρησε τὸ μουσικὸν δῶρον, τὴν δύναμιν τοῦ μιμεῖσθαι καὶ ἀναπαράγειν πάντας τοὺς ἤχους τοὺς προσβάλλοντας τὰ ὦτα αὐτῆς². Ἐτέρα παράδοσις τοῦ αὐτοῦ μῦθου εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀβιδίου ἀναφερομένη. Ἐν ᾧ ὁ Ζεὺς ἐδίδωκε τὰς νύμφας, ἡ Ἥχώ, λέγει, δὲν ἔπαυσεν ὀμιλοῦσα πρὸς τὴν Ἥραν, ὅπως κατέχουσα τὴν θεὰν μακρὰν ἀποκρύπτῃ ἀπ' αὐτῆς τὰς ἀπιστίας τοῦ συζύγου αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἄνασσα τῶν θεῶν ἐνόησέ ποτε τὴν σταθεῖσαν παγίδα καὶ ἐτιμώρησε τὴν νεάνίδα μεταμορφώσασα αὐτὴν εἰς ἡχώ, εἰς ὃν, ὅπερ δὲν κρατεῖ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, ἀδὲν ἐπίσταται νὰ ὀμιλῇ πρώτη, δὲν δύναται νὰ σιωπήσῃ ὅταν ὀμιλῶσι πρὸς αὐτό, καὶ οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ εἰμὴ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τοὺς τελευταίους ἤχους τῆς φωνῆς ἣν ἀκούῃ³. Ἴσως ἡ φαντασία τοῦ Λατίνου ποιητοῦ παρενέβη εἰς τὴν εὐφυᾶ ταύτην παράδοσιν. Αὐθεντικώτερος εἶναι ὁ μῦθος τῶν σχέσεων τῆς Ἥχους καὶ τοῦ Ναρκίσσου.

Ἐν ᾧ ἔζη εἰσέτι ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν παρθένων τῶν ὑδάτων ἡ νύμφη ἠράσθη τοῦ ὠραίου νεανίου. Περιφρονηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἔκρυψε τὴν αἰσχύνην εἰς τὸ βάθος τῶν μονήρων ἄντρων, ἔνθα ἡ λύπη καὶ ἡ ἀγανάκτησις καταναλίσκουσιν αὐτήν. Τὸ σῶμα αὐτῆς ἐξαντλεῖται, τὸ αἷμα ἐξατμίζεται· ἀδὲν μένουσιν εἰμὴ ἡ φωνὴ καὶ τὰ ὀστέα· ἡ φωνὴ αὐτῆς διετηρήθη, ἀλλὰ τὰ ὀστέα ἔλαβον τὸ σχῆμα βράχου. Ἐκτοτε δὲν ἐπι-

¹ Βλ. Wieseler, Die nymphe Echo, Göttingen, 1854, Narkissos, 1856.

² Λόγγος, Γ', 23. Κατὰ τὸν Μόσχον (Εἰδύλ. ΣΤ') ἡ Ἥχώ, ἐρωμένη ὑπὸ τοῦ Πανός, ἠρᾶτο Σατύρου τινός.

³ Ὀβιδ. Μεταμ. III, 362 καὶ ἐφ.

Γ' ΒΑΚΧΟΣ ΚΑΙ ΣΑΤΥΡΟΙ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

φαίνεται πλέον ἐπὶ τῶν ὁρέων· ἀλλ' ἐκ τῶν βαθέων κρησφυγέτων, ἐν οἷς ἀποκρύπτεται, ἀκούεται ὑπὸ τῶν καλούντων αὐτήν¹. Τὸ δυστυχὲς τῆς Ἥχους πάθος ἦτο ἀλλότριον τοῦ μύθου τοῦ Ναρκίσσου, ὁποῖον διηγοῦντο ἐν Θεσπιαῖς. Ὁ ὠραῖος νεανίας, ἔλεγον, ἀφικόμενός ποτε πρὸ τῶν ὄχθων κρήνης διαυγοῦς, εἶδε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἀντανακλωμένην ἐν τοῖς κρυσταλλίνοις ὕδασι. Τὴν ἀπατηλὴν ταύτην σκιὰν ἐκλαμβάνει ὡς σῶμα· κύπτει ἐπὶ τοῦ ἀπατηλοῦ κύματος· βυθίζει τὸν βραχίονα, ὅπως συλλάβῃ τὸ φεῦγον ἀντικείμενον τοῦ πάθους αὐτοῦ. Οὐδὲν δύναται νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἡδέος καὶ σκληροῦ τούτου θαυμασμοῦ· οὐδὲν ἀνακουφίζει τὴν ἀνίσχυρον αὐτοῦ ἐπιθυμίαν. Ταχεῖς ὑπὸ τοῦ ἔρωτος μαραίνεται καὶ θνήσκει. Διηγοῦντο ὡσαύτως, ὅτι ὁ Νάρκισσος εἶχεν ἀδελφὴν ὁμοιάζουσαν αὐτῷ, ἣν συνέχεον μετ' αὐτοῦ καὶ ἡς ἠράσθη. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς νεάνιδος, ἤρχετο καθ' ἐκάστην παρὰ τινι πηγῇ, ὅπως θαυμάσῃ ἐν τῇ εἰκόνι αὐτοῦ τὴν τῆς ἀδελφῆς, καὶ ἐξαπατήσῃ οὕτω τὴν λύπην². Χαρίεις μῦθος, οὗ ἡ φυσικὴ ἔννοια δὲν διαφεύγει ἡμᾶς. Ὁ Νάρκισσος δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ τὸ φερόνυμον ἄνθος, τὸ φερόμενον ἐπὶ τῶν ὄχθων τῶν πηγῶν, ἐν αἷς κατὰ τὸ ἔαρ ἀντανακλᾷ καὶ κατοπτρίζει τὴν καλλονὴν αὐτοῦ, ἣ ἅμα τῷ θέρει, κλίνει ἐπὶ τοῦ ἐξασθενούντος μίσχου καὶ θνήσκει.

¹ Ὁβιδ. III, 342.

² Πaus. Θ', 31, 7. Ὁβιδ. ἐνθ. ἀν.

BIBLION TRITON

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΓΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΑΙΑ ΚΑΙ ΡΕΑ—ΚΥΒΕΛΗ *

Ἐν Ἑλλάδι, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἰνδοευρωπαϊκοῖς λαοῖς, ἡ γῆ εἶναι θεότης πρωτίστη, ὡς ὁ Οὐρανός, ὃν ἡ Ἡσιόδειος Θεογονία καὶ αἱ ἀρχαιόταται θρησκευτικαὶ παραδόσεις ἔλεγον σύζυγον αὐτῆς. Ἡ Ῥιγ-Βέδα, λόγον ποιουμένη περὶ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς ἀποκαλεῖ αὐτὰς «τὸ ἀθάνατον ζεύγος, τοὺς δύο μεγάλους τοῦ κόσμου γονεῖς» ¹.—«Ἐπικαλοῦμσι ἐν ταῖς θυσίαις, λέγει ὁ ποιητής, ἱκετεύων τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν, τῶν δύο τούτων μητέρων θεοτήτων, μεγάλων, εὐρειῶν, στερεῶν, πλήρων καλλονῆς, αἵτινες περικλείουσι τὴν ἀθανασίαν» ². Ἐν Ἑλλάδι, ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Σαμοθράκης, αἱ δύο θεότητες, ἅς κατ' ἐξοχὴν ἐπεκαλοῦντο, ἦσαν ὡσαύτως ὁ Οὐρανός καὶ ἡ Γῆ ³. Δὲν ἦτο πίστις μυστικὴ μόνον, περικεκλεισμένη ἐν τῇ σκοτίᾳ ἱερῶν τινῶν ἦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, πίστις γενικὴ καὶ ἀληθῶς δημώδης. «Τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλεῖστοι τὰς ἐν ὕλης εἶδει μόνον φήθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων. . . . Οἱ μὲν γὰρ πῦρ, οἱ δ' ὕδωρ, οἱ δ' ἀέρα τοῦτ' εἶναι φασί. Καίτοι διὰ τί ποτ' οὐ καὶ τὴν γῆν λέγουσιν, ὥσπερ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων; Πάντα γὰρ εἶναι φασί τὴν γῆν. Φησὶ δὲ καὶ Ἡσιόδος, τὴν γῆν πρώτην γενέσθαι τῶν σωμάτων, οὕτως ἀρχαίαν καὶ δημοτικὴν συμβέβηκεν εἶναι τὴν ὑπόληψιν» ⁴. Ὁ συγγραφεὺς τῆς περὶ τοῦ κόσμου πραγματείας φαντάζεται πῶς ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας δύναται νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸ ἄπειρον τοῦτο σῶμα

¹ Μετάφρ. Langlois. t. IV. σ. 38.

² Μετάφρ. Langlois. t. I, σ. 427.

³ Varr. De ling. lat. IV, σ. 17, ἔκδ. Bip.

⁴ Μετὰ τὰ φυσ. A, '3 καὶ 7.

τὸ ἐκπλήττον τὸν ἄνθρωπον διὰ τῶν πολλῶν φαινομένων τοῦ γονίμου αὐτοῦ βίου. «Ἡ τε γῆ φυτοῖς κομῶσα παντοδαποῖς, νάμασί τε περι-
θλύζουσα, καὶ περιοχουμένη ζώοις, κατὰ καιρὸν ἐκφύουσά τε πάντα
καὶ τρέφουσα καὶ δεχομένη, μυρίας τε φέρουσα ιδέας καὶ πάθη, τὴν
ἀγέρω φύσιν ὁμοίως τηρεῖ»¹.

Εὐκόλως κατανοεῖ τις πῶς ἡ ιδέα τοῦ θείου διηγήρηται ἐπὶ τῷ θεά-
ματι τῆς γῆς, τοῦ ἰσχυροῦ τούτου ὄντος, τοῦ ἀπαύστως καὶ ἀνεξαν-
τλήτως τεκνοποιοῦντος, ἀλλὰ μὴ φέροντος εἰς φῶς εἰμὴ ὄντα φθαρτά,
προωρισμένα τὰ μὲν θᾶττον τὰ δὲ βράδιον νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ
σκότη, ἀφ' ὧν ἐπὶ μικρὸν ἐξῆλθον. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς οἱ
Ἕλληνες ἐβλεπον ἐναλλάξ τὰ φυτὰ ὡς καὶ τὰ ζῶα γεννώμενα, αὐ-
ξανόμενα, τερπόμενα ἐν τῇ δαψιλείᾳ τοῦ βίου, ὅπως μαρανθῶσιν εἶτα
καὶ ἀποδώσωσι τὰ λείψανα αὐτῶν εἰς τὴν γῆν, ἐν ἣ θὰ σαπῶσι καὶ θὰ
λάβωσι τὰ σπέρματα νέας ζωῆς. Κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας ταύτης τε-
λεῖται ἡ μυστηριώδης κατεργασία τῶν ἐφημέρων ὄντων, ἅτινα ἐφύοντο
τακτικῶς κατ' ἔτος μετὰ τοῦ ἔαρος. Ὅτε δὲ ἐπέστρεφον, ἡ τύχη αὐτῶν
δὲν ἐχωρίζετο ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων τέκνων τῆς Γῆς, ἀλλ' ἐνομιζοντο
καὶ αὐτὰ ἐπίσης τέκνα τῆς θείας ταύτης μητρός, τραφέντα καὶ γα-
λουχηθέντα ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ βραχὺ, ἅτινα θνήσκοντα μετ' ὀλίγον
ἐπανήρχοντο εἰς τὰ βαθέα σπλάγχνα, ἀφ' ὧν ἐγεννήθησαν. Ὡστε ἡ
γῆ ἦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας, κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκφρασιν τοῦ Preller¹,
«ὁ μητρικὸς ἅμα κόλπος τῶν ὄντων καὶ ὁ ἑσσεὶ ἠνεωγμένος τάφος αὐ-
τῶν». Ἡ καταπληκτικὴ αὕτη ἀντίφασις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου,
ὧν κοινὴ κτήσις εἶναι ἡ γῆ, ἦτο μία τῶν κυρίων ιδεῶν τῶν Ἑλευσι-
νίων μυστηρίων, ὅλως καθιερωμένων εἰς τὰς καταχθονίους θεότητες·
ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι ἡ διπλῆ αὕτη ιδέα δὲν ὑπῆρχεν
ἔτι ἐν τῇ ἀπλῇ λατρείᾳ τῇ ἀποδιδούσῃ τῇ γῇ τοὺς ἀρχαιοτάτους τῆς
Ἑλλάδος κατοίκους.

Ἡ γῆ θεοποιηθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας ἔλαβεν ὀναλόγως
τῶν χρόνων ἢ τῶν χωρῶν, ἐν αἷς τὸ πρῶτον ἐτιμᾶτο, τρία διάφορα
ὀνόματα: Γαῖα, ὅπερ εἶναι τὸ ἀπλοῦν ἀρχικὸν ὄνομα αὐτῆς· Πέα,
πιθανῶς ξένης κιταγωγῆς, ὡς τὸ τῆς Κυβέλης, πρὸς ἣν ἐνώρως συνε-
χύθη· Δημήτηρ ὅπερ παρέμεινε τὸ συνηθέστατον καὶ εὐχρηστότατον

¹ Περὶ κόσμου, Ε'.

¹ Griech. Mythol, I, 497: Der Mütterliche Schoos und das immer of-
fene Grab.».

ὄνομα τῆς θεότητος ταύτης. Τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἅτινα πρέπει νὰ διακρίνωμεν, ἀναλογοῦσιν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ πρὸς τρεῖς παραλλαγὰς τῆς αὐτῆς ἐννοίας.

Ἡ Γαῖα φαίνεται παραστᾶσα εἰς τὴν φαντασίαν τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ὡς ὃν ἄπειρον, κολοσσιαῖον. Ἐξεπλάγησαν ἐκ τῆς εὐρείας ταύτης ἐκτάσεως τῆς γῆς, ἣν οὔτε οἱ ὀφθαλμοὶ οὔτε τὰ βήματα αὐτῶν ἠδύναντο νὰ καταμετρήσωσιν, ἔλεγον δὲ ὅτι ἡ Γαῖα ἦτο θεότης «εὐρύστερνος, πελώρη». Ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης τῆς ἀπειρίας τῆς γῆς, ἐνουμένης πρὸς τὸ θέαμα τοῦ βίου καὶ τῶν ἀπεριορίστων δυνάμεων αὐτῆς, ἐσκέφθησαν, ὅτι ἡ Γαῖα προὔπηρξε τῆς ἀρχῆς καὶ αὐτῶν τῶν ὄντων. Κατὰ τὴν Θεογονίαν¹:

Ἵτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα

Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ

ἀθανάτων

Τὸ μέγα τοῦτο ὃν λαβὸν ὡς δῶρον κατὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ θαυμάσιαν γεννητικὴν δύναμιν γεννᾷ τὸν Οὐρανόν, τὰ μεγάλα ὄρη, τὸν Πόντον. Ἐνωθεῖσα δὲ μετὰ τοῦ Οὐρανοῦ, γεννᾷ συνεχῶς ἰσχυρὰ ὄντα ὧν τινα, ὡς οἱ Τιτᾶνες, εἶναι ὡς ἡ μήτηρ, κολοσσιαῖα. Οὕτω τὸ ἀπαύστως ἐν τῇ φύσει ἐν ἐνεργείᾳ εὐρισκόμενον ἔργον τῆς πλάσεως ἐπεφάνη ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ ἐν τῷ τῶν Ἀρίων, ὑπὸ μεγάλην καὶ ἀπλὴν εἰκόνα ζεύγους θείου, οὗ ἡ ἔνωσις ἐγέννησε καὶ γεννᾷ πάντα τὰ ὄντα τοῦ Οὐρανοῦ, τοῦ γονιμοποιούντος πατρός· τῆς Γαίας, τῆς συλλαμβανούσης, τικτούσης καὶ τρεφούσης μητρός.

Ὅθεν οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Γαῖα εἶναι ἀρχικὴ θεότης τῆς Ἑλλάδος πρόγενεστέρα τῆς λαμπρᾶς γενεᾶς τῶν ὁμηρικῶν θεῶν. Καὶ τῷ ὄντι, ὅταν οὗτοι ὀρκίζονται ἐπισήμως, ἐπικαλοῦνται τὴν Γαῖαν, ὡς τινα τῶν ἀρχαίων καὶ φοβερῶν θεοτήτων, ἣν ἀντικατέστησαν ἴσως ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ δὲν κατήργησαν τὴν ἰσχὺν αὐτῆς:

Ἰστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρύς ὑπερβεν
καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅσπερ μέγιστος
ὄρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν².

Οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες, τοὺς θεοὺς αὐτῶν μιμούμενοι, οὐδέποτε λησμονοῦσι τὴν Γαῖαν ἐν τοῖς ὅρκοις αὐτῶν. Τάττουσιν αὐτὴν ἐγγὺς τοῦ Ἥλιου καὶ τοῦ Διός:

¹ Στ. 117 καὶ ἐφ.

² Ἰλιάδ. Ο, 36.

Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα, θεῶν ὑπατος καὶ ἄριστος,
Γῇ τε καὶ Ἡέλιος καὶ Ἐρινύες, αἶθ' ὑπὸ γαῖαν
ἄνθρωπος τίνυνται, ὅστις κ' ἐπίορκον ὁμόσση,

λέγει ὁ Ἀγαμέμνων¹. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου βλέπομεν, ὅτι ἡ Γαῖα, κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους, καθαρῶς διακρίνεται τῶν καταχθονίων θεῶν τῶν οἰκούντων ἐν τοῖς σπλάγγχοις αὐτῆς. Ἐὰν θύωσιν αὐτῇ μέλανα ἄρνια², σύμβολον τοῦ σκότους τοῦ κόλπου αὐτῆς, διὰ τοῦτο δὲν ἐννοοῦσιν, ὅτι εἶναι ἤδη ἰσχύς τοῦ θανάτου, ὡς εἶναι βραδύτερον, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αἰσχύλου³. Ἡ ἐλληνικὴ φαντασία δὲν προσεχώρησεν εἰσέτι εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς· ἴσταται ἐπὶ τῆς

Εἰκ. 102.—Ἡ Γαῖα ἐξάγουσα τὸν νεογνὸν Ἐριχθόνιον ἐκ τῶν σπλάγγχων αὐτῆς.

ἐπιφανείας αὐτῆς· πρὸ τῆς θεάς δὲ τοῦ ἀπείρου αὐτῆς, τῆς ἀνεξαντλήτου παραγωγικῆς δυνάμεως λατρεύει ἐν αὐτῇ θεότητά τινα. Ἡ θεότης αὕτη δὲν εἶναι μόνον ἡ μήτηρ πάντων τῶν ὄντων, ἅτινα γεννᾷ καὶ τρέφει τὸ ἔδαφος· εἶναι ὡσαύτως ὑπὸ ἔποψιν τινα ἡ μήτηρ, εἰς ἣν ὁ ἄνθρωπος ὁφείλει τὴν ὑπαρξιν. Λαοὶ τινες ἐλληνικοί, ἰδίᾳ δὲ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἀρκαδίας, διετείνοντο ὅτι ἦσαν αὐτό-

¹ Ἰλιάδ. Τ, 258.

² Ἰλιάδ. Γ, 103.

³ Πέρσαι, 213 καὶ 260 ἐκδ. Weil.

χθονες, ἤτοι ἐκ φυλῆς, ἥτις τὸ πρῶτον ἐγεννήθη ἐκ τῆς γῆς, ἐν ἣ βραδύτερον ἠϋξήθη. Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ αὐτόχθονος δὲν εἶναι εἰμῆ ἢ μυθολογικὴ ἰδέα τῆς μητρότητος τῆς Γαίας, ἥτις ἀρχικῶς ἔσυρεν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτῆς τὸν ἄνθρωπον ὡς τὰ ἄλλα ζῶντα ὄντα. Ἐν τοῖς Ἀττικοῖς μύθοις τὸ ἄνθρωπινον τοῦτο τέκνον τῆς Γῆς ἦτο ὁ Ἐριχθόνιος. Πλεῖστα μνημεῖα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης εἰκονίζουσι τὴν γέννησιν τοῦ πρώτου τούτου κατοίκου τῆς Ἀττικῆς¹. Ἐν αὐτοῖς ἡ Γαῖα παρίσταται ὡς γυνή, ἥς ὁ κορμὸς μόνον ἐξέρχεται τοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος εὐρίσκεται ἐν τῇ γῇ· ἡ γυνὴ αὕτη τοὺς βραχίονας ἐκτείνουσα πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν παρουσιάζει αὐτῇ ἐνώπιον τοῦ Ἥφαίστου τὸν νεογνὸν Ἐριχθόνιον, ὃν ἐξήνεγκεν ἐκ τῶν σπλάγχων αὐτῆς (Εἰκ. 102).

Ἄλλ' ἡ μητρότης τῆς Γαίας δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν τεκνοποίησιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, ἐπίστευον δὲ ὅτι συνέτεινε καὶ παρὰ τοῖς ἀπογόνους τοῦ Ἐριχθονίου, εἰς τὴν θεῖαν δὲ ταύτην ἐνέργειαν ἀπέδιδον τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν τέκνων τῶν ἀνθρώπων, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένου ὁμηρικῷ ὕμνου :

Γαῖαν παμμήτειραν ἀείσομαι, ἡϋθέμεθλον,
πρεσβίστην, ἣ φέρβει ἐπὶ χθονὶ πάνθ', ὅπός' ἐστίν,
ἡμὲν ὅσα χθόνα δι' ἀν' ἐπέρχεται, ἡδ' ὅσα πόντον,
ἡδ' ὅσα πωτῶνται, τάδε φέρβεται ἐκ σέθεν ὄλβου.
ἐκ σέο δ' εὐπαιδὲς τε καὶ εὐκαρποιὶ τελέθουσι,
πότνια, σεῦ δ' ἔχεται δοῦναι βίον ἡδ' ἀφελέσθαι
θνητοῖς ἀνθρώποισιν· ὃ δ' ὄλβιος, ὃν κε σὺ θυμῷ
πρόφρων τιμήσεις· τῷ τ' ἄφθονα πάντα ἄρεσσι.
βρίθει μὲν σφιν ἄρουρα φερέσθιος, ἡδὲ κατ' ἄγρους
κτῆνεσιν εὐθηνεῖ, οἶκος δ' ἐμπίπλαται ἐσθλῶν·
αὐτοὶ δ' εὐνομήσει πόλιν κατὰ καλλιγύναικα
κοιρανέουσ', ὄλβος δὲ πολὺς καὶ πλοῦτος ὅπηδεῖ·
παῖδες δ' εὐφροσύνη νεοθηλέϊ κυδιόωσι,
παρθενικαὶ τε χοροῖς φερεσανθέσιν εὐφρονι θυμῷ
παίζουσαι σκαίρουσι κατ' ἄνθεα μαλθακὰ ποίης,
οὓς κε σὺ τιμήσεις, σεμνὴ θεά, ἄφθονε δαΐμον.

Ἡ ἰδέα τῆς ὑπὸ τῆς Γαίας ἐξασκουμένης προστασίας ἐπὶ τῆς γεν-

¹ Πλὴν τοῦ ἐνταῦθα εἰκονιζομένου ἀγγείου τοῦ Vulci κατὰ τὸ Denkmäler der alten Kunst, I, ἀρ. 244 βλ. καὶ ἀγαλμάτιόν τι τοῦ Βερολινείου μουσείου ἐν τῇ Archaologische Zeitung (N. F. Band, V, 1873, εἰκ. 63).

νήσεως καὶ τῆς αὐξήσεως τῶν παιδῶν ἐξεδηλοῦτο ἐν Ἀττικῇ ἀκριβῶς, διὰ τοῦ ἐπιθέτου *Κουροτρόφος* διδομένου τῇ θεᾷ, ἥτις παρίστατο τότε ὡς ἀγαθὴ μήτηρ δίδουσα τὴν χεῖρα εἰς βρέφος ἢ φέρουσα αὐτὸ εἰς τοὺς βραχίονας¹.

Ἡ λατρεία τῆς Γαίας δὲν διήγειρε πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπίσης χαριέσσας εἰκόνας· παρὰ ταῖς Αἰγαῖς τῆς Ἀχαΐας ὑπῆρχεν ἱερὸν τῆς θεᾶς, ἐν ᾧ ἦτο ξόανον, ξύλινον ἄγαλμα, ἀνερχόμενον, ὡς πᾶσαι αἱ ὁμοειδεῖς ἀπεικονίσαις, εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα². Οὐδόλως ἀπίθανον, ὅτι ἐπὶ τῆς Ἀχαϊκῆς ταύτης ἀκτῆς, τῆς συχνάκις καταστροφομένης ὑπὸ σεισμῶν, ἡ λατρεία τῆς Γαίας εἶχεν ἰδίαν ὅλως σημασίαν, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς δι' εὐσεβῶν προσφορῶν, ἤθελον νὰ καταπραυνῶσι τὴν θεάν, ἥς ἡ ὀργὴ εἶχε τοιαῦτα φοβερὰ ἀποτελέσματα. Ἐν Ὀλυμπίᾳ δὲ ὑπῆρχεν ἱερὸν καὶ βωμὸς τῆς Γαίας, ἔνθα ἄλλοτε, ὡς ἔλεγον, ἦτο μαντεῖον τῆς θεᾶς³. Ἐν Δελφοῖς, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν πρώτων στίχων τῶν Εὐμενίδων τοῦ Αἰσχύλου, ἡ Γαῖα κατεῖχε τὸ μαντεῖον πρὸ τῆς Θέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅθεν ἀπέδιδον τῇ Γαίᾳ δύναμιν μαντικὴν προγενεστέραν τῆς τῶν ἄλλων θεοτήτων. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ ἀναλογιζομένους, ὅτι ὁ κόλπος τῆς γῆς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ἀερίων ἐκείνων, ἅτινα ἀναδιδόμενα ἐκ τινων σπηλαίων παρῆγον ἐπὶ τῶν ἐγκεφάλων τῶν ἀνθρώπων τρόμον, δν ὑπελάμβανον θεόπνευστον παραφοράν, καὶ ὅτι ἐκ τῆς γῆς ὡσαύτως ἀναβλύζουσιν αἱ κρήναι, ὧν τὸ ὕδωρ ἔδιδεν εἰς τοὺς πίνοντας προφητικὴν ἀρετήν. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅπόσα διάφορα προνόμια ἐκτῆσατο σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἀρχικὴ αὕτη τοῦ γένους ἡμῶν θεότης⁴, καὶ πῶς ἡ ἀρχαία τῆς Γαίας λατρεία, ἡ κακῶς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὀρισθεῖσα, πλὴν ἴσως παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καυχωμένοις διὰ τὴν μυθικὴν αὐτῶν αὐτοχθονιότητα, χωρὶς νὰ ἐξαφανισθῇ ἐντελῶς, ἔκλινε ν' ἀποσβεσθῇ πρὸ τῆς ἀκριβεστέρας λατρείας τῆς Δήμητρος.

Ῥέα, ὡς ἡ λέξις ὑποδεικνύει, εἶναι ὡσαύτως ἡ θεοποιηθεῖσα γῆ.

¹ Πaus. Α', 22, 3.

² Πaus. Ζ', 25, 13.

³ Πaus. Ε', 14, 10.

⁴ Αἱ ἰδιότητες αὐτῆς συνεχέοντο ἐνίοτε πρὸς τὰς τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν. Ὁ Σόλων λέγει (ἀπ. 36 ἔκδ. Bergk) «μήτηρ μεγίστη δαιμόνων Ὀλυμπίων ἀρίστη Γῆ μέλαινα». Ἐν τῷ περιόδῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὑπῆρχε τέμενος ἀφιερωμένον εἰς τὴν Γῆν Ὀλυμπίαν (Πaus. Α', 18, 7).

Ἡ λέξις αὕτη φαίνεται ὄντως, οὐσα μετάθεσις τις τοῦ ἔρα, ἥς ἡ ῥίζα εὐρίσκεται εἰς τὸ σανσκριτικὸν *Ἰρα*¹, τὸ λατινικὸν *terra* καὶ τὸ γερμανικὸν *Erda*. Ἴσως εἶναι θεότης ἀνάλογος ἐκείνης, ἣν οἱ ἄρχαιοὶ Γερμανοί, κατὰ τὸν Τάκιτον², ἐλάτρευον ὑπὸ τὸ ὄνομα *Hertha* ἢ *Nerthus*.

Ἡ Ῥέα διακρίνεται ἐν πρώτοις τῆς Γαίας ἐκ τῆς καταγωγῆς τῆς λατρείας αὐτῆς, μὴ ἀνηκούσης τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Ἀληθῶς τὸ ὄνομα αὐτῆς εὐρηται ἤδη ἐν τῇ Ἰλιάδι, ἀλλ' ὅμως ἡδύνατο ὁ ποιητὴς νὰ παραλάβῃ αὐτὸ παρὰ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων τῆς Ἑλλάσσοнос Ἀσίας! Ἐν Κρήτῃ ἡ Ῥέα ὡς καὶ ἡ Γαῖα ἐπιφαίνεται ὡς ἡ πρώτη μήτηρ πάντων τῶν ὄντων. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἡ λατρεία αὐτῆς ἐσχελίζετο πρὸς τὴν τοῦ Ἰδαίου Διὸς: οἱ κρητικοὶ μῦθοι, ὧν στίχοι τινὲς τῆς Θεογονίας μετῆνεγκον ἡμῖν τὴν ἡχώ, ἔλεγον ὅτι ὁ Ζεὺς ἅμα γενόμενος μετηνέχθη εἰς Κρήτην ὑπὸ τῆς μητρὸς Ῥέας καὶ ἐκρύβη ὑπ' αὐτῆς εἰς τὰ βάθη σπηλαίου τινὸς «ζαθέης ὑπὸ κεύθεσι γαίης», ἔνθα ἡ γῆ ἔθρεψε καὶ ἠύξησεν αὐτόν³. Ὁ ἰσχυρότατος λοιπὸν θεὸς τοῦ κόσμου, οὗ πάντες οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι τέκνα, ἐγεννήθη ὑπὸ τῆς Ῥέας καὶ τὴν ζῶν ἐν τῷ μητρικῷ αὐτῆς κόλπῳ ἐθήλασεν. Ἀναπτύσσων τὴν ἰδέαν ταύτην ὁ ποιητὴς προσέθετο, ὅτι ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Κρόνου ἐνώσεως αὐτῆς ἐγέννησε τοὺς τρεῖς θεοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν ἀρχικὴν τοῦ Ὀλύμπου τριάδα: τὸν Δία, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Ἄδην⁴, οἱ δὲ μεταγενέστεροι ποιηταὶ γενικώτερον παρίστων αὐτὴν ὡς Μητέρα τῶν θεῶν.

Ἡ λατρεία αὕτη τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ἐνωρὶς διασπαρεῖσα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, μετηνέχθη ἐξ Ἑλλάσσοнос Ἀσίας, ἔνθα ἀνῆρχετο, εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Ἀπασα ἡ μεγάλη χερσόνησος ἀνεγνώριζεν ἐν τῇ Ῥεᾷ τὴν πρώτην καὶ μεγίστην τῶν θεοτήτων· αἱ κορυφαὶ τῶν κυριωτάτων ὀρέων αὐτῆς ἦσαν ἀφιερωμέναι εἰς τὴν Μεγάλῃν Μητέρα· ἐβασίλευε μόνῃ ἐπὶ τῆς Τρωϊκῆς Ἰδῆς, ἐπὶ τοῦ Σιπύλου τῆς Μυσίας, ἐπὶ τοῦ Λυδικοῦ Τμῶλου, ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Βιθυνίας. Ἀναλόγως τῶν διαφόρων χωρῶν, ἐν αἷς ἐλατρεύετο, ἐκαλεῖτο *Σιπυληνή*, *Λιθυμηνή*, *Βερεκυντία*. Συχνάκις ὡσαύτως ὑπεδῆλοῦτο

¹ Weber, Indisch, Stud. I. 352.

² Γερμαν. 40.

³ Θεογ. στ. 457 καὶ ἐφ.

⁴ Ἰλιάδ. Ο, 187.

διὰ τοῦ ἐπιθέτου *Κυβέλη*, πιθανῶς σημαίνοντος τὴν θεὰν τῶν ὀρέων ἢ τῶν σπηλαίων¹.

Ὅθεν ἡ *Κυβέλη*, θεότης τῆς Γῆς, ἐπιφαίνεται ἐν Ἑλλάσσονι Ἀσίᾳ ἴδιον ἔχουσα χαρακτηρὰ, ὃν οὔτε ἡ Γαῖα οὔτε ἡ Δημήτηρ ἔσχον ἐν Ἑλλάδι. Δὲν εἶναι ἡ θεὰ τῶν κεκαλλιεργημένων ἀγρῶν καὶ τῶν γονίμων κοιλάδων, ἀλλ' ἡ γῆ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ ἀγρίᾳ ἐνεργείᾳ αὐτῆς, ὅποیان βλέπομεν ἀναπτυσσομένην ἐπὶ τῶν κλιτύων καὶ ἐν τοῖς φάραγξι τῶν ὀρέων, ὧν οἱ μεγάλοι ὄγκοι ὑπέρχονται τῆς κοιλάδος· εἶναι ἡ μήτηρ φύσις λατρευομένη ἔνθα ἡ δύναμις ἐπιφαίνεται μᾶλλον, ἔνθα μᾶλλον ἐκπλήττει τὸν ἄνθρωπον. Ἡ *Κυβέλη* οὐσιωδῶς εἶναι «ἡ ὀρεστέρα θεὰ», ὡς ἀπεκάλουν αὐτήν, ἡ ἐνθρονιζομένη ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν καὶ ἐν ταῖς ἀβάτοις τῶν δασῶν ἐρημίαις². Βασίλισσα τῆς ἀγρίας φύσεως δεσπόζει ὅλως αὐτῆς, τὰ δὲ εἰς τὰς κτήσεις αὐτῆς κατοικοῦντα ζῶα ὑπείκουσιν αὐτῇ καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἀκολουθίαν αὐτῆς. Οὕτως ἐν τοῖς μνημείοις συνοδεύεται συνήθως ὑπὸ δύο λεόντων, ὧν ἡ ἀγρία καὶ μεγαλοπρεπὴς μορφή συνάδει πρὸς τὸν χαρακτηρὰ τῆς θεᾶς (*Εἰκ. 103*).

Εἰκ. 103. Κυβέλη.

Ἡ λατρεία αὐτῆς ἡ ἐν ταῖς πτυχαῖς τῶν ὀρέων τῆς Φρυγίας αὐξηθεῖσα παρέλαβεν ἐκ τοῦ θεάματος τῆς μεγάλης ταύτης φύσεως καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐτησίων φαινομένων τῆς αὐξήσεως καὶ τοῦ μαρασμοῦ τῆς βλαστήσεως ἐμμανῇ ἐνθουσιασμὸν ἐκρηγνύμενον ἐναλλὰξ εἰς παράφρονα χαρὰν καὶ εἰς στεναγμοὺς ἀλγηδόνων. Ὅτε οἱ ἱερεῖς τῆς *Κυβέλης* δᾶδα ἀνὰ χεῖρας ἔχοντες ὄρμων ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Δινδύμου ἐκβάλλοντες κραυγὰς ἀγρίας καὶ κρούοντες τὰ κύμβαλα καὶ τύμπανα, ἐν μέσῳ τῆς ἀτάκτου ὀρχήσεως καὶ τῆς παραφορᾶς αὐτῶν ἀλληλοδιαδόχως ἐχαιρέτιζον τὴν εἰς τὴν ζωὴν ἐπάνοδον τοῦ ὄρου, ἡ ἐθρῆνον τὸν θάνατον τῆς βλαστήσεως. Ἡ ἰδέα αὕτη φαίνεται ὡσαύτως περιεχομένη ἐν τῷ ἑλληνικῷ μύθῳ, καθ' ὃν ἡ *Ρέα*, ἡ σύζυγος τοῦ *Κρόνου*, ἦτο γυνὴ ἀνεξαντλήτου ἀλλὰ δυστυχῶς γονιμότητος, ἥς πάντα τὰ τέκνα μετὰ τὴν γέννησιν κατεβροχθίζοντο ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἥτις ὅμως δὲν ἔπαυσε τεκνοποιοῦσα.

¹ Ἡ λέξις *κύβηλα* ἐσήμαινεν ἐν Φρυγίᾳ σπήλαια. Ἡσύχιος: κύβηλα ὄρη Φρυγίας καὶ ἄντρα καὶ θάλαμοι. Ἐν Λυδίᾳ ἡ *Κυβέλη* ἐκαλεῖτο *Κυβήθη*.

² Preller, Griech. Mythol. I, 527—529.

Ἐπὶ τοῦ Δινδύμου, τοῦ ἱεροῦ τῆς Κυβέλης ὄρους, ἐδείκνυνον εἰς τοὺς ἐπισκέπτας, ἐγγὺς σπηλαίου τινός, τοῦ ἀρχαιοτάτου ἱεροῦ τῆς θεᾶς, τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς εἰκόνα, ὑπὸ τὸ σχῆμα λίθου καταπεσόντος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὸν τάφον τοῦ προσφιλοῦς οὐτῇ Ἄττιος. Ὁ μῦθος τοῦ Ἄττιος ἦτο ἐν τῇ Φρυγίᾳ τῆς Κυβέλης θρησκείᾳ ὅ,τι ὁ μῦθος τοῦ Ἀδωνίδος ἐν τῇ συριακῇ θρησκείᾳ τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ Ἄττις, ὡς ὁ Ἀδωνίς, εἶναι ὠραίος νεανίας θνήσκων ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ, ὡς καρπὸς ἀποσπασθεὶς τοῦ δένδρου, ὡς στάχυς ἀποκοπείς πρὸ τοῦ θερισμοῦ. Εἶναι τὸ ἔαρ ἐν τῇ νέᾳ καὶ λαμπρᾷ λάμψει καὶ τῇ ἐφημέρῳ διαρκείᾳ αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν βραδύνει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ζωὴν τὸ ὑπὸ τοῦ χειμῶνος ἀποθανόν ἔαρ. Ὁ Ἄττις ἐξέρχεται τοῦ τάφου ἦτο νεκρὸς καὶ ἀνέστη· εἶναι θεὸς ἄφθαρτος, ὁ δὲ σεβασμὸς τῶν Φρυγῶν ἐπὶ τοῦτο ὀνομάζει αὐτὸν Παπαῖον, ἦτοι κύριον καὶ πατέρα. Ὁ Ἄττις κατέστη ἐν Ἑλλάσσοι Ἀσίᾳ ἥρως πλείστων μύθων, ὧν αἱ λεπτομέρειαι ποικίλλουσιν, ἀλλ' ἡ βάσις εἶναι ἡ αὐτή. Παρὰ τοῖς Λυδοῖς ὁ Ἄττις εἶναι νεαρὸς ἱερεὺς τῆς Μεγάλης Μητρός, ἐλθὼν ὅπως διδάξῃ τὰ μυστήρια τῆς θεᾶς, κατέστη δὲ ἀντικείμενον τοσαύτης λατρείας, ὥστε ὁ Ζεὺς ὀργισθεὶς κατ' αὐτοῦ, ἀφῆκεν ἐν τοῖς ἀγροῖς τῆς Λυδίας ἄγριον κάπρον, οὗ ὑπὸ τῶν πτηγῶν ἀπώλετο¹. Ἐν Πεσσινοῦντι, κέντρῳ τῆς λατρείας τῆς Κυβέλης, διηγοῦντο ἕτερον μῦθον οὗ αἱ παράδοξοι λεπτομέρειαι διεσώθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πausανίου καὶ τοῦ Ἀρνοβίου, καὶ ὅστις ἀποστερούμενος τοῦ προσθέτου κόσμου, περιλαμβάνεται ἐν τοῖς ἐξῆς: Ὁ Ἄττις νεανίας σπανίας καλλονῆς ἠγαπήθη ὑπὸ τῆς Ἀγδίστιος, ἦτοι τῆς Κυβέλης· ἐν στιγμῇ ζήλοτυπίας ἐξηνάγκασε τὸν νεανίαν νὰ ἀπεκδυθῇ τὴν ἀνδρικότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ ταχέως μεταμεληθεῖσα διὰ τὸ προσγενόμενον αὐτῷ κακόν, μετεμόρφωσεν αὐτὸν εἰς πίτυν². Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ὁ Ἄττις ἀναμφιβόλως δὲν ἦτο ἀλλ' ἢ ἡ χαρίεσσα βλάστησις, δι' ἧς ἡ γῆ κοσμεῖται τὸ ἔαρ, καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου ἀπόλλυσι τὴν ἱκμάδα αὐτῆς καὶ θνήσκει, ἀλλ' ὅμως διατηρεῖ λείψανόν τι ζωῆς ἐν τοῖς δένδροις ἐκείνοις, ὧν ἡ ἀναλλοίωτος θαλερότης διέρχεται τὸν χειμῶνα καὶ φαίνεται θριαμβεύουσα κατὰ τοῦ θανάτου, ὑφ' οὗ τὰ ἄλλα φυτὰ προσβάλλονται. Αἱ ἑορταὶ τοῦ Ἄττιος ἀνεκάλουν τὸ δυστυχὲς τέλος καὶ τὴν ἀνάστασιν ἡμα τοῦ θεοῦ. Νεαρὰ πίτυς, τεμνομένη ἐν τῷ δάσει, ὑπὸ ἱὼν στεφομένη καὶ ὑπὸ ταινιῶν

¹ Πaus. Ζ', 17, 9.

² Πaus. Ζ', 17, 9. Ἀρνοβ. Adversus Gentes, V, 5, 7.

ἐξ ἐρίου κοσμουμένη, ἐσύρετο εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Μεγάλης Θεᾶς ἥτο τὸ σύμβολον τοῦ νεκροῦ θεοῦ. Εἶτα μετέβαινον εἰς τὸ ὄρος καὶ ἐθρήνον τον θάνατον αὐτοῦ, καλοῦντες διὰ φωνῶν πενθίμων καὶ ἤχων θορυβώδους μουσικῆς. Ὁ θεὸς ἐφαίνετο ἐξυπνῶν ἐκ τῶν κραυγῶν τῶν λατρευτῶν αὐτοῦ, μετ' ὀλίγον δὲ τὰς ἀπελπιστικὰς ἐπιδείξεις διεδέχετο ὑπερβολικὴν χαρὰν. Ὁ Ἄττις ἐπεφαίνετο εἰς τὸ φῶς· τὸ θέρος ἐξωογόνησεν αὐτόν.

Ἡ θρησκεία τῆς Κυβέλης, ἐρωμένης τοῦ Ἄττιος, εἶναι οὐσιωδῶς καταγωγῆς φρυγικῆς, ἐν ᾗ σχετίζεται πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοὺς μύθους τοὺς ἀφηγουμένους τὴν θαυμασίαν εὐδαιμονίαν, ἣν ἡ χώρα αὕτη ἀπελάμβανεν ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτῆς βασιλείων, Γορδίου καὶ Μίδα. Ὁ Γορδίας ὑπερεπληρώθη ἀγαθῶν ὑπὸ τῆς Μεγάλης Μητρός. Μίδας, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἤγειρεν ἐν Πεσσινοῦντι τὸν πρῶτον ναὸν πρὸς τιμὴν αὐτῆς. Οἱ Φρύγες περικλεισμένοι τὸ πρῶτον ἐν τοῖς ὅρεσιν αὐτῶν, ὡς φυλὴ ποιμενικὴ καὶ κυνηγετικὴ, κατῆλθον σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Σαγγαρίου καὶ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ τῆς ἀμπέλου. Ἡ Κυβέλη ἠκολούθησεν αὐτοῖς. Χωρὶς ν' ἀπολέσῃ ὅλως τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς ὡς θεότητος τῆς ἀγρίας φύσεως, προΐστατο πασῶν τῶν προόδων τοῦ γεννωμένου πολιτισμοῦ, τῆς γεωργίας, τῆς συστάσεως κοινωνιῶν, τῆς ἰδρύσεως πόλεων, ὧν τὰ τεῖχη μετ' οὐ πολὺ ἔσπεψαν πάντας τοὺς ὑψηλοὺς τόπους τῆς Φρυγίας. Ἐνεκα τούτου ἴσως τὰ ἀσιατικὰ νομίσματα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης εἰκονίζουσι συνήθως τὴν Κυβέλην μετὰ τευχικοῦ στέμματος, οἱ δὲ λατῖνοι ποιηταὶ ὑποδεικνύουσιν αὐτὴν διὰ τῶν λέξεων «*mater turrita* ἢ *mater turrigera*»¹ (Εἰκ. 104).

Εἰκ. 104. — Ἀγάλμα Κυβέλης.

¹ Συνοψίζομεν τὰ τοῦ Preller (Griech. Mythol., I, σ. 505—508).

Ἡ λατρεία τῆς μεγάλης φρυγίας θεότητας, ἡ πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἰδρυθεῖσα ἐν Μαγνησίᾳ, Σμύρνῃ, Μιλήτῳ καὶ Ἐφέσῳ, ἐνωρίς ἐγνωρίσθη τοῖς Ἑλλήσι διὰ τῶν ἀσιατικῶν ἀποικιῶν. Κατὰ τοὺς μηδικοὺς πολέμους εἶχε πρὸ πολλοῦ διαβῆ τὸ Αἰγαῖον, ὅπως ἰδρυθῇ ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Θήβαις π. χ. ἐδείκνυτο ἐγγὺς τῆς οἰκίας τοῦ Πινδάρου βωμός, ὃν ὁ ποιητὴς ἱδρυσεν τῇ Μητρὶ τῶν θεῶν, καὶ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἔργον δύο Θηβαίων τεχνιτῶν¹. Ἡ προσφορὰ αὕτη ἡ ἀποδοθεῖσα τῇ Κυβέλῃ ὑπὸ σφόδρα θεοσεβοῦς ποιητοῦ, λίαν προσηλωμένου εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, τοῦ Πινδάρου, μαρτυρεῖ τὴν σπουδαιότητα, ἣν ἤδη ἐκτῆσατο ἐν Ἑλλάδι ἡ φρυγία λατρεία. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀθήναις ἔτυχε λαμπρᾶς ὑποδοχῆς ἡ Κυβέλη· ἀνήγειρον αὐτῇ ναόν, τὸ Μητρῶν², ἐν ᾧ ἀπέθετον τὰ ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, καὶ ὅπερ ἐκόσμει μεγαλοπρεπὲς ἄγαλμα τοῦ Φειδίου ἢ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀγορακρίτου. Βραδύτερον ἡ Μήτηρ τῶν Θεῶν εἶχε βωμούς ἐν Ἀκροκορίνθῳ, Φιγαλείᾳ, Μεσσήνῃ, Ἀκριαῖς τῆς Λακωνικῆς, καὶ πολλαχοῦ ἄλλοι³. Ἀλλ' ἐὰν ἡ Ἑλλάς παρεχώρησεν αὐτῇ ἀστικὸν δικαίωμα, ἐπίστευσεν αὐτὴν πάντοτε θεότητα ξένην, αἱ δὲ θρησκευτικαὶ ἰδέαι, οἱ ποιητικοὶ μῦθοι οἱ γεννῶντες εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων τὸ θέαμα τῆς γῆς, ἐσωρεύθησαν οὐχὶ περὶ τὴν Φρυγίαν Κυβέλην, ἀλλὰ περὶ τὴν ἑλληνηκὴν Δήμητρα.

¹ Πaus. Θ', 25, 3. Περὶ τῶν λεπτομερειῶν βλ. τὴν λατινικὴν ἡμῶν πραγματείαν: De thebanis artificibus, σ. 18.

² Ὁ ἐν τῇ πόλει κείμενος, περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Πausανίας (Α', 3, 5. Λυκοῦργ. Λεωκρ. 66. Δημοσθ. Ἀριστογείτ. Α', 98) καὶ ὃν γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν (Ῥαγκαθῇ, Ant. Hellén., II, ἀρ. 1153-54-56). Ὑπῆρχε καὶ ἕτερον Μητρῶν εἰς τὸ προάστειον Ἀγρας: Μητρὸς ἐν Ἀγραις (Kirchhoff, Inscriptio-nes Atticæ, I, ἀρ. 273 καὶ 23), ἕτερον ἐν Πειραιεὶ μετὰ θιάσου (Foucart, Associations religieuses chez les Grecs).

³ Πaus. Β', 4, 7· Η', 30, 4· Δ', 31, 6· Γ', 22, 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΔΗΜΗΤΗΡ ΚΑΙ ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ

Ἡ Δημήτηρ παρίσταται ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ διττῶς. Ὅτε μὲν κατὰ τὴν κοινὴν τῆς λέξεως ἐτυμολογίαν¹ εἶναι ἡ Γῆ-Μήτηρ, ἡ θεότης ἡ διανέμουσα τοὺς καρποὺς τῆς γῆς, ἰδίᾳ δὲ τὸν σῖτον, κυρίαν τροφὴν τοῦ ἀνθρώπου· ὅτε δὲ εἶναι ἡ γῆ θεωρουμένη ἐν τοῖς μυστηριώδεσι βάθεσιν αὐτῆς, ἐν οἷς κατεργάζεται ὁ βίος τῶν φυτῶν, ἐκτείνεται δ' ἅμα ὁ σκοτεινὸς τοῦ θανάτου κόσμος. Κατὰ τοῦτο ἡ Δημήτηρ εἶναι ἀδιάσπαστος ἀπὸ τῆς Κόρης ἢ Περσεφόνης, καὶ προΐσταται μετ' αὐτῆς ἐν τῇ Ἑλευσινίᾳ θρησκείᾳ. Ὅθεν ἡ λατρεῖα αὐτῆς εἶχεν ἐν Ἑλλάδι χαρακτῆρα ἀπλοῦν καὶ μυστικόν ἅμα, οὗς ἀλληλοδιαδόχως θέλομεν μελετήσῃ.

Ἡ θρησκευτικὴ γῆ θὰ ᾔτο, ὡς εὐκόλως ἐννοεῖται, ἀντικείμενον τῆς λατρείας τῶν πρώτων γεωργικῶν φυλῶν τῶν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀποκαταστασῶν. Ἐὰν μὴ εἶχέ τι σπουδαῖον ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ποιήμασιν ἡ Δημήτηρ, ἐὰν καὶ τὸ ὄνομα ἔτι αὐτῆς σπανίως ἀπαντᾷ, αἴτιον τούτου εἶναι, ὅτι ἡ θεὰ αὕτη τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν γεωργῶν δὲν εἶχεν ἔτι ὑψωθῇ εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν εὐγενῶν θεοτήτων τῶν τιμωμένων ὑπὸ τῶν ἡρώικων φυλῶν, ὧν αἱ πράξεις πληροῦσι τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν. Ἀλλ' ἡ Δημήτηρ παροραθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐποποιίας εὔρε προ πολλοῦ ἐν Ἑλλάδι λατρεῖαν καὶ λάτρεις. Ἰχνη τῆς ἀρχικῆς ταύτης λατρείας ἀπῆντων βραδύτερον ἐν τισιν ἀγρίαις καὶ ὀρειναῖς χώραις, αἵτινες διέμειναν ξένοι, ἕνεκα τῆς θέσεως αὐτῶν, τῶν πολιτικῶν ἀνατροπῶν τῶν ἀνανεωσασῶν ἢ συμμιξασῶν τὸν πληθυσμὸν ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, καὶ πιστῶς διετήρησαν τὰς ἀρχαιοτάτας θρησκευτικὰς παραδόσεις. Ὅτε ἐν Δωδώνῃ αἱ ἱέρειαι τοῦ Πελασγικοῦ Διός, αἱ Πελειάδες, ᾗδον τὸ «Γᾶ καρποὺς ἀνλῖει, διὸ κλήζετε ματέρα Γαῖαν»², ἡ ἔννοια, ἂν μὴ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἐπικλήσεως, θὰ ἀνήρχετο εἰς τὸ

¹ δᾶ=γῆ παρὰ Δωριεῦσι. Βλ. Σχόλ. Αἰσχ. Προμηθ. 268. Πρὸς τὸ ὄνομα Δηὸς ὅπερ συχναῖς φέρει ἡ θεὰ.

² Πaus. I', 12, 10.

ἀπώτατον παρελθόν. Ἐν Φιγαλείᾳ τῆς Ἀρκαδίας τὸ ἱερόν τῆς Δήμητρος ἢ Διοῦς ἦτο σπήλαιον, ἣ δὲ εἰκὼν αὐτῆς ἄκομψον εἶδωλον, οὗ τὸ παράδοξον σχῆμα εἶναι σημεῖον ὅλως ἀρχαϊκῆς λατρείας. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο καὲν ἄλλοτε ἀντικατέστη ὑπὸ χαλκοῦ ποιηθέντος ὑπὸ Ὀνάτα τοῦ Αἰγινήτου, ἐκ τῶν προκατόχων τοῦ Φειδίου, παρίστα δὲ τὴν θεὰν ἔχουσιν σῶμα γυναικὸς, ἀλλὰ χαίτην καὶ κεφαλὴν ἵππου, περὶ ἣν εἰλίσσοντο καὶ ὠρθοῦντο ὄφεις. Ὁ τερατώδης οὗτος χαρακτήρ τῆς εἰκονίσεως ταύτης ἡρμηνεύετο διὰ τοῦ μύθου τῶν ἐρώτων τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος: ἐνώσεως ἐξ ἧς ἐγεννήθη ὁ ἵππος Ἀρείων¹. Ἡ ἔννοια τοῦ μύθου τούτου δὲν φαίνεται ἀμφίβολος. Ὁ Ποσειδῶν, τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, τὸ πανταχοῦ τῆς φύσεως διεσπαρμένον, εἶναι τὸ ὕδωρ τὸ περικαλύπτον καὶ εἰσδύον εἰς τὴν γῆν· ὁ ἵππος, κατὰ τινα εἰκόνα ἀπύστως ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν μύθων ἀναπαραγομένην, εἶναι ἡ πηγὴ ἣτις ἀναβλύζει, ἀναπηδῶσα ἐκ τοῦ κόλπου τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν ὑδάτων γονιμοποιουμένης γῆς, ὡς αἱ ἐλικοειδεῖς πτυχαὶ τῶν ὀρακόντων ἀναμνησκουσι τὸν ῥοὺν τῶν χειμάρρων. Οἱ κάτοικοι λοιπὸν τῆς Ἀρκαδίας ἐξεπλάγησαν ἐπὶ τῷ θεάματι τῶν πηγῶν τῶν ἀναβλυσουσῶν ἐκ τῆς γῆς πρὸς ποτισμὸν καὶ γονιμοποίησιν τοῦ ἐδάφους αὐτῶν. Ἐκ τῆς θεᾶς τῶν ἐν τοῖς ὄρεσι σπηλαίων, ἐκ τῆς τρομερᾶς σκοτίας, ἐν ἣ ἐπίστευον κατοικοῦσαν τὴν θεάν, ἀπεκάλεσαν τὴν Δήμητρα *Μέλαινα*, οὗ ἐπιθέτου ἡ ἔννοια ἀπώλετο, ὅτε βραδύτερον ἐζήτησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν αὐτὴν διὰ τῆς πενθίμου περιβολῆς τῆς ὑπὸ τῆς ἀπαρηγορήτου θεᾶς φερομένης διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Περσεφόνης.

Διηγοῦντο ὡσαύτως ἐν Ἀρκαδίᾳ, καθ' ὅσον ἀφοφᾶ εἰς τὴν Δήμητρα καὶ τὸν Ποσειδῶνα, ἕτερον μῦθον, παραλλαγὴν τοῦ μνημονευθέντος. Ὁ θεὸς μετεμορφώθη εἰς ἵππον, ὅπως ἐνωθῇ μετὰ τῆς Δήμητρος, ἣτις ἀκουσίως αὐτῆς γονιμοποιηθεῖσα, ἔφερεν εἰς φῶς κόρην τινά, *Δέσποινα*, ἧς τὸ ὄνομα ὅμοιον πρὸς τὸ σανσκριτικὸν *Δασαπατρί*, σημαῖνον «κυρίαν (τῶν δούλων)», συνεχύθη βραδύτερον πρὸς τὸ τῆς Περσεφόνης, ὑπολαμβανομένης ὡς κυρίας καὶ βασιλείσεως τοῦ ἔδου. Ἡ Δημήτηρ, προσέθετο ὁ μῦθος, ὑποστᾶσα τὴν βίαν τοῦ θεοῦ τῶν ὑδάτων κατελήφθη ὑπὸ σφοδρᾶς ὀργῆς. Ἐκ τούτου δὲ τὸ ἐπίθετον *Δημήτηρ-Εριγύς*, δηλαδὴ Δημήτηρ παρωργισμένη, ὅπερ ἔφερεν ἐν Ἀρκαδίᾳ². Ἡ φυσιολογικὴ ἔννοια τοῦ μύθου τούτου διαφεύγει πῶς ἡμᾶς.

¹ Πaus. Η', 42.

² Πaus. Η', 25, 6, 42.

Οἱ Ἰνδολόγοι ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν αὐτήν· ἐπέτυχον; Ὁ Max-Müller συνεφώνησε μετὰ τοῦ Adalbert Kuhn καὶ ἄλλων σοφῶν περὶ τὴν σπουδὴν τῶν Βεδῶν, ὅπως ταυτίσωσι τὴν ἐλληνικὴν λέξιν Ἐρινύς, τὴν δοθεῖσαν ὡς ἐπίθετον εἰς τὴν ἀρκαδικὴν Δήμητρα, πρὸς τὴν πανσκριτικὴν λέξιν Σαρανιοῦ. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας πάλιν τῆς αὐτῆς λέξεως οἱ αὐτοὶ σοφοὶ διαφωνοῦσι. Κατὰ τὸν Max-Müller, Σαρανιοῦ εἶναι ἡ Ἡὼς ἢ τὸ φῶς τὸ τρέχον ἐν τῷ οὐρανῷ¹, κατὰ δὲ τὸν Kuhn καὶ τὴν σχολὴν αὐτοῦ εἶναι τὸ θυελλῶδες νέφος, ἢ δὲ θυγάτηρ αὐτῆς Δασαπατνὶ εἶναι τὸ ὕδωρ τοῦ νέφους². Ἐκ τῶν δύο διαφόρων τούτων ἐννοιῶν τῆς βεδικῆς Σαρανιοῦ γεννῶνται δύο διαφοροὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ ἀρκαδικοῦ μύθου, θὰ εἶναι δὲ τολμηρὰ ἢ ἐκλογὴ τινος τούτων, ὅταν μὴ εἶναί τις ἀμέσως μεμυημένος τὴν τῶν Βεδῶν ἐπιστήμην. Ἴσως ἀπλουστέρα θὰ εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῶν σχέσεων τοῦ ἐγγχωρίου τούτου μύθου πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀρκαδικοῦ ἔδαφους. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐλληνικὴν ἢ ἑνωσίς τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος παρουσιάζει ἐκπληκτικὰ φαινόμενα. Οἱ χεῖμαρροι οἱ κατερχόμενοι ἐκ τῶν ὀρέων καὶ ἀπαύστως ὑπὸ τῶν χόνων τρεφόμενοι συναντῶσι συχνάκις ἐν Ἀρκαδίᾳ λεκάνας ἐντελῶς κεκλεισμένας, ἐν αἷς τὰ ὕδατα συσσωρεύονται καὶ σχηματίζουσι λίμνας ὡς τὴν τοῦ Φενεοῦ· ἐνίοτε δὲ τὰ ὕδατα ταῦτα εὐρίσκοντα πρὸ αὐτῶν ἀνυπέρβλητον φραγμὸν καταδύουσιν εἰς τὸ ἔδαφος καὶ ὀρύσσουν ὑπόγειον ὁδόν, δι' ἧς ἀπορρέουσιν εἰς χθαμαλωτέρας κοιλάδας ἢ εἰς τὴν θάλασσαν, ἥτις δὲν εἶναι μακράν. Ἡ θεὰ τοῦ ὕδατος τούτου τοῦ βιαιῶς εἰσδύοντος εἰς τὸν κόλπον τῆς γῆς ὑπηγάρευσε τοῖς ἀρχαίοις Ἀρκάσι τὴν ποιητικὴν εἰκόνα τῆς βίας τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τῆς Δήμητρος, ὃ δὲ μῦθος τῆς ὀργῆς τῆς θεᾶς τῆς φερούσης εἰς φῶς τὴν Δέσποιναν, τὴν καταχθόνιον βασίλισσαν, προσεγγίζει ἴσως πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ βαθέος σκότους τῆς διαμονῆς τῶν νεκρῶν, ἣν ποτίζει ὁ ἀρκαδικὸς τῆς Στυγὸς ποταμὸς.

Ἄλλος μῦθος, πολὺ ἀπλουστερος εἶναι ὁ κατὰ πρῶτον ἀναγραφόμενος ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, καὶ εἶτα ὑπὸ τῆς Ἡσιοδείλου θεογονίας ἀναφερόμενος:

¹ The Saturday Review, 1858, σ. 114 καὶ Nouvelles leçons sur la science du langage, t. 11, σ. 228-231 τῆς Γαλ. μετ. τῶν G. Perrot καὶ Harris.

² Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, I, 456. Ὁ κ. A. Maury ἡσπάσθη τὴν ἐρμηνείαν ταύτην (Relig. de la Grèce, I, σ. 85).

ὥς δ' ὁπότ' Ἰασίωνι, εὐπλόκαμος Δημήτηρ,
 ᾧ θυμῷ εἴξασα, μίγῃ φιλότῃ καὶ εὐνῇ
 νειῶ' ἐνὶ τριπόλῳ

Ὁ καρπὸς τῆς ἐνώσεως ταύτης ἦτο ὁ Πλούτος¹. Ὁ ἥρωες Ἰασίων εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ πρῶτος σπορεύς· ὁ Πλούτος, εἶναι ὁ πλούτος, τὸ δ' ὅλον ἢ εἰκὼν τῆς παραγωγικῆς ἐνεργείας τῆς κεκαλλιεργημένης γῆς, ἥτις ἐκ τῶν ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς ῥιπτομένων σπορῶν βλαστάνει καὶ παράγει πλούσιον θερισμόν. Αἱ πρῶται αὗται μαρτυρίαι καταδεικνύουσι τὴν Δημήτρα θεότητα τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐργαζομένης γῆς, θεὰν τοῦ κεκαλλιεργημένου ἀγροῦ, δι' ὧν καὶ καθαρῶς διακρίνεται τῆς Γαίας καὶ Ῥέας. Παρ' Ὀμήρῳ ἀπαντᾷ ἡδὴ ὡς θεότης προϊσταμένη τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν:

. ὅτε τε ξανθὴ Δημήτηρ
 κρίνῃ ἐπειγομένων ἀνέμων καρπὸν τε καὶ ἄχνας

πρὸς ὅρισμόν δὲ τοῦ ἄρτου μεταχειρίζεται τὴν ἔκφρασιν «Δημήτερος ἀκτὴ» (ὁ ἀλληλεσμένος σῖτος τῆς Δημήτρος)², ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅποیان ἀκριβῆ καὶ ὠρισμένην σημασίαν εἶχεν ἀρχικῶς τὸ ὄνομα τῆς θεότητος ταύτης.

Ἡ σημασία αὕτη διετηρεῖτο ἐπὶ πολὺ ἐν τοῖς ἀγροῖς τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτε ἀκόμη ἡ Ἐλευσινία θρησκεία ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς. Αἱ δημοτικαὶ ἐορταὶ τῆς Δημήτρος ἀντιστοιχοῦσι πάντοτε πρὸς τὰς σπουδαιοτάτας ἐνασχολήσεις τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, ἅς οἱ ἀγρόται ἡρέσκοντο θέτοντες ὑπὸ θέϊαν τινὰ προστασίαν³. Πρὸ τῆς ἐργασίας ἀπηύθυνον τὰς προσευχὰς εἰς Δημήτρα τὴν Προηροσίαν· τὸ ἔαρ, ὅταν αἱ σποραὶ ἄρχωνται βλαστάνουσai, ὅταν ἡ χλοερὰ τοῦ σίτου αἰχμὴ διαπερᾷ τὸ ἔδαφος, ἐπεκαλοῦντο τὴν Δημήτρα *Χλόην*. Βραδύτερον μετὰ τὸν θερισμόν, οὗ τὰ πρωτόλεια προσέφερον τῇ θεᾷ, ἐτέλουν τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀλωῶν, κληθεῖσαν οὕτως ἐκ τοῦ ἀλωνιζομένου σίτου. Κατὰ τὴν ἐορτὴν ταύτην, τὴν καὶ *Θαλύσια* καλουμένην, ἐτελοῦντο δεῖπνα καὶ παιδιαὶ περιγραφόμεναι ὑπὸ τὴν γεωργικὴν αὐτῶν ὄψιν ὑπὸ Θεοκρίτου ἐν τῷ ἐβδόμῳ εἰδυλλίῳ. Μεταξὺ τῶν πολυαριθμῶν ἐπιθέτων τῶν ἀπο-

¹ Ὀδύσ. Ε, 425. Θεογ. στ 969.

² Ἰλιάδ. Ε, 500. Ν, 322. Ἡ αὕτη ἔκφρασις ἀπαντᾷ συχνάκις ἐν Ἑρ. καὶ Ἑμ., στ. 32, 466, 597, 805 κλ.

³ Βλ. Welcker, Griech. Götterlehre, t. II, σ. 468 καὶ ἐφ.

διδόμενων εἰς τὴν Δήμητρα¹, πολλὰ ἀνεμίμνησκον τὰς διαφόρους ὄψεις τοῦ σίτου, ἀφ' οὗτου οὗτος ἐπιφαίνεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, μέχρι οὗ σωρεύεται ἐν τῷ σιτοβολῶνι τοῦ γεωργοῦ². Ἐκ τῶν σιτηρῶν ἀγρῶν ἐλήφθησαν ὡσαύτως καὶ τὰ σύμβολα τὰ διακρίνοντα συνήθως τὰς ἀπεικονίσεις τῆς Δήμητρος· ὁ στάχυς καὶ ὁ μήκων, ἀπαντῶντα γεγλυμμένα μετ' ἄλλων φυτικῶν κόσμων ἐπὶ διαφόρων μνημείων, σὺν ἄλλοις ἐπὶ τοῦ καλάθου, τοῦ ὑψηλοῦ καλάθου, ὃν φέρει ἡ κολοσσιαία κεφαλὴ καρυάτιδος τινος τῆς Δήμητρος, προερχομένης ἐκ τῶν ἐρείπων τῆς Ἐλευσίνος, καὶ ἤδη ἐν Κανταβριγίᾳ εὑρισκομένης³ (Εἰκ. 105).

Τοῦ σίτου ὄντος δώρου τῆς Δήμητρος, φυσικόν ἦτο ν' ἀποδίδωσιν εἰς τὴν θρησκείαν τῆς θεότητος ταύτης τὴν ἐφεύρεσιν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν διαφόρων γεωργικῶν ἐργασιῶν. Αἱ ἐφευρέσεις αὗται ἐνομιζόντο ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν χάριτες διδόμεναι τοῖς ἀνθρώποις ἐκ τῆς θεᾶς. Ἐπροσωποποιοῦντο ἐν Ἀττικῇ εἰς πλείστους ἥρωας ἐν σχέσεσι πρὸς τὴν Δήμητρα διατελοῦντας, σὺν ἄλλοις τὸν Βουζύγην, τὸν πρῶτον προσδέσαντα βοῦς εἰς τὸ ἄροτρον, καὶ τὸν Τριπτόλεμον, οὗ διὰ τοῦ ὀνόματος ὑποσημαίνεται ἀνειὸς τρίπολος», ὃν ὁ Ἡσίοδος συνιστᾷ εἰς τοὺς καλλιεργητάς τῆς Βοιωτίας⁴. Ἔλεγον ὅτι ὁ Τριπτόλεμος ἦτο υἱὸς τοῦ Δισαύλου ἢ Διαύλου, ἦτοι

Εἰκ. 105.

Δημήτηρ μετὰ καλάθου.

¹ Ὁ Gerhard (Griech. Myth.), ἀπαριθμεῖ περὶ τὰ 70. Ὁ κ. Blondel, ἄλ-
λοτε μέλος τῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, προώρως ἀρπαγείς ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τὸ
1873, ἔγραψεν ἰδίαν μελέτην περὶ τῶν ἐπιθέτων τῆς Δήμητρος, μὴ δημοσι-
ευθεῖσαν.

² Ἐκάλουν θεᾶν φοινικόπεζαν (ὑπέρυθρον χρῶμα τῆς καλάμης), ἀζησίαν (ἀ-
πεξηραμμένον σπόρον), ἰουλῶ (θεᾶν τῶν δραγμάτων), πολύσωρον, σωρίτιν κτλ.

³ Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst., II, εἰκ. 3, ἀρ. 92. (Σ. Μ. Ὁ-
μοία κεφαλὴ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἐλευσίνος).

⁴ Τριπτόλεμος σύγκειται ὡς ὁ Νεοπτόλεμος (Ρ. πόλ.). Πολεῖν γῆν εἶναι ἡ
κυρία ἑκφρασις τοῦ ἐργάζεσθαι τὴν γῆν (Ἡσίοδ. Ἑρ. καὶ Ἡμ. 462). Θεογ. 974.

τῆς διπλῆς αὐλακος, ἣν χαράττει ὁ βοῦς ἀροτριῶν τὸν ἀγρόν⁵. Οἱ Ἐλευσίνιοι μῦθοι διηγούνται, ὅτι ἡ Δημήτηρ ἐδίδαξεν ἡ ἰδίᾳ τὰ μυστήρια αὐτῆς τῷ Τριπτολέμῳ, ὅστις ἦτο ὁ πρῶτος ἱερεὺς τῆς θεᾶς, ὁ ἰδρυτὴς τῆς λατρείας αὐτῆς, ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς χώρας· αἱ δὲ οἰκογένειαι τῶν Ἐλευσινίων ἱερέων ἐπενόουν γενεαλογίας διδούσας αὐταῖς ὡς πρῶτον ἀπόγονον τὸν Τριπτόλεμον.

Ἐν τῇ δημῳδαί δοξασίᾳ ὁ Τριπτόλεμος ἦτο ἰδίᾳ ὁ εὐεργετικὸς δαίμων τῶν κεκαλλιεργημένων γαιῶν, οὗ ἡ εὐνοια παρέχει τοῖς ἀγροῖς τὴν ἀφθονίαν καὶ τὸν πλοῦτον. Εἰκονίζον αὐτόν, ὡς ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων, καθήμενον ἐπὶ ἄρματος ἢ περιπετόμενον ἐν τῷ αἰθέρι, ἔχοντα διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς σκῆπτρον, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας στάχυν σίτου, καὶ περικυκλούμενον ὑπὸ πλήθους λατρεύοντος αὐτόν⁶. Ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς διετείνοντο, ὅτι προηγήθησαν πάντων τῶν ἄλλων λαῶν εἰς τὴν ἐφεύρεσιν τῶν τεχνῶν, μάλιστα δὲ εἰς τὴν ἀνά-

Εἰκ. 106.

Τριπτόλεμος.

πτυξιν τῆς γεωργίας, ἔλεγον ὅτι ἡ Δημήτηρ περιέφερε πανταχοῦ τοῦ κόσμου τὸν Τριπτόλεμον, ὅπως διασπείρῃ τὰ δῶρα αὐτῆς, οἱ δὲ τεχνῖται ἠρέσκοντο εἰκονίζοντες τὴν σκηνὴν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ νεαροῦ ἥρωος ἐγκαταλείποντος τὴν Ἐλευσίνα διὰ τὰς μέμα-
 κρυσμένας καὶ θαυμασίας πορείας αὐτοῦ. Ὁ Τριπτόλεμος ἐκάθητο ἐπὶ πτερωτοῦ ἄρματος, συρομένου ὑπὸ ὄφεων (Εἰκ. 106), οἵτινες εἶναι ἐκ τῶν ἐμβληματικῶν τῆς γῆς, καὶ ἐδέχετο ἐκ τῶν χειρῶν τῶν δύο Ἐλευσινίων θεοτήτων τὰ πολύτιμα δῶρα, ἅτινα ἔμελλε νὰ σπείρῃ ἀνὰ τὸν κόσμον (Εἰκ. 107). Ἡ ἀπολεσθεῖσα τραγωδία τοῦ Σοφοκλέους Τριπτόλεμος διηγεῖτο τὰς πορείας τοῦ ἥρωος, τοὺς κινδύνους οὓς ὑπέστη, τὰς ἀντιστάσεις αἷς συνήντησεν· ἀλλ' ὅμως κατάρθου νὰ διαχέῃ πανταχοῦ μετὰ τῶν δώρων τῆς Δήμητρος τὴν γεωργικὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν, ἄχρι οὗ ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα, ἀφ' οὗ ὑπερεπήδησε πλεῖστα προσκόμματα, ἰδρύσει τὴν πόλιν τῆς Ἐλευσίνος καὶ τὴν λατείαν τῶν Μεγάλων Θεῶν⁷.

Ὡς πᾶσαι αἱ θεότητες, ἡ Δημήτηρ ἔχει ἐχθροὺς καὶ φίλους, λα-

¹ Συγκρίνατε τὸν μῦθον τοῦ Τρισαύλου ἐν Φεναῶ (Παις. Η', 15, 41).

² Elite céramographique, III, 46—68. Gerhard, Auserles. vasenbilder tab. 41 καὶ ἐφ.

³ Nauck. Trag. gr. Fragm. c. 208.

τρευτάς ἐνθέρμους καὶ σφοδρούς περιφρονητάς. Οἱ ἐχθροὶ τῆς Δήμητρος ἐπροσωποποιοῦντο ἐν Θεσσαλίᾳ ἐν τῷ ἥρωϊ Ἐρυσίχθονι. Ἡ σημασία τῆς λέξεως ταύτης δὲν εἶναι καταφανής. Ἴσως πρέπει νὰ ἴδωμεν ἐν αὐτῷ εἰκόνα τινὰ τῆς ἐρυθρᾶς ἐκείνης γῆς τῆς Θεσσαλίας, ἣν ὑπαινίσσεται τὸ ὄνομα Πύρρα ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Δευκαλίωνος. Ἴσως δὲν σημαίνει ἕτερόν τι ἢ τὴν νόσον τὴν διαβιθρώσκουσαν τὸν σῖτον, οὕτινος εἶναι ἡ δεινотάτη ἐχθρά, καὶ ἥτις ἑλληνιστὶ ἐκαλεῖτο ἐρσειῶη. Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τούτου καθίσταται ἔτι δυσκολωτέρα, ἐπειδὴ ἡ πρώτη φιλολογικὴ ἀνάπτυξις τοῦ μύθου τοῦ Ἐρυσίχθονος δὲν ἀπαντᾷ πρὸ τοῦ Καλλιμάχου. Ὁ Ἀλεξανδρεὺς ποιητὴς ἐν εὐφυνεσί στίχοις,

Εἰκ. 107. — Ἀναχώρησις Τριπτολέμου.

οἷς ὁ Ὀβίδιος περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως γράφων ἐν ταῖς Μεταμορφώσεσιν αὐτοῦ δὲν προσέθηκεν εἰμὴ ἀπειροκάλους τινὰς λεπτομερείας¹, λέγει, ὅτι ὁ Ἐρυσίχθων ἦτο νεαρὸς θεσσαλὸς ἡγεμὼν, τολμήσας νὰ παραβιάσῃ τὸ ἱερὸν ἄλσος τῆς Δήμητρος, ἀποκόπτων τὰ δένδρα, ὅπως κατασκευάσῃ αἶθουσαν δειπνῶν· ἡ θεὰ ἐτιμώρησεν αὐτὸν διὰ τὸ θράσος καταδικάσασα εἰς δεινὴν καὶ ἄπαστον πεῖναν, ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ κορέσῃ. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ μύθου τούτου, ἐκ Δωτίου προερχομένου², καὶ μετενεχθέντος ὑπὸ τινος θεσσαλικῆς ἀποικίας εἰς Κνίδον, ὅπου ὁ Ἐρυσίχθων μετεμορφώθη εἰς υἱὸν

¹ Καλλιμ. Ὑμν. Γ. Ὀβιδ. Μεταμ. VIII, 639.

² Ἑλλάνικος, παρ' Ἀθην. Ι', σ. 416.

τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ Τριόπα, οὗ αἱ ἐορταὶ τελοῦμεναι ἐτησίως ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Τριοπίου συνήθροίζον πάντας τοὺς Δωριεῖς τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας. Ὁ οὕτω μεταφυτευθεὶς μῦθος ὑπέστη ἀλλοιωσεις τινάς. Συχνάκις συνέβαινεν αἱ ἀποικίαι αἱ ἐρχόμεναι ν' ἀποκατασταθῶσι μετὰ τῶν θεῶν αὐτῶν ἐπὶ νέου τινὸς ἐδάφους, νὰ δημιουργῶσι μεταξὺ τῶν θεοτήτων, ἤδη μονήρων, συνδυασμοὺς ἐπιπλάστους καὶ δεσμοὺς γενεαλογικοὺς, ὧν ἕνεκα δύσκολον ἦτο ν' ἀναγνωρίσῃ τις βραδύτεραν τὴν ἀρχικὴν θρησκευτικὴν ἰδέαν τῶν μεταγενεστέρων αὐτῆς ἀναπτύξεων. Ὁ μῦθος τοῦ Ἑρυσίχθονος δὲν φαίνεται ἄλλως εἰσδύσας εἰς Ἀττικὴν, ἐν ᾗ ὁ θεσσαλὸς ἥρωες ἕνεκα ἀναμφιβόλως τῆς ἀναλογίας τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρὸς τὸ τοῦ Ἑρεχθέως, συνεχύθη πρὸς τὸν υἱὸν τοῦτον τοῦ Κέκροπος, γενόμενος ὡς αὐτὸς εἰκὼν τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς τοῦ κατὰ πρῶτον διασχισθέντος ὑπὸ τῆς ὕννεως τοῦ ἀρότρου.

Ὁ ἀπλοὺς τῆς Δήμητρος χαρακτήρ, θεᾶς τῆς γεωργίας, μεταποιεῖται ἤδη ἐν τῇ λατρείᾳ, ἣν ἀπέδιδον αὐτῇ ἐν ταῖς ἐορταῖς τῶν Θεσμοφορίων, ὧν ἡ μεγαλοπρέπεια ἀνθημιλλᾶτο ἐν Ἀθήναις πρὸς τὴν τῶν Παναθηναίων. Ἡ θεὰ ἐλατρεύετο ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεσμοφόρος, ἥτοι νομοθέτης. Πρέπει δὲ νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπιθέτου τούτου. Πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν μετὰ τινων ἀρχαίων συγγραφέων, ὅτι ἡ ἱδρυσις τῶν ἀστικῶν νόμων ἀνῆρχετο εἰς τὴν Δήμητρα; "Ὡστε ἡ κανονικὴ κατὰστασις καὶ διάταξις τῶν κοινωνικῶν εἶναι συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως τῆς γεωργίας; Ἰδέα λογικὴ, ἀλλ' ὅμως λίαν ἀφηρημένη, ὅπως δοξάσῃ τὴν ἀπωτάτην ταύτην ἀρχαιότητα, τὴν πλάσασαν τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπιθέτα τῶν θεῶν. Ἐλλείψει ἀποδείξεων ἐκ τῶν συγγραφέων, θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδέας ταύτης τῆς Δήμητρος διὰ τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων τῶν Θεσμοφορίων.

Ὁ πρῶτος χαρακτήρ τῶν ἐορτῶν τούτων εἶναι ἐμφαντικώτατος, ὡς τελουμένων ἀποκλειστικῶς ὑπὸ γυναικῶν, καὶ μάλιστα γυναικῶν νενυμφευμένων, ὡς ἐν Ῥώμῃ αἱ τελεταὶ τῆς Bonæ Deæ. Ἐκάστη τῶν ἀττικῶν φυλῶν ὑπεδείκνυνεν, ὅπως προεδρεύσωσι τῶν Θεσμοφορίων, δύο γυναῖκας ἐκλεγομένας ὑπὸ τοῦ φύλου αὐτῶν, γεννηθείσας ἐκ νομίμου γάμου καὶ νομίμως νυμφευθείσας. Ἐκαστος πολίτης ἔχων περιουσίαν τριῶν ταλάντων παρῆχε τῇ γυναικὶ αὐτοῦ τὸ ἀναγκαῖον χρῆμα, ὅπως συνεισφέρῃ εἰς τὰς δαπάνας τῆς τελετῆς. Οἱ ἄνδρες αὐστηρῶς ἐξηγοῦντο· ἀπηγορεύετο αὐτοῖς ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὸν ναόν, ἔνθα ἐτελοῦντο αἱ ἱεραὶ τελεταί. Διαρχοῦντος μέρους τινὸς

τῆς ἑορτῆς αἱ γυναῖκες ὑπεβάλλοντο εἰς ἐγκράτειαν καὶ αὐστηρὰν νηστείαν¹.

Ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τούτων προφανὲς εἶναι, ὅτι ἡ λατρεία τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος ἐσχετίζετο πρὸς τὴν τῶν νενυμφευμένων γυναικῶν κατάστασιν· ὁ δὲ θεσμός οὐ ἐτέλουν τὴν ἑορτήν, δὲν ἦτο ἀναμφιβόλως ἀλλ' ἢ ὁ θεσμός ὁ διέπων τὸν συζυγικὸν καὶ μητρικὸν βίον, τὴν ἀρχαίαν καὶ σεβαστὴν τοῦ γάμου σύστασιν, ἣν ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεύας δηλοῖ ὑπὸ τὸ ὄνομα θεσμός². Ὅθεν ἡ συζυγικὴ ἔνωσις ἐνομιζέτο ἀρχικῶς δῶρον τῆς Δήμητρος, καθισταμένης οὕτω τύπου θεοῦ τῆς συζύγου, ὅστις προσεγγίζων πρὸς τὸν τῆς Ἥρας, διαφέρει τούτου ὑπὸ τινος ἐπόψεως· διότι ἐν ταῖς Θεσμοφορίαις ἡ Δημήτηρ παρίστατο ἰδίᾳ, ὡς τὸ πρότυπον καλῆς δεσποίνης, τρυφερᾶς καὶ ἀφωσιωμένης εἰς τὰ τέκνα αὐτῆς. Οἱ μυστικοὶ τῶν Θεσμοφορίων θεσμοὶ ἀνεχάλλουν, ὡς οἱ τῶν Ἐλευσινίων, ὧν ἦσαν ἡ ἀνάπτυξις, τὴν λύπην τῆς θεᾶς τῆς στερηθείσης τῆς προσφιλοῦς αὐτῆς θυγατρὸς. Ἐξέφραζον ἅμα τὸ μυστήριον τῆς μητρότητος, ὅπερ ἡ ἑλληνικὴ φαντασία αὐθορμήτως συνέκρινε πρὸς τὰ μυστήρια τῆς γήϊνης βλαστήσεως. Οὐχὶ ἄνευ λόγου αἱ γυναῖκες ἐώρταζον τὰ Θεσμοφορία κατὰ τὸν Πυανεψιδῶνα μῆνα, ὅστις ἦτο ὁ μῆν τῶν σπορῶν· αἱ σποραὶ διηγείρον τὴν ἰδέαν τῆς γενέσεως, ὡς καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἁρινοῦ σίτου τοῦ ἐξερχομένου ἐκ τοῦ κόλπου τῆς γῆς, ἐν ᾧ διήλθε τὸν χειμῶνα, ἐσχετίζετο συμβολικῶς πρὸς τὴν ἰδέαν τῶν τοκετῶν. Ἡ Δημήτηρ, ἡ γόνιμος αὕτη μήτηρ, ἐτιμᾶτο ὡσαύτως κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν Θεσμοφορίων, ὑπὸ τὸ ὄνομα *Καλλιγένεια*, «θεὰ τῶν καλῶν ἐκγόνων», ἥτις προϊστάται εἰς τὴν νόμιμον παραγωγὴν τῶν τέκνων, ὡς καὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Ὅθεν οἱ θεσμοὶ οὗς αἱ Ἑλληνίδες ἔλαβον παρὰ τῆς Θεσμοφόρου θεᾶς, δὲν ἦσαν εἰμὴ ἐξ ἐνός μὲν ἢ σύστασις τοῦ νομίμου γάμου, ἢ ἄφ' ἐτέρου δὲ ὁ μέγας τῆς μητρότητος θεσμός, οὗτινος ἐτησίως αὕτη ἡ Δημήτηρ παρίστατο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ θεῖον θέαμα.

Ἡ παρομοίωσις αὕτη τοῦ γήϊνου βίου πρὸς τὸν βίον τῆς γυναικός, ἀφελὴς καὶ ἀπλὴ εἰκὼν ἐξηγοῦσα κατὰ μέρος τὴν λατρείαν τῶν Θεσμοφορίων, δὲν περιλαμβάνετο πλέον ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς σκέψεως. Ἀντικατέστη διὰ τῆς ἀφρημένης ἐννοίας τοῦ πολιτι-

¹ Βλ. τὰ χωρία τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ Θεσμοφορία ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κ. F. Hermann. Lehrbuch der Griech. Antiquit. II. λ. Θεσμοφορία.

² Ὀδύσ. Ψ, 296. Σοφοκλ. Ἀντιγ. 791.

σμοῦ, οὗ ἡ γεωργία εἶναι ἡ πηγὴ, ἡ δὲ Δημήτηρ κατέστη θεὰ νομοθετίας ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ. Ἀπεδόθησαν αὐτῇ ἡ σύστασις τῶν κοινωνιῶν, ἡ ἱδρυσις τῶν πόλεων, ἡ σύνταξις τῶν κωδίκων. Ὑπέθεσαν ὅτι τὰ σύμβολα τῶν Θεσμοφορίων μετὰ τῶν ἐναλλάξ ἐπερχομένων χαρᾶς καὶ λύπης, ἃς αἱ ἐορταὶ αὗται διηγείρον ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν γυναικῶν, δὲν ἐσκόπουν ἀλλ' ἢ τὴν ἀντιπαρβολὴν τοῦ ἀγρίου τῆς ἀνθρωπότητος βίου τοῦ ἔτι ἐστερημένου τῶν καρπῶν τῆς Δήμητρος πρὸς τὸν πεπολιτισμένον βίον, τὸν ὀφειλόμενον εἰς τὴν εὐνοίαν τῆς θεᾶς. Ἐνταῦθα ἐνέκειτο κατὰ τινὰς ἀρχαίους συγγραφεῖς τὸ μυστικὸν τῶν μυστηρίων τῆς Ἐλευσίνος¹. Ἄλλοι ἐρμηνεύουσι τὸ ὄνομα τῶν Θεσμοφορίων λέγοντες, ὅτι ἡ Δημήτηρ ἔφερεν εἰς Ἐλευσῖνα τὰς πρώτας πλάκας τοῦ νόμου, ἢ ὅτι ὑπηγόρευσε τοῖς εὐνοουμένοις ὑπ' αὐτῆς ἱερὰ βιβλία, ἅτινα αἱ ἱέρειαι τῆς θεᾶς ἔφερον ἐν πομπῇ ἡμέραν τινὰ τῶν Θεσμοφορίων². Ὁ πρῶτος ἐρμηνευτὴς τῶν θείων τούτων νόμων ἦτο ὁ Τριπτόλεμος, ἡ δὲ παράδοσις διτηρήθη ἐν Ἐλευσίνι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ φιλοσόφου Ξενοκράτους³, ἐν ταῖς τρισὶν ἐπομέναις ἐντολαῖς, τηρουμέναις ἐν τε τῷ πατριαρχικῷ καὶ γεωργικῷ ἀρχικῷ βίῳ: τίμα τοὺς γονεῖς σου, πρόσφερε τοῖς θεοῖς τὰ πρωτόλεια τῶν καρπῶν τῆς γῆς, μὴ βλάπτε τὰ ζῷα. Ἀποκαθαίροντες ταῦτα τῶν θαυμασίων στοιχείων, ἅτινα περιέχουσι, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐπίδρασις τῆς Δήμητρος ἦτο ἀλήθεια. Τφόντι αἱ μεγάλα ἐορταὶ αἱ πρὸς τιμὴν αὐτῆς τελούμεναι μετὰ τὸν θεριασμὸν συνήθουν τοὺς τῆς αὐτῆς γενεᾶς Ἕλληνας ἐν κοινότητι θρησκευτικῆς σκέψεως καὶ πολιτικῶν συμφερόντων. Ἡ Δημήτηρ ἦτο ἡ μεγάλη θεὰ τῆς ἀχαϊκῆς πανηγύρεως τῆς ἐν Αἰγίῳ ἀθροιζομένης. Ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς ἐτίθετο ὡσαύτως ἡ τῶν Φωκέων ἀμφικτιονία, ὅτε ἡθροίζετο τὸ φθινόπωρον ἐν Θερμοπύλαις. Ὅθεν ἡ λατρεῖα αὕτη δὲν ἦτο μόνον ἡ ἐκφρασις τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων, τῶν διεγειρομένων ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῆς θεᾶς τῆς γῆς καὶ τῶν θαυμασίων φαινομένων τοῦ φυτικοῦ αὐτῆς βίου· ἀλλὰ κατέστη δι' αὐτοὺς σὺν τῷ χρόνῳ σύνδεσμος κοινωνικὸς καὶ ὄργανον προόδου.

Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἰδέα τῆς μητρότητος τῆς γῆς ἀνεπτύχθη ἐνωρὶς ὡς μῦθος, οὗ ἡ ἔννοια εὐκόλως μαντεύεται ἐνεκὰ τῶν ἐλαφρῶν καὶ ποιη-

¹ Κικέρ., De Leg., II, 14, 35. Varro, De re rust., III, 1.

² Σχόλ. Θεοκρ. Δ, 25. Κικέρ., in Verr., II, 5, 72.

³ Πορφύρ., De Abstin., IV, 22.

τικῶν εἰκόνων. Ἡ λαμπρὰ βλάστησις ἡ ἀνὰ πᾶν ἔαρ φυομένη εἶναι ἡ θυγάτηρ τῆς Γῆς, ἀνοίγουσα τὸν ἑαυτῆς κόλπον, ὅπως γεννήσῃ αὐτήν· εἶναι ἡ Κόρη (κόρη) τὸ εὐνοοῦμενον τέκνον τῆς Δήμητρος, δι' ὃ ὑπερφηανεύεται καὶ χαίρει. Ἀλλὰ τὸ φθινόπωρον ὁ κόσμος οὗτος μαραίνεται καὶ ἀφανίζεται· ἡ Κόρη τότε ἀρπάζεται ἀπὸ τῶν μητρικῶν θωπειῶν· ὡς δὲ τὰ λείψανα τῶν φυτῶν καὶ τῶν ἀνθέων ἐπανέρχονται εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐξῆλθον, οὕτως ὁ ἄρπαξ τῆς νέας κόρης εἶναι ὁ Ἄδης, ὁ θεὸς τοῦ ἀοράτου κόσμου, ὁ βασιλεὺς τοῦ ὑπογείου σκότους, ἐξ οὗ καὶ ὁ περίφημος μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κόρης, ἥτις καταστᾶσα σύζυγος τοῦ Ἄδου φέρει τὸ ἱκανῶς σκοτεινὸν ὄνομα τῆς Περσεφόνης.

Ὁ μῦθος οὗτος φαίνεται μάλιστα σχηματισθεὶς κατὰ τοὺς ὁμηρικὸς χρόνους. Ἀναμφιβόλως ὁ ποιητὴς δεῖκνυει ἡμῖν ἤδη τὴν Περσεφόνην διανεμομένην μετὰ τοῦ ὑπογείου Διὸς τὸ κράτος τῶν καταχθονίων σκιῶν¹, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀκριβῶς ὑπαινίσσεται τοὺς δεσμοὺς τοὺς ἐνοῦντας τὴν θεὰν ταύτην μετὰ τῆς Δήμητρος².

Ἄν καὶ ἡ πρώτη ἔκφρασις τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κόρης δὲν ἀπαντᾷ εἰμὴ παρ' Ἡσιόδῳ, αἱ περιεχόμεναι ὅμως ἰδέαι ἦσαν πρὸ πολλοῦ παρῶσαι εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ζωηρὰ καὶ ποιητικὴ συμπάθεια ἐξηγέρθη ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν φύσιν, ἣν ἐβλέπον ἀπαθνήσκουσιν καὶ γεννωμένην κατ' ἔτος καὶ ἧς ἡ τύχη προυκάλει ἐναλλάξ χαρὰν καὶ λύπην. Αὐτῆς τὸν θάνατον ἐθρῆνουν, ὅτε ἐθρῆνουν τὸν Λίνον νεανίαν, ὅστις, ὡς ὁ Ἄττις καὶ ὁ Ἀδωνις ἐν Ἀσίᾳ, ἀπώλετο προῶρως ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ κάλλους. Αἱ ἐτήσιαί τῆς βλαστήσεως μεταβολαί, ἡ ἀντίθεσις τῆς οἰκτρᾶς θέας τῆς γῆς κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ τῆς χαρᾶς κατὰ τὸ ἔαρ, ὅτε ζωογονεῖ αὐτήν, μετεμορφώθησαν ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀληθῆ τραγῳδίαν τῆς φύσεως, ἧς κύρια πρόσωπα εἶναι ἡ Δημήτηρ καὶ ἡ Περσεφόνη. Ἀναπτύσσεται ὅλη ἐν τινι ὁμηρικῷ ὕμνῳ, οὗ ἡ εὐτυχὴς ἀνακάλυψις μάλιστα πρὸ ἐνὸς αἰῶνος χρονολογεῖται. Ὁ εἰς τὴν Δήμητρα ὕμνος οὗτος συντεθεὶς πιθανῶς ὑπὸ ποιητοῦ μεμνημένου τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια εἶναι σπουδαιότατος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς θρησκείας τῶν Μεγάλων Θεῶν καὶ δεῖται τούτου ἕνεκα λεπτομεροῦς ἀναλύσεως.

¹ Ἰλιάδ. I, 457. Ὀδύσ. K, 491. 505.

² Τὸ χωρίον τῆς Ἰλιάδος (E, 326), ἐν ᾧ πρόκειται περὶ τῆς ἐνώσεως τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διός, εἶναι πιθανώτατα παρέμβλητον.

Πρώτη πράξις τοῦ θεοῦ δράματος εἶναι ἡ ἄρπαγὴ τῆς Κόρης. Ἡ νέα κόρη ἔπαιζε μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ Ὀκεανοῦ Νυμφῶν ἐν μέσῳ εὐρέος λειμῶνος διηγησιμένου λαμπροῖς ἀνθεσιν, ὧν αὕτη εἶναι ἡ ζῶσα εἰκὼν. Ἡ εὐωδία ἦν ἀνέδιδον τὸ ῥόδον, ὁ κρόκος, τὸ ἴον, ἡ ἴρις, ὁ ὑάκινθος εἴλκον ἐναλλάξ τὰ βλέμματα αὐτῆς καὶ τὴν χεῖρα. Αἴφνης βλέπει νάρκισσον ὑπερέχοντα πάντων τῶν λοιπῶν ἀνθέων κατὰ τε τὴν λάμψιν καὶ τὴν καλλονήν. Ἐκπλαγεῖσα ἐπὶ τῇ θέᾳ τείνει τὰς δύο χεῖρας ὅπως δρέψῃ αὐτόν, ἀλλ' αἴφνης ἡ γῆ διέστη καὶ ἐξέρχεται τῆς σκοτεινῆς αὐτοῦ διαμονῆς ὁ καταχθόνιος θεός. — Ὡστε ὁ νάρκισσος εἶναι τὸ ὀλέθριον ἄνθος, αὐτὸ τὸ ἀπαίσιον θέλγητρον παραδίδει τὴν νεάνίδα εἰς τὸν ἄρπαγα αὐτῆς. Ὄντως ὁ νάρκισσος συμφώνως πρὸς

Εἰκ. 108. — Ἄρπαγὴ Κόρης.

τὴν σημασίαν αὐτὴν τῆς λέξεως, εἶναι τὸ ἄνθος τὸ ἀποκοιμίζον τὰ ὄντα διὰ τοῦ ὕπνου τοῦ θανάτου· εἶναι τὸ σύμβολον τῆς νάρκης, τῆς χαυνότητος τῆς καταλαμβανούσης τοὺς ζῶντας, ὅταν διέρχωνται ἀπὸ τοῦ κόσμου τοῦ φωτός εἰς τὸν τοῦ σκότους· εἶναι ὡσαύτως ἡ εἰκὼν τῆς ἐξαφανισθείσης ἀνθήσεως· ἰδέα ἀποτελοῦσα τὸν μῦθον τοῦ ὠραίου Ναρκίσσου ἐν Θεσπιαῖς. Τὸ ἄνθος τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους καλούμενον «μεγάλαιν θεᾶν ἀρχαῖον στεφάνωμα» ἦν σπουδαιότατον ἐν τῇ συμβολικῇ αὐτοῦ ἐννοίᾳ ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν Μυστηρίων. Μόλις ἡ κόρη ἤγγισεν αὐτόν καὶ συνελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἄδου, καίτοι δὲ ἀνθίστατο, ἤχθη τρέμουσα καὶ ἐπτοημένη ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ ἄρματος (Εἰκ. 108). Μάτην ἡ νεαρὰ θεὰ κραυγάζει καὶ ἐπικαλεῖται τὸν ὑπέρτατον θεόν·

οὐδεὶς θεός, οὐδεὶς θνητὸς ἀκούει τὴν φωνὴν αὐτῆς :

ὄφρα μὲν οὖν γαῖαν τε καὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα
 λεῦσσε θεά, καὶ πόντον ἀγάρρουν ἰχθυόεντα,
 αὐγὰς τ' ἡελίου, ἔτι δ' ἥλπετο μητέρα κεδνὴν
 ὄψεσθαι καὶ φῦλα θεῶν αἰειγενετάων·
 τόφρα οἱ ἐλπίς ἔθελγε μέγαν νόον ἀχνομένης περ·
 ἤχησαν δ' ὀρέων κορυφαὶ καὶ βένθεα πόντου
 φωνῇ ὑπ' ἀθανάτῃ τῆς δ' ἔκλυε πότνια μήτηρ.
 ὀξύ δέ μιν κραδίην ἄχος ἔλλαβεν, ἀμφὶ δὲ χαίταις
 ἀμβροσίαις κρήδεμνα δαΐζετο χερσὶ φίλῃσι,
 κούανεν δὲ κάλυμμα κατ' ἀμφοτέρων βάλετ' ὤμων,
 σεύατο δ' ὥστ' οἰωνός, ἐπὶ τραφερὴν τε καὶ ὕγρην
 μαιομένη¹

Ἐνταῦθα ἄρχεται ἡ δευτέρα πράξις τοῦ δράματος, περιέχουσα τὰς πλάνας τῆς Δήμητρος ἀνὰ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ὅπως μάθῃ περὶ τῆς ἀπολεσθείσης θυγατρὸς καὶ τὴν λύπην τῆς θεᾶς, ἥς τὸ μητρικὸν φίλτρον τοσοῦτον ὑποφέρει. Ἡ Δήμητηρ κατέστη ὁ οὐράνιος τύπος τῆς μητρικῆς θλίψεως· εἶναι κατὰ τοὺς Ἑλληνας, μήτηρ τῆς λύπης (Δήμητηρ Ἀχαΐα)². Οἱ Βοιωτοί, κατὰ τὸν Πλούταρχον, ἐτέλουν πρὸς τιμὴν αὐτῆς ἑορτὴν τινα, ἥς ὁ πένθιμος χαρακτήρ ἀνεμίστησκε τὸ πένθος τῆς θεᾶς στερηθείσης τῆς θυγατρὸς³. Οἱ Ἕλληνες τεχνῖται εἰκονίζον αὐτὴν φέρουσαν πέπλον, εἰς δὲ τὴν ὄψιν ἔδιδον ἔκφρασιν βαθείας λύπης⁴:

ἐννῆμαρ μὲν ἔπειτα κατὰ χθόνα πότνια Δῖῳ
 στρωφᾷτ', αἰθομένας δαΐδας μετὰ χερσὶν ἔχουσα,
 οὐδέ ποτ' ἀμβροσίης καὶ νέκταρος ἡδυπότοιο
 πάσσατ' ἀκηχεμένη, οὐδὲ χροά βάλλετο λουτροῖς

¹ Ὑμν. Ὀμηρ. εἰς Δήμητρα στ. 33 καὶ ἐφ.

² Σφαλερὰ ἐρμηνεῖα, εἰ καὶ ἔχει φαινομενικὴν τινα ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἐπίθετα Ἀχηρῶ καὶ Ἀχθεῖα (Ἡσύχιος). Ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ ἄχος, θὰ παρήγετο ἀχτεῖα, καὶ οὐχὶ ἀχαΐα (=θεὰ τῆς Ἀχαϊκῆς φυλῆς;) Σχόλ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 708.

³ Ἰσὶς καὶ Ὅσιρις, 69.

⁴ Βλ. τὰ βοιωτικὰ νομίσματα καὶ καλὴν ἐξ ὁπῆς γῆς προτομὴν ἐξαχθεῖσαν ἐκ τῆς νεκροπόλεως τῶν Θηβῶν (Monuments grecs publiés par l'association des Études Grecques, 1873, εἰκ. 2) ὡς καὶ τὸν πίν. I τῆς ἀξιολόγου πραγματείας τοῦ κ. Heuzey: Les figures des femmes voilées (Mon. gr. 1873 καὶ 1874), τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως (1876) Nouvelles recherches sur les terres cuites grecques.

Τὴν δεκάτην ἡμέραν συναντᾷ τὴν Ἑκάτην· αὕτη οἰκτεῖρει τὴν Δημήτρα, λέγει δὲ ὅτι ἤκουσε τὰς κραυγὰς τῆς Κόρης, ἀλλὰ δὲν εἶδε τὸν ἄρπαγα. Ἡ Δημήτηρ ἀκροᾶται αὐτῆς σιωπῶσα καὶ ἐξακολουθεῖ συνοδευομένη ὑπὸ τῆς Ἑκάτης τὰς ἐρεῦνας. Αἱ δύο θεαὶ ἀφικνοῦνται μετ' ὀλίγον παρὰ τῷ Ἥλιῳ, μάρτυρι παντὸς ἔργου, οὗ τὰ βλέμματα δὲν διέφυγεν ἡ ἄρπαγὴ τῆς Κόρης. Ὁ Ἥλιος ἀνακοινοῖ τῇ Δημήτρει τὸ ὄνομα τοῦ ἄρπαγος· εἶναι ὁ Αἰδωνεύς, εἰς ὃν αὐτὸς ὁ Ζεὺς ἐπέτρεψε νὰ λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν Περσεφόνην. Τοῦτο μαθοῦσα ἡ Δημήτηρ λυπεῖται εἰς ὑπερβολὴν· ὀργίζεται κατὰ τοῦ ἀνακτος τῶν θεῶν καὶ φεύγει ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου· ἐγκαταλείπει τὴν μορφὴν τῆς θεᾶς καὶ ἐνδύεται ὡς γραῖα· ὑπὸ τοιαύτην δὲ μορφὴν διατρέχει τὰς πόλεις καὶ τοὺς ἀγρούς ἀναζητοῦσα τὴν προσφιλὴ θυγατέρα. Οὕτω βαδίζουσα ἀφικνεῖται τέλος εἰς Ἑλευσίνα.

Ἐνταῦθα προδίδεται παρὰ τῷ ποιητῇ ὁ σκοπὸς τοῦ νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ἱδρυσιν τῶν Ἑλευσινίων μυστηρίων θαυμασίαν ἀρχήν. Ὄντως παρὰ τῷ πρώτῳ μυθικῷ βασιλεῖ τῆς Ἑλευσίνος Κελεῷ ἡ Δημήτηρ εὐρίσκει ἄστυλόν ἐν τῇ θλίψει αὐτῆς. Αὐτὸς πρῶτος συγκατατίθεται νὰ δεχθῇ αὐτὴν καὶ ν' ἀναπαυθῇ παρ' αὐτῷ:

ἔξετο δ' ἐγγὺς ὁδοῖο φίλον τετιμημένην ἦτορ,
 Παρθενίῳ φρέατι, θθεν ὑδρεύοντο πολῖται
 ἐν σκιῇ, αὐτὰρ ὑπερθε πεφύκει θάμνος ἐλαίης.

Αἱ θυγατέρες τοῦ Κελεοῦ ἐλθοῦσαι, ὅπως ἀντλήσωσιν ὕδωρ ἐν χαλκαῖς ὑδρίαις καὶ φέρωσιν εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ πατρὸς, βλέπουσι τὴν γραῖαν καὶ ἐρωτῶσιν αὐτήν. Ἡ Δημήτηρ μὴ θέλουσα ν' ἀναγνωρισθῇ, ἀποκρίνεται, ὅτι ἡρπάγῃ ὑπὸ πειρατῶν καὶ ἐρρίφθῃ εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς, θθεν ἐδραπέτευσε τυχαίως· ζητεῖ ἄστυλόν, ὅπως δὲ μὴ καθίσταται φορτικὴ εἰς τοὺς φιλοξενήσοντάς αὐτήν, δέχεται νὰ ἐκτελῇ χρεὴ τροφοῦ ἢ θεραπεύνης παρὰ τῇ οἰκίᾳ, ἐν τῇ ἤθελον δεχθῇ αὐτήν. Αἱ θυγατέρες τοῦ Κελεοῦ εἰσέρχονται εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπως ἀνακοινώσωσι τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀγνώστου εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν Μετάνειραν, ἣτις ἔχουσα βρέφος συγκατατίθεται νὰ ἐμπιστευθῇ αὐτὸ τῇ γραίᾳ. Αἱ θυγατέρες τοῦ Κελεοῦ ἐπιστρέφουσι παρὰ τῇ Δημήτρει, ὅπως ἀναγγείλωσι τὴν καλὴν ἀγγελίαν καὶ παραλάβωσιν αὐτήν. Μόλις ἡ θεὰ διήλθε τὸ κατώφλιον τῶν ἀνακτόρων καὶ λάμψις θεῖα ἐνέπλησε τὸ ἀνάκτορον· ἡ θεὰ προδίδεται ἄκουσα. Ἐπὶ τῇ θεᾷ αὐτῆς ἡ Μετάνειρα καταληφθεῖσα ὑπὸ σεβασμοῦ φόβῳ μεμιγμένου ὑπανίστα-

ται αὐτῇ τῆς ἑδρας, ἐν ἣ καθήται. Ἡ θεὰ σύρει τὸν πέπλον πρὸ τῆς μορφῆς, ἐν δὲ τῇ λύπῃ αὐτῆς μένει ἐπὶ πολὺ ἀκίνητος, οὐδὲν λέγουσα, οὐδὲ ὁλως φαγοῦσα ἢ πιοῦσα. Οὐδὲν δύναται νὰ παραμυθήσῃ, νὰ ἡδύνη τὴν θλιψίαν αὐτῆς. Μόνη ἢ νέα Ἰάμβη¹ ἐπιτυχάνει διὰ τῶν ἀστείων αὐτῆς λόγων νὰ φέρῃ τὸ μειδίαιμα εἰς τὰ χεῖλη τῆς θεᾶς. Ἡ Μετάνειρα ἐνεπιστεύθη τὸν υἱὸν αὐτῆς Δημοφῶντα εἰς τὴν θείαν τροφόν:

..... ὁ δ' ἄεξετο δαίμονι ἴσος,
οὔτ' οὖν σίτον ἔδων, οὐ θησάμενος γάλα μητρός·
ἀλλὰ γὰρ ἤματα μὲν μιν εὐστέφανος Δημήτηρ
χρίεσκ' ἄμβροσίῃ, ὥσει θεοῦ ἐκγεγαῶτα,
ἡδὺ καταπνείουσα καὶ ἐν κόλποισιν ἔχουσα·
νύκτας δὲ κρύπτεσκε πυρὸς μένει, ἥτε δαλόν,
λάθρα φίλων γονέων

Ἄλλ' ἡμέραν τινὰ ἡ Μετάνειρα εἶδε τὴν Δημήτρα θέτουσαν τὸ παιδίον εἰς τὴν φλόγα· πτοηθεῖσα ἐκθάλλει γοεράς κραυγὰς φανταζομένη, ὅτι τὸ τέκνον αὐτῆς θὰ ἀποθάνῃ. Τότε ἡ θεὰ ἀποσύρει τὸ παιδίον ἀπὸ τοῦ πυρὸς καὶ πικρῶς ἐλέγχει τὴν σύζυγον τοῦ Κελεοῦ. Ἡ φλόξ αὕτη, ἐν ἣ ἐκάστην νύκτα ἀπετίθετο ὁ Δημοφῶν, θὰ ἐκάθαιρε, κατὰ τινὰ ἰδέαν ἀπαντῶσαν ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἡρακλέους, τὸ παιδίον τῶν γηϊνῶν στοιχείων καὶ θὰ καθίστα αὐτὸ ἀθάνατον. Ἡ Μετάνειρα δὲν ἠθέλησε τοῦτο· ὅθεν ὁ υἱὸς αὐτῆς θὰ ὑπόκειται καὶ εἰς τὸ γῆρας καὶ εἰς τὸν θάνατον· ἀλλὰ τὸ κλέος αὐτοῦ οὐδέποτε θ' ἀπολεσθῇ, διότι ἀνεπαύθη εἰς τὰ γόνατα τῆς θεᾶς καὶ ἐκοιμήθη εἰς τοὺς βραχίονας αὐτῆς. Ἡ θεότης τῆς Δημήτρος καταφαίνεται λαμπρῶς· μὴ δυνηθεῖσα νὰ κρυφθῇ ἐπὶ πλέον:

εἰμὶ δὲ Δημήτηρ τιμάοχος, ἥτε μέγιστον
ἀθανάτοισι θνητοῖσι τ' ὄναρ καὶ χάρις τέτυκται·
ἀλλ' ἄγε μοι νηὸν τε μέγαν καὶ βωμόν ὑπ' αὐτῷ
τευχόντων πᾶς δῆμος ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος,
Καλλιχόρου καθύπερθεν, ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ.
ὄργια δ' αὐτῇ ἐγὼν ὑποθήσομαι, ὥς ἂν ἔπειτα
εὐαγέως ἔρδοντες ἐμὸν νόον ἰλάσκεισθε.

Ἰδοὺ ἡ ἔδρασις τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων ἐρμηνευομένη καὶ δικαιουμένη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐπεισόδιον τῆς μεγάλης μυθολο-

¹ Προσωποποιήσις τῶν ἱαμβικῶν στίχων καὶ τῶν κωμικῶν σκηνῶν τῶν διακοπόντων ἐν ὠρισμένῃ ὥρᾳ τῆς ἐορτῆς τὸ πένθος τῶν μεμνημένων.

γικῆς ἐνεργείας. Τὸ δρᾶμα δὲν ἐπερατώθη ἔτι. Ἡ λύπη τῆς Δήμητρος δὲν κατευνάσθη, ἡ δ' ἀνένδοτος ὀργὴ αὐτῆς διὰ φοβερῶν καταφαίνεται πράξεων :

αἰνότατον δ' ἐνιαυτὸν ἐπὶ χθόνα πουλυβότειραν
ποίησ' ἀνθρώποις καὶ κύντατον, οὐδέ τι γαῖα
σπέρμ' ἀνίει· κρύπτειν γὰρ εὐστέφανος Δημήτηρ.
πολλὰ δε καμπύλ' ἄροτρα μάτην βόες εἴλκον ἀρούραις·
πολλὸν δὲ κρὶ λευκὸν ἐτώσιον ἔμπεσε γαίῃ⁴

Ὅλη ἡ ἀνθρωπίνη γενεὰ θὰ ἀπώλλυτο, ἐὰν μὴ ἀνησύχει ὁ Ζεὺς. Πέμπει τὴν Ἴριν παρὰ τὴν Δήμητρα, ἥτις ἀποτόμως ἀποκρούει τὰς παρακλήσεις αὐτοῦ. Ἡ θεὰ δὲν θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν Ὀλυμπον, οὐδὲ θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν γῆν νὰ παραγάγῃ καρπούς, εἰμὴ ὅταν ἐπανίδῃ τὴν θυγατέρα αὐτῆς. Ὁ Ζεὺς ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀποστέλλει τὸν Ἑρμῆν εἰς τὸ Ἑρεβος, ὅπως καταπείσῃ τὸν καταχθόνιον βασιλέα νὰ ἀφήσῃ τὴν Περσεφόνην νὰ ἀνέλθῃ ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς. Ὁ Ἄδης συγκατατίθεται, ἀλλὰ πρὶν πέμψῃ τὴν Κόρην εἰς τὴν μητέρα, ἔδωκεν αὐτῇ λαθραίως νὰ φάγῃ «ῥοιῆς κόκκον», δι' οὗ θὰ ἡμποδοῖεν αὐτὴν νὰ παραμείνῃ πάντοτε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ θὰ ἠνάγκαζε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς καταχθονίους αὐτοῦ κτήσεις. Τότε ἡ Περσεφὸν ἄνερχεται ἐπὶ τοῦ ἄρματος τοῦ συζύγου, συρομένου ὑπὸ ἀτιθάσων κελήτων ὁδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀφικνεῖται ἔνθα κατοικεῖ ἡ Δημήτηρ, πρὸ τοῦ εὐωδιῶντος ναοῦ αὐτῆς :

..... ἡ δὲ ἰδοῦσα
ἦϊ', ἥυτε μαινὰς ὄρος κάτα δάσκιον ὕλην

Ἡ Κόρη τρέχει καὶ ἐναγχαλίζεται τὴν μητέρα : Τέκνον μου, λέγει, ἡ Δημήτηρ, μὴ δὲν ἔλαβες τροφὴν εἰς τὴν ζοφερὰν κατοικίαν ; Λέγε· ἐὰν ἔχῃ οὕτω, δύνασαι :

καὶ παρ' ἐμοὶ καὶ πατρὶ κελαινεφέϊ Κρονίωνι
ναιετάοις πάντεσσι τετιμένη ἀθανάτοισι.
εἰ δ' ἐπάσω, πάλιν αὐτίς ἰοῦσ' ὑπὸ κεύθει γαίης
οἰκήσεις ὥρῶν τρίτατον μέρος εἰς ἐνιαυτόν,
τὰς δὲ δύο παρ' ἐμοί τε καὶ ἄλλοις ἀθανάτοισιν.
ὅπποτε δ' ἄνθεσι γαῖ' εὐώδεσιν εἰαρινοῖσι
παντοδαποῖς θάλλει, τόθ' ὑπὸ ζόφου ἡερόεντος
αὐτίς ἄναι μέγα θαῦμα θεοῖς θνητοῖς τ' ἀνθρώποις.

Στ 303 καὶ ἐφ.

Ἄλλ' ἡ Κόρη ἔφαγεν, ὡς ὁμολογεῖ εἰς τὴν μητέρα «ῥοιῆς κόκκων»· θὰ ὑποστῇ λοιπὸν τὸν νόμον, ὃν ἡ Δημήτηρ ἐξέφρασε, καὶ ὁ Ζεὺς θὰ καθιερώσῃ, καὶ ὅστις δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ ὁ νόμος τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν ἐτησίων μεταλλαγῶν τοῦ φυτικῆς βίου. Εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ προσάψωμεν τὴν συμβολικὴν σημασίαν τῆς ῥοιᾶς, ἥτις ἐπὶ πλείστον ἀρχαίων μνημείων ὡς ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἶναι τὸ σύμβολον τῆς Περσεφόνης. Ἡ ῥοιά ὑπολαμβάνεται γενικῶς ὑπὸ τῶν μυθολόγων ὡς τὸ ἔμβλημα τῆς γονιμότητος καὶ τοῦ γάμου, ἐν δὲ ταῖς χερσὶ τῆς Κόρης εἶναι κατ' αὐτοὺς τὸ ἱερὸν ἐνέχυρον τῆς ἐνώσεως τῆς νεαρᾶς θεᾶς μετὰ τοῦ καταχθονίου συζύγου. Ἀλλὰ δὲν δύναται τις νὰ εἰσδύσῃ βαθύτερον ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ συμβόλου τούτου; Ὁ καρπὸς τῆς ῥοιᾶς εἶναι, ὡς πᾶς τις γνωρίζει, ἀξιοπαρατήρητος διὰ τὴν ποσότητα τῶν περιεχομένων κόκκων· κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐντελοῦς ὠριμάνσεως αὐτοῦ ἡμιανοίγει, καὶ ἐὰν μὴ ἀποκοπῇ τοῦ δένδρου ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου, οἱ κόκκοι ἀποσπῶνται ἀλληλοδιαδόχως καὶ δὲν βραδύνουσι νὰ καλύψωσι τὸ ἔδαφος. Ἡ στιγμή αὕτη ἀντιστοιχεῖ ἐν Ἑλλάδι πρὸς τὸ τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου, ὀλίγον πρὸ τοῦ σπορητοῦ. Ὅθεν ἡ ῥοιά ἦτο ἀναμφιβόλως εἰκὼν τῶν σπορῶν τούτων, αἵτινες κατὰ τὸ φθινόπωρον πίπτουσιν ἀφ' ἑαυτῶν εἰς τὸ ἔδαφος, ἢ ῥίπτονται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως εἰσδύσωσιν εἰς τὸν κόλπον τῆς γῆς τὸν χειμῶνα, καθ' ὃν ἡ Περσεφὼν κατοικεῖ μετὰ τοῦ Ἄδου. Ὑπὸ τὴν φυσικὴν ταύτην ἔννοιαν ἡ ῥοιά εἶναι τὸ σύμβολον τῆς ἐνώσεως τῶν δύο καταχθονίων συζύγων.

Ἡ ἐνωσις αὕτη κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον ἐνεκρίθη ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος τοῦ κόσμου, κατὰ συνθήκην γενομένην τῇ ἐπινεύσει τῶν κυριωτάτων δυνάμεων τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ ἔκβασις τοῦ μύθου εἶναι ὄντως ἡ συμφιλίωσις τῆς Δήμητρος μετὰ τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ ὀργὴ τῆς θεᾶς κατηνύσθη, ἀφ' οὗ ὁ Ζεὺς ὑπεσχέθη εἰς τὴν μητρικὴν στοργὴν αὐτῆς τὴν παρουσίαν καὶ κοινωνίαν τῆς θυγατρὸς κατὰ τὰ δύο τρίτα τοῦ ἔτους. Ὅθεν δέχεται τὰς προτάσεις τῆς Ῥέας, τῆς ἀγγέλου τοῦ ἄνακτος τῶν θεῶν :

Δεῦρο τέκος, καλέει σε βαρύκτυπος εὐρύσπα Ζεὺς
ἐλθέμεναι μετὰ φύλα θεῶν, ὑπέδεκτο δὲ τιμὰς
δωσέμεν, ἅς κεν ἔλοιο μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσι.
νεῦσε δὲ σοὶ κούρην ἔτεος περιτελλομένοιο
τὴν τρίτάτην μὲν μοῖραν ὑπὸ Ζόφον ἡερόεντα,

τάς δὲ δύο παρὰ σοί τε καὶ ἄλλοις ἀθανάτοισιν.
ὥς τοι ὑπέστη ἔσεσθαι· ἐφ' ὃ' ἐπένευσε κάρητι.
ἀλλ' ἴθι, τέκνον ἐμόν, καὶ πείθεο, μηδὲ τι λίην
ἄζηχῆς μενέαινε κελαινεφεί Κρονίωνι.
αἶψα δὲ καρπὸν ἄεξε φερέσβιον ἀνθρώποισι.¹

Ἡ Δημήτηρ καταπραῦνεται ἐκ τῶν παρακλήσεων τῆς Ῥέας, καὶ ἀμέσως ἡ ὀλεθρία ἐνέργεια κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καταπαύει. Αὕτη ἥτις ἄλλοτε στερηθεῖσα τῆς θυγατρὸς καθίστα τὴν γῆν ἄγονον, ἥδη ὅτε ἀπεδόθη αὐτῇ ἡ Κόρη, καθίσταται δύναμις εὐεργετική, διασπείρουσα τὴν χαράν, καὶ τὸν βίον ἐπὶ τοῦ ἐρήμου ἐδάφους :

αἶψα δὲ καρπὸν ἀνῆκεν ἄρουράων ἐριθύλων.
πᾶσα δὲ φύλλοισιν τε καὶ ἄνθεσιν εὐρεῖα χθών
ἔβρισ'

Ὁ διακοπὴς βίος τῆς φύσεως ἀναλαμβάνει τὴν πορείαν αὐτοῦ, καλονισθεὶς ἕκτοτε διὰ τῆς μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ἐπελθούσης πανηγυρικῆς συνθήκης. Ἐγκαταλιποῦσα τὴν Ἐλευσίνα ἡ Δημήτηρ ὑπερπληροῖ τὰ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα εὐεργετήματα αὐτῆς διδάξασα τοὺς βασιλεῖς τὴν θείαν αὐτῆς ἐπιστήμην, μυσταγωγῶν αὐτοὺς εἰς τὰ σεμνὰ ταῦτα μυστήρια :

. τὰ τ' οὕτως ἐστὶ παρεξέμεν, οὔτε πυθέσθαι,
οὔτ' ἀχέειν· μέγα γάρ τι θεῶν ἄγος ἰσχάνει αὐδὴν.

Ἡ δ' ἀφήγησις περατοῦται διὰ τῶν ἐπομένων ἐπισήμων λόγων, οὓς ἄλλοι μεμυημένοι ποιηταὶ θὰ ἐπαναλάβωσιν ὑπὸ διάφορον μὲν μορφὴν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν αὐτὸν θρησκευτικὸν τόνον :

θλῆσις, ὅς τὰδ' ὅπωπεν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
ὅς δ' ἀτελής ἱερῶν, ὅς τ' ἄμμορος, οὔποθ' ὁμοίως
αἶσαν ἔχει φθίμενός περ ὑπὸ ζόφῳ εὐρώεντι.²

Τοιαύτη ἡ ἀφήγησις αὕτη, ἐπική καὶ μυστική ἐν ταύτῃ, ἥς τὸ ἀπλοῦν μεγαλεῖον δὲν ἀπαντᾷ οὔτε εἰς τὰς εὐαρέστους περιγραφὰς τοῦ Ὀιδίλου, οὔτε εἰς τοὺς πομπώδεις στίχους τοῦ Κλαυδιανοῦ. Ἡ ἀνάλυσις, ἣν ἐποιησάμεθα, καταδεικνύει τὰς ἀπλᾶς τῆς βάσεως αὐτῆς ἰδέας. Ἡ ἀρπαγὴ τῆς Κόρης καὶ ἡ θλιψὶς τῆς Δήμητρος, ἡ διαμονὴ τῆς Περσεφόνης παρὰ τῷ Ἄδει καὶ ἡ εἰς τὸ φῶς ἐπάνοδος αὐτῆς, οὐ-

¹ Στίχ. 460 καὶ ἐφ.

² Στίχ. 480—483.

δὲν ἄλλο σημαίνουνσι καθ' ἡμᾶς ἢ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν ἀνθέων καὶ τῶν καρπῶν, τὸ σκυθρωπὸν θέαμα τῆς γῆς κατὰ τὸν χειμῶνα, τὴν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς γῆς διαμονὴν τῶν σπορῶν, καὶ τὴν ἐαρινὴν αὐτῶν βλάστησιν.

Ἄλλως εἶχον τὰ πράγματα διὰ τοὺς Ἕλληνας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πίστεως. Δὲν ἦσαν καθαραὶ εἰκόνες. Ἡ φύσις ἀπετελεῖτο τότε ἐκ δυνάμεων, αἵτινες ἔζων καὶ ἔπασχον, ἐκ θείων ὄντων αἰσθανομένων λύπην καὶ χαράν, αἱ δὲ διάφοροι φάσεις τῆς βλαστήσεως τῆς γῆς καθίσταντο διὰ τὴν ἐλληνικὴν φαντασίαν αἱ διάφοροι πράξεις θαυμασίας τινὸς τραγωδίας, θείας ἅμα καὶ ἀνθρωπίνης. Ὁ ἄνθρωπος ἀληθῶς δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἀδιάφορος. Πρὸς τὰς περιοδικὰς ταύτας κινήσεις τοῦ βίου ἐν τῇ φύσει ἀντιστοιχοῦσι τὰ γεωργικὰ ἔργα, ὧν ἄνευ ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ζήσῃ. Οἱ Ἕλληνες ἐώρταζον ὡσαύτως διὰ λαμπρῶν ἑορτῶν τὰς κυριωτάτας περιπετείας τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου δράματος, δηλαδὴ τὴν ἐπάνοδον τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους καὶ τὰς μεταμορφώσεις τῆς βλαστήσεως.

Τὰ μικρὰ Ἑλευσίνια ἐτελοῦντο κατὰ τὸν Ἀνθεστηριῶνα μῆνα (Φεβρουάριον), τὸν μῆνα τῶν ἀνθέων· ἦτο ἡ ὥρα τῆς ἐπανόδου τῆς Κόρης, τῆς ἀνόδου αὐτῆς, ὡς ἔλεγον οἱ Ἕλληνες. "Ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον αὐτῆς, ἐωρτάζετο κατὰ διαφόρους ὥρας, ἀναλόγως τῶν χωρῶν, ἀλλ' ἐν περιόδῳ περιλαμβανομένη πάντοτε μεταξὺ τοῦ θερισμοῦ καὶ τοῦ σπορητοῦ. Ἐν Ἀργολίδι καὶ Σικελίᾳ¹ ἡ ἐξαφάνισις τῆς Κόρης συνέπιπτε πρὸς τὸ τέλος τοῦ θερισμοῦ, ὅτε αἱ κεκαλλιεργημέναι γαῖαι ἀποβάλλουσι τὸν ἐκ σίτου κόσμον αὐτῶν, ἡ δὲ Γῆ φαίνεται πενθοῦσα· παράδοσις, ἣν φαίνεται ἠκολούθησαν οἱ Λατῖνοι ποιηταί, λέγοντες, ὅτι ἡ Περσεφόνη διῆγεν ἕξ μῆνας ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἕξ ἐν τῷ ὑπογείῳ κράτει. Ἐν Ἀττικῇ τὸ αὐτὸ μυθικὸν συμβὰν ἀνεκαλεῖτο ἐν ταῖς τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου τελεταῖς τῶν Θεσμοφορίων. Ἐν Ἑλευσίνι τὰ μεγάλα Ἑλευσίνια σχετικῶς μεταγενέστερος τύπος τῶν Θεσμοφορίων καὶ νέα ἀνάπτυξις τῆς θρησκείας τῶν Μεγάλων Θεῶν, ἐτελοῦντο περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου. Τὰ θρησκευτικὰ ἰδιῶς ἔθιμα τῶν ἑορτῶν τούτων ὑπηνίσσοντο τὰς διαφόρους πράξεις τοῦ μύθου, οὗ ζωηροτάτην εἰκόνα διετῆρησεν ἡμῖν ὁ ὁμηρικὸς ποιητής. Ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ ἔκτου περίπου αἰῶνος π. Χ. ἡ θρησκεία τῆς Δι-

¹ Διόδ. Ε', 4. Πλουτ. Β', 35, 4.

μητρος καὶ τῆς Περσεφόνης ἔλαμψεν ἐν ἀπάσῃ τῇ λαμπρότητι τῶν παραστάσεων αὐτῆς, φέρουσα τὸν σοβαρὸν χαρακτῆρα τῶν μυστηριωδῶν αὐτῆς τελετῶν.

Ἡ Ἑλευσίς ἦτο τφόντι ἡ ἀγία γῆ τῶν Ἑλλήνων, ἡ φέρουσα τὸ ἀποτύπωμα τῶν βημάτων τῆς Δήμητρος, καὶ ἐν ἣ τὸ πᾶν ἀνεκάλει αὐτήν. Ἐκεῖ ὑπέφερε τὴν θλίψιν αὐτῆς, ἐκεῖ ἐφανερώθη ἐν τῇ θείᾳ αὐτῆς δόξῃ, ἐκεῖ ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους τὰ μυστήρια τῆς πρὸς αὐτὴν λατρείας. Ἐδείκνυσεν τὸ φρέαρ παρ' ᾧ ἔστη, τὸν λίθον ἐφ' οὗ ἐκάθησε, τὸν οἶκον τὸν ξενίσαντα αὐτήν ἐν τῷ ἀπελπισμῷ αὐτῆς, τὴν θέσιν τοῦ πρώτου ναοῦ, ὃν αὐτῇ ἀνήγειραν. Περὶ τὴν ἀγίαν πόλιν οἱ βράχοι, αἱ ἐλάχισται ἀνωμαλῖαι τοῦ ἐδάφους ἔφερον ὀνόματα ἀνακαλοῦντα εἰς τὰς εὐσεβεῖς ψυχὰς τὸν γήϊνον τῆς θεᾶς βίον. Ὅτε ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς ἔγραψε τὸν ἑαυτοῦ ὕμνον, ὁ μῦθος τῆς Δήμητρος πρὸ πολλοῦ εἶχε γείνη ἐπιχώριος ἐν Ἑλευσίνι. Τῆς Ἑλευσινίας λατρείας ὀρισθείσης, τὰ Μυστήρια ιδρύθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΤΑ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

Πρὸ πεντηκονταετίας τὸ ζήτημα τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, καὶ τῶν Μυστηρίων τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει, ἐγένετο ἀντικείμενον σπουδαίων μελετῶν, σοβαρῶν ἐρευνῶν καὶ ζωηρῶν ἐρίδων, ὧν τὴν αἰτίαν ἔδωκεν ἡ ἐμφάνισις τῆς Συμβολικῆς τοῦ Διδ. Creuzer (1812), καὶ ὧν ἀλληλοδιαδόχως μετέσχον τινὲς τῶν διασημοτάτων φιλολόγων τῆς Γερμανίας, ὡς ὁ Voss, ὁ Lobeck ὁ σκεπτικὸς συγγραφεὺς τοῦ Ἀγλαοφάμου (1829), ὁ Otfried Müller, ὁ Welcker, ὁ Preller καὶ ὁ Gerhard. Ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἡ γαλλικὴ πολυμάθεια ἐπαξίως ἀντεπροσώπευθη ὑπὸ τοῦ κ. Alfred Maury, ἰδίᾳ δὲ ὑπὸ τοῦ Guigniaut, ὅστις ἐν δυὶ διατριβαῖς περὶ τῶν Μυστηρίων ἀναγνωσθείσας ἐν ἔτει 1851 ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν ἀνεκεφαλαίωσε τὰς συζητήσεις, ἐξήλεγξε καὶ ἐπέκρινε τὰς γνώμας τῶν πρὸ αὐτοῦ γραψάντων, ἀνεῦρε δ' οὕτω τὰς ὁρθὰς ὑποθέσεις καὶ τὰ νουνεχῇ συμπεράσματα, ἐφ' ὧν δεόν νὰ μελετήσωμεν τὸ ἀμφισβητηθὲν ὑποκείμενον. Μετὰ τὴν μελέτην τοῦ κ. Guigniaut, ἥς τὰ συμπεράσματα

ἢ ἀνακάλυψις νέων μόνον ἀποδείξεων δύναται νὰ μεταβάλῃ, παράτολμος θέλει εἶναι ἢ ὑφ' ἡμῶν ὑποκίνησις τοῦ ζητήματος. Ὅθεν θὰ ἀρκεσθῶμεν νὰ συνοψίσωμεν τὰς οὐσιώδεις γνώμας καὶ ὑποδείξωμεν τὰς διαφορὰς αὐτῶν ἀπόψεως.

Πλὴν τῶν δημοσίων ἐορτῶν τῆς ἐθνικῆς καὶ δημόδους λατρείας ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι θρησκευτικαὶ ἐορταὶ μυστικοῦ χαρακτῆρος, ἐξ ὧν ἐξηροῦντο πάντες οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς ὠρισμένην τινὰ τάξιν. Αἱ ἐορταὶ αὗται ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν θεωρούμεναι ὑπεσημαίνοντο διὰ τῆς λέξεως *μυστήρια*, ἣν ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία παρέλαβε παρὰ τῆς ἑλληνικῆς λατρείας, καὶ ἣτις σημαίνει τὴν σιωπὴν τὴν ἐπιβαλλομένην τοῖς μεμνημένοις¹. Εἰς τίνας χρόνους ἀνέρχονται τὰ μυστήρια τῆς Ἑλλάδος; Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ. Διότι ἐὰν μὴ συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ Creuzer, παραδεχομένου αὐτὰ ὡς ἱερατικὰς θεσμοθεσίας μετενεχθείσας εἰς Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν ἐξ Αἰγύπτου καὶ Ἀσίας προελθουσῶν ἀποικιῶν, οὐχ ἤττον δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὰ Μυστήρια εἶναι τοσοῦτον μεταγενέστερα ὅσον ὁ Lobeck ἐπειράθη νὰ ἀποδείξῃ. Συμφέρι δὲ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους αἱ ἐορταὶ αὗται ἰσχυρότατα συνεδέοντο πρὸς τὴν λατρείαν τῶν ἀρχαιοτάτων θεοτήτων. Ὅθεν φαίνεται ὅτι ἡ θεσμοθεσία τῶν Μυστηρίων πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς προηγηθέντας τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος, ὧν ἡ θρησκεία διετηρήθη παρὰ τὴν τῶν ἐπιδρομέων, ὅπως ταυτισθῇ βραδύτερον μετ' αὐτῆς. Ἡ σιωπὴ τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἡσιόδου μάλιστα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ Μυστήρια, δὲν εἶναι λόγος, ὅπως συμπεράνωμεν κατ' ἀνάγκην περὶ τῆς μεταγενεστέρας αὐτῶν χρονολογίας: Ὅντως ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος μόνον ἡ σιωπὴ αὕτη δύναται νὰ σημαίνῃ ἀπλῶς, ὅτι αἱ μυστικαὶ αὗται θρησκεῖαι, ἐν τῇ σκιᾷ ἱερῶν τινων ἐξορισθεῖσαι, δὲν ἀπελάμβανον ἔτι τὴν εὐνοίαν, ἣν ἐκτήσαντο βραδύτερον. Ἀληθῶς, ἀπὸ τοῦ ἔκτου μόνον αἰῶνος τὰ Μυστήρια σπουδαίως ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν ψυχῶν καὶ εἰς αὐτὰ τρέχουσιν ἄθροοι ὅπως μυηθῶσι. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον εἰσέδουν εἰς Ἑλλάδα αἱ ἀσιατικαὶ τῆς Κυβέλης καὶ τοῦ Ἀδωνίδος θρησκεῖαι. Ὅθεν ὁ ἀνατολικὸς μυστικι-

¹ Ἐδηλοῦντο ὡσαύτως διὰ τῶν λέξεων τελετῇ (ἐκτέλεσις θρησκευτικῆς τιμῆς πράξεως) καὶ ὄργια (ἐχούσης τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣτις ὅμως βραδύτερον ἀποδοθεῖσα ἰδίως εἰς τὰς βακχικὰς καὶ ἀσιατικὰς λατρείας, κατέστη συνώνυμος τῶν θορυβωδῶν καὶ ἀτάκτων ἐορτῶν).

σμός, ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Guigniaut, παρώξυνε βεβαίως τὸν ἑλληνικὸν μυστικισμόν μεταδούς αὐτῷ ἑξαρσιν καὶ ἐνθουσιασμόν, οὗ ἔσται-
 ρεῖτο τῶς εἰς βαθμὸν τοσοῦτον. Ἡ θρησκεία τῆς Ἑλευσίνος συνεμά-
 χει ἐν ταύτῳ μετὰ τῶν δογμάτων τῆς ὀρφικῆς αἵρέσεως. Ἐπειδὴ δὲ
 οἱ συγγραφεῖς δὲν ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ ἀνέλθωμεν πέραν τῶν χρόνων
 τούτων, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν τὸν πρῶτον τύπον τῶν Ἑλευσι-
 νίων μυστηρίων καὶ νὰ καταστρώσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀλληλοδια-
 δόχου ἀναπτύξεως αὐτῶν. Πρέπει δὲ νὰ σπουδάσωμεν τοὺς πολυπλό-
 κους αὐτῶν θεσμούς, τοὺς μεμιγμένους μετὰ ξένων στοιχείων, προσ-
 τρέχοντες ἄλλως εἰς τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον, ὡς εἰς τὸ ἀρχαιότατον μνη-
 μεῖον, καὶ ἐπομένως τὴν σπουδαιοτάτην μαρτυρίαν, τὴν δυναμένην νὰ
 διαφωτίσῃ τὸ ζήτημα.

Τὸ μυστήριον εἶναι ἡ οὐσία πασῶν τῶν θρησκειῶν τῶν τε πεπολι-
 τισμένων κοινωνιῶν ὡς καὶ τῶν ἀγριωτάτων λαῶν. Οἱ αὐτόχθονες
 πλείστων μερῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐτέλουν οὐ πρό πολλοῦ μυστικὰς ἐορ-
 τὰς, ἀληθῆ ὄργια, δι' ὧν ἐσκόπουν νὰ μεταδίδωσιν εἰς τοὺς μετέχον-
 τας τούτων ἱερὸν χαρακτῆρα, θεῖαν ἀρετὴν σχετίζουσιν αὐτοὺς μετὰ
 τῶν πνευμάτων. Οἱ μαῦροι τῆς Δαχομεΐ ἔχουσιν ἔτι καὶ νῦν τὰ μυσ-
 τήρια αὐτῶν¹. Πᾶσαι δὲ αἱ θρησκείαι τῆς ἀρχαιότητος εἶχον θε-
 σμούς, οὓς οἱ ἱερεῖς ἀπέκρυπτον ἀπὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ ὄχλου. Ἡ Ἑλ-
 λὰς δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ τὸν νόμον τούτου. Τὸ θρησκευτικὸν αἵ-
 σθημα ὑπὸ πάσας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις, εὐγενεῖς ἢ βαναύσους, ἀφορᾷ
 ὄντως εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγνώστου, εἰς τὴν συμμετοχὴν θεοῦ τινὸς
 μυστικοῦ. Ἀλλὰ παρ' Ἑλλήσι τὸ μυστήριον δὲν ἐπεξετάθη ἐφ' ὅλης
 τῆς θρησκείας. Προσθήθη ἰδίᾳ εἰς τὰς λατρείας τῆς Δήμητρος, τῆς
 Περσεφόνης καὶ τοῦ Διονύσου, δηλαδὴ εἰς τὸ σύμπλεγμα τῶν περὶ
 τὴν γῆν θεοτήτων. Ὁ λόγος κατανοεῖται εὐκόλως. Οὐδὲν μυστηριω-
 δέστερον διὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς γῆς, οὓσης ἐν ταύτῳ πηγῆς πάσης
 παραγωγικότητος καὶ πάσης ζωῆς, καὶ τάφου κοινοῦ πάντων τῶν ὄν-
 των. Ὅθεν αἱ κατοικοῦσαι αὐτὴν θεότητες κατεῖχον ἕως τὸ μυστικὸν
 τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου· τὸ μυστικὸν δὲ τοῦτο ἀναμφιδόλως μετέ-
 βαινον, ὅπως ζητήσωσιν εἰς Ἑλευσῖνα πειρώμενοι νὰ κοινωνήσωσι
 μετ' αὐτῶν διὰ τελετῶν ἰδίων καὶ θρησκευτικῶν ἐθίμων.

¹ Βλ. τὰ περίεργα παῦτα γεγονότα ἐν τῷ Religions de la Grèce, σ. 504
 504—505 τοῦ κ. A. Maury.

Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη δὲν ἡδύνατο, ἐννοεῖται, νὰ ἐκραγῇ αἰφνιδίως εἰς τὰ ὄμματα καὶ τὰ ὦτα τῶν ἀνθρώπων· ἀπητεῖτο προπαρασκευηθεῖς. Οἱ θέλοντες νὰ μυηθῶσιν ὤφειλον νὰ σταθῶσιν εἰς διαφόρους σταθμούς κατὰ τὴν διαπορείαν τῆς ἱερᾶς ταύτης ὁδοῦ, ἥς τὸ τελευταῖον ὄριον ἦτο ἡ θεὰ καὶ ἡ κατὰκτησις τοῦ μυστικοῦ τῶν θεῶν. Ὅθεν ἡ μύησις εἶχε βαθμούς ἀλληλοδιαδόχους, ὡς τοῦτο φαίνεται ἐκ τινος ἱστορικοῦ γεγονότος, ὅπερ ἀφηγεῖται ὁ Πλούταρχος¹. Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς ἐκδιώξας τὸν Κάσσανδρον ἐκ Πελοποννήσου ἔγραψεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἔμελλε νὰ εἰσέλθῃ, ὅτι ἐπεθύμει νὰ μυηθῇ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ, ὅτι δὲ ἐνόει νὰ μυηθῇ ἐντελῶς ἀπὸ τῶν μικρῶν Μυστηρίων μέχρι τῶν Ἐποπτικῶν, ἥτοι μέχρι τῆς τελευταίας ἀποκαλύψεως. «Τότε δ' οὖν ἀναζευγνύων εἰς τὰς Ἀθήνας ἔγραψεν, ὅτι βούλεται παραγενόμενος εὐθὺς μυηθῆναι, καὶ τὴν τελετὴν ἅπασαν ἀπὸ τῶν μικρῶν ἄχρι τῶν ἐποπτικῶν παραλαβεῖν. Τοῦτο δ' οὐ θεμιτὸν ἦν, οὐδὲ γεγονὸς πρότερον, ἀλλὰ τὰ μικρὰ τοῦ Ἀνθεστηριῶνος ἐτελοῦντο, τὰ δὲ μεγάλα τοῦ Βοηδρομιῶνος· ἐπώπτευον δὲ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν μεγάλων ἐνιαυτὸν διαλιπόντες». Γνωστὸν οἷον ἐλεεινὸν μέσον αἱ ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ εὔρον καὶ ὅποιαν γελοῖαν συνδιαλλαγὴν ἐφεύρον μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καὶ τῆς θελήσεως τοῦ Μακεδόνα. Διὰ ψήφισματος μετωνομάσθη ὁ μὴν ἐν ᾧ εὕρισκοντο εἰς Ἀνθεστηριῶνα, ὅτε δὲ ὁ Δημήτριος ἐμυθῆται τὰ μικρὰ Μυστήρια, δεύτερον ψήφισμα μετωνόμασε τὸν αὐτὸν μῆνα Βοηδρομιῶνα. Ἀλλὰ δὲν ὑπέφερε τὸ ἡμερολόγιον μόνον ἐκ τῆς δειλίας ταύτης· ὁ θεσμὸς τῶν Μυστηρίων παρεβιάσθη, ἔκτοτε δὲ παρεβιάζετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χάριν τῶν νικητῶν αὐτῶν. Ἡ πρώτη αὕτη προσβολὴ κατὰ τῶν ἱερῶν θεσμῶν τῆς Ἐλευσίνος μαρτυρεῖ καθαρῶς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ὑπαρξιν. Ἀλλ' ὑπῆρχεν ὅμως κλῖμαξ καθαρῶτατα καταφαινομένη, καθ' ἣν τὰ μεγάλα Μυστήρια ἐτελοῦντο ἐπτὰ μῆνας μετὰ τὰ μικρὰ· ἐξ ἄλλου δὲ ἀπὸ τῆς τελέσεως τῶν Μεγάλων Μυστηρίων μέχρι τῆς ἐποπτείας ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ τοῦλάχιστον ἓν ἔτος. Συχνάκις ἀληθῶς οἱ μεμνημένοι δὲν ἐξικνοῦντο εἰς τὸ τελευταῖον τέρμα, εἰμὴ μετὰ μακρὰ διαλείμματα καὶ ἀφ' οὗ ἐξετέλουν πάντας τοὺς τύπους, οὓς ἡ τῶν ἱερῶν ἀπαίτησις ἐπέβαλλεν αὐτοῖς. Ἡδύνατο ν' ἀπαγορεύσωσιν, οἷς ἤθελον τὴν τῶν ἱερῶν τελετῶν συμμετοχὴν. Ὁ διὰ-

¹ Βίος Δημητρ. κεφ. ΚΔ'.

σημος θαυματουργός Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 31, διηγεῖται ὁ βιογράφος αὐτοῦ Φιλόστρατος¹, καὶ παρουσιάσθη, ὅπως γένηται δεκτὸς εἰς τὰ Μυστήρια· ἀλλ' ὁ ἱεροφάντης δὲν ἀπεδέξατο τὴν αἴτησιν, διότι ὁ Ἀπολλώνιος ἐθεωρεῖτο μάγος. Ἐπὶ πολὺ τὸ δικαίωμα τῆς μύσεως ἦτο ἀποκλειστικὸν τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν· βραδύτερον δέ, ὅτε τὰ μυστήρια ἀνεῴγησαν διὰ πάντας τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδος, ἡ μύσις ἀπῆτει ὅρους τινὰς ἠθικούς. Ἡ θρησκεία αὕτη διὰ τοὺς ἐπιλέκτους τὸ πρῶτον γενομένη, καὶ ἥς ἐξηρῶντο οἱ βάρβαροι, αὐξανόμενη καὶ καθ' ἐκάστην εὐχρηστοτέρα καθισταμένη, ἐτήρησε τὴν ἀξίωσιν τοῦ ἐνεργεῖν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν αὐτῆς ἀληθῆ μεταμόρφωσιν, καὶ διαπλάττειν κοινωνίαν ἐκλεκτήν.

Τὰ μικρὰ Μυστήρια, τὰ καὶ Μυστήρια ἐν Ἀγραις καλούμενα, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ λόφου, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο, ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἰλισσοῦ, ἦσαν ἡ ἀναγκαία προπαρασκευὴ τῶν μεγάλων Μυστηρίων. Ἐν αὐτοῖς ἐλάμβανον τὸν πρῶτον τῆς παιδεύσεως βαθμόν, μύσιν τινα στοιχειώδη. Ὁ πρῶτος τύπος, ὃν ὤφειλον νὰ ἐκτελέσωσιν, ἦτο καθαρμός οὗ ἀγνοοῦμεν τὸν τρόπον, ἀλλ' ὅστις πιθανῶς ἦτο τὸ ἔμβλημα τῆς ἀναγκαίας ἠθικῆς καθάρσεως παντός θέλοντος νὰ κατανοήσῃ τὰ θρησκευτικὰ μυστήρια, ὧν τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἔμελλον νὰ ἀποκαλυφθῶσιν αὐτῷ. Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ τοῦ καθαρμοῦ τούτου ἐκφράζεται σαφῶς ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Σαμοθράκης, ἐν οἷς ἱερεὺς εἰδικός, ὄνομα Κόης, ἐξωμολόγει τοὺς θέλοντας νὰ μυηθῶσιν. Ὁ Λύσανδρος, διηγεῖται ὁ Πλούταρχος, ἠθέλησέ ποτε νὰ μετάρχη τῶν Μυστηρίων· ὁ δὲ Κόης, πρὸς ὃν ὁ Λύσανδρος παρουσιάσθη, διέταξεν αὐτὸν νὰ ὁμολογήσῃ τὰ μέγιστον ἁμάρτημα, ὅπερ διέπραξε. — «Πότερον οὖν σοῦ τοῦτο κελεύσαντος ἢ τῶν θεῶν τοῦτο δεῖ ποιεῖν; ἐπηρώτησε. — Φαμένου δέ, τῶν θεῶν· Σὺ τούτου, ἔφη, ἐκποδὼν μοι κατὰστηθι, κάκεινοις ἔρω, ἐὰν πυνθάνωνται»².

Οὐδεὶς συγγραφεὺς ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τοιαύτη ἐξομολόγησις ἀπητεῖτο ἐν τοῖς ἐν Ἀγραις μυστηρίοις, πιθανὸν δ' εἶναι ὅτι ὁ περὶ οὗ πρόκειται καθαρμός δὲν ἦτο εἰμῆ συμβολικὸς τύπος, κοινὸς εἰς πάντας τοὺς μύστας. Τὴν ἱεροπραξίαν ταύτην διεδέχοντο ἴσως (διότι αἱ περὶ αὐτῆς λεπτομέρειαι ἐλλείπουσι) προσευχαί, λιτα-

¹ Βίος Ἀπολλωνίου Δ', 18.

² Πλούταρχου, Ἀποφθέγμ. Λακων. Λύσανδρος, 10.

νεῖται πρὸς τιμὴν τῶν θεοτήτων, αἷς ἡ ἑορτὴ ἦτο ἀφιερωμένη, ἀπαγγεῖλια ἱερῶν λόγων ἀφορώντων εἰς αὐτούς, καὶ διὰ μιμικῶν παραστάσεων διερμηνεύσεις τῶν λόγων τούτων¹. Αἱ παραστάσεις αὗται ἀφείρων τὴν ἔνωσιν τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Κόρης, ἥς τὴν ἐπάνοδον ἐπὶ τῆς γῆς ἐώρταζον κατὰ τὴν ἀνθοφόρον τοῦ ἔαρος ὥραν. "Ὡστε ἡ ἐν "Αγραις ἑορτὴ δὲν ἦτο εἰμὴ συνέχεια τῶν Ἀνθεστηρίων. «Αἱ δύο αὗται συνεχεῖς ἑορταί, λέγει ὁ κ. Guigniaut², ὠρίζον, ἕνεκα τοῦ μύθου τῶν δύο τούτων θεοτήτων τῶν ἐπανερχομένων ἐκ τῶν ζοφερῶν κατοικιῶν καὶ τῆς εἰκόνης τῆς ἐνώσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἣν ἐξωραΐζουσιν ἐναμίλλως, τὴν τοῦ χειμῶνος εἰς τὸ ἔαρ μετὰθασιν, τὴν ἀναγέννησιν τῆς φύσεως καὶ τὴν ἐλπίδα νέας ζωῆς, ὑπισχνουμένης ἐμμέσως τοῖς τεθνεώσιν ἐν τῇ περιοδικῇ ταύτῃ ἀναστάσει». Τὰ μεγάλα Μυστήρια ἢ Ἐλευσίνια, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡροδότου τελούμενα ἀνὰ πενταετίαν, ὡς τὰ μεγάλα Παναθήναια καὶ αἱ ἀρχαῖσταται ἑορταί³, ἐτελοῦντο βραδύτερον ἐτησίως κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Βοηδρομιῶνος μηνός (Σεπτεμβρίου). Ἡ ἑορτὴ αὕτη, ἡ μεγίστη, ἡ μεγαλοπρεπεστάτη ἴσως πασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι, ἡ δώδεκα ἡμέρας διαρκοῦσα κατὰ τοὺς μὲν, δεκατέσσαρας δὲ κατ' ἄλλους, διηρεῖτο εἰς δύο ἴδια μέρη. Ἐτελεῖτο ἀλληλοδιαδόχως ἐν Ἀθήναις καὶ Ἐλευσίνι. Ἐν Ἀθήναις συνηθροίζοντο οἱ μύσται τῇ 15 τοῦ Βοηδρομιῶνος ὑπὸ τὰς στοάς τοῦ Ἐλευσινίου, ὅπως ἀκούσωσι τὴν προκήρυξιν τοῦ ἱεροφάντου ἀποφαινομένου περὶ τῶν ὄρων τῶν ἐπιβαλλομένων διὰ τὴν εἰς τὰ Μυστήρια παραδοχὴν. Τὴν ἐπομένην μετέβαινον πάντες εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης ὅπως τελέσωσι τὴν ἀπόπλυνσιν καὶ τὸν νενομισμένον καθαρμόν⁴. Αἱ τρεῖς μετὰ ταῦτα ἡμέραι, ὧν τὴν ἀκριβῆ χρησιμοποίησιν ἀγνοοῦμεν, ἦσαν ἀφιερωμέναι γενικῶς εἰς θυσίας καὶ ἐξιλαστικὰς ἑορτάς⁵. Τέλος τῇ 20 Βοηδρομιῶνος, ἡ μυστικὴ πομπὴ ἤρχετο ὁδεύουσα, φέρουσα ἐν μεγάλῃ πομπῇ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰάχου.

Τὸ θεῖον τοῦτο ὄν, ὅπερ ἡ ἀρχικὴ τῆς Ἐλευσίνος λατρεῖα δὲν ἐγνώρισεν, ἦτο τότε σπουδαιότατον ἐν τοῖς Μυστηρίοις, εἰς ἀεὶσθήχθη ἕνεκα

¹ Στέφ. Βυζάντ, λέξ. "Αγρα.

² Σημείωσις τοῦ VIII βιβλ. Religions de l' antiquité, σ. 1178.

³ Ἡροδότ. Η', 65.

⁴ Τὴν ἡμέραν ταύτην ἐκάλουν «ἄλαδε μύσται».

⁵ Βλ. Kirchhoff-Inscriptiones Atticae, t. I, ἀρ. 1 (Corp. Inscr., ἀρ. 71 α)

"Ανδοκ. περὶ Μυστηρ., 132.

τῶν Ὀρφικῶν δογμάτων. Ὁ Ἰακχος, οὗ τὸ ὄνομα εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ Βάκχου, πρὸς ὃν συνήθως συγγέουσιν αὐτόν, ἐπιστεύετο υἱὸς τῆς Διοῦς (Δήμητρος) καὶ τοῦ Διὸς, ἀδελφὸς τῆς Κόρης, ἣν λέγουσιν ἐνίοτε σύζυγον αὐτοῦ· ἦτο ἡ ἀρρενωπὴ ἀρχὴ τοῦ βίου τῆς φύσεως, ἀναλογοῦσα πρὸς τὴν θήλειαν ἀρχήν, ἣν παριστᾷ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ. Ὁ Ἰακχος δὲν ἀφίκετό ποτε εἰς τὸ ὕψος τῆς Περσεφόνης, πάντοτε δὲ κατεῖχεν ἐν τοῖς Μυστηρίοις δευτερεύουσαν θέσιν ὠρισμένην. Κατὰ τὰ συγγράμματα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὁ Ἰακχος εἶναι τὸ θεῖον τέκνον τὸ χρήσιμον ὥς μεσάζον μεταξὺ τῶν Μεγάλων Θεοτήτων καὶ τῶν λατρευτῶν αὐτῶν, ὧν τὴν πομπὴν διευθύνει ὁ ἴδιος εἰς Ἐλευσίνα, ὑπὸ τὸ λάμπον τῶν δάδων φῶς. Αὐτός, λέγει ὁ Σοφοκλῆς¹, ὁδηγεῖ τὸν χορὸν τῶν ἀστέρων τῶν πῦρ πνεόντων, αὐτὸς προίσταται τῶν νυκτερινῶν ὕμνων καὶ ᾠδῶν· οἱ δὲ μύσται τῶν Βατράχων τοῦ Ἀριστοφάνους ἀναφωνοῦσιν :

Ἰαχ', ὦ πολυτμήτοις ἔδραις ἐνθάδε ναίων.
 Ἰαχ', ὦ Ἰαχχε,
 Ἐλθέ τόνδ' ἀνὰ λειμῶνα χορεύσων,
 ὁσίους ἐς θιασώτας,
 πολύκαρπον μὲν τινάσσω
 περὶ κρατὶ σῶ βρύοντα
 στέφανον μύρτων· θρασεῖ δ' ἐγκατακρούων
 ποδὶ τὰν ἀκόλαστον
 φιλοπαίγμονα τιμάν.
 χαρίτων πλείστον ἔχουσιν μέρος, ἀγνάν, ἱερὰν
 ὁσίους μύσταις χορεῖαν.
 Ἐγείρει' φλογέας λαμπάδας ἐν χερσὶ τινάσσω γὰρ ἔχει,
 Ἰαχ', ὦ Ἰαχχε,
 νυκτέρου τελετῆς φωσφόρος ἀστήρ².

Οὕτως ἡ εἰκὼν τοῦ νεαροῦ θεοῦ, μύρτῳ ἐστεμμένη καὶ λαμπάδα ἀνὰ χεῖρας φέρουσα προυχῶρει ὑπὸ τὸν ἦχον τοῦ αὐλοῦ, ὑπὸ τοὺς τόνους τῶν καθιερωμένων ὕμνων, μεμιγμένον ὀρχήσεσι, καὶ ὑπὸ τὰς ἐνθουσιώδεις κραυγὰς τοῦ πλήθους τοῦ ἐπαναλαμβάνοντος μυριάκις τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἀναχωροῦσα ἐξ Ἐλευσινίου ἡ πομπὴ διήρχετο διὰ τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ Κεραμεικοῦ, ἐκαθαίρετο πάλιν εἰς τὸ ἄλμυρόν τῶν

¹ Ἀντιγόνη, σ. 1146.

² Βάτραχος, σ. 324 καὶ ἐφ.

Ῥεϊτῶν ὕδωρ, ἀφικνεῖτο εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Κηφισοῦ, ἐν ᾗ ἀντηγλάσσοντο ἀστεῖοι λόγοι καὶ γεφυρισμοί, καὶ μετὰ τὴν κατὰ παράδοσιν ταύτην εὐθυμίαν, ἣτις καὶ εἰς τὰς σοβαρωτάτας θρησκευτικὰς ἐορτὰς παρέχει χαρὰν καὶ ζωηροτάτην εὐθυμίαν, ἀνελάμβανε τὴν ἱερὰν αὐτῆς πορείαν, ἀκολουθοῦσα τὴν ἱερὰν ὁδὸν μέχρι Ἐλευσίνος, ὅπου μετὰ πολλοὺς σταθμοὺς ἔφθανε περὶ μέσας νύκτας.

Τότε ἤρχοντο ἀληθῶς τὰ μυστήρια, ἥτοι μακρὰ σειρὰ διαφόρων τελετῶν, τελουμένων τὸ πλεῖστον ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτός¹, ὧν τὰς μὲν ἐτέλουν οἱ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀπλῶς μυηθέντες καὶ θέλοντες νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ἐποπτεῖαν, αἱ δὲ ἐπεφυλάσσοντο εἰς τοὺς νεωστὶ μεμυημένους ἢ νεοφοίτους. Τὸν τύπον τῶν τελετῶν τούτων δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, ἀλλ' ὅμως διάφοροι ἐνδείξεις ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οὗτοι ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς κυριωτάτας σκηνὰς τοῦ μύθου τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης, ὡς ἀφηγεῖται αὐτὸν ὁ ποιητὴς τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου. Ἡ Δημήτηρ ἀναζητοῦσα τὴν κόρην αὐτῆς διέδραμεν, ὡς εἶδομεν, τὴν γῆν ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας, χωρὶς νὰ γευθῇ οὐδεμιᾶς τροφῆς, χωρὶς νὰ πῖνῃ οὐδὲν ποτόν· τὴν δεκάτην μόνον φαιδρυνθεῖσα ἐκ τῶν ἀστείων λόγων τῆς Ἰάμβης συγκατετέθη νὰ πῖνῃ τὸ ἱερὸν ποτόν, μῆγμα ὕδατος, μίνθης καὶ μέλιτος, καλούμενον κυκεῶνα. Οἱ μύσται οἱ τὰ θλιβερά αἰσθήματα τῆς θεᾶς συμμεριζόμενοι ἐνήστευον ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας· τὴν δεκάτην δὲ ἡ νηστεία κατηργεῖτο, μιμούμενοι δὲ τὴν Δήμητρα, ἔπινον τὸν κυκεῶνα, σύμβολον τῆς ζωηρότητος, ἣτις ἐμελλε νὰ διαδεχθῇ τὴν θλίψιν τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐορτῆς.

Οἱ μυστηριώδεις τύποι οἱ ἐν τῷ ἱερῷ ἐπακολουθοῦντες ἦσαν δύο διαφόρων τάξεων· ἀφ' ἑνὸς αἱ πράξεις αἱ τελούμεναι ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ τῶν μεμυημένων (τὰ δρώμενα), ἐξ ἄλλου τὰ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν προσφερόμενα θεάματα (τὰ δεικνύμενα). Ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων πράξεων ἦτο ἡ παράδοσις ἱερῶν τινῶν ἀντικειμένων, ἅτινα οἱ μεμυημένοι ἡγγίζον, τροφῆς θεᾶς, ἣν ἐγεύοντο, ὡς ἐμφαίνουσιν αἱ φράσεις τοῦ ἐξῆς τύπου τοῦ ἐν χρήσει ἐν τοῖς μυστηρίοις: «ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐγγευσάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην»². Ἦτο εἰδὸς τι ἁγιάσμα-

¹ Αἱ παννυχίδες (Ἀριστοφ. Βάτραχοι, σ. 370).

² Λιβαν., Declam., XIX.—Κλήμ. Ἀλεξ. Προτρεπτ., σ. 18. Potter, Arnob. Adv. Gent. V. σ. 77. Rigalt.

τος¹, οὗ τὰ σύμβολα ὑπηγίσσοντο τοὺς μύθους τῶν θεοτήτων, μεθ' ὧν ἤθελον νὰ ἐπικοινωνήσωσιν. Ἦκουον ἐξερχομένους τοῦ στόματος τῶν ἱερέων ἱεροὺς τύπους, λέξεις μυστηριώδεις θεῖα πεπρoικισμένας ἀρετῇ· ἐμάνθανον παρ' αὐτῶν τὰ μυστικά τῶν θεῶν ὀνόματα². Ἐν ὥρισμένῃ δὲ ὥρᾳ ὁ ἱεροφάντης διαπρυσίως αἰετῶν καὶ κέκραγε λέγων αἰετὸν ἔτεκε πότνια κοῦρον Βριμῶ βριμῇ» τουτέστιν ἰσχυρὰ ἰσχυρόν»³. Ἡ τεκνοποίησις αὕτη δὲν ἦτο ἀναμφιβόλως ἀλλ' ἢ ἡ τοῦ Ἰάκχου ἢ τοῦ Διονύσου Ζαγραίου, οὗ ἡ λατρεῖα ὀρφικῆς καταγωγῆς συνεμίγη τῇ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Εἰς τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἀποδίδεται ἡ φράσις α' Ὑε κύε», ὑποθέτουσα τὴν γόνιμον ἐνέργειαν τοῦ Διὸς ἐπὶ τῆς Δήμητρος, ἥτοι τοῦ οὐρανοῦ τοῦ ῥίπτοντος τὴν βροχὴν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς γῆς, ὅπως ἀναφυῇ θεῖα ζωή. Ἡ ἰδέα τῆς γονιμοποιήσεως τῶν φυτῶν καὶ τῆς μεταμορφώσεως αὐτῶν, τοῦ σίτου ἰδίᾳ, ἐξεφράζετο ὡσαύτως ἐν ἰδίᾳ τινὶ τελετῇ, ἣν ὑπαινίσσεται ὁ συγγραφεὺς τῶν Φιλοσοφουμένων. «Ἀθηναῖοι μουσῶντες Ἐλευσίνια καὶ ἐπιδεικνύντες τοῖς ἐποπτεύουσι τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ τελειότατον ἐποπτικὸν ἐκεῖ μυστήριον, ἐν σιωπῇ τεθερισμένον στάχυν»⁴. Ὁ στάχυς οὗτος τοῦ σίτου ἦτο πιθανῶς ἡ εἰκὼν τῶν μεταβολῶν τοῦ βίου τῆς φύσεως, πρὸς ἣν ἐξωμοιοῦτο σιωπηρῶς ὁ ἀνθρώπινος βίος καὶ ἡ τύχη αὐτοῦ.

Ἐκ πασῶν τῶν μυστηριωδῶν παραστάσεων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος αἱ σπουδαιόταται καὶ ἀρχαιόταται ἦσαν αἱ συνάδουσαι πρὸς τὸν μῦθον τῶν δύο Μεγάλων θεοτήτων. Ὁ μῦθος οὗτος πάντοτε εἰς τὰ πνεύματα πάντων ἐντετυπωμένος, ἔνεκα τῶν ἀφηγήσεων τῶν ποιητῶν δὲν ἦτο πλέον ἐν Ἐλευσίνι ἀπλῆ εἰκὼν, ἀλλὰ καθίστατο πραγματικότης, γιγνομένη αἰσθητὴ καὶ ὁρατὴ ἔνεκα τῶν διαφορῶν πράξεων, ἐξ οὗ καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀπεκάλεσεν αὐτὸν μυστικὸν δῶμα. Δῶμα καταπληκτικόν, λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς εὐσεβεῖς ψυχάς, ὡς ἀναπαριστῶν τὰς θλίψεις καὶ τὰς δοκιμασίας τῶν δύο θεοτήτων, ὧν τὴν χαρὰν καὶ τὸν θρίαμβον προσήρχοντο νὰ θαυμάσωσιν. Αἱ παραδόσεις αὗται ἔσχον ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὰ μυστήρια τοῦ μεσαιῶνος, διότι, ὡς αὐτά, βάσιν εἶχον θεῖον τινὰ μῦθον· ἀλλ' ὅμως διέφερον τούτων. Τὸ δῶμα τῆς Ἐλευσίνος δὲν ἦτο δῶμα διαλεκτικόν, ἀλλὰ μι-

¹ Ὅροι οὗς παραλαμβάνομεν παρὰ τοῦ κ. Guigniaut. σ. 58.

² Πausan. Β', 17, 1—Ζ', 37, 6.

³ Φιλοσοφούμενα, ἔκδ. Miller, V, 8, σ. 115.

⁴ Φιλοσοφούμενα ὁμ.

μικόν, οὗ ἡ ἄφρωνος ἐνέργεια παρισταμένη ὑπὸ τῶν ἱερέων πολυτελῶς ἡμφιεσμένων, ἐξετυλίσσεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν θεατῶν διὰ σειρᾶς θαυμασίων εἰκόνων. Ἡ ἀπουσία παντὸς ἀνθρωπίνου λόγου, ἐδιπλασιάζε τὸ ἀποτέλεσμα τοιοῦτου θεάματος. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη σιωπὴ ἐταράσσετο ἐπὶ στιγμὴν μόνον διὰ τῶν φωνῶν τῆς Δήμητρος καλούσης τὴν θυγατέρα αὐτῆς διὰ θλιβεροῦ τόνου, εἰς ὃν ἀνταπεκρίνοντο οἱ χαλκοὶ ἤχοι ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ἱεροῦ¹, ὅτε ἡ εὐθυμία τῆς θεᾶς ἐξεδηλοῦτο ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τῆς Κόρης. Οἱ μύσται οἱ παραστάντες μετὰ συντετριμμένης καρδίας διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς νεαρᾶς κόρης, διὰ τὴν ὀρμητικὴν πορείαν τῆς μητρὸς, διὰ τὴν ἄφρωνον θλιψὶν αὐτῆς, ἄφηνον τὴν ψυχὴν αὐτῶν νὰ ἐκραγῇ εἰς χαρὰν, καί, ὡς ἡ Δημήτηρ, ἀνεγεννῶντο ἐν τῇ ἐλπίδι καὶ τῷ βίῳ.

Ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων πράξεων τῆς παραστάσεως ἦτο ἡ διαμονὴ τῆς Περσεφόνης ἐν Ἀΐδου, ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ψυχροῦ σκότους, ὃν θεωρῶν ὁ ἀνθρωπος φρίττει· ζοφερὰ εἰκὼν, εἰς ἣν ἀντέκειτο μετ' ὀλίγον ἡ λαμπρὰ εἰκὼν τῆς ἐπανόδου τῆς Κόρης εἰς τὸ φῶς καὶ τῆς εἰς τὸν Ὀλυμπον ἀνόδου αὐτῆς. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἦτο καταπληκτικὴ. Οἱ μεμνημένοι διέμενον ἐπὶ πολὺ βεβυθισμένοι εἰς τὰ σκότη, ἡναγκασμένοι νὰ βαδίζωσιν ἀδιακόπως ἐν αὐτοῖς, διαγράφοντες μυρίους ἐλιγμούς, ἐν οἷς ἡ ἐπτοημένη φαντασία αὐτῶν διέβλεπε τοὺς ἀτελευτήτους τοῦ καταχθονίου κόσμου ἐλιγμούς· αἶφνης λαμπρὸν φῶς ἐφώτιζε τὸ ἱερόν, οἱ δὲ θαμβούμενοι ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐθαύμαζον τὰς οὐρανίας ἐμφανίσεις. Τοιαύτην σκητὴν ὑπαινίσσεται ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ ἐξῆς ἀξιολόγῳ χωρίῳ: «Οὕτω κατὰ τὴν εἰς τὸ ὅλον μεταβολὴν καὶ κατακόσμησιν ὀλωλέναι τὴν ψυχὴν λέγομεν ἐκεῖ γενομένην· ἐνταῦθα δὲ ἀγνοεῖ, πληρὴ ὅταν ἐν τῷ τελευτᾷ ἤδη γένηται· τότε δὲ πάσχει πάθος οἷον οἱ τελεταῖς μεγάλαις κατοργιαζόμενοι. . . Πλάναι τὰ πρῶτα καὶ περιδρομαὶ κοπῶδεις, καὶ διὰ σκότους τινὲς ὑποπτοὶ πορεῖαι καὶ ἀτέλεστοι· εἴτα πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ τὰ δεινὰ πάντα, φρίκη καὶ τρόμος καὶ ἰδρῶς καὶ θάμβος· ἐκ δὲ τούτου φῶς τι θαυμάσιον ἀπήντησεν, ἡ τόποι καθαροὶ καὶ λειμῶνες ἐδέξαντο, φωνὰς καὶ χορείας καὶ σεμνότητας ἀκουσμάτων ἱερῶν καὶ φαντασμάτων ἁγίων ἔχοντες»². Κατὰ τὰς πρώτας φράσεις τοῦ χωρίου τούτου, γίγνεται δῆλον ὅτι σκηναὶ τινες τῶν Μυστηρίων μετέφερον τὴν φαντασίαν τῶν μεμνημένων εἰς

¹ Ἀπολλόδ., παρὰ σχολ. Θεοκρ. Εἰδυλ. Β', 36.

² Πλουτ., ἀπ. περὶ ψυχῆς, 2, 5, ἐκδ. Dübner, συλλ. Didot.

τὸν κόλπον αὐτὸν τοῦ Ἄδου, διεγείραντος ἐν αὐτοῖς τὸν σωτήριον τρόπον· γεγονός, ὅπερ συχνάκις ὑπαινίσσονται οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Ἐν τινι διαλόγῳ τοῦ Λουκιανοῦ, οὗ σκηνή ἐστὶν τὸ βασιλείον τῶν νεκρῶν, ὁ ἕτερος τῶν διαλεγομένων ἀποτείνει τὴν ἐξῆς ἐρώτησιν: «Εὐ λέγεις· ἔμβαλέ μοι τὴν δεξιάν, εἰπέ μοι, ἐτελέσθης γάρ, ὦ Κυνίσκε, [τὰ Ἑλευσίνια] οὐχ ὅμοια τοῖς ἐκεῖ τὰ ἐνθάδε σοι δοκεῖ»¹; Ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τοῖς Βατράχοις, ἐκφράζει ἰδέαν γνωστὴν εἰς πάντας τοὺς τελεσθέντας ἐν Ἑλευσίνι, ὅταν ὁδηγῇ τὸν χορὸν τῶν μυστῶν, τὴν πομπὴν τοῦ Ἰάκχου, μέχρι τῶν πυλῶν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἄδου². Ὡς ἡ αἰφνιδία ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς ὁδός, ἡ προερχομένη ἐκ τῆς μεταλλαγῆς τῆς θεάς, ἥς ἡ τέχνη τοῦ Ἀττικοῦ θεάτρου ἔδωκε τὸ μυστικόν, ἀπεικόνιζε τὴν θείαν χαρὰν τοῦ Ὀλυμπίου βίου διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σκότους τοῦ κάτω κόσμου ἐλευθερωθεῖσαν Κόρην, καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐμμέσως τὴν ἀντίθεσιν τῆς φρίκης τοῦ Ταρτάρου πρὸς τὰς ἀπολαύσεις τῶν Ἡλυσίων πεδίων· ἀναπετάσας τὰ προπύλαια τοῦ νεώ, καὶ τοὺς χιτῶνας περιστείλας τοῦ ἀγάλματος, καλλύνας τε αὐτὸ καὶ ὑποσμήξας πανταχόθεν, ἐπεδείκνυ τῷ μουμένῳ μαρμαρύσσον τε ἤδη καὶ αὐγῇ καταλαμπόμενον θεσπεσίαν»³. Ὅθεν ἦτο ὁ τοῦ καθαρῶ φωτὸς κόσμος, ὁ ἡμιανοιγόμενος Ὀλυμπος, ὃν ἐθαύμαζον ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ, ἔνθα ἡ θεὰ ἐπεφάνετο αὐτοῖς, οὕτως εἰπεῖν, κατὰ πρόσωπον.

Τὰς τελετὰς ταύτας συνώδευον δογματικαὶ διδασκαί, γιγνόμεναι ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἱερέων πρὸς τοὺς μεμνημένους. Οἱ ἐν τῷ ἱερῷ εἰσερχόμενοι ἤκουον τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ὑψηλῶν ἀληθειῶν, θρησκευτικῶν τε καὶ ἠθικῶν, ὧν ἡ γνῶσις, ἔξω τῶν ἀμνητῶν, ἐπεφυλάσσετο αὐτοῖς; Ἡ, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Lobbeck, τὰ μυστήρια συνέκειντο ἐκ τύπων ἐστερημένων ἐννοίας τινός, ἀπλῶς δὲ πρὸς τέρψιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ κατάπληξιν τῆς φαντασίας ἐγένοντο; Οἱ συγγραφεῖς μόνον δύνανται νὰ λύσωσι τὸ ζήτημα.

Ὁ Ἀριστοτέλης, λέγει ὁ Συνέσιος «ἀξιοῖ τοὺς τελουμένους, οὐ μαθεῖν τί δεῖ, ἀλλὰ παθεῖν καὶ διατεθῆναι»⁴. «Ταῦτ', ἔφη» λέγει ὁ

¹ Λουκιαν. Κατάπλ., 22.

² Στ. 316 καὶ ἐφ. 436 καὶ ἐφ. 61. τὰς παραστάσεις τῶν γραπτῶν ἀγγελίων ἐν Gerhard, Auserles, Vasenbilder, εἰκ. 41 καὶ ἐφ. καὶ Mysteriesbilder.

³ Θεμιστίου, λόγ., Κ, σ. 235 ἔκδ. Harduin.

⁴ Ἀριστοτ., παρὰ Συνεσίῳ, λόγοι, σ. 48 ἔκδ. Petau.

ὁ Πλούταρχος «περὶ τούτων μυθολογούντος ἤκουον ἀτεχνῶς, καθάπερ ἐν τελετῇ καὶ μῆσει, μηδεμίαν ἀπόδειξιν τοῦ λόγου μηδὲ πίστιν ἐπιφέροντος»¹. Οἱ μυστηριώδεις λοιπὸν τύποι τῆς Ἑλευσίνος ὑπ' οὐδεμιᾶς συνωδεύοντο ἐξηγητικῆς διδαχῆς δυναμένης νὰ διαλευκάνῃ τὴν κεκρυμμένην ἔννοιαν. Τὰ σύμβολα οὐδαμῶς ἐξηγούντο· ἀπλῶς παρενετίθεντο εἰς τὰ βλέμματα ὡς ἀντικείμενα πίστεως παντὸς λογισμοῦ καὶ πάσης ἐρεύνης ἀπηλλαγμένα. Αἱ τελεταὶ τῆς Ἑλευσίνος, ὡς καὶ αἱ τῶν ἄλλων λατρεῶν, ὠμίλουν κατὰ πρῶτον εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ἐκ δὲ τῶν ὀφθαλμῶν ἐνετυπῶντο ἐπὶ τε τῆς φαντασίας καὶ τῆς καρδίας. Τὸ παριστάμενον ἱερατικὸν ὄραμα, μεγαλοπρεπέστατον καὶ ποικίλον εἰς παθητικὰς σκηνάς, ἦτο πρὸ παντὸς θέαμα, ὅπερ ἠκολούθουν μετ' ἐνδιαφέροντος, μὴ ἐμβραθύνοντες ἐπὶ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν, ὅτε κοινὸς τις ἄνθρωπος παρευρίσκεται ὑπὸ τοὺς θόλους μητροπόλεως τινος, ἐν τινι θρησκευτικῇ ἐορτῇ, θαμβοῦται ἐκ τῆς λαμπρότητος τῶν ἀντικειμένων, γοητεύεται ἐκ τῶν ἤχων καὶ τῆς ἁρμονίας, μεθύσκειται ἐκ τῶν ἀναθυμιάσεων καὶ τῶν θυμιαμάτων· τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν προβαίνει. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἔλαβε στοιχειώδη τινὰ περὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων παιδείαν, γνωρίζει, ὅτι τὸ θέαμα, εἰς ὃ παρευρίσκεται ἔχει σημασίαν τινά, καίτοι δὲ δὲν γνωρίζει τὸν λόγον τῶν ὀρωμένων, αἰσθάνεται ὅμως αἰσθημά τι συγκεχυμένον ἀνάλογον πρὸς τὰς ἐντυπώσεις, περὶ ὧν ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ αἵτινες ἀποτελοῦσιν εἰδὸς τι τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ὡσαύτως αἱ πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν μεμνημένων ἐξελισσόμεναι εἰκόνες, τὰ συμβολικὰ ἀντικείμενα, ὧν ἤπτοντο, οἱ μυστηριώδεις τύποι, οὓς ἤκουον ἀπαγγελλομένους, πάντα ταῦτα, ὧν ἠγνόουν τὸν ἀκριβῆ λόγον, δὲν ἐστεροῦντο δι' αὐτοὺς ἐννοίας καὶ διήγειρον ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν ἐντυπώσεις ὑπερτέρας ἀνθρωπίνου θεάματος².

Πρὸς τὸ θεῖον τοῦτο αἰσθημα παρεσκευάζοντο ἀληθῶς ὑπὸ τῆς προκαταρκτικῆς διδασκαλίας, ἣν ἐλάμβανον ἐν τοῖς μικροῖς Μυστηρίοις. «Μετὰ ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ μικρὰ μυστήρια διδασκαλίας τινὰ ὑπόθεσιν ἔχοντα καὶ προπαρασκευῆς τῶν μελλόντων, τὰ δὲ μεγάλα περὶ τῶν συμπάντων οὐ μανθάνειν ἔτι ὑπολείπεται, ἐποπτεύειν δὲ καὶ περινο-

¹ Περὶ τῶν ἐκλειοπτῶν χρηστηρίων, κεφ. KB'.

² Ἀνάγνωθι ὅσα καλῶς περὶ τοῦ ζητήματος τῶν Μυστηρίων ἔγραψεν ὁ κ. Renan, ἐν τῇ περὶ τῶν θρησκειῶν τῆς ἀρχαιότητος πραγματείᾳ αὐτοῦ (Études d'histoire religieuse, σ. 50—60).

εἶν τὴν τε φύσιν καὶ τὰ πράγματα¹. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἡ περιοριζομένη εἰς τὰ μικρὰ Μυστήρια δὲν ἦτο ἴσως μεγάλη. Ἐπειδὴ ἦτο ὁ πρῶτος καὶ ἀπλούστατος τῆς μυήσεως βαθμὸς, δὲν περιελάμβανε βεβαίως τὴν ἀποκάλυψιν σπουδαίων ἀληθειῶν, αἵτινες θὰ ἐπεφυλάσσοντο διὰ τὰ ἐποπτικά μυστήρια. Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία περιοριζέτο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν θρησκευτικῶν τινων τύπων καὶ ὀνομάτων μυστικῶν τῶν θεῶν, εἰς τὴν ἀφήγησιν ἱερῶν τινων μύθων, ὧν ἡ ὑπόθεσις ἦτο χρήσιμος ὡς ἐπεξηγήσις εἰς τὰς πρώτας ἱεροτελεστίας καὶ εἰς τὰς σκηνάς, αἵτινες ἔμελλον νὰ παρασταθῶσι βραδύτερον. Μάτην θ' ἀναζητήσῃ τις τὰ ἴχνη ἰδίων δογμάτων ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν δύο Μεγάλων Θεῶν, ἅτινα ἦσαν πιθανῶς ἐν Ἐλευσίνι ἔργον ἀμέσου ἀποκαλύψεως. Τὰ Μυστήρια ἀπηυθύνοντο οὐχὶ εἰς τὸ λογικὸν ἀλλ' εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἐὰν δὲ περιεῖχαν διδασκαλίαν τινὰ διὰ τοὺς μεμνημένους, ἡ ἔμμεσος αὕτη διδασκαλία προήρχετο ἐκ τοῦ θαυμασμοῦ τῶν ἱερῶν τελετῶν.

Μεταξὺ τῶν τελετῶν τούτων αἱ παριστῶσαι τὸν μῦθον τῆς Περσεφόνης ἦσαν ἰδιαζόντως διδακτικά. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἄδου, ἐν ᾗ διέμενεν ἡ θεὰ μετὰ τὴν ἀρπαγὴν αὐτῆς, ἡ μαγικὴ εἰκὼν τῆς εἰς τὸ φῶς ἀνόδου καὶ τῆς οὐρανίας χαρᾶς τοῦ Ὀλύμπου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ θαυμάζωνται ὑπὸ τῶν μεμνημένων χωρὶς νὰ διεγείρῳσιν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν τὴν περὶ τῆς ἰδίας τύχης μέριμναν. Ἐὰν τὰ σκότη τοῦ Ταρτάρου ἐφόβιζον, ἐὰν τὸ θεῖον φῶς ἀφήρπαζεν αὐτοὺς, ἔπρεπε νὰ σκεφθῶσιν, ὅτι καὶ αὐτοὶ ὡσαύτως ἡμέραν τινὰ, κατερχόμενοι εἰς τὸν κόλπον τῆς γῆς, θὰ ἔβλεπον εἴτε τὴν φρίκην εἴτε τὰς ἀπολαύσεις αὐτοῦ. Οἱ ποιηταὶ πολλὰ περὶ τούτου εἶπον· ἀλλ' ἐν Ἐλευσίνι ἐθαύμαζον τὰς εἰκόνας τῆς φρικώδους καταχθονίου πραγματικότητος. Τὸ ἰδίᾳ ἐλκύσαν τοὺς Ἕλληνας πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνος ἦτο τὸ φρόντι ἡ ἐνασχόλησις περὶ τοῦ μέλλοντος βίου, ὁ τρόμος τῶν τιμωριῶν τοῦ Ταρτάρου. Μετέχοντες τῶν τύπων τῶν Μυστηρίων ἐνόμιζον, ὅτι κατηύναζον τὰς ὑπογείους θεότητας τὰς βασιλευούσας ἐπὶ τοῦ καταχθονίου κόσμου, αἱ δὲ τιμαὶ ἅς ζῶντες ἀπέδιδον αὐταῖς ἦτο τὸ μέσον, ὅπως ἀποκτήσωσι τὴν εὐνοίαν αὐτῶν μετὰ θάνατον. αἱ δὲ καὶ δεδιότες τελετάς τινας αὖ πάλιν καὶ καθαρμούς οἶονται βοηθεῖν, οἷς ἀγνισάμενοι διατελοῖεν ἐν Ἄδου παίζοντες καὶ χορεύοντες ἐν τοῖς αὐ-

¹ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ., Ε', σ. 689, Potter.

γῆν καὶ πνεῦμα καθαρὸν καὶ φθόγγον ἔχουσι» λέγει ὁ Πλούταρχος ¹.

"Ὡστε ἡ ἐπαγωγὸς ὑπόσχεσις τῶν Μυστηρίων ἦτο ἡ εὐδαιμονία τῆς μελλούσης ζωῆς. Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη δὲν ἐδίδετο ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν· ἐξεφράζετο ἐν τισι μυστικοῖς ποιήμασι φερομένοις ὑπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Μουσαίου ἢ τοῦ Εὐμόλπου, καὶ ἀναγιγνωσκομένοις βεβαίως ἐν τῷ ἱερῷ: «Μουσαῖος δὲ τούτων νεανικώτερα τάγαθὰ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ παρὰ θεῶν διδόσκει τοῖς δικαίοις· εἰς Ἄδου γὰρ ἀγαγόντες τῷ λόγῳ καὶ κατακλίναντες καὶ συμπόσιον τῶν ὁσίων κατασκευάσαντες ἐστεφανωμένους ποιοῦσι τὸν ἅπαντα χρόνον ἡδὴ διάγειν μεθύοντας ἡγησάμενοι κάλλιστον ἀρετῆς μισθὸν μέθην αἰώνιον ²». Οἱ μεμνημένοι κατεῖχον τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῷ καταχθονίῳ βασιλείῳ· ἀπετέλουν κοινωνίαν ἐκλεκτῶν, ἀνάσσουσιν ἐπὶ τῶν νεκρῶν καὶ μὴ περιορίζουσα τὴν εὐδαιμονίαν εἰς βεβήλους ἡδονάς, διότι ἔβλεπον τοὺς θεοὺς· ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἔζη καὶ κατῴκει μετ' αὐτῶν ³. "Ὅθεν τὰ μυστήρια τὰ παρουσιάζοντα τοῖς ἀνθρώποις τὰς ἀτελευτήτου εὐδαιμονίας ἀπόψεις ταύτας ὑπέθετον τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἥτις δὲν εἶχεν ἀνάγκην ν' ἀποκαλύπτεται ὡς δόγμα, διότι ἦτο ἡ πρώτη πίστις τῶν προσερχομένων εἰς Ἐλευσίνα, ὅπως ζητήσωσι διὰ τὴν ἄλλην ζωὴν ἐγγύησιν σωτηρίας καὶ ὑπόσχεσιν μακαριότητος. Τὰ μυστήρια καθίστων αἰσθητοτέρας, καὶ ὥριζον διὰ διαφορῶν συμβόλων τὰς ἀφηρημένας ἰδέας τὰς περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου μετὰ θάνατον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τινων συγγραφέων δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι προῦκειτο ἥττον περὶ τῆς ἀθανασίας ἢ περὶ τινος παλιγγενεσίας, περὶ τῶν μεταναστάσεων ἢ τῶν ἀλληλοδιαδόχων καθαρμῶν τῆς ψυχῆς, ἐν γένει περὶ τῆς πυθαγορείου μετεμψυχώσεως. Οὐδόλως ἀπίθανον, ἂν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, τινὲς τῶν τύπων τῶν Μυστηρίων ὑπαινίσσονται ὁμοίας ἰδέας. Ἀλλ' αἱ περὶ τούτου ἰδέαι δὲν εἶναι ἱκανῶς σαφεῖς, ὅπως φθάσωμεν εἰς συμπέρασμά τι:

"Ολβιος ὅστις ἰδὼν

κεῖν· εἰς' ὑπὸ χθόν'· οἶδε μὲν βίου τελευτάν,

οἶδεν δὲ διόσδοτον ἀρχάν ⁴,

λέγει ὁ Πίνδαρος. Αἱ τελευταῖαι αὗται λέξεις δύνανται νὰ σημαίνω-

¹ "Ὅτι οὐδὲ ζῆν ἐστὶ ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον, § 27.

² Πλάτωνος, πολιτεία, σ. 363 C.

³ Πλάτ. Φαίδων, σ. 69 C., 81 A.

⁴ Πινδάρου ἁπ., 114 ἐκδ. Bergk.

σιν ἀκριβῶς, ὅτι διὰ τοὺς εἰς τὴν γῆν κατερχομένους μύστας ὁ τελευτῶν βίος ἀκολουθεῖται ὑπὸ νέας ἀρχομένης ζωῆς. Δύνανται δὲ νὰ ἐκληφθῶσιν ὡσαύτως ὡς σημαίνουσιν ὅτι οἱ μεμνημένοι εἰσερχόμενοι μετὰ θάνατον εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς ὑποχθονίους θεοὺς, οὓς ἐλάτρευον ζῶντες, κατέχουσι τὸ μυστικόν, τὸ περικλειόμενον ὑπὸ τῆς γῆς, δηλαδὴ τὸ μυστικόν τῆς αἰωνίου ἐναλλάξεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τῆς φύσεως, ἥς αἱ μετατροπαὶ τῆς βλαστήσεως, προσωποποιουμένης ἐν τῷ μύθῳ τῆς Περσεφόνης, παριστῶσι τὴν εἰκόνα. "Οθεν ἀδύνατον ἐπὶ οὕτως ἐλαφρῶν ἀποδείξεων βασιζόμενοι, ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὰ μυστήρια τὸ δόγμα τῆς μετεμψυχώσεως. Τούναντιον τὰ πλεῖστα καὶ ἀκριβέστατα συγγράμματα εἶναι τὰ ὑπαινισσόμενα τὴν εὐδαίμονα ὑπαρξιν, ἣν διάγουσιν ἐν Ἄδου αἱ εὐσεβεῖς ψυχαί. «Δήμητρος γὰρ ἀφικομένης» λέγει ὁ Ἰσοκράτης, «εἰς τὴν χώραν, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν, ἃς οὐχ οἶόν τ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς διττάς, αἵπερ μέγιστα τυγχάνουσιν οὔσαι, τοὺς τε καρπούς, οἳ τοῦ μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἵτιοι γεγόνασιν, καὶ τὴν τελετήν, ἥς οἱ μετασχόντες περὶ τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος ἡδύους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν»¹.

Εἰς τὰς ἡδέας ταύτας ἐλπίδας, πλεονέκτημα οὔσας τῶν μεμνημένων, ἀντέκειτο ἡ ἰδέα τῆς δυστυχίας, τῶν δυνῶν, τῶν ἀναμενουσῶν μετὰ θάνατον τοὺς μὴ μετασχόντας τῶν Μυστηρίων. Ἐκ τῶν κριτῶν τοῦ Ἄδου ἦτο ὁ Τριπτόλεμος, ὃν βλέπομεν παρακαθεζόμενον παρὰ τῷ Αἰακῷ καὶ τῷ Ῥαδαμάνθυϊ ἐπὶ τινων γραπτῶν ἀγγείων ἐκονιζόντων σκηνὰς τοῦ καταχθονίου κόσμου². Ὁ Τριπτόλεμος εὐνοούμενος τῆς Δήμητρος καὶ ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῶν Μυστηρίων αὐτῆς, ἐχώριζε τοὺς μεμνημένους ἀπὸ τῶν βεβήλων καὶ ὠρίζεν ἐκάστῳ τὴν τιμητικὴν θέσιν τὴν ὀφειλομένην αὐτῷ ἐν Ἄδου. Τοὺς ἀμυήτους τῶν ἱερῶν τύπων, ἐστερημένους τῆς κοινωνίας τῶν θεῶν καὶ τῆς θεᾶς τοῦ ἡδέος φωτός, ἐβύθιζον ἐν πυκνῷ βορβόρῳ, καὶ κατεδίκαζον εἰς διαφόρους τιμωρίας, π. χ. τὴν τοῦ φέρειν ὕδωρ ἐντὸς κοσκίνου³. Ἐν μέσῳ

¹ Ἰσοκρ., Πανηγυρ., κεφ. ΣΤ'.

² Βλ. ἰδίᾳ ἀγγεῖόν τι τῆς Νεαπόλεως περιγραφὴν ὑπὸ τοῦ Guigniaut, σ. 96—97 τῶν *Mémoires sur les Mystères* (Acad. des Inscriptions t. XXI μέρ. 2ον). Πλάτ., Ἀπολ. Σωκρ., σ. 41 Α.

³ Πλάτ. Φαίδων, σ. 69 D.

τῶν σκηνῶν τοῦ καταχθονίου κόσμου, ἃς ὁ Πολύγνωτος ἔγραψεν ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς Λέσχης τῶν Δελφῶν, παρίσταντο δύο γυναῖκες πειρώμεναι νὰ πληρώσωσιν ὕδατος ἀγγεῖα ἄνευ πυθμένος· ἐπίγραμμα τι δὲ ἔλεγεν, ὅτι αἱ γυναῖκες αὗται ἦσαν ἐκ τῶν «οὐ μεμνημένων»¹. Ἡ ἰδέα τῆς τιμωρίας τῆς ἐπιφυλασσομένης μετὰ θάνατον εἰς τοὺς μηδόλως τιμήσαντας τὰς θεότητας τῶν Μυστηρίων, ἀπαντᾷ ἡδὴ ἐν τῷ εἰς Δῆμητρα ὁμηρικῷ ὕμνῳ, ἐνθα ὁ Ἄδης λέγει πρὸς τὴν Περσεφόνην :

..... ἐνθα δ' εὐῶσα
δεσπόσσεις πάντων, ὅποσα ζῶει τε καὶ ἔρπει,
τιμᾶς δὲ στήσειςθα μετ' ἀθανάτοισι μεγίστας.
τῶν δ' ἀδικησάντων τίσις ἔσσεται ἡμᾶτα πάντα,
οἳ κεν μὴ θυσίαισι τεδὸν μένος ἰλάσκωνται,
εὐαγέως ἔρδοντες, ἐναίσιμα δῶρα τελοῦντες².

Ὅθεν ἡ χρῆσις τῶν μυστηρίων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν καθαρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν ῥύπων αὐτῆς, ὁ δὲ καθαρισμὸς οὗτος ἦτο ὁ ἀπαράβατος ὅρος τῆς σωτηρίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σοφοκλέους, ὅτε τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνος ἦτο τοῖς πᾶσι προσιτόν, ἡ ἰδέα αὕτη ἐβασίλευεν ἐν τοῖς πνεύμασιν, ὁ δὲ ποιητὴς ἐφώνει :

..... ὡς τρισόλβιοι
κεῖνοι βροτῶν, οἳ ταῦτα δερχθέντες τέλη
μόλωσ' ἐς Ἄϊδου· τοῖςδε γὰρ μόνοις ἐκεῖ
ζῆν ἐστι, τοῖς δ' ἄλλοις πάντ' ἐκεῖ κακά³.

Οὕτως, ἐκτὸς τῶν Μυστηρίων δὲν ὑπῆρχε σωτηρία· δόγμα κακὸν τοὺς εὐσεβεῖς μόνον ἀμείβον διὰ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ δικαϊώματος τῶν αἰώνων ἀμοιβῶν. Ἡ ἐλληνικὴ συναίσθησις πολλάκις φαίνεται ἐξανέστη κατὰ τοιοῦτου δόγματος. Τὴν ἰδέαν ταύτην ἐξέφραζε τις πρὸ τοῦ Διογένης : «Διογένης δὲ ἀκούσας τι τοιοῦτον, Τί λέγεις ; ἔφη, κρείττονα μοῖραν ἔξει Παταικίων ὁ κλέπτης ἀποθανὼν ἢ Ἐπαμεινώνδας, ὅτι μεμύηται»⁴. Ἡ σκέψις αὕτη τοῦ Διογένης οὐκ ἀπαρτίζετο ἀφ' ἑνὸς μόνου εἰς πᾶσαν διάνοιαν, ἐὰν αἱ τελεταὶ τῆς Ἐλευσίνος μὴδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ σειρὰ εὐσεβῶν πράξεων καὶ ἀγόνων τύπων, ἄνευ ἐπι-

¹ Πausan. I, 31, 9.

² Στ. 364—370.

³ Σοφοκλ., παρὰ Πλουτ. Ἡθικά, σ. 21 f. Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιήμ. ἀκούειν § 4.

⁴ Πλουτ. Ἡθικά, σ. 22 a. Διογ. Λαέρτ., ΣΤ', σ. 39.

δράσεως ἐπὶ τὰς ψυχάς. Ἀναμφιβόλως οὐδὲν ἀκριβὲς σύγγραμμα ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ μεμνημένοι ὑπεβάλλοντο εἰς ἀρχάς τινας, εἰς κανόνας τινὰς συμπεριφορᾶς, ὧν ἀπηγορεύετο αὐτοῖς, ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν, ἡ ἀθέτησις. Ἡ παραδοχὴ εἰς τὰ Μυστήρια, ὧν ἐξηροῦντο μόνον οἱ βάρβαροι, οἱ φονεῖς ἢ οἱ ἀσεβεῖς καὶ μάγοι νομιζόμενοι, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπαρκὲς ὅρος ἡθικότητος. Ἀλλὰ τὰ θεάματα, ἅτινα ἐπεσκόπουν οἱ μεμνημένοι, μάλιστα δὲ αἱ καταχθόνιαι σκηναὶ αἱ ἐκπλήττουσαι τὴν φαντασίαν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ἐπ' αὐτῶν εὐσεβῆ τινα μόρφωσιν, ἥτις ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτῶν θ' ἀπέβαινεν; Ἡ ὑπόθεσις αὕτη φαίνεται δικαιουμένη διὰ τοῦ θαυμαστικοῦ καὶ σεβασμίου τόνου, μεθ' οὗ οἱ σπουδαιότατοι συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ Ἀνδοκίδου μέχρι τοῦ Κικέρωνος ἀναφέρουσι περὶ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων: ἀπρὸς δὲ τούτοις μεμύησθε καὶ ἐωράκατε τοῖν θεοῖν τὰ ἱερά, ἵνα τιμωρήσγητε μὲν τοὺς ἀσεβοῦντας, σφίζγητε δὲ τοὺς μηδὲν ἀδικοῦντας»¹, ἔλεγεν ὁ Ἀνδοκίδης πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δικαστάς. Διόδωρος δὲ ὁ Σικελιώτης ἔγραφε βραδύτερον: «Γίνεσθαι δέ φασι καὶ εὐσεβεστέρους καὶ δικαιότερους καὶ κατὰ πᾶν βελτίονας ἑαυτῶν τοὺς τῶν μυστηρίων κοινωνήσαντας»².

Αἱ μαρτυρίαι αὗται, ἃς δύναται τις νὰ πολλαπλασιάσῃ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνασκευασθῶσιν ὑπὸ τῶν δυσμενῶν κρίσεων, ἃς οἱ χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ ἐπέφερον περὶ τῶν Μυστηρίων. Περιπλακέντες εἰς σφοδρὸν πόλεμον κατὰ τῶν δοξασιῶν οἱ πατέρες τῆς γεννωμένης ἐκκλησίας ὑπερέβησαν κατ' ἀνάγκην ἐν τῷ προσηλυτιστικῷ καὶ καταστρεπτικῷ αὐτῶν ζήλῳ τὸ ἀκριβὲς ὅριον τῆς δικαιοσύνης. Πῶς ἠδύναντο νὰ ὁμιλήσωσιν ἀπαθῶς περὶ ἰδρυμάτων ἐμποδῶν ὄντων εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἅτινα ἔδει παντὶ σθῆναι ν' ἀνατρέψωσιν; Ἐξηροῦντο πατέρες τινὲς γεννηθέντες ἐν Ἀνατολῇ καὶ παιδευθέντες ἐν ταῖς σχολαῖς τῆς Ἑλλάδος, ὡς ὁ Ὠριγένης καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, δεχθέντες δίκαιοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, ἣν καλῶς ἐγνώριζον. Σφοδρῶς κατ' αὐτῆς ἐπετέθησαν οἱ πατέρες τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας, οἱ κακῶς γνωρίζοντες αὐτήν, ἄλλως τε καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ ταῖς πλείσταis ἐπαρχίαις τῆς Αὐτοκρα-

¹ Περὶ Μυστηρίων, 31.—Κικέρ., De Legibus, II, 14, in Verr., V. 72.

² Διόδωρ., Ε', 49, 6 Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πρόκειται περὶ τῶν Μυστηρίων τῶν Καθεύρων ἐν Σαμοθράκῃ, ἀλλ' ἡ παρατήρησις τοῦ Διοδώρου κατ' ἀνάγκην ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων.

τορίας, εἰμὴ τὸ θέαμα βαναύσων δεισιδαιμονιῶν καὶ τὴν ἀκολασίαν τῶν Ἀσιατικῶν λατρείων. Ἀγανακτήσαντες ἔνεκα τῶν ἀσέμνων ἰδεῶν, καὶ τῆς ἀναιδεΐας τῶν ἀναπαραστατικῶν συμβόλων, τῶν ἀληθῶς ὑπαρχόντων ἐν τοῖς Μυστηρίοις, περιέβαλλον καὶ τὰ Ἑλευσίνια ἐν τῇ ἀποδοκιμαστικῇ καταδίκῃ τῶν ὁμοειδῶν λατρείων, καὶ ἀπέδωσαν αὐτοῖς τὰς αὐτὰς καὶ εἰς τὰς μυστικὰς συναθροίσεις καὶ τελετὰς τῶν Χριστιανῶν ἀνηθίκους κατηγορίας. Δὲν ἡρώτων ἐὰν τὰ φρυγικῆς, αἰγυπτιακῆς ἢ κυριακῆς καταγωγῆς Μυστήρια, ἐν οἷς ὄντως διεπράττοτο πλεῖσται ἀσχημίαι, ἔπρεπε νὰ διακρίνονται τῶν Ἑλληνικῶν Μυστηρίων τῆς Δήμητρος καὶ Περσεφόνης, καὶ ἐὰν μὴ τὸ ἱερὸν τῆς Ἑλευσίνος ἦτο εὐσεβέστατον καὶ εὐγενέστατον ἄστυον τῶν ἐλληνικῶν δοξασιῶν. Ἡ σύστασις τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων κατὰ τὸ μακρὸν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς διάστημα μετεποιήθη καὶ ἐδέξατο στοιχεῖα τινα, ἀλλότρια αὐτῆς ἀρχικῶς. Ἀλλ' οὐδὲν ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ υποθέσωμεν, ὅτι τὰ Μυστήρια ταῦτα κατελήφθησαν τέλος ὑπὸ τῆς ἀνηθικότητος, οὐδαμῶς ὑπαρχούσης κατὰ τὸν ἀκριβῶς ἐγνωσμένον χρόνον τῆς ἱστορίας αὐτῶν.

Γνωρίζομεν ἀληθῶς ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν πλεῖστοι φιλόσοφοι ἐξετέλουν καθήκοντα ἱεροφαντῶν ἐν Ἑλευσίνι. Ἀν καὶ σεβόμενοι τοὺς κατὰ παράδοσιν τύπους καὶ τὸν ἐξωτερικὸν τῆς Ἑλευσινίας θρησκείας χαρακτῆρα, οἱ φιλόσοφοι οὗτοι εἰσήγαγον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Μυστηρίων νέας σκέψεις, ἀντικατὰστήσαντες ἐν μέρει τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν. Ἀλλῶς ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν συγκρητισμοῦ τινος ἀναφαινομένου ἐν τοῖς ὀρφικοῖς ποιήμασιν αἱ διάφοροι θεότητες συνεχέοντο καὶ συναναμιγνύμεναι ἀπετέλουν ἐνότητά τινα. Ἡ Δήμητηρ ἐταυτίζετο τῇ Περσεφόνῃ, ὁ Ζαγραιὸς Διόνυσος τῷ Ἄδῃ, καὶ ὁ καταχθόνιος Ζεὺς τῷ Οὐρανίῳ Διί¹. Ἐνεκα τῆς φιλοσοφίας ἐσχηματίσθη εἰδὸς τι ἐσωτερικῶν δογμάτων τῶν Μυστηρίων, περὶ ὧν ἀναφέρει ἐκκλησιαστικός τις συγγραφεὺς τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὁ Θεοδώρητος: «τὸν ἱεροφαντικὸν οὐχ ἅπαντες ἴσασι λόγον· ἀλλ' ὁ μὲν πολὺς ὄμιλος τὰ δρώμενα θεωρεῖ· οἱ δὲ γε προσαγορευόμενοι ἱερεῖς, τὸν τῶν ὀργίων ἐπιτελοῦσι θεσμόν· ὁ δὲ ἱεροφάντης μόνος οἶδε τῶν γιγνομένων τὸν λόγον, καὶ οἷς ἂν δοκιμάσῃ καταμηνύει»². «Ὅθεν ὑπῆρ-

¹ Βλ. τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας ταύτης, ἐν ταῖς σημειώσεσι τοῦ VIII Βιβλ. Religions de l'Antiquité τοῦ Creuzer-Guigniaut, σ. 1120 καὶ ἐφ.

² Θεόδωρ. Θεραπ., Βιβλ. Α', σ. 721, l. IV, ἔκδ. Schulz. Serm., I, De

χον ἴδια δόγματα τῶν ἱεροφαντῶν, ἔχοντα χαρακτῆρα προφανῶς φιλοσοφικὸν καὶ μεταδιδόμενα ὑπ' αὐτῶν προφορικῶς. Τὰ δόγματα ταῦτα ἀνέγραφον ἐν λειτουργικοῖς βιβλίοις, ἅτινα ὁ Θεοδώρητος ἀνέγνω, περιεῖχον δὲ κατ' αὐτὸν φυσικὴν ἀπάσῃς τῆς μυθολογίας ἐρμηνείαν, δι' ἧς ἐξηφανίζετο ὁ πολυθεϊσμός, ὅπως ἀφήσῃ θέσιν εἰς τὸ μέγα δόγμα τῆς θείας ἐνότητος.

Ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸν σοβαρὸν χαρακτῆρα, ὃν διетήρησαν τὰ Ἑλευσίνια μυστήρια μέχρι τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶναι τὰ παρὰ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐξ αὐτῶν ληφθέντα. Τὰ δάνεια δὲν περιωρίσθησαν ἐν τῇ γλώσσῃ, ἐν τῇ χρήσει λέξεων τινων, ἐν μυστηρίοις ἢ ἐπόπταις, ὡς ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ ἀφορῶσιν ὡσαύτως εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς νόμους καὶ τὸν ὀργανισμόν τῆς λατρείας. «Κατὰ μικρόν, λέγει ὁ Creuzer¹, μάλιστα δ' ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἡ μυστικὴ διδασκαλία (*disciplina arcani*), ὡς ἐκάλουν αὐτήν, εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἐκτοτε ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν πατέρων ἀπαντῶσι συχνότερον ὁ χαρακτηρισμός καὶ ἡ διάκρισις τῶν Μυστηρίων, ἐπιβαλλόμενα εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, εἰς τὴν διδασκαλίαν, τοὺς προσηλυτισμούς, εἰς τὴν προοδευτικὴν μύησιν καὶ τὴν ἱεραρχίαν, ἣν αὕτη παρεδέχετο. Πλήθος ἐθίμων καὶ τελετῶν διήλθον οὕτως ἀπὸ τῆς μυστικῆς τῶν ἐθνικῶν λατρείας εἰς τὸν χριστιανισμόν· π. χ. ὁ καταμερισμός τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ, ὃν ἐλάβανεν ἐν τοῖς Μυστηρίοις, αἱ διακριτικαὶ θέσεις αἱ ὀριζόμεναι εἰς τὰς διαφόρους τάξεις τῶν πιστῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἡ τυπικὴ ἀπομάκρυνσις τῶν κατηχουμένων κατὰ τὴν Ἀγίαν κοινωνίαν, ἡ ἐντολὴ τῆς σιωπῆς, κτλ.» Ἡ ἀρχικὴ χριστιανικὴ τέχνη παρέλαβεν ἐκ τῶν Ἑλευσινίων μυστηρίων τινὰ τῶν θείων αὐτῆς προσώπων. Βλέπει τις οὐ μόνον ἀπεικονιζομένους ἐν ταῖς κατακόμβαις τὸν Ἀπόλλωνα Νόμιον καὶ τὸν Κριοφόρον Ἑρμῆν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καλοῦ ποιμένος, ἀλλ' οἱ χριστιανικοὶ τάφοι δεικνύουσιν ἡμῖν τὸν Ὀρφέα, τὸν ὑποτιθέμενον ἰδρυτὴν τῶν Μυστηρίων, θέλγοντα τὰ ζῶα, ἢ τὸν Πλούτωνα καὶ τὴν Περσεφόνην δεχομένους ἐνώπιον τῶν Μοιρῶν τὰς ψυχάς, ὀδηγούμενας πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Ψυχομπομποῦ Ἑρμοῦ. Πολλὰ τῶν μνημείων τούτων μετὰ-

fide Opera, t. IV, σ. 482. Τὰς σημειώσεις ταύτας παρελάβομεν ἀπὸ τοῦ κ. Maury (*Religions de la Grèce*, II, σ. 347).

¹ Religions de l'antiquité, t. III, σ. 774 μετ. Guigniaut.

γουςιν οὕτως ἡμᾶς ἀπὸ τῆς συμβολικῆς τῶν ἐθνικῶν εἰς τὴν τῶν χριστιανῶν¹. Πιθανὸν λοιπὸν εἶναι, ὅτι ἂν αἱ τελεταὶ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων ἦσαν μέσον διαφθορᾶς καὶ ἀνηθικότητος, οἱ χριστιανοὶ δυσκόλως θὰ ἐμιμοῦντο αὐτάς. Ὡστε τὰ ὑπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν ληφθέντα ἀπὸ τῶν Μυστηρίων δάνεια μαρτυροῦσι περὶ τῆς δυνάμεως, ἣν ἀπελάμβανον αἱ τελεταὶ αὐταὶ καὶ περὶ τῆς θρησκευτικῆς σοβαρότητος τῆς διατηρηθείσης ὑπ' αὐτῶν μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν τὸ 381 ψήφισμά τι τοῦ Θεοδοσίου ἐκλείσει διὰ παντός τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνος.

Ἐν γένει ἡ μυστικὴ θρησκεία τῆς Ἐλευσίνος, φυσικῆς καταγωγῆς, ὡς πᾶσαι αἱ λατρεῖαι τῆς ἀρχαιότητος, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς λατρείας τῆς γῆς καὶ τῶν δυνάμεων αὐτῆς. Ἐγεννήθη ἐκ τοῦ θεάματος τῶν φαινομένων τῆς βλαστήσεως, θεωρουμένης ἐν ταῖς κανονικαῖς μεταλλαγαῖς τῆς αὐξήσεως καὶ ἐξαφανίσεως αὐτῆς· θέαμα ζωηρῶς ἐρμηνευθὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀντανακλῶν μετὰ τῶν ζωηρῶν αὐτοῦ χρωμάτων ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτῶν, ἐν ᾗ πᾶσαι αἱ ἐντυπώσεις ἐλάμβανον σῶμα, πάντα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καθίσταντο θεῖαι πράξεις θείου τινὸς δράματος. Οὕτως ἐσχηματίσθη ὁ μῦθος τοῦ πάθους τῆς Δήμητρος, ὁ τῆς καθόδου τῆς Κόρης εἰς τὸν Ἄδην, καὶ ἡ ἀνοδος αὐτῆς εἰς τὸ φῶς. Οἱ μῦθοι οὗτοι ἐν ταῖς ἱεροῖς ποιήμασιν ἀναπτυχθέντες καὶ ἐκτιθέμενοι εἰς τὰ ὄμματα διὰ λαμπρῶν εἰκόνων κατέστησαν διὰ τοὺς Ἑλληνας ἅγιοι πραγματικότητες. Οὐ μόνον ἐπίστευον, ἀλλ' ἡ πίστις αὐτῶν ἐπειράτο νὰ συνδεθῇ πρὸς τὰς δοκιμασίας τῆς τύχης τῶν δύο Μεγάλων Θεῶν, καὶ νὰ ἀναπαραγάγῃ ἐν ἑαυτοῖς τὰς συγκινήσεις τῆς θείας ταύτης λύπης καὶ χαρᾶς. Τέκνα τῆς γῆς ἐγνώριζον, ὅτι ἐμελλον νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν γῆν καὶ ὅτι ποτὲ εἰς τὰ σκότη τοῦ κόλπου αὐτῆς θὰ ὑπέκειντο εἰς τὰς βουλὰς τῶν εὐεργετικῶν ἢ φοβερῶν θεοτήτων. Ὅθεν ἐζήτουν ν' ἀποκτήσωσιν ἐκ τῶν προτέρων τὴν εὐνοίαν αὐτῶν, καὶ νὰ καταστῶσιν ἄξιοι τῆς νέας ζωῆς, ἥς τὰ Μυστήρια ἐδεικνυσον αὐτοῖς τὰς θελκτικὰς εἰκόνας. Αἱ παραδόσεις αὐταί, αἱ ἐπιφαινόμεναι τοῖς μεμνημένοις περὶ τοῦ ὑποχθονίου κόσμου καὶ περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τοῦ ἀνθρώπου ἔσχον βεβαίως ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ψυχῶν.

¹ Βλ. τὴν συλλογὴν τῶν εἰκονογραφημένων μνημείων τῶν δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Guigniaut. (Relig. des Antiq. t. IV. ἀρ. 908 καὶ ἐφ.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ο ΑΙΔΗΣ ΚΑΙ ΑΙ ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΑΥΤΟΥ

Αἱ σχέσεις, ἃς κατεδείξαμεν μεταξὺ τῶν θεοτήτων τῶν Μυστηρίων καὶ τῆς ἰδέας τοῦ θανάτου, προήρχοντο ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων δημῶν δοξασιῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἑτέρα τῶν δύο μεγάλων θεοτήτων τῆς Ἑλευσίνος, ἡ Περσεφόνη, μνημονεύεται ἤδη ἐν τῇ Ἰλιάδι ὑπὸ τὸν καταχθόνιον αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἄν καὶ ὁ ποιητὴς φαίνεται ἀγνοῶν τὸν μῦθον τῆς ἀρπαγῆς αὐτῆς, δὲν χωρίζει ὁμως αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Ἄδου, τοῦ καταχθονίου τούτου Διός¹, οὗ εἶναι ἡ Ἥρα. Ἐν τῇ Ι τῆς Ἰλιάδος, ὅτε ἡ Ἀλθαία εὐχεται τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ Μελεάγρου, φονέως τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς, κρούει τὴν γῆν ἀλλεπαλλήλως διὰ τῆς παλάμης, ὅπως ἀκουσθῇ ὑπὸ τῶν θεοτήτων τοῦ κάτω κόσμου:

«κικλήσκουσ' Αἰῖδην καὶ ἐπαινὴν Περσεφόνειαν»².

Αἱ δύο αὗται θεότητες, ἔχουσαι κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους τὰς αὐτὰς ιδιότητας, ἦσαν τότε, ὡς καὶ βραδύτερον, αἱ δύο κυριώταται τοῦ θανάτου δυνάμεις. Ὅθεν ἐν πρώτοις πρέπει ν' ἀναλύσωμεν τὸν μυθολογικὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἄδου καὶ τῆς Περσεφόνης, ἐὰν θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν τὰς ἰδέας, ἃς εἶχον οἱ Ἕλληνες περὶ τοῦ μυστηριώδους κόσμου τοῦ δεχομένου αὐτοὺς μετὰ θάνατον.

Τὸ ὄνομα Ἄδης (Ἀΐδης ἐν τῇ ἐπικῇ διαλέκτῳ) ἡ Αἰδωνεύς διηγείρεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἰδέαν τινὰ ὀριστικὴν, τὴν τῆς ἀφανείας τοῦ ὑπογείου κόσμου³. Ἡ ἐτυμολογία αὕτη ὁμολογητέον παραδόξως συμβιβάζεται πρὸς τὴν οὐσιώδη ἔννοιαν τοῦ θεοῦ. Εἰς τὸν ἀρχικὸν διαμελισμὸν τοῦ σύμπαντος μεταξὺ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Κρόνου,

¹ Ἰλιάδ. Ι, 456.

² Ἰλιάδ. Ι, 569.

³ Ὁ Ἄδης τῶν Ἑλλήνων ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς θρησκείας τῶν πρώτων Ἀρίων; ὁ κ. Α. Maury (Relig. de la Grèce, Ι, σ. 94) ἀποκρίνεται καταφατικῶς. Κατ' αὐτὸν ὁ Ἄδης δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ ὁ ἄρρην τύπος βεδικῆς τινος θεότητος τῆς Ἀδίτι, ἥς τὸ ὄνομα ἀνευρίσκεται ἤττον ἔτι ἡλλοιωμένον ἐν τῇ καταχθονίᾳ θεῶ τῶν Λατίνων, Dis, ditis. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν βεβαίωσιν ταύτην ἄλλως ἢ ὡς ὑπόθεσιν; Πρῶτον κατὰ τὴν ὁμολο-

ὁ Αἰδης, λέγει ὁ Ὅμηρος, ἔλαθεν ὡς κτῆσιν αἰζόφον ἡρόεντα», τὸν κόλπῳ τῆς γῆς τὸν περικλείοντα τοὺς νεκρούς, ἐφ' ὧν ἄρχει¹. Εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ σκότους τοῦ κάτω κόσμου, ὡς ὁ ἀδελφὸς Ζεὺς εἶναι ὁ ἄρχων τοῦ φωτός τοῦ ἄνω κόσμου. Τὸ κύριον αὐτοῦ σύμβολον εἶναι ἡ κυνέη: σύμβολον τῆς βαθείας νυκτός, ἧς ἄρχει ὁ θεός. Ἡ κυνέη αὕτη τοῦ Ἄδου καθιστᾷ τῳόντι ἀοράτους τὰς φερούσας αὐτὴν θεότητες: ἡ Ἀθηνᾶ π. χ. ἐν τῇ Ε τῆς Ἰλιάδος:

δὴν Ἀἰδὸς κυνέην, μή μιν ἴδοι ὄθριμος Ἀρης²

Εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ nimbus, τοῦ φωτοβόλου στεφάνου τοῦ στέφοντος τὴν κεφαλὴν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν· εἶναι πυκνὸν κάλυμμα ἀδιαπέραστον ὑπὸ τοῦ φωτός, νεφελῶδες κάλυμμα ἀνάλογον πρὸς τὸ Nebelkappe τῶν δαιμόνων τῆς γερμανικῆς μυθολογίας³. Ὁ Ἄδης μένει ὄντως περιωρισμένος ἐν τῇ ὑπογείῳ τούτῳ κόσμῳ, καλυπτομένη ὑπὸ ἀκινήτων νεφῶν καὶ αἰωνίας ὁμίχλης. Ἀπαξ μόνον ἐξῆλθεν, ὅτε ἤρπασε τὴν Περσεφόνην· ἀλλ' ἡ εἰς τὸ φῶς ἐμφάνισις ἐπὶ στιγμὴν μόνον διήρκεσε. Τί θὰ ἐποίει ἐπὶ τῆς γῆς; Αἱ Κῆρες ἐκτελοῦσιν ἄνευ αὐτοῦ τὸ πένθιμον αὐτῶν ἔργον· αὐταὶ καταφέρουσι τὰ

γίαν περιφανοὺς ἰνδολόγου, τοῦ Max Müller, ἡ ἐτυμολογικὴ σημασία τῆς σανσκριτικῆς λέξεως Ἀδίτι εἶναι ἀμφίβολος. Ἄν παραδεχθῶμεν μετὰ τινων ἄλλων ὅτι ἡ ρίζα τῆς λέξεως διεγείρει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου ὄντος, ἡ ἔννοια τοῦ Ἄδου σχεδὸν δὲν διαφωτίζεται. Ὑπάρχει ἄλλως ἀνάλογια τις, ἔστω καὶ μεμακρυσμένη, μεταξύ τῆς ἰδέας τοῦ ἐλληνικοῦ Ἄδου πρὸς τὴν Βεδικὴν Ἀδίτι; Ἰδοὺ ὁ ὁρισμός, ὃν ποιητὴς τις τῶν Βεδῶν δίδει ἡμῖν περὶ τῆς θεότητος ταύτης. «Ἀδίτι εἶναι ὁ οὐρανός· Ἀδίτι εἶναι ὁ ἀήρ· Ἀδίτι εἶναι πατήρ, μήτηρ, υἱός· ἅπαντες οἱ θεοὶ εἶναι Ἀδίτι καὶ αἱ πέντε φυλαί. Ἀδίτι εἶναι ὁ γεννηθεὶς, Ἀδίτι εἶναι ὁ γεννηθισόμενος.» Ὅθεν ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ἴδωμεν ἀόριστόν τινα προσωποποίησιν τῆς φύσεως θεωρουμένης ἐν τῇ δημιουργικῇ αὐτῆς ἔργῳ, ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ θεότης τις ἐλληνικὴ, πρὸς ἣν δυνάμεθα νὰ σχετίσωμεν αὐτὴν ἀκριβῶς, εἶναι ἡ Ῥέα, ἡ Μεγάλῃ μήτηρ τῶν ἐλληνικῶν θεῶν, καὶ οὐχὶ ὁ Ἄδης. Καίτοι δὲ μεγάλη εἶναι ἡ σχέσις ἡ ἐνοῦσα τὰς λέξεις Ἀδίτι καὶ Ἄδης, πρέπει, νομίζω, νὰ παραιτηθῶμεν τοῦ νὰ παραγάγωμεν τὸ δεύτερον ἀπὸ τοῦ πρώτου, μὴ ἀρνούμενοι δὲ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ καταχθονίου θεοῦ τῶν Ἑλλήνων δύναται νὰ ἔχῃ ἀρχαιοτάτην καταγωγὴν, ὀφείλομεν ἐλλείψει ἀκριβῶν ἀποδείξεων περὶ αὐτοῦ, νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἀναζητήσωμεν τὴν ἐρμηνείαν.

¹ Ἰλιάδ. Ο, 188, 191.

² Ἰλιάδ. Ε, 844. Ἡσιόδ., Ἀσπ. Ἡρακλ., στ. 226.

³ Grimm, Deutsche Mythologie, 431.

θανατηφόρα κτυπήματα καὶ πέμπουσι τὰς ψυχὰς εἰς "Ἄδου δόμους· ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἑρμοῦ περιίπτανται εἰς τὰ σκότη μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ καταχθονίου βασιλείου. Τὰ ἐπίθετα τὰ ὑπαινισσόμενα τοὺς κέλητας τοῦ θεοῦ, τὸ ἄρμα, τὰς χρυσᾶς ἡνίας, δὲν σχετίζονται εἰμὴ

Εἰκ. 109. — "Ἄδης.

πρὸς τὸν μῦθον τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης. Διότι οὐ δέδοται τῷ "Ἄδει ἐκτελεῖν, ὡς οἱ ἄλλοι ὑπέρτεροι θεοί, ταχείας καὶ θαυμασίας πορείας ἐν τῷ διαστήματι. Κεκλεισμένος πάντοτε ἐν τῇ ζοφερᾷ αὐτοῦ διαμονῇ, εἶναι θεὸς τερατώδης, ὡς ἡ Γαῖα, θεὸς πελώριος (Εἰκ. 109), στυγνός, ἀμελίχος, ἀκαμπτος εἰς πᾶσαν ἰκεσίαν¹. Τὰ διάφορα ὀνόματα, τὰ διδόμενα αὐτῷ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἶναι χαρακτηριστικά. Εἶναι ὁ πολυδέγμων ἢ πολυδέκτης (μέγας πανδοκεύς), οὐ ὁ οἶκος εἶναι ἀνοιχτός εἰς πάντα προσερχόμενον, καὶ ἐν ᾧ πᾶς τις εὐρίσκει θέσιν· εἶναι ὁ

ἀμφιτρύων ὁ προεδρεύων αἰωνίου δείπνου². εἶναι ὁ «Ἀγεσίλαος» ἄρχων ἀπείρου στρατοῦ· εἶναι ὁ «Ζαχραῖος» ὁ μέγας κυνηγὸς ὁ πάντοτε βέβαιος περὶ τῆς λείας αὐτοῦ· εἶναι ὡσαύτως ὁ ποιμὴν ὁ ὁδηγῶν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ διὰ τῆς ῥάβδου,

βρόττα σώμαθ' ᾧ κατάγει κοίλαν ἐς ἀγυῖαν
θνασκόντων³

Ὁ καταχθόνιος οὗτος θεὸς ἔχει θρόνον ἀόρατον, ἐνθα παρακάθεται αὐτῷ ἡ Περσεφόνη. Οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾗτο ἡ πρώτη σημασία τῆς θεᾶς ταύτης, ἐν τῇ Ἰλιάδι μετέχει τοῦ φοβεροῦ χαρακτήρος τοῦ συζύγου αὐτῆς. Αἱ Ἑρινύες αἱ πλανώμεναι εἰς τὰ σκότη τῆς γῆς, ὑπείκουσιν αὐτῇ. Παρ' αὐτῇ κεῖται ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνης, φρίκην ἐμποιοῦσα τοῖς τε ἀνθρώποις καὶ τοῖς θεοῖς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐλθὼν, ὅπως ἐπικαλεσθῇ τοὺς νεκροὺς λέγει·

¹ Κατ' εὐφημισμὸν Κλύμενος καὶ Εὐβουλος (ὀρφικαὶ ποιήσεις).

² Ἰσοδαίτης.

³ Πινδ. Ὀλυμπ. Θ', 51

... ἐμὲ δὲ χλωρὸν δέος ἦρει,
μή μοι Γοργεῖνν κεφαλὴν δεινοῦ πελώρου
ἔξ Ἀΐδος πέμψειεν ἄγαυή Περσεφόνηα¹.

Κατὰ τινὰ ἀνάλογον ἰδέαν ὁ τάφος εἶναι ὁ νυμφικὸς θάλαμος τῆς θεᾶς τὸν τάφον λέγει ὁ Πίνδαρος :

... μελαντεῖχέα ... δόμον
Περσεφόνας ...²

Ἐὰν ἡ Περσεφόνη, ὅταν διαμένῃ παρὰ τῷ Ἄδει, εἶναι θεότης φοβερὰ, τοῦναντίον εἶναι, ὡς εἶδομεν, θεὰ ἡδεῖα καὶ εὐεργετικὴ τῷ ἀνθρώπῳ, ὅταν ἀνέρχεται ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς. Καὶ ὁ Ἄδης δὲν ἐμποιεῖ πάντοτε φόβον. Ἡ γῆ, ἣν κατοικεῖ, δὲν εἶναι μόνον φυλακὴ τῶν νεκρῶν, ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως πηγὴ τῶν καρπῶν τῶν τρεφόντων τὸν ἄνθρωπον. Ὅθεν ὁ Ἄδης ἐνομιζέτο ἐνίοτε θεὸς τῆς γεωργικῆς ἀφθονίας. Διὰ τοῦτο καλεῖται Πλούτων, ἥτοι διανομεὺς τοῦ πλούτου. Τὸ ὄνομα τοῦτο, οὗ ἡ ἀκριβὴς σημασία ἀπολεσθεῖσα συνεχύθη βραδύτερον πρὸς τὴν τοῦ Ἄδου, ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τραγικοῖς, καὶ προέρχεται ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς λατρείας τῆς Ἐλευσίνος, πειραθείσης νὰ διαλλάξῃ τὰς ἀρχαίας καὶ φοβερὰς ἐννοίας τῶν θεῶν τοῦ θανάτου πρὸς τὰς ἡδυτέρας ἰδέας τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων. Ὅθεν ὁ Πλούτων δὲν ἦτο εἰμὴ εὐφημισμὸς τοῦ Ἄδου³. Ἀλλ' ἐὰν ἡ λέξις αὕτη εἶναι μεταγενεστέρα, ἡ ὑπ' αὐτῆς ἐκφραζομένη ἰδέα ἦτο ἀρχαία ἐν ταῖς δημώδεσι δοξασίαις. Ἡ ἰδέα αὕτη ἀπαντᾷ ἡδὴ ἐν τοῖς Ἑργοῖς καὶ Ἡμέραις, ὅπου ὁ Ἡσίοδος συνιστᾷ τοῖς Βοιωτοῖς καλλιεργηταῖς :

Εὖχεσθαι δὲ Διὶ χθονίῳ, Δημήτερί θ' ἀγνῇ,
ἐκτελέα βρίθειν Δημήτερος ἱερὸν ἀκτὴν,
ἀρχόμενος ταπρῶτ' ἀρότου ...⁴.

Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐξέφραζε καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅτε ἔλεγε περὶ τῆς γῆς ὅτι ἦτο α' Αἰδωνεὺς τροφός». Καὶ πλεῖστα ἀρχαῖα μνημεῖα δεικνύουσιν ἡμῖν τὸν Πλούτωνα καθήμενον παρὰ τῇ Περσεφόνῃ, ἔχοντα ἐν χερσὶ κέρας ἀφθονίας, ἢ χειριζόμενον μετὰ τῆς Δήμητρος τὸν λί-

¹ Ὀδυσ. Δ, 632.

² Πινδ. Ὀλυμπ. ΙΔ', 20.

³ Τὴν παρατήρησιν ταύτην λαμβάνομεν παρὰ τοῦ Preller (Griech. Mythol., I, σ. 624).

⁴ Ἑργ. καὶ Ἡμέρ. στ. 465 καὶ ἐφ.

γον και ἄλλα ἀγροτικά ἐργαλεῖα¹. Ὅθεν ὁ Ἄδης, ὁ φοβερός θεός, συνεχέετο ἐκουσίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰς ἄλλας θεότητας τῆς γῆς τὰς φερούσας τῷ ἀνθρώπῳ πλοῦτον καὶ χαρὰν· ἡ ζοφερά σκέψις τοῦ θανάτου ἐξηλείφετο πρὸ τῶν τερπνῶν τούτων εἰκόνων.

Ἡ μεταμόρφωσις αὕτη τῆς ἀρχικῆς ἐννοίας τοῦ καταχθονίου θεοῦ δὲν ὑπερίσχυσε ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, διότι συχνότερον τὸ ὄνομα Ἄδης διεγείρει τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου. Παρ' Ἑλλήσι θνήσκειν ἦτο εἰσέρχεσθαι ἢ κατέρχεσθαι εἰς Ἄδου· ὁ οἶκος δὲ αὐτοῦ, κατὰ τὴν Ἰλιάδα, εἶναι κεκρυμμένος ἐν τῷ κόλπῳ τῆς γῆς· κατὰ δὲ τὴν Ὀδύσειαν ἐκτείνεται μέχρι τῶν τελευταίων ὀρίων τοῦ ὁρατοῦ κόσμου καὶ τοῦ ποταμοῦ Ὠκεανοῦ, πέραν τοῦ τόπου, ἔνθα δυεὶ ὁ ἥλιος. Ἐν ταῖς δύο ταύταις διαφόροις παραδόσεσιν ἐνυπάρχει ἰδέα τις κοινή· ἡ τῆς σκοτίας τῆς περικαλυπτούσης τὴν διαμονὴν τῶν νεκρῶν, εἴτε πρόκειται περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ σκότους τῆς γῆς, εἴτε περὶ τῆς νυκτὸς τῆς βαρυνούσης ἐπὶ κόσμου μὴ φωτιζομένου ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Μία μόνη ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν, ὅτι ἡ παράδοσις τῆς Ἰλιάδος ἦτο δημοτικωτέρα ἐφ' ὅσον διετηρεῖτο τὸ Ἑλληνικόν, ἐν ᾧ ἡ ἐπικὴ παράδοσις ὑπερωκεανείου ἄδου, κειμένου πρὸς δυσμὰς τοῦ σύμπαντος, φαίνεται ἐξαλειφθεῖσα σὺν τῷ χρόνῳ. Ἐξετάσωμεν ἐν πρώτοις τὴν τελευταίαν ἰδέαν.

ἀλλ' ὅπότ' ἄν δῇ νηὶ δι' Ὠκεανοῖα περήσῃς,
 ἔνθ' ἀκτὴ τε λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης,
 μακραί τ' αἰγίροι καὶ ἰτέαι ὠλεσικάρποι,
 νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' Ὠκεανῷ βαθυδίνῃ,
 αὐτὸς δ' εἰς Αἴδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα²,

λέγει ἡ Κίρκη πρὸς τὸν Ὀδυσσεά. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα σημεῖα εἰκονίζουσιν ἤδη τὴν χώραν τῶν νεκρῶν μετὰ τῆς θλιβεραῆς αὐτῆς βλαστήσεως, τῶν ἀγόνων δένδρων, ἐφ' ὧν οὔτε ἄνθη οὔτε καρποὶ φύονται, τοῦ ἀγνώμονος ἐδάφους, ἐν ᾧ ἀσφοδέλων μόνον λειμῶνες θάλλουσιν. Ὁ ἀσφόδελος ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν φυτὸν τῶν νεκρῶν· φυτὸν κακόν, συχνάκις ἀπαντῶν ἐγγὺς τῶν τάφων ἐν Ἑλλάδι, ἀρεσκόμενον εἰς τὰς πετρώδεις καὶ ἀκαλλιεργήτους γαίας, καὶ οὐ τὸ ἄνθος, κάτωχρον, ἀνακαλεῖ τὸν ἕνεκα τοῦ θανάτου ὠχρίωντα κόσμον.

¹ Monuments de l'Institut archéologique, V, 49. Welcker, Alte Denkmäler, III, 305.

² Ὀδύς. Κ, 508 καὶ ἐφ.

Ἡ ἀνωφελὲς αὕτη βλάβησις εἶναι ἢ τῶν χωρῶν, ἐν αἷς πᾶσα ἀνθρωπίνη ζωὴ κατέπαυσεν.

Ἄλλ' ὁ Ὅμηρος λέγει ὅτι εἰς τὰ τελευταῖα ὄρια τοῦ Ὀκεανοῦ :

... Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
 ἥερί καὶ νεφέλη κεκαλυμμένοι· οὐδὲ ποτ' αὐτοὺς
 Ἡέλιος Φαέθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν,
 οὐθ' ὁπότ' ἂν στείχῃσι πρὸς οὐρανὸν ἀστερόεντα,
 οὐθ' ὅτ' ἂν ἄψ ἐπὶ γαῖαν ἅπ' οὐρανόθεν προτράπηται,
 ἀλλ' ἐπὶ νύξ ὅλοη τέταται δειλοῖσι βροτοῖσιν¹

Ὁ λαὸς οὗτος τῶν Κιμμερίων, οὗ σοφοὶ τινες ἐζήτησαν νὰ ὀρίσωσι τὴν γεωγραφικὴν θέσιν², δὲν εἶχεν εἰμὴ μυθικὴν ὑπαρξιν, ὡς ὁ τῶν Φαιάκων καὶ τῶν Κυκλώπων. Ἐν τῇ Νεκυίᾳ τῆς Ὀδυσσεΐας φαίνεται ὡς ἀπλὴ εἰκὼν τοῦ λαοῦ τούτου τῶν σκιῶν τῶν περιπταμένων ἐν τῇ κόλπῃ τῆς νυκτός. Ἐν τῇ Ω, ὅτε ὁ Ἑρμῆς ὁδηγεῖ εἰς τὸ Ἑρεβος τὰς ψυχὰς τῶν μνηστήρων, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸν ἀσφοδελὸν λειμῶνα, ὃν θὰ κατοικήσωσι, διαβαίνει μετ' αὐτῶν α' Ὀκεανοῦ τε ῥοὰς καὶ Λευκάδα πέτρην», εἰκόνα τῶν λευκῶν ὀστέων τῶν νεκρῶν, α' Ἡελίοιο πύλας καὶ δῆμον Ὀνειρών»³. Ἡ ὑπαρξίς τῶν Κιμμερίων δὲν εἶναι πραγματικωτέρα τοῦ τελευταίου τούτου λαοῦ. Ἡ χώρα αὕτη τῶν νεκρῶν, ἣν ὁ Ὅμηρος θέτει πολὺ πρὸς δυσμὰς, ἐπιστεύετο ἀπλούστατα γῇ στυγνῇ, ἄγονος, ἐν τῇ σκοτίᾳ πάντοτε βεβυθισμένη. Ἡ γε-νικωτέρα παράδοσις, ἢ τῆς Ἰλιάδος, ἀντὶ νὰ μεταγάγῃ τὸν Ἄδην εἰς τὰς ἀπωτάτας ταύτας χώρας, προσεγγίζει τὸν ἀνάντιον αὐτὸν πρὸς τὴν διαμονὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ἄδης κατοικεῖ εἰς τὰ βάθη τῆς κατοικουμένης γῆς, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας δὲ ταύτης εὕρηνται αἱ εἰς αὐτὸν ἄγουσαι ὁδοί. Ἐπὶ τοῦ Ταινάρου, ὑπῆρχε λελαξευμένη ἐν τῷ βράχῳ ὑπόγειός τις ὁπή, ὑπὸ τοῦ Πινδάρου καλουμένη α' Δίδα στόμα»⁴. δι'

¹ Ὀδύσ. Λ, 14 καὶ ἐφ.

² Ὁ κ. Ch. E. Ruelle, ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ διατριβῇ les Cimmeriens d'Homère (Revue de l'Orient, 1858—59) παραδέχεται (σ. 49), ὅτι ὁ λαὸς τῶν Κιμμερίων οὐδὲν ἔχει τὸ πραγματικόν, ἀλλ' ὅμως ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ χώρα εἰς ἣν ὁ ποιητὴς προσορμίζει τὸν Ὀδυσσεῆα εἶναι τὰ περὶ τὴν Κύμην, ἢ χώρα τῶν Ἀβερῶν. Ἄλλ' εἰ καὶ μέγα εἶναι τὸ κῦρος τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων σχολιαστῶν, ἐφ' ὧν στηρίζεται ὁ κ. Ruelle, νομίζομεν τὴν ὁμηρικὴν γεωγραφίαν λίαν ἀβεβαίαν, ὅπως παραδεχθῶμεν τὴν λύσιν ταύτην.

³ Ὀδύσ. Ω, 11.

⁴ Πινδ. Πυθ., Δ', 44. Πausan. Γ', 25, 4 5.

αὐτῆς δ' ἔλεγον, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἀνήγαγε «τοῦ Ἄδου τὸν κύνα».

Ἡ πόλις τῆς Ἑρμιόνης ἐν Ἀργολίδι, ἡ ἰδίαν ὅλως λατρεῖαν εἰς τὰς θεότητας τοῦ κάτω κόσμου ἀποδίδουσα, ἐκαυχᾶτο ὡς κατέχουσα τὴν εὐθυτάτην ὁδὸν τὴν φέρουσιν πρὸς τὸν Ἄδην· ἦτο χάσμα γῆς φέρον πρὸς θριγκὸν ἀφιερωμένον τῷ Πλούτῳ¹. Ἐκάστη δὲ κώμη τῆς Ἑλλάδος εἶχε τὴν εἰς τὸν καταχθόνιον κόσμον εἴσοδον αὐτῆς· ἐν Κολωνῷ, ἐν τῷ ἄλλει τῶν Εὐμενίδων, ὅπου ἐξαφανίζεται ὁ γέρον Οἰδίπους, ἐν Τροιζίνι, Κορωνεῖα, Θεσπρωτίδι, ἐπὶ τῶν ὄχθων τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀχέρωντος σχηματιζομένων ἐλῶν, καὶ ἄλλοι πολλοί. Τὴν ἰδέαν ταύτην ἐνέπνευσε τοῖς Ἕλλησιν ἡ θεὰ τῶν ἐν ταῖς κλιτύσι τῶν ὀρέων αὐτῶν ὀρυσσομένων σπηλαίων, τῶν βαθέων ὀρυγμάτων τοῦ ἀνατετραμμένου ἐδάφους αὐτῶν, τῶν βόθρων, ἐν οἷς ἐβυθίζοντο τὰ ὕδατα ποταμῶν· μυστηριώδεις συγχοινωνίαι τοῦ κόσμου τῶν ζώντων μετὰ τοῦ τῶν νεκρῶν. Ἡ ἰδέα τοῦ ὑπογείου ἄδου, πτωχὴ τὸ πρῶτον, ἀνεπτύχθη ἕνεκα τῶν ποιητικῶν μύθων τῶν ἡρώων, οὓς ἡ τόλμη ὠδήγησε μέχρι τοῦ κράτους τοῦ Ἄδου καὶ τῆς Περσεφόνης· ὁ Ἡρακλῆς ἀπέσπασε τὸν Κέρβερον τῆς καταχθονίου εἰσόδου, ὁ δ' Ὀρφεὺς ἠθέλησε νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ φῶς τὴν σύζυγον Εὐρυδίκην. Ἄλλοι πάλιν, ὡς ὁ Ὀδυσσεύς, χωρὶς νὰ διεισδύσῃ μέχρι τῆς κατοικίας τῶν ὑπογείων θεοτήτων, ἐπεκαλέσθη τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν, μεθ' ὧν συνωμίλησεν.

Ἡ ἡρώϊκὴ πόησις μετέηνεγκε τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν εἰς τὸν βαθὺν τοῦτον κόσμον τοῦ θανάτου, ὃν περιέγραφε θαυμασίως καὶ ἀκριβέστατα.

Αἱ πρῶται ἐνδείξεις τῶν καταχθονίων τούτων περιγραφῶν ἀπαντῶσιν ἐν Ἰλιάδι. Ἐν τῇ Υ', ὅτε οἱ θεοὶ κατέρχονται τοῦ Ὀλύμπου, ὅπως συμμετάσχωσι τῆς πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Τροίας συγκροτηθείσης μάχης, ἡ βροντὴ τοῦ Διὸς ἀντηχεῖ ἐπὶ τῶν οὐρανίων ὑψῶν, ὁ δὲ Ποσειδῶν σείει τὴν γῆν, ἥς τὰ βάθη κατοικεῖ ὁ Ἄδης.

Ὁ θεὸς τῶν νεκρῶν ταρασσεται ἐκ τοῦ ἀνυποφόρου τούτου κρότου·

ἔδδισεν δ' ὑπένερθεν ἄναξ ἐνέρων Ἀιδωνεύς,
δαίσας δ' ἐκ θρόνου ἄλτο καὶ ἱαχε, μὴ οἱ ὑπερθεν
γαῖαν ἀναρρήξειε Ποσειδάων ἐνοσίχθων,
οἰκία δὲ θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισι φανείη
σμερδαλέ' εὐρώεντα, τάτε στυγέουσι θεοὶ περ¹.

¹ Πaus. Β', 35, 4—11. Στράβ. Η', σ. 363 α.

² Ἰλιάδ. Υ', σ. 64 καὶ ἐφ.

Ἡ ὑπόγειος αὕτη κατοικία τοῦ Ἄδου παρίστατο ὡς παμμεγέθους φυλακή, ἥς αἱ μεγάλαι πύλαι, πάντοτε ἀνοικταὶ διὰ τὸ συνωστιζόμενον πλῆθος, διαμένουσιν ἄδυσωπῆτως κεκλεισμέναι διὰ τοὺς ἅπαξ εἰσελθόντας. Ἡ ἰδέα τῆς αἰωνίου καθεύξεως τοῦ θανάτου ἐξεφράζετο εἰσέτι διὰ τοῦ Κερβέρου, τοῦ κυνὸς φύλακος τοῦ ἐπαγρυπνοῦντος ἀπαύστως ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἄδου. Ὁ Κέρβερος, οὗ τὸ ὄνομα ταυτίζεται πρὸς τὴν σανσκριτικὴν λέξιν Σαρβαρί, σημαίνουσαν τὴν ἀνύκτα», ἦτο προσωποποίησις τῆς συνοδευούσης τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου σκοτίας, ὡς ὁ κύων Ὁρθρος (ὁ Βρίτρα τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας) ἐξέφραζε τὴν πρωϊνὴν σκοτίαν πρὸ τῶν πρώτων φωτεινῶν ἀκτίνων¹. Ὁ νυκτερινὸς οὗτος κύων ἦτο φοβερόν καὶ ἄπιστον ζῷον.

..... ἐς μὲν ἰόντας
σαίνει ἡμῶς οὐρῇ τε καὶ οὐασιν ἄμφοτέροισιν,
ἐξελθεῖν δ' οὐκ αὐτίς ἐξ ἄλλιν, ἀλλὰ δοκεύων
ἐσθίει ὃν κε λάβῃσι πυλέων ἔκτοσθεν ἰόντα²

Τὰ μνημεῖα εἰκονίζουσι συνήθως τὸν Κέρβερον ὡς ποιμενικὸν κύνα δάκνοντα καὶ ὠρύόμενον (*Εἰκ.* 110), ἐξ ἐκεῖνων οὖς οἱ περιηγηταὶ δυσαρέστως συναντῶσι συχνάκις ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς Ἑλλάδος. Ὅπως καταστήσωσι φοβερωτέραν τὴν ἀγριότητα αὐτοῦ, ἐνόμιζον αὐτὸν ἔχοντα τρεῖς κεφαλὰς· συχνάκις ἔχει οὐρὰν ὄφως.

Κατ' ἄλλην ἔννοιαν ἡ χώρα τῶν νεκρῶν χωρίζεται τῆς τῶν ζώντων διὰ ποταμῶν, περιοριζόντων καὶ συσφιγόντων ὅλως αὐτὴν διὰ τῶν ἐλιγμῶν αὐτῶν. Ἰσως τὸ θέαμα τῶν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀναβλυζόντων ὑδάτων, ἡ κοινὴ αὐτῶν πηγὴ, ἐνέπνευσε τοῖς Ἕλλησι τὸ ἀόριστον προαίσθημα γεγονότος, ὅπερ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ὥρισεν, ἥτοι τὸ τῆς ὑπάρξεως εἰς διάφορα βᾶθη εὐρέων ὑπογείων καταρρακτῶν. Ἰσως ὡσαύτως βλέποντες ῥύακα αἰφνιδίως καταδύνοντα ἐντὸς τῆς γῆς ἐπίστευον, ὅτι ἐπότιζε τὸ καταχθόνιον βασίλειον. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐκφράζει τὸν μῦθον τῆς Στυγός. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ἡ Στυξ εἶναι ὁ μόνος καταχθόνιος ποταμός, οὗ τὸ ὄνομα ἀναφέρεται ποταμὸς φοβερός μετέχων τῆς δεινῆς ἰσχύος τῶν θεοτήτων τοῦ κάτω κόσμου, οὗ εἰς τὸ ὅ-

¹ Περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ Κερβέρου καὶ τοῦ Σαρβαρί, βλ. ἄρθρον τι τοῦ κ. Max-Müller ἐν τῷ Transactions of the Philological Society, Ἀπρίλ. 1848. Nouvelles leçons sur la science du langage, t. II, s. 224 γαλ. μεταφρ.

² Θεογον., 344, 769 καὶ ἐφ.

νομα καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ ὀμνύουσι τρέμοντες. Ἡ Ἥρα ὀμνύουσα ἐπισήμως φωνεῖ·

Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρύς ὑπερθεν
καὶ τὸ κατειδόμενον Στυγὸς ὕδωρ¹

Ὁ δὲ ποιητὴς τῆς Θεογονίας μετὰ δέους ὀμιλεῖ διὰ τό :

. πολυώνυμον ὕδωρ,
ψυχρόν, ὃ τ' ἐκ πέτρης καταλείβεται ἡλιβάτοιο,
ὑψηλῆς· πολλὸν δέ θ' ὑπὸ χθονὸς εὐρυοδείης
ἐξ ἱεροῦ ποταμοῦ ῥέει διὰ νύκτα μέλαιναν.²

Εἶκ 110. — Κέρβερος καὶ Πλούτων.

Αἱ περιγραφαὶ αὗται δὲν εἶναι ἀποκυήματα τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας· φαίνεται, ὡς παρατηρεῖ ὁ Πausanias³, ὅτι ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ὅμηρος εἶχον ἐν ὅψει τὴν Στύγα, ὅτε συνέθετον τὰ ἔπη ταῦτα. Ἡ γενικὴ παράδοσις τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος ἀπὸ τοῦ Ἡσίουδου μέχρι τοῦ Πausaniου ἔθετε τὴν Στύγα ἐν τινι τῶν ἀγριωτάτων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἐπὶ τῆς κλιτύος τῶν Ἀροανίων ὀλίγον μακρὰν τῆς Νωνάκριδος. Τὴν σήμερον ἔτι ὁ σκυθρωπός, πένθιμος, ἀληθῶς καταχθόνιος χαράκτῆρ τοῦ περιβάλλοντος τὴν Στύγα τοπεῖου, εἶναι ἱκανὸς νὰ καταδείξῃ τὸ φοβερὸν καὶ μυστηριῶδες αἶσθημα, ὑφ' οὗ κατελαμβάνοντο οἱ ἀρχαῖοι τῆς Ἀρκαδίας κάτοικοι ἐπὶ τῷ θεάματι τούτῳ. Φαντάσθητε

στενὴν φάραγγα ὄρους, περικλειομένου ἐν μέσῳ ὀγκωδῶν βράχων, ὧν τὰ πελιδνὰ χρώματα δὲν δύνανται νὰ συγκριθῶσιν εἰμὴ πρὸς τὰ τῶν κρατῆρων τῶν ἡφαιστειῶν· οὐδεὶς κλάδος δένδρου, οὐδαμοῦ χλόη ἐν

¹ Ἰλιάδ. Ο, 36. Θ, 369.

² Θεογον., 785 καὶ ἐφ. 777.

³ Πaus. Η', 18, 2. Ἡρόδ. ΣΤ', 74.

τῇ πενήλμῳ ταύτῃ χαράδρᾳ. Αἶφνης ἡ φάραγξ κλείεται, καὶ βλέπει τις ἔναντι ἄπειρον ἐπισώρευσιν, κατάρροϊαν τοῦ ὕρου, ἀληθὲς χάος. Ἄνωθεν, εἰς τὴν ὑψηλοτάτην κορυφὴν, πηγὴ ὕδατος μελανοῦ ὀλισθαίνει κατὰ μῆκος τοίχου τινὸς καθέτου ἐξ ἐρυθροῦ γρανίτου, αἶφνης βυθιζομένου ὑπὸ τὴν χιόνα ἢ ὑπὸ τὸν βράχον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους. Ποῦ μετέβαινε τὸ ὕδωρ τούτου; Ποῦ διηύθυνε τὴν ὑπόγειον πορείαν αὐτοῦ; Τοῦτο ἦτο τὸ μυστήριον τὸ ἐκπλήξαν ἀναμφιβόλως τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς χώρας. Ἐπτοημένοι ἐκ τοῦ θαύματος τῆς ἐρήμου ταύτης φύσεως ἐνόμισαν, ὅτι τὸ ὕδωρ τῆς Στυγὸς εἰσέδουε μέχρι τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς, καὶ ἐπότηζε τὰ καταχθόνιον βασίλειον. Αἱ ἐντυπώσεις, αἳ ἡσθάνθησαν, ἀνεκώθησαν ὑπὸ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν, ὧν ὁ φόβος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Στύγα, νέους ἔπλαττε μύθους. Οὐδὲν ζωῆς μετέχον, ἔλεγον, ἄνθρωπος ἢ ζῷον, ἡδύνατο νὰ πῇ ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου καὶ νὰ μὴ ἀποθάνῃ. Ἀπέδιδον δὲ αὐτῷ ἰδιότητας διαβρωτικὰς, ὧν στερεῖται σήμερον ἡ ὕαλος, ὁ κρύσταλλος, τὰ πῆλινα ἀγγεῖα βυθιζόμενα ἀμέσως ἐθραύοντο· προσέβαλλε καὶ τὰ μέταλλα: τὸν σίδηρον, τὸν χαλκόν, τὸν ἄργυρον, τὸ ἤλεκτρον, καὶ αὐτὸν ἔτι τὸν χρυσόν¹. Τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο ὕδωρ ἦτο ἀληθῶς διὰ τοὺς Ἀρκάδας ποταμὸς θανάτου· ἡ παράδοσις αὕτη διεσώθη ἐν Ἑλλάδι ἐκ τῆς εἰδωλολατρείας· διότι σήμερον ἔτι ἡ Στύξ, ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μαῦρο Νερό*, ἐμπνέει δεισιδαίμονα τρόμον εἰς τοὺς κατοίκους τῆς χώρας.

Τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων καταχθονίων ποταμῶν, ἀγνώστων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἰλιάδος, ἀπαντῶσι κατὰ πρῶτον ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ὅτε ἡ Κίρκη λέγει εἰς τὸν Ὀδυσσεά·

ἐνθα μὲν εἰς Ἀχέροντα Πυριφλεγέθων τε ρέουσιν
Κώκυτός θ', ὅς δ' ἡ Στυγὸς ὕδατος ἐστὶν ἀπορρώξ².

Ὁ Ἀχέρων κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους κατέστη ὁ κυριώτατος ποταμὸς τοῦ κάτω κόσμου, τοῦ τὸ ὄνομα μόνον ἦν ἱκανὸν νὰ ἐκφράσῃ τὸν Ἄδην καὶ τὰς φρίκας αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐν ἀρχῇ δὲν ἦτο ποταμὸς φανταστικός. Ὁ Ἀχέρων ἦτο χειμαρρὸς κατερχόμενος ἐκ τῶν ὀρέων τῆς Θεσπρωτίδος, ὅστις πρὶν ἐκβάλλῃ εἰς τὴν θάλασσαν ἔναντι τῶν Παξῶν σχηματίζει λίμνην τινά, τὴν Ἀχερουσίαν. Αἱ λιμῶδεις ἀναθυμιάσεις τῶν ἐλῶν τούτων καὶ τὸ ζοφερὸν τῶν ὑδάτων αὐτῶν χρῶμα,

¹ Πausan. H', 18, 4.

² Ὀδυσ. K, 512.

ἐγένετο αἰτία ἐγχωρίων τινῶν περὶ τοῦ "Ἄδου παραδόσεων, αἷς ἐχρή-
σατο ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας, ὅτε μετεμόρφωσε τὸν ποταμὸν τῆς
Θεσπρωτικῆς εἰς ποταμὸν τοῦ "Ἄδου¹. Ἡ ἀνάμνησις τῶν δημῶδων
τούτων δοξασίῶν δὲν ἐξηλείφθη ἐντελῶς. Ὁ καταχθόνιος θεὸς Αἰδω-
κεύς, οὗ τὸ κράτος συνεκοινώνει μετὰ τῶν ὑδάτων τοῦ Ἀχέροντος,
κατέστη χριστιανὸς ἅγιος, ὁ Ἅγιος Δονάτος (Ἀιδονάτος), περὶ οὗ ὁ
μῦθος διηγεῖται τὴν πάλιν κατὰ φαντασιώδους δράκοντος, καὶ εἰς ὃν
πλείσται ἐκκλησίαι εἶναι ἀφιερωμέναι². Τοῦ Πυριφλεγέθοντος δὲ
(χειμάρρου πυρός) καὶ τοῦ Κωκυτοῦ (ποταμοῦ στεναγμῶν) τὰ ὄντο-
ματα ἱκανῶς ἀποδεικνύουσιν, ὅτι δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ σύμβολα τῶν δει-
νῶν τῶν ἐν Ἀδῷ κεκλεισμένων ψυχῶν.

Ὅπως εἰσδύσωσιν εἰς τὴν τελευταίαν αὐτῶν κατοικίαν αἱ ψυχαί,
ᾧφειλον νὰ διέλθωσι τοὺς ποταμοὺς τούτους τοὺς χωρίζοντας αὐτοὺς
ἀπὸ τοῦ κόσμου, ὃν ἐγκαταλείπουσιν. Ἄλλ' ἐὰν κατὰ τοὺς χρόνους
τοῦ Ὀμήρου ἢ τοῦ Ἡσιόδου ἐξετέλουν μόναι ἢ ὑπὸ τὴν ὁδήγίαν τοῦ
Ἑρμοῦ τὴν μεγίστην ταύτην πορείαν, δὲν συνέβαινε τὸ αὐτὸ καὶ
κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἡ πρὸς τοὺς ποταμοὺς τοῦ Ἀδῷ
πίστις ὑπηγόρευσε τότε τοῖς Ἑλλήσι τὴν ἰδέαν καταχθονίου τινὸς
πορθμέως, ἀπαύστως ἀσχολουμένου περὶ τὴν μεταφορὰν τῶν σκιῶν
τῶν νεκρῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἑτέραν ὄχθην. Ὁ πορθμεὺς οὗτος,
εἶναι ὁ Χάρων³, ὃν ὁ Πολύγνωτος εἰκόνισεν ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς
λέσχης τῶν Δελφῶν, ὡς γέροντα διαπερῶντα τὸν καταχθόνιον πο-
ταμὸν μετὰ τῶν σκιῶν τοῦ ἐφήβου Τέλλιος καὶ τῆς παρθένου Κλεο-
βοίας⁴. Ὁ Χάρων διευθύνει αὐτὸς διὰ τῶν βορβορωδῶν καὶ ἑλωδῶν
ὑδάτων τοῦ Ἀδῷ τὸ ἀκάτιον, ἐν ᾧ παραλαμβάνει τοὺς πληρώνοντας
αὐτῷ τὰ πορθμεῖα, τὸν ὁβολόν, ὃν ἡ τῶν ζώντων εὐσέβεια ἔθετο εἰς

¹ Διὰ τοὺς Ἑλληνας ὁ Ἀχέρων, ὃν παρήγον ἐκ τοῦ ἄχος, ἐσήμαινε «πο-
ταμὸν λύπης». Ἄλλ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη εἶναι ἀμφίβολος.

² Βλ. τὴν ἀξιόλογον πραγματείαν τοῦ κ. Mezières, *De fluminibus infero-
rum*. Paris, 1853.

³ Ὁ Διόδωρος (Α', 92, 2, 96, 8) διατείνεται, ὅτι τὸ ὄνομα Χάρων καὶ ἡ
πίστις εἰς τὸ καταχθόνιον αὐτοῦ ἔργον προήρχοντο ἐξ Αἰγύπτου· βεβαίως οὐλί-
γον πιθανή, διότι ὁ Ἡρόδοτος θὰ ἐμνημόνευε τὴν σχέσιν ταύτην. Χάρων εἶναι
ἀναμφιβόλως εὐφημισμὸς (χαίρω).

⁴ Πaus., I', 28, 2. Ἐν τινι χωρίῳ τοῦ Αἰσχύλου (Ἐπτ. ἐπὶ Θήβας, 854,
860) τὸ ὄνομα Χάρων ἴσως ὑπονοεῖται. Ἐπὶ τοῦ Ἀριστοφάνους (Βάτρ., 180,
Λυσιστρ., 606) ἡ πρὸς τὸν Χάρωνα πίστις ἦτο δημώδης πρὸ πολλοῦ.

τὸ στόμα τῶν νεκρῶν, ὡς ἐτίθεντο ἐν τῷ τάφῳ. Σκληρὸς καὶ δύστροπος ὁ Χάρων εἶναι εἰκὼν τοῦ θανάτου καὶ τῶν σκληροτήτων αὐτοῦ.

Ἡ ζοφερά τῶν Ἑτρούσκων φαντασία παρίστα αὐτόν ὡς δῆμιον ὑπηρετοῦντα τὰς καταχθονίους δυνάμεις, σφαγέα, ὅστις ὀπλισμένος διὰ μεγάλης σφύρας, συμμίσγνυται μετὰ τοῦ Ἄρεως εἰς τὸν θόρυβον τῶν μαχῶν, ὅπου θλίβει καὶ φονεύει. Τοῦναντίον ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν μνημείων ὁ τύπος τοῦ Χάρωνος οὐδὲν ἔχει τὸ δυσειδὲς καὶ τὸ ἀπεχθές¹. Ὁ δαίμων οὗτος τοῦ θανάτου ζῇ ἔτι ἐν ταῖς δημώδεσι παραδόσεσιν εἶναι ὁ Χάρος ἢ Χάροντας περὶ οὗ συχνάκις ἀναφέρουσι τὰ ἐλληνικὰ ἄσματα, τὸ μαῦρον πτηνὸν τὸ ἐπιπύπτον κατὰ τῆς λείας αὐτοῦ, ὁ πτερωτὸς ἱππεὺς ὁ προσδένων τὰ θύματα εἰς τὸ σφαίρωμα τοῦ ἐφιππίου καὶ σύρων αὐτά, διὰ μέσου τοῦ αἰθέρος, εἰ καὶ ἀνθίστανται καὶ κραυγάζουσιν, εἰς τὰ καταχθόνια δώματα.

Οὐχ ἦτον φοβερά εἰκὼν ἦτο καὶ ἡ ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς Λέσχης τῶν Δελφῶν ὁρωμένη. Ὁ Πολύγνωτος ἐτόλμησε νὰ εἰκονίσῃ τὸν θάνατον ὑπὸ τὴν φρικωδεστάτην αὐτοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον ὄψιν· ἐξωγράφησεν αὐτόν ὡς δαίμονα διαθιθρόσκοντα τὰς ἀνθρωπίνας σάρκας καὶ μόνον τὰ ὅσῃ καταλείποντα. Ὁ δαίμων οὗτος, λέγει ὁ Πausanias, «κυανοῦ τὴν χροάν μεταξὺ ἐστὶ καὶ μέλανος, ὅποیان καὶ τῶν μυιῶν αἱ πρὸς τὰ κρέα εἰσὶ προσιζάνουσαι, τοὺς δὲ ὀδόντας φαίνει, καθεζομένη δὲ ὑπέστρωται οἱ δέρμα γυπός»². Οὐδὲν περιπλέον ἐφεῦρον οἱ χριστιανοὶ καλλιτέχναι τοῦ μεσαίωνος. Μόνη ἄλλως ἡ φαντασία τοῦ Πολυγνώτου ἔδωκε ζωὴν εἰς τὸν δαίμονα τοῦτον Εὐρύνομον, οὗ τὸ ὄνομα ἦτο ἄγνωστον εἰς τοὺς ἐπικοὺς ποιητάς, τοὺς πρότερον μεταφέροντας τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς κόλπους τῶν καταχθονίων τρώμων.

Τῷ ὄντι ἐν τῇ ἐποποιίᾳ οἱ δαίμονες τοῦ θανάτου, ἀνάλογοι πρὸς τὸν Εὐρύνομον τοῦ Πολυγνώτου, εἶναι αἱ Κῆρες, θεότητες μέλαιναι, κόραι τῆς Νυκτός³, παρθέναι πτερωταί, φέρουσαι ἐνδύματα ἐρυθρὰ ἐξ αἵματος, ἀληθεῖς βρυκόλακες, ὡς αἱ Βαλκυρίαι τῆς Σκανδιναυϊκῆς μυθολογίας, ῥιπτόμεναι ἐπὶ τῶν πεδίων τῶν μαχῶν καὶ ἀγρεύουσαι τοὺς θνήσκοντας καὶ τοὺς τετρωμένους. Ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἡρακλέους παρίστανται ἐκτελοῦσαι τὸ φοβερὸν ἔργον αὐτῶν :

¹ Βλ. τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ κ. E. Pottier, *Léclythes blancs attiques à representations funéraires* (Thorin, 1883. σ. 34—38, 43—49 καὶ ἐφ.).

² Pausan., I', 28, 7.

³ Ἡσιόδ., Θεογον., στ. 211.

Κῆρες κυάνεαι, λευκοὺς ἀραβεῦσαι ὀδόντας,
 δεινωποὶ βλοσυροὶ τε, δαφρινοὶ τ' ἄπλητοὶ τε
 δῆριν ἔχον περὶ πιπτόντων· πᾶσαι δ' ἄρ' ἔεντο
 αἷμα μέλαν πιεῖν· ὃν δὲ πρῶτόν γε μεμάρποι
 κείμενον ἢ πίπτοντα νεούτατον, ἀμφὶ μὲν αὐτῷ
 βάλλ' ὄνυχας μεγάλους, ψυχὴ δ' Ἀϊδὸς δε κατῆεν
 Τάρταρον ἐς κρυόνθ'. αἱ δὲ φρένας εὖτ' ἄρῃσαντο
 αἵματος ἀνδρομέου, τὸν μὲν ῥίπτασκον ὀπίσσω,
 ἅψ δ' ὄμαδον καὶ μῶλον ἐθύνεον αὐτὶς ἰοῦσαι¹.

Πλὴν τῶν ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν Κηρῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι, ὑπὸ διαφόρους μορφάς, θέτουσαι ἀπαύστως παγίδας εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὃν προσπαθοῦσι νὰ καταστρέψωσι, συχνότατα δὲ ἡ Κῆρ ἢ οἰδουσα τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ὀλέθριον κτύπημα δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ Μοῖρα θεωρουμένη ὑπὸ τὴν φονικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν.

Ἐνίοτε ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐξεφράζετο ἀπλῶς διὰ τῆς προσωποποιήσεως τοῦ θανάτου². Ὁ θάνατος, ὡς γνωστόν, εἶναι ἐκ τῶν προσώπων τῆς Ἀλκῆστιδος τοῦ Εὐριπίδου. Εἰκονίζεται συνήθως ὡς ἀνὴρ εὐρωστος, γενειαφόρος, ἔχων μεγάλη πτερὰ, ἀρπάζων δὲ καὶ φέρων ἐπὶ τῶν βραχιόνων τὰ θύματα. Ἀλλ' ὅμως ἐνωρὶς ἡ ἑλληνικὴ ποίησις ἠθέλησε νὰ ἐξασθενώσῃ τὸν φυσικὸν τρόπον, ὃν ὁ Θάνατος ἐμπνέει· ἀό Θάνατος εἶναι ἀδελφὸς τοῦ Ὑπνου, οὗτοι δὲ ἀμφότεροι φέρουσιν ἐπὶ τῶν ταχειῶν πτερύγων εἰς Λυκίαν τὸ πτώμα τοῦ πρὸ τῆς Τροίας φονευθέντος Σαρπηδόνο³. Οἱ δίδυμοι οὗτοι εἶναι τέκνα τῆς Νυκτός·

Ὑπνος καὶ Θάνατος, δεινοὶ θεοί· οὐδὲ ποτ' αὐτοῦς
 Ἥλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν
 οὐρανὸν εἰσανὼν οὐδ' οὐρανόνθεν καταβαίνων.
 τῶν ἕτερος μὲν γῆν τε καὶ εὐρέα νῶτα θαλάσσης
 ἡσυχος ἀνστρέφεται καὶ μείλιχος ἀνθρώποισι,
 τοῦ δὲ σιδηρῆ μὲν κραδίη, χάλκεον δὲ οἱ ἥτορ
 νελεές ἐν στήθεσσιν· ἔχει δ' ὃν πρῶτα λάβῃσιν
 ἀνθρώπων· ἐχθρὸς δὲ καὶ ἀθανάτοισι θεοῖσιν.⁴

Οἱ δύο ἀδελφοὶ εἰκονίζοντο ἐπὶ τῆς περιφήμου Λάρνακος τοῦ Κυ-

¹ Ἡσιόδ., Ἀσπ. Ἡρακλ., 249 καὶ ἐφ.

² Βλ. τὴν πραγματείαν τοῦ C. Robert, Θάνατος (Berlin, 1879) καὶ τὸ προαν. σύγγραμμα τοῦ Pottier, σ. 26—32 καὶ ἐφ.

³ Ἰλιάδ., Π, 671.

⁴ Ἡσιόδ., Θεογον., 759 καὶ ἐφ.

φέλου. Ἡ Νυξ εἰκονίζετο ὡς γυνή «παῖδα λευκὸν καθεύδοντα ἀνέχουσα τῇ δεξιᾷ χειρὶ, τῇ δὲ ἐτέρᾳ μέλανα ἔχει παῖδα τῷ καθεύδοντι ἑοικότα»¹. Τὸ λευκὸν χρῶμα, ὅπερ εἶναι τὸ τοῦ πτώματος, ἐσήμαινε τὸν θεὸν τοῦ θανάτου, τὸ δὲ μέλαν παιδίον τὸν νυκτερινὸν θεὸν τοῦ ὕπνου². Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ τοῦ Θανάτου καὶ τοῦ Ὑπνου ἐξηλείφθη, καὶ οἱ δίδυμοι ἐταυτίσθησαν. Ὅταν βλέπωμεν ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων νεαρὸν πτερωτὸν παιδίον ὑπνῶττον ἡσυχῶς (Εἰκ. 111) ἢ ὄρθιον κρατοῦν δᾶδα ἐσθραμένην καὶ ἀντραμμένην³, εἶναι ὁ Ὑπνος, ὃν ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ· ἀλλ' ὁ Ὑπνος δὲν εἶναι ἐνταῦθα εἰκὼν γλυκεῖα, καλλιτεχνικὸς εὐφημισμὸς τοῦ ἀδελφοῦ Θανάτου;

Ἀνάλογος μεταμῶρφωσις φαίνεται συνετελέσθη εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ ἄλλων καταχθονίων θεοτήτων, σπουδαιωτάτων ἐν ταῖς τραγωδίαις τοῦ Αἰσχύλου, αἵτινες πρέπει ἐπισταμένως νὰ μελετηθῶσι, τῶν Ἑρινύων.

Ἡ Ἑλληνικὴ λέξις Ἑρινύς, ἡτυμολογηθῇ ὑπὸ τῶν ἰνδολόγων ἐκ τῆς σανσκριτικῆς *Saranyū*. Κατὰ τὸν κ. Max-Müller, ἡ λέξις αὕτη ἐσήμαινε τὴν Ἡῶ. Κατ' αὐτόν,

ὅτε οἱ Ἕλληνες ἔλεγον, ὅτι ἡ Ἑρινύς κατεδίωκεν ἐγκληματίαν τινά, ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τῆς ἐκφράσεως ταύτης, ἣν δὲν ἐνόουν πλέον, ἦτο αὕτη: ἡ αὐγή, ἥτοι ἡ ἐπαύριον, τὸ μέλλον, ἀνακαλύπτει τὰ ἐγκλήματα τῆς νυκτός. «Ἀντὶ τῆς ἡμετέρας ἀφηρεμένης καὶ ἡθικῆς ἐκφράσεως: πᾶν ἐγκλημα ἀνακαλυφθήσεται ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ, ἡ ἀρχαία καὶ παροιμιακὴ ἐκφρασις ἦτο: ἡ Ἡώς, ἡ Ἑρινύς θὰ φέρῃ αὐτὸ εἰς φῶς»⁴. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ἣν ἐπικαλούμεθα ἕνεκα τῆς παιδείας τοῦ

Εἰκ. 111. — Θάνατος.

¹ Πausan., E', 18, 1.

² Τὴν σημειώσιν ταύτην παρελάβομεν ἐκ τοῦ «*Lécythes blanches attiques*» σ. 30—31 τοῦ κ. Pottier.

³ Müller-Wieseler, D. A. K., II, ἀρ. 875, 877, 879. Ἐπὶ τῶν ἀπεικονίσεων καὶ τῶν διαφορῶν ἀπόψεων τοῦ Ὑπνου, βλ. O. Jahn (Arch. Beiträge, 53 καὶ ἐφ.), Robert, Thanatos, Pottier, ἐνθ. ἀν. σελ. 26—32, 81, 122, 126—127.

⁴ Max-Müller, Essais de Mythol. comparée, μετάφρ. G. Perrot, σ. 196-198.

συγγραφέως αὐτῆς, διημφισθητήθη ὑφ' ὅλης σχολῆς μυθολόγων φερόντων εἰς ἐρμηνείαν τῶν Βεδίκων μύθων ἰδέας ὅλως ἀντιθέτους πρὸς τὴν τοῦ περιφανοῦς καθηγητοῦ τῆς Ὁξωνίας¹. Πρέπει ἄλλως νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς Ἡῡς, μηνυτοῦ τῶν ἐγκλημάτων τῆς Νυκτός, δυσκόλως εὐρίσκεται ἐν τῷ ἐλληνικῷ μύθῳ. Τὸ ἐπίθετον ἡεροφοίτις (ἡ φοιτῶσα ἄνωθεν ἐν τῇ ὁμίχλῃ ἢ ἐν τῷ σκοτεινῷ) συνήθως ἀποδιδόμενον εἰς τὴν Ἐρινύν, δύναται ν' ἀποδοθῇ ἀκριβῶς εἰς τὴν Ἡῡν, ὑπολαμβανομένην ὡς θεότητα κεκρυμμένην ἐν τῇ σκιᾷ τοῦ λυκαυγοῦς προηγουμένου τῶν πρώτων ἀκτίνων τῆς ἡμέρας. Ἀλλ' ὅποσον ἀπλούστερον ἐρμηνεύεται τὸ ἐπίθετον τοῦτο διὰ τῆς Ἑλληνικῆς σημασίας, ἣτις τὴν Ἐρινύν πιστεύει κόρην τῆς Νυκτός, κάτοικον τῆς σκοτίας τοῦ Ἐρέβους! Καὶ ὄντως αἱ ὁμηρικαὶ Ἐρινύες τὸ ἔργον αὐτῶν ἐξασκοῦσιν εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς· ἐκεῖ ἐπιφαίνονται ὡς ἐκτελεστικαὶ δυνάμεις ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν δύο μεγάλων καταχθονίων θεοτήτων, τοῦ Ἄδου καὶ τῆς Περσεφόνης. Ὑποθέτοντες, ὅτι ὁ μῦθος τῶν Ἐρινύων, ὡς καὶ τῶν πλείστων ἐλληνικῶν θεοτήτων, ἔχει φυσικὴν τινα ἀρχήν, δυσκόλως δυνάμεθα κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν γνώσεις ν' ἀνεύρωμεν ἀσφαλῶς τὴν ἀρχικὴν ταύτην ἔννοιαν, παρ' Ὀμήρῳ δὲ ἀναμφισθητήτως αἱ Ἐρινύες εἶναι ἔννοια καθαρῶς ἠθικαί.

Ὡς ὑπόγειοι θεότητες αἱ Ἐρινύες γνωρίζουσι τοὺς νόμους τοὺς κανονίζοντας τὴν ἁρμονίαν τοῦ κόσμου καὶ τῶν ὄντων. Ἔργον αὐτῶν εἶναι νὰ καθιστῶσιν αὐτοὺς σεβαστούς:

Τίς οὖν ἀνάγκης ἐστὶν οἰακοστροφός;

ἔρωτῶσι τὸν Προμηθεᾶ αἱ Ὤκεανίδες·

Μοῖραι τρίμορφοι μνήμονές τ' Ἐρινύες².

Ὅθεν αἱ Ἐρινύες οὐδέποτε λησμονοῦσι τοὺς ἀναγκαίους ὅρους τῆς ἰσορροπίας τοῦ σύμπαντος, οὗ εἶναι, ὡς αἱ Μοῖραι, οἱ ἰσχυροὶ γνώμονες. Ὅταν οἰαδῇποτε αἰτία ἀπειλῇ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἰσορροπίαν ταύτην, ἐπεμβαλίνουσι καὶ ἀποκαθιστῶσι τὴν στιγμιαίως διαταραχθεῖσαν τάξιν. Ἐὰν ὁ Εἰάνθος, ὁ ἵππος τοῦ Ἀχιλλέως, προικίζεται ἐπὶ βραχὺ διὰ φωνῆς ὑπὸ τῆς Ἥρας, αἱ Ἐρινύες αἱ τὰ πάντα κανονίζουσαι ἀφαιροῦσιν ἀπ' αὐτοῦ μετὰ μικρὸν τὴν θαυμασίαν ταύτην δύνα-

¹ Κατὰ τὸν Ad. Kuhn (Zeitschr. f. vergl. Sprachf., I, 439) καὶ τὸν Sonne (Zeitschr. X, 124) Σαρανιοῦ εἶναι τὸ θελλῶδες νέφος,

² Δίσχ., Προμηθ., 516.

μιν¹. «ἤλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα (φησὶν ὁ Ἡράκλειτος), εἰ δὲ μὴ Ἑρινύες μιν Δίκης ἐπικούροι ἐξευρήσουσιν»². Ἡ ἐνέργεια τῶν θεοτήτων τούτων ἐκτείνεται ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς ἡθικῆς τάξεως. Ἐν ἀρχῇ εἰχον τὴν δύναμιν τῆς Νεμέσεως, ἀγνώστου ἔτι ὡς θεότητος εἰς τοὺς ὁμηρικοὺς ποιητάς. Πᾶσα ὑπερηφανία εἰς ὑψηλότερα ἀποβλέπουσα, πᾶσα εὐτυχία ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τὰ ὀρισθέντα διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν, εὐρίσκουσιν εἰς τὰς Ἑρινῦς θεὰς ζηλοτύπους, ἀνατρεπούσας καὶ τιμωρούσας αὐτάς. Ἰδοὺ διατὶ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ αἱ κόραι τοῦ Πανδάρου, τέλειαι εἰς φρόνησιν καὶ καλλονήν, κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ὕμεναίου αὐτῶν, κατ' αὐτὸ τὸ τέρμα τῆς εὐτυχίας, ἀρπάζονται ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν, καὶ παραδίδονται εἰς τὰς Ἑρινῦς³.

Προσκολλώμεναι εἰς τὴν ἀπώλειαν τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἀλαζόνων ἀνθρώπων πέμπουσι τὴν Ἄτην, ὠθοῦσαν αὐτοὺς πρὸς τὸ πονηρὸν καὶ τὴν τιμωρίαν⁴. Ἴδιον ἀντικείμενον τῆς ἐπαγρυπνήσεως αὐτῶν εἶναι οἱ θεμελιώδεις νόμοι τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκογενείας. Οὐδεὶς ἐπισηκῶν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν ὀργήν, τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν γῆν⁵. Ὁ ἀπωθούμενος καὶ ὀνειδιζόμενος πτωχὸς ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ τοὺς θεοὺς, τὰς ἐκδικητικὰς Ἑρινῦς⁶. Ὁ σεβασμὸς τῶν γονέων, τὸ δικαίωμα τῶν πρωτοτόκων ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν ἐξ ἴσου τίθενται⁷.

Ἄλλ' ἐκ πάντων τῶν νόμων, ὁ σπουδαιότατος εἶναι ὁ ἀπαγορεύων τῷ ἀνθρώπῳ ν' ἀφαιρῇ τὴν ζωὴν τοῦ ὁμοίου αὐτοῦ. Ὅθεν αἱ Ἑρινύες εἶναι οἱ φύλακες τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, αἱ ἐκδικούμεναι τὸν φόνον. Ἐγεννήθησαν, κατὰ τὴν θεογονικὴν παράδοσιν, ἐκ τοῦ εἰς τὸν κόλπον τῆς γῆς πεσόντος αἵματος τοῦ Οὐρανοῦ⁸. Τὸ χυθὲν αἷμα ζητεῖ ἐκδίκησιν· ἰδοὺ ὁ λόγος τῆς γεννήσεως τῶν Ἑρινύων, ἃς οὐδεὶς φονεύων εἴτε ἀκούσιως, εἴτε ἐκ κοινωνικῶν ἀναγκῶν, διαφεύγει·

τῶν πολυκτόνων γὰρ οὐκ ἄσκοποι θεοί. κελαιναὶ δ' Ἑρινύες χρόνῳ
τυχηρὸν ὄντ' ἄνευ δίκας παλιντυχεῖ τριβῶ βίου τιθεῖσ' ἀμαυρόν⁹

¹ Ἰλιάδ., Τ, 418.

² Πλουτ., Περὶ φυγῆς, 11. Ἰσ. καὶ Ὅσιρ. 48.

³ Ὀδύσ., Υ, 66—78.

⁴ Ἰλιάδ., Τ, 86, Ὀδύσ., 233.

⁵ Ἰλιάδ., Τ, 259.

⁶ Ὀδύσ., Ρ, 475.

⁷ Ἰλιάδ., Ο, 204.

⁸ Ἡσιόδ., Θεογ., 185 καὶ ἐφ.

⁹ Αἴσχ., Ἀγαμέμν., 461.

Μὴ φονεύσης : τοιοῦτος εἶναι ὁ αὐστηρὸς νόμος, οὗ ἡ παράβασις ἀξιοῖ παρὰ τοῦ ἐνόχου φοβεράν ἐπανόρθωσιν ὑπαγορευομένην ὑπὸ τῶν Ἑρινύων :

εὐθυδίκαιοι δ' ἡρόμεθα εἶναι
τὸν μὲν καθαράς χεῖρας προνέμοντ'
οὔτις ἐφέρει μῆνις ἀφ' ἡμῶν,
ἄσινῃς δ' αἰῶνα διοιχθεῖ
ὅστις δ' ἀλιτῶν ὥσπερ ὅδ' ἀνὴρ
χεῖρας φονίας ἐπικρύπτει,
μάρτυρες ὄρθαι τοῖσι θανοῦσιν
παραγιγνόμεναι πράκτορες αἵματος
αὐτῷ τελέως ἐφάνημεν.

.....
τοῦτο γὰρ λάχος διανταία
Μοῖρ' ἐπέκλωσεν ἐμπέδως ἔχειν,
θνατῶν τοῖσιν αὐτουργίαι ξυμπέσωσιν μάταιοι
τοῖς ὁμαρτεῖν, ὅφρ' ἂν γὰν ὑπέλθῃ θανῶν δ'
οὐκ ἄγαν ἐλεύθερος.⁴

Ἡ καταδίωξις αὕτη τῶν Ἑρινύων εἶναι καταδίωξις σφοδρά, ἐπίμολος, ἀγέλης ἡρεθισμένων κυνῶν κατὰ τῆς λείας αὐτῶν. Ὁ φονεὺς δύναται νὰ κρυβῇ, ἀλλὰ τὸ διαπεραστικὸν ὄμμα τῶν Ἑρινύων ἀνακαλύπτει αὐτόν⁵. δύναται νὰ φύγῃ τρέχων ταχέως, ἀλλ' οἱ πόδες τῶν Ἑρινύων εἶναι ταχύτεροι, καὶ δι' ἐνὸς ἄλματος καταφθάνουσι τὸ θῦμα. οὐ αἱ κνῆμαι ταλαντεύονται καὶ πίπτει ἀσθμαῖνον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν.

Ὅταν ὁ διαπραχθεὶς φόνος εἶναι πατὴρ ἢ μητὴρ, ἢ ἐκδίκησις τῶν Ἑρινύων διπλασιάζει τὴν ὀριμύτητα αὐτῆς. Ἡ πατροκτονία εἶναι ἀληθῶς ἡ μεγίστη ἀθεμιτουργία κατὰ τῶν φυσικῶν νόμων τῆς οἰκογενείας, ἥς αἱ Ἑρινύες εἶναι οἱ φύλακες. Ἀλλ' οὐ μόνον ὁ φόνος τῶν γονέων, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀργὴν τῶν γονέων ἂν ἐπισύρῃσι τὰ τέκνα, πάλιν αἱ μέλαιναί θεαὶ καταδιώκουσιν αὐτά. Παρ' Ὀμήρῳ καὶ Αἰσχύλῳ αἱ Ἑρινύες εἰσακούουσι τὰς ἀράς τῶν παρωργισμένων γονέων καὶ γίνονται ἐκδικηταὶ αὐτῶν⁶. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ταυτίζονται πρὸς τὰς ἀράς, ὧν ἐκτελοῦσι τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα, ὥστε τὸ ὄνομα αὐτῶν

⁴ Αἰσχύλ., Εὐμενίδες, 312, 334.

⁵ Πινδ., Ὀλυμπ., Β, 41 : Ἰδοῖσα δ' ὅξεϊ Ἑρινύς. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἰδέαν αἱ Ἑρινύες ἀπεικονίζοντο ὄξδα ἀνὰ χεῖρας ἔχουσαι.

⁶ Ἰλιάδ., Ι, 454, 569—571. Ὀδύσ., Β, 135. Δ, 279. Αἰσχύλ., Εὐμενίδ., 417. Χρηφόρ., 406.

κατέστη συνώνυμον τῆς λέξεως, τῆς ἑλληνιστὶ σημαινούσης τὴν ἀράν. Ἡ Ἀρὰ δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ Ἐρινύς, μετὰ τῆς ἀκατασχέτου αὐτῆς ἰσχύος. Ὁ Ἐτεοκλῆς ἐν τοῖς Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβαις, ἀνακράζει :

ὦ Ζεῦ τε καὶ Γῇ καὶ πολιissoῦχοι θεοί,
Ἄρὰ τ' Ἐρινύς πατὴρς ἡ μεγασθενής,
μή μοι πόλιν γε πρέμνοθεν πανώλεθρον
ἐκθαμνίσῃτε δηάλωτον¹

Ἡ λύσις τοῦ δράματος τῶν Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβαις δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ ὁ θρίαμβος τῆς Ἀρᾶς Ἐρινύος, τῆς ἀρᾶς ῥιφθείσης ὑπὸ τοῦ Οἰδίποδος κατὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Ὡσαύτως ἐν τῇ Ὀρεστείᾳ ἐὰν ὁ Αἰγισθος κατέστη μοιχὸς καὶ δολοφόνος, τὰ ἐγκλήματα αὐτοῦ εἶναι ἀποτελέσματα τῆς ἀρᾶς τοῦ Θυέστου, ὃς μόνος πλεῖστα ἐπεσώρευσε κακὰ ἐπὶ τῶν ἀνακτόρων καὶ τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν². Ἡ τραγωδία τοῦ Ἀγαμέμνονος ὡς καὶ ἡ τῶν Χοηφόρων πληροῦνται ὡσαύτως ἀποτελεσμάτων ὀργῆς τῶν Ἐρινύων, ἀοράτων ἀλλὰ πανισχύρων ὑποκριτῶν τοῦ δράματος, οὗ τὴν ἀκάθεκτον δρᾶσιν ὀδηγοῦσιν ἐν τῇ σκίᾳ μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐπιφαίνονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς βαίνουσαι ἐπὶ τὰ ἵχνη τοῦ Ὀρέστου.

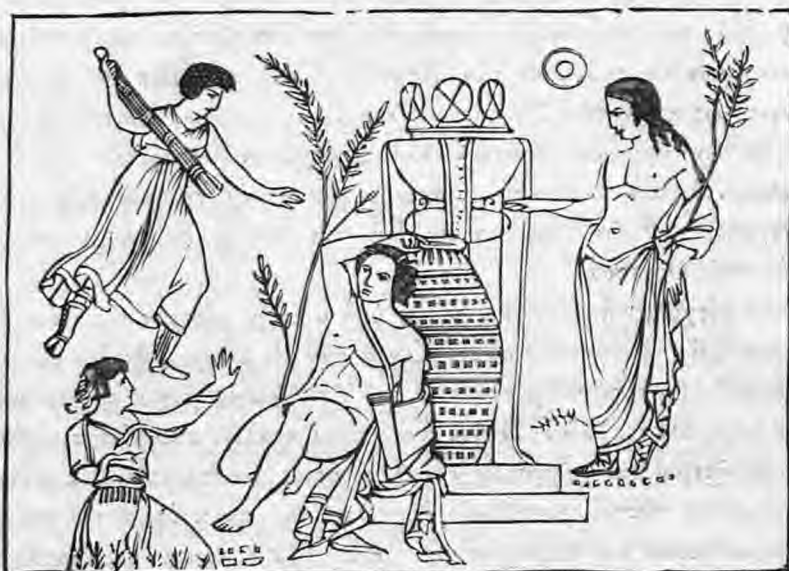
Ὁ Αἰσχύλος παρέστησεν αὐτὰς ὑπὸ μορφὴν φοβεράν, ἥς ἰδέαν δίδουσι ἡμῖν τὰ ἀγγεῖα τὰ εἰκονίζοντα τὴν εἰς Δελφοὺς ἀφιξίν τοῦ Ὀρέστου³. Παρὰ τῷ οὐδῷ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐγγὺς τοῦ τρίποδος τοῦ θεοῦ, ὅστις κλάδον δάφνης ἀνὰ χεῖρας κρατῶν ἐπιφαίνεται ὄρθιος, ἐν τῷ ἡρέμῳ καὶ γαληνίῳ μεγαλείῳ ὅπως προστατεύσῃ τὸν ἱκέτην, ὁ Ὀρέστης πίπτει γονυκλινῆς, ἐξηγτηλμένος· τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐκφράζει τρόμον καὶ παραφροσύνην (*Εἰκ.* 112)⁴· ἀκούει συρίζοντας εἰς τὰ ὦτα τοὺς ὄφεις, οὓς διευθύνουσι κατ' αὐτοῦ αἱ Ἐρινύες, οἱ ἀδυσώπητοι θηρευταί, οἱ διώκοντες αὐτὸν πρὸ τῶν ὁμμάτων αὐτῶν τοῦ θεοῦ (*Εἰκ.* 113). Ὁ Ὀρέστης ἐφόνευσε τὴν μητέρα. Ἡ παραβίασις αὕτη τοῦ φυσικοῦ νόμου ἀπαιτεῖ τιμωρίαν, ἣν αἱ Ἐρινύες, πισταὶ εἰς τὸ καθῆκον αὐτῶν ὁπαιοῦσιν. Οὐδεμίαν εὐρίσκει παρ' αὐταῖς συγγνώμην, ἃν καὶ ὁ θεὸς ὁμολογεῖ, ὅτι ὅπως ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ Ἀ-

¹ Στ. 69 καὶ ἐφ.

² Τὴν παρατήρησιν ταύτην παρελάβομεν παρὰ τοῦ κ. Jules Girard (*Le sentiment religieux en Grèce*, σ. 50 καὶ ἐφ.).

³ Müller-Wieseler. D. A. K. II, εἰκ. 13 ἄρ. 148, ἐπὶ ὑδρίας τινὸς τοῦ μουσείου τοῦ Βερολίνου (*Arch. Zeitung*, t. XIX, εἰκ. 222).

γαμέμνονος, ὥπλισε τὴν χεῖρα τοῦ υἱοῦ κατὰ τῆς Κλυταιμνήστρας. Ὅτε ὁ Ὀρέστης τυχὼν χάριτος παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ καθαρθεὶς ἐν Δελφοῖς ἐπέμφθη εἰς Ἀθήνας, ὅπως κριθῇ, αἱ Ἐρινύες ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ, ἀπαιτοῦσι δὲ τὴν λείαν παρὰ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, πρὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἀγανακτήσασαι κατὰ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς «τῶν νέων τούτων θεῶν» τῶν ὑπερασπιζόντων τὸν ἐγκληματίαν, αἱ ἀρχαῖαι Ἐρινύες, αἱ ἄκαμπτοι τιμωροὶ τοῦ φόνου, ἀπειλοῦσιν, ὅτι θὰ τιμωρήσωσι τὴν Ἀττικὴν προσβάλλουσαι τὴν εὐφορίαν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν γονιμότητα τῶν γυναικῶν, ὅτι θ' ἀπολύσωσι τὴν μάστιγα τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἐὰν ὁ ἔνοχος ἀπολυθῇ. Ἡ ἀπόλυσις

Εἰκ. 112. — Ὁ Ὀρέστης ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Δελφῶν.

αὐτοῦ ἔσται ἡ ἀνατροπὴ τῆς τάξεως, ἣν αὐταὶ πρέπει παντὶ σθένει νὰ διατηρῶσι. Γνωστὸν πῶς εἰς τὰς ζοφεράς ταύτας εἰκόνας ἀντίκεινται μετ' ὀλίγον ἐν τῇ τραγωδίᾳ τοῦ Αἰσχύλου ἡδύτεραι εἰκόνας· πῶς αἱ φοβεραὶ Ἐρινύες τῶν ἀρχικῶν δοξασιῶν κατέστησαν αἱ Εὐμενίδες τῶν Ἀθηναίων. Ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Ὀρέστου ἀγὼν πρὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἔμεινεν ἀβέβαιος· ἡ ψῆφος τῶν κριτῶν ἐδιχάσθη. Ἀλλ' οὕτω καλῶς ἡ προστατικὴ τῶν Ἀθηναίων θεὰ ὑπερήσπισεν αὐτόν, ὥστε αἱ Ἐρινύες ἐπέισθησαν. Παρεδέξαντο τὴν ἐκδοθεῖσαν ἀπόφασιν, συγκατετέθησαν νὰ κατευνάσωσι τὴν μανίαν αὐτῶν, καὶ νὰ ἀποκατα-

στῶσιν ἐν τῷ ἱερῷ τῷ ἀφιερωμένῳ αὐταῖς ὑπὸ τὸν Ἄρειον Πάγον¹, ὅπου ὑπὸ τὸ ὄνομα *Σεμραι*, θὰ ἐνέπνεον εἰς τοὺς ἐγκληματίας θρησκευτικὸν φόβον, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα αὐτῶν Εὐμενίδες ἦτο τὸ σύμβολον τῆς προστασίας, ἣν ἐξασκοῦσιν ἕκτοτε ἐπὶ τῆς χώρας, ἐν ἣ ἀποκατέστησαν. Ἐν Κολωνῷ διετήρησαν τὸν διπλοῦν χαρακτήρα τῶν ὑπογείων θεοτήτων τῶν προϊσταμένων τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους, τῶν σχετιζομένων μετὰ τοῦ κόσμου τοῦ θανάτου, ὡς δεικνύει ἡ μυστηριώδης ἐξαφάνισις τοῦ Οἰδίποδος ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῶν ἄλσει. Ἡ ἐλληνικὴ τέχνη ἐγένετο ὁ διερμηνεὺς τῆς νέας ταύτης ἰδέας, τῆς φιλανθρωπίας τῶν ἀρχαίων Ἑρινύων· οἱ δράκοντες, οὓς πρῶτος ὁ Αἰ-

Εἰκ. 113. — Ὁ Ὅρέστης καὶ αἱ Ἑρινύες.

σχύλος, λέγει ὁ Πausanias, «ἐποίησεν ὁμοῦ ταῖς ἐν τῇ κεφαλῇ θριξίν εἶναι», ἐξηφανίσθησαν τῶν εἰκόνων αὐτῶν, αἵτινες, ἐν Ἀττικῇ τοῦλάχιστον, οὐδὲν τὸ φοβερὸν παρουσίαζον².

Ἡ τιμὴ τῆς μεταμορφώσεως ταύτης τοῦ ἀρχικοῦ χαρακτήρος τῶν Ἑρινύων ἀνήκει ταῖς Ἀθήναις, ἐὰν πιστεύσωμεν τῷ Αἰσχύλῳ. Ἀλλ' ἡ λατρεία τῶν Εὐμενίδων δὲν ἐγένετο ἐπιχωρία ἐν Ἀττικῇ. Εἶχον ἱερὰ πολλὰ τοῦ ἑλλάδος, μάλιστα παρὰ τῇ Σικυῶνι, ὅπου ἡ φύσις τῶν κατ' ἔτος ἀφιερουμένων αὐταῖς προσφορῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς φαίνεται δεικνύουσα, ὅτι ἐτιμῶντο ὡς γήϊνα παραγωγί-

¹ Πausan., Α', 28, 6.

² Πausan., Α', 28, 6.

καὶ θεότητες¹. Ἀλλαχοῦ δὲ διειρηθήη ἡ ἀνάμνησις τοῦ φοβεροῦ αὐτῶν χαρακτηρῶς. Ἐγγὺς τῆς Μεσσηνίας ἐκάλουν αὐτὰς Μανίας, δηλαδὴ θεᾶς τῆς παραφροσύνης². Ἐν Ἀχαΐᾳ εἶχον ἱερὸν ἰδρυθὲν, λέγουσιν, ὑπὸ τοῦ Ὀρέστου, ἐν ᾧ πᾶς ἄνθρωπος κεκληιδωμένος δι' οἰουδήποτε ῥύπου, ὅλως ἀσεβῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ, ἅτε καταλαμβανόμενος ἀμέσως ὑπὸ τρόμου, καθιστῶντος αὐτὸν παράφρονα³. Αἱ Ἑρινύες παρίσταντο πάντοτε εἰς τὴν δημῶδη φαντασίαν ὡς φοβερά ὄντα. Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα, τὰ συχνότερον ἐκφράζοντα πιστότερον καὶ ἀφελέστερον τῆς μεγάλης τέχνης τὰς δημῶδεις δοξασίας τῶν Ἑλλήνων, παριστῶσι τὰς Ἑρινύς ὡς παρθένους κυνηγέτιδας, ὠπλισμένας συνήθως διὰ βραχέων ξιφιδίων, βελῶν καὶ φαρέτρας. Συχνάκις φέρουσι πτέρυγας σύμβολον τῆς ταχυτάτης διώξεως· ἐνίοτε ἔχουσιν ἐν ταῖς χερσὶ δαῖδας προωρισμένας, ὅπως φωτίζωσι τὰ σκότη τὰ ἀποκρύπτοντα ἀπ' αὐτῶν τοὺς ἐγκληματίας· πάντοτε δὲ ἡ παρθενικὴ αὐτῶν μορφή ὑπὸ φοβερῶν βλεμμάτων ζωογονεῖται· μικροὶ ὄφεις ὀρθοῦνται ἐν τῇ κόμῃ, ἐλίσσονται περὶ τὴν ὀσφὺν καὶ τοὺς βραχίονας, ἐν δὲ ταῖς χερσὶν ἔχουσιν ἑτέρους ὄφεις μεγαλειτέρους, οὓς διευθύνουσι κατὰ τῆς κεφαλῆς τῶν θυμάτων. Παρ' Εὐριπίδῃ αἱ Ἑρινύες εἶναι τρεῖς, ὡς αἱ Μοῖραι, αἱ στενωῶς συνδεόμεναι μετ' αὐτῶν⁴. Οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ μεταγενέστεροι μυθογράφοι ἔδωσαν ὀνόματα εἰς τὴν τριάδα ταύτην: Αἱ Ἑρινύες ἐκλήθησαν Μέγαιρα (προσωποποιήσις τοῦ μίσους ἢ τοῦ φθόνου), Ἀλκιδῶ (ἢ ἀκατάπαυστος ὀργή, ἢ ἀδυσώπητος μανία) καὶ Τισιφόνῃ (ἢ ἐκδικήτρια τοῦ φόνου, ἥτις καὶ ἐκφράζει τὸ κύριον ἔργον αὐτῶν).

Ἡ φοβερά ἐνέργεια τῶν θεοτήτων τούτων δὲν ἐξασκεῖται μόνον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ὑποχθονίου κόσμου· ἀρχαία δοξασία μαρτυρουμένη ὑπὸ τε τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τοῦ Αἰσχύλου⁵. Διάφοροι εἰκόνες ἀγγείων παριστῶσιν Ἑρινὺν ὠπλισμένην διὰ μάστιγος καὶ τύπτουσαν τὸν Σίσυφον⁶, ἑτέρα Ἑρινὺς πτερωτὴ, δένει ὀπισθεν τῆς ῥάχεως τὰς χεῖρας τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειρίθου (*Eik.* 114) ἐνώπιον τοῦ Ἄδου καὶ τῆς Περσεφόνης· ἑτέρα κινεῖ τὸν τροχόν,

¹ Πausan., B', 11, 4.

² Πausan., H', 34, 1.

³ Πausan., Z', 25, 7.

⁴ Τρω., 457.

⁵ Ἰλιάδ., T, 259. Αἰσχ. Εὐμέν., 321.

⁶ Müller-Wieseler, D. A. K. t. I, εἰκ. 56, ἀρ. 275.

ἐφ' οὗ εἶναι προσδεδεμένος ὁ Ἰξίων (Εἰκ. 115). Τὸ καταχθόνιον τοῦτο ἔργον, τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὰς Ἑρινῦς ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ Ἕλληνες συνέλαβον τὴν ἰδίαν δικαιοσύνης τινὸς ἐξασκουμένης μετὰ θάνατον·

μέγας γάρ Ἄδης ἐστὶν εὐθυνος βροτῶν
ἐνερθε χθονός, δελτογράφῳ δὲ πάντ' ἐπωπᾷ φρενί,

Εἰκ. 114. — Ἑρινὺς δένουσα τὸν Θησέα καὶ τὸν Πειρίβου

λέγει ὁ Αἰσχύλος. Ὁ Ἄδης, εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς μεγάλου δικαστοῦ συγκροτεῖ δικαστήριον συγκείμενον ἐκ μυθικῶν ἡγεμόνων, περιφανῶν διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν, ἀποδιδόντων τὸ δίκαιον τοῖς

Εἰκ. 115. — Τιμωρία Ἰξίωνος.

νεκροῖς, ὡς ἀπέδιδον τοῖς ζῶσιν. Εἶναι ὁ Μίνως, ὁ κρητικὸς ἥρωας, υἱὸς τοῦ Διὸς, ὃν ἡ Ὀδύσσεια παριστᾷ ἡμῖν χρυσοῦν σκήπτρον ἀγὰ

χειρας ἔχοντα καθήμενον, ὡς ὁ αἰγύπτιος Ὅσιρις, ἐπὶ θρόνου, ἐνώπιον δὲ αὐτοῦ παρέρχεται ἅπας ὁ κόσμος τῶν σκιῶν. Ὁ Ῥαδάμανθυς, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, φέρων ὡς ἐκεῖνος τὸν ῥάδαμνον, σπυρμεῖον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Ὁ Αἰακός, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Νύμφης Αἰγίνης¹ καταστάς ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων προσώπων τοῦ ὑπογείου κράτους ἔνεκα τῆς ἀττικῆς ποιήσεως, ἥτις διὰ τῶν Αἰακιδῶν ἐδόξασεν ἀττικὴν τινα γενεάν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοφάνους², ἦτο πυλωρὸς τοῦ Ἄδου μετὰ τοῦ Κερβέρου, ἐπὶ Λουκιανοῦ δὲ³ ἐδέχετο τὸν φόρον τοῦ ὁδολοῦ. Εἰς τοὺς τρεῖς τούτους ἥρωας τὰ δόγματα τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων προσέθεντο μετ' ὀλίγον τὸν Τριπτόλεμον.

Ἡ πίστις αὕτη πρὸς καταχθόνιον δικαστήριον ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ παραγάγῃ τὴν ἰδέαν χωρισμοῦ μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν πονηρῶν. Αἱ ὑποσχέσεις τῆς εὐτυχίας αἱ διδόμεναι ὑπὸ τῆς θρησκείας τῶν Μυστηρίων εἰς τοὺς μεμνημένους καὶ τοὺς εὐσεβεῖς ἐπῆγον τούναντίον τιμωρίαν εἰς τοὺς ἀσεβεῖς καὶ τοὺς ἐνόχους. Οἱ ἐκλεκτοὶ καὶ οἱ κατάδικοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι κοινὴν κατοικίαν. Ὑπέθετον λοιπόν, ὅτι δύο ὁδοί, δύο διαφόρους διευθύνσεις ἔχουσιν, ἤρχοντο ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου: ἡ μία ἔφερε πρὸς τὸν Τάρταρον, ἡ δ' ἄλλη εἰς τὰ Ἑλύσια ἢ εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων.

Ὁ σκοτεινὸς Τάρταρος κείμενος εἰς τὰ τελευταῖα βάθη τῆς γῆς, εἶναι τόπος καταδίκης διὰ τοὺς μεγάλους ἐνόχους, οἵτινες κατὰ τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ἡμαρτον κατὰ τῶν θεῶν καὶ ὧν ἡ τιμωρία θὰ ἐγίγνετο χρήσιμος τοῖς ἀνθρώποις ὡς παράδειγμα καὶ ἀπειλή. Αἱ ἐπινοαὶ αὗται, αἵτινες ἐν ἀρχῇ δὲν ἦσαν ἀλλ' ἡ εἰκόνας ληφθεῖσαι ἐκ τοῦ θεάματος τῆς φύσεως, ἐνωρὶς ἔλαβον ἔννοιαν ἠθικὴν καὶ διδακτικὴν. Οἱ Τιτᾶνες, οἱ κατὰ τῶν θεῶν ἐπαναστάντες, ἐκρημνίσθησαν πρὸς τιμωρίαν εἰς τὸν Τάρταρον⁴. Τοῦ γίγαντος Τιτυοῦ, οὗ τὸ σῶμα καλύπτει ἐννέα πλέθρα, τὸ ἦπαρ καταβιβρώσκεται ὑπὸ δύο ἀπλήστων γυπῶν. Ὁ Τιτυὸς ἐτιμωρήθη ὅπου ἡμαρτε· διότι κατὰ τὰς ἐλλήγι-

¹ Πλάτ., Γοργ., 526 e. Ἀπολλόδ., Γ', 12, 7.

² Βάτρ., 465 καὶ ἐφ.

³ Charon sive contempl., 2. Αἰγινητικόν τι νόμισμα (Arch. Zeitung. Nouv. Ser., t. IV, σ. 79) παριστᾷ τὸν τύπον τοῦ Αἰακοῦ ὡς καταχθονίου δικαστοῦ. Κάθεται ἐπὶ θρόνου, ἔχων σκῆπτρον, πρὸ αὐτοῦ δὲ νεκρὸς ὄρθιος ἐγγὺς ἐπὶ στήλης πένθιμος δαίμων ἔχων ἀνεστραμένην δᾶδα.

⁴ Ἰλιάδ., Θ, 479. Ξ, 279. Θεογ., 716 καὶ ἐφ.

κὰς ἰδέας τὸ ἦπαρ εἶναι ἢ ἔδρα τῶν θηριωδῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ὠθησάντων τὸν γίγαντα νὰ βιάσῃ τὴν Λητώ¹. "Οθεν ἡ τοῦ Τιτυοῦ καταδίκη δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ παράδειγμα τῶν διὰ τὴν φιληδονίαν ἐπιφυλασσομένων τιμωριῶν. Ὁ ἀσιατικὸς ἥρως Τάνταλος ὑπέστη ἐν τῷ Τάρτάρῳ παροιμιώδη τιμωρίαν. Κατὰ τὴν Νέκυιαν τῆς Ὀδυσσεΐας :

Καὶ μὴν Τάνταλον εἰσεῖδον χαλέπ' ἄλγε' ἔχοντα
ἑσταότ' ἐν λίμνῃ· ἡ δὲ προσέπλαζε γενεΐφ·
στεῦτο δὲ διψῶν, πῖεῖν δ' οὐκ εἶχεν ἐλῆσθαι·
ὁσσάκι γὰρ κύψει' ὁ γέρων πῖεῖν μενεαίνων,
τοσσάχ' ὕδωρ ἀπολέσκειτ' ἀναβροχέν, ἀμφὶ δὲ ποσσὶν
γαῖα μέλαινα φάνεσκε, καταζήνασκε δὲ δαίμων
δένδρεα δ' ὑψιπέτηλα κατὰ κρῆθεν χέε καρπόν,
ὄγχναι καὶ ῥοιαί καὶ μηλέαι ἀγλαόκαρποι
συκέαι τε γλυκεραί καὶ ἑλαῖαι τηλεθώσαι·
τῶν ὁπότ' ἰθύσει' ὁ γέρων ἐπὶ χερσὶ μάσασθαι,
τὰς δ' ἄνεμος ρίπτασκε ποτὶ νέφεα σκίοεντα²

Ὁ μῦθος οὗτος ὁ ἀφορῶν εἰς τὸν Τάνταλον ἦτο ὁ μᾶλλον διαδομένος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁ μόνος. Κατ' ἄλλην παράδοσιν τὸ πρῶτον ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Ἀρχιλόχου ἀπαντῶσαν³, ὁ ἀσιανὸς βασιλεὺς εἶχεν ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ «λίθου δεῖγμα» ἐτοίμου πάντοτε νὰ καταπέσῃ, αἰωνίαν ἀπειλὴν θανάτου· οἱ Ἕλληνες διέβλεπον ἐν αὐτῷ τὴν αἰωνίαν τῶν τυράννων ἀγωνίαν⁴. Κατὰ τὸν Πίνδαρον⁵ ὁ Τάνταλος γενόμενος δεκτὸς εἰς τὴν τράπεζαν τῶν θεῶν ὑπεξήρесе τὸ νέκταρ καὶ τὴν ἀμβροσίαν, ὅπως προσφέρῃ αὐτὰ τοῖς ἀνθρώποις· τὸ ἔγκλημα ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ Προμηθέως, ἡ δὲ τιμωρία αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὴν τοῦ Τιτᾶνος. Ἐλεγον ὅτι μετὰ τὸ ἀμάρτημα ὁ Ζεὺς ἀπεδίωξεν αὐτὸν τοῦ Ὀλύμπου, καὶ ἔδωκεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Σιπύλου⁶. Ὁ Σίσυφος, καὶ ὁ βράχος, ὃν κατεδικάσθη νὰ κυλῇ

¹ Ὀδύσ., Λ, 575. Δουκρήτ. III, 984 καὶ ἐφ. Βιργιλ., Αἰν. VI, 595.

² Ὀδύσ., Λ, 582.

³ Πausan., I', 31, 12.

⁴ Ὁ Hartung (Die Religion und Mythologie der Griechen, II, σ. 241) νομίζει τὸ Τάνταλος ἰσοδυναμοῦν πρὸς τὸ Τάλαντος (τανταλόω, ποιητ=ταχαντόω. Curt., Griech. Etym., σ. 220 ἔκδ. 5η) μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἐπικρεμένου» (εἰς τὸν ἄερα) καὶ διαβλέπει προσωποποίησιν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς καυστικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ.

⁵ Πίνδ., Ὀλυμπ., Λ, 55 καὶ ἐφ.

⁶ Σχόλ., Ὀδύσ., Λ, 581.

ἀπαύστως ἐπὶ τινος ἀποτόμου κλιτύος πρὸς κορυφὴν τινα, ἣν οὐδέποτε κατῴρθου νὰ φθάσῃ, ἡρμηνεύετο ὡς εἰκὼν τῆς συνεχοῦς διασπλέουσας καὶ τῶν ἀνισχύρων προσπαθειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος¹. Ὁ Ἰξίωv δένεται πρὸς φλέγοντα τροχόν, ὡς τολμήσας νὰ προσβάλῃ τὴν Ἥραν, ἀναφέρεται δὲ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡς παράδειγμα τῆς τιμωρίας τῆς ἀναμενούσης τὴν ὑπέρμετρον ἀλαζονείαν². Εἰς τὰ ὅμματα τοῦ ὄχλου αἱ τιμωρίαι τῶν μεγάλων τούτων ἐγκληματιῶν ἦσαν ὑπόδειγμα τῶν τιμωριῶν τῶν ἐπιφυλασσομένων τοῖς ἐνόχοις εἰς τὸν ἄλλον κόσμον. Ἡ πίστις εἰς τὰς ἐν τῷ Ταρτάρῳ τιμωρίας, μόλις δεικνυμένη κατὰ τοὺς ὁμηρικὺς χρόνους ἀνεπτύχθη καὶ ὠρίσθη ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ ἔκτου περίπου αἰῶνος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Μυστηρίων καὶ ἴσως ὡσαύτως ὑπὸ τὴν τῶν ὀρφικῶν δογμάτων. Ἐπίστευον, ὅτι πᾶν ἀμάρτημα ἐν γένει διαπραχθὲν καὶ μὴ ἐξιλασθὲν ἐπὶ τῆς γῆς θὰ ἐτιμωρεῖτο ὑπὸ τὴν γῆν, ἥτοι ἐν τῷ Ταρτάρῳ, ἔαν δὲ βραδύτερον ὑπέθετον, ὅτι αἱ ἔνοχοι ψυχαὶ ἐπλανῶντο ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, ὅπως καθαρῶσι τῶν ῥύπων αὐτῶν, τὸ τοιοῦτον ἦτο δόγμα μυστικῆς ἢ φιλοσοφικῆς ἀρχῆς, ἥτις ἐξέκλινε τῆς ἀπλότητος τῶν ἀρχαίων δογμάτων³.

Τὸ ὄνομα Ἥλύσια ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ· ἐν τῇ ραψῳδίᾳ Δ ὁ Πρωτεύς προλέγει εἰς τὸν Μενέλαον, ὅτι δὲν μέλλει ν' ἀποθάνῃ εἰς τὸ Ἄργος:

ἀλλὰ σ' ἐς Ἥλύσιον πεδῖον καὶ πείρατα γαίης
ἀθάνατοι πέμπουσιν, ὅθι ξανθὸς Ῥαδάμανθος,
τῇ περ ῥηϊστή βιοτῇ πέλει ἀνθρώποισιν·
οὐ νιφετός, οὐτ' ἄρ' χειμῶν πολὺς οὔτε ποτ' ὄμβρος,
ἀλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο λιγὺ πνεύοντα ἀήτας
Ὡκεανὸς ἀνίστησιν ἀναψύχειν ἀνθρώπους⁴

Τοῦτο δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ ποιητικὴ ἰδέα, οὐχὶ δὲ ἑκφρασις γενικῆς δόξας περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου μετὰ θάνατον. Ἡ αἰωνία εὐδαιμονία ἢ ὑπὸ σκινυμένη τῷ Μενελάῳ δὲν εἶναι ἀληθῶς τὸ βραβεῖον τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ· εἶναι ἀπλῶς εὐνοία τοῦ Διὸς πρὸς τὸν σύζυγον τῆς θυ-

¹ Περὶ Σισύφου βλ. βιβ. Δ, Μῦθοι Κορίνθου.

² Πινδ., Πυθ., Β', 21 καὶ ἐφ.

³ Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ τῷ καθαρῶς μυθολογικῷ δὲν ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως τῶν ψυχῶν.

⁴ Ὀδύς., Δ, 563 καὶ ἐφ.

γατρός αὐτοῦ Ἑλένης. Ὡσαύτως παρὰ τοῖς ἐπικοῖς ποιηταῖς τοῖς μεταγενεστέροις τοῦ Ὀμήρου καὶ παρ' αὐτῷ ἔτι τῷ Πινδάρῳ, τὰ Ἥλυσια ἢ αἱ Νῆσοι τῶν Μακάρων εἶναι ἢ προνομιοῦχος διαμονὴ ἢ ἐπιφυλασσομένη εἰς τὰ τέκνα τῶν θεῶν καὶ τοὺς ἐνδόξους ἥρωας. Ἐν τῇ *Αἰθιοπίδι* τοῦ Ἀρκίνου ἢ Θέτις ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς πυρᾶς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ἀχιλλέα φονευθέντα ὑπὸ τοῦ Πάριδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅπως φέρῃ εἰς τὴν νῆσον Λεύκην (Λευκὴν), δηλαδὴ εἰς τὴν φωτεινὴν χώραν τὴν ἀντίθετον τοῦ σκοτεινοῦ Ἀδου, ἔνθα θὰ καθίστα αὐτὸν ἀθάνατον. Ὁ λυρικός Ἴβυκος ἔθετε τὸν Ἀχιλλέα ἐν τοῖς Ἥλυσις, καὶ ἔλεγε σύζυγον αὐτοῦ τὴν Μῆδειαν¹. Τὸ βασιλείον τοῦτο τοῦ Κρόνου καὶ τοῦ Ῥαδαμάνθυος ἦτο ὡσαύτως ἀνοικτὸν εἰς τὸν Πηλέα, τὸν Διομήδη, τὸν Κάδμον, εἰς πάντας τοὺς ἥρωας τοῦ τρωϊκοῦ καὶ θηβαϊκοῦ πολέμου². Ἀλλ ἡ εὐνοια τῶν θεῶν μόνη παρέχει εὐτυχίαν εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς τούτους τῆς εὐγενοῦς γενεᾶς. Ἡ ἐπιρροή τῶν Μυστηρίων ἡῤῥησε πιθανῶς τὸ στενὸν καὶ ἀριστοκρατικὸν τοῦτο δόγμα. Ὅτε τὸ ἱερὸν τῆς Ἑλευσίνος κατέστη προσιτὸν πᾶσιν, ἡ εὐτυχία τῶν Ἥλυσιων δὲν ἀνῆκε πλέον ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἀπεδίδετο εἰς πάντας τοὺς μετασχόντας τῶν ἱερῶν τελετῶν. Βραδύτερον οἱ ποιηταὶ παρεῖχον αὐτὴν ἐλευθεριώτερον οὐ μόνον τοῖς μεμνημένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ δικαίοις. Ὅτε δὲ ὁ Βιργίλιος, ἐν νῷ ἔχων τὰ τοῦ Πινδάρου περιέγραψε τοὺς ἡδυπαθεῖς τόπους, φωτιζομένους ὑπὸ καθαροῦ καὶ λαμπροῦ φωτός, φωτιζομένους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἥλιου, ἔνθα ἕκαστος εὕρισκει ἐν τῷ κόλπῳ ἐντελοῦς μακαριότητος πάσας τὰς ἡδονὰς τῆς γῆς, πιθανῶς παρεδέχετο, ὅτι αἱ θαυμασταὶ αὐταὶ εὐδαιμονίαι δὲν ἦσαν προσιταὶ μόνον εἰς τοὺς ἐκ θεῶν καταγομένους ἥρωας, τοὺς περιφανεῖς μαχητὰς καὶ τοὺς θεοπνεύστους ποιητὰς, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας τοὺς ζήσαντας ἐναρέτως ἐπὶ τῆς γῆς:

«Quique sui memores alios fecere merendo».

¹ Σχόλ. Ἀπολλ. Ῥοδ., Δ, 815.

² Ἡσιόδ., Ἔρ. καὶ Ἡμέρ., 171.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΔΙΟΝΥΣΟΣ

Α' Γέννησις καὶ παιδικὴ ἡλικία τοῦ θεοῦ.

Ἐὰν πιστεύσῃ τις τοὺς Ἕλληνας, ὁ Διόνυσος ἦτο ὁ νεώτατος πάντων τῶν θεῶν αὐτῶν¹. Ἀλλ' ὁ νεώτατος οὗτος Ὀλύμπιος εἶναι ἴσως ἐκεῖνος, οὗ ἡ ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπενέργεια ἦτο καὶ ἡ μᾶλλον γόνιμος. Κατὰ τὸν ἕκτον μάλιστα αἰῶνα τὸ πᾶν ὑπέκειτο ὑπὸ τὴν ἐπιδράσιν αὐτοῦ: τέχνη, ποίησις, θρησκεία. Ἐμπνέει τὸν διθύραμβον, ζυγογονεῖ τὰς λαμπρὰς ἐορτάς, ἐξ ὧν γεννῶνται τὸ σατυρικὸν δράμα, ἡ κωμῳδία, ἡ τραγωδία, ἅπαν τὸ θέατρον, ὅπερ ἐν ἀρχῇ ἡσχολεῖτο ἀποκλειστικῶς περὶ τὴν ἐξύμνησιν τοῦ θεοῦ καὶ τὰς θαυμασίας αὐτοῦ περιπετείας. Νέαν ζωὴν παρέχει εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορόν, εἰς τὴν γλυπτικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν, κίνησιν ποιητικὴν, ἣν ἡ ἡρεμὸς τῶν προηγουμένων αἰώνων τέχνη φαίνεται ἀγνοοῦσα. Θεὸς σφετεριστής, παρακάθηται ἐγγυὲς τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης εἰς τὰ σεβαστὰ Ἐλευσίνια μυστήρια· καθίσταται τὸ κύριον ὑποκείμενον τῆς μυστικῆς λατρείας τῶν Ὀρφικῶν, εἴτα δὲ σφετεριζόμενος τὰς ιδιότητας τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ ἰσχυροτάτων θεοτήτων ἀφομοιοῦται πρὸς αὐτάς. Ὡστε πρὸς κατανόησιν τῆς πολλὰς ἐπιδράσεως τῆς διονυσιακῆς θρησκείας ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὸν μῦθον τοῦ θεοῦ καὶ τοὺς διαφόρους μύθους, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται.

«Τῶν δὲ παλαιῶν μυθογράφων καὶ ποιητῶν περὶ Διονύσου γεγραφότων», ἔγραφε Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἐπὶ Αὐγούστου, «ἀλλήλοις ἀσύμφωνα καὶ πολλοὺς καὶ τερατώδεις λόγους καταβεβλημένων, δυσχερὲς ἐστὶν ὑπὲρ τῆς γενέσεως τοῦ θεοῦ τούτου καὶ τῶν πράξεων καθάρως εἰπεῖν»². Ἡ δυσκολία, ἣν ὑφίστατο ἡ ἀρχαία κριτικὴ πρὸς διευκρίνησιν τῶν συγκεχυμένων καὶ ἀντιφατικῶν παραδόσεων τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὸν Διόνυσον, ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν πηγῶν τῶν

¹ Ἡρόδ., Β', 52.

² Ἱστορ. βιβλ. Γ', 62. Παυσαν., Γ', 29, 3.

ἀποτελουσῶν τὸν περὶ αὐτοῦ μῦθον. Ἐν χρόνοις καθ' οὓς ὁ Διόνυσος ἠδύνατο νὰ ἀφομοιωθῇ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἢ τὸν Πλούτωνα, πρὸς τὸν Ὅσιριν ἢ τὸν Σέραπιν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἔτι τὸν θεὸν τῶν Ἑβραίων, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος¹, δὲν ἦτο εὐκολὸς ἡ διευκρίνησις τῆς ἀρχικῆς ἐννοίας τοιαύτης θεότητος. Κατ' αὐτὸν ἔτι τὸν ἕκτον π. Χ. αἰῶνα, ὅτε ἡ τοιαύτη σύγχυσις δὲν ὑφίστατο ἔτι, οὐδὲν ὠμοίαζε τόσον ὀλίγον πρὸς τὴν ἀπλὴν καὶ δημώδη λατρείαν τοῦ Διονύσου, οἶαν ἐώρταζον κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὸν τρυγετὸν οἱ ἀγρόται τῆς Ἀττικῆς, ὅσον ἡ ἐκστατικὴ καὶ μυστικὴ λατρεία αὐτοῦ τούτου τοῦ θεοῦ ἐν τοῖς ὀργαῖς τοῦ Κιθαιρώνας ἢ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ὀρφισμοῦ. Ἐν τῇ πρώτῃ ὁ Βάκχος φαίνεται θεὸς οὐσιωδῶς ἑλληνικὸς, ἐν τῇ δευτέρᾳ ἡ λατρεία αὐτοῦ συνδέεται πρὸς ξένας δεισιδαιμονίας, πρὸς τὸ θρακικὸν καὶ ἀσιατικὸν θρησκευτικὸν σύστημα, οὗ ἡ ἐπιμιξία πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας ἑλληνικὰς παραδόσεις οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν ἐπ' αὐτοῦ ὡς καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ζητημάτων, πρὸς περιπλοκὴν τῶν μυθολογικῶν προβλημάτων. Ὅθεν καθήκον τῆς κριτικῆς εἶναι ν' ἀναζητήσῃ νὰ διακρίνῃ καὶ ἀποχωρήσῃ σαφῶς τὰ διάφορα στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν θρησκείαν τοῦ Διονύσου· ἐν πρώτοις δὲ πρέπει νὰ ταξινομήσωμεν τοὺς ἀναφερομένους μύθους, ἃν μὴ κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, ὅπερ ἀδύνατον, τοῦλάχιστον κατὰ τάξιν καταγωγῆς.

Ἡ ἀρχαιοτάτη μαρτυρία, ἣν ἔχομεν περὶ τοῦ θεοῦ τούτου, εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐν Ζ τῆς Ἰλιάδος ἀναφερόμενος² μῦθος, ἐνθα βλέπομεν τὸν Διόνυσον καταδιωκόμενον ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, θεοῦ θρακικοῦ, ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μεταποιηθέντος εἰς βασιλέα τῶν Ἡδωνῶν :

οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Δρύαντος υἱός, κρατερὸς Λυκούργος,
 δὴν ἦν, ὃς ῥα θεοῖσιν ἐπουρανίοισιν ἔριξεν·
 ὃς ποτε μαινομένοιο Διωνύσοιο τίθηναι
 σεῦε κατ' ἡγάθεον Νυσήϊον· αἱ δ' ἅμα πᾶσαι
 θύσθλα χαμαὶ κατέχευαν, ὑπ' ἀνδροφόνιο Λυκούργου
 θεινόμεναι βουπλήγι· Διόνυσος δὲ φοβηθεὶς
 δῦσε θ' ἄλδος κατὰ κύμα, Θέτις δ' ὑπεδέξατο κόλπῳ
 δευδιότα, κρατερὸς γὰρ ἔχε τρόμος ὁμοκλή·
 τῷ μὲν ἔπειτ' ὀδύσαντο θεοὶ ρεῖτα ζῶντες,
 καὶ μιν τυφλὸν ἔθηκε Κρόνου παῖς· οὐδ' ἄρ' ἔτι δὴν
 ἦν, ἐπεὶ ἀθανάτοισιν ἀπήχθετο πᾶσι θεοῖσιν.

¹ Ἡθικά, 816, Α. 29 καὶ ἐφ. ἐκδ. Dübner, συλλ. Didot.

² Στ. 130—140.

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καταφαίνεται, ὅτι κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρό-
νους ὁ Διόνυσος, μὴ κατέχων ἔτι θέσιν ἐν τῷ Ὀλύμπῳ, εἶναι θεὸς ἢ
ἥρωες ξένος τῆς Ἑλλάδος· καίτοι δὲ εἶναι ἠθικός ὁ χαρακτήρ, δι' οὗ ὁ
ποιητὴς τῆς Ἰωνίας περιβάλλει τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ, ἀνακαλύπτομεν
ἐν αὐτῇ μῦθον σημασίας καθαρῶς φυσικῆς. Ὁ Λυκοῦργος, ὡς ἡ ἐτυ-
μολογία τοῦ ὀνόματος φαίνεται καταδεικνύουσα¹, εἶναι ὁ καθειργνύων
ἢ κρύπτων τὰ φῶς· εἶναι αὐτὸς ὁ σκληρὸς καὶ δριμύς χειμὼν, ὅστις διὰ
τοῦ φονικοῦ αὐτοῦ πλήκτρου πλήττει τὸν βίον καὶ τὴν φυσικὴν βλά-
στησιν². εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Δρύαντος, δηλαδὴ τῶν ὀρέων τῶν κεκαλυμ-
μένων ἐκ δρυμῶνων, ὅστις ἐκ τῶν χιονωδῶν κορυφῶν τῆς Θράκης ἀπο-
λύεται εἰς τὴν κοιλάδα, δίδωκων πρὸ αὐτοῦ τὸν λαμπρὸν θερινὸν ἥλιον
μετὰ πασῶν τῶν ἡδονῶν αὐτοῦ καὶ ἀναγκάζων νὰ κρημνισθῇ εἰς τὴν
θάλασσαν, ἐξ ἧς δὲν θὰ ἐξέλθῃ εἰμὴ τὸ θέρος, ὅτε καὶ αὐτὸς θὰ τυ-
φλωθῇ καὶ θὰ ἀποθάνῃ³.

Ὁ μῦθος αὗτος ὁ οὐδὲν σχεδὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ δημώδους τῆς
Ἑλλάδος Βάκχου παριστῶν, ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν τὴν
ἀρχαιοτάτην ὑπαρξίν ἐν Θράκῃ λατρείας τῆς θεότητος ταύτης, ἥτις
ἦτο καὶ ἔσται ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἰκανῶς διάφορος τῆς Ἑλληνικῆς
λατρείας. Καίτοι δὲ μεγάλη εἶναι⁴ ἡ διαίρεσις αὐτῇ, οὐδὲν ἐμποδίζει
ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ Otfried Müller⁵, ὅτι αἱ θρακικαὶ
φυλαὶ αἵτινες, ἀφ' οὗ διέμειναν ἐν Πιερίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ, ἀποκατέστη-
σαν ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Φωκίᾳ, ἔφερον ἐν αὐταῖς τὴν λατρείαν τοῦ Βάκ-
χου, καὶ ὅτι ἀπὸ τῶν προπύδων τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τῶν κοιλάδων
τοῦ Ἑλικῶνος ἡ λατρεία αὕτη διεσπάρη μεταξὺ πάντων τῶν αἰολι-
κῶν φύλων τῆς χώρας, ἅτινα υἱοθέτησαν ἄλλ' υἱοθετοῦντα μετεμόρφω-
σαν αὐτήν. Ἐκ τῆς μεταμορφώσεως ταύτης ἢ μᾶλλον ἐκ τοῦ κρά-
ματος τούτου τῶν θρακικῶν καὶ αἰολικῶν παραδόσεων τῶν ἀφορῶσων
εἰς τὸν Βάκχον ἐγεννήθη ὁ θηβαϊκὸς μῦθος, ὅστις εἶναι ὁ κατ' ἐξο-
χὴν ἐλληνικὸς μῦθος καὶ ὁ πάντων σπουδαιότατος.

¹ Ἑλληνιστὶ Λυκόεργος ἢ Λυκόεργος, ἐκ τῆς ῥίζης Λυκ, σημαίνουσας τὸ
φῶς, καὶ τῆς ῥίζης εργ, σημαίνουσας περιορίζειν καὶ καθειργνύναι.

² Ἑρμηνεία τοῦ Preller, Griech. Mythol, I, σ. 566, ἐκδ. γ'.

³ Κατὰ τὸν Welcker (Griechische Götterlehre, I, 429) ὁ Διόνυσος καὶ ὁ
Λυκοῦργος - Ἀρῆς εἶναι ὑλοπνευματικὴ προσωποποίησης τοῦ ἡλίου, τοῦ πρῶ-
του ὄντος τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ δευτέρου τοῦ χειμερίου ἡλίου.

⁴ Ὁ Müller, Orchomenos und die Minyer, 379—381.

Ὁ μῦθος οὗτος τῷ ὄντι, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐξεταζόμενος περικλείει τὴν οὐσιώδη ἔννοιαν τῆς λατρείας τοῦ Βάχχου, θεοῦ πρὸ παντός τοῦ οἴνου· αἱ δὲ θαυμάσιαι περιπέτειαι αἱ περιβάλλουσαι τὴν γένεσιν καὶ τὴν νεότητά τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ αἱ μυθικαὶ ἐκφράσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων τῶν συντελούντων πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀμπέλου καὶ ὠρίμανσιν τοῦ καρποῦ αὐτῆς. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον μήτηρ τοῦ Διονύσου ἦτο ἡ θυγάτηρ τοῦ Κάδμου Σεμέλη· ἡ Σεμέλη, πιθανῶς προσωποποιήσις τῆς γῆς κατὰ τὸ ἔαρ ¹, ἀγαπᾶται ὑπὸ τοῦ Διὸς τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ, ὅστις γονιμοποιεῖ τὴν ἐρωμένην αὐτοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀναμφιβόλως τρόπον, καθ' ὃν καὶ τὴν Δανάην, ὡς χρυσὴ βροχή ², δηλαδὴ διὰ τῶν εὐεργετικῶν ὁμῶν, τῶν ἀπαλυνόντων τὸν ἀπεσκληρυμμένον κόλπον τῆς γῆς καὶ εἰσδούντων ἐν αὐτῇ, ὅπως ἀναπτύξωσι τὴν ζωὴν. Ἐξογκωθεῖσα ἐκ τῆς θείας ταύτης γονιμότητος ἡ Σεμέλη, ἔλεγεν ὁ μῦθος, ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ ἐπιθυμήσῃ νὰ ἴδῃ ἐν ὄλῳ τῷ μεγαλείῳ τῆς δόξης, ἐν μέσῳ τῶν βροντῶν καὶ τῶν ἀστραπῶν, τὸν θεὸν τὸν καταστήσαντα αὐτὴν μητέρα· ἀλλ' αἱ

Εἰκ. 116. — Γένεσις τοῦ Βάχχου.

φλόγες, δι' ὧν ὁ Ζεὺς περιεβάλλετο, κατέκαυσαν αὐτήν, ἐν ᾧ δὲ ἀπέθνησκεν, ἐξῆλθε τῶν σπλάγχχνων αὐτῆς ὁ μόλις σχηματισθεὶς καρπός, ὃν ἔφερεν (Εἰκ. 116). Ὁ καρπὸς οὗτος ἦτο ὁ Διόνυσος, ὃς καὶ αὐτὸς θὰ ἐκαίετο ὑπὸ τῆς οὐρανόλας θερμῆς, ἐὰν μὴ ἡ γῆ, ὅπως προστατεύσῃ καὶ σκιάσῃ τὸ τέκνον, περιέβαλε τοὺς κίονας τῶν ἀνακτόρων τοῦ

¹ Τὴν ἀκριβεῆ ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ταύτης δὲν εὗρον εἰσέτι. Ὁ Welcker (Griech. Gött. I, 436) κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (παρ. J. Lyd. De Mens, 4, 38) ἐρμηνεύει τὸ σεμέλη διὰ τοῦ θεμέλι, λέγων τὴν γῆν θεμέλιον πάντων. Γαῖα ἡυθέμελος ("Υμν. ὁμ. ΛΑ', 1). Ὁ Διόδωρος (Γ', 62), οὐτινος ἡ γνώμη ἀνεγράφη ὑπὸ τοῦ Schömann (Opusc., II, 155). ἐρμηνεύει τὸ σεμέλη διὰ τοῦ σεμνή, ἐπιθέτου τῆς Γῆς. Ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Maury (Hist. des Relig. de la Grèce, I, 508) προτεινομένη ἐτυμολογία, ὑπολαμβάνοντος τὴν λέξιν ταυτώσημον πρὸς τὸ σελήνη, δὲν συνάδει πρὸς τὸ ὅλον τοῦ μύθου.

² Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ Ζεὺς ὄντως εἰκονίζεται ἐπὶ τῶν ἐγγλύφων λίθων μετὰ τῶν χαρακτηριστικῶν πτερῶν τοῦ ὁμβρίου Διός. Παρατήρησις τοῦ Welcker, Griech. Götterlehre, I, σ. 440, σημ. 33.

Κάδμου διὰ χλοερῶν κλάδων πυκνοῦ κισσοῦ¹. Ἐν τοσούτῳ τὸν Διόνυσον ἀναδεξάμενος ὁ οὐράνιος αὐτοῦ πατήρ, ὁ Ζεὺς, περικλείει καὶ ῥάπτει ἐν τῷ μηρῷ, ἔνθα θὰ περάνῃ τὴν κυφορίαν, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν τὸ θεῖον παιδίον τελειοποιούμενον θὰ ἴδῃ τὸ φῶς τὸ δεύτερον: διπλῇ γένεσις, ἥς τὴν ἰδέαν οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον ἐκφραζομένην ἐν τοῖς ἐπιθέτοις *διμήτωρ* καὶ *διθύραμβος*, ἅτινα ἀπέδιδον τῷ θεῷ.

Αἱ παράδοξοι αὗται λεπτομέρειαι, ὧν ἡ τελευταία τοῦλάχιστον δυσκόλως ἐρμηνεύεται², φαίνονται προερχόμεναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων θρησκευτικῶν παραδόσεων τῶν Ἀρίων. Τῷ ὄντι οἱ Ἰνδολόγοι³ παρητήρησαν τὴν ἀναλογίαν τὴν ἐνοῦσαν τὸν μῦθον τῆς γενέσεως τοῦ Βάκχου πρὸς τὸν τοῦ θεοῦ *Σόμα*. Ὁ *Σόμα*, ἐν ταῖς Βέδαις, εἶναι ὁ χυμὸς τοῦ ὀξέος φυτοῦ τοῦ χρησιμεύοντος διὰ τὰς σπονδὰς τῶν θεῶν, ἐπομένως ἡ προσωποποίησις τῆς σπονδῆς, τῆς καθισταμένης θεότητος συνδιαλλακτικῆς μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὅθεν ὁ *Σόμας* ἐπονομάζεται *βίτας*, ἀγαπώμενος, ὕπερ ἐπίθετον οἱ ἀδελφοὶ τῶν Ἀρίων, εἰσδύσαντες εἰς Εὐρώπην καὶ Ἑλλάδα μετέδωκαν εἰς τὸν χυμὸν τῆς σταφυλῆς, εἰς τὸν οἶνον, οὗ ὁ προμνημονευθεὶς μῦθος ἐρμηνεύει τὴν βραδεῖαν καὶ δύσκολον παραγωγὴν. Ὁ θεὸς *Σόμας* εἰσῆλθεν εἰς τὸν μηρόν τοῦ Ἰνδρα, ὡς ὁ Διόνυσος εἰς τὸν τοῦ Διός. Ὡς αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἐκ τοῦ κόλπου τῆς κεραυνωθείσης μητρὸς αὐτοῦ· διότι γεννᾶται ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ παραγομένου ἐκ τῆς προστριβῆς τῶν δύο τεμαχίων τοῦ ξύλου τῶν ἀποτελούντων τὸ ἀράνι· ὡς αὐτὸς τέλος ἔχει διπλὴν γένεσιν, καὶ ἐπονομάζεται *Δυιτjανμάν*, δις γεννηθεὶς ἢ ὑπὸ δύο μορφὰς γεννηθεὶς· διότι ἀφ' οὗ ἀπεσύρθη ἐκ τῆς φλογὸς τῆς θυσίας, μετηνέχθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς διὰ τῶν ἐπικλήσεων τῶν ἱερέων⁴.

¹ Εὐριπ., Φοῖνις., 648. Ὁ σχολιαστὴς βασιζόμενος ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Μνασέα ἡρμήνευεν οὕτω τὸ ἐπίθετον *περικισσιός*, ὕπερ οἱ Θηβαῖοι ἔδιδον τῷ θεῷ· ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι προφανῶς ἄνευ ἀξίας.

² Ἡ ἰδέα τῆς ἐγκλείσεως τοῦ Διονύσου ἐν τῷ μηρῷ τοῦ Διὸς προέρχεται ἴσως ἐκ τῶν ἐσφαλμένων ἐρμηνειῶν ἐπιθέτων τινῶν τοῦ θεοῦ, ὧν ἡ ἔννοια ἀπώλετο, ὡς *Εἰραφιώτης*, ὃ οἱ Ἕλληνες ἠτυμολόγουν ἐκ τοῦ ἐρράφθαι. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίθετα *μηρορραφῆς* ἢ *μηροτραφῆς* τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ὀφείλουσιν εἰς ἄλλην λέξιν ἢ τὸν μηρόν.

³ Βλ. Kuhn, Zeitschr. für vergl. Sprachf., I, 191. Pictet, Origines indo-europeennes t. I, σ. 311 καὶ ἐφ.

⁴ Ἐν ἐκτάσει περὶ τούτων βλέπε τὴν πραγματείαν τοῦ κ. Langlois Sur la divinité vedique appelée Soma, ἐν τῷ Mémoires de l'Académie des Inscriptions (t. XVIII, μέρ. Β').

Αἱ ἀναλογίαι αὗται, ἃς ἡμεῖς ὡς ἀναρμόδιοι δὲν θὰ ἀμφισβητήσωμεν, δὲν ἀποδεικνύουσιν ἀκριβῶς, ὡς φαίνεται, τὴν θεμελιώδη ἔννοιαν τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου, ὅστις φαίνεται ὡς ἡ ἱστορία τῆς γενέσεως καὶ ὠριμάνσεως τῆς σταφυλῆς. Ἡ ἱστορία αὕτη ἐν τῇ ἑλληνικῇ φαντασίᾳ κατέστη δρᾶμα. Ὡς ἡ γῆ ἡγέρθη τοῦ μακροῦ ὕπνου τοῦ χειμῶνος καὶ ὑπέστη τὴν ἐνέργειαν τοῦ οὐρανοῦ, ἐκ τοῦ γονίμου τούτου ὕμεναλου συλλαμβάνει τὰ σπέρματα τοῦ βίου. Ὁ ἐαρινὸς ὁπὸς ἀνέρχεται εἰς τὸ κλάδον ἥρῃ ἐκφύον κλῆμα, καὶ ὁ θεὸς ἄρχεται σχηματιζόμενος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ζεὺς κεραυνοβολεῖ τὴν Σεμέλην· ἡ θέρμη τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἀποξηραίνει καὶ καίει τὸ ἔδσφος, ὃ δὲ νεαρὸς καρπὸς ἠθέλεν ἀπολεσθῇ, ἐὰν μὴ ἐκρύπτετο ὑπὸ τὰ φύλλα τοῦ φέροντος αὐτὸν δεινδρυλίου. Τότε ὁ οὐρανὸς τελειώνει τὸ ἔργον τῆς γῆς, αὐτὸς ὑπερασπίζει καὶ προστατεύει τὸν Διόνυσον, καλύπτων αὐτὸν διὰ νεφῶν, ἀφ' ὧν ἐξέρχεται ἡ δροσερὰ αὔρα, ἥς ἡ ὑγρασία τρέφει τὴν γεννωμένην σταφυλὴν καὶ ταχύνει τὴν ὠρίμανσιν αὐτῆς¹.

Ὅντως ὁ μῦθος ἀνέφερεν, ὅτι ὁ Διόνυσος ἅμα γεννηθεὶς ἐνεπιστεύθη διὰ τῶν φροντίδων τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὰς Νύμφας τὰς τροφούς αὐτοῦ· δημῶδες ὑπόθεσις συχνάκις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν εἰκονιζομένη (Εἰκ. 117). Αἱ Νύμφαι παριστῶσι τὴν ὑγρασίαν τῆς γῆς.

Εἰκ. 117. — Ὁ παῖς Διόνυσος ἐμπιστευόμενος ταῖς Νύμφαις ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ.

ὁ ὁπὸς ζυγογονεῖ τὰ φυτὰ καὶ τὰ δένδρα· εἶναι τὰ ἀναβλύζοντα ὕδατα, οἱ βαθύρροοι ποταμοί. Κατ' ἄλλην παράδοσιν περὶ τοῦ παιδίου ἐφρόντισεν Ἰνὼ ἡ ἀδελφὴ τῆς Σεμέλης· ἀλλ' ἡ Ἰνὼ-Λευκοθέα εἶναι ὡσαύτως θεότης τῶν ὑδάτων. Κατὰ δὲ τὸν Φερεκύδην αἱ τροφαὶ τοῦ θεοῦ ἦσαν αἱ νύμφαι τῆς Δωδώνης, αἱ Ὑάδες· βροχεραὶ νύμφαι, διατηρήσασαι τὴν σημασίαν ταύτην, ἀφ' ὅτου ἐτέθησαν ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἄ-

¹ Ἀκολουθοῦμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Preller δοθεῖσαν ἐρμηνείαν. Griech. Mythol., I, σ. 543—547. Ad. Kuhn, Die Herabkunft des Feuers. σ. 167 καὶ ἐφ.

στερισμός. Ἄλλ' ὅμως συχνότερον αἱ τροφοὶ τοῦ Διονύσου εἶναι αἱ τῶν ὀρέων τῆς Νύσης νύμφαι, καὶ αὐτὸς δ' ὁ θεὸς καλεῖται συνήθως θεὸς τῆς Νύσης. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ ἱερὸν τοῦτο ὄρος, τὸ ἀηγάθειον Νυσήιον», περὶ οὗ ἀναφέρει ἡ Ἰλιάς; Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι πολλὰ ὄρη Νύσα καλούμενα· διότι ἐκάστη κώμη, ἔνθα ἐκαλλιιεργεῖτο ἡ ἄμπελος, ἀντεποιεῖτο τῆς τιμῆς, ὅτι ἀνέθρεψε τὸν θεόν. Ὅτε ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου διεσπάρη πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἀσίας, ὑπῆρχον λόφοι καὶ πόλεις καλούμεναι Νύσαι οὐ μόνον ἐν Θράκῃ, Θεσσαλίᾳ, Εὐβοίᾳ, Βοιωτίᾳ καὶ Νάξῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Κερίᾳ, Λυδίᾳ, Καππαδοκίᾳ, Ἀραβίᾳ καὶ μέχρι τῶν Ἰνδιῶν¹.

Ἀληθῶς ἡ Νύσα ἐν ἀρχῇ δὲν ἦτο ἄλλ' ἢ τόπος φαντασιώδης, πλασθεὶς ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας, ἔνεκα ἐτυμολογικῆς τινος ὀλιγωρίας. Παρ' Ἑλλήσι τὸ ὄνομα Διόνυσος, δὲν ἠδύνατο νὰ σημαίνει εἰμὴ τὸν Δία ἢ τὸν θεὸν τῆς Νύσης. Ἐκ τούτου δὲ προήλθεν ἡ ὑπὸ ποιητοῦ τινος τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων φανταστικὴ θέσις τῆς Νύσης ἐν χώρᾳ ἀορίστῃ καὶ θαυμασίᾳ,

Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτῳ ῥοάων².

Ἡ ἀρχαία αὕτη ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Διονύσου δὲν θὰ μᾶς ἐκπλήξῃ, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὁπόσων ἄλλων ἑλληνικῶν μύθων ἡ ἀρχὴ δὲν εἶναι εἰμὴ ψευδῆς ἐτυμολογία. Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἄλλως δὲν ἐπέτυχε μᾶλλον τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐτυμολογικῆς ἐννοίας θεοῦ, οὗ τὸ ὄνομα δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῷ βεδικῷ πανθέῳ. Βεβαίως δὲ ἡ ῥίζα τοῦ δευτέρου συνθετικοῦ μέρους τῆς λέξεως Διόνυσος ἐκφράζει ὑγρασίαν καὶ ρευστότητα³. Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀναμφιβόλως συνάδει πρὸς τὸν μῦθον, καθ' ὃν τροφοὶ τοῦ θεοῦ ἦσαν αἱ Νύμφαι καὶ πρὸς τὸ ἐπίθετον Ὑγρῆς, ὑγρὸς, τὸ ἀποδιδόμενον ἐνίοτε αὐτῷ⁴. Ὁ Διόνυσος δὲν ἐπροσωποποιεῖ μόνον τὸν καρπὸν τῆς ἀμπέλου καὶ τὸ ρευστὸν αὐτῆς, ἀλλ' ἦτο γενικώτερον πῶς ὁ ὑγρὸς ὁπὸς τῆς γῆς, ἡ γό-

¹ Βλ. Στέφ. Βυζ., λέξ. Νύσαι, καὶ Ἡσύχιον λέξ. Νύσα.

² Ὑμν. ὁμηρ., ΛΔ, σ. 8—9.

³ Ρίζα σακχαρτικὴ σνοῦ, ἐξ ἧς σναου-μι, fluo· νη-σος, νη-ρος - Νηρεὺς, κτλ. Ὁ Welcker (Griech. Götterlehre, I, 458) νομίζει τὸ ἐπίθετον τοῦ θεοῦ Νυσήιος, ἰσοδύναμον πρὸς τὸ Λιμναῖος, βασιζόμενος εἰς τὸ ὅτι ὁ ἀρχαῖος ναὸς τοῦ θεοῦ ἐν Ἀθήναις ἔκειτο εἰς τὴν συνοικίαν Λιμνας.

⁴ Πλουτ., περὶ Ἰσ. καὶ Ὀσίρ., 34: τὸν Διόνυσον Ὑγρῆν ὡς κύριον τῆς ὑγρασίας φύσεως.

ημος καὶ ἄφθονος ζωὴ αὐτῆς, οἷα ἀναδίδεται ἐν τῷ ἀέρι εἰς πάντα τὰ φυτικά πλάσματα.

Ὅθεν ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Νύσσης, τοῦ θαυμασίου ὄρους, τῆς διαμονῆς τῶν Νυμφῶν, τοῦ μυριάς πηγᾶς καὶ ἄπειρα δάση ἔχοντος ὄρους, ἠϋξήθη ὁ θεός. Ἡ ἐλληνικὴ φαντασία ἐφαντάζετο αὐτὸν μαλθακῶς κατακείμενον ὑπὸ τὴν σκέπην ὄροσεροῦ σπηλαίου, ὡς τὸ βρέφος Ζεὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Ἰδης· ὁ θόλος τοῦ σπηλαίου τούτου ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῶν κλάδων τῆς παρθένου ἀμπέλου, ἣτις ἠϋξανε συγχρόνως μετὰ τοῦ θεοῦ. Ἡλικιωθεὶς ὁ Διόνυσος γέυεται τοῦ ἀγρίου καρποῦ τοῦ σπηλαίου τῆς Νύσσης καὶ ἀμεθύσκειται ἐκ τοῦ οὐρανίου τούτου νέκταρος, αὐτὸς τε καὶ αἱ τροφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ δαίμονες τῶν δασῶν, οὓς σύρει ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ, συγκεκινημένους καὶ παραφόρους ὑπὸ χαρᾶς ὡς αὐτὸς ἐξ ἡδονῆς νέας¹. Μετ' ὀλίγον ἐν ταῖς τυχοδιωκτικαῖς αὐτοῦ πορείαις βαίνει μακρὰν τῆς παιδικῆς διαμονῆς, διατρέχει τοὺς ἀποτόμους βράχους, κατέρχεται εἰς τὰ βάθη τῶν χαραδρῶν, εἰσδύει εἰς τὰς λόχμας, ὑπὸ τοὺς θόλους τῶν ἀρχαίων δασῶν, ἅτινα ἀντηχοῦσιν ἐκ τῆς εὐθυμίας αὐτοῦ. Τοιαύτη ἡ εἰκὼν τοῦ Ἑλληνικοῦ Διονύσου ἔν τινι ἀποσπάσματι ὕμνου τινὸς ὁμηρικοῦ²:

αὐτὰρ ἐπειδὴ τόνδε θεὰ πολύυμνον ἔθρεψαν,
δὴ τότε φοιτίζεσκε καθ' ὕληντας ἐναύλους
κισσῶ καὶ δάφνῃ πεπυκασμένος· αἱ δ' ἄμ' ἔποντο
Νύμφαι, ὃ δ' ἐξηγεῖτο· βρόμος δ' ἔχεν ἄσπετον ὄλην.

Οὕτως ὁ Διόνυσος καλεῖται ἐναλλαξ *Βρόμιος* καὶ *Εὐϊός*, δηλαδὴ θεὸς παραχώδης³. Εἰς τὰς μεμακρυσμένους καὶ συχνὰς ἐκδρομὰς αὐτοῦ, ἔλεγον, ὅτι ὁ θεὸς συνήντα ἐναλλαξ φίλους καὶ ἐχθρούς. Καὶ τοῖς φίλοις μὲν ἔδιδε τὸ ἡδὺ δῶρον τοῦ οἴνου, ὅπερ εὐφραίνει καὶ παρηγορεῖ, τοῖς δ' ἐχθροῖς ἐνέπνεεν ἀγρίαν μανίαν καὶ ἐπέβαλλε φοβεράς ποινάς.

¹ Preller, Griech. Mythol., σ. 549.

² Ὑμν. ὁμηρ., ΚΣ'.

³ Ἀθεθαία ὡσαύτως εἶναι καὶ ἡ ἔννοια τῶν συχνάκις ἀπαντῶντων ἐπιθέτων *Βάκχος*, *Ἰακχος*. Ὁ κ. Maury (Hist. des relig. de la Grèce, J, 119) παρατηρεῖ, κατὰ τὸν Benfey, ὅτι ὁ *Βάκχος* ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸν *Δάκχα*, ἰσχυρόν, ἐπιθετον τοῦ Ἀγνι-Σόμα. Ὁ Κούρτιος, Griech. Etym., 3. 460, 576) ταυτίζει τὸν *Βάκχον* πρὸς τὸν *Ἰακχον*· ὁ κ. J. Lenormant ταυτίζει τὸν Φρύγιον Βαγαῖον, ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ Σαβαζίου, συγγεόμενον ἐν Φρυγίᾳ καὶ Θράκῃ πρὸς τὸν Διόνυσον. Βλ. τὸ ἄρθρον Bacchus τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἐν τῷ Diction. des Antiquités τοῦ κ. Saglio.

Ἡ δύναμις αὐτοῦ ἦτο ἀκατάσχετος· αὐξάνων δ' ἀπαύστως τὸν κύκλον τῶν κατακτῆσεων, ὑπέταξε μετ' ὀλίγον τὸν κόσμον ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ. Διὰ μέσου τῶν λαμπρῶν διαφανῶν τούτων εἰκόνων μαντεύει τις εὐκόλως τὰς ἰδέας, ὧν αὗται εἶναι αἱ ποιητικαὶ ἐκφράσεις. Ἡ ἀγρία νηπιότης τοῦ Βάχχου καὶ ἡ θορυβώδης νεότης τί ἄλλο εἶναι ἀληθῶς ἢ ἡ βλάστησις τῆς ἀμπέλου ἐπὶ τῶν ὄρεινῶν κλιτύων, ἔνθα ἀνακαλυφθεῖσα καὶ καλλιεργουμένη ἀρέσκεται αὐξάνουσα πάντοτε; ἢ αἱ πρῶται καὶ παραπαλousαι ἡδοναὶ τοῦ οἴνου; ἢ αἱ χαρὰι τῶν πρῶτων τρυγητῶν, ὧν αἱ θορυβώδεις ἐορταὶ ἐτελοῦντο ὑπὸ πάντων ὁμοῦ τῶν ὄρεινῶν κατοίκων, ποιμένων ἀναρριχωμένων ἐπὶ τῶν κορυφῶν μετὰ τῶν ποιμνίων, ἐργατῶν καὶ ἀμπελουργῶν καλλιεργούντων τὰς κλιτύς; Σατύρων καὶ Σιληνῶν κατοικούντων τὰ δάση, Νυμφῶν κατοικουσῶν τὰς πηγὰς, προσέθετον οἱ Ἕλληνες συγχέοντες οὕτω πάντα τὰ ὄρεινὰ ὄντα θεῖα καὶ ἀνθρώπινα ἐν ταῖς κοινωνικαῖς ἀγαλλιάσεσι καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ χαρᾷ, ἣν ἐμπνέει ὁ Βάχχος; Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔχθραν καὶ τὴν φιλίαν τοῦ θεοῦ, τὰς μεμακρυσμένας πορείας καὶ τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον, τί ἄλλο εἶναι ἢ εἰκὼν τῶν παραδόξων ἀποτελεσμάτων τοῦ οἴνου, τοῦ ἐναλλάξ εὐεργετικοῦ καὶ φοβεροῦ τῷ ἀνθρώπῳ, εἰκὼν ὡσαύτως τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῆς ἀμπέλου, ἥτις ἀπὸ τοῦ τόπου, ἔνθα ἦτο ἡ κοιτίς αὐτοῦ, ἐπέξετάθη κατὰ μικρὸν ἐπὶ τῶν ἐγγύς χωρῶν καὶ τέλος κατέκτησε τὸν κόσμον;

Ἡ σχέσις αὕτη τοῦ Βάχχου μετὰ τῶν δευτερευουσῶν θεοτήτων τῶν κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας κατοικουσῶν τὰ δάση καὶ τὰ ὄρη, εἶναι οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς λατρείας αὐτοῦ οὐ μόνον ἐν Βοιωτίᾳ, ἔνθα ἡ λατρεία προσέλαβεν ἴδιον χαρακτήρα ἐκ τῶν δυσβάτων μοναξιῶν τοῦ Κιθαιρῶνος, ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐν τοῖς ἄσμασι πάντων τῶν ποιητῶν. Πανταχοῦ ὁ Βάχχος ἐπιφαίνεται μετὰ τῆς συνοδείας τῶν θεοτήτων τοῦ ἀγρίου βίου:

ἐμὸς ἐμὸς ὁ βρόμιος·
ἐμὲ δεῖ κελαδεῖν, ἐμὲ δεῖ παταγεῖν
ἄν' ὄρεα σύμενον μετὰ Ναϊάδων
οἷά τε κύκνον ἄγοντα
ποικιλόπτερον μέλος¹

Ὁ ἀριστοφάνειος χορὸς ἐν ταῖς Θεσμοφοριαζούσαις, λέγει:

¹ Ἀπόσπ. ὑπορχήματός τινος τοῦ Πρατίνα (Λυρ. Ἑλλ. Bergk, σ. 1218).

ἡγοῦ δέ γ' ὦδ' αὐτός,
 σὺ κισσοφόρε Βάκχειε
 δέσποτ'· ἐγὼ δὲ κώμοις
 σὲ φιλοχόροισι μέλψω
 Εὖτιον, ὦ Διόνυσε,
 Βρόμει καὶ Σεμέλας παῖ,
 χοροῖς τερπόμενος
 κατ' ὄρεα Νυμφῶν ἔρατοῖς ἐν ὕμνοις
 Εὖτιον Εὖτιον, εὖσ'·
 ἀναχορεύων.
 ἅμφι δὲ σοὶ χτυπεῖται
 Κιθαιρώνιος ἡχώ,
 μελάμφυλλά τ' ὄρη δάσχεια καὶ νάπαι
 πετρῶδεις βρέμονται·
 κύκλω δὲ περὶ σὲ κισσὸς
 εὐπέταλος ἔλικι θάλλει¹.

Ὁ Βάκχος λοιπὸν εἶναι ὁ βασιλεὺς τῆς ἀγροτέρας φύσεως. Οὕτως αἱ ἐμπνεόμεναι ὑπ' αὐτοῦ παραφοραὶ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους λάτρεις, εἰς τοὺς κατοίκους τῶν μονήρων ὀρέων, πρώτους γευσασμένους τοῦ ρευστοῦ αὐτοῦ, μετεδόθησαν εἰς πᾶσαν τὴν ἀγρίαν φύσιν, τὴν θείαν ταύτην φύσιν, ζωηράν καὶ περιπαθῆ, ὅπου τὰ δένδρα τοῦ δάσους, αἱ πηγαὶ καὶ αὐτοὶ οἱ βράχοι τοῦ ὄρους ἐφαίνοντο μετέχοντες τῶν ἡδονῶν τῶν ἀνθρώπων ὀρχοῦμενοι καὶ χαίροντες.

Β' Μῦθοι καὶ λατρεία τοῦ Διονύσου ἐν Ἀττικῇ.

Ἐκ Βοιωτίας, ὅπου ὁ κύριος τοῦ θεοῦ μῦθος ἐσχηματίσθη φαίνεται ὅτι ἡ λατρεία αὐτοῦ εἰσῆχθη ἀρχαιότατα εἰς Ἀττικὴν, ὅπου ἐπὶ πολὺ ἔσχε χαρακτῆρα ἀπλοῦν καὶ σημασίαν ἀκριβῆ. Δύο κῶμαι, ἡ τῶν Ἐλευθερῶν καὶ ἡ τῆς Ἰκαρίας, ἀντεποιοῦντο τῆς τιμῆς, ὅτι ἐφιλοξένησαν τὸν θεὸν καὶ πρῶται ἔλαβον τὰ δῶρα αὐτοῦ. Αἱ Ἐλευθεραὶ κείμεναι ἐπὶ τῆς νοτίου παρωρείας τοῦ Κιθαιρώνος, ἐν τινι κλεισωρίᾳ ἀγούσῃ ἀπὸ Βοιωτίας εἰς Ἀττικὴν, ἦτο, ἀληθῶς, ἐκ τῶν σταθμῶν τῆς λατρείας τοῦ Θηβαίου θεοῦ πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς εἰς τοὺς ἐγγύς τῶν Ἀθηνῶν ἀγρούς. Ἀλλ' αἱ Ἐλευθεραὶ δὲν ἀνῆκον τῇ Ἀττικῇ εἰμὴ πολὺ βραδύτερον ὅθεν εἰς τὴν Ἰκαρίαν πρέπει ν' ἀναζητήσω-

¹ Ἀριστοφ., Θεσμοφορ., 987 καὶ ἐφ. Ὅρ. ὡσαύτως τὸν Ἀνακρέοντα (παρὰ Δίῳνι Χρυσοστ. λόγ. Β', 35) εἰς τὴν συνοδείαν τοῦ Διονύσου προσθέτοντα τὸν Ἐρωτα καὶ τὴν Ἀφροδίτην.

μεν τὸν ἀληθῆ ἐγγώριον μῦθον τοῦ Διονύσου, τὸν πραγματευόμενον τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ οἴνου καὶ τὴν ἐν τῇ χώρᾳ διάδοσιν αὐτοῦ. Ἰδοὺ ὁ μῦθος οὗτος ἐν τῇ ἀφελεῖ ἀπλότῃ αὐτοῦ.

Ὑπῆρχεν ἀρχαῖος τις βασιλεὺς ἢ μᾶλλον ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς χώρας, ἐπώνυμος αὐτῆς, ὁ Ἰκάριος. Ἡμέραν τινὰ ὁ Διόνυσος περιοδεύων ἔστη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ βασιλέως τούτου, ἐνθα ἔτυχε λαμπρᾶς ὑποδοχῆς· ἀναχωρῶν ὁ θεὸς ἠθέλησε ν' ἀνταμείψῃ τὸν Ἰκάριον διὰ τὴν φιλοξενίαν, ἔδωκε δ' αὐτῷ κλῆμα ἀμπέλου, καὶ ἐδίδαξε τὴν οἴνοποιάν. Ἀλλ' οὗτος ὅτε ἤλθεν ἡ ὥρα τοῦ τρυγητοῦ, δὲν ἠθέλησε ν' ἀπολαύσῃ μόνος τῶν εὐεργετημάτων τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ νὰ μετᾶσχωσιν αὐτῶν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἡρξάτο λοιπὸν διατρέχων τοὺς ἀγρούς μετὰ ἀσκῶν πλήρων οἴνου, ἐξ οὗ ἔπιον ἄνευ μέτρου ἀγρόται καὶ ποιμένες. Ἀλλὰ παραχρῆμα τὸ λογικὸν αὐτῶν ἐπλανήθη· ἐνόμισαν ὅτι ἐδηλητηριάσθησαν. Μανέντες δὲ ἐφόνευσαν τὸν Ἰκάριον, ὃν καὶ δὲν ἐνεταφίασαν εἰμὴ τὴν ἐπαύριον, ὅτε ἡ μέθη αὐτῶν παρήλθεν. Ὁ Ἰκάριος εἶχε θυγατέρα, ὀνόματι Ἡριγόνην, ἥτις προαισθανομένη ἀναμφιβόλως τὸ προσγενόμενον δυστύχημα μετέβαινε πανταχοῦ κλαίονσα καὶ ὀδυρομένη πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ πατρὸς· δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ εὔρῃ αὐτόν, ὅτε ἡ Μαῖρα, ἡ κύων ἡ συνοδος αὐτοῦ, ὑπέδειξε διὰ τῶν ὕλακῶν τὸ μέρος, ἐνθα τὸ σῶμα ἐκρύβη. Ἡ Ἡριγὼν ἀπελπίσασα, ἐκρεμάσθη ἐκ τοῦ δένδρου, ὅφ' ὃ ἦτο ὁ τάφος τοῦ πατρὸς αὐτῆς¹.

Ὁ μῦθος οὗτος εὐκόλως θὰ διευκρινηθῇ, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἡριγόνης καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς κυνὸς Μαίρας. Ἡριγὼν, εἶναι ἡ γεννωμένη τὸ ἔαρ, ἡ νεαρὰ σταφυλή. Μαῖρα (ἡ λαμπρά, ἡ λάμπουσα)², εἶναι ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Κυνός, ὁ σείριος. Ὅθεν ὁ μῦθος εἰς τὰ οὐσιώδη αὐτοῦ στοιχεῖα περιοριζόμενος, σημαίνει ὅτι κατὰ τὸ ἔαρ τὸ κλῆμα τῆς ἀμπέλου γεννᾷ τὴν σταφυλήν, ἥτις αὐξάνουσα κρεμάννυται ἐπὶ τοῦ δενδρυλίου, ἐφ' οὗ ἐγεννήθη, ἐν ᾧ αἱ διάπυροι θεριναὶ ἀκτῖνες αὐξάνουσι καὶ ὠριμάζουσιν αὐτήν.

Ἡ ἔννοια τῶν ἀπλῶν τούτων ἰδεῶν πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀπολεσθῇ,

¹ Ὁ μῦθος οὗτος κατὰ πλάτος ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου (Γ', 14, 7) ἀναφερόμενος, πιθανῶς ἦτο δημοτικώτατος ἐν Ἀττικῇ· διότι ἦτο ὑπόθεσις τραγωδίας τινὸς τοῦ Φρυνίχου, καὶ ἐτέρας τοῦ Σοφοκλέους, αἵτινες ἀμφότεραι ἔφερον τὸν τίτλον Ἡριγὼν.

² Ἐκ τῆς ρίζης μαρ, λαμπρόν τι, στίλβον μαρ-μαί-ρω· κτλ. Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ κυνὸς καλεῖται ἐνίοτε Μαίρης ἀστήρ (Νόννου, Διονυσ., Β', 221. IB', 387, κτλ.)

ὅτε οἱ κάτοικοι τοῦ δήμου τῆς Ἰκαρίας, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς αἰώ-
ρας¹, προσέδεον εἰς τοὺς κλάδους τῶν δένδρων εἰδώλια ἐξ ἀργίλλου
ἢ κηροῦ, αἰωρούμενα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνέμου, ὡς αἱ *oscillae* ἐν
τοῖς ἀγροῖς τοῦ Λατίου². ἀνάμνησις τοῦ δυστυχοῦς τέλους τῆς Ἡρι-
γόνης, ἥ, ἐν κοινῇ γλώσσῃ, τῆς σταφυλῆς, ἥτις κατὰ πρῶτον ἠωρήθη
ἐπὶ τῶν κλάδων τοῦ κλήματος. Εἰς τοὺς αὐτοὺς ὡσαύτως μυθικοὺς χρό-
νους ἀνήρχοντο τὰ κατὰ τοὺς ἀγροὺς τῆς Ἀττικῆς τελούμενα κατὰ
τὸν τρυγητὸν δημοτικώτατα Ἀσκάλια, καθ' ἃ ἐπὶ πεφυσημένου ἀσκοῦ
ἐλαίῳ περιρρεομένου, οἱ νεαροὶ ἀγρόται ἐπήδων καὶ ὠρχοῦντο ἐπὶ ἐνὸς
ποδὸς ἱστάμενοι³, κατὰ μίμησιν τοῦ Ἰκαρίου, ὡς ἔλεγον, ὅστις ἰδὼν
ἡμέραν τινὰ τράγον τρώγοντα τὴν ἄμπελον αὐτοῦ, κατεσκεύασεν ἀσκὸν
ἐκ τοῦ δέρματος τοῦ ζῴου τούτου καὶ ὠρχήθη ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐ-
φρόσυνον ἑορτὴν τῶν πρώτων τρυγητῶν.

Ὅθεν ἡ ἔννοια τῆς θεότητος τοῦ Βάκχου ἦτο τὸ πρῶτον καὶ διέ-
μεινεν ἐπὶ πολὺ ἐν Ἀττικῇ ἀπλουστάτη. Κατὰ τοὺς λαμπροτάτους
χρόνους τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε τὰ μεγάλα Διονύσια ἔνεκα
τῆς αἵγλης τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν μεγαλοπρεπῶν θεατρικῶν παραστά-
σεων προσεῖλκυον εἰς Ἀθήνας πλῆθος ἀνθρώπων, ἐτελοῦντο κατ' ἀ-
γροὺς ἕτεραι ἑορταὶ ἀπλούστεραι, μᾶλλον πρωτότυποι, καλούμεναι
μικρὰ Διονύσια, Διονύσια τὰ κατ' ἀγροὺς, τὰ μικρά, ἢ τὰ Θεοῖνια
(ἑορταὶ τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου). Ἐν αὐτοῖς πιστῶς διετηρήθησαν ἀναμφι-
βόλως αἱ ἀρχαιότεραι παραδόσεις τῆς ἀττικῆς λατρείας τοῦ Βάκχου.
Ὁ Πλούταρχος ἔγραφεν· «Ἡ πάτριος τῶν Διονυσίων ἑορτὴ τὸ πα-
λαιὸν ἐπέμπετο δημοτικῶς καὶ ἱλαρῶς· ἀμφορεὺς οἴνου καὶ κληματὶς,
εἶτα τράγον τις εἴλκεν, ἄλλος ἰσχάδων ἄρριχον ἠκολούθει κομίζων,
ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ φαλλός»⁴. Τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀναμνησκεί σκηνὴ τις
τῶν Ἀχαρνέων⁵ ἐν ἀπάσῃ αὐτῆς τῇ ἀπλότῃ, ὡς καὶ ἐν ἀπάσῃ τῇ

¹ Ἐκ τοῦ ῥήματος αἰωρέω.

² Διαφέρουσιν αἱ *oscillae*, καθ' ὅτι δὲν παρίστων τὴν Ἡριγόνην, ὡς ἡ αἰώρα
ἐν Ἀττικῇ, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Βάκχον. Βλ. τὰ σχόλια τῶν στίχων τούτων ὑπὸ
τοῦ σοφοῦ ἐκδότου τοῦ Βιργιλίου, κ. Benoist.

³ Ἡ παιδιὰ αὕτη ἐκαλεῖτο ἀσκαλισμός. Βιργ. Γεωργ., II, 384. «Atque
inter pocula laeti Mollibus in pratis unctos saluere per utres.» Βλ. τὰ
περὶ τούτου συλλεγόμενα χωρία ὑπὸ τοῦ κ. F. Hermann. (Lehrbuch der gri-
ech. Antiquit., II § 57, 10—11).

⁴ Ἡθικά, σ. 521 e. Περὶ φιλοπλουτίας, 8.

⁵ Στ. 243 καὶ ἐφ. Ἀχαρν.

ἀγροικοτέρα αὐτῆς σκαιοτήτι. Βλέπομεν οἰκογένειαν ἀγροτῶν μεταβαίνουσαν ἐν πομπῇ εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἱκετεύσῃ διὰ τῶν προσευχῶν αὐτῆς· προηγείται ἡ τὸ ἱερὸν κἀνιστρον φέρουσα κόρη, ἡ κανηφόρος, εἶτα ὁ δούλος ὁ φέρων τὸν φαλλόν, καὶ τέλος Δικαιοπόλις ὁ οἰκοδεσπότης ἄδων τὸ φαλλικὸν ἔσμα¹. Ἄλλ' ἡ οἰκογενειακὴ αὕτη πομπή, ἡ μὴ οὖσα ἄλλως ἢ παρωδία, ἀτελῇ ὅλως δίδει ἡμῖν ἰδέαν περὶ τῶν κατ' Ἀγροῦς Διονυσίων, ἅτινα ἐτέλουν κατὰ τὸν Ποσειδαιῶνα μῆνα οἱ κάτοικοι πολλῶν δήμων, ἀθροίζόμενοι ἐν τῇ ἐγγυτάτῳ κώμῃ, ὅπως ἐορτάσωσι τὸν θεὸν καὶ πανηγυρίσωσι κοινῇ. Ἀναμφιδόλως ἔθυσον τῷ Διονύσῳ· ἀλλὰ τῆς θρησκευτικῆς τελετῆς εἴποντο ἀναγκαίως ἄφθονοι σπονδαί, δεῖπνα φαιδρά, ἄγῳνες, πομπαὶ καὶ ὀρχήσεις φανταστικά, ἔσως δὲ καὶ προσωπιδοφορίαι, αἵτινες προεκάλουν ζωηρότητα, καὶ καθ' ἃς οἱ ἀγρόται ἀντήλασσον σκώμματα καὶ βωμολοχίας, παραγαγούσας μετ' οὐ πολὺ τὸν κωμικὸν διάλογον. Ἐὰν ὄντως πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τὴν παράδοσιν², τὴν νηπιότητα τῆς κωμωδίας εἶδεν ὁ δῆμος τῶν Ἰκαρίων. Ἄλλ' ἐλλείψει ἀκριβῶν μαρτυριῶν περὶ τούτου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ δραματικὸν στοιχεῖον, τὸ περιεχόμενον ἐν τοῖς κατ' ἀγροῦς Διονυσίοις, ἀνεπτύχθη ἰδίᾳ ἐν Ἀθήναις, ἐν ταῖς Βαχχικαῖς ἐορταῖς, αἵτινες ἐκαλοῦντο Λήναια.

Τὰ Λήναια, ὡς ἡ λέξις ἐμφαίνει, ἦσαν αἱ ἐορταὶ τοῦ Ληνοῦ, ὁ δὲ Διόνυσος ἐνομιζέτο τὸ πρῶτον ἀπλῶς ὁ θεὸς τοῦ νέου οἴνου, τοῦ κυματηδὸν ῥέοντος ἐκ τῶν πατουμένων σταφυλῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἤγειρον τῷ Διονύσῳ Ληναίῳ ἴδιον ἱερὸν (Ληναῖον) ἐν τῇ συνοικίᾳ τῶν Λιμνῶν· περὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ τούτου συνεκεντροῦτο ἡ ἐορτή. Ἀφ' οὗ προσέφερον τῷ θεῷ ἐν τῷ ναῷ τὰ πρωτόλια τοῦ οἴνου, παρεκάθηντο εἰς συμπόσιον, οὗ τὰς δαπάνας ἐπλήρωνε τὸ Κράτος καὶ ἐπὶ πολὺ ἔπινόν ἐκ τῶν δώρων τοῦ θεοῦ· μεθ' ὃ ἅπαντα ἡ εὐθυμος πομπή, ἡ ἐπὶ Ληναίῳ πομπῇ, ὡς ἐκάλουν αὐτήν, κλονιζομένη προυχώρει θορυβωδῶς διὰ μέσου τῆς πόλεως ἄδουσα πρῶτον τὰ ἐγκώμια τοῦ Διονύσου, τονίζουσα ἐν χορῷ τὸν ἐνθουσιώδη καὶ περιπαθῆ διθύραμβον καὶ εἰς ἀστείωτας καὶ ἀκολασίας ἐπιδιδόμενη. Ἐπὶ ἀρμάτων συνήθως καθήμενοι οἱ λα-

¹ Ἡ σχέσις τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν Φαλλόν, ἐμβλημα τῆς γονιμότητος καὶ τῆς παραγωγῆς, εὐκόλως κατανοεῖται. Οἱ συνοδοὶ Σάτυροι τοῦ θεοῦ εἶναι συγχνάκις ἰθυφαλλικοί· εἰς τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἀποδοτέον ἔσως καὶ τὸ ἐπίθετον Φαλλήν, διδόμενον τῷ θεῷ ἐν τῇ νήσῳ Λέσβῳ (Παυσ. Γ', 19, 2).

² Ἀθην., Β', σ. 40.

τρευταί τοῦ Βάκχου, ἐκ τοῦ νέου οἴνου τὴν κεφαλὴν ἔχοντες ἡρεθισμένην, ἀντήλασσον σαρκασμούς καὶ ὕβρεις· οἱ διάλογοι ἀντηλλάσσοντο μεταξύ τοῦ πλήθους μεθ' ἱλαρότητος, ζωηρότητος καὶ χυδαίου οἷστρου ἀναμιμνήσκοντός πως τὰς παραδόσεις τῶν νῦν ἀπόκρεων. Τὴν εὐθυμίαν ἐπηύξανον αἱ μεταμφιέσεις τῶν ὑποκριτῶν τοῦ ἀπλοῦ τοῦτου δράματος· οἱ μὲν εἶχον τὴν μορφήν κεχρισμένην διὰ τρυγὸς ἢ βεβαμμένην διὰ κινάβαρεως, ἦσαν δὲ ἐνδεδυμένοι ὡς Σάτυροι ἢ Πᾶνες· ἄλλοι καθήμενοι ἐπὶ ὄνων, ὡς ὁ Σιληνός, ἔκρουον χαλκᾶ κρόταλα· ἄλλοι κεκαλυμμένοι διὰ δέρματος ἐλάφων ἢ προβάτων, εἶχον τὴν κεφαλὴν ἐστεφανωμένην διὰ κισσοῦ, καὶ ἔφερον ἀντὶ πώγωνος φύλλα δρυός. Πᾶσα δ' αὕτη ἡ ἀλλόκοτος προσωπιδοφορία ἐκινεῖτο, καὶ ὠρχεῖτο κατὰ τὰ διαλείμματα τοῦ Βακχικοῦ χοροῦ. "Οἷον ἡ κωμωδία, ὡς εὐκόλως ἐννοεῖται, ἦτο ἐν σπέρματι ἐν ταιαύτῃ ἐορτῇ.

Ἡ θρησκεία τοῦ Βάκχου, ἥς τὰ κατ' ἀγρούς Διονύσια καὶ τὰ πρῶτα Λήναια δίδουσιν ἡμῖν οὕτως ἀπλὴν ἰδέαν, περιπλέκεται διὰ νέων στοιχείων ἐν ἐτέρᾳ ἀττικῇ ἐορτῇ, πιθανῶς μεταγενεστέρᾳ ἄλλ' ἀρχαίᾳ ὅπωςδὴποτε, τῇ τῶν Ἀνθεστηρίων. Ἡ ἐκφραστικὴ αὕτη λέξις ἐσήμαινεν ἑλληνιστὶ ἐορτὰς ἀνθέων, ὡς ἄλλοτε ἔλεγον παρ' ἡμῖν ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Πάσχα· «τὸ ἡνθισμένον Πάσχα». Αἱ ἐορταὶ αὗται ἐτελοῦντο κατὰ τὸν Ἀνθεστηριῶνα μῆνα, οὗ τὸ ὄνομα ἐκφράζει αὐτὴν τὴν ἰδέαν, ἐν χρόνῳ ἀντιστοιχοῦντι σχεδὸν πρὸς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου, ὅτε ὑπὸ τὸν χαρίεντα τῆς Ἀττικῆς οὐρανὸν ἀνοίγουσι τὰ πρῶτα ἄνθη. Αἱ ἐθνικαὶ αὗται ἐορταί, κοιναὶ πάσῃ τῇ Ἰωνικῇ φυλῇ¹, διήρκουν τρεῖς ἡμέρας, ἐκάστην δὲ ἡμέραν ἐτέλοῦντο διάφοροι τελεταὶ τὴν ἐνδεκάτην, δωδεκάτην καὶ δεκάτην τρίτην τοῦ Ἀνθεστηριῶνος μηνός.

Ἡ πρώτη ἡμέρα ἀνεμίμνησκε τὴν ἀρχικὴν ἐννοιαν τοῦ Διονύσου, θεοῦ τοῦ οἴνου. Κατ' αὐτὴν ἐξέβαλλον ἐκ τῶν ἀσκῶν καὶ τῶν ἀγγείων, ἐν οἷς διήλθε τὸν χειμῶνα, τὸν οἶνον τῆς τελευταίας συγκομιδῆς, καὶ ἡνοιγον τοὺς πλῆθους, ἐξ οὗ καὶ ἡ λέξις πιθοίγια ἢ δηλούσα τὴν πρῶτην ταύτην περίοδον τῆς ἐορτῆς. Πάντες ἀνεξαίρετως οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, ἀστοὶ καὶ ἀγρόται, δεσπότες καὶ δοῦλοι, ἐδοκίμαζον τότε τὸν νέον οἶνον. Πρὸ τοῦ Βάκχου πάντες ἦσαν ἴσοι· ἰσότης μιᾶς ἡμέρας, διότι μετὰ τὴν ἐορτὴν, ὁ δεσπότης ἠδύνατο νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς

¹ Θουκυδ., Β', 15. Τὴν ἀρχὴν τῶν ἐορτῶν τούτων ἀνεβίβαζον εἰς τὸν Ἀμφικτύονα.

δούλους, κατὰ τὴν παροιμίαν : «Θύραζε Κᾶρες, οὐκέτ' Ἀνθεστήρια»¹.

Τὴν ἐπομένην, ἥτις ἦτο ἡ κυρία ἡμέρα, ἡ ἑορτὴ προσελάμβανεν ἱερὸν καὶ ἐθνικὸν χαρακτήρα. Ἡθρολίζοντο πρῶτον εἰς μέγα δεῖπνον, ἕκαστος δὲ δαιτυμῶν εἶχε πρὸ αὐτοῦ ἀγγεῖον πλήρες ἀκράτου οἴνου. Τοῦτο δὲ περιεῖχε περὶ τὰς τρεῖς λίτρας καὶ ἐκαλεῖτο χοῦς ἐξ οὗ τὸ ὄνομα χόες, τὸ διδόμενον εἰς τὴν δευτέραν ἡμέραν τῶν Ἀνθεστηρίων. Ὅτε δὲ ἕκαστος ἐλάμβανε τὴν θέσιν αὐτοῦ, σάλπιγξ ἔδιδε τὸ σημεῖον τοῦ ἀγῶνος εἰς τοὺς οἰνοπότας, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν ἐπομένων στίχων, οὓς ὁ δημόσιος κήρυξ ἀγγέλλει εἰς τοὺς Ἀχαρνέας²:

ἀκούετε λεῶ· κατὰ τὰ πάτρια τοὺς χόας
πίνειν ὑπὸ τῆς σάλπιγγος ὅς δ' ἂν ἐκπῆ
πρώτιστος, ἄσκὸν Κτησιφῶντος λήψεται.

Αἱ ἀμοιβαὶ τοῦ παραδόξου τούτου ἀγῶνος διενέμοντο ἀναμφιβόλως ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, προϊσταμένου τοῦ πότου, ἢ παρίστα τοὺς μυστικὸς βασιλεῖς τῶν Ἀθηναίων, ὑποτιθεμένους ἰδρυτὰς τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἑορτῆς. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ἀγῶνος τούτου περὶ τὸ πίνειν καὶ πλὴν τῶν ἄθλων, ἡ ἑορτὴ εἶχε χαρακτήρα εὐγενέστερον. Ἐκαστος δαιτυμῶν ἤρχετο εἰς τὸ συμπόσιον ἔχων τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην διὰ στεφάνου ἐξ ἀνθέων νεωστὶ ἀνοιγέντων ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ καὶ τοῦ Κηφισοῦ, μετὰ δὲ τὸ δεῖπνον ἅπαν τὸ ἀνθοφόρον τοῦτο πλῆθος ἐβάδιζε βραδέως πρὸς τὸ Ληναῖον, ἔνθα ἀπέθετε τοὺς στεφάνους, ἀφιερουμένους πάραυτα ὑπὸ τῆς ἱερείας τῷ θεῷ. Ὅθεν ἐν τῷ Διονύσῳ δὲν ἐλάτρευον μόνον τὸν θεὸν τοῦ οἴνου, δὲν ἐχαιρέτιζον μόνον τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἄνθους τοῦ κλήματος, ἀλλ' ἡ ἑορτὴ αὕτη ἦτο ἀπάσης τῆς ἑαρινῆς ἀνθήσεως, ὃ δὲ Διόνυσος καθίστατο οὕτως εἰς τῶν μεγάλων θεῶν τῆς γονιμότητος καὶ τῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἡμέρα αὕτη ἦτο ἡ μόνη τοῦ ἔτους, καθ' ἣν τὸ Λήναιον ἔμενεν ἀνοικτὸν εἰς τὴν εὐσέθειαν τῶν πιστῶν. Ἐν ᾧ τὸ πλῆθος συνωστίζετο ὑπὸ τὴν στοὰν καὶ τὸ περιστύλιον τοῦ ναοῦ, καὶ κατεπλημμύρει τὸν ἱερὸν περίβουλον, ἡ σύζυγος τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ὑπὸ δεκατεσσάρων σεβασμίων γυναικῶν ἀκολουθουμένη³, προσέφερε τῷ θεῷ παγη-

¹ Ζηνόβ., Δ', 33.

² Στ. 1000 καὶ ἐφ.

³ Αἱ δεκατέσσαρες αὗται γυναῖκες, αἱ ἐκάλουν γεραράς, ἀντεστοίχουν πρὸς τοὺς δεκατέσσαρας βωμοὺς τοῦ Διονύσου. Βλ. Ἐτυμολ. Μέγα, λέξ. γεραραί. Πολυδ., Η', 108. Ἐδίδον τὸν ἐπόμενον ὄρκον διατηρηθέντα ἐν τῷ κατὰ Νεαί-

γυρικὴν θυσίαν, συνάδουσαν πρὸς τελετουργικὸν τυπικὸν ὀρισμένον ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ ἐγκεχαραγμένον ἐν τῷ ναῷ ἐπὶ μαρμαρίνης πλάκῃ¹. Τίς ἦτο ἡ ἔννοια τῆς θυσίας ταύτης; Δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν, στερούμενοι ἀποδείξεων ἐκ τῶν συγγραφέων. Ἄλλ' ἡ θυσία αὕτη συνωδεύετο ὑπὸ τελετῆς χαρακτηῆρος συμβολικοῦ σημαντικωτάτου· ἦσαν οἱ ἄρραβῶνες τῆς γυναικὸς τοῦ ἄρχοντος Βασιλέως μετὰ τοῦ Διονύσου. Οἱ μυθολόγοι ἐρωτῶσι τίς ἦτο ἡ θεά, ἣν παρίστα ἐνταῦθα ἡ γυνὴ τοῦ ἄρχοντος. Οἱ μὲν πιστεύουσιν, ὅτι ἔβλεπον ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ εἰκόνα τῆς μυθικῆς ἐνώσεως τοῦ Διονύσου μετὰ τῆς Ἀριάδνης, ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἀπίθανος, διότι ἡ Ἀριάδνη, ἥς ὁ μῦθος προέρχεται ἐκ Κρήτης, δὲν εἰσῆχθη εἰς τὴν ἀττικὴν λατρείαν, εἰμὴ βραδύτερον καὶ ὡς ξένη θεότης.

Ὁ Welcker διορᾷ τὸν γάμον τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Κόρης, τῶν συχνάκις ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν Μυστηρίων συνεταιριζομένων. Ἄλλ' οὐδὲν ἀποδεικνύει, ὅτι τὰ δόγματα τῶν μυστηρίων συνεχύσθησάν ποτε πρὸς τοὺς Διονυσιακοὺς τύπους τῆς δευτέρας ἡμέρας τῶν Ἀνθестηρίων· καίτοι δὲ μέγα εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦ Welcker, πιστεύω προθύμως, ὅτι οἱ ἄρραβῶνες τῆς γυναικὸς τοῦ ἄρχοντος Βασιλέως μετὰ τοῦ Διονύσου δὲν εἶχον μυθικὴν σημασίαν, ἀλλ' ἔννοιαν πολιτικὴν ἅμα καὶ θρησκευτικὴν. Γνωστόν, ὅτι ἐν Ἀθήναις μετὰ τῶν προνομίων τοῦ ἄρχοντος βασιλέως συγκατελέγετο πᾶν τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ Κράτους· ἡ γυνὴ αὐτοῦ, ἥτις ἐν τοῖς ἀνθестηρίοις ἦτο ἡ ἱέρεια τοῦ θεοῦ, συνεμερίζετο τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ συζύγου. Ὅθεν, ὅτε ἡ γυνὴ αὕτη ἡνοῦτο συμβολικῶς μετὰ τοῦ Διονύσου, ἦτο τὸ Κράτος αὐτό, αἱ Ἀθηναὶ δι' αὐτῆς ἐνούμεναι μετὰ τοῦ θεοῦ τῆς ἐαρινῆς βλαστήσεως, συγκατατοῦσαι, οὕτως εἶπεῖν, τὸν θεὸν τοῦτον πρὸς τὴν τύχην τῆς χώρας, καὶ ἀναγκάζουσαι αὐτὸν νὰ διαχύσῃ τὰ δῶρα καὶ τὰ λαμπρότατα εὐεργετήματα ἐπὶ τῶν ἀγρῶν τῆς Ἀττικῆς². Οὕτω καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ δόγαι τῆς Βενετίας ἔρριπτον τὸν δακτύλιον τῶν ἄρραβῶνων ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀδριατικῆς, τῆς συμβολικῆς αὐτῶν συζύγου, ὅπως ἐκφράσῃ τὴν

ρας λόγῳ τοῦ Δημοσθένους (§ 78): «Ἀγιστεύω καὶ εἰμὶ καθαρὰ καὶ ἀγνή ἀπὸ πᾶν ἄλλῳ οὐ καθαρυνόντων καὶ ἀπ' ἀνδρὸς συνουσίας, καὶ τὰ Θεοῖν καὶ Ἰοδάκχεια γεραίρω τῷ Διονύσῳ κατὰ τὰ πάτρια καὶ ἐν τοῖς καθήκουσι χρόνοις».

¹ Κατὰ Νεαίρας, 76.

² Preller, Griech. Mythol., I, σ. 555.

στενὴν ἔνωσιν τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας μετὰ τῶν θαλασσῶν, καὶ τὸ κράτος αὐτῶν.

Ἡ τρίτη ἡμέρα τῶν Ἀνθεστηρίων ἦτο ἀφιερωμένη εἰς θρησκευτικόν τι ἔθιμον, περὶ οὗ ἐλάχιστα καὶ οὐχὶ λίαν ἀκριβῆ γιγνώσκομεν¹, ἀλλ' ὅπερ φαίνεται ὑποδεικνύον ἐν τῷ Διονύσει θεότητα γῆνιν παραγωγικὴν. Περιέκλειον ἐν χύτραις, αἵτινες ἔδιδον καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν (χύτραι) εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἑορτῆς, παντοειδεῖς σπόρους ἔθραζον εἰτα καὶ προσέφερον αὐτοὺς εἰς δύο μόνον θεότητας: τὸν Διόνυσον καὶ τὸν Ἑρμῆν². Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ χθονίου Ἑρμοῦ, τοῦ ψυχοπομποῦ· ὅθεν ἡ προσφορὰ αὕτη φαίνεται προσφερομένη εἰς γῆνας καὶ καταχθονίους θεότητας. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ, ἡ φύσις τῆς προσφορᾶς ταύτης δὲν ὑπαινίσσεται τὴν ἰδέαν τοῦ βίου, ὅστις κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους φαίνεται ἐξερχόμενος τοῦ βάθους τῆς γῆς, ὅπως ἀναπτυχθῇ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς; Δὲν ἦτο ἡ ὥρα πράγματι, καθ' ἣν αἱ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ χειμῶνος ἀποτιθέμεναι εἰς τὸ ἔδαφος σποραὶ ἤρχιζον βλαστάνουσαι, καθ' ἣν ὑπέφωσκεν ἡ νέα καὶ λαμπρὰ βλάστησις, καθ' ἣν ἡ ζωὴ ἀνεγεννᾶτο ἐκ τοῦ θανάτου, καθ' ἣν ἡ Περσεφόνη, ὡς ἔλεγον, ἀνῆρχετο ἐκ τῆς ζοφερᾶς διαμονῆς αὐτῆς εἰς τὴν χώραν τοῦ φωτός, καθ' ἣν αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν συνώδευον αὐτὴν εἰς τὸν ἄνω κόσμον, ὅπως ἔλθῃ καὶ λάβῃ τὰς προσφοράς, ἃς ἀφίερουν αὐτῇ ἡ εὐσεβὴς ἀφοσίωσις καὶ αἱ πισταὶ ἀναμνήσεις τῶν ζώντων;

Πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας ἐσχετίζετο τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου, τοῦ ἑαρινοῦ θεοῦ, τοῦ εὐανθοῦς θεοῦ, ὅστις ἐφαίνετο ἀναδύων ἐκ τοῦ βαθέος σκότους, ὅπως ἀναφανῇ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, περιβεβλημένος τὴν λάμψιν καὶ τὰς χάριτας τῆς νέας ὥρας. Εἶναι τῷ ὄντι ὁ χθόνιος θεός, ὃν τὰ μνημεῖα εἰκονίζουσιν ἐνίοτε ἐξερχόμενον τῆς γῆς, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ στήθος, μένει δ' ἐντὸς αὐτῆς τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος³. Ἐνα μετὰ τὰ Ἀνθεστήρια μῆνα ἐτελεῖτο ἐν

¹ Ταῦτα ὀφείλομεν ἰδίᾳ τῷ σχολιαστῇ τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἀχαρν., 961, 1076. Βατρ., 218), ὅστις ἀλληλοδιαδόχως ἀναφέρει περὶ τούτου ἀλλὰ συγκεχυμένως τὰς μαρτυρίας τοῦ Θεοπόμπου, Ἀπολλοδώρου καὶ Διδύμου.

² Δίδυμ., παρὰ σχολ. Ἀριστ. Ἀχαρν., 1076.

³ Ἐν Σικυῶνι ἐν τῷ Νυμφῶνι, ἔνθα αἱ γυναῖκες ἐτέλουν τὰ μυστήρια, μόνον τὰ πρόσωπα τῶν τριῶν μεγάλων χθονίων θεοτήτων ἐφαίνοντο ἐν τοῖς ἀγάλμασιν αὐτῶν. Πaus., Β', 11, 3: «καὶ ἀγάλματα Διονύσου καὶ Δήμητρος καὶ Κόρης, τὰ πρόσωπα φαίνοντα, ἐν τῷ Νυμφῶνι ἔστιν.» Η', 15, 3. Ὁ κ. Neu-

Ἀθήναις ἡ ἐαρινὴ ἑορτὴ τῶν Μεγάλων ἢ κατ' ἄστυ Διονυσίων, καλουμένων οὕτω πρὸς διάκρισιν τῶν κατ' ἀγρούς Διονυσίων. Ἐκ πασῶν τῶν ἑορτῶν τοῦ Βάκχου, αὕτη ἦτο ἡ ἥττον ἀρχαία, ἀλλ' ἡ μᾶλλον λαμπρά. Ἡ λαμπρότης αὐτῆς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν μεγίστην πολιτικὴν ἰσχὺν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν μεγίστην αὐτῶν ἐν ταῖς τέχναις καὶ τῇ φιλολογίᾳ ἀνάπτυξιν. Προσέτρεχον πανταχόθεν εἰς αὐτήν. Ἐν ᾧ τὰ μικρὰ Διονύσια δὲν ἐτελαῶντο εἰμὴ μονομερῶς κατὰ δήμους, εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις Διονύσια ἤρχετο ἄπειρον πλῆθος πανταχόθεν τῆς Ἀττικῆς, τῶν ἀποικιῶν καὶ τῶν συμμάχων πόλεων τῆς μεγάλης δημοκρατίας. Ὁ Διόνυσος, ὃν ἐώρταζον, δὲν ἦτο πλέον ὁ ἀπλοῦς τῶν ἀμπελουργῶν καὶ τῶν δημοτῶν τῆς Ἰκαρίας θεός· ἦτο, ἔλεγον, ὁ ἐξ Ἐλευθερῶν ἐλθὼν θεός, οὗ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην περιέφερον τὴν ἀρχαίαν εἰκόνα ἐν μεγάλῃ πομπῇ ἀπὸ τοῦ Ἀθηναίου διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ μέχρι τῆς Ἀκαδημείας. Αἱ λέξεις «Διόνυσος Ἐλεύθερος» ἢ α' Ἐλευθερεὺς» ἔχουσιν ἑλληνιστὶ διπλὴν σημασίαν¹. Ἑρμηνεύοντες ταύτας ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ αὐτῶν ἐννοίᾳ ἔλεγον, ὅτι ὁ Διόνυσος ἦτο ὁ ἐλεύθερος θεός· ὁ ἐλευθερῶν τὴν γῆν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ χειμῶνος, ὁ ἀπαλλάττων τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῶν δυσφύων μεριμνῶν τοῦ βίου², ὁ φέρων τῇ φύσει καὶ τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἐλευθερίαν. Τὴν ἡμέραν ταύτην ὡσαύτως κατὰ γενναῖον καὶ ἀληθῶς φιλόανθρωπον ἔθιμον, παράδειγμα, ὅπερ οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωκαν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, ἀπηλευθέρουν ἀριθμὸν τιῶν δούλων, παρεχώρουν δὲ εἰς τοὺς ἐν δουλείᾳ μένοντας ὥρας τινὰς χαρᾶς καὶ ἀνεξαρτησίας. Ἡ συνοδία ἡ προπέμπουσα τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ἐν τῇ θριαμβευτικῇ αὐτοῦ πορείᾳ διὰ μέσου τῶν καλλίστων συνοικιῶν τῆς πόλεως, προσεῖλκυε τὴν προσοχὴν καὶ τὸν θαυμασμόν τῶν ξένων ἕνεκα τῆς ποικίλης λαμπρότητος τῶν ἐνδυμάτων, τῶν κομμικῶν στάσεων τῶν προσωπιδοφόρων, οὔτινες εἰκονίζον τὴν ἀγρίαν

zey (Mission de Macédoine, εἰκ. 2 καὶ 9) εὔρε γεγλυμμένον ἐν τοῖς βράχοις τῶν Φιλίππων ἐν Θράκῃ προτομὴν τινα τοῦ Βάκχου. Τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος τῶν Θηβῶν μόνον τὸ στήθος ἐφαίνετο (Παυσ., Θ', 16, 5), εἰδωλίον τι δὲ ἐξ ὀπτῆς γῆς, εἰκονίζον τὴν Δήμητρα, εὑρέθη ἐν τῷ Νεκροταφείῳ τῶν Θηβῶν (Mon. Grecs. 1873, εἰκ. I, ἄρθρ. τοῦ κ. Heuzey).

¹ Διόνυσος Ἐλευθερεὺς, εἶναι ὁ τῶν Ἐλευθερῶν θεός· Διόνυσος Ἐλεύθερος ἢ Ἐλευθέριος εἶναι ὁ ἐλευθερωτὴς θεός. Αἱ δύο ἔννοιαι ἑνωρὶς ἴσως ἐταυτίσθησαν.

² Εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ Πινδάρου (παρὰ Πλουτ., Πῶς ἂν τις διακρίνει τὸν κόλακα τοῦ φίλου, 27) ὁ λύων τὸ τῶν δυσφύων μεριμνῶν σχοινίον, ἐξ οὗ τὰ ἐπίθετα Λύσιος καὶ Λυαῖος, λατινιστὶ Lyaeus.

συνοδίαν τοῦ θεοῦ, τῶν Σιληνῶν καὶ τῶν Σατύρων, τῶν ἐξελιγμῶν τῶν πολυαριθμῶν περὶ τὸ ἱερὸν ἄγαλμα ὀρχηστῶν, τῶν ἁσμάτων τῶν παίδων καὶ τῶν ἀνδρῶν, καὶ τῶν διθυράμβων, οἵτινες ὑπὸ τὸν ἦχον τῶν αὐλῶν, ἀντήχουν πρὸς τιμὴν τοῦ νικητοῦ θεοῦ. Οἱ ἐν τοῖς Μεγάλοις Διονυσίοις ἁδόμενοι διθύραμβοι συνετίθεντο διὰ τὴν ἐορτὴν ὑπὸ τῶν περιφανεστάτων ἐλλήνων λυρικῶν ποιητῶν, ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῦ Πινδάρου Λάσου τοῦ Ἑρμιονέως καὶ Βακχυλίδου τοῦ Κείλου. Αἱ ἀκριβέσταται καὶ σπουδαιόταται μαρτυρίαι, ἃς ἔχομεν περὶ τούτου, εἶναι βραχύτατόν τι ἀπόσπασμα τοῦ Πινδάρου, ὅπερ εἶναι τὸ μακρότατον τοιοῦτου εἶδους ποίημα διασωθὲν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Ἰδοὺ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, οὗ τὴν διατήρησιν ὀφείλομεν Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ¹:

Ἴδετ' ἐν χορὸν, Ὀλύμπιοι,
ἐπὶ τε κλυτὰν πέμπετε χάριν, θεοί,
πολύβατον οἱ τ' ἄστεος, ὁμφαλὸν θυόεντα
ἐν ταῖς ἱεραῖς Ἀθάναις
οἶχνεῖτε πανδαίδαλόν τ' εὐκλέ' ἀγοράν·
ἰοδετᾶν λάχετε στεφάνων
τὰν ἐαρίδρεπτον λοιβάν, Διόθεν τέ με σὺν ἀγλαΐᾳ
ἴδετ' πορευθέντ' ἐς αἰοιδὰν δεύτερον
ἐπὶ τὸν κισσοδέταν θεόν,
τὸν Βρόμιον Ἐριβόαν τε βροτοὶ καλέομεν
γόνον ὑπάτων μὲν πατέρων μελπέμεν
γυναικῶν τε Καδμειᾶν ἔμολον·
Ἐναργέα τέλεα μάντιν οὐ λανθάνει,
φοινικεάνων ὅπότ' οἶχθέντος ὥρᾳν θαλάμου
εὐοδμον ἐπάγησιν ἕαρ φυτὰ νεκτάρεα.
τότε βάλλεται, τότε ἐπ' ἀμβρόταν χθὸν' ἐραταὶ
ἱὼν φόβαι ῥόδα τε κόμαισι μίγνυται,
ἄχεϊτ' ὁμφᾷ μελέων σὺν αὐλοῖς,
ἄχεϊτ' Σεμέλαν ἐλικάμπυκα χοροί.

Ἐν ἐτέρῳ δὲ διθυραμβικῷ ἀποσπάσματι, ὁ θηβαῖος ποιητὴς ἐξυμνεῖ τὴν θαυμασίαν λάμπριν, δι' ἧς ἐν τοιαύτῃ ἡμέρᾳ ἀκτινοβολοῦσιν αἱ Ἀθῆναι:

ὦ τὰ λῖπαραι καὶ ἰοστέφανοι καὶ αἰοίδιμοι,
Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι,
δαίμονιον πτολίεθρον.

¹ Περὶ συνθ. ὄνομ. κεφ. KB', Bergk. Ἑλλ. Δυσ., ἀπ. 53, σ. 300.

Ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ Πινδάρου δὲν ἦτο πλαστός. Αἱ Ἀθηναίαι παρουσίαζον τότε εἰς τὸν κόσμον θέαμα, οὐ οὐδεμίαν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν εἶδε ποτε λαμπρότερον καὶ εὐγενέστερον. Εἰς τὰς διονυσιακάς ταύτας ἐορτάς ἰδίᾳ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀδιακόπως ἐξειλίσσοντο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ξένων πάντα τὰ θαυμάσια τοῦ ἁττικοῦ θεάτρου. Τὸ θέατρον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι ἠῤῥησεν ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς θρησκείας τοῦ Βάκχου, ὅστις ἐπὶ πολὺ ὑπῆρξεν ὁ μόνος ἐμπνέων αὐτό· καὶ βραδυτέρον, ὅτε ὁ θεὸς παρεχώρησε τὴν σκηνὴν εἰς ἄλλους ἥρωας, ἢ ἀνάμνησις διέμεινε παροῦσα ἐν τοῖς χοροῖς τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῷ σατυρικῷ δράματι. Οἱ Ἀθηναῖοι οἱ καθήμενοι ἐπὶ τῶν βαθμιδῶν τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου τοῦ εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ θεώμενοι τὰ κύματα τοῦ Αἰγαίου, δικαίως ἠδύναντο νὰ εἰπωσιν, ὅτι ὁ θεός, οὐ διὰ τόσων εὐγενῶν ἔργων ἐτέλουν τὴν ἐορτήν, ἦτο τῷ ὄντι ὁ «Διόνυσος ἐλεύθερος», ὁ ἐλευθερωτὴς θεός· διότι αὐτὸς ἦτο, ὅστις προσφέρων τοῖς ἀνθρώποις τὴν εἰκόνα τῶν φαντασιωδῶν συμβάντων καὶ τῶν ἡρώικων αἰσθημάτων, ἀπέσπα τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῶν ἀναγκῶν τοῦ παρόντος καὶ τῶν δεσμῶν τῆς πραγματικότητος, ὅπως μεταφέρῃ αὐτὰς διὰ τοιούτων θεαμάτων εἰς κόσμον ὑπέρτερον τοῦ μύθου¹.

Γ' Διονυσιακοὶ μῦθοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

Διόνυσος καὶ Ἀριάδνη. Ἀρπαγὴ τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν Τυρρηγῶν πειρατῶν.

Ἀκολουθοῦντες τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ Βάκχου διὰ μέσου τῶν διαφόρων ἐλληρικῶν χωρῶν, βλέπομεν αὐτήν, μὴ μεταβαλλομένην οὐσιωδῶς, ἀλλ' ἀναπτυσσομένην ἀπαύστως ἐν ἐκάστη χώρᾳ, ἐνθα καλλιιεργεῖται ἢ ἄμπελος. Ἐκ τοῦ βάθους τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν τῶν προσεπτομένων εἰς τὴν αὕξεισιν τῆς ἀμπέλου, εἰς τὴν ὠρίμανσιν τῆς σταφυλῆς,

¹ Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀριθμήσεως τῶν ἁττικῶν ἐορτῶν τοῦ Διονύσου, πρέπει ν' ἀναφέρωμεν καὶ τὰς ἀνὰ πενταετίαν τελουμένας ἐν Βραυρωνί, ἐνθα τὰς Ἀθήνας ἀντεπροσώπουν δέκα Θεωροὶ (Ἀριστοφ., Εἰρήνη, 873 καὶ ἐφ. σχόλια). Ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ ἐτελοῦντο ἀγῶνες ῥαψωδῶν (Ἡσύχ., λέξ. Βραυρωνιοί). Ὁ Welcker (Der epische Cyclus, I, 391), καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Baumeister ἐν τοῖς σχολίοις τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων (σ. 339), υποθέτουσιν, ὅτι ὁ ὕμνος Ζ' εἰς Διόνυσον, περὶ οὗ κατωτέρω, ἀπηγγέλλετο ἐν τινι τῶν ἐορτῶν τούτων· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ καθαρὰ ὑπόθεσις. Βλ. τὴν τοῦ Hignard πραγματείαν περὶ τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων, σ. 140—141.

εἰς τὴν συγκομιδὴν καὶ τὰς ἡδονὰς τοῦ βίου, ἀναφέρεται σειρὰ θαυμασίων διηγήσεων, φανταστικῶν συμβάντων μαρτυρούντων τὴν παράδοξον γονιμότητα τῆς δημώδους φαντασίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐκάστη ἀμπελόφυτος κώμη καταλαμβάνεται, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις, ὑπὸ τῆς ζωηρᾶς καὶ ποικίλης βλαστήσεως τῶν διονυσιακῶν μύθων. Ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀπὸ τῆς Θάσου καὶ τῆς Λήμνου μέχρι τῆς Κρήτης, ὅπου ἂν ἐφύετο τὸ κλῆμα, ὁ Διόνυσος ἦτο τὸ ὑποκείμενον ἰδίῳ μύθῳ καὶ ἀντικείμενον λατρείας, ἧς τὰ νομίσματα νήσων τινῶν παρέχουσι τὴν ζῶσαν μαρτυρίαν¹. Ἀναγκαζόμενοι νὰ περιορισθῶμεν καὶ ἐκλέξωμεν μετὰξὺ πάντων τῶν μύθων θὰ σπουδάσωμεν δύο μόνον τοὺς σπουδαιότητας, τὸν γεννηθέντα ἐν Χίῳ καὶ τὸν ἀναπτυχθέντα ἐν Νάξῳ.

Ὁ ἐν τῇ μεγάλῃ νήσῳ Χίῳ παραγόμενος ἄλλοτε, ὡς καὶ νῦν οἶνος, εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς Ἑλλάδος. Τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα τὰ προηγούμενα ἢ συνοδεύοντα τὴν συγκομιδὴν τῶν σταφυλῶν ἐνωρὶς ἐπεσπάσαντο τὴν προσοχὴν τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης. Πρὸς τοῖς ἄλλοις παρετήρησαν, ὅτι ἡ ὥρα τοῦ τρυγητοῦ ἀντεστοίχει σχεδὸν πρὸς τὴν ὥραν, καθ' ἣν ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος ἀνατέλλει εἰς τὸν ὀρίζοντα περὶ τὸ μεσονύκτιον, τὴν δὲ πρωΐαν ἐπιφαίνεται ἐν μέσῳ τοῦ οὐρανοῦ². Τὴν ὥραν τοῦ ἔτους καθ' ἣν κατεσκεύαζον τὸν οἶνον ἐν Χίῳ, πρὸ πολλοῦ δὲν ἔβλεπον τὸ λαμπρὸν ἄστρον ἀνατέλλον, ὡς τὸ θέρος, ἐν τῇ ἀνατολῇ περὶ τὸ λυκαυγές. Διετρίνοντο ἄλλως, ὅτι ἡ Ἀρτεμις διεπέρασεν αὐτὸ διὰ τῶν βελῶν· ἰδοὺ δὲ τί διηγούντο ἐν Χίῳ.

Μετὰ τὸν τρυγητὸν ὁ γίγας Ὠρίων ἦλθε νὰ εὕρῃ ἡμέραν τινὰ τὸν Οἶνοπίωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης, μεθυσθεὶς δὲ διὰ νέου οἴνου ἠθέλησε νὰ ἀτιμάσῃ τὴν σύζυγον τοῦ φιλοξενούντος αὐτόν³. Ἄλλ' οὗτος ὠφελήθει ἐκ τῆς μέθης τοῦ Ὠρίωνος ἐτύφλωσεν αὐτὸν «καὶ παρὰ τοῖς αἰγιαλοῖς ἔρριψεν». Ὁ Ὠρίων τυφλωθεὶς ἐγείρεται, βαδίζει ψηλαφητεὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν χαλκείων τοῦ Ἡφαίστου, ὃν ἀκούει μακρόθεν, καὶ ἀφικνεῖται εἰς Λήμνον· αὐτὸ δὲ ἐπὶ τὸ χαλκεῖον ἐλθὼν καὶ ἀρπάσας παιῶνα ἓνα, ἐπὶ τῶν

¹ Βλ. τὸν γενεαφῶρον Διόνυσον τῶν νομισμάτων τῆς Θάσου καὶ τῆς Νάξου.

² Βλ. Preller, Griech. Mythol., I, 352, οὗ συνοψίζομεν τὰς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἰδέας, ἀλλὰ μετὰ τινων παραλλαγῶν ἐρμηνευτικῶν, Περὶ Ὠρίωνος, βλ. Βιβλ. Α', κεφ. ΙΒ', Βον τῶν πλανητῶν καὶ τῶν ἀστέρων.

³ Διθυραμβικὸν ἀπ. τοῦ Πινδάρου, ἄρ. 50 ἐκδ. Bergk: Ἀλόχῳ ποτὲ θωραχθεὶς ἔπεχ' ἄλλοτρίᾳ Ὠρίων.

ὤμων ἐπιθέμενος ἐκέλευσε ποδηγεῖν πρὸς τὰς ἀνατολάς· ἐκεῖ δὲ πα-
ραγενόμενος ἀνέβλεψεν ἐκκαεῖς ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος, καὶ διὰ τα-
χέων ἐπὶ τὸν Οἰνοπίωνα ἔσπευδεν· ἀλλ' ὁ Ποσειδῶν ἔκρυψεν αὐτὸν
εἰς τὰ βάθη ὑπογείου κατοικίας, ὥστε ἡ ὀργὴ τοῦ Ὀρίωνος ἔμενε
κενὴ¹. Ἴδού, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, ἡ μεθερμήνευσις τοῦ μύθου τούτου, πε-
ριστελλομένη εἰς τὰ ἀπλᾶ αὐτοῦ στοιχεῖα. Κατὰ τὸν τρυγητόν, οὗ
προσωποποίησης εἶναι ὁ Οἰνοπίων, ὁ Ὀρίων τυφλοῦται, διότι δὲν φαίνε-
ται πλέον τὸ λαμπρὸν αὐτοῦ φῶς ἐπὶ τῆς δύσεως· βαίνει εἰς τὰ
σκότη, διότι ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου προχωρεῖ εἰς τὸν αὐρανόν· φαίνεται
δὲ βαίνων ἀπαύστως πρὸ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ὅτε τέλος περὶ τὰς

ἀρχὰς τοῦ ἔαρος φαίνεται λάμπων πάλιν πρὸς ἀνατολάς, ὡς εἰ ἐλάμ-
θανε τὸ φῶς ἐκ τοῦ ἀστέρος τῆς
ἡμέρας. Ἀλλὰ τότε εἶναι ἡ
ὥρα καθ' ἣν ὁ καυστικός ἥλιος
ἀπειλεῖ τὴν ἄμπελον· φαίνεται
ὅτι ὁ Ὀρίων ἐπαγρυπνεῖ, ὅπως
ἐκδικηθῇ τὸν Οἰνοπίωνα καὶ
καύσῃ διὰ τῆς πυρίνης δαδῶς
τὴν σταφυλὴν, ἥτις προστατεύ-
εται ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, δη-
λαδὴ ὑπὸ τῶν ὑδάτων, ὑφ' ὧν
γονιμοποιεῖται ἡ γῆ· ἔνεκα δὲ
τῆς εὐτυχοῦς ταύτης συνδδο-
μῆς τοῦ καύσωνος καὶ τῆς ὑ-
γρασίας αἱ σταφυλαὶ ὠριμά-
ζουσιν. Ὡς βλέπομεν, ἐν τῷ
μύθῳ τούτῳ ὁ Διόνυσος ἐξηφα-

Εἰκ. 118. — Διπλοῦς ἐρμῆς τοῦ Διονύ-
σου καὶ τῆς Ἀριάδνης.

νίσθη παραχωρήσας τὴν θέσιν αὐτοῦ τῷ υἱῷ Οἰνοπίωνι, ὅστις εἶναι μί-
α τις τῶν δευτερευουσῶν προσωποποιήσεων τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ οἴνου.

Τοῦναντίον ἐν τῷ μύθῳ τῆς Νάξου, ὁ Διόνυσος σπουδαῖον διαδρα-
ματίζει πρόσωπον. Εὐρίσκομεν αὐτὸν στενῶς συνδεδεμένον (Εἰκ. 118)
πρὸς θήλειάν τινα θεότητα, τὴν Ἀριάδνην, ἣς πρέπει νὰ ὀρίσωμεν τὸν
χαρακτήρα.

Ἡ Ἀριάδνη, κόρη τοῦ Μίνως, προέρχεται ἀταφανῶς ἐκ Κρήτης,

¹ Ἀπολλοδ., βιβλίον Α', 4, 3.

ἡ δὲ μετὰ τοῦ Διονύσου μυθικὴ αὐτῆς ἔνωσις ἦτο ἴσως ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων θρησκευτικῶν παραδόσεων τῆς χώρας ταύτης. Ἀλλὰ πρὸς τὸν χρητικὸν μῦθον συνεδέθη, ὡς φυτὸν παράσιτον, ὁ μῦθος τοῦ ἀθηναίου ἥρωος Θησεῶς οὕτως, ὥστε οἱ δύο οὗτοι μῦθοι οἱ ἀρχικῶς διάφοροι, ὧν ὁ δεύτερος εἶναι πιθανῶς μεταγενέστερος τοῦ ἐτέρου, ἐταυτίσθησαν ἐν τῇ θαυμασίᾳ ὑφῇ τοῦ αὐτοῦ μύθου. Ἡ σύγχυσις αὕτη ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τοὺς ὁμηρικούς χρόνους, διότι, κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὁ Ὀδυσσεὺς κατελθὼν εἰς τὸν Ἀδην λέγει :

Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἶδον καλὴν τ' Ἀριάδνην,
κούρην Μίνως ὀλοόφρονος, ἣν ποτε Θησεὺς
ἐκ Κρήτης ἐς γουνὸν Ἀθηναίων ἱεράων
ἔγχε μέν, οὐδ' ἀπόνητο· πάρος δέ μιν Ἀρτεμις ἔκτα
Δίῃ ἐν ἀμφιρῦτῃ Διονύσου μαρτυρήσιν¹.

Αἱ τελευταῖαι αὗται λέξεις ἐπὶ πολὺ ἐτάραξαν τοὺς σχολιαστάς. Πιθανῶς, ὡς πιστεύει ὁ Welcker², ἀποδίδονται εἰς παράδοσιν τινα, καθ' ἣν ὁ Διόνυσος ἐφόνευσε τὴν Ἀριάδνην διὰ τῆς Ἀρτέμιδος, ὅπως ἀρπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Θησεῶς, καὶ καταστήσῃ αὐτὴν θεῖαν σύζυγον. Ὅθεν ἡ θνητὴ σύζυγος τοῦ ἀθηναίου ἥρωος εὔρε τὸν θάνατον εἰς Δίαν, τὴν ἄλλως Νάξον, ἐν ᾗ ἐδείκνυσεν τὸν τάφον αὐτῆς, ἐν ᾧ ἡ ἀθάνατος τοῦ Διονύσου σύζυγος εἶχε θέσιν παρ' αὐτῷ ἐν τῷ Ὀλύμπῳ³. Ἀλλ' ὁ μῦθος οὗτος, ὃν ὁ Ὅμηρος ἀρέσκειται ὑπαινισσόμενος, δὲν ἐπεβλήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν· διότι μέρος μόνον αὐτοῦ ἀπαντᾷ ἐν τῇ δημῳδῇ παραδόσει, καθ' ἣν ἡ Ἀριάδνη ἐγένετο σύζυγος τοῦ Διονύσου, ἀφ' οὗ ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ ἀπίστου Θησεῶς.

Ἡ ἀρχαιοτάτη διασωθεῖσα μέχρι ἡμῶν μαρτυρία περὶ τοῦ μύθου τῆς Ἀριάδνης, εἶναι ἡ τοῦ φιλοσόφου Φερεκύδους τοῦ Συρίου : αὐτὸς δὲ Θησεὺς λαθὼν τὴν Ἀριάδνην εἰς τὴν ναῦν ἐμβάλλεται, καὶ τοὺς ἡϊθέους καὶ παρθένους οὐ δήπου φθάσαντας τῷ Μινοταύρῳ παρατεθῆναι· καὶ ταῦτα ποιήσας νυκτὸς μέσης ἀποπλεῖ· προσορμίσας δὲ τῇ Δίᾳ νήσῳ, ἐκθὰς ἐπὶ τῆς ἡϊόνης μετακοιμᾶται· καὶ αὐτῷ ἡ Ἀθηναῖα παραστᾶσα, κελεύει τὴν Ἀριάδνην εἶναι, καὶ ἀφικνεῖσθαι εἰς Ἀθήνας· συντόμως δὲ

¹ Ὀδύς., Λ, 320 καὶ ἐφ.

² Griechische Götterlehre, II, 591—592.

³ Οὕτως ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ἐν τῇ Νεκυίᾳ τῆς Ὀδυσσεΐας εὕρηται μεταξὺ τῶν καταχθονίων σκηνῶν, εἶναι ἅμα κάτοικος τῆς διαμονῆς τῶν θεῶν.

διαναστάς ποιεῖ τοῦτο, κατολοφυρομένης δὲ τῆς Ἀριάδνης¹ ἡ Ἀφροδίτη ἐπιφανέισα θαρρεῖν αὐτῇ παραινεῖ. Διονύσου γὰρ ἔσσεσθαι γυναῖκα, καὶ εὐκλεῖ γενέσθαι· ὅθεν ὁ θεὸς ἐπιφανεῖς μίσγεται αὐτῇ καὶ ὠρεῖται στέφανον αὐτῇ χρυσοῦν».

Ὁ μῦθος ἔσται πρὸ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν αὐτοῦ· ἀλλὰ παραληφθεὶς ὑπὸ τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τῶν ποιητῶν διεπλάσθη λαβὼν μορφήν καὶ καλλιτεχνικὴν ζωὴν· ἐκ τῆς ἐργασίας δὲ ταύτης ἐξῆλθεν ὁ ἀληθὴς μῦθος τῆς Ἀριάδνης, ὁ ποιητικώτατος, ὁ γενόμενος ὑπόθεσις εἰκόνος τινὸς τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Βάκχου ἐν Ἀθήναις, ἣν ἀναπαρῆγαγον ἐναμίλλως, μετὰ πολλῶν ποικιλιῶν, ἀλλὰ μετὰ τῆς αὐτῆς πάντοτε χάριτος τὰ ἀνάγλυφα, τὰ ἀγγεῖα καὶ αἱ πολύτιμοι λίθοι².

Συχνότερον εἰκονίζεται ἡ Ἀριάδνη κοιμωμένη ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Νάξου, ἐν ᾧ τὸ πλοῖον τοῦ Θησέως φεύγει πηλοῖσιον. Ἡ θεὰ ἔχει τοὺς βραχίονας, τὴν κόμην καὶ τὸ στήθος γυμνόν· τὸ ὠραῖον αὐτῆς σῶμα στήριζεται ἐπὶ βράχου· ἡ κεφαλὴ ἀναπαύεται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος, ἐν ᾧ ὁ δεξιὸς ἐπιχαρίτως ἄνωθεν αὐτῆς ἐλίσσόμενος

Εἰκ. 119. — Ἡ Ἀριάδνη καταλαμβανομένη ὑπὸ τοῦ Βάκχου.

περιβάλλει ὡς ἐν πλαισίῳ τὴν μορφήν αὐτῆς. Μικρὸν ἀπ' αὐτῆς ἵσταται ὁ Βάκχος, ὅστις ἰδὼν τὴν Ἀριάδνην μένει ἀκίνητος καταληφθεὶς ὑπὸ

¹ Ἡ θεὰς αὕτη ἐνέπνευσεν ὠραίους στίχους τῷ Κατούλῳ (Ἐπιθάλ. Θέτιδος καὶ Πηλέως, στ. 52—75).

² Πausan., A., 20, 3.

³ Τὰ μνημεῖα ταῦτα ἀπαριθμοῦνται ὑπὸ τοῦ O. Jahn, Arch. Beiträge, σ. 251—300. Müller-Wieseler, Denkmäler der Alten Kunst, ἀρ. 417—422.

θαυμασμοῦ καὶ ἡδονῆς, οἱ ἀκολουθοῦντες δ' αὐτῷ Σάτυροι καὶ αἱ Βάκχαι φαίνονται συμμεριζόμενοι τὴν ἡδυπαθῆ τοῦ θεοῦ συγκίνησιν (Εἰκ. 119). Ἐνίοτε ὁ Διόνυσος καὶ ἡ Ἀριάδνη κάθονται ὑπὸ μέγα κλῆμα· ὁ θεὸς κρατεῖ διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸν θύρσον, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας προσ-

Εἰκ. 120. — Διόνυσος καὶ Ἀριάδνη.

φέρει τῇ Ἀριάδνῃ κύπελλον, ἐν ᾧ ὁ Ἔρως ἵπταται πρὸ αὐτῶν μετὰ τοῦ ἐρωτικοῦ συμβόλου, τοῦ κεστοῦ (Εἰκ. 120). Ἐνίοτε πάλιν ἡ νυμφικὴ συνοδεία τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης παρελαύνει

ἀκολουθουμένη οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Βακχῶν, τῶν Σατύρων, τοῦ Πανὸς καὶ τοῦ Σειληνοῦ, ἀποτελούντων τὴν συνήθη ἀκολουθίαν τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Ὑμεναίου, τοῦ Ἑρωτος, ὑπὸ πασῶν τῶν θελκτικῶν εἰκάνων τῆς ἡδυπαθείας¹.

Τίς εἶναι λοιπὸν ἡ θεότης αὕτη, ἥς ἡ μετὰ τοῦ Διονύσου ἔνωσις εἶναι οὕτω ἰσχυρά; Ἐὰν συμβουλευθῶμεν τὴν ἐτυμολογίαν, τὸ ὄνομα τῆς Ἀριάδνης διεγείρει τὴν ἰδέαν τῆς χάριτος μάλιστα καὶ τῆς χαρᾶς, δύσκολον δὲ νὰ ἴδῃ τις ἐν αὐτῇ ἕτερόν τι ἢ προσωποποίησιν τῆς ἐαρινῆς φύσεως². Κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους ἐδεικνυσεν ἐν Κρήτῃ ἐν τῇ πόλει Κνωσσῷ, ἀρχαῖκὸν ἀνάγλυφον, ἀποδιδόμενον τῷ ἀρχαίῳ τεχνίτῃ Δαιδάλῳ:

ἔνθα μὲν ἦθεοι καὶ παρθένοι ἀλφεισίοιαι

ὥρχευντ', ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χειρὰς ἔχοντες³.

¹ Müller-Wieseler, ἀρ. 422.

² Ὁ Preller, στηριζόμενος ἐπὶ τινος γλωσσήματος τοῦ Ἡσυχίου (ἀδνόν = ἀγνόν), θεωρεῖ τὸ Ἀριάδνη ἀντίστοιχον τοῦ Ἀριάγνη. Ἀλλ' ὅμως ἀπλούστερον εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ δεύτερον μέρος τῆς λέξεως διὰ τῆς ρίζης ἄδ, ἐξ οὗ ἀνδ-άνω, ἡδ-ονή κτλ., ἐξ οὗ Ἀριάδνη = Εὐάδνη. Ἀριήδα, ἐπὶ τινος γραπτῷ ἀγγεῖου (Ott. Jahn, Vasenbilder, εἰκ. 2). Ἐν Κρήτῃ, κατὰ τὸν Ἡσυχίον, ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀριδῆλα, ὅπερ διεγείρει ἰδέαν τινὰ λάμψεως καὶ ἀρμόζει εἰς ἐαρινὴν θεάν.

³ Ἰλιάδ., Σ, 592.

Ο χορός οὗτος συνέκειτο αποκλειστικῶς ἐκ νεανιῶν καὶ νεανίδων, ὡς ἐγίνετο συνήθως ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς ἐορταῖς ταῖς τελουμέναις διὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ ἔαρος ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' ὅμως φαίνεται ὅτι ἡ εἰσαγωγή τοῦ Θησέως εἰς τὸν μῦθον τῆς Ἀριάδνης μετέβαλε τὴν ἀρχικὴν ἀπλότητα. Ἡ Ἀριάδνη ἔχει ἕκαστε διπλοῦν χαρακτῆρα καὶ παρίσταται ὑπὸ δύο μορφάς.

Οἱ διάφοροι μῦθοι οἱ ἀφορῶντες εἰς αὐτὴν πάντες παρέχουσι τὰς αὐτὰς ἀντιθέσεις· ἡ Ἀριάδνη ἀποθνήσκει ἐν τῇ γῇ καὶ ἀναζῇ ἐν τῷ οὐρανῷ· κοιμᾶται καὶ ἐξυπνᾷ· εἶναι ἡ ἀπηλπισμένη ἐρωμένη τοῦ Θησέως, καὶ ἡ ἐνθουσιώδης ἐρωμένη τοῦ Διονύσου.

Καὶ ἐν Νάξῳ δύο διεκρίνοντο Ἀριάδναι· ἡ ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἀποθανοῦσα, ἣτις κατελείφθη ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου ἥρωος, καὶ ἐκείνη ἣν ἐνυμφεύθη ὁ Διόνυσος, ἐξ ὧν ἐγεννήθη ὁ Στάφυλος¹. Αἱ ἐορταὶ ἐκείνης μὲν ἦσαν ἐορταὶ λύπης καὶ πένθους, ταύτης δὲ ἐτελοῦντο δι' ἀγώνων καὶ φωνῶν εὐθύμων, ἀντήχουν δ' ἐν αὐταῖς πρὸς τιμὴν τῆς Ἀριάδνης καὶ τοῦ συζύγου αὐτῆς, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀθηναίοις ὡσχοφορίοις², ὁ ὕμνος τοῦ ἔαρος καὶ ὁ εὐθυμος διθύραμβος, οὗ τὴν ἐφεύρεσιν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πινδάρου, ἀντεποιεῖτο ἡ Νάξος³. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται τῆς τύχης τῆς Ἀριάδνης, ἐκφραζόμεναι ὑπὸ τοῦ διττοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐορτῶν αὐτῆς, τί ἄλλο εἶναι ἢ αὐταὶ αὗται τῆς βλαστήσεως αἱ ἀντιθέσεις, κοιμωμένης καὶ θνησκούσης τὸν χειμῶνα, ὅπως ἐξυπνήσῃ τὸ ἔαρ καὶ αὐξήσῃ ἐν τῇ χαρᾷ καὶ τῇ ὁρμῇ νέου βίου; Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην ὁ μῦθος τῆς Ἀριάδνης παριστᾷ ἀξίαν λόγου ἀναλογίαν πρὸς τὸν τῆς Δήμητρος· καὶ ὡς θέλομεν ἴδῃ, καὶ αὐτοῦ τοῦ Βάκχου ἡ λατρεία παριστᾷ ἐπὶ ὠρισμένον χρόνον τὰς αὐτὰς ἀντιθέσεις καὶ διαφοράς. Ὡσαύτως ἐν Νάξῳ, ἢ τοῦλάχιστον ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου, ἐπλάσθη ἡ παράδοσις ἐνὸς τῶν θαυμασιωτάτων συμβεβηκότων τοῦ βίου τοῦ Βάκχου, τῆς ἀρπαγῆς αὐτοῦ ὑπὸ τῶν τυρρηνῶν πειρατῶν, τῆς νίκης ἣν ἤρατο κατ' αὐτῶν καὶ τὰ θαύματα τὰ συνοδεύσαντα τὸν θρίαμβον αὐτοῦ. Ἡ ἀφήγησις τούτου διεσώθη εὐτυχῶς ἡμῖν ἐν τινι τῶν βραχυτάτων, ἀλλ' ἀξιολογωτάτων ὁμηρικῶν ὕμνων. Ἀνάλυσις τούτου

¹ Πλουτ., Βίος Θησέως, κεφ. Κ'.

² Ἐν ταῖς ἐορταῖς ταύταις πομπή νεανιῶν φερόντων κλήματα ἀμπέλων πλήρων βοτρυῶν (ὡσχων) μετέβαινεν ἀπὸ τοῦ Ληγαίου εἰς τὸ ἐν Φαλήρῳ ἱερὸν τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς.

³ Σχόλ., Ὀλυμπ.. ΙΓ', 25.

θὰ κατέστρεφε τὸ θέλγητρον καὶ τὴν χάριν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο παρα-
θέτομεν αὐτὸν ὅλον :

Ἄμφι Διώνυσον, Σεμέλης ἐρικυδέος υἱόν,
μνήσομαι, ὡς ἐφάνη παρὰ θῖν' ἄλός ἀτρυγέτοιο
ἄκτῃ ἐπὶ προβλήτι νεηνίῃ ἀνδρὶ ἑοικώς,
πρωθήβῃ· καλαὶ δὲ περισσεύοντο ἔθειραι
κυάνεαι, φᾶρος δὲ περὶ στιβαροῖς ἔχεν ὦμοις
πορφύρεον· τάχα δ' ἄνδρες εὐσσέλιμου ἀπὸ νηὸς
λῆισται προγένοντο θοῶς ἐπὶ οἴνοπα πόντον,
Τυρσηνοί· τοὺς δ' ἤγε κακὸς μόρος· οἱ δὲ ἰδόντες
νεῦσαν ἐς ἀλλήλους, τάχα δ' ἔκθορον· αἶψα δ' ἐλόντες
εἶσαν ἐπὶ σφετέρης νηὸς κεχαρημένοι ἦτορ·
υἱὸν γάρ μιν ἔφαντο διοτρεφέων βασιλῆων
εἶναι, καὶ δεσμοῖς ἔθελον δεῖν ἀργαλέοισι.
τὸν δ' οὐκ ἴσχανε δεσμά, λύγοι δ' ἀπὸ τηλόσε πίπτον
χειρῶν ἡδὲ ποδῶν· ὁ δὲ μειδιάων ἐκάθητο
ἄμμασι κυανέοισι· κυβερνήτης δὲ νοήσας
αὐτίκα οἷς ἐτάροισιν ἐκέκλετο φώνησέν τε·
Δαιμόνιοι, τίνα τόνδε θεὸν δεσμεύει' ἐλόντες,
καρτερόν ; οὐδὲ φέρειν δύναται μιν νηὺς εὐεργής.
ἦ γὰρ Ζεὺς ὅδε γ' ἐστίν ἢ ἀργυρότοξος Ἀπόλλων
ἢ Ποσειδάων· ἐπεὶ οὐ θνητοῖσι βροτοῖσιν
εἶκελος, ἀλλὰ θεοῖς, οἱ Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσιν.
ἀλλ' ἄγετ', αὐτίς ἀφῶμεν ἐπ' ἡπίροιο μελαίνης
αὐτίκα· μὴδ' ἐπὶ χεῖρας ἰάλλετε, μή τι χολωθείς
ὄρσῃ ἀργαλέους τ' ἀνέμους καὶ λαίλαπα πολλήν.
"Ὡς φάτο· τὸν δ' ἀρχὸς στυγερῶ ἠνίπαπε μύθῳ·
δαίμονι, οὐρον ὄρα, ἅμα δ' ἰστίον ἔλκεο νηὸς
σὺμ πάνθ' ὅπλα λαβῶν· ὅδε δ' αὐτ' ἄνδρεςσι μελήσει.
ἔλπομαι, ἢ Αἴγυπτον ἀφίξεται ἢ ὅγε Κύπρον
ἢ ἐς Ὑπερβορέους ἢ ἐκαστέρῳ· εἰς δὲ τελευταίην
ἔκ ποτ' ἔρει αὐτοῦ τε φίλους καὶ κτήματα πάντα
οὓς τε κασιγνήτους, ἐπεὶ ἡμιν ἔμβαλε δαίμων.
"Ὡς εἰπὼν ἰστόν τε καὶ ἰστίον ἔλκετο νηός.
ἐμπνευσεν δ' ἄνεμος μέσον ἰστίον· ἀμφὶ δ' ἄρ' ὅπλα
κατάνυσαν· τάχα δὲ σφιν ἐφαίνετο θαυματὰ ἔργα.
οἶνος μὲν πρῶτιστα θοὴν ἀνὰ νῆα μέλαιναν
ἡδύποτος κελάρυζ' εὐώδης, ὥρνυτο δ' ὁδμῇ
ἀμβροσίῃ· ναύτας δὲ τάφος λάβε πάντας ἰδόντας.
αὐτίκα δ' ἀκρότατον παρὰ ἰστίον ἐξετανύσθη
ἄμπελος ἔνθα καὶ ἔνθα, κατεκρημνῶντο δὲ πολλοὶ

βότρυες· ἄμφ' ἱστὸν δὲ μέλος εἰλίσσεται κισσός,
 ἄνθεσι τηλεθάων, χαρίεις δ' ἐπὶ καρπὸς ὀρώρει·
 πάντες δὲ σκαλμοὶ στεφάνους ἔχον· οἱ δὲ ἰδόντες,
 νῆ' ἤδη τότε· ἔπειτα κυβερνήτην ἐκέλευον
 γῆ πελάαν· ὁ δ' ἄρα σφι λέων γένετ' ἔνδοθι νηὸς
 δεινὸς ἐπ' ἀκροτάτης, μέγα δ' ἔβραχεν, ἐν δ' ἄρα μέσση
 ἄρκτον ἐποίησεν λασιαύχενα, σήματα φαίνων·
 ἂν δ' ἔσθῃ μεμαυῖα· λέων δ' ἐπὶ σέλματος ἄκρου
 δεινὸν ὑπόδρα ἰδὼν· οἱ δ' εἰς πρύμνην ἐφόβηθεν,
 ἄμφι κυβερνήτην δὲ σαόφρονα θυμὸν ἔχοντα
 ἔσταν ἄρ' ἐκπληγέντες· ὁ δ' ἐξαπίνης ἐπορούσας
 ἄρχον ἔλ', οἱ δὲ θύραζε κακὸν μόρον ἐξαλύοντες
 πάντες ὁμῶς πήδησαν, ἐπεὶ ἰδόν, εἰς ἄλα διᾶν,
 δελφῖνες θ' ἐγένοντο· κυβερνήτην δ' ἐλεήσας
 ἔσχεθε καὶ μιν ἔθηκε πανόλβιον εἰπέ τε μῦθον·
 Θάρσει, δῖε κάτωρ, τῷ ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ·
 εἰμὶ δ' ἐγὼ Διόνυσος ἐρίθρομος, ὃν τέκε μήτηρ
 Καδμηΐς Σεμέλη Διὸς ἐν φιλότῃ μιγεῖσα.
 Χαῖρε, τέκος Σεμέλης εὐώπιδος· οὐδέ πη ἔστι
 σεῖο γε ληθόμενον γλυκερὴν κοσμεῖσαι ἄοιδήν¹.

Ἡ παράδοσις τῆς ἀρπαγῆς τοῦ Βάχχου ὑπὸ τῶν τυρρηνῶν πειρα-
 τῶν ἦτο διάσημος ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἔνεκα βεβαίως τῆς ὥραιας ταύ-
 της ἀφηγήσεως. Ὁ Εὐριπίδης ὑπαινίσσεται ταύτην ἐν ἀρχῇ τοῦ Κῦ-
 κλωπος, ὅπου, διὰ τὰ ἐρμηνεύσει τὴν δουλείαν τοῦ Σιληνοῦ καὶ τῶν
 Σατύρων παρὰ τῷ Πολυφῆμῳ ὑποθέτει, ὅτι ἔπλεον πρὸς ἀναζήτησιν
 τοῦ θεοῦ αὐτῶν. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τετάρτου αἰῶνος καλλιτέχνης τις,
 σύγχρονος ἢ μαθητῆς τοῦ Πραξιτέλους, ἔγλυψε τὴν σκηνὴν ταύτην
 ἐπὶ τοῦ διαζώματος τοῦ χορηγικοῦ μνημείου τοῦ Λυσικράτους, τοῦ
 κοινῶς φανάρι τοῦ Διογένης καλουμένου, τοῦ ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ ἀρ-
 χαίᾳ ὁδῷ τῶν Τριπόδων ὑπάρχοντος. Πιστὸς εἰς τὴν ὁμηρικὴν παράδο-
 σιν ὁ καλλιτέχνης μετέπλασεν ἀδεῶς καὶ ἐλευθέρως τὴν παράδοσιν
 ταύτην ἐπραγματεύθη. Ἡ σκηνὴ δὲν συμβαίνει ἐπὶ πλοίου, ἀλλ' ἐπὶ
 τῆς ἀκτῆς. Ὁ Διόνυσος κατέχων τὸ κέντρον τῆς συνθέσεως κάθηται
 ἡσύχως παίζων μετὰ λέοντος, εἰς ὃν προσφέρει κύπελλον τι· δεξιὰ
 καὶ ἀριστερὰ δύο νεαροὶ Σάτυροι ἀναπαύονται ὡς αὐτός (Εἰκ. 121)·
 δύο ἄλλοι ὄρθιοι, ἀντλοῦσιν ἐντὸς ἀμφορέων πρὸ αὐτῶν κειμένων, ἐν ᾧ
 οἱ γηραιοὶ Σάτυροι μάχονται κατὰ τῶν πειρατῶν διὰ θύρσων καὶ πε-

¹ Γυν. ὁμηρ., Ζ'.

πυρωμένων πυρσῶν, πλήττουσι, φονεύουσι καὶ κρημνίζουσιν αὐτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν, ἔνθα ἐνεργεῖται ἕνεκα τῆς ἐπιδεξιότητος τοῦ γλύπτου ἢ εἰς δελφίνας μεταμόρφωσις τῶν πειρατῶν¹. Καὶ ὁ Ὀβίδιος εἶχεν ἴσως ἐν ᾧφει τὸ καλλιτεχνικόν τοῦτο ἀριστούργημα, καὶ τοῦτο ἠθέλησεν ἴσως νὰ περιγράψῃ εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῶν Μεταμορφώσεων ἐν εὐφύεσι στίχοις λεπτῆς τέχνης, ἀπεχούσης τόσοσιν σχεδὸν τῆς ἀπλότητος τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου, ὅσων ἡ πομπώδης ἀσάφεια τῶν στίχων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ὑπὸ Νόννου τοῦ Πανοπολίτου ἐν τοῖς Διονυσιακοῖς αὐτοῦ².

Εἰκ. 121. — Ὁ Βάκχος νικητῆς τῶν πειρατῶν.

Ὁ ὁμηρικός ὕμνος ὁ τὴν ἀρχαιοτάτην ἀφήγησιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ Βάκχου κατὰ τῶν πειρατῶν παρέχων ἡμῖν δὲν εἶναι ἀξιόλογος ἕνεκα τῶν ποιητικῶν αὐτοῦ καλλονῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ μυθολογικὴν ἔποψιν περιέχει νέαν ἀνάπτυξιν τοῦ μύθου τοῦ θεοῦ.

Ἡ νίκη αὕτη, ἐν ᾗ ἡ θεότης τοῦ Βάκχου καταφαίνεται διὰ πολλῶν θαυμάτων, εἶναι ὁ πρῶτος αὐτοῦ θρίαμβος· ὁ δὲ θρίαμβος οὗτος διεγείρει τὴν ἰδέαν τῆς ἀκαταμαχίτου ἰσχύος. Ἡ ἰδέα αὕτη προσάπτεται ἄλλως εὐκόλως εἰς τὴν στοιχειώδη κατὰληψιν τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου. Ἐπὶ τινων κράσεων ὁ οἶνος παράγει πυρετώδη ἐνέργειαν, ἔξαψιν τῶν μυϊκῶν δυνάμεων, ὑπερβαίνουσαν ἐνίοτε τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ παραφερομένην εἰς πράξεις θαυμασίας βίας. Ὁ θεὸς ὁ μεταδίδων τοιαύτας παραφορὰς καθίσταται εὐκόλως ὁ δυνατός, ὁ ἰσχυρὸς θεὸς ὁ θριαμβεύων ἐπὶ πάντων. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὁ Βάκχος συνδέεται πρὸς τὸν Ἡρακλέα. Ὡς αὐτὸς κατὰ τινας παραδόσεις, με-

¹ Ἡ εἰκὼν αὕτη ἐλήφθη ἐκ τοῦ Stuart (Antiquities of Athens, I, εἰκ. 3 καὶ ἐφ.) Βλ. Denkm. d. alt. Kunst τοῦ Müller-Wieseler, εἰκ. XXXVII, ἀρ. 150. Ἡ αὕτη σκηνὴ εἰκονίζεται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κυπέλλου τινὸς ἐκ Vulci (Gerhard, Auserlene Vasenbilder, I, εἰκ. 49) Φίλοστρ., Εἰκόν., I, 19.

² Ὀβιδ., Μεταμορφ., III, 576., Νόν., Διονυσ., ΔΕ', 105—108.

ταγενεστέρας τοῦ Ἡσιόδου¹, ἔλαβε μέρος εἰς τὰ Φλεγραῖα πεδία, εἰς τὴν μάχην τῶν θεῶν κατὰ τῶν Γιγάντων, τῇ ἐπεμβάσει δὲ τῶν δύο ἡρώων ἡ νίκη ἀπέβη ὑπὲρ τῶν θεῶν. Ὡς ὁ Ἡρακλῆς, κατήλθεν εἰς Ἄδου καὶ νικήσας τὸν θάνατον, ἐπανάφερεν ἐκ τῆς ὑπογείου σκοτίας εἰς τὸ οὐράνιον φῶς τοῦ Ὀλύμπου τὴν μητέρα Σεμέλην, ἔκτοτε φέρουσαν τὸ ὄνομα *Θυώγη*² (θεία Μαινάς), ἥτις κατέστη ἡ ἀχώριστος συνοδὸς τοῦ υἱοῦ. Πᾶς ὁ ἀνθιστάμενος αὐτῷ ἐπλήττετο διὰ τοῦ θανάτου· παρέδωκε δὲ τὸν θηβαῖον ἥρωα Πενθέα ὡς βορὰν εἰς τὰς μαινομένας Βάκχας.

Ἡ θάλασσα ὑπέκει αὐτῷ ὡς ἡ γῆ. Διηγοῦντο ἐν Τανάγρα, ὅτι αἱ γυναικες αὐτῆς, εἰσελθοῦσαι ποτε εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπως καθαρθῶσι, πρὶν τελέσωσι τὰς ἐορτὰς τοῦ θεοῦ, προσεβλήθησαν ὑπὸ Τρίτωνος· ἀλλ' ἀμέσως ἐκάλυσαν τὸν Διόνυσον εἰς βοήθειαν, ὃ δὲ θεὸς δραμὼν ἐπάλαισε κατὰ τοῦ Τρίτωνος καὶ κατέβαλεν αὐτόν. Κατ' ἄλλην δὲ ἐρμηνείαν, ἐπεξηγοῦσάν πως τὴν πρώτην, ὑπῆρχεν ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Βοιωτίας Τρίτων τις, θαλάσσιον τέρας, προσβάλλων τὰ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς βοσκόμενα ποίμνια, καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀλιεῖς ἐν τοῖς κούφοις αὐτῶν πλοιαρίοις. Ἐσκέφθησαν ν' ἀφῆσωσιν ἐπὶ τῆς παραλίας μέγαν κρατῆρα πλήρη οἴνου. Ἐλκυσθεὶς ὑπὸ τῆς ὁσμῆς ὁ Τρίτων πλησιάζει, πίνει τὸ ρευστόν, καὶ κοιμᾶται ἐπὶ τῆς ἄμμου. Τότε εὐκόλως οἱ Ταναγραῖοι ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν τοῦ τέρατος, ἐπειδὴ δὲ ἐφάνευσαν αὐτὸ ἐπωφεληθέντες ἐκ τῆς μέθης αὐτοῦ, διέδωσαν, ὅτι ἀπέθανεν ὑπὸ τὰ κτυπήματα τοῦ Διονύσου³. Ἡ δημώδης αὕτη διήγησις δὲν εἶναι βεβαίως εἰμὴ εἰκὼν τῶν θαυμασίων ἀποτελεσμάτων τοῦ οἴνου, ἀ οὐ μόνον οἱ ἄνθρωποι ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ὄντα ἐπὶ τε τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης αἰσθάνονται καὶ ὑπόκεινται εἰς τὴν ἄφυκτον δύναμιν αὐτοῦ.

Ἡ ἰδέα τῆς ἀκαταμαχῆτου ἰσχύος τοῦ Διονύσου ὁδηγεῖ εὐκόλως εἰς τὴν τῶν μεταμορφώσεων αὐτοῦ, ὣν ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς ὕμνος πα-

¹ Εὐριπ. Κόκλ., 5—6. Διόδ., Δ' 15. Σχόλ. Πινδ., Νεμ., Α', 100.

² Θυώνη, ὁμοίαζε παραδόξως, ἐν τῇ ἐλληνικῇ προφορᾷ, πρὸς τὴν Διώνην, ἥτις ἐνίοτε λέγεται μήτηρ τοῦ Διονύσου (Εὐριπ., Ἀντιγ., παρὰ Σχολ., Πινδ. Πυθ., Γ', 176). Εἰκόζω ὅτι ἐπῆλθε σύγχυσις μεταξὺ τῶν δύο λέξεων. Ὡσαύτως ἡ παράδοσις ἡ λέγουσα τὸν Διόνυσον υἱὸν τῆς Διώνης στηρίζεται ἴσως ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τῆς ῥίζης τῆς Διώνης καὶ Διονύσου.

³ Πaus. Θ', 20, 4—5.

ρήγαγε τὴν πρώτην εἰκόνα. Ἐπειδὴ συχνάκις ὁ οἶνος μεταδίδει τῷ ἀνθρώπῳ ἰσχυρὰν ἐνέργειαν, φαινομένην ὅτι ἀνήκει μᾶλλον τῇ ζῳῳδῇ ἢ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἀπέδιδον τῷ Διόνυσῳ τὴν δύναμιν τοῦ ταύρου καὶ τοῦ λέοντος· ἡ δὲ ἑξαλλος φαντασία τῶν ὀργεῶνων αὐτοῦ, ἐνόμιζεν ὅτι ἔβλεπεν αὐτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀργίων ὑπὸ ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν μορφῶν τούτων, Ὡ Διόνυσε, ἀνακράζει ὁ χορὸς τῶν Βακχῶν τοῦ Εὐριπίδου :

τέλεσαν ταυρόκερων θεόν,
στεφάνωσέν τε δρακόντων
στεφάνοις, ἔνθεν ἄγρην θυρ-
σοφόροι μαινάδες ἀμφιβάλλον-
ται πλοκάμοις¹.

Ἐκ τούτου δὲ τὰ ἐπίθετα, «ταυρόκερος, βούκερος, ταυρομέτωπος, ταυρόμορφος». Ἐν Ἡλιδι αἱ γυναῖκες ἐπεκαλοῦντο τὸν Διόνυσον διὰ τῆς ἐξῆς προσευχῆς : «Ἐλθεῖν, ἦρω Διόνυσε, ἄλιον ἐς ναὸν ἄγνόν, σὺν χαρίτεσσι ἐς ναὸν τῷ βοέῳ ποδὶ θύων.» Ἀπεκρίνοντο δὲ δις ἐν χορῷ : «Ἄξιε ταῦρε.» Ἡ προσευχὴ αὕτη ἡ ἀκατανόητος τῷ Πλουτάρχῳ² εὔρε τὸν σχολιαστὴν αὐτῆς ἐν τῷ ἀρχαίῳ λίθῳ τῷ εἰκονιζομένῳ ἐνταῦθα (Εἰκ. 122). Ὁ ταῦρος ἔχων τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην φέρει τὰς τρεῖς Χάριτας με-
ταξὺ τῶν κεράτων αὐτοῦ· ἄνωθεν τῆς ῥάχεως βλέπει τις ἐπτὰ ἀστέρας, τὰς Πλειάδας. Αἱ Πλειάδες ἀνατέλλουσι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαΐου, αἱ δὲ Χάριτες προσωποῦσι τὰς ἀκτῖνας ἢ τὴν χαρὰν τοῦ ἔαρος. Ἐὰν μὴ παριστᾷ ὁ Ταῦρος

Εἰκ. 122.— Διόνυσος ταυρόμορφος.

Διόνυσος αὐτὸν τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Ταύρου, φαίνεται ὡς ἡ εἰκὼν τοῦ γονίμου ἡλίου, τοῦ φύοντος τὴν ἐαρινὴν βλάστησιν. Καὶ ἐν Κυζίκῳ ὁ Βάκχος εἰκονίζετο ὡς ταῦρος³. Ἐν Σάμῳ δὲ ἦτο ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ λέων τὸ στόμα ἔχων κεχηγνός, περὶ οὗ ὁ Πλίνιος ἀφηγεῖται θαυμαστὴν τινα διήγησιν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ λέοντος τοῦ Ἀνδροκλέους· ὁ λέων

¹ Βακχ., σ. 107.

² Ἑλλην., 36.

³ Ἀθήν., 1Α', σ. 476.

οὗτος δὲν ἦτο πιθανῶς εἰμὴ ἢ εἰκὼν τοῦ θεοῦ αὐτοῦ¹. Τὰ σύμβολα ταῦτα ἀνήκουσιν ἄλλως² εἰς τὴν ἄσιατικὴν μᾶλλον ἢ τὴν ἐλληνικὴν τέχνην. Ἦλθομεν οὕτως εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἀσίας ἐπὶ τὴν θρησκείαν τοῦ Βάκχου, ἣτις ἡλλοίωσε τὸν ἀπλοῦν χαρὰ-κτῆρα, εἰσήγαγε στοιχεῖα μυστικισμοῦ, ἐκστάσεως, οὗ τὰ ἀποτελέσματα πρέπει νὰ σπουδάσωμεν ἐν τοῖς ὀργίοις μάλιστα τοῦ Κιθαιρῶ-νος καὶ ἐν τοῖς τῶν Ὀρφικῶν δόγμασι.

Δ' Ἐπιδραεὶς τῆς Ἀσίας ἐπὶ τὴν θρησκείαν τοῦ Βάκχου.

Ὁ Διόνυσος, λέγει ὁ Πausανίας³, εἶναι αὐτὸς πρῶτος μὲν ἐλάσας ἐπὶ Ἰνδοὺς στρατιᾷ, πρῶτος δὲ Εὐφράτην γεφυρώσας ποταμόν, . . . καὶ ἔστιν ἐνταῦθα ὁ κάλος καὶ ἐς ἡμᾶς ἐν ᾧ τὸν ποταμόν ἔξευξεν ἀμπελίνους ὁμοῦ πεπλεγμένους καὶ κισσοῦ κλήμασιν». Οἱ μυθογράφοι οἱ καταχωρίσαντες τὸν μῦθον τοῦτον ἐν ταῖς συλλογαῖς τῶν περὶ τοὺς θεοὺς συγγραφῶν αὐτῶν, προσέθετον ὅτι ἢ Νύσα, ἢ πατρίς τοῦ θεοῦ, ἔκειτο οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' ἐν Ἰνδαίᾳ. Ὁ Ἀρριανὸς καὶ ὁ Κδίντος Κούρτιος ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν θαυμασίαν γένεσιν τοῦ Διονύσου τοῦ ἐξελθόντος ἐκ τοῦ μηροῦ τοῦ Διὸς λέγοντες, ὅτι ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ Ἰνδικοῦ ὄρους Μέρου (ἐκ τοῦ μηρός). Οἱ μῦθοι οὗτοι κατὰ γράμμα λαμβανόμενοι ἡδύναντο νὰ πλάσωσι Βάκχον τινὰ Ἰνδικόν, οὐδέποτε ὑπάρξαντα ἐν τῇ ἐλληνικῇ φαντασίᾳ καὶ οὐ ὁ μῦθος ἐσχηματίσθη βραδύτερον⁴. Ὁ μῦθος οὗτος φαίνεται ἀληθῶς μεταγενέστερος τῆς στρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν, κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος ἐφεῦρον αὐτὸν οἱ κόλακες τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Ἐν τῇ θριαμβευτικῇ αὐτοῦ πορείᾳ διὰ τῆς Ἀσίας ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμμωνος ἠρέσκετο ἀκούων αὐτὸν συγκρινόμενον πρὸς τοὺς μυθικοὺς κατακτητάς, ὧν τὰς θαυμασίας στρατείας διηγούντο αἱ παραδόσεις τῶν χωρῶν, ἃς ὑπέτασεν. Ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἀλεξάνδρος ἦτο νέος Ὅσιρις ἢ Σέσωστρις, ἐν Περσίᾳ ἦτο ἀναμφιβόλως νέος Ὁριμάσ-

¹ Πλιν., Φυσ. Ἱστορ., Η', 21. Ὁ θεὸς ἐκαλεῖτο Διόνυσος κεχηνῶς.

² Πaus., Ι', 29, 4.

³ Ὁ κ. Λεονορμὰν παρατηρεῖ (ἄρθρ. Βάκχος ἐν τῷ Dict. archéologique τῶν κκ. Daremberg καὶ Saglio), ὅτι αἱ πρῶται πληροφορίες τῶν κατακτήσεων καὶ τῶν θριάμβων τοῦ Βάκχου ἐλήφθησαν ἐκ τῶν λυδικῶν μύθων τοῦ Βασσαρέως, ἐν οἷς Ἑλλήνες ἐπαύτιζον πρὸς τὸν Διόνυσον.

δης, ἐν Ἑλλάσσονι Ἀσία νέος Διόνυσος, ὅτε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἀφίκετο εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἰνδοῦ, συνεπλήρωσαν τὴν ὁμοιότητα τοῦ μακεδόνα ἥρωος πρὸς τὸν Βάκχον λέγοντες, ὅτι ὁ θεὸς ὑπέταξεν ἄλλοτε, ὡς αὐτός, τὰς Ἰνδίας εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ὁ παραδόξως κολακευτικός οὗτος μῦθος, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀρριανός¹, διὰ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, δὲν ἐστηρίζετο ἀλλ' ἢ ἐπ' ἐλαχίστων ὁμοιοτήτων μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ θεοῦ Σίβα· ἀλλὰ συναναμιγρεῖς μετὰ τοῦ μύθου τοῦ Ἀλεξάνδρου ταχέως διεδόθη· ἂν δὲ σπουδαῖοι ἄνδρες, οἵοι ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Στράβων², οὐδεμίαν ἔδιδον πίστιν, περιηγητὴς τις ὀνόματι Μεγασθένης, διαδραμὼν μέρος τῶν Ἰνδίων ἐπὶ Σελεύκου Νικάτορος, ἐλκυσθεὶς ἀναμφιβόλως ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀπατηλῶν ἀναλογιῶν, αἵτινες ἐξηπάτησαν τὸν Ἡρόδοτον περιερχόμενον τὴν Αἴγυπτον, διετείνετο ὅτι εὑρεν ἐν Ἰνδαίαις τὴν παράδοσιν τῶν νικηφόρων στρατειῶν τοῦ Διονύσου. Βραδύτερον, ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι εἰσέλασαν εἰς Ἀσίαν, ἀπήντησαν τὴν αὐτὴν παράδοσιν, ἐξ ἧς ἡ ἀλαζονεία αὐτῶν ὠφελήθη· διότι ἔκτοτε οἱ τεχνῖται, οὓς προσελάμβανον ἐξ Ἑλλάδος, ἔγλυφον ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων τὸν θρίαμβον τοῦ Ἰνδοῦ Βάκχου· εἰκὼν ἰδεώδης τοῦ θριάμβου τῆς Ῥώμης κατὰ τῶν ἀσιατικῶν λαῶν καὶ τῶν μεμακρυσμένων αὐτῶν κατακτητῶν.

Ἐὰν πρέπη ν' ἀρνηθῶμεν τὴν ἰδέαν Ἰνδικοῦ τινος Βάκχου, οὗ ἡ λατρεία διεδόθη ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς εἰς τὴν δύσιν διὰ τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου μέχρι τῆς Ἑλλάδος, εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἕως καὶ πρότερον, ἡ Ἑλλάσων Ἀσία, μάλιστα δὲ ἡ Λυδία καὶ ἡ Φρυγία, ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Διονύσου ἐπίδρασιν, βαθέως μεταρρυθμίσασαν τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ. Ὁ Αἰσχύλος ὁ ἐκλέξας γεγονός τι τοῦ διονυσιακοῦ κύκλου ὡς ὑπόθεσιν τῶν τριλογιῶν τινος αὐτοῦ ἀπολεσθείσης, θέτει φυσικῶς τὴν σκηνὴν τῆς Λυκουργίας αὐτοῦ ἐν Θράκῃ· ἀλλ' ἐκ τῶν διασωθέντων μικρῶν λειψάνων τῆς τραγωδίας τῶν Ἡδωνῶν γίγνεται φανερόν ὅτι δὲν εἶναι ἡ Θράκη, ἀλλ' ἡ Ἀσία μετὰ τῶν ὀργιαστικῶν αὐτῆς λατρειῶν ἡ εἰσβαλοῦσα εἰς Ἑλλάδα. Ὅντως ἐν τοῖς εὐήχοις τοῦ Αἰσχύλου στίχοις ἀντηχεῖ ἡ ἡχώ βαρβάρου πατάγου, ἐν ᾧ ἀκούει τις ἅμα τοὺς περιπαθεῖς ἤχους τῶν αὐλῶν :

¹ Ἀνάβ. Ε', 4, 2, 3.

² ΙΕ', σ. 687.

μανίας ἐπαγωγὸν ὁμοκλάν·
ὁ δὲ χαλκοδέτοις κοτύλαις ὁτοθεῖ·
ψαλμός δ' ἀλαλάζει
ποθὲν ἐξ ἀφανοῦς φοβεροὶ μῆμοι,
τυπάνου δ' εἰκὼν ὥσθ' ὑπογαίου
βροντῆς φέρεται βαρυταρβήης¹.

Ὁ θεὸς ὁ ἐμπνέων τὰς θορυβώδεις ταύτας παραφορὰς δὲν εἶναι πλεόν ὁ ἀνδρικός θεὸς τῶν ἀμπελουργῶν τῆς Ἀττικῆς. Ἥλλαξε σχῆμα καὶ φύσιν. Εἶναι νεανίας ἀγένειος, εὐχρους, ἔχων παρθενικὴν μορφήν, ἣν περιβάλλουσιν οἱ κυματίζοντες πλόκαμοι ξανθῆς κόμης. Βλέπων τις τὴν μακρὰν ἐσθῆτα, τὸ χαῦνον καὶ νοθρὸν βάδισμα, τὴν γυναικῶδὴ χάριν, διστάζει νὰ ἀποδώσῃ αὐτῷ ἄρρενα φύσιν. Τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα τῆς Ἀσίας ἔθηκε τὴν σφραγίδα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Διονύσου. Ἐποίησε θεὸν διφυῆ, σύμβολον τῆς θείας οὐσίας τῆς περιλαμβανούσης τὸ πᾶν, τῆς εὐνοούσης τὸ πᾶν, τῆς ἀρκουμένης εἰς ἑαυτήν, θεότητα ἀνδρόγυνον, ὡς τὸν Σίβαν ἐν Ἰνδία², ἢ τὴν Ἀστάρτην ἐν Συρίᾳ. Ἐκ-
θελυνθεὶς ἐν τῇ μετὰ τῆς Ἀσίας ἐπαφῇ ὁ Διόνυσος κατέστη θεὸς τῶν γυναικῶν, ἀντικείμενον προσφιλὲς τῆς περιπαθοῦς λατρείας αὐτῶν. Ἀπανταχοῦ, ἢ γυνή, ἢ ἄρχουσα τῆς ἑαυτῆς φαντασίας καὶ συχνάκις ὑποκειμένη εἰς νευρικὰς παθήσεις, καθίσταται εὐκολώτερον τοῦ ἀνδρὸς λεία τῶν μυστικῶν ὀργίων. Οὕτως αἱ Ἑλληνίδες ἐδεξιώθησαν μετὰ παραδόξου εὐνοίας τὸν νέον τοῦτον θεὸν τὸν ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας προελθόντα, τὸν διελθόντα τὴν θάλασσαν ἕνεκα αὐτῶν, τὸν νεανίαν τοῦτον, οὗ ἡ ἐντελής καλλονή, ὡς ἡ τοῦ Ἀδωνίδος, τοῦ εὐνο-
ουμένου τῶν γυναικῶν τῆς Συρίας, διήγειρε τὰς παραφορὰς τῶν ἀο-
ρίστων αὐτῶν ἐπιθυμιῶν· πλεῖσται δ' ἐξ αὐτῶν ἔτρεχον κατόπιν τοῦ
θεοῦ τούτου κυρίου, ὅπως ὑπηρετήσωσιν, ὅπως ἀφιερωθῶσιν εἰς τὴν λα-
τρείαν, ὅπως μυηθῶσι τὴν ἱερὰν αὐτοῦ ἐπιστήμην, ἐν ᾗ θὰ εὕρισκον
μετὰ τῆς μέθης τῶν αἰσθήσεων τὸν καθαρμὸν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν
ἐξάγνισιν τῆς ζωῆς.

Ἡ διπλῇ αὕτῃ ἰδέᾳ ὑπῆρχε, τῷ ὄντι ἐν τῷ πέμπτῳ αἰῶνι, ἐν τῇ
λατρείᾳ τοῦ Διονύσου, ὡς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἐκ τῶν Βακχῶν
τοῦ Εὐριπίδου. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι ἡ τραγωδία αὕτη,
ἥς τὴν δράσιν ὁ ποιητὴς ἀνάγει εἰς τὴν μυθικὴν περίοδον τῆς ἱστο-

¹ Αἰσχ., ἀπ., ἐκδ. Ahrens, συλλ. Didot. σ. 178.

² Lassen, Ind. Alterth., II, 1089.

ρίας τῶν Θηδῶν, βασιζέται ἅπασα ἐπὶ τοῦ θαυμαστοῦ, καὶ ὅτι ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὰς πραγματικὰς Βάκχας, τῶν καλουμένων Θυάδων¹, τελουςῶν ἀνὰ διετίαν τὰ Διονυσιακὰ ὄργια ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἀνὰ τριετίαν ἐπὶ τῶν φαράγγων τοῦ Κιθαιρῶνος, τῶν μυθικῶν καὶ φαντασιωδῶν Βακχῶν, οἷας περιγράφει ἡ ἰσχυρὰ φαντασία τοῦ Εὐριπίδου. Αὗται κατεχόμεναι ὑπὸ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ θεοῦ, ζυγογονούμεναι ὑπὸ θάλλοντος βίου καὶ ἀκαταδαμάστου ἰσχύος, ἀναπηδῶσιν ὥς αἱ ἔλαφοι διὰ τῶν χειμάρρων καὶ τῶν φαράγγων τοῦ ὄρους, οὐ εἰσπνέουσι τὰ δριμέα ἀρώματα, ἔχουσαι τὸν πράχηνλον ἔρριμμένον πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ τὴν κόμην κυματίζουσαν· μεταλαμβάνουσιν ἐπὶ στιγμὴν φύσεως ἀγρίας καὶ ζωώδους, κατασκευάζουσι στεφάνους ἐξ ὄφειων, θηλάζουσι τὰς δορκάδας καὶ τοὺς λυκιδεῖς, τύπτουσι διὰ τῶν θύρσων τοὺς βράχους, ὅπως ἀναβλύσῃ ἐκ τῶν πηγῶν γάλα ἢ χεῖμαρροι οἴνου, καὶ παραξυνθεῖσαι ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ θεοῦ καθίστανται μαινάδες, κατασχίζουσι τὰ ἄγρια θηρία, ἀ συναντῶσι, καὶ καταβρογχθίζουσι τὰς παλλούσας σάρκας. Τὰ θαύματα ταῦτα τῶν Βακχῶν ἀνήκουσιν εἰς τὸν θαυμάσιον κόσμον, ἐν ᾧ ἐξελίσσεται τὸ δράμα τοῦ Εὐριπίδου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν φανταστικῶν τούτων περιγραφῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ τραγωδίᾳ τῶν Βακχῶν πολλοὶ χαρακτῆρες ληφθέντες ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, οἷα μετηνέχθη ἐξ Ἀσίας πρὸ αἰῶνος τοῦλάχιστον, καὶ ἐκ τῶν δογμάτων τῶν Ὀρφικῶν, ὧν ὁ Βάκχος κατέστη ἡ κυρία θεότης.

Ὁ ἀσιατικὸς χαρακτῆρ τῆς νέας θρησκείας ἐκφράζεται ἀπὸ τῶν πρώτων στίχων τοῦ δράματος. Ὁ Διόνυσος, λέγει ὁ ἴδιος, ὅπως ἔλθῃ εἰς Θήβας, κατέλιπε τοὺς πλουσίους ἀγροὺς τῆς Λυδίας καὶ τῆς Φρυγίας, τῆς Περσίας, τῆς Βακτριανῆς, τῆς Μηδικῆς, τῆς Ἀραβίας, τὰ παράλια τῆς Ἑλλάσσονος Ἀσίας μετὰ τῶν ἀναμικτῶν Ἑλλήνων καὶ καὶ βαρβάρων κατοίκων αὐτῶν. Ὁ χορὸς ὁ συνοδεύων τὸν θεὸν ἀποτελεῖται ἐκ γυναικῶν, αἵτινες ὅπως ἀκολουθήσωσι τῷ θεῷ, κατέλιπον τὸ ἅγιον τοῦ Τμῶλου ὄρος· ἡ δὲ λατρεία ἐκείνου, ὃν ἀγγέλλουσι καὶ ἀποκαλύπτουσιν ἐν Ἑλλάδι, εἶναι ἀδιάσπαστος ἀπὸ τῶν ὀργιαστικῶν ἐορτῶν τῆς Κυβέλης τῆς Μεγάλης Φρυγίας Μητρός.

Τὸ πρῶτον καθήκον τῆς νέας ταύτης λατρείας εἶναι ἡ ἀνύψωσις τῆς

¹ Περὶ τῶν Θυάδων βλ. τὸ σπουδαῖον ἄρθρον τοῦ κ. Rapp: Die Mänade in Griechischen Cultus, in der Kunst und Poesie (Rheinisches Museum, t. XXVII, βιβλ. Α', 1872).

ψυχῆς μέχρι σφοδροῦ ἐνθουσιασμοῦ, καταφαινομένου δι' ἀτάκτων καὶ ταχέων κινήσεων, δι' ἀγρίων φωνῶν, διὰ μουσικῆς, καθ' ἣν οἱ διάτοροι ἤχοι τῶν χαλυβδίνων ὀργάνων μίγνυνται πρὸς τοὺς ὀξεῖς τοῦ αὐλοῦ τόνους. Αἱ εἰς τὸν θεὸν ἀφιερωμέναι γυναῖκες ἔχουσι τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην κισσῷ, φύλλοις δρυός, εὐανθεῖ σμίλακι· δέρμα ἐλάφου εἶναι ἐρριμμένον ἐπὶ τῶν ὤμων· φέρουσι δὲ διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς θύρσον, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας σείουσι τὴν ὀψῆα τὴν φωτίζουσαν τὰ σκότη, ἐν οἷς κρημνίζονται κατὰ τὰς πλανητικὰς αὐτῶν πορείας, ἀκολουθοῦσαι τῷ θεῷ τῷ ἀοράτῳ ὁδηγῷ αὐτῶν. Τὰ μυστηριώδη τῆς νυκτὸς θέλγητρα, τὰ φανταστικά θεάματα τῶν βράχων καὶ τῶν δένδρων τῶν φωτιζομένων ὑπὸ τῆς λάμψεως τῶν ῥητινωδῶν πυρσῶν, ἡ ἐπαγωγὸς μουσικὴ καὶ αἱ ὀξεῖαι κραυγαὶ μετεωρίζον πιθανῶς τὰς γυναικείας ψυχὰς μέχρι ἀληθοῦς παραφορᾶς, μέχρι μανίας, ἣν διεδέχετο ἐκ διαλειμμάτων σὺν τῇ ἐκλύσει τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ῥεμβώδης τις γαλήνη καὶ ἄφωνος νάρκωσις.

Εἰς τὰ ὄργανα ταῦτα προσήρτητο μυστικὴ τις ἀρετὴ, ἥς ἀπέλαυνον μόνον οἱ μεμυημένοι· διότι ὁ Διόνυσος δὲν συνεκoinώνει πρὸς πάντας. Ἦθελε γὰρ προσέρχωνται πρὸς αὐτὸν ἀνεπιφυλάκτως καὶ ἀδιαίρετως. Ὁ διονυσιακὸς μυστικισμὸς, ὡς πάντες οἱ μυστικισμοί, ἐδίδασκε τὴν μεγίστην περιφρόνησιν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον λογικόν :

Μόνοι γὰρ εὖ φρονούμεν, οἱ δ' ἄλλοι κακῶς,

λέγει ὁ ὑπὸ τοῦ Βάκχου κατεχόμενος γέρων Τειρεσίης¹. Οὕτω τὸ ἀνθρώπινον ὄν, ἐλευθερούμενον ἀπὸ τοῦ λογικοῦ ὡς ἀπὸ ἀλύσεως, μὴ ὑπεῖλον ἀλλ' ἢ εἰς τοὺς παλμούς τῆς καρδίας καὶ τὴν παραφορὰν τοῦ ἐγκεφάλου, ἀπόλλυται ἐν τῷ ἀγνώστῳ ἀντικειμένῳ τῆς λατρείας αὐτοῦ, εἰς ὃ ἐγκαταλείπει τὴν διεύθυνσιν τῆς ζωῆς καὶ ὅλης αὐτοῦ τῆς ψυχῆς. Εἰς ἀμοιβὴν τῆς τυφλῆς ταύτης ὑποταγῆς, ὁ Διόνυσος πληροῖ ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν, ἡ δὲ θεία αὕτη κατοχὴ εἶναι δι' αὐτοὺς ἡ πηγὴ ἀπείρων ἡδονῶν καὶ μεθυστικῶν ἀπολαύσεων. Ἡ καρδία αὐτῶν ἐκαθάρθη· νομίζουσιν ὅτι κατέστησαν καλλίτεροι, ὅτι ἔφθασαν εἰς τὴν μακαριότητα καὶ τὴν ἐντέλειαν, ἣν ἀπαύστως ἐπωφθαλμίων, παραχρῆμα δὲ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ὁρμᾷ μακρὰν τῶν θλίψεων τοῦ βεβήλου βίου πρὸς τὸν νέον βίον, τὸν ἅγιον βίον, ὃν ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτοῖς :

¹ Σ. 393, 196.

ὦ μάκαρ, ὅστις εὐδαί-
μων τελετὰς θεῶν εἰ-
δὼς βιοτὰν ἀγιστεύει
καὶ θιασέυεται ψυ-
χάν, ἐν ὄρεσσι βακχεύ-
ων, ὅσοις καθαρμοῖσιν·
τά τε ματρὸς μεγάλας ὄρ-
για Κυβέλας θεμιτεύων,
ἀνὰ θύρσον τε τινάσσων
κισσῶ τε στεφανωθείς
Διόνυσον θεραπεύει.⁴

Ὑπῆρχον λοιπὸν τὸ πρῶτον, ἐν τῇ διονυσιακῇ ταύτῃ λατρείᾳ, ἐν ἣ τοσαῦται συνανεμίγησαν βραδύτερον ὑπερβολαί, πνευματικὴ τις σκέψις, ἐπιθυμία ἐντελείας πραγματοποιουμένης ὑπὸ τῆς ἐκστάσεως, ὑπὸ τῆς μυστηριώδους ἐπικοινωνίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς θείας ψυχῆς τοῦ Διονύσου.⁵

Ἡ μυστικὴ αὕτη ἔνωσις τῶν εὐσεβῶν ψυχῶν μετὰ τοῦ θεοῦ, ὃν ἐλάτρευον, ἦτο πολὺ πλεόν περιπαθής, διότι κατὰ τινα νέαν μεταμόρφωσιν τοῦ διονυσιακοῦ μύθου, ὁ Διόνυσος κατέστη θεὸς πάσχων, κατακτήσας τὴν ἀθάνατον αὐτοῦ εὐτυχίαν διὰ τῆς λύπης καὶ τοῦ θανάτου. Παράδοξόν τι χωρίον τοῦ Ἡροδότου ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ ὀρίσωμεν τὴν χρονολογίαν ταύτην τῆς μεταμορφώσεως τοῦ μύθου τοῦ Βάκχου. «Οἱ Σικυῶνιοι ἐτίμων τὸν Ἀδρηστον καὶ δὴ πρὸς τὰ πάθεα αὐτοῦ τραγικοῖσι χοροῖσι ἐγέραιρον, τὸν μὲν Διόνυσον οὐ τιμῶντες, τὸν δὲ Ἀδρηστον. Κλεισθένης δὲ χοροὺς τῷ Διονύσῳ ἀπέδωκε». Ὁ Κλεισθένης δηλαδὴ ἀντικατέστησεν ἐπὶ τοῦ γεννωμένου δράματος τὴν ἀφήγησιν τῶν παθῶν τοῦ θεοῦ ἀντὶ τῆς τῶν δυστυχιῶν τοῦ σικυωνείου ἥρωος. Ὅθεν ὁ μῦθος τῶν παθημάτων τοῦ Διονύσου εἰσέχθη ἢ ἀνεπτύχθη ἐν Ἑλλάδι ἐξακόσια περίπου ἔτη π. Χ.⁶ Καίτοι δὲ πολλὰς ἔχει ἀναλογίας ὁ μῦθος οὗτος πρὸς τὸν τοῦ Ὀσίριδος, τοῦ φρυγίου θεοῦ Ἀττίος καὶ τοῦ φοινικικοῦ θεοῦ Ἀδώνιδος, δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ ὀρίσωμεν

⁴ Εὐριπ., Βάκχ., στ. 72—81.

⁵ Ἐνταῦθα, ὡς καὶ εἰς τὰς δύο προηγουμένας σελίδας συνωψίσαμεν τὰς ὑπὸ τοῦ x. Jules Girard ἐκτεθείσας ἰδέας ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «le sentiment religieux en Grèce» (liv. III, κεφ. II, Les tragédies dionysiaques, σ. 342 καὶ ἐφ., ἐκδ. 6').

⁶ Πaus., H', 37, 5.

ὅποιον ἔλαβε μέρος εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, πιθανῶς δ' αὐται ἀπλῶς ἐνεφυτεύθησαν ἐπὶ τῶν προϋπαρχουσῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, πρὸς ἃς εἶχον σχέσιν τινά.

Ἀληθῶς, τὴν ἰδέαν τῶν παθημάτων τοῦ Βάκχου δύναται τις νὰ ἐξηγήσῃ διὰ τῆς ἀπλῆς ἐννοίας τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου. Εἰς ὅσας μεταλλαγὰς ὑπόκειται ἡ ἄμπελος, πρὶν παράσχω τὸ ρευστὸν τὸ ἐξασκοῦν τοσαῦτα παράδοξα ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος! Ἀκρωτηριαζομένη διὰ τῆς κλαδεύσεως, καιομένη βραδύτερον ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς θερμότητος ἢ πνιγομένη ὑπὸ τῶν βροχῶν, πρέπει νὰ διαφύγῃ πάντας τοὺς ἐχθροὺς, οὓς ἐξεγείρουσι κατ' αὐτῆς ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα, καὶ ὅταν διὰ μυρίων κινθύνων ὁ καρπὸς αὐτῆς ὠριμάσῃ, ἀποσπῶσιν αὐτὸν βιαίως ἐκ τοῦ στελέχους, ὅπως συντρίψωσιν ἐν τῇ ληνῷ. Τότε φαίνεται ὅτι τὸ σῶμα τοῦ θεοῦ κατασχίζεται, κατακερματίζεται, καταστρέφεται· ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐποδύνου τούτου θανάτου ἀναφαίνεται δευτέρα ζωὴ, ζωὴ ἐνεργητικὴ, ἄφθονος, ἣν καλύπτουσι τὰ φαινόμενα τῆς ζυμώσεως. Ὁ ἐν τῇ κἀφ ζυμούμενος οἶνος εἶναι ὁ Διόνυσος, ὃς ἀναγεννᾶται μεταμορφούμενος καὶ μετασχηματιζόμενος. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ νέα ζωὴ, ἣν κατέκτησε διὰ τοῦ θανάτου, διέρχεται μετὰ τοῦ οἴνου τὰς φλέβας τοῦ ἀνθρώπου, ὃν θὰ διεγείρῃ εἰς θαυμασίας παραφοράς.

Ἴσως αἱ ἰδέαι αὗται ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ νέου μύθου τοῦ Διονύσου. Ἴσως ὡσαύτως, ἀπλούστερον, ἡ ὄψις τῆς βλαστήσεως, ἥτις φαίνεται νεκρὰ τὸν χειμῶνα, ὅπως ἀναγεννηθῇ τὸ ἔαρ, ὑπηγόρευσε τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Διόνυσος ἦτο θεὸς ἀποθνήσκων καὶ ἀναβίων ἐναλλάξ, ὡς ἡ Κόρη, πρὸς ἣν συνεδέετο ἐν τοῖς Μυστηρίοις. Ὁ Πλούταρχος λέγει ὅτι τὸν Διόνυσον ἀναφέρουσιν ὡς θεόν, ὅστις ὑπόκειται εἰς «φθοράς τινας καὶ ἀφανισμοὺς καὶ ἀποβιώσεις καὶ παλιγγενεσίας»¹. Ἐν Δελφοῖς, κατὰ τοὺς τρεῖς μῆνας τοῦ χειμῶνος, οὐχὶ ὁ Ἀπόλλων ἀλλ' ὁ Διόνυσος ἦτο τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς λατρείας. «Ἀρχομένου δὲ χειμῶνος, ἐπεγείραντες τὸν διθύραμβον, τὸν δὲ παιᾶνα καταπαύσαντες, τρεῖς μῆνας ἀντ' ἐκείνου τοῦτον κατακαλοῦνται θεόν.» Ὁ Διόνυσος ἐναμιζέτο τότε θεὸς ἐξαφανισθεὶς, κατελθὼν εἰς τὰ γήινα σκότη, εἰς τὸν κόσμον τοῦ θανάτου. Ὁ τάφος αὐτοῦ ἐν Δελφοῖς ἦτο ἐγγὺς τοῦ μαντείου, προσέφερον δ' αὐτῷ μυστηριώδη θυσίαν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅτε

¹ Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς, Θ', σ. 389 β.

αἱ Δελφικαὶ Βάχχαι, αἱ Θυιάδες μετέβαινον ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ, ὅπως χαιρετίσωσι διὰ τῶν κραυγῶν τὸν ἀναστάντα θεόν¹.

Αἱ ἰδέαι αὐταὶ τῶν περιπετειῶν τῆς τύχης τοῦ Βάχχου, τοῦ θανάτου καὶ τῆς εἰς τὴν ζωὴν ἐπανόδου αὐτοῦ εἶναι ἡ βάσις τοῦ μύθου τοῦ Ζαγγραίου Διονύσου, οὗ τὰ στοιχεῖα ἐλήφθησαν ἐκ Κρήτης καὶ Φρυγίας, ἀλλ' ὅστις ἔνεκα τῆς ὑπὸ τῶν Ὀρφικῶν χρήσεως αὐτοῦ κατέστη μῦθος ἑλληνικός. Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ὁ Βάχχος δὲν εἶναι πλεονθθαῖος θεός, υἱὸς τῆς Σεμέλης, ἀλλ' ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δηοῦς (Δήμητρος) ἢ τῆς Κόρης, τῶν δύο μεγάλων χθονίων θεοτήτων, αἵτινες ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς γῆς προϊστανται τῆς βλαστήσεως καὶ τοῦ θανάτου. Εἰς τοὺς ἀρχαίους μύθους τοὺς ἀφηγουμένους τὰς δοκιμασίας, ἃς ὑπέστη ἡ νεότης τοῦ θεοῦ, προστίθεται νέος μῦθος, ἡ νέος χαρακτήρ, ὁ τῆς ἐποδύνου τιμωρίας αὐτοῦ. Ὁ Διόνυσος παιδίον ἔτι κατελήφθη, λέγουσιν, ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Τιτάνων, οἵτινες διὰ προδοσίας πλησιάσαντες προσήνεγκον αὐτῷ ἄθυρμά τι, συνέλαβον, κατεκερμάτισαν καὶ ἔρριψαν τὰς σάρκας αὐτοῦ ἐν ζέοντι λέβητι. Ἀλλὰ μέρος τοῦ θύματος διέφυγεν αὐτοῦς. Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐγκλήματος ἡ Παλλὰς ἀφῆρεσε τὴν καρδίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἔφερε αὐτὴν πάλλουσαν ἔτι εἰς τὸν Δία. Τὸ μέρος τοῦτο τοῦ σώματος τοῦ Διονύσου κατέστη τὸ κέντρον ζωῆς ἀναγεννηθείσης, ἡ δ' ἀθάνατος τοῦ θεοῦ ὑπαρξίς μεταποιηθεῖσα, ἀλλὰ μὴ καταστραφεῖσα, ἀνεσχηματίσθη ἀμέσως. Ὅθεν κατὰ τὰς ἰδέας τῶν ὀρφικῶν ὁ Διόνυσος κατέστη τὸ σύμβολον τῆς πανταχοῦ κυκλοφορούσης ἰσχυρᾶς ζωῆς, τὸ ἀδιακόπως ζωογονοῦν πάντα τὰ μέρη τῆς φύσεως, ἐν ἧ αἱ φαινομενικαὶ καταστροφαὶ δὲν εἶναι εἰμῆ σημεῖα τῆς μεταμορφώσεως τῆς ζωῆς. Διὰ τοὺς ὀρφικοὺς πράγματι ὁ Διόνυσος δὲν ἦτο ἀλλ' ἡ παγκόσμιος ζωὴ, ἡ κοινὴ ζωὴ πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, ἡ ἀπαύστως τείνουσα ν' ἀπαλλάξη καὶ καθάρη ἀπὸ πάσης βαναύσου μίξεως τὸ θεῖον στοιχεῖον τὸ ὑπάρχον ἐν αὐταῖς καὶ προερχόμενον ἐκ τοῦ Βάχχου. Οὕτως οἱ ἀφιερούμενοι τῷ θεῷ ἐζήτουν δι' ἰδίῳ τινῶν θρησκευτικῶν τύπων νὰ κοινωνήσωσι πρὸς αὐτόν².

Ἐν τῇ τελετῇ, ἣν ἐκάλουν *Ὠμοφαγίαν*, ἀνερχομένη ἴσως εἰς τοὺς

¹ Περὶ Ἰσ. καὶ Ὀσίρ., 35. Τὸ εἰς τὸν θεὸν διδόμενον ἐπίθετον Λικνίτης (ὅταν αἱ Θυιάδες ἐγείρωσι τὸν λικνίτην) σημαίνει τὸ παιδίον εἰς τὸ λίκνον, τὸν νεογνὸν θεόν.

² Βλ. τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν τούτων ἐν τῷ μνημον. συγγράμ. τοῦ κ. Girard σ. 207—215.

χρόνους τοῦ Θεμιστοκλέους ¹, οἱ μεμνημένοι ἔτρωγον ἐν κοινῷ τὰς ὠμὰς σάρκας ταύρου. Τοῦτο δὲν ὑψηλίσσετο μόνον τὰ παθήματα καὶ τὸν διαμελισμὸν τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν Τιτάνων : τοῦ ταύρου ὄντος ἐνός τῶν χαρακτήρων τοῦ Διονύσου, ἦτο τὸ σῶμα τοῦ θεοῦ, ὅπερ ἥσθιον συμβολικῶς οἱ μεμνημένοι, ἦτο τὸ αἷμα αὐτοῦ, ὅπερ ἔπινον ἐν τῷ μυστικῷ τούτῳ συμποσίῳ. Ἐπίστευον ὅτι διὰ τούτου ὁ θεὸς κατήρχετο ἐν αὐτοῖς καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς διὰ τῆς θεότητος αὐτοῦ· τὸ ταιούτον ἦτο εἰς τῶν τύπων, ὃν ἐκάλουν ὀρφικὸν ἢ βακχικὸν βίον ². βίον ὑποκειμένον εἰς ἀσκητικούς κανόνας, εἰς ταλαιπωρίας, ὅστις εἰς τοὺς ὑποβαλλομένους εἰς αὐτὸν ἐδίδοε τὴν ἡθικὴν γαλήνην ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, μετὰ θάνατον δέ, ὅτε κατήρχοντο παρὰ τῷ Ζαγραίῳ ἐν τῷ ὑπογείῳ αὐτοῦ κράτει, τὴν εὐκολὸν δίοδον τῶν ψυχῶν αὐτῶν εἰς τὰ νέα σώματα, ἐν οἷς ἔμελλον νὰ κατοικήσωσι καὶ νὰ πέρατώσωσι τοὺς καθαρμούς αὐτῶν μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς τελευταίας ἀπελευθερώσεως καὶ τῆς ἐντελοῦς μακαριότητος. "Οθεν ἡ θρησκευτικὴ τῶν Ὀρφικῶν αἴρεσις προσήγγιζε πρὸς τὴν μετεμψύχωσιν, ὡς καὶ ὁ Πυθαγορισμός, παρ' οὗ προσέλαβε στοιχειᾶ τινα· ἐπειδὴ δὲ ἐπίστευε τὸν Διόνυσον θεὸν τοῦ θανάτου καὶ τοῦ παγκοσμίου βίου προσήπτετο οὕτως εἰς τὰ Ἑλευσίνια μυστήρια, ἐφ' ὧν ἐπέδρασεν ἴσως ³.

Εἰς τὰς μεταμορφώσεις, ἃς ὑπέστη ἡ ἔννοια τοῦ Διονύσου ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῆς μετὰ τῆς Ἀσίας ἐπαφῆς αὐτῆς ἀναλογουσίαι αἱ

¹ Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Βίος Θεμιστ., II', 3) ὁ Θεμιστοκλῆς πρὸ τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνος, ἔθυσσε τρεῖς νέους αἰχμαλώτους τῷ Ὡμηστῇ Διονύσῳ.

² Ἡρόδ., Β', 81. Πλάτ., Νόμ., Γ', σελ. 782 d. Lobeck, Aglaoph., σελ. 244 καὶ ἐφεξ.

³ Ἐὰν θέλῃ τις νὰ πραγματευθῇ ἐν ἐκτάσει τὸ ζήτημα τῆς Ἀσιατικῆς ἐπιδράσεως, πρέπει ν' ἀναζητήσῃ τὰς σχέσεις τὰς ἐνούσας τὸν Διόνυσον πρὸς τὸν φρυγο-θρακικὸν θεὸν Σαβάζιον, μεθ' οὗ ἐνωρίτατα ἐταυτίσθη. Τὸ ὄνομα Σαβάζιος, ὅπερ ὁ Lassen (Ueber die Lykischen Inschriften, σ. 370) ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ σανσκριτικοῦ Sabhāj καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ σέβας, ἀπαντᾷ ἤδη παρ' Ἀριστοφάνει (Σφ., 9. Ὀρν., 875. Σχόλ. Λυσιστρ. 389). «Ὁ Σαβάζιος, λέγει ὁ κ. Maury, ἦτο κατὰ τοὺς Φρύγας ὁ ἄρρηθ θεὸς τῆς σελήνης καὶ δὲν θὰ ἦτο εἰμὴ ὁ τύπος τοῦ θεοῦ Μὲν . . . Δὲν δύναται τις ν' ἀποφανθῇ, εἰ ἐν τοῖς τόποις τῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾗ βραδύτερον ἰδρύθη ἡ λατρεία τοῦ Σαβαζίου, ἐλάτρευον ἄληθως τὸν Φρύγιον θεόν, ἢ ἦτο ἀπλῶς ὁ Διόνυσος, ὃν ἐταύτισαν πρὸς αὐτὸν (Relig. de la Grèce, t. III, σ. 101—106). Welcker, Griech. Götterlehre, I, 427, II, 623. Ἡ τελειοτάτη μελέτη περὶ Σαβαζίου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Fr. Lenormant, ἐν τῇ Revue Archéologique, 96ριος—106ριος 1874.

τροποποιήσεις τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ τύπου. Περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἰς οὐσιώδεις τινὰς παρατηρήσεις.

Ἐν ἀρχῇ ἡ λατρεία τοῦ Βάχχου, θεοῦ τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς φυτικῆς φύσεως, φαίνεται προσαπτομένη εἰς τὴν γενικὴν λατρείαν τῶν δένδρων, ὧν ἡ παράδοσις, ἀρχαιοτάτη οὖσα, διηγωνίσθη ἐν τοῖς ἀγροῖς τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τούτου δὲ ὁ χαρακτήρ τῶν παλαιῶν εἰδώλων. Ὁ ἐν δένδρῳ Διόνυσος τῆς Βοιωτίας¹ δὲν ἦτο ἀναμφιβόλως εἰμὴ ξόανον, μέγα δένδρον κισσῷ περιβεβλημένον, ἐν ᾧ ἐπίστευον, ὅτι κατ'ἔχει ὁ Βάχχος, ὡς ὁ Ζεὺς ἐπίστευετο διαμένων ἐν τῇ δρυὶ τῆς Δωδώνης. Τὰ ὀνόματα Διόνυσος Στύλος καὶ Διόνυσος Περιχιόνιος τῶν Θηβῶν² σημαίνουνσιν ὅτι ἄπλοῦς πάσσαλος ἐμπεπηγμένος ἐν τῇ γῇ ἢ κορμὸς

Εἰκ. 123. — Ἀρχαῖον εἶδωλον τοῦ Βάχχου.

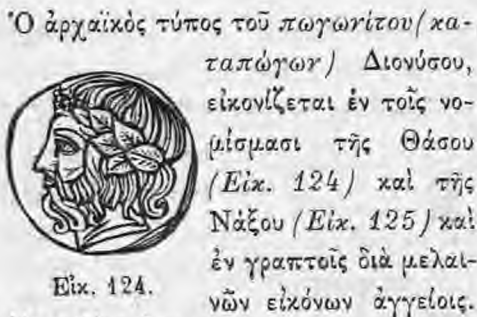
δένδρου ἦσαν τὰ ἀρχικά καὶ χονδροειδῆ εἶδωλα τοῦ θεοῦ. Κατὰ τὰς ἐορτασίμους ἡμέρας ὁ κορμὸς οὗτος ἐξωραΐζετο ὅσῳ καὶ κισσῷ· ἐκάλυπτον αὐτὸν δι' ἐνδυμάτων· ἔθετον ἐπὶ τῆς ἄκρας αὐτοῦ κεφαλῇν ἢ προσωπίδα, ὡς παρίσταται ἐν τινι ἀγροτικῷ εἰδῶλῳ εἰκονιζομένῳ ἐπὶ ἀγγείου τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως (Εἰκ. 123). Ἐνίοτε ἔθετον φαλλὸν ἐκφράζοντα τὴν γόνιμον καὶ παραγωγὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ. Τοιαύτη ἡ σημασία τοῦ Διονύσου Φαλλήρος τῆς Λέσβου³, ὃν τὰ νομίματα τῆς Μυτιλήνης εἰκονίζουσιν ὡς ἰθυοφαλλικὸν Ἑρμῆν.

Τὰ καλλιτεχνικὰ ἀγάλματα τοῦ Βάχχου διαιροῦνται εἰς δύο κυρίαι τάξεις, ἀναλογούσας πρὸς δύο ἀλληλοδιαδόχους περιόδους τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἐν ἀρχῇ εἶναι ἀνδρικός καὶ γενειαφόρος θεός, εἴτα δὲ θεὸς ἑφθὸς πάντοτε νεανικός.

¹ Σχόλ. Εὐριπίδ., Φοῖνισ., 651. Κλήμ. Ἀλεξ., Στρωμ., Α', σ. 418.

² Πaus., I' 49, 2.

³ Mionnet, t. III. σ. 44.

Εἰκ. 124.

Ἀρχαῖος τύπος τοῦ Βάχχου.

Συχνάκις χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ σφηνοειδοῦς πώγωνος. Ὁ θεός, οὗτινος τὸ μέτωπον συχνάκις εἶναι ἐστεμμένον κισσῷ,

Εἰκ. 125. — Βάχχος τῆς Νάξου.

φέρει μακρὸν ποδήρη χιτῶνα. Ἐπὶ Περικλέους, ὁ τύπος οὗτος τροποποιεῖται, ἐκθηλύνεται, οὕτως εἰπεῖν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀσιατικῶν θρησκειῶν. αὐτὸς μακρὸς χιτῶν αὐτοῦ, λέγει ὁ κ. Lenormant¹, καθίσταται ἀληθὲς γυναικεῖον ἔνδυμα, ἡ βασσάρα, ἥτις ἦτο κοινὴ τῷ Λυδίῳ θεῷ καὶ ταῖς μαινάσι. φέρει δ' ἐννίστο ἀνθὲν, ὅπως συμπληρώσῃ τὴν ἐνδυμασίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν τῶν γυναικῶν, τὸν ἄνευ χειρῶν βραχὺν χιτῶνα, τὸν καλούμενον κροκατὸν. Τὴν κόμην αὐτοῦ περιβάλλουσιν ἅμα γυναικεῖοι κόσμοι, ἀντικαθιστῶντες τοὺς ἐξ ὄσχου ἢ κισσοῦ

¹ Ἀρθρ. Βάχχος ἐν τῷ Diction. archéolog. τῶν κκ. Daremberg καὶ Saglio I, σ. 628.

Εἰκ. 126. — Ὁ λυδικὸς Βάχχος καὶ ἡ συνοδία αὐτοῦ.

στεφάνους, ἢ συμμίγνυνται μετ' αὐτῶν τὸ κρήδεμνον, ἢ μίτρα (μιτροφόρος), ἢ στεφάνη.» Ὁ ἑλληνολυδικὸς οὗτος Βάκχος εἰκονίζεται ἐπὶ τινος μαρμαρίνου ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως (Εἰκ. 126).

Εἰκ. 127.

Ὁ Ἀσιατικὸς οὗτος χαρακτήρ τοῦ Βάκχου μίγνυται πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας ἐπινοίας τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, πρὸς τὸν νέον τύπον τοῦ ἀγενεῖου καὶ νεαροῦ θεοῦ, τοῦ ἀπὸ τοῦ Πραξιτέλους ἐπικρατήσαντος ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνδριαντοποιίᾳ. Ὁ Βάκχος εἶναι τότε ἔφηβος, οὐχὶ ὡς ὁ Ἑρμῆς, ὁ μυώδης τῶν γυμνασίων ἔφηβος, ἀλλὰ νεανίας ἐλκυστικῆς καλλονῆς, ἔχων μέλη παχέα καὶ πως πλαδαρά (Εἰκ. 127). Ἡ ἄφθονος καὶ μεγαλοπρεπὴς κόμη αὐτοῦ κυματίζει ἐπὶ τῶν ὤμων· ἡ ἀνασυρομένη ὡς ἡ τῶν γυναικῶν προσδένεται διὰ ταινίας, ἐξ ἧς ἀπλοῦται εἰς χαρίεντας πλοκάμους. Ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀποπνέει, λέγει ὁ Otfried Müller, «τὸ παράδοξον κρᾶμα μακαρίας μέθης, ἀορίστου καὶ ἀβεβαίας μελαγχολίας»¹.

Ἡ στάσις αὐτοῦ εἶναι ἐκτεθλημένης χαυνότητος, ἐρασμίας ἐγκαταλείψεως. Ὅταν δὲν φέρῃ ἐπὶ τῶν ὤμων ἡ περὶ τὴν ὀσφύν, τὴν νευρίδα, εἶναι ἐντελῶς γυμνός, ὁ δ' ὀφθαλμὸς μετ' ἀρεσκείας ἀκολουθεῖ τὸ σχῆμα τοῦ θεοῦ τούτου νεαροῦ σώματος· ἀβροῦ καὶ λεπτοφυοῦς, ὁμοιάζοντος ἔνεκα τοῦ ἀμφιβόλου σχήματος αὐτοῦ πρὸς σῶμα παρθένου.

¹ Archeolog., d. Kunst, σ. 595, ἔχδ. 3η.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΑΓΡΟΤΙΚΑΙ

Οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Βάκχου. Σάτυροι. Σιληνοί. Πρίαπος.

Σπανίως ὁ Διόνυσος εἶναι μεμονωμένος θεός. Ἐν ταῖς ἐορταῖς τῆς λατρείας αὐτοῦ, ὑπάρχει ἱερὰ συνοδία (θιασος): ὁ θιασος τῶν Βακχῶν, ὁ ἀκολουθῶν αὐτῷ ἐπὶ τῶν ὁρέων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συνήθει πορείᾳ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ βίου ἀθροίζει περὶ ἑαυτὸν πάντα τὰ δευτερεύοντα δαιμόνια, ἐν οἷς ἐκπροσωποῦνται αἱ διάφοροι δυνάμεις τῆς ἀγρίας φύσεως, ἧς οὗτος εἶναι ἡ κυρία ἐνέργεια. Ἡ αὐλὴ αὕτη τοῦ Βάκχου ἀποτελεῖται ἐκ τῶν Νυμφῶν, τῶν τροφῶν αὐτοῦ, τοῦ Πανός, τοῦ γηραιοῦ θεοῦ τῶν Ἀρκάδων ποιμένων, τοῦ ἐκπεσόντος ἤδη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ γενομένου δορυφόρου τοῦ νέου θεοῦ, μάλιστα δὲ τῶν Σιληνῶν καὶ τῶν Σατύρων. Οὗτοι δὲ ὑπῆρξαν ἐν τε τῇ τέχνῃ καὶ τῇ ποιήσει σπουδαῖον τι, ὅπως μὴ παρέλθωμεν αὐτοὺς ἐν σιγῇ.

Οἱ Σάτυροι πρὶν ἀξιωθῶσι τῶν τιμῶν τῆς ἀττικῆς σκηνῆς, ἐν ᾗ ἔμελλον νὰ δώσωσι τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς εἰδός τι ἰδιαιτέρου δράματος¹, δὲν ἦσαν ἀλλ' ἢ ταπεινοὶ μικροὶ θεοί, ἀπομεμακρυσμένοι ἐν τοῖς ἀγροικοτέροις δήμοις τῆς Ἑλλάδος. Ἦσαν πνεύματα ἀνάλογα πρὸς τὰ τῶν δημῶδων δεισιδαιμονιῶν, τὰ οἰκοῦντα ἔτι καὶ νῦν τὸ Harz καὶ τὰς Ἀλπεις τῆς Γερμανικῆς Ἑλβετίας. Κατὰ τι ἀπόσπασμα θεογονικόν τοῦ Ἡσιόδου², οἱ Σάτυροι εἶναι ἀδελφοὶ τῶν Ὀρεστιάδων Νυμφῶν. Ἐγεννήθησαν ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς διαταραχθείσης φαντασίας αἰπόλων τινῶν ἀπολεσθέντων μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν εἰς τὰς ἐρήμους κορυφὰς τῶν ὁρέων τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοὺς ἀπλοὺς τούτους ἀνθρώπους, τὰ δάση καὶ οἱ βράχοι κατωκοῦντο ὑπὸ μυστηριωδῶν ὄντων, ἅτινα ἐνόμιζον ὅτι ἐβλεπον ἐνίοτε περὶ μέσας νύκτας ἐπιφανί-

¹ Βλ. περὶ τούτου, τὴν ἐμβριθῆ μελέτην τοῦ κ. Egger δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ *Annuaire de l'association des études grecques* (1873): *Observations nouvelles sur le genre de drame appelé satyrique*.

² Ἀπ., 429, ἐκδ. Goettling, παρὰ Στράβ., σ. 474.

μενα αὐτοῖς ὑπὸ μορφὴν προσεγγίζουσιν τῇ τῶν ζῴων τῶν βοσκομένων ἀνὰ τὸ ὅρος. Φυσικῶς οἱ Σάτυροι δὲν εἶναι εἰμῇ φανταστικὸν εἶδος τοῦ ζωικοῦ γένους. Τὸ λάσιον σῶμα, ἡ σιμὴ ρίς, τὰ αὐχμηρὰ ὦτα, οἱ δισχιδεῖς πόδες, ἡ οὐρά, κατατάσσει αὐτοὺς ἐν μέρει εἰς τὴν φύσιν τοῦ τράγου, οὗ ἔχουσι τὰς λάγνους ὀρμάς¹. Ἠθικῶς εἶναι, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἡσίοδος, φυλὴ δειλὴ, ὀκνηρά, εὐκίνητος καὶ δειλὴ ὡς ὁ λαγῶς, ὅστις εἶναι τὸ σύνθηρος σύμβολον αὐτῶν, εἶναι φιλοτάραχοι ἅμα καὶ μοχθηροί, ἀρέσκονται δὲ ἐκφοβοῦντες τοὺς δυστυχεῖς ἀνθρώπους. Δὲν φροντίζουσιν εἰμῇ νὰ ὀρχῶνται καὶ νὰ πηδῶσι, νὰ πίνωσι καὶ νὰ μεθύσκωνται, νὰ καταδιώκωσι τὰς Νύμφας διὰ τῶν κτηνωδῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῶν. Ἡ τιμιωτάτη ἀσχολία αὐτῶν εἶναι ἡ τῆς μουσικῆς· οἱ ποιμένες ἐνόμιζον, ὅτι ἤκουον τοὺς ἤχους τῶν αὐλῶν ἢ τῶν συρίγγων αὐτῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεμακρυσμένων ψιθυρισμῶν τῶν ἐκ πιτύων δασῶν. Οἱ δαίμονες οὗτοι τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων ἐπέζησαν ἐπὶ πολὺ ἐν τῇ δημόδῃ δοξασίᾳ. Καὶ κατ' αὐτὸν ἔτι τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα ἐπεΐθοντο περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ἂν κρίνωμεν ἔκ τινος γεγονότος, ὅπερ ἀφηγεῖται σπουδαίως ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν βίον τοῦ Σύλλα². "Ὅτε ὁ Σύλλας ἀφίκετο εἰς Ἀπολλωνίαν τῆς Ἠπείρου, ἀνεκάλυψαν, λέγει ἐκεῖ πλησίον, ἕν τιτι Νυμφαίῳ, Σάτυρον κοιμώμενον. Ὁ Σάτυρος οὗτος εἶχεν ἐπακριβῶς τὴν ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν ποιητῶν διδομένην αὐτοῖς μορφὴν. Οἱ ἄνδρες τοῦ Σύλλα παραλαβόντες τὸ παράδοξον τοῦτο ὃν ὠδήγησαν πρὸ αὐτοῦ, ὅστις ἐπειράθη νὰ συνδιαλεχθῇ πρὸς αὐτό. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐνόει τὰς ἀκαταλήπτους ἀπαντήσεις αὐτοῦ, ἐκάλεσε πολλοὺς διερμηνεῖς, οἵτινες ἀπηύθυναν αὐτῷ ἐρωτήσεις εἰς διαφόρους γλώσσας. Ἀλλὰ καὶ οἱ διερμηνεῖς δὲν ἦσαν εὐτυχέστεροι τοῦ Σύλλα· ὁ μετ' αὐτῶν διαλεγόμενος, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐξέφερε ἀκατανοήτους ἤχους, ἐν οἷς οἱ χρεμετισμοὶ τοῦ ἵππου ἐμίγνυντο μετὰ τῶν βελασμῶν τοῦ τράγου. Ὁ Σύλλας πτοηθεὶς ἀπέλυσε αὐτόν. Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο μαρτυρεῖ μέχρι τίνος ἡ παράδοσις τῶν Σατύρων ἦτο ζωηρὰ ἕνεκα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης, αἵτινες ἐδράζαντο τῶν τέκνων τούτων τῶν ἀγροτικῶν δεισιδαίμονιων, ὅπως προσποιήσωσιν ἐν αὐτοῖς πάντα τὰ κακὰ πάθη, πάντα τὰ κτηνώδη καὶ ἡδυπαθῆ ἔνστικτα τοῦ ἀγρίου καὶ ἀρχεγόνου ἀνθρώπου. Ὑπὸ

¹ ἴσως ὑπάρχει σχέσις τις μεταξὺ τῶν λέξεων Σάτυροι καὶ τίτυροι (τράγοι).

² Κεφ. ΚΖ'.

τὴν ἔποψιν ταύτην ὡς δαίμονες τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἀσελγείας οἱ Σά-
τυροι δὲν ἀπέθανον μετὰ τῆς εἰδωλολατρείας¹. Εἰσέδυσαν εἰς τοὺς
χριστιανικοὺς μύθους, ἐν οἷς εὐρίσκομεν αὐτοὺς ἡλλοιωμένους κατὰ τι
μετὰ τῶν κυριωτάτων σημείων τῆς κτηνωδίας αὐτῶν, εἰς τοὺς αἰσ-
χροὺς δαίμονας, δι' ὧν ἡ τολμηρὰ φαντασία τῶν τεχνιτῶν τοῦ με-
σαιωνοῦ ἐκόσμησε τοὺς πυλῶνας τῶν μητροπόλεων.

Τὰ βάναισα ταῦτα τῆς φύσεως τέκνα ἔλαβον ἀνθρωπίνην μορφήν
ὅτε αἱ Ἀθηναὶ ἐπολιτογράφησαν αὐτά. Ὑψώθησαν εἰς ποιητικὰ πρό-
σωπα. Ἡ προσωπίς τῶν Σατύρων, ὑπῆρξεν ἀρχαιοτάτα ἐν Ἀττικῇ
ἀδιάσπαστον στοιχεῖον τῶν βακχικῶν πομπῶν, ἐν αἷς διήγειρε τὴν
ὑπέρμετρον τοῦ πλῆθους εὐθυμίαν. Ὅπως εὐχαριστήσωσι τὴν δημῶδη
ταύτην κλίσιν ἔπλασαν παρὰ τὴν σοβαρὰν καὶ πανηγυρικὴν τραγω-
δίαν, τὸ σατυρικὸν ὄραμα, τὴν «παίζουσαν τραγωδίαν», ὡς ἀποκαλεῖ
αὐτὸ ἔλλην τι κριτικός². Ἡ παρουσία τῶν Σατύρων, τῶν ἀποτελούν-
των τὸν χορόν, οἵτινες πιστοὶ εἰς τὸν χαρακτῆρα τὸν ἀποδιδόμενον
αὐτοῖς ὑπὸ τῆς παραδόσεως παρεδίδοντο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν θεα-
τῶν εἰς πάσας τὰς τέρψεις τῆς φιλοπαίγμονος εὐθυμίας αὐτῶν, μετέ-
βαλλεν οὕτω εἰς παρωδίαν τὰ σπουδαῖα γεγονότα τὰ λαμβανόμενα ἐκ
τῶν μύθων τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Τὰ τόσον δημῶδη ταῦτα πρό-
σωπα τῆς ἑλληνικῆς σκηνῆς κατέστησαν ἐν ταύτῃ τὰ προνομιοῦχα
τέκνα τῆς καλλιτεχνικῆς φαντασίας, ἥτις παίζουσα περὶ αὐτὰ μετε-
μόρφωσε καὶ ἐξηυγένησεν. Οἱ Σάτυροι τῆς νέας ἀττικῆς σχολῆς δὲν
εἶναι πλέον τὰ εἶδεχθῆ καὶ ἀπεχθῆ ὄντα, οἱ τῶν δασῶν ἄνθρωποι οἱ
ἐκφοβοῦντες τοὺς ποιμένας ἀνὰ τὰ ὄρη. Ἀπὸ κτηνωδῶν δαιμόνων,
οἱοὶ ἦσαν, κατέστησαν ὄντα ὅμοια τῷ ἀνθρώπῳ ἢ σχεδὸν ὅμοια· ἐν
αὐτοῖς διενεργήθη τὸ φαινόμενον τῆς μεταμορφώσεως τῶν εἰδῶν. Τὸ
πεπιεσμένον μέτωπον αὐτῶν ὀρθοῦται καὶ ἀναπτύσσεται· τὸ πρόσω-
πον φωτίζεται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων εὐφυίας καὶ χάριτος. Τὸ σῶμα τῶν

¹ Χριστιανοὶ τινες συγγραφεῖς ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν Σατύρων. Ὁ
ἅγιος Ἱερώνυμος (ἐπιστ. Α', βιβλ. Γ'), ἀναφέρει, ὅτι ὁ ἅγιος Ἀντώνιος συνήν-
τησεν ἐν τῇ ἐρήμῳ τὸ πρῶτον ἱπποκένταυρόν τινα, εἶτα δὲ ὅν τι σιμὴν ἔχον
ῥῖνα, κέρα εἰς τὸ μέτωπον, καὶ πόδας αἰγός, ὅπερ δὲν ἦτο εἰμὴ Σάτυρος. Βλ.
ἑτέρα ὁμοειδῆ γεγονότα ἐν τινι περιέργῳ μελετῇ τοῦ κ. Gidel περὶ τινος ἀνεχδό-
του ἑλληνικοῦ ποιήματος, τοῦ Φυσιολόγου (Annuaire de l'assoc. des études
grecques, 1873).

² Δημήτριος, περὶ λεκτικοῦ, § 159.

Σατύρων εἶναι σῶμα ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ· ἐκ τοῦ ζώϊκου αὐτῶν τύπου δὲν διατηροῦσιν ἕτερον σημεῖον ἢ τὰ μακρὰ ὦτα καὶ τὰ βραχέα κέρα τὰ διαπερῶντα τοὺς βοστρυχώδεις πλοκάμους τῆς κόμης αὐτῶν. Δὲν εἶναι πλέον γέροντες, ἀλλὰ ἐράσμιοι καὶ ὠραῖοι νεανῖαι. Αἱ προσφιλεῖς αὐτῶν ἐνασχολήσεις εἶναι ἐκεῖναι, ἃς εἶχον ἄλλοτε ἐν τοῖς δάσεσιν, ἀλλ' εὐγενέστεραι. Οἱ μὲν παραδίδονται εἰς βακχικὰς ὀρχήσεις μετὰ τῶν Μαινάδων καὶ τῶν Νυμφῶν, ὡς ἐπὶ τῶν τειχικῶν

Εἰκ. 128.

Σάτυρος αὐλῶν.

εἰκόνων τῆς Πομπηίας· οἱ δὲ νοχελῶς στηριζόμενοι ἐπὶ κορμοῦ δένδρου ἀσκοῦνται παίζοντες αὐλόν (Εἰκ. 128), ὡς οἱ δύο Σάτυροι τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, οἵτινες ἕνεκα τῆς στάσεως αὐτῶν ἀνακαλοῦσι τὸν περίφημον ἀναπαυόμενον Σάτυρον τοῦ ζωγράφου Πρωτογένους¹. Ἄλλοτε πάλιν τρυγοῦσι, συλλέγουσι σταφυλὰς, πατοῦσι διὰ τῶν ποδῶν, γεύονται τοῦ νέου οἴνου, ὅπως κοιμηθῶσιν εἰτα ἐν μέσῳ ἡδυπαθοῦς μέθης (Εἰκ. 129). Ἡ πρὸς τὸν οἶνον κλίσις εἶναι τὸ κύριον αὐτῶν πάθος, τὸ διακριτικὸν χαρακτηριστικὸν τὸ προσεγγίζον αὐτοὺς πρὸς τὸν κύριον αὐτῶν, τὸν Βάκχον. Ὅπως δὲ ποτε καὶ ἐν μέσῳ τῶν διαφορῶν αὐτῶν ἐνασχολήσεων, ἔχουσι πάντοτε τὸν χαρίεντα καὶ ἐπαφρόδιτον χαρακτήρα, τὸν καθιστῶντα τοὺς Σατύρους τὰ προσφιλέστατα πλάσματα τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Οἱ Σειληνοί, οἱ ἄλλοι συνοδοὶ τοῦ Βάκχου, εἶναι ἐκ τῆς γενεᾶς τῶν Σατύρων, πρὸς οὓς συχνάκις οἱ Ἑλληνες συγγραφεῖς συγχέουσιν αὐτούς. «Τοὺς γὰρ ἡλικία τῶν Σατύρων προσήκοντας ὀνομάζουσι Σειληνοὺς», λέγει ὁ Πausanias². Ἀλλὰ μετὰ τῶν δύο τούτων

¹ Ο Μ. Frohner, Notice de la sculpture antique, ἀριθ. 262-263, ὑποθέτει, ὅτι ὁ Σάτυρος τοῦ Πραξιτελους, ὁ ἐπικληθεὶς περιδότης, ἦτο τὸ πρωτότευκτον τῶν ἀγαλμάτων τούτων.

² Α', 23, 5. Ὁ Πλάτων (Συμπ., σ. 221), φαίνεται συγχέων τοὺς Σειληνοὺς καὶ τοὺς Σατύρους.

δαιμονίων ἀθροισμάτων ἐνουμένων ὑπὸ τοσούτων σχέσεων, καὶ εὕρισκομένων ἀναμίξ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ θεοῦ, πρέπει πλὴν τῆς ἡλικίας νὰ ὀρίσωμεν καὶ ἄλλην τινὰ διάκρισιν.

Εἰκ. 129. — Μεμεθυμένος Σάτυρος τοῦ μουσείου τῆς Νεαπόλεως.

Ἀληθῶς οἱ Σειληνοὶ οὔτε τὴν αὐτὴν καταγωγὴν οὔτε τὸν αὐτὸν δαιμονιακὸν χαρακτῆρα τῶν Σατύρων ἔχουσιν. Ἐνῶ ἐκεῖνοι εἶναι τὰ θαυμάσια τέκνα τῶν ὀρέων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἱ Σειληνοὶ ἀνήκουσιν εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις τῆς Ἑλλάσσονος Ἀσίας, τῆς Φρυγίας ἰδίᾳ. Πρὸς μεσημβρίαν τῶν χωρῶν τούτων, περὶ τὴν πόλιν τῶν Κελαινῶν, ἐπιχωριάζουσιν οἱ ἀρχαιότατοι μῦθοι οἱ ἀφορῶντες εἰς τοὺς Σειληνοὺς· ἂν δ' ὁ Ἡρόδοτος ἀπήντησε τοὺς αὐτοὺς μύθους ἐν Μακεδονίᾳ, τοῦτο προέρχεται, διότι οἱ Μακεδόνες ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν καὶ οἱ Φρύγες φυλὴν¹. Οἱ ἀσιατικοὶ Σειληνοὶ δὲν ἦσαν, ὡς οἱ Ἑλληνικοὶ Σάτυροι, στοιχειώδη πνεύματα τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων· ἦσαν οἱ ἄρρενες δαίμονες τῶν πηγῶν καὶ τῶν ποταμῶν. Κατὰ τινα ἀρχαίαν φρυγικὴν παράδοσιν, ἐγγὺς πηγῆς τινος ὁ βασιλεὺς Μίδας, ἐθήρασε τὸν Σειληνόν, ἀναμίξας οἶνον εἰς τὸ ὕδωρ, ὅπερ ἔπινεν²:

¹ Ἡρόδ., Ζ', 26, Η', 138.

² Ἐσενφ., Ἀνάθ., Α', 2, 13.

Ὁ ζαμενῆς δ' ὁ χοροῖτύπος,
 ὃν Μαλεάγονος ἔθρεψε Ναϊάδος ἀκοίτας
 Σειληνός,

ἔλεγεν ὁ Πίνδαρος¹, ὁ δὲ Ξενοφῶν λέγει, ὅτι αἱ Ναϊάδες ἐγέννησαν τοὺς Σειληνοὺς. Ἡ λέξις Ναϊάδες, ἱκανῶς καταδεικνύει, ὅτι δὲν εἶναι εἰμῆ τὰ βέοντα ὕδατα. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ὁμηρικοῦ εἰς Ἀφροδίτην ὕμνου², οἱ Σειληνοὶ «μίσγοντ' ἐν φιλότῃτι» πρὸς τὰς Ἰδαίας Νύμφας, δηλαδὴ πρὸς τὰς ἐκ τοῦ ὄρους τούτου ἀναβλυζούσας πηγὰς. Ἐν ταῖς ἀπεικονίσεσι τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, μάλιστα δ' ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων, οἱ Σειληνοὶ ἔχουσι συνήθως τὴν οὐράν, τὰς ὀπλὰς καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ ὦτα τοῦ ἵππου, συμβόλου τῶν ὑδάτων³.

Ὅτι τέλος καταδεικνύει τὸν ποτάμιον χαρακτῆρα τῶν θεοτήτων τούτων, εἶναι ἡ μετὰ τοῦ Μαρσίου συγγένεια αὐτῶν, ὅστις δὲν εἶναι εἰμῆ Σειληνός. Γνωστός εἶναι ὁ περίφημος μῦθος, καθ' ὃν ὁ Μαρσίας, ἐπιτήδειος αὐλητῆς τοῦ ἀρχετύπου αὐλοῦ, ἠθέλησε ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, θεὸν τῆς κιθάρας· γνωστὸν πῶς ἐνίκηθη, καὶ πρὸς τιμωρίαν τῆς ἀλαζονείας αὐτοῦ, ἐξεδάρη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀναρτήσαντος τὸ δέρμα αὐτοῦ ἐπὶ στελέχους δένδρου. Ὁ μῦθος οὗτος, ὃν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι εὐφυῶς ἀνέπτυξαν καὶ ἐν ᾧ ἐξεδηλοῦτο ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς πρὸς τὴν ἀσιατικὴν, προήρχετο ἐκ Φρυγίας· ἐν Κελαιναῖς ἐδείκνυνον τὸ σπήλαιον, ἐν ᾧ ἐκρεμάσθη τὸ δέρμα τοῦ Σειληνοῦ. Ἐκ τοῦ σπηλαίου τούτου ἐπήγαζον αἱ πηγαὶ ποταμοῦ τινος καλουμένου Μαρσίου. Ὅθεν ὁ Σειληνός οὗτος δὲν ἦτο ἀλλ' ἡ ῥύαξ θεοποιηθεῖς, ὡς ὁ Μαϊάνδρος, εἰς ὃν ἐμβάλλει. «Οἱ δὲ ἐν Κελαιναῖς Φρύγες ἐθέλουσι μὲν τὸν ποταμόν, ὃς διέξεισιν αὐτοῖς διὰ τῆς πόλεως, ἐκείνόν ποτε εἶναι τὸν αὐλητὴν, ἐθέλουσι δὲ καὶ εὖρημα εἶναι τοῦ Μαρσίου τὸ Μητρῶον αὐλήμα· φασὶ δὲ ὡς καὶ τὴν Γαλατῶν ἀπώσαιτο στρατιάν τοῦ Μαρσίου σφίσιν ἐπὶ τοῖς βαρβάροις ὕδατί τε ἐκ τοῦ ποταμοῦ καὶ μέλει τῶν αὐλῶν ἀμύναντος»⁴. Αἱ τελευταῖαι αὗται λέξεις δηλοῦσι σαφῶς τὴν σχέσιν τῶν ἰδεῶν, καθ' ἃς ὁ Μαρσίας εἶναι ποτάμιος ἅμα δαίμων καὶ θεότης τῆς μουσικῆς. Παρὰ τοῖς πρώτοις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας κατοικοῖς τὸ

¹ Παρὰ Πaus., I', 25, 2. ΣΤ', 24, 6.

² Στ. 262.

³ Βλ. Welcker, alte Denkmäler, t. III, 149—150.

⁴ Πaus. I', 30. 9.

μουσικὸν αἶσθημα διηγέρθη ἐκ τῆς φυσικῆς ἁρμονίας τῶν ποταμῶν καὶ τῶν χειμάρρων. Οὕτως αἱ θεότητες αἱ τὸ πρῶτον δαίμονες τῶν ὑδάτων οὔσαι, ὡς αἱ Σειρῆνες καὶ αἱ Μοῦσαι, προσέλαβον βραδύτερον μουσικὸν χαρακτῆρα. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκπλαγῶμεν βλέποντες τὸν Σειληνὸν Μαρσύαν, τὸν θεὸν ποταμόν, μεταμορφούμενον εἰς αὐλητὴν ἐπὶ τῶν γραπτῶν εἰκόνων, διδάσκοντα συνήθως τὰ μυστήρια τῆς τέχνης αὐτοῦ νεανίαν τινά. Ὁ νεανίας οὗτος, ὁ Ὀλύμπιος, ἐπροσωποποιεῖ πιθανῶς τοὺς κατοικοῦντας παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Μυσίου καὶ τοῦ Βιθυνικοῦ Ὀλύμπου, ἀλύσειος ὀριζούσης πρὸς βορρᾶν τὴν Φρυγίαν, ἥς τὸ Δίνδυμον, τὸ ἱερὸν τῆς Κυβέλης ὄρος, εἶναι διακλάδωσις.

Ὁ Σειληνός, πνεῦμα μουσικὸν τῶν ὑδάτων ὀφείλει τῇ ποταμίᾳ αὐτοῦ φύσει χαρακτῆρα ὑπερανθρώπου σοφίας καὶ προφητικῆς ἐμπνεύσεως. Διὰ τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν αἱ πηγαὶ εἶναι ἀπόρροιαί τῆς γῆς, ἥς ὁ κόλπος ὑποκρύπτει τοὺς μεγάλους νόμους τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ μέλλοντος· ὅθεν αἱ ἐν τοῖς ὕδασι αὐτῶν παίζουσαι θεότητες ἔχουσιν ἔνθου καὶ χρησμολόγον χαρακτῆρα. Ἐλεγον ἐν Φρυγίᾳ, ὅτι ὁ Σειληνός, καταληφθεὶς καὶ δεθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μίδα, προέφερε χρησμούς μυστηριώδους σοφίας, ἀποκαλύψαντας τῷ βασιλεῖ τὸ μυστικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὁ Ἀριστοτέλης παραλαβὼν τὴν παράδοσιν ταύτην προσέθετο, ὅτι ὁ Μίδας ἀναγκάσας ποτὲ τὸν Σειληνὸν νὰ εἴπῃ αὐτῷ τίς ἦτο ἡ μέγιστη εὐτυχία τῶν θνητῶν, οὗτος ἐπὶ πολὺ ἐτήρησεν ἐπίμονον σιωπὴν, τέλος δὲ παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀπεκρίθη: «Δαίμονος ἐπιπόνου καὶ τύχης χαλεπῆς ἐφήμερον σπέρμα, τί με βιάζεσθε λέγειν, ἃ ὑμῖν ἄρειον μὴ γινῶναι; μετ' ἀγνοίας γὰρ τῶν οἰκείων κακῶν ἀλυπότατος ὁ βίος· ἀνθρώποις δὲ πάμπαν οὐκ ἔστι γενέσθαι τὸ πρῶτον ἄριστον, οὐδὲ μετασχεῖν τῆς τοῦ βελτίστου φύσεως· ἄριστον γὰρ πᾶσι καὶ πάσαις τὸ μὴ γενέσθαι· τὸ μέντοι μετὰ τοῦτο καὶ τὸ πρῶτον τῶν ἄλλων ἀνυστόν, δεύτερον δὲ τὸ γενομένους ἀποθανεῖν ὡς τάχιστα»¹. Αἱ θλιβεραὶ αὗται σκέψεις, ὧν ἡ ἑλληνικὴ ποίησις συχνάκις ἐγένετο ἡ ἡχώ, ἐνομιζόντο ἀξιώματα ὑπερτέρας σοφίας, ἃ ὁ Σειληνός, ὁ φρύγιος θεός, κατὰ πρῶτον ἀπεκάλυψεν. Ὅπόσον ὁ ἄπελπις οὗτος προφήτης τῆς Ἀσίας διαφέρει τῶν Ἑλληνικῶν Σατύρων τῶν χαρωπῶν καὶ εὐθύμων!

Ὁ ἔνθους καὶ μαντικὸς τοῦ Σειληνοῦ χαρακτῆρ ἐξεδηλοῦτο προσέτι

¹ Ἀριστοτέλης παρὰ Πλουτάρχῳ Παραμυθ. πρὸς Ἀπολλώνιον, 27.

καὶ διὰ τοῦ συμβολικοῦ ζῆου, τοῦ συνήθως ἀκολουθοῦντος αὐτῷ τοῦ ὄνου. Ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐν τῇ Δύσει βραδύτερον, ὁ ὄνος ἦτο ζῶν γελοῖον, σκωπτόμενον πρὸς τέρψιν, ἀλλ' ἐν Ἀσίᾳ δὲν εἶχεν οὕτως. Ὁ ἀσιατικὸς ὄνος ἐβάδιζε σκιρτῶν, εἶχε ζωηράν φυσιογνωμίαν, ἦτο εὐγενὲς ζῶν· ἀπέδιδον αὐτῷ ἱερὸν χαρακτήρα, αἱ δὲ σχέσεις τοῦ ὄνου πρὸς τὴν προφητικὴν ἔμπνευσιν μαρτυροῦνται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι, ἐκ τῆς θυσίας τοῦ ζῆου τούτου εἰς τὸν ὑπερβόρειον Ἀπόλλωνα¹. Ἐν Ἀσίᾳ πολλῶν θεοτήτων ἡ κεφαλὴ ἐκοσμεῖτο ὑπὸ μακρῶν ὠτων, πλὴν ἄλλων καὶ Μίδας, ὁ μυθικὸς οὗτος βασιλεὺς, ὅστις φαίνεται ὡν ἐν Φρυγίᾳ ὅ,τι ὁ Κρόνος διὰ τὴν ἀρχαιοτάτην Ἰταλίαν. Ὅτε ὁ μῦθος τοῦ Μίδα ἐγνώσθη ἐν Ἑλλάδι, μετεποιήθη κατ' ἀρέσκειαν τῆς φαντασίας αὐτῶν, ἥτις ἔπλασε, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ὦτα τοῦ Φρυγὸς βασιλέως, τὸ γνωστὸν ὁγκτικὸν ἀνέκδοτον. Ὅτε ὁ Μαρσύας ἐπὶ τοῦ Τρώλου ἐτόλμησε ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, πάντες οἱ κριταὶ τοῦ ἀγῶνος ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ, μόνος δὲ ὁ Μίδας ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ Σεληνοῦ. Ὁ Ἀπόλλων πρὸς τιμωρίαν, μετέβαλε τὰ ὦτα αὐτοῦ εἰς ὦτα ὄνου. Ὁ βασιλεὺς αἰσχυρόμενος προσεπάθησε ν' ἀποκρύψῃ τὴν νέαν ταύτην τῆς ἰδίας ὄψεως ἀσχημίαν ὑπὸ τὸν εὐρὺν φρύγιον πῖλον, ἀλλὰ τὸ ἀτύχημα τοῦτο δὲν διέφυγε τὰ βλέμματα δούλου τινός, συνηθῶς κείροντος τὴν κόμην τοῦ κυρίου. Οὗτος, ὅστις θὰ κατεδικάζετο εἰς θάνατον, ἐὰν μὴ ἐσιώπα, ἐθασανίζετο καὶ ἠνωχλεῖτο μὴ δυνάμενος ν' ἀνακοινώσῃ τὸ μυστικὸν εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ἐσκέφθη δὲ νὰ σκάψῃ ὁππῇ ἐν τῇ γῇ καὶ νὰ ψιθυρίσῃ τὰς λέξεις ταύτας: Μίδας, ὁ βασιλεὺς Μίδας, ἔχει ὦτα ὄνου· εἴτα δὲ καλύψας τὴν ὁππῇ, ἀπῆρχετο ἀνακουφισθεὶς, ὅτε ἐν τῇ ἰδίᾳ θέσει εἶδεν αἴφνης ἀναφύοντα κάλαμον, οὗ οἱ συριγμοὶ ἐπανελάβανον ἀδιακόπως τοὺς λόγους, οὓς ἡ γῇ ἤκουσε· μετ' ὀλίγον δὲ τὸ μυστικὸν περὶ τῶν ὠτων τοῦ Μίδα κατέστη τὸ μυστικὸν βλοῦ τοῦ κόσμου. Οὕτως οἱ Ἕλληνες οἱ καὶ τὰ σπουδαιότατα γεγονότα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων συχνάκις παρωδοῦντες ἐνέπαιζον ἀνευλαβῶς τὸν ξένον θεόν, τὸν γηραιὸν μυθικὸν βασιλεῆ τῆς Φρυγίας.

Ὁ Σεληνός, ὁ προφῆτης τοῦ Μίδα, ἀφικόμενος εἰς Ἑλλάδα μεθ' ἀπάσης τῆς Ἀσιατικῆς ἀκολουθίας τοῦ Βάκχου, μετέσχε τῆς κακῆς τύχης τοῦ βασιλέως αὐτοῦ· μετεμορφώθη εἰς πρόσωπον γελοῖον. Ἀναμφιδόλως οἱ Ἕλληνες ἀνεμυμνήσκοντο τοῦ ἀρχικοῦ χαρακτήρος τοῦ

¹ Πινδάρ. Πυθ. Γ', 33.

Σειληνοῦ, καὶ τῆς θείας σοφίας, ἣν ἀπέδιδον αὐτῷ οἱ φρυγιοὶ μῦθοι. Ἐν τῷ συμπόσῳ π. χ. τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀλκιβιάδης οὕδαμῶς νομίζει, ὅτι ὑβρίζει τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Σωκράτη συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν Σειληνὸν Μαρσύαν.

Ὁ Μαρσύας, λέγει, ἦτο ἔνθους μουσικός, ὅστις διὰ τῆς ἁρμονίας τοῦ αὐλοῦ καθήδυνε τὰ ὦτα καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων : οἱ ἤχοι, οὓς συνέθετο καὶ ἐδίδαξεν εἰς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ Ὀλυμπον, διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, καὶ ἔχουσιν ἀληθῶς θεῖον χαρακτήρα. Οὕτω καὶ ὁ Σωκράτης τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν προξενεῖ εἰς τοὺς ἀκούοντας αὐτόν, πλὴν μόνον, ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην ὀργάνου τινός· οἱ λόγοι ἀρκοῦσιν αὐτῷ. Ἐν τῷ αὐτῷ διαλόγῳ ὁ Ἀλκιβιάδης συγκρίνει τὸν Σωκράτην πρὸς τὰς εἰκόνας τῶν Σειληνῶν τὰς γεγλυμμένας ἐπὶ τῶν κιβωτιδίων, τῶν πωλουμένων ἐν τοῖς γλυπτικοῖς ἀττικοῖς ἐργαστηρίοις. Ὅτε ἤνοιγον τὰ βαναύσου ἐξωτερικοῦ κιβωτίδια ταῦτα, εὗρισκον ἐντὸς ὡραῖα ἀγαλμάτια τῶν θεῶν. Οὕτω καὶ ὁ Σωκράτης ἔχει τὸ ἐξωτερικὸν Σειληνοῦ, ἀλλὰ τὸ ἐξωτερικὸν δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ περιχύμαμα τοῦ ἀνδρός· ἀνοίξατε αὐτόν, εἰσδύσατε εἰς τὴν ψυχὴν καὶ θὰ εὗρητε αὐτὴν πλήρη θαυμασίας σοφίας. Ἡ ἐκφραστικὴ ἀσχημία τοῦ Σωκράτους, τὸ σειληνοῦ πρόσωπον αὐτοῦ, ἐκάλυπτε τοὺς θησαυροὺς θείας ψυχῆς¹. Οὕτως ὁ Πλάτων δὲν ἐλησμόνησε τὸν σπουδαῖον καὶ ἔνθον τοῦ Φρυγίου Σειληνοῦ χαρακτήρα.

Ἄλλ' ὥς τὸ πρόσωπον τοῦτο ἀνεμύχθη εἰς τὸν φιλοπαίγμονα θιασὸν τοῦ Βάχχου, ἥλλαξε χαρακτήρα. Ὅταν οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ καλλιτέχναι πραγματεύονται περὶ αὐτοῦ σοβαρῶς, νομίζουν αὐτόν πατέρα, τροφόν (Εἰκ. 130), παιδαγωγόν, πιστὸν ἀκόλουθον καὶ φίλον

Εἰκ. 130.

Σειληνὸς καὶ παῖς Βάχχος.

¹ Πλάτ. Συμπόσ., σ. 215, 216 d, 221—222.

τοῦ Βάχχου, εἰκονίζουσι δ' αὐτὸν ὡς γέροντα ἔχοντα ὄψιν σοβαρὰν καὶ πατρικὴν¹. Ἄλλ' ὁ δημῳδὸς Σειληνὸς εἶναι πρόσωπον πάντῃ γελοῖον. Εἶναι ἀνὴρ παχὺς καὶ προγαστῶρ (*Εἰκ. 131*), φαλακρὸς, λάσιος καὶ πάντοτε μεμεθυμένος. Ὅτε μὲν κατακλίνεται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐγγὺς ἀσκοῦ οἴνου, ἀφ' οὗ δὲν ἀποχωρίζεται· ὅτε βαδίζει κλονούμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ Βάχχου· συχνότερον καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἀκολουθεῖ τὴν συνοδίαν τοῦ ἄρχοντος καὶ κυρίου αὐτοῦ, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν Σατύρων, ὅπως μὴ πέσῃ ἐκ τοῦ ὄνου. Ἐνίοτε εἰκονίζον αὐτὸν ἔχοντα

Εἰκ. 131. — Σειληνὸς μεθύων.

οὐράν Ἰππου, λάσιον, ἐντελῶς ἀποκτηνωθέντα, καὶ ἐκάλουν αὐτὸν Παπποσείληνον, ἐκ τῆς φρυγίας λέξεως πάππας (πατήρ, κύριος), ἣν οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάσσανος Ἀσίας ἀπέδιδον ὡς ἐπίθετον εἰς τινὰς τῶν μεγαλειτέρων θεῶν αὐτῶν, μάλιστα εἰς τὸν Ἄτιν. Ἐν γένει, ἡ ἑλληνικὴ φαντασία ἐπτερύγιζεν ἐλευθέρως περὶ τὸν φρύγιον τοῦτον θεόν, ὃν ἡ ἀρχαία καὶ σεβασμία καταγωγὴ αὐτοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπερασπίσῃ ἀπὸ τῶν παρεκτροπῶν τῆς κωμικῆς αὐτῶν εὐθυμίας.

Εἰς τὴν ἀσιατικὴν ὡσαύτως τοῦ Βάχχου συνοδίαν πρέπει νὰ καταλέξωμεν καὶ ἕτερον θεόν ξένον τῇ ἀρχηγόνῃ Ἑλλάδι· τὸν Πριάπον. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Πριάπου, ὡς παρατηρεῖ ὁ Στράβων², ἦτο ἄγνωστος τῷ Ἡ-

σιόδῳ, οὐδέποτε δὲ ὁ θεὸς οὗτος φαίνεται ἠγνοήθη πολὺ ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ὁ Πausanias³ μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀπαριθμουμένων καὶ περιγραφομένων, ἐν μόνον ἄγαλμα τοῦ Πριάπου ἀναφέρει, ὅπερ εἶδεν ἐν Ἑλικῶνι. Ἡ λα-

¹ Βλ. τὰς παραστάσεις τοῦ Σειληνοῦ, ἐν τῷ *Denkmäler der alten Kunst* II, 495—521.

² II', σ. 588.

³ Θ', 31, 2.

τρεῖς τοῦ θεοῦ τούτου ἐγένετο ἐπιχώριος ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Προποντίδος, ἐν Λαμψάκῳ, Παρίῳ, Πριάπῳ, καὶ Κυζίκῳ. Ἐκεῖθεν δὲ διεδόθη εἰς Λέσβον καὶ Θάσον τὸ πρῶτον, βραδύτερον δὲ εἰς Ἑλλάδα καὶ μάλιστα εἰς Ἰταλίαν.

Ἐν ταῖς χώραις, αἵτινες ἐγένοντο ἡ κοιτίς αὐτοῦ, στενωῶς συνεδέετο πρὸς τὸν Βάκχον. Ἐν Λαμψάκῳ τὸ ὄνομα τοῦ Πριάπου ἐνομιζέτο ἐπίθετον τοῦ Διονύσου¹. Συνήθως παρίσταται ὡς υἱὸς τοῦ Διονύσου καὶ Νύμφης τινός, ἢ ὡς υἱὸς τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀφροδίτης². Ὁ Πρίαπος ἐκφράζει ὄντως ὡς ὁ Βάκχος, ἐν τῇ γενικωτέρᾳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ τὴν παραγωγικὴν τῆς φύσεως ἐνέργειαν· ἀλλ' ὅμως προσθέτει τὴν ἰδέαν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς τεκνογονίας διὰ τοῦ ἔρωτος. Ὅθεν εἶναι συγγενῆς τοῦ Ἔρωτος, οὐχὶ τοῦ εἰδωλοποιηθέντος ὑπὸ τῆς τέχνης καὶ τῆς ποιήσεως θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ Ἔρωτος ὑπὸ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐννοίαν, τοῦ Ἔρωτος ἀρχικῆς δυνάμεως τοῦ κόσμου, ὅστις διὰ τῆς προσεγγίσεως καὶ συνενώσεως τῶν ὄντων διηιώνισε τὰ εἶδη. Ὡστε ὁ Πρίαπος ἐκπρωσωπεῖ ἰδίᾳ τὴν δύναμιν τῆς γονιμότητος τῆς φυτικῆς, μάλιστα δὲ τῆς ζωικῆς φύσεως· διὰ τοῦτο εἶναι ἰθυφαλλικός ὡς ὁ Πᾶν καὶ ὁ Νόμιος Ἑρμῆς. Κτήσεις αὐτοῦ εἶναι αἱ ὕγραί γαῖαι, ἐν αἷς φύεται ἄφθονος βλάστησις, οἱ κατάφυτοι τόποι καὶ οἱ κῆποι, ὧν οἱ καρποὶ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἀναιδοῦς εἰκόνης αὐτοῦ. Προΐσταται ὡσαύτως τῆς πληθύνσεως ζῴων τινῶν χρησίμων, οἷον τῶν αἰγῶν καὶ τῶν προβάτων, καὶ τῆς μελισσοκομίας. Ὁ θεὸς τοῦ Ἑλλησπόντου εἰσαχθεὶς εἰς Ἑλλάδα ἐκτήσατο ἥττον βάνανσον ἐννοίαν· ἐν τοῖς διονυσιακοῖς μυστηρίοις ὁ Πρίαπος ἦτο σύμβολον τῆς γονίμου ἰσχύος τῆς φύσεως, ἀνεξάντλητος εἰς τοὺς ποικίλους μετασχηματισμοὺς καὶ δημιουργίας αὐτοῦ, διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ὄντων γεννῶν ἀπαύστως νέα ὄντα. Ὑπὸ τοιαύτην δὲ βεβαίως ἐννοίαν παρίσταται ἐνίοτε ἡ εἰκὼν τοῦ Πριάπου ἐπὶ τῶν τάφων³.

Εἰς τοὺς δευτερεύοντας θεοὺς, οὓς ὁ Βάκχος ἄγει μεθ' ἑαυτοῦ ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ, μίγνυται πλῆθος μικρῶν δαιμόνων, μὴ κατεχόντων θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ταῖς δοξασίαις, ἀπαντῶντων δὲ ἐπὶ τῶν πλείστων μνημείων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης τῶν ἀνιχνόντων εἰς τὸν διονυσιακὸν κύκλον· σμῆνος πολυπληθές, ποικίλον, ἀόριστον, ὡς ἡ γεν-

¹ Ἀθῆν., Α', 54. Β', 33.

² Στράβ., II', σ. 187.

³ Παρατήρησις Preller (Griech. Mythol., I. σ. 579, ἐκδ. 6').

ρου· ὁ Οἶνος, ὁ ὀρχοῦμενος μετ' ἀνημμένης λαμπάδος¹· ὁ Ἀκρατος (καθαρὸς οἶνος)· ἡ Μέθη, παριστωμένη διὰ γυναικὸς προσφερούσης οἶνον τοῖς Σατύροις ἢ τῷ Σειληνῶ². Πλὴν δὲ τούτων εἶναι καὶ μουσικοὶ δαίμονες, ὁ Μόλπος³, ὁ Ἑδυμέλης, ὁ Κῶμος, ὡς παῖς περιβεβλημένος νευρίδα καὶ ἔχων ἐν χερσὶ δᾶδα· ἡ Κῶμοφθία ὡς Βάκχη· ὁ Διθύραμβος καὶ ἡ Τελετή, καὶ πλεῖστα ἄλλα, ὧν ἡ ἀπαρίθμησις θὰ ᾔτο λίαν μακρά. Ἄπαν τὸ διονυσιακὸν τοῦτο συμῆνος γνωρίζομεν κάλλιον οὐχὶ ἐκ τῶν συγγραφέων, ἀλλ' ἐκ τῶν μνημείων μᾶλλον, δηλαδὴ ἐκ τῶν ἀναγλύφων, τῶν ἀγαλμάτων, μάλιστα δ' ἐκ τῶν ἀγγείων (Εἰκ. 132). Ταῦτα πρέπει νὰ μελετήσωμεν, ὅπως ἴδωμεν πῶς ἡ ἑλληνικὴ τέχνη διὰ διαφόρων λεπτῶν παραλλαγῶν, ἐν τῇ χαριέσει ποικιλίᾳ καὶ τῇ ἀπεριορίστῳ ἐλευθερίᾳ αὐτῆς, ἐξέφραζε τὰς οὐσιώδεις ἰδέας τῆς θρησκείας τοῦ Διονύσου.

Β'. Πᾶν.— Ἀριστεύς.— Δάφνις.

Οἱ διάφοροι χαρακτήρες τῶν ἀγροτικῶν θεοτήτων ἀναλογοῦσι πρὸς τὰ ποικίλα θεάματα καὶ τὰς ἐκπληκτικὰς ἀντιθέσεις τῆς ἑλληνικῆς φύσεως. Ἐπὶ τῶν ὑψίστων βραχυδῶν κορυφῶν, εἰς τὰ βάθη τῶν φαράγγων, εἰς τὰ πυκνὰ δάση κατοικεῖ ὁ Πᾶν, θεὸς ἐθνικὸς τῆς ἀγριωτάτης καὶ ὀρεινοτάτης ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἀρκαδίας. Ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐγέννησεν αὐτὸν ὁ Ἑρμῆς. Ὡς ὁ Ἀπόλλων παρὰ τῷ Ἀδμήτῳ οὕτως ὁ Ἑρμῆς ἔβασκεν ἐπὶ τῆς Κυλλήνης τὰ ποίμνια θνητοῦ τινος, τοῦ Δρύοπος (τοῦ ἀνθρώπου τῶν δρυμόνων), οὗ τῆς θυγατρὸς ἡράσθη. Αὕτη ἀνταποκριθεῖσα εἰς τὸν ἔρωτα αὐτοῦ ἔτεκεν υἱόν· υἱὸν τερατώδη, δασύτριχα, τραγόπουν, κερασφόρον, ὅστις ἅμα ἐξελθὼν τῶν σπλάγχων τῆς μητρός, ἐσκίρτα τῇδε κάκεισε, τὰ δὲ ὄρη ἀντήχουν ἐκ τῆς ζωνῆς χαρᾶς αὐτοῦ. Πτοηθεῖσα, ἡ νύμφη φεύγει, ἀφίνουσα τὸ τέκνον αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ Ἑρμῆς παραλαμβάνει τὸ νεογνόν, καλύπτει διὰ δέρματος λαγωοῦ καὶ φέρει αὐτὸ εἰς Ὀλυμπον, ἔνθα ἡ θεὰ αὐτοῦ Φαιδρύνει τὴν καρδίαν τῶν ἀθανάτων·

Πᾶνα δὲ μιν καλέεσκον, ὅτι φρένα πᾶσιν ἔτερψε⁴.

¹ Βλ. Panofka, Terraccotten, εἰκ. 37, σ. 119.

² Πaus., ΣΤ', 24, 8.

³ Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἡ Διόνυσος ἐκαλεῖτο ἐνίοτε Μελπόμενος, ὡς ἐν Ἀθήναις (Πausan., Α', 2, 5) καὶ ἐν Ἀχαρναῖς (Πaus., Α', 31, 6).

⁴ Ὑμν. ὁμηρ. ΙΘ', στ. 32—46.

Ἡ ἐτυμολογία αὕτη δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ εἰκασία τοῦ ὁμηρικοῦ ποιητοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ ἐτυμολογεῖται, μετὰ τινος πιθανότητος ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης. ἐξ ἧς καὶ τὸ ἐλληνικὸν ῥῆμα πάσμαι (λατινικὸν *passco*). Ὅθεν ὁ Πᾶν ἦτο θεὸς ποιμὴν· ἐρμηνεῖα σχετιζομένη πρὸς τι τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ ἔργων, ἀλλὰ μὴ καταδεικνύουσα τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ μύθου τοῦ Πανὸς καθίσταται τούναντίον εὐκολωτάτῃ, ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Max Müller προταθεῖσαν ἐτυμολογίαν ἐτυμολογοῦντος τὸ Πᾶν ἐκ τῆς σανσκριτικῆς λέξεως *paḍāna*, σημαίνουσης ἄνεμον, μάλιστα δὲ τὸν καθαίροντα καὶ σαρώοντα ἄνεμον¹. Ἡ ἐτυμολογία αὕτη δικαιολογεῖται πρῶτον ἐκ τοῦ ἐπομένου μύθου.

Ὡραία νύμφη, ὀνομαζομένη Πίτυς, ἡγαπήθη καὶ κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Πανὸς καὶ τοῦ Βορέου, προετίμησε δὲ τὸν πρῶτον τῶν δύο ἀντιζήλων. Ἀλλ' ὁ Βορέας ζηλοτυπῶν ἐρρίφθη ἐπὶ τῆς παρθένου, ἔτυψεν αὐτὴν ἰσχυρῶς καὶ ἐκρῆμνισεν ἐκ τινος βράχου. Ἡ Γαῖα, εὐσπλαγχνισθεῖσα μετεμόρφωσε τὸ σῶμα τῆς Πίτυος εἰς τὸ ὁμώνυμον αὐτῇ δένδρον. Ἐκτοτε, λέγουσιν, ἡ πίτυς ζωογονεῖται ἐκ τῶν αἰσθημάτων, ἅτινα ἡ παρθένος ἡσθάνθη ἄλλοτε διὰ τοὺς δύο ἐραστὰς αὐτῆς· στέφει τὸν Πᾶνα διὰ τοῦ φυλλώματος, θρηνεῖ δέ, ὅταν πνέῃ ὁ Βορρᾶς². Εὐκόλως μαντεύεται ἡ εἰς τὸ βάθος τοῦ μύθου τούτου φυσικὴ ποίησις. «Ἐὰν ὑπῆρχέ που τῆς Ἑλλάδος, λέγει ὁ κ. Max Müller, ὅχθη κεκαλυμμένη ὑπὸ δάσους πιτύων, ὡς τὸ δάσος τῆς Dorset, πᾶς ποιητὴς ἔχων ὦτα, ὅπως ἀκούῃ τὸν ἡδὺν καὶ θρηνώδη διάλογον τοῦ ἀνέμου καὶ τῶν δονουμένων πιτύων, καὶ ὀφθαλμούς, ὅπως βλέπῃ τὰς προσγενομένας καταστροφὰς ἐκ τοῦ σφοδροῦ βορειοανατολικοῦ λαίλαπος, θὰ ὠμίλει εἰς τὰ τέχνα αὐτοῦ περὶ τῶν θαυμασίων τοῦ δάσους καὶ θὰ διηγείτο αὐτοῖς τὸν μῦθον τῆς δυστυχοῦς Πίτυος, τῆς ὑπὸ τοῦ Πανὸς θωπευομένης πίτυος, τῆς ἐλαφρᾶς καὶ θωπευτικῆς αὐρας, τῆς ἀνατρεπομένης ὑπὸ τῆς ζηλοτυπίας τοῦ Βορέου, ὅστις δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ ὁ βορρᾶς»³.

¹ Essais de mythol. comp. μετ. G. Perrot. σ. 205-206. Ὁ κ. Cox Mythol. of the Aryan nations, II, 284, ἐτυμολογεῖ τὸ πᾶν καὶ τὸ παḍāna ἐκ τοῦ λατινικοῦ Favonius.

² Μυθολογ. Ἑλλην. Westermann, σ. 381. Προπερτ. I, 18, 20. Δουκ. Θεῶν Διάλ. 22, 4. Δόγγου, II, 39.

³ Essais de mythol., comp. I. ἐνθ. ἄν.

Αἱ ἁρμονίαι τοῦ ἀνέμου τοῦ παίζοντος εἰς τοὺς καλαμῶνας τοῦ δάσους ἐπαναλαμβάνονται ὑπὸ τῆς ἡχοῦς τῶν ὀρέων. Ὅθεν ὁ Πᾶν εἶναι ὁ ἐραστὴς τῆς νύμφης Ἑχούς¹. Ἐν ταῖς κοιλάσιν, ὁ συριγγὸς τοῦ ζεφύρου διὰ τῶν καλαμῶνων ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἀγρῶν, ὡς λέγει ὁ Λουκρήτιος, νὰ φυσῶσι τοὺς κοίλους ποιμενικούς αὐλούς. Ὅθεν ὁ Πᾶν εἶναι θεὸς μουσικός, εὐρετὴς τῆς σύριγγος. Ὁ ποιμενικὸς αὐλὸς κατέστη ἐν τῇ μυθολογίᾳ ἡ νύμφη Σύριγξ, ἥτις διωκομένη ὑπὸ τοῦ Πανὸς ἐκρημνίσθη εἰς τὰ ρεῖθρα τοῦ Λάδωνος, ἐνθα δὲ ἔπεσεν, ἐφύησαν κάλαμοι, οὓς ὁ θεὸς ἔκοψεν ὅπως κατασκευάσῃ ὄργανον, εἰς ὃ ἔδωκε τὸ ὄνομα τῆς φιλάτης αὐτῇ². Ὅτε ἡ μεμακρυσμένη βοὴ τοῦ ἐν τῇ μέσῳ τῶν ἐκ πίτυος δασῶν τοῦ Μαινάλου πνέοντος ἀνέμου ἔφθανεν εἰς τὰ ὦτα τῶν Ἀρκάδων ποιμένων, ἐνόμιζον, ὅτι ἤκουον τὴν μουσικὴν τοῦ Πανός³. Τὴν ἐσπέραν ἐπιστρέφων τῆς θήρας ὁ θεὸς αὐλεῖ ἠδέως τὸν αὐλὸν αὐτοῦ.

.....οὐκ ἂν τόν γε παραδράμοι ἐν μελέεσσιν
 ὄρνις, ἥτ' ἕαρος πολυανθέος ἐν πετάλοισι
 θρῆνον ἐπιπροχέουσα ἱεὶ μελίγηριν αἰοδῆν.
 σὺν δὲ σφιν τότε Νύμφαι ὀρεστιάδες λιγύμολποι
 φοιτῶσαι πυκνὰ ποσσὶν ἐπὶ κρήνῃ μελανύδρῳ
 μέλπονται· κορυφὴν δὲ παριστένει οὖρεος ἡχώ⁴.

Εἶναι ὁ μορμυρισμὸς τῶν πηγῶν, ὁ θόρυβος τῶν χειμάρρων, ἅπανα ἡ μουσικὴ τῶν ὑδάτων, ἥτις συγχέεται ἐν μελωδικῇ συμφωνίᾳ πρὸς τὴν μουσικὴν τοῦ ζεφύρου. Ἀόρατος καὶ πανταχοῦ παρὼν ὁ ἄνεμος τρέχει ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν, παρεισδύει καὶ τέμνει ὁδὸν εἰς τὰ δάση, κατέρχεται τὰς κλιτῦς καὶ ὀλισθαίνει εἰς τὰ βάθη τῶν κοιλάδων. Ὁ Πᾶν ἀρέσκεται ἀληθῶς ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν καταλευκῶν ὀρέων καὶ ἐντὸς τῶν πετρωδῶν ἀτραπῶν:

φοιτᾷ δ' ἐνθα καὶ ἐνθα διὰ ῥωπήϊα πυκνά,
 ἄλλοτε μὲν ρεῖθροισιν ἐφεζόμενος μαλακοῖσιν,
 ἄλλοτε δ' αὖ πέτρῃσιν ἐν ἡλιβάτοις διοιχνεῖ,

¹ Πτολεμ., Nov. Hist., VI. Μυθολογ., "Ελλ.. Westermann, σ. 196, 24.

² Μυθ., "Ελλ., σ. 347, 29. Ὁβιδ., Μεταμ., I, 691. Σέρβ., εἰς παρὰ Βιργ. Eclog., 11, 31.

³ Πaus., VIII, 36, 8.

⁴ "Γμν. ὁμηρ. ΙΘ', 15 καὶ ἐφ.

ἀκροτάτην κορυφὴν μηλόσκοπον εἰσαναβαίνων,
πολλάκι δ' ἐν κνημοῖσι διήλασε θήρας ἐναίρων
ὄξεια δερκόμενος.....¹

Κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅτε ἡ αὔρα ἀποκοιμᾶται, καὶ ἡ φύσις ὅλη ἀναπαύεται, τότε ὁ Πᾶν ὑπνώττει· ὕπνος δὲ οἱ ποιμένες σέβονται καὶ φοβοῦνται νὰ διαταράξωσιν². Ἐκ τῶν ποιητικῶν τούτων εἰκόνων καταφαίνεται ἡδὴ ὁ ἀρχέγονος χαρακτήρ τοῦ Πανός, θεοῦ τοῦ ἐλαφροῦ καὶ ἀρμονικοῦ ἀνέμου· ὅθεν ὁ Πᾶν ἐκπροσωπεῖ ὅτε μὲν τὴν ὁροσερὰν πρωϊνὴν αὔραν, ἥτις ἐν Ἑλλάδι ἔπεται τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἡοῦς καὶ προηγεῖται τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ὅτε δὲ τὴν χλιαρὰν αὔραν τὴν πνέουσαν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς νυκτός. Κατὰ τὴν πρώτην ἔννοιαν εἶναι υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Πηνελόπης³, τοῦ θεοῦ τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς ὡραίας ὑφαντρίας, ἥτις ὑφαίνει καθ' ἐκάστην ἐν τῷ οὐρανῷ τὸν λαμπρὸν αὐτῆς ἵστόν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ εἶναι υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Καλλιστοῦς⁴, συνοδοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἥτις κατέστη ὁ ἀστερισμὸς τῆς Μεγάλης Ἀρκτου ἢ τῆς Σελήνης, ἥς παρακολουθεῖ ἐπ' ὀλίγον τὴν νυκτερινὴν πορείαν. Διηγοῦντο ὅτι ὁ ἀρκαδικὸς θεὸς ἔθελξε καὶ ὠδήγησε τὴν Σελήνην εἰς τὸ δάσος δωρήσας αὐτῇ δέρας ἐξόχου λευκότητος⁵. Μνημεῖά τινα ἑλληνικὰ διέσωσαν ἡμῖν τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἐρώτων τοῦ Πανός καὶ τῆς Σελήνης. Ἐπὶ τινος νομίσματος τῶν Πατρῶν⁶, ἡ θεὰ ἔφιππος φέρουσα πέπλον κυματίζοντα ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς, πλησιάζει πρὸς τὸν Πᾶνα, στηριζόμενον ἐπὶ βράχου (Εἰκ. 133). Ἀμφότεροι ἐτιμῶντο ἐπὶ τοῦ Λυκαίου ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ, ὅπερ ἦτο σπήλαιόν τι⁷. Τὸ σπήλαιον τοῦτο ὡς τὸ τῆς Λάτμου, ἔνθα εἶναι κατακεκλιμένος ὁ Ἐνδυμίων, εἶναι βεβαίως ἡ εἰκὼν τῆς νυκτός, ἔνθα ἡ σελήνη κλείεται μετὰ τῆς ἑσπερινῆς αὔρας. Τοῦ Πανός ἄλλως τε εὐνοουμένη κατοικία εἶναι τὰ σπήλαια τῶν ὀρέων· κατοικεῖ ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ μετὰ τῶν Νυμφῶν τὸ Κωρύκειον ἄντρον, διὰ τοῦτο

¹ Ὑμν. ὁμηρ., ΙΘ', σ. 8—14.

² Ἡρόδ. Β', 145. Λουκ. θεῶν Διάλ., 22, 2. Ὁ Ἑρμῆς ἐπισκέπτεται τὴν Πηνελόπην ὡς τράγος (Σχόλ. Θεοκρ., Α', 123).

³ Σχόλ. Θεοκρ., Α', 3. Εἶναι ὡσαύτως υἱὸς τοῦ Αἰθέρος καὶ Νηρηΐδος τινός, ἢ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς (Σχόλ. Θεοκρ., Α', 123. Σχόλ. Λυκόφρ., 769).

⁴ Νικανδρ. παρὰ Μακροβ., Sat., V. 22. Βιργ., Γεωργ., 111, 391.

⁵ Müller-Wieseler, Denkm. A. K. II, ἀρ. 174.

⁶ Πορφ., Ἀντρ. Νυμφ., 20.

δὲ ἀπέδιδον αὐτῷ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα προφητικὸν χαρακτήρα¹. Αἱ σχέσεις τοῦ Πανὸς καὶ τῆς Σελήνης μαρτυροῦνται ὡσαύτως ἐκ τινος μνημείου², ἐν ᾧ βλέπομεν τὸν θεὸν τραγόπουν φέροντα ἐπὶ τῶν ὤμων τὴν νυκτερινὴν μνηστὴν αὐτοῦ. Ἡ παρουσία τοῦ πτερωτοῦ δαίμονος τοῦ κρατοῦντος δᾶδα καὶ προπορευομένου αὐτῶν, πιθανῶς τοῦ Φωσφόρου, δεικνύει, ὅτι ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ἴδωμεν τὴν σελήνην τὴν ἀποσυρομένην τοῦ οὐρανοῦ, ὅταν ἀνατέλλῃ ἡ ἡμέρα φερομένη ὑπὸ τῆς πρωϊνῆς αὔρας.

Εἰκ. 133.

Πᾶν καὶ Σελήνη.

Ὁ καθαρτήριος ἄνεμος ὁ διώκων τὰ νέφη ἐταυτίσθη ἴσως ἀρχικῶς πρὸς ποιμένα ὠθοῦντα τὸ ποίμνιον αὐτοῦ πρὸς τὰ πρόσω. Ἡ γόνιμος ἐνέργεια, ἣν κατὰ τὰς ἐλληνικὰς δεισιδαιμονίας οἱ ἄνεμοι, μάλιστα δὲ ὁ ζέφυρος, ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τῶν ζῶων, ἐρμηνεύει ἄλλως, πῶς ὁ Πᾶν κατέστη θεὸς ποιμενικός. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον ἐκτίσαστο παρ' ἀνθρώποις οἱ οἱ Ἀρκάδες, ἐνθα ἡ φύσις τῆς χώρας δὲν ἐπέτρεπεν ἐτέραν ἀσχολίαν ἢ τὴν κτηνοτροφίαν. Τιμώμενος ἐπὶ τῆς Κυλλήνης, τοῦ Μαινάλου, τοῦ Λυκαίου καὶ τοῦ Παρθενίου ὁ Πᾶν ἦτο ἐν Ἀρκαδίᾳ³ ἴσος πρὸς τοὺς μεγίστους θεοὺς· αἰώνιον πῦρ ἐκαίετο ἐν τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ἱερῷ· ὑπέθετον ὅτι εἶχε τὴν δύναμιν νὰ εἰσακούῃ τὰς δεήσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ τιμωρῇ τοὺς κακοὺς. Ὁ Πᾶν καίτοις τῶν δασῶν, τῶν βράχων, τῶν σπηλαίων, τῶν ἀγρίων φαραγγίων καὶ τῶν βαθειῶν κοιλάδων, ἦτο ὁ δαίμων τῶν ὀρέων, ὧν αἱ διάφοροι ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐντυπώσεις, οἱ φόβοι καὶ αἱ γοητεῖαι εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἀπεδίδοντο.

Ὁ ὧς ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων νόμιος οὗτος θεὸς δὲν ἠρέσκετο πάντοτε νὰ ἐπαγρυπνῇ εἰς τὰ ἐμπιστευθέντα αὐτῷ ποίμνια καὶ νὰ θέλγῃ τὰ ὦτα τῶν βοσκῶν διὰ τῶν ἤχων τῆς ἡδέας μελωδίας αὐτοῦ. Ἐνίοτε ἦτο δαίμων κακεντρεχῆς⁴, ἀρεσκόμενος νὰ φοβίξῃ τοὺς ἐν τῇ μοναξίᾳ τῶν ὀρέων πλανωμένους. Ὡς ἐπῆρχετο ἡ νύξ, τὸ φύλ-

¹ Πaus. I', 32, 11. H', 37, 11 (ἀρχαῖος χρῆσμός τοῦ Πανὸς ἔχων ὡς προφητικὰ τὴν νόμφην Ἑρατώ). Ἀπολλόδ., A', 4, 1.

² Καθρέπτῃς ἐκ Κορίνθου. εἰκονιζόμενος ἐν τῇ Arch. Zeitung, nouv. série, t. VI, εἰκ. 7, 1.

³ Πaus., Θ', 37, 11.

⁴ Ἐξ οὗ ἀναμφιβόλως τὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐπίθετον Σινόεις (Πaus., Θ', 30, 3).

λωμα τὸ αἰφνιδίως ὑπὸ τοῦ ἀνέμου σειόμενον, δοῦπὸς τις εἰς τὸ δάσος, ἡ μεμακρυσμένη πτώσις λίθου τινὸς ἐν τινι χαράδρᾳ, τὸ ἐλάχιστον γεγονὸς ἀνήγγελλεν εἰς τοὺς ποιμένας τὴν προσέγγισιν τοῦ θεοῦ. Ἐβλεπον τότε αὐτόν, ὡς ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν αὐτὸν ἄνθρωποι διερχόμενοι ὅλον τὸν βίον εἰς τὴν φύλαξιν αἰγῶν, ὑπὸ μορφὴν φαντασιώδη, μετέχουσαν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἅμα καὶ τῆς τοῦ τράγου, τοῦ ὁδηγοῦντος τὸ ποίμνιον. Πρὸ τῆς εἰκόνης ταύτης, ἣν ἐπλαττεν ἡ φαντασία αὐτῶν, κατελαμβάνοντο ὑπὸ φόβου, ἔφευγον πάσῃ σπουδῇ κατελαμβάνοντο ὑπὸ πανικῷ· ἀέτι τε τὸ Πανικὰς λέγεσθαι ταραχὰς τὰς αἰφνιδίους καὶ ἀλόγους· οὕτω γάρ πως καὶ αἱ ἀγέλαι καὶ τὰ αἰπόλια πτοεῖται, ψόφου τινὸς ἐξ ὕλης ἢ τῶν ὑπάντρων καὶ φαραγγιδῶν τόπων ἀκούσαντα¹. Ὁ φόβος οὗτος προήρχετο ἐνίοτε ἐκ τῆς φωνῆς αὐτῆς τοῦ Πανός· φωνῆς φοβεραῆς καταπτοησάσης ἄλλοτε τοὺς Τιτάνας κατὰ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς μάχην αὐτῶν², ἥτις ἐφυγάδευσε τοὺς Πέρσας ἐκ τοῦ Μαραθῶνος. Θορυβώδης δαίμων τῆς ἀγρίας φύσεως ὁ Πᾶν θὰ διετελεῖ εἰς σχέσεις μετὰ τῶν ἐκ Θράκης καὶ Ἀσίας ἀφικομένων ὀργιαστικῶν θεοτήτων. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πινδάρου, ὅστις ἤγειρεν αὐτῷ βωμόν³, ἡ λατρεῖα αὐτοῦ ἐταυτίσθη πρὸς τὴν τῆς Μεγάλης Μητρὸς. Βραδύτερον ὁ Πᾶν, ἐγκατεμίχθη εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Διονύσου (Εἰκ. 134) μετὰ τῶν Σατύρων, μετὰ τῶν μικρῶν δαιμόνων τῶν

Εἰκ. 134.—Ὁ Πᾶν ἐν τῇ συνοδίᾳ τοῦ Διονύσου.

δασῶν καὶ τῶν ὀρέων, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Πανίσκων. Ἐν Ἐλλάσσονι Ἀσία ἐταυτίζον αὐτὸν πρὸς τὸν Μαρσύαν· ὡς ὁ Σειληνός, ἡγωνίσθη πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα· ὡς ἐκεῖνος, ἦτο διδάσκαλος τοῦ νεαροῦ Ὀλύμπου ἐν τῇ τέχνῃ τῆς σύριγγος (Εἰκ. 135).

Γνωστὸν τίνι τρόπῳ ὁ μικρὸς θεὸς τῶν ἀρκάδων βουκόλων ἐξῆλθε τῶν ὀρέων, ὅπως παρακαθήσῃ ἐγγὺς τῶν ἐνδόξων θεοτήτων τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τὴν μηδικὴν εἰσβολὴν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν εἰς Σπάρ-

¹ Κορνοῦτος, περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως, ΚΖ', ἐκδ. Osan.

² Ἐρατοστ., Καταστ., 27.

³ Πυθ., Γ' 78. Bergk, καὶ Σχόλ., ἀπ., 72, 73.

την κήρυκα, ὅπως ζητήσει βοήθειαν κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Ὁ κήρυξ αὐτός ἦτο Φειδιππίδης τις ἡμεροδρόμος τὸ ἐπάγγελμα. Οἱ Σπαρτιάται δὲν ἀπεποιθήσαν τὴν αἰτηθεῖσαν βοήθειαν, ἀλλὰ διετείνοντο ἀνόμον αὐτοῖς μὴ πρότερον μαχομένους ἐξιέναι πρὶν ἢ πλήρη τὸν κύκλον τῆς σελήνης γενέσθαι». Ἡ διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἄκαρπος πορεία τοῦ Φειδιππίδου, ἀπέβη καρποφόρος διὰ τὸν Πᾶνα. Ὁ Κήρυξ ἀφηγεῖτο, ὅτι διερχόμενος τὸ Παρθένιον ὄρος, συνήντησε τὸν Πᾶνα, ὅστις ἔδωκεν αὐτῷ παραγγελίαν τινὰ διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Ἡρώτα αὐτοὺς διατί δὲν ἐτίμων θεὸν εὖνουν αὐτοῖς, τοσαύτας παρασχόντα χάριτας, πάντοτε ἐπιθυμοῦντα νὰ φανῇ χρήσιμος. Οἱ Ἀθηναῖοι, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «πιστεύσαντες εἶναι ἀληθεῖα ἰδρύσαντο ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει Πανὸς ἱρόν, καὶ αὐτὸν ἀπὸ ταύτης τῆς ἀγγελίης θυσίῃσι ἐπετείοισι καὶ λαμπάδι ἱλάσκονται»¹, φανταζόμενοι μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου, ὅτι ὁ Πᾶν συνέτεινε νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ πανικοῦ οἱ Πέρσαι ἐν Μαραθῶνι. Ἐξ Ἀθηνῶν ἡ λατρεία τοῦ Πανὸς διεδόθη ἀνὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀσίαν. Ἀλλ' ὁ θεὸς προώριστο νὰ τύχῃ μεγαλειτέρων ἔτι τιμῶν. Ἐσφαλμένη ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἦτο τὸ μυστικὸν τῆς νέας αὐτοῦ τύχης. Διὰ τοὺς Ἑλληνας Πᾶν ἐσήμαινε τὸ «πᾶν». Κατανοεῖται λοιπὸν πῶς τὰ περιεσκεμμένα πνεύματα, τὰ πειρώμενα νὰ εὕρωσι βαθεῖαν ἔννοιαν εἰς τὰ ἀπλᾶ ἀρχέγονα μυθολογικὰ πλάσματα, ἐπίστευσαν τὸν Πᾶνα θεὸν τοῦ παγκοσμίου βίου, τοῦ σύμπαντος αὐτοῦ, τοῦ μεγάλου Παντός. Τοιαύτη ἡ σημασία, ἣν ἀπέδιδον αὐτῷ οἱ Στωϊκοὶ καὶ οἱ Ὀρφικοί:

Εἰκ. 135. — Ὁ Πᾶν διδάσκων τὸν Ὀλυμπόν.

Πᾶνα καλῶ κρατερόν, νόμιον, κόσμοιο τὸ σύμπαν,
οὐρανόν, ἡδὲ θάλασσαν, ἰδὲ χθόνα παμβασίλειαν,
καὶ πῦρ ἀθάνατον· τάδε γὰρ μέλη ἐστὶ τὰ Πανός.

ἁρμονίην κόσμοιο κρέων φιλοπαίγμονι μολπῇ,

¹ Ἡρόδ. ΣΤ', 105. Πaus. Α', 28. 4. Θ', 54, 6. Λουκ. Θεῶν Διάλ. 22, 3.

παντοφυής, γενέτωρ πάντων, πολυόνυμα δαίμων·
κοσμοκράτωρ, αὐξητὰ, φασφόρε, κάρπιμε Παιάν¹.

Κατ' ἄλλας ἰδέας διαδεδομένες ὡσαύτως κατὰ τοὺς τελευταίους αἰ-
ῶνας τῆς εἰδωλολατρείας, ὁ Πᾶν ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἐμμέσους δαίμονας
μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς θεότητος· δαίμονας, οὔτινες δὲν εἶναι
ἀθάνατοι, καὶ μετὰ βίον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μακρὸν θνήσκου-
σιν. Ἐν τινι ἐνδιαφερούσῃ ἡμᾶς ἀφηγήσει, ὁ Πλούταρχος διηγείται,
πῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου, ἔμαθον τὸν θάνατον τοῦ Πανός².

Ἐτερος κάτοικος τῆς ἀγροτικῆς φύσεως, εἶναι ὁ Ἀριστεύς. Ἦττον
ἄγριος τοῦ Πανός, δὲν ἀρέσκεται εἰς τὴν μοναζίαν τῶν δασῶν καὶ
τῶν ὀρέων· ἀγαπᾷ ἰδίως τὰς τερπνὰς πεδιάδας καὶ τοὺς γονίμους
ἀγρούς. Ὁ μῦθος αὐτοῦ φαίνεται ἀναπτυχθεὶς εἰς τὰς εὐφόρους κοι-
λάδας τῆς Θεσσαλίας. Ἐκεῖ ὁ Ἀπόλλων ἤρπασε τὴν ὥραϊαν νύμφην
Κυρήνην, μετέφερε δὲ αὐτὴν ἐπὶ χρυσοῦ ἄρματος ἀπὸ τοῦ Πηλίου μέ-
χρι τῆς Λιβύης, ἐγγὺς τοῦ μέρους ἔνθα ἰδρύθη ἡ ὁμώνυμος τῆς ὥραιας
παρθένου πόλις³. Ἐκ τῆς μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνώσεως αὐτῆς ἡ Κυρήνη
ἔτεκεν υἱόν, ὃν ὁ Ἑρμῆς ἐνεπιστεύθη εἰς τὰς Νύμφας καὶ τὴν Γαῖαν.
Τραφὲν δι' ἀμβροσίας ὑπὸ τῶν θεῶν τούτων τὸ παιδίον κατέστη ἀθά-
νατον· ἠνδρώθη ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ὀρθρουας, ἐπὶ
τῶν ὄχθων τοῦ Ἀπιδανοῦ, μέσῳ τῶν ποιμνίων, ἅτινα ἐφύλαττεν. Ἐκ
Θεσσαλίας ἀφίκετο εἰς Βοιωτίαν, ἔνθα ἐνυμφεῖθαι τὴν Αὐτονόην, θυ-
γατέρα τοῦ Κάδμου, ἐξ ἧς καὶ ἐγένετο πατήρ τοῦ Ἀκταίωνα⁴. Ἐκ
Βοιωτίας, μετέβη εἰς τὰς Κυκλάδας, ἰδίᾳ εἰς Κέω, ἔνθα ἀπηντήσα-
μεν αὐτὸν ἐκλιπαροῦντα τοῦ Σειρίου τὴν θέρμην⁵. Κατ' ἄλλους ὁ
Ἀριστεύς μετέβη ἐκ Λιβύης εἰς Σικελίαν καὶ Σαρδῶ, ὅπως διδάξῃ
τοὺς ἀνθρώπους τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας⁶. Ἐν Θράκῃ διηγοῦντο τὸν
πρὸς τὴν Εὐρυδίκην ἔρωτα αὐτοῦ, ἥτις φεύγουσα αὐτόν, ἀπέθανε δη-

¹ Ὑμν. Ὀρφ., ΙΑ', 1.

² Περὶ ἐκλελ. χρηστηρ. 17.

³ Πινδ., Πυθ., Η', 111 καὶ ἐφ. καὶ σχόλ. Ὁ μῦθος οὗτος, ὡς κατέστρωσεν
αὐτὸν ὁ O. Müller, ἐκφράζει τὴν ἱδρυσιν τῆς Κυρήνης ἐπὶ τῶν παραλίῳ τῆς
Λιβύης ὑπὸ ἀποικίας Μινυῶν ἐκ Θεσσαλίας ὁρμωμένων καὶ ἀναχωρησάντων
ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀπόλλωνος.

⁴ Βλ. Σείριον, βιβλ. Α' § κεφ. ΙΒ'.

⁵ Διόδ., Δ', 82. Πaus., Γ', 17, 3.

χθεῖσα ὑπὸ ὄψεως¹, ἔλεγον δὲ ὅτι ἐξηφανίσθη ἡμέραν τινὰ ἀπὸ τῆς ὄψεως τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ Αἴμου². Ὁ Ἀριστεύς υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, οὗ κατέχει τὴν ἰατρικὴν καὶ προφητικὴν τέχνην³, θεὸς ποιμὴν ὡς ὁ πατήρ αὐτοῦ, διώκων ὡς αὐτὸς τὴν ὥραιαν Ἥω (Εὐρυδίκη), ἐκπροσωπεῖ τὴν εὐεργετικὴν ἐνέργειαν, ἣν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ θερινὸς καὶ ἑαρινὸς ἥλιος. Ἦτο προστάτης τῆς κτηνοτροφίας, τῆς θήρας, τῆς μελισσοκομίας, τῆς τυροκομίας, τῆς δενδροκομίας, τῆς ἀμπελοφυτείας καὶ τῆς ἐλαιοφυτείας. Ἐν γένει ἦτο ὁ καλὸς δαίμων τῆς καλλιεργίας.

Τινὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἀριστεύς ἀπαντῶσιν ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ Δάφνιδος, τοῦ νεαροῦ ποιμένος τοῦ λίαν δημῶδους ἐν Σικελίᾳ, ὃν ἡ βουκολικὴ ποίησις, ἥς ἦτο, ὡς ἔλεγον, ὁ εὐρετής, ἐψάλλε τὸν εὐτυχῆ βίον καὶ ἐθρήνει τὸ λυπηρὸν τέλος. Υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ νύμφης τινός, γεννηθεὶς ἐγγὺς τῆς Αἴτνης, παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς χαριέσσης ἀλύσεως τῶν Ἑρεῶν ὀρέων, ἐξετέθη ἅμα γεννηθεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὸ βάθος θελκτικῆς τινος κοιλάδος ὑπὸ δάσος δαφνῶν : ἐξ οὗ, λέγουσι, τὸ ὄνομα αὐτοῦ Δάφνις καὶ ἡ εὐνοία ἣν ἀπελάμβανε παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος. Τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας ἐπεμελήθησαν αἱ θεῖαι παρθένοι τοῦ ὄρους, μετ' οὐ πολλὸν δ' ἐγένετο βουκόλος, ὁ κάλλιστος πάντων τῶν σικελῶν βουκόλων, φύλαξ μεγαλοπρεποῦς ποιμνίου. Ἀλλὰ Νύμφη τις ἠράσθη τοῦ Δάφνιδος, ἡ Λύκη (φωτοδόλος). Ὑπεσχέθη αὐτῇ ὅτι δὲν θὰ γνωρίσῃ ποτὲ ἄλλον ἔρωτα ἢ τὸν ἑαυτῆς, καὶ ὅτι ἐὰν μὴ ἐτήρει τὸν λόγον αὐτοῦ, θὰ ἐτυφλοῦτο. Ἐπὶ μακρὸν ὁ Δάφνις ἀντέσχεν εἰς τὰς πολλὰς δοκιμασίας, αἵτινες συνέβαινον αὐτῷ καθ' ὁδόν· ἀλλὰ μεθυσθεὶς ποτε ὑπὸ τινος βασιλόπαιδος ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ἐπιμονὴν αὐτῆς. Στερηθεὶς τοῦ ἡδέος φωτὸς ὁ Δάφνις μάτην προσεπάθησε νὰ παρηγορηθῇ ἀποδίδων διὰ τῶν ἁσμάτων καὶ τοῦ αὐλοῦ τὴν ἡχώ τῶν ὀρέων. Δὲν ἐπέζησεν ἐπὶ πολὺ, ἐσπέραν δὲ τινα πλανηθεὶς ἔπεσεν ἐκ τοῦ πρανοῦς βράχου τινός. Αἱ νύμφαι, συνοδοὶ τοῦ βίου καὶ τῶν παιδιῶν αὐτοῦ, αἱ ἀγαπήσασαι αὐτόν, ἔκλαυσαν ἐπὶ τοῦ σώματος, καὶ ἀπέδωσαν αὐτῷ τὰς τιμὰς τῆς ταφῆς⁴.

¹ Βιργ., Γεωργ., IV, 456. Ὑγίν., Μ50, 164, ἐκδ. Bunte.

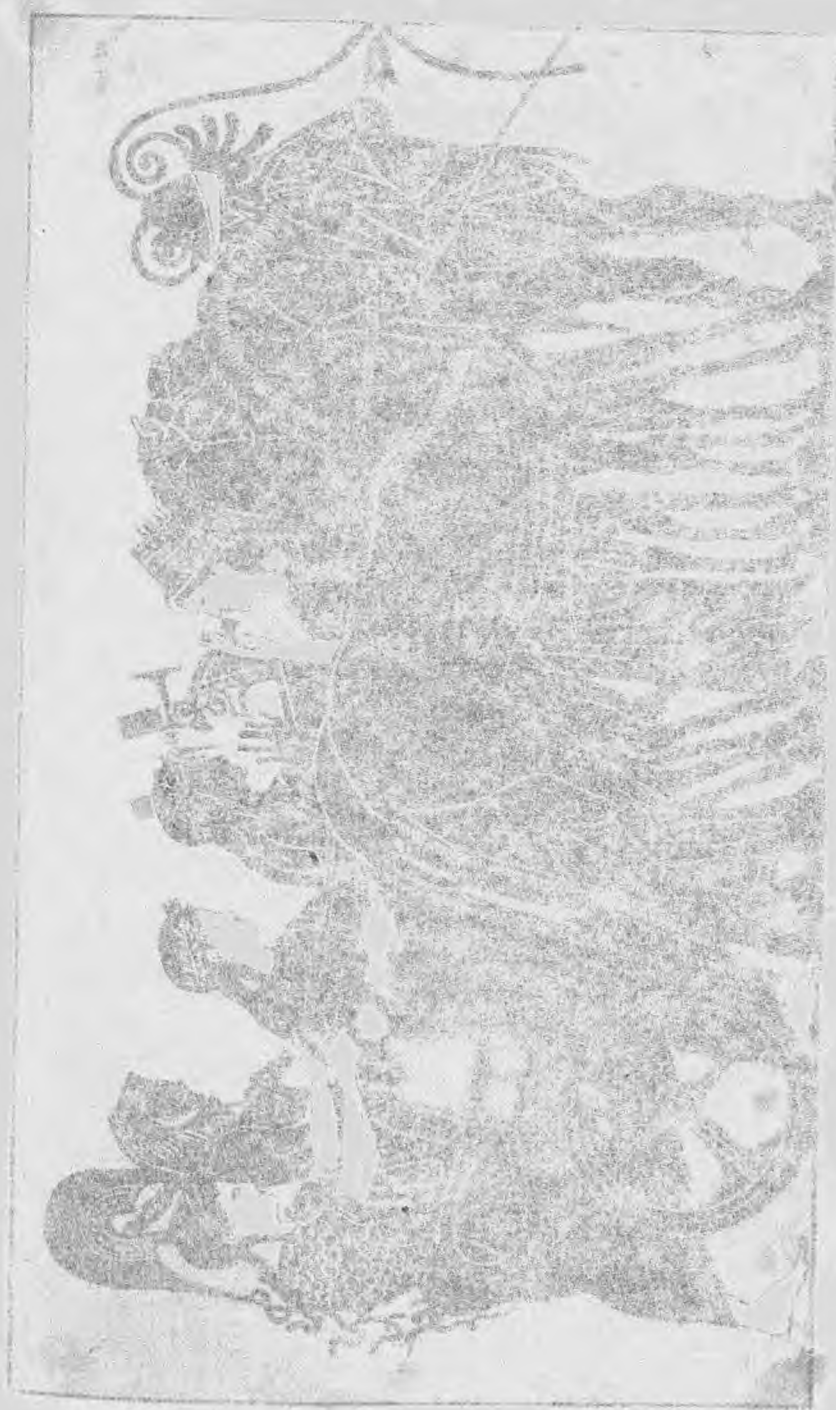
² Διόδ., Δ', 82.

³ Ἀπολλων., Ἀργον., Β', 500 καὶ ἐφ. καὶ σχόλ.

⁴ Πηγαὶ τοῦ μύθου τοῦ Δάφνιδος: Διόδ. Δ', 84. Παρθεν., Narrat. Amat., 29. Σχόλ. Θεοκρ., Α', 65· Η', 93. Φιλάργυρ. εἰς Βιργίλ., Eclog., V, 20. Serv. εἰς Βιργ., Eclog., VIII, 68, X, 57.

Ἐν τῷ χαρίεντι τούτῳ μύθῳ ἀπαντῶμεν περὶ τὸν Δάφνιν πλεῖστα χαρακτηριστικὰ ἀνήκοντα καὶ εἰς ἄλλους θεοὺς ἢ ἥρωας, ὧν ὁ χαρακτήρ εἶναι ὠρισμένος. Ὁ Δάφνις εἶναι ὠραῖος ὡς ὁ Ἐνδυμίων, ὁ Μένων, ὁ Λίνος· τὰ ποιμενικὰ αὐτοῦ ἔργα ταυτίζουσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἀριστέα· ἐκτίθεται ἅμα γεννηθεὶς καὶ τυφλοῦται πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὡς ὁ Οἰδίπους· τὸ ὄνομα αὐτοῦ τέλος συγγενεῖ πρὸς τὴν Δάφνην, τὴν ἐρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός. Ὅθεν ἀναμφιβόλως ὁ Δάφνις εἶναι ὁ ὠραῖος ἥλιος, ὁ ἐκάστην ἡμέραν βόσκων τὰ λαμπρὰ ποίμνια, ὅστις εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας ἐρᾷ καὶ ἐρᾶται ὑπὸ τῆς ἡοῦς, ὅστις βραδύτερον ἀπομακρύνεται αὐτῆς, ὅστις, διὰ τὴν ἀπιστίαν τυφλοῦται ὑπὸ τῆς νυκτός καὶ ἐξαφανίζεται ὅπισθεν τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν¹.

¹ Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐλήφθη κατὰ μέρος παρὰ τοῦ κ. Cox, *Mythologie of the Aryan Nations*, 11, 29, σημ. Ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ *Pastorale dans Théocrite*, ὁ Jules Gérard ἀφιέρωσε κεφάλαιον σπουδαιότατον εἰς τὸν μῦθον τοῦ Δάφνιδος (*Étude sur la poésie grecque*, Hachette. 1884, σ. 276—297).

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βαρσοίας

Δ' ΑΠΟΘΕΩΣΙΣ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ

[τὸν μὲν ὑποδμηθεῖσα κελαινεφέϊ Κρονίῳνι,
αὐτὰρ Ἴφικλῆα δορυσσώῃ Ἀμφιτρώωνι,
κεκριμένην γενεήν· τὸν μὲν βροτῶ ἄνδρϊ μιγεῖσα,
τὸν δὲ Διὶ Κρονίῳνι, θεῶν σημάτωντορι πάντων].¹

Ἡ ἀφήγησις αὕτη ἢ μὴ μεριμνῶσα περὶ ἠθικότητος, ἐφευρέθη πρὸς συνδιαλλαγὴν δύο διαφόρων παραδόσεων, ὧν ἡ ἀρχαιοτέρα ἴσως πατέρα τοῦ ἥρωος ἀνέφερε τὸν Ἀμφιτρώωνα, ἐν ᾧ ἡ μεταγενεστέρα ἀπέδιδε τὸ ἐνδοξον τοῦτο τέκνον εἰς τὸν ἄνακτα τοῦ Ὀλύμπου. Πρόφανως εἶναι βιωτικῆς καταγωγῆς. Ὁ Θηβαῖος Πίνδαρος, ὁ οὐδὲν παραλείπων, ὅπως ἐξυμνήσῃ τὸν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πατρίδος αὐτοῦ γεννηθέντα ἥρωα, ἐπλούτισε τὴν ἀφήγησιν ταύτην διὰ θαυμασίων λεπτομερειῶν. Ὅτε μὲν λέγει, ὅτι ὁ Ζεὺς ἔλαβε τὴν μορφήν τοῦ Ἀμφιτρώωνος, ὅπως πλησιάζῃ τῇ Ἀλκμήνῃ, ὅτε δὲ ὅτι κατελθὼν τοῦ Ὀλύμπου περὶ μέσας νύκτας εἰς τὸ θηβαϊκὸν ἀνάκτορον, ὡς νιφάδες χρυσεῆς χιόνος ἐμίγη μετὰ τῆς Ἀλκμήνης ὥσπερ ἄλλοτε μετὰ τῆς Δανάης². Ἡ ἐν τῇ Ἰλιάδι³ ἀπαντῶσα παράδοσις, ἡ ἀργεῖαν ἔχουσα πιθανώτατα τὴν ἀρχήν, προσθέτει εἰς τὸν μῦθον νέον στοιχεῖον, παρεμβάλλουσα τὴν ζηλοτυπίαν τῆς Ἥρας εἰς τὸ μῖσος, δι' οὗ αὕτη καταδιώκει πρὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἔτι τὸ τέκνον τῆς Ἀλκμήνης. Ὁ Ζεὺς ἀγγέλλει ὑπερηφανευόμενος εἰς τὸ συνέδριον τῶν θεῶν, ὅτι μέλλει νὰ γεννηθῇ παιδίον, οὗ ἡ τύχη ἔσται λαμπρὰ καὶ ἡ δεσποτεία θὰ ἐκταθῇ ποτε ἐφ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἄπιστος Ἥρα ἐπιβεβαίῳ μεθ' ὄρκου τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην τῷ συζύγῳ αὐτῆς· ἀμέσως δὲ πέτεται εἰς Ἄργος, καὶ βοηθεῖ τὴν γυναῖκα τοῦ Σθενέλου νὰ γεννήσῃ προῶρως τὸ τέκνον, ὅπερ ἔφερε πρὸ ἑπτὰ μηνῶν ἐν γαστρί, ἐν ᾧ ἐν Θήβαις βραδύνει τὴν λοχείαν τῆς Ἀλκμήνης. Εἰτα ἐπανερχεται εἰς τὸν Ὀλυμπον, ὅπως ἀναγγείλῃ τῷ Διὶ καὶ τοῖς θεοῖς τὴν γέννησιν τοῦ ἐνδόξου δεσπότη, τοῦ Εὐρυσθέως, υἱοῦ τοῦ Σθενέλου. Ὁ Ζεὺς ἐμπαιχθεὶς ὑπὸ τῆς συζύγου καταλαμβάνεται ὑπὸ σφοδρᾶς ὀργῆς· ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ὄρκου αὐτοῦ ἀναγκάζεται νὰ ὑποταχθῇ καὶ ἀναγνωρίσῃ ἐν τῷ Εὐρυσθεῖ τὸν μέλλοντα κύριον τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις θὰ ἐπιβάλλῃ τῷ ἥρωϊ σειρὰν ἐπιπόνων ἄθλων.

Μὴ ἐπιχειροῦντες νὰ ἐρμηνεύσωμεν πάσας τὰς λεπτομερείας τοῦ

¹ Στ. 27—57.

² Πίνδ., Νεμ., Γ', 45. Ἰσθμ., 5—10.

³ Τ, 95—113.

μύθου τούτου, δὲν δυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν τὴν ὑπάρχουσαν ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὰ γεγονότα τῆς γενέσεως τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις, ὡς θέλομεν ἱδρῆ, ἔχει πολλὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θηβαῖον ἥρωα. Ἡ Λητώ, ἡ ἐν τοῖς ἐναγκαλισμοῖς τοῦ Διὸς συλλαμβάνουσα τὸν θεὸν τοῦ φωτός, εἶναι προσωποποιήσις τῆς νυκτός· κατὰ τὴν νύκτα ὡσαύτως τελεῖται ἡ ἔνωσις τῆς Ἀλκμήνης καὶ τοῦ ἄνακτος τοῦ οὐρανοῦ. Ὡς ἡ Ἥρα ζηλοτυπεῖ τὴν Λητώ, οὕτω ζηλοτυπεῖ καὶ τὴν Ἀλκμήνην· θέτει προσκόμματα εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Ἡρακλέους ὡς καὶ εἰς τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὰ αὐτὰ μεταχειρίζεται κατὰ τῶν δύο νεογνῶν θεῶν. Ἀπολύει τὸν ὄφιν Πύθωνα, ὅπως φονεύσῃ τὸ τέκνον τῆς Λητοῦς, πέμπει δὲ δύο δράκοντας εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀμφιτρύωνος, ὅπως φονεύσωσι τὸ τέκνον τῆς Ἀλκμήνης. Ἡ πάλῃ τοῦ βρέφους Ἡρακλέους κατὰ τῶν ὑπὸ τῆς Ἥρας ἀποσταλέντων τεράτων δὲν εἶναι εἰμὴ παραλλαγή τοῦ ἀργείου μύθου τοῦ ἀφηγουμένου τὴν πάλῃν τοῦ ἥρωος κατὰ τῆς Λερναίας Ὑδρας. Κατὰ τὸν Πίνδαρον καὶ τὸν Θεόκριτον, τοὺς εἰδικῶς ἐμπνευσθέντας ἐκ τοῦ μύθου τούτου, οἱ δύο ὄφεις εἰσέδυσαν νύκτωρ ἐν τῷ ὀματίῳ, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ὁ υἱὸς τῆς Ἀλκμήνης. Ὡς ἐσύριξαν οἱ ὄφεις, τὰ παιδία ἀφύπνισθησαν. Ὁ Ἰφικλῆς ἐκβάλλει κραυγὰς φόβου. Ὁ Ἡρακλῆς τούναντίον, ὡς εἰ εἶχεν ἤδη συναισθησιν τῆς ἀκαταδαμάστου ἰσχύος αὐτοῦ, ἐγείρεται ἐπὶ τοῦ λίκνου, καὶ παλαίει περισφίγγων διὰ τῶν νευρῶδων αὐτοῦ χειρῶν τὸν λαιμὸν τῶν δύο δρακόντων. Ἡ Ἀλκμήνη ἐγείρεται ἐκ τοῦ θορύβου ἐπτοημένη. Ὁ Ἀμφιτρύων σπεύδει γυμνὸν φέρων ξίφος· ἀλλὰ μένει ἔκπληκτος ἐκ θαυμασμοῦ καὶ εὐχαριστήσεως· οἱ ἀποπνιγέντες ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ὄφεις κεῖνται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σπασμωδικῶς σφαδάζοντες. Ὁ θεῖος Τηρεσίας κληθεὶς ἀμέσως, ὅπως ἐρμηνεύσῃ τὸ θαυμάσιον γεγονός, ἀνακοινοῖ τῷ Ἀμφιτρώνι καὶ τοῖς συνηθροισμένοις Θηβαίοις τὸ ἔνδοξον μέλλον τὸ ἐπιφυλασσόμενον εἰς τὸν νέον ἥρωα¹: ζῶνται εἰκόνες ἔχουσαι τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν πηγὴν ἐν τῇ ποιήσει τῆς φύσεως. Πῶς νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τις εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον θρίαμβον τοῦ βρέφους Ἡρακλέους τὸν τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς ἡμέρας; Ἀμα γεννηθεὶς εἶναι ἰσχυρότατος· ῥίπτεται ἔξω τοῦ λίκνου· ἀποσπᾶται τῶν σπαργάνων, ὅπως πολεμήσῃ κατὰ τῶν

¹ Πίνδ., Νερμ. Α', 39—66. Θεοκρ., Εἰδύλλ., ΚΔ'. Περὶ τῶν καλλιτεχνικῶν παραστάσεων τοῦ μύθου, βλ. Heydemann, Arch. Zeitung (Nouv. serie) I, σ. 33, εἰκ. IV.

πρώτων ἐχθρῶν αὐτοῦ· ἀποπνίγει τοὺς μαύρους ὄφεις· διαπερᾷ διὰ τῶν νικηφόρων ἀκτίνων αὐτοῦ τὴν σκοτίαν τῆς νυκτός ἢ τὰ ζοφερὰ νέφη, ἅτινα ἤθελον νὰ ἐξουδενώσωσι τὴν λάμψιν αὐτοῦ.

Ὁ θηβαϊκὸς μῦθος διηγεῖτο προσέτι τὰ κατὰ τὴν νεότητα τοῦ θεοῦ, τὴν ἀνατροφὴν, τὴν αὐξουσάν δύναμιν καὶ τοὺς πρώτους ἄθλους. Ὡς ὁ Ἀχιλλεὺς βρέφος ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν Κένταυρον Χείρωνα, οὕτως ὁ νέος Ἡρακλῆς ἔσχε περιφανεῖς διδασκάλους. Ὁ εὐσεβὴς Ῥαδάμανθυς ἐδίδαξεν αὐτὸν τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ ὁ Λίνος τὴν μουσικὴν. Ἀλλ' ὁ Λίνος ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ σφόδρα ποτὲ ὀργισθέντος, ἢ κατ' ἄλλους μύθους, ἔπεσεν ὑπὸ τὰ κτυπήματα τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς τολμήσας νὰ διαμφισβητήσῃ πρὸς τὸν θεὸν τὰ πρωτεῖα τῆς ψῆδης¹. Ἐνεκα τοῦ φόνου τούτου ὁ Ἡρακλῆς ἐπέμψθη ὑπὸ τοῦ Ἀμφιτρύωνος ἐπὶ τῶν ὁρέων, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποιμένων, ἔνθα διήλθε τὴν ἰσχυρὰν νεότητά αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἀγροτικῷ τούτῳ βίῳ, τῷ ἀναμιμνήσκοντι τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος παρὰ τῷ Ἀδμήτῳ, αἱ θηρευτικαὶ ἀσκήσεις ἀναπτύσσουσι τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἰσχυροποιοῦσι τὰ μέλη. Δεκαοκταέτης φρονεῖ φοβερόν λέοντα², ὅστις ἔχων τὸ κρησφύγετον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Ἐλικῶνος ἐξήρχετο καὶ κατεβρόχιζε τὰ ποίμνια τοῦ Ἀμφιτρύωνος καὶ τὰ τοῦ βασιλέως τῶν Θεσπιῶν.

Ἐν ᾧ ἦτο κεκρυμμένος παρ' αὐτῷ καὶ ἐνήδρευε διὰ τὸ τέρας, ἐμίγη, λέγουσιν, ἐν μιᾷ νυκτὶ πρὸς τὰς πεντήκοντα θυγατέρας τοῦ φιλοξενούντος αὐτόν³. Τοῦτο θὰ ἦτο καθαρῶς σκανδαλῶδες, εἰ μὴ διέβλεπέ τις τὴν σημασίαν αὐτοῦ. Ὡς ἐν τῷ μύθῳ τῆς Ἥλιδος αἱ πεντήκοντα θυγατέρες τοῦ Ἐνδυμῖωνος καὶ τῆς Σελήνης (τοῦ δύνοντος ἡλίου καὶ τῆς σελήνης) δὲν εἶναι εἰμῆ αἱ πεντήκοντα σελῆναι αἱ διαρρέουσαι μεταξὺ ἐκάστης Ὀλυμπιάδος, οὕτω καὶ ἐν τῷ μύθῳ τῶν Θεσπιῶν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller⁴, ὁ ἀριθμὸς τῶν Θεσπιάδων φαίνεται σημαίνων τὸν τῶν σεληνῶν τῶν φερουσῶν τὴν περιοδικὴν ἐπάνοδον τῆς ἐγγωρίου ἐορτῆς τῶν Ἑρωτιδίων. Ὅθεν ἡ ἔνωσις τοῦ Ἡρακλέους μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ Θεσπίου ἦτο ἀνάλογος πρὸς διαίρεσιν τινα τοῦ χρόνου καταδεικνυομένην ἐκ τε τῶν περιστροφῶν τοῦ ἡλίου καὶ τῶν τῆς σελήνης.

¹ Πaus., Θ', 29, 6.

² Παραλλαγή θηβαϊκὴ τοῦ λέοντος τῆς Νεμέας.

³ Πaus., Θ', 27, 5. Διόδ., Δ', 29. Ἀπολλόδ., Β', 4, 9.

⁴ Griech. Mythol., II, σ. 180.

Εν Βοιωτίᾳ ὁ Ἡρακλῆς ἦτο προσέτι ὁ ἥρωος γεγονότος τινός, ὅπερ ἀπαλλασσόμενον τῶν θαυμασίων αὐτοῦ διηγήσεων δύναται νὰ ἔχῃ ἱστορικὴν τινα βάσιν. Αἱ βοιωτικαὶ παραδόσεις μαρτυροῦσι τὴν ἀρχαίαν ἀντιζηλίαν τῶν δύο κυριωτάτων πόλεων τῆς χώρας ταύτης, τῶν Θηβῶν καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ, αἱ δὲ Θῆβαι φαίνονται ἐπὶ πολὺ ὑποκείμεναι εἰς τὴν ὁμολογίαν κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς προηγηθέντας ἐν Ἑλλάδι τῆς γεννήσεως τῆς ἱστορίας. Διηγοῦντο λοιπὸν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καταβαλὼν τὸν Κιθαιρώνειον Λέοντα καὶ θέσας ἐπὶ τῶν ὤμων τὴν δαράν αὐτοῦ εἰσήρχετο εἰς τὴν πατρίδα, ὅτε συνήντησε καθ' ὁδὸν κήρυκα ἀποστελλόμενον ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τοῦ Ὀρχομενοῦ Ἐργίνου, ὅπως ζητήσῃ τὸν εἰς τοὺς Θηβαίους ἐπιβληθέντα φόρον. Ὁ Ἡρακλῆς ἀπέκοψε τὴν ῥίνα καὶ τὰ ὦτα αὐτοῦ¹, καὶ ἀπέπεμψεν αὐτὸν ἡκρωτηριασμένον καὶ τὰς χεῖρας δεδεδεμένον εἰς Ὀρχομενόν. Ἡ προσβολὴ αὕτη ἐγένετο αἰτία πολέμου μεταξὺ τῶν δύο λαῶν, οὗ μετέσχον ὑπὲρ τῶν Θηβαίων ὁ Ἀμφιτρύων καὶ οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί. Ὁ Ἡρακλῆς περιβληθεὶς τὰ ὅπλα, ἅτινα ἔδωκεν αὐτῷ ἡ προστάτις αὐτοῦ Ἀθηνᾶ καὶ ἄγων τοὺς ἑαυτοῦ νικᾷ τὸν Ἐργίνον καὶ ἀναγκάζει τοὺς Μινύας νὰ πληρώσωσιν εἰς τὰς Θῆβας φόρον διπλοῦν ἐκείνου, ὃν ἄλλοτε εἰσέπραττον. Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ἐφονεύθη ὁ Ἀμφιτρύων, γενόμενος δὲ βασιλεὺς τῆς χώρας ὁ Κρέων ἔδωκε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μεγάραν εἰς γάμον τῷ Ἡρακλεῖ².

Κατὰ τὸν θηβαϊκὸν μῦθον, πάντα τὰ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννηθέντα τέκνα ἐφονεύθησαν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἐν στιγμῇ σφοδρᾶς παραφορᾶς. Ὁ μῦθος τῆς παραφροσύνης τοῦ ἥρωος, περὶ ἧς ἐπραγματεύθησαν ὁ Στῆσίχορος, ὁ Πείσανδρος καὶ ὁ Πανύσιος³, ἀνεπτύχθη ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου, οὗ ὁ *Ἡρακλῆς μαινόμενος* περιγράφει ἐν καταπληκτικαῖς εἰκόσι τὰ φρικτὰ ἀποτελέσματα τῆς παραφροσύνης τοῦ ἥρωος καὶ τὴν σκηνὴν τῆς σφαγῆς⁴. Ἦρα ἡ ἀδιάλλακτος αὐτοῦ ἐχθρὰ ἔπεμψε τὴν Λύσσαν, τὴν μανίαν τῆς λύσεως, ἥτις διετάραξε τὰς φρένας αὐτοῦ. Ὁ Ἡρακλῆς ἐν μέσῳ τῶν φίλων νομίζει ἑαυτὸν ἐν Μυ-

¹ Ἐξ οὗ τὸ ἐπίθετον *ῥινοκαλούσης*. Πaus., Θ', 25, 4.

² Ὀδύσ., Λ, 269. Δὲν πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα περὶ τοῦ Κρέοντος τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους· ἡ σύγχυσις αὕτη ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις μυθογράφοις. Βλ. Ὑγίν., Μ50., 72.

³ Παρὰ Πausανίαν, Θ', 11, 2. Διόδ., Δ', 11. Ὑγίν., Μ50., 72.

⁴ Στ. 904—907.

κήναις παρὰ τῇ Εὐρυσθεῖ, ὃν θέλει νὰ τιμωρήσῃ. Τὰ τέχνα αὐτοῦ, ἅτινα δὲν ἀναγνωρίζει πλέον, νομίζει ὅτι εἶναι τὰ τέχνα τοῦ Εὐρυσθέως. Καταδιώκει, καταφθάνει, διαπερᾷ αὐτὰ διὰ τῶν βελῶν, εἴτα φονεύει τὴν μητέρα αὐτῶν, εἶναι δ' ἔτοιμος καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα αὐτοῦ νὰ κτυπήσῃ, ἀλλ' ἡ Ἀθηνᾶ κρατεῖ τὸν βραχίονα αὐτοῦ. Τραγικὴ ἱστορία, ἥς ἡ ἀρχὴ βεβαίως ἐνυπάρχει ἐν ταῖς ποιητικαῖς εἰκόσι, δι' ὧν οἱ Ἕλληνες ἐξέφραζον ἄλλοτε τὴν ὀλεθρίαν ἐνέργειαν τοῦ ἡλίου, ὅστις κατὰ τὸ θέρος, ὡς πατὴρ θανατῶν τὰ ἴδια τέχνα, καταστρέφει καὶ ἐξαφανίζει τὰ φυτικὰ προϊόντα, ἅτινα ἀνέπτυξεν ἡ ἑαρινὴ αὐτοῦ θερμότης.

Ἡ θρησκεία τοῦ Ἡρακλέους ἐν Βοιωτίᾳ ἦτο ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰολάου¹. Οὗτος υἱὸς τοῦ Ἰφικλέους εἶναι ὁ ὁδηγὸς τοῦ ἄρματος τοῦ ἥρωος, ὁ πιστὸς ἐταῖρος αὐτοῦ², ὁ βοηθῶν αὐτὸν ἐν ταῖς μάχαις, ὡς βλέπομεν ἐκ τῆς ἡσιοδείου μάλιστα ἀφηγήσεως τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ Κύκνου. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἰολάου, ὡς καὶ τὸ τῆς Ἰόλης τῆς ἐρωμένης τοῦ Ἡρακλέους, ἀναμιμνήσκει κατὰ τὸν κ. Cox, τὸ ἰώδες χρῶμα τῶν νεφῶν, ἐφ' ὧν ἀντανακλᾷ τὸ ἡλιακὸν φῶς, ἅτινα συνοδεύουσι τὸν θεὸν ἐν τῇ θριάμβῳ αὐτοῦ, διότι δὲν φαίνονται εἰμὴ ὅταν ὁ οὐρανὸς ἀποκαθαρθῇ ἀπὸ τῶν ζοφερῶν ἐξατμίσεων τῶν σκιαζουσῶν αὐτὸν³.

Β' Ἀργεῖος μῦθος τοῦ Ἡρακλέους.—Οἱ δώδεκα ἄθλοι.

Ἀφ' οὗ ὁ Ἡρακλῆς ἐμιάνθη ἐν Θήβαις διὰ τοῦ αἵματος τῶν τέκνων αὐτοῦ, μετέβη, λέγουσιν οἱ μυθογράφοι, εἰς Δελφούς, ὅπως καθαρθῇ⁴. Ἐκεῖ διετάχθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ νὰ μεταβῇ εἰς Τίρυνθα καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ τῇ Εὐρυσθεῖ ἐπὶ δωδεκαετίαν. Ὡστε οἱ ἄθλοι, εἰς οὓς θέλει ὑποβάλλῃ αὐτὸν ὁ ἀνάλγητος αὐτοῦ κύριος, ἔχουσι χαρακτῆρα ἐξίλαστικόν. Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ ἐξίλασμοῦ οὐσιωδῶς ἐλληνικὴ εἶναι χρήσιμος ὡς μετάβασις μεταξὺ τῶν δύο κυρίων τοῦ βίου τοῦ ἥρωος περιόδων· εἰσήχθη δὲ προφανῶς ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν μυθογράφων, ὅπως ἐρμηνεύσωσι

¹ Περὶ τῶν Ἡρακλείων καὶ Ἰολαείων βλ. K. F. Hermann, *Antiquités grecques*, II, § 63, 41. Ὁ Ἰόλαος εἶχεν ἐν Θήβαις τάφον καὶ ἡρώων· ἦσαν δὲ αὐτῷ ἀφιερωμένα γυμνάσιον καὶ στάδιον. Πινδ., Ὀλυμπ. Θ', 149. Πaus., Θ', 23, 1.

² Πινδ., Ἰσθμ., Α', 16 καὶ ἐφ. καὶ σχολ.

³ Cox, *Myth. of the Aryan nations*, II, 48.

⁴ Ἀπολλόδ., Β', 4, 12.

πῶς ὁ μῦθος ἡλλαξεν ἔκτοτε στάδιον. Τὴν νεότητα αὐτοῦ διήλθεν ἐν Θήβαις ἢ ἐν Βοιωτίᾳ, τὸ δ' ἐπίπονον στάδιον τῆς ὀρίμου ἡλικίας ἤρξατο ἐν Ἀργεὶ ἢ Ἀργολίδι. Εἰς τοὺς ἀλλεπαλήλλους ἀγῶνας, εἰς οὓς θέλει ὑποβληθῆ, ἔχει βοηθοὺς ἢ ἐναντίους θεοὺς τινας τοῦ Ὀλύμπου· διότι μεταξὺ αὐτῶν ἔχει φίλους καὶ ἐχθρούς· ὅθεν πρὶν συγκρουσθῆ μετὰ τῶν τεράτων, πρὸς ᾧ πέμπει αὐτόν ὁ Εὐρυσθεύς, καλὸν εἶναι, ὅπως φωτισθῶμεν περὶ τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος, νὰ ἀναζητήσωμεν τὰς φιλικὰς ἢ ἐχθρικὰς σχέσεις, ἃς ἔχει πρὸς τοὺς ἄλλους θεοὺς.

Ὁ μανιωδέστατος αὐτοῦ ἐχθρὸς, ὁ ἀπὸ τῆς γεννήσεως καταστήσας αὐτὸν ὑποχείριον τῷ Εὐρυσθεῖ, εἶναι ἡ Ἥρα, ἡ σύζυγος τοῦ Διὸς. Ἡ ζηλότυπος καὶ φίλερις θεὰ, ἡ ἀναστατοῦσα τὸν οὐρανόν, ἡ ἀπολούουσα τὰς τρικυμίας, ἡ μήτηρ τοῦ Τυφώεως, τέρατος τῆς καταιγίδος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀληθῶς εἰμὴ ἀντίπαλος τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος. Ἐναντίος τοῦ Ἡρακλέους ἔνεκεν αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως αὐτοῦ εἶναι καὶ ὁ Ἄδης, ὁ βασιλεὺς τοῦ ᾗδου¹ προσωποποιήσις τῆς νυκτός. Ἐχει ὁμῶς ὑπὲρ αὐτοῦ δύο ἰσχυρὰς θεότητες, σχέσιν τινὰ ἐχούσας πρὸς αὐτόν: τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἀπόλλωνα· ἡ Ἀθηνᾶ ἰδίᾳ βοηθεῖ αὐτόν ἐν τοῖς κινδύνοις:

οὐδέ τι τῶν μέμνηται, δ' οἱ μάλα πολλάκις υἱὸν
τειρόμενον σώεσκον ὑπ' Εὐρυσθέος ἀέθλων.
ἦτοι ὁ μὲν κλαίεσκε πρὸς οὐρανόν, αὐτὰρ ἐμὲ Ζεὺς
τῷ ἐπαλεξήσουσαν ἅπ' οὐρανόθεν προΐαλλεν².

Ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι διὰ τὸν Ἡρακλέα προστάτις φροντίζουσα περὶ αὐτοῦ, ὡς ἐφρόντισε περὶ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ Περσέως· ὅταν μάχηται, εἶναι παρ' αὐτῷ, μετὰ δὲ τὴν μάχην ἀπονέμει αὐτῷ τὸ γέρας, καὶ ἀσχολεῖται, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὰς ἐκλείπουσας δυνάμεις αὐτοῦ. Ἡ τρυφερὰ μέριμνα τῆς Ἀθηνᾶς ὑπὲρ τοῦ Ἡρακλέους μαρτυρεῖται ἐν πολλοῖς γραπτοῖς ἀρχαῖοις ἀγγείοις³, ἐν οἷς οἱ τεχνῖται ἀπεικόνισαν τὰς ἐπικὰς παραδόσεις. Ἡ θεὰ καὶ ὁ ἥρωας εἰκονίζονται οὕτω στενωῶς συνδεμένοι, ὥστε ὑποθέτει τις, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει ἐρωτικὸς σύν-

¹ Ἰλιάδ. Ε, 395. Ὁ ἥρωας πληγώνει τὸν Ἄδην διὰ τῶν βελῶν αὐτοῦ, ὡς καὶ τὴν Ἥραν (Ε, 392).

² Ἰλιάδ., Θ, 362.

³ Welcker, Alte Denkmäler, III, 38—47. Gerhard, Auserl. Vasenbilder εἰκ. 145—147.

δεσμος ἢ μυστικός γάμος¹, ἀλλὰ περὶ τούτων οἱ συγγραφεῖς οὐδὲν ἀναφέρουσι. Πρέπει ἄλλως νὰ ἐκπλαγῇ τις ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης, ἐὰν ἡ ἐρμηνεία, ἣν ἐδώκαμεν περὶ τοῦ μύθου τῆς Ἀθηνᾶς, εἶναι ἀκριβὴς ἐρμηνεία; Μήπως ἡ θεὰ τοῦ οὐρανοῦ φωτὸς δὲν ἦτο ἀναγκαίως ἡ πιστοτάτη φίλη τοῦ ἥρωος, οὗ τὸ ἐπίπονον καὶ θριαμβευτικὸν στάδιον εἶναι τὸ τοῦ ἡλίου αὐτοῦ;

Αἱ σχέσεις τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὡσαύτως στεναί, εἶναι ὅμως σημαντικώταται. Ἐκφαίνονται ἰδίᾳ ἐν τῷ τῆς ἔριδος τοῦ δελφικοῦ τρίποδος μύθῳ, ὅστις σπουδαίαν πιθανῶς κατεῖχε θέσιν ἐν ταῖς μυθολογικαῖς παραδόσεσιν, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχαίων μνημείων τῶν εἰκονιζόντων αὐτήν². Εἰκονίζεται ὁ Ἡρακλῆς προσπαθῶν νὰ ἐγείρῃ καὶ θέσῃ ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ τὸν τρίποδα, ὃν ὁ Ἀπόλλων ζητεῖ νὰ ἀναλάβῃ³ (*Eik.* 136). Ἡ μάχη ἄρχεται, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἕτεροι θεοὶ ἐπεμβαίνουν καὶ διαχωρίζουσιν αὐτούς. Ἐνεκα τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης γίγνεται ἡ συμφιλίωσις τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν ἥρωα, ἀπὸ τῆς ἡμέρας δὲ ταύτης γίγνεται ἐξαίρετοι φίλοι, ὡς ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἀφοῦ ἤρισαν περὶ τῆς λύρας. Ὁ μῦθος τῆς ἔριδος τοῦ τρίποδος καταδεικνύει, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων εἶχον ἀρχικῶς τοῦλάχιστον κοινὴν τινα ιδιότητα: τὴν τοῦ προφητικοῦ δώρου. Ὡς ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν, οὕτως ὁ θηβαῖος ἥρωας εἶχε τὰ μαντεῖα αὐτοῦ ἐν τισι τόποις τῆς Ἑλλάδος⁴. Ὡς ἐκεῖνος, ἦτο θεὸς σωτήρ, θεὸς ἀλεξίκακος ἀποτρέπων τὰ δεινὰ τὰ ἐπαπειλοῦντα τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἐκεῖνος ἦτο θεὸς καθαρτήριος, δαὺς ὁ ἴδιος τὸ παράδειγμα τοῦ ἐξαγνισμοῦ διὰ τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς Δελφοὺς μετὰ τὸν φόνον τῶν ἰδίων τέκνων. Αἱ ἀναλογίαι αὗται ἀρκοῦσι ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων ἦσαν τὸ πρῶτον δύο ὁμοφυεῖς θεοί· θεοὶ διαφόρου προελεύσεως, ὧν ἡ λατρεία συνηντήθη ποτὲ ἐπὶ τῶν αὐτῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ θρησκεία τοῦ Δελφικοῦ θεοῦ προετιμήθη, ὁ δ' Ἡρακλῆς περιορισθεὶς εἰς τὸ τοῦ ἥρωος πρόσωπον, ὑπετάχθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῷ Ἀπόλλωνι, καταστάς πιστὸς αὐτοῦ θεράπων καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς λατρείας αὐ-

¹ Annal. Inst. Arch., 1854. σ. 45—48.

² Βλ. ἰδίᾳ Stephani, Comptes rendus. 1868, 34—51.

³ Müller-Wieseler, t. I. εἰκ. 41.

⁴ Ἐν Βούρᾳ τῆς Ἀχαΐας (Παυσ., Ζ' 25, 10) καὶ Ἐγείῳ τῆς Βοιωτίας (Παυσ. Θ', 24, 3).

τοῦ¹. Ἄλλ' ὅμως, ἂν καὶ ὑπετάχθῃ, ἡ ἀνάμνησις τῆς μετ' αὐτοῦ συγγενείας διατηρεῖται ἐν ταῖς παραδόσεσι ταῖς δεικνυούσαις αὐτὸν συνδεόμενον διὰ φιλικῶν δεσμῶν πρὸς τὸν πύθιον θεόν. Πλὴν τούτου, πῶς

Εἰκ. 136. — Ἔρις τοῦ τρίποδος.

νὰ μὴ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐὰν ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ θεὸς τοξότης, οὐ τὰ βέλη βάλλουσι καὶ τύπτουσι πόρρωθεν, ὁ Ἡρακλῆς ἔσχεν ἐπὶ πολὺ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα; Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ὁ Ἡρακλῆς ἐρρίζει περὶ τοξικῆς πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἀθανάτους· ἐν τῇ Νεκυΐᾳ, ὁ ποιητὴς παριστᾷ τὰς σκιάς τῶν νεκρῶν φευγούσας ὡς σμήνος ἐκπλαγέντων πτηνῶν ἐπὶ τῇ ἀφίξει τοῦ ἥρωος κρατοῦντος ἐν χειρὶ τὸ τόξον τεταμένον, ἐν ᾧ πάντοτε εἶναι ἔτοιμον βέλος². Ὅθεν τὸ ἀρχικὸν ὄπλον τοῦ Ἡρακλέους ἦτο τὸ τόξον, ὡς μαρτυροῦσι τὰ νομίσματα τῆς Θάσου (Εἰκ. 137)· ἀπὸ τοῦ Στησιχόρου δὲ καὶ τοῦ Πανυάσιος ἤρξαντο

Εἰκ. 137.

Ἡρακλῆς τοξεύων.

¹ Διώκει τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρεως Κύκνον ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (Ἀσπ. Ἡρακλ., 58 καὶ ἐφ.).

² Ὀδύσ., I, 604 καὶ ἐφ.

οὐ καλλιτέχναι θέτοντες εἰς τὴν χεῖρα τὸ βαρὺ ῥόπαλον, δι' οὗ ἀποκτείνει τὰ τέρατα, ἅτινα ὁ Εὐρύσθεὺς ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ προσβάλῃ.

Ἡ δουλεία τοῦ Ἡρακλέους δὲν εἶναι μοναδικὸς μῦθος ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας. Ὡς ὁ Ἡρακλῆς ὑπόκειται εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Εὐρύσθεως, οὕτως ὁ Ἀπόλλων εἶναι δούλος τοῦ Ἀδμήτου, ὁ Περσεὺς ὑπείκει τῷ Πολυδέκτῃ, ὁ Βελλεροφῶν τῷ βασιλεῖ τῆς Λυκίας. Ἐν τῇ μυθολογίᾳ τοῦ Βορρᾶ ὁ ἥρωας Siegfried καταδικάζεται νὰ εἶναι δούλος τοῦ Gunter, βασιλέως τῶν Βουργουνδῶν¹. Αἱ προσεγγίσεις αὗται δεικνύουσιν, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μῦθον, σὺν τῷ χρόνῳ καὶ διὰ τῶν διαφορῶν λαῶν, δι' ὧν διήλθεν, ὑποστάντα πλείστας σπουδαίας παραλλαγὰς· ἀλλ' αἱ βάσεις αὐτοῦ εἶναι πανταχοῦ αἱ αὐταί· ἢ δ' ἀρχὴ τοῦ μύθου τούτου ἐρμηνεύεται εὐκόλως, ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι πάντες οὗτοι οἱ ἥρωες, ὑποκύψαντες ἐπὶ τινὰ χρόνον κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον μακρὸν εἰς τυραννικὴν τινὰ δεσποτείαν, εἶναι ἡλιακοὶ ἥρωες. Ὅθεν ὁ Ἡρακλῆς, ἐφ' οὗ ἡ τυραννὶς αὕτη βαρύνει βαρύτερον, δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ λαμπροῦ, θριαμβευτικοῦ, θερινοῦ καὶ ἐαρινοῦ ἡλίου· εἶναι ὁ ἥλιος τοῦ φθινοπώρου καὶ τοῦ χειμῶνος, ἥλιος πάσχω, δοκιμαζόμενος, ὅστις συναντᾷ εἰς τὰς βροχὰς καὶ τὰς καταιγίδας ἐχθροὺς ἀντιτασσομένους εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ κωλύοντας τὴν πορείαν αὐτοῦ. Τοιαύτη ἡ γενικὴ ἔννοια ἡ καθαρῶς ἐξαγομένη ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν μύθων, οὗς θέλομεν ἐρμηνεύσῃ καὶ οἵτινες ἀφηγοῦνται, ὅτι καλοῦμεν *ἄθλους* τοῦ Ἡρακλέους.

Οἱ ἄθλοι οὗτοι, κατὰ τοὺς Ἕλληνας μυθογράφους, ἦσαν δώδεκα τὸν ἀριθμόν. Εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον δὲν περιλαμβάνονται πλείστα ἄλλαι θαυμασiai πράξεις τοῦ ἥρωος, ἃς κατέλεξαν ἐν ἐτέρᾳ κατηγορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα *πάρεργα*. Ἡ διαίρεσις αὕτη, ἣν ἀγνοεῖ ὁ Εὐριπίδης², δὲν ἀνάγεται βεβαίως εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συναρμόσωσι καὶ ἀθροίσωσι συστηματικῶς τοὺς κυριωτάτους μύθους τοῦ βίου τοῦ Ἡρακλέους οἱ ποιηταὶ παρεδέξαντο ἐν χρόνῳ, ὃν δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν. Ὡστε ὁ ἀριθμὸς δώδεκα, ἐπινοηθεὶς ἴσως τὸ πρῶτον, ὅπως ἀναμνήσῃ τοὺς δώδεκα μεγάλους θεοὺς, βραδύτερον δὲ τὰ δώδεκα σημεῖα τοῦ ζωδιακοῦ, ἅτινα διατρέχει ὁ ἥ-

¹ Διὰ τὰς προσεγγίσεις ταύτας τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, βλ. Cox, *Mythol. of the aryan nations*, I, 295.

² Βλ. τὸν χορὸν τοῦ Ἡρακλέους Μαινομένου τοῦ ἔξυμνοῦντος τὰ κατορθώματα τοῦ ἥρωος.

λιος κατὰ τὴν οὐρανίαν πορείαν αὐτοῦ, οὐδεμίαν ἔχει μυθολογικὴν σπουδαιότητα. Ἄλλ' ὅμως θὰ μείνωμεν πιστοὶ εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν ταύτην διαίρεσιν, καὶ θ' ἀπαριθμήσωμεν ἐν πρώτοις τοὺς δώδεκα ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους, σχεδὸν κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου ἀναγραφομένην τάξιν¹.

Τὸ πρῶτον τέρας, πρὸς ὃ ὁ Ἡρακλῆς ἀγωνίζεται, εἶναι λέων τις. Τὸ ὄνομα μόνον τοῦ σαρκοφάγου τούτου, οὐδέποτε κατοικήσαντος τὴν Πελοπόννησον², δεικνύει τὴν ἀσιατικὴν καταγωγὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ μύθου, οὗ ἀνάπτουξιν τελείαν ἀπαντῶμεν ἐν τῷ εἰκοστῷ πέμπτῳ εἰδυλίῳ τοῦ Θεοκρίτου. Ὁ Εὐρυσθεύς, ἔλεγον, διέταξε τὸν ἥρῳα νὰ φέρῃ αὐτῷ εἰς Τίρυνθα τὸ δέρμα λέοντος, ὅστις ἦτο ὁ τρόμος τῆς κοιλάδος τῆς Νεμέας. Ἐκτοξεύει κατ' αὐτοῦ πάντα τὰ βέλη τῆς φαρέτρας· ἀλλὰ πάντα ἀνωφελῶς ῥίπτονται ἐπὶ τοῦ δέρματος τοῦ ζῴου. Τότε ὁ ἥρως ὀπλίζεται διὰ τοῦ ῥοπάλου αὐτοῦ, καὶ διώκει τὸ ζῷον μέχρι τοῦ ἄντρου, ὅπερ εἶχε καταφύγιον ὁ πρὸ αὐτοῦ φεύγων λέων. Ἐκεῖ, ῥίπτει χαμαὶ τὰ ὄπλα, παλαίει σῶμα πρὸς σῶμα, συσφίγγει εἰς τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ βραχίονας τὸν λαιμὸν τοῦ θηρίου καὶ ἀποπνίγει αὐτό. Ἀφ' οὗ δὲ κατέβαλεν αὐτό, ἀφήρεσε τὴν δορὰν, δι' ἧς περιεβλήθη καὶ ἤτις κατέστησεν αὐτὸν ἄτρωτον καὶ εἰσῆλθεν εἰς Τίρυνθα φέρων τὸ τρόπαιον αὐτοῦ³. Πρέπει ἐν τῷ λέοντι τῆς Νεμέας νὰ ἴδωμεν⁴ μετὰ τοῦ Preller εἰκόνα ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Κυνός, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν καυστικὴν θερμότητα τῶν κυνικῶν καυμάτων; Τῆς θερμότητος ταύτης οὐσῆς αὐτοῦ τοῦ ἡλίου, δυσκόλως καταναοῦμεν πῶς ὁ λέων ἐνίκηθη καὶ ἀπεπνίγη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ὃν ὁ Preller ἀναγνωρίζει ὡς ἡλιακὸν ἥρῳα. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἄλλως δὲν συνάδει πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων μαρτυρούμενα περὶ τῆς γενεαλογίας τῆς φύσεως τοῦ τέρατος. Κατὰ τὴν Θεογονίαν ὁ λέων τῆς Νεμέας ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς Χιμαίρας καὶ τοῦ Ὀρθρου, κατὰ δὲ τὸν Ἀπολλοδώρον ὑπὸ τοῦ Τυφωέως⁵. Ἐάν, ὡς ὑπεδείξαμεν πρότερον, ἡ

¹ Ἡ τάξις αὕτη μεταβληθῆσεται ὡς πρὸς τοὺς ἀρχαϊκοὺς μύθους τοῦ Ἑρμῆος καὶ τοῦ Κέρου, τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου καὶ τῶν Στυμφαλίδων ὀρνίθων οὓς φυσικὸν νὰ ἀθροίσωμεν ὁμοῦ, ὡς ἐκτελουμένους ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ.

² Τοῦτο κατέδειξεν ὁ κ. Α. Maury (Croyances et légendes de l'Antiquité, Le lion de Némée).

³ Θεοκρ., Εἰδύλλ., ΚΕ', 204 καὶ ἐφ. Ἀπολλόδ., Β', 5, 4.

⁴ Griech. Mythol., II, 190.

⁵ Θεογον., 327, Ἀπολλόδ., εἰ. ἀ.

Χίμαιρα είναι τέρας τῆς καταιγίδος, ὃ δὲ Ὀρθρος συνώνυμος τῆς ἡμισκοτίας, ὃ δὲ Τυφωεύς ἄνεμος τῆς θυέλλης, πῶς ὁ λέων ὁ ὀφείλων αὐτοῖς τὴν γέννησιν, δὲν μετέσχε τῆς φύσεως αὐτῶν; Ὁ λέων, κάτοικος τῆς Ἀσίας, πρὶν καταστῆ σύμβολον τῆς βασιλείας, θὰ παρεῖχε τρόμον εἰς τοὺς οἰκοῦντας τὴν χώραν ταύτην· ἦτο τὸ βρυχώμενον ζῶον. Ὅθεν πιθανόν εἶναι ὅτι ἡ εἰς τὸν κόλπον τοῦ θυελλώδους νέφους βρυχωμένη ἀστραπὴ ἐταυτίζετο τὸ πρῶτον πρὸς οὐράνιον λέοντα, οὗ ἡ τρομερὰ φωνὴ πάντως ὤφειλε νὰ ἀποπνιγῇ ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ¹. Τὸ δὲ δέρμα τοῦ ζώου, ὅπερ ἔκτοτε εἶναι τὸ ἐνδύμα τοῦ Ἡρακλέους, ὡς ἡ αἰγὶς εἶναι τῆς Ἀθηνᾶς, σημαίνει ἴσως κατὰ τὸν κ. GOSH² τὰ ὑπόξανθα καὶ χαλκόχροα νέφη, ἃ ὁ ἥλιος φαίνεται σύρει μεθ' ἑαυτοῦ, ὅταν διέρχεται διὰ τῶν ἀτμίδων, ἃς καταβάλλει.

Ἡ Λερναία Ὑδρα, θυγάτηρ τοῦ Τυφωεύς καὶ τῆς Ἐχίδνης, ἀδελφὴ τοῦ Ὀρθρου καὶ τοῦ Κερβέρου, εἶναι ἕνεκα τῆς συγγενείας ταύτης τέρας ἀνάλογον πρὸς τὸν λέοντα τῆς Νεμέας. Ἡ Ὑδρα, παμμεγέθης δράκων, οὗ ἐκ τοῦ σώματος ὑψοῦνται ἑννέα κεφαλαί, κατὰ τῆς Λέρνης, ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου, ἐξ ὧν ἀεζέβαιεν εἰς τὸ πεδὸν καὶ τὰ τε βοσκήματα καὶ τὴν χώραν διέφθειρεν». Ἡ δηλητηριώδης πνοὴ αὐτῆς ἐμίλινεν ἅπασαν τὴν χώραν· ἤρκει ν' ἀναπνεύσῃ τις αὐτήν, ὅπως ἀποθάνῃ. Ὁ Ἡρακλῆς πεμφθεὶς πρὸς συνάντησιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως, φθάνει εἰς Λέρνην, ἀκολουθοῦμενος ὑπὸ τοῦ πιστοῦ ἐταίρου Ἰολάου. Κατέρχεται τοῦ ἄρματος καὶ μεταβαίνει πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Ὑδρας πλησίον τῆς παρεχούσης αὐτῇ καταφύγιον πηγῆς Ἀμυμώνης. Ἐκεῖ ἐκτοξεύει κατ' αὐτῆς φλογερὰ βέλη, ἅτινα τὴν ἀναγκάζουσι νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ἔλους· πλησιάζει, καὶ διὰ τοῦ ροπάλου αὐτοῦ, κόπτει τὰς κεφαλὰς τοῦ τέρατος· ἀλλ' ἐξ ἐκάστης κοπτομένης κεφαλῆς ἀνεφύοντο δύο. Ὁ ἥρως καλεῖ τότε τὸν Ἰόλαον εἰς βοήθειαν. Οὗτος πυρπολεῖ τὸ ἐγγὺς δάσος, καὶ διὰ τῶν φλογερῶν δαυλῶν καίει ἀλληλοδιαδόχως τὰς ἀναφουρέντας κεφαλὰς τῆς Ὑδρας. Ὁ Ἡρακλῆς κόπτει τὴν τελευταίαν καὶ κρύπτει αὐτήν εἰς τὴν γῆν. Εἶτα βυθίζει τὰ βέλη αὐτοῦ εἰς τὸν ἰὸν τοῦ τέρατος, ἵνα καθιστάντα αὐτὰ δηλητηριώδη³. Ὁ μῦθος οὗτος συχνὰ ἡρμηνεύθη, κατὰ τε τὴν

¹ Schwartz, Der Ursprung der Mythologie, σ. 215.

² Mythol., of the Aryan nations, II, 45, ἀρ. 1.

³ Ἀπολλόδ., Β', 5, 2. Ὑγίν., Μυθ., 30. Πaus., Β', 37, 4. Ε', 17, 41.

ἀρχαιότητα καὶ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις¹, ὡς μῦθος ἐγχώριος, οὗ ἡ ἐρμηνεία εὐρηταὶ ἐν τῇ φύσει τῆς χώρας, ἐν ᾗ κατὰ τοὺς Ἑλληνας ἐγένετο ὁ ἄθλος. Ἡ Ὑδρα ἡ ὁ ὑδατώδης ὄφις δὲν εἶναι ἑτερόν τι, λέγουσιν, ἢ τὸ ἔλος τῆς Λέρνης τρεφόμενον ὑπὸ πολλῶν πηγῶν, τῶν κεφαλῶν τοῦ δράκοντος· ἡ δυσώδης πνοή τοῦ τέρατος, ὁ ἰὸς αὐτοῦ, σημαίνουνσι τὰ μιάσματα τῶν ἐλῶν. Τὸ θέρος ὑπὸ τὴν καίουσαν ἐνέργειαν τοῦ ἡλιακοῦ φωτός αἱ πηγαὶ καὶ τὰ ἔλη ξηραίνονται· ἡ Ὑδρα ἐνικνῆθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη θὰ ἦτο πιθανωτάτη, εἰ ἐπίστευέ τις, ὅτι ὁ μῦθος οὗτος ἐγεννήθη ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Ἀργολίδος καὶ ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἀρχὴν πόρρωθεν. Ἐκ τινων λεπτομερειῶν αὐτῆς καταφαίνεται, ὅτι ἐνωρὶς ἐγένετο ἐπὶ χώριος. Ἀλλὰ μήπως δὲν ἀπαντῶμεν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ μύθους ὁμοίους προερχομένους ἐκ μιᾶς κοινῆς πηγῆς; Ὁ ἀγὼν τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τῆς Ὑδρας δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ ἀγῶνος τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τοῦ Πύθωνος, τοῦ Ἰνδρα κατὰ τοῦ ὄφeos Ἀχί. Ἐν τῇ βεδικῇ μυθολογίᾳ ὁ ἀγὼν οὗτος εἶναι ὁ τοῦ φωτός κατὰ τῆς σκοτίας, ὁ τοῦ ἡλίου κατὰ τῶν ὑετῶν νεφῶν, μαύρων ὄφρων ἐκτυλισσομένων ἐν τῷ οὐρανῷ τῆς καταιγίδος, ἐν ᾧ λαμβάνουσι μυρίας μορφάς, ἐν ᾧ αἱ φοβεραὶ κεφαλαὶ αὐτῶν ἀναφύονται ἀπαύστως, μέχρι οὗ κατακαῶσιν ὑπὸ τοῦ θεοῦ πυρός.

Ἀνάλογα φαινόμενα εὐρον τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ἑκφρασιν εἰς τὰς ἀρχαδικὰς ἀφηγήσεις τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τοῦ Ἐρυμανθίου κάπρου, τῶν Κενταύρων τῆς Φολόης, καὶ τῶν ὀρνίθων τῆς Στυμφαλίας. Καὶ ἐν αὐτοῖς μίγνυνται ἐγχωρία τινα στοιχεῖα, ὧν δύσκολον νὰ διακρίνωμεν τὰς διαστάσεις ἀπὸ τῶν διασωθέντων ἀρχαίων κατὰ παράδοσιν μύθων. Οὐδόλως ἀπίθανον, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἀρκαδίας διὰ τῆς εἰκόνης τοῦ κάπρου ὑπενόουν τὸν ποταμὸν Ἐρύμανθον. Κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος, ὁ ποταμὸς οὗτος εἶναι ὀρμητικὸς χεῖμαρρος, ὅστις ἐξογκούμενος ἐκ τῶν χιόνων τῶν ὑψηλῶν ὄρεων, ἐξ ὧν πηγάζει, χύνεται εἰς τὴν στενὴν πεδιάδα τῆς Ψωφίδος, ἣν κατακλύζει καὶ καταστρέφει, πρὶν ἐμβάλλῃ εἰς τὸν Ἀλφειόν. Ὡστε ὁ Ἡρακλῆς αὐτὸν διώξας αὐτὸν ἐκ τινος λόχμης μετὰ κραυγῆς εἰς χιόνα πολλήν, ὁ καταστάς κύριος αὐτοῦ, ὁ ἐμβροχίσας αὐτόν, ὅπως ἀγάγῃ ζῶντα εἰς Μυκήνας², ἦτο πιθανῶς ὁ θερινὸς ἥλιος

¹ Serv. εἰς Virg., Aen., VI, 287, Preller, Griech. εἰς Mythol. II, 193.

² Ἀπολλόδ., B', 5, 4.

ὁ ἀποξηραίνων τὰ ὕδατα καὶ κωλύων τὴν τῶν χειμάρρων ὁρμήν.

Ἄλλ' ὁ μῦθος οὗτος πιθανῶς ἔχει γενικὴν ἔννοιαν, λαμβανομένης ὑπ' ὅψει τῆς σημασίας τοῦ κάπρου ἐν ἄλλαις μυθολογίαις πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς. Ἐν τῇ Ρίγ-Βέδα, ὁ Ῥόνδρας, πατὴρ τῶν Μαρούτς ἢ τῶν Ἀνέμων, ἐπικαλεῖται οὐράνιος κάπρος· ὁ κεραυνὸς διαφεύγει τοῦ θυελλώδους νέφους ὡς κάπρος ἔχων σιδηροῦς ὀδόντας, τέρας νικώμενον ὑπὸ τοῦ Ἰνδρα¹. Ἐν τῇ μυθολογίᾳ τοῦ Βορρά ὁ Βόδαμ, θεὸς τῆς καταιγίδος, ἔχει παρ' αὐτῷ κάπρον· ἐν τῇ Ἑδδα, τὸ ἄρμα τοῦ Φρέϋρ σύρεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ζφου· προσωποποίησις τοῦ τρικυμώδους ἀνέμου τοῦ συνοδεύοντος τὴν οὐρανίαν καταιγίδα, ἐν ᾗ συγχρόνως ἐπὶ τῆς γῆς καταστρέφει τὸ πᾶν ἐν τῇ ὁρμητικῇ πορείᾳ αὐτοῦ². Αἱ δημόδεις δοξασίαι τῶν Ἑλλήνων διετήρησαν τὴν ἀνάμνησιν τῆς μυθικῆς ταύτης σημασίας τοῦ κάπρου. Διὰ τὸν περιγηγητὴν καὶ τὸν θαλασσοπόρον ὁ κάπρος ἦτο, ὡς ἔλεγον, σημεῖον βροχῆς καὶ τρικυμίας, διὰ δὲ τὸν γεωργὸν ὀλέθριος οἰωνός³. Ὅθεν λογικὸν εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους προσδεθείς Ἐρυμάνθιος κάπρος, ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ Μελεάγρου φονευθεὶς Καλυδώνιος κάπρος, ἦτο ἐν ἀρχῇ τὸ τῆς καταιγίδος τέρας τὸ ἡττηθὲν ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ⁴.

Πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἐρυμανθίου κάπρου συνδέεται παρὰ τοῖς μυθογράφοις ὁ ἄθλος τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τῶν Κενταύρων· τὰ δύο κατορθώματα ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν στρατείαν, καὶ συγχέονται ἐν τῷ αὐτῷ ἄθλῳ. Ὁ ἥρωας μεταβαίνων πρὸς καταδίωξιν τοῦ κάπρου, ἐφιλοξενήθη ἐπὶ τοῦ ὄρους Φολόης ὑπὸ τοῦ κενταύρου Φόλου. Οὗτος ὅπως τιμῆσῃ τὸν ξένον αὐτοῦ, ἀνέφξε βυτίνην ἐκλεκτοῦ οἴνου, ὃν ἐφύλαττε λαβὼν ἄλλοτε παρὰ τοῦ Διονύσου. Ὁ Ἡρακλῆς ἔπιεν ἐκ τοῦ νέκταρος τούτου. Ἡ ὁσμή αὐτοῦ διεδόθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν χώραν, καὶ προσείλκυσε τοὺς Κενταύρους, οἵτινες προσδραμόντες ἐκ τῶν ἐγγύς ὀρέων ἀπῆλθον μερίδα ἐκ τοῦ ποτοῦ, καὶ θορυβωδῶς ἐπολιόρκησαν τὴν κατοικίαν τοῦ Φόλου, «πέτραις ὠπλισμένοι καὶ ἐλάταις», βοηθούμενοι δὲ ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῶν Νεφέλης, τῆς χεούσης χειμάρρους βροχῆς, ἄρχονται μαχόμενοι πρὸς τὸν ἥρωα, ἀλλὰ αὐτοὺς μὲν οὖν πρῶτους τολμήσαντας εἶσω παρέλθειν Ἀγχιον καὶ Ἀγριον Ἡρακλῆς ἐτρέψατο

¹ De Gubernatis, Mythol. Joologique, II, σ. 7—10, μετάφρ. Regnaud.

² Grimm, D. Mythol., σ. 194. Schwarz, Ursprung der Mythol., 267—270

³ Ἀρτεμίδ., Β', 12.

⁴ Ὁ κάπρος ὁ φονεύσας τὸν Ἀδωνιν.

βαλὼν δαλοῖς, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐτόξευσε διώκων ἄχρι τῆς Μαλέας¹.
 Ὀλίγων μύθων ἡ σημασία εἶναι οὕτω σαφής. Οἱ Κένταυροι, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶναι δαίμονες τῆς καταιγίδος, τῆς ἀθροίζουσας περὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων, ὧν εἶναι οἱ ἄγριοι καὶ τερατώδεις κάταικοι. Ὁ Ἡρακλῆς φιλοξενούμενος ὑπὸ τοῦ Φόλου, εἶναι ὁ ἥλιος εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἀτμῆρες νέφος καὶ πίνων τὸ ἐν αὐτῷ περικλειόμενον ὑγρόν. Ἀλλὰ τὸ μονῆρες τοῦτο νέφος, προσελκύει ἄλλα ἐκ τῶν ἐγγὺς κορυφῶν· συσσωρεύονται, πολιορκοῦσι τὸ μέρος, ἐν ᾧ ἐκρύβη ὁ ἥλιος, ἀπολύουσι τὴν καταιγίδα, μέχρι οὐ αἱ ἀκτῖνες τοῦ νικητοῦ ἀστέρος διαπερῶσι τοὺς ἐχθροὺς, ἐκδιώκουσι καὶ διασκορπίζουσιν αὐτοὺς εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὀρίζοντος.

Ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ, ἀπεδίδετο τῷ ἥρωϊ ἡ καταστροφή τῶν θαυμασίων ὀρνίθων τῆς Στυμφαλίδος λίμνης. Ἡ πεδιάς τῆς Στυμφαλίας περιβαλλομένη ὑπὸ ὑψηλῶν ὄρεων, πεδιάς στενὴ καὶ κεκλεισμένη, ἐν ἣ τὰ ὕδατα δὲν ἐκρέουσιν εἰμὴ ἐκ τινος καταβόθρας, κατὰ τὴν τῶν χιόνων τῆξιν πλημμυρεῖ· σχηματίζει δὲ λίμνην τινά, ἢ μᾶλλον ἔλος χρήσιμον ὡς φυσικὸν καταφύγιον εἰς τὰ πτηνὰ τῶν ὑδάτων. Ἐὰν ἡ λεπτομέρεια αὕτη ἐρμηνεύη πῶς ὁ μῦθος οὗτος ἐγένετο ἐπιχώριος ἐνταῦθα, προφανὲς καθίσταται, ὅτι αἱ Στυμφαλίδες ἔχουσι σημασίαν καθαρῶς μυθικὴν.

Ἦσαν πτηνὰ τερατώδη, θρέμματα τοῦ Ἄρεως, βάλλοντα τὰ πτερὰ αὐτῶν ὡς βέλη, φθείροντα καὶ ρυπαίνοντα τοὺς καρποὺς τῆς γῆς, καὶ παχυνόμενα δι' ἀνθρωπίνης σαρκός. Ἐχουσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς Ἀρπυίας καὶ πρέπει νὰ ἐρμηνεύωνται ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοian. Ὁ Ἡρακλῆς λοιπὸν ὁ τρέπων αὐτὰς εἰς φυγὴν, εἶναι ὁ ἥλιακὸς θεὸς ὁ διώκων τὰ μέλανα τῆς καταιγίδος πτηνὰ, τοὺς καταστρεπτικούς τρικυμιώδεις ἀνέμους². Ἐν τοῖς ἀρχαικοῖς ὅρεσιν ἐξετέλεσεν ἕτερον ἄθλον ὁ Ἡρακλῆς. Ἡ Κερυνίτις ἔλαφος, ἣν ὁ Ἡρακλῆς ἔπρεπε νὰ φέρῃ ζῶσαν εἰς τὸν Εὐρύσθεα, ἦτο ἀφιερωμένη τῇ Ἀρτέμιδι, ὑπὸ τῆς νύμφης Ταυγέτης· ἦτο χρυσόκερως χαλκόπους καὶ ἀκάματος. Ὁ Ἡρακλῆς διώκει αὐτὴν μέχρι τῶν Ὑπερβορείων. Ἐκεῖ τὸ ζῶον κεκμηκός, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πορείαν πρὸς τὰ ἐμπρός, ἐπαναλαμβάνει

¹ Ἀπολλόδ., Β', 5, 4. Διόδ., Δ' 12. Περὶ τῆς φιλοξενίας τῆς δοθείσης ὑπὸ τοῦ Φόλου εἰς τὸν Ἡρακλέα, βλ. Πανύασιν, ἀπὸ παρὰ Στοβ., Ἀνθολ. ΙΗ', 2.

² Διόδ., Δ', 13. Ἀπολλόδ., Β', 5, 6. Πaus., Η', 22. Serv. εἰς Virg. Aen., VIII, 300.

νει τὴν δόδον, ἣν διήνυσε, καὶ ἐπανερχεται εἰς Ἀρκαδίαν, ὅπου καταφεύγει εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἀλλ' ὁ Ἡρακλῆς κατορθοῖ νὰ συλλάβῃ αὐτὴν ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Λάδωνος (*Eik.* 138)· ἐτοιμάζεται δὲ νὰ φονεύσῃ αὐτήν, ὅτε παρεμβαίνουν οἱ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἀρτεμις, ὅπως σώσωσι τὸ ζῷον¹. Ἡ ἀφιέρωσις τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου εἰς τὴν Ἀρτεμιν, ἥς εἶναι ἡ συνήθης συνοδὸς ἐπὶ πλείστων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, καταδεικνύει ἱκανῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ μύθου τούτου². Ὡστε δὲν εἶναι ἀμφίβολον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller³, ὅτι ἡ θαυμασία χρυσόκερως αὕτη ἔλαφος, ἥτις φεύγουσα τὸν Ἡρακλέα ἐπανερχεται εἰτα ὅθεν ἀνεχώρησε, σημαίνει τὴν σελήνην, θεωρουμένην ὡς ἀντικείμενον τῆς καταδιώξεως τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος.

Ὁ μῦθος τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους καθαρθέντων σταθμῶν τοῦ Αὐγείου, ἐπεχωρίαζεν ἐν Ἡλίδι. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ Αὐγείας εἶναι βασιλεὺς τῆς Ἡλίδος ἡγεμὼν τῶν Ἑπειῶν, περιώνυμος διὰ τὰ πλούτη αὐτοῦ:

πρεσβυτάτην δὲ θυγάτρ' εἶχε ξανθὴν Ἀγαμήδην,
ἥ τόσα φάρμακα ἤδη ὅσα τρέφει εὐρεῖα χθὼν⁴,

καὶ κατασκευάζει διὰ τοῦ χυμοῦ αὐτῶν μαγικά ποτά. Ἡ γόησσα αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἠλίου Κίρκη μυθολογικὴν οἰκογένειαν καὶ ὡς ἐκεῖνη εἶναι σεληνιακὴ θεότης.

Ἀλλὰ τί ἕτερον εἶναι ὁ Αὐγείας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἠλίου, ὁ «λαμπρὸς» ἥρως, οὗ τὰ ὄμματα ἀκτινοβολοῦσιν⁵, ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ ἥλιος; Ὡς ὁ πατὴρ ἀπολλὰς εἶχε βοσκημάτων ποίμνας, ἐν αἷς δώδεκα ταύρους, ἱεροὺς τοῦ Ἠλίου, λευκοὺς ὡς κύκνους, ἐξ ὧν τις φέρων τὸ ἐκφραστικὸν ὄνομα Φαέθων λάμπει ὡς ἀστήρ. Οἱ σταθμοί, ἐν οἷς ἦσαν κλεισμένοι ἐμφράττονται ὑπὸ πυκνῆς κοπρίας, ἣν ὁ Ἡρακλῆς διετάχθη νὰ καθάρῃ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Ὁ ἥρως κατορθοῖ τοῦτο ἀνοίγων ὅπῃν εἰς τὸν τοῖχον τῶν σταθμῶν, δι' ἧς παροχετεύει ποταμὸν τινα, τὸν Ἀλφειὸν, τὸν Πηνειὸν ἢ τὸν Μηνεῖον, κατὰ τὰς διαφόρους παραδόσεις. Ὁ Αὐγείας, ὅστις ὑπέσχετο νὰ δώσῃ τῷ Ἡρακλεῖ τὴν δεκάτην τῶν βο-

¹ Schwartz, *Ursprung der Mythol.*, x. IV, Die Vögelgottheiten, σελ. 199 καὶ ἐφ.

² Πινδ., Ὀλυμπ., Γ', 28 καὶ ἐφ. καὶ Σχόλ. Εὐριπ., Ἡρακλ. Μαιν. 375. Ἀπολλόδ., Β', 5, 3. Καλλίμ. εἰς Ἀρτεμ., 100 καὶ ἐφ.

³ Griech. Mythol., II, 196.

⁴ Ἰλιάδ. Δ, 740.

⁵ Ἀπολλόδ., Β', 5, 5. Σχόλ. Ἀπολλων., Α', 172.

σκημάτων αὐτοῦ, ἡρνήθη, ὅτε ἔμαθεν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἐξετέλεσε τοῦτο κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Εὐρυσθέως ¹. Παραλείποντες τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, ἀπαντῶσαν ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπηρετοῦ τοῦ Λαομέδοντος, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ μῦθος δείκνυσιν ἡμῖν ἐν τῷ Ἡρακλεῖ τὸν ἡλιακὸν ἥρωα, οὗ ἡ καθαρτήριος ἐνέργεια ἐξασκεῖται ἐπὶ τῆς ἀτμοσφαίρας. Αἱ ἀγέλαι τοῦ Αὐγείου εἶναι ὄντως αἱ τοῦ ἡλίου αὐτοῦ, ἦτοι τὰ νέφη, τὰ κεκλεισμένα κατὰ τὸν χειμῶνα ἐν τῷ οὐρανῷ σταθμῷ ², ἐν ᾧ ἐπισωρεύουσι τὰς ἀκαθαρσίας αὐτῶν. Ἀμα τῷ ἔαρι ἐπανερχομένη μία μόνον ἡμέρα ἀρκεῖ τῷ ἰσχυρῷ ἥρωϊ, ὅπως ἀποπλύνει τὰς ῥυπαρότητας αὐτῶν. Αἱ ἀκτῖνες αὐτοῦ ἀνοίγουσι τὸν σταθμόν, τὸ δ' ἄπλετον φῶς σαίρει τοὺς μέλανας ἀτμοὺς ἀποδίδον τῷ οὐρανῷ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ καθαρότητα.

Οἱ ὑπολειπόμενοι πρὸς ἐξέτασιν ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους οὐδένα ἔχουσι μετὰ αὐτῶν ὠρισμένον δεσμόν· τελοῦνται δὲ εἰς διαφόρους χώρας. Ἐκθέσωμεν λοιπὸν αὐτοὺς ἀκολουθοῦντες τὴν κατὰ παράδοσιν τάξιν.

Ὁ ἔβδομος τῶν ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως ἄθλων τῶν ἀνατεθέντων τῷ ἥρωϊ εἶναι ὁ κατὰ τοῦ Κρητικοῦ ταύρου, ὃν ἔπρεπε νὰ φέρῃ ζῶντα, ὡς καὶ τὰ ἄλλα καταβληθέντα θηρία εἰς Μυκήνας. Ὁ ταῦρος οὗτος, ἐξελλθὼν τῆς θαλάσσης, ἐδωρήθη τῷ Μίνωϊ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ θεὸς βλέπων, ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ἤθελε νὰ θύσῃ τὸν ταῦρον αὐτῷ, ἐξηγγρίωσε τὸ θηρίον, ὅπερ κατέστη τρόμος τῆς χώρας. Ὁ Ἡρακλῆς παραγενόμενος εἰς Κρήτην ἔλαβε παρὰ τοῦ Μίνωος τὴν ἄδειαν νὰ προσβάλλῃ καὶ συλλάβῃ τὸν ταῦρον. Μετ' ἐπιπλέον ἀγῶνα, κατάρθωσε νὰ δέσῃ καὶ μετέφερεν αὐτὸν ἐπ' ὤμων,

Εἰκ. 138. — Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἡ Κερυτίνης ἔλαφος.

¹ Ἀπολλόδ., Β', 5, 5. Διόδ., Δ', 13. Πaus., Ε', 1, 7. Θεόκρ., Εἰδύλ. ΚΕ'.

² Ὁ κ. Bréal (Hercule et Cacus, σ. 15) λέγει, ὅτι ἐν τῇ βεδιχῇ διαλέκτῳ ἡ λέξις *go*, σημαίνει ἐν ταύτῃ τὴν «βοῦν» καὶ τὸ «νέφος», ἐξ οὗ ἡ διπλῇ ἔννοια τῆς *goia* σημαίνουσας ἐν ταύτῃ «σταθμόν» καὶ «οὐρανόν».

διαβάς δὲ τὴν θάλασσαν ἀφίκετο εἰς Ἀργολίδα¹. Ὁ ταῦρος οὗτος ὁ διαβαίνων τὰ κύματα ἀνεμίμνησκε τοὺς ἀρχαίους τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Διός, ἀρπάζοντος τὴν Εὐρώπην· ἀλλ' ἡ προσέγγις αὕτη δὲν εἶναι ἀκριβής. Ὁ ἡμερος καὶ εἰρηνικὸς ταῦρος ὁ φέρων τὴν παρθένον ἐκ τῆς Φοινίκης εἰς τὴν Δύσιν δὲν ἔχει προφανῶς τὸν ἄγριον χαρακτήρα τοῦ Κρητικοῦ ταύρου, ὅστις ἐλευθερωθεὶς ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως, κατέστρεψε τὴν Πελοπόννησον, ἐλθὼν δὲ εἰς Μαραθῶνα ἐδαμάσθη ὑπὸ τοῦ Θησέως. Ἐὰν ὁ πρῶτος ἐνέχη τὴν εἰκόνα τοῦ ἡλίου ἐρῶντος τῆς σελήνης, ἣν ἀρπάζει ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ὁ δεύτερος, τέρας πεμφθὲν ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, σημαίνει τὸναντίον τὴν ἐν τῇ θαλάσῃ γεννωμένην καταιγίδα, μετὰ φοβερῶν μηχανημῶν καταφερομένην ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Κρήτης, ἀφ' ὧν διώκεται καὶ διευθύνεται πρὸς βορρᾶν διὰ τῆς θριαμβευτικῆς ἐνεργείας τοῦ ἡλίου.

Τόπος τοῦ μύθου περὶ τῶν ἵππων τοῦ Διομήδους ἦτο ἡ Θράκη. Ἦν δ' οὗτος υἱὸς τοῦ Ἀρεως, βασιλεὺς τοῦ μαχίμου καὶ ἀγρίου ἔθνους τῶν Βιστόνων. Κατὰ τὸν μῦθον οἱ μανιώδεις καὶ ἀδάμαστοι ἵπποι αὐτοῦ κατεκερμάτιζον τοὺς ξένους, οὓς ἡ τρικυμία ἔρριπτεν ἐπὶ τῆς παραλίας, καὶ ἐπαχύνοντο ἐκ τῶν καθημαγμένων σαρκῶν αὐτῶν. Ὁ Ἡρακλῆς διαταχθεὶς νὰ φέρῃ αὐτοὺς εἰς Μυκῆνας, ἐπιβιβάζεται μετὰ τινων ἐκουσίως συναπελθόντων μετ' αὐτοῦ διὰ τὴν στρατείαν ταύτην. Προσορμίζεται εἰς Θράκην, μεταβαίνει εἰς τοὺς σταθμοὺς τοῦ Διομήδους, καταβάλλει τοὺς φύλακας καὶ ὁδηγεῖ τοὺς ἵππους ἐπὶ τῆς παραλίας. Οἱ Βίστωνες σπεύδουσιν ἔνοπλοι· μάχη συνάπτεται, καθ' ἣν νικῶνται ὑπὸ τοῦ ἥρωος καὶ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ. Ἐν τῇ μάχῃ ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ Διομήδης² δοθεὶς ὡς τροφή εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἵππους. Ἡ Θράκη, ἐν ᾗ ὁ ἄθλος οὗτος ἐγένετο, εἶναι ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ ἡ πατρίς τοῦ Ἀρεως, τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Διονύσου Λυκούργου, ἡ διαμονὴ τοῦ Βορέως. Ὅθεν πιθανόν ἐν τῷ βασιλεῖ Διομήδῃ πρέπει νὰ ἴδωμεν τὴν τρικυμίαν, εἰς δὲ τοὺς ἀνθρωποφάγους ἵππους αὐτοῦ τὰς σφοδρὰς πνοὰς τῆς θυέλλης, ἥτις καταφερομένη εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὴν θάλασσαν τῆς Θράκης ἐξεγείρει τὰ κύματα, θραύει τὰ πλοῖα, φο-

¹ Ἀπολλόδ., Β', 5, 7.

² Ἀπολλόδ., Β', 5, 8. Διόδ., Δ', 15. Ὁ μῦθος ἐβεβαίω, ὅτι ἐν τῷ ἄγῳνι τούτῳ ὁ νέος Ἀβδηρος (βλ. πόλιν Ἀβδήρα) ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἵππων. Ὁ Preller διαβλέπει ἐν τῷ Ἀβδήρῳ, υἱῷ τοῦ Ἑρμοῦ, εὐνοομένου τοῦ Ἡρακλέους, προσωποποίησιν τοῦ πρωϊνοῦ ἀστέρος (;).

νεύει τοὺς ἐπ' αὐτῶν ἀνθρώπους, καὶ ἤς τὴν μανίαν μόνον ὁ ἥλιακός ἦρως δύναται νὰ δαμάσῃ¹.

Ὁ μῦθος τῆς ἀποκτήσεως τοῦ ζωστήρος τῆς Ἱππολύτης εἶναι ὁ ἑνατος ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους. Ὁ μῦθος οὗτος γενόμενος ἐπιχώριος ἐν Ἑλλάσσονι Ἀσία καὶ ἐγγὺς τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου δὲν εἶναι παρὰ τοῖς μυθογράφοις εἰμὴ ἐπεισόδιον τῆς στρατείας τοῦ ἦρωος ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου. Ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Θερμώδοντος, παρὰ τὴν πόλιν Θεμισκυραν κατῴκει, λέγουσι, τὸ ἔθνος τῶν μαχίμων γυναικῶν, τῶν Ἀμαζόνων. Ἡ βασίλισσα αὐτῶν Ἱππολύτη ἢ Μελανίππη κατεῖχεν ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματος αὐτῆς ζωστήρα ὠρηθέντα αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Ἄρεως. Τὸν ζωστήρα τοῦτον ἐπεθύμησεν ἡ Ἀδμήτη, θυγάτηρ τοῦ Εὐρυσθέως, ὅστις διέταξε τὸν Ἡρακλέα νὰ λάβῃ αὐτόν. Ἐπιβιβάζεται μετὰ πλείστων ἐθελοντῶν ἡρώων, ὧν οἱ περιφανέστατοι εἶναι ὁ Τελαμών, ὁ Πηλεὺς καὶ ὁ Θησεύς. Προσορμίζεται πρῶτον εἰς Πάρον, ἐν ᾗ ἐβασίλευον οἱ υἱοὶ τοῦ Μίνως, ἐκδικεῖται, φονεύων τινὰς αὐτῶν, τὸν θάνατον δὲ τῶν ἐταίρων, ἀπάγει τοὺς ἄλλους ὡς ὁμήρους καὶ ἀφικνεῖται παρὰ τοῖς Μαριανδουνοῖς, ὧν ὁ βασιλεὺς Λύκος, ἐπολέμει πρὸς τοὺς Βέβρυκας. Ὁ ἦρως συντάσσεται τῷ Λύκῳ, εἰς ὃν παραχωρεῖ μετὰ τὴν ἦτταν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ἀμύκου τὴν κατοχὴν τῆς χώρας, ἐν ᾗ ἰδρύθη Ἡράκλεια ἢ Ποντική. Εἷτα διευθύνεται εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεμισκυρας καὶ ἀποβιβάζεται. Ἡ Ἱππολύτη μαθοῦσα τὸν σκοπὸν τοῦ πλοῦ αὐτοῦ ὑπισχνεῖται νὰ δώσῃ τὸν πολύτιμον ζωστήρα. Ἀλλ' ἡ Ἥρα δὲν ἐννοεῖ νὰ ἐπιτρέψῃ τῷ ἦρωϊ οὕτως εὐκολὸν κατάρκτησιν. Μεταμορφοῦται εἰς Ἀμαζόνα καὶ διατρέχει τὰς ὄχθας τοῦ Θερμώδοντος ἀναγγέλλουσα πανταχοῦ, ὅτι ξένοι ἀπειλοῦσι νὰ ἀρπάσωσι τὴν βασίλισσαν. Αἱ Ἀμαζόνες σπεύδουσιν ἐνοπλοὶ καὶ ἔφιπποι ἐπὶ τῆς ὄχθης. Ὁ ἦρως πιστεύων, ὅτι ἡ Ἱππολύτη ἐξύφαινε συνωμοσίαν τινά, ἐφόνευσεν αὐτήν, ἀφήρесе τὸν ζωστήρα, καὶ τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐταίρων διέλυσε τὸν στρατὸν τῶν Ἀμαζόνων. Τῆς μάχης περατωθείσης διηυθύνθη πρὸς τὴν Τροίαν². Ἀναφέροντες δὲ περὶ τῶν σχέσεων τῶν Ἀμαζόνων πρὸς τὴν Ἑφesiaν Ἄρτεμιν κατεδείξαμεν, ὅτι τὸ ὄνομα αὐτῶν, ἂν ἀληθῶς προέρχεται ἐκ τῆς ἐλληνικῆς, ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τῶν ἰσχυρῶν καὶ γονίμων τροφῶν, τῶν πολυπληθῶν αὐτῶν μαστῶν, κατὰ τὴν ἀρίστην

¹ Ἑρμηνεία τοῦ Preller, Griech. Mythol., II, σ.

² Εὐρύπ., Ἡρ. Μαιν., 408 καὶ ἐξ. Ἀπολλόδ., Β', 5, 9. Διόδ., Δ', 16.

ἐρμηνείαν τῆς λέξεως, ὑποδηλούντων πιθανῶς τοὺς ἀπείρους κόλπους τῶν ὑετίων νεφῶν. Ἄλλ' ἐν ταύτῃ αἱ μάχιμοι αὐταὶ γυναῖκες, αἱ τοξεύουσαι, αἱ φιλικῶς διακείμεναι πρὸς τὸν Ἄρην, αἱ ἀγωνιζόμεναι πρὸς τὸν Ἡρακλέα, τὸν Θησέα καὶ πρὸς ἄλλους ἥρωας, ἐκπροσωποῦσιν ἴσως ἀτμοσφαιρικός τινες ἀταξίας. Παρὰ Διοδώρῳ, μία ἐξ αὐτῶν καλεῖται Ἀελλα (θύελλα), ἑτέρα δὲ Κελαινῶ (ζοφερόν νέφος)¹. Ὡστε αἱ Ἀμαζόνες φαίνονται ἡμῖν θήλεια μορφή τῶν Κενταύρων, ἡ δὲ νίκη, ἣν ἤρατο ὁ Ἡρακλῆς παρὰ τῷ Θερμῶδοντι ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Φολῆς. Ὁ δὲ θαυμασίος ζωστήρ, ὅστις εἶναι τὸ ἄθλον τῆς νίκης ταύτης, ἀναλογῶν πρὸς τὸν ζωστήρα τῆς Ἀφροδίτης, πρὸς τὸν ὄρμον τῆς Ἀρμονίας τὸν κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου, καὶ πρὸς τὰ ὁμοειδῆ σύμβολα τὰ ἀπαντῶντα ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς γερμανικῆς μυθολογίας, φαίνεται σημαίνων κατὰ τὸν κ. Schwartz, τὸ οὐράνιον τόξον τὸ συνοδεῦον τὴν καταιγίδα².

Πάντες οἱ ἐκτεθέντες μῦθοι ἐτελέσθησαν εἴτε ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, εἴτε ἐν χώραις πραγματικαῖς, ἐνωρὶς γνωσταῖς γενομέναις καὶ φοιτωμέναις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἐν Θράκῃ καὶ τοῖς παραλίοις τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ἡ ἀφήγησις τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τοῦ Γηρυόνου, καὶ ἡ ἀπόκτησις τῶν μήλων τῶν Ἑσπερίδων μεταφέρουσι τοὺναντίον τὴν φαντασίαν εἰς χώραν ἀπομεμακρυσμένην καὶ θαυμασίαν, ἣν οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάζοντο εἰς τὰς ἐσχατίας τῆς γῆς, πρὸς δυσμὰς. Ὅπως ἀφίχθῃ καὶ ὑποστρέψῃ ἐκ τοῦ θαυμασίου τούτου κόσμου ὁ ἥρως ἐξετέλεσεν ἴσως μακρὰς καὶ ἐπιπόνους πορείας, διήλθε τὰς πλείστας τῶν χωρῶν τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἐκ τούτου ὁ παράδοξος χαρακτήρ τῶν μύθων, περὶ οὓς θ' ἀσχοληθῶμεν: μύθων παραδόξως περιπλόκων, διότι τὰ ἀποτελοῦντα τὴν οὐσιώδη βάσιν αὐτῶν γεγονότα, προσέλαβον, σὺν τῷ χρόνῳ, πλῆθος ἐπεισοδίων, ὧν τὰ μὲν ἐλήφθησαν ἐκ ξένων πηγῶν, τὰ δ' ἐφευρέθησαν ὅπως εὐαρεστήσωσι τὴν περιεργίαν τῶν Ἑλλήνων, ἐν χρόνῳ καθ' ὃν ἐξηγείρετο παρ' αὐτοῖς τὸ

¹ Τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων Ἀμαζόνων, Ἐρίβοια, Εὐρυβία, Ἀλκίπη, Προθή, Φιλίππις, ἀποδίδονται εἰς ὁμοίας εἰκόνας.

² Der Ursprung d. Mythol., σ. 116—118. Παρὰ τοῖς Λιθουανοῖς τὸ οὐράνιον τόξον εἶναι ὁ ζωστήρ τοῦ οὐρανοῦ (Grimm, D. Myth., σ. 695). Περὶ Ἀμαζόνων βλ. τὴν μελέτην τοῦ Klugmann, Die Amazonen in der attischen Litteratur und Kunst. Διὰ τὴν ἀπεικόνισιν τῶν μαχῶν αὐτῶν, βλ. Arch. Zeitung, 1876, σ. 8 καὶ ἐφ. εἰκ. I.

τυχοδιωκτικὸν πνεῦμα καὶ ἡ πρὸς τὰς μεμακρυσμένας ἐκδρομὰς κλίσις·

Τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικὰ τοῦ μύθου τοῦ Γηρυόνου καταφαίνονται καθαρῶτα ἐν τῇ Θεογονίᾳ, ἐξ ἧς δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ ἰδέαν τοῦ ἄθλου, ὃν ἀνέλαθεν ὁ Ἡρακλῆς¹. Τὰ οὐσιωδέστατα στοιχεῖα τοῦ μύθου εἶναι ταῦτα: ὁ Γηρυόνης, ὃν κολοσσιαῖον, τερατώδες (τρικέφαλον), εἶχεν ἀγέλην βοῶν, φυλαττομένων ὑπὸ τοῦ κυνὸς Ὁρθρου καὶ τοῦ ποιμένος Εὐρυτίωνος. Ὁ Ἡρακλῆς ἐφόνευσεν τὸν Γηρυόνην, τὸν κύνα, τὸν ποιμένα, καὶ ἤρπασε τὸ ποίμνιον. Τίς εἶναι λοιπὸν ἡ σημασία τῶν ἀντιπάλων τοῦ ἥρωος; Τὸν Γηρυόνην, οὗ τὸ ὄνομα ἐλληνιστὶ σημαίνει «τὸν γρύζοντα ἢ μυκώμενον»² ἐγέννησε, λέγει ὁ ποιητής, ὁ Χρυσάωρ :

μιχθεῖς Καλλιρόῃ κούρῃ κλυτοῦ Ὤκεανοῦ.

ὁ Χρυσάωρ (χρυσοῦν ξίφος) εἶναι εἰκὼν τῆς ἀστραπῆς, ἡ δὲ Καλλιρόῃ, κόρη τοῦ Ὤκεανοῦ, τῆς τῶν ὑετίων ὑδάτων, ἐπομένως ὁ τρισώματος Γηρυόνης εἶναι ἡ τερατώδης προσωποποίησις τῆς καταιγίδος. Ἐξ ἄλλου τὸ ὄνομα Εὐρυτίων ἐπαναλαμβάνει ἴσως τὸ τῆς Καλλιρόης, ἡ δὲ λέξις Ὁρθρος, ἡ ὑπομιμνήσκουσα τὸ βεδικὸν ὄνομα τοῦ Βρίτρα, σημαίνουσα τὸ «λυκαυγές» εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τῆς σκοτίας ἢ τοῦ νέφους τοῦ ἀποκρύπτοντος τὸ οὐράνιον φῶς. Αἱ δὲ βόες, αἱ οὔσαι τὸ αἷτιον τοῦ ἄθλου, ἀναμιμνήσκουσι κατ' ἀνάγκην τὰς τῆς βεδικῆς ποιήσεως βοῦς, τὰς κλαπείσας ὑπὸ τοῦ Πανὶ καὶ φυλαττομένας ὑπὸ τοῦ ὄφεως Ἀχί, δηλαδή τὰ ἐν τῷ νέφει κεκλεισμένα ὕδατα, «Ὁ ἡρώεις σταθμός», ἐν ᾧ κατὰ τὴν Θεογονίαν ὁ ἥρωος νικᾷ. εἶναι ὡσαύτως ἀνάλογος πρὸς τὸ σπήλαιον τὸ χρήσιμον ὡς φυλακὴ εἰς τὰς βοῦς τῶν Βεδῶν. Ἐκ τῶν παραβολῶν τούτων ἡ πάλη τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τοῦ Κάκου ἐν ταῖς ῥωμαϊκαῖς παραδόσεσι, προέρχεται, ὡς ὑπέδειξεν ὁ κ. Bréal³, ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ ἡ πάλη τοῦ Ἰνδρά κατὰ τοῦ Βρίτρα πηγῆς, ἥτις εἶναι ἡ τοῦ φωτεινοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τῶν δαιμόνων τῶν νεφῶν τῶν καθεργγυόντων τὰ ὕδατα.

Ἄλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν ἐξακριβοῖ σπουδαίαν τινὰ λεπτομέ-

¹ Θεογον., σ. 287 καὶ ἐφ.

² Γῆρυς, φωνή, ἦχος. Βλ. G. Curtius, Grundz. d. Griech. Etym., σ. 177, ἐκδ. ε'. Pott, Zeitschr. für Sprachforschung, VII, 94, IX, 187.

³ Hercule et Cacus, σ. 64 καὶ ἐφ. παρὰ Πέρσαις ἡ μάχη τοῦ Ὀρομάσδου κατὰ τοῦ Ἀχρίμάν ἐν ταῖς Niebelungen, ἡ νίκη τοῦ Siegfried κατὰ τοῦ ὄφεως, ὅστις ἐφύλαττε τοὺς θησαυροὺς τοῦ βασιλέως Niflûig (τοῦ βασιλέως τῶν νεφῶν).

ρειαν τοῦ μύθου τοῦ Γηρυόνου. Δὲν ἐρμηνεύει τὴν ἐκλογὴν τοῦ χώρου, ἐνθα ὁ μῦθος ἐγένετο. Μαρτυροῦναι τινὲς θέτουσιν αὐτὸν πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος, εἴτε ἐγγὺς τῆς Ἀμβρακίας, εἴτε ἐγγὺς τῆς Ἀπολλωνίας ἐν Ἠπείρῳ¹, ἀλλ' οὐδὲν ἀποδεικνύει, ὅτι αἱ παραδόσεις αὗται εἶναι προγενέστεραι τῆς ὑπὸ τῆς Θεογονίας μεταδοθείσης ἡμῖν. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἀπέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῦ καὶ πρὸς δυσμὰς ὁ Ἡρακλῆς ἀναζητεῖ τὸν Γηρυόνην· ἡ χώρα, ἐν ᾗ κατοικεῖ ὁ Γηρυόνης, ἐν ᾗ βόσκειται τὰ ποίμνια αὐτοῦ, εἶναι ἡ νῆσος Ἐρύθεια. Τὸ ὄνομα τῆς νήσου ταύτης, ὡς τὸ λαμπρὸν χρῶμα τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὰς δαμάλεις², ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τῶν ὑπερύθρων φώτων τῆς δύσεως ὡς καὶ τοῦ πορφυροῦ χρώματος, ὅπερ προσλαμβάνουσιν ἐν τῷ ὀρίζοντι τὰ νέφη τὰ φωτιζόμενα ὑπὸ τῶν τελευταίων ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Αἱ λεπτομέρειαι αὐταὶ θέτουσιν ἡμᾶς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ νέου μύθου, ὅστις τὸ πρῶτον ἦτο ἴσως διάφορος τοῦ ὑποδειχθέντος, ἀλλὰ βραδύτερον συνανεμίγη μετ' αὐτοῦ. Αἱ δαμάλεις, ἐν τῇ ποιήσει τῶν Ἀρίων, δὲν εἶναι πάντοτε τὰ ὕδατα τῶν οὐρανίων νεφῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ νέφη. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, τὰ λαμπρὰ τοῦ ἡλίου ποίμνια σημαίνουσι συχνάκις τὰς φωτεινὰς ἡμέρας. Τοιαύτη ἤθελεν εἶναι ὡσαύτως, κατὰ τὴν εἰκασίαν ἡμῶν, ἡ σημασία τῶν δαμάλεων, ἃς βαίνει νὰ λάβῃ ὁ Ἡρακλῆς. Ἀντεπροσώπουν τὰ λαμπρὰ φῶτα, τὰ κλεπτόμενα ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ γίγαντος τῆς νυκτός, τὰ κεκλεισμένα ἐν τινι μελανῷ σπηλαίῳ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Ὀρθρου, τοῦ δικεφάλου κυνός, τοῦ διπλοῦ λυκόφωτος. Ὁ Ἡρακλῆς βαίνει πρὸς ζήτησιν αὐτῶν ἐν τῇ δύσει ὅπου ἐξηφανίσθησαν· ἀρπάζει αὐτὰς φονεύων τὰς δυνάμεις τοῦ σκότους· ἐπαναφέρει δὲ κατὰ τὴν πρωίαν εἰς τὴν ἀνατολήν. Πιθανὸν ὁ μῦθος οὗτος νὰ ἔσχε καὶ τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν τῆς νίκης, ἣν ἤρατο ὁ φαινὸς θεὸς τοῦ θέρους καὶ τοῦ ἔαρος κατὰ τοῦ μυκωμένου τέρατος τοῦ χειμῶνος, τοῦ κλέφαντος τὰς ὥρας ἡμέρας· τοῦτο δὲ δεικνύει ἴσως τὴν σχέσιν τοῦ μύθου τοῦ Γηρυόνου πρὸς τὸν τοῦ Ἀλκυωνέως. Ὡς ὁ Γηρυόνης, εἶναι καὶ οὗτος παμμέγεθες καὶ κολοσσιαῖον ὄν, ἐκ τῶν μετασχόντων τῆς Γιγαντομαχίας ἐν τῷ Φλεγραίῳ πεδίῳ· ὡς ἐκεῖνος, κατέχει ποίμνιον δαμάλεων, ἅτινα ἤρπασεν ἀπὸ τοῦ Ἥλιου· ὡς ἐκεῖνος εἶναι ἀντίπαλος τοῦ Ἡρακλέους³. Τὰ μνημεῖα τὰ παριστώοντα τὴν

¹ Ἑκατ., ἀπ. 343. Σκύλαξ, Περίπλ., σ. 26.

² Ἀπολλόδ., Β', 5, 10.

³ Ἀπολλόδ., Α', 6, 1. Πίνδ., Ἴσθμ., στ. 32.

πάλην ταύτην (Εἰκ. 139) εἰκονίζουσι τὸν ἥρωα ὄρθιον, βοηθούμενον ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, διευθύνοντα τὸ τόξον καὶ τὸ ξίφος κατὰ τοῦ ἀνατετραμμένου Ἀλκυωνέως, ὃς δι' ἐξησθενωμένης χειρὸς ἀφίνει νὰ πέσῃ τὸ ῥόπαλον καὶ φαίνεται καταληφθεὶς ὑπὸ ἀκατανίκητου ὕπνου, εἰκο-

Εἰκ. 139. — Ὁ Ἡρακλῆς νικῶν τὸν Ἀλκυωνέα.

νιζομένου ὑπὸ πτερωτοῦ τινος δαίμονος δένοντος αὐτόν. ¹ Ὁ Ἀλκυωνεύς εἶναι ὁ γίγας τοῦ χειμῶνος, καταδικασθεὶς εἰς ἀδυναμίαν καὶ φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ ².

Τὸν μῦθον τῆς κατὰ τοῦ Γηρυόνου στρατείας τοῦ Ἡρακλέους ἐπραγματεύθησαν ἰδίᾳ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος ³. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Ἀπολλοδώρου φαίνεται συνάδουσα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν. Κατ' αὐτόν ἀπορευόμενος ἐπὶ τὰς Γηρυόνου βόας διὰ τῆς Εὐρώπης, ἄγρια πολλὰ παρελθὼν Λιθύην ἐπέβαινε, καὶ παρελθὼν Ταρτησσὸν ἔστησε σημεῖα τῆς πορείας ἐπὶ τῶν ὄρων Εὐρώπης καὶ Λιθύης ἀντιστοίχους δύο στήλας. Θερμαινόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ Ἥλιου κατὰ τὴν πορείαν τὸ τόξον ἐπὶ τὸν θεὸν ἐνέτεινεν· ὁ δὲ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ θαυμάσας χρύσειον ἔδωκε δέπας, ἐν ᾧ τὸν Ὠκεανὸν διεπέρασεν· αὐτὸ τοῦτο τὸ δέπας, δι' οὗ ὁ θεὸς βυθίζεται, ὅπως κατέλθῃ εἰς τὰ βάθη τῆς νυκτός· ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τῆς χρυσῆς κούτης, τῆς μεταφερούσης αὐτόν ἐπὶ τῶν ρείθρων τοῦ Ὠκεανοῦ ἀπὸ τῆς χώρας τῶν Ἑσπερίδων εἰς τὴν τῶν Αἰθιοπῶν. Ὡστε ἡ πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ποιμνίων τῆς Ἐρυθείας πορεία τοῦ Ἡρακλέους εἶναι ἀνάλογος

¹ Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst. II, ἀρ. 875, 881. Ὁ δαίμων οὗτος, ἐν τῇ ἐνταῦθα εἰκονιζομένῃ μορφῇ, εἶναι ἴσως ἡ Κῆρ τοῦ θανάτου.

² Ἑρμηνεῖα Preller, Griech. Mythol., II, σ. 207.

³ Διόδ., Δ', 17 καὶ ἐφ. Ἀπολλόδ., Β', 5, 10.

πρὸς τὴν συντελουμένην κατὰ τὴν νύκτα ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Ἀφικόμενος εἰς τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ, ὁ ἥρωας στρατοπεδεύει ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἄθαντος (ἀπροσίτου). Ὁ κύων Ὀρθρος ἰδὼν αὐτὸν ῥίπτεται κατ' αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Ἡρακλῆς πλήττει καὶ φονεύει αὐτὸν διὰ τοῦ ῥοπαλοῦ· εἴτα δὲ φονεύει τὸν πρὸς βοήθειαν τοῦ κυνὸς δραμόντα βουκόλον Εὐρυτίωνα. Ὁ Μενόιτης ὁ ἀέκει τὰς Ἄδου¹ βόας βόσκων Γηρυόνη τὸ γεγονὸς ἀπήγγειλεν· ὁ δὲ καταλαβὼν Ἡρακλέα παρὰ ποταμὸν Ἀνθεμιοῦντα τοὺς βόας ἀπάγοντα, συστησάμενος μάχην τοξευθεὶς ἀπέθανεν».

Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἡρακλέους, ἥτις θὰ εἶχε διὰ τοὺς Ἕλληνας χαρακτηριστὰ ἀφηγητικὸν μακρᾶς πορείας, συγχέεται διὰ τινων γεγονότων. Ὁ ἥρωας νικήσας τὸν Γηρυόνην ἐπιβιβάζεται μετὰ τοῦ ἀρπαγέντος ποιμνίου, διέρχεται πάλιν τὸν Ὠκεανόν, διαπλέει τὴν Ταρτησσὸν καὶ ἀποδίδει τῷ Ἠλίῳ τὸ δέπας. Ὅπως εἰσέβη εἰς Μυκήνας, δὲν ἔχει νὰ διαπλευσῇ ἢ τὸ Ἴόνιον πέλαγος· τὸ πλεῖστον τῆς πορείας αὐτοῦ γενήσεται κατὰ γῆν. Ἐκ τῶν παραδόσεων δὲ τῶν μαρτυρουσῶν τὰς παρεκβάσεις τοῦ Ἡρακλείου μύθου ἐν ἀπάσῃ τῇ λεκάνῃ τῆς Μεσογείου βλέπομεν τὸν ἥρωα διερχόμενον τὴν Ἰθρίαν καὶ τὸ δυτικὸν τῆς Γαλατίας, φθάνοντα παρὰ τοῖς Λίγυσι, ἔνθα φονεύει τοὺς υἱοὺς τοῦ Ποσειδῶνος πειραθέντας ν' ἀφαιρέσωσι τὰς βοῦς, διερχόμενον τὴν Τυρρηνίαν, ἐκεῖθεν δ' ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ ἐγερεθήσεται βραδύτερον ἢ Ῥώμη, ἥτις εἶναι ὁ χώρος τοῦ ἰταλικοῦ μύθου τῆς πάλης αὐτοῦ πρὸς τὸν Κάκον. Ὅτε ἀφίκετο εἰς Ῥήγιον, εἰς τῶν ταύρων αὐτοῦ πηδᾷ εἰς τὴν θάλασσαν, διέρχεται τὸν πορθμὸν καὶ φθάνει εἰς Σικελίαν, ἔνθα ὁ Ἐρυξ, ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, συγκατέμιξεν αὐτὸν ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀγέλῃ. Ὁ Ἡρακλῆς ἐμπιστευθεὶς τὴν φύλαξιν τῶν βοῶν εἰς τὸν Ἡφαιστον, σπεύδει πρὸς ζήτησιν αὐτοῦ, ἀνευρίσκει δὲ τὸν βουὴν ἐν τοῖς σταθμοῖς τοῦ Ἐρυκος, ὅστις δὲν θέλει νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὄρῳ ἂν νικηθῇ εἰς τὴν πάλην. Ὁ ἥρωας καταβάλλει τρεῖς καὶ φονεύει τὸν ἀντίπαλον «καὶ τὸν ταῦρον λαβὼν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπὶ τὸν Ἴόνιον ἤλαυνε πάντων». Ὅτε ἀφίκετο ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος, αταῖς βουσὶν οἷστρον ἐνέβαλεν ἢ Ἡρα· αἱ βόες διασκορπίζονται μέχρι τῶν ὄρεων τῆς Θράκης. Ὁ Ἡρακλῆς συναθροίζει αὐτάς μετὰ κόπου, ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, διέρχεται τὸν Στρυμῶνα, οὗ ἐμφράττει

¹ Τὰ ποιμνία ταῦτα τοῦ Ἄδου εἶναι ἀναμφιδόλως αἱ νύκτες, ὡς αἱ ἡμέραι εἶναι τὰ ποιμνία τοῦ Ἠλίου.

τὸ ρεῖθρον πληρῶν αὐτὸ μεγάλων λίθων, καὶ φθάνει εἰς Μυκῆνας, ἔνθα αἱ ἀρπαγεῖσαι βόες προσφέρονται θυσία ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως εἰς τὴν μεγάλην θεότητα τοῦ Ἄργους, τὴν Ἥραν¹. Τολμηρὰ ἔσται ἡ ἐρμηνεία τοιαύτης ἀφηγήσεως, ἐν ᾗ συνάπτονται καὶ συμφύρονται τὰ πλεόν διάφορα στοιχεῖα καὶ ἥς αἱ γεωγραφικαὶ λεπτομέρειαι, καρποὶ σοφῆς ἡδὴ φαντασίας, ἀποκλείουσιν ἄλλως τὴν ἰδέαν ἀληθοῦς δημώδους παραδόσεως.

Ὁ μῦθος τῆς ἀποκτήσεως τῶν χρυσῶν μήλων τῶν Ἑσπερίδων παριστᾷ μετὰ τοῦ προεκτεθέντος τὴν ἀναλογίαν ὅτι ὁ χώρος ἔνθα ἐτελέσθη εἶναι σχεδὸν ὁ αὐτός. Ὅτε ὁ Ἀπολλόδωρος λέγει, ὅτι ὁ κῆπος τῶν Ἑσπερίδων κεῖται «ἐν Ὑπερβορείοις»², ἀντιφάσκει πρὸς τὰς ἀρχαιοτέρας μαρτυρίας τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως. Αἱ Ἑσπερίδες θυγατέρες τοῦ Ἑσπέρου, τοῦ ἑσπερινοῦ ἀστέρος τοῦ ἀνατέλλοντος εἰς τὸν ὀρίζοντα, οὗ ἐγγὺς δύεται ὁ ἥλιος, κατοικοῦσι, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, πλησίον τοῦ Ἀτλαντος τοῦ ὑποστηρίζοντος πρὸς τὴν δύσιν τὸ βάρος τοῦ οὐρανοῦ θόλου. Οἱ λαμπροὶ αὐτῶν κῆποι πλήρεις δένδρων χρυσοῦς φερόντων καρπούς «ναίλουσι πέτρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο, ἐσχατιῇ πρὸς νυκτός», δηλαδὴ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ εἶναι ἡ νῆσος τοῦ Γηρυόνου³. Δύο ἄλλως τῶν Ἑσπερίδων νυμφῶν φέρουσι τὰ χαρακτηριστικὰ ὀνόματα Αἶγλη καὶ Ἐρύθεια. Οἱ ἀρχαῖοι παρετήρησαν ἡδὴ⁴, ὅτι ὁ μῦθος ἐστηρίζετο ἴσως ἐπὶ τῆς παραχθείσης συγχύσεως μεταξὺ τῶν δύο ἐνοικῶν τῆς ἐλληνικῆς λέξεως μήλα, σημαίνουσας ὅτε μὲν «μῆλα», ὅτε δὲ «πρόβατα». Ὅθεν τὰ χρυσᾶ μήλα, ἅτινα μέλλει νὰ λάβῃ ὁ Ἡρακλῆς, εἶναι ὅμοια πρὸς τὰς λαμπρὰς δαμάλεις τοῦ Γηρυόνου· τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην φαίνεται ἐπιβεβαιῶν ὁ χαρακτήρ τοῦ πρὸς φύλαξιν αὐτῶν τεταγμένου τέρατος, τοῦ δράκοντος Λάδωνος, υἱοῦ τοῦ Τυφώως καὶ τῆς Ἑχιδνῆς, ἔχοντος προφανῶς σχέσιν πρὸς τὸν κύνα Ὀρθρον.

Ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἐπεξετάθη εὐαρέστως ἐπὶ τῶν διαφόρων γεγονότων τῆς πορείας τοῦ Ἡρακλέους πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἑσπερίδων. Ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Γηρυόνου, τὰ ἐπεισόδια τοῦ μύθου κατέχουσι πλείονα θέσιν τοῦ μύθου αὐτοῦ, οὗ ἡ ἐλληνικὴ βάσις ἐπλουτίσθη διὰ παραδόσεων προερχομέ-

¹ Ἀπολλόδ., Β', 5, 10.

² Ἀπολλόδ., Β', 5, 11.

³ Θεογον., 215, 274, 517.

⁴ Διόδ., Δ', 26.

νων ἐκ Φοινίκης, Αἰγύπτου καὶ Λιβύης. Ὁ ἥρωας ἀπελθὼν τῶν Μυκη-
νῶν διευθύνεται πρὸς βορρᾶν, διέρχεται τὴν Μακεδονίαν, ἐν ᾗ ὁ Ἀπολ-
λόδωρος λέγει ὅτι ἐγένετο ἡ κατὰ τοῦ Κύκνου πάλη αὐτοῦ, τὴν Ἰλ-
λυρίαν καὶ ἀφικνεῖται ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἡριδανοῦ. Ἐκεῖ συναντᾷ
τὰς Νύμφας, Διὸς καὶ Θέμιδος θυγατέρας, συμβουλευούσας ν' ἀποταθῇ
πρὸς τὸν Νηρέα, τὸν προφητικὸν γέροντα τῆς θαλάσσης, ὅπως μάθῃ
τὸ μυστηριῶδες κρησφύγετον τῶν Ἑσπερίδων. Ὁ Ἡρακλῆς ἠκολού-
θησε τὴν συμβουλὴν, αὐλαστὸν δὲ αὐτὸν κοιμώμενον καὶ παντοίας
ἐναλλάσσοντα μορφάς» ὡς ὁ Μενέλαος τὸν Πρωτέα αἰδῶν, καὶ οὐκ
ἔλυσεν πρὶν ἢ μαθεῖν παρ' αὐτοῦ ποῦ τυγχάνοιεν μῆλα καὶ αἱ Ἑspe-
ρίδες· μαθὼν δὲ Λιβύην διεξήκει». Ἀλλ' ἐκεῖ συναντᾷ ἐχθρόν τινα,
τὸν Ἀνταῖον, υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Γῆς, γιγαντιαῖον ὄν, ὃπερ
ἀναγκάζων τοὺς προσορμιζομένους εἰς τὴν παραλίαν ξένους νὰ πα-
λαίωσι μετ' αὐτοῦ, κατέβαλλεν, ἐφόνευσεν καὶ εἶτα ἀνῆρτα τὰ λει-
ψανα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ ἥρωας παλαίει πρὸς τὸ τέ-
ρας παροξύνει, καὶ καταπονεῖ αὐτό· ἀλλὰ παρατηρεῖ, ὅτι ὁ ἀντίπαλος
νέας ἀναλαμβάνει δυνάμεις, ὅποτε οἱ πόδες αὐτοῦ ἤγγιζον τὴν γῆν,
τὴν θείαν αὐτοῦ μητέρα. Σφίγγει λοιπὸν τότε αὐτὸν διὰ τῶν ἰσχυ-
ρῶν βραχιόνων ὑψοῖ εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἀποπνίγει αὐτόν¹. Οὕτω, παρα-
τηρεῖ ὁ κ. CIOX, τὸ μέλαν τῆς καταιγίδος νέφος, σχηματιζόμενον ἐκ
τῶν ἀτμίδων τῆς θαλάσσης καὶ καταφερόμενον ἐπὶ τῶν παραλίων, δὲν
δύναται νὰ ἡττηθῇ ὑπὸ τοῦ ἡλίου εἰμὴ ὅταν οὗτος ἀναγκάσῃ αὐτὸ νὰ
καταλίπη τὴν γῆν καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸ οὐράνιον διάστημα, ὅπου αἱ
ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου διαλύουσιν αὐτό².

Ἐκ Λιβύης ὁ Ἡρακλῆς μεταβαίνει εἰς Αἴγυπτον καὶ καθίσταται
ἥρωας νέου ἄθλου. Ὁ βασιλεὺς Βούσιρις, οὗ ὁ μῦθος ἦτο λίαν δημώδης
ἐν Ἑλλάδι, ἐνθα κατέστη ἐκ τῶν εὐνοουμένων προσώπων τῆς κωμι-
κῆς σκηνῆς, ὅτε ἡ Αἴγυπτος ὑπέφερεν ἐκ μεγάλης ἀφορίας, μετεκα-
λέσατο ἐκ Κύπρου τὸν θεῖον Φράσιον. Οὗτος ἀπεφάνθη, ὅτι ὁ Ζεὺς δὲν
θα παράσχη εἰς τὴν χώραν τὸ εὐεργέτημα τῶν βροχῶν εἰμὴ ὅτε ἡθε-
λον σφάζει κατ' ἔτος ξένον τινά. Ὁ Βούσιρις ἐπωφεληθεὶς τῆς συμ-
βουλῆς ταύτης πρῶτον θῦμα ἐξελέξατο τὸν μάντιν, ἔκτοτε δέ, οἱ ἐν
τῇ αἰγυπτιακῇ παραλίᾳ εὕρισκόμενοι ξένοι ἐσφάζοντο κατὰ διαταγὴν

¹ Ἀφήγησις ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Λουκανοῦ, Φάρσ., Δ', 617 καὶ ἐφ. Βλ. Στ. Θηβ. ΣΤ', 893.

² Mythol., of the Aryan, nations, II, 52.

αὐτοῦ. Ὁ Ἡρακλῆς ἐλθὼν εἰς Αἴγυπτον, ἔμελλε νὰ ὑποστῇ τὴν κοινὴν τύχην. Ἀφῆκε κατ' ἀρχὰς νὰ δέσῃσι καὶ ὀδηγήσωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ναόν· ἀλλ' ὅτε ἔφθασε πρὸ τοῦ βωμοῦ, διέρρηξεν αἶφνης τὰ δεσμὰ καὶ ὀρμήσας κατὰ τοῦ Βουσίριδος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀμφιδάμαντος ἀπέκτεινεν αὐτοὺς ἀσπλάγχχνως¹. Ὁ μῦθος οὗτος κατὰ γράμμα λαμβανόμενος, φαίνεται ὑπονοῶν τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρωπίνων θυσιῶν ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις τῆς ἱστορίας τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος δὲν παραδέχεται τὸ γεγονός, καὶ οὐδεμίαν ἀξίαν νέμει εἰς τὸν μῦθον τοῦτον², ἐν ᾧ δὲν πρέπει νὰ διίδη τις εἰμὴ τὴν ὑπερβολικὴν ἐκφρασιν τῶν κινδύνων, τῶν ἀπειλούντων ἐν χρόνοις ἀρχαιοτάτοις τοὺς ξένους, τοὺς ὑπὸ τῆς θαλάσσης ῥιπτομένους εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ παράλια.

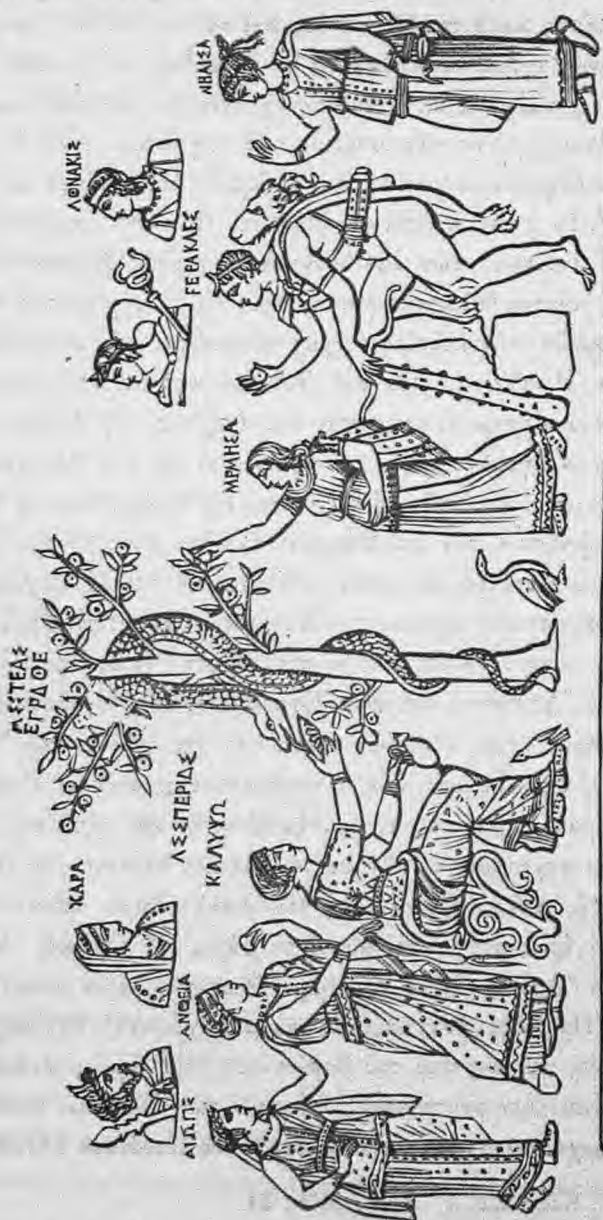
Ἐξακολουθῶν τὴν πορείαν ὁ ἥρως ἀφικνεῖται εἰς Αἰθιοπίαν, ἐνθα φονεύει τὸν Ἡμαθίωνα, υἱὸν τοῦ Τιθωνοῦ καὶ καθιστᾷ βασιλεῖα τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μέμωνα, διέρχεται τὰς ἐρήμους τῆς Λιβύης, ἣν καθαίρει ἀπὸ τῶν ἀγρίων ζώων, καὶ ἀφικνεῖται εἰς τὸν Ὠκεανόν. Κατ' ἄλλην ὁδοιπορίαν διημύθη ἐξ Αἰγύπτου εἰς Ἰνδίας, ὅπου ἡ στρατεία αὐτοῦ ἀναμιμνήσκει τὴν τοῦ Βάκχου· ἐκεῖθεν πρὸς βορρᾶν, ὅπου ἐπὶ τοῦ Καυκάσου κατετόξευσε «τὸν ἐσθίοντα τὸ τοῦ Προμηθέως ἦπαρ αἰετόν», βασιανιστικὸν ὄργανον τοῦ Τιτᾶνος³, ὅστις πρὸς ἀμοιβὴν ὑπέδειξεν αὐτῷ τὴν ὁδὸν ἔπρεπε ν' ἀκολουθησῇ, ὅπως ἀφίχθῃ εἰς τὴν διαμονὴν τοῦ Ἀτλαντος καὶ τῶν Ἑσπερίδων, ὅπου ὁ ἥρως ἀφικνεῖται διὰ τῆς Σκυθίας, τῶν Ῥιπαίων ὁρέων καὶ τῆς χώρας τῶν Ὑπερβορείων. Ἀλλ' ὥς εἶπομεν ἤδη, ἡ γενικωτέρα παράδοσις εἶναι, ἐκείνη καθ' ἣν ὁ Ἡρακλῆς βαδίσας τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἣν καὶ κατὰ τὴν ἐναντίον τοῦ Γηρυόνου στρατείαν διέπλευσε τὸν δυτικὸν Ὠκεανόν, οὗ εἰς τὸ ἀντιπέραν ἦτο ὁ Ἀτλας. Οὗτος κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ὀρέπει τὰ χρυσὰ μῆλα, ἐνῶ ὁ ἥρως φέρει ἀντ' αὐτοῦ τὸ βάρος τοῦ οὐρανοῦ. Ἀλλ' ἅμα ἐπανελθὼν ὁ Ἀτλας, θέλει νὰ φέρῃ ὁ ἴδιος τὴν λείαν αὐτοῦ εἰς Μυκῆνας. Ὁ Ἡρακλῆς ἀναγκάζεται νὰ μεταχειρισθῇ στρατηγῆμά τι, ὅπως λυτρωθῇ τοῦ φορτίου τοῦ βαρύνοντος τοὺς ὤμους αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ φαντασιῶδες παίγνιον τῶν Ἑλλήνων μυθογράφων. Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐρμηνείαν ὁ Ἡρακλῆς εἰσέδυσεν ὁ ἴδιος εἰς τὸν

¹ Μακρόβ., Κρον. ΣΤ' 7. Ὑγίν., Μῦθ., 31.

² Β', 45.

³ Περὶ τῶν παραστάσεων τῆς σκηνῆς ταύτης, βλ. O Jahn, Arch. Beiträge σ. 226 καὶ ἐφ. εἰκ. VIII.

θαυμάσιον κῆπον, ἐφόνευσε τὸν φρουροῦντα ὄφιν, καὶ ἀπέκοψε τὰ μῆλα, ὅπως φέρῃ αὐτὰ εἰς τὸν Εὐρυσθέα. Τὸ ἐνταῦθα εἰκονιζόμενον γραπτὸν ἀγγεῖον (Εἰκ. 140) παρέχει διαφορὰν τινὰ τῆς παραδόσεως ταύτης,

Εἰκ. 140. — Ὁ Ἡρακλῆς εἰς τὸν κῆπον τῶν Ἑσπερίδων.

δεικνύων ἡμῖν τὸν ἥρωα λαμβάνοντα τὰ μῆλα ἐκ τῶν χειρῶν Ἑσπερίδος τινός, ἧτις ἔδρεψεν αὐτά. Ἐν ᾧ ὁ ὄφιν, περιειλιγμένος περὶ τὸ

δένδρον διατελεῖ πίνων ἔκ τινος φιάλης, ἣν προσφέρει αὐτῷ ἑτέρα νύμφη· «Κομίσας δὲ τὰ μήλα Εὐρυσεῖ ἔδωκεν, ὃ δὲ λαβὼν Ἡρακλεῖ ἔδωρῆσατο· παρ' οὗ λαβοῦσα Ἀθηνᾶ πάλιν αὐτὰ ἀπεκόμισεν· ὅσιον γὰρ οὐκ ἦν αὐτὰ τεθῆναι πουν»¹.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ δωδεκάτου καὶ τελευταίου ἄθλου τοῦ Ἡρακλέους μεταφέρει ἡμᾶς εἰς χώραν ὡσαύτως θαυμασίαν, ἀλλ' ἐγγυτέραν τῆς διαμονῆς τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ κράτος τοῦ θανάτου, εἰς ὃ ὁ ἥρωας κατῆλθε καὶ ἐξ οὗ ἐπανῆλθε. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη μνημονεύουσι τῆς καταχθονίου ταύτης πορείας τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς εἰς τὸ φῶς ἐπανόδου αὐτοῦ, καθ' ὃ φρουρούμενος ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς σύρει μεθ' ἑαυτοῦ τὸν φύλακα τοῦ Ἄδου κύνα². Ὁ ἀπλοῦς οὗτος μῦθος διὰ πολλῶν βραδύτερον ἐπλουτίσθη ἐπεισοδίων. Ὅτε ἡ θρησκεία τῆς Ἑλευσίνος ὑπισχνεῖτο τοῖς πιστοῖς μέλλοντα βίον πανευδαίμονα, ὅτε ἡ μετοχὴ εἰς τὰ μυστήρια ἐνομιζέτο ὅρος τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν, ἐφαντάσθησαν, ὅτι ὁ ἥρωας, πρὶν λάβῃ τὴν πρὸς τὰς Ζοφεράς κατοικίας ἄγουσαν, ἐμνήθη εἰς τὰ μυστήρια τοῦ καταχθονίου κόσμου ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Μεγάλων Θεῶν³. Ἐκεῖθεν ἀπῆλθεν εἰς Ταίναρον, ὅπου εὐρίσκετο μία τῶν καθόδων εἰς Ἄδου, καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν κατοικίαν τῶν νεκρῶν ὀδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ. Ἀμα τῇ φοβερᾷ αὐτοῦ ἀφίξει πᾶσαι αἱ σκιαὶ φεύγουσι, πλὴν τοῦ Μελεάγρου καὶ τῆς Γοργόνης· κενὰ εἶδωλα ἄτινα μάτην πειρᾶται νὰ διαπεράσῃ διὰ τοῦ ξίφους. Πρὸς ταῖς πύλαις τοῦ Ἄδου, συνήντησε τὸν Θησέα καὶ τὸν Πειρίθουν δεδεμένους, τείνοντας πρὸς αὐτὸν χεῖρας ἰκέτιδας· ἀλλ' ὅτε ἔμελλε νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν δεύτερον, ἐγένετο σεισμός, αἱ δὲ προσπάθειαι αὐτοῦ κατέστησαν ἀνωφελεῖς. Ἀποκυλίσας τὸν βράχον τὸν καταπονούντα τὸν Ἀσκάλαφον, θύει μίαν τῶν βοῶν τοῦ Ἄδου, ἥς τὸ αἷμα δίδει πρὸς πόσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν, καὶ καταβάλλει εἰς πάλην τὸν Μενόιτην, τὸν βουκόλον τοῦ καταχθονίου θεοῦ⁴. Εἶτα ζητεῖ παρὰ τοῦ Πλούτωνος τὴν ἄδειαν νὰ ἀπαγάγῃ τὸν Κέρβερον. Ἡ ἄδεια ἐδόθη αὐτῷ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ νικήσῃ τὸ ζῶον ἄνευ ὅπλων. Ἐπὶ τῶν ὀχθῶν

¹ Κυριώταται πηγαι τῆς ἀφηγήσεως: Ἀπολλόδ., Β', 5, II. Διόδ. Δ', 26 καὶ ἐφ. Ἀπολλών. Ῥόδ., Δ', 1396.

² Ἰλιάδ., Θ, 367. Ὀδύς., Λ, 623.

³ Ἀπολλόδ., Β', 5, 12.

⁴ Ὁ ποιμὴν οὗτος τοῦ Ἄδου δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ ἑτερος τύπος τοῦ Εὐρυτίωνος, ποιμένος τοῦ Γηρυόνου.

τοῦ Ἀχέροντος, συναντᾷ τὸν τρικέφαλον κύνα¹ τὸν ἔχοντα οὐρανὸν ὁράκοντος· συλλαμβάνει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τραχήλου (Εἰκ. 141) σφίγγει μέχρι ἀποπνιγμοῦ καὶ σύρει πρὸς τὰς ἄνω χώρας, ὅπου προπορευομένου τοῦ Ἑρμοῦ βλέπει ἐγγὺς τοῦ Ταινάρου τὸ φῶς τῆς Ἑρμιόνης ἢ τῆς Κορωνείας, κατὰ τὰς διαφόρους παραδόσεις. Ὅτε δὲ ἔδειξε τὸν Κέρβερον εἰς τὸν Εὐρυσθέα πάλιν ἐκόμισεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἄδην².

Εἰκ. 141. — Ἡρακλῆς καὶ Κέρβερος.

Ἡ σημασία τοῦ μύθου τούτου οὐδεμίαν καταλείπει εἰς τὸ πνεῦμα ἀμφιβολίαν. Ὁ Κέρβερος υἱὸς τοῦ Τυφώεως καὶ τῆς Ἐχίδνης, ἀδελφὸς τοῦ Ὁρθρου³, εἶναι ὡς ἐκεῖνος κύων τερατώδης. Ἐν τῇ ἁριανῇ μυθολογίᾳ, ὁ κύων, τὸ μυθικὸν ζῷον τὸ φυλάττον τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ, ὡς ὁ πραγματικὸς κύων τὸν οὐδὸν τῆς οἰκίας⁴, εἶναι γενικῶς προσωποποιήσις τοῦ λυκαυγοῦς. Ὁ Κέρβερος, οὗ τὸ ὄνομα εἶναι συνώνυμον τῆς σκοτίας⁵, ἦτο πιθανῶς τὸ πρῶτον τὸ ἐσπερινὸν λυκόφως, ὁ φύλαξ τῆς νυκτὸς τῆς δύσεως. Ἐν τῇ δυτικῇ καὶ ὑπερωκεανείῳ ταύτῃ χώρᾳ θέτει τὴν διαμονὴν τῶν σκιῶν ἢ Ὀδύσσεια. Ὁ Κέρβερος

¹ Τοιοῦτος ὁ συνήθης αὐτοῦ τύπος. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ (στ. 311) ὁ κύων τοῦ Ἄδου «ὁ χαλκεόφωνος» εἶναι τέρας «πεντηχοντακέφαλον» ὡς ὁ Τυφώεως.

² Ἀπολλόδ., Β', 5, 42. Ἡ σκηνὴ συχνάκις εἰκονίζεται ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀγγείων. Βλ. Gerhard, Auserles. Vasenbilder, εἰκ. 129—131.

³ Θεογ., 306—312,

⁴ De Gubernatis, Mythologie Zoologique, t. II, σ. 48 γαλ. μεταφρ.

⁵ Βλ. Max-Müller, Nouv. leçons, II, σ. 224, γαλ. μεταφρ.

κατέστη οὕτω ὁ φοβερός πυλωρός τοῦ Ἀδου, διετήρησε δὲ τὴν περιωρισμένην ταύτην ἔννοιαν, ὅτε ἡ ἑλληνικὴ φαντασία μετήνεγκε τὸν Ἀδὴν εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς. Ὁθεν ὁ Ἡρακλῆς, ὁ κατερχόμενος εἰς τὸν σκοτεινὸν κόσμον τοῦ θανάτου καὶ ἀνερχόμενος μετὰ τοῦ Κερβέρου δεδεμένου, εἶναι ὁ ἥλιος, ὅστις τὴν ἑσπέραν εἰσδύει εἰς τὴν χώραν τοῦ σκότους, τὴν δὲ πρωΐαν νικᾷ τὰς δυνάμεις τῆς νυκτός, καὶ ἐπανερχεται εἰς τὸ φῶς σύρων τὸν κύνα τοῦ λυκαυγοῦς, οὗ ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἐμφάνισις διαρκεῖ ἐπὶ στιγμὴν.

Γ' Πολεμικαὶ στρατεῖαι καὶ διάφοροι ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους.—

Θάνατος αὐτοῦ.

Ἡ εἰς Ἀδου κάθοδος εἶναι ὁ τελευταῖος τῶν ἄθλων, οὗς ἐπιτάσσει τῷ ἥρωϊ ὁ Εὐρύστheus. Ἀλλὰ ἡ ἀφήγησις τῶν δώδεκα ἄθλων πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν πλουσίαν ὕλην τοῦ Ἡρακλείου μύθου. Ὁ μῦθος οὗτος περιλαμβάνει πλείστους ἄλλους, οἵτινες, ἂν καὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν σχεδὸν σημασίαν πρὸς τοὺς προηγουμένους, παρίστανται ἡμῖν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως ὑπὸ διάφορον ὄψιν. Ὁ Ἡρακλῆς δὲν εἶναι πλέον ἥρωες ὑποφέρων, δοῦλος ὑποκαίμενος εἰς τὰς σκληρὰς θελήσεις δεσπότη. Ὁ χρόνος τῶν δοκιμασιῶν παρήλθε δι' αὐτόν, ἡ δὲ ἰσχυρὰ ἐνέργεια αὐτοῦ ἀναπτύσσεται ἔκτοτε ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ. Οἱ ἐχθροί, καθ' ὧν θὰ παλαίσῃ, δὲν εἶναι πλέον τέρατα ἀλλ' ἄνθρωποι. Καθίσταται ὁ πολεμικὸς ἥρωες ὁ πάντοτε θριαμβεύων, ὅστις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἐκδικεῖται τὰς προσβολάς, ἃς ὑπέστη, καὶ τείνει χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ ἀδίκων γειτόνων· εἶναι προσέτι ὁ ἐθνικὸς ἥρωες ὁ μέλλων νὰ φέρῃ παρὰ τοῖς βαρβάροις τῆς Ἀσίας τὴν δόξαν καὶ τὸν τρόμον τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος.

Ἡ πρώτη στρατεία τοῦ ἥρωος ἐν τῷ νέῳ σταδίῳ τῷ διανοιχθέντι εἰς τὴν ἐνεργητικότητά αὐτοῦ, εἶναι ἡ κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οἰχαλίας Εὐρύτου γενομένη. Ἡ Θεσσαλία, ἡ Εὐβοία, ἡ Μεσσηνία ἰδίᾳ, αἱ διατεινόμεναι, ὅτι κατεῖχον τὰ θνητὰ τοῦ Εὐρύτου λείψανα, ἤριζον περὶ τῆς τιμῆς, ὅτι ἐν αὐταῖς ἐγένετο ὁ ἀξιωμακρόνους οὗτος ἀγών. Ὁ μῦθος τοῦ Εὐρύτου εἶναι πανταχοῦ ὁ αὐτός. Ὁ βασιλεὺς τῆς Οἰχαλίας ἦτο κατὰ τὴν Ὀδύσειαν διάσημος τοξότης, ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων, οὗ ὑπὸ τὰ βέλη ἔπεσεν ὡς προκαλέσας αὐτὸν εἰς τὴν τοξικὴν. Ὁ Εὐρυτος λοιπόν, οὗ τὰ βέλη ἐπιτυχάνουσι τοῦ σκοποῦ,

καὶ ὅστις ἔχει υἱὸν καλούμενον Τοξέα ¹, φαίνεται ὡν ὁμοφυῆς τῷ Ἡρακλεῖ ἥρωι: ἥρωις ἐγγώριος, οὗ ἡ λατρεία ὑπεχώρησε πρὸ τῆς τοῦ ἐνδόξου ἀντιπάλου αὐτοῦ, ἡ, κατὰ τὴν μυθικὴν γλῶσσαν, ἐφονεύθη ὑπ' αὐτοῦ. Λέγουσιν ὅτι ὁ Εὐρυτος προσέφερε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἰόλην ὡς ἄθλον νίκης εἰς ἐκεῖνον, ὃς ἤθελεν ἀναδειχθῆ κρείττων αὐτοῦ καὶ τῶν υἱῶν εἰς τὸ τανύειν τὸ τόξον καὶ βάλλειν τὰ βέλη. Ὁ Ἡρακλῆς δέχεται τὸν ἀγῶνα καὶ νικᾷ. Ἀλλ' ὁ Εὐρυτος ἀρνεῖται νὰ δώσῃ αὐτῷ τὴν θυγατέρα, καὶ διώκει αὐτὸν ἐπονειδίστως τοῦ οἴκου. Ὁ ἥρωις ἀναγκάζεται ν' ἀποσυρθῇ ἐπὶ μικρὸν ἀπὸ τῆς νέας παρθένου, ἣν ἀγαπᾷ, ὡς ὁ ἥλιος, ὅστις κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κ. ΣΟΧ ἀποχωρίζεται ταχέως τῆς νεαρᾶς ἡοῦς, ἣ τῶν πρωϊνῶν νεφῶν, τῶν ἰοχρόων νεφῶν, ὧν τὸ ὄνομα τῆς Ἰόλης ἀναμιμνήσκει τὴν ἔννοιαν. Δὲν θὰ ἐπανέλθῃ ὅπως κατακτήσῃ τὴν Ἰόλην καὶ ἐκδικηθῇ τὸν Εὐρυτον, εἰμὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ σταδίου αὐτοῦ, μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου, δηλαδὴ καθ' ἣν ὥραν ὁ δῶν ἥλιος φαίνεται ἐνούμενος ἐκ νέου μετὰ τῶν παρφυρῶν ἀτμίδων, ἃς ἐπλησίασε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πορείας αὐτοῦ. Ἀλλὰ πρότερον, κατὰ τοὺς μυθογράφους, ἡ ὀργὴ αὐτοῦ ἐπέπεσεν ἐπὶ τινος τῶν υἱῶν τοῦ Εὐρύτου, τοῦ Ἰφίτου. Οὗτος πορευόμενος πρὸς ἀναζήτησιν τῶν βοῶν τοῦ πατρὸς, οὓς ἐκλεῖψεν ὁ υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ Αὐτόλυκος, συνήντησε τὸν Ἡρακλέα, ὃν ὑπώπτειεν ὡς κλέπτην καὶ παρεκάλεσε νὰ συνδράμῃ αὐτόν. Ὁ ἥρωις, περιφρονῶν τοὺς νόμους τῆς φιλοξενίας, ἡ κατ' ἄλλην τινὰ ἐρμηνείαν ἐν στιγμῇ μανίας, ἐφόνευσε αὐτὸν προδοτικῶς. Ὁ Ἡρακλῆς μεταβαίνει εἰς Δελφούς, ὅπως καθαρθῇ. Ὁ δὲ θεὸς κατεδίδασκεν αὐτόν νὰ δουλεύῃ ἐπὶ ἐνιαυτόν, νὰ δώσῃ δὲ τὸν μισθὸν αὐτοῦ εἰς τὸν Εὐρυτον, ὡς τιμὴν τοῦ χυθέντος αἵματος τοῦ υἱοῦ. «Τοῦ δὲ χρησμοῦ δοθέντος Ἑρμῆς Ἡρακλέα πιπράσκει καὶ αὐτὸν ὠνεῖται Ὁμφάλῃ» ².

Ὁ ἥρωις διαμένει παρὰ τῇ αὐλῇ τῆς βασιλίσσης τῆς Λυδίας, θυγατρὸς τοῦ Ἰαρδάνου, χήρας τοῦ Τρώλου. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον οἱ ῥωμαῖοι ποιηταὶ παριστῶσιν ἡμῖν τὸν Ἡρακλέα παραδεδομένον εἰς βίον ἡδονικὸν καὶ μαλθακόν, φέροντα γυναικεῖα ἐνδύματα, καὶ νήθοντα παρὰ τοὺς πόδας τῆς Ὁμφάλῃς, ἥτις φέρει ἐπὶ τῶν ὤμων

¹ Ἡσιόδ., παρὰ Σχολ. Σοφοκλ. Τραχίν., 260. Οἱ ἄλλοι αὐτοῦ υἱοὶ καλοῦνται Ἴφιος, Κλύτιος καὶ Δηΐων. Welcker, Alte Denkmäler, V, εἰκ. 15.

² Πηγαὶ τοῦ μύθου: Σχόλ. Ἰλιάδ., Ε, 392. Σοφ. Τραχίν., 252 καὶ ἐφ. Ἀπολλόδ., Β', 6, 1—3. Διόδ., Δ', 31.

τὸ δέρμα τοῦ λέοντος τῆς Νεμέας ¹. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι βεβαίως Ἀσιατικὴ. Ὁ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς λυδικῆς βασιλείσσης ἐκθηλυθεὶς ἥρωας δὲν εἶναι ὁ Ἑλληνικὸς Ἡρακλῆς, ἀλλ' ὁ Ἀσσύριος θεὸς Σανδάν ἢ Σανδών, θεὸς ἐρμαφρόδιτος, πρὸς ὃν ἐταύτιζον αὐτόν. Ἡ δὲ Ὀμφάλη ἀνήκει, κατὰ τὸν κ. Maury², εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν θεῶν τῆς ἡδυπαθείας καὶ τῆς γονιμότητος τῶν ἀπαντωσῶν ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάσσονι Ἀσίᾳ. Ἀληθῶς, οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς φαίνονται ἀγνοοῦντες τὴν παράδοξον ταύτην μεταμόρφωσιν τοῦ Ἡρακλέους. Πολὺ ἀπεχόντες τοῦ νὰ ὑποθέσωσιν ὅτι ἡ ἐνεργητικότης αὐτοῦ ὑπεδουλώθη, παριστῶσιν ἡμῖν τοῦναντίον τὸν ἥρωα συνεχίζοντα ἐν Ἀσίᾳ, καίτοι ἦτο δοῦλος, τὴν σειρὰν τῶν ὠφελίμων ἄθλων αὐτοῦ, δένοντα τοὺς περὶ τὴν Ἐφεσον Κέρκωπας, φονεύοντα τὸν Λυδὸν ληστήν Συλεύα, καταστρέφοντα τὸν ὄφιν τοῦ Σαγγαρίου ποταμοῦ, καὶ κρημνίζοντα εἰς τὰ κύματα τοῦ Μαιάνδρου τὸν Λυτιέρσην, τὸν γίγαντα τὸν ἐκφυσῶντα αἷμα. Προσθέτουσι δὲ ὅτι ἡ Ὀμφάλη θαυμάσασα τὸ θάρρος καὶ τὴν τόλμην τοῦ ἥρωος ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν ἐλευθερίαν ³.

Ὁ πόλεμος τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τῶν Ἀμαζόνων, οὗ τὰ κυριώτατα ἐπεισόδια κατεδείξαμεν, ὅτε ἐπραγματεύθημεν τὸν μῦθον τῶν ἄθλων αὐτοῦ, δὲν ἦτο εἰμῇ ἐπεισόδιον τῆς κατὰ τῆς Τροίας στρατείας τοῦ ἥρωος. Εἶναι δὲ ὁ μῦθος αὗτος ἀρχαιότερος ἴσως τοῦ τῆς Ἰλιάδος, οὗ εἶναι τρόπον τινὰ ἡ πρώτη ὑποτύπωσις ⁴. Τὰ αἴτια τῆς στρατείας ταύτης ἦσαν τὰ ἑξῆς: βλέπων ὁ βασιλεὺς Λαομέδων τὴν χώραν αὐτοῦ φθειρομένην ὑπὸ λοιμοῦ καὶ ὑπὸ τινες τερατώδους δράκοντος ἔταξε τῇ συμβουλῇ τοῦ μαντείου τὴν θυγατέρα Ἡσιόνην, ὡς ἐξίλαστήριον θυμᾶ. Προσέδεδεν αὐτὴν ζῶσαν ἐπὶ βράχου, ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ καταβρῶθῃ ὑπὸ τοῦ τέρατος. Τοῦ Ἡρακλέους προσενεχθέντος νὰ λυτρώσῃ τὴν Ἡσιόνην, ὁ Λαομέδων ὑπέσχετο νὰ δώσῃ αὐτῷ ἀμοιβὴν τοὺς θαυμασίους κέλητας, οὓς ἔλαβε παρὰ τοῦ Διὸς ἀμοιβὴν τῆς ἀρπαγῆς τοῦ Γανυμήδους. Ὁ ἥρωας ἐπάλαισε πρὸς τὸν δράκοντα, ἐφόνευσεν αὐτόν καὶ ἔσωσε τὴν Ἡσιόνην, ὡς ὁ Περσεὺς τὴν Ἀνδρομέδαν. Ἀλλ' ὁ Λαομέδων δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον. Ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ ἀπιστίᾳ

¹ Ovid. Fast., II, 305. Heroid. IX, 53.

² Religion de la Grèce, t. III, σ. 152—154. Movers, die Phönizier, I, 458 καὶ ἐφ.

³ Ἀπολλόδ., Β', 6, 3. Διόδ., Δ', 31.

⁴ Ἰλιάδ., Ε, 638· Ζ, 250· Ο, 25· Υ, 144.

ταύτη ὁ Ἡρακλῆς πλέει μετὰ ἑξ νεῶν καὶ πολλῶν ἑταίρων, πολιορκεῖ τὸ Ἴλιον, καταστρέφει ἐκ βάθρων τὴν πόλιν καὶ διευθύνεται εἰς τὴν Ἀργολίδα. Τὸ ἄσπονδον μῖσος τῆς Ἥρας καταδιώκει αὐτὸν ἐν τῇ πορείᾳ· διὰ τοῦ Βορέου ἡ ἄνασσα τοῦ οὐρανοῦ ἐξεγείρει τὰ θαλάσσια κύματα καὶ ἀπολύει φοβεράν καταιγίδα, ῥίπτουσιν αὐτὸν εἰς τὴν νῆσον Κῶ· ἐκ ταύτης δὲ βραδύτερον ὀδηγούμενος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἐβάδισε κατὰ τῶν Γιγάντων εἰς τὰ Φλεγραιὰ πεδία¹. Ὁ Ζεὺς τιμωρεῖ τὴν σύζυγον, ἐλευθερώνει τὸν υἱόν, καὶ ἐπαναφέρει σῶον καὶ ἀδλασθῇ εἰς Ἄργος. Τοιαύτη ἡ ἀπλὴ ἀφήγησις τῆς Ἰλιάδος², εἰς ἣν βραδύτερον οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ προσέθεσαν πλῆθος ἐπεισοδίων ἀνευ ἐνδιαφέροντος.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ Πελοπόννησος, ὅπου ὁ Ἡρακλῆς ἔχει ὀρμητήριον τὰς Μυκίνας, κατέστη τὸ στάδιον πολλῶν θαυμασίων κατορθωμάτων, ἐξ ὧν θέλομεν ὑποδείξῃ τὰ σπουδαιότατα ὑπὸ μυθικὴν ἔποψιν. Ἐν τῇ στρατείᾳ ἣν ἀνέλαβεν ἐν Ἡλίδι, ὅπως τιμωρήσῃ τὸν Αὐγείαν, ὅστις, ὡς ὁ Εὐρυτος καὶ ὁ Λαομέδων, ἡρνήθησαν τὴν ὑποσχεθεῖσαν αὐτῷ ἀμοιβήν, ὁ Ἡρακλῆς ἔχει ὡς ἀντιπάλους τοὺς δύο Μολίονας· τέρατα ἔχοντα δύο κεφαλὰς συνημμένας ἐπὶ ἐνὸς μόνοι σώματος· διδύμους γίγαντας ἀναλόγους πρὸς τοὺς δύο Ἀλοάδας Ἐφιάλτην καὶ Ὠτόν, καὶ οὔτινες ἦσαν πιθανῶς προσωποποιήσεις τῶν αὐτῶν φαινομένων. Ὡς παρετήρησεν ὁ κ. Max Müller³, τὸ ὄνομα τῶν Ἀλοάδων σημαίνει «τοὺς ἀλοητάς» ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ τὸ τῶν Μολίωνων (θραυστῶν) σημασίαν⁴, ἀμφότεροι δὲ προσεγγίζουσι πρὸς τὸ Miölnir (θραύστην), ὅπερ εἶναι ἡ σφύρα τοῦ Θῶρ, θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ ἐν τῇ μυθολογίᾳ τοῦ Βορρᾶ. Ὅθεν οἱ δύο Μολίονες θεωρητέοι ὡς αἱ δύο εἰκόνες τῆς βροντῆς καὶ τῆς ἀστραπῆς, οὐράνια τέρατα, ἅτινα, ἂν καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων, δὲν ἀποτελοῦσιν ὅμως εἰμῇ ἓν. Ὅθεν ἡ νίκη τοῦ ἥρωος κατὰ τῶν Μολίωνων δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ νέα παραλλαγή τῆς αἰωνίας νίκης τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ κατὰ τῶν δυνάμεων τῆς καταιγίδος.

Μετὰ τὸν ἄθλον τοῦτον οἱ μυθογράφοι ἀναφέρουσι τὴν εἰς Πύλον στρατείαν, καθ' ἣν Περικλύμενος, ὁ τοῦ Νηλέως υἱός, ἐνίκηθη ὑπὸ

¹ Ἀπολλόδ., Β', 7, 1. Εὐριπ., Ἡρακλ. Μαιν. 177, 1191.

² Ἀπολλόδ., Β', 7, 1.

³ Nouv. leçons, t. II, σ. 33 γαλ. μεταφρ.

⁴ Εἶναι οἱ υἱοὶ τοῦ Ἄκτορος (Ἰλιάδ., Δ, 709, 750· Ψ, 638), ἔχοντος τὴν αὐτὴν ἔννοιαν (ἄγνουμι, θραύω).

τοῦ Ἡρακλέους¹, καὶ τὴν εἰς Λακεδαίμονα, ὅπως τιμωρήσῃ τοὺς παῖδας τοῦ Ἰπποκόωντος, καὶ ἀποκαταστήσῃ τὸν Τυνδάρεων ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Λακωνίας.

Ἐν Τεγέᾳ τῆς Ἀρκαδίας ὁ Ἡρακλῆς ἐμίγη μετὰ τῆς Αὔγης, ἧς ὁ δραματικὸς μῦθος ἐνέπνευσεν ἀλληλοδιαδόχως ἕκαστον τῶν τριῶν μεγάλων Ἀθηναίων τραγικῶν. Θυγάτηρ τοῦ Ἀλεοῦ καὶ ἱέρεια τῆς Ἀθηνᾶς ἡ Αὔγη κατελήφθη ἡμέραν τινὰ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις ἐφθείρεν αὐτὴν ἐν στιγμῇ μέθης². ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐγεννήθη ὁ Τήλεφος. Τὸ παιδίον μόλις γενόμενον ἀπεκρύφθη ὑπὸ τῆς μητρὸς φοβουμένης τὸν Ἀλέον εἰς τὸ τέμενος τῆς παρθένου θεᾶς, ἧτις ἐξοργισθεῖσα ἔνεκα τῆς βεβηλώσεως ταύτης κατέστρεψε τὴν χώραν διὰ λοιμοῦ. Τέλος ὁ βασιλεὺς ἀνεκάλυψε τὸ αἶσχος τῆς θυγατρὸς καὶ τὸ κρησφύγετον τοῦ βρέφους. Καὶ αὐτὸ μὲν ἐξέθηκεν ἐπὶ τοῦ Παρθενίου, ὡς ἐξετέθη ὁ Οἰδίπους ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος, τὴν δὲ μητέρα παρέδωκε τῷ Ναυπλίῳ, ὅπως ῥίψῃ εἰς τὴν θάλασσαν, ἀλλ' οὗτος συγκινηθεὶς ἐκ τῆς δυστυχίας αὐτῆς ἀπέστειλεν εἰς Μυσίαν, ἔνθα ἐγένετο σύζυγος τοῦ βασιλέως Τεύθραντος. Ὁ νεαρὸς Τήλεφος ὡς ἐκ θαύματος διαφυγὼν τὸν θάνατον ἐβηλάσθη ὑπὸ ἐλάφου καὶ ἠνδρώθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποιμένων τοῦ ὄρους. Ἀνδρωθεὶς δὲ ἠρώτησε τὸ μαντεῖον, τῇ συμβουλῇ δ' αὐτοῦ ἐβάδισε πρὸς τὴν Μυσίαν πρὸς εὗρεσιν τῆς μητρὸς. Ὁ βασιλεὺς Τεύθρας, ὅστις ἐδέξατο αὐτόν, ἐπολέμει τότε πρὸς τοὺς γείτονας, ὑπέσχετο δὲ τῷ Τηλέφῳ νὰ νυμφεύσῃ αὐτόν μετὰ τῆς Αὔγης, ἣν ὡς θυγατέρα παρουσιάζει, ἐὰν κατορθώσῃ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτόν ἀπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ Τήλεφος νικᾷ· ὁ δὲ Τεύθρας πιστὸς εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ, παραχωρεῖ τὴν Αὔγην. Ἡ μήτηρ καὶ ὁ υἱός, ἀγνοοῦντες ἀλλήλους, μέλλουσι νὰ ἐγνωθῶσιν, ὡς ἡ Ἰσκάστη καὶ ὁ Οἰδίπους. Ἀλλ' ἡ Αὔγη ταρασσομένη ὑπὸ μυστικοῦ τινος προαισθήματος, ἐναντιοῦται εἰς τὴν ἐνωσιν ταύτην· ὅπως ἀποφύγῃ τὸν Τήλεφον βουλευέται νὰ φονεύσῃ αὐτόν, ὅτε δράκων πεμφθεὶς ὑπὸ τῶν θεῶν χωρίζῃ αὐτούς. Ὁ Τήλεφος διευθύνει τὰ ὅπλα κατὰ τῆς μητρὸς. Ἀλλ' αἶφνης ὁ Ἡρακλῆς ἐπικληθεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐμφανίζεται καὶ ἀνακοινοῖ εἰς τὸν Τήλεφον τὸ μυστήριον τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν ἢ τε μήτηρ

¹ Ἀπολλόδ., Β', 7, 3· Α', 9, 9. Ὁ Περικλύμενος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἡρακλέα ἀγῶνι αὐτοῦ μεταμορφοῦται εἰς λέοντα, ὄφιν, μέλισσαν.

² Εὐριπίδ., Αὔγη, ἀπ. Α'.

καὶ ὁ υἱὸς ἐπανερχονται εἰς τὴν πατρίδα¹. Εὐκόλως κατανοεῖ τις πῶς ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης, εὖρον ὕλην δράματος² ἐν τῷ τραγικῷ τούτῳ μύθῳ, οὗ ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἱκανῶς δυσχερής. Μεταξὺ τῶν συγχρόνων μυθολόγων, ὁ Preller καὶ ὁ Hartung, βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς ἐξομοιώσεως τῆς Εἰλυθείας πρὸς τὴν Αὐγὴν ἐν Τεγέᾳ³, διαβλέπουσιν ἐν τῇ ἀγαζούσῃ θυγατρὶ τοῦ Ἀλεοῦ προσωποποίησιν τῆς σελήνης.

Διὰ τὸν Preller ὁ Τηλέφος (οὗ ἡ λάμψις ἐκτείνεται πόρρω, τῆλε-φῶς) ἦτο ὁ πρωῒνός ἀστήρ. Ἀλλ' ἡ ἐκπληκτικὴ ὁμοιότης τοῦ μύθου τούτου πρὸς τὸν τοῦ Περσέως καὶ τὸν τοῦ Οἰδίποδος φαίνεται ὑπεμφαίνουσα μᾶλλον, ὅτι ἐν τῇ Αὐγῇ πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ἡδὲ τινα, ἐν δὲ τῷ υἱῷ αὐτῆς Τηλέφῳ, ἡλιακόν τινα ἥρωα, γεννηθέντα ἐκ τῶν πρωῒνων πυρῶν, ὅστις ἀφικόμενος εἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας αὐτοῦ, ἀνευρίσκει τὴν μητέρα, τὴν φωτοβόλον νύμφην τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς. Ὅθεν ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους, ὡς συμβαίνει συνήθως ἐν ταῖς μυθολογικαῖς γενεαλογίαις, εἶναι ὁμοίως φύσεως τῇ τοῦ πατρός.

Τὰ τελευταῖα συμβάντα τοῦ σταδίου τοῦ Ἡρακλέους πιστεύεται, ὅτι ἐγένοντο ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ ἐν Τραχίνι, παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Οἴτης. Ὁ ἥρωας μετέβη παρὰ τῷ Οἰνεῖ, βασιλεῖ τῶν Αἰτωλῶν τῆς Καλυδῶνος, ὅπως ζητήσῃ εἰς γάμον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Δηϊάνειραν. Ἀλλ' ἐκεῖ συνήντησε φοβερὸν ἀντίζηλον, τὸν Ἀχελῷον, ὅστις πρὸ πολλοῦ ἐζήτηε ἐπιμόνως τὴν παρθένον παρουσιαζόμενος τῷ πατρὶ αὐτῆς ὑπὸ φοβεράς μορφῆς, ὅτε μὲν ὥς :

..... ἐναργῆς ταῦρος, ἄλλοτ' αἰόλος

δράκων ἐλικτός, ἄλλοτ' ἀνδρείῳ κύτει

βούπρῳρος⁴

Ὁ Οἰνέυς πτοηθεὶς ἔμελλε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀπειλὰς αὐτοῦ, ὅτε

¹ Πηγαί : Ἀπολλόδ., Β', 7, 4· Γ', 9, 1. Πaus., Η', 4, 9· Η', 48, 7· Ι' 28, 8. Διόδωρ, Δ', 33. Ὑγίν., Μ50, 99—100. Τὴν συνέχειαν τοῦ μύθου τοῦ Τηλέφου καὶ τὸ μέρος, ὅπερ λαμβάνει εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, βλ. ἐν Ὑγίν., Μ50, 101. Ὡς πρὸς τὰ εἰκονιστικὰ μνημεῖα, βλ. O. Jahn, Arch. Beiträge, σ. 233 καὶ ἐφ.

² Τὸ δράμα τοῦ Αἰσχύλου ὠνομάζετο Μυσοί, τὸ τοῦ Σοφοκλέους Ἀλεάδα, τὸ τοῦ Εὐριπίδου Αὐγῇ.

³ Πaus., Η', 48, 7.

⁴ Σοφοκλ., Τραχίν., 11.

ἔρχεται ὁ Ἡρακλῆς ἀτόξα καὶ λόγῃας ῥόπαλόν τε τινάσσων» καὶ βαδίζει πρὸς συνάντησιν τοῦ ὀχληροῦ μνηστήρος. Συμπλέκονται, πλήσσονται παταγωδῶς· ὁ ἥρωες θραύει ἐν τῶν κεράτων τοῦ τέρατος, ὁ δ' Ἀχελῷος πρὸς διατήρησιν αὐτοῦ δίδει εἰς ἀνταλλαγὴν τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας, ὅπερ κατεῖχε¹. Τὸ κέρας τοῦτο, δοθὲν τῷ Οἰνεῖ, ὡς ἀμοιβὴ διὰ τὴν θυγατέρα ἢ κατ' ἄλλας ἐρμηνείας τῷ Διὶ ἢ ταῖς Νύμφαις, μένει σύμβολον τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς γονιμότητος τῆς γῆς. Οἱ ἀρχαῖοι κριτικοί, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τινες νεώτεροι, ἐνόμισαν ὅτι ἐν τῇ ἀφηγήσει ταύτῃ διειδὼν τὴν εἰκόνα νίκης, ἣν ἤρατο ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιτηδειότης κατὰ τῆς ὁρμῆς τῶν βεόντων ὑδάτων τοῦ Ἀχελῷου, ὅστις ἅπαξ τῆς ῥοῆς αὐτοῦ κανονισθείσης ἦτο ἀληθὲς εὐεργέτημα διὰ τὴν χώραν, ἣν διαρρέει².

Ἄλλ' ἡ τοπικὴ αὕτη ἐρμηνεία δυσκόλως ὑποστηρίζεται. Ὁ Ἀχελῷος ἦτο ἀναμφιβόλως κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὁ μέγιστος τῶν ποταμῶν τῆς Ἑλλάδος, οὗ ὁ κατώτερος ῥοὺς ἐχώριζε τὴν Αἰτωλίαν ἀπὸ τῆς Ἀκαρνανίας. Ἄλλ' ἐν τῇ μυθολογικῇ γλῶσσῃ ὁ Ἀχελῷος, υἱὸς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος, οὐδόλως παριστᾷ τοιαύτην ὠρισμένην πορείαν· εἶναι ὁ ἐν γένει ποταμὸς ὁ ἔχων τὴν πηγὴν αὐτοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, διυπετής, κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ἔκφρασιν. Ὁ Ἀχελῷος λοιπὸν ἦτο ἀρχικῶς ὁ οὐράνιος ποταμὸς, θεωρούμενος ὡς τέρας φοβερόν καὶ πολλαπλᾶς ἔχων ὄψεις, ὅστις ἐν τῇ μάχῃ τῆς καταιγίδος λαμβάνει ὅτε μὲν μορφὴν ὄφεως, ὅτε ταύρου, δηλαδὴ τῆς μυκωμένης βροχῆς· τέρας ἡττηθὲν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ λαμπροῦ φωτός, ὅστις θραύσας τὰ κέρα αὐτοῦ ἐποίησε ν' ἀναβλύσῃσι τὰ ἀρδεύοντα καὶ γονιμοποιούντα τὴν γῆν ὑδάτα³. Τῆς δὲ παρθένου Δηϊανείρας, τοῦ αἵτιλου τῆς πάλης, ἡ σημασία δυσκολώτερον καθορίζεται. Τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς αὐτῆς Ἀλθαίας (τροφοῦ) συγγερόμενον πρὸς τὴν Ἀμάλθειαν, αἱ μετὰ τοῦ Κενταύρου σχέσεις αὐτῆς, περὶ ὧν θ' ἀναφέρωμεν, ἡ ὀλεθρία τέλος ἐνέργεια, ἣν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ Ἡρακλέους, οὕτινος γίγνεται ἀκουαίως αἰτία τοῦ θανάτου, ταῦτα μόνον ἄγουσιν ἡμᾶς νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι σχετίζεται πρὸς τὰ φαινόμενα τῶν νεφῶν καὶ τῶν οὐράνιων ὑδάτων.

Ἡ ἔνωσις τοῦ ἥρωος καὶ τῆς Δηϊανείρας δὲν ἐβράδυνε νὰ ταραχθῇ

¹ Σοφοκλ., Τραχίν., σ. 507 καὶ ἐφ. Ὑγίν., Μῦθ., 31.

² Στράβ., Ι', σ. 458. Διόδ. Δ', 34. Ἐρμηνεία ἀσπαστῇ γενομένη ὑπὸ τοῦ Preller.

³ Schwartz, der Ursprung der Mythologie, σ. 60—64.

ὑπὸ δυστυχιῶν. Κατὰ τὴν παρὰ τῷ πενθερῷ Οἰνεῖ διαμονήν ὁ Ἡρακλῆς φονεύει ἀκουσίως ἓνα τῶν συγγενῶν, τὸν νέον Εὐνομον. Ὁ φόνος οὗτος ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ φύγῃ κατὰ τὸν νόμον. Ἀπέρχεται λοιπὸν τῆς Αἰτωλίας μετὰ τῆς Δηϊάνειρας ὅπως φθάσῃ εἰς τὴν Τραχινίαν. ἔνθα ἐβασίλευεν ὁ Κῆρυξ. Ἀμφότεροι οἱ σύζυγοι ἀφίκοντο ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Εὐήνου, οὗ τὰ ὕδατα διήρχοντο οἱ ὁδοιπόροι διὰ τοῦ Κενταύρου Νέσσου, ὅστις μετέφερεν αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ὤμων εἰς τὴν ἐτέραν ὄχθην. Ἡ Δηϊάνειρα ἐμπιστεύεται εἰς τὸν Κένταυρον, ὃς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ποταμοῦ θέλει νὰ προσβάλλῃ τὴν τιμὴν αὐτῆς (Εἰκ. 142). Ὁ Ἡρακλῆς στρέφει, τανύει τὸ τόξον καὶ διαπερᾷ τὴν καρδίαν τοῦ Νέσσου διὰ δηλητηριώδους βέλους. Ὁ θνήσκων Κένταυρος προτρέπει τὴν Δηϊάνειραν νὰ συλλέξῃ τὸ ἐκ τῆς πληγῆς ρεῦσαν αἷμα καὶ νὰ κατασκευάσῃ φίλτρον, οὗ ἡ μαγικὴ ἐνέργεια θὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῇ ν' ἀνακτησῇται τὸν ἔρωτα τοῦ συζύγου, εἴαν ποτε ἤθελεν ἐγκαταλίπῃ αὐτὴν χάριν ἄλλης. Ταχέως ἐπῆλθεν ἡ περίστασις, ὅπως ἡ Δηϊάνειρα δοκιμάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ φίλτρου τούτου. Μετὰ διαφόρους ἐνδόξους στρατείας κατὰ τῶν Δρυόπων, τῶν Λαπιθῶν καὶ τοῦ Κύκνου, ὁ Ἡρακλῆς ἀναχωρεῖ ἐκ Τραχίνος, ὅπως μεταβῇ κατὰ τοῦ Εὐρύτου, οὗ δὲν ἐξεδικήθη τὰς ὕβρεις. Καταστρέφει ἄρδην τὴν Οἰχαλίαν, φονεύει τὸν Εὐρυτοῦν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ, καὶ ἄγει μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ὥραιαν Ἰόλην, ἣν ἐγκατέλιπεν ἄλλοτε ἀκουσίως καὶ ἥς ὁ ἔρως ταρασσεῖ καὶ φλέγει τὴν καρδίαν αὐτοῦ. Πρὶν εἰσελθῇ εἰς Τραχίνα, ἔνθα ἡ Δηϊάνειρα μείνασα μόνῃ ἀναμένει ἀνυπομόνως τὴν ἐπάνοδον τοῦ συζύγου, ἀφικνεῖται εἰς τὸ Κήναιον ἀκρωτήριον τῆς Εὐβοίας. Ἐκεῖ θέλων νὰ ἀπευθύνῃ πανηγυρικὰς χάριτας τῷ Δίῳ, ἀποστέλλει εἰς Τραχίνα τὸν ἐταῖρον Λίχαν, ὅπως φέρῃ λευκὸν χιτῶνα καὶ ἐορτάσιμον ἐσθῆτα διὰ τὴν θυσίαν. Ἡ Δηϊάνειρα μανθάνει παρὰ τοῦ ἀγγέλου τὴν ἄφιξιν τῆς Ἰόλης καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ Ἡρακλέους διὰ τὴν θυγατέρα τοῦ Εὐρύτου. Ζηλοτυποῦσα ἀνεμνήσθη τῆς τελευταίας συμβουλῆς τοῦ Κενταύρου. Βυθίζει τὸν χιτῶνα εἰς τὴν μαγικὴν παρασκευὴν, ἣν συνέθεσε διὰ τοῦ αἱματός τοῦ Νέσσου, καὶ ἀποστέλλει αὐτὸν τῷ συζύγῳ. Ἀλλὰ μόλις ὁ ἥρως περιεβλήθη αὐτόν, καὶ ὁ ἰὸς δι' οὗ εἶναι κεχρισμένος προσκολλᾶται εἰς τὸ σῶμα καὶ διατρέχει τὰ μέλη αὐτοῦ. Καταληφθεὶς ὑπὸ δυσανασχέτων ὀδυνῶν, μανικὸς ἐκ τῶν ἀλγηδόνων, ὁ ἥρως λαμβάνει τὸν Λίχαν ἀπὸ τῶν ποδῶν καὶ κρημνίζει εἰς τὴν θάλασσαν· πειρᾶται εἶτα νὰ λυτρωθῇ τοῦ ὀλεθρίου ἐναγκαλισμοῦ, θέλει νὰ σχίσῃ τὸ ἐνδύμα,

ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ ἀποσπᾷ ἄμα τεμάχια ἐκ τοῦ πληγωθέντος σώματος. Αἰσθανόμενος τότε ὅτι ἡ ὑστάτη ὥρα αὐτοῦ ἤγγικεν, ἀνέρχεται τὰς κλιτύς τοῦ ὄρους, θραύει διὰ τῆς ἰσχυρᾶς χειρὸς τὰς πίτυς καὶ τὰς ὀρυς, ἀθροίζει ὡς ἐν πυρᾷ ἐπὶ τῆς κορυφῆς, καὶ διατάσσει τοὺς ἐταίρους νὰ θέσωσι πῦρ. Ἡ ὑπηρεσία αὕτη, ἣν οὗτοι ἀπαποιοῦνται, ἐκτελεῖται ὑπὸ τοῦ Ποιάντος πατρὸς τοῦ Φιλοκτήτου, εἰς ὃν εἰς ἀμοιβὴν ὀρίδει τὸ τόξον αὐτοῦ καὶ τὰ βέλη. Κύματα καπνοῦ ἀνέρχονται εἰς τὸν οὐρανόν, ἡ φλόξ λάμπει καὶ σπινθηροβολεῖ· τὸ σῶμα τοῦ ἥρωος μέλλει νὰ καταναλωθῇ, ὅτε νέφος ἐκ τῶν ἄνωθεν

Εἰκ. 142. — Νέσσος καὶ Δηϊάνειρα.

κατελθὼν ἀρπάζει καὶ μεταφέρει εἰς τὸν Ὀλυμπόν ἐν μέσῳ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν τὸν υἱὸν τοῦ Διὸς¹.

Τὸ τραγικόν τοῦτο τέλος τοῦ Ἡρακλέους εἶναι ἴσως, ὡς παρατήρησεν ὁ κ. Max Müller², μεγάλη καὶ μεγαλοπρεπὴς εἰκὼν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῶν νεφῶν δύνοντος ἡλίου. Αἱ ζοφεραὶ ἀτμίδες αἱ ἀποκρύπτουσαι τὸν ἀστέρα τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ τέρμα τοῦ σταδίου αὐτοῦ εἶναι ὡς ὀλίγον ἐνδύμα ῥιπτόμενον ἐπὶ τοῦ ἐνδόξου σώματος, ἐνδύμα ὅπερ προσπαθεῖ νὰ σχίσῃ διαπερῶν κατὰ διαλείμματα διὰ τῆς πυριφλεγούς λαμπρότητος αὐτοῦ τὴν καλύπτουσαν αὐτὸν ἐχθρικὴν σκοτίαν. Προσπάθειαι ἀνωφελεῖς. Τὰ νέφη φλογίζονται· χεῖμαρροι πυρὸς καὶ καπνοῦ ἐξέρχονται τῆς ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος καιούσης πυρᾶς μετ' οὐ πολὺ ὁ

¹ Σοφ. Τραχίν., Ἀπολλοδ., Β', 7, 7. Ὁ μῦθος τῆς πυρᾶς τοῦ Ἡρακλέους ἔχει πιθανῶς ἀνατολικὴν ἀρχήν. Ἀνήκει τῷ Λυδίῳ Ἡρακλεῖ, τῷ θεῷ Σανδάν. Ἐν Ταρσῷ (Δίῳν Χρυσ. Λόγ. ΛΓ') ἐώρταζον πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους Σανδάν, τὴν ἑορτὴν τῆς πυρᾶς, ἥς ἡ ἀνάμνησις διετηρήθη ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς πόλεως ταύτης. Τὰ νομίσματα τῆς παρὰ τῇ Ταρσῷ Φιλαδελφείας, παριστῶσι πυραμιδοειδῆ πυράν, ἐφ' ἧς αἰετὸς μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ Ἡρακλέους Σανδάν (Mauzy, Religion de la Grèce, III, σ. 172, ἀρ. 7).

² Mythol., comparée, μετ. G. Perrot, σ. 115.

πρὸς δυσμὰς οὐρανὸς δὲν εἶναι πλέον ἄλλ' ἢ εὐρύ περίβλημα, οὗ ἐν μέσῳ θνήσκει ὁ ἥρωας, ὃν κατέκαυσαν τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφθέντα νέφη. Ἡ ἔνδοξος αὕτη ἀποθέωσις τοῦ Ἡρακλέους ἦτο ἐκ τῶν εὐνοουμένων ὑποθέσεων τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τέχνης¹, αἵτινες συχνάκις περιγράφουσι τὴν θριαμβευτικὴν εἰσοδὸν τοῦ ἥρωος εἰς τὸν Ὀλυμπον, ἐνθα γίγνεται δεκτὸς ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐνθα ὁ Ζεὺς καθίζει αὐτὸν ἐγγὺς αὐτοῦ, ἐνθα συμφιλιούται μετὰ τῆς Ἥρας, ἥτις δίδει αὐτῷ εἰς γάμον τὴν θυγατέρα Ἥβην, ἐνθα ἀναστρέφεται ἕκτοτε μετὰ τῶν ἀθανάτων ἐν μέσῳ τῶν οὐρανίων ἡδονῶν καὶ τῆς αἰωνίας ἀναπαύσεως, ἥτις εἶναι ἡ ἀμοιβὴ τοῦ λαμπροῦ καὶ ἐπιπόνου αὐτοῦ βίου.

Δ' Ἡθικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ τοῦ Ἡρακλέους ἔννοια.

Οἱ Ἡρακλεῖδαι.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ μύθου τοῦ Ἡρακλέους δηλοῖ εὐκόλως τοὺς διαφορὰς χαρακτῆρας τοὺς ἀποδιδομένους τῷ ἥρωϊ τούτῳ. Ἀπας ὁ θνητὸς αὐτοῦ βίος δὲν ἦτο εἰμὴ ἀγὼν δύσκολος κατὰ θηριώδους δυνάμεως τεράτων ἢ κατὰ ὄντων κεκτημένων ἐξαιρετικὴν ἰσχύν. Ἡ φυσικὴ λοιπὸν δύναμις ἦτο τὸ πρωτεύον στοιχεῖον τοῦ Ἡρακλέους. Ὁ ἥρωας ὁ συμπλεκόμενος σῶμα πρὸς σῶμα πρὸς τὸν Ἀχελῶν, τὸν Ἀνταῖον, τὸν Ἑρκα καὶ καταβάλλων αὐτοὺς ἐνομιζέτο τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀθλητοῦ ἐν τῇ πλήρει καὶ ἐντελεστάτῃ ἀναπτύξει τῆς μυώδους αὐτοῦ ἐνεργείας. Τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ ἴστατο ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν οἷς οἱ ἔφηβοι ἐλάτρευον αὐτὸν μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ. Ἀλλ' ἐν ᾧ τὸ λεπτοφυὲς καὶ κομψὸν σῶμα τοῦ Ἑρμοῦ ἐκέκτητο ἰδίᾳ τὴν εὐκαμψίαν, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ παλαιστρα, τὸ τοῦ Ἡρακλέους ἔχοντος ἰσχυρὰ μέλη καὶ μυῶνας, οἷον ἀπεικόνισεν ὁ Λύσιππος ἐν τῷ περιφήμῳ ἀγάλματι τοῦ Φαρνεσείου Ἡρακλέους, παρίστα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τὴν καταπληκτικὴν τῆς ἰσχύος εἰκόνα (Εἰκ. 143). Οἱ καλλιτέχνηαι ἠρέσκοντο ὡσαύτως νὰ ἐκφράζωσι τὴν ἰδέαν τῆς σκληρᾶς εἰμαρμένης τῆς ἅπαν τὸ στάδιον τοῦ ἥρωος βαρυνάσης. Ὁ Ἡρακλῆς τοῦ Λυσίππου, οὗ ὁ ἀριστερὸς βραχίον ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ ῥοπάλου, ἐν στάσει ἀναπαύσεως ἐπομένης τῇ νίκῃ, ἔχει τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην καὶ τὰ ὄμματα προσηλωμένα πρὸς

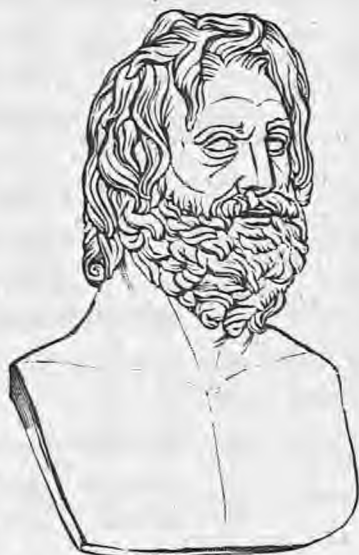
¹ Πινδ. Νεμ., Α', 60. Σοφοκλ. Φιλοκτ., 1143. Εὐρ. Ἡρακλ., 910 καὶ ἐφ. Συχνὴ παράστασις ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων, βλ. Gerhard, Auserles-Vasenbilder, εἰκ. 136—140. Antiko Bildwerke, εἰκ. 31. Millingen, Peint. de vases, εἰκ. 36 κτλ.

τὰ ἐμπρός, ὡς εἰ ἐσκέπτετο νέους ἀγῶνας, οὓς θὰ ἀναλάβῃ μετ' ὀλίγον. Ἡ ἐνταῦθα εἰκονίζομένη προτομή ἐκφράζει ἐντελέστερον ἔτι τὸ αἶσθημα τῆς λύπης καὶ τῆς ὑποταγῆς, ἣν ἔσχεν ὡς δούλος τοῦ Εὐρύσθεως (Εἰκ. 144). Εἰς τὸν ἀθλητικὸν τοῦτον Ἡρακλέα ἀπέδιδον τὴν σύστασιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ὧν ἐκανόνισεν, ἔλεγον, πάσας

τὰς λεπτομερείας¹. ἦτο ὁ ἥρωας ὁ ἐκ τοσούτων στρατειῶν ἐξεληθὼν νικητής, ὁ διὰ τοῦ θάρρους καὶ τῆς λεοντίου καρδίας αὐτοῦ, ἐν πάσαις ταῖς μάχαις ὧν τὸ θεῖον πρότυπον τῶν νέων μαχητῶν. Ἐνίοτε ἐνομιζέτο ὁ καλ-

Εἰκ. 143. - Φαρνέσειος Ἡρακλῆς,

Εἰκ. 144. - Προτομή Ἡρακλέους.

λίρικος ἥρωας, ὁ τὴν ἐκ τῆς νίκης ἡδονὴν τιμῶν δι' ἁσμάτων καὶ λύρας. Ὁ φωτοβόλος οὗτος θεὸς ὁ νικῶν τὰ τέρατα τοῦ σκότους, ἦτο ἕνεκα τῆς ἐννοίας ταύτης ὡς ὁ Ἀπόλλων θεὸς ἀλεξίκακος, ὃν οἱ ἄνθρωποι ἐπεκαλοῦντο εἰς ἐπείγοντας κινδύνους· ὡς ὁ Ἀπόλλων ὡσαύτως καὶ ἕνεκα τῆς αὐτῆς ἐννοίας κατέστη θεὸς ἰατρός, διαλύων τὰ ἐπιδημίας καὶ ἔχων ἀφιερωμένα αὐτῷ τὰ μεταλλικὰ λουτρά.

¹ Πινδ., Ὀλυμπ., Γ', 11· Θ', 42 καὶ ἐφ.

Τὸ μεταξὺ τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους χρονικὸν διάστημα πληροῦται ἐν τῷ μύθῳ ὑπὸ περιόδων ἀναπαύσεως, ἐν οἷς βλέπομεν αὐτὸν ξε-
νιζόμενον ὑπὸ τινων βασιλέων καὶ μυθικῶν ἀνδρῶν, ὡς τοῦ Κενταύ-
ρου Φόλου. Καὶ ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν μέσῳ τῶν ἄθλων αὐτοῦ, λάμπει ἡ ἰσχύς
καὶ ἡ θαυμασία δαψίλεια τῆς φύσεως αὐτοῦ. Ἡ ἀκόρεστος ὄρεξις ἡ
ἀποδοδομένη τῷ Ἡρακλεῖ, ἐὰν μὴ εἶναι, ὡς λέγει ὁ Preller ¹, ἡ ἐκ-
φρασις τῆς καταναλωτικῆς δυνάμεως τοῦ ἡλίου, εἶναι τοῦλάχιστον ἐκ
τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν γιγάντων πασῶν τῶν μυθολογιῶν ². Ἡρως
πειναλὸς καταβροχθίζει ἐν τῇ τραπέζῃ τῶν προσκαλούντων αὐτὸν
ὀλόκληρον βοῦν μετὰ τῶν ὀστέων (βουφάγος). Ἀτρόμητος πότης καὶ
συχνάκις ἐν καταστάσει μέθης ἔχων ὡς σύμβολον τὸ σκύφος, κατέστη
ἐκ τῶν εὐνοουμένων προσώπων τῆς κωμικῆς σκηνῆς, μεθ' οὗ προσέ-
παιζον οἱ ποιηταὶ διδόντες αὐτῷ τὸ πρόσωπον τοῦ Βάκχου περιστοι-
χιζομένου ὑπὸ τῆς φιλοπαίγμονος συνοῆδας τῶν Σειληνῶν καὶ τῶν
Σατύρων ³. Ἐνίοτε εἰκονίζεται κιθαρίζων καὶ καθιστάμενος, ὡς ὁ
Ἀπόλλων, θεὸς Μουσαγέτης ⁴. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τοῦ Ἡρακλέους
μετὰ τῶν Μουσῶν, μαρτυρούμενος ὑπὸ πολλῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν ⁵
καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς Λευκάδος, διηγωνίσθη παρὰ τοῖς Ῥω-
μαίοις, ὅπου ὁ Φούλβιος Νοβίλιωρ μετὰ τὸν πόλεμον τῆς Αἰτωλίας,
ἀνέθηκεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἡρακλέους τὰ ἐξ Ἀμπρακίας ἀρπαγέντα
ἀγάλματα τῶν Μουσῶν ⁶. Δὲν πρέπει ἄλλως νὰ ἐκπληττώμεθα ἀνα-
λογιζόμενοι ὅτι ὁ Ἡρακλῆς, θεὸς προστάτης τῶν γυμνασίων, ἦτο
ἀντικείμενον τῆς λατρείας τῶν ἐφήβων, ἡ δ' ἐλληνικὴ ἀνατροφή δὲν
ἐχώριζε τὰς ἀσκήσεις τοῦ σώματος ἀπὸ τῶν τοῦ πνεύματος, τὴν γυ-
μναστικὴν ἀπὸ τῆς μουσικῆς, ὑπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως:
«καὶ πρὸς τούτοις ἔτι ἦν σοφὸς ὁ Ἡρακλῆς· ἀλλ' οὐχ αὐτῷ σοφός,
ἀλλ' ἐπὶ πᾶσαν γῆν καὶ θάλατταν ἡ σοφία ἔτεινεν. Οὗτος ὁ θηρίων
καθάρτης, οὗτος ὁ τυράννων σωφρονιστής, ὁ δουλείας ἐλευθερωτής, ὁ
ἐλευθερίας νομοθέτης, ὁ δικαιοσύνης βεβαιωτής, εὐρετής νόμων, ἀλη-
θευτής λόγων, κατορθωτής ἔργων» ⁷.

¹ Griech. Mythol., II, σ. 226.

² J. Grimm. Deutsche Mythologie, 489.

³ Welcker, Alte Denkmäler, t. III, σ. 415-416.

⁴ Gerhard, Auserles Vasenbilder, εἰκ. 68. Trinkschalen, εἰκ. 15.

⁵ Corp. Inscript., ἀρ. 2214, 3059, I, 22-23. Παισ., Η', 32, 2.

⁶ Πλίν., Φυσ. Ἱστορ. XXXV, 66.

⁷ Μάξ. Τύρ. λόγ. ΚΑ', σ. 523. Davis Πλουτ. βίος Θησ., ΣΤ', 8.

Διὰ βραδείας καὶ βαθμιαίας μεταμορφώσεως ὁ μυθικός Ἡρακλῆς κατέστη περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἑλληνισμοῦ εὐεργέτης τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπανορθωτὴς τῶν ἀδικημάτων, μέγας δικαιοδότης θέτων τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δικαίου. Οὕτως ἡ φιλοσοφία δὲν ἡδυνήθη νὰ εἰδωλοποιήσῃ τὸν τύπον τοῦ Ἡρακλέους μὴ ἀλλοιοῦσα ἐπαισθητῶς τὸν χαρακτῆρα τοῦ μύθου αὐτοῦ. Ὅπως ὁ ἥρωας προταθῇ τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἀνώτερον ὑπόδειγμα ἠθικότητος, ἔπρεπε νὰ εἰμαρμένη νὰ μὴ εἶναι πλέον οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ περὶ τῶν ἄθλων αὐτοῦ μύθου. Οἱ ἄθλοι, οὓς ὑπέστη κατὰ τὸν βίον, ἔπρεπε νὰ μὴ ἐπιβληθῶσιν αὐτῷ ὑπὸ τυραννικῆς ἰσχύος· ἔπρεπε ἐλευθέρως ὑπ' αὐτοῦ νὰ ἐκλεχθῶσι. Τοιαύτη εἶναι ἀληθῶς ἡ ἰδέα, ἐφ' ἧς ἔστησαν οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι οἱ ἀναζητήσαντες ἐν τῷ θαυμασίῳ βίῳ τοῦ Ἡρακλέους τὴν ὕλην ἠθικῆς παιδείσεως, ὡς θέλομεν ἰδῆ ἐν τῷ περιφῆμῳ ἀπολόγῳ Προδίκου τοῦ Κεῖου¹. Ὁ σοφιστὴς ἐφαντάσθη, ὅτι ὡς ὁ ἥρωας ὑπερέβη τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἀπεσύρθη ἐν ἐρήμῳ, σκεπτόμενος καθ' ἑαυτόν, ἐὰν θὰ ἐλάμβανε τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας. Συναντήσας δύο ὁδοὺς ἔσθη ἀμφιβάλλων ποτέραν νὰ τραπῇ, ὅτε παρουσιάσθησαν αὐτῷ δύο γυναῖκες λίαν διαφόρου μορφῆς καὶ διαφόρως ἡμφιεσμέναι· ἡ μία ἦτο ἡ Κακία ὑπισχνουμένη αὐτῷ βίον πλήρη ἡδυπαθείας· ἡ δ' ἑτέρα ἡ Ἀρετὴ ὑποδεικνύουσα αὐτῷ τὴν εὐτυχίαν ἐπὶ τῷ ὄρῳ βίου ἀγώνων καὶ πόνων. Τὸν νέον Ἡρακλέα δὲν εἴλκυσε ἡ γόησσα, ἀλλ' ἠκολούθησε τὴν σοβαρὰν ἀρετὴν, ἀκολουθήσας δὲ ταύτην ἡξιώθη τοῦ Ὀλύμπου. Ἀπλοῦν καὶ σωτήριοι μᾶθημα ἀπευθυνόμενον εἰς τὴν νεότητα, ἐφ' ἣν ὠφελίμως ἐπέδρασε ἡ ἀντίθεσις τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἑλλήνος ἥρωος συγκρινομένη πρὸς τὴν ἐν ὁμοίᾳ περιστάσει ἐκλογὴν τοῦ Ἀσιατικοῦ ἥρωος Πάριδος. Παρὰ τὸν Ἡρακλέα τῆς δημώδους παραδόσεως εὕρηται καὶ ἕτερος ἐν Ἑλλάδι Ἡρακλῆς, οὗ ὁ τύπος ἀπαύστως καθαριζόμενος κατέστη ποτὲ ἐν τοῖς διδάγμασι τῶν Στωϊκῶν τὸ ἰδεῶδες τοῦ Σοφοῦ. Πῶς ὁ ἡρωϊκὸς οὗτος ἀθλητὴς ὁ διὰ καρδίας ἀνδρείας καὶ ψυχῆς ἀπαθούς περιφρονῶν καὶ τοὺς δεινοτάτους ἄθλους, δὲν θὰ ἦτο ὁ εὐνοούμενος ἥρωας τῆς Στοᾶς²; Ἡ ὑψηλὴ αὕτη ἰδέα περικεκαλυμμένη ἐν τῇ σκιᾷ τῶν

¹ Τὴν ἀφήγησιν ταύτην ὀφείλομεν εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα (Β', 1) τοῦ Ξενοφῶντος. Περὶ τούτου βλ. Welcker, *Kleine Schriften*, 14, σ. 393 καὶ ἐφ.

² Διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν τούτων καὶ τῶν πρὸς αὐτὰ συνδεομένων χωρίων τῶν συγγραφέων ἀνάγνωθι τὸ κεφάλαιον XIV τοῦ *Hercule Grec* τοῦ des Essarts.

σχολῶν, δὲν ἐξήλειψεν ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος τοὺς περὶ τοῦ βίου τοῦ ἥρωος κατὰ παράδοσιν μύθους, τοὺς συχνότατα ὑμνηθέντας ὑπὸ τῶν ποιητῶν αὐτοῦ, οὔτε τὰ μυθώδη συμβάντα τὰ ἐπακολουθήσαντα τὴν ἀποθέωσιν αὐτοῦ. Ὁ μυθογράφος Ἀπολλόδορος διέσωσεν ἡμῖν τὸν κατάλογον τῶν τέκνων τοῦ Ἡρακλέους¹. πολυπληθεῖς ἀπόγονοι, ὧν ἡ ὑπαρξὶς ἀναλγεί εἰς τὴν ἀξίωσιν, ἣν εἶχον πᾶσαι αἱ φυλαὶ καὶ πᾶσαι αἱ δωρικαὶ οἰκογένειαι νὰ ἀναβιβάξωσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἥρωα, τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς λατρείας αὐτῶν. Μεταξὺ τῶν τέκνων τούτων διέκρινον ἰδίως τοὺς πρωτουργοὺς μεγάλου τινὸς γεγονότος, εἰς ὃ οἱ ἀρχαῖοι², μετ' αὐτοὺς δὲ καὶ τινες τῶν συγχρόνων, ἠθέλησαν ν' ἀποδώσωσι βάσιν ἱστορικὴν: τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἡ ἀφήγησις τοῦ γεγονότος τούτου, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ἐνέχει πραγματικότητά τινα, περιέχει τοσοῦτον μῦθον³, ὥστε ἀνάγκη νὰ συνοψίσωμεν τὰ οὐσιώδη αὐτῆς χαρακτηριστικά.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλέους οἱ παῖδες αὐτοῦ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τοῦ Εὐρύσθεως κατέλιπον τὰς Μυκήνας, καὶ ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Ὑλλου παρεγένοντο πρὸς Κήρυκα, τὸν βασιλεῆα τῆς Τραχίνος, ὅστις δὲν ἠσθάνετο ἑαυτὸν ἰσχυρόν, ὅπως προστατεύσῃ αὐτοὺς κατὰ τοῦ τυράννου. Οἱ Ἡρακλειῖδαι περιπλανηθέντες ἀνὰ τὴν βόρειον Ἑλλάδα, ζητήσαντες πανταχοῦ βοήθειαν, ἀλλὰ πανταχόθεν διωχθέντες, εὗρον τέλος ἄσυλον καὶ προστασίαν ἐν ταῖς γενναίαις Ἀθήναις, ἐνθα ἐβασίλευε Δημοφῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Θησέως. Ὁ Εὐρύσθευς εἰσβαλὼν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἐφονεύθη ἐν τῇ μάχῃ ὑπὸ τοῦ Ὑλλου ἢ τοῦ Ἰολάου, ἄλλου ἐταίρου ἢ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἡρακλέους⁴. Ὁ θάνατος τοῦ Εὐρύσθεως ἀφήκε τοῖς Ἡρακλειδαῖς τὴν εἰς Πελοπόννησον ἀόδοον, ἣν εὐκόλως κατέκτησαν καὶ ἀποκατέστησαν. Ἀλλὰ μετὰ ἐν ἔτος λοιμὸς ἐνέσκηψεν ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ δὲ Δελφικὸν μαντεῖον εἶπεν, ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο προῆλθε, διότι οἱ υἱοὶ τοῦ Ἡρακλέους κατήλθον εἰς αὐτὴν πρὸ τοῦ δέοντος, οὕτω δὲ ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσι πάλιν. Μετέβησαν εἰς Ἀτ-

¹ Βιβλιοθ., Β', 7, 8.

² Ὁ Θουκυδίδης (Α', 12) παραδέχεται τοῦτο ὡς πραγματικὸν γεγονὸς συμβάν περὶ τὰ 80 ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον.

³ Βλ. τὰς κρίσεις τοῦ κ. Grote (Ἱστορ. Ἑλλάδ., 2. Β', σ. 230-239, μετ. Sadous) καὶ τὰς τοῦ κ. Cox (Mythol., of the Aryan nations, I, σ. 202).

⁴ Ἀπολλόδ., Β', 8, 1, Διόδ., 57. Ὁ Πίνδαρος (Πυθ., Θ', 137) τὴν μάχην ταύτην ἐγγὺς τῶν Θηβῶν λέγει συμβᾶσαν.

τικήν, ἥ κατ' ἄλλην παράδοσιν παρὰ τῶ τῶν Δωριέων βασιλεῖ Αἰγίμῳ¹, τῇ βοηθείᾳ δὲ τούτου πειρῶνται ἀνεπιτυχῶς νὰ καθέξωσι τὰς κληρονομικὰς κτήσεις αὐτῶν. Οἱ μυθογράφοι ἀριθμοῦσιν εἰς πέντε τὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καθόδους τῶν Ἡρακλειδῶν, ὧν ἡ τελευταία μόνον ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας.

Τὴν τελευταίαν ταύτην στρατείαν διηύθυνεν ὁ Τῆμενος, ὁ Κρεσφόντης καὶ ὁ Ἀριστόδημος, ἔγχοι τοῦ Ὑλλου, ἔχοντες ὡς συμμάχους τὸν Πάμφυλον καὶ τὸν Δύμαντα, υἱοὺς τοῦ Αἰγίμῳ. Ὁ εἰλικρινὴς σύνδεσμος τῶν Δωριέων μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, τὴν μυθικὴν αὐτοῦ ἀρχὴν εἶλκεν ἐκ τῆς ἀρχικῆς ταύτης συμμαχίας τῆς ἐρμηνευομένης τὴν διάρκειαν ἅμα τῆς δωρικῆς γενεᾶς εἰς τρεῖς φυλάς: τοὺς Ὑλλεῖς ἢ ἀπογόνους τοῦ Ὑλλου, τοὺς Παμφύλους καὶ τοὺς Δυμᾶνας. Τότε οἱ εἰσβαλόντες δὲν ἠκολούθησαν τὴν κατὰ γῆν ὁδόν. Ἀπῆλθον ἐκ Ναυπάκτου εἰς τὴν παραλίαν τῆς Αἰτωλίας, ὅπως διαβῶσι τὸν πορθμὸν τὸν διανοίγοντα τὴν εἰσοδὸν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Πρὶν ἐπιβιβάσθωσιν, Ἀκαρνάν πῖς προφήτης ὀνόματι Κάρνος παρουσιάσθη εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπαγγέλλει διαφόρους προφητείας. Ἀλλ' ὑποπτευθεὶς αὐτὸν σύμμαχον τῶν Πελοποννησίων ἐφόνευσεν εἰς τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὁ Ἀπόλλων ἐκδικεῖται τὸν θάνατον τοῦ προφήτου καταστρέφων τὸν στόλον τῶν συμμάχων καὶ πέμψας λιμὸν εἰς τὸ στρατόπεδον.

Τὸ Δελφικὸν μαντεῖον ἐρωτηθὲν ἐν τῇ ἐπείγουσῃ ταύτῃ ἀνάγκῃ, διατάσσει τὴν σύστασιν θυσίας ἐξιλαστικῆς διὰ τὸν φόνον τοῦ Κάρνου καὶ συμβουλεύει τοὺς Ἡρακλειδὰς νὰ ἐκλέξωσιν ὡς ἀρχηγὸν τῆς στρατείας «τὸν τριόφθαλμον». Τὸν ἄνθρωπον τοῦτον συνήντησαν ἐγγὺς τῆς Ναυπάκτου ἦτο ὁ Αἰτωλὸς Ὁξύλος, ὃς ἀπολέσας τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν, ἐκάθητο ἐπὶ ἵππου, ὥστε ζῶν καὶ ἀναθάτης εἶχον τρεῖς ὀφθαλμούς². Οἱ σύμμαχοι ἐπισκευάζουσι τὰ πλοῖα, ἀποβιβάζονται ἐπὶ τῆς Ἀχαικῆς ἀκτῆς, καὶ βαλνοῦσι πρὸς συνάντησιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὀρέστου, Τισαμενοῦ, βασιλεύοντος τότε ἐν Πελοποννήσῳ. Συγκροτεῖται μάχη, ἐν ᾗ ὁ Τισαμενὸς νικᾶται καὶ φονεύεται. Οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ Ἡρακλειδαὶ καταστάντες κύριοι τῆς χερσονήσου διένειμαν τὴν χώραν. Ὁ Ὁξύλος ὡς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ἔλαβε τὴν Ἥλιν, ἥ δὲ τύχη ἔδωκε τὸ Ἄργος εἰς τὸν Τῆμενον, τὴν Σπάρτην

¹ Διόδ., Δ', 58. Ἡρόδ., Θ', 26.

² Ἀπολλόδ., Β', 8, 3. Πaus., Γ', 13, 3.

εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀριστοδήμου καὶ τὴν Μεσσήνην εἰς τὸν Κρεσφόντην.

Ὁ μῦθος οὗτος, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, ἐδικαίου διὰ μυθικοῦ τινος τίτλου, ὡς παρετήρησεν ὁ κ. Grote¹, τὰς κτήσεις τῶν Δωριέων ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ Ἡρακλειῖδαι, καταστάντες βασιεῖς τοῦ Ἄργου, τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Μεσσήνης οὐδὲν ἐποίησαν κατὰ τὴν παράδοσιν εἰμὴ νὰ ἀναλάβωσι κατοχὴν τῶν κτήσεων αὐτῶν. Ἄλλ' ἐν τῇ νικηφόρῳ ταύτῃ στρατείᾳ ἔσχον βοηθοὺς τοὺς Δωριεῖς· ὥστε οἱ Δωριεῖς ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσι μερίδιον, βραδύτερον δὲ συμμιγνύοντες τὸ αἷμα αὐτῶν πρὸς τὸ τῶν Ἡρακλειδῶν κατέστησαν νόμιμοι κύριοι μέρους τῆς Πελοποννήσου. Τὰ ἐπεισόδια τῆς ἀφηγήσεως ταύτης ἐρμηνεύουσιν ἅμα τὴν ἀρχὴν τινων τῶν Δωρικῶν ἰδρυμάτων, καὶ τίς ἡ διαίρεσις τῆς γενεᾶς αὐτῶν εἰς τρεῖς φυλάς, καὶ τὴν ἐν Σπάρτῃ τελουμένην ἐορτὴν τῶν Καρνείων. Πρέπει νὰ προχωρήσωμεν πρὸς ἀνακάλυψιν ἱστορικῶν πραγματικοτήτων; Ἡ μόνη πραγματικότης ἡ δυνηθεῖσα νὰ συμμιχθῇ πρὸς τὸν μῦθον τοῦτον εἶναι ἡ τῶν Δωριέων ἀποίκων, οἵτινες ἐν χρόνῳ, ὃν ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν, κατῆλθον ἐκ τῆς Βορείου Ἑλλάδος, ἐπανειλημμένως βεβαίως, ὅπως ἀποκατασταθῶσιν εἰς Πελοπόννησον.

Ἄλλ' ἐὰν ὑπὸ γενικωτέραν ἔννοιαν ἡ κατάκτησις τῶν Δωριέων ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορίαν, ἡ καθοδὸς τῶν Ἡρακλειδῶν, ἥν ἡ κατὰ παράδοσιν ἀφήγησις συγχέει πρὸς τὴν ἐκεῖνων, ἀνήκει προφανῶς εἰς τὴν μυθολογίαν. Τὸ νὰ πραγματευθῶμεν τὸ γεγονός τοῦτο ὡς γεγονός θετικόν, θὰ ἦτο οὕτω τολμηρόν ὡς εἰ ἐζητούμεν ἱστορικὰς λεπτομερείας ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς ἀλώσεως τῆς Οἰχαλίας ἢ τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους. Φυσικὸν τοῦναντίον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τῶν θαυμασίων τινὲς περιπτώσεων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ βίος τοῦ ἥρωος ἀναγεννῶνται εἰς τὰς τύχας τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καταδιωκομένων ὡς ἐκεῖνος, καὶ θριαμβευόντων ὡς ἐκεῖνος εἰς τοὺς μακροὺς καὶ ἐπιπόνους αὐτῶν ἀγῶνας. Ὁ μῦθος τῶν Ἡρακλειδῶν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὑπὸ τὴν αὐτὴν φυσικὴν ἔννοιαν ὡς ὁ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Εὐκόλως τότε κατανοεῖ τις πῶς ἡ πλάσασα τοὺς μύθους φαντασία ἠδυνήθη νὰ παραστήσῃ τὴν ἀφίξιν τῆς νυκτὸς ὑπὸ τύπον ἐξώσεως τῶν τέκνων τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ, πῶς ἢ ἐκ νέου ἐμφάνισις τοῦ λαμπροῦ φωτός συνεμίχθη κατὰ τὴν μυθολογικὴν γλῶσσαν μετὰ τῆς

¹ Ἱστορ. Ἑλλάδ., T. B', σ. 230—231, γαλ. μεταφρ.

νικηφόρου καθόδου αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀπλᾶ ταῦτα φαινόμενα ἀναπαράγονται καὶ ἐπαναλαμβάνονται ἐπαλλήλως, ἐξηγῶνται αἱ ἀπαύστως ἀνανεούμεναι προσπάθειαι τῶν τέκνων τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἡ μακρὰ διαδοχὴ τῶν ἀτυχημάτων καὶ τῶν θριάμβων αὐτῶν¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΑΤΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Ὁ θαυμάσιος βίος τοῦ Ἡρακλέους, ὃν περιεγράψαμεν, δεικνύει ἀξιοπαρατηρήτους ἀναλογίας πρὸς τὸν τοῦ ἀθηναίου ἥρωος Θησεύος. Ὁ δεῦτερος οὗτος Ἡρακλῆς, ὡς ἀπεκάλουν αὐτὸν οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι ὡς ὁ πρῶτος ἐξολοθρευτὴς τῶν τεράτων, τιμωρὸς τῶν ληστῶν, ἐλευθερωτὴς τῆς χώρας αὐτοῦ. Τὸ στάδιον αὐτοῦ, ὡς καὶ τὸ τοῦ ἥρωος, οὐ εἶναι ἡ εἰκών, εἶναι στάδιον ἐκτάκτων συμβάντων καὶ ἐνδόξων κατορθωμάτων· ὡς ἐκεῖνος, κατέρχεται ζῶν εἰς τὸν τῶν ὑποχθονίων κόσμον, ὡς ἐκεῖνος ἀπόλλυται διὰ δυστυχοῦς θανάτου². Ὅθεν ἡ ἐρμηνεία τοῦ μύθου τοῦ Ἡρακλέους θὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ μύθου τοῦ Θησεύος, οὗ καὶ πλεῖστα ἄλλα γεγονότα ἀναμιμνήσκουσι τὸν βίον τοῦ Περσέως, τοῦ Βελλεροφόντου καὶ ἄλλων ἡλιακῶν ἥρώων.

Ὁ Θησεύς, ὃν αἱ Ἀθηναὶ ἀντεποιοῦντο ὡς ἓνα τῶν ἥρώων καὶ τῶν πρώτων βασιλέων αὐτῶν, καὶ ἀπόγονον τοῦ Ἐρεχθέως ἔλεγον³ ἐγεννήθη, κατὰ τὴν γενικωτάτην παράδοσιν, ἐν Τροιζίνι τῆς Ἀργολίδος, ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς Αἴθρας (ἄηρ καθαρός) καὶ τοῦ Αἰγέως (τὸ τὴν παραλλαν τύπτον κύμα), ἡ τοῦ θαλασσίου θεοῦ Ποσειδῶνος⁴. Ὅθεν ὁ γεννώμενος Θησεύς εἶναι ὁ ἥλιος, ὅστις τὴν πρωΐαν ἐγείρει τὴν κεφαλὴν ἄνωθεν τῶν κυμάτων ἐν τῇ λαμπρότητι αἰθρίου οὐρανοῦ. Λέγουσιν, ὅτι ὁ Αἰγέως ἐγκαταλιπὼν τὴν θυγατέρα τοῦ Πιθθέως ἐγκυον κατέθηκεν ὑπὸ μέγαν λίθον τὰ σανδάλια καὶ τὸ ξίφος αὐτοῦ. Ἐὰν ἡ

¹ Ἐνταῦθα ἐπόμθεα τῇ εὐφρεῖ ἐρμηνείᾳ τῇ δοθείσῃ ὑπὸ τοῦ κ. Cox, Mythol. of the Aryan nations, II. σ. 180.

² Πλὴν τούτων, ὁ Θησεύς εἶναι ὡς ὁ Ἡρακλῆς, ἰδρυτὴς τῶν γυμνικῶν ἀγώνων καὶ τῆς παλαιστρας εὐρετῆς (Παυσ., Α', 39, 3. Η', 48, 3).

³ Πλούτ., βίος Θησ., 3. Παυσ., Ζ', 17, 7.

⁴ Παυσ. Β', 30, 9, 32, 8. Πλούτ., Βίος Θησ., 8, 9.

Αἴθρα ἐγέννα υἱόν, τὸ παιδίον τοῦτο ἀνδρούμενον ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ ἐγείρῃ τὸν βράχον καὶ λάβῃ τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀφεθεῖσαν παρακαταθήκην. Ἄν δὲ ἐπετύγχανε, θὰ ἤρχετο κρύφα πρὸς συνάντησιν τοῦ πατρὸς εἰς Ἀθήνας¹. Ὁ Θησεὺς ἀνατρεφόμενος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πάππου Πιτθέως, ἡῤῥανε κατὰ ῥώμην καὶ θάρρος. Ὁ Ἡρακλῆς ἐλθὼν ποτε παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Τροιζῆνος ἔθηκε χαμαὶ τὸ δέρμα τοῦ λέοντος, πάντα δὲ τὰ παιδία ἔφυγον πτοηθέντα· ἀλλ' ὁ Θησεὺς ἀρπάσας πέλεκυν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ὑπηρετῶν ἐπέπεσε κατὰ τοῦ θηρίου νομίσας αὐτὸ ζῶν². Μετ' οὐ πολὺ, ὅτε ἡ Αἴθρα ἀνεμνήσθη τῆς παραινέσεως τοῦ Αἰγέως, ὁ νεαρὸς ἥρως ὡς παλγινιὸν ἐκύλισε τὸν βαρὺν λίθον· ἔλαβε τὰ σανδάλια καὶ τὸ ξίφος τοῦ πατρὸς, αὐτὰ ταῦτα τὰ σύμβολα, ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. COX³, ἅτινα καὶ ὁ Περσεὺς ἀπερχόμενος ἐπὶ τὰς Γοργόνας, καὶ οὕτως ὠπλισμένος ὠδεύσε τὴν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἄγουσαν. Τὴν ὁδὸν ταύτην ἐλυμαίνοντο τότε λησταί. Ὁ Πιτθεὺς συνεβούλευσε τὸν ἔγγονον νὰ μεταβῇ διὰ θαλάσσης εἰς Ἀττικὴν· ἀλλ' οὗτος τὴν δόξαν τοῦ Ἡρακλέους ἀναμιμνησκόμενος, ἔδραμε πρὸς τοὺς κινδύνους, δι' ὧν ἤθελον νὰ πτοήσωσιν αὐτόν.

Ἡ ἀπὸ Τροιζῆνος εἰς Ἀθήνας πορεία τοῦ Θησεῦς δὲν εἶναι ὑπὸ ἐτέραν τινὰ ἔποψιν, ἀλλ' ἡ τὸ στάδιον τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους. Ἐν Ἐπιδαύρῳ συνήντησε τὸν πρῶτον ἐχθρόν, τὸν γίγαντα Περιφήτην, ὠπλισμένον διὰ μεγάλου ῥοπάλου, δι' οὗ ἐφόνευσεν τοὺς διαβάτας. Ὁ Θησεὺς παλαίει φονεύει καὶ ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὸ ὄπλον, καθιστάμενον ἕκτοτε τὸ διακριτικὸν τοῦ ἥρωος σύμβολον.

Ὁ Περιφῆτης υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς Ἡφαίστου⁴ εἶναι ἴσως ἡ προσωποποίησις τοῦ θυελλώδους νέφους τοῦ ῥίπτοντος κατὰ τῶν ἀνθρώπων τὸν κεραυνόν. Ἐν τῷ Ἰσθμῷ, ἕτερος τερατώδης ληστής, ὁ Σίλης (ὁ καταστροφεὺς) ὑπέβαλλε τοὺς ξένους εἰς φρικτὴν δοκιμασίαν. Ἐκαμπτε τὰς πλῆγας μέχρι τοῦ ἐδάφους, οἱ δὲ μὴ ὄντες ἀρκετὰ ἰσχυροί, ὅπως ἐμποδίσωσι τὴν ἀνύψωσιν τοῦ δένδρου ἐφέροντο εἰς τὸν ἀέρα καὶ κατέπιπτον διαμεμελισμένοι. Ὁ Θησεὺς ἐξῆλθε νικητὴς κατὰ τὸν ἄθλον τοῦτον, κατέστρεψε τὸν πιτυοκάμπτην, ἥτοι τὸν λαίλαπα, οὗ ἡ βία κλίνει καὶ θραύει τὰ δένδρα. Ὀλίγον ἀπωτέρω, φονεύει τὴν

¹ Πaus., A', 27, 8 καὶ τὰ μνημον. χωρία.

² Πaus., A', 27, 7.

³ Mythology of the Aryan nations, II, c. 62.

⁴ Ἀπολλόδ., B', 16, 1.

Κρομμυωϊαν ὕν, ἥς ἀρκούμεθα ὑποδεικνύοντες τὴν σχέσιν πρὸς τὴν τῆς Ἐρυμάνθου καὶ Καλυδῶνος. Ἐν Μεγαρίδι φανεύει τὸν Σκίρωνα, ὅστις συλλαμβάνων τοὺς ξένους ἐλήστευε καὶ ἐκρήμνιζεν ἀπὸ τοῦ ὕψους βράχου τινὲς εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ Σκίρων εἶναι οἱ σφοδροὶ ἄνεμοι, ὧν αἱ προσβολαὶ ἦσαν κινδυνωδέστατα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς λελαξευμένης ἐν ταῖς Σκιρωνίσι πέτραις, ὧν αἱ ἀπόκρημνοι ἄκραι δεσπόζουσιν ἐξ ὕψους ἔλιγγον ἐπιφέροντος τῶν κυμάτων τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου. Ἐν Ἐλευσίνι καταβάλλει ἐν τῇ πάλῃ τὸν Ἀρκάδα Κερκυῶνα, ὡς ὁ Ἡρακλῆς τὸν Ἀνταῖον. Ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἀττικοῦ Κηφισοῦ συμπλέκεται πρὸς τὸν γίγαντα Πολυπήμονα ἢ Δαμάστην, τὸν κοινότερον καλούμενον Προκρούστην. Ὁ Θησεὺς κατεδίκασε τὸν γίγαντα νὰ ὑποστῇ τὴν αὐτὴν τιμωρίαν, ἣν ἐπέβαλεν εἰς τὰ θύματα αὐτοῦ, ἀναγκάσας νὰ κατακλιθῇ ἐπὶ κλίνης βραχυτάτης καὶ ἀποκόψας ἀπὸ τοῦ σώματος τὸ ἐξέχον αὐτῆς (Προκρούστου κλίνη) ¹. Ἡ φυσικὴ σημασία τοῦ μύθου τούτου διαφεύγει ἡμᾶς, ἀλλὰ τὰ διάφορα ὀνόματα τοῦ ληστοῦ δεικνύουσιν ἡμῖν αὐτόν, ὡς καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ ἥρωος πρότερον δαμασθέντας ἀντιπάλους, τέρας τῆς καταιγίδος.

Τέλος ὁ Θησεὺς φθάνει εἰς τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν παρουσιάζεται ἀγνωστος, ὡς παρθένος ἡμφιεσμένος, ὡς ὁ Ἀχιλλεὺς παρὰ τῷ Λυκομήδει. Ὁ μακρὸς κυματίζων χιτῶν, ἡ χαρίεσσα τῆς ξανθῆς κόμης διευθέτησις προκαλοῦσι τὰ σκώμματα τῶν ἐργατῶν τῶν ἀσχολουμένων νὰ περάνωσιν τὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος. Ὁ νεανίας οὐδὲν ἀποκριθεὶς ἀπολύει τοὺς βοῦς τοὺς ἐγγὺς ἐκεῖ ἐξευγμένους ἐν ἀμάξῃ, ρίπτει δὲ ταύτην ἄνωθεν τῆς κορυφῆς τοῦ οἰκοδομήματος. Οὕτω καὶ ὁ ἐν χαρίεσσῃ καλλονῇ νεωστὶ ἀνατέλλων ἥλιος, ὁ συγχρόμενος πρὸς τὴν παρθένον τῆς ἡοῦς, εἶναι ἰσχυρότατος καὶ κυλεῖ εἰς τὰ οὐράνια ὕψη τὸ ἀκτινοβολοῦν αὐτοῦ ἄρμα. Ὁ ἥρωας Αἰγεὺς ἦτο τότε σύζυγος τῆς φαρμακευτρίας Μηδείας, ἥτις ζήλοτυπούσα τὸν νεανίαν πείθει τὸν πατέρα, ἀγνοοῦντα αὐτόν, νὰ προσκαλέσῃ τὸν νεανίαν εἰς δεῖπνον. Ἡ Μηδεία προητοίμασε διὰ τὸν Θησέα δηλητηριωδὲς τι κύπελλον· ἀλλὰ, πρὶν δυνηθῇ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ὀλέθριον σκοπόν, ὁ

¹ Πηγαὶ τοῦ μύθου τῶν ἄθλων τοῦ Θησεῦς: Πλουτ., Βίος Θησ., 8—11. Πaus. Α', 37, 4. Α', 44, 8. Ἀπολλοδ. Γ', 16, 1. Ὑγίν. Μύθ., 38. — Μνημείων, Witte, Les exploits de Thesee, coupe peinte par Euphronius (Monum. Grecs publiés par l'association pour l'encouragement des études grecques, 1872, εἰκ. 2).

νεαρός ἥρως ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἔλκων τῆς θήκης τὸ λαμπρὸν ξίφος. Ὁ Αἰγεὺς ἀμέσως διώκει τὴν Μήδειαν καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ ὀρᾷ εἰς τὸν ἀνευρεθέντα υἱὸν μέρος τῆς βασιλείας¹. Ἐκτοτε ὁ Θησεύς, κατὰ τὸν μῦθον, καταγίνεται νὰ στερεώσῃ ἐν Ἀθήναις τὴν διαφιλονικουμένην βασιλείαν τοῦ πατρὸς καὶ ν' ἀσφαλίσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου, ὃν ὑπερασπίζει ἐν πρώτοις κατὰ τῶν πεντήκοντα Παλλαντιδῶν. Ὅπως καταστῇ δημοτικὸς βαίνει πρὸς συνάντησιν τοῦ καταστρέφοντος τὴν τετράπολιν τῆς Ἀττικῆς ταύρου, καταλαμβάνει αὐτὸν ἐν Μαραθῶνι καὶ ἄγει ζῶντα εἰς Ἀθήνας, ὅπου θύει αὐτὸν τῷ Δελφινίῳ Ἀπόλλωνι². Ὁ ταῦρος οὗτος εἶναι ὁ τῆς Κρήτης ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους τὸ πρῶτον δαμασθείς. Ὅθεν ἡ κατὰ τοῦ τέρατος τούτου νίκη τοῦ Θησεῶς ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ ἡ τοῦ Ἡρακλέους νίκη ἔννοιαν.

Ἄλλ' ὅμως εἰς ἄλλους νέους καὶ σπουδαιότερους θριάμβους ἐκέκλητο ὅσον οὐπὼ ὁ Ἀθηναῖος ἥρως. Οἱ Κρήτες ἀπεσταλμένοι τὸ τρίτον ἤδη ἤρχοντο, ὅπως αἰτήσωσι τὸν ἐτήσιον φόρον τὸν ἀποτινόμενον ὑπὸ τῶν Ἀθηνῶν πρὸς ἐξιλασμὸν τοῦ φόρου τοῦ Ἀνδρόγεω. Ἑπτὰ νεάνιδες καὶ τοσοῦτοι νεανῖαι ὑπὸ τοῦ κλήρου δηλούμενοι ὠδηγοῦντο εἰς Κρήτην ὅπως ἐγκλεισθῶσιν εἰς τὸν Λαβύρινθον καὶ καταβροχισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Μινωταύρου. Πρὸ τῶν θρήνων καὶ τῶν δακρύων τῶν γονέων ὁ Θησεὺς συγκινεῖται· προσφέρεται νὰ μετάσχῃ τῆς ἀποστολῆς καὶ ὑπισχνεῖται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν σκληρὰν ταύτην θυσίαν. Ὁ Αἰγεὺς ἀφήνῃ τὸν υἱὸν νὰ ἀποπλεύσῃ ὀδῶν αὐτῷ διὰ τὸ πλοῖον δύο ἰστίαι διαφόρου χρώματος, λευκὸν καὶ μέλαν. Ἐὰν ὁ Θησεὺς ἐπανήρχετο νικητής, ὁ ναυκλῆρος θὰ ὑψώσῃ ἅμα φανῇ πρὸ τῶν ἁκτῶν τῆς Ἀττικῆς, τὸ πρῶτον, τὸ δευτερον τοῦναντίον θὰ ᾔτο σημεῖον θανάτου. Ὁ Θησεὺς ἐπιβαίνει μετὰ τῶν νέων, ἀφικνεῖται εἰς Κρήτην, πάραυτα δὲ ὁ Μίνως ἀναγνωρίζει ἐν αὐτῷ τὸν υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ Μίνως ὅπως πεισθῇ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων αὐτοῦ, ῥίπτει εἰς τὴν θάλασσαν τὸν δακτύλιον καὶ διατάσσει τὸν Θησεᾶ νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτόν. Ὁ Θησεὺς ἀνῆλθεν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀσφραγιδᾷ τε ἐκείνην ἔχων καὶ στέφανον χρυσοῦν, Ἀμφιτρίτης δῶρον³: εἰκὼν διαφανῆς τοῦ λαμπροῦς ἡλιακοῦ ὀίσκου τοῦ ἀναδύοντος τὴν πρωΐαν ἐν ἀπάσῃ τῇ λαμ-

¹ Πλούτ. Βίος Θησ. 12.

² Πaus. Α', 27, 10.

³ Περὶ τῆς σημασίας τοῦ Μινωταύρου ἐν τοῖς χρητικαῖς μύθοις, βλ. κεφ. Η'.

πρότητι αὐτοῦ ἐκ τῶν κυμάτων, εἰς ᾧ βυθίζεται τὴν ἐσπέραν.

Ἐνταῦθα παρεντίθεται ὁ ἔρωσ τῆς Ἀριάδνης πρὸς τὸν Θησεῖα. Ἄμα ἀφικόμενος εἰς Κρήτην ὁ ἥρωσ ἀγαπᾶται ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ Μίνως. Λαμβάνει ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῆς τὸ νῆμα τὸ ὁδηγοῦν αὐτὸν ἐν τῷ Λαβυρίνθῳ, ἔνθα φονεύει τὸν Μινώταυρον, καὶ ἐξ οὗ ἐξέρχεται μετὰ τῶν νέων, οὓς θαυμασίως διέσωσεν (Εἰκ. 145). Ὅτε ἐπεβίβασθη ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας, ἡ Ἀριάδνη ἀκολουθεῖ αὐτῷ· ἀλλ' ἡ δυστυχὴς ἐγκαταλιμπάνεται ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Νάξου ὑπὸ τοῦ ἀπίστου ἔραστοῦ, ὃν θέλγουσι τὰ ἀπαστράπτοντα θέλγητρα τῆς Αἴγλης.

Εἰκ. 145. — Ὁ Θησεὺς νικητὴς τοῦ Μινωταύρου.

Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Ἀριάδνης, ἡ καλλίστους στίχους ἐμπνεύσασα τῷ Κατούλλῳ, δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Παρηγορήθη ταχέως ὑπὸ τοῦ Βάχχου, οὗ ἐγένετο σύζυγος. Ἀλλ', ὡς παρετήρησαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι, ἡ Ἀριάδνη τῆς Νάξου καὶ ἡ Κρητικὴ Ἀριάδνη ἦσαν ἴσως διάφοροι, συγχυθεῖσαι ἔνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν ὀνομάτων. Ἡ Κρητικὴ, ἡ θυγάτηρ τῆς Πασιφάης, εἶναι πιθανῶς ὡς ἡ Μήδεια, ἡ ἀνάλογος ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Τάσωνος, θεὰ τῆς ἀστραπῆς. Ὁ Θησεὺς ἐν τῷ Λαβυρίνθῳ εἶναι ὁ ἥλιος ὁ εἰσδύων ἐν τῷ ζοφερῷ σπηλαίῳ τοῦ νέφους, δηλαδὴ ἐν θυελλώδει χειμῶνι· σπηλαίῳ πλήρει ἐλιγμῶν, ἐν ᾧ ὁδηγεῖται ὑπὸ τῆς

παρθένου τοῦ οὐρανόου πυρός. Ὅταν ἐξέρχεται τῆς φυλακῆς αὐτοῦ θριαμβεύων, ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν ἀφ' ἧν ὀπισθεν τὴν μνηστὴν, ἥτις εὐρίσκει ὡς ἀντιζήλον τὴν εὐτυχὴ Ἀἴγλην (τὴν αἰγλήσασαν ἡῶ;) — Ὁ μῦθος προσέθετο, ὅτι ὁ Θησεύς ἐν τῇ χαρᾷ αὐτοῦ ἐλησμονήσεν, ὅτε εἶδε τὴν Ἀττικὴν, νὰ ὑψώσῃ τὸ λευκὸν ἱστίον, ὅπερ θὰ ἡγγελλε τῷ πατρὶ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ. Ὁ γέρον Αἰγεύς ἀπελπίσας ῥίπτεται ἐκ τινος βράχου εἰς τὰ κύματα ¹. Εἰ καὶ τὸ συμβᾶν ἦτο ὀλέθριον, ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἥρωος χαιρετίζεται διὰ φωνῶν χαρᾶς καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, τῶν ἐλευθερωθέντων ἔκτοτε τῆς σκληρᾶς δυναστείας τοῦ Μίνως.

Ἐκτοτε τὸ στάδιον τοῦ Θησεῶς εἶναι ὡς τὸ τοῦ Ἡρακλέους πληρεσ μακρῶν στρατειῶν, ἐν αἷς σὺντροφον καὶ πιστὸν σύμμαχον ἔχει τὸν Πειρίθουν. Τὴν ἀρχὴν τῆς φιλίας αὐτῶν διηγοῦντο ὡς ἑξῆς.

Ὁ Πειρίθους ζηλοτυπῶν τὴν δόξαν τοῦ Θησεῶς ἠθέλησέ ποτε νὰ δοκιμάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ ἥρωος· ἤρπασε τοὺς ἐγγὺς τοῦ Μαραθῶνος βόσκοντας βοῦς. Ὁ Θησεύς βαίνει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἄρπαγος, ὅστις δὲν φεύγει, ἀλλὰ μεταστρέφεται ὅπως ἀποκρούσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὅτε οἱ δύο ἀντίπαλοι ἀντεμετωπίσθησαν, κατελήφθησαν ὑπὸ ἀφῶνου θαυμασμοῦ. Δὲν σκέπτονται πλέον νὰ συγκρουσθῶσι· δίδωσι τὰς χεῖρας καὶ ὀρκίζονται αἰώνιαν φιλίαν ². Οὕτω παρίστατο ἡ στενὴ φιλία τῶν δύο ἡρώων, οὗς αἱ μυθολογικαὶ παραδόσεις συνήνουν εἰς τοὺς αὐτοὺς ἄθλους. Ὁ Θησεύς βοηθεῖ τὸν Πειρίθουν ἐν τῷ κατὰ τῶν Κενταύρων ἀγῶνι, περὶ οὗ κατωτέρω θέλομεν εἶπῃ. Οἱ δύο ἑταῖροι ἀνευρίσκονται ὁμοῦ ἐν τινι κατὰ τῶν Ἀμαζόνων στρατείᾳ, ἥτις ὅτε μὲν συγχέεται πρὸς τὴν τοῦ Ἡρακλέους, ὅτε δὲ διακρίνεται αὐτῆς ³. Τὸ γέρας τῆς νίκης ταύτης διὰ τὸν Θησεῖα ἦτο ἡ Ἀντιόπη. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἡρακλέους ἡ μάχη γίγνεται ἐν Θεμισκύρᾳ, παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐν τῷ τοῦ Θησεῶς γίγνεται ἐν Ἀττικῇ. Αἱ Ἀμαζόνες, ὅπως ἐκδικήσωσι τὴν ἄρπαγὴν τῆς Ἀντιόπης, ἀπῆλθον τῆς χώρας αὐτῶν. Εἰσέδυσαν μέχρι τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν στρατοπεδεύσασαι πρὸς αὐταῖς ταῖς πύλαις τῆς πόλεως. Ζωηρὰ συνεκροτήθη μάχη περὶ τὴν Πύκνα καὶ τὸ Μουσεῖον, ἥτις μετὰ διαφόρους περι-

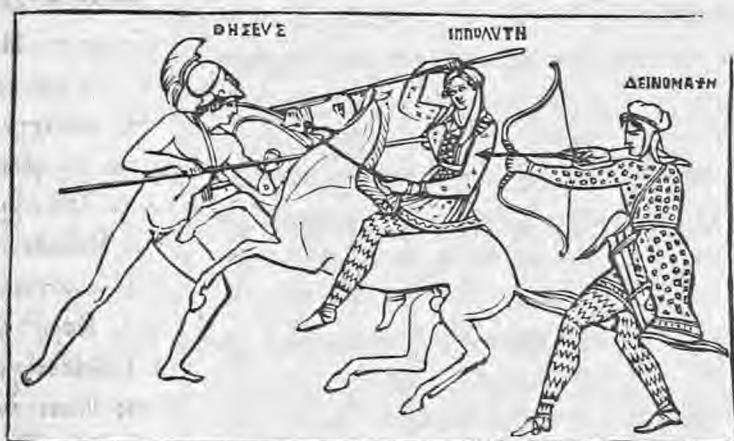
¹ Πλούτ., Βίος Θησ., 19—22. Πaus., Α', 22, 5.

² Πλούτ., βίος Θησ., 30.

³ Αἱ δύο διάφοροι αὗται παραδόσεις ἀναφέρονται ὑπὸ Πλουτάρχου (Β. Θησ., 26). Πaus., Α', 2, 1.

πετείλας ἀπέληξεν ὑπὲρ τοῦ Θησέως καὶ τῶν Ἀθηναίων (Εἰκ. 146). Αἱ Ἀμαζόνες ἐδιώχθησαν, αἱ πλείσται δ' αὐτῶν ἀπόλοντο, πρὶν εἰσελθῶσιν εἰς τὰς ἐστίας αὐτῶν. Τὸ πολυσχιδὲς τοῦ μύθου μαρτυροῦσιν οἱ τάφοι αὐτῶν ἐν Μεγάροις, Χαιρωνείᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ¹.

Ὁ Θησεὺς νικήσας ἔμεινε κύριος τῆς Ἀντιόπης, γενομένης συζύγου αὐτοῦ καὶ τεκούσης τὸν Ἴππολύτον. Ἡ σημασία τούτου παρέχει ἀβεβαιότητά τινα. Πρέπει νὰ ἴδωμεν, ὡς ὁ κ. COX², ἐν τῷ Ἴππολύτῳ, τῷ υἱῷ τοῦ Θησέως, εἰδός τι ἀναπαραγωγῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡλίου Φαέθοντος, δηλαδὴ τοῦ Ἡλίου ὑπολαμβανομένου οὐχὶ ἥρωος θριαμβευτικοῦ, ἀλλ' ἥρωος δυστυχοῦς, ὅστις πρὶν δυνηθῇ ν' ἀνδρωθῇ,

Εἰκ. 146. — Θησεὺς καὶ Ἀμαζόνες.

φονεύεται ὑπὸ τοῦ ταύρου, ὃν ὁ Ποσειδῶν ἀπολύει ἐκ τῆς θαλάσσης, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὑπο τοῦ θυελλώδους νέφους τοῦ ἀναδύοντος ἐκ τοῦ κόλπου τῶν κυμάτων; Ἡ ἐξήγησις αὕτη δὲν καθορίζει τὸν μῦθον τοῦ Ἴππολύτου. Χαρακτηριστικὸν τοῦ μύθου τούτου σημεῖον εἶναι ἡ λατρεία τοῦ ὠραίου καὶ ἀγνοῦ νεανίου πρὸς τὴν σεληνιαίαν παρθένον, τὴν Ἀρτεμιν. Ἐτερον οὐχ ἤττον οὐσιώδες, εἶναι ὁ πρὸς αὐτὸν ἔρως τῆς Φαίδρας, τῆς μετὰ τὴν Ἀντιόπην γενομένης συζύγου τοῦ Θησέως. Ἐὰν ὑπολάβωμεν, ὅτι οὗτος ἐγκατέλιπε τὴν Ἀντιόπην διὰ τὴν Φαίδραν, ὡς ἄλλοτε τὴν Ἀριάδην διὰ τὴν Αἴγλην, φυσικὸν νὰ διδῶ-

¹ Πλούτ., βίος Θησ., 27. Πaus., Α', 2, 1· Β', 32, 9. Ἡ μάχη τοῦ Θησέως κατὰ τῶν Ἀμαζόνων παρίστατο ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς (Πaus., Ε', 11, 7).

² Mythol. of the Argian nations, II, σ. 66.

μεν ἐν τῇ μητρὶ τοῦ Ἱππολύτου σεληναίαν τινὰ θεάν, ἐν δὲ τῇ Φαίδρα (τῇ ἀκτινοβολούσῃ) τὴν ἡῶ. Ὄθεν ὁ νέος Ἱππόλυτος ταυτίζεται τότε πιθανῶς πρὸς τὸν Φωσφόρον· εἶναι ὁ πρωϊνὸς ἀστήρ ὁ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τῆς ἡμέρας λάμπων ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅπου ἡ σελήνη, ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἄρχει ἔτι, ὁ διεγείρων τὰς ἐρωτικὰς ἐπιθυμίας τῆς Ἡούς, ὡς ὁ Φαέθων Φωσφόρος ἡγαπάτο ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης¹, ὅστις διωχθεὶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τοῦ Ἥλιου ἐξαφανίζεται εἰς τὸν ὀρίζοντα ἐν μέσῳ τῶν ἀναθυμιάσεων τῆς θαλάσσης².

Ὁ μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἀντιόπης παρουσιάζεται ὑπὸ διάφορον τύπον ἐν τῷ μύθῳ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειρίθου. Οἱ δύο ἐταῖροι μεταβαίνουν εἰς Σπάρτην, ἀπάγουσι δὲ τὴν ἀδελφὴν τῶν Διοσκουρέων, πρὶν ἔτι αὕτη γείνη σύζυγος τοῦ Μενελάου³. Ἐπειδὴ ἀμφοτέρωι ἔχουσι δικαιώματα ἴσα ἐπὶ τῆς κατακτήσεως ταύτης, συμφωνοῦσιν ὅπως θέσωσι κλῆρον διὰ τὴν κατοχὴν τῆς νεάνιδος. Ἡ Ἑλένη ἔλαχε τῷ Θησεῖ. Οὗτος ὑπισχνεῖται τῷ φίλῳ ὡς ἀμοιβὴν νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν πρὸς εὕρεσιν ἐτέρας γυναικός. Ὄθεν ἀμφοτέρωι μεταβαίνουν εἰς Ἡπειρον παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Μολοσσῶν, οὗ τὴν θυγατέρα ἤθελε ν' ἀπαγάγῃ ὁ Πειρίθους. Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐκαλεῖτο Αἰδωνεύς, ἡ σύζυγος αὐτοῦ Περσεφόνη, ἡ θυγάτηρ Κόρη⁴ καὶ ὁ κύων Κέρβερος. Ἡ σκηνὴ αὕτη ἢ εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Ἑλλάδος γιγνομένη εἶναι παραλλαγή ἐκείνης, ἣν ἡ γενικὴ παράδοσις θέτει ἐν τῷ Ἄδῃ, ἐνθα ὁ Θησεὺς κατέρχεται μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ⁵. Ἐν ἀμφοτέρωι τὰ γεγονότα εἶναι σχεδὸν τὰ αὐτά. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἡπείρου κατιδὼν ὅτι οἱ προσελθόντες δὲν εἶναι μνηστήρες ἀλλ' ἀρπαγες, ῥίπτει τὸν Πειρίθουν ὡς τροφὴν εἰς τὸν κύνα αὐτοῦ, καὶ δεσμεύει τὸν Θησέα, ἀνακτῶντα βραδύτερον τὴν ἐλευθερίαν διὰ τοῦ Ἡρακλέους⁶. Ὁ ἥρωες ἐπανέρχεται εἰς Ἀθήνας, ἀς εὕρῃ ἀναστάτους. Ἀπελπίσας νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν ἀποπλέει διὰ Σκυῖρον καὶ ζητεῖ τὴν φιλοξενίαν τοῦ βασιλέως Λυκομήδους. Οὗτος ἔνα δὴθεν δείξῃ τῷ ἥρωϊ

¹ Θεογον., σ. 987 καὶ ἐφ.

² Preller, Griech. Mythol., II, σ. 300.

³ Πλούτ., Βίος Θησ., 31. Πaus., Γ', 18, 5. 24, 11.

⁴ Ἡ Κόρη διακρίνεται ἐνταῦθα τῆς Περσεφόνης χάριν τῆς ἀφηγήσεως.

⁵ Ἡ εἰς Ἄδου κατάβασις ἦτο τὸ θέμα μικροῦ τινος ἡσιοδείου ποιήματος (Πaus., Θ', 31, 5).

⁶ Πλούτ., Β. Θησ., 31. 6.

τὴν ἔκτασιν τῶν κτήσεων αὐτοῦ, ἄγει τὸν Θησέα ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἀποκρήμνου τινὸς βράχου, ἐξ οὗ κρημνίζει αὐτόν ¹. Ἡ πτώσις αὕτη, ὡς ἡ τοῦ Κεφάλου, εἶναι ἡ τοῦ ἡλίου ἀφικνουμένου εἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας καὶ ἐξαφανιζομένου ὀπισθεν τῶν ἀποκρήμνων ἀκτῶν, ὧν ἀπὸ τῆς κορυφῆς φαίνεται κρημνιζόμενος.

Ὁ Θησεύς, οὗ διηγήθημεν ἐν πρώτοις τὸν μῦθον ὅπως παραβάλωμεν αὐτὸν πρὸς τὸν τοῦ Ἡρακλέους, δὲν κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν μυθικῶν βασιλέων τῶν Ἀθηνῶν. Ἦτο ὁ ἐνδοξότατος, ἀλλ' ὁ τελευταῖος τῶν ἀρχαίων ἡρώων, προσωποποιούντων τὰ φαινόμενα τοῦ ἀττικοῦ οὐρανοῦ, τὰς τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος ἀνωμαλίας· ἡρώων συνδεσμένων πρὸς ἀλλήλους διὰ τῶν τεχνητῶν δεσμῶν κινήτης γενεαλογίας, ἧς τὰ κυριώτατα πρόσωπα εἶναι ὁ Κέκροψ, ὁ Ἐριχθόνιος, ὁ Ἐρεχθεύς καὶ ὁ Πανδίων. Ἡ δημώδης πόλσις ἔφαλλε τὰ συμβάντα αὐτῶν ἢ τῶν ἑαυτῆς τέκνων· αὐτοὶ μόναι εἶχον ἱστορίαν. Οἱ λοιποὶ βασιλεῖς, ὧν τὰ ὀνόματα κατεχωρίσθησαν ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν μυθογράφων ², ὁ Ἀκταῖος, ὁ Κραναός, ὁ Ἀμφικτύων, δὲν εἶναι, ὡς ἐκ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν καταφαίνεται, εἰμὴ ἐκφράσεις τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Ἀττικῆς, τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ἐξεχόντων βράχων, τῆς ἰδρύσεως τῶν πρώτων αὐτῆς πόλεων.

Ὁ Κέκροψ, ὃν ἔλεγον ἐνίοτε κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἀρχηγὸν αἰγυπτιακῆς τινος ἀποικίας ³, ἦτο κατὰ τὰς ἀρχαιοτάτας παραδόσεις ὁ πρῶτος αὐτόχθων τῆς χώρας βασιλεὺς. Ὁ αὐτόχθων οὗτος, ὁ διφυῆς οὗτος ἦρως, οὗ τὸ μὲν ἄνω τοῦ σώματος ἦτο ἀνθρώπινον, κατέληγε δὲ εἰς οὐρὰν δράκοντος ⁴, ἀναμιμνήσκει τοὺς Γίγαντας, τέκνα ὡσαύτως τῆς Γῆς, μετέχοντας ὡσαύτως τῆς φύσεως ὀφεις, οὗ ἢ γενικωτέρα σημασία ἐν τῇ ἰνδοευρωπαϊκῇ μυθολογίᾳ εἶναι ἢ τοῦ θυελώδους νέφους ἢ τῆς ἀστραπῆς ⁵. Κατανοεῖ τις λοιπὸν πῶς ἔχει θυ-

¹ Πλούτ., Β. Θησ., 35.

² Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, Γ', 14-15, ἡ διαδοχικὴ τάξις τῶν βασιλέων τῆς Ἀττικῆς εἶναι ἡ ἐξῆς: 1ος Κέκροψ, 2ος Κραναός, 3ος Ἀμφικτύων, 4ος Ἐριχθόνιος, 5ος Πανδίων, 6ος Ἐρεχθεύς, 7ος Κέκροψ, υἱὸς τοῦ Ἐρεχθέως, 8ος Αἰγέας, 9ος Θησεύς. Ὁ Παυσανίας (Α', 2, 6) θέτει ἐν ἀρχῇ τοῦ καταλόγου τὸν Ἀκταῖον.

³ Διόδ. Α', 29, Μυθογρ., "Ελ. ἐκδ. Westermann, σ. 374, 35.

⁴ Ἀπολλοδ., Γ', 14, 1. Βλ. ἀνάγλυφόν τι τοῦ μουσείου τοῦ Βερολίνου (Archäol. Zeitung, nouv. série, t. V, εἰκ. 63).

⁵ Schwartz, Ursprung der Mythologie, κεφ. I. Die Schlangen und Drachengöttheiten, σ. 26-159.

γατέρας τὴν Ἑρσην, τὴν Πάνδροσον καὶ τὴν Ἀγλαυρον, ἐν αἷς πειρώμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν οὐ μόνον προσωποποιήσιν τινα τῆς δρόσου, ἀλλὰ κατὰ τινα εὐρυτέραν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν τὰς νύμφας τῆς βροχῆς τὰς ἀρδευούσας καὶ γονιμοποιούσας τοὺς ἀγρούς¹. Ἐλεγον ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κέκροπος, ὁ Ποσειδῶν θέλων νὰ ἀποκτήσῃ δικαιώματα ἐπὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ἀττικῆς ἐκτύπησε διὰ τῆς τριαίνης τὸν βράχον τῆς ἀκροπόλεως, ἐξ οὗ ἀνέβλυσε πηγὴ ἁλμυροῦ ὕδατος δεικνυομένη βραδυτέρον ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Ἐρεχθείου. Ἡ Ἀθηνα ἡ διεκδικούσα τὴν αὐτὴν χώραν ἐφύτευσε ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἐλαίαν, αὐτὴν ταύτην ἦτις καεῖσα ὑπὸ τῶν Περσῶν κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ξέρξου, ἐβλάστησεν αἰφνης θαυμασίους βλαστούς. Οἱ δώδεκα θεοὶ ἐκλεχθέντες ὅπως δικάσωσι τὴν ἔριν ταύτην ἐδικαίωσαν τὴν Ἀθηναῖν, ἔνεκα τῆς μαρτυρίας τοῦ Κέκροπος, παρευρεθέντος εἰς τὴν φύτευσιν².

Ὁ Ἐριχθόνιος, ὃν δύσκολον εἶναι νὰ μὴ συγχύσῃ τις πρὸς τὸν Ἐρεχθέα, ὡς ἔπραξεν ἡδὴ ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος³, ὁμοιάζει τῷ Κέκροπι, διότι εἰκονίζεται ἐνίοτε ὡς ὄφις. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ καθαρώτερον ἢ τὸ τοῦ μυθικοῦ αὐτοῦ προγόνου ὑπαινίσσεται προφανῶς τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, ὥστε, ἐὰν ἀνήκῃ ὡσαύτως εἰς τοὺς ἥρωας τῆς θεέλλης, ἐκφράζει τὴν εὐτυχὴ ἐνέργειαν, ἣν αὕτη ἔνεκα τῶν συνοδευόντων αὐτὴν ὑετῶν παρέχει τῇ γῇ. Ὁ Ἐριχθόνιος ἔσχε πατέρα τὸν Ἥφαιστον, ὅστις ἀφ' οὗ μάτην ἐζήτησε τὴν μετὰ τῆς Ἀθηναῆς ἔνωσιν, ἐμίγη τῇ Γαίᾳ⁴. Εἶναι λοιπὸν ὡς ὁ Κέκροψ καὶ οἱ Τιτᾶνες τέκνον τῆς γῆς καὶ τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ πυρός. Διηγοῦντο ὅτι τὸ θαυμάσιον παιδίον, ἅμα γεννηθὲν ἐλήφθη ὑπὸ τῆς Ἀθηναῆς, ἀναλα-

¹ Ὁ G. Curtius (Grundz. d. Griech. Etymol., σ. 345, ἐκδ. ε') ἐτυμολογεῖ τὰς λέξεις ἔρση καὶ δρόσος ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης τοῦ σανσκριτικοῦ *varsha*, βροχή. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ Ἀγλαυρος ἢ Ἀγραυλος δὲν ἔχει καθαρὰν ἔννοιαν. Ἄλλ' ἢ πρὸς τὴν Ἑρσην καὶ τὴν Πάνδροσον ἐνόησε αὐτῆς ὑποτίθηναι, ὅτι ἔσχε σημασίαν ἀνάλογον πρὸς τὰς ἀδελφάς.

² Ἀπολλόδ. Γ', 14, 1. Πaus., Α', 26, 6. Ἡρόδ., Η', 55.

³ Ἰλιάδ. Β, 547. Τὰ δύο πρόσωπα διακρίνονται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Κριτίου, σ. 110 α.

⁴ Πaus. Α', 24, 7.

⁵ Βλ. τὰς ἀντικειμένας λεπτομερείας τοῦ μύθου τούτου παρ' Ἀπολλοδώρου Γ', 14, 6. Σχόλ. Εὐριπ. Μήδ. 825. Σχόλ. Πλάτ. Τίμα., σ. 201, 19. Ὑγίν. Μῦθ., 166. Ποιητ. ἄστρον. Β', 13. Εὐριπ. Ἴων, 268 καὶ ἐφ.

βούσης καὶ θρεψάσης αὐτὸ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν θεῶν. Κατέθηκε καὶ περιέκλεισεν αὐτὸ ἐν καλᾷ, ὃν ἐνεπιστεύθη εἰς Πάνδροσον, τὴν πρεσβυτάτην τῶν θυγατέρων τοῦ Κέρκρος, ὑποσχεθεῖσαν ὅτι δὲν θὰ ἀνοίξῃ αὐτό. Ἄλλ' αἱ ἀδελφαὶ αὐτῆς ἐκ περιεργίας παρεβίασαν τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς θεᾶς. Ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ παιδίου, περὶ ὃ εἰλίσσεται δράκων, ἔφυγον ἐπτοημένοι· ἡ Ἀθηνᾶ ἀφῆρεσε τὸ λογικὸν αὐτῶν, αἵτινες ἀπέθανον ριφθεῖσαι ἐκ τῶν βράχων τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ πτώσις αὕτη εἶναι πιθανῶς ἡ εἰκὼν τῶν ὑετίων ὑδάτων, ἐκλαμβανομένων ὡς νυμφῶν, αἵτινες πτοηθεῖσαι ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ φωτεινοῦ δράκοντος, ἐρρίφθησαν ἐκ τῶν οὐρανίων ὑψῶν.

Ὁ Ἐρεχθόνιος ἢ Ἐρεχθεὺς ἀνδρωθεὶς ἐγένετο βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν, ὧν ἤρχε τῶν στρατευμάτων ἐν τῷ κατὰ τῶν Ἐλευσινίων πολέμῳ ἀγομένων ὑπὸ τοῦ Εὐμόλπου. Ὁ μυθικὸς οὗτος πόλεμος, ἐν ᾧ ὁ Θουκυδίδης ἀναγνωρίζει ἱστορικὸν τι γεγονός¹, παρῆχεν ἀντιφατικὰς ἀφηγήσεις. Ὅτε μὲν ἡ τῶν Ἀθηναίων φιλαυτία, μὴ πιστεύουσα εἰμὴ εἰς θριάμβους ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἱστορίᾳ, ἐβεβαίω ὅτι ὁ Εὐμόλπος ἐνίκηθη καὶ ἐφονεύθη αὐτός τε καὶ οἱ δύο αὐτοῦ υἱοὶ ὑπὸ τοῦ Ἐρεχθέως². Ἄλλοτε πάλιν διηγοῦντο, ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς καὶ ὁ ἱμμάραδος υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Θράκης ἐφονεύθησαν ἀμφοτέρω ἐν τῇ μάχῃ, καὶ ὅτι μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο ἐπῆλθε συνθήκη τις μεταξὺ τῶν δύο λαῶν: ἡ Ἐλευσίς θὰ ἔμενεν ὑποτελής ταῖς Ἀθήναις, ὁ δ' Εὐμόλπος καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ θὰ διετήρουν ἑσασί τὴν ἱερατείαν τῆς Μεγάλης Θεᾶς. Ὁ μῦθος οὗτος ἡρείδετο ἐπὶ τῆς ἀναμνήσεως ἀρχαίων ἀντιζηλιῶν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων· διετείνοντο ὅτι ἡρμήνευσον συγχρόνως τὴν εἰσαγωγὴν ἐν Ἀττικῇ τῆς θρησκείας τῶν Μυστηρίων καὶ τῶν προνομιῶν, ὧν οὐκ ἐπαύσατο ἀπολαμβάνουσα ἡ τῶν Εὐμολπιδῶν γενεά³. Ὁ ὑπὸ τοῦ Ὑγίνου διατηρηθεὶς μῦθος, ἐὰν ἀπέχῃ μᾶλλον τῆς πραγματικῆς ἱστορίας, εἶναι τοῦλάχιστον πιστὴ εἰκὼν ἀρχαιοτάτων παραδόσεων. Κατ' αὐτὸν ὁ Εὐμόλπος ἀφικνεῖται εἰς Ἀττικὴν, ἥς ἀντιπαιεῖται τὴν κατοχὴν, ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος· ἀλλὰ νικάται καὶ φονεύεται. Ὁ πατὴρ ἐκδικεῖται αὐτόν, ζητῶν τὴν θυσίαν τῆς Χθονίας, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς καὶ κεραυνῶν διὰ τοῦ Διὸς τὸν

¹ Θουκυδ. Β', 15.

² Πλάτ. Μενεξ., σ. 239. Ἰσοκρ. Παναθ., 78. Πανσ. Α', 5, 2.

³ Δύο τῶν ἐπιμελητῶν τῶν Μυστηρίων ἐξελέγοντο πάντοτε ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης. Βλ. Schœmann, Griech. Alterthümer, II, σ. 382 ἐκδ. 6'.

Ἐρεχθέα¹. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη καταδεικνύει ἡμῖν ἐν τῷ ἥρωϊ τούτῳ, ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὑποστάσι παρομοίαν τιμωρίαν διὰ τῆς χειρὸς τῶν θεῶν, δαίμονα τῆς θυέλλης καταναλισκόμενον ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ πυρός.

Μεταξὺ τῶν θυγατέρων τοῦ Ἐρεχθέως, συχνάκις συγχεομένων ὑπὸ τῶν μυθογράφων πρὸς τὰς τοῦ Πανδίωνος, ἐμνημόνευον ἰδίᾳ τὴν Ὠρείθυιαν, τὴν ἀρπαγεῖσαν ὑπὸ τοῦ Βορέου (Εἰκ 147), ὅτε αὕτη ἐπαίξε

Εἰκ. 147. — Ὁ Βορέας ἀρπάζων τὴν Ὠρείθυιαν.

μετὰ τῶν συντρόφων αὐτῆς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισοῦ, καὶ μετενεχθεῖσαν διὰ τῶν ἰσχυρῶν αὐτοῦ βραχιόνων μέχρι τῶν κατεψυγμένων χωρῶν αὐτοῦ τῆς Θράκης. Μῦθος δημώδης ἐν Ἀττικῇ, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Φαίδρου τοῦ Πλάτωνος, καὶ ἐκ τῶν πολλῶν ἀπεικονίσεων τῶν γραπτῶν ἀγγελίων². Ἡ παρθένος Ὠρείθυια³ εἶναι ἴσως ἡ αὔρα, ἥτις κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὸ θερμὸν θέρος δροσίζει τοὺς κεκαυμένους ἀγρούς τῆς Ἀττικῆς, καὶ παίζει ἡδέως ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισοῦ ἢ τοῦ ἀθηναϊκοῦ Κηφισοῦ, μέχρι οὗ ὑποστῇ τὴν βίαν τοῦ βασιλέως τῶν ἀνέμων, τοῦ ἐκ τῶν βορείων χωρῶν προσδραμόντος Βορέου, ὅστις φαίνεται παρασύρων αὐτὴν μεθ' ἑαυτοῦ καὶ κρατῶν αἰχμάλωτον ἐν τῷ βορείῳ κράτει τοῦ χειμῶνος⁴.

¹ Ὑγίν. Μῦθ. 46. Στράβ. Ζ', σ. 321.

² Βλ. Welcker, Alte Denkmäler, III, 54 καὶ ἐφ., ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ G. Perrot ἀγγελίου τινὸς δημοσιευθέντος ἐν τοῖς Documents grecs de l'Association des Études grecques (1874, εἰκ. 3).

³ Ἐν τῇ Ἰλιάδι, Σ, 48, τὸ ὄνομα αὐτῆς εἶναι μιᾶς τῶν Νηρηίδων ἄλλὰ τὸ χωρίον εἶναι προφανῶς παρεμβεβλημένον.

⁴ Ὁ κ. Perrot (ἄνωτ.) διαβλέπει ἐν τῇ Ὠρείθυϊᾳ «τὸν ὑγρὸν ἀέρα τὸν πληροῦντα τὴν πρῶιαν τὰς χαράδρας τῶν ὀρέων», ὃν ὁ βορρᾶς παρασύρει, ὅπως

Ἐκ τοῦ Βορέου καὶ τῆς Ὠρειθυίας ἐγεννήθησαν ὁ Ζήτης καὶ Κάλαις, οἱ Βορεάδαι, σπουδαϊότατοι ἐν τῇ ἀργοναυτικῇ ἐκστρατείᾳ, ἡρώες τῶν ἀνέμων, εἰκονιζόμενοι μετὰ πετερόνων εἰς τοὺς πόδας καὶ τοὺς ὤμους¹. Θυγατέρες δὲ αὐτῶν ἦσαν ἡ Κλεοπάτρα καὶ ἡ Χιώνη, ὧν ὁ μῦθος ἀνήκει τῇ Θοράκῃ. Ἐπειδὴ ἐν Ἀττικῇ ὑπὲρ πάσας τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ὁ βορρᾶς πνέει μετὰ σφοδρότητος καὶ δραστηριώτερον ἐπενεργεῖ ἐπὶ τοῦ κλίματος αὐτῆς, εὐκόλως ὑπονοεῖται ὅτι ὁ Βορέας κατέστη εἰς τῶν ἡρώων τῆς δημόδους παραδόσεως. Πρὸς τοῦτο συνέτεινεν ἱστορικὴ τις περίπτωσις. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ξέρξου, ὅτε ὁ εἰς Χαλκίδα καταφυγὼν στολίσκος ἀνέμενεν ἐναγωνίως τὰ συμβαίνοντα, χρησμός τις συνεβούλευσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐπικαλεσθῶσι «τοῦ γαμβροῦ αὐτῶν» τὴν βοήθειαν. Ὁ ἐπαγγελθεὶς οὗτος σωτὴρ δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἢ ὁ Βορέας, σύζυγος τῆς Ὠρειθυίας, θυγατρὸς τοῦ Ἑρεχθίδεως, προγόνου τῶν Ἀθηναίων.

Ἔθυσαν λοιπὸν τῷ Βορέᾳ, καὶ ἡγέρθη τρικυμία θραύσασα τὰ περσικὰ πλοῖα ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ Πηλίου, εἰς αὐτὸν δ' ἀπέδωσαν τὸ εὐτυχὲς τοῦτο γεγονός. Μετὰ τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέτισαν χάριτας τῷ Βορέᾳ, ἀνεγείραντες αὐτῷ βωμὸν ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἰλισοῦ², καὶ βραδύτερον, ὅτε ἴδρυσαν τὴν ἀποικίαν τῶν Θουρίων, μετήνεγκον τὴν λατρείαν αὐτοῦ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος³.

Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον διάδοχος τοῦ Ἐριχθονίου ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ὁ *Παρδίωρ*. Ἐτυμολογῶν τις τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τούτου ἐκ τοῦ εἰς τὴν Σελήνην ἀποδιδόμενου ἐπιθέτου *Παρδία*, καὶ τῶν *Παρδίωρ*, ἀττικῆς ἐορτῆς τελουμένης κατὰ τὴν πανσέληνον καὶ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν⁴, ἄγεται εἰς τὸ πιθανὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ Πανδίωρ ἐκπροσωπεῖ τὸν ἑαρινὸν οὐρανὸν καὶ τὴν ἀκτινοβολοῦσαν εὐ-

φέρη ἐπὶ τῆς ἀττικῆς πεδιάδος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν εὐφυᾶ ταύτην ἐρμηνείαν, δυσκόλως ἐρμηνεύεται ἡ ἐν Θοράκῃ κάθειρξις τῆς Ὠρειθυίας.

¹ Ἀπολλ. Ἀργον. Α', 241 καὶ ἐφ. Πίνδ. Πυθ., Δ', 324. Ὑγίν. Μῦθ. 14. Stephani, Boreas und die Boreaden (Mem. de l'Acad. des Sciences de Saint-Petersbourg, t. XVI, n° 13).

² Ἡρόδ., Ζ', 189.

³ Αἰλιαν. Ποικ. ἱστορ., ΙΒ', 91.

⁴ Κατὰ τὸν Ἐλαφροβόλωνα μῆνα. Περὶ τῆς ἐορτῆς ταύτης βλ. K. F. Hermann, Griech. Antiq., II, § 59, 5 καὶ Schöemann, Griech. Alterth., II, σ. 505.

διαν αὐτοῦ. Ἐνίοτε ἔλεγον υἱοὺς αὐτοῦ διδύμους τὸν Ἑρεχθέα καὶ τὸν Βούτην¹, ὧν τὰ ὀνόματα ὑπηνίσσοντο ἐν τῷ νῷ τῶν Ἑλλήνων τὴν πρώτην τοῦ ἔτους ἄρσιν. Θυγατέρες αὐτοῦ ἦσαν ἡ Πρόκρις, ἡ Φιλομήλα καὶ ἡ Πρόκνη, περὶ ὧν διηγοῦντο συγκινητικούς καὶ δραματικούς μύθους.

Ἡ Πρόκρις ἦτο ἡ προσφιλές σύζυγος τοῦ ὀραίου Κεφάλου. Ἐπὶ πολὺ ἡ εὐτυχὴς αὐτῶν ἔνωσις δὲν ἐταράχθη. Ἀλλ' ἡμέραν τινὰ ὁ Κέφαλος ἐξῆλθε τῆς οἰκίας τὴν πρωίαν, ὅπως θηρεύσῃ εἰς τὸ ὄρος, ὅτε εἶδεν αὐτὸν ἡ Ἥως καὶ θελχθεῖσα ἐκ τῆς καλλονῆς ἤρπασε καὶ προσεπάθησε νὰ κατακτῇ τὸν ἔρωτα αὐτοῦ. Βλέπουσα ὅτι ὁ Κέφαλος ἀνθίστατο, προέτεινεν αὐτῷ νὰ βεβαιωθῇ πρῶτον περὶ τῆς πίστεως τῆς συζύγου αὐτοῦ, ἐὰν δὲ εὕρισκεν αὐτὴν ἀμαρτάνουσαν, θὰ ἤρχετο νὰ παρηγορηθῇ παρ' αὐτῇ. Ὁ Κέφαλος μεταμφιεσθεὶς εἰς ξένον πλησιάζει τὴν Πρόκριν μετὰ μεγαλοπρεπῶν δώρων, ὧν ἕνεκα λησμονεῖ τὸν πρῶτον αὐτῆς ἔρωτα. Ὅτε ἀνέλαβε τὴν συνήθη αὐτοῦ μορφήν, ἡ ἄπιστος σύζυγος καταισχυνηθεῖσα φεύγει καὶ ἀποσύρεται εἰς Κρήτην παρὰ τῇ Ἀρτέμιδι. Ἡ θεὰ συγκινηθεῖσα ἐκ τῶν δακρύων αὐτῆς ὁρᾷ αὐτῇ ἀκόντιόν τε ἰθυβόλον καὶ κύνα, ὃν οὐδὲν ἄγριον θηρίον δύναται νὰ διαφύγῃ, μεταμορφώσασα δ' αὐτὴν εἰς νεανίαν, ἀποστέλλει νὰ προκαλέσῃ τὸν Κέφαλον εἰς τὴν τέχνην τοῦ θηρεύειν. Ὁ Κέφαλος ἡττηθεὶς ζητεῖ ν' ἀγοράσῃ τὸ ἀκόντιον καὶ τὸν κύνα τῆς Πρόκριδος· αὕτη δὲ ὑπισχνεῖται νὰ παραχωρήσῃ ταῦτα ἀμειβομένη διὰ τοῦ ἔρωτος αὐτοῦ. Ἡ ἀναγνώρισις ἐπέρχεται, οἱ δύο σύζυγοι συμφιλιοῦνται. Ἀλλὰ πρωίαν τινὰ, ὅτε ἡ ζηλότυπος Πρόκρις κεκρυμμένη ἐν τινὶ δασυλλίῳ παρεφύλαττε τὴν Ἥω, τὴν ἀντίζηλον, ὁ Κέφαλος βλέπων τὸ δάσος κινούμενον καὶ νομίσας, ὅτι ζῶν τι κρύπτεται ἐν αὐτῷ, ἀκοντίζει καὶ φονεύει τὴν Πρόκριν. Εἵτα ἀπελπίσας κρημνίζεται εἰς τὴν θάλασσαν ἀπὸ τοῦ Λευκάτα². Τίς εἶναι ἡ σημασία τῶν προσώπων τοῦ μύθου τούτου; Ὁ Κέφαλος υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἑρσης³, τοῦ πρωῒνου ἀνέρου καὶ τῆς ὁρόσου, εἶναι ὁ ἥλιος οὗ ἡ ἀπαστρέπτουσα κεφαλὴ ἐπιφαίνεται τὴν πρωίαν εἰς τὸν ὀρίζοντα, ἐπὶ τῆς

¹ Ἀπολλόδ. Γ, 14, 8. Σύζυγος αὐτοῦ ἦτο ἡ Ζευξίππη, ἥς τὸ ὄνομα ἐκφράζει ἰδέαν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Βούτου.

² Κύριαι πηγαὶ τοῦ μύθου: Ἀπολλόδ. Α', 6, 4, Γ', 15, 1. Ὑγίν. Μῦθ., 189. Ὁβιδ. Μεταμ. VI, 862· VII, 694, 840 καὶ ἐφ. Στράβ. Ι', σ. 452.

³ Ἀπολλόδ. Γ', 44, 3. Θογ. 986. Πaus. Α', 3, 1.

κορυφῆς τῶν ὄρεων. Τὸ ὄνομα τῆς Ἡοῦς ἐξηγεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ. Τῆς δὲ Πρόκριδος ὁ θηρευτικὸς χαρακτήρ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος σχέσεις κατατάττουσιν αὐτὴν μετὰ τῶν σεληνιακῶν θεοτήτων.

Τὸ δῶμα τοῦτο, οὗ οἱ τρεῖς ὑποκριταὶ εἶναι ὁ ἥλιος, ἡ ἠὼς καὶ ἡ σελήνη, ἐρμηνεύεται εὐκόλως. Ὁ ἥλιος δὲν εἶναι πλέον ὁ ἀδελφὸς τῆς σελήνης, ὥς ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος εἶναι ὁ σύζυγος αὐτῆς¹. Τὴν πρωΐαν, ὅταν ἀνατέλλῃ, ἐγκαταλείπων τὴν νυκτερινὴν κοίτην τῆς Πρόκριδος, ἡ καλλονὴ αὐτοῦ θέλγει τὴν νέαν Ἡῶ, ἥτις ἐρᾶται αὐτοῦ, ὥς ἡράσθη τοῦ Τιθωνοῦ, τοῦ Ὠρίωνος, τοῦ Κλυτίου. Τὴν ἐσπέραν, ὅταν δύῃ, πλησιάζει τὴν σύζυγον αὐτοῦ, ἀλλὰ μετημφιεσμένος, δηλαδὴ ἐν τῇ σκιά τῆς νυκτός, ὑπὸ τὴν νέαν δὲ ταύτην μορφήν ἐρᾶται καὶ πάλιν ὑπ' αὐτῆς, ὥς ὁ Ἐνδυμίων ὑπὸ τῆς Σελήνης. Τὴν πρωΐαν, ὅταν ἀναφαίνεται, ἡ Πρόκρις φεύγει· ἡ σελήνη ἀποσύρεται ἀπὸ τῆς ἀκτινοβολούσης λάμπειος τοῦ ἡλίου, ἢ κατ' ἄλλην εἰκόνα, ἐξ ἧς ἐπήγαγε τὸ τελευταῖον ἐπεισόδιον, φονεύεται ὑπὸ τῶν ἀφύκτων τόξων τοῦ νεαροῦ θεοῦ². Τὸ δυστυχὲς τέλος τοῦ Κεφάλου εἶναι ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις τοῦ θύοντος ἡλίου, τοῦ ἐξαφανιζομένου ὅπισθεν τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν, ὅπως ῥιφθῇ εἰς τὰ κύματα.

Αἱ δύο ἕτεραι τοῦ Πανδίωνος θυγατέρες, ἡ Πρόκνη καὶ ἡ Φιλομήλα, ἦσαν ἐν Ἀττικῇ αἱ ἡρωίδες μύθου τινός, οὗ ἡ φυσικὴ ἀρχὴ εἶναι καθαρωτάτη, αὐτῆς τῆς παραδόσεως καταδεικνυούσης ἡμῖν, ὅτι ἐκπροσωποῦσι δύο τῶν πτηνῶν τῶν ἐμφανιζομένων κατὰ τὸ ἔαρ, τὴν ἀηδόνα καὶ τὴν χελιδόνα. Οἱ ἀρχαῖοι φαίνεται ἤττον ἐξεπλήσσοντο ἐκ τῆς ἀπείρου ποικιλίας τῆς μουσικῆς τῆς ἀηδόνης ἢ ἐκ τοῦ μελαγχολικοῦ χαρακτήρος τοῦ ἄσματος αὐτῆς³. Ἐνεκα τῆς ἐντυπώσεως ταύτης ἐγεννήθησαν πλεῖστοι μῦθοι, ποικίλοι τοῦ αὐτοῦ θέματος διηγήσεις. Τὸ θρηνώδες πτηνὸν εἶναι δυστυχὲς ἡγεμονίς, μεταμορφωθείσα

¹ Ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννᾶται εἴτε ὁ Τιθωνός (Ἀπολλόδ. ἄν.), εἴτε ὁ Φαέθων (πλανήτης τῆς Ἀφροδίτης) ἐρώμενος ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης (Θεογ. ἐνθ. ἄν.).

² Ὁ κ. Max Müller ἡρμήνευσε διαφόρως τὸν μῦθον τοῦτον (Essais de mythol. comparée, μετ. G. Perrot, σ. 110—114). Ἐν τῷ Κεφάλῳ διαβλέπει τὸν ἥλιον θωπεύοντα τὴν δρόσον (Πρόκρις, ἐκ τοῦ πρῶξ, πρῶξος), ἣν ἔπειτα ἀπορροφᾷ καὶ φονεύει. Ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ ταύτῃ, τί γίγνεται ὁ θηρευτικὸς χαρακτήρ τῆς Πρόκριδος; Ἡ λέξις Πρόκρις ἄλλως ἐξηγητέα μᾶλλον διὰ τοῦ πρόκριτος ἢ διὰ τοῦ πρῶξ.

³ Αἴσχ. Ἀγαμ. 1143. Σοφοκλ. Ἡλέκτρ. 248, 1077. Ἀριστοφ. Ὀρν. 212 κτλ.

ἔνεκα τῆς λύπης αὐτῆς. Εἶναι μήτηρ κλαίουσα τὸν υἱόν, ὃν ἀπώλεσε, τὸν Ἴτυν ἢ Ἴτυλον, ὀνοματοποιῶν τῶν συχνωτέρων τῆς ἀηδόνος τῶν. Ὁ ἀρχαιότερος τύπος τοῦ μύθου ἀπαντᾷ ἐν Ὀδυσσεΐα¹, ἔνθα τὸ πτηγὸν φέρει τὸ σύνθηες αὐτοῦ ὄνομα Ἀηδών. Εἶναι θυγάτηρ τοῦ Πανδάρω, ἀδελφὴ τῆς Μερόπης καὶ τῆς Κλεοδώρας, πρὸ τοῦ ὕμεναίου αὐτῶν ἀρπαγείσων ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν²: πτηγῶν ἀρμονικῶν τοῦ ἔαρος, διωχθέντων ὑπὸ τῶν θυελλῶν τοῦ χειμῶνος. Ὁ μῦθος τῆς Ἀηδόνος ἐγένετο ἐπιχώριος ἐν Θήβαις, ἔνθα παρίσταται ὡς σύζυγος τοῦ Ζήθου. Ζηλοτυπούσα τὴν ἀνδραδέλφην αὐτῆς Νισθὴν, ἐναθρονομένην διὰ τὰ πολλὰ αὐτῆς τέκνα, ὥπλισθη διὰ ξίφους, ὅπως φονεύσῃ τὸν πρωτότοκον τῶν ἀνεψιῶν αὐτῆς· ἀλλ' ἐν τῇ σκοτίᾳ τῆς νυκτὸς ἀπατηθεῖσα ἐφόνευσε τὸν Ἴτυλον, καταδιωχθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Ζήθου μεταμορφώθη εἰς ἀηδόνα³.

Ἄλλως διηγοῦντο ἐν Ἀττικῇ τὸν μῦθον τῆς ἀηδόνος, ἣν συνέχεον πρὸς τὴν χελιδόνα, τὴν ἐτέραν ταύτην «τοῦ ἔαρος ἄγγελον», ἥς οἱ παῖδες τῶν Ἑλλήνων ἐώρταζον τὴν ἐπάνοδον δι' ἀπλῶν καὶ χαριέντων ἁσμάτων⁴. Ἐκεῖ παρατήρησαν ὅτι αἱ δύο ἀδελφαὶ συχνάκις διώκονται ὑπὸ ἐτέρου πτηνοῦ, τοῦ ἔποπος: πτηνοῦ πολεμικὰς ἔχοντος ὁρμάς, οὗ τῆς κεφαλῆς ὑπέρκειται λόφος, καὶ τούτου ἔνεκα ἐνόμισαν αὐτὸν Θρᾶκα ἢ υἱὸν τοῦ Ἀρεως⁵ φέροντα τὸ ὄνομα Τηρεὺς⁶. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης προῆλθεν ὁ ἐξῆς μῦθος. Ὁ Πανδίων πολεμῶν πρὸς Λάβδακον τὸν βασιλέα τῶν Θηβῶν συνεμάχησε μετὰ τοῦ Τηρεως, ὅστις ἔρχεται ἐκ Θράκης ἢ Δαυλίδος εἰς Φωκίδα καὶ κρίνει τὴν νίκην ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Πανδίων ὡς ἀμοιβὴν δίδει αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα Πρόκνην. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου γεννᾶται ὁ Ἴτυς. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Τηρεὺς ὑπὸ ἀνισίου πάθους φλεχθεὶς πρὸς τὴν γυναικαδέλφην Φιλομήλαν ἀρπάζει ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Πρόκνης καὶ φθείρει αὐτήν. Εἴτα ἀποκόπτει τὴν γλῶσσαν αὐτῆς⁷. Αὕτη ὑπὸ τὸ

¹ Τ, 518 καὶ ἐφ.

² Ὀδύσ. Υ, καὶ ἐφ.

³ Σχόλ. εἰς Ὀδύσ. Τ, 518.

⁴ Τὰ χελιδονίσματα, ἅτινα ἔψαλλον τὰ παῖδια ἐν τῇ νήσῳ Ῥόδῳ, διεσώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου, Η', 360. 6. Bergk. Ἑλλ. Λυρ. III, σ. 1311.

⁵ Ἀριστοφ. Ὀρνιθ., 94.

⁶ Ἡ λέξις Τηρεὺς ἔχει ἑλληνιστὶ τὴν αὐτὴν καὶ τὸ ὄνομα ἔποψ σημασίαν.

⁷ Ὑπαινιγμὸς πρὸς τὸ συγκεχυμένον κελάδισμα τῆς ἀηδόνος, τὸ ὅποιον οἱ Ἑλληνες συνέκρινον πρὸς τὴν ἀκατανόητον τῶν βαρβάρων διάλεκτον.

κράτος τοῦ τυράννου κατορθοῖ νὰ γνωρίσῃ τῇ ἀδελφῇ τὴν τύχην αὐτῆς, ὑφαίνουσα γράμματα ἐπὶ πέπλου, ὃν ἀπέστειλεν αὐτῇ. Ἡ Πρόκνη ἀγανακτήσασα φονεῖ τὸ ἐκ τοῦ Τηρέως τέκνον, κατακερματίσασα δὲ τὸ σῶμα παραθέτει αὐτὸ εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ πατρὸς, καὶ φεύγει μετὰ τῆς ἀδελφῆς. Ὁ Τηρεὺς καταδιώκει αὐτὰς γυμνὸν ἔχων ξίφος ἢ πέλεκυν· ἤδη καταφθάνει αὐτὰς ἐν τῷ δάσει τῆς Δαυλίδος, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ, ὅτε ἐπεμβᾶσα θεότης τις μεταμορφοῖ τὸν μὲν Τηρέα εἰς ἔποπα, τὴν Πρόκνην εἰς ἀηδόνα, καὶ τὴν Φιλομήλαν εἰς χελιδόνα¹.

Ἔτερος ἥρωες οὐχ ἦττον δημῶδες ἐν Ἀθήναις ἦτο ὁ Ἴων, ὁ μυθώδης ἀπόγονος τῆς φυλῆς τῆς ἀρχούσης ἐν Ἀττικῇ. Ὁ Ἴων υἱὸς τοῦ Πατρώου Ἀπόλλωνος ἐθνικοῦ θεοῦ τῶν Ἰώνων, σχετίζεται ἅμα πρὸς τὸν Εὐῶθον, ὃν σύζυγον τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἔλεγαν· τὸν ἀπαστρέπτουσαν κόμην² ἔχοντα Εὐῶθον, ὅστις δὲν εἶναι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Preller, εἰμὴ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων μεταμορφούμενος εἰς ἥρωα.

Ὁ μῦθος τοῦ Ἰωνος εἶναι γνωστότατος ἕνεκα τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου. Κρέουσα, ἡ νεωτάτη τῶν θυγατέρων τοῦ Ἐρεχθέως συνέλεγεν ἄνθη ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἀκροπόλεως, ὅτε καταληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἠράσθη αὐτοῦ. Ἐτεκεν υἱόν, ὃν ἐξέθηκεν ἐν τινι σπηλαίῳ, ὅπως κρύψῃ τὸ αἶσχος αὐτῆς. Τὸ παιδίον παρέλαβεν ὁ Ἑρμῆς καὶ μετέφερεν εἰς Δελφούς, ἐνθα ἀνετράφη ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀνδρωθεὶς προσεκολλήθη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Ἐν τούτῳ ἡ Κρέουσα ἐνυμφεῦθη τὸν υἱόν τοῦ Αἰόλου Εὐῶθον, ὡς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς παρέσχε τοῖς Ἀθηναίοις συμμαχῶν εἴτε μετὰ τοῦ Ἐρεχθέως κατὰ τῶν Θρακῶν, εἴτε ἐν τινι πολέμῳ κατὰ τῶν Εὐβοέων. Τῆς ἐνώσεως αὐτῶν ἀγόνου οὔσης μετέβησαν εἰς Δελφούς, ὅπως συμβουλευθῶσι τὸ μαντεῖον, ἡ δὲ Πυθία ἀποκρίνεται αὐτοῖς, ὅτι τὸ πρῶτον ἀνθρώπινον ὃν, τὸ ὁποῖον θὰ συναντήσῃ ὁ Εὐῶθος ἐξερχόμενος τοῦ ναοῦ θὰ εἶναι ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Ὁ πρῶτος, ὃν ἠτένισαν τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἦτο ὁ Ἴων, ὃν ἀνεγνώρισε κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ ὡς υἱόν. Ἡ Κρέουσα φανταζομένη, ὅτι ὁ Ἴων εἶναι νόθος υἱὸς τοῦ συζύγου αὐτῆς,

¹ Ἀπολλοδ. Γ', 4, 8. Κόν. Narrat., 31. Ἐκ τινος ἐσφαλμένης ἐρμηνείας τῆς λέξεως *φιλομήλα*, ἐσχημάτισαν βραδύτερον τὸ ὄνομα τῆς Ἀηδόνας, ἥτις ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι, δηλοῦται πάντοτε διὰ τοῦ Πρόκνη (Θουκυδ. Β', 29. Ἀριστοφ. Ὀρνιθ., 660. Ἀπολλοδ. Γ', 14, 8).

² Ἡ λέξις *Εὐῶθος* = ξανθός, ξανθός Ἀπόλλων.

προσπαθεῖ νὰ δηλητηριάσῃ αὐτόν. Οὗτος ἀνακαλύπτει τὸν σκοπὸν, καὶ καταδιώκει αὐτὴν μέχρι τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, μέλλει δὲ νὰ φονεύσῃ τὴν μητέρα, ὅτε ἐπεμβᾶσα ἡ Πυθία ἐξηγεῖ τὸ μυστήριον καὶ ἀποδεικνύει εἰς τὴν Κρέουσαν, ὅτι ὁ Ἴων εἶναι υἱὸς αὐτῆς. Ἡ μήτηρ καὶ ὁ υἱὸς ἀναγνωρίζονται καὶ ῥίπτονται εἰς τὰς ἀγκάλας ἀλλήλων. Καὶ αὐτὸς ὁ Ξοῦθος εὐχαριστεῖται, ὅτε ἡ Ἀθηνᾶ ὑπισχνεῖται αὐτῷ ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅτι ἡ Κρέουσα θὰ γεννήσῃ δύο διασήμεους υἱούς, τὸν Δῶρον καὶ τὸν Ἀχαιόν. Ὁ δὲ Ἴων, θὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον τοῦ Ἐρεχθέως, οὗ ἡ σχεδὸν σβεσθεῖσα γενεὰ θ' ἀναζήσῃ ἐν αὐτῷ. Οἱ υἱοὶ αὐτοῦ θὰ γείνωσιν οἱ ἀρχηγέται τῶν τεσσάρων ἀρχικῶν τῆς Ἀττικῆς φυλῶν, οἱ δὲ ἀπόγονοι θὰ φέρωσι τὸ ὄνομα καὶ τὴν κυριότητα τῶν Ἰώνων ἐπὶ πασῶν τῶν Κυκλάδων καὶ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας¹. Οὕτω τὰ ὑπερφυσικὰ ἐπεισόδια δραματικοῦ μύθου ἐμῖ-
γνυντο πρὸς τινὰς ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, ὅπως περιβάλλωσι διὰ θαυμασίας αἰγλῆς τὰς ἀρχὰς τῆς δόξης καὶ τῆς ἰσχύος τῶν Ἀθηνῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΘΗΒΑΙΟΙ ΗΡΩΕΣ

Α'. Κάδμος. — Ἀμφίων καὶ Ζῆθος.

Ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τῆς μεσημβρινῆς Βοιωτίας, αἱ ἐπτάφυλοι κατὰ τὸν Ὅμηρον Θῆβαι, ἦσαν κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους τὸ κέντρον πολλῶν καὶ σπουδαίων μύθων, ὧν τὰ δραματικὰ ἐπεισόδια παρέσχον πλουσίαν ὕλην εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τραγωδίαν. Ἀναφέρομεν μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Οἰδίποδος, τῆς Σεμέλης καὶ τοῦ Πενθέως, ὅπως ἐννοήσωμεν τί τὸ Ἀττικὸν θέατρον ὀφείλει εἰς τὰς Θήβας, εἰς τοὺς ἐπικοὺς αὐτῆς ἀοιδούς, εἰς τοὺς λυρικοὺς αὐτῆς ποιητάς, τοὺς πρῶτους ἀνυψώσαντας εἰς τὴν ζωὴν τῆς τέχνης τοὺς δημῳδοὺς μύθους τῆς καδμείας γενεᾶς.

Πρῶτος πρόγονος τῆς τραγικῆς οἰκογενείας τῶν Λαβδακιδῶν ἦτο ὁ Κάδμος, ὁ συχνότερον νομιζόμενος ἰδρυτὴς τῶν Θηβῶν. Ἐν ᾧ ἐν Ἀττικῇ ὁ Κέκροψ εἶναι ἥρωες αὐτόχθων, ἐν Βοιωτίᾳ ὁ Κάδμος εἶναι ξέ-

¹ Εὐριπ. Ἴων.

νος· εἶναι ὁ ἀρχηγέτης φοινικικῆς ἀποικίας ἀποκαταστάσης ἐν Ἑλλάδι. Ἡ παράδοσις αὕτη ἦτο ἡ ὑπόθεσις σοφῶν συζητήσεων, ἃς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα¹. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ μύθου τούτου καὶ εἰς τὴν κατάδειξιν τῶν πιθανῶν συμπερασμάτων, ἃ ἐπιτρέπεται νὰ ἀρυσθῶμεν.

Ἡ Λιβύη μιγεῖσα τῷ Ποσειδῶνι ἔσχε δύο υἱούς: τὸν Βῆλον (ἐλληνικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος Βαῶλ) καὶ τὸν Ἀγήνορα. Οὗτος ἐγένετο σύζυγος τῆς Τηλαφάσσης, ἐξ ἧς ἔσχε θυγατέρα τὴν Εὐρώπην καὶ τρεῖς υἱούς: τὸν Κάδμον, τὸν Φοῖνικα καὶ τὸν Κίλικα. Ὅτε ἡ Εὐρώπη ἠρπάσθη ὑπὸ τοῦ Διός, ὁ Ἀγήνωρ ἔπεμψε τοὺς υἱούς πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀδελφῆς, διατάξας αὐτοὺς νὰ μὴ ἐπανέλθωσιν ἄνευ αὐτῆς. Ὁ Φοῖνιξ καὶ ὁ Κίλιξ ἰδόντες ὅτι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνακαλύψωσι τὸ καταφύγιον τῆς ἀδελφῆς παρητήθησαν. Ὁ πρῶτος ἀποκατέστη ἐν Φοινίᾳ, ὁ δ' ἕτερος ἐν Κιλικίᾳ. Ὁ Κάδμος ἐβάδισε πρὸς δυσμὰς προσεγγίζων πολλαχοῦ, εἰς Ῥόδον, Θήραν, Θάσον ἐπὶ τῆς θρακικῆς παραλίας, ὅπου ἀπώλεσε καὶ ἐνεταφίασε τὴν μητέρα αὐτοῦ. Εἶτα ἦλθεν εἰς Δελφοὺς καὶ συνεβουλεύθη τὸ μαντεῖον περὶ τῆς Εὐρώπης. Ὁ θεὸς διατάσσει αὐτὸν νὰ παύσῃ τὰς ἐρεῦνας, νὰ λάβῃ δὲ ὁδὴγὸν δάμαλιν τινα, ἣν θὰ συναντήσῃ καὶ νὰ ἰδρύσῃ πόλιν, «ἐνθα ἡ βοὺς ἔμελλε καμοῦσα ὀκλάσειν». Ἡ βοὺς αὕτη, κατὰ τινὰς παραδόσεις, εἶχεν ἐφ' ἑκατέρας τῶν πλευρῶν τὸ σημεῖον τῆς σελήνης², ἐπεφάνη δὲ τῷ Κάδμῳ ἐν Φωκίδι. Ὁ ἥρως ἠκολούθησεν αὐτῇ μέχρι τῆς Βοιωτίας, ἐνθα δ' ἔστη, ἵδρυσεν τὰς Θήβας μετὰ τῆς ἐπωνύμου αὐτῷ ἀκροπόλεως Καδμείας. Θέλων εἶτα νὰ θυσιάσῃ τὸ ζῶον τῇ Ἀθηνᾷ, ἐζήτησεν ὕδωρ διὰ τὰς σπονδὰς ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ Ἄρεως. Ἡ πηγὴ αὕτη ἐφυλάσσετο ὑπὸ δράκοντος, ὅστις ἐφόνευσε τοὺς ὑπὸ τοῦ Κάδμου ἀποσταλέντας δούλους. Οὗτος μάχεται κατὰ τοῦ τέρατος, φονεύει αὐτό, καὶ κατὰ διαταγὴν τῆς Ἀθηνᾶς σπείρει εἰς τινα αὐλάκα τοὺς ὀδόντας, οὓς ἀπέσπασεν ἀπ' αὐτοῦ. Ἐκ τῆς σπορᾶς ταύτης γεννῶνται ἄνδρες ἑνοπλοί, οἱ Σπαρτοί, οἵτινες συμπλακέντες ἐφόνευσαν ἀλλήλους. Πέντε μόνον ἐπέζησαν, ὁ Ἐχίων, ὁ Ὑδαῖος, ὁ Χθόνιος, ὁ Ὑπερήνωρ καὶ ὁ Πέλωρ,

¹ Βλ. O. Müller, Orchomenos und die Minyer, σ. 113. Movers, die Phönizier, I, σ. 500 καὶ ἐφ. H. D. Müller, Mythol. der Griech. Stämme, I, σ. 293—314. F. Lenormant, Légende de Cadmus et établissements phéniciens en Grèce (Annales de philosophie chrétienne. 1860).

² Πλυσ. Θ', 12, 1. Ὑγίν. Μῦθ. 178.

γενόμενοι οἱ πρόγονοι τῶν Θηβαίων¹. Μετὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος, βλαστοῦ τοῦ Ἄρεως, ὁ Κάδμος ὑπέστη καθαρμόν. Ἐγένετο δοῦλος ἐπὶ ἐνιαυτὸν ἢ ἐπὶ ὀκταετίαν, εἶτα δὲ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς Ἀθηνᾶς ἔλαβε τὸ βασιλείον τῶν Θηβῶν².

Ὁ μῦθος οὗτος περικλείων πολλὰς δυσκολίας ἡρμηνεύθη διαφόρως. Ἀλλὰ μετὰ τὴν βεβαιώσεως τοῦ Otfried Müller, τοῦ μὴ παραδεχομένου τὴν πραγματικότητα φοινικικῶν ἰδρυμάτων ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ὑπολαμβάνοντος τὸν Κάδμον πελασγικὸν θεόν³, καὶ τῆς τοῦ Movers νομίζοντος τὸν Κάδμον καὶ τὴν Εὐρώπην δύο θεότητες σημιτικῆς καταγωγῆς, ὑπάρχει μέσος ὅρος πρὸς παραδοχὴν: Ἀδύνατον νὰ μὴ διακρίνωμεν ἐν πρώτοις στοιχεῖά τινα ἑλληνικὰ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Κάδμου. Ὁ ἀγὼν αὐτοῦ κατὰ τοῦ δράκοντος τοῦ Ἄρεως καὶ ὁ καθαρμός, ὃν ὑφίσταται, ἐξομοιοῦσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἡρακλέα καὶ καθιστῶσιν ἥρωα ἡλιακόν, νικητὴν τοῦ νέφους τοῦ κατέχοντος τὰ ὕδατα. Ἀλλὰ καὶ ἡ μάχη, ἣν συγκροτοῦσι τὰ κολοσσιαῖα ὄντα τὰ γεννηθέντα ἐκ τῶν ὀδόντων τοῦ δράκοντος ἐρμηνεύεται ἐπίσης.

Εἶναι ἡ μάχη τῶν νεφῶν, υἱῶν τοῦ δράκοντος, ἅτινα προσκρούονται, λέγει ὁ κ. Cich, ἐν ἀγρίᾳ συμπλοκῇ, μέχρι οὗ τινὰ μόνον ἐξ αὐτῶν διαμένουσιν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ οὐρανοῦ⁴. Ὅθεν ὁ Κάδμος, ὁ υἱὸς τῆς Τηλεφάσσης (τῆς πόρρω λαμπούσης), ὁ ἀδελφὸς τῆς Εὐρώπης (τῆς μεγαλοφθάλμου παρθένου), ὃν τὰ ὀνόματα περιλαμβάνουσι τὴν ἔννοιαν τῶν φωτεινῶν μετεώρων, δὲν ἦτο τὸ πρῶτον εἰ μὴ ὁ ἥλιος, ὁ ἐξ Ἀνατολῆς ἐλθὼν ἥλιος, ὁ πορφυροῦς ἥλιος (φοῖνιξ)· τὸ δὲ ἐπίθετον τοῦτο, κακῶς ἐννοηθέν, ἤρκεσεν ὥπως νομισθῇ Φοῖνιξ ἡγεμών. Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονὸς τῶν φοινικικῶν ἀποικίσεων εἰς

¹ Ο κ. Grote (I, 293, μετ. γαλ.) νομίζει, ὅτι τὸ ὄνομα Σπαρτοί, ὃν φυλῆς τινος βοιωτικῆς, ἐγέννησε τὸν μῦθον τῶν σπαρέντων ὀδόντων. Ἀνάλογος εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Ἰάσονος παρὰ τῷ Αἰήτῃ (Ἀπολλων. Ἀργον. Γ', 1230—1400). Βραδύτερον βοιωτικαὶ τινες οἰκογένειαι διετείνοντο, ὅτι κατήγοντο ἐκ τῶν Σπαρτῶν (Πλούτ. περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐρ. τιμωρ. 21).

² Κύριαί πηγαί: Εὐριπ. Φοῖνισ. 639 καὶ ἐφ. καὶ σχόλια, ἐκδ. Dindorf. Ἀπολλοδ. Γ', 1, 4, 1—2. Πaus. Θ', 12, 1—3. Ὑγίν. Μυθ. 178. Ὁβιδ. Μεταμ. III, 1—130.

³ Ταυτίζει αὐτὸν (ἐνθ. ἀν.) πρὸς τὸν Κάθειρον Κάδμον ἢ Κάδμιον τῶν μυστηρίων τῆς Σαμοθράκης, ὅστις φαίνεται ὁμοίος πρὸς τὸν ἰουδαϊκὸν Ἑρμῆν τῶν Πελασγῶν.

⁴ Mythol. of the Aryan nations, II, σ. 89.

Βοιωτίαν, ἐὰν μὴ βασιζῆται ἐπὶ βεβαίων ὅλως ἀποδείξεων, ἔχει βα-
 θμόν τινα πιθανότητος. Οἱ Φοίνικες κατέσχον ἐνωρίς πλείστας νήσους
 καὶ τινα παράλια τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ἰχνη μόνιμα τῆς διαβά-
 σεως αὐτῶν ἀφῆκαν ἰδίᾳ ἐν Θήρᾳ, ἧς τὸ ἀρχαῖκόν ἀλφάβητον χρησι-
 μεύει ὡς μετάθασις μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν καὶ φοινικικῶν γραμμάτων,
 ἐν Σαμοθράκῃ καὶ ἐπὶ τῆς ἐγγὺς ἡπείρου, ἐν ᾗ φαίνεται ἡσχολήθη-
 σαν εἰς τὰ μετὰλλεῖα καὶ τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων. Ἡ Σαμο-
 θράκῃ κατεῖχεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Βοιωτίας τὴν λατρείαν τῶν θεῶν
 Καθεΐρων, μυστηριῶδες δέ τι πρόσωπον ἐκ τούτων ἐκαλεῖτο Κάδμος
 ἢ Κάδμιλος, ὅπερ καταδεικνύει τὰς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν σχέσεις.
 Ὅθεν οἱ εἰς τὸ Θρηκτικόν πέλαγος ἀποκαταστάντες Φοίνικες ἔπεμψαν
 ἴσως ἀποικίας εἰς Θήβας, ὡς εἶχον πέμψῃ εἰς Ἀθήνας¹. Τῶν θεῶν δέ
 τις αὐτῶν συνεχύθη οὕτω πρὸς τὸν Κάδμον, τὸν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐλ-
 θόντα ἥρωα, ὃς ἐν τῷ μύθῳ τῶν πορειῶν αὐτοῦ προσήγγισε πανταχοῦ,
 ἐνθα ἔσχον σταθμούς οἱ Φοίνικες ἐν τῷ Αἰγαίῳ Πελάγει. Διὰ τοῦτο
 ἀπέδωσαν τῷ Κάδμῳ, ἀντιπροσώπῳ τῶν φοινικικῶν ἀποικιῶν, τὴν
 ἐφεύρεσιν τῶν γραμμάτων², τὴν ἐργασίαν τῶν μεταλλείων, πάντα τὰ
 στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τὰ ὑπὸ τοῦ λαοῦ τούτου εἰσαχθέντα εἰς
 Ἑλλάδα.

Ἡ συνέχεια τοῦ μύθου τοῦ Κάδμου φαίνεται ἀνήκουσα ὅλως εἰς τὴν
 ἐλληνικὴν φαντασίαν. Ὅτε ὁ ἥρως ἐγένετο βασιλεὺς τῶν Θηβῶν, ὁ
 Ζεὺς ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν Ἀρμονίαν, τὴν λάμπουσαν παρθένον,
 θυγατέρα τοῦ Ἀρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἢ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥλέκτρας.
 Ὁ ὕμναιος αὐτῶν συχνάκις ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἐξυμνούμενος³ ἦτο
 ἑορτὴ καὶ δι' αὐτοὺς ἔτι τοὺς θεοὺς, κατελθόντας ἐκ τοῦ Ὀλύμπου
 εἰς τὴν Καδμείαν, ὅπως παρευρεθῶσιν εἰς τοὺς γάμους. Αἱ Μοῦσαι ἔ-
 ψαλλον τὸ ᾄσμα τοῦ ὕμναίου, ἡ δὲ νεαρὰ σύζυγος ἔλαβε δῶρον ἐκ τῶν
 χειρῶν τοῦ Κάδμου ἢ ἐκ τῶν θεῶν μεγαλοπρεπῆ πέπλον ὕφανθέντα
 ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ χρυσοῦν ὄρμον κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἥφα-
 στου. Ὁ περίφημος οὗτος ὄρμος εἶχε μυθικὴν ἱστορίαν. Ἐλαχε τῷ
 Πολυνείκῃ, ὃς ἐδωρήσατο αὐτόν τῃ Ἐριφύλῃ, ὅπως πείσῃ τὸν σύζυγον

¹ Περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις φοινικικῶν ἀποικιῶν, βλ. G. Wachsmuth, Die Stadt in Athen im Alterthum, σ. 405—405.

² Ἐξ οὗ αἱ ἐκφράσεις «γράμματα φοινικῆα» ἢ «γράμματα καδμήα» ἀπο-
 διδόμεναι εἰς τὸ ἀρχικόν ἐλληνικόν ἀλφάβητον.

³ Βλ. ἰδίᾳ Θεόγγιν, 15—18. Πίνδ. ἄπ. (Bergk, "Ελλ. λυρ., σ. 287, ἐκδ. γ').

- αὐτῆς Ἀμφιάραον νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν Θηβῶν. Περιελθὼν οὕτω διαφόρους χειῖρας τὸ κόσμημα τοῦτο, ὀλέθριον εἰς πάντας τοὺς κατόχους αὐτοῦ, ἀφιερῶθη εἰς Δελφοὺς, εἰς τὸν ναὸν τῆς Προνοίας Ἀθηνᾶς¹. Βραδύτερον ὁ τύραννος Φαῦλλος ἐσύλησε τὸ ἱερόν, ὅπως δωρήσῃ τὸν ὄρμον τῇ ἐταίρᾳ αὐτοῦ, ἥτις ἔφερεν αὐτὸν ἐπὶ τινα χρόνον. Ἀλλ' ὁ νεώτερος τῶν υἱῶν τοῦ Φαῦλλου καταληφθεὶς αἰφνης ὑπὸ μανίας ἐθετο πῦρ εἰς τὸν οἶκον. Ἐν τῇ πυρκαϊᾷ ταύτῃ ὁ ὄρμος τῆς Ἀρμονίας ἐκάη μετὰ τῶν ἄλλων θησαυρῶν². Τὸ σύμβολον τοῦτο τῆς νεαρᾶς συζύγου τοῦ Κάδμου ἔσχεν ἐν τῇ ποιητικῇ τῶν πρώτων Ἑλλήνων γλώσσῃ σημασίαν, ἣν δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν. Ὁ κ. Schwartz, στηριζόμενος ἐπὶ τινων ὁμοιοτήτων πρὸς τὴν γερμανικὴν μυθολογίαν, πιστεύει ὅτι ἐν τῷ ὄρμῳ τῆς Ἀρμονίας ὡς καὶ ἐν τῷ στέμματι τῆς Ἀριάδνης καὶ ἄλλοις παρομοίαις συμβόλοις διαβλέπει τὸ οὐράνιον τόξον³. Δὲν ἀποδεχόμεθα τὴν γνώμην ταύτην, ἃν καὶ τὸ δῶρον τοῦτο, ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς Ἡφαίστου καὶ δοθὲν εἰς τὴν θυγατέρα τῆς Ἥλέκτρας, φαίνεται ἀναλογοῦν πρὸς λαμπρόν τι μετέωρον, φωτοδόλον κόσμημα θεότητός τινος τοῦ φωτός.

Αἱ πλεῖσται τῶν θηβαϊκῶν γενεαλογιῶν ἐσχετίζοντο πρὸς τὸν Κάδμον καὶ τὴν Ἀρμονίαν. Τὸ πρῶτον τοῦτο ζεῦγος ἐγέννησε τὴν Σεμέλην, μητέρα τοῦ Βάκχου, τὴν Ἰνώ, μητέρα τοῦ Μελικέρτου, συγχυθέντος ὡς ὁ Κάδμος πρὸς τινὰ φοινικικὸν θεόν (Μελκάρθ), τὴν Αὐτονόην, μητέρα τοῦ Ἀκταίωνος, τὴν Ἀγαύην, μητέρα τοῦ Πενθέως· τέλος τὸν Πολύδωρον, ὅστις ἔσται πατήρ τοῦ Λαβδάκου, πάππου τοῦ Οἰδίποδος. Ἡ Ἀρμονία, ἣν παραδόσεις διάφοροι τῶν ἐκτεθεισῶν, ἔλεγον ἐκ Σαμοθράκης προσελθοῦσαν, ἐξ ἧς ἡρπάσθη ὑπὸ τοῦ Κάδμου⁴, ἠκολούθησε τῷ συζύγῳ αὐτῆς, ὅτε οὗτος ἀνεχώρησεν ἐκ Βοιωτίας, ἀφήσας τὸν θρόνον εἰς χειῖρας τοῦ ἐγγόνου Πενθέως, ὅπως μεταβῇ εἰς τὴν δύσιν, παρὰ τοῖς Ἰλλυριοῖς, οἵτινες κατέστησαν αὐτὸν βασιλέα. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτῶν ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία μετεμορφώθησαν εἰς δράκοντας καὶ μετηνέχθησαν ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς τὰ Ἡλύσια⁵.

¹ Ἀπολλόδ. Γ', 7, 5 καὶ ἐφ.

² Ἀθῆν. Στ', σ. 232.

³ Der Ursprung der Mythologie, σ. 117.

⁴ Εφορ. παρὰ Σχολ. Εὐριπ. Φοινίς. 7. Σχόλ. Ἀπολλων. Ῥοδ., Α', 916.

⁵ Πίνδ. Ὀλυμπ. Β', 70 καὶ σχόλ. Πυθ. 153. Ἀπολλόδ. Γ', 5, 4. Ἡ εἰκὼν

Ὁ μῦθος τῆς ἰδρύσεως τῶν Θηβῶν ὑπὸ φοῖνικος ἡγεμόνος δὲν φαίνεται ἀνερχόμενος εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα, ἐὰν ἀναλογισθῇ τις ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεύς ἀποδίδει τὴν ἰδρυσιν ταύτην οὐχὶ τῷ Κάδμῳ, ἀλλὰ τῷ Ἀμφίονι καὶ Ζήθῳ,

οἱ πρῶτοι Θήβης ἔδος ἔκτισαν ἑπταπύλοιο,
πύργωσάν τ'¹

Ὁ μῦθος αὐτῶν δὲν ἔσχε χαρακτῆρα ἥττον θαυμαστὸν τοῦ τοῦ Κάδμου. Ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀντιόπης, θυγατρὸς τοῦ Βοιωτικοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ ἢ κατ' ἄλλην παράδοσιν θυγατρὸς τοῦ Νυκτέως². Τὸ ὄνομα τούτου ὡς καὶ τὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λύκου δεικνύουσιν, ὅτι ὁ μῦθος τῆς Ἀντιόπης ἐκφράζει φυσικά τινα φαινόμενα, καθ' ἃ ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ προσωποποιοῦνται καὶ ἐνεργοῦσιν.

Ἡ Ἀντιόπη ἔγκυος καὶ φοβουμένη τὰς ἀπειλὰς τοῦ πατρὸς ἔφυγε καὶ ἀπεσύρθη εἰς Σικυῶνα παρὰ τὸν Ἐποπέα, γενόμενον σύζυγον αὐτῆς. Ὁ Νυκτεὺς ἐφορεύθη ἐξ ἀπελπισμοῦ, ἀλλὰ θνήσκων συνέστησεν εἰς τὸν ἀδελφὸν Λύκον νὰ τιμωρήσῃ τὴν Ἀντιόπην καὶ τὸν σύζυγον αὐτῆς. Ὁ Λύκος βαδίζει κατὰ τῆς Σικυῶνος, κυριεύει αὐτήν, φονεύει τὸν Ἐποπέα, καὶ ἐπαναφέρει αἰχμάλωτον τὴν Ἀντιόπην, ἣτις μένει καθ' ὁδὸν ἐν Ἐλευθεραῖς, ὅπως γεννήσῃ δίδυμα, ἅτινα ἐκτεθέντα ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος, παρέλαβε καὶ ἀνέθρεψε ποιμήν τις. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ μύθου ἡ Ἀντιόπη εἶναι ἴσως ἡ Ἥως, θυγάτηρ τῆς Νυκτός (Νυκτεὺς), ἀρπαγείσα ὑπὸ τοῦ ἐποπτεύοντος (Ἐποπεύς) τὸ σύμπαν ἡλίου καὶ ἐπαναγομένη τὴν πρῶτην ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ γεννωμένου φωτός (Λύκος)³. Τὰ πάντα ἐρμηνευθήσονται ἐν τῇ προόδῳ τοῦ μύθου αὐτῆς. Ἐπανελθοῦσα εἰς Θήβας κρατεῖται αἰχμάλωτος ὑπὸ τοῦ Λύκου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Δίρκης. Ἡμέραν τινὰ βλέπει τὰ δεσμὰ αὐτῆς θαυμασίως λυόμενα καὶ τὰς ἀλύσεις καταπιπτούσας ἀφ' ἑαυτῶν

τοῦ δράκοντος φαίνεται σημαίνουσα, ὅτι ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία ἐτιμῶντο ἐν Βοιωτίᾳ ὡς ἐγχώριοι δαίμονες.

¹ Ὀδύσ. Α, 260 καὶ ἑφ.

² Πaus. Β', 6, 1.

³ Ἀποδεχόμεθα μᾶλλον τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κ. Cox (Myth. of the aryan nations, 11, 249). Ὁ Preller (Griech. Mythol., 11, 31) νομίζει τὴν Ἀντιόπην ὡς τὴν σελήνην τὴν ἐξαφανιζομένην τὸν χειμῶνα (;), καὶ ἐπανερχομένην τὴν ἔαρ μετὰ τοῦ φωτός (Λύκος).

Φεύγει διὰ τῆς πεδιάδος καὶ μεταβαίνει πρὸς εὖρεσιν τῶν τέκνων αὐτῆς ἐν ταῖς ποιμενικαῖς καλύβαις, αἵτινες εἶναι δι' αὐτοὺς καταφύγιον. Οὗτοι ἀναγνωρίζουσι τὴν μητέρα καὶ προετοιμάζονται νὰ ἐκδικήσωσιν αὐτήν. Διευθύνονται εἰς τὰς Θήβας, καταλαμβάνουσι τὸν Λύκον, φονεύουσιν αὐτόν, δένουσι τὴν Δίρκην ἐπὶ ἀγρίου ταύρου, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ περιφθήμεῳ συμπλέγματι τοῦ Φαρνεσείου ταύρου (Εἰκ. 148), εἶτα δὲ ῥίπτουσι τὸ καθημαγμένον σῶμα αὐτῆς εἰς τὴν κρήνην

Εἰκ. 148. — Ὁ Φαρνέσειος Ταῦρος.

τῶν Θηβῶν τὴν ἀπ' ἐκείνης Δίρκην κληθεῖσαν¹. Γενόμενοι κύριοι τῆς χώρας σκέπτονται νὰ περιβάλλωσι διὰ τειχῶν τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βοιωτίας, ὅπως ὑπερασπίσωσιν αὐτὴν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν προσβολῶν. Ὁ Ζῆθος, ἰσχυρότερος τοῦ ἀδελφοῦ, μετακομίζει βράχους ἐκ τῶν ἐγγὺς ὄρεων, ὁ δὲ Ἀμφίων κρούει τὴν λύραν, εἰς δὲ τοὺς θελκτικοὺς αὐτῆς ἤχους οἱ λίθοι κινεῖνται καὶ ἀφ' ἐαυτῶν τάσσονται ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων. Αἱ Θῆβαι ἰδρύθησαν².

¹ Ἀπολλόδ. Γ', 5, 5.

² Ἀπολλων. Ῥοδ. Α', 740 καὶ σχόλ. Ὁρατ. Epist. ad Pison., 394.

Εἶναι δυνατόν νὰ ὀρίση τις ἐπακριβῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν δύο τούτων ἡρώων; Δὲν πιστεύομεν. Ὁρθὸν εἶναι ὅπως ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου περιορισθῶμεν νὰ καταδείξωμεν τὰς ἀναλογίας, ἃς παριστᾷ ὁ μῦθος οὗτος συγκρινόμενος πρὸς τοὺς τῶν ἄλλων θεῶν. Ἡ λύρα τοῦ Ἀμφίονος ἀναμιμνήσκει τὴν λύραν τοῦ Ὀρφέως καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις εἶναι ὡσαύτως τειχοδόμος, ἐγείρας τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ποσειδῶνος τὰ τείχη τῆς Τροίας. Οἱ δίδυμοι ἐξετέθησαν κατὰ τὴν γέννησιν αὐτῶν ἐπὶ ὄρους, ὡς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, ἐν οἷς γενικῶς ἀναγνωρίζονται θεοὶ τοῦ φωτός. Υἱοὶ τοῦ Διὸς εἶναι ἥρωες «λευκόπωλοι»¹, ὡς οἱ Σπαρτιαῖται Διόσκουροι· ὥστε ὡς ἐκεῖνοι, ἠδύναντο νὰ σημαίνωσιν εἴτε τὸν πρωϊνὸν ἀστέρα εἴτε τὸν ἑσπερινόν, εἴτε προσέτι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην.

Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν ὁ μὲν Ζῆθος ἐνυμφεύθη τὴν Θήβην ἢ τὴν Ἀηδόνα, εἰκόνα τῆς λάμψεως τοῦ ἥαρος καὶ τῶν ἀρμονιῶν αὐτοῦ, ὁ δ' Ἀμφίων τὴν θυγατέρα τοῦ Ταντάλου Νιόβην, ἥς ὁ Ὀλιβερός μῦθος ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλλάσσονα Ἀσίαν ἅμα καὶ τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ πρώτη ἐρμηνεία τοῦ μύθου τούτου ἀπαντᾷ ἐν Ἰλιάδι· κατὰ τὸν ποιητὴν τέκνα τῆς Νιόβης ἦσαν δώδεκα :

ἔξ μὲν θυγατέρες, ἔξ δ' υἱέες ἡβώνοντες.
 τοὺς μὲν Ἀπόλλων πέφνεν ἅπ' ἀργυρέοιο βιοῖο
 χωόμενος Νιόβη, τὰς δ' Ἀρτεμις ἰοχέαιρα,
 οὐνεκ' ἄρα Λητοῖ ἰσάσκετο καλλιπαρῆν·
 φῆ δοιῶ τεκέειν, ἢ δ' αὐτὴ γείνατο πολλούς·
 τῷ δ' ἄρα, καὶ δοιῶ περ ἑόντ', ἀπὸ πάντας ὄλεσαν.
 οἱ μὲν ἄρ' ἐννῆμαρ κέατ' ἐν φόνῳ, οὐδὲ τις ἦεν
 κατθάψαι, λαοὺς δὲ λίθους ποίησε Κρονίων·
 τοὺς δ' ἄρα τῇ δεκάτῃ θάψαν θεοὶ οὐρανίωνες.
 ἢ δ' ἄρα σίτου μνήσατ', ἐπεὶ κάκε δακρυχέουσα.
 νῦν δὲ που ἐν πέτρῃσιν, ἐν οὖρεσιν οἰοπόλοισιν,
 ἐν Σιπύλῳ, ὅθι φασὶ θεῶν ἔμμεναι εὐνάς
 νυμφάων, αἵτ' ἅμφ' Ἀχελώϊον ἐρρώσαντο,
 ἔνθα λίθος περ ἐοῦσα θεῶν ἐκ κήδεα πέσσει.²

Οἱ μυθολόγοι προσέθεσαν λεπτομερείας τινὰς εἰς τὴν ἀπλὴν ταύτην ἀφήγησιν. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, ὁ φόνος τῶν τέκνων τῆς Νιόβης ἐγένετο ἐν Κιθαιρῶνι, ἐν ᾧ ἐθήρευον, δύο δ' ἐξ αὐτῶν ἐσώθησαν. Μετὰ

¹ Εὐρύπ. Φοίνισ., 606. Σχόλ. Ὀδυσ. Τ, 518.

² Ἰλιάδ. Ω, 602-618.

τὸ δυστύχημα τοῦτο ἡ Νιόβη ἀνεχώρησεν ἐκ Θηβῶν καὶ μετέβη εἰς Σίπυλον παρὰ τῇ πατρὶ αὐτῆς Ταντάλῳ, ἀκάκει Διὶ εὐξαμένη τὴν μορφήν εἰς λίθον μετέβαλε, καὶ χεῖται δάκρυα νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τοῦ λίθου»¹. Ὁ συγκινητικὸς οὗτος μῦθος, ὁ ἐμπνεύσας τὴν ἐλληνικὴν τέχνην² καὶ παρασχὼν τοῖς Ἀθηναίοις τραγικοῖς ὕλην πολλῶν δραμάτων³, διηγείρε τὴν διορατικότητα τῶν νεωτέρων μυθολόγων. Ἀλλ' ἐκ τῶν διαφορῶν εἰκασιῶν εἰς ἃς κατέληξαν, εἶναι τις ἀληθῶς ἀποδεικτικὴ; Ὁ κ. Cox στηριζόμενος ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τινος παραδόσεως, καθ' ἣν ἡ Νιόβη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Φωρωνέως, ἥρωος συγγενοῦς τοῦ Προμηθέως καὶ τοῦ Ἡφαίστου, θεοῦ τοῦ πυρός ὡς αὐτός, νομίζει τὴν σύζυγον τοῦ Ἀμφίονος, προσωποποιήσιν τοῦ νέφους, παρομοιαζομένου πρὸς τὸν πυκνὸν καπνὸν οὐρανοῦ πυρός. Ἡ Νιόβη λοιπὸν ἦτο εἶδος Νεφέλης, ἥς τὰ πολλὰ τέκνα, τὰ νέφη, διαπερῶνται ὑπὸ τῶν βλημάτων τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ. Ἡ λύπη μεταβάλλει αὐτὴν εἰς λίθον, ὡς τὸν χειμῶνα τὸ οὐράνιον ὕδωρ μεταβάλλεται ἐν ταῖς ὄρειναῖς χώραις εἰς πάγον. Ὅταν ἡ Νιόβη κλαίῃ ἐπὶ τοῦ βράχου αὐτῆς, εἶναι τὸ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων κρεμᾶμενον νέφος, ἐξ οὗ πίπτουσιν αἱ σταγόνες τῆς βροχῆς ὡς δάκρυα⁴. Ὁ κ. Max Müller διαβλέπει ἐν τῇ Νιόβῃ θεότητά τινα τοῦ χειμῶνος καὶ τῆς χιόνος, ἥς τὰ τέκνα φονεύονται ὑπὸ τῶν βλημάτων τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ὡς τὰ φαινόμενα τῆς χειμερίας ὥρας καταστρέφονται ὑπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἥαρος. Τὰ δάκρυα τῆς Νιόβης ἀποτελοῦσι κατ' αὐτὸν ἔκφρασιν ποιητικὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν διάλυσιν τοῦ πάγου ἢ τῆς χιόνος ἐπὶ τῆς ἀπολιθώσεως γῆς⁵. Τέλος ὁ Preller, ἀπὸ ἐτέρας ἀπόψεως ἐξετάζων τὸ πρᾶγμα, ἀναγνωρίζει ἐν τῇ Νιόβῃ γήινην τινὰ θεότητα τῆς Ἀσίας, εἰδός τι Λυδικῆς Ῥέας, μητρὸς γονίμου καὶ δυστυχοῦς, ἥτις τὸ ἔαρ ἐναθρύνεται διὰ τὰ λαμπρὰ αὐτῆς τέκνα (τὴν ἀνθοῦσαν βλάστησιν), τὸ δὲ θέρος βλέπει αὐτὰ πίπτοντα ὑπὸ τὰ

¹ Ἀπολλόδ. Γ', 5, 6. Πaus. Η', 2, 5, 6. Ὁιδ. Μεταμ. VI, 155 καὶ ἐφ.

² Γνωστὸν ἴδιον τὸ περίφημον σύμπλεγμα τοῦ μουσείου τῆς Φλωρεντίας. Περὶ τῶν παραστάσεων τούτων βλ. K. B. Stark, Niobe und die Niobiden, Leipzig, 1863.

³ Ὁ Αἰσχύλος ἔγραψε τὴν Νιόβην, ὁ δὲ Σοφοκλῆς τὸν Τάνταλον καὶ τὴν Νιόβην.

⁴ Mythol. of the aryan nations, II, σ. 195, 279.

⁵ Myth. of the aryan nations, σ. 279, σ. 3.

καυστικά βλήματα τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ. Τότε εἶναι μήτηρ ἀπαραμύθητος, ὡς ἡ Δημήτηρ μετὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Περσεφόνης, τὴν δὲ μεταμόρφωσιν τῆς Νιόβης ἐρμηνεύει ἀορίστως διὰ τινος ἀρχαίας παραστάσεως ἐπὶ τινος βράχου τοῦ Σιπύλου ¹, ἢ διὰ τῆς παραδόσεως γεωλογικῆς τινος καταστροφῆς ². Εἶναι δηλαδὴ ὁ μῦθος τῆς Νιόβης πρόβλημα πολλὰς εὐφυεῖς εἰκασίας διεγείραν, ἀλλὰ μὴ λυθέν, ὡς φαίνεται, ἡμῖν, ὀριστικῶς.

Β' Μῦθος Οἰδίποδος.

Ἐκ πάντων τῶν μύθων τῆς ἀρχαιοτάτης ἱστορίας τῶν Θηῶν ὁ διασημότερος εἶναι ὁ τοῦ Οἰδίποδος, οὗ τὰ παράδοξα γεγονότα καὶ τὰ περιπαθῆ ἐπεισόδια γόνιμον εἰς τοὺς τραγικούς προσήνεγκαν ὕλην. Τινὲς τῶν οὐσιωδῶν χαρακτήρων τοῦ μύθου τούτου ἀπαντῶσιν ἤδη ἐν τῇ ῥαψωδίᾳ Α τῆς Ὀδυσσεΐας. Μεταξὺ τῶν σκιῶν τῶν ἀρχαίων ἡρώων ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει :

Μητέρα τ' Οἰδιπόδαο ἶδον, καλὴν Ἐπικάστην,
ἣ μέγα ἔργον ἔρεξεν αἰδρεῖσθαι νόοιο,
γημαμένη ᾧ υἱεῖ· ὁ δ' ὄν πατέρ' ἐξαναρίζας
γῆμεν ἄφαρ δ' ἀνάπυστα θεοὶ θέσαν ἀνθρώποισιν
ἄλλ' ὁ μὲν ἐν Θήβῃ πολυηράτῳ ἄλγεα πάσχω
Καδμείων ἦνασσε θεῶν ὀλοὰς διὰ βουλὰς·
ἣ δ' ἔβη εἰς Αἶδαο πυλάρταο κρατεροῖο,
ἄψαμένη βρόχον αἰπὺν ἄφ' ὕψηλοῖο μελάθρου,
ᾧ ἄχρ' ἐσχόμενη· τῷ δ' ἄλγεα καλλίπ' ὀπίσσω
πολλὰ μάλ', ὅσσα τε μητρός Ἑρινύες ἐκτελέουσιν ³

Ἡ βραχεῖα αὕτη ἀφήγησις, ἐν ᾗ ἡ μήτηρ τοῦ Οἰδίποδος φέρει τὸ ὄνομα τῆς Ἐπικάστης, ἀντὶ τοῦ τῆς Ἰοκάστης, τοῦ συνήθως ἀποδομένου αὐτῇ βραδύτερον, παραλείπει τὸν ἄθλον τοῦ ἥρωος κατὰ τῆς Σφιγγός. Πλὴν τούτου διαφέρει τῶν μεταγενεστέρων παραδόσεων, διότι ὁ ποιητὴς παριστῶν ἡμῖν τὸν Οἰδίποδα ἐξακολουθοῦντα νὰ βασιλεύῃ ἐν Θήβαις, φαίνεται ἀγνοῶν τὴν ἐκουσίαν αὐτοῦ πῆρωςιν καὶ τὸ οἰ-

¹ Ὁ Πausanias (Α', 21, 3) ὁ ἐπισκεψάμενος τὴν χώραν, λέγει· «ἡ δὲ πλησίον μὲν πέτρα καὶ κρημνός ἐστιν οὐδὲν παρόντι σχῆμα παρεχόμενος γυναικός, οὔτε ἄλλως οὔτε πενθούσης»· εἰ δὲ γε παρρωτέρω γένοιτο, δεδακρυσμένην δόξειε ὁρᾶν καὶ κατηφῇ γυναῖκα. Ramsay, *Studies in Asia Minor*, μέρ. II.

² Griech. Mythol. II, s. 382.

³ Ὀδύσ. Α, 271—280.

κτρὸν αὐτοῦ τέλος. Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο δὲν εἶναι ἡ μόνη πηγή, ἐξ ἧς οἱ τραγικοὶ ἤντλησαν ὕλην. Αἱ τύχαι τοῦ Οἰδίποδος ἦσαν τὸ ὑποκείμενον Θηβαϊκῆς τινος ἐποποιίας ἀπολεσθείσης, τῆς Οἰδιποδείας. Τὸν θλιβερόν τοῦτον μῦθον θέλομεν συνοψίσῃ οὐχὶ ἐκ τῶν σπανίων ἀποσπασμάτων τῶν μέχρι ἡμῶν διασωθέντων¹, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀττικοῦ δράματος τοῦ ἐκ τούτων ἐμπνευσθέντος, καὶ τοσοῦτον γνωστοῦ ἔνεκα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τῶν μιμητῶν αὐτοῦ.

Ὁ Λάβδακος ἑγγονος τοῦ Κάδμου ἔσχεν υἱὸν ὀνόματι Λαῖον, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀμφίονος καὶ Ζήθου, ἀρπάγων τοῦ Καδμείου θρόνου, κατέστη βασιλεὺς τῶν Θηβῶν νυμφευθεὶς τὴν Ἰοκάστην ἀδελφὴν τοῦ Κρέοντος θυγατέρα τοῦ Μενοικέως. Τοῦ γάμου τούτου ἐπὶ πολὺ ἀγόνου ὄντος, οἱ δύο σύζυγοι συνεβουλευθῆσαν τὸ μαντεῖον. Ἡ Πυθία ἀπεκρίθη, ὅτι ἐὰν ἐγεννᾶτο αὐτοῖς ἄρρεν, θά ἐφόνευσεν τὸν πατέρα. Μετὰ τινὰ χρόνον ἡ Ἰοκάστη ἔτεκεν υἱόν. Ὁ Λαῖος φοβούμενος τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ χρησμοῦ ἐξέθηκε τὸ νεογνὸν ἐπὶ τοῦ Κιθαίρωνος, ἀφ' οὗ πρῶτον διέτρησε τοὺς πόδας αὐτοῦ, οὓς σφικτῶς συνέδεσε. Τὸ παιδίον ληφθὲν ὑπὸ τινος βουκόλου (*Εἰκ.* 149), ἐκλήθη Οἰδίπους, ἔνεκα τῆς πηρώσεως αὐτοῦ καὶ μετηνέχθη εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ κυρίου αὐτοῦ Πολύβου, βασιλέως τῆς Κορίνθου. Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα Μερόπη υἱοθέτησαν τὸν Οἰδίποδα καὶ ὡς ἴδιον αὐτὸν τέκνον ἀνέθρεψαν. Ὅτε ἠνδρώθη, ἤκουε τοὺς Κορινθίους ὀνειδίζοντας αὐτὸν καὶ διατεινομένους ὅτι δὲν εἶναι ἐκ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Ἀναχωρεῖ εἰς Δελφούς, ὅπου τὸ μαντεῖον, χωρὶς νὰ ἀνακοινώσῃ αὐτῷ τὸ μυστικὸν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, ἀναγγέλλει, ὅτι θά φονεύσῃ τὸν πατέρα καὶ θά διαπράξῃ ἀνοσιότητα μετὰ τῆς μητρός. Πεισισμένος ὅτι πατὴρ αὐτοῦ ἦτο ὁ Πόλυβος μήτηρ δὲ ἡ Μερόπη, δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Κορίνθον. Ἀλλ' ἡ ὀλεθρία τύχη ἐκπληροῦται. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Δελφῶν εἰς Δαυλίδα, κατὰ τὴν σχιστὴν ὁδόν², συναντᾷ τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ πατέρα Λαῖον ὀχούμενον ἐφ' ἄρματος συρομένου ὑπὸ ἡμιόνων, οὗ ὁ ὁδηγὸς προκαλεῖ διὰ τῆς αὐθαδείας αὐτοῦ ἔριν, καθ' ἣν ὁ Οἰδίπους φονεῖει τὸν Λαῖον, ἀγνοῶν αὐτόν. Μετ' οὐ πολὺ τέρας ἔχον πρόσωπον γυναικὸς, πτέρυγας πτηνοῦ, σῶμα δὲ καὶ οὐρὰν λέοντος φθείρει τὴν χώραν. Εἶναι ἡ Σφίγξ, ἥτις καθημένη ἐπὶ τοῦ Φικίου

¹ Βλ. Κύκλ. ποιητ. ἀπ., Δ', σελ. Didot, ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ὀμήρου.

² Τὸ μέρος τοῦτο ἐκαλεῖτο σχιστὴ ὁδός.

ὄρους, ἐγγὺς τῶν Θηβῶν, θέτει αἰνίγματα εἰς τοὺς Θηβαίους καὶ κατασπαράττει τοὺς μὴ δυναμένους νὰ λύσωσιν αὐτά. Ἡρίθμει ἤδη πλεῖστα θύματα¹, ὅτε ὁ Κρέων θέλων νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸ κακὸν τοῦτο

Εἰκ. 149. — Ὁ Οἰδῖπους φερόμενος ὑπὸ τοῦ ποιμένος.

ὑποσχεῖται τὸ στέμμα καὶ ὡς σύζυγον τὴν ἀδελφὴν Ἰοκάστην εἰς τὸν ἐλευθερώσαντα τὴν χώραν ἀπὸ τοῦ τέρατος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀφικνεῖται ὁ Οἰδῖπους, ὅστις προσφέρεται νὰ πειραθῇ καὶ τίθεται πρὸ τῆς σφιγγός (Εἰκ. 150). Τὸ αἰνίγμα, ὅπερ ἡ Σφίγξ ἔθετο αὐτῷ ἦτο τὸ ἐξῆς:

Ἔστι δίπουν ἐπὶ γῆς καὶ τετράπον, οὐ μία φωνή,
καὶ τρίπον· ἀλλάσσει δὲ φυὴν μόνον, ὅσ' ἐπὶ γαῖαν
ἐρπετὰ κινεῖται ἀνὰ τ' αἰθέρα καὶ κατὰ πόντον.
ἀλλ' ὁπότεν πλείστοισιν ἐρειδόμενον ποσὶ βαίνει,
ἐνθα τάχος γυόισιν ἀφαυρότατον πέλει αὐτοῦ.

¹ Σὺν ἄλλοις ἦτο καὶ Αἴμων, ὁ υἱὸς τοῦ Κρέοντος κατὰ τὴν Οἰδιποδείαν (Σχόλ. Εὐριπ. Φοῖνις, 1760). Βλ. τὰ μνημεῖα τὰ παριστῶντα τὴν Σφίγγα κατασπαράττουσαν τὰ θύματα, εἰς τὸν ἄτλαντα τοῦ Overbeck, Bildwerke zum thebischen und troischen Heldenkreis (εἰκ. I. ἀρ. 5—8), ἐξ οὗ παρελάβομεν τὰς δύο παρατιθεμένας εἰκόνας.

Ὁ Οἰδίπους λύει τὸ αἶνιγμα· εἶναι ὁ ἄνθρωπος·

Κλυθὶ καὶ οὐκ ἐθέλουσα, κακόπτερε Μοῦσα θανόντων,
φωνῆς ἡμετέρης σὸν τέλος ἀμπλακίης.
ἄνθρωπον κατέλεξας, ὅς ἦνίκα γαῖαν ἐφέρει,
πρῶτον ἔφυ τετράπους νήπιος ἐκ λαγόνων·
γηραλέος δὲ πέλων τρίτατον πόδα βάκτρον ἐρείδει
αὐχένα φορτίζων, γῆραι καμπτόμενος¹

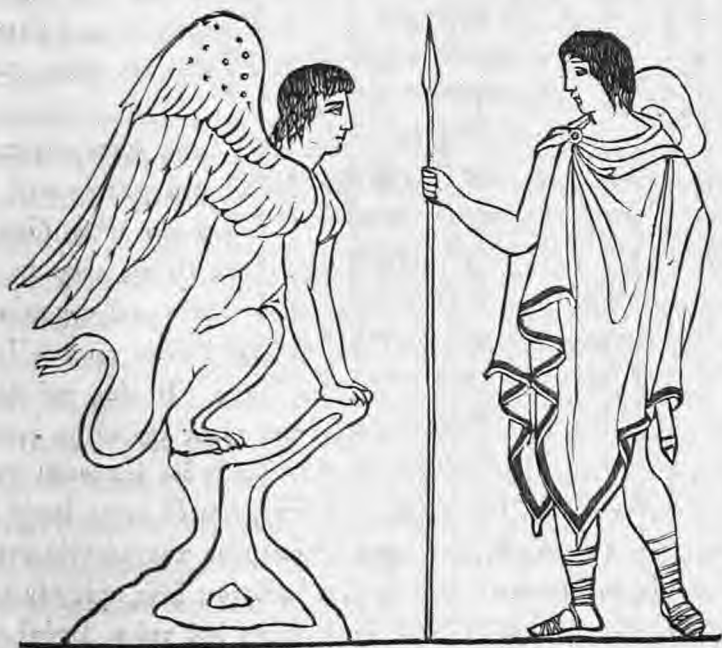
Τοῦ αἰνίγματος λυθέντος ὁ Οἰδίπους φονεῦει τὴν Σφίγγα, ἣ τὸ τέρας ῥίπτεται μόνον ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου. Οὕτως ὁ ἥρωας παρέλαβε τὴν βασιλείαν τῶν Θηβῶν, καὶ ἐνυμφεύθη τὴν Ἰοκάστην ἀγνοῶν, ὅτι ἦτο μήτηρ αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθησαν ὁ Ἑτεοκλῆς καὶ ὁ Πολυνείκης, ἡ Ἀντιγόνη καὶ ἡ Ἰσμήνη. Ἀλλ' ὅμως παρατηρητέον ὅτι κατὰ τὴν Οἰδιποδεῖαν ὁ ἥρωας τὰ τέκνα ταῦτα ἀπέκτησεν οὐχὶ ἐκ τῆς Ἰοκάστης, ἀλλ' ἐκ δευτέρας γυναίκος τῆς Εὐρυγανείας², ὅπερ ἐμετρίαζε τὴν φρίκην τοιαύτης ἐνώσεως. Ἡ αἰμομιξία αὕτη δὲν βραδύνει νὰ προκαλέσῃ τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· δεινὴ μάστιξ ἐπῆλθε κατὰ τῶν Θηβῶν. Οἱ καρποὶ τῆς γῆς ξηραίνονται, καιομένων τῶν σπερμάτων· τὰ δὲ νεογνὰ τῶν ζώων καὶ τὰ τέκνα τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκουσι, πρὶν γεννηθῶσιν ἐν τοῖς κόλποις τῶν μητέρων. Τὸ μαντεῖον ἐρωτηθὲν, ὡς αἴτιον τῆς συμφορᾶς δεικνύει τὸν φόνον τοῦ Λαῖου, ὡς φάρμακον δὲ τὴν τοῦ ἐνόχου ἐξωσιν. Ὁ Οἰδίπους προφέρει τότε τὰς φοβερωτάτας ἀράς κατὰ τοῦ φονέως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀσχολούμενος δὲ εἰς τὴν εὕρεσιν αὐτοῦ μανθάνει παρὰ τοῦ θεοῦ Τειρεσίου, ὃν πιέζει ἀπαύστως δι' ἐρωτήσεων, τὸ διπλοῦν καὶ φρικτὸν ἔγκλημα, ὅτι εἶναι πατροκτόνος ἄμα καὶ ἀνόσιος. Ἡ Ἰοκάστη ἀπελπισ ἐφονεύθη κρεμασθεῖσα ἀπὸ τινος δοκοῦ τῶν ἀνελκτόρων αὐτῆς, ὁ δὲ Οἰδίπους μὴ θέλων νὰ ἴδῃ πλέον τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἐξορύσσει τοὺς ὀφθαλμούς. Μετά τινα χρόνον διωχθεὶς τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Κρέοντος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὁ γέρον τυφλὸς ἀπέρχεται εἰς τὴν γῆν τῆς ἐξορίας συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς θυγατρὸς Ἀντιγόνης. Ἀφικνεῖται εἰς Ἀττικὴν, εἰς τὸν δῆμον Κολωνόν, εἰς τὸ ἱερόν τῶν Εὐμενίδων, καὶ καταρασθεὶς τοὺς υἱοὺς ἐξαφανίζεται θαυμασίως ἐνώπιον τοῦ ἥρωος Θησέως.

¹ Ἰδοὺ ἐν τοῖς κυριωτάτοις αὐτοῦ χαρακτηριστικοῖς ὁ μῦθος τοῦ Οἰ-

¹ Σοφ. Οἰδ. Τύραν. Ἀπολλόδ. Γ' 5, 8.

² Παρὰ Πaus., Θ', 5, 14. Ἀπολλόδ., ἐ. ἀν. Ἐτέρα γυνὴ τοῦ Οἰδιποδός, ὀνόματι Ἀστυμέδουσα, μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Φερεκύδους, Σχόλ. Εὐριπ. Φοῖν. 53.

Οἰπόδος, ὡς ἐπραγματεύθη αὐτὸν ὁ Σοφοκλῆς, ὡς διηγοῦνται αὐτὸν οἱ μυθογράφοι. Ἐπὶ Περικλέους καὶ ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς σκηνῆς ὁ μῦθος οὗτος δὲν ἐπλουτίσθη διὰ πολλῶν ἐπεισοδίων ξένων αὐτῷ ἀρχικῶς; Ὅπως ἀρκεσθῶμεν εἰς ἓν μόνον παράδειγμα, τὸ πρόσωπον ὕπερ διαδραματίζει τὸ μαντεῖον καὶ ἡ ἐπίδρασις ἣν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ Θηβαίου ἥρωος, δὲν εἶναι ὅψια ἐφεύρεσις παρεισδύσασα εἰς τὸν ἀρχικὸν μῦθον, ὅτε ἡ αὐθεντία τοῦ θεοῦ τῶν Δελφῶν κατέστη κυρίαρχος ἐν Ἑλλάδι; Ἀποκαθαίρομενος τῶν προσθέτων λεπτομερειῶν ὁ μῦθος τοῦ Οἰδίποδος περιορίζεται εἰς ὀλίγα οὐσιώδη συμβάντα, τὰ ἐξῆς.

Εἰκ. 150. — Οἰδίπους πρὸ τῆς Σφίγγος.

Ὁ Οἰδίπους ἐξετέθη κατὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ, ἐφόνευσε τὸν πατέρα Λαῖον, ἐνίκησε τὴν Σφίγγα, ἐνυμφεύθη τὴν μητέρα Ἰσκάστην, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ βίου ἐτυφλώθη καὶ μυστηριωδῶς ἀπῆλθε τῆς γῆς. Διὰ τῆς προσεγγίσεως τῶν γεγονότων τούτων πρὸς παρόμοια ἀνήκοντα εἰς τὸν θαυμάσιον βίον ἐτέρων ἡρώων, ἡ συγκριτικὴ μυθολογία κατῴρθωσε, πιστεύομεν, νὰ ὀρίσῃ τὸν τραγικὸν τοῦτον μῦθον.

Ἡ ἱστορία τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Οἰδίποδος εἶναι σχεδὸν ὅμοια πρὸς τὴν τοῦ Τηλέφου, τοῦ Ῥωμύλου ἢ τοῦ Κύρου. Ὡς οὗτοι, ἐξετέθη

κατὰ τὴν γέννησιν, παρελήφθη δὲ καὶ ἀνετράφη ὑπὸ βουκόλων μακρὰν τῶν γονέων. Ὡς τὸν Περσέα μόλις γεννηθέντα διώκει τὸ μῖσος τοῦ πάππου Ἀκρίσιου, ὃν θὰ φονεύσῃ ἡμέραν τινά, οὕτω καὶ ὁ Οἰδίπους εἶναι ὁ τρόμος τοῦ πατρός. Κατὰ τὰς πρώτας ταύτας ἀναλογίας, ὁ Οἰδίπους ἀποτελεῖ μέρος τῆς πολυπληθοῦς οἰκογενείας τῶν ἡλιακῶν ἡρώων. Ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος, ὡς ἡ τοῦ Τηλέφου ἐπὶ τοῦ Παρθενίου ὄρους, ἦτο ἴσως ἡ εἰκὼν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἡλίου, ὅστις, καθ' ἣν ὥραν ἀνατέλλει, φαίνεται ἀναπαυόμενος μόνος ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν, τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἥρωος, ἐξ οὗ προήλθεν ὁ μῦθος τῆς πηρώσεως τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ἐξηγεῖ πιθανῶς φυσικὴν τινα παρατήρησιν. Ὁ Οἰδίπους (ὁ οἶδημα ἔχων εἰς τοὺς πόδας), εἶναι ὁ ἡλιακὸς δίσκος, ὅστις τὴν πρωίαν φαίνεται ἀυξανόμενος περὶ τὴν βάσιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος, ὃν δὲν ὑπερέβη εἰσέτι ¹.

Αἱ σχέσεις τοῦ Οἰδίποδος μετὰ τοῦ πατρός Λαῖου διαφόρους προκάλεσαν ἐρμηνείας. Ὁ κ. Breal, ἐν ἀξιολόγῳ πραγματείᾳ περὶ τοῦ προκειμένου ἡμῖν μύθου ², ἐτυμολογεῖ τὴν ἐλληνικὴν λέξιν *Λαῖος* ἐκ τῆς σανσκριτικῆς *δασυοῦ* (ἐχθρός), ἥτις ἐν ταῖς Βέδαις εἶναι ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ πολεμοῦντος τὸν ἡλιακὸν θεὸν τέρατος καὶ συμπεραίνει ὅτι ὁ ἄγων τοῦ Οἰδίποδος κατὰ τοῦ Λαῖου εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ τοῦ Ἰνδρα κατὰ τοῦ δαίμονος τοῦ περικλείοντος τὰ ὕδατα. Ἡ νίκη τοῦ ἥρωος κατὰ τῆς Σφιγγὸς δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ δεύτερος τύπος τοῦ αὐτοῦ ἁγῶνος. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ὅσον πιθανὴ καὶ ἂν εἶναι ³, δὲν ἐρμηνεύει πῶς ὁ Λαῖος εἶναι πατὴρ τοῦ Οἰδίποδος, δὲν ὑπάρχουσι δὲ λόγοι ἱκανοὶ βεβαιοῦντες, ὅτι ἡ εἰς τὸν θηβαῖον ἥρωα ἀποδιδιομένη πατροκτονία μνημονευομένη ἤδη ἐν Ὀδυσσεΐᾳ, ἤθελεν εἶναι ἐφεύρεσις ξένῃ πρὸς τὸν ἀρχικὸν μῦθον. Δὲν δυνάμεθα ἐν ὀψει ἔχοντες τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Bréal προταθεῖσαν φιλολογικὴν ἐτυμολογίαν νὰ παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ κ. Cox, ὅτι ὁ Λαῖος προσωποποιεῖ τὴν νύκτα, ἥτοι τὴν «ἐχθρικὴν» σκοτίαν ⁴;

¹ Cox, *Myth. of the aryan nations*, 11, 70, σημ. 1.

² *Le mythe d'Édipe*, *Revue archéologique*, t. VIII, nouv. série (1863) σ. 193-214. Ἡ μελέτη αὕτη ἀνεδημοσιεύθη ἐν τοῖς *Mélanges de Mythologie et de Linguistique* τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. (Paris Hachette, 1878)

³ Ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ κ. M. D. Comparetti (*Edipo e la mitologia comparata*, Pise, 1864). Βλ. τὴν ἀπάντησιν τοῦ κ. Bréal (*Revue critique*, 22 Ἰανουαρίου 1870).

⁴ *Mythol. of the aryan nations*, 11, σ. 344 καὶ ἐφ.

Μήπως ὁ Λαῖος δὲν ἤρπασε τὸν Χρυσίππον¹ (τὸ χρυσοῦν νέφος τοῦ οὐρανοῦ) καὶ δὲν κατανοεῖται εὐκόλως τὸ μῖσος αὐτοῦ κατὰ τοῦ φωτεινοῦ ἥρωος τῆς πρωΐας ; Ὁ Οἰδίπους εἶναι τὸ τέκνον τοῦ Λαῖου ὡς ὁ ἥλιος εἶναι τὸ τέκνον τῆς νυκτός. Ἀλλὰ ὑπ' ἄλλην ἔποψιν ὁ ἥλιος φονεύει τὴν νύκτα : ὁ Οἰδίπους εἶναι ὁ φονεὺς τοῦ γεννήσαντος αὐτόν.

Αἱ σχέσεις τοῦ Οἰδίποδος πρὸς τὴν μητέρα Ἰοκάστην ἔχουσι πιθανῶς τὴν αὐτὴν ἀρχήν. Κατὰ τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ἡ Ἰοκάστη (ἢ λαμπρά, ἢ ἰόχρους) προσωποποιεῖ τὴν ἡῶ, ἥτις τὴν πρωΐαν προηγεῖται τοῦ ἡλίου καὶ φαίνεται γεννῶσα αὐτόν. Τὴν ἐσπέραν ὁ ἀκτινοβόλος ἀστὴρ νικῶν τοὺς ἐχθρούς, οὓς συναντᾷ καθ' ὁδόν, πρὶν ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τοῦ ὀρίζοντος, καλύπτεται συνήθως ὑπὸ φλεγουσῶν ἀτμίδων καὶ ἐνοῦται πρὸς τὰ ἰώδη νέφη τῆς δύσεως, πρὸς τὸ λαμπρὸν λυκόφως, ὃ δὲν ἀναγνωρίζει ὑπὸ τὸ νέον αὐτοῦ σχῆμα: ὁ Οἰδίπους εἶναι ὁ σύζυγος τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Τὰ ἀκούσια ἁμαρτήματα τοῦ Θηβαίου ἥρωος, ὧν ἡ ἀποκάλυψις ταράσσει ὑπὸ φρίκης τοὺς θεατὰς τοῦ ἀττικοῦ θεάτρου, ἐστηρίζοντο ἐπὶ παιητικῶν φράσεων, αἵτινες ἐπεξηγῶν τὰς ἐντυπώσεις, ἃς ἠσθάνοντο ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι θαυμάζοντες τὰ τοῦ θεοῦ φωτὸς συμβάματα. Ὁ ἡλιακὸς χαρακτήρ τοῦ Οἰδίποδος φαίνεται ἡμῖν ἰδίᾳ προκύπτων καθαρῶτατα ἐκ τοῦ μύθου τοῦ κατὰ τῆς Σφιγγὸς ἀγῶνος αὐτοῦ. Τὸ τέρας τοῦτο, οὗ τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ τὸ Βεδικὸν ὄνομα τοῦ ὄφεως Ἀχι² ἐννοιοιαν³, ἀνήκει εἰς μυθολογικὴν οἰκογένειαν, ἥς ἡ σημασία εἶναι καλῶς ὠρισμένη. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ εἶναι τέκνον τοῦ Ὁρθρου καὶ τῆς Χιμαίρας, κατὰ δὲ τὸν Ἀπολλόδωρον τοῦ Τυφωέως καὶ τῆς Ἐχιδνῆς⁴. διαφοραὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τερατώδους ὄντος, ὅπερ εἶναι τὸ ζοφερόν καὶ θυελλῶδες νέφος. Λέγουσιν ὡσαύτως, ὅτι ἡ Σφιγξ ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Ἥρας, ὡς οἱ ὄφεις οἱ ἀποπνιγέντες ὑπὸ τοῦ βρέφους τοῦ Ἡρακλέους, εἴτε ὑπὸ τοῦ Ἀρεως (θεοῦ τῆς καταγίδος) ἐκδικουμένου τὸν ὑπὸ τοῦ Κάδμου φόνον τοῦ δράκοντος υἱοῦ αὐτοῦ, εἴτε ὑπὸ τοῦ Ἄδου, θεοῦ τοῦ σκότους⁵. Τὸ

¹ Ἀπολλόδ. Γ', 5, 6. Βλέπε τὴν ἀρπαγὴν τοῦ Χρυσίππου ἐπὶ δύο γραπτῶν ἀγγέλων εἰκονισθέντων ὑπὸ τοῦ Overbeck (Bildwerke zum thebischen und troischen Heldenkreis, six. I, 1-12).

² Σφιγξ καὶ σφιγγα (συσφιγγω, ἀποπνίγω), Ἀχι καὶ χάω, angere.

³ Θεογ. 326. Ἀπολλόδ. Γ', 5, 8. Σχόλ. Εὐριπ. Φοίνισ. 46.

⁴ Ὑπόθεσις παρ' Εὐριπ. Φοίνισ., 810.

σχήμα, ὅπερ δίδουσιν αὐτῇ οἱ Ἕλληνες τεχνῖται¹ κατὰ τὴν δημώδη παράδοσιν, εἶναι ἔκφρασις τῆς αὐτῆς ἰδέας. Ἡ Σφίγξ ἡ ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου² συχναίως συγχυθεῖσα πρὸς τοὺς κεκλιμένους λέοντας τοὺς ἔχοντας ἀνθρώπινον στήθος καὶ κοσμοῦντας τὰς διόδους τῶν αἰγυπτιακῶν ναῶν, εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὴ ἔννοια. Ὡς ἡ μήτηρ αὐτῆς Ἐχιόνα, ἔχει μορφήν καὶ στήθος γυναικός, ἔχει πτέρυγας ὡς αἱ Ἀρπυιαι, οὐρὰν ὅπως ὁ Ὑφωεύς· πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ τερατώδους σώματος αὐτῆς εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς φύσεως τῶν μυθικῶν αὐτῆς γονέων. Ἰσταμένη ἐπὶ βράχου, ὅστις κατὰ τινὰ συνήθη εἰκόνα τῆς ἀρίας μυθολογίας δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ τὸ ὄρος τῶν νεφῶν, ἀπήγγελλε λόγους ἀσαφεῖς, ἀναμιμνήσκοντας τὰς διαφόρους φωνὰς τοῦ Ὑφωεύς, ὧν οἱ ἦχοι μόνον ὑπὸ τῶν θεῶν ἐννοοῦνται³. Ἡ γλῶσσα τῆς Σφιγγός εἶναι τὸ τῆς «βροντῆς αἶσιον φθέγμα», περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Πίνδαρος⁴, φωνὴ φοβερά καὶ ἀκατανόητος τοῖς ἀνθρώποις, ὑπαγορεύουσα τὴν ἰδέαν τοῦ παρεμβαλεῖν ἐν τῇ γηραιᾷ τουτῷ μύθῳ αἰνιγμά τι δημῶδες ἐν Βοιωτίᾳ. Τὴν φωνὴν ταύτην θὰ ἐννοήσῃ ὁ ἥρωας, ὅστις ὡς ὁ Ἥλιος, ὡς ὁ Ἀπόλλων, ὡς πάντες οἱ θεοὶ οἱ καταβάλλοντες τὰς δυνάμεις τοῦ σκότους, κατέχει τὸ δῶρον ὑπερφυσικῆς τινος ἐπιστήμης. Ὅτε τὸ νέφος διετρυπήθη ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν βλημάτων, ἡ φωνὴ τοῦ τέρατος σιγᾷ, τὸ αἰνιγμα ἐλύθη⁵, ἡ Σφίγξ κρημνίζεται ἐκ τοῦ βράχου, δηλαδὴ τὰ ὕδατα πίπτουσι θορυβῶδως ἐπὶ τῆς γῆς διαφυγόντα ἐκ τῆς οὐρανίου φυλακῆς αὐτῶν. Τοῦ λοιποῦ τὸ τέλος τοῦ μύθου τοῦ Οἰδίποδος ἐρμηνεύεται εὐκόλως. Βλέποντες τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἡλίου ἐξαφανιζόμενον εἰς τὸν ὀρίζοντα, οἱ Ἕλληνες εἶπον, ὅτι ὁ ἥρωας κατέστη τυφλὸς καὶ κατεδικάσθη νὰ πλανᾶται εἰς τὸ σκότος. Προσέθετον, ὅτι εἶχε πιστὴν σύντροφον τὴν θυγατέρα Ἀντιγόνην, πιθανῶς σεληνιακὴν θεότητα, διευθύνουσαν τὸν τυφλὸν ἥλιον ἐν τῇ νυκτί.

Αἱ τύχαι τῶν υἱῶν τοῦ Οἰδίποδος, ὁ πόλεμος τῶν ἐπτὰ ἐπὶ Θήβαις καὶ ὁ τῶν Ἐπιγόνων, περιλαμβάνονται ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐπικῶν μύθων, εἰς οὓς δὲν ἀφορᾷ ἡ μελέτη ἡμῶν.

¹ Περὶ τῶν παραστάσεων τῆς Σφιγγός, βλ. O Jahn, Arch. Beiträge, 112 καὶ ἐφ. Jeep, Die Griechische Sphinx, Göttingen, 1854.

² B', 175.

³ Θεογ. 831.

⁴ Πυθ. Δ', 350.

⁵ Cox, Myth. of the aryan nations, 11, 346-347.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΜΥΘΟΙ ΑΙΤΩΛΙΑΣ, ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

α* Αίτωλία. Μελέαγρος, Τυδεύς.

"Ετερον κέντρον τῶν ἡρωϊκῶν μύθων ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι εἶναι ἡ χώρα ἡ περιλαμβανομένη μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελφου καὶ τοῦ Εὐήνου. Ἐκεῖ ἡγείροντο αἱ ἀρχαῖαι πόλεις Πλευρῶν καὶ Καλυδῶν, ἐν αἷς ἐτελέσθησαν, ἐν τῇ δευτέρᾳ μάλιστα, θαυμάσια γεγονότα ἥττον ἴσως δραματικά, ἀλλ' οὐχ ἥττον δημώδη παρ' Ἑλλησι τοῦ μύθου τοῦ Οἰδίποδος, ἔνεκα τῶν ἐπῶν καὶ τῶν τραγωδιῶν, αἵτινες ἀπωλέσθησαν μὲν ἐξύμνουν δὲ αὐτά. Οἱ Αἰτωλοὶ ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν καὶ οἱ Ἑπειοὶ τῆς Ἡλίδος φυλῆν, τὴν δὲ καταγωγὴν αὐτῶν ἀνεβίβαζον εἰς τὸν Ἐνδυμῖωνα, ἔγγονον τοῦ Διός. Δὲν εἰσερχόμεθα εἰς τὰς περιπλόκους λεπτομερείας τῆς γενεαλογίας ταύτης¹, ἀρκούμεθα δὲ ἀναμνηνησόμενοι καθ' Ὁμηρον, ὅτι ὁ Πορθεὺς ἢ Πορθάων, ἀπόγονος τοῦ Αἰτωλοῦ, υἱοῦ τοῦ Ἐνδυμῖωνος, ἐγέννησε τρεῖς υἱούς, οἵτινες

ᾤκεον δ' ἐν Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι,

"Αγριος ἦδὲ Μέλας, τρίτατος δ' ἦν ἱππότης Οἰνεύς².

Οὗτος, οὗ τὸ ὄνομα ἀνεμίμησκει τοῖς Ἑλλησι τὸ τοῦ οἴνου, παρίστατο ὁ πρῶτος καλλιεργητὴς τῆς ἀμπέλου, δωρηθείσης αὐτῷ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Διονύσου, διὰ τὴν φιλοξενίαν ἧς οὗτος ἔτυχε παρ' αὐτῷ. Προσέθετον ὅτι ὁ Διόνυσος ἠνώθη μετὰ τῆς Ἀλθαίας, συζύγου τοῦ Αἰτωλοῦ βασιλέως, καὶ ἀπέκτησε θυγατέρα, τὴν Δηϊάνειραν, ἣν ὁ Ἡρακλῆς διεφιλονίκησε πρὸς τὸν Ἀχελῶν³. Ὁ Οἰνεύς, ὁ ἥρωες τοῦ οἴνου, παρέσχεεν ἐν τῇ φιλοξένῳ αὐτοῦ τραπέζῃ ἄσυλον ὡσαύτως εἰς τὸν Βελλεροφόντην⁴, εἶναι δὲ διασημώτατος ἔνεκα τῶν τυχῶν τῶν τέκνων αὐτοῦ, Μελεάγρου καὶ Τυδέως, πατρὸς τοῦ Διομήδους.

¹ Βλ. τὴν γενεαλογίαν τῶν Αἰτωλῶν ἡρώων ἐν Gerhard, Griech. Mythol., 41, σ. 242.

² Ἰλιάδ. Ε, 115 καὶ ἐφ.

³ Ἀπολλόδ. Α', 8, 1. Ὑγίν. Μῦθ. 129. Εὐριπ. Κύκλωψ, 37 καὶ ἐφ.

⁴ Ἰλιάδ. Ζ, 216.

Μέρος τοῦ μύθου τοῦ Μελέαγρου εἶναι γνωστὸν ἡμῖν ἐκ τοῦ Κ τῆς Ἰλιάδος, ἐν ᾗ ἡ ἀφήγησις γίνεται διὰ τοῦ Φοίνικος. Ἐπειδὴ ὁ Οἰνεὺς ἐλθισμὸν ἐπὶ ἐνιαυτὸν νὰ προσφέρῃ τὰ πρωτόλεια τῆς συγκομιδῆς τῇ Ἀρτέμιδι, ἡ θεὰ ἐξεγείρει μέγαν κάπρον, ἔχοντα φοβεροὺς χαυλιδόοντας, ὅστις κατέστρεψε τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς ἀμπέλους τοῦ βασιλέως καὶ ἐξερρίζωσε τὰ δένδρα μετὰ τῶν καρπῶν καὶ τῶν ἀνθέων. Μελέαγρος, ὁ υἱὸς τοῦ Οἰνέως, προσφέρεται νὰ πολεμήσῃ τὸ φοβερὸν θηρίον. Συναθροίζει μέγαν ἀριθμὸν ἐταίρων προσελθόντων ἐκ τῶν ἐγγύς πόλεων, Κουρητῶν μάλιστα ἐκ Πλευρῶνος· τῇ βοηθείᾳ δ' αὐτῶν παραδιάζει τὸ κρησφύγετον τοῦ τέρατος καὶ διαπερᾶ διὰ τῶν βελῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔρις ἐγείρεται μεταξὺ τῶν κυνηγῶν περὶ τῆς κατοχῆς τῆς δορᾶς τοῦ θηρίου. Εἰς τὴν ἔριν ταύτην ὁ Μελέαγρος φρονεῖ τοὺς ἀδελφοὺς τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἀλθαίας, ἡγεμόνας τῶν Κουρητῶν τῆς Πλευρῶνος, οἵτινες θέλοντες νὰ ἐκδικήσωσι τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, προσβάλλουσι καὶ πολιορκοῦσι τοὺς Αἰτωλοὺς τῆς Καλυδῶνος.

Ὅφρα μὲν οὖν Μελέαγρος ἀρηίφίλος πολέμιζεν,
τόφρα δὲ Κουρήτεσσι κακῶς ἦν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ ἥρως ἀποποιεῖται νὰ πολεμήσῃ ἐξοργιζόμενος ἐκ τῶν ἀρῶν, ἃς ἐξετόξευσε κατ' αὐτοῦ ἡ μήτηρ. Ἡ Ἀλθαία, ὄντως βαθείως λυπηθεῖσα διὰ τὸν φόνον τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς, ἰκέτευε τοὺς θεοὺς :

πολλὰ ἄχεουσ' ἤρᾱτο κασιγνήτοιο φόνοιο,
πολλὰ δὲ καὶ γαῖαν πολυφόρβην χερσὶν ἀλοῖα
κικλήσκουσ' Ἀἶδην καὶ ἐπαινὴν Περσεφόνειαν,
πρόχῳ καθεζομένη, δεύοντο δὲ δάκρυσι κόλποι,
παιδὶ δόμεν θάνατον· τῆς δ' ἡεροφοῖτις Ἑρινὺς
ἐκλυεν ἐξ Ἑρέβεσφιν, ἀμείλιχον ἦτορ ἔχουσα.

Ὁ Μελέαγρος λοιπὸν δὲν ἐπολέμει, ἀλλ' ἔμμενεν ἀργός, κατακεκλιμένος ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτοῦ παρὰ τῇ συζύγῳ, τῇ ὥραίᾳ Κλεοπάτρᾳ, ἐν ᾗ οἱ Κουρήτες ἀπεδίωκον τοὺς Αἰτωλοὺς ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ προσέβαλλον αὐτὰς τὰς πύλας τῆς Καλυδῶνος, ἐξ ὧν ἠκούοντο αἱ νικηφόροι αὐτῶν φωναί. Ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ ὥρα οἱ γέροντες καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν θεῶν ἰκετεύουσι τὸν Μελέαγρον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν, προσφέρουσι δ' αὐτῷ νὰ ἐκλέξῃ τὴν καλλίστην καὶ γονιμωτάτην γῆν ἐν τῇ ὥραίᾳ πεδιάδι τῆς Καλυδῶνος. Ὁ πατὴρ, ἡ μήτηρ, οἱ μᾶλλον ἐπιστήθιοι φίλοι πειρῶνται ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον νὰ πείσωσιν αὐτόν,

ἀλλὰ μένει ἄκαμptos. Τέλος οἱ Κουρήτες παραβιάζουσι τὰ τεῖχη, εἰσέρχονται καὶ ἡ πόλις καίεται. Κλεοπάτρα ἡ σύζυγος αὐτοῦ τελευταίαν πειρᾶται ἀπόπειραν· ἱκετεύει δακρύουσα ν' ἀποτρέψῃ μακρὰν αὐτῆς καὶ τῆς πόλεως τοὺς κινδύνους, ὑφ' ὧν πάντες ἀπειλοῦνται. Ὁ Μελέαγρος ἐνδίδει, ἐνδύεται τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ πανοπλίαν, ἐξέρχεται τῶν ἀνακτόρων καὶ ἀπωθεῖ τοὺς ἐχθροὺς¹. Ὁ ποιητὴς δὲν λέγει ὅποιον ἐγένετο τὸ τέλος τοῦ ἥρωος, ἀλλὰ πιθανὸν εἶναι ὅτι βραδύτερον ἔπεσε θῦμα τῆς Ἑρινύος τῆς μητρός.

Ἡ ἀφήγησις αὕτη ἡ δεικνύουσα ἡμῖν τὸν Μελέαγρον ἥρωα ἀήττητον, διαμένοντα ἔνεκα λύπης ἐν μακρᾷ καὶ ἐκουσίᾳ ἀδρανεΐᾳ, ἐξ ἧς τέλος ἐξέρχεται, ὅπως πτοήσῃ καὶ καταστρέψῃ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος αὐτοῦ, παριστᾷ καταπληκτικὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ βίου τοῦ Ἀχιλλέως, ὅπερ εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς Ἰλιάδος. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀφηγήσει ταύτῃ δὲν περιλαμβάνεται ἅπας ὁ μῦθος τοῦ Μελέαγρου. Συμπληροῦται διὰ τῶν μαρτυριῶν τῶν μυθαγράφων, καὶ διὰ νέων λεπτομερειῶν περιλαμβανουσῶν παράδοσιν τινα κατὰ τι διάφορον ἐκείνης, ἣν ὁ Ὅμηρος ἡκολούθησε.

Θαυμάσια γεγονότα περιέβαλλον τὴν γέννησιν τοῦ Μελέαγρου, υἱοῦ τοῦ Οἰνέως καὶ τῆς Ἀλθαίας, ἡ υἱοῦ τοῦ Ἄρεως². Μόλις τὸ παιδίον ἦτο ἐπτὰ ἡμερῶν, ὅτε αἱ Μοῖραι ἐνεφανίσθησαν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς μητρός, ὅπως προείπωσι τὰς τύχας τοῦ ἥρωος, τὸν ἐνδοξον ἀλλὰ βραχὺν βίον αὐτοῦ. Ἡ Κλωθὼ λέγει ὅτι θὰ ἔχῃ ψυχὴν γενναίαν, ἡ Λάχεσις ὅτι θὰ εἶναι ἄλκιμος, ἡ δὲ Ἄτροπος ἰδοῦσα δαυλὸν καϊόμενον ἐν τῇ ἐστίᾳ ἀπήγγειλε τοὺς ὀλεθρίους τούτους λόγους· «Μελέαγρ' οὐ πρότερον τὴν τελευτήν συμβῆναι πρὶν ἢ ὑπὸ πυρὸς ἀφανισθῆναι τὸν δαυλόν». Εἰς τὰς λέξεις ταύτας ἡ μήτηρ ἐπτοημένη ὀρμᾷ ἀπὸ τῆς κλίνης, ἄρπάττει τὸν δαυλὸν καὶ ἐγκλείει ἐν λάρνακι, ὅπως διατηρήσῃ τὴν ζωὴν τοῦ τέκνου αὐτῆς. Ὁ Μελέαγρος αὐξάνει κατὰ δύναμιν καὶ θάρρος· καθίσταται ἄτρωτος καὶ ἀήττητος. Ἡ θήρα τοῦ Καλυδωνίου κάπρου παρέχει αὐτῷ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδείξῃ τὸ θάρρος καὶ τὴν δύναμιν τοῦ βραχίονος αὐτοῦ. Εἰς τὴν θήραν ταύτην λαμβάνουσι μέγρους οἱ ἀνδρείοτατοι ἥρωες τῆς Ἑλλάδος· ὁ Κᾶστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, ὁ Πηλεΐδης καὶ ὁ Τελαμών, ὁ Θησεύς καὶ ὁ Πειρίθους καὶ πρὸς

¹ Ἰλιάδ. I, 550-600.

² Τὴν γενεαλογίαν ταύτην παρεδέξατο καὶ ὁ Εὐριπίδης (Μελέαγρ. ἀπ. I, ἐκδ. G. Dindorf.) Ὑγίν. 14, σ. 42, ἐκδ. Bunte.

τούτοις ἄλλοι· σὺν αὐτοῖς δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεστίου, οἱ ἀδελφοὶ τῆς Ἀλθαίας. Ἀλλὰ μεταξὺ πάντων διακρίνεται ἡ Ἀταλάντη, θυγάτηρ τοῦ Ἀρκάδος Ἰάσου, ἡ μάχιμος καὶ θηρευτικὴ παρθένος, ἥτις πρώτη πληγώνει τὸν κάπρον, ὃν εἵτα φονεῖει ὁ Μελέαγρος. Ὁ ἥρως σαγηνευθεὶς ἐκ τῆς καλλονῆς τῆς παρθένου προσφέρει αὐτῇ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ δῆρμα τοῦ θηρίου. Ἀλλ' οἱ υἱοὶ τοῦ Θεστίου, ἀγανακτήσαντες διότι τὸ τρόπαιον τῆς νίκης ἐδόθη εἰς γυναῖκα, ἀποστεροῦσι τὴν Ἀταλάντην τοῦ δώρου, ὅπερ προσέφερεν αὐτῇ ὁ Μελέαγρος, οὗτος δὲ παροργισθεὶς φονεῖει αὐτούς. Ἡ δὲ Ἀλθαία ἐν τῇ ὀργῇ καὶ τῇ λύπῃ αὐτῆς ἀναμνησκαται τῆς προφητείας τῆς Μοίρας, καὶ ῥίπτει εἰς τὰς φλόγας τὸν δαυλόν, ὃν ἕως τότε διεφύλαττεν, ὁ δὲ Μελέαγρος δὲν βραδύνει νὰ ἀπολεσθῇ μετὰ τοῦ καιομένου δαυλοῦ, πρὸς ὃν ἡ ζωὴ αὐτοῦ συνδέεται¹.

Κατ' ἄλλην παράδοσιν προσεγγίζουσιν πρὸς τὴν ὀμηρικὴν ἀφήγησιν, πολέμου ἐκραγέντος μεταξὺ τῶν Καλυδωνίων καὶ τῶν Κουρητῶν, περὶ τῆς κατοχῆς τῆς δορᾶς τοῦ κάπρου, ὁ Μελέαγρος ἐφόνευσεν ἓν τι ἐξ ὁδῶν τοὺς υἱοὺς τοῦ Θεστίου. Ἐπειδὴ δὲ κατηράσθη αὐτοῦ ἡ μήτηρ, ἔμεινεν ἐπὶ πολὺ ἀπρακτῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν, τῆς πόλεως οὕσης ἤδη ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐχθροῦ, ἐξέρχεται ἕνεκα τῶν παρακλήσεων τῆς συζύγου καὶ πίπτει ἐν τῇ μάχῃ ἢ θνήσκει ὑπὸ τὰ βέλη τοῦ Ἀπόλλωνος², ὅστις ὑπερήσπιζε τοὺς Κουρητας κατὰ τῶν Αἰτωλῶν. Ἄμα μαθοῦσαι τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ μήτηρ καὶ ἡ σύζυγος φονεύονται ἐξ ἀπελπισμοῦ. Αἱ δὲ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ἀπαραμύθηται θρηνοῦσιν ἐπὶ τοῦ τάφου μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ Ἀρτεμις ἐγγύσασα διὰ τῆς σκυτάλης αὐτῆς μετεμόρφωσεν εἰς πτηνὰ καὶ μετέφε-
 ρεν εἰς τὴν νῆσον Λέρον. Τὰ πτηνὰ ταῦτα εἶναι αἱ μελεαγρίδες, αἱ αἷτι καὶ νῦν, ἅμα τῇ ἐπανόδῳ τοῦ ἥαρος, φέρουσι τὸ πένθος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν³. Ὁ Σοφοκλῆς ἐν τῇ τραγωδίᾳ Μελεάγρῳ, ἀνέφερε παράδοξον τινα παράδοσιν, καθ' ἣν τὰ δάκρυα τῶν πτηνῶν τούτων ἐγέν-
 νησαν ἐν Ἰνδῇ τὸ ἤλεκτρον⁴. Τοῦτο προσεγγίζει τὸν μῦθον τῶν Με-

¹ Φρόνιχ. παρὰ Πaus., I', 31, 4. Ἀπολλοδ. Α', 8, 1—2. Ἀντων. Βιβλ. Β', Ὑγίν. Μῦθ. 174, 174.

² Ἦτο ἡ παράδοσις τῶν Ἡοιῶν καὶ τῆς Μυμιάδος (Paus. I', 31, 3). Βλ. τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Heydemann δημοσιευθὲν τεμάχιον τοῦ σαρκοφάγου. (Arch. Zeitung, 1871, εἰκ. 54, σ. 116 καὶ ἐφ.).

³ Ἀντων. Βιβλ. Β'. Ὑγίν. Μῦθ. 174. Ὁβιδ. Μεταμ. VIII, 532 καὶ ἐφ.

⁴ Πλιν. Φυσ. Ἱστορ. XXXVII, 2, 11.

λεαγρίδων πρὸς τὸν τῶν Ἡλιάδων, ἀδελφῶν τοῦ Φαέθοντος, ἥρωος ἡλιακοῦ ὡς ὁ Μελέαγρος, ἐὰν ὅπωςδῆποτε ὁ καιόμενος δαυλός, ἐξ οὗ ἐξήρτηται ἡ ζωὴ τοῦ αἰτωλοῦ ἥρωος, ταυτισθῇ πρὸς τὴν δᾶδα τῆς ἡμέρας, ἥτις φαίνεται σθεννυμένη, ὅταν ὁ ἥλιος κατέρχεται εἰς τὸν ὀρίζοντα¹.

Ὁ μῦθος τοῦ Μελεάγρου ἦτο δημῳδὸς εἰς τὴν ἀρχαιότητα². Πλεῖστοι τραγικοὶ ποιηταί, ὁ Φρόνιχος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀντιφῶν, ἠντλησαν ὕλην δράματος. Ἡ θήρα τοῦ Καλυδωνίου κάπρου καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἥρωος συχνάκις εἰκονίσθησαν ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων καὶ τῶν σαρκοφάγων³. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Μελεάγρου (Εἰκ. 151) εἰκονίζουσιν αὐτὸν κυνηγόν, ὄρθιον ἐν στάσει ἀναπαύσεως. Ἡ χλαμὺς αὐτοῦ συνεχομένη διὰ πόρπης ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου περιελίσσεται περὶ τὸν βραχίονα, ὃν στηρίζει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ κάπρου. Παρ' αὐτῷ εἶναι ὁ κύων.

Ἡ εἰσαγωγή τῆς Ἀταλάντης ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς θήρας τῆς Καλυδωνος δὲν ἀνέρχεται ἴσως εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους, διότι κατὰ πρῶτον μνημονεύεται παρ' Εὐριπίδῃ⁴.

Ἡ νεαρὰ παρθένος, ἥς ἡ θελκτικὴ καλλονὴ εἶναι ἡ ἄμεσος αἰτία τῶν δυστυχιῶν τοῦ Μελεάγρου, δὲν εἶναι αἰτωλικῆς καταγωγῆς.

Εἶναι θυγάτηρ εἴτε τοῦ Ἀρκάδος Ἰάσου εἴτε τοῦ Βοιωτοῦ Σχοινέως⁵. Ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ

Εἰκ. 151.- Μελέαγρος.

Βοιωτίᾳ τὰ κυριώτατα τοῦ μύθου αὐτῆς εἶναι τὰ αὐτά. Ὅτε ἐγεννήθη, ὁ πατὴρ ἐπειδὴ ἐπεθύμει ἄρρενα τέκνα, ἐξέθηκεν αὐτὴν ἐπὶ τινος ὄρους, ἔνθα ἐθηλάσθη ὑπὸ ἄρκτου καὶ παρελήφθη ὑπὸ κυνηγῶν ἀναθρεψάντων αὐτήν. Οἱ Κένταυροι Ροῖκος καὶ Ὑλαῖος, οἱ πειραθέντες νὰ κατασχύνωσι τὴν παρθένον, κατετοξεύθησαν ὑπ' αὐτῆς, ὡς ἡ Ἀρτεμις κατετόξευσε τὸν Ἐφιάλτην καὶ τὸν Ὡτον. Αὐξήθεισα φεύγει τὴν

¹ Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐρμηνεία, πιθανὴ ἄλλως, τοῦ κ. Cox, Mythol. of the Aryan nations I, 438 καὶ ἐφ.

² Βλ. R. Kekulé, De fabula Meleagrea, Berlin, 1861.

³ Περὶ τῶν μνημείων τούτων, βλ. Stephani, Comptes rendus, 1867 σ. 95, 102.

⁴ Ἀπόσπ. Μελεάγρ. παρὰ Μακροβ. Κρον. Ε', 18.

⁵ Ἀπολλόδ. Γ', 9, 2.

κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ διατηρεῖ τὴν παρθενίαν αὐτῆς, ὁ ὕμναιος προξενεῖ αὐτῇ φρίκην⁵. Ζῆ ἐν τῇ μοναξίᾳ, πάντοτε ὥπλισμένη, καταδιώκουσα τὰ ἄγρια θηρία, βάλλουσα διὰ τοῦ δόρατος τοὺς βράχους, ἐξ ὧν ἀναβλύζει πηγὴ πεπηγότος ὕδατος, ὅπως κατευνάσῃ τὴν δίψαν αὐτῆς⁶. Βραδύτερον μετέχει τῆς θήρας τῆς Καλυδῶνος καὶ ἀγωνίζεται πρὸς τὸν Πηλέα εἰς τοὺς ἄθλους τοὺς τελουμένους ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Πελλίου. Εἶτα ἀνευρίσκει τοὺς γονεῖς αὐτῆς, παρ' ὧν ἀναγνωρίζεται. Ὁ πατὴρ ἤθελε νὰ νυμφεύσῃ αὐτήν, αὐτὴ δὲ ὑπισχνεῖται νὰ λάβῃ σύζυγον ἐκείνον τῶν μνηστήρων, ὅστις θὰ ὑπερέβαινεν αὐτήν εἰς τὸν δρόμον. Πλεῖστοι ἥρωες ἐνίκηθησαν καὶ ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῆς Ἀταλάντης, ὅτε εἰς τούτων, ὀνόματι Μελανίων ἢ Ἰππομένης, κατ' Εὐρύπιδην, ἐπενόησε στρατήγημά τι, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ποθητὴν μετ' αὐτῆς ἔνωσιν. Εὐνοούμενος ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης ἔλαβε παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς χρυσᾶ μῆλα, ἅτινα ἔρριπτε τρέχων. Ἡ Ἀταλάντη ἔκυψεν ὅπως λάβῃ αὐτὰ καὶ ἐνίκηθῃ. Ἐγένετο λοιπὸν σύζυγος τοῦ Μελανίωνος, ὃν ταχέως ἠγάπησεν. Ἀλλ' εἰσελθόντες ποτὲ οἱ σύζυγοι εἰς τι ἱερὸν τῆς Δήμητρος ἐπελάθοντο ἐν τῇ παραφορᾷ τοῦ ἔρωτος τὸν πρὸς τοὺς θεοὺς τόπους ὀφειλόμενον σεβασμόν. Ἡ ὀργὴ τῆς θεᾶς μετεμόρφωσεν αὐτοὺς εἰς λέοντα καὶ λέαιναν⁷. Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ δὲν εἶναι πάντα καθαρὰ, ἀλλ' ὁ χαρακτὴρ τῆς Ἀταλάντης οὐδαμῶς εἶναι ἀμφίβολος. Ἡ ζῆλότυπος φροντίς περὶ τῆς παρθενίας αὐτῆς, τὸ κοῦφον καὶ ταχὺ ἐν τῷ δρόμῳ, ὁ πρὸς τὸν ἄγριον βίον ἔρως, ὁ θηρευτικὸς χαρακτὴρ αὐτῆς, εἶναι γεγονότα συνδυάζοντα αὐτήν πρὸς τὴν Ἀρκαδικὴν Ἀρτεμιν, πρὸς τὴν Ἀρτεμιν Καλλιστώ, ἥς θεωρητέα ὡς δευτερεύων τύπος⁸.

Ὁ μῦθος τῆς Ἀταλάντης δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ ἐπεισόδιον, αὐθαирέτως ὑπὸ τῶν ποιητῶν παρεμβληθὲν ἐν τῷ μύθῳ τοῦ οἴκου τοῦ Οἰνέως, οὗ θέλομεν ἀφηγηθῆ τὴν συνέχειαν. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ἀλθαιᾶς, λέγουσιν οἱ μυθογράφοι, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰτωλίας ἐνυμφεύθη ἐκ δευτέρου τὴν Περίβοιαν, ἥτις ἔτεκε τὸν Τυδεᾶ. Ἐν τῷ ἀρχαίῳ ποιή-

⁵ Θεόγνις, στ. 1288 καὶ ἐφ.

⁶ Πaus. Γ', 24, 2.

⁷ Ἀπολλοδ. Γ', 9, 2. Ὑγίν. Μ50. 185. Σχόλ. Εὐριπ. Φαίνισ, 150—151. Ὅβιδ. Μεταμ. Τ, 565—707.

⁸ A. Maury, Relig. de la Grèce, I, 154. Preller, Griech. Mythol. II. 306, ἐκδ. γ'.

ματι τῇ Ἀλκμαιωνίδι διηγούντο ὅτι ὁ Τυδεὺς φονεύσας τοὺς υἱοὺς τοῦ Μέλανος, συνομνύοντας κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἔφυγεν ἕνεκα τοῦ φό-
νου τούτου εἰς Ἄργος, παρὰ τῷ Ἀδράστῳ, νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα
αὐτοῦ Δηϊπύλην. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ὁ Διομήδης¹, ἀλλὰ
μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Τυδέως, ὁ Οἰνέως ἐκθρονισθεὶς ὑπὸ τῶν ἀνε-
ψιῶν αὐτοῦ, κατεδικάσθη ἐπὶ πολὺ νὰ διάγῃ ἐν πενίᾳ καὶ δυστυχίᾳ,
ἀπαλλάσσεται δὲ τούτων βραδύτερον ὑπὸ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ². Τὰ δυσ-
τυχήματα τοῦ γέροντος βασιλέως, ἡ μακρὰ αὐτοῦ φυγὴ, ἡ ἐπὶ τοῦ
θρόνου τῆς Αἰτωλίας ἀποκατάστασις καὶ ἡ λαμπρὰ ἐκδίκησις τοῦ Διο-
μήδους ἦσαν ἡ ὑπόθεσις τοῦ Οἰνέως, τῆς ἀπολεισθείσης τραγωδίας τοῦ
Εὐριπίδου³. Ὡς πρὸς τὸν Τυδέα γνωστὸν πῶς συνήντησε παρὰ τῷ
Ἀδράστῳ τὸν Πολυνείκην καὶ πῶς μετέσχε τῆς στρατείας τῶν ἐπτά
ἐπὶ Θηβαίς. Μυριάκις ἀνδραγαθήσας, ἐπληρώθη ἐν τῇ τελευταίᾳ μάχῃ
ὑπὸ τοῦ Θηβαίου Μελανίππου. Ἐκειτο δὲ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης,
ὅτε ἡ προστάτις τῆς γενεᾶς αὐτοῦ Ἀθηνᾶ ἔφερε φάρμακον «δι' οὗ
ποιεῖν ἔμελλεν ἀθάνατον αὐτόν». Ἀλλ' ὁ Ἀμφιάραος μισῶν τὸν Τυδέα,
πείσαντα διὰ τῶν συμβουλῶν αὐτοῦ τοὺς ἀργεῖους ἡγεμόνας εἰς τὴν
ὀλεθρίαν ταύτην στρατείαν, ἀπεφάσισε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εὐμένειαν τῆς
θεᾶς. Ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν τοῦ Μελανίππου καὶ προσήνεγκεν αὐτὴν
τῷ Τυδεΐ. Οὗτος ὠργισμένος ἔσχισε τὴν κεφαλὴν τοῦ πολεμίου καὶ
ἐξερρόφησε τὸν ἐγκέφαλον. Ἡ Ἀθηνᾶ ὑπὸ φρίκης καταληφθεῖσα, ἀπέ-
σχε τοῦ νὰ καταστήσῃ ἀθάνατον τὸν ἄγριον ἥρωα. Ὁ Τυδεὺς ἀπέθα-
νεν ὑπὸ τὰ τείχη τῶν Θηβῶν, ἔνθα βραδύτερον ἐδείκνυνον τὸν τάφον
αὐτοῦ ἔξω τῶν Προιτίδων Πυλῶν⁴.

Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Διομήδης ἐκκληρονόμησε τὸ θάρος τοῦ πατρὸς. Ὁ
Διομήδης ἦτο παῖς ἔτι, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατήρ αὐτοῦ, οὗ τὴν δόξαν
ἔμελλε νὰ ὑπερβῇ. Ἐξεδικήθη αὐτὸν πρῶτον ἀναμιχθεὶς μετὰ τῶν
Ἐπιγόνων, οἵτινες ἐκυρίευσαν καὶ κατέστρεψαν τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν.
Ἀλλ' ὁ ἡρώϊσμός αὐτοῦ ἐξέλαμψεν ὑπὸ τὰ τείχη μάλιστα τῆς Τροίας.
Γενόμενος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀδράστου βασιλεὺς τοῦ Ἀργους,

¹ Ἀπολλόδ. Α', 8, 4—5—6.

² Ἐκατ., ἀπ. 341, ἐκδ. C. Müller, σελ. Didot.

³ Περὶ τῆς τραγωδίας τοῦ Οἰνέως, ἥς ἡ ὑπόθεσις σημειοῦται ὑπὸ τοῦ σχο-
λιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἀχαρν. 418), βλ. Welcker, Griech. Tragödie,
II, 583.

⁴ Ἀπολλόδ. Γ', 6, 8. Σχολ. εἰς Πίνδ. Νεμ. Γ', 12. Πaus. Θ', 18, 2.

ώδηγησε τοὺς Ἀργεῖους μαχητὰς τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ὡς ὁ Ὀδυσσεύς, ἀπολαμβάνει καὶ οὗτος τῆς ἰδιαιτέρας προστασίας τῆς Ἀθηνᾶς, ἥς ὁ πατήρ αὐτοῦ Τυδεὺς ἦτο ὁ εὐνοούμενος. Ἐν τῇ Ἰλιάδι εἶναι μετὰ τὸν Ἀχιλλεῦς ὁ ἀνδρειότατος, ὁ μᾶλλον ἀτρόμητος τῶν ἡρώων. Ὡς ὁ Ἀχιλλεὺς, σπουδαίαν κατέχει θέσιν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς παραδόσεσι τῶν Ἑλλήνων. Ἡ λατρεία αὐτοῦ ἐξ Ἀργούς προσελθούσα διεδόθη μέχρι τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, εἰς Μεταπόντιον, Θουρίους καὶ ἄλλας πόλεις, αἵτινες ἐνηθύνοντο ὡς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσαι¹.

Β' Θεσσαλία.—Κένταυροι καὶ Λαπίθαι.—Χεῖρων.—Ἀλωᾶσαι.—
Πηλεὺς.—Ἀργοναῦται.

Χῶρος ἐνθα μάλιστα οἱ Θεσσαλικοὶ ἐτελέσθησαν μῦθοι εἶναι ἡ ἄλυσις τῶν δασωδῶν ὁρέων ἡ ἐκτεινομένη κατὰ μῆκος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ μέχρι τῆς ἐσχατιᾶς τῆς χερσονήσου τῆς Μαγνησίας. Πρὸς βορρᾶν τῆς ἀλύσεως ταύτης ἐγένετο ἡ μάχη τῶν Τιτάνων καὶ τῶν Θεῶν. Ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Πηλίου ἡβήθησάν τινες τῶν περιφανεστάτων ἡρώων τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἰάσων, ὁ Πηλεὺς, ὁ Ἀχιλλεὺς, αἱ δ' ἀπόκρημνοι αὐτοῦ κορυφαὶ καὶ αἱ ἄγριαι χαράδραι ἦσαν χρήσιμοι ὡς κατοικία τοῦ σοφοῦ Χεῖρωνος καὶ τῶν ἀγρίων Κενταύρων, ὧν ὁ μῦθος θέλει ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς.

Οἱ Κένταυροι, οὓς ἡ Ἰλιάς παριστᾷ ὄντα λάσια, ἄγρια θηρία οἰκοῦντα τὰ ὄρη², εἶχον πατέρα τὸν Ἰξίονα. Ὁ υἱὸς οὗτος τοῦ Ἀρεως ἢ τοῦ Φλεγύου (τοῦ φλέγοντος)³ μνηστευθεὶς τὴν Δίαν, θυγατέρα τοῦ Δηϊονέως, ὑπεσχέθη εἰς τὸν πενθερόν μεγαλοπρεπῆ γαμήλια δῶρα κατὰ τὸ ἔθος τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γάμου, δὲν ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν. Ὁ Δηϊονεὺς ὠργίσθη κατὰ τοῦ γαμβροῦ, οὗτος δὲ προσκαλεσάμενος αὐτὸν δολίως εἰς συμπόσιον, ἵνα δῆθεν συμφιλιωθῇ μετ' αὐτοῦ, ἔρριπεν εἰς τάφρον πλήρη πυρός, ὃν ἔσκαψεν ἐπὶ τούτῳ καὶ ἐν ᾧ κατεκάη ὁ δυστυχής. Τὸ κακούργημα τοῦτο παρώργισεν ἀνθρώπους καὶ θεοὺς, οὔτινες ἀπηξίωσαν νὰ καθάρωσι τὸν Ἰξίονα

¹ Ἐπειδὴ τὰ τῆς Ἰλιάδος δὲν περιλαμβάνονται ἐν τῷ κύκλῳ ἡμῶν, ἀρκούμεθα εἰς τὰς βραχείας ταύτας περὶ τοῦ Διομήδους ἐνδείξεις.

² Ἰλιάδ. Α, 268· Β, 743.

³ Τὰ τῆς γενεαλογίας τοῦ Ἰξίονος ποικίλλουσιν· ἐξελεξάμεθα τὰς χαρακτηριστικωτάτας· βλ. Στράβ. Ι', 442. Ὑγίν. Μῦθ. 62. Διόδ. Δ', 69. Σχόλ. Πινδ. Πυθ. Β', 39. Σχόλ. Ἀπολλών. Ροδ. Γ', 62.

τοῦ φόνου ὃν διέπραξε. Πανταχοῦ διωκόμενος ἀπηυθύνθη τέλος εἰς τὸν Δία, ὅστις ἠλέησεν αὐτόν. Ὁ ἄναξ τοῦ Ὀλύμπου δὲν ἠρκέσθη νὰ συγχωρήσῃ μόνον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τραπέζῃ αὐτοῦ ἐδέξατο καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀθανάτων. Ἀλλ' ἡ ἀχαριστία τοῦ Ἰξίονος ἐλησμόνησε τὰς εὐεργεσίας ταύτας· διότι ἔσχε τὴν τόλμην νὰ καταδιώξῃ διὰ τῶν ἐρωτικῶν αὐτοῦ ἐπιθυμιῶν τὴν βασίλισσαν αὐτῆν τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ Ζεὺς, ὅπως ἀπατήσῃ αὐτόν, ἔδωκεν εἰς νέφος τὴν μορφήν τῆς Ἥρας. Ὁ Ἰξίων πλησιάζει, ἐναγκαλίζεται τὸ νέφος, ἐνοῦται πρὸς αὐτό, ἐκ δὲ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννᾶται ὃν ἄγριον καὶ τερατῶδες, ὁ Κένταυρος.

Βραδύτερον δὲ ὁ Κένταυρος ἐνοῦται πρὸς τὰς φορβάδας τῆς Μαγνησίας παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Πηλίου καὶ καθίσταται οὕτω πατὴρ τῆς θαυμασίας ἀγέλης τῶν Κενταύρων, ὧν τὸ σῶμα ἀνακαλεῖ τὴν φύσιν τῆς μητρὸς ἅμα καὶ τοῦ πατρὸς αὐτῶν· διότι μέχρι μὲν τῆς ὀσφύος εἶναι ἄνθρωποι, τὰ δὲ ὀπίσθεν καὶ τοὺς πόδας ἔχουσιν ἵππου (Εἰκ. 152). Ὁ Ἰξίων ἐτιμωρήθη διὰ τὸ θράσος αὐτοῦ. Ὁ Ζεὺς διέταξε τὸν Ἑρ-

Εἰκ. 152. — Κένταυρος.

μῆν νὰ δέσῃ αὐτόν ἐπὶ πτερωτοῦ τροχοῦ, φέροντος αὐτόν διὰ τοῦ ἀέρος· βραδύτερον δὲ ἡ τιμωρία αὕτη ἐτέθη ἐν ᾄδου¹. Ἐν τῇ λεπτομερείᾳ ταύτῃ οἱ μυθογράφοι ἐζήτησαν τὴν ἐξήγησιν τοῦ μύθου.

¹ Ἡ κυριωτάτη πηγὴ τοῦ μύθου τοῦ Ἰξίονος εἶναι τὸ Β' τῶν Πυθίων τοῦ Πινδάρου (στ. 21—48 ἐκδ. Dissen)· πλὴν τῶν ὑποδείχθέντων χωρίων ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει, βλ. καὶ Σχολ. Εὐριπ. Φοῖνισ. 1185.

Ἀληθῶς ὁ Ἰξίων κατὰ τὴν ἐτυμολογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, εἶναι κυρίως εἰπεῖν ἂν τροχοφόρος ἄνθρωπος, ὁ στρεφόμενος ὡς τροχός¹. Ἀλλὰ τίς εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἐρμηνείας ταύτης; Ὁ Adalbert Kuhn ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς ἀμφισβητουμένης σήμερον ἐτυμολογίας² τοῦ Κενταύρου καὶ τοῦ Βεδικοῦ Gandharva (ὁ ἥλιος κεκρυμμένος εἰς τὸ νέφος), διεῖδεν ἐν τῇ τιμωρίᾳ τοῦ Ἰξίονος, πατρὸς τῶν Κενταύρων, εἰκόνα τοῦ ἡλιακοῦ τροχοῦ, περὶ οὗ συχνάκις γίγνεται λόγος ἐν τοῖς Ἰνδοευρωπαϊκοῖς μύθοις³. Ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐγείρει πολλὰς δυσκολίας καὶ δὲν ἀποδίδει εὐκρινῶς τὴν φύσιν τῶν Κενταύρων. Ὁ κ. W. Mannhardt παρατηρεῖ, ὅτι κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Πινδάρου τὸν Ἰξίονα ἀνὰ δίνης καὶ θυέλλης ἐξαρπασθέντα φθάρῃναι φασίν⁴, συμπεραίνει δὲ ὅτι ὁ Ἰξίων ἐκπροσωπεῖ τὴν λαίλαπα ἢ τὴν περιστρεφομένην δίνην. Τὸ θέαμα τοῦ φοβεροῦ τούτου φαινομένου ἐνέπνευσε, λέγει, εἰς τὴν δημώδη φαντασίαν τὴν ἰδέαν δαίμονος τινος οἰκοῦντος ἐν τῇ δίνῃ, καὶ καταδικασθέντος νὰ στρέφηται μετ' αὐτῆς, ὡς εἰ ἦτο δεδεμένος ἐπὶ τινος τροχοῦ⁵. Ὅθεν ἐννοεῖ τις πῶς ὁ Ἰξίων ἐνοῦται μετὰ τῆς Νεφέλης, διότι ἡ λαίλαψ, πρὶν καταπέσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, σχηματίζεται ἐν τῇ κόλπῳ τῶν νεφῶν, ἐξ οὗ ἐξηγεῖται ἡ πυρίνη τάφρος τοῦ Ἰξίονος, ἐν ᾗ κατέπεσεν ὁ Διόνειος, τῆς δίνης πάντοτε συνοδευομένης ὑπὸ ἡλεκτρικῶν φαινομένων. Ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Ἰξίονος, ἡ Δία (οὐρανία), δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ ἕτερος τύπος τῆς Νεφέλης· διότι αὕτη γεννᾷ τὸν Πειρίθουν, οὗ τὸ ὄνομα εἶναι ἡ ἐπανάληψις τοῦ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ⁶ καὶ ἡ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου μεταφορά.

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου, περὶ ἣν ὁθορίζονται τὰ νέφη καὶ ἂν

¹ Ὁ Ἰξίων ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ρίζαν καὶ τὸ σανσκριτικὸν *akshas*, τὸ ἐλληνικὸν *ἄξωρ* καὶ τὸ λατινικὸν *axis* (A. Kuhn, *Herabkunft des Feuers*, σ. 60. Bréal, *Mythe d'Oedipe*, σ. 10).

² Βλ. Fick, *Die Spracheinheit der Indogermanen*, σ. 153.

³ A. Kuhn, *Zeitschr. vergl. Sprachforsch.*, I, 535. *Herabkunft des Feuers*, 48 καὶ ἐφ. 95 καὶ ἐφ.

⁴ Παρὰ Πυθ. Β', 39.

⁵ W. Mannhardt, *Antike Wald-und Feldkulte* (Berlin, 1877) κεφ. II, σ. 88—89.

⁶ Ὁ Pott, *Zeitschr. f. vergl. Sprachf.*, VII, 93 ἐξηγεῖ τὸ Πειριθός διὰ τοῦ Περιθός· εἶναι λοιπὸν ἂν τρέχων περίξ, ὁ στρεφόμενος. G. Curtius, *Grundzüge der Griechischen Etymologie*, σ. 274, ἐκδ. 5η.

πολύονται αἱ καταιγίδες, οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας ἔθετον τὴν διαμονὴν τῶν Κενταύρων. Τὰ ποικίλα ὀνόματα τὰ δοθέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν ἐκφράζουσι πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως αὐτῶν. Ἀγρία ὄντα θηριώδους ὄψεως (Ἀγριος, Μελανεύς, Μέρμερος), ἰσχυρᾶς βίας (Βιάνωρ, Εὐρύνομος), ἀληθῆ ἄγρια θηρία (Ἄρκτος, Δημολέων, Λύκος), κατοικοῦσι τὰ ὄρη, ἀντηχοῦντα ἐκ τῶν φοβερῶν αὐτῶν κραυγῶν (Τηλεθόας, Ἐρίγδουπος), φοιτῶσιν εἰς τὰ δάση (Υλαῖος, Δρύαλος, Πευκίδαι), ὧν τὰ δένδρα εἶναι χρήσιμα αὐτοῖς ὡς ὅπλα ἐν ταῖς μάχαις. Σχετίζονται ἅμα πρὸς τὸ πῦρ καὶ τὰ ὄμβρια ὕδατα (Φλεγραιός, Πύρετος, Ἰμβρεύς, Κρήναιος). Τὰ πλεῖστα τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν, ὡς τελευταῖον ἀπέδειξεν ὁ κ. Mannhardt, παρομοιάζουσιν αὐτοὺς πρὸς τοὺς ἀγρίους ἀνθρώπους (Wilde Leute) τῶν γερμανικῶν παραδόσεων καὶ τοὺς δαίμονας τῶν δασῶν τῶν μύθων τοῦ Βορρᾶ ὄντα λάσια, ἔχοντα μακρὰν κυματίζουσαν κόμην, ἐπιφαινόμενα συχνάκις ὑπὸ ζωϊκὴν μορφήν, γίγαντες φύσεως ἀσελοῦς, φιλοπόλεμα τέρατα μαχόμενα πρὸς ἄλληλα διὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκριζουμένων δένδρων ἢ βράχων ἀποσπωμένων ἀπὸ τῶν ὀρέων, ἐπιφαινόμενα δὲ κατὰ τοὺς σφοδροὺς ἀνέμους¹. Ὅθεν αἱ Κένταυροι, τέκνα τῆς Νεφέλης καὶ τοῦ Ἰξίονος, τοῦ νέφους καὶ τῆς θυέλλης, εἶναι οἱ φοβεροὶ τῆς λαίλαπος δαίμονες, ἧς τὰ ἀποτελέσματα οὐδαμοῦ ἄλλοθι εἶναι ἰσχυρότερα ἢ ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ τῶν δασῶν, ἐν οἷς αὕτη κάμπτει καὶ θραύει τὰ μεγάλα δένδρα. Ἡ ταχύτης καὶ ἡ ὀρμητικότητα τῆς πορείας αὐτῶν, αἱ ὁξεῖαι κραυγαὶ παρῳμοιάζον αὐτοὺς πρὸς ἵππους, κατὰ τινὰ εἰκόνα ἀπαντῶσαν ἐν ταῖς δημώδεσι παραδόσεσι τῆς Ῥωσσίας, ἔνθα ὁ Ljeschi, ὁ δαίμων τῶν δασῶν, ὑλακτεῖ ὡς κύων, μυκάται ὡς βοῦς, ἀχρεμετίζει ὡς ἵππος».

Κατὰ τὰς αὐτὰς παραδόσεις, αἱ καταστροφαὶ τῆς λαίλαπος προέρχονται ἐκ τῆς θορυβώδους πάλης τῶν δαιμόνων τῶν δασῶν (Liésowiki), οἵτινες ἐξ ἀποστάσεως ἑκατὸν βερστίων ῥίπτουσι προαἰώνια δένδρα καὶ βράχους τεσσάρων χιλιάδων λιτρῶν². Ἡ παραβολὴ αὕτη

¹ W. Mannhardt, ἔ. ἀν. σ. 39.

² Mannhardt, σ. 89. Ὁ Preller, Griech. Myth., II, σ. 9, ἄλλως ἐρμηνεύει τοὺς Κενταύρους διαβλέπων ἐν αὐτοῖς, ἄνευ ἰκανῶν ἐνδείξεων, προσωποποίησιν τῶν ἐκ τοῦ Πηλίου κατερχομένων χειμάρρων. Ἡ ἐξήγησις αὕτη, ἣν παρεδέξατο ὁ κ. Roscher (Jahrbuch. f. class. Philol. 1872 σ. 421 καὶ ἐφ.), ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ κ. Flew (ἴδε τὸ αὐτὸ σύγγρ. 1873, σ. 193 καὶ ἐφ.).

βοηθεῖ ἡμῖν, ὅπως κατανοήσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς μάχης τῶν Κενταύρων καὶ τῶν Λαπιθῶν, ὑποκείμενον προσφιλὲς τοῖς ποιηταῖς, μάλιστα δὲ τοῖς Ἑλλήσι τεχνίταις, οἵτινες ἀπεικόνισαν ταύτην ἐπὶ τοῦ διαζώματος τοῦ Θησείου, ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Βάσσαις, καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων μνημείων.

Οἱ Λαπίθαι, ὧν ἐβασίλευεν ὁ Πειρίθους, υἱὸς τοῦ Ἰξίονος, ἦσαν ἀρχῇ καὶ ὑπὸ ἔποψιν τῆς γενεαλογίας ταύτης μυθικὰ ὄντα τῆς τῶν Κενταύρων οἰκογενείας, οὗς οἱ ποιηταὶ βραδύτερον διέκρινον δόντες αὐτοῖς ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ παριστῶντες ὡς λαὸν πραγματικόν. Κατὰ τὴν πιθανωτάτην ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν εἶναι ὡσαύτως δαίμονες καταστρεπτικοί, βίαιοι.¹ ἄλλ' ὅτε ἡ ἐποποιία ἐξηγερῶπισεν αὐτούς, ἀπώλεσαν τὸν ζώοντα χαρακτήρα, καὶ κατέστησαν ἀνδρεῖοι μαχηταί. Ἰδοὺ δὲ ὁ λόγος δι' ὃν ἤρξατο ὁ ἀγών. Ὅτε ὁ Πειρίθους ἐνυμφεῦθη τὴν Ἰπποδάμειαν (ἥς τὸ ὄνομα ἀνακαλεῖ τὴν ἵππικὴν φύσιν τῶν Κενταύρων), προσεκάλεσεν εἰς τοὺς γάμους τὸν Κένταυρον Εὐρυτίωνα, συγγενὴ αὐτοῦ. Οὗτος πῖον οἶνον κατὰ κόρον ἐμεθύσθη, ἀπώλεσε τὰς φρένας καὶ ἐν τῇ μέθῃ ἤγειρε χεῖρας ἐπὶ τῆς συζύγου τοῦ βασιλέως τῶν Λαπιθῶν, θέλων νὰ λάβῃ αὐτὴν μεθ' ἑαυτοῦ. Οἱ ἥρωες ὀργισθέντες ἐπὶ τῷ θράσει αὐτοῦ ἐξεδίωξαν τὸν ἀνακτόρων, ἀφ' οὗ ἀπέκοψαν τὰ ὦτα καὶ τὴν ῥίνα αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ ἀδελφοὶ Κένταυροι ἔσπευσαν εἰς ἐκδίκησιν. Εἶναι ὀπλισμένοι δι' ὀγκωδῶν βράχων καὶ κολοσσιαίων πιτύων, ἃς πάλλουσιν ὡς δόρατα. Εἰσβάλλουσιν ἐν θορόδῳ εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ δειπνοῦ, ἐπιπίπτουσι κατὰ τῶν νεανίδων καὶ τῶν νεανιῶν, οὗς πειρῶνται ν' ἀρπάσωσι, καὶ φονεύουσιν ἱκανοὺς Λαπίθας (*Εἰκ.* 153). Ἀλλ' οὗτοι ἐδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Πειρίθου, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ ἀηττήτου Θησεῖος, ταχέως ὑπερτεροῦσι καὶ νικῶσιν αὐτούς. Πολεμοῦσι σῶμα πρὸς σῶμα πρὸς τοὺς Κενταύρους, καταβάλλουσι, διαπερῶσι διὰ τῶν ξιφῶν τοὺς ἀνθισταμένους, τρέπουσι δ' εἰς φυγὴν τοὺς ἄλλους διώκοντες αὐτοὺς μέχρι τῶν προπύδων τῆς Πίνδου².

¹ Ἡ λέξις λαπ-ιθ-αι ἀνήκει εἰς τὴν ρίζαν λαπ, ἐξ οὗ τὸ ῥῆμα ἀλαπάζω διαρπάζω, καταστρέφω, καὶ τὸ οὐσιαστικὸν λαῖλαψ. Ἡ ρίζα αὕτη εἶναι συγγενὴς πρὸς τὴν ραπ—ἄρπ. Ὅθεν τὸ ὄνομα τῶν Λαπιθῶν ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ τὸ τῶν Ἀρπυιῶν, σφοδρῶν ἀνέμων, ἔννοιαν.

² Ὅδυσ. Φ, 295. Ἰλιάδ. Α, 263· Β, 743. Ἀσπ. Ἡρακλ. 178—190. Διόδ. Δ', 70. Ὑγίν. Μῦθ. 33. Ὀβιδ. Μεταμ. XII, 210—535.

Ὁ θορυβώδης οὗτος γάμος, ὁ τραγικὸν ἔχων τέλος, δὲν εἶναι σπάνιον γεγονός ἐν τῇ μυθολογίᾳ τῶν λαῶν τῆς ἀρίας φυλῆς. Αἱ δημώδεις προλήψεις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ῥωσίᾳ παριστῶσι τὴν λαίλαπα ὡς τὸν θορυβώδη γάμον τοῦ δαίμονος τῶν δασῶν, ὀρχουμένου μετὰ τῆς νεαρᾶς αὐτοῦ συζύγου¹, ἔτι δὲ καὶ νῦν παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ ἡ καταιγὶς ἢ αἱ τρικυμῖαι εἶναι εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν χωριτῶν, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς θηριώδους μάχης, ἣν συγκροτοῦσι πρὸς ἀλλήλους ἐπὶ τῶν κορυφῶν οἱ δαίμονες τοῦ ὄρους².

Εἰκ. 153. — Μάχη Κενταύρων καὶ Λαπιθῶν.

Ἐτεραι θεσσαλικαὶ παραδόσεις παρουσιάζουσι τοὺς Κενταύρους ὑπὸ διάφορον ὄψιν. Οἱ Ἕλληνες γεωγράφοι διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὅτι ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Πηλίου φύεται μέγας ἀριθμὸς φυτῶν ἐχόντων ἀρετὰς ὑγιεινὰς³. Ὅθεν ἀπέδιδον εἰς τὰ θαυμάσια ταῦτα ὄντα τὰ κατοικοῦντα τὰ δάση τὴν γνῶσιν τῶν ἱατρικῶν φυτῶν καὶ τὴν τέχνην τοῦ θεραπεύειν. Ἡ ἰδιότης αὕτη κοινὴ βεβαίως τὸ πρῶτον εἰς πάντας τοὺς Κενταύρους κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκλειστικὸν προνόμιον ἑνὸς αὐτῶν, τοῦ σοφοῦ Χείρωνος, οὗ ὁ εὐεργετικὸς καὶ ἥδύς χαρακτήρ ἀποτελεῖ ἐντελῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Ἐὰν ὁμοιάζῃ αὐτοῖς ὑπὸ φυσικὴν ἔποψιν, διακρίνεται αὐτῶν ἐκ τῆς γενεαλογίας αὐτοῦ. Εἶναι υἱὸς τοῦ Κρόνου· μητέρα δ' ἔχει τὴν Φιλύραν⁴, τὴν νύμφην τῆς φιλύρας, ἥς τὸ ἄνθος συχνάκις μετεχειρίζοντο ἐν τῇ ἀρχεγόνῳ ἑλληνικῇ ἱατρικῇ. Ὁ Χείρων εἶναι θηρευτὴς ὡς οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, ἀλλ' ἰδίᾳ ἱατρός. Ὁ Χείρων ὡς τὸ ὄνομα αὐτοῦ μαρτυρεῖ, εἶναι ὁ ἐπιτήδειος χειρουργός, ὁ θεραπεύων τὰς πληγὰς καὶ καταπραύνων τοὺς πόνους διὰ

¹ Mannhardt, 2. ἀν. σ. 96.

² B. Schmidt Volksleben der Neugriechen, s. 189.

³ Δικαίαρχ. ἀπ. 80, ἐκδ. C Müller, ἀποσπ. Ἑλλην. Ἱστορ. II, σ. 262.

⁴ Ἀπολλοδ. Α', 2, 2.

τῆς ἐπιθέσεως ἡπίων φαρμάκων. Ὅθεν πάντες οἱ ἀρχαῖοι θεσσαλικοὶ ἥρωες, σοφοὶ περὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ἐλέγοντο μαθηταὶ τοῦ «δικαιοτάτου τῶν Κενταύρων», ὡς ἀπεκάλουν αὐτόν. Ὅτε ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιός, ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων ἤγαγεν εἰς τὸν Χείρωνα, ὅστις ἐφρόντισε περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ, τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν θηρευτικὴν διδάξας ἀκατὶ γενόμενος χειρουργικὸς καὶ τὴν τέχνην ἀσκήσας ἐπὶ πολὺ οὐ μόνον ἐκώλυε τινὰς ἀποθνήσκειν, ἀλλ' ἀνήγειρε καὶ τοὺς ἀποθανόντας ¹. Βραδύτερον ὁ Χείρων ἐδίδαξε τὴν ἰατρικὴν καὶ τὸν Ἀχιλλέα ², οὗ τὸν πατέρα Πηλέα ἠγάπα καὶ ἐπροστάτευεν. Οὕτως ἐσχηματίσθη ὁ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ Ἀχιλλέως ὑπὸ τοῦ Χείρωνος μῦθος, ἄγνωστος τοῖς ὁμηρικοῖς ποιηταῖς.

Ὁ εὐεργετικὸς οὗτος τοῦ Πηλείου δαίμων, ὅστις πρῶτος πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀνθρωπότητος ἔκαμε χρῆσιν τῆς γνώσεως τῶν φυτῶν, ἦτο ἀντικείμενον ἰδίας λατρείας παρὰ τοῖς Μάγνησιν, οἵτινες προσέφερον αὐτῷ ἐτησίως τὰς ἀπαρχὰς τοῦ ἔαρος ³. Ἡ ἀνάμνησις αὕτη διετερήθη ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χειρωνεῖου ἢ μεγάλου Κενταυρεῖου, οὗτινος ἡ ῥίζα ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀποτρέπη τοὺς ὄφεις, νὰ καθιστᾷ αὐτοὺς ἀβλαβεῖς ἢ νὰ φονεύῃ διὰ τῆς εὐωδίας αὐτοῦ ⁴.

Πρὸς τὸ μυθολογικὸν σύμπλεγμα τῶν Κενταύρων καὶ τῶν Θεσσαλῶν Λαπιθῶν συνδέονται οἱ Ἀλωάδαι ἢ Ἀλωῖδαι, οἵτινες εἶναι προσωποποιήσεις ἀναλόγων φαινομένων ⁵. Οἱ δύο Ἀλωάδαι, Ἐφιάλτης καὶ Ὠτος, ἔχουσι μητέρα τὴν Ἰφιμέδειαν, θυγατέρα τοῦ Τριόπα, πατέρα δὲ τὸν Ἀλωέα, ἢ τὸν ἐνοσίγαιον Ποσειδῶνα. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν ⁶ ἐκφράζουσιν ὡς καὶ ὁ περὶ αὐτῶν μῦθος, τὴν ὀρμητικὴν αὐτῶν φύσιν. Εἶναι ὄντα ἄγρια ὡς οἱ Κένταυροι, κολοσσιαῖα ὡς οἱ Τιτᾶνες :

ἐννέωροι γὰρ τοίγε καὶ ἐννεαπήχεες ἦσαν
εὖρος, ἅτ᾽ ἀρ μῆκός γε γενέσθην ἐννεόργυιοι.
οἳ ῥα καὶ ἀθανάτοισιν ἀπειλήτην ἐν Ὀλύμπῳ

¹ Ἀπολλοδ. Γ', 10, 3. Ἐν τῇ Ἰλιάδι (Δ, 218) ὁ Μαχάων θεραπεύει τὰς πληγὰς ἔνεκα τῶν φαρμάκων, ἅπερ ὁ Χείρων ἐγνώρισε τῷ πατρὶ αὐτοῦ Ἀσκληπιῷ.

² Ἰλιάδ. Λ, 830.

³ Πλουτ. Συμπ., Γ', 1, 3.

⁴ Δικαίταρχ. ἀπ. ἐνθ. ἀν.

⁵ Περὶ τούτων βλ. Welcker, Kleine Schriften, II. die Molionen und die Aloiden ; Blondel, ἄρθρ. Aloadae ἐν Dictionnaire des Antiquités τῶν Daremberg καὶ Saglio

⁶ Ἐφιάλτης εἶναι «ὁ ἐφορμῶν πρὸς τι» Ὠτος δὲ «ὁ προσκρούων ἢ σείων τι».

φυλόπιδα στήσιν πολυάικος πολέμοιο.

"Όσσαν ἐπ' Οὐλύμπω μέμασαν θέμεν, αὐτὰρ ἐπ' "Όσση,
Πήλιον εἰνοσίφυλλον, ἔν' οὐρανὸς ἀμβατὸς εἴη.
καὶ νύ κεν ἐξετέλεσαν, εἰ ἦβης μέτρον ἴκοντο.
ἀλλ' ὄλεσεν Διὸς υἱός, ὃν ἡύκομος τέκε Λητώ,
ἀμφοτέρω, πρὶν σφωῖν ὑπὸ κροτάφοισιν ἰούλους
ἀνθῆσαι πυκάσαι τε γένυς εὐανθεῖ λάχνη¹

Ὡς ἄλλοι γίγαντες ἐπιβουλεύουσι τῇ τιμῇ τῆς Ἥρας ἢ τῆς Ἀρ-
τέμιδος, καὶ πίπτουσι θύματα τῆς θρασύτητος αὐτῶν. Ἐν Νάξῳ ἡ
Ἀρτεμις ἐφόνευσεν αὐτοὺς δι' ἀπάτης· μεταμορφωθείσα εἰς ἔλαφον
«διὰ μέσου αὐτῶν ἐπήδησεν, οἱ δὲ βουλόμενοι εὐστοχῆσαι τὸ θηρίον
ἐφ' ἑαυτοὺς ἡκόντισαν»². Παρίστων αὐτοὺς ἐν ἄδου προσδεδεμένους
ἀντινώτως ἐπὶ κίονος, ἐφ' οὗ ὅφεις εἰλίσσοντο περὶ τὸ σῶμα αὐτῶν³.
Ἡ φυσικὴ σημασία αὐτῶν εἶναι κατάδηλος. Τὰ τέκνα ταῦτα τοῦ Πο-
σειδῶνος, δηλαδὴ αἱ ἀτμίδες τῆς θαλάσσης, τὰ βίαια ταῦτα ὄντα, τὰ
γίγαντιαίων διαστάσεων, τὰ ταχέως αὐξανόμενα, τὰ ἐπὶ βραχὺ ζῶντα,
οἱ ἐχθροὶ οὗτοι τῶν θεῶν, οἱ ἀνανεοῦντες τὴν μάχην τῶν Τιτάνων
κατὰ τῶν Ὀλυμπίων, οἵτινες καταστρέφονται ὑπὸ τῶν βελῶν τῶν
θεοτήτων τοῦ φωτός, δὲν δύνανται νὰ εἶναι εἰ μὴ αἱ εἰκόνες τῶν φαι-
νομένων τῆς καταιγίδος. Ὁ τῶν διδύμων γιγάντων χαρακτήρ σχετί-
ζει ἅμα αὐτοὺς πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους νικηθέντας δύο Μο-
λίωνας, ἐν οἷς ἀνεγνωρίσαμεν τοὺς δαίμονας τῆς βροντῆς καὶ τῆς
ἀστραπῆς.

Ἐκ τῶν περιφανεστάτων ἡρώων τῆς μεσημβρινῆς χώρας τῆς Θεσ-
σαλίας ἦτο ὁ Πηλεὺς. Τὰ κατ' αὐτὸν ἦσαν ὑπόθεσις πολλῶν μύ-
θων, ἐξυμνηθέντων ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἢ τῶν ἡσιοδελίων ποιητῶν, οἵτι-
νες ἐνωρὶς φαίνεται περισυνελέχθησαν καὶ ἐν ἐνὶ συνηρμολογήθησαν
ποιήματι⁴. Τῆς ἀρχαίας Πηλειάδος, ἐξ ἧς ὁ Εὐριπίδης ἐνεπνεύσθη διὰ
τὴν τραγωδίαν αὐτοῦ Πηλέα, εἶναι πιθανῶς σύνοψις τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀ-

¹ Ὀδύσ. Α, 311—320. Ἐν τῇ Ἰλιάδι (Ε, 385) οἱ Ἀλῳάδοι προσδέουσι
τὸν Ἄρη καὶ ἐγκλείουσιν αὐτὸν ἐπὶ δεκατρεῖς μῆνας ἐν χαλκῇ φυλακῇ.

² Ἀπολλόδ. Α', 7, 4.

³ Ὑγίν. Μῦθ. 28. Ἐπὶ τῶν καλλιτεχνικῶν παραστάσεων τὸ κάτω μέρος
τοῦ σώματος τῶν Ἀλῳιδῶν εἶναι ὁφειλόμενον. Συγγέρονται πρὸς τοὺς Γίγαντας. Βλ.
Élite Céramog., I, εἰκ. 5. Gerhard, Trinkschalen und Gefässe, II, 3.

⁴ Γνώμη πιθανωτάτη, ἐσχάτως δηλωθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Mannhardt, Antike
Wald-und Jeldkulte, σ. 53 καὶ ἐφ.

πολλοδώρα ἀναφερόμενα, ὅστις σήμερον εἶναι ἡ κυρία πηγή τῶν μύθων τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν πατέρα τοῦ Ἀχιλλέως.

Ὁ Πηλεὺς συνεδέετο ἔνεκα τῆς συγγενείας αὐτοῦ πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς νήσου Αἰγίνης. Ἦτο υἱὸς τοῦ Αἰακοῦ καὶ τῆς Ἐνδηίδος, ἀδελφὸς τοῦ Τελαμῶνος. Κατὰ τὸν Φερεκύδην, ὁ Τελαμὼν δὲν ἦτο εἰ μὴ φίλος τοῦ Πηλέως, οὐ πατήρ ἦτο ὁ Ἀκταῖος καὶ μήτηρ ἡ Γλαύκη· ἀλλ' οἱ μυθογράφοι ἐκ συμφώνου ἀναφέρουσιν, ὅτι ὁ Αἰακὸς ἐμίγη αὐτῇ μετὰ τῆς Ψαμμάθης, θυγατρὸς τοῦ Νηρέως, ἥτις μετεμορφώθη εἰς φώκην «διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συνελθεῖν, καὶ τεκνοῖ παῖδα Φῶκον»¹. Αἱ διάφοροι αὗται γενεαλογίαι, ἐν αἷς ἐκπροσωποῦνται ὀνόματα ἁκτῶν, τὰ κυανόχροα κύματα, ἡ ἄμμος, ἡ θαλασσία φώκη², ἐμφαίνουσιν ὅτι ἡ μυθολογικὴ οἰκογένεια τοῦ Αἰακοῦ ὀφείλει τὴν καταγωγὴν αὐτῆς εἰς τινὰ τῶν ἐπὶ τῶν ἁκτῶν τῆς θαλάσσης παρατηρουμένων φαινομένων. Ὁ μῦθος τοῦ Πηλέως συζύγου τῆς Θέτιδος πιθανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν ἰδεῶν.

Ὁ Πηλεὺς καὶ ὁ Τελαμὼν, λέγει ὁ Ἀπολλόδωρος, ἐπεβούλευον τῷ ἀδελφῷ αὐτῶν Φῶκι κρατιστεύοντι εἰς τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καὶ ἠθέλησαν ν' ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ. Ἐν μέσῳ ἀγῶνός τινος ὁ Τελαμὼν βαλὼν τὸν δίσκον αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Φῶκου ἐφόνευσεν αὐτόν³. Οἱ δύο ἀδελφοὶ προσεπάθησαν ν' ἀποκρύψωσι τὸ κακούργημα κρύψαντες ἐπιμελῶς τὸ σῶμα τοῦ θύματος· ἀλλὰ τὸ σῶμα δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀνακαλυφθῇ. Ἀποδειχθείσης τῆς ἀδελφοκτονίας ὁ Τελαμὼν καὶ ὁ Πηλεὺς ἐδιώχθησαν τῆς Αἰγίνης ὑπὸ τοῦ πατρὸς. Ὁ πρῶτος μετέβη εἰς Σαλαμῖνα παρὰ τῷ βασιλεῖ Κυχρεῖ, ὅστις καὶ κατέλιπεν αὐτῷ τὸν θρόνον ὡς κληρονομίαν· ὁ Πηλεὺς κατέφυγεν εἰς Φθίαν, παρὰ τῷ Εὐρυτίωνι, ὅστις ἄφ' οὗ πρῶτον ἐκάθαρεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ χυθέντος αἵματος, ἔδωκεν ἔπειτα αὐτῷ μετὰ τῆς θυγατρὸς Ἀντιγόνης ἀκαὶ τῆς χώρας τὴν τρίτην μοῖραν⁴. Ἀλλ' ὁ Πηλεὺς ἐμελλε νὰ ἐκτελέσῃ καὶ ἕτερον φόνον, ἀλλὰ τοῦτον ἀκουσίως. Κατὰ τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου κάπρου, ἐν ᾗ συνώδευε τὸν πενθερὸν αὐτοῦ, τὸ κατὰ τοῦ θηρίου ῥιφθὲν ἀκόντιον ἐντυχὼν τὸν Εὐρυτίωνα ἐφόνευσεν αὐτόν. Ἀναγκασθεὶς

¹ Ἀπολλόδ. Γ', 12, 6. Ἀντων. βιβλ. ΔΖ'.

² Τὸ ὄνομα Φῶκος εἶναι ταὐτὸν πρὸς τὸ φῶκος.

³ Ἀπολλόδ., ἔ. ἄν. Παρὰ Διοδώρῳ (Δ', 72) καὶ Πausanίᾳ (Β', 29, 9) δὲ Πηλεὺς ἐξετέλεσε τὸν φόνον.

⁴ Ἀπολλόδ. Γ', 13, 1. Σχόλ. Ἀριστοφ. Νεφ., 1063.

νά φύγη ἐκ Φθίας, ἐζήτησε τὴν φιλοξενίαν τοῦ Ἀκάστου βασιλέως τῆς Ἰωλκοῦ, ὅστις ἐκάθαρεν αὐτόν ὡς ὁ Εὐρυτίων. Κατὰ τὴν ἐν Ἰωλκῷ διαμονήν, ἡ σύζυγος τοῦ βασιλέως Ἀστυδάμεια ἢ Ἰππολύτη, κατὰ Πίνδαρον, ἐρασθεῖσα αὐτοῦ «περὶ συνουσίας προσέπεμψεν αὐτῷ λόγους», οὗς ἀπέκρουσε. Πρὸς ἐκδίκησιν ἀναγγέλλει εἰς τὴν ἐν Φθίᾳ μένουσαν σύζυγον, ὅτι ὁ Πηλεὺς μέλλει νὰ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀκάστου Στερόπη. Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ ταύτῃ ἡ Ἀντιγόνη θνήσκει ἐξ ἀπελπισμοῦ. Ἡ Ἀστυδάμεια δὲν περιωρίσθη εἰς τοῦτο· καταγγέλλει τὸν Πηλέα εἰς τὸν σύζυγον αὐτῆς, ὡς πειραθέντα νὰ καταισχύνῃ αὐτήν. Ὁ Ἀκάστος, καίτοι ὠργίσθη, δὲν ἠθέλησε νὰ χύσῃ τὸ αἷμα ξένου· ἀλλ' ἄγει αὐτόν εἰς Πήλιον πρὸς θήραν ἀγρίων θηρίων ἐλπίζων νὰ εὕρῃ ἐν αὐτῇ τὸν θάνατον. Ἀλλ' ὁ Πηλεὺς εἶναι ὁ ἐπιτηδεύτατος καὶ γενναϊότατος τῶν θηρευτῶν. Ἀπαξιῶν νὰ λάβῃ τὰ δέρματα τῶν ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντων θηρίων, ἀποκόπτει τὰς γλώσσας, ἃς θέτει ἐν τῇ πήρᾳ αὐτοῦ. Τῆς θήρας περατωθείσης ἐκθέτει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἐκπεπληγμένων ἐταίρων τὰς ἀναμφισβητήτους ἀποδείξεις τῆς πολυαριθμοῦ θήρας. Ἀποκαμῶν καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τοῦ καμάτου ἐκοιμήθη ἐπὶ τοῦ ὄρους, ὡς μόνον ὄπλον ἔχων μάχαιραν θαυμασίαν, κατασκευασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου. Ὁ Ἀκάστος ἐπωφεληθεὶς τοῦ ὕπνου κρύπτει αὐτήν ἐν τῇ τῶν βοῶν κόπρῳ, ἐλπίζων ὅτι κοιμώμενος καὶ ἀοπλος θὰ γείνη βορὰ τῶν ἀγρίων θηρίων, ἢ θὰ πέσῃ ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῶν Κενταύρων. Ὁ ἥρως ἐγερθεὶς ζητεῖ πανταχοῦ τὸ ὄπλον, ὡς δὲ προεῖδεν ὁ βασιλεὺς, κατελήφθη καὶ προσεβλήθη ὑπὸ τῶν Κενταύρων, ἀλλὰ σφύζεται ὑπὸ τοῦ Χείρωνος, ὅστις εὖνοῶν αὐτόν, σφύζει τὴν ζωὴν καὶ ἀποδίδει αὐτῷ τὴν μάχαιραν. Οὕτως ὠπλισμένος εἰσέρχεται εἰς Ἰωλκόν, φονεῖ τὸν βασιλέα καὶ τὴν βασίλισσαν καὶ καθίσταται κύριος τῆς χώρας¹. Ταῦτα, ὧν ὁ κ. Mannhardt κατέδειξε τὴν ἀναλογίαν πρὸς τινὰ μέρη τοῦ γερμανικοῦ μύθου τοῦ Siegfried καὶ τοῦ κελτικοῦ μύθου τοῦ Tristan², ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας δημώδεις παραδόσεις. Εὐκόλως κατανοεῖ τις ὅποσα ἄσματα παρήγαγον, καὶ ὅποιαν τὰ ἐν αὐτοῖς ἀπαντῶντα δραματικὰ ἐπεισόδια παρέσχον ὕλην τῷ Εὐρί-

¹ Ἡσιόδ. ἀπ. 110 ἔκδ. Göttling, παρὰ σχολ. Πινδ. Νέμ. Δ', 95 (59 ἔκδ. Dissen) Πινδ. Νέμ. Ε', 30 Γ', 34, 34. Ἀπολλόδ., 13, 3. Ἀντων. Βιβλ. 33. Σχόλ. Ἀριστοφ. Νεφ. 1068.

² Antike Wald-und Feldkulte, σ. 54-58.

πίδῃ πρὸς σύνθεσιν τραγῳδίας πλεῖστον ἐχούσης τὸ ἐνδιαφέρον.

Οἱ γάμοι τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος οἱ συχνάκις ὑμνηθέντες ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἧς ὁ Κάτουλλος ἐγένετο ἡχῶ ἐν τῷ περιφήμῳ ἐπιθαλαμίῳ αὐτοῦ, οἱ πολλάκις εἰκονιζόμενοι ἐπὶ τῶν μνημείων, δὲν ἦσαν ἐν Θεσσαλίᾳ μύθος ἤττον δημώδης τῆς θήρας τοῦ Πηλίου. Ἐν τοῖς ὁμηρικῶς ποιήμασιν ἀναγινώσκομεν, ὅτι ἡ Ἥρα ἔδωκε τὴν Θέτιν ὡς σύζυγον εἰς τὸν Πηλέα ἄκουσαν ¹. Ἡ ἀντίστασις αὐτῇ τῆς θεᾶς πρὸς τὸν ἔρωτα τοῦ ἥρωος, ὃν προσρίζουσι δι' αὐτὴν οἱ θεοὶ, εἶναι, ὡς θέλομεν ἴδῃ, ἐκ τῶν οὐσιωδῶν τοῦ μύθου χαρακτηριστικῶν. Ἐλεγον ὅτι ἡ Θέτις, πρὶν ἐπιζητηθῇ ὑπὸ θνητοῦ τινος, εἶχε θεῖους ἔραστὰς.

Εἰκ. 154. — Ὁ Πηλεὺς διώκων τὴν Θέτιν.

Ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ποσειδῶν ἤρισαν ἄλλοτε περὶ αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ σοφὴ καὶ προφητικὴ Θέμις ἀποκαλύψασα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ συνεδρίου τῶν ἀθανάτων τὰ μυστήρια τοῦ μέλλοντος ἀνήγγειλεν, ὅτι ὁ ἐκ τῆς Θέτιδος γεννηθησόμενος υἱὸς ἔσται μείζων καὶ ἰσχυρότερος τοῦ πατρός. Ἐπὶ τῇ ἀπειλῇ ταύτῃ οἱ δύο μεγάλοι θεοὶ ἀπέσχον, παραιτηθέντες τῆς ἐρωτικῆς καταδιώξεως καὶ ἀπεφάνθησαν «θνητῷ αὐτὴν συνοικῆσαι» ². Ἄλλ' ἡ θαλασσία θεὰ δὲν δέχεται τὴν ἀπόφασιν ταύτην· δὲν ὑπῆκει ἀλλ' ἢ εἰς τὴν βίαν. Πλεῖστα γραπτὰ ἀγγεῖα, ὧν αἱ λεπτομέρειαι συμπληροῦσι τὰς ἀφηγήσεις τῶν ποιητῶν, δεικνύουσιν ἡμῖν τὸν Πηλέα

¹ Ἰλιάδ. Ω, 59 καὶ ἐφ. Ψ 432 καὶ ἐφ. Ὁ Κάτουλλος ἠπίσται πρὸς τὴν παράδοσιν, λέγων ἐν τῷ ἐπιθαλαμίῳ αὐτοῦ, στ. 10, «Tum Thetis humanos non desepxit hymenaeos».

² Πίνδ. Ἰσθμ. Ζ', 57. Ἀπολλόδ. Γ', 13, 5,

διώκοντα τὴν πρὸ αὐτοῦ φεύγουσαν Θέτιν (Εἰκ. 154). Διὰ τῶν συμβουλῶν καὶ τῆς βοήθειάς τοῦ πιστοῦ φίλου Κενταύρου Χείρωνος κατισχύει αὐτῆς. Ὅτε κατάρθωσε νὰ φθάσῃ αὐτήν, αὕτη πειράται νὰ διαφύγῃ τοὺς ἐναγκαλισμοὺς μεταμορφουμένη, ὡς ὁ Πρωτεύς, ὅτε μὲν εἰς πῦρ καὶ ὕδωρ, ὅτε δὲ εἰςλέοντα καὶ ὄφιν (Εἰκ. 155). Ἄλλ' ὁ Πηλεὺς μὴ πτοηθεὶς, ἐξημερώνει κατὰ διαδοχὴν ἕκαστον τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐγειρομένων τεράτων καὶ δὲν ἀφίνει τὴν λείαν αὐτοῦ· τέλος ἐξέρχεται νικητὴς τοῦ ἀγῶνος, ἀρπάσας ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὴν σύζυγον, ἣν διὰ τοῦ θάρρους κατέκτησε¹. Μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου, ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ Κενταύρου Χείρωνος, τελοῦνται οἱ γάμοι,

Εἰκ. 155. — Πάλη Πηλέως καὶ Θέτιδος.

ἐν οἷς παρίστανται, κατελθόντες ἐκ τοῦ Ὀλύμπου πάντες οἱ θεοί, ὡς ἐν τῷ ὕμνῳ τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας. Ὁ ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Φλωρεντίας² περίφημος ἀμφορεὺς τοῦ Κλιτίου καὶ τοῦ Ἐργοτίμου (ἀγγεῖον Francois), εἰκονίζει ἅπαντας τοὺς θεοὺς περιστοιχίζοντας τοὺς νεονύμφους καὶ φέροντας μεγαλοπρεπῆ δῶρα. Ὁ Ποσειδῶν προσ-

¹ Πίνδ. Νέμ. Γ, 35. Ἀνδρομ. 1257 καὶ ἐφ. "Ετι καὶ νῦν ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι παραδόσεις ἀνάλογοι πρὸς τὴν τῆς μεταμορφώσεως τῆς Θέτιδος. Βλ. B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, I, σ. 216. Διὰ τὰ μνημεῖα βλ. Overbeck, Die Bilwerke zum thebischen und troischen Heldenkreis, σ. 172—206. Stephani, Comptes rendus de l'Acad. de Saint-Petersbourg, 1867, σ. 25 καὶ ἐφ. 1869, σ. 181.

² Βλ. τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγγείου τούτου ἐν τοῖς Monuments de l'Institut Archéologique de Rome, IV, εἰκ. 54—57.

φέρει τῷ Πηλεΐ ζευγος ἀθανάτων ἵππων, τὸν Ξάνθον καὶ Βαλῖον, ἔτεροι θεοὶ δίδουσιν αὐτῷ λαμπρὰ καὶ ἀήττητα ὅπλα, ἐσόμενα τοῦ Ἀχιλλέως, ὃ δὲ Κένταυρος δίδει εἰς τὰς χεῖρας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ δόρυ ἐκ μέλλας τοῦ Πηλείου, μέλλον νὰ τελέσῃ ποτὲ θαυμάσια ἔργα¹. Τὴν χαρὰν τῆς ἐορτῆς ζυγογονεῖ ἡ κιθάρα τοῦ Ἀπόλλωνος, τὰ ἄσματα τῶν Μουσῶν, ἐξ ὧν ἀντηχοῦσι τὰ ὄρη², καὶ αἱ τῶν Μοιρῶν προφητεῖαι αἱ ἀποκαλύπτουσαι τὴν ἔνδοξον εἰμαρμένην τοῦ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννηθησομένου παιδός. Ἐκτοτε ὁ Πηλεὺς, εἰς δὴ οἱ «θεοὶ δόσαν ἄγλαα δῶρα ἐκ γενετῆς», εἶναι ὁ εὐδαίμων ἀνὴρ τῆς Θέτιδος· βασιλεύει πλούσιος καὶ ἰσχυρὸς τῶν Μυρμηδόνων. Μίαν δὲ μόνην θλιῖψιν αἰσθάνεται:

..... ὅτι οἱ οὔτι
παίδων ἐν μεγάροισι γονὴ γένετο κρείοντων,
ἀλλ' ἓνα παῖδα τέκεν παναώριον

Ἡ γέννησις καὶ ἡ παιδικὴ ἡλικία τοῦ Ἀχιλλέως περιεβάλλοντο ὑπὸ θαυμασίων γεγονότων, ὧν ἡ ἐπιμνήσις φαίνεται μεταγενεστέρα τῆς Ἰλιάδος, ἐν ἣ οὐδόλως ὑποδηλοῦνται. Τοῖς πᾶσι γνωστὸς ὁ μῦθος τῆς βυθίσσεως τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὰ ὕδατα τῆς Στυγός, καθιστώσης τὸ σῶμα αὐτοῦ ἄτρωτον, πλὴν τῆς πτέρνης, ἐξ ἧς ἐκράτει αὐτὸν ἡ μήτηρ (Εἰκ. 156). Ἀλλ' ὁ μῦθος οὗτος δὲν ἦτο ἴσως τοσοῦτον οἰκειὸς τοῖς Ἕλλησιν, ὅσον εἶναι νῦν, διότι πρῶτος μνημόνευει αὐτοῦ ὁ Στάτιος³ ἐν τῇ Ἀχιλλήϊδι. Κατὰ τὸ Ἡσιόδειον ποίημα Αἰγυμιὼν ὁ Πηλεὺς παρὰ τὴν ὀμηρικὴν παράδοσιν, ἔσχεν ἐκ τῆς Θέτιδος πολλὰ τέκνα. Ὅσάκις ἡ θεὰ καθίστατο μήτηρ, ἐβύθιζε τὸ νεογνὸν εἰς λήθητα ζέοντος ὕδατος, ὅπως δοκιμάσῃ, ἂν ἦτο ἀθάνατον. Οὕτως ὁ Πηλεὺς ἀπώλεσε πολλὰ τέκνα· ἔφθασε δὲ ἐγκαίρως ὅπως σώσῃ τὸν Ἀχιλλέα, ὅστις ἔμελλε νὰ ὑποστῇ τὴν αὐτὴν δοκιμασίαν⁴. Ἀλλ' ἡ γενικὴ παράδοσις ἡ ἀφορῶσα τὴν γέννησιν τοῦ ἥρωος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου ἀναγεγραφομένη: αὐς δὲ ἐγέννησε Θέτις ἐκ Πηλέως βρέφος, ἀθάνατον θέλουσα ποιῆσαι τοῦτο, κρύφα Πηλέως εἰς τὸ πῦρ ἐγκρυβοῦσα τῆς νυκτὸς ἔφθειρεν, ὃ ἦν αὐτῷ θνητὸν πατρῶον, Πηλεὺς δ' ἐπιτηρή-

¹ Ἰλιάδ. II, 141, 867. P, 194. Σ, 84. W, 277 κτλ.

² Πίνδ. Νέμ. Ε', 22. Εὐριπ. Ἰφιγ. Αὐλ. 1040 καὶ ἐφ. Κατούλ. Ἐπιθ. 64.

³ Ἰλιάδ. Ω, 538—540.

⁴ I, 269 καὶ ἐφ. Fulgent. Myth. III, 7.

⁵ Σχόλ. Ἀπολλων. Ἀργον. Δ', 814. Σχόλ. Ἀριστοφ. Νεφ. 1068, σ. 443, ἐκδ. Didot.

σας καὶ ἀσπαίροντα τὸν παῖδα ἰδὼν ἐπὶ τοῦ πυρὸς ἐβόησε· καὶ Θέτις κωλυθεῖσα τὴν προαίρεσιν τελειῶσαι, νήπιον τὸν παῖδα ἀπολιποῦσα πρὸς Νηρηίδας ὤχετο»¹. Ἡ ἀφήγησις αὕτη ἐλήφθη ἴσως ἐκ τῶν ἐλευσινίων μύθων, οὓσα ἀνάλογος πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Δημοφῶντος, υἱοῦ τοῦ Κελεοῦ, τὸ ἐν τῇ πέμπτῃ ὁμηρικῇ ὕμνῳ². "Οθεν δὲν μαρτυρεῖ ἀρχαιοτάτας παραδόσεις.

Εἰκ. 156. — Ὁ Ἀχιλλεὺς λυθιζόμενος εἰς τὴν Στύγα.

Μετὰ τὴν φυγὴν τῆς Θέτιδος ὁ Πηλεὺς φέρει τὸν παῖδα εἰς τὸν Χείρωνα, ὅπως ἐπιμεληθῇ τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ³. Ἐν τοῖς εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενοις ποιήμασιν, ἀνέφερον καὶ τὰς Χείρωνος Ὑποθήκας, ἐν ᾗ ὑπὸ τὸν τύπον διδασκαλίας τοῦ σοφοῦ Χείρωνος περιελαμβάνοντο διδάγματα πρακτικῆς ἀρετῆς καὶ σοφίας. Ἀλλ' ὁ ἠθικός ἀρχικός οὗτος χαρακτήρ ὁ ἀποδιδόμενος τῷ Χείρωνι δὲν προέρχεται ἀναμφιβόλως ἐκ δημώδους πηγῆς. Παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ τοῖς μυθογράφοις τοῖς ἀνακεφαλαιοῦσιν αὐτὸν ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἀχιλλέως ἦτο ὅλως φυσικῇ. Ὁ Χείρων τρέφει τὸν νεαρὸν ἥρωα διὰ τοῦ μυελοῦ συῶν καὶ ἄρκτων καὶ διὰ σπλάγχχνων λεόντων, μεταξὺ δὲ τῶν τεχνῶν, ἃς διδάσκει αὐτόν, κυριωτάτη εἶναι ἡ τῆς θήρας⁴. Ὁ Πίνδαρος ἐχάραξε τὴν εἰκόνα τῆς ἐλευθερίου ταύτης παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Ἀχιλλέως ἐπὶ

¹ Ἀπολλόδ. Γ', 13, 6. Ἀπολλων. Ἀργ. Δ', 869 καὶ ἐφ. Σχόλ. Ἰλ. Ζ, 36.

² Στ. 238 καὶ ἐφ.

³ Γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν Ἰλιάδα ὁ ἐπιμεληθεὶς τῆς ἀνατροφῆς τοῦ Ἀχιλλέως δὲν εἶναι ὁ Χείρων ἀλλ' ὁ Φοῖνιξ.

⁴ Ἀπολλόδ. Γ', 13, 6. Τὰ μνημεῖα παριστῶσιν ἐνίοτε τὸν Χείρωνα διδάσκοντα τὸν Ἀχιλλέα κρούειν λύραν. Βλ. Helbig, Wandgemälde, ἀρ. 1291 καὶ ἐφ.

τοῦ Πηλίου, ἔνθα αἱ νύμφαι Φιλύρα καὶ Χαρικλῶ εἶναι αἱ σύντροφοι αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἐκτελεῖ παίζων θαυμάσια κατορθώματα :

..... ἴσα τ' ἀνέμοις
 μάχα λεόντεσσιν ἄγροτέροις ἔπρασεν φόνον,
 κάπρους τ' ἔναιρε, σώματα δὲ παρὰ Κρονίδαν
 Κένταυρον ἀσθμαίνων ἐκόμιζεν,
 ἐξέτης τὸ πρῶτον, ὅλον δ' ἔπειτ' ἂν χρόνον
 τὸν ἐθάμβεον Ἀρτεμῖς τε καὶ θρασεῖ Ἀθάνα
 κτείνοντ' ἐλάφους ἄνευ κυνῶν δολίων ὅ' ἐρχέων·
 ποσσὶ γὰρ κράτεσκε¹

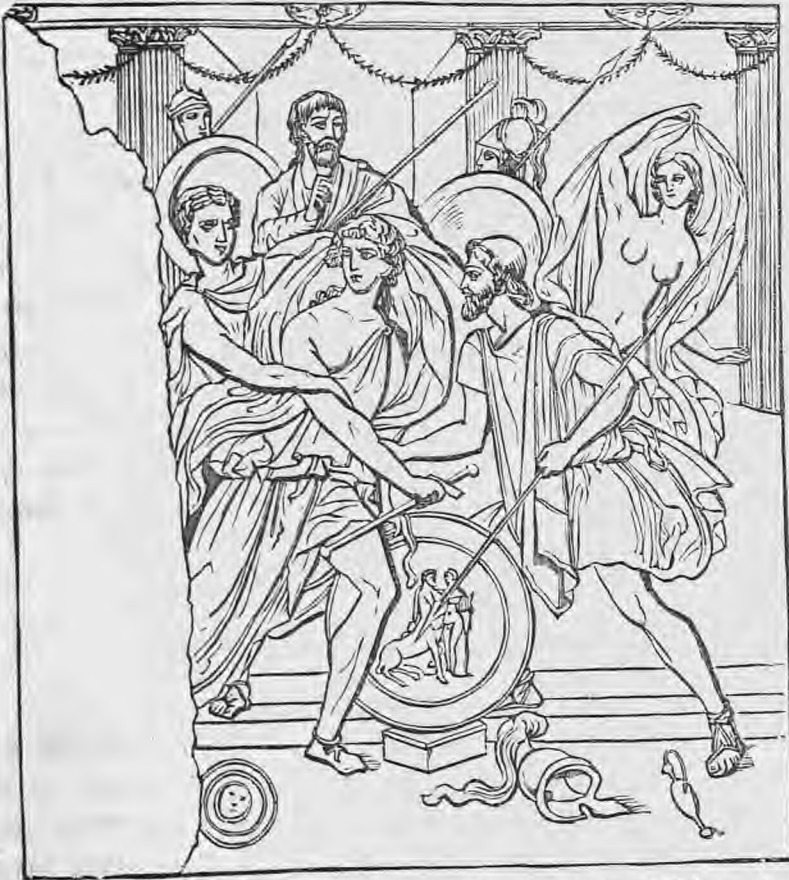
Ἐν τοσούτῳ ἡ Θέτις, ἂν καὶ ἀπομεμακρυσμένη τοῦ θνητοῦ συζύγου αὐτῆς, διατελεῖ ἐπαγρυπνοῦσα ἐπὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς θαλασσίας αὐτῆς κατοικίας, ἐν ἣ συχνάκις ὁ υἱὸς ἐπισκέπτεται αὐτήν². Ἦτο ἐναέτης, ὅτε ὁ Κάλχας προεῖπεν, ὅτι ἄνευ αὐτοῦ ἀδύνατον νὰ ἀλωθῇ ἡ Τροία. Ἡ μήτηρ προβλέπουσα, ὅτι θὰ ἀπολεσθῇ ἐν τῇ στρατείᾳ ταύτῃ, πειρᾶται νὰ σώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀναμενούσης τύχης. Κρύπτει ὑπὸ γυναικείαν ἐσθῆτα καὶ παρουσιάζει οὕτω μετημφιεσμένον εἰς Λυκομήδην, τὸν βασιλέα τῆς Σκύρου, ὅστις δέχεται αὐτὸν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἀνατρέφει μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ. Βραδύτερον ἔλεγον, ὅτι μὴ τούτων ἡ Δηϊδάμεια μιγεῖσα μετ' αὐτοῦ ἐγέννησε παῖδα, τὸν Πύρρον ἢ Νεοπτόλεμον. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐβράδυναν ν' ἀνακαλύψωσι τὸ καταφύγιον τοῦ νεαροῦ ἥρωος. Ἐπεμψαν πρεσβείαν τῷ Λυκομήδει, ὅστις, ἂν καὶ ἡρνεῖτο τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπέτρεψε τοῖς ἀπεσταλμένοις νὰ ἐρευνήσωσι τὴν κατοικίαν αὐτοῦ. Αἱ ἐρευναι ἐπέτυχον, ἔνεκα στρατηγήματός τινος τοῦ Ὀδυσσεώς. Ἀπέθεσεν εἰς τὸ πρόσθιον τοῦ ἀνακτόρου δόρυ καὶ ἀσπίδα· εἶτα ἐσάλπισε καὶ ἔκρουσε τὰ ὅπλα. Εἰς τὸν θόρυβον τούτον ὁ Ἀχιλλεὺς ὀρμαῖ, ὡς εἰ βαδίζει κατὰ πολέμιων· σχίζει τὴν γυναικείαν ἐσθῆτα αὐτοῦ καὶ λαμβάνει τὰ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεώς παρασκευασθέντα ὅπλα (*Εἰκ.* 157). Ἀναγνωρισθεὶς ὑπισχνεῖται τοῖς Ἕλλησι τὴν βοήθειαν αὐτοῦ καὶ ἀπέρχεται μετ' αὐτῶν³. Ὁ ὑπόλοιπος βίος τοῦ Ἀχιλλέως ἀνήκει εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν, μάλιστα εἰς τὴν Ἰλιάδα, ἧς ἡ σπουδὴ δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὸν κύκλον ἡμῶν.

¹ Πίνδ. Νεμ. Γ', 75—90.

² Welcker, *Alte Denkmäler*, III, εἰκ. 25.

³ Ἀπολλόδ. Γ', 13, 8. Ὑγίν. Μῦθ. 96.

Τῇ Θεσσαλίᾳ ὡσαύτως μάλιστα δὲ τῇ φυλῇ τῶν Μινυῶν τῶν ἀποκαταστάντων ἐν Ἰωλκῷ ἀνήκει σπουδαιότατός τις μῦθος τῆς ἡρωϊκῆς Ἑλλάδος διασημότατος καὶ δημοτικώτατος ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ὀδυσσεύς,¹ ὁ μῦθος τῆς Ἀργεὺς καὶ τῆς ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας. Δὲν σκοποῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν λεπτομερῶς τὸν μῦθον τοῦτον,

Εἰκ. 157. — Ὁ Ἀχιλλεὺς ἀναγνωριζόμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

ὅστις ἐπλουτίσθη παρεισδυσάντων σὺν τῷ χρόνῳ πλείστων ξένων ἐπεισοδίων. Θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς ἀφήγησιν τῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν καὶ εἰς καθορισμὸν ὅσον τὸ δυνατόν τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ.

Σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας ἦτο ἡ ἀναζήτησις καὶ ἡ κατάκτησις τοῦ

¹ Ὀδύσ. Μ, 70. Ἀργὼ πᾶσι μέλουσα.

χρυσοῦ δέρατος, περὶ οὗ εἰπόμεν πρῶτον¹. Ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Αἰόλου ὁ Ἀθάμας, βασιλεὺς τῶν Μινυῶν τοῦ Ὀρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας, ἐνυμφεύθη τὴν θεὰν Νεφέλην, ἐξ ἧς ἀπέκτησεν υἷόν καὶ θυγατέρα, τὸν Φρίξον καὶ τὴν Ἑλλην. Μετὰ τινα ἔτη ἐγκαταλιπὼν τὴν πρῶτην αὐτοῦ γυναῖκα ἐνυμφεύθη πάλιν τὴν Ἰνώ, θυγατέρα τοῦ Κάδμου. Τὰ τέκνα τῆς Νεφέλης ἐμίσουντο ὑπὸ τῆς μητρικῆς ζητούσης μέσον ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Τὸν Ὀρχομενὸν ἐλυμαίνετο λοιμὸς ἕνεκα τῆς ξηρασίας, ὁ δ' Ἀθάμας συνεβουλεύθη τὸν θεὸν τῶν Δελφῶν. Ὅτε οἱ ἀπεσταλμένοι ὑπέστρεψαν, ἡ Ἰνώ κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ παραμορφώσωσι τὴν ἀπόκρισιν τοῦ μαντείου. Κατὰ τοὺς ὑποτιθεμένους λόγους τοῦ θεοῦ, τὸ κακὸν θὰ κατέπαυεν ὑπὸ τὸν ὄρον, νὰ θυσιασθῇ ὁ Φρίξος εἰς τὸν Δία. Ὁ βασιλεὺς ὑπέκυψεν εἰς τὴν θυσίαν τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ὅτε ὁ νεανίας ἐπλησίασε πρὸς τὸν βωμόν, ἀνηρπάγη μυστηριωδῶς ὑπὸ τῆς μητρὸς Νεφέλης, ἥτις ἐξηφάνισεν ἅμα καὶ τὴν Ἑλλην. Ἡ Νεφέλη κατεῖχε θαυμάσιόν τινα κριὸν ὁμιλοῦντα, κριὸν χρυσόμαλλον², δωρηθέντα αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ. Τεθέντες ἀμφοτέρω ἐπὶ τοῦ ζώου ἐφέροντο ταχέως μέσφ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς (Εἰκ. 158). Κατὰ τὸ μέσον τοῦ δρόμου ὀλισθήσασα ἡ Ἑλλη πλῖπτει εἰς τὴν θάλασσαν, ἐγγὺς τοῦ φερωνύμου αὐτῆς πορθμοῦ (Ἑλλάσποντος). Ὁ Φρίξος ἐξακολουθῶν τὸν δρόμον, φθάνει εἰς Αἶαν :

Αἰήταο πόλιν, τόθι τ' ὠκίος Ἡέλιος
ἀκτῖνες χρυσέω κείαται ἐν θαλάμῳ
ὠκεανοῦ παρὰ χεῖλος³

Ταύτης ἐθασίλευεν Αἰήτης ὁ υἱὸς τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Περσηίδος, ἀδελφὸς τῆς Κίρκης καὶ τῆς Πασιφάης. Ὁ Φρίξος ἀφικόμενος εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου θύει τὸν κριὸν εἰς τὸν Φύξιον Δία (προστάτην τῶν φυγάνων), καὶ δωρεῖται τὸ δῆρμα τοῦ ζώου τῷ βασιλεῖ Αἰήτῃ, ὅστις ἐκρέμασεν αὐτὸ εἰς δρυὴν ἐν τῷ ἱερῷ ἄλσει τοῦ Ἄρεως, φυλασσομένην

¹ Πηγαί: Πίνδ. Πυθ. Δ'. Ἀπολλοδ. Α', 9, 1. Ἀπολλών. Ῥόδ. Δ', 120—128. Β', 1144 καὶ ἐφ. Ὑγίν. Μῦθ. 3, καὶ 188 κτλ.

² Κατὰ τὸν Σιμωνίδην (Σχόλ. Εὐριπ. Μῆδ. 5. Μ. Ἑτυμ. νάκος, σ. 141, 13) τὸ δῆρας τοῦτο ἦτο ἐκ πορφύρας. Κατὰ τὸν Ὑγίνον (ἐνθ. ἀν.) ὁ κριὸς οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Θεοφάνης, μεταμορφωθείσης εἰς ἄρνιον ὑπὸ τοῦ θεοῦ, τούτου δὲ λαβόντος τὴν μορφήν κριοῦ.

³ Μίμνερμος, ἀπ. Β' Bergk, λυρ. Ἑλλην. Ζ, 11.

ὑπὸ ἀγρύπνου δράκοντος. Εἶτα ὁ βασιλεὺς ἐνύμφευσεν τὸν Φρίξον μετὰ τῆς θυγατρὸς Χαλκιόπης.

Δευτερεύουσαι τινες λεπτομέρειαι τοῦ μύθου τούτου, ὡς παρατήρησεν ὁ κ. Otfried Müller, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ κ. Grote, ἐνυπάρχον ἐν τισιν ἐπιτοπίοις τύποις τῆς λατρείας τοῦ Διὸς ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν τῇ χρήσει τῶν ἀνθρωπίνων θυσιῶν, αἵτινες τὸ πρῶτον ἴσχουν παρὰ τοῖς Μινύαις τοῦ Ὀρχομενοῦ¹.

Πιθανὸν ὡσαύτως τὸ ἐπεισόδιον τοῦ λοιμοῦ νὰ προῆλθεν ἐκ τινος

Εἰκ. 158. — Φρίξος καὶ Ἑλλη ἐπὶ τοῦ κριοῦ.

δημῳδοὺς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος Φρίξος, ὅπερ ὑπὸ τὸν τύπον Φρύξος (ἐκ τοῦ φρύγω, ἀποξηραίνω) ἐνομιζέτο ἐξίλαστήριον θῦμα τῆς ξηρασίας. Ἄλλ' ἡ βάσις αὐτῇ τοῦ μύθου φαίνεται ἡμῖν δυναμένη νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ φυσικῶν φαινομένων. Μεταξὺ τῶν διαφόρων προσώπων τοῦ μύθου τούτου ὑπάρχει τι, οὗ ἡ φυσικὴ σημασία εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως, ἡ Νεφέλη, ἡ προσωποποιήσις τοῦ νέφους. Ἐν ἐτέρῳ μύθῳ, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος, ἡ Νεφέλη, σύζυγος τοῦ Ἰξίονος, εἶναι μήτηρ τῶν Κενταύρων, δαιμόνων τῆς καταιγίδας. Ὅθεν ὑποθέτει τις ὅτι ὁ Φρίξος καὶ ἡ Ἑλλη ἔχουσιν ἀνάλογον σημασίαν. Ὁ Φρίξος

¹ O. Müller, Orchomenos und die Minyer, κεφ. VII, σ. 156 καὶ ἐφ. Grote Ἰστ. Ἑλλάδος, τ. I, κεφ. VI, σ. 146 καὶ ἐφ. γαλ. μεταφ. Sadous.

(ὁ φρίσσων ἢ ὁ βρέμων)¹ εἶναι ὁ δαίμων τῆς βροντῆς· Ἑλλη (ἢ ἀκτινοβολοῦσα) ἢ θεὰ τῆς ἀστραπῆς². Προσέτι ὁ κριὸς, ὁ στενωτάτα συνδυναζόμενος πρὸς τὸ νέφος, οὗ φέρει τὰ τέκνα, ἔχει καθαρωτάτην μυθικὴν ἔννοιαν· πάντες σχεδὸν ὁμοφώνως ἀναγνωρίζουσιν ἐν αὐτῷ εἰκόνα τοῦ ὑετώδους νέφους³. Τοῦ λοιποῦ ὁ μῦθος ἐρμηνεύεται. Ὁ κριὸς—νέφος φέρει μετ' αὐτοῦ τὸν Φρίξον καὶ τὴν Ἑλλην, τὴν βρέμουςαν βροντὴν καὶ τὸν ἀκτινοβολοῦντα κεραυνόν. Ἐν ᾧ ὁδεύουσι πίπτει ὁ κεραυνὸς ἐντὸς τῆς θαλάσσης, ἐξακολουθεῖ δὲ φέρων ἀνὰ τὴν ἑκτασιν τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἥρωα τῆς βροντῆς, μέχρι οὗ ἀφικνεῖται εἰς τὴν χώραν τοῦ ἡλίου παρὰ τῷ Αἰήτῃ, υἱῷ τοῦ Ἥλιου. Ἐκεῖ ὁ κριὸς θύεται εἰς τὸν θεὸν τοῦ φωτεινοῦ οὐρανοῦ· δὲν ἀπομένει πλέον ἐξ αὐτοῦ ἀλλ' ἢ τὸ χρυσοῦν δέρας, νέφος χρυσοῦμενον ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἀστέρος τῆς ἡμέρας⁴.

Χῶρος τῆς δευτέρας σκηνῆς τοῦ μύθου εἶναι ἡ μεσημβρινή χώρα τῆς Θεσσαλίας καὶ ἡ πόλις Ἰωλκὸς ἰδρυθεῖσα ὑπὸ Κρηθέως, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀθάμαντος. Ἐκεῖ ἐβασίλευεν ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Κρηθέως ὁ Πελίας, ἀπίστως ἀρπάσας τὸν θρόνον ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Αἰσωνος. Οὗτος δὲ φοβούμενος περὶ τῆς ζωῆς τοῦ υἱοῦ Ἰάσονος ἐνεπιστεύθη τὸ παιδίον

¹ Βλ. Φρίσσω, καὶ τὰς ἐκ τῆς ῥίζης φρικ παραγομένας λέξεις.

² Ἑλλη φαίνεται ἡμῖν παραγομένη ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ εἴλη ῥίζης ἐκφράζον ἔννοιαν τινα θερμότητος καὶ λάμψεως βλ. *εἰλάτη, σέλας*, κτλ. Curtius, Etym., σ. 532 ἐκδ. 5η.

³ Ὁ κ. de Gubernatis (Myth. zoolog., I, 427 γαλ. μετ.) παρατηρεῖ ὅτι σανσκριτιστὶ ὁ κριὸς καλεῖται καὶ mesha ἢ meha, ὁ χύνων, ὁ διαχέων· εἶναι τὸ οὐροῦν νέφος. Ὁ Ἰνδρας, λέγει, ὁ τῆς βροχῆς καὶ τῆς βροντῆς θεός, παρίσταται εἰς τὴν πρώτην στροφὴν τοῦ βεδικοῦ ὕμνου ὡς ἡρωϊκὸς κριός. Βλ. Schwartz, Urspr. der Myth. σ. 219 καὶ ἐφ. ὁ Forchhammer (Hellenika, σ. 219 καὶ ἐφ. Daduchos, σ. 63) καταλήγει εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ τῆς Ἑλλάδος.

⁴ Εἶχον φθάσῃ ἐξ ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ὅτε εὑρον αὐτὴν ὑπὸ τύπον κατὰ τι διάφορον, ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κ. Schwartz, Urspr. d. Myth. σ. 219, 220, σ. 1. Ὁ κ. Schwartz συγκρίνει εὐφυστάτα τὸ δέρας τοῦ κριοῦ πρὸς τὸ δέρμα τῆς αἰγὸς ἢ τὴν αἰγίδα, ἣτις εἶναι τὸ θυελλῶδες νέφος, τὴν πτώσιν τῆς Ἑλλης πρὸς τὴν τοῦ Ἡφαίστου, θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ πυρός. Παρατηρεῖ ὅτι ὁ ὁμιλῶν κριὸς εἶναι ἡ φωνή, ἣτις φαίνεται ἐξερχομένη ἀπὸ τοῦ ἡλεκτρικοῦ νέφους, ὅπῃ ὁ Φρίξος, ὁ ἥρωας τῆς βροντῆς, εἶναι φυσικῶς ὁ σύζυγος τῆς Χαλκίόπης (χαλκῆς φωνῆς). Εὐτυχῆς λογίζομαι συμφωνῶν πρὸς τὸν σοφὸν τοῦτον μυθολόγον.

εἰς τὸν Κένταυρον Χείρωνα, ὅστις ἔδωκεν αὐτῷ ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Πηλίου τὴν αὐτὴν καὶ τῷ Ἀχιλλεῖ ἀνδρικήν ἀνατροφὴν. Ὁ Πελλίας ἀνήσυχος καὶ ταρασσόμενος ὑπὸ τῶν τύψεων τοῦ συνειδότης ἐπηρώτησε τὸ μαντεῖον περὶ τῆς διαρκείας τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ὁ θεὸς ἀπεκρίνατο νὰ φυλάσσηται ἀπὸ τὸν *μοροσάνδαλον*. Ἡ συνέχεια τοῦ μύθου διττῶς ἀναφέρεται. Κατὰ τὸν Πίνδαρον¹ εἰκασαετὴς ὁ Ἰάσων ἀφίνει τὸν διδάσκαλον Κένταυρον, καὶ ἀφικνεῖται εἰς Ἰωλκόν, ἐνθα εἰσέρχεται μὲ ἐν σάνδαλον. Ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ χρησμοῦ ἀπαιτεῖ τὴν βασιλείαν. Ὁ Πελλίας ὑπισχνεῖται νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ τὸν θρόνον, ἀλλ' ὑπὸ ὄρον τινά: νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς Ἰωλκόν τὸ χρυσοῦν δέρας καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Φρίξου, καταστέλλων οὕτω τὴν ἀράν, ἥτις ἀπὸ τοῦ Ἀθάμαντος ἐπικρέμαται τῷ οἴκῳ τῶν Αἰολιδῶν.

Κατὰ τὸν Ἀπολλοδώρον² ὁ Πελλίας ἔθυε ποτε τῷ Ποσειδῶνι, ὅτε εἶδεν ἐρχόμενον τὸν Ἰάσωνα, ὅστις διαβαίνων πεζῇ τὸν ποταμὸν Ἄναυρον ἀπώλεσε τὸ ἕτερον τῶν σανδαλίων ἐν τῷ ρείθρῳ. Ὁ Πελλίας ἀναμνησθεὶς αἴφνης τοῦ χρησμοῦ, πλησιάζει τῷ νεανίᾳ καὶ ἐρωτᾷ αὐτόν: «τὶ ἂν ἐποίησεν ἐξουσίαν ἔχων, εἰ λόγιον ἦν αὐτῷ πρὸς τινος φωνευθῆσθαι τῶν πολιτῶν», ὁ δὲ «τὸ χρυσόμαλλον δέρας» ἔφη «προσέταττον ἂν φέρειν αὐτῷ». Ὁ Πελλίας παραχρῆμα ἐπὶ τῶν λόγων αὐτοῦ ἔρεισθεὶς, ὑπισχνεῖται νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ τὴν ἀρχήν, ἐὰν ἐκτελέσῃ τὸν ὄρον τοῦτον. Ὁ Ἰάσων δέχεται τὴν συμφωνίαν καὶ πέμπει πανταχοῦ κήρυκας, ὅπως συγκαλέσῃ τοὺς μαχητὰς τοὺς θέλοντας νὰ μετὰσχῃσι τῆς δυσκόλου ταύτης ἐπιχειρήσεως. Πολλοὶ προσέρχονται. Ὁ Πίνδαρος ἀναφέρει τοὺς περιφανεστάτους ἐξ αὐτῶν, τὰ τέκνα τῶν θεῶν, τὸν Ἡρακλέα, τοὺς Διοσκούρους, τὸν Εὐφημον καὶ Περικλύμενον, υἱοὺς τοῦ Ποσειδῶνος, τὸν Ὀρφέα, υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸν Ἐχίονα καὶ Εὐρυτον, υἱοὺς τοῦ Ἑρμοῦ, τοὺς δύο Βορεάδας Ζήτην καὶ Κάλαϊν³. Εὐκόλως κατανοεῖ τις, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ὁ κατάλογος οὗτος ἠρξήθη⁴. Μήπως ἐκάστη ἐλληνικὴ πόλις δὲν εἶχε τοὺς αὐτόχθονας ἥρωας αὐτῆς, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ φανῶσι κατώτεροι τῶν ἡρώων τῶν ἐγγὺς πόλεων καὶ ἔπρεπε νὰ συμμετάσχῃσι τῆς δόξης τῆς θαυμα-

¹ Πυθ. Δ', 70 καὶ ἐφ. 159 καὶ ἐφ. Dissen.

² Α', 9, 16. Ἀπολλων. Ῥοδ. Δ', 5—15.

³ Πυθ. Δ', 171—183.

⁴ Βλ. τὸν κατάλογον τῶν Ἀργοναυτῶν παρὰ Gerhard, Griech. Myth. § 681.

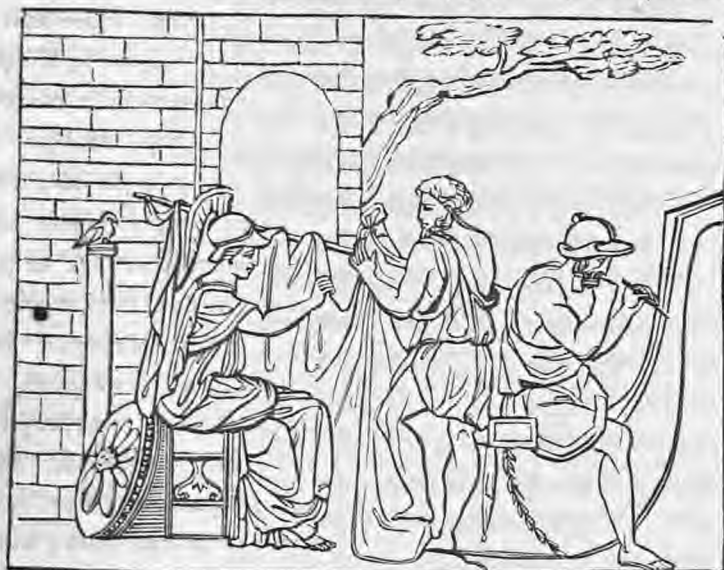
σίας ταύτης στρατείας; Βοηθούμενος οὕτως ὑπὸ τοσούτων ἀνδρείων ὁ Ἰάσων παρασκευάζει τὰ τοῦ πλοῦ. Τὸ πλοῖον Ἀργῶ (ἀργός=ταχύς) κατασκευάζει υἱός τις τοῦ Φρίξου Ἀργος ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις διδάσκει τὸν πρῶρα νὰ συστέλλῃ τὰ ἱστία (Εἰκ. 159), καὶ θέτει ἐπὶ τῆς πρῶρας τοῦ πλοίου τεμάχιόν τι τῆς προφητικῆς δρυὸς τῆς Δωδώνης¹. Οἱ ἥρωες ἐπιβιβάζονται καὶ τρέπονται πρὸς ἀνατολάς. Ἀλλὰ πρὶν φθάσωσιν εἰς τὸ ἄγνωστον τέρμα τοῦ πλοῦ συναντῶσι πολλὰ προσκόμματα καὶ ὑφίστανται κινδυνώδεις δοκιμασίας. Ἡ ἀφήγησις τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν, ὡς περιεσώθη ἡμῖν, δὲν ἀνακεφαλαιοῖ μόνον, ὡς συχνάκις παρατηρήθῃ, τὰς πρώτας τυχοδιωκτικὰς ἐκδρομὰς τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν καὶ τὰς ἀλλεπαλλήλους αὐτῶν ἀνακαλύψεις ἐν ταῖς μᾶλλον ἀπομεμακρυσμέναις χώραις τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Περὶ τὸν κύριον μῦθον, οἷος ἀνεπτύχθῃ παρὰ τοῖς Μινύαις τῆς Θεσσαλίας, ἠθροίσθησαν διάφοροι μῦθοι προερχόμενοι ἐκ τῶν παραλίων τῆς Θράκης, τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, οἵτινες συνηνώθησαν καὶ συνεχωνεύθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰς μίαν ἀφήγησιν. Τὴν ἐν Αἴθῳ παρουσίαν τῆς φυλῆς τῶν Μινυῶν ἡρμήνευσον διὰ τῆς διαμονῆς τῶν Ἀργοναυτῶν, προσορμισθέντων εἰς τὴν νῆσον, ὅτε αἱ γυναῖκες εἶχον φονεύσῃ πάντας τοὺς ἄνδρας, πλὴν τοῦ βασιλείως Θόαντος. Ὁ Ἰάσων ἠνώθη μετὰ τῆς Ὑψιπύλης, θυγατρὸς τοῦ βασιλείως, οἱ δὲ ἐταῖροι αὐτοῦ εὗρον ἀρίστην ὑποδοχὴν παρὰ τῶν Αἰθῶν γυναικῶν, καὶ οὕτως ἡ νῆσος ἔνεκα τῆς διαβάσεως αὐτῶν ἐπληρώθη πάλιν κατοίκων². Ἐν τῇ Ἑλλησπόντῳ, ἐν ᾗ τρέπουσιν εἰς φυγὴν τοὺς Τυρρηνοὺς πειρατάς, οἱ Ἀργοναῦται προσορμίζονται εἰς Κύζικον παρὰ τοῖς Δολίοσιν, οἵτινες ξενίζουσιν αὐτούς. Ἀναχθέντες ἐκεῖθεν, ἐρρίφθησαν ἔνεκα τῆς τριχυμίας τὴν νύκτα εἰς τὴν παραλίαν. Οἱ Δολίονες νομίσαντες ἐπιδρομὴν τινα, συνάπτουσι μάχην πρὸς αὐτούς, καθ' ἣν ὁ Ἰάσων φονεῖ τὸν βασιλεῖα Κύζικον. Ῥέα ἡ προστάτης τῆς χώρας θὰ ἐξεδίκει τοὺς Δολίονας, ἐὰν μὴ οἱ Ἀργοναῦται κατεπράυνον αὐτὴν διὰ θυσιῶν καὶ ἐπικηδείων ἀγώνων πρὸς τιμὴν τῶν ἡττηθέντων³. Ἐν Μυσίᾳ λέγεται, ὅτι συνέβη τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἡρακλέους

¹ Ἀπολλόδ. ε. ἀν. Κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας παραδόσεις (Πίνδ. Πυθ. Δ', 184) ἡ κατασκευὴ τῆς Ἀργοῦς καὶ ἡ ἐκστρατεία ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῆς Ἥρας, κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν (Μ, 72), προστάτιδος θεᾶς τῆς Ἰωλκοῦ καὶ τοῦ Ἰάσονος.

² Ἀπολλόδ. Α', 9, 17. Ἀπολλων. Ῥόδ. Α', 608 καὶ ἐφ.

³ Ἀπολλων. Α', 953, 1059 καὶ ἐφ.

καὶ Ὑλλὰ ἐν Βιθυνίᾳ δὲ ὁ Πολυδεύκης ἐνίκησεν εἰς τὴν πυγμὴν Ἀμυκὸν τὸν βασιλέα τῶν Βεθύρων: ἐπεισόδια, περὶ ὧν ἐποίησάμεθα ἤδη λόγον. Ἐν Σαλμυδησῶ ἐπὶ τῆς Θρακικῆς παραλίας ὁ γηραιὸς τυφλὸς μάντις Φινεύς, ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν διωκόμενος καὶ ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ τῶν τεράτων τούτων ὑπὸ τῶν Βορεαδῶν¹, ἔδειξε τοῖς Ἀργοναύταις τὴν εἰς Κολχίδα ὁδόν. Πάντα τὰ ἐπεισόδια ταῦτα φαίνονται εἰσχωρήσαντα λίαν βραδέως ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς ἐκστρατείας. Ὁ

Εἰκ. 159. — Κατασκευὴ τῆς Ἀργοῦς.

Πίνδαρος τοῦλάχιστον οὐδὲν περὶ αὐτῶν λέγει². Ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν Πυθιονικῶν περιορίζεται ὑποδεικνύων ἡμῖν τὸ πλοῖον Ἀργώ, ὅπερ ἀφικνεῖται ὠθούμενον ὑπὸ νοτίου αὔρας, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἔνθα οἱ ἥρωες θύουσι τῷ Ποσειδῶνι. Διὰ τῆς βοηθείας τοῦ θεοῦ διέρχονται τὰς Συμπληγάδας, δύο βράχους κινουμένους ταχύτερον τοῦ ἀνέμου, οἵτινες συγκρούμενοι ἔθραυον τὰ πλοῖα³ ἕκτοτε ἔμειναν ἀκίνητοι καθηλωμένοι ἐν τῇ θαλάσῃ⁴. Διαφυγόντες τὸν κίνδυνον

¹ Δὲν εἶναι ἀνάγκη γὰρ ὑποδειξάμεν τὴν φυσικὴν ἔννοιαν τοῦ μύθου τούτου. Δι' Ἀρπυιαί, ἄνεμοι τῆς καταιγίδος, διώκονται ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ Βορέου. Φινεύς, ὁ τυφλὸς μάντις, εἶναι πιθανῶς ὁ ἐν τῷ θυελλῶδῃ νέφει ἐγχεκλισμένος ἥλιος.

² Μνημονεύει τῆς διαμονῆς τῶν Ἀργοναυτῶν ἐν Δήμῳ, ἀλλὰ τὸ ἐπεισόδιον λέγει ὅτι ἐγένετο κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν (Πυθ. Δ', 251, Dissen).

³ Πυθ. Δ', 203 καὶ ἐφ.

τοῦτον, οἱ Ἀργοναῦται, κατὰ τὸν Πίνδαρον, ἀφίκοντο εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Φάσιος, οὗ ἀνῆλθον τὸ ρεῖθρον, καὶ προσωρμίσθησαν τέλος εἰς τὴν πόλιν Αἶαν¹.

Ὁ Ἰάσων ζητεῖ παρὰ τοῦ Αἰήτου τὸν θησαυρόν, δι' ὃν ἦλθεν. Ὁ βασιλεὺς ὑπισχνεῖται νὰ παραχωρήσῃ τὸ πολύτιμον δέρας, ἐὰν ὁ θεσσαλὸς ἥρως ἐξέλθῃ νικητὴς ἐκ τοῦ ἄθλου, ὃν προτείνει. Ὁ Ἰάσων ἔπρεπε νὰ ζευξῇ εἰς ἄρμα δύο ταύρους, δῶρον τοῦ Ἡφαίστου, χαλκόποδας καὶ πυρίπνους. Δι' αὐτῶν ἔπρεπε νὰ καλλιεργήσῃ ἀγρὸν ἀφιερωμένον τῷ Ἄρει καὶ νὰ σπείρῃ τοὺς ὀδόντας τοῦ δράκοντος Κάδμου. Θὰ κατεβάλλετο ἐν τῷ ἄθλῳ τούτῳ, εἰ μὴ ἡσθάνετο δι' αὐτὸν σφοδρὸν πάθος ἢ θυγάτηρ τοῦ Αἰήτου. Ἡ Μήδεια ἦτο φαρμακεύτρια· παρέχει λοιπὸν τῷ ἥρωι, ὃν ἀγαπᾷ, πάντα τὰ μέσα τῆς μαγικῆς αὐτῆς τέχνης. Ἀτρωτός διὰ τῶν φίλτρων αὐτῆς καταστάς ὁ Ἰάσων εὐκόλως ζευγνύει τοὺς ταύρους, καλλιεργεῖ τὴν γῆν, σπείρει· ὅτε δὲ βλέπει ἐξερχομένους τῆς γῆς γίγαντας ὠπλισμένους, βάλλει τῇ συμβουλῇ τῆς Μηδείας λίθους μεταξὺ τοῦ τερατώδους τούτου στρατοῦ, ὅστις ἀλλήλοκτονεῖ. Ἐν τῷ αὐτῷ ὁ Αἰήτης ἀρνεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν. Ὅπως λάβῃ τὸ χρυσοῦν δέρας ὁ Ἰάσων καταφεύγει εἰς τὴν Μηδεῖαν, ἥτις ὁδηγεῖ τὸν ἥρωα ὅπου ἦτο ὁ θησαυρός, ἀφ' οὗ πρῶτον ἀπεκοίμισε τὸν φυλάττοντα αὐτὸν δράκοντα. Μετ' ὀλίγον οἱ Ἀργοναῦται ἀναπεταννύουσι τὰ ἱστία μετὰ τῆς λείας αὐτῶν. Ἡ Μήδεια ἀκολουθοῦσα τῷ ἔραστῇ φεύγοντι βραδύνει τὴν καταδύωξιν τοῦ Αἰήτου, ρίπτουσα καθ' ὁδὸν τὰ μέλη τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Ἀψύρτου². Τολμηρὰ θέλει εἶναι ἡ γενικὴ ἀπαρίθμησις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ μύθου τούτου, ἀλλ' εὐκόλως ἀναγνωρίζει τις εἰς τοὺς ἐχθροὺς τοὺς ἀλληλοδιαδόχως δαμαζομένους ὑπὸ τοῦ Ἰάσονος, τοὺς πυρίπνους ταύρους, τοὺς ὠπλισμένους γίγαντας, τοὺς δράκοντας³, τὰς τερατώδεις δυνάμεις τῆς καταγίδος, ἃς νικᾷ ὁ ἡλιακὸς ἥρως βοηθούμενος ἐν τῷ

¹ Αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις θέτουσι πρότερον τὴν διατριβὴν τῶν Ἀργοναυτῶν παρὰ τοῖς Μαριανδηνοῖς, καὶ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Στυμφαλίδων ὀρνίθων ἐν τῇ νήσῳ Ἀρετία, αἵτινες εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰς Ἀρπυίας.

² Πηγαὶ τοῦ μύθου: Πινδ. Πυθ. Δ', 216 καὶ ἐφ. Ἀπολλοδ. Α', 9, 23—24. Ἀπολλών. Ρόδ. Δ', 451 καὶ ἐφ.

³ Περί τῆς σημασίας τῶν ὀδόντων τοῦ δράκοντος ἢ τοῦ τέρατος τῆς βροντῆς, βλ. Schwartz, Sonne, Mond und Sterne, σ. 129 καὶ ἐφ. Ursprung der Mythologie, σ. 137—139, 140—143.

ἀγῶνι ὑπὸ τῆς φαρμακευτρίας Μηδείας, ἥτις κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κ. Schwartz, εἶναι πιθανῶς θεὰ τῆς ἀστραπῆς ¹.

Οἱ Ἀργοναῦται, ὅπως ἐπανεέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα, ἀκολουθοῦσι φαντασιώδη ὅλως πορείαν, ποικίλλουσιν ἀπὸ Ἡσιόδου² μέχρι Πινδάρου καὶ ἀπὸ τούτου μέχρι Ἀπολλωνίου, ἥτις, ὡς ἡ τοῦ Ἡρακλέους ἐπανερχομένου ἐκ τῆς χώρας τῶν Ἑσπερίδων, ἀπαύστως μετεβάλλετο, ἐφ' ὅσον ἐξετείνοντο καὶ ἀνεπτύσσοντο αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐξέτασις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ πλοῦ τούτου εἶναι ἐκτὸς τοῦ κύκλου ἡμῶν ³. Ἀρκεῖ ν' ἀνακαλέσωμεν τὸ μόνον σαφές γεγονός τῶν διαφορῶν τούτων ἐρμηνειῶν, δηλαδὴ τὴν διαμονὴν τῶν Ἀργοναυτῶν ἐν Λιθύῃ, οἷς ἀπέδιδον τὴν ἰδρύσιν τῆς Κυρήνης, καὶ τὴν διάβασιν αὐτῶν εἰς Θήραν, ἐτέραν ἀποικίαν τῶν Μινυῶν.

Ὁ Ἰάσων ἀφικόμενος εἰς Ἰωλκὸν ἀφιερῶι τὴν Ἀργῶ τῷ Ποσειδῶνι, παραδίδει δὲ τὸ δέρας τοῦ κριοῦ εἰς χεῖρας τοῦ Πελλίου. Οὗτος μὴ ἀναμένων πλέον τοὺς Ἀργοναύτας ἐγένετο ἔνοχος κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτῶν διπλοῦ ἐγκλήματος. Ἐρόνευσε τὸν Αἴσωνα, καταδικάσας αὐτὸν νὰ πῇ τὸ αἷμα ταύρου, ἀπέκτεινε δὲ καὶ νεαρόν τινα ἀδελφόν τοῦ Ἰάσονος, οὗ ἡ μήτηρ ἐφονεύθη ἐξ ἀπελπισμοῦ. Ἡ Μῆδεια παρακληθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἥρωος ἀναλαμβάνει τὴν ἐκδίκησιν τῶν θυμάτων. Πείθει τὰς θυγατέρας τοῦ Πελλίου νὰ κρεουργήσωσι καὶ καθεψήσωσι τὸ σῶμα τοῦ πατρός, βεβαιώσασα αὐτάς, ὅτι διὰ τούτου νέον αὐτὸν θά καταστήσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν προέφερε τὸν μαγικὸν τύπον, ὅστις ἡδύνατο νὰ μεταμορφώσῃ τὰ λείψανα τοῦ Πελλίου, ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπανάλθεν εἰς τὴν ζωὴν ⁴. Ἀκαστος ὁ υἱὸς αὐτοῦ διώκει τῆς Ἰωλκοῦ τὸν Ἰάσωνα καὶ τὴν Μῆδειαν, οὔτινες ἐλθόντες εἰς Κόρινθον διῆγον χρόνον τινὰ εὐδαιμόνως. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰάσων ἐγκαταλείπει τὴν Μῆδειαν, ὅπως νυμφευθῇ Γλαύκην, τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως Κρέοντος. Ἡ Μῆδεια παρωργισμένη ἐκδικεῖται τὴν ἀντίζηλον ὡς ἡ Δηϊάνειρα ἐξεδικήθη τὸν Ἡρακλέα· ἐπεμψε τῇ Γλαύκῃ πέπλον μεμιγμένον φαρμάκῳ, ἐξ οὗ ἀνεοίδετο πῦρ καταφλέξαν αὐτήν. Εἵτα φονεῖ

¹ Sonne-Mond κτλ. σ. 213, 229.

² Παρὰ ταῖς σχολιασταῖς τοῦ Ἀπολλωνίου, Δ', 259.

³ Μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συγγραμμάτων, πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν ἰδίᾳ τοῦ κ. J. Stender, De Argonautorum ad Colchos usque expeditione fabulae historia critica. Kiel, 1874.

⁴ Διόδ. Δ', 50—52. Ὑγίν. Μῦθ. 24.

τὰ ἐκ τοῦ Ἰάσωνος τέκνα αὐτῆς, καὶ φεύγει ἐφ' ἄρματος συρομένου ὑπὸ πτερωτῶν δρακόντων¹ εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐνοῦται μετὰ τοῦ Αἰγέως². Τελευτήσασα τὸν βίον δὲν κατῆλθεν εἰς τὸν τάφον· ἔμεινεν ἀθάνατος καὶ ζῇ ἐν τοῖς Ἡλυσίοις μετὰ τοῦ Ἀχιλλέως γενομένη σύζυγος αὐτοῦ³. Ὁ θάνατος τοῦ Ἰάσωνος ἦτο ὑπόθεσις διαφόρων ἀφηγήσεων· ἐνομιζέτο ἥρως, καὶ εἶχεν ἱερὰ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος⁴.

Ὁ ἐπώνυμος πρόγονος τῆς Αἰολικῆς φυλῆς, ὁ Αἰόλος, εἶχε καὶ ἕτερον υἱὸν πλὴν τοῦ Κρηθέως, τοῦ πατρὸς τοῦ Πελλίου, τὸν Σίσυφον, οὗ ὁ μῦθος συνδέεται μετὰ τῆς Κορίνθου, τὸν Ἀθάμαντα, ἀντιπρόσωπον τῶν Αἰολέων ἐν Βοιωτίᾳ καὶ τὸν Σαλμωνέα, μεταναστεύσαντα ἐκ Θεσσαλίας εἰς Ἥλιν⁵. Οὗτος εἶναι ἥρως ὑπεροπτικός, θρασύς, θέλων νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν Δία. Ἀπῆτει νὰ προσφέρωνται αὐτῷ θυσαίαι ὡς τῷ ἄνακτι τῶν θεῶν, ἐφ' ἄρματος δὲ ἀναβαίνων ἀπεμιμῆτο τεχνιτῶς τὰς βροντὰς καὶ τὰς ἀστραπὰς τοῦ ἄνακτος τοῦ Ὀλύμπου, ὅστις κεραυνώσας αὐτὸν ἐκρῆμνισεν εἰς ἄδου⁶. Ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Τυρῶ, μιγεῖσα τῷ Ποσειδῶνι, ἐγένετο μήτηρ τοῦ Πελλίου, γνωστοῦ μάλιστα διὰ τοὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπικηδέλους ἀγῶνας, καὶ τοῦ Νηλέως, πατρὸς τοῦ Νέστορος, βασιλέως τῆς Πύλου. Ὁ Πελλας εἶναι πατὴρ τοῦ Ἀκάστου καὶ πλείστων θυγατέρων, ἐν αἷς καὶ τῆς ἈλκΗΣτιδος, διασήμευ διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀδμητον συζυγικὴν ἀφοσίωσιν.

Ὁ Ἀδμητος υἱὸς τοῦ Φέρητος, ἀπόγονος τοῦ Κρηθέως, ἐβασίλευε τῶν Φερῶν καὶ τῶν γονίμων αὐτῆς ἀγρῶν· ἦτο βασιλεὺς ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος ἔχων εὐτυχῶς βουκόλον τῶν πολυπληθῶν αὐτοῦ ποιμνίων καὶ φύλακα τῶν φορβάδων τὸν Ἀπόλλωνα, φυγόντα τοῦ οὐρανοῦ πρὸς ἐξι-

¹ Παρατηρητέον ὅτι τὰ διάφορα ἐπεισόδια τοῦ μύθου τῆς Μηδείας φαίνονται βεβαιούμενα τὴν ἀνωτέρω ἐξενεχθεῖσαν ὑπόθεσιν, ὅτι εἶναι θεὰ τοῦ οὐρανοῦ πυρός, οὗ ἡ μαγικὴ ἐνέργεια ἐξασκεῖται ἐν τῷ κόλπῳ τῆς καταγίδος, ἐν ᾗ ἔχει φοβερά ἀποτελέσματα. Περὶ τῶν μνημείων τούτων τῶν ἀπεικονιζόντων τὴν φυγὴν ταύτην τῆς Μηδείας βλ. O. Jahn, Arch. Zeitung, 1867, σ. 50 εἰκ. 124.

² Ἀπολλόδ. Α', 9, 28. Εὐριπ. Μῆδ. Ἐν Ἀττικῇ ἔλεγον, ὅτι ἀπέκτησεν ἐκ τοῦ Αἰγέως υἱόν, τὸν Μῆδον, μεθ' οὗ κατὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Θεσσεως ἀπεσύρθη εἰς Ἀσίαν ἐν τῇ χώρᾳ Ἀρίᾳ, ἧς οἱ κάτοικοι ἐκλήθησαν ἔκτοτε Μῆδοι (Παυσ. Β', 3, 8).

³ Σχόλ. Εὐριπ. Μῆδ. 10. Σχόλ. Εὐριπ. Μῆδ. Σχόλ. Ἀπολλων. Δ', 814.

⁴ Στράβ. ΙΑ', σ. 526, 531.

⁵ Περὶ τῶν γενεαλογιῶν τούτων βλ. Gerhard, Griech. Mythologie, II, 223.

⁶ Ἀπολλόδ. Α', 9, 7. Βιργ. Αἰν., VI, 585, καὶ ἐφ. Ὑγίν. Μῦθ., 60—61.

λασμὸν τοῦ φόνου τῶν Κυκλώπων. Ἡ φίλια αὕτη τοῦ θεοῦ ἦτο χρήσιμος αὐτῷ ὅτε ἐζήτησε εἰς γάμον τὴν Ἀλκηστιν. Ὁ Πελίας ὑπέσχεθη τὴν θυγατέρα ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτὸν καθήμενος ἐφ' ἄρματος συρομένου ὑπὸ λεόντων καὶ ἄρκτων· ὁ Ἀπόλλων ἐζευξε τὰ ζῶα καὶ κατέστησεν αὐτὰ πειθήνια εἰς τὰς θελήσεις τοῦ Ἀδμήτου. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων ὁ ἥρωες ἐλησμόνησε νὰ θυσιάσῃ εἰς τὴν Ἀρτεμιν. Ἡ θεὰ ἐτιμώρησε τὴν λήθην ταύτην. Ὅτε ὁ Ἀδμητος εἰσῆλθεν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον, εὔρε τοῦτον πεπληρωμένον ὄφρων, ἀλλὰ τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος διέφυγε τὸν κίνδυνον. Ὁ θεὸς κατεπράυνε τὴν ἀδελφήν, ἤτήσατο δὲ παρὰ τῶν Μοιρῶν, ὅπως ὁ Ἀδμητος ἀπολυθῇ τοῦ θανάτου, ἐὰν ὁ πατήρ, ἡ μήτηρ ἢ ἡ σύζυγος αὐτοῦ συγκατετίθεντο νὰ ἀποθάνωσιν ἀντ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν ἡ ὑπὸ τῶν Μοιρῶν ὀρισθεῖσα ὥρα, οἱ γονεῖς τοῦ Ἀδμήτου ἡρνήθησαν νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ τοῦ τέκνου αὐτῶν. Ἡ Ἀλκηστις τοῦναντίον ἄνευ δισταγμοῦ κατήλθε χάριν τοῦ συζύγου εἰς τὸν τάφον, ἐξ οὗ ἐπανεφέρεν αὐτὴν εἰς τὸ φῶς ἡ Περσεφόνη, ἢ ὁ Ἡρακλῆς¹. Τὸν μῦθον τοῦτον, ὃν δεξιότατα ἐπραγματεύθη ὁ Εὐριπίδης, εἶχον πραγματευθῇ πρὸ αὐτοῦ ὁ Φρόνιχος καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Οἱ λυρικοὶ ποιηταὶ ἐξύμνησαν τοῦτον, ἐπὶ πολὺ δὲ τὰ δημῳδῇ Ἑλληνικᾷ ᾠσματα² ἐξύμνουν τὴν Ἀλκηστιν καὶ τὸν ἡρώϊκον πρὸς τὸν σύζυγον αὐτῆς ἔρωτα.

Γ' Θράκη.—Ὀρφεύς.—Μυθικοὶ ποιηταί.

Ἐξακολουθοῦντες τὴν μυθολογικὴν ἡμῶν ἐκδρομὴν πρὸς βορρᾶν συναντῶμεν τὴν εὐρεῖαν χώραν, τὴν κατὰ μῆκος τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς τοῦ Θεσσαλικοῦ Ὀλύμπου ἄκρας εἰς τὸν Ἑλλησποντον, καὶ γνωστὴν τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα τῆς Θράκης. Αἱ ἀτελῶς γνωσταὶ ἡμῖν θρησκεῖαι τῆς χώρας ταύτης, οὐκ ὀλίγον ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν, αἵτινες παρέλαβον παρ' αὐτῶν δύο κυρίας θεότητας, τὸν Ἄρη καὶ τὸν Διόνυσον. Ἡ λατρεῖα τοῦ θεοῦ τῶν μαχῶν ὡς καὶ ἡ τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου ὁδὸν εἶναι, ὡς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, τὰ μόνον στοιχεῖα, ἅτινα τὰ βάρβαρα ἔθνη τοῦ Βορρᾶ, μετανιστάμενα πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἀποκαθιστάμενα ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Ἀττικῇ, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Με-

¹ Εὐριπ. Ἀλκηστ. Ἀπολλόδ. Α', 9, 15. Ὑγίν. Μῦθ. 50—51.

² Βλ. ἀπ. σχολίου τινὸς περὶ Ἀδμήτου ἐν τῇ γ' ἐκδόσει τῶν Ἑλλήνων Λυρικοῦ τοῦ Bergk, σ. 1225.

ταῦ τῶν δευτερευούσης σπουδαιότητος παραδόσεων τῶν δυναμένων νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτοῖς διακριτέαι ἰδίαι αἱ ἀφορῶσαι εἰς σχολὴν ὅλην ποιητῶν καὶ μυθικῶν αἰδῶν, ὧν κύριος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Ὀρφεύς.

Ὅτε ἄρχεται ἐν Ἑλλάδι ἡ ἀληθὴς ἱστορία, δηλαδή περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔκτου π. Χ. αἰῶνος, ὁ Ὀρφεύς, ὃν ὁ τε Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, φαίνεται, ἠγνόουν, καὶ οὐ τὸ ὄνομα ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ λυρικοῦ ποιητοῦ Ἰβύκου¹, ἦτο τὸ ὑποκείμενον πολλαπλῶν παραδόσεων σκοτεινοτάτης προελεύσεως. Τότε ἤρξατο αὐξάνουσα καὶ ἀναπτυσσομένη ἐν Ἑλλάδι, ἐκτὸς ἢ ἐγγὺς τῆς δημώδους θρησκείας, αἰρεσίς τις θεολόγων, ἥτις ἐπιδιώκουσα μεταρρύθμισιν τινὰ δογματικὴν ἅμα καὶ ἠθικὴν ἔκρινε χρήσιμον τὸν νεωτερισμὸν τῶν αἰρέσεων αὐτῆς διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἀρχαίου τινὸς ὀνόματος. Τὰ μέλη αὐτῆς ἐκαλοῦντο Ὀρφικοί. Τὰ βιβλία, ἅτινα οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν πλὴν ἄλλων καὶ ὁ Ὀνομάκριτος καὶ ὁ Κέρκωψ συνέθεσαν πρὸς διάδοσιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ἡ θεογονία, οἱ ἱεροὶ ὕμνοι, οἱ μαγικοὶ καὶ ἐξιλαστήριοι τύποι, ἀπεδίδοντο ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸν Ὀρφεά, δηλαδή κατὰ τὴν ἑαυτῶν γνώμην, εἰς τὸν πρῶτον πατέρα τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὃν ὁ ἱστορικὸς Ἑλλάνικος² ἔλεγε πρόγονον τοῦ Ὀμήρου. Οὕτως ὁ Ὀρφεύς κατέστη ὁ ὑποτιθέμενος ἰδρυτὴς μυστηριώδους τινὸς λατρείας, ἀρχαίας ὅσον καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἥτις, ἀφ' οὗ ἐπὶ μακρὸν ἔζησεν ἐν τῷ σκότει, ἀνεφαίνετο εἰς τὸ φῶς χάριν τῶν εὐσεβῶν ψυχῶν, αἵτινες ἤρχοντο ζητοῦσαι ἠθικὰ παραγγέλματα ἐν τῇ ὑπόσχεται εὐδαίμωνος ἀθανασίας. Δὲν θὰ ἐπαναφέρωμεν ἐνταῦθα τὴν ἱστορίαν τοῦ Ὀρφισμοῦ, τὴν γονιμωτάτην εἰς σπουδαῖα προβλήματα, περὶ ὧν ἐπραγματεύθησαν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἀγλαοφάμου καὶ ὁ Gerhard³. Ἀρκεῖ ἡμῖν νὰ παρατηρήσωμεν ὅποσον ὁ κατὰ παράδοσιν χαρακτήρ τοῦ Ὀρφείως ἠλλοιώθη κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς αἰρέσεως, τῆς φερωνύμου ἄλλοτε αὐτῷ. Ἀλλ' ἐὰν τὸ πρόσωπον τοῦτο ἔλαβε σὺν τῷ χρόνῳ σπουδαιότητα, ἥς ἀρχικῶς ἐστереῖτο, ὁ μῦθος αὐτοῦ διετηρήθη πιστὸς

¹ Ἀπ. 10, Bergk, λυρ. Ἑλλ. τ. III, σ. 1001, ἔκδ. γ'.

² Ἀπ. 5, 6, ἔκδ. C. Müller, σὺλλ. Didot.

³ Ueber-Orpheus und die Orphiker (Mém. de l'Acad. de Berlin, 1861). Klausen, ἄρθρον Orpheus ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Ersch καὶ Grüber. Preller ἴδιον ἄρθρον ἐν τῇ τοῦ Pauly ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Maury, Religions de la Grèce, τ. III, κεφ. XVIII. J. Girard, Le sentiment religieux en Grèce, βιβλ. II, κεφ. III καὶ IV.

ἐν ταῖς ποιητικαῖς ἀφηγήσεσι καὶ τοῖς συγγράμμασι τῶν μυθογράφων.

Κατὰ τούτους ὁ Ὀρφεὺς εἶναι υἱὸς τοῦ Οἰάγρου καὶ τῆς Καλλιόπης¹. Τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, Θρακὸς βασιλέως, ἐκφράζει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ, τὸ δὲ τῆς μητρὸς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν τέχνην τῶν Μουσῶν, ὧν ἦτο ὁ εὐνοούμενος. Εἶναι πρῶτος ποιητὴς, πρῶτος θεόπνευστος ἀοιδός, ὁ δὲ βίος αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰμὴ ἱστορία τῶν κυρίων καὶ ἀκατανικήτων τῆς ἀρμονίας ἀποτελεσμάτων. Ἀπὸ Πινδάρου καὶ Αἰσχύλου μέχρι Βιργιλίου καὶ Ὀρατίου πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἐξύμνησαν τὴν θαυμασίαν δύναμιν τῆς λύρας τοῦ Ὀρφέως, τῆς θείας ταύτης γοητείας, ἥτις ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τῶν προστρεχόντων, ὅπως ἀκούσωσιν αὐτήν, μετεδίδοδοτο εἰς τὴν φύσιν ὅλην. Τὰ ἄγρια θηρία ἐξέρχονται τῶν κρησφυγέτων καὶ ἐξαπλοῦνται πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ (Εἰκ. 160)· τὰ δένδρα καὶ οἱ βράχοι αὐτοὶ κινοῦνται, ὅπως ἔλθωσι καὶ ἀκούσωσιν αὐτοῦ. Ὅταν κατέρχεται εἰς τὰ καταχθόνια σκότη, οἱ ἦχοι αὐτοῦ θέλγουσι καὶ μαλάσσουν τὴν ἀκαμπτὸν τῶν κυρίων τοῦ ἅδου καρδίαν. Ὅταν συνοδεύῃ τοὺς Ἀργοναύτας, ἡ Ἀργὼ κυλίσταται ἠδέως ἐπὶ ἡρέμου θαλάσσης, οἱ κινούμενοι βράχοι τῶν Συμπληγάδων, οἱ ἀπειλοῦντες νὰ θραύσωσι τὸ πλοῖον ἴστανται καὶ καθηλοῦνται, ὁ φύλαξ τοῦ χρυσοῦ δέρατος, ὁ φοβερός δράκων τῆς Κολχίδος καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀκατανικήτου ὕπνου². Θαύματα τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, ἧς ὁ Ὀρφεὺς καὶ μετ' αὐτὸν ἔτι τὸν θάνατον αὐτοῦ ἦτο ἡ πηγή, διότι ἐλέγετο «ὅσαι τῶν ἀηδόνων ἔχουσι νεοσσιὰς ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Ὀρφέως, ταύτας ἥδιον καὶ μεῖζόν τι ἄδειν»³. Τοιαῦται αἱ εἰκόνες, δι' ὧν οἱ Ἕλληγες ἐπειρῶντο νὰ ἐκφράσωσιν ἐπὶ τῶν ψυχῶν τὰ ἀποτελέσματα τῆς μουσικῆς, τὸ ἥδὺ καὶ ἰσχυρὸν θέλγητρον τῆς ἰσχύος αὐτῆς.

Ὁ Ὀρφεὺς, ἥρως τῆς ἀρχετύπου λύρας, ἐσχετίζετο πρὸς τὸν θεῖον καθαρωδὸν τοῦ Ὀλύμπου, τὸν Ἀπόλλωνα:

Ἐξ Ἀπόλλωνος δὲ φορμικτὰς ἀοιδᾶι πατήρ
ἔμολεν, εὐαίνητος Ὀρφεὺς

¹ Ἀπολλόδ. Α', 3, 2. Πaus. Θ', 30, 4.

² Ὀρφ. Ἀργον. 708 καὶ ἐφ.

³ Πaus. Θ', 30, 6.

Eik. 160.

Ὀρφεὺς θέλγων τὰ ζῷα.

λέγει ὁ Πίνδαρος¹. Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ ποιητὴς ἀποδίδει τῇ ἡρώϊ σύνθηές τι ἐπιθετον τοῦ θεοῦ, τὸ τοῦ χρυσάφρος². Ὁ θεὸς διὰ τὸν Ὀρφέα εἶναι προσφιλὲς πατὴρ, διδάσκαλος διδάξας αὐτὸν τὴν μουσικὴν τέχνην, θεὸς εἰς ὃν ἀποδίδει ἰδίαν λατρείαν εὐγνωμοσύνης καὶ ἔρωτος³. Ἡ βαθεῖα αὕτη ἔνωσις τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ὀρφέως καταφαίνεται προσέτι ἐν τινι παραδόσει παραληφθεῖση κατὰ μέρος ἐκ τῆς τραγωδίας τῶν Βασσαριδῶν τοῦ Αἰσχύλου. Ἐν Θράκῃ, λέγει ὁ μυθογράφος Ἐρατοσθένης⁴, ὁ Ὀρφεὺς δὲν ἐτίμα τὸν Διόνυσον· ἐσέβετο ὡς τὸν μέγιστον τῶν θεῶν τὸν Ἥλιον, ὃν Ἀπόλλωνα ἀπεκάλει. Ἐγειρόμενος ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς ἀνερριχᾶτο τὰς κλιτύς τοῦ Παγγαίου ὄρους, καὶ ἀφικνεῖτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τῆς ἡοῦς· ἐκεῖ τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἔχων ἐστραμμένα, ἀνέμενε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ λάμποντος θεοῦ, οὗ ἤθελε νὰ χαιρετίσῃ τὴν ἐπάνοδον πρώτος. Ἡ ἐξαιρετικὴ αὕτη λατρεία πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἡ περιφρόνησις πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου ἦτο, κατὰ τὸν Αἰσχύλον, τὸ αἷτιον τοῦ θανάτου τοῦ Ὀρφέως, φονευθέντος ὑπὸ τῶν Βασσαριδῶν, ὁπλαδὴ τῶν θρακικῶν βακχῶν ἐκδικουμένων τὴν πρὸς τὸν θεὸν αὐτῶν περιφρόνησιν.

Πρέπει ὁ Ὀρφεὺς, ὁ πιστὸς λάτρης τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ πεπροικισμένος ὡς ἐκεῖνος διὰ τοῦ μουσικοῦ δώρου, νὰ ταυτισθῇ πρὸς αὐτόν; Πρέπει ἐν τῷ ἁρμονικῷ αἰοδῶ τῆς Θράκης ν' ἀναγνωρίσωμεν ἡλιακὸν τινα ἥρωα; Ἴδου τὸ συμπέρασμα, ὅπερ παρεδέξατο ὁ κ. Max Müller, στηριζόμενος ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως Ὀρφεὺς, ἐτυμολογῶν ἐκ τοῦ Ribhu ἢ Arbhu ἐπιθέτου τοῦ Ἰνδρά, ὀνόματος τοῦ Ἥλιου⁵, καὶ ἐπὶ τῆς ποιητικῆς ἐρμηνείας τοῦ μύθου τῆς Εὐρυδίκης.

Ὁ μῦθος οὗτος εἶναι πᾶσι γνωστός, ἔνεκα τῶν ὠραίων στίχων τοῦ Βιργιλίου. Ἡ Εὐρυδίκη, προσφιλὲς σύζυγος τοῦ Ὀρφέως, φεύγουσά ποτε τὴν ἐρωτικὴν καταδίωξιν τοῦ βουκόλου Ἀριστέου⁶, ἐδήχθη θανασίμως ὑπὸ ὄψεως κεκρυμμένου ἐν τῇ χλόῃ. Μάτην ὁ ποιητὴς περᾶ-

¹ Πυθ., Δ', 176. Dissen.

² Ἀπ. παρὰ Σχολ. Βενετ. Ἰλιάδ. Ο, 256.

³ Ἀπολλων. Ἀργον. Β', 685, 928· Δ', 1547.

⁴ Καταστερ., 24.

⁵ Mythologie comparée, σ. 164, μετ. G. Perrot.

⁶ Ὁ ἔρως τοῦ Ἀριστέου πρὸς τὴν Εὐρυδίκην δὲν εἶναι ἀρχαῖον τοῦ μύθου στοιχεῖον. Μόνον παρὰ Βιργιλίῳ (Γεωργ. IV, 457) καὶ Ὑγίνῳ (Μῦθ. 164) ἀπαντᾷ.

ται νὰ καταπραύνη τὴν σκληρὰν λύπην, κρούων τὴν λύραν, ἧς οἱ ἤχοι ἀντήχουν εἰς τὰ ὅρη τῆς Θράκης· ἢ πάντοτε παροῦσα εἰκὼν τῆς Εὐρυδίκης θλίβει αὐτόν. Μὴ δυνάμενος νὰ ζήσῃ μακρὰν αὐτῆς κατέρχεται εἰς Ἄδου ὅπως ζητήσῃ αὐτὴν ἐν τοῖς σκοτεινοῖς δώμασι. Κατὰ βάς κατέθελξε διὰ τῶν ἁρμονικῶν ἤχων τὸν βασιλεῖα τῶν σκιῶν, ὑποσχεθέντα τὴν ἀπόδοσιν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ μεταστραφῇ διὰ νὰ ἴδῃ τὴν ἀκολουθοῦσαν Εὐρυδίκην, πρὶν ἀφίχθῃ μετ' αὐτῆς εἰς τὴν χώραν τοῦ φωτός. Ὅτε ἔμελλον ἀμφότεροι νὰ διέλθωσι τὸ μοιραῖον τοῦτο ὄριον, ὁ Ὀρφεὺς μὴ δυνάμενος ν' ἀντιστῇ πλέον εἰς τὸν κατέχοντα αὐτὸν ἔρωτα, στρέφει τὴν κεφαλὴν, ὅπως θαυμάσῃ τὴν Εὐρυδίκην· ἀλλ' αὕτη παραχρῆμα ἐξηφανίσθη¹.

Δύσκολον νὰ μὴ διίδῃ τις ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ μετὰ τοῦ κ. Max Müller, τὴν ποιητικὴν ἔκφρασιν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὡς παρατηρεῖ ὁ σοφὸς μυθολόγος, τὸ ὄνομα τῆς Εὐρυδίκης προσεγγίζον πρὸς τὰ τῆς Εὐρυφάσσης, μητρὸς τοῦ Ἥλιου, τῆς Εὐρυπύλης, θυγατρὸς τοῦ Ἐνδυμίωνος, τῆς Εὐρυνόμης, μητρὸς τῶν Χαρίτων, εἶναι ἐν τῶν ὀνομάτων τῆς Ἡούς, ὑπολαμβανομένης ἐνταῦθα συζύγου τοῦ ἡλίου². Ὅταν αἱ τελευταῖαι λάμψεις τῆς δύσεως ἐξαφανίζονται εἰς τὰ σκότη, τὸ λαμπρὸν λυκόφως δακνόμενον ὑπὸ τοῦ ὄψεως τῆς νυκτὸς κατέρχεται εἰς ἄδου, συνοδευόμενον ὑπὸ τοῦ Ὀρφέως, οὗ ἡ καταχθόνιος ἐκδρομὴ ἀνακαλεῖ τὴν τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος Ἡρακλέους. Τὴν πρῶταν βλέπουσι τὸ ἐν τῇ δύσει ἐξαφανιζόμενον φῶς ἀναφαινόμενον ἐν τῇ ἀνατολῇ. «Τὴν στιγμὴν ταύτην, οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον, ὅτι ἡ Εὐρυδίκη ἐπανέρχεται πρὸς τὴν γῆν μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς. Ἐπειδὴ ἡ τρυφερὰ αὕτη λαμπηδὼν δὲν φαίνεται πλέον, ὅταν αὐτὸς ὁ ἥλιος ἀνατείλῃ, ἔλεγον ὅτι ὁ Ὀρφεὺς μετεστράφη ταχέως ὅπως θαυμάσῃ τὴν Εὐρυδίκην, ἀλλ' οὕτω ἀπεχωρίσθη τῆς γυναικὸς, ἣν τρυφερώτατα ἠγάπα»³. Ἡ εὐφροσύνη αὕτη ἐρμηνεῖα ἔχει τι τὸ ἀνακόλουθον: ὅτι ἡ ἡὼς προηγεῖται τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ δὲν ἔπεται αὐτοῦ. Ὅθεν ἀναγκάζεται τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ἡ τάξις τῶν φυσικῶν γεγονότων ἐκουσίως ἀνετράπη ὑπὸ τῆς δημώδους φαντασίας, ὅπως μᾶλλον ἐνδιαφέροντα καταστήσῃ τὸν μῦθον.

¹ Ἀπολλόδ. Α', 7, 2. Διόδ. Δ', 25. Πaus. Θ', 30, 4. Βιργ. Γεωργ. IV, 454—506.

² Ἐνθ. ἀν. σ. 128.

³ Max Müller, Myth, comp. δ. 207.

Ποικιλοτρόπως τὸν θάνατον τοῦ Ὀρφείως διηγοῦντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐνίοτε ὁ θάνατος αὐτοῦ ἀποδίδεται εἰς τὸν καταλαβόντα αὐτὸν ἀπελπισμὸν ἕνεκα τῆς ἀπωλείας καὶ πάλιν τῆς συζύγου. Συχνότερον πιστεύεται ὅτι κακούργημα διεπράχθη ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, εἴτε διότι ὁ Βάκχος, ὁ εὐνοούμενος αὐτῶν θεός, ἐξήγειρεν αὐτὰς κατὰ τοῦ καταφρονήτου τῆς θρησκείας αὐτοῦ, εἴτε διότι αὐταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ συγχωρήσωσι τῷ ἥρωϊ, ὅτι παρέμεινε πιστὸς εἰς τὴν μνήμην τῆς Εὐρυδίκης. Ἡ ἀφήγησις ἡ ἀποδίδουσα τὸ μῖσος τῶν γυναικῶν τούτων εἰς τὴν γοητείαν, ἣν ἡ μουσικὴ τοῦ Ὀρφείως ἐξήσκει ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, οἵτινες ἐγκαταλιμπάνοντες τὴν οἰκογενειακὴν ἐστίναν ἠκολούθουν τῷ θεῷ ἀοιδῷ¹, δὲν χρήζει προσοχῆς. Σπουδαιότερα εἶναι ἡ παράδοσις ἡ διασωθεῖσα ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πausανίου καὶ δύο ἐπιγραμμάτων τῆς ἀνθολογίας, ὅτι ὁ Ὀρφεὺς ἐκεραυνώθη ὑπὸ τοῦ Διὸς «τῶν λόγων ἕνεκα, ὧν ἐδίδασκεν ἐν τοῖς μυστηρίοις οὐ πρότερον ἀκηκοότας ἀνθρώπους»². Ἄλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, καθ' ἣν ὁ Θράξ ἀοιδὸς ἐπιφαίνεται ὡς ἄλλος Προμηθεὺς, τιμωρηθεὶς ὡς κοινωσάμενος τῇ ἀνθρωπότητι τὰ μυστήρια τῶν θεῶν, δὲν δύναται νὰ εἶναι προγενεστέρα τῆς ἰδρύσεως τῶν ὀρφικῶν μυστηρίων. Ὁ Ὀρφεὺς ἀπέθανε σπαραχθεὶς καὶ κατακρεουργηθεὶς ὑπὸ τῶν Μαινάδων τῆς Θράκης· αὕτη εἶναι πιθανὸν ἡ ἀρχαιότερα ἐρμηνεία, δεικνύει δ' ἡμῖν μέχρι τίνος βαθμοῦ οἱ Ὀρφικοὶ ἠλλοίωσαν τὸν περὶ τοῦ ἥρωος αὐτῶν δημῶδη μῦθον, λέγοντες ὅτι τὸ θῦμα τοῦτο τῆς βακχικῆς μανίας ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου Ζαγρέλου.

Προσέθετον ὅτι πλείστα θαυμάσια γεγονότα συνῴδουν τὸν φόνον τοῦ Ὀρφείως. Αἱ Μοῦσαι, ἃς ἐν ὅσῳ ἔζη ἐθεράπευε πιστῶς, ἐτίμησαν αὐτὸν μετὰ θάνατον. Συνέλεξαν τὰ λείψανα τοῦ σώματος καὶ ἐνεταφίασαν ἐν τῷ ἱερῷ αὐταῖς Λειβηθρίῳ, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου, ἐξ οὗ τὰ ὅσα αὐτοῦ μετηνέχθησαν βραδύτερον εἰς τὴν Μακεδονικὴν πόλιν Δῖον. Ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ λύρα αὐτοῦ, ριφθέντα εἰς τὸν Ἑβρον ὑπὸ τῶν Βακχῶν, ἐκυμαίνοντο μέχρι τοῦ θρακικοῦ πελάγους, οὗ τὰ κύματα μετήνεγκον αὐτὰ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Λέσβου, ἔνθα συνελέγησαν εὐσεβῶς καὶ εὖρον ἄσυλον ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Βάκχου ἐν Ἀντίσῃ³. Ἄλλ' ὁ μῦθος οὗτος δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἐκφρασις ἱστορικοῦ τινος

¹ Πaus. Θ', 30, 5.

² Πaus. Θ', 30, 5. Brunck, *Analecta*, III, σ. 253.

³ Bery. Γεωργ., IV, 523. Ὁβιδ. *Μεταμ.* XI, 50. Λουκ. πρὸς ἀπαιδ. Β'.

γεγονότος· οἷοτι ἡ λυρική τέχνη ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάσσανος Ἀσίας, ἐπὶ τῆς Λέσβου τὸ πρῶτον ἀνεπτύχθη, ἡ δὲ Ἀντισσα ἦτο πατρίς τοῦ Τερπάνδρου.

Μετὰ τῆς Θράκης συνδέονται πλεῖστοι ἄλλοι ποιηταὶ ἢ ἀοιδοὶ μυθώδεις· ἐν πρώτοις ὁ Φιλάμμων, κατὰ τὸν Φερεκύδην, συνοδεύσας τοὺς Ἀργοναύτας, ὅτε προσήγγισαν τὰς ἀκτὰς τῆς Θράκης¹. Ὁ Φιλάμμων υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς νύμφης Ἀργιόπης συνεδέθη πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐν Δελφοῖς, ὅπου ἀπέδιδον αὐτῷ τὴν ἰδρύσιν τῶν χορῶν τῶν παρθένων, αἵτινες ἔψαλλον τοὺς ὕμνους τοὺς πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθητῆς καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς². ὁ Θάμυρις υἱὸς τοῦ Φιλάμμωνος, οὗ ἡ πρὸς τὴν τέχνην τῶν Μουσῶν ἐπιδεξιότης ἐκφράζεται ὑπὸ τὸν τύπον ἀγῶνος τολμηροῦ πρὸς τὰς θεότητας ταύτας. Ὁ Θράξ ἀοιδὸς ἤρχετο ἀπὸ τοῦ Εὐρύτου τοῦ βασιλέως τῆς Οἰχαλίας, ὅτε συνήντησεν ἐν Δωρίῳ τῆς Πελοποννήσου τὰς ἀρμονικὰς τοῦ Διὸς θυγατέρας. Ὑπερήφανος διὰ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ, προκαλεῖ αὐτὰς βέβαιος ὢν ὅτι θὰ νικήσῃ,

αἱ δὲ χολωσάμεναι πηρόν θέσαν, αὐτὰρ ἀοιδὴν
θεσπεσίην ἀφέλονται καὶ ἐκλέλαθον κιθαριστύν³.

Ἄλλος ἀρχαῖος μουσικὸς εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Χιόνης, τὸ τέκνον τοῦ καταρραντισμοῦ τῆς θρακικῆς παραλίας, ὁ Εὐμόλπος, οὗ τὸ ὄνομα σημαίνει τὴν φύσιν· ἦτο διάσημος ἐν Ἀττικῇ ὡς ἀντίπαλος τοῦ Ἡρώος Ἐρεχθέως καὶ μεταρρυθμιστὴς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων⁴. Υἱὸς αὐτοῦ ἦτο ὁ Μουσαῖος, εἰς ὃν ἀπέδιδον, ὡς καὶ εἰς τὸν Ὀρφέα τὴν σύνθεσιν θεαγονίας τινάς, συλλογὴν τινα χρησμῶν, τύπους τινὰς ἐξιλαστικούς καὶ μυσταγωγικούς, καὶ οὗ τὸ καθαρῶς φαντασιῶδες πρόσωπον ἐγεννήθη ἐν τῇ Ἐλευσινίᾳ λατρείᾳ ἢ τῇ ἰδιαίτερᾳ θρησκείᾳ τῆς ὀρφικῆς αἱρέσεως. Ἀλλ' ὅσον μέγα καὶ ἂν εἶναι τὸ φανταστικὸν ἢ ἐφευρετικὸν μέρος τῶν μυθογράφων ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι ταύταις, ἡ ἐπιμονὴ μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες προσαρτῶσιν εἰς τὴν Θράκην

¹ Παρὰ σχολ. Ὀδυσ. Τ, 432.

² Ἀπολλοδ. Α', 3, 3. Πaus. Δ', 33, 3. Ὑγίν. Μῦθ. 161. Θεόκρ. Εἰδύλλ. XXIV, 118.

³ Ἰλιάδ. Β, 594 καὶ ἐφ. Εὐριπ. Ῥῆσ. 925. Ἀπολλοδ. ἐνθ. ἂν. Πaus. Θ', 5, 9, 30, 2· Ι', 7, 2.

⁴ Περὶ Εὐμόλπου, περὶ οὗ διελάβομεν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν Ἀττικῶν ἡρώων, βλ. ἰδίᾳ Lobeck, Aglaophamus, σ. 207 καὶ ἐφ.

τοὺς πρώτους τούτους τεχνίτας φαίνεται ἡμῖν ἀπόδειξις πραγματικοῦ γεγονότος: τοῦ τῶν ἀρχαίων μεταναστάσεων τῶν προελθουσῶν ἐκ βορρᾶ, αἵτινες συνεκόμισαν ἀπὸ τῆς χώρας τοῦ Ὀλύμπου, πρώτης διαμονῆς τῶν Μουσῶν, μέχρι τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Ἀττικῆς πολυαριθμούς παραδόσεις περὶ τῆς μουσικῆς τέχνης καὶ τῆς ἱερᾶς ποιήσεως¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΜΥΘΟΙ ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΚΑΙ ΑΡΓΟΥΣ

Α' Κόρινθος.— Σίσυφος.— Γλαῦκος.— Βελλεροφόντης.

Καταλείποντες τὴν βορείαν Ἑλλάδα, ὅπως εἰσέλθωμεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, συναντῶμεν ἐν πρώτοις τὸ μέγα ἄστυ τῆς Κορίνθου. Ἐκ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς πόλεως ταύτης δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν τὸν προεξάρχοντα χαρακτῆρα τῶν ἐν αὐτῇ τιμωμένων θεοτήτων. Ἐξ ἐνὸς εὐρίσκομεν ἐν Κορίνθῳ θρησκείας ξένας μετενεχθείσας διὰ τοῦ ἐμπορίου ἐκ τῶν παραλίων τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἑλλάσσανος Ἀσίας. Ἐξ ἄλλου αὕτη ἰδίαν ὅλως λατρείαν ἀπέδιδεν εἰς τὰς θεότητας τῆς θαλάσσης, ἥτις λούει ἀμφοτέρωθεν τὸν ἰσθμόν, ἐφ' οὗ αὕτη ἱδρύται. Ἡ αὕτη παρατήρησις ἀποβλέπει καὶ εἰς τοὺς κυριωτάτους αὐτῆς ἥρωας, τὸν Σίσυφον, τὸν Γλαῦκον καὶ τὸν Βελλεροφόντην, ὧν τοὺς μύθους θέλομεν ἀναλύσῃ.

Αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὸν Σίσυφον παραδόσεις ἀνήκουσιν εἰς τὴν αἰολικὴν φυλὴν. Εἶναι ὄντως ἀδελφὸς τοῦ Κρηθέως, τοῦ Ἀθάμαντος καὶ τοῦ Σαλμονέως, υἱῶν τοῦ Αἰόλου². Ἐν τῇ Ἰλιάδι παρίσταται κέρδιτος (πονηρότατος) τῶν ἀνθρώπων³. Ἡ ἐπιτηδειότης, ἥς τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκφράζει ἴσως τὴν ἔννοιαν⁴, τὸ εἰς τεχνάσματα γόνιμον

¹ Περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ κεφαλαίου τούτου βλ. πραγματείαν τινὰ τοῦ κ. Α. Reise (Orphée et les Thraces mythiques), δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Neue Jahrbücher für Philologie, βιβλ. 4ον.

² Ἡσιόδ., ἀπ. 32, σ. 259, ἐκδ. Götting. Ἀπολλόδ. Α', 7, 3.

³ Ἰλιάδ. Ζ, 153. Πίνδ. Ὀλυμπ. Π', 52, πυκνότητος παλάμαις. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 391, μηχανὰς τὰς Σισύφου.

⁴ Κατὰ τὸν Κούρτιον (Grundz. d. Griech. Etymol., σ. 512, ἐκδ. ε') ὁ Σίσυφος ἐσχηματίσθη δι' ἀναδιπλασιασμοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ σοφὸς ρίζης.

πνεῦμα, αἱ πανουργίαι προσήγγιζον αὐτὸν πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ὃν ἔλεγον υἱὸν αὐτοῦ, φανταζόμενοι ὅτι ἡ Ἀντίκλεια, πρὶν νυμφευθῆ τὸν Λαέρτην, εἶχεν ἄρπαγῇ ὑπὸ τοῦ Σίσυφου¹. Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικώτατον μέρος τοῦ μύθου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐπιβληθεῖσα αὐτῷ μετὰ θάνατον τιμωρία. Ὁ Σίσυφος κατεδικάσθη ἐν Ἄδου νὰ κυλῇ ἐπιπόνως διὰ τε τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν χειρῶν ὑπερμεγέθη βράχον ἐπὶ τῆς κλιτύος ὄρους, οὗ οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ φθάσῃ τὴν κορυφὴν. Ἡ τιμωρία αὕτη λέγεται, ὅτι ἐπεβλήθη αὐτῷ, διότι ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Ἀσωπὸν, ζητοῦντα πανταχοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ Διὸς ἄρπαγεῖσαν θυγατέρα αὐτοῦ Αἴγιναν, τὸν θεῖον ἄρπαγα². Ὁ Ζεὺς πρὸς τιμωρίαν ἐπεμφεν αὐτῷ τὸν θάνατον. Ὁ θεὸς τοῦ θανάτου δεθεῖς πρῶτον ὑπ' ἐκείνου ὃν ἤθελε ν' ἀπολέσῃ, ἠλευθερώθη ὑπὸ τοῦ Ἀρεως. Τῶν δεσμῶν δ' αὐτοῦ θρασυθέντων ἔσυρε τὸν Σίσυφον εἰς τὰς ζοφεράς κατοικίας, ἀλλ' ὁ πικροὺς ἦρωες διέφυγε πάλιν. Ἐπὶ τῆς γῆς, πρὶν ἀποθάνῃ, παρεκάλεσε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ νὰ μὴ ἀποδώσῃ αὐτῷ τὰς ἐπικηδεῖους τιμὰς. Εἰς Ἄδου ἐλθὼν παραπονεῖται διότι παρημέλησαν αὐτόν, ἑξαπατᾷ διὰ τῶν πονηρῶν λόγων τὸν Πλούτωνα καὶ τὴν Περσεφόνην, καὶ κατορθοῖ νὰ λάβῃ παρ' αὐτῶν τὴν ἄδειαν νὰ ἐπανέλθῃ ἐπὶ σιγμὴν εἰς τὸ φῶς, ὅπως τιμωρήσῃ τὴν σύζυγον. Τῆς ἐκδικήσεως περατωθείσης, ἀρνεῖται νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν κάτω κόσμον, ὑποχωρεῖ δὲ πρὸ τῆς βίας τοῦ Ἑρμῶ. Ἡ ἀπιστία αὕτη συνέτεινεν ὡσαύτως εἰς τὴν τιμωρίαν αὐτοῦ³. Πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, μετὰ τοῦ Preller⁴, ὅτι ἡ τιμωρία αὕτη εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς κλυδωνιζομένης θαλάσσης, ἧς τὰ κύματα σωρεύονται καὶ ὑψοῦνται ὡς ὄρη, ὅπως καταπέσωσι πάλιν; Τοιαύτη ἐρμηνεία εἶναι ἴσως τολμηρά· ἀλλ' ὁ Σίσυφος, πατήρ τοῦ Γλαύκου καὶ σύζυγος τῆς Μερόπης⁵, θυγατρὸς τοῦ Ἀτλαντος τοῦ κατοικοῦντος πρὸς δυσμὰς τῆς θαλάσσης, ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν θαλασσιῶν θεῶν⁶.

¹ Σοφοκλ. Φιλοκτ., 417. Ἰδοὺ διατὶ παρὰ Βιργιλίῳ (Αἰν. VI, 529) ὁ Ὀδυσσεὺς καλεῖται Αἰολίδης, ἕγγονος τοῦ Αἰόλου.

² Ἀπολλόδ. Α', 9, 3. Γ', 12, 6. Παυσ. Β', 5, 1.

³ Θεόγνις, 700. Σχόλ. Πινδ. Ὀλυμπ. Α', 97. Φερεκύδ., παρὰ σχολ. Ἰλιάδος, Z, 153. Ἡ τιμωρία τοῦ Σίσυφου ἀπεικονίσθη ὑπὸ τοῦ Πολυγνώτου ἐν ταῖς ζωγραφίαις τῆς λέσχης τῶν Δελφῶν (Παυσ. I', 31, 2).

⁴ Griech. Mythol., τ. II, σ. 74.

⁵ Ἀπολλόδ. Γ', 10, 1. Ἐρατοσθ. Καταστ. 23.

⁶ Ὁ κ. Cox (Myth. of the Aryan Nations, σ. 12 καὶ 27) διαβλέπει ἐν

Πλειστοι διεκρίνοντο παρ' Ἑλλήσι φέροντες τὸ ὄνομα Γλαῦκος. Πλὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ Σισύφου, ὑπῆρχεν ἄλλος Γλαῦκος ἐν Κρήτῃ, υἱὸς τοῦ Μίνως, ἄλλος ἐν Ποτνιαῖς τῆς Βοιωτίας, γενόμενος ἥρωας ἀπολεσθείσης τινὸς τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου, ἄλλος ὡσαύτως ἐν Ἀθηδωνί ἐπὶ τοῦ Εὐρίπου. Ἀλλὰ πάντα τὰ θεῖα ταῦτα ὄντα, καίτοι μεγάλη εἶναι ἡ ποικιλία τῶν ἐπιχωρίων αὐτῶν μύθων, ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ αὐτὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ὁ Γλαῦκος εἶναι τὸ κυανοῦν κῦμα τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, κῦμα συχνάκις ταρασσόμενον ὑπὸ τῶν ἀνέμων καὶ τῶν τρικυμιῶν, μεταμορφωθὲν εἰς θεῖον ὄν, οὗ διηγοῦντο τὰς δυστυχίας καὶ τὸ οἰκτρὸν τέλος. Ὁ ἥρωας τῆς Κορίνθου, στενωῶς συνδέεται πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, ὃν συνήθως ἔλεγον πατέρα τοῦ Βελλεροφόντου υἱοῦ τοῦ Γλαύκου¹. Ἡ ἀρχαία καὶ ποιητικὴ παρομοίωσις τῶν κυμάτων πρὸς ἀφρίζοντας ἵππους ἀνευρίσκεται ἐν τῷ μύθῳ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐν τῷ τοῦ ἄρχοντος τῆς θαλάσσης. Ὁ Γλαῦκος ἦτο κάτοχος πολλῶν καὶ μεγαλοπρεπῶν φορβάδων, δι' ἃς ἔχαιρε καὶ ὑπερηφανεύετο. Ὅπως καταστήσῃ αὐτὰς μᾶλλον θυμοειδεῖς, ἔθρεψέ ποτε δι' ἀνθρωπίνης σαρκός. Τὸ κακούργημα διήγειρε τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν. Κατὰ τοὺς ἐπικηδεῖους ἄθλους τοὺς τελουμένους ἐν Ἰωλκῷ πρὸς τιμὴν τοῦ Πελίου, ὃ ἥρωας μετέχει τῆς ἀρματοδρομίας· ἀλλ' οἱ ἵπποι ἀφηνίασαν, ἔθραυσαν τὸ ἄρμα καὶ ἐφονεύθη ὁ Γλαῦκος· κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν κατεκερματίσθη καὶ κατεφαγώθη ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἵππων². Ὁ μῦθος οὗτος ὅμοιος πρὸς τὸν τῶν Θρακικῶν φορβάδων τοῦ Διομήδους, παρομοίαν διεγείρει εἰκόνα: τὴν τῶν ὀρμητικῶν θαλασσίων κυμάτων, ἅτινα κατὰ τὴν ὥραν τῶν καταιγίδων, δὲν ὑπακούουσιν εἰς χαλινὸν καὶ στρέφουσι τὴν ἀγρίαν ὀρμὴν κατὰ τοῦ κυρίου αὐτῶν, τοῦ ἥρωος τοῦ κυανοῦ κύματος.

Ὁ Βελλεροφόντης, κατὰ τὰς Κορινθιακὰς παραδόσεις, υἱὸς τοῦ Γλαύκου, δὲν εἶναι καθαρῶς ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Ὁ ἀφορῶν εἰς αὐτὸν μῦθος μετηνέχθη ἴσως εἰς Κόρινθον ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας, ἰδίᾳ τῆς Λυκίας, ἔνθα ἐνόμιζον ὅτι ἐτέλεσε τοὺς κυριωτάτους αὐτοῦ ἄθλους. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εἶναι ἀμφίβολος³, ἀλλὰ

τῷ λίθῳ τοῦ Σισύφου τὸν ἡλιακὸν δίσκον, ὅστις καθ' ἐκάστην ὑψοῦται εἰς τὸ ζηνίθ, ὅπως κατέλθῃ εἰτα πρὸς τὸν ὀρίζοντα.

¹ Σχόλ. Ἰλιάδ. Ζ, 164. Σχόλ. Πινδ. Ὀλυμπ. Ν, 98.

² Πaus. Σ', 20, 19. Νόννου, Διονυσ. ΙΝ', 143.

³ Οἱ ἀρχαῖοι ἡρμῆνευσαν τὸ ὄνομα λέγοντες, ὅτι ὁ ἥρωας ἐφόνευσεν τὸν εὐγενῆ

σχεδόν αδύνατον ν' ἀπατηθῇ τις ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ. Ὁ νικητὴς οὗτος τῆς Χιμαίρας, ὁ καταστροφεὺς τῶν τεράτων εἶναι τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ὡς ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, ὁ Περσεύς μάλιστα, οὗ τὰ ἔργα συνεχέοντο ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ τοῦ Βελλεροφόντου¹.

Ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὁ Ἥλιος παρίσταται ὄρθιος ἐπὶ τεθρίππου, εἰς ὃ εἶναι ἐξευγμένοι ἵπποι ἀφρίζοντες καὶ πυρίπνοι. Ὁ μῦθος τοῦ Βελλεροφόντου ὁμοίαν παριστᾷ εἰκόνα, ἀλλὰ κατὰ τι διάφορον. Ὁ Λύκιος ἥρως δὲν φέρεται ἐπὶ ἄρματος· εἶναι ἵππεὺς ἀναβαίνων πετωτὸν ἵππον, φέροντα αὐτὸν μέσῳ τοῦ αἰθέρος· ὁ θαυμάσιος οὗτος ἵππος, ὃν ἀπαντῶμεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Λυκίας, τῆς Καρίας καὶ τῆς Κορίνθου, καλεῖται Πήγασος. Τίς εἶναι ἡ σημασία αὐτοῦ; Ἐλεγον ὅτι ὁ Πήγασος ἐγεννήθη ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Περσέως ἀποκοπείσης κεφαλῆς τῆς Μεδούσης· ὁ παιητὴς τῆς Θεογονίας, λέγει ὅτι,

... Ζητὸς ἐν δώμασι ναίει,

βροντὴν τε στεροπὴν τε φέρων Δίε μητιόεντι²

Ἐὰν ἀναμνησθῶμεν ἅμα ὅτι ἐν Κορίνθῳ δύο τῶν φορβάδων τοῦ Ἥλιου ἐκαλοῦντο Ἀστραπή καὶ Βροντή³, εὐκόλως θ' ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῷ Πηγάσῳ προσωποποιήσιν τῆς βροντῆς, ἐκλαμβανομένης ὡς ταχέως καὶ ἰσχυροῦ ἵππου πετομένου ἐν τῷ οὐρανῷ, πειθηγίου εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος τοῦ παλαιόντος πρὸς τοὺς δαίμονας τῆς καταιγίδος. Ὅθεν ὁ Βελλεροφόντης ὁ ἀναβάτης αὐτοῦ διαδραματίζει, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller⁴, τὸ πρόσωπον τοῦ Ἥλιου ἅμα καὶ τὸ τοῦ Κεραινίου Διός.

Οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἀπώλεσαν τὴν ἔννοιαν τῆς εἰκόνης ταύτης, ἐκπλαγέντες ἐκ τῆς σχέσεως τῆς λέξεως Πήγασος πρὸς τὴν λέξιν πηγὴ ἔλεγον, ὅτι ὁ κέλης τοῦ Βελλεροφόντου ἐποτίσθη ἐν τῇ πηγῇ Πει-

Κορίνθιον Βέλλερον (Εὐστάθ. παρ' Ὀμήρῳ σ. 632. Τζέτ. Λυκοφρ. 17) ἢ ἡτυμολόγουν αὐτὸ ἐκ τινος παλαιᾶς λέξεως ἔλλερα=κακά. Παρὰ τοῖς συγχρόνοις ὁ Pott (Journal de Kuhn, IV 416 καὶ ἐφ.) ἐτυμολογεῖ τὸ Βελλεροφόντης ἐκ τοῦ Vritrahan, τοῦ φονέως τοῦ Vritra, δηλαδὴ τοῦ Ἰνδρα. Ὁ Max Müller (V, 140) ἐρμηνεύει τὸ βέλλερος διὰ τοῦ «villosus» (τέρας λάσιον).

¹ Πaus. Β', 27, 2. Stackelberg, Gräber der Hellenen, εἰκ. XXIX, καὶ Müller-Wieseler, 9, I, ἀρ. 51—52.

² Θεογ. 285—286. Εὐριπ., Βελλερεφ. παρὰ σχολ. Ἀρίστοφ. Εἰρ. 722.

³ Εὐμῆλος παρ' Ὑγίνου Μῦθ. 183. Σχόλ. Εὐριπ. Φοῖνισ. 3.

⁴ Griech. Mythol. II, σ. 80.

ρήνη ἐπὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, καὶ ὅτι ἐν τῷ Ἐλικῶνι, τύπτων διὰ τῆς ὀπλῆς τὸν βράχον, ἀνέφηνε τὴν πηγὴν Ἰπποκρήνην¹. Ἐκ τούτου δὲ ἡ μετὰ τῶν Μουσῶν σχέσις, ἦν βραδύτερον ἀπέδιδον αὐτῷ. Πιθανῶς ἄλλως νὰ πρόκειται καὶ περὶ ἀρχαίας τινὸς παραδόσεως ἐνισχυθείσης ὑπὸ ψευδοῦς ἐτυμολογίας. Ἐὰν πράγματι ὁ Πήγασος εἶναι ὁ κέλης τῆς βροντῆς, δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσιν αὐτὸν ὡς ἀναφαίνοντα ὑπὸ τὰ βήματα αὐτοῦ τὰς οὐρανίας πηγὰς, δηλαδὴ τὸ ὕδωρ τῶν νεφῶν; Ἐν Κορίνθῳ ὁ Βελλεροφόντης κατέστη κύριος αὐτοῦ. Ὁ πτερωτὸς ἵππος ἐξελθὼν ἐκ τῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνης πέτεται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰθέρος καὶ κατέρχεται ἐπὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ὅπως καταπαύσῃ τὴν δίψαν εἰς τὰ ὕδατα τῆς πηγῆς Πειρήνης. Ἐκεῖ ὁ Βελλεροφόντης πλησιάζει, καὶ προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ δαμάσῃ αὐτόν, ἀλλὰ μάτην. Τῇ συμβουλῇ τοῦ θεοῦ Πολυΐδου ὁ ἥρως μεταβαίνει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐκ τῶν μεγάλων τῆς Κορίνθου θεοτήτων, ὅπως διέλθῃ τὴν νύκτα. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐπιφανεῖσα αὐτῷ κατ' ὄναρ, δίδει αὐτῷ χρυσοῦν χαλινόν, συμβουλεύει δὲ νὰ ἐπιδείξῃ αὐτόν εἰς τὸν Δαμαῖον Ποσειδῶνα, καὶ νὰ θύσῃ τῷ θεῷ λευκὸν ταῦρον. Ὁ ἥρως ἐγερθεὶς ἐκτελεῖ τὰς παραγγелиας ταύτας, ἀφιεροῖ βωμὸν τῇ Ἰππία Ἀθηνᾶ², καὶ πλησιάζει μετὰ τοῦ δώρου τῆς θεᾶς τὸν πτερωτὸν ἵππον. Οὗτος ὑπέλκει ἡσύχως εἰς τὸν χαλινόν, καὶ δέχεται ἐπὶ τῆς ῥάχεως τὸν βαρέως ὥπλισμένον ἵππέα. Ἐκτοτε ὁ Πήγασος πιστῶς ἔπεται καὶ ὑπηρετεῖ τῷ Βελλεροφόντῃ³.

Τὰ ἐπόμενα γεγονότα δὲν γίνονται ἐν Κορίνθῳ. Ὁ ἥρως μολυνθεὶς ἐκ τοῦ ἀκουσίου φόνου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, μετέβη παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Τίρυνθος, ὅστις ἐκάθαρεν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθη νὰ διώξῃ αὐτόν. Ὁ μῦθος τοῦ Βελλεροφόντου παρὰ τῷ Προίτῳ εἶναι ὁ τοῦ Πηλέως παρὰ τῷ Ἀκάστῳ. Ἐνταῦθα δὲν ἔχομεν εὐτυχῶς εἰμὴ νὰ συνοψίσωμεν τὴν ἐν τῷ Ζ τῆς Ἰλιάδος ἀναπτυσσομένην ἀφήγησιν. Ὁ Κορίνθιος ἥρωας, εἰς ὃν οἱ θεοὶ ἔδωσαν «κἄλλος τε καὶ ἡγορέην ἐρατεινήν», διαφλέγει δι' ἐνόχου ἔρωτος τὴν σύζυγον τοῦ φιλοξενούτος

¹ Κατὰ τι χωρίον, προφανῶς παρέμβλητον, τῆς Θεογονίας (ς. 282) Πήγασος ὠνομάσθη ὡς γεννηθεὶς παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Ὀκεανοῦ.

² Ἀθηνᾶ ἡ ἐπονομαζομένη χαλινίτις ἐν Κορίνθῳ. Πανσ. Β', 4, 2.

³ Ἀφήγησις ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πινδάρου (Ὀλυμπ. II', 63—86, Dis-sen). Πανσ. Β', 4, 1.

αὐτόν, "Αντεια ἢ Σθενέβοιαν¹. ἀλλ' αὐτὸς μένει ἀνάληγτος εἰς τὰ θέλγητρα αὐτῆς. Ἐκδικουμένη τὴν περιφρόνησιν ταύτην ἡ "Αντεια μεταβαίνει παρὰ τῷ συζύγῳ καὶ λέγει :

τεθναίης, ὦ Προῖτ', ἡ κάκτανε Βελλεροφόντην,
ὅς μ' ἔβλεν φιλότῃ μιγήμεναι, οὐκ ἐβελούση.

Ὁ Προῖτος ἀγανακτεῖ, ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ χύσῃ ὁ ἴδιος τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου, ὃν ἐφιλοξένησεν· ἀλλὰ θανάτου σημεία,

γράφας ἐν πίνακι πτυκτῷ, θυμοφθόρα πολλὰ,

ἐπιφορτίζει τὸν Βελλεροφόντην νὰ κομίσῃ εἰς Λυκίαν πρὸς τὸν πατέρα τῆς "Αντείας, ὅστις θὰ ἐκδικήσῃ αὐτόν. Ὁ ἥρως ἀφικόμενος εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ξάνθου, γίνεται δεκτὸς μεγαλοπρεπῶς, ἐν μέσῳ ἐορτῶν διχρυσασσῶν ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰοθάτου. Ἀλλ' ὅτε ἐφάνη ἡ δεκάτη ἡώς, ἔδωκε τὸν πίνακα. Ὁ βασιλεὺς νομίζων ὅτι πρὸς τὸν θάνατον πέμπει αὐτόν, ἐπιβάλλει σειρὰν ἄθλων ἀναμιμνησκόντων τοὺς ἄθλους τοὺς ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως ἐπιβλήθέντας τῷ Ἡρακλεῖ².

Ὁ πρῶτος ἐχθρὸς, καθ' οὗ ἀγωνίζεται εἶναι ἡ χίμαιρα :

. . . ἡ δ' ἄρ' ἔην θεῖον γένος οὐδ' ἀνθρώπων,
πρόσθε λέων, ὀπίθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα,
δεινὸν ἀποπνέουσα πυρὸς μένος αἰθομένοιο³.

«Καὶ τὴν μὲν κατέπεφνε», λέγει ἀπλῶς ὁ ὁμηρικὸς ποιητής, «θεῶν τεράεσσι πιθήσας». Βραδύτερον παρίστων τὸν Βελλεροφόντην ἐπὶ πτερωτοῦ ἵππου, ῥίπτοντα ἀπὸ τοῦ αἰθέρος τὰ ἀκόντια ἢ στρέφοντα τὸ ξίφος κατὰ τοῦ τέρατος⁴. Εἰκὼν ἀγγείου (Εἰκ. 161) δεικνύει τὸν ἥρωα, οὗ ἡ κεφαλὴ περιβάλλεται διὰ φωτοδόλου αἰγλῆς, διευθύνοντα τὸ δόρυ κατὰ τοῦ σώματος τοῦ τέρατος ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Πηγάσου ὄντος⁵. Ἡ ἔννοια τοῦ ἄθλου τούτου οὐδεμίαν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν·

¹ "Αντεια εἶναι τὸ ὁμηρικὸν ὄνομα αὐτῆς· τὸ ὄνομα Σθενέβοια ἐδόθη αὐτῇ ὑπὸ τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Γνωστόν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης συνέθετο τραγωδίαν φέρουσαν τὸ ὄνομα τοῦτο, τῆς ἀποσπάσματά τινα διεσώθησαν μόνον.

² Ἰλιάδ. Ζ, 155—178. Ἀπολλόδ. Β', 3, 1.

³ Ἰλιάδ. Ζ, 179—183. Θεογ. 319 καὶ ἐφ.

⁴ Πίνδ. Ὀλυμπ. Π' 87. Ἀπολλόδ. Β', 3, 2. Βλ. κεράμιον τι ἐκ Μήλου εἰκονιζόμενον ἐν τῷ Denkmäler der Alten Kunst, I, εἰκ. 14, ἀρ. 52.

⁵ Otto Jahn, Arch. Beiträge, εἰκ. 5, σ. 119. Stephani, Nimbus und Strahlenkranz, σ. 31, 35.

εἶναι ὁ ἀγὼν τοῦ λάμποντος ἡλιακοῦ ἥρωος κατὰ τοῦ τέρατος τῆς καταιγίδος¹. Θριαμβεύσας κατὰ τοῦ πρώτου τούτου κινδύνου ὁ Βελλεροφόντης ἐξολοθρεύει εἴτα τὴν ἀγρίαν τῶν Σολύμων φυλὴν, ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Θησεὺς τρέπουσιν εἰς φυγὴν τὰς Ἀμαζόνας. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπάνοδον τελευταῖός τις ἄθλος ἀναμένει αὐτόν. Ὁ Ἰοβάτης ἐκλέγει τοὺς ἀνδρειοτάτους μαχητὰς τῆς Λυκίας καὶ θέτει εἰς ἐνέδραν κατὰ τὴν διάβασιν αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε,

πάντας γὰρ κατέπεφνεν ἄμύμων Βελλεροφόντης

Θαυμάσας τὴν ἀνδρείαν καὶ τὸ θάρρος αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἀναγνωρίζει ἐν αὐτῷ θεοῦ γόνον, καὶ δίδει σύζυγον τὴν θυγατέρα καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ βασιλείου².

Ἡ εὐτυχία αὕτη ἢ τοσοῦτον ἐνδόξως κτηθεῖσα δὲν θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρόν. Ὡς ἐν τῇ μύθῳ τοῦ Ἡρακλέους, ὁ θριαμβευτικὸς βίος τοῦ ἥρωος ἀντίκειται πρὸς τὸ οἰκτρὸν αὐτοῦ τέλος. Ἐν πρώτοις εἶναι δυστυχὴς ὡς πρὸς τὰ τέκνα αὐτοῦ. Ἡ θυγάτηρ Λαοδάμεια πίπτει ὑπὸ τὰ βέλη τῆς Ἀρτέμιδος, ὁ Ἄρης φονεύει τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰσανδρον ἐν τινι κατὰ τῶν Σολύμων ἀγῶνι, βραδύτερον δὲ

... καὶ κεῖνος ἀπήχθετο πᾶσι θεοῖσιν,
ἥτοι ὁ κάπ πεδίον τὸ Ἀλῆϊον οἶος ἁλᾶτο,
ὃν θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων³.

Ἡ σκληρὰ αὕτη μελαγχολία τοῦ Βελλεροφόντου ἐρμηνεύεται, ὡς αἱ νῆκαι αὐτοῦ, διὰ φυσικῶν φαινομένων. Ἐὰν διὰ τοὺς πρώτους ἀνθρώπους ὁ μετὰ τὴν καταιγίδα ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι ἐπιφαινόμενος ἥλιος ἦτο ἐνδόξος ἥρωος, νικητῆς τῶν φοβερῶν τεράτων, αὐτὸς πάλιν ὁ ἥλιος ὑπὸ τῶν νεφῶν κεκαλυμμένος κατὰ τὸν χειμῶνα, ἦτο ἥρωος πάσχων, καταναλισκόμενος ὑπὸ νόσου ἢ ὑπὸ ὀλεθρίας ἀποπλάνησεως, ἥς ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀληΐου πεδίου⁴. ἦτο ἥρωος ἀγαπῶν τὴν μοναξίαν, φεύγων τὰ ὄμματα τῶν θνητῶν, πλανώ-

¹ Ὁ Βελλεροφόντης εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ καταστροφεὺς τῶν τεράτων. Κατὰ τινὰ λυκίον μῦθον, ἐφόνευσε κάπρον καταστρέφοντα τὴν χώραν (Πλούτ. Γυν. Ἀρετ. 9).

² Ἰλιάδ. Ζ, 184—193.

³ Ἰλιάδ. Ζ, 200—205.

⁴ Ἡ πεδιάς αὕτη, ἥς ἐζήτησαν νὰ ὀρίσωσι τὴν γεωγραφικὴν θέσιν εἴτε ἐν Λυκίᾳ εἴτε ἐν Κιλικίᾳ, εἶναι προφανῶς καθαρά μυθολογικὴ ἐπίνοια. Εἶναι ἡ πεδιάς τῆς Ἀποπλάνησεως (ἄλη, ἁλάομαι).

μενος ἐν θλίψει ἀνὰ τὰς οὐρανίας ἐκτάσεις. Τὰ ἡθικά αὐτοῦ παθήματα κατὰ τὰς ἐλληνικὰς ἰδέας, ἦσαν τιμωρία. Ὁ Ὅμηρος δὲν ἀναφέρει τίνος κακουργήματος ἔνεκα ἐπέσυρε τὴν θεῖαν ὀργήν, ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ πειρῶνται νὰ ἐρμηνεύσωσι τὸ γεγονός. Κατὰ τὸν Πίνδαρον ὁ ἥρωας ἠθέλησε νὰ ὑψωθῇ ἐπὶ τοῦ πτερωτοῦ αὐτοῦ ἵππου μέχρι τῶν δωμάτων τοῦ Ὀλύμπου, καὶ κατέπεσεν ¹. Ἐν τῇ τραγω-

Εἰκ. 161. - Βελλεροφόντης καὶ Χίμαιρα.

δίᾳ τοῦ Εὐριπίδου, ὁ Βελλεροφόντης ἦτο θρασύς καὶ ἀσεβὴς ἥρωας, προκαλέσας τοὺς θεοὺς μέχρι αὐτῆς τῆς οὐρανίας αὐτῶν διαμονῆς. Ἐν ᾧ ὁ Πήγασος καθίσταται ὁ κέλης τῆς ἀστραπῆς ζευχθεὶς εἰς τὸ βροντῶδες ἄρμα τοῦ Διός, ὁ Βελλεροφόντης καταπίπτει ἐπὶ τῆς γῆς, μεμώλωπισμένος καὶ χωλός, καταδικασθεὶς νὰ διάγῃ βίον δυστυχῆ· παράδειγμα καταπληκτικὸν τοῦ ἐκπεσόντος μεγαλείου καὶ τῆς ταπει-

¹ Ἰσθμ. Ζ, 44 καὶ ἐφ. Ὀλυμπ. ΙΓ', 91 καὶ σχόλ.

νωθείσης ὑπερηφανίας¹. Αἱ ἠθικαὶ αὗται ἰδέαι προέρχονται ἐκ τῶν ἀρχαίων μυθικῶν παραδόσεων ; Ἡ πτώσις τοῦ Βελλεροφόντου ταυτίζεται πρὸς τὴν τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ Φαέθοντος ; Τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, διότι ὁ Ὅμηρος σιωπᾷ περὶ τούτου.

Β' Μῦθοι Ἄργους. — Ἰναχος. — Ἰώ. — Δαναΐδες. — Πρωτιίδες. — Περσεύς. — Οἶκος Πελοπιδῶν.

Ἡ μυθικὴ ἱστορία τοῦ Ἄργους, γόνιμος εἰς συμβάντα, ὧν ὁ Πίνδαρος ἐν ἀρχῇ τοῦ δεκάτου τῶν Νεμεονικῶν ὑποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα, περιλαμβάνει, ὡς καὶ ἡ τῆς Κορίνθου, πλὴν τῶν ἐγχωρίων παραδόσεων, ἀριθμὸν τινα ξένων στοιχείων ληφθέντων οὐχὶ ἐξ Ἑλλάσσοнос Ἀσίας πλέον, ἀλλ' ἐξ Αἰγύπτου. Ἐν ἀρχῇ τῶν γενεαλογιῶν τῆς χώρας ταύτης ἵσταται ὁ Ἰναχος, υἱὸς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος², ποτάμιος θεός, ἐν Ἀργεὶ καὶ ἀλλαχοῦ νομιζόμενος πατὴρ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ χειμαρρῶδης ποταμὸς ὁ γονιμοποιῶν κατὰ τὸ ἔαρ τὸ «πολυδίψιον Ἄργος» ἦτο, ὡς εὐκόλως ἐννοεῖται, τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας τῶν πρώτων κατοίκων τῆς χώρας τῆς ὀφειλούσης τὴν ὑπαρξιν εἰς τὰ εὐεργετήματα αὐτοῦ. Ἐκ τούτου αἱ περὶ αὐτοῦ θαυμασταὶ διηγήσεις. Εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἰνάχου ἀπέδιδον μακροτάτην καταγωγὴν. Κατήρχοντο ἐκ τῆς Πίνδου, διήρχοντο τὴν χώραν τῶν Ἀμφιλόχων καὶ τῶν Ἀκαρνάνων, ἐμίγνυντο πρὸς τὰ τοῦ Ἀχελφού, καὶ διήρχοντο τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ἵνα ἀναβλύσωσιν ὡς πηγαί, εἰς τὸν ἀργεῖον δῆμον τῆς Λυρκείας³. Ἰναχος ὁ προσωποποιηθεὶς ποταμὸς, διεδραμάτισε τὸ τοῦ διαιτητοῦ πρόσωπον μεταξὺ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἥρας, ἐριζόντων περὶ τῆς κατοχῆς τοῦ Ἄργους, καὶ ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς ἀνάσσης τῶν θεῶν. Ὁ Ποσειδῶν πρὸς τιμωρίαν ἐστέρησεν αὐτὸν τῶν ὑδάτων καὶ κατεδίκασεν εἰς ξηρασίαν κατὰ τὸ θέρος⁴. Ὁ Ἰναχος μιγείς μετὰ τῆς Ὠκεανίδος νύμφης Μελίας κατέστη ὁ πατὴρ τοῦ Φωρυνέως, εὐεργέτου τῆς Ἀργολίδος, ἰδρυτοῦ τῶν πρώτων ἄστεων, ἥρωος δωρήσαντος τοῖς ἀνθρώποις τὸ πῦρ καὶ ἔχοντος πολλὴν ὁμοιότητα, ὡς ἀνωτέρω ἀπεδείξαμεν, πρὸς τὸν

¹ Τὰς ἐνδείξεις περὶ τῆς τραγωδίας τοῦ Βελλεροφόντου παρελάβομεν παρὰ τοῦ σχολιαστοῦ μάλιστα τῶν Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 426. Εἰρ. 141 καὶ 722.

² Σοφοκλ. Ἰναχ. ἀπ. 677, ἐκδ. Ahrens, συλλ. Didot.

³ Σοφοκλ. ἀπ. 676.

⁴ Πaus. Β', 15, 5.

Προμηθεά. Θυγάτηρ δ' αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἰώ, ἥς ὁ μῦθος πλουσιώτατα ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει.

Ἡ Ἰώ, θυγάτηρ τοῦ Ἰνάχου¹, εἶναι ἱέρεια ἅμα καὶ ἀντίζηλος τῆς Ἥρας, τῆς μεγάλης θεότητος τοῦ Ἄργου. Ἀφιεροῦται εἰς τὸν ἔρωτα τοῦ Διός, θελχθέντος ἐκ τῶν παρθενικῶν αὐτῆς θελγήτρων. Ἀλλ' ἐφωράθη ποτὲ ὑπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ, ἥτις πρὸς ἐκδίκησιν μετεμόρφωσε τὴν Ἰώ εἰς βοῦν, ἐμπιστευθεῖσα τὴν φύλαξιν αὐτῆς εἰς τὸν βουκόλον Ἄργον². Οὗτος προσδένει τὴν Ἰώ μετὰ τῶν κλάδων ἐλαίας

τινὸς φουμένης ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Μυκηνῶν, τὰ δὲ ἄγρυπνα αὐτοῦ βλέμματα εἶναι ἐπ' αὐτῆς (Εἰκ. 162). Ἀλλ' ὁ Ζεὺς διατάσσει τὸν Ἑρμῆν νὰ κλέψῃ τὴν βοῦν ἀπὸ τῆς ἐπιβλέψεως τοῦ φοβεροῦ φύλακος. Ὁ διάκτορος τῶν θεῶν πλησιάζει, ἀλλ' ἰδὼν ὅτι διὰ τῆς πανουργίας οὐδὲν ἠδύνατο,

Εἰκ. 162.—Ὁ Ἄργος φυλάττων τὴν δάμαλιν Ἰώ.

μεταχειρίζεται τὴν βίαν. Κατὰ διαφόρους παραδόσεις διατρυπᾷ τὸν Ἄργον διὰ τοῦ ξίφους, ἢ φονεύει διὰ λίθου, ἢ ἀποκόπτει τὴν κεφαλὴν, ἀφ' οὗ πρῶτον ἀπεκοίμισεν αὐτὸν διὰ τῶν ἤχων τοῦ αὐλοῦ. Ἡ Ἰώ διαφυγοῦσα τὸν φύλακα, ἀναλαμβάνει πρὸς στιγμὴν τὴν ἐλευθερίαν³.

Ἀνάγκη νὰ σταθῶμεν ἐπὶ τῆς πρώτης ταύτης σκηνῆς τοῦ μυθικοῦ δράματος τῆς Ἰούς, ὅπως προσπαθήσωμεν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν σημασίαν αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν τραγικῶν μάλιστα σπουδαῖον εἶναι νὰ καθορίσωμεν τὸ μέρος τοῦ Ἄργου. Ὁ Ἄργος παρίσταται ὡς γίγας ἔχων μυρίους ὀφθαλμούς (μυριωπὸς βούτας)⁴, ὧν οἱ μὲν, κατὰ

¹ Ἡ γενεαλογία αὕτη εἶναι ἡ γενικωτέρα. Συχνάκις ἔλεγον τὴν Ἰώ θυγατέρα τοῦ Πειρήνος ἢ τοῦ Ἰάσου (Ἀπολλόδ. Β', 1, 3).

² Αἰσχ. Ἰκέτ. 291—303.

³ Ἀπολλόδ. Β', 1, 3. Ὑγίν. Μῦθ. 145. Ὁβιδ. Μεταμ. I, 722.

⁴ Αἰσχ. Προμηθ. 568.

τὸν Εὐριπίδην, ἀνοίγουσι κατὰ τὴν ἐπιτολὴν τῶν ἀστέρων, οἱ δὲ κλείονται κατὰ τὴν δύσιν αὐτῶν¹. Βραδύτερον διηγοῦντο, ὅτι οἱ λάμποντες οὗτοι ὀφθαλμοὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἄργου, μετηνέχθησαν ὑπὸ τῆς Ἥρας ἐπὶ τῆς οὐρᾶς τοῦ ταῷ, τοῦ κατηστερισμένον ἔχοντος τὸ πτέρωμα². Αἱ εἰκόνες αὗται καταδεικνύουσιν ὅτι ὁ Ἄργος κατέστη παρ' Ἑλλήσιν ἡ προσωποποιήσις τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀσπαστὴ γενομένη ὑπὸ τῶν πλείστων συγχρόνων μυθολόγων δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, ἐὰν ἀνατρέξῃ τις πρὸς τὰ ἀρχαιοτάτα συγγράμματα τὰ περιγράφοντα τὸν Ἄργον. Ὁ ἀπεριόριστος ἀριθμὸς τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ οὐρανοῦ βουκόλου εἶναι βραδύτερα ἀνάπτυξις τοῦ μύθου. Κατὰ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἀρχαίου ἡσιοδείου ποιήματος τοῦ Αἰγυμίου :

καὶ οἱ ἐπίσκοπον Ἄργον ἴει κρατερόν τε μέγαν τε
τέτρασιν ὀφθαλμοῖσιν ὁρώμενον ἔνθα καὶ ἔνθα³.

Κατὰ τὸν Φερεκύδην⁴ ἡ Ἥρα ἔθετο ἓνα ὀφθαλμὸν ἐπὶ τοῦ αὐχένος αὐτοῦ, ἐπὶ τινων δὲ γραπτῶν ἀγγελίων παρίσταται δύο ἔχων πρόσωπα ὡς ὁ Ἰανὸς τῶν Λατίνων⁵. Ὁ οὐράνιος ἄρα οὗτος φύλαξ ἐπροσωποποιεῖ ἴσως τὸ πρῶτον τὸ διπλοῦν λυκαυγὲς : τὸ τῆς ἐσπέρας, καὶ δὴ τὸ τῆς πρωΐας, διότι ὡς ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος δεικνύει, εἶναι λαμπρὸς καὶ φωτεινός (ἄργος). Δὲν εἶναι ἄλλως ὁ πανόπτης ἥρως, ὁ τὰ πάνθ' ὁρῶν, ἐπίθετον κοινὸν αὐτῷ καὶ τῷ Ἡλίῳ, τῷ Διὶ αὐτῷ, ὅπερ δυσκόλως ἀποδοθήσεται τῷ ἀστερόεντι οὐρανῷ⁶ ; Πλὴν τούτου παρατηρητέον, ὅτι ὁ Ἄργος φονεύει ταῦτόν τινα μαστίζοντα τὴν Ἀρκαδίαν, Σάτυρόν τινα κλέπτοντα ποίμνια, καὶ φονεύει τὴν Ἐχιδναν, θυγατέρα τοῦ Ταρτάρου καὶ τῆς Γῆς⁷. Οὗτοι δὲ οἱ ἄθλοι προσεγγίζουσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἡρακλέα καὶ τοὺς ἡλιακοὺς ἐν γένει ἥρωας. Ἐὰν ἡ φωτεινὴ λάμψις τοῦ Ἄργου εἶναι τὸ λυκαυγὲς τῆς γεννωμένης ἡμέρας

¹ Φοίνισ. 1114 καὶ ἐφ. ἔκδ. G. Dindorf.

² Ὁβιδ. ξ. ἀν. Κατὰ τὸν Μόσχον (Εἰδύλ. Β', 58) ὁ ταῷς ἐγεννήθη ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Ἄργου.

³ Σχόλ. Εὐριπ. Φοίνισ. 1116, ἔκδ. G. Dindorf.

⁴ Σχόλ. Εὐριπ. ἔνθ. ἀντ.

⁵ Βλ. Revue Archéol. 1846, σ. 310, ἄρθρ. E. Vitel.

⁶ Παρατήρησις τοῦ Ch. Ploix, ἐν τῇ περὶ Ἑρμοῦ πραγματείᾳ αὐτοῦ (Mémoires de la Société de Linguistique, τ. II, φύλ. 2ον, σ. 162).

⁷ Ἀπολλόδ. Β', 1, 2.

καὶ ἡ ζωηρά ἅμα τῆς δύσεως ὑπόλαμψις, δυσκόλως ἐννοεῖ τις, διατὶ ἐφανεύθη ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ. Ἄλλ' ὁ φόνος τοῦ Ἄργου ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου τῶν θεῶν δὲν εἶναι πρωτόγονος μῦθος· ἐρείδεται ἀπλῶς ἐπὶ τινος σφαλερᾶς ἐρμηνείας τοῦ συνήθους ἐπιθέτου τοῦ Ἑρμοῦ Ἀργεῖφόντου¹. Ὁ Ἄργος εἶναι ὁ φύλαξ τῆς οὐρανίας βοᾶς· ἡ βοὺς αὕτη κλέπτεται ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ· ταῦτα εἶναι προφανῶς τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ μύθου. Ἡ κλοπὴ λοιπὸν τῆς βοᾶς εἶναι γεγονὸς ὅμοιον πρὸς τὴν κλοπὴν τῶν βοῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ὁμοίως. Ἡ Ἰὼ (τὸ Ἴον·) παριστᾷ πιθανῶς τὰ ἰώδη χρώματα, δι' ὧν ὠραϊζέται ὁ οὐρανὸς κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἢ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Τὴν πρωΐαν ἢ ἀκτινοδόλος βοὺς φυλάσσεται ὑπὸ τοῦ ἥρωος τοῦ φωτός, τὴν δ' ἐσπέραν ἀφανίζεται ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἀνέμου. Αἱ πλάνητες πορεύονται εἰς ἃς κατεδικάσθη, μεταφέρουσιν αὐτήν, ὡς παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ κ. Ploix², ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς εἰς τὴν δύσιν· τὴν δὲ νύκτα θὰ ἐπιτελέσῃ τὴν αὐτὴν καὶ οἱ βόες τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ Ἡρακλέους πορεύονται³. Αἱ πλάναι τῆς Ἰοῦς ἡρμηνεύοντο διὰ τῆς ἐκδικήσεως τῆς Ἥρας, ἥτις ἐνέθαλεν οἷστρον ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῆς ἀπεχθοῦς βοᾶς. Ἐνοχλουμένη ὑπὸ τῶν νιγμῶν τοῦ ἐντόμου, «ἐρεσσομένα», κατὰ τὸν Αἰσχύλον, ὑπὸ τοῦ φάσματος τοῦ Ἄργου, φεύγει ἀπαύστως, διερχομένη ταχέως τὰς πρὸς βορρᾶν ἢ ἀνατολὰς τῆς Ἑλλάδος κειμένας χώρας. Ἡ γεωγραφικὴ φαντασία τῶν ποιητῶν ἠρέσκετο περιγράφουσα τὴν ἄτακτον ὁδοιπορίαν αὐτῆς· ὁδοιπορίαν ποικίλλουσαν παρ' αὐτῷ τῷ Αἰσχύλῳ ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τῶν Ἰκετίδων καὶ τῇ τοῦ Προμηθεῶς. Ἐν τῇ πρώτῃ τῶν τραγῳδιῶν τούτων περὶ τὸν Θρακικὸν Βόσπορον διέρχεται κατὰ διαδοχὴν τὴν Φρυγίαν, Μυσίαν, Λυδίαν, Κιλικίαν, μεταβαίνει εἰς τὴν Φοινίκην καὶ ἀφικνεῖται εἰς Αἴγυπτον παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου⁴. Ἐν δὲ τῷ Προμηθεῖ αἱ πλάναι αὐτῆς εἶναι πολυπλοκώτεραι, ἥττον εὐθεῖαι. Διερχομένη τὴν τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Χαλύβων χώραν, ἀφι-

¹ Βλ. βιβλ. Β', κεφ. Ζ'.

² Ἐνθ. ἀν.

³ Ἄλλως ἐρμηνεύει τὸν μῦθον τῆς Ἰοῦς ὁ Preller (Griech. Mythol., II, σ. 38—39), ἐν ᾧ διαβλέπει τὰς διαφόρους φάσεις τῆς σελήνης. Ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ E. Plew (N. Jahrbücher für Philologie, 1870, 665 καὶ ἐφ. 1873, 697). Ὁ Overbeck ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1872 τὸ Commentatio de Jone, telluris non lunæ dea.

⁴ Ἰκέτ., σ. 530 καὶ ἐφ. ἐκδ. Weil.

κνεῖται εἰς Καύκασον, ἔνθα εἶναι καθηλωμένος ὁ Τιτάν· ἐκεῖθεν, πορεύεται εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀμαζόνων καὶ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, ὃν διαπερᾶ· εἶτα ἐπανέρχεται εἰς Ἀσίαν, διατρέχει τὰς θαυμασίας χώρας τῶν Γοργόνων, τῶν Γραιῶν, τῶν Ἀριμασπῶν καὶ τέλος εὕρσκει ἀνάπαυσιν ἐν Αἰθιοπία¹. Ἡ παράδοσις ἡ τὴν πορείαν αὐτῆς διευθύνουσα κατὰ πρῶτον πρὸς τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων νομιζομένης ὁμοιότητος μεταξὺ τοῦ ὀνόματος τούτου καὶ τοῦ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰνάχου. Ἡ διάβασις τοῦ Βοσπόρου προσέρχεται ἐκ παρομοίας ἐρμηνείας. Ἄλλ' εἰ καὶ μεγάλαί εἶναι αἱ παραλλαγαὶ αὗται, τὸ τέρμα τῶν πλανῶν τῆς Ἰοῦς εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό· εἶναι ἡ Αἴγυπτος ἢ ἐκφραστικώτερον

..... οἱ πρὸς ἡλίου
ναίουσι πηγαῖς, ἔνθα ποταμὸς Αἰθιοψ
τούτου παρ' ὄχθας.....².

Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τοῦ φωτός ἡ Ἰὼ ἀναλαμβάνει τὴν προτέραν αὐτῆς μορφήν. Ὅπως δὲ ἀναλάβῃ αὐτὴν, ὁ Ζεὺς ἐγγίζει καὶ θαπεύει αὐτὴν ἡδέως διὰ τῆς χειρὸς. Μετ' οὐ πολὺ γεννᾷ τὸν Ἐπαφον, οὗ τὸ ὄνομα μόνον ἤρκεσε νὰ παραγάγῃ τὸν μῦθον τῆς γεννήσεως αὐτοῦ³.

Ἄλλ' ἐνταῦθα ὁ μῦθος τῆς Ἰοῦς ἀλλοιοῦται προσλαμβάνων ξένην χροιάν. Οἱ Ἕλληνες σχετισθέντες μετὰ τῆς Αἰγύπτου ἐξωμοίωσαν τὸν Ἐπαφον, υἱὸν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἰοῦς, πρὸς τὸν Ἄπιν⁴. Ὁ Ἐπαφος ἐγένετο οὕτω βασιλεὺς τῆς γονίμου κοιλάδος τοῦ Νείλου, ἰδρυτὴς πόλεων, πλὴν ἄλλων, καὶ τῆς Μεγάλης Μέμφιδος⁵. Ἐν Φοινίκῃ ἡ Ἀστάρτη εἰκονιζομένη ἐνίοτε ἔχουσα κέρα βοός, συνεχύθη ὁμοίως παρ' Ἑλληνισί πρὸς τὴν Ἰὼ, ἐξ οὗ καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου ἀναφερόμενος μῦθος. Ὅτε ἐγεννήθη ὁ Ἐπαφος ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Νείλου «Ἦρα δεῖται Κουρήτων ἀφανῆ ποιῆσαι· οἱ δὲ ἠφάνισαν αὐτόν· καὶ Ζεὺς μὲν αἰσθόμενος κτείνει Κούρητας, Ἰὼ δὲ ἐπὶ ζήτησιν τοῦ παιδὸς ἐτράπετο· πλανωμένη δὲ κατὰ τὴν Συρίαν ἄπασαν (ἐκεῖ γὰρ ἐμνηύετο, ὅτι ἡ τοῦ Βυβλίων βασιλέως γυνὴ ἐτιθήναι τὸν υἱὸν) καὶ τὸν Ἐπαφον εὐροῦσα, εἰς Αἴγυπτον ἐλθοῦσα ἐγαμήθη Τηλεγόνῳ τῷ βα-

¹ Προμ., 703 καὶ ἐφ. 788 καὶ ἐφ.

² Αἰσχ. Προμηθ. 804—805.

³ Αἰσχ. Προμηθ. 845—848. Μόσχ. Εἰδύλ. Β', 50 καὶ ἐφ.

⁴ Ἡρόδ. Β', 153. Γ', 27.

⁵ Πίνδ. Νεμ., Ι', 5. Πυθ. Δ', 4. Αἰσχ. Ἰκέτ. 565, Weil.

σιλεύοντι τότε Αἰγυπτίων»¹. Τὸ τέλος τῶν συμβάντων τῆς Ἰοῦς καὶ αἱ ὁμόφωνοι μαρτυρίαι τῆς ἀρχαιότητος καταδεικνύουσιν, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου τοῦλάχιστον, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰνάχου συνεχύθη πρὸς τὴν αἰγυπτίαν θεὰν Ἰσιν. Ἡ σύγχυσις ἀνέρχεται εἰς ἀρχαιότερους χρόνους, ἡδυνήθη δὲ νὰ ἐξασκήσῃ σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ μύθου τῆς ἑλληνίδος ἡρώϊνης ; Ἡ ἀκρίβωσις αὕτη ἀπόκειται μᾶλλον τοῖς Αἰγυπτιολόγοις ἢ ἡμῖν².

Ἡ ταυτότης αὕτη τῆς Ἰοῦς πρὸς τὴν Ἰσιν ἐρμηνεύει τὴν ὑποστηριζομένην αἰγυπτιακὴν καταγωγὴν τοῦ ἀργείου ἥρωος Δαναοῦ, τοῦ ἰδὲ γνωστοῦ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει διὰ τὰ κατὰ τὰς θυγατέρας αὐτοῦ. Ἡ ἐφευρεθεῖσα γενεαλογία, ὅπως προσεγγίσῃ ταύτην πρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ Ἰνάχου, περιλαμβάνει, πλὴν ὀνομάτων τινῶν ἑλληνικῶν, ὀνόματα θεοτήτων ἀνατολικῶν ἢ ἀπλῶς προσωποποιήσεις τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἰοῦς Ἐπαφος ἔσχε θυγατέρα ὀνόματι Λιβύην, ἥτις μιγείσα τῷ Ποσειδῶνι ἐγέννησε τὸν Βῆλον. Ὁ Βῆλος ἐνυμφεύθη τὴν Ἀγχιρρόην, θυγατέρα τοῦ Νείλου, ἐξ ἧς ἀπέκτισε δύο τέκνα : τὸν Αἴγυπτον καὶ τὸν Δαναόν. Ὁ πρῶτος ἀπέκτισε πεντήκοντα υἱούς, ὁ ἕτερος πεντήκοντα θυγατέρας³. Διχονοίας ἀναφύεισιν μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν, καὶ τοῦ Δαναοῦ φοβουμένου τὰς ἀπειλὰς τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγύπτου, κατεσκεύασε τῇ διαταγῇ τῆς Ἀθηνᾶς πλοῖον πεντηκοντάκωπον, ἐπεβιβάσθη ἐν αὐτῷ μετὰ τῶν θυγατέρων καὶ ἀπῆλθε τῆς Αἰγύπτου. Προσεγγίσας εἰς Ῥόδον, ἔνθα ἱδρύσε τὸ τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς ἱερόν, ἀφίκετο ἐντεῦθεν εἰς Ἄργος, ἔνθα ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Γελάνωρος, τοῦ τὸν θρόνον βραδύτερον παραχωρήσαντος αὐτῷ. Τοῦ λοιποῦ ὁ μῦθος τῶν Δαναίδων ἐξελίσσεται ἐν Ἀργολίδι. Ἡ ἰδιαιτέρα δὲ τῆς χώρας ταύτης φύσις δύνανται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ κυριώτατα τοῦ μύθου ἐπεισόδια.

Ὅτε αἱ θυγαῖδες ἀφίκοντο μετὰ τοῦ πατρὸς εἰς Ἀργολίδα, ἡ χώρα

¹ Ἀπολλοδ. Β', 1, 3.

² Περὶ τῆς γενεαλογίας τῆς Ἰοῦς, πλὴν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης διατριβῆς τοῦ Overbeck, βλ. τὴν μελέτην τοῦ κ. Hignard, *Le mythe d'Io*, *Comptes rendus de l'Acad. Inscript.*, 1868, σ. 255 καὶ ἐφ). Ἡ τελευταία μελέτη περὶ τῶν μνημείων τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν μῦθον τοῦτον εἶναι ἡ τοῦ Overbeck, *Griech. Kunst-mythol.*, I, Zeus κεφ. XX. R. Engelmann, de Ione (Berlin, 1868).

³ Ἀπολλοδ. Β', 1, 4.

ἦτο κατάξηρος ἕνεκα τῆς ὀργῆς τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τοῦ Ἰνάχου. Μεταξὺ τῶν Δαναίδων τῶν ἀποσταλειαῶν πρὸς εὔρεσιν ὕδατος ἡ Ἀμυμώνη καταληφθεῖσα ὑπὸ Σατύρου ἔτυχεν ὑπερασπίσεως καὶ σωτηρίας ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ὅστις ἠράσθη καὶ ἐμήνυσεν αὐτῇ τὰς ἐν Λέρνην ἀφθόους πηγάς. Ἡ Ἀμυμώνη ἄρα εἶναι πηγαία νύμφη ἕνεκα δὲ τοῦ πρώτου τούτου ἐπεισοδίου, πιθανὸν καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτῆς νὰ εἶχον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα¹. Διηγοῦντο ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ Αἰγύπτου ἐξῆλθον πρὸς καταδιδῶξιν τῶν Δαναίδων, ἀλλ' ὅτι ἐλθόντες εἰς Ἄργος «τῆς τε ἔχθρας παύσασθαι παρεκάλουν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτοῦ γαμεῖν ἤξιουν». Οὗτος μνησικακῶν τρομερὰν παρασκευάζει κατ' αὐτῶν ἐκδίκησιν. Συγκατατίθεται εἰς τὸν γάμον τῶν θυγατέρων μετὰ τῶν μνηστήρων, ἀλλὰ μετὰ τὴν γαμήλιον ἑορτήν, δίδει εἰς ἐκάστην αὐτῶν ἐγχειρίδιον, καὶ μυστικῶς ὀρκίζει αὐτάς νὰ σφάζωσι τοὺς συζύγους κατὰ τὴν πρώτην νύκτα. Πᾶσαι ὑπήκουσαν, πλὴν τῆς Ὑπερμνήστρας, ἥτις συγκινηθεῖσα, ἐπιорκεῖ, σφάζει τὸν σύζυγον Λυγκέα καὶ φεύγει μετ' αὐτοῦ. Αἱ κεφαλαὶ τῶν τέκνων τοῦ Αἰγύπτου ἐτάφησαν εἰς τὰ ἔλη τῆς Λέρνης, τὰ δὲ σώματα αὐτῶν ἐξετέθησαν πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ Ἀργους. Εἶτα τῇ διαταγῇ τοῦ Διός, αἱ Δαναίδες ἐκαθάρθησαν τοῦ αἵματος, ὅπερ ἔχυσαν, ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἑρμοῦ². Κατ' ἄλλην παράδοσιν αἱ Δαναίδες ἐξήγγισαν τὸ κακούργημα αὐτῶν τιμωρηθεῖσαι μετὰ θάνατον ἐν Ἄδου εἰς τὸ νὰ πληρῶσιν ἀπαύστως ὕδατος πίθους ἄνευ πυθμένος.

Ἡ λεπτομέρεια αὕτη προσεγγίζουσα πρὸς τὸν μῦθον τῆς Ἀμυμώνης δίδει ἡμῖν τὴν κλείν τοῦ μύθου. Τῶν Δαναίδων οὐσῶν νυμφῶν τῶν πηγῶν, ἡ τιμωρία αὐτῶν ἐκφράζει τὸ φαινόμενον τὸ παραγόμενον τὸ θέρος ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἀργους, ὅτε τὸ τῶν πηγῶν ὕδωρ, ἀσθενῶς καὶ κατὰ μικρὰ νάματα ῥέον, ἐξατμίζεται ὑπὸ τὸν καύσωνα τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων καὶ ἀπόλλυται ἐν τῇ διψῶσῃ γῇ. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ μύθου ἐρμηνεύεται ἀναλόγως, κατὰ τὴν εὐφυᾶ ἐρμηνείαν τοῦ Prelle, ἣν καὶ παραδεχόμεθα. Ἐὰν ἡ κοιλὰς τοῦ Ἀργους ἀποξηραίνεται κατὰ τὸ θέρος, διατέμενεται τὸν χειμῶνα ὑπὸ πολλῶν ὀρμητικῶν χει-

¹ Τὸ ὄνομα τῶν Δαναίδων φαίνεται ἡμῖν ἔχον τὴν αὐτὴν καὶ τὸ τῶν Ναϊάδων ἐτυμολογικὴν ἔννοιαν. Ἀποσυνθέτομεν αὐτὸ εἰς Δα-ναίδες, τοῦ πρώτου συνθετικοῦ δα=ζα ἔχοντος ἐπιτατικὴν δύναμιν, ὡς ἐν τοῖς δά-σκιος, δα-φοινός, ζά-θεος, ζά-πυρος, κτλ.

² Πηγαὶ τοῦ μύθου: Αἰσχ. Ἰκέτ. Ἀπολλοδ. Β', 1, 5. Ὑγίν. Μῦθ. 168-170.

μάρρων. Ἡ ὀργή τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγύπτου κατὰ τῶν Δαναίδων, ὡς καταδιώκουσιν, εἶναι ἡ ὀργή τῶν χειμάρρων τῶν πλημμυρῶντων καὶ καταστρεφόντων τὴν πεδιάδα, τῶν ἀπειλούντων διὰ τῆς ὀρμητικότητος αὐτῶν τὰς νύμφας τῶν πηγῶν. Βραδύτερον, ὅταν ἡ μανία αὐτῶν κατευνάζῃται, ταυτίζονται πρὸς τὰς νύμφας ταύτας· καθίστανται σύζυγοι αὐτῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν θερμὴν ὥραν, οἱ χεῖμαρροι οὗτοι ἐντελῶς ξηραίνονται. Τότε οἱ υἱοὶ τοῦ Αἰγύπτου φονεύονται ὑπὸ τῶν συζύγων, ἤτοι αἱ πηγαὶ τῶν χειμάρρων στεριεύουσιν, ὅταν αἱ ἀπλαῖ πηγαὶ ῥέωσιν εἰσέτι. Τὰ σώματα αὐτῶν δηλαδὴ, αἱ κοῖται ξηραίνονται καὶ εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς πάντων τὰ ὄρματα, ἀλλ' αἱ κεφαλαὶ αὐτῶν κρύπτονται ἐγγὺς τῶν ἐλῶν τῆς Λέρνης, ἐν τῇ ὑγροτάτῃ τῆς Ἀργολίδος κόμῃ, ἐν ἣ τὸ ὕδωρ διατηρεῖται κεκρυμμένον εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς. Ἀλλ' εἰς τούτων ἐπέβησεν ὁ Λυγκεύς κρυφθεὶς ἐν τῇ Λυρκείᾳ ἢ Λυγκείᾳ χώρᾳ¹, ἐξ ἧς πηγάζει ὁ Ἰναχος. Ὁ υἱὸς οὗτος τοῦ Αἰγύπτου, ὁ διαφυγὼν τὴν γενικὴν σφαγὴν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, εἶναι πιθανῶς αὐτὸς ὁ Ἰναχος, ὁ κυλίων ἔτι τὰ ὕδατα αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅτε οἱ ἄλλοι χεῖμαρροι οἱ ἐγγὺς αὐτοῦ ῥέοντες στεριεύουσιν².

Αἱ βασιλικαὶ γενεαλογίαι τοῦ Ἀργούς καὶ τῆς Τίρυνθος ἀνήρχοντο μέχρι τοῦ υἱοῦ τοῦ Αἰγύπτου. Ἐκ τῆς μετὰ τῆς Ὑπερμνήστρας ἐνώσεως αὐτοῦ ἀπέκτησεν υἱόν, τὸν Ἀθαντα, ὅστις ἐγέννησε τὸν Προῖτον καὶ Ἀκρίσιον, ἥρωας ἔχοντας μῦθον, ἀλλὰ περιφανεστέρους ἐκ τῶν περὶ τὰ τέκνα αὐτῶν γενομένων. Ὁ Προῖτος καὶ ὁ Ἀκρίσιος ἦσαν ἀδελφοὶ ἐχθροί, διδύμοι, ἐρίζοντες ἐν τῇ γαστρὶ ἔτι τῆς μητρός. Ἀνδρωθέντες ἤριζον καὶ ἐπολέμουν περὶ τῆς βασιλείας³. Ὑπερισχύσας ὁ Ἀκρίσιος, δίδωκει τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀργούς, ὅστις ἀποσύρεται εἰς Λυκίαν παρὰ τῷ βασιλεῖ Ἰοθάτῃ ἢ Ἀμφιάναντι καὶ νυμφεύεται τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἀντειαν ἢ Σθενέβοιαν. Τῇ βοηθείᾳ τῶν Λυκίων μαχητῶν, οὓς ἔδωκεν αὐτῷ ὁ πενθερός, εἰσέρχεται εἰς Ἀργολίδα καταλαμβάνει τὴν Τίρυνθα, ἣν ἐτείχισαν δι' αὐτὸν οἱ Κύκλωπες καὶ ἀποκαθίσταται ἐν αὐτῇ, ἀφήσας εἰς τὸν Ἀκρίσιον τὸν θρόνον τοῦ Ἀργούς. Ἀναμιμνησκόμεθα τοῦ δραματικοῦ ἐρωτικοῦ ἐπεισοδίου τῆς συζύ-

¹ Κατὰ Πausανίαν Β', 25, 4—5, τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς χώρας ἦτο Λυγκεία.

² Ἑρμηνεία τοῦ κ. Cox, Myth. of the Aryan nations, II, σ. 270.

³ Πaus. Β', 25, 6. Ἡ μάχη αὕτη παρίσταται ἐν τινὶ ἀργεῖᾳ ἐορτῇ (Ἡσύχ. λ. Δαυλίας).

γου τοῦ Προΐτου διὰ τὸν ἥρωα Βελλεροφόντην¹. Ἡ οἰκτρὰ τύχη τῶν δύο αὐτοῦ θυγατέρων Λυσίππης καὶ Ἰφιανάσσης ἦτο ὑπόθεσις γνωστοῦ τινος μύθου. Ἐλθοῦσαι εἰς ὦραν γάμου, καὶ ὑπὸ πολλῶν ζητηθεῖσαι μνηστήρων, ἐμάνησαν αἴφνης τιμωρηθεῖσαι εἴτε ὑπὸ τοῦ Διονύσου εἴτε ὑπὸ τῆς Ἥρας, ὧν περιεφρόνησαν τὴν λατρείαν. Ἐν τῇ μανίᾳ αὐτῶν ἐπλανῶντο ἡμίγυμναι ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον. Τότε ὁ Προΐτος συμβουλευέται διάσημόν τινα μάντιν, ὅστις ἐγνώριζε τὴν διὰ φαρμάκων καὶ καθαρμῶν θεραπείαν. Μελάμπους ὁ Ἀμυθάνορος ὑπὸσχενεῖται νὰ θεραπεύσῃ τὰς Προϊτίδας, ἐὰν ὁ βασιλεὺς ὑποσχεθῇ αὐτῷ τὸ τρίτον τοῦ βασιλείου. Ὁ Προΐτος ἀγανακτῆσας ἀποκρούει τὸ πρῶτον τοιοῦτους ὄρους, ἀλλὰ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ ἔτι μᾶλλον μαινομένων καὶ τῆς συμφορᾶς μεταδιδομένης καὶ εἰς τὰς ἄλλας γυναῖκας τοῦ Ἀργούς, προσέδραμε καὶ πάλιν εἰς τὸν μάντιν, ὅστις αὐξάνει τὰς ἀπαιτήσεις καὶ ζητεῖ ἄλλοτερον τοσοῦτον γῆς διὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Βίαντα. Ὁ Προΐτος δέχεται ἅκων τοὺς νέους ὁρῶς καὶ ὁ μάντις ἐκτελεῖ, ὡς ὑπεσχέθη, τὴν αἰτηθεῖσαν θεραπείαν τῶν Προϊτίδων. Πλησιάζει αὐτὰς καὶ τὰς διώκει ἡγούμενος ὀμίλου νεανιῶν ἀλαλαζόντων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπὶρροίαν τοῦ Βάκχου φρενητιωδῶς ὀρχουμένων. Οὕτω τῶν Προϊτίδων τὸ λογικὸν ἐπανῆλθε, καὶ ἡ μὲν αὐτῶν νυμφεύεται τὸν Μελάμποδα, ἡ δ' ἑτέρα τὸν Βίαντα². Ὁ Preller ἐν τῇ μανίᾳ τῶν θυγατέρων τοῦ Προΐτου διαβλέπει τὴν εἰκόνα τῶν φάσεων καὶ τῶν πλανήτων τῆς σεληνῆς πορείων³. Τολμηρὰ ἐρμηνεία, ἣν εὐδὲν δικαιολογεῖ. Παρατηρητέον, ὅτι ἡ μανία τῶν Προϊτίδων ἀναμνησκει μᾶλλον τὴν τῆς Ἀγαυῆς καὶ τῶν Θηβαίων γυναικῶν. Μέρος τοῦ μύθου τούτου συνδυάζεται πιθανῶς πρὸς τὴν σύστασιν τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου ἐν Ἀργολίδι, ὡς ἐκφράζοντος τὰ τρομερὰ καὶ ἰσχυρὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα ἐξασκεῖ ὁ θεὸς ἐπὶ τῶν ψυχῶν ἀποπλανῶν ἢ καθαίρων αὐτάς.

Ὁ μῦθος τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἀκρισίου εἶναι μακρότερος καὶ γονιμώτερος εἰς θαυμάσια ἐπεισόδια. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἀργούς μὴ ἔχων ἄρρενα τέκνα συνεβουλεύθη τὸ Δελφικὸν μαντεῖον. Τοῦτο δ' ἀπεκρίνατο ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Δανάη θὰ ἐγέννα υἱόν, ὅστις θὰ ἐβασίλευε

¹ Βλ. ἀνωτέρω § Α' Μῦθοι Κορίνθου.

² Ὁ μῦθος τοῦ Προΐτου καὶ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ ἀναπτύσσεται ἰδίᾳ παρ' Ἀπολλοδώρῳ, Β', 2, 1, καὶ Διοδώρῳ, Δ', 68.

³ Griech. Mythol., II, σ. 57.

ποτε τῆς χώρας, οὐ ἡ δόξα θὰ ἦτο ἀπαράμιλλος, ἀλλ' ὅτι τὸ παιδίον αὐτὸ θὰ ἐφόνευε τὸν πάππον. Οὕτω καὶ ἐν τῷ Θηβαϊκῷ μύθῳ ὁ Οἰδίπους μέλλει νὰ φονεύσῃ τὸν Λαίον. Ὁ Ἀκρίσιος φοβηθεὶς ζητεῖ κατὰ πάντα τρόπον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μαντείου. Ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν θυγατέρα νὰ καταστῇ μήτηρ «ὕπὸ γῆν θάλαμον κατασκευάσας χάλκεον τὴν Δανάην ἐφρούρει»¹. Ἀλλ' ὁ ὑπέρτατος ἄρχων τοῦ οὐρανοῦ θελγθεὶς ἐκ τῶν θελγήτρων τῆς Δανάης ματαιώνει τὰς προφυλάξεις ταύτας. Μεταμορφωθείς εἰς χρυσὴν βροχὴν εἰσδύει διὰ τῆς ὀροφῆς τῆς φυλακῆς καὶ εἰσρέει εἰς τὸν κόλπον τῆς παρθένου (Εἰκ. 163). Τὸ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννηθὲν ἐκλήθη Περσεύς². Υἱὸς τοῦ φωτεινοῦ τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς ἐν τῷ σκότει, προσεγγίζει τούτου ἕνεκα πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, υἱὸν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς. Τὸ ὄνομα αὐτὸ μαρτυρεῖ τὴν προσέγγισιν ταύτην. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ ὁ Πέρσης εἶναι Τιτάν, ἀδελφὸς τοῦ Ἀστραίου, σύζυγος τῆς Ἀστερίας· ἡ Ὠκεανὶς Περσηΐς εἶναι σύζυγος τοῦ Ἥλιου, μήτηρ τῆς Κίρκης καὶ τοῦ Αἰήτου³. Ὁ Ἀργεῖος ἦρως εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ἐξ ἧς καὶ αἱ προσωποποιήσεις αὗται τῶν μεγάλων ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ. Ἄλλως τὰ κυριώτατα ἐπεισόδια τοῦ βίου αὐτοῦ ἀναμιμνήσκουσι τὰ τοῦ βίου τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Βελλεροφόντου, τοῦ Οἰδίποδος, ἡρώων ὧν, πιστεύομεν, ἐπαρκῶς κατεδείξαμεν τὸν ἡλιακὸν χαρακτήρα.

Εἰκ. 163.

Δανάη γονιμοποιημένη ὑπὸ τῆς χρυσῆς βροχῆς τοῦ Διός.

Ὁ μῦθος ἀφηγεῖται, ὅτι ὁ Ἀκρίσιος φοβηθεὶς ἐκ τῆς θαυμαστῆς ταύτης γεννήσεως, ἐγκλείσας τὴν θυγατέρα καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς εἰς λάρνακα ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν· ἡ πρᾶξις αὕτη ἐνέπνευσε τοὺς ὥραλους γνωστὸς στίχους τοῦ Σιμωνίδου. Εἶναι ἡ χαρίεσσα εἰκὼν τοῦ νεογεννηθέντος ἡλίου, τοῦ ἔτι κεκρυμμένου μετὰ τῆς τεκούσης αὐτὸν ἐν τῇ σκοτίᾳ τοῦ πρωῒνου λυκαυγοῦς, τοῦ ῥιπταζομένου ὑπὸ τῶν κυμάτων ὧν ἄνωθεν μετὰ μικρὸν θέλει ἐγείρει τὴν λάμπουσαν κεφαλὴν αὐτοῦ⁴.

¹ Διὰ τῆς φυλακῆς ταύτης τῆς Δανάης πρέπει νὰ ὑπονοήσωμεν μνημεῖον ἀνάλογον πρὸς τὸν θησαυρὸν τοῦ Ἀτρέως ἢ τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν Μυκήναις. Ὁ θόλος ἐκαλύπτετο ὑπὸ χαλκίνων πλακῶν.

² Ἀπολλόδ. Β', 4.

³ Θεογ. σ. 376—377, 356, 956.

⁴ Ἑρμηνεία Preller.

Ἡ ἀσθενὴς λάρναξ προσορμίζεται εἰς τὴν νῆσον Σέριφον, ἐν ἣ ἐβασίλευον δύο ἀδελφοὶ ὁ Δίκτυς καὶ ὁ Πολυδέκτης. Ὁ πρῶτος παραλαβὼν τὴν Δανάην καὶ τὸ τέκνον αὐτῆς φιλοξενεῖ, ὁ δὲ Πολυδέκτης ἐρασθεὶς τῆς Δανάης ἐπιθυμεῖ νὰ νυμφευθῇ αὐτήν· ἀλλὰ φοβούμενος τὸν ἀνδρούμενον Περσεύα, σκέπτεται ν' ἀπαλλαγῇ αὐτοῦ. Ἀγγέλλει ὅτι θὰ νυμφευθῇ τὴν Ἰπποδάμειαν, θυγατέρα τοῦ Οἰνομάου, καὶ ζητεῖ τὰ πρὸς τοῦτο ὀφειλόμενα αὐτῇ δῶρα ὑπὸ τῶν ὑπηρετούντων αὐτῷ, ὡς ἦν ἔθος κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους. Πάντες δίδουσιν αὐτῷ ἱππούς. Μόνος ὁ Περσεύς περιφρονεῖ τὴν κοινὴν ταύτην προσφοράν καὶ ὑπόσχεται νὰ φέρῃ αὐτῷ τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργόνας. Ὁ Πολυδέκτης μετὰ χαρᾶς ἐδέξατο τὴν ὑπόσχεσιν, βέβαιος ὢν ὅτι εἰς τὸν θάνατον μεταβαίνει¹.

Ἐνταῦθα ἄρχεται τὸ ἡρωϊκὸν στάδιον τοῦ Περσεύος ὅστις, ὅπως μετὰ τὴν πρὸς εὖρεσιν τῆς Γοργόνας, βαδίζει τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Ἡρακλῆς ὁδὸν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Γηρυόνου ἢ τοῦ κήπου τῶν Ἑσπερίδων. Ἀληθῶς ἡ κατοικία τῆς φοβερᾶς ταύτης παρθένου εἶναι,

..... πέρην κλυτοῦ Ὀκεανοῖο,
ἔσχατιν πρὸς νυκτός.....²

Ὁ μῦθος τῆς στρατείας τοῦ ἀργείου ἥρωος, περὶ οὗ τὰς πρώτας ἐνδείξεις ἔχομεν ἐκ τῶν ἱσιοδεῶν ποιημάτων τῆς Θεογονίας καὶ τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους³ ἀναπτύσσεται ἰδίᾳ παρὰ τῷ μυθογράφῳ Ἀπολλοδώρῳ⁴. Ἐκ τῆς διπλῆς ταύτης πηγῆς θ' ἀντλήσωμεν τὰ περὶ αὐτῆς.

Ὁ Περσεύς ὀδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἀφικνεῖται πρῶτον εἰς τὴν θαυμασίαν χώραν, ἐν ἣ κατοικοῦσιν αἱ τρεῖς θυγατέρες τοῦ Φόρκυος καὶ τῆς Κητοῦς: Ἐνὼ, Περφρηδῶ καὶ Δεινῶ, παρθένοι τερατώδεις, αἵτινες ἐκ γενετῆς εἶχον τὴν ὄψιν γραιῶν, εἶχον δὲ καὶ αἱ τρεῖς ἓνα ὀφθαλμὸν καὶ ἓνα ὀδόντα, ὃν κατὰ διαδοχὴν μετεχειρίζοντο⁵. Ὁ Περσεύς γίγνεται κύριος τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ὀδόντος· ἐπειδὴ δὲ αἱ Γραιῖαι ἀπήτουν αὐτά, ὑπισχνεῖται νὰ ἀποδώσῃ ταῦτα, ἐὰν ὑποδείξωσιν αὐτῷ τὴν πρὸς τὰς Γοργόνας, τὰς ἀδελφὰς

¹ Ἀπολλόδ. Β', 4, 1.

² Θεογον. 274—275.

³ Θεογον. 274—282. Ἀσπ. Ἡρακλ. 216—235.

⁴ Ἀπολλόδ. Β', 4, 2—3.

⁵ Αἰσχ. Προμ. 790 καὶ ἐφ. ἐκδ. Weil.

αὐτῶν ἄγρουν ὁδόν. Αἱ θυγατέρες τοῦ Φόρκυνος συγκατατίθενται νὰ ὀδηγήσωσιν αὐτὸν καὶ ὁ Περσεὺς ἐκπληροῖ τὴν ἑαυτοῦ ὑπόσχεσιν. Αἱ Γραῖαι πλὴν τῶν πτερωτῶν πεδύλων, εἶχον καὶ κίθισιν καὶ κυνῇ, καθιστῶσαν αὐτὰς ἀοράτους. Ὁ Περσεὺς ἰδιοποιηθεὶς ταῦτα, καὶ ὅπλισθεις δι' ἄρκης χαλκῆς δοθείσης αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, πέτεται μέσῳ τοῦ Ὠκεανοῦ, καὶ ἀφικνεῖται παρὰ τὰς Γοργόνας, ἃς εὐρίσκει κοιμωμένας. Αἱ Γοργόνες εἶναι τρεῖς ἀδελφαὶ καλούμεναι Σθεινώ, Εὐρυάλη καὶ Μέδουσα·

ἡ μὲν ἔην θνητή, αἱ δ' ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω,
αἱ δύο· τῇ δὲ μιῇ παρελέξατο Κυανοχαίτης
ἐν μαλακῷ λεγμῶνι καὶ ἄνθεσιν εἰσιρνοῖσι·¹

Εἶναι οὐχ ἥττον τῶν Γραιῶν φοβερά τέρατα. Περὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν περιελίσσονται ὄφεις, ἔχοντες ὀδόντας μακροὺς ὡς τοὺς τῶν κάπρων, χεῖρας χαλκᾶς, πτέρυγας χρυσᾶς, δι' ὧν πέτονται εἰς τὸν αἰθέρα· οἱ δὲ ἀτενίζοντες αὐτὰς ἀπελιθοῦντο². Οἱ Ἑλληνες τεχνίται παρεκκλίνουσι τῆς ἐπικῆς παραδόσεως εἰκονίζοντες τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης εὐγενῇ ἔχουσαν ὄφιν, ἐν ᾗ καταφαίνεται μόνον ἡ ἐκφρασις βαθείας ὀδύνης (Εἰκ. 164).

Εἰκ. 164. — Τύπος καλλιτεχνικὸς τῆς Μεδούσης.

Εἰκ. 165.

Τύπος ἀρχαῖος τῆς Μεδούσης.

Ὁ ἀληθὴς τύπος τῆς Γοργόνης εἶναι ἡ ἀποτρόπαιος μορφή ἡ εἰκονιζομένη ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κορίνθου καὶ Κορωνείας (Εἰκ. 165). Τὰ ἀπεχθῆ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν, ὁ τρόμος ὃν ἐμπνέει ἡ ἀγρία μορφή, δὲν ἐρμηνεύονται εἰμὴ διὰ τῆς ἐντυπώσεως, ἣν παράγουσι τοῖς ἀνθρώποις τὰ φοβερά οὐράνια φαινόμενα, ἡ θέα τῶν ζοφερῶν νεφῶν τῶν σχηματιζομένων εἰς τὸν θαλάσσιον ὀρίζοντα³ καὶ καλυπτόντων τὸ φῶς. Ὅθεν ὁ θράμβος, ὃν ὁ Περσεὺς ἤρατο κατ' αὐτῶν δὲν εἶναι ἀλλ' ἡ νέα

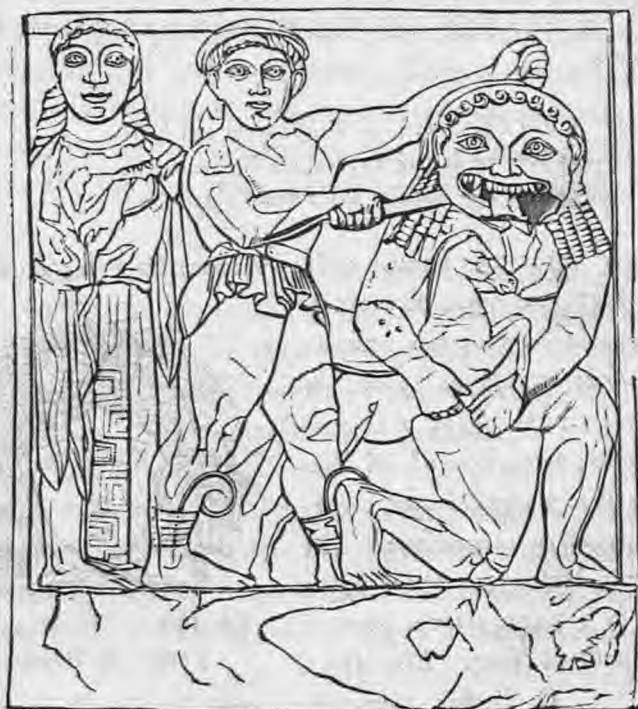
¹ Θεογ. 278.

² Αἴσχ. Προμ. 794 ἐκδ. Weil.

³ Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἡ Μέδουσα ἐμίγη τῷ Ποσειδῶνι.

παραλλαγή τοῦ νικηφόρου ἀγῶνος τῶν ἡλιακῶν ἡρώων κατὰ τῶν δαιμόνων τῶν καταιγίδων¹.

Ὁ ἥρωας πλησιάζει, ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν, ὅπως μὴ ἴδῃ τὸ τέρας, καὶ ὀδηγούμενου τοῦ βραχίονος αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἀποκόπτει διὰ τῆς ἄρπης τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης. Ἀποτμηθείσης τῆς

Εἰκ. 166. — Ὁ Περσεὺς ἀποκόπτων τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης.

κεφαλῆς ἐξέρχονται τοῦ ἡρωτηριασμένου κορμοῦ τῆς Μεδούσης, ὁ πτερωτὸς ἵππος Πήγασος, καὶ Χρυσάωρ ὁ πατὴρ τοῦ Γηρυόνου. Τεμάχιόν τι τῆς μετόπης τῆς Σελινούντος (Εἰκ. 166) καὶ ἀγαλμάτιόν τι ἐκ Μήλου (Εἰκ. 167) δεικνύουσιν ἡμῖν τὴν διπλὴν ταύτην γέν-

¹ Ὁ Preller, Griech. Mythol. II, σ. 64, βλέπει ἐν τῇ Μεδούσῃ τὴν εἰκόνα τῆς σελήνης, προσώπου φαντασιώδους τῆς νυκτός· ἐν δὲ τῷ θανάτῳ αὐτῆς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς πανσελήνου. Αἱ τρεῖς Γοργόνες εἶναι αἱ τρεῖς φάσεις τοῦ ἀστέρος. Ὁ κ. Dilthey (Ann. Inst. Arch., 1874, σ. 242 καὶ ἐφ.) ἐρμηνεύει, ὡς ἡμεῖς, τὸ Γοργόνειον διὰ τοῦ νέφους τῆς καταιγίδος. Ὁ κ. Lolling (De Medusa, Göttingue, 1871) ἐρμηνεύει αὐτὴν διὰ τοῦ ἡλίου. Ἀγνοοῦμεν ποῦ στηρίζεται, ἐπεὶ δὲ ὁ δὲν ἔχομεν ἀνὰ χεῖρας τὴν πραγματείαν αὐτοῦ.

νησιν, ἥς ἡ φυσικὴ σημασία εὐκόλως ἐξηγεῖται, ἐὰν ὑπολάβωμεν τὸν Χρυσάορα ἥρωα τῆς ἀστραπῆς καὶ τὸν Πήγασον ἵππον τῆς βροντῆς, οὗ ἡ ὀπλὴ ἀναφαίνει τὰ οὐράνια ὕδατα. Ὁ Περσεύς θέτει τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης ἐν τῇ κιθίσει, ἣν φέρει ἐπὶ τῆς βράχews, καὶ φεύγει ὁρομαίως διότι καταδιώκεται ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων Γοργόνων, αἵτινες ἀφυπνισθεῖσαι τρέχουσιν ἐπὶ τὰ ἴχνη αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ φθάσωσιν αὐτὸν ἕνεκα τῆς θαυμασίας κυνῆς τῶν Γραιῶν ἢ τοῦ Ἄδου, καλυπτούσης αὐτὸν διὰ πυκνοῦ σκότους. Φερόμενος ὑπὸ τῶν πεδῶν ἢ ἔφιππος ὡς ὁ Βελλεροφόντης ἐπὶ πτερωτοῦ ἵππου¹, πέτεται μέσῳ τῆς οὐρανίας ἐκτάσεως καὶ ἀφικνεῖται εἰς τὴν ἐγγυτέραν τῷ θεῷ ἡλίῳ χώραν, εἰς Αἰθιοπίαν, ἔνθα νέος ἀνέμενεν αὐτὸν ἄθλος.

Εἰκ. 167. — Γέννησις τοῦ Χρυσάορος.

Ταύτης ἐβασίλευεν ὁ Κηφεύς, οὗ ἡ σύζυγος Κασσιόπεια ἐξήγειρε τὴν ὀργὴν τῶν Νηρηίδων διατεινομένη, ὅτι ὑπερβαίνει ταύτας κατὰ τὸ κάλλος. Ὁ Ποσειδῶν δ' ἐγένετο ἐκτελεστής τῆς ἐκδικήσεως τῶν θαλασσίων νυμ-

φῶν, πλημμυρήσας τὴν χώραν καὶ πέμψας ἐπὶ τῶν παραλίων αὐτῆς κῆτος, ὅπερ κατέστρεφε τοὺς τε ἀνθρώπους καὶ τὰ ποίμνια. Ἐρωτηθὲν τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος ἀπεκρίθη, ὅτι θὰ ἀπηλλάσσοντο τῆς συμφορᾶς, ἐὰν Ἀνδρομέδα, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως, προτεθῇ τῷ κῆτει βορά². Ὁ Κηφεύς συγκατατίθεται νὰ προσφέρῃ τὴν θυγατέρα

¹ Ἀσπ. Ἡρακλ. 216, ἵπποτα Περσεύς. Βλ. τὸ ἀνωτέρω εἰκονιζόμενον ἀγαλματίον.

² Τὸν μῦθον τῆς Ἀνδρομέδας ἐγνώριζον ἤδη ὁ Ἡρόδοτος (Η', 61) καὶ ὁ Φερεκλῆδης (σχόλ. Ἀπολλων. Ῥοδ. Δ', 1091.). Ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης συνέθεντο τραγωδίας ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Βλ. Ἑρατοσθ. Καταστ. 16-17. Ὑγίν. Ποιητ. Ἀστρον. Β', 10. Συνοψίζομεν τὸν μῦθον τοῦτον κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον Β', 4, 3 καὶ Ὑγίν. Μῦθ. 64.

ίλαστήριον θῦμα, προσδήσας δ' αὐτὴν ἐπὶ βράχου καταλίπει ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Ἐλθὼν ὁ Περσεὺς καὶ ἰδὼν τὴν ὥραϊαν παρθένον ἠράσθη αὐτῆς, ὑπὸ σκηνῇ δὲ τῷ βασιλεῖ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν χώραν ἀπὸ τῆς θείας ὀργῆς, ἐὰν ἡ Ἀνδρομέδα, σωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, δοθῇ αὐτῷ σύζυγος. Ὁ Κηφεὺς δέχεται. Ὁ ἀήττητος ἥρωες φονεύει τὸ τέρας, ἐλευθερώνει τὴν Ἀνδρομέδαν καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτῆς¹.

Μετ' ὀλίγον ἀναχωρεῖ τῆς Αἰθιοπίας μετ' αὐτῆς καὶ ἐπανέρχεται εἰς Σέριφον κομίζων τῷ Πολυδέκτῃ τὰ ἀποτρόπαια λείψανα, ἧτινα ὑπεσχέθη αὐτῷ. Ἀφικόμενος εἰς Σέριφον εὐρίσκει τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ τὸν ἥρωα Δίκτυν παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ βωμοῦ καταφυγόντας. ἐπειδὴ ἠπειλοῦντο ὑπὸ τοῦ Πολυδέκτου. Ὅπως ἐκδικήσῃ αὐτοὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ δεικνύει τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργόνης, ἧτις ἀπολιθοῖ τὸν τε βασιλέα καὶ τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ· καθιστᾷ δὲ τὸν Δίκτυν βασιλέα τῆς Σερίφου. Ἐπειδὴ οἱ ἄθλοι αὐτοῦ ἐτελείωσαν, δίδει τὰ πένδια, τὴν κίθισιν καὶ τὴν κυνὴν τῷ Ἑρμῇ, τὴν δὲ κεφαλὴν τῆς Γοργόνης τῇ Ἀθηνᾷ, ἧτις θέτει αὐτὴν εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀσπίδος, καὶ εἰσέρχεται εἰς Ἄργος μετὰ τῆς μητρὸς Δανάης καὶ τῆς συζύγου Ἀνδρομέδας, Ἀφικομένου τοῦ Περσέως, ὁ γηραιὸς βασιλεὺς Ἀκρίσιος, φοβούμενος μὴ ἴδῃ τὸν χρησμὸν ἐκτελούμενον, φεύγει πρὸς τοὺς Πελασγοὺς τῆς Θεσσαλίας· ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τῶν θεῶν μηνυθὲν πεπρωμένον καὶ ἐν τῷ καταφυγίῳ διώκει αὐτόν. Κατὰ τοὺς ἐπικηδεῖους ἀγῶνας τοὺς τελουμένους ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Λαρίσσης πρὸς τιμὴν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὁ Ἀκρίσιος εὐρέθη χωρὶς νὰ γνωρίξῃ τοῦτο ἀπέναντι τοῦ Περσέως, ὅστις ἀγωνιζόμενος τὸ πένταθλον, ρίπτει τὸν δίσκον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ πάππου. Ὁ Ἀκρίσιος ἀπέθανεν ἐκ τῆς πληγῆς. Ὁ Περσεὺς αἰσχυρόμενος νὰ διαδεχθῇ ἐκείνον, δὴν ἐφόνευσε, δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἄργος. Μετέβη εἰς Τίρυνθα παρὰ τῷ υἱῷ τοῦ Προίτου Μεγαπένθει, καὶ ἀντήλλαξε μετ' αὐτοῦ τὸ βασίλειον. Οὕτως ὁ Μεγαπένθης ἐγένετο βασιλεὺς τῶν Ἀργείων, ὁ δὲ Περσεὺς ἐβασίλευσε τῆς Τίρυνθος καὶ τῶν Μηκυνῶν· ἐγένετο ὁ πρόγονος τῆς

¹ Ὁ κ. Clermont-Ganneau, ἐν σπουδαίᾳ πραγματείᾳ ἐπιγραφομένη *Horus et Saint-Georges* (Rev. Arch. Ὀκτώβριος - Δεκέμβριος 1876) ἀνεζήτησε τὴν ἀνατολικὴν καταγωγὴν τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας. — Περὶ τῶν μνημείων τῶν παριστάμενων τὴν σκηνὴν ταύτην βλ. Trendelenburg, *Annal. Inst. Arch.*, 1872, σελ. 108 καὶ ἐφ. W. Helbig, *Wandgemälde*, ἀρ. 1183 καὶ ἐφ.

οικογενείας τῶν Περσιδῶν, ἐξ ἧς θ' ἀναφανῇ ὁ Ἡρακλῆς ¹.

Ἡ ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρὸς τὸ τοῦ ἀσιατικοῦ λαοῦ, ὅστις ἐγένετο ὁ πρῶτος πολέμιος τῆς Ἑλλάδος, εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ μόνη ἀρχὴ τοῦ μύθου, καθ' ἣν ἡ Ἀνδρομέδα ἔσχεν υἱὸν ὁμώνυμον τῷ πατρὶ, μείναντα παρὰ τῷ Κηφεῖ καὶ γενόμενον ἀρχηγέτην τῆς βασιλικῆς τῶν Περσῶν γενεᾶς ². Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἀνατολικὴ ἀμφίεσις, ἣν φέρει ὁ Περσεὺς ἐπὶ τινων γραπτῶν ἀγγείων καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἐπὶ τινων νομισμάτων τοῦ Πόντου, τῆς Καππαδοκίας, καὶ τῆς Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας ³. Ὁ μῦθος αὐτοῦ διεδόθη οὐ μόνον εἰς Ἑλλάσσονα Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς Ἰταλίας, ἔνθα διετείνοντο, ὅτι ἡ Λάρναξ ἡ φέρουσα τὴν Δανάην καὶ τὸν Περσεά προσωρμίσθη εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Λατίου εἰς Ἀρδέαν, ἔνθα ὁ Τύρνος ἐνομιζέτο ἀπόγονος τοῦ ἀργείου ἥρωος ⁴.

Et Turno, si prima domus repetatur origo,

Inachus Acrisiusque patres mediæque Mycenæ

Ὅπως δώσωμεν πέρας εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν μύθων τῆς Ἀργολίδος φέροντες τὴν μελέτην ταύτην μέχρι τῆς Ἰλιάδος, ὑπολείπεται ἡμῖν νὰ συνοψίσωμεν τοὺς μύθους τοῦ οἴκου τῶν Πελοπιδῶν, οἴκου Ὀλεθρίου, οὗ τὰ τερατώδη κακουργήματα καὶ αἱ φρικταὶ συμφοραὶ πολλάκις ἐνέπνευσαν τὴν δραματικὴν τῶν Ἑλλήνων ποίησιν. Οἱ μῦθοι οὗτοι εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστοί, ἀλλ' ὅμως δὲν θέλει εἶναι ἀσύμφορος ἡ ἀναζήτησις (ὅπερ ἦττον γνωστόν) τῶν κατὰ παράδοσιν ἀρχῶν τῆς θείας ἀράς, τῆς ἀλληλοδιαδόχως ἐπιπεσοῦσης κατὰ τῶν διαφόρων γενεῶν τῆς βασιλικῆς γενεᾶς τοῦ Ἀργους.

Ἐν τῷ Β τῆς Ἰλιάδος ⁵ ἀπαντᾷ ἡ ἀπαρίθμησις τῶν ἡγεμόνων τῶν προγενεστερῶν τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀργους. Τὸ σκῆπτρον, ὅπερ φέρει ὁ ἡγεμὼν τῆς ἐλληνικῆς στρατείας κατὰ τῆς Τροίας, εἶναι σκῆπτρον κληρονομικὸν δοθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Διός, ἀφ' οὗ διήλθε διὰ πολλῶν χειρῶν. Τὸ βασιλικὸν τοῦτο σημεῖον κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου διὰ τὸν ἄρχοντα τῶν θεῶν, ὅστις ἔδωκεν αὐτὸ τῷ Ἑρμῇ.

¹ Ἀπολλοδ. Β', 4, 4.

² Ἡρόδ. Ζ', 61, 150.

³ Βλ. Preller, Griech. Mythol. II, σ. 75.

⁴ Βίργ. Αἰν. VII, 371 :

⁵ Στ. 104—108.

Ἑρμείας δὲ ἄναξ δῶκεν Πέλοπι πληξίππῳ,
 αὐτὰρ ὁ αὖτε Πέλοψ δῶκ' Ἀτρεί, ποιμένι λαῶν·
 Ἀτρεὺς δὲ θνήσκων ἔλιπεν πολύαρνι Θυέστῃ,
 αὐτὰρ ὁ αὖτε Θυέστ' Ἀγαμέμνονι λείπε φορῆναι,
 πολλῇσιν νήσοισι καὶ Ἀργεῖ παντὶ ἀνάσσειν.

Ὡς παρετήρησεν ὁ κ. Grote¹ ἐν τῷ ὁμηρικῷ χωρίῳ δὲν μνημονεύεται ὁ πατὴρ τοῦ Πέλοπος. Ὅθεν ὁ ἐκ τῶν χειρῶν τῶν θεῶν λαμβάνων τὸ σκῆπτρον Πέλοψ, θεωρητέος ἀρχηγέτης τοῦ οἴκου· εἶναι ὁ ἐπώνυμος τῆς χώρας ἤρωες, εἶναι πιθανῶς αὐτόχθων, ἀλλὰ βραδύτερον ἄλλαι παραδόσεις παρὰ τοῖς τραγικοῖς ποιηταῖς ἀνεφέροντο περὶ αὐτοῦ, διότι ἔλεγον αὐτὸν υἱὸν τοῦ Ταντάλου, βασιλέως τῆς Λυδίας². Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀνέλθωμεν μέχρι τούτου, ὅπως ἀνεύρωμεν τὴν πρῶτην αἰτίαν τῆς ὀλεθρίας τῶν Πελοπιδῶν μοίρας.

Ὁ Τάνταλος κατοικῶν παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Σιτύλου ὄρους ἦν ἡγεμὼν ἰσχυρός, παροιμιωδῶς πλούσιος, ὡς ὁ Φρυξ Μίδας, ἡ δ' εὐδαιμονία αὐτοῦ ὑπερβαίνει τὴν τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Γίνεται δεκτὸς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν θεῶν καὶ παρακάθεται εἰς τὰ συμπόσια αὐτῶν. Μεθυσθεὶς ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης εὐτυχίας, τολμᾷ νὰ κλέψῃ τὸ νέκταρ καὶ τὴν ἀμβροσίαν ἐκ τῆς τραπέζης τῶν ἀνάκτων τοῦ Ὀλύμπου, καὶ ἀνακοινῶναι τοῖς ἀνθρώποις τὰ θεῖα μυστήρια. Βραδύτερον ἐγένετο ἔνοχος μεγαλειτέρου κακουργήματος. Εἶχε δύο τέκνα θυγατέρα τὴν Νιδὴν, ἣτις ἐγένετο σύζυγος τοῦ Θηβαίου Ἀμφίωνος³, καὶ υἱόν, τὸν Πέλοπα, γενόμενον θῦμα τῆς ἀγριότητος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ Τάνταλος προσκαλέσας ποτὲ τοὺς θεοὺς εἰς δεῖπνον παρέθηκεν αὐτοῖς τὸ σῶμα τοῦ ἰδίου υἱοῦ, ὅπερ εἰς μυρία κατέκοψε τεμάχια καὶ ἔψησε. Πάντες οἱ θεοὶ ἔφριξαν. Μόνη ἡ Δημήτηρ ἐξ ἀπροσεξίας ἔνεκα τῆς λύπης διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς θυγατρὸς, ἔφαγε μέρος τοῦ ὧμου τοῦ Πέλοπος. Ὁ Ζεὺς ἀνέθηκε τῷ Ἑρμῇ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν νεανίαν εἰς τὴν ζωὴν ἀθροίζων τὰ μέλη τοῦ σώματος· τὸν ἐλλείποντα ὧμον ἀνεπλήρωσε δι' ἐλέφαντος⁴. Τοιοῦτον φρικτὸν κακούρ-

¹ Ἱστορία Ἑλλάδος, τ. I, σ. 178 μετ. Sadous.

² Ὁ κ. Grote παρατηρεῖ, ὅτι ὁ μῦθος οὗτος ἐγεννήθη ἐν ταῖς αἰολικαῖς τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Κύμης ἀποικίαις.

³ Τοῦτο ἀφηγηθῆμεν ἐν τῷ Γ' κεφ. § 2.

⁴ Ἡ ἀρχαιότερα πηγὴ τοῦ μύθου τοῦ Ταντάλου εἶναι ὁ Δ' Ὀλυμπ. τοῦ Πινδάρου, σ. 36 καὶ ἐφ. Dissen.

γῆμα ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ. Τὸ εἶδος τῆς τιμωρίας ποικίλλει κατὰ τὰς διαφορὰς ἀφηγήσεις τῶν περιγραφόντων αὐτήν. Κατὰ τὴν Νέκυαν τῆς Ὀδυσσεύς, ῥιφθεὶς εἰς ἄδου καταβιβρώσκειται ὑπὸ πείνης καὶ δίψης οὐδέποτε κορεννυμένης. Πρὸ αὐτοῦ κεῖνται καρποὶ ἀγλαόμορφοι καὶ ὕδωρ δροσερόν, ἀλλ' ἀμφοτέρω διαφεύγουσι τῶν χειρῶν καὶ τῶν χειλέων αὐτοῦ ὡς προσεγγίσῃ¹. Κατὰ τὸν Πίνδαρον μέγας βράχος, ἀπειλῶν νὰ καταπέσῃ, ἐπικρέμαται αἰωνίως ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Λυδοῦ βασιλέως². κατὰ δὲ τὸν Εὐριπίδην ὁ βράχος οὗτος δεδεμένος διὰ χρυσῶν ἀλύσεων ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου κρέμαται μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, φερόμενος ὑπὸ τῆς θεῆλλης³. Ἐν ταῖς ποικίλαις ταύταις λεπτομερείαις ὁ κ. COX διεῖδε τὴν εἰκόνα φυσικῶν φαινομένων, ἐρμηνεύει δ' οὕτω τὸν μῦθον τοῦ Ταντάλου. Ὁ Λυδὸς οὗτος βασιλεὺς ὁ ἔχων λαμπρὸν ἀνάκτορον καὶ πλούτη ἄπειρα, δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ ὁ ἥλιος ὁ διατρέχων τὰ οὐράνια ὕψη καὶ ὦν κατ' ἀρχὰς φίλος ἢ οἰκεῖος τῶν θεῶν. Ὁ φόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐκφράζει τὰ φοβερὰ ἀποτελέσματα τῶν καταστρεπτικῶν πυρῶν, τῶν καιόντων κατὰ τὸ θέρος, τὴν βλάβστησιν καὶ τοὺς καρπούς, ἃ ἡ θερμότης αὐτῶν διήνοιξε. «Τὸ φοβερόν ἔδεσμα προσφέρεται τῷ Διί, διότι αἱ καταστροφαὶ τῆς ξηρασίας συντελοῦνται ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ κυανοῦ οὐρανοῦ»⁴. Ἐὰν ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι ἀκριβής, δυνάμεθα νὰ προσθίσωμεν, ὅτι ἐννοοῦμεν διατὶ ἡ Δημήτηρ μόνη ἐσθλεί ἐξ αὐτοῦ· διότι ὁ κόλπος τῆς γῆς δέχεται καὶ ἀπορροφᾷ τὴν καεῖσαν βλάβστησιν. Ὅθεν ὁ ἀναγεννώμενος Πέλοψ ἐκφράζει τὴν ἐπάνοδον τοῦ θερινοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀναγεννηθέντος ἐδάφους. Ὡς πρὸς τὸν «ἐλεφάντινον ὥμον» λέγομεν ὅτι τὰ περὶ αὐτοῦ προέρχονται ἐκ τινος ἀρχαίου ἐπιθέτου τοῦ ἥρωος Πέλοπος, ὅπερ ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι συνδέοντες πρὸς τὸ γεῦμα τὸ προσενεχθὲν τοῖς θεοῖς ὑπὸ τοῦ Ταντάλου. Ὅθεν αἱ δύο διάφοροι τιμωρίαι τοῦ Λυδοῦ βασιλέως ἐρμηνευθήσονται δι' ἀναλόγων ἰδεῶν. Οὐδέποτε δύναται νὰ κορέσῃ τὴν πείναν καὶ τὴν δίψαν αὐτοῦ, διότι ὅταν ὁ ἥλιος πλησιάσῃ τὴν γῆν, ξηραίνει τοὺς τε καρπούς καὶ τὰ ὕδατα, ἅτινα ἀποσύρονται πρὸ αὐτοῦ. Καὶ ὁ ἀπειλῶν αὐτὸν βράχος εἶναι πιθανῶς ἡ εἰκὼν τοῦ ἡλίου αὐτοῦ, θεωρουμένου ὡς φλογεροῦ λίθου κυλιομένου ἐν τῷ ἀπείρῳ,

¹ Ὀδύσ. Α, 582 καὶ ἐφ. (χωρίον ὑποπτον ὡς παρέμβλητον) Διόδ. Δ', 77.

² Ὀλυμπ. Α', 57. Ἰσθμ. Ζ', 40.

³ Εὐριπ. Ὀρέστ. 982 καὶ ἐφ.

⁴ Mythol. of the Aryan nations II, σ. 310.

κρεμασμένου μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς¹. Ἄλλ' ὅσῳ θελκτικαὶ καὶ ἄν εἶναι αἱ ἐρμηνεῖαι αὐταὶ δὲν ἔχουσιν εἰμὴ ἀπλῆς εἰκασίας ἀξίαν. Ὁ μῦθος τοῦ Ταντάλου, οὗ τὰς λεπτομερείας ὁ Πίνδαρος ἀπέκρουσεν ὡς ἀναρμόστους πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῶν θεῶν², εἶναι βεβαίως ἔνεκα αὐτοῦ τούτου τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ἀρχαία καὶ δημώδης πηγὴ. Ὁ μῦθος τοῦ Πέλοπος καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Πίσαν τῆς Ἥλιδος εἶναι μεταγενέστερος. Ὅτε εἰς τοὺς μεγάλους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας συνήρχετο ἅπασα ἡ Ἑλλάς, ὅπως φανῇ ἡ σπουδαιότης αὐτῶν, ἔπρεπε ἡ ἀρχὴ τῆς συστάσεως ν' ἀναβιβάσθῃ μέχρι τῆς ἀρχαιοτάτης μυθικῆς ἱστορίας τῆς Πελοποννήσου. Ὁ ἐπώνυμος τῆς χερσονήσου ἦρως ἐνομήσθη ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς³, ἐκ τούτου δὲ καὶ ὁ μῦθος τῆς νίκης ἦν ἥρατο ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου ἐν ταῖς ἐν Ἥλιδι ἀρματοδρομίαις.

Ὅπως συνδυάσωσι τὴν λυδικὴν καταγωγὴν τοῦ Πέλοπος πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἐν Ἑλλάδι ἡγεμονίας αὐτοῦ, διηγοῦντο ὅτι ὁ Τάνταλος μισηθεὶς ἔνεκα τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ, ἐξεδιώχθη τῆς Ἀσίας ὑπὸ τοῦ Ἰλου, βασιλέως τῆς Τροίας, καὶ κατέφυγεν εἰς Ἑλλάδα⁴. Ὁ συνοδεύσας αὐτὸν υἱὸς μετέβη εἰς Πίσαν παρὰ τῇ Ὀλυμπίᾳ, ἐν ᾗ ἐβασίλευεν ὁ Οἰνόμαος, υἱὸς τοῦ Ἀρεως καὶ τῆς Ἀρπίνης, ἧς τὸ ὄνομα εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ τῶν Ἀρπυιῶν, κάτοχος πετρωτῶν ἱππων, ταχυτέρων τοῦ Βορῶ⁵. Ὁμοιάζει λοιπὸν φυσικῶς πρὸς τὸν Θοῤῃα βασιλέα Διομήδη, ἔχοντα τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας, καὶ φαίνεται ὡν, ὡς ἐκεῖνος, προσωποποιήσις τῶν ὑπὸ τῆς τρικυμίας διεγειρομένων κυμάτων. Κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Preller⁶ νικᾷται ὄντως ὑπὸ τοῦ Πέλοπος, ἔνεκα τῆς βοηθείας τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἴπποδαμείας (τῆς δαμαζούσης τοὺς κέλητας), θεᾶς τῆς γαληνιαίας καὶ ἡρεμούσης θαλάσσης. Χρησμός τις προεῖπεν εἰς τὸν Οἰνόμαον, ὅτι θὰ φονευθῇ διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις θὰ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ. Τὴν Ἴπποδάμειαν ἐζήτησαν πλείστοι μνηστῆρες, ἀλλ' ὁ Οἰνόμαος ἀπεφάνθη, ὅτι θὰ δώσῃ ταύτην εἰς τὸν νικήσοντα αὐτὸν εἰς τὴν ἀρματο-

¹ Τοιαύτην σχεδὸν ἐρμηνείαν ἔδιδον καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Σχόλ. Πινδ., Ὀλυμπ. Α', 57.

² Ὀλυμπ. Α', 52. Ὁ Εὐριπ. Ἰφιγ. Ταυρ. 387) ἐκφράζεται παρομοίως.

³ Πaus. Ε', 8, 2.

⁴ Διόδ. Δ', 74. Σχόλ. Ἀπολλων. Ῥοδ. Β', 358.

⁵ Σχόλ. Ἀπολλων. Ῥοδ. Α', 752. Ὑγίν. Μ50. 84.

⁶ Griech. Mythol. II, σ. 384.

δρομίαν. Τὸ διάστημα, ὅπερ ἔμελλον νὰ διαδράμωσιν, ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ μέχρι τοῦ βωμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου¹. "Ενεκα τῆς θαυμασίας ταχύτητος τῶν ἵππων αὐτοῦ ὁ Οἰνόμαχος ἐνίκα πάντοτε, δέκα καὶ τρεῖς δὲ τῶν μνηστήρων εἶχαν ἤδη πέσῃ ὑπὸ τὸ δόρυ αὐτοῦ², ὅτε ὁ Πέλοψ παρεσκευάσθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἵπποδρόμον. Τῇ προτεραίᾳ τοῦ ἀγῶνος ὁ ἥρως μετέβη ὑπὸ τὸ σκότος τῆς νυκτός ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, καὶ ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ θεὸς ἤκουσε τῶν παρακλήσεων αὐτοῦ, ἔδωκε δ' αὐτῷ χρυσοῦν ἄρμα καὶ ἀκαμάτους ἵππους πτερωτούς³. Πλὴν δὲ τούτων ὁ ἥρως ἀπέκτησε τὸν ἔρωτα τῆς Ἰπποδαμείας, ἥτις ἡσφάλισεν αὐτῷ τὴν νίκην ἀπίστως πρὸς τὸν πατέρα αὐτῆς προσενεχθεῖσα. Καταπίθει Μυρτίλον, τὸν ἡνίοχον τοῦ Οἰνομάου, ν' ἀφαιρέσῃ

Εἰκ. 168. — Θάνατος Οἰνομάου.

τὸν σφινίσκον τοῦ ἄξονος τοῦ ἐτέρου τῶν τροχῶν τοῦ ἄρματος. Ὁ βασιλεὺς τῆς Πίσσης ἄμα εἰσελθὼν εἰς τὸ στάδιον ἀνατραπεῖς ἐφονεύθη⁴ (Εἰκ. 168). Ὁ Πέλοψ νικήσας ἀπέρχεται μετὰ τῆς νέας συζύγου παραλαβὼν καὶ τὸν ἄπιστον ὑπηρέτην, ὅστις θέλει τιμωρηθῇ διὰ τὴν προδοσίαν. Πειραθεὶς ν' ἀποπλανήσῃ τὴν σύζυγον τοῦ Πέλοπος συνελήφθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐκρημνίσθη εἰς τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ ἀκρωτηρίου Γεραιστοῦ⁵. Ἄλλ' ὁ Μυρτίλος εἶναι υἱὸς θεοῦ. Θνήσκων ἱκετεύει τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἑρμῆν νὰ ἐκδικήσῃ αὐτόν⁶. Ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἔσται μετὰ τὰ κακουργήματα τοῦ Ταντά-

¹ Διόδ. Δ', 73. Σχόλ. Ἀπολλων. ε. ἀν.

² Πaus. ΣΤ', 24, 10.

³ Πινδ. Ὀλυμπ. Α', 71—87. Dissen.

⁴ Ἡ σκηνὴ αὕτη εἰκονίζετο ἐπὶ τῆς Λάρνακος τοῦ Κυψέλου (Paus. V, 17. 4). Φιλόστρ. Εἰκόν. I, 17, 30. Ὡς πρὸς τὰ διασωθέντα ἡμῖν βιβλία βλ. Kekulé (Annal. Inst. Arch., 1864, σ. 83 καὶ ἐφ.).

⁵ Τὸ Μυρτώον πέλαγος ἐκλήθη λέγουσιν οὕτω ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μυρτίλου.

⁶ Σοφ. Ἠλέκτρ. 509 καὶ σχολ. Εὐριπ. Ὀρ. 981. Paus. Η', 14, 7. Διόδ. Δ', 73.

λου ἢ δευτέρα αἰτία τῶν συμφορῶν, αἵτινες θὰ ἐνσκήψωσιν ἐπὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Πέλοπος¹.

Διηγοῦντο ὅτι ἐκ τῆς μετὰ τῆς Ἱπποδαμείας ἐνώσεως αὐτοῦ, ὁ ἥρως ἀπέκτησε θυγατέρα τὴν Νικίππην, γενομένην σύζυγον τοῦ ἐκ Μηκυῶν Σθενέλου καὶ γεννήσασαν τὸν Εὐρυσθέα καὶ πλείστα τέκνα, ἐν οἷς ὁ Τροίζην καὶ Ἐπίδauρος εἶναι ἀπλᾶ ἐπώνυμα τῶν δύο ἀργολικῶν πόλεων², ἐν ᾧ ὁ Ἀτρεὺς καὶ ὁ Θυέστης ἔχουσιν ἱστορίαν ἀποτελουμένην ἐκ τῶν φοβερωτάτων κακουργημάτων.

Πλὴν τῶν τέκνων τῆς Ἱπποδαμείας ὁ Πέλοψ ἔσχεν ἕκ τινος νύμφης υἱὸν ὀνόματι Χρύσιππον, νεανίαν ἐξαίσιος καλλονῆς, κατὰ τὸν θηβαϊκὸν μῦθον ἀναρπασθέντα ὑπὸ τοῦ Λαίου, θελχθέντος ἐκ τῶν θελήγητρων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐν Πελοποννήσῳ διηγοῦντο, ὅτι ἐφονεύθη προδοτικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Θυέστου, ζηλοτυπούντων ἕνεκα τῆς ἀγάπης, ἣν πρὸς αὐτὸν ἐδείκνυεν ὁ πατήρ. Διὰ τὸν φόνον τοῦτον οἱ δύο ἀδελφοὶ διωχθέντες τῆς Πίσσης ὑπὸ τοῦ Πέλοπος, μετέβησαν εἰς Μυκήνας, ἔνθα ἐβασίλευεν ὁ ἀνεψιὸς αὐτῶν Εὐρυσθεύς. Ὅτε αὐτός ἐνικήθη καὶ ἐφονεύθη ἐν Ἀττικῇ, ὁ λαὸς τῶν Μυκηῶν ἐξέλεξε διάδοχον αὐτοῦ τὸν Ἀτρέα³. Ἐνταῦθα ἄρχεται, ἕνεκα τῆς ἀγανακτήσεως τοῦ Θυέστου, ὅστις βλέπει τὸν θρόνον διαφευγόντα αὐτόν, ἡ ἔρις καὶ τὸ ἀδιάλλακτον μῖσος τῶν δύο ἀδελφῶν.

Παρ' Αἰσχύλῳ ὁ Θυέστης διώκεται ὑπὸ τοῦ Ἀτρέως, ἐπειδὴ ἠθέλησε νὰ φιλονικήσῃ πρὸς αὐτόν τὴν ἀρχήν⁴. Εἰς τὴν φυγὴν ταύτην ἀνεφέροντο καὶ ἕτεροι λόγοι. Ὁ Ἀτρεὺς εἶχε νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Μίνως Ἀερόπην, ἥτις ἐφθάρη ὑπὸ τοῦ ἀνδραδέλφου αὐτῆς καὶ ἐπεχείρησε μετ' αὐτοῦ ὅπως ἐκθρονίσῃ τὸν νόμιμον κύριον τοῦ θρόνου. Ὁ Ἀτρεὺς εἶχεν ἐν τῷ ποιμνίῳ αὐτοῦ «χρυσοῦν ἀμνόν», θεῖον θαῦμα, ὅστις ἀνεγνώρισεν ἐν αὐτῷ τὸν ἄξιον τοῦ Εὐρυσθεῶς διάδοχον. Ὁ ἀμνὸς οὗτος ἦτο δῶρον τοῦ Ἑρμοῦ, ὅστις ἐξέλεξεν αὐτόν ὡς μέσον τῆς μεταξὺ τῶν δύο υἱῶν τοῦ Πέλοπος ἔριδος, ὅπως ἐκδικήσῃ τὸν

¹ Ὁ μῦθος τοῦ Πέλοπος ἀνεπτύχθη ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τοῦ κ. H. Dietrich Müller ἐν τῇ *Mythologie der Griechischen Stämme*, τ. II, κεφ. IV καὶ τόμ. II, μέρ. Α', κεφ. VIII. Ἡ μελέτη αὕτη περιστρέφεται περὶ τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἱστορικῶν στοιχείων, ἅτινα ὁ μῦθος οὗτος περιλαμβάνει.

² Ἀπολλόδ. Β', 4, 5. Πaus. Β', 30, 8, 26, 2.

³ Ἑλλάνικος παρὰ σχολ. Ἰλιάδ. Β, 105. Θουκυδ. Α', 9.

⁴ Ἀγαμέμν. σ. 1529 καὶ ἐφ. ἐκδ. Weil.

υἱὸν αὐτοῦ Μυρτίλον. Βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Ἀερόπης, ὁ Θυέστης κλέπτει τὸν ἄμνον ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ φέρει εἰς τοὺς σταθμοὺς αὐτοῦ, μεταβαίνει εἰτα εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Μυκηναίων καὶ κηρύττει ὅτι εἶναι ὁ κύριος τοῦ θαυμασίου ζώου, πρὸς ὃ συνεδέετο ἡ κατοχὴ τῆς βασιλείας¹. Τὸ συμβᾶν τοῦτο συνωδεύθη ὑπὸ οὐρανόθεν θαύματος· ὅπως καταστήσῃ γνωστὸν τὸν ὅλον τοῦ Θυέστου, ὁ Ζεὺς διέταξε τὸν ἥλιον νὰ ἀλλάξῃ πορείαν· ὁ λάμπων ἀστὴρ ἔμελλε νὰ ἐξαφανισθῇ εἰς τὴν δύσιν, ὅτε ἐπαλινδρόμησε καὶ ἀνέλαβε τὴν πρὸς τὴν ἀνατολὴν πορείαν αὐτοῦ². Ὁ Ἀτρεὺς ἐπὶ τῇ διπλῇ ταύτῃ ἀνακαλύψει τῆς προδοσίας τῆς συζύγου καὶ τῆς ἀπιστίας τοῦ ἀδελφοῦ κατελήφθη ὑπὸ σφοδρᾶς ὀργῆς. Ἐρρίψε τὴν Ἀερόπην εἰς τὰ κύματα τῆς θαλάσσης³ καὶ φρικτὴν ἐκδίκησιν διελογίσθη κατὰ τοῦ Θυέστου, διαφυγόντος αὐτόν. Μετά τινα χρόνον ἐπανήλθεν εἰς Ἄργος ἰκετεύων καὶ ἀσπαζόμενος τὸν οἰκιακὸν βωμὸν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ ἀδελφοῦ. Ὁ Ἀτρεὺς δέχεται αὐτόν, ὥσῃ τὰ πάντα ἐλησμόνησε, καὶ πρὸς βεβαίωσιν τῆς συμφιλίωσης προσκαλεῖ εἰς δεῖπνον. Ἐκ τοῦ Ἀγαμέμνονος τοῦ Αἰσχύλου γνωρίζομεν τὰς λεπτομερείας τῆς γενομένης σκηνῆς. Ὁ Ἀτρεὺς ἐφόνευσε τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ ἀδελφοῦ, Τάνταλον καὶ Πλησθένην, ἔκοψε τὰ σώματα αὐτῶν εἰς τεμάχια, πλὴν τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν, ὅπως μὴ ἀναγνωρισθῇ ἀμέσως τὸ κακούργημα αὐτοῦ, καὶ προσήνεγκε τῷ Θυέστη τὸ τρομερὸν τοῦτο ἔδωμα. "Ὅτε οὗτος ἐκαρέσθη, ὁ Ἀτρεὺς ἐκόμισεν αὐτῷ τὰ ἄκρα τοῦ σώματος τῶν τέκνων αὐτοῦ". Βραδύτερον διηγούντο, ὅτι ἐπὶ τῷ θεάματι τούτῳ ὁ ἥλιος πτοηθεὶς μετέλλαξε δρόμον καὶ ὅτι ἡ γῆ ἐκαλύφθη ὑπὸ πυκνοῦ σκότους⁴. Ἄλλ' ἡ ἀφήγησις αὕτη δὲν εἶναι εἰμὴ παραλλαγή τοῦ μύθου ὃν ἐξέθεμεν ἀνωτέρω. Εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας παραδόσεις ἀναφέρεται μόνον, ὅτι ὁ Θυέστης καταληφθεὶς ὑπὸ φρίκης ἔφυγε καταρασθεὶς τὴν γενεὰν τοῦ Ταντάλου. Αἱ ἀραὶ αὐ-

¹ Εὐριπ. Ἡλέκτρα 5. 720 καὶ ἐφ. Ὀρ. 997. Ἰφιγ. Ταυρ., 196. Τὰ κατὰ τὸν χρυσοῦν ἄμνον πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Εὐριπίδου, Ὀρέστ. 5. 812 ἐκδ. G. Dindorf.

² Εὐρ. Ἡλέκτρα, 727. Ὀρεστ. 1002. Περὶ τῶν ἐρμηνειῶν, ὅς οἱ ἀρχαῖοι ἔδοσαν εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο, βλ. τὴν σημείωσιν τοῦ κ. Weil, ἐν τῷ μνημονεύθοντι χωρίῳ τῆς Ἡλέκτρας τοῦ Εὐριπίδου.

³ Σοφ. παρὰ σχολ. Εὐριπ. Ὀρέστ. 812.

⁴ Αἰσχ. Ἀγαμ. 1533—1547 ἐκδ. Weil.

⁵ Σχόλ. Εὐριπ. Ὀρέστ. 812. Ὁβιδ. Trist. II, 392. Lucan. Phars. I, 543, VII, 451. Ὑγίν. Μ50, 88.

ται εἰσχοῦσθῃσαν παρὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν Ἑρινύων, προκαλέσασαι τοὺς ἀλληλοδιαδόχους φόνους τοῦ Ἀτρέως ὑπὸ τοῦ Θυέστου, τοῦ Ἀγαμέμνονος ὑπὸ τοῦ Αἰγίσθου, τὸν φόνον τῆς Κλυταιμνήστρας ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ υἱοῦ Ὀρέστου, πάσας τὰς ἐπισωρευθείσας ταύτας φρικαλεότητας, ὧν αἱ δολοπλοκαὶ ἐξελίσσονται εἰς τινὰ τῶν παθητικωτάτων δραμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΜΥΘΟΙ ΛΑΚΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Α' Τυνδάρεως καὶ Λήδα.—Διόσκοροι.

Ἡ μεσημβρινὴ Πελοπόννησος μετὰ τῶν δύο νομῶν αὐτῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Λακωνίας, ἡ χωριζομένη ὑπὸ τῆς ἀποκρήνου ἀλύσεως τοῦ Ταῦγέτου, παρέλαβε θρησκευτικὰ τινὰ στοιχεῖα παρὰ τῶν οἰκησάντων αὐτὴν πρὸ τῆς ὠρικῆς κατακτῆσεως. Οἱ Λέλεγες μάλιστα ἐκ τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἱδρυμάτων αὐτῶν ἀφήκαν ἀναμνήσεις, ἃς διέσωσεν ἡμῖν μυθικὴ τις παράδοσις¹. Ἡ γειτνίασις τῶν Κυθήρων, σταθμοῦ φοινικικοῦ καὶ ἔδρας ἀρχαίας τῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης, συνετέλεσεν ἐξ ἴσου, ὅπως εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς ἀσιατικὰ θρησκευτά. Ἀλλ' ἐὰν εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν τὴν ἐπενέργειαν τῶν ξένων τούτων ἐπιδράσεων ἐν χρόνοις ἀρχαιοτάτοις, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὀλίγιστα ἔχνη ἀπαντῶσιν ἐν ταῖς μυθικαῖς ἀφηγήσεσιν, ἃς διέσωσαν ἡμῖν οἱ Ἕλληνες. Αἱ ἐφευρεθεῖσαι γενεαλογίαι πρὸς σύνδεσιν τῶν διαφόρων θεῶν ἢ ἡρώων τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Λακωνίας ἀντιστοιχοῦσιν ἐνίοτε ἐνταῦθα ὡς καὶ ἀλλαχοῦ πρὸς τὴν ἀνάγκην, ἣν οἱ κάτοχοι τῶν χωρῶν τούτων ἡσθάνοντο, ὅπως ἐρμηνεύσῃσι τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων, τῶν ποταμῶν καὶ τῶν ὀρέων αὐτῶν. Πρῶτος ἐν τῇ γενεαλογίᾳ ταύτῃ² ἵσταται ὁ ὑποτιθέμενος αὐτόχθων Λέλεξ, ὅστις μιγείς μετὰ τινος Ναϊάδος ἐγέννησε τὸν πατέρα τοῦ Εὐρώτα. Ὁ Εὐρώτας ἔσχε θυγατέρα τὴν Σπάρτην, γενομένην σύζυγον τοῦ Λακεδαίμονος, υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς νύμφης Ταῦγέτης. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ὁ ἐπώνυμος ἥρως μιᾶς τῶν

¹ Βλ. κατωτέρω. Λέλεξ, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Λακωνίας.

² Ἀπολλοδ. Γ', 10, 3. Πaus. Γ', 1, 1—14.

ἀρχαιοτάτων λακωνικῶν πόλεων, Ἀμύκλας, ἔχων υἱὸν τὸν Ὑάκινθον, τὸν εὐνοούμενον τοῦ Ἀπόλλωνος, οὗ διηγοῦντο καὶ ἔκλαιον ἐν Ἀμύκλαις κατὰ τὰ Ὑακίνθια τὸ οἶκτρόν τέλος. Ἔτερον τέκνον, ἤττον γνωστόν, ὁ Κυνόρτας, ἔχει ὡς διάδοχον τὸν Περιήρην, ὅστις νυμφευθεὶς τινα τῶν θυγατέρων τοῦ ἀργεῖου ἥρωος Περσέως, ἀπέκτησε πολλὰ τέκνα, τὸν Ἰπποκόωνα, φονευθέντα ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, τὸν Ἰκάριον, πατέρα τῆς Πηνελόπης, τὸν Τυνδάρεων, τὸν Ἀφαρέα καὶ τὸν Λεύκιππον. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι οὗτοι διεδραμάτισαν σπουδαῖον πρόσωπον, εἴτε δι' ἑαυτῶν, εἴτε μάλιστα διὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, ἐν τοῖς μύθοις, περὶ ὧν θέλομεν πραγματευθῆ.

Ὁ Τυνδάρεως εἶναι πατὴρ τῆς Ἑλένης, τῆς Κλυταιμνήστρας, τῆς Τιμάνδρας, νυμφευθείσης τὸν Τεγεάτην ἥρωα Ἐχεμον¹, ἀλλ' εἶναι μάλιστα περιφανὴς ὡς πατὴρ τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκου, δύο ἀρχαίων θεοτήτων τῆς ἀχαιϊκῆς φυλῆς ἐν Λακωνίᾳ², ὧν τὴν λατρείαν ἡσπάσαντο οἱ εἰς Πελοπόννησον εἰσβαλόντες Δωριεῖς. Ὁ μῦθος αὐτῶν καθωρίσθη ἐν τοῖς οὐσιώδεσιν αὐτοῦ χαρακτηριστικοῖς παρ' Ὀμήρῳ ἐν τῷ Λ τῆς Ὀδυσσεΐας. Ὁ Ὀδυσσεὺς βλέπει ἐπιφαινομένην μεταξὺ τῶν ἡρώδων, ἃς ἐπεκαλέσθη, Λήδην:

..... τὴν Τυνδάρειω παρακοῖτιν,

ἣ ρ' ὑπὸ Τυνδάρειῳ κρατερόφρονε γείνατο παῖδε,

Κάστορα θ' ἱππόδαμον καὶ πύξ ἀγαθὸν Πολυδεύκεα.

Οἱ ἥρωες οὗτοι ἀπέθανον καὶ ἐκάλυψεν αὐτοὺς ἡ γῆ. Ἀλλ' ὅμως κέκτηνται παράδοξόν τι δῶρον, δοθὲν αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Διός· εἰς τὰ ὑπόγεια σκότῃ, ἐνθα διαμένουσιν, ἀπολαύουσιν ἡμιαθανασίας τινός· ζῶσι καὶ θνήσκουσιν ἐναλλάξ, ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἕκαστος (ἐτερήμεροι)³. Μεθ' Ὀμηρον ἀπαντῶμεν καὶ ἑτέρας παραδόσεις περὶ τῆς γεννήσεως αὐτῶν. Δὲν εἶναι πλέον οἱ Τυνδαρίδαι· εἶναι οἱ Διόσκοροι, τὰ τέκνα τοῦ Διός. Ἡ πατρικὴ αὕτη ἀντικατάστασις ἐξηγεῖται εἴτε διὰ τῆς ἐπιθυμίας τῶν Λακωνίων ν' ἀποδώσωσιν ὑψηλὴν καταγωγὴν εἰς τοὺς αὐτόχθονας αὐτῶν ἥρωας⁴, εἴτε ἐκ τῆς πιθανωτάτης ὑποθέ-

¹ Ἡσίοδ. παρὰ σχολ. Πινδ. Ὀλυμπ. ΙΑ', 79.

² Πινδ. Ἰσθμ. Α', 34. Dissen. Τυνδαρίδας δ' ἐν Ἀχαιοῖς ὑψίπεδον Θεράπνας οἰκεῶν ἔδος.

³ Ὀδύς. Λ, 298—305. Ἰλιάδ. Γ, 243.

⁴ Ἐγεννήθησαν εἴτε παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ταυῆγτου (ὕμν. Ὀμηρ. ΛΘ', 4), εἴτε ἐν Θεράπναις (Πινδ. ἔ. ἀν.), εἴτε ἐν Ἀμύκλαις (Θεόκρ. ΚΒ', 122,

σεως¹, ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν Τυνδάρειον, τοῦ ὀνόματος τοῦ-
του ὄντος τὸ πρῶτον ἐπιθέτου τοῦ Διὸς τοῦ Ταυγέτου τοῦ ἀπὸ τῆς
δωρικῆς κατακτῆσεως περισταλέντος εἰς τὸ πρόσωπον δευτερεύοντος
ἥρωος. Ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, ἐν τῷ εἰς αὐτοὺς ἀφιερωμένῳ
ὁμηρικῷ ὕμνῳ καὶ ἀλλαχοῦ εἶναι τέκνα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λήδας².
Ἄλλ' ὁ μῦθος ὁ περὶ τῆς ἀμοιβαίας ζωῆς καὶ τοῦ ἀμοιβαίου θανάτου
αὐτῶν, φαίνεται δοῦς σὺν τῷ χρόνῳ ἑτέραν ἐρμηνείαν περὶ τῆς γεν-
νήσεως αὐτῶν. Κατὰ τὸν Πίνδαρον ἡ Λήδα ἐμίγη τὴν αὐτὴν νύκτα
μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς καὶ τοῦ ἀνακτος τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ Κάστωρ εἶναι
υἱὸς τοῦ Τυνδάρειου, ὁ δὲ Πολυδεύκης τοῦ Διὸς³. "Ὡστε οὗτος εἶναι μό-
νον ἀθάνατος, ἐν ᾧ ὁ πρῶτος ὑπάρχει εἰς τὸ γῆρας καὶ τὸν θάνατον".
"Ὅθεν ὁ βίος, ὃν ἀπολαμβάνουσιν ἐναλλάξ, ὥς θέλομεν ἴδῃ, εἶναι ἀποτε-
λεσμα τῆς ἀγάπης τοῦ Πολυδεύκου, τοῦ ἀθανάτου ἀδελφοῦ, πρὸς τὸν
Κάστορα, τὸν θνητὸν ἀδελφόν, οὗ ἠθέλησε νὰ συμμερισθῇ τὴν τύχην.

Ἐν τῷ μύθῳ, καθ' ὃν ὁ Ζεὺς εἶναι πατὴρ τῶν δύο ἡρώων, τὴν γέ-
νεσιν αὐτῶν συνοδεύουσι θαυμάσια γεγονότα. "Ὅπως ἀποπλανήσῃ τὴν
Λήδαν ὁ θεὸς τοῦ Ὀλύμπου μεταμορφοῦται εἰς κύκνον. Ἐνεκα τῆς
ἐπιμιξίας ταύτης ἡ Λήδα τίκτει ὦόν, ἐξ οὗ ἐκκολάπτονται μετὰ ἐν-
νέα μῆνας δίδυμοι ἀδελφοί, ἡ κατ' ἄλλην παράδοσιν τίκτει δύο ῥά·
ἐκ τοῦ ἐνὸς ἐξέρχεται ἡ Ἑλένη, ἐκ τοῦ ἄλλου οἱ λαμπροὶ Διόσκοροι
Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης⁴. "Ἄν καὶ ὁ μῦθος οὗτος ἀπαντᾷ βραδέως
ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς συγγράμμασι, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀρ-
χαιότητος τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ. Παρατηρητέον, ὅτι ἐν τῇ ἀφηγή-
σει τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὅτε ἡ Λήδα ἐμίγη μετὰ τοῦ οὐρανοῦ κύκνου,
εἶχε μορφήν χηνός⁵. "Ὅθεν ἡ Λήδα εἶναι τὸ μυθικὸν πτηνόν, ὃπερ ἐν
ταῖς παραδόσεσι τῶν διαφόρων ἐθνῶν τῆς ἀρίας φυλῆς, ὑπὸ διάφορα

Βιργ., Γεωργ. III, 89), εἶτε καὶ ἐν τινι μικρᾷ νήσῳ παρὰ τῇ Πέφνῳ, ἐπὶ τῆς
δυτικῆς παραλίας τῆς Λακωνίας. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρει ὁ Ἀλκμαῖν
(Παυσ. Γ', 26, 2). Οἱ Μεσσήνιοι διετρίνοντο ὅτι ἡ Πέφνος ἀνῆκεν ἄλλοτε
αὐτοῖς καὶ ἀντεποιούντο τοὺς Διόσκορους (Παυσ. Δ', 31, 9).

¹ Preller, Griech. Mythol., II, 90.

² Ὑμν. ὁμηρ. ΛΔ', 5. Θεόκρ. ΚΒ', 4.

³ Νέμ. Ι', 80 καὶ ἐφ. Θεόκρ. ΚΔ', 131.

⁴ Βλ. Ἡρακλέα καὶ Ἰφικλέα.

⁵ Ἀπολλοδ. Γ', 10, 7. Ὑγίν. Μῦθ. 67, 77 σχόλ. Εὐριπ. Ὀρέστ. 463. Dindorf.

⁶ Ὁ Ζεὺς κύκνος εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ εἰκὼν τοῦ οὐρανοῦ τοῦ λευκαίνοντος
τὴν πρωΐαν, κατὰ τὴν ἀνατολήν.

ὀνόματα (χῆν, νῆσσα, ὄρνις) τίκτει χρυσᾶ ῥά¹. Ἐν τῇ ἰνδικῇ μυθολογίᾳ τὸ χρυσοῦν ῥόν τὸ ἐπιπλέον ἐπὶ τῶν ὑδάτων εἶναι ὁ γεννώμενος ἥλιος, ὅστις περὶ τὸν ὄρθρον, ὅτε εἰσέτι καλύπτεται ὑπὸ τῶν ἀτμῶν τῆς πρωΐας, φαίνεται εἰς τὸν ὀρίζοντα ὡς χρυσὴ σφαῖρα ἢ λάμπων ῥόν². Τὴν σημασίαν τῆς Λήδας, καὶ ἀμφίβυλος εἶναι ἦτο, θὰ παρεῖχεν ἡμῖν ἡ κοσμογονία τῶν Ὀρφικῶν, ἡ πολλὰ ποιητικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τῶν δημῶδων παραδόσεων παραλαβοῦσα. Κατ' αὐτοὺς ἐν τῇ γενέσει τῶν ὄντων ἡ μελανόπτερος Νύξ μιγεῖσα μετὰ τοῦ ἀνέμου ἔτεκεν ῥόν· ἐκ τοῦ ῥού τούτου ἐξῆλθεν ὁ Ἔρως, ὁ λάμπων θεός, ὁ χρυσοπτέρυξ, ὁ θεὸς τοῦ φωτός καὶ τῆς ζωῆς³. Ἡ Λήδα, ὡς ἡ Λητώ, ἥς τὸ ὄνομα εἶναι ἴσως ταυτόσημον⁴, φαίνεται οὕσα προσωποποιήσις τῆς νυκτός, ἥτις ἐνωθεῖσα μετὰ τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ συλλαμβάνει καὶ γεννᾷ τοὺς δύο ἀστέρας τοὺς φωτίζοντας τὸ σύμπαν. Ἡ εἰκασία αὕτη ἐπιβεβαιωθήσεται, ὡς ἐλπίζομεν, ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἐλληνικοῦ μύθου τῶν Διοσκόρων, ὃν θέλομεν μελετήσῃ.

Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν ὡς φωτεινῶν θεῶν προέρχεται ἐν πρώτοις ἐκ τῆς μετὰ τῶν Λευκιππειδῶν ἐνώσεως αὐτῶν. Ὁ Λευκιππος ἥρως Μεσσηνίος εἶχε δύο θυγατέρας ἐξαισίας καλλονῆς, ἀρπαγείσας ὑπὸ τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκους καὶ γενομένας συζύγους αὐτῶν. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἶναι ἐκφραστικά· ἐκαλοῦντο Φοῖβη καὶ Ἰλάειρα⁵. Κατὰ τὸν συγγραφέα τῶν Κυπρίων ἐπῶν ἡ Φοῖβη καὶ ἡ Ἰλάειρα ἦσαν θυγατέρες τοῦ Ἀπόλλωνος⁶. Ἐκ τούτου δὲ ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ἐπεισο-

¹ Ἐν τῇ Rāmāyana, ὁ οὐρανὸς συγκρίνεται πρὸς λίμνην, ἥς ὁ ἀπαστράπτων ἥλιος εἶναι ἢ χρυσὴ νῆσσα. Ἐν τοῖς ῥωσικοῖς διηγήμασι τοῖς δημοσιευθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Afanassief, ἡ μυθικὴ νῆσσα γεννᾷ τὴν πρωΐαν χρυσοῦν ῥόν (τὸν ἥλιον), τὴν δὲ ἐσπέραν ἀργυροῦν ῥόν (τὴν σελήνην). De Gubernatis, Myth. zoolog. σ. 523—524, γαλ. μετ. Βλ. τὴν ὄρνιν μὲ τὰ χρυσᾶ ῥά.

² A. Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachf. I, σ. 456. Ἡ παράδοσις τῶν ἐρυθρῶν ῥῶν τοῦ Πάσχα συνδυάζεται πρὸς εἰκόνα ἀνάλογον. Φαίνεται ἰδίᾳ ὑπαινισσομένη τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἑαρινοῦ ἡλίου. Βλ. Schwartz, Ursprung der Mythol., σ. 229.

³ Ἀριστοφ. Ὀρν. 694 καὶ ἐφ.

⁴ Ὁ Preller (Griech. Myth., II, 90) τοῦναντίον πειρᾶται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν Λήδαν ἐν τινὶ λέξει τῶν Λυκίων ἐπιγραφῶν lada, ἥτις ἐσήμαινε «γυναῖκα». Βλ. Fellow, Discov. in Lycia, 475.

⁵ Ὑγίν. Μῦθ. 80. Ὁβίδ., Fast. 700. Σχόλ. Πινδ. Νέμ. I', 61, Dissen. Πανσ. Γ', 16, 1.

⁶ Πανσ. Γ', 16, 1.

δίῳ βλέπομεν, ὅτι ὁ Λεύκιππος (ὁ ἔχων λευκοὺς ἵππους ἥρως), εἶναι τῷ ὄντι ὁ αὐτὸς τῷ Ἀπόλλωνι, καὶ ὅτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἦτο ἐκ τῶν ἐπιθέτων τοῦ θεοῦ¹. Ὅθεν αἱ θυγατέρες τοῦ Ἀπόλλωνος - Λευκίππου εἶναι μυθολογικὰ πλάσματα ἀνάλογα πρὸς τὴν Φαέθουσαν καὶ Λαμπετίαν, τὰς θυγατέρας τοῦ Ἡλίου, ὥστε τὸ μὲν εἶναι ὄνομα τῆς Ἡούς, τὸ δὲ τῆς Σελήνης· εὐκόλως δὲ κατανοεῖ τις πῶς ἡ γυναικεία αὕτη δυὰς ἡδυνήθη νὰ συνδεθῇ διὰ γαμικῶν δεσμῶν πρὸς τὴν ἄρρενα δυάδα τῶν Διοσκόρων, ἥτις ἔσχε σχεδὸν τὴν αὐτὴν σημασίαν.

Ἐν τοῖς μεσσηνιακοῖς μύθοις ἀδελφὸς τοῦ Λευκίππου εἶναι ὁ Ἀφαρεὺς, πατὴρ τοῦ Λυγκέως καὶ τοῦ Ἰδα. Ὁ Λυγκεύς, οὗ τὸ διαπεραστικὸν βλέμμα κατέστη παροιμιῶδες παρ' Ἑλλήσι, καὶ ὁ Ἰδας (ὁ βλέπων ἢ γνωρίζων) ἀποτελοῦσιν ἀδελφικὸν ζεῦγος, ἔχον ἴσως τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης καταγωγὴν. Ἄλλ' αἱ μετὰ τῶν Διοσκόρων σχέσεις αὐτῶν, εἰ καὶ ἡ ἐνοῦσα αὐτοῖς συγγένεια εἶναι μεγάλη, εἶναι σχέσεις ἐχθρικαὶ δυνάμεναι νὰ ἐρμηνεύσῃσι τὰς παλαιὰς ἀντιπαθείας τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Μεσσηνίας. Διηγοῦντο ὅτι αἱ Τυνδαρίδαι ἔφερόν ποτε ἐξ Ἀρκαδίας ἀγέλην βοῶν μετὰ τῶν τέκνων τοῦ Ἀφαρέως. Τὴν διανομὴν ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὸν Ἰδαν, ὅστις τεμὼν βοῦν εἰς τέσσαρα μέρη ἀπεφάνθη, ὅτι ὁ πρῶτος καταφαγὼν τὴν μερίδα αὐτοῦ θὰ λάβῃ τὸ ἥμισυ τῆς λείας, ὁ δὲ δεύτερος τὸ λοιπόν. Ἀμέσως δὲ καταναλῶσας τὸ ἴδιον αὐτοῦ μέρος ὡς καὶ τὸ τοῦ ἀδελφοῦ κατέστη διὰ τοῦ στρατηγήματος τούτου κύριος τοῦ ποιμνίου, ὅπερ ὠδήγησεν εἰς Μεσσήνην. Οἱ Διόσκοροι ματαιωθείσιν τῶν προσδοκιῶν αὐτῶν παρωργίσθησαν καὶ στρατεύσαντες κατὰ τῆς πόλεως ταύτης ἀπекόμισαν τὰς βοῦς. Πρὶν δὲ ὑποστρέψῃσι θέλοντες νὰ τιμωρήσῃσι τοὺς Ἀφαρείδας ἔστησαν αὐτοῖς παγίδα τινά². Ὁ Λυγκεύς (ὁ πάντων τῶν θνητῶν ὀξυδερκέστατος) ἰδὼν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ταυγέτου, φεύγει μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ. Ὁ Πολυδεύκης διώκει αὐτοὺς καὶ φονεύει τὸν Λυγκέα, ἄλλ' ὁ Κάστωρ πληγώνεται ὑπὸ τοῦ δόρατος τοῦ Ἰδα. Ὁ ἀγὼν ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ, ὅτε ὁ Ζεὺς ῥίπτει κεραυνὸν καὶ κατακαίει τοὺς δύο μαχομένους. Ὁ Πολυδεύκης σπεύδει πρὸς τὸν ἀδελφόν

¹ Ἐν Ἡλίδι ὁ Λεύκιππος ἐρᾶται, ὡς ὁ Ἀπόλλων τῆς Δάφνης (Παυσ. Η', 20, 2). Ἐν Μεσσηνίᾳ ὁ Ἀσκληπιός, ὅστις συνήθως εἶναι υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐνομιζέτο ἔγγονος τοῦ Λευκίππου (Παυσ. Γ', 26, 4).

² Ἀπολλόδ. Γ', 11, 1.

αὐτοῦ ὃν εὐρίσκει ἐκπνέοντα¹. Ἐν τῇ λύπῃ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ἱκετεύει τὸν Δία νὰ θανατώσῃ καὶ αὐτόν, ἀλλ' ὁ ἄναξ τῶν θεῶν ἀποκρίνεται αὐτῷ, ὅτι δὲν δύναται ν' ἀποθάνῃ ἐντελῶς, διότι κατὰγε-
ται ἐκ θείας γενεᾶς, ἐν ᾗ ὁ Κάστωρ εἶναι υἱὸς θνητοῦ. Ἐπιτρέπει δὲ αὐτῷ νὰ ἐκλέξῃ τὴν τύχην αὐτοῦ. Ἡ θὰ διαφύγῃ μόνος τὸ γῆρας καὶ τὸν θάνατον καὶ θὰ ζήσῃ αἰωνίως ἐν τῷ Ὀλύμπῳ ἐγγὺς τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἄρεως, ἣ ἂν θέλῃ νὰ διαμοιράσῃ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ θὰ διάγῃ τὸ ἥμισυ τοῦ βίου ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ἐν τοῖς χρυσαῖς τοῦ οὐρανοῦ δώμασιν. Ὁ Πολυδεύκης δέχεται τὴν ἡμι-
αθανασίαν ταύτην, διότι ὁ Κάστωρ ἔσται ἡμιθάνατος². οὕτως οἱ δύο ἀδελφοὶ ζῶσιν ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ἢ, κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων δο-
θεῖσαν ἐρμηνείαν³, ὁ μὲν τὴν ἡμέραν, ὁ δὲ τὴν νύκτα.

Ἡ ἀδελφικὴ αὐτῇ ἀφοσίωσις τοῦ Πολυδεύκου, ἡ διασημοτάτη ἐν τῇ ἀρχαιότητι⁴, εἶναι προφανῶς εἰκὼν ληφθεῖσα ἐκ τοῦ θεάματος τῆς φύσεως. Ἐὰν ὁ Πολυδεύκης καὶ ὁ Κάστωρ δὲν εἶναι εἰμῆ ὁ ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη, ὑπολαμβάνομενοι ὡς ἀδελφοὶ δίδυμοι, τότε γίγνεται δῆλον πῶς ζῶσι καὶ θνήσκουσιν ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν. Ὁ ἥλιος, τὸ ἰσχυρόν καὶ ἀθάνατον ὄν, τὸ ἐκάστην ἑσπέραν ἀφανιζόμενον ἀπὸ τοῦ ὀρίζον-
τος καὶ κατερχόμενον εἰς τὴν γῆν, ὥσει διὰ νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀδελφικὸν ἀστέρα τὸν γεννώμενον ἅμα τῇ νυχτί, εἶνε ὁ Πολυδεύκης θυσιαζόμενος ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ὁ Κάστωρ εἶνε ὑποδεέστερος τοῦ ἀδελφοῦ, εἰς ὃν ὀφείλει μέρος τῆς ἀθανασίας, διότι ἡ σελήνη, κατὰ τὸν Θεόφραστον, δὲν εἶνε ἀλλ' ἡ ἀδυνατώτερος ἥλιος⁵. Οἱ δύο ἔθνικοι ἥρωες τῆς Λακωνίας δὲν μάχονται μόνον πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς Μεσσηνίας. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν εὗρηται μεμιγμένα ἐν ταῖς ἀρχαίαις ἀντιπαθείαις τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἀδελφὴ

¹ Ὁ Κάστωρ ἐνομιζέτο θνητός. Τὸν τάφον αὐτοῦ ἐδείκνυσαν ἐν Σπάρτῃ (Παυσ. Γ', 13, 1) καὶ Ἀργεῖ, ἔφερε δὲ τὸ ὄνομα *μικραρχαγέτας*, δηλαδὴ ἡμιτῆρος (Πλουτ. Ἑλλην. 23).

² Αἱ σπουδαιόταται λεπτομέρειαι περὶ τοῦ μύθου τούτου διεσώθησαν ὑπὸ τοῦ Πινδάρου, Νέμ. Γ', 60 καὶ ἐφ., Dissen.

³ Σχόλ. Εὐρ. Ὀρ. 403, Dindorf.

⁴ Πλουτ. Ἠθικά, σ. 484 f.

⁵ Περὶ ἀνέμων, 17. Διὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας βλ. Schwartz, Sonne, Mond und Sterne, σ. 191 καὶ ἐφ. De Gubernatis, Mythol. zoologique μετ. Rognaud, II, σ. 333 καὶ ἐφ.

αὐτῶν Ἑλένη ἡρπάγη, λέγουσιν, ὑπὸ τοῦ Θησεῦς καὶ τοῦ Πειρίθου. Ὁ Θησεὺς ἐμίγη αὐτῇ, πρὶν δὲ ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Ἥπειρον, ἀφῆκεν αὐτὴν ἐν Ἀφιδναίς, παρὰ τῇ μητρὶ Αἰθρᾷ. Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς ἀρπαγῆς ταύτης, οἱ Τυνδαρίδαι ὀδεύουσι κατὰ τῆς Ἀττικῆς, εἰς ἣν εἰσβάλλουσι μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ. Τὸ καταφύγιον τῆς Ἑλένης ὑποδεικνύεται αὐτοῖς ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Δεκελείας, δι' οὓς ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι ἀὲν Σπάρτῃ ἀπὸ τούτου τοῦ ἔργου ἀτελεῖται τε καὶ προεδρὴ διατελεῖσι. Οἱ Διόσκοροι ἐλευθεροῦσι τὴν ἀδελφὴν, καὶ ἐπανάγουσιν αὐτὴν εἰς Λακεδαιμόνα μετὰ τῆς μητρὸς τοῦ Θησεῦς, ἣν ἡχμαλώτισαν¹.

Ὡς οἱ πλείοται τῶν ἡρώων, συμμετέχουσι τῶν μεγάλων στρατειῶν τῶν μυθικῶν χρόνων· τῆς θήρας τοῦ Καλυδωνείου κάπρου² καὶ τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας³. Διετείνοντο ὅτι μετέφερον ἐκ Κολχίδος τὴν εἰκόνα τοῦ Ἄρεως καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς τῆς ἐπὶ νομοζομένης Ἀσίας⁴. Κατὰ τὴν στρατείαν διεκρίνοντο ἕνεκα τῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν θαυμασίων νικῶν αὐτῶν. Ὁ Πολυδεύκης ἡγωνίσθη πρὸς Ἄμυκον, τὸν βασιλέα τῶν Βεθύρων, καὶ ἐνίκησεν αὐτὸν εἰς τὴν πυγμὴν⁵. Ὁ Ἄμυκος, υἱὸς τοῦ Τυφωέως, ἡ τερατῶδες τῆς Γῆς τέκνον, ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους νικηθεὶς Ἀνταῖος, ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Γιγάντων, τῶν βιαίων τῆς καταγίδος δαιμόνων, τῶν ἡττωμένων ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἡρώων. Κατὰ τὸν πλοῦν, δεινὴ ἐξηγέρθη τρικυμία ἐν τῷ Θρακικῷ πελάγει, ἀπειλοῦσα νὰ καταστρέψῃ τὴν Ἀργῶ, ὅτε ὁ Ὀρφεὺς ἐπικαλεῖται τοὺς θεοὺς τῆς Σαμοθράκης. Ἀμέσως ὁ ἄνεμος καταπαύει, βλέπουσι δὲ δύο ἀστέρας λάμποντας ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκου⁶. Ὁ μῦθος οὗτος ἄγει ἡμᾶς πρὸς ἀνάπτυξιν νέου τινὸς μύθου τῶν Διοσκόρων, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τῆς Ἑλλάδος.

Ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀνακες, σωτῆρες, ἀγαθοὶ παραστάται, κατέστησαν οἱ εὐεργετικοὶ τῆς θαλάσσης θεοί, οἱ βοηθοὶ τῶν ναυτικῶν τῶν ὑπὸ τῶν καταιγίδων μαστιζομένων :

¹ Ἡρόδ. Θ', 73. Πλουτ. Βίος Θησ. 31-34. Ἀπολλόδ. Γ', 10, 8. Πaus. Ε', 19.3.

² Ὑγίν. Μ50. 173.

³ Ἀπόλλων. Ἀργον., Α', 146 καὶ ἐφ.

⁴ Πaus., 19, 7. Γ', 24, 7.

⁵ Ἀπόλλων. Β', 67-97 Θεόκρ.

⁶ Διόδ. Δ', 43.

σωτήρας τέκε παῖδας ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
 ὠκυπόρων τε νεῶν, ὅτε τε σπέρχωσιν ἄελλαί
 χειμέριαι κατὰ πόντον ἀμείλιχον· οἱ δ' ἀπὸ νηῶν
 εὐχόμενοι καλέουσι Διὸς κούρους μεγάλους
 ἄρνεσσιν λευκοῖσιν, ἐπ' ἀκρωτήρια βάντες
 πρύμνης· τὴν δ' ἄνεμός τε μέγας καὶ κύμα θαλάσσης
 θῆκαν ὑποβρυχίην· οἱ δ' ἐξαπίνης ἐφάνησαν
 ξουθῆσι πτερύγεσσι δι' αἰθέρος ἀΐξαντες,
 αὐτίκα δ' ἀργαλέων ἀνέμων κατέπαυσαν ἄελλας,
 κύματα δ' ἐστόρεσαν λευκῆς ἁλὸς ἐν πελάγεσσι,
 ναύταις σήματα καλά, πόνου κρίσιν· οἱ δὲ ἰδόντες
 γήθησαν, παύσαντο δ' ὀϊζυροῖο πόνοιο¹.

Τὰ σωτήρια ταῦτα ἀποτελέσματα τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Διοσκόρων δὲν ἀντιστοιχοῦσι, κατὰ τὴν ἀνωτέρω δοθεῖσαν ἐρμηνείαν, πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης, ἀστέρων σωτήρων, οἵτινες λάμπουσι μετὰ τὴν τρικυμίαν ἐπὶ γαληνιαίου οὐρανοῦ, ἄνωθεν ἡρεμούσης θαλάσσης; ἐνίοτε ἡ ἐπιφάνεια αὕτη τῶν Διοσκόρων εἶχεν ἕτερον τύπον. Αἱ φωσφορώδεις φλόγες, αἱ ἐν ὥρᾳ καταγίγδος φερόμεναι μετέωροι ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, προέδιδον, κατὰ τὰς προλήψεις τῶν ναυτικῶν τῆς Μεσογείου, τὴν παρουσίαν τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκους². Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν οἱ ἐν τῷ πλοίῳ τῷ φέροντι τὸν Λύσανδρον, εἶδον θαυμάσιον γεγονός· εἶδον αἴφνης δύο λάμποντας ἀστέρας ἐπὶ τῆς πρύμνης, ἐκατέρωθεν τοῦ πηδαλίου· ἀνεγνώρισαν τοὺς Διοσκόρους³. Τὸ ὄνομα *Saint-Elme* τὸ δοθέν βραδύτερον εἰς τὸ φαινόμενον μαρτυρεῖ τὴν διάρκειαν τῶν δοξασιῶν τούτων· καὶ ἀληθῶς τὸ ὄνομα τοῦτο παράγεται ἐκ τοῦ τῆς Ἑλένης, τῆς ἀδελφῆς τοῦ Κάστορος καὶ Πολυδεύκους⁴. Εἰς τὰ πυρὰ ταῦτα οἱ ἀρχαῖοι διέβλεπον τοὺς κινητοὺς ἀστέρας, τοῦτο δὲ εἶναι ἐκ τῶν αἰτίων, ὧν ἕνεκα ἀπέδιδον ἀστρῶν χαρακτῆρα εἰς τοὺς Διοσκόρους, τοὺς καταστερισθέντας περὶ

¹ Ὑμν. ὁμηρ., ΔΓ' καὶ ἐφ. Εὐριπ. Ἑλεν. 1511. Θεόκρ. ΚΒ'. Πλουτ. περὶ τῶν ἐκλ. χρηστ., 30, σ. 426 σ. σ. 110. 3, σ.

² Πλουτάρχ. τὰ ἀρ. τοῖς φιλοσόφ., 11, 18.

³ Πλουτάρχ. Βίος Λυσάνδρ. ΙΒ', 1.

⁴ Συγγραφεὺς τις τοῦ ἔκτου αἰῶνος μ. Χ. Ἰωάννης ὁ Λυδός, βεβαίως ὅτι τὰ πυρὰ τῶν Διοσκόρων ἔφερον κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλένης: «τὸ δὲ τοιοῦτον σχῆμα. . . . οἱ τὴν θάλατταν πλέοντες Ἑλένην καλοῦσιν» (De Ostentis, 5, ἐκδ. Haase).

τὰ τέλη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὡς ἀστερισμὸς τῶν Διδύμων¹. Ἄλλ' ὡς συνέβη εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἑλληνικῶν θεῶν, δὲν ἐκφράζουσιν οὗτοι μόνον φυσικὰ φαινόμενα ἀλλὰ καὶ ἠθικὰς ἰδέας. Σωτῆρες τῶν πλοίων εἶναι κατ' ἑκτασιν προστάται τῶν ὁδοιπόρων καὶ ναυτιλλομένων. Ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν τίθενται τὰ ἱερὰ τῆς φιλοξενίας καθήκοντα. Κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς διαμονὴν αὐτῶν ἐφιλοξενήθησαν ὑπὸ πλείστων θνητῶν, ἐνίοτε δ' ἐνόμιζον ὅτι ἐπανήρχοντο εἰς τὰς ἀνθρωπίνους κατοικίας, ἐν αἷς ἡ διάθασις αὐτῶν διὰ θαυμάτων κατεφαίνετο². Ἀπέδιδον αὐτοῖς ὡσαύτως, ἔνεκα τῆς αὐτῆς ἰδέας, τὴν ἴδρυσιν τῶν Θεοξενίων, τῶν ἱερῶν δείπνων, ἐν οἷς ὁ θεὸς ναοῦ τινος προσεκάλει φιλοξένους ἄλλους θεοὺς γείτονας³. Ἐν χρόνῳ, ὃν δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς, οἱ Διόσκοροι διὰ πολλῶν πεπρoικισμένοι ἤδη ἰδιοτήτων, συνεχέοντο ὑπὸ τῶν ναυτικῶν τῶν περιπλεόντων τὸ Αἰγαῖον, πρὸς τοὺς μεγάλους μυστηριώδεις θεοὺς τῆς Σαμοθράκης, τοὺς Καβείρους. Ἰχνη τοῦ συγκρητισμοῦ τούτου ἀπαντῶσι πολλαχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἡπείρου, μάλιστα δ' ἐν Φωκίᾳ, ἐν Ἀμφίσσῃ, ἔνθα ἤγετο τελετὴ πρὸς τιμὴν τῶν Ἀνάκων παιδων, οἵτινες εἶναι ἀδιαφόρως Διόσκοροι, Κάβειροι ἢ Κουρήτες⁴. Ἡ σύγχυσις αὕτη δὲν ὑπῆρχεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης ἦσαν ἄγνωστοι τοῖς Αἰγυπτίοις, ἐν ᾧ διηγεῖται πῶς ὁ Καμβύσης ἔκαψε τὰ ἀγάλματα τῶν Καβείρων ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῶν ἐν Μέμφιδι⁵. Δὲν παρήχθη λοιπὸν εἰμὴ βραδύτερον, ἐρείδεται δὲ πιθανώτατα ἐπὶ τῆς προσεγγίσεως τῶν ἐπιθέτων Ἀνακας καὶ Μεγάλοι Θεοί, κοινῶν εἰς τοὺς δύο τούτους ὁμίλους⁶.

Ὡς οἱ *Arwīns*, πρὸς οὓς πρὸ πολλοῦ ἐταύτισαν αὐτοὺς, οἵτινες ἐν ταῖς Βέδαις ἐκπροσωποῦσιν εἴτε τὰ δύο λυκόφωτα, εἴτε τὸν πρωϊνόν

¹ Ὑγίν. Μ50. 80. Ἀστρον. Β', 22, ἔκ. Bunte.

² Ἡρόδ. ΣΤ', 127. Πίνδ. Νεμ. Ι', 49. Πaus. Β', 16, 2.

³ Σχόλ. Πίνδ. Ὀλυμπ. Ι', 3. Corp. Insc. gr., ἀρ. 2374 e-Lobeck, Aglaoph., σ. 699. Διὰ τὰς παρατηρήσεις τῶν Θεοξενίων, βλ. Fröhner, Peintures de vases grecs de la nécropole de Camiros, εἰκ. Ι, σ. 5 καὶ ἀνάγλυφόν τι ἐκ Λαρίσης δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ x. Heuzey, Miss. arch. en Macédoine, εἰκ. 23.

⁴ Πaus. Ι', 38, 7.

⁵ Ἐν Κεφαλαίς τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐν Κλειτορίᾳ τῆς Ἀρκαδίας (Πaus. Α', 31, 1, Η', 21, 4) οἱ Διόσκοροι ἐκαλοῦντο Μεγάλοι Θεοί.

καὶ ἑσπερινὸν ἀστέρα, εἴτε τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ¹, οἱ Διόσκο-
ροι ἐνομιζόντο ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι ἵππεῖς. Ἐν ἀρχῇ βεβαίως ἔχουσι διά-
φορα πλεονεκτήματα. Ὁ Πολυδεύκης εἶναι ἥρως τῆς πυγμῆς (πύξ
ἀγαθός), ὁ Κάστωρ δαμαστής ἵππων (ἱππόδαμος). Ἀλλ' ἡ ἐπικὴ
αὕτη ιδιότης δὲν ἐβράδυνα νὰ ἐπεκταθῇ ἀπὸ τοῦ Κάστορος εἰς τὸν
ἀδελφόν. Ἀμφότεροι χαρακτηρίζονται παρὰ Πινδάρῳ διὰ τῶν ἐπι-
θέτων εὐίπποι καὶ λευκόπῳλοι ². Ἐπὶ τοῦ ἐν Ἀμύκλαις θρόνου τοῦ
Ἀπόλλωνος παρίσταντο ἑφιπποὶ ³, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τινος ἐν-
ταῦθα εἰκονιζομένου ῥωμαϊκοῦ νομίσματος (Εἰκ. 169). Βλέπομεν δύο
ἵππεῖς διὰ δοράτων ὀπλισμένους βαλίνοντας πρὸς
δύο διαφόρους διευθύνσεις· εἶναι δὲ τοῦτο εἰκὼν τῆς
ἀμοιβαίας ἐμφανίσεως καὶ ἐξαφανίσεως αὐτῶν. Ἐ-
νίστε, ὡς ἐπὶ τοῦ συμπλέγματος τοῦ ἐν Ῥώμῃ
Monte Cavallo, εἶναι ὄρθιοι παρὰ τοὺς ἵππους αὐ-
τῶν, οὓς κρατοῦσιν ἀπὸ τῶν χαλινῶν ἢ ἐλαύνουσι
χρυσοῦν ἄρμα διὰ τοῦ αἰθέρος εἰς ὃ εἶναι ἐζευγμένοι
ταχεῖς ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος δοθέντες αὐτοῖς ἵπποι,
ὁ Φλογαῖος καὶ ὁ Ἀρπαγος ἢ ὁ Εἰάνθος καὶ ὁ Κίλλαρως ⁴. Οὕτω κατέ-
στησαν ἐν Σπάρτῃ οἱ προστάται τῶν ἄρματοδρομιῶν καὶ τῶν γυμνι-
κῶν ἀγώνων θεοὶ ⁵. Ὁ Πίνδαρος, παράδοσιν τινα δωρικὴν ἀναφέρων,
ἔλεγεν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς γενόμενος δεκτὸς εἰς Ὀλυμπον ἐνεπιστεύθη
αὐτοῖς τὴν φροντίδα καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν μεγάλων ὀλυμπιακῶν
ἀγώνων ⁶. Οἱ αὐτόχθονες τῆς Λακωνίας ἥρωες, ἦσαν ἀναγκαιῶς ἥρωες
μαχηταί. Πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων, ὅτε οἱ δύο βασιλεῖς τῆς Λακε-
δαίμονος ἐστράτευον, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὰς ἱερὰς εἰκόνας τῶν δύο
Τυνδαριδῶν ⁷, ὁ δὲ πολεμικὸς θούριος, ὃν ἐπαιάνιζον ὑπὸ τοὺς ἥχους

Εἰκ. 169.

Διόσκοροι ἑφιπποὶ.

¹ Maury Relig. de la Grèce I, σ. 208 καὶ ἐφ. De Gubernatis, Zoolog. mythol, II, σ. 333. Myriantheus, Die Ocvin oder arischen Dioskuren.

² Ὀλυμπ. Γ', 39. Πυθ. Α', 66. Dissen. Θεόκρ. ΚΒ', 24.

³ Πaus. Γ', 14. Περὶ τῶν ἀγαλμάτων τῶν Διοσκόρων ἐν Ἑλλάδι, βλ. Πaus. Β', 22, 5 Γ', 26, 3. Δ', 34, 9, κτλ.

⁴ Σουΐδας, λ. Κύλλαρως, Βιργ. Γεωργ. III, 90. Βαλέρ. Φλάκ. I, 426. Στάτ. Θηβ. IV, 327.

⁵ Πaus. Γ', 14, 7.

⁶ Ὀλυμπ. Γ', 36.

⁷ Ἡρόδ. Ε', 75.

τοῦ αὐλοῦ οἱ Σπαρτιᾶται, ὅτε μετέβαινον εἰς μάχην, ἔφερε τὸ ὄνομα ἐνὸς τῶν ἐνδόξων Διοσκόρων, τοῦ Κάστορος, εἰς ὃν ἀπέδιδον τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ Καστορείου νόμου. Ἐπὶ τῶν μνημείων πάντοτε καταφαίνεται ὁ ἀστρῶς αὐτῶν χαρακτήρ, ἐπὶ δὲ τῶν τῆς Σπάρτης παρίστανται ὅτε μὲν ἀπλῶς οἱ δύο κωνικοὶ τῶν Διοσκόρων πῖλοι (Εἰκ. 170), ὧν τὸ σχῆμα ἀνεκάλει τοῖς Ἑλλήσι τὰ δύο ἡμίση τοῦ ψοῦ τὰ γεννήσαντα τὰ τέκνα τῆς Λήδας, ἐφ' ὧν ὑπερέκειντο ἀστέρες, ὅτε δὲ τὸν Κάστορα καὶ τὸν Πολυδεύκην γυμνοὺς καὶ ὀρθλοὺς, κρατουμένους ἐκ τῶν χειρῶν καὶ φέροντας τὸν ἑναστρον πῖλον (Εἰκ. 171).

Τὸ ὄνομα μόνον τῆς Ἑλένης, τῆς λαμπαύσης καλλονῆς¹, ἤρκει νὰ προσεγγίσῃ αὐτὴν πρὸς τοὺς Διοσκόρους, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῆς. Ὡς ἐκεῖνοι, εἶναι μία τῶν ἀρχαίων θεοτήτων τῆς Λακωνικῆς, ὡς ἐκεῖνοι, φαίνεται οὕσα προσωποποιήσις λαμπροῦ τινος μετεώρου. Τὸ ὑπὸ τῆς ἐποποιίας διδόμενον αὐτῇ πρόσωπον ἐν τῷ Τρωϊκῷ πολέμῳ δὲν δύναται νὰ ὑπαινιχθῇ τὸν ἀληθῆ αὐτῆς χαρακτήρα, ὃν οἱ Ἑλληνες ἀνεγνώρισαν, ὅτε ἀπεθέωσαν τὴν Ἑλένην. Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰσοκράτους οἱ Λάκωνες πιστοὶ τηρεῖται τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων, προσέφερον αὐτῇ τὰς αὐτὰς θυσίας καὶ ἀπέδιδον τὰς αὐτὰς καὶ εἰς θεὰν τιμάς². Ἀπας ὁ περὶ τῆς Ἑλένης μῦθος δεικνύει, ὅτι πρέπει ν' ἀναγνώρισωμεν ἐν αὐτῇ μυθολογικόν τι πλάσμα παραχθὲν ὡς πάντα τὰ ἄλλα ἐκ τοῦ θεάματος τῆς φύσεως. Κατὰ τὴν Ἰλιάδα, εἶναι θυγάτηρ τοῦ Διὸς γεννηθεῖσα ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης μητρός³. Τοιαύτη ἡ συνηθεσττέρα παράδοσις.

Ἄλλ' ὅμως διηγούντο καὶ ἄλλως τὴν γέννησιν αὐτῆς. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Θέτιδος⁴. Ὁ συγγραφεὺς τῶν Κυπρίων Ἐπῶν ἔλεγε μητέρα αὐτῆς τὴν Νέμεσιν, ἥτις φεύγουσα ἀνὰ γῆν καὶ θάλασσαν τὴν καταδίωξιν τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ μετεμορφώθη, ὅπως διαφύγῃ αὐτόν, εἰς θαλάσσιον τέρας καὶ διάφορα γήινα

¹ Ἡσύχιος, ἐλάνη=λαμπάς. Ὁ Κούρτιος, Griech. Etym., σ. 552, ἔκδ. ε', ἐτυμολογεῖ τὸ Ἑλένη ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ τὸ σε-λας καὶ σελ-ήνη ῥίζης. Ἡ Ἑλένη συγκαταριθμεῖται μετὰ τῶν λέξεων, αἵτινες εἶχον ἀρχικόν τι δίγαμμα τοῦ δίγαμμα ἀντιστοιχοῦντος ἐνίστατο πρὸς τὸ σίγμα, τὸ ὄνομα τῆς Ἑλένης θὰ ἦτο Σελήνη (βλ. Ahrens, De Græc. ling. Dial., I, σ. 30—31).

² Ἰσοκρ., Ἑλένης ἐγκώμιον, 13.

³ Γ', 199, 238, 418, 426.

⁴ Σχόλ. Πινδ. Νέμ. Γ', 150.

ζῶα. Ἄλλ' αἱ μεταμορφώσεις αὗται, αἱ ἀναμνησκουσαι τὰς τῆς Θε-
τιδος φευγούσης τὸν Πηλέα, οὐδὲν ὠφέλησαν· διότι ἡ Νέμεσις ὑπέ-
κυψε καὶ ἐγέννησε κόρην, ἣν ἡ Λήδα ἀνέλαβε ν' ἀναθρέψῃ¹. Ἐὰν ἡ
Νέμεσις, θεὰ τῆς οὐρανίας ἐκδικήσεως, κατέστη ἀπλῶς μήτηρ τῆς
Ἑλένης, διότι αὕτη ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἑλ-
λῆνων καὶ τῶν Τρώων, ἵσως πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῇ ἀφηγή-
σει ταύτῃ τὴν ἐπίδρασιν ἀσιατικῶν παραδόσεων. Γνωστὸν ὅτι ἐν Ἀσίᾳ

Εἰκ. 170.

ἡ ἑλληνικὴ Νέμεσις συν-
εχέετο πρὸς τὴν Ἀδρά-
στειαν, ἥς τὸ ὄνομα δὲν
εἶναι ἄλλ' ἢ παραλλαγή
τῆς Ἀστάρτης². Ὅθεν ἐν
τῷ Τρωϊκῷ μύθῳ ἡ Ἑλένη
εἶναι θυγάτηρ τῆς Νεμέ-
σεως-Ἀδραστείας, ἥτοι τῆς

Εἰκ. 171. Διόσκοροι.

Ἀσιατικῆς Ἀφροδίτης, μεθ' ἧς καὶ πλειότερον συσχετίζεται. Ὁ ποιη-
τῆς τῆς Ἰλιάδος ὑπαινίσσεται ὄντως τὴν διαμονὴν τῆς Ἑλένης ἐν
Φοινίκῃ καὶ Αἰγύπτῳ, ἔνθα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡροδότου ἀνέφε-
ρον, ὅτι ἦτο σύζυγος τοῦ Πρωτέως, καὶ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀφρο-
δίτη ξείνη³. Μὴ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἡ Ἑλένη δὲν ὑπόκειται πάντοτε ὑπὸ
τὸ κράτος τῆς θεᾶς τοῦ Ἔρωτος, ἡ δὲ ἐξαισία καλλονὴ αὐτῆς καὶ τὰ
ὀλέθρια θέλγητρά δὲν καθιστῶσιν αὐτὴν ἄλλην Ἀφροδίτην;

Παραλείποντες τὰς μεγαλοπρεπεῖς διηγήσεις τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν
καὶ τῆς ἀττικῆς τραγωδίας περὶ τοῦ μύθου τῆς Ἑλένης, συνοψίζομεν
διὰ βραχέων τὸν μῦθον αὐτῆς. Δις ἡρπάγη ὑπὸ ξένων ἀπαγωγέων, δις
δ' ἐπανήγαγον αὐτὴν οἱ συγγενεῖς εἰς τὴν πατρίδα. Πρῶτος ὁ Θησεύς
βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Πειρίθου, ἀπάγει αὐτὴν ἐκ Σπάρτης καὶ νυμφεύ-
εται, ὥς καὶ τὴν Αἰγλήν καὶ τὴν Φαίδραν, ὧν τὰ ὀνόματα ἔχουσι τὴν
αὐτὴν ἔννοιαν, ἣν καὶ τὸ ὄνομα τῆς θυγατρὸς τῆς Λήδας. Εἶδομεν πῶς

¹ Ἀθῆν. Η', σ. 334 c. Πaus. Α', 33. 7. Ὑγίν. Ἀστρον. 11, 8. Κατ' ἄλ-
λας γενεαλογίας ἡ Ἑλένη εἶναι θυγάτηρ τῆς Ἀφροδίτης ἢ τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς
Λήδας (Πτολ. Ἡφ., Nov. Hist., IV, 1).

² Ὁ Hartung, Religion und Mythol. der Griechen, III, 118, προσεγγίζει
τὴν μεταμόρφωσιν τῆς Νεμέσεως εἰς ἰχθῦν, πρὸς τὴν τῆς βαθυλωνείας θεᾶς
Δερκετοῦς.

³ Ἰλιάδ. Ζ, 290. Ὀδύσ. Δ, 227. Ἡρόδ. Β', 112 καὶ ἐφ.

ἡλευθερώθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Διοσκόρων ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, ἐν ᾗ κατεῖχεν αὐτὴν Αἴθρα, ἡ μήτηρ τοῦ ἀθηναίου ἥρωος. Βραδύτερον γενομένη σύζυγος τοῦ Μενελάου ἀρπάζεται ὑπὸ τοῦ Πάριδος ('Αλεξάνδρου), φεύγει μετ' αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνατολὴν, καὶ ἀποκαθίσταται ἐν Τροίᾳ, ὡς καὶ ἡ ἡρώϊς τῆς Τεγέας Αὔγη φέρεται εἰς Μυσίαν. Ἡ φυγὴ αὕτη παρίσταται συνήθως παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ ἐπὶ τῶν μνημείων, ὡς ἐκουσία ἀπιστία τῆς Ἑλένης, ἥτις ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς Ἀφροδίτης ὑπῆκει εἰς τὰ θέληγτρα τοῦ ὠραίου ξένου καὶ εἰς τὴν φορὰν τοῦ πάθους, ὅπερ ἐμπνέει αὐτῇ (*Εἰκ.* 172). Ἀλλὰ κατὰ τινὰς παραδόσεις ἐγγχωρίους ἡ Ἑλένη κατεδιώχθη καὶ ἀνθρωπάγη ὑπὸ τοῦ Πάριδος, ἐν ᾗ ἐθήρευσεν ἐπὶ τοῦ Παρθενίου ὄρους. Ἐν Σπάρτῃ ἐδείκνυντο τὸ μέρος, ἐνθα φεύγουσα ἀφῆκε νὰ πέσῃ τὸ σανδάλιον αὐτῆς¹. Παρομοίως σχεδὸν καὶ ἐν τοῖς Πίγ-Βέδα ἡ ὑπὸ τοῦ Μίτρα ('Ηλίου) διωκομένη νεαρὰ κόρη ἀπόλλυσιν, ὡς ἡ Σταχτοπούτα, εὐμαρίδα τινά, ἥτις δίδει τῷ ἔραστῇ αὐτῆς τὸ μέτρον τοῦ ποδὸς αὐτῆς, ποδὸς ἀδιωράτου· ἡ νεαρὰ αὕτη κόρη εἶναι ἡ Ἡώς, ἥτις ἐν τῇ ταχείᾳ αὐτῆς πορείᾳ, οὐδὲν σχεδὸν ἵχνος τῶν βημάτων αὐτῆς ἀφίνει². Ἡ ἀφήγησις τῶν ἀρπαγῶν τῆς Ἑλένης φαίνεται ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸν μῦθον, τὸν πολλάκις ἀπαντῶντα ἐν τῇ μυθολογίᾳ, τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἡοῦς ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἡρώων. Ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν τὴν γνῶμην τῶν κκ. Max Müller καὶ Cox, ὅτι ὁ Πάρις εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ Πανὶ τῶν Βεδῶν, ὁ Τρῶς ἥρωες εἶναι ὁ κλέπτης ὁ ἀφαιρῶν τὸ οὐράνιον φῶς καὶ κρύπτων αὐτὸ ἐν τῇ φυλακῇ τῆς νυκτός³. Οἰαδήποτε ἄλλως εἶναι ἡ ἐρμηνεία ἣν παραδέχονται περὶ τῶν θεμελιωδῶν γεγονότων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου⁴, ἡ πρώτη σημασία τῆς Ἑλένης εἶναι σχεδὸν βεβαία. Ἡ ἀδελφὴ αὕτη τῶν Διοσκόρων, δηλαδὴ τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης, εἶναι ἡ Ἡώς· ἡ ἀσυγκρίτου καλλονῆς Ἡώς, ἀντικείμενον θαυ-

¹ Πτολ. Ἡφ. IV, σ. 189 τῶν Ἑλλήνων Μυθολ. τοῦ Westermann.

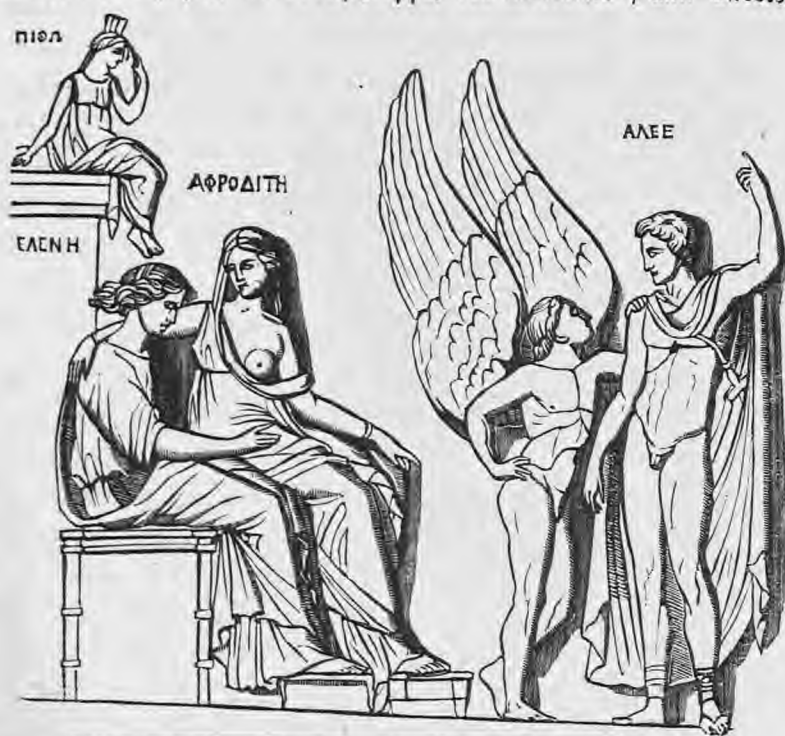
² De Gubernatis, Myth. zoolog., I, 33—34 γαλ. μετάφρ.

³ Max Müller, Nouv. leçons. τ. II, σ. 217. γαλ. μετ. Cox. Myth. of the aryan nations, τ. II, σ. 6, 75, 155.

⁴ Κατὰ τὸν Max Müller (ἐνθ. ἀν.), ἡ ἄλωσις τῆς Τροίας «δὲν εἶναι ἄλλ' ἢ ἐπανάληψις τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀνατολῆς, τῆς γενομένης καθ' ἐκάστην ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν δυνάμεων, αἵτινες ἀποστεροῦνται ἐκάστην ἐσπέραν τῶν λαμπροτέρων θησαυρῶν τῆς Δύσεως». Ὡς ὁ κ. Cox, οὕτω καὶ ὁ Max Müller νομίζει τὴν Ἑλένην ἰσοδυναμοῦσαν πρὸς τὴν ἰνδικὴν Σαραμᾶ, τῶν δύο ὀνομάτων ὄντων φωνητικῶς ὁμοίων.

μασμοῦ καὶ ἔρωτος, πολλάκις ἀρπαζομένη ἀλλὰ πάντοτε ἐπανερχομένη εἰς τὴν χώραν, ἣτις ἐγένετο ἡ κοιτίς αὐτῆς.

Μετὰ τὸν πόλεμον ἀληθῶς ἡ Ἑλένη βασιλεύει ἐν Σπάρτῃ μετὰ τοῦ συζύγου Μενελάου¹. Ὁ θάνατος αὐτῆς δὲν εἶναι συνήθους ἡρώιδος. Ἐν Θεράπναις, τῇ ἀρχαιοτάτῃ κέντρῳ τῆς πρὸς αὐτὴν λατρείας, ἐδείκνυσαν τὸ μέρος, ἐνθα ἐτάφη ἐγγὺς τοῦ Μενελάου², ἀλλ' ἀπέδιδον

Εἰκ. 172. — Ἑλένη καὶ Πάρις.

αὐτῇ ἀθανασίαν καὶ θεῖαν δύναμιν. Παρ' Εὐριπίδῃ, ὁ ἥλιακός θεὸς Ἀπόλλων ἀρπάζει ἐκ τῆς γῆς τὴν θυγατέρα τοῦ Διὸς, ὅπως μεταφέρει εἰς τὰ ἀκτινοβολοῦντα δώματα τοῦ Ὀλύμπου, ἐν οἷς διάγει βίον εὐδαίμονα μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἥθης, μεριζομένη τὰς τιμὰς τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς, τῶν Τινδαριδῶν, καὶ προστατεύουσα ὡς ἐκεῖνοι τὰ πλοῖα τὰ ἐκτεθειμένα εἰς τοὺς θαλασσίους κινδύνους³.

¹ Ὀδύσ. Δ, 184.

² Πaus. Γ', 19, 9.

³ Εὐριπ. Ὀρ. 1629 καὶ ἐφ. καὶ σχόλ. 1682 καὶ σχόλ. Ἰσοκρ. Ἐγκ. Ἑλένης, «οὐ γὰρ μόνον ἀθανασίας ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ τὴν δύναμιν ἰσόθεον λαβοῦσα».

Κατ' ἄλλην πάλιν ἐρμηνείαν ἐγένετο μετὰ θάνατον σύζυγος τοῦ Ἀχιλλέως, εἴτε ἐν ταῖς νήσοις τῶν Μακάρων, εἴτε ἐν τῇ νήσῳ Λεύκη, δηλαδὴ ἐν τῷ λευκῷ φωτί· ἐκ τῆς ἐνώσεως δὲ ταύτης ἐγεννήθη περὶ τὸν τέκνον, ὁ Εὐφορίων, ὅστις πιθανῶς εἶναι ἢ εἰκὼν τῆς πρωϊνῆς αὔρας¹. Ἐν Λακωνικῇ μεγάλως ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν νεανίδων, αἵτινες κατὰ τὰ *Ἑλένεια* ἐποιοῦν πομπὰς ἀναλόγους πρὸς τὰς τῆς Ἀρτέμιδος², καὶ ὑπὸ τῶν νεαρῶν μητέρων, αἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἐξησφάλιζον εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν τὸ κάλλος φέρουσαι αὐτὰ εἰς τὸ ἐν Θεράπναις ἱερὸν³. Ἐνταῦθα ἡ λατρεία αὐτῆς φαίνεται συνδυασθεῖσα πρὸς τὴν λατρείαν τῶν δένδρων. Παρὰ Θεοκρίτῳ, ὅτε αἱ νέαι Λάκαιναι ἔψαλλον τὸν ἐπιθαλάμιον τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Μενελάου, ὑπισχνοῦντο ν' ἀναρτήσωσι στέφανον ἐκ λωτῶν ἐπὶ πυκνοῦ πλατάνου, νὰ χύσωσιν εἰς τοὺς πόδας τοῦ δένδρου ἔλαιον ἐξ ἀργυρᾶς ὑδροχόης, καὶ νὰ γράψωσιν ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ:

«ὦριστε, σέβου μ'· Ἑλένας φυτόν εἰμι»⁴.

Ἐν τῇ νήσῳ Ῥόδῳ ἀποικισθεῖσα ὑπὸ τῶν Δωριέων ὑπῆρχεν ἱερὸν τῆς Ἑλένης ἐπικαλουμένης Δενδρίτιδος. Ὑπέθετον ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτῆς ἔζη ὡς νύμφης ἀμαδρυάδος ἐν ἱερῷ δένδρῳ, οὗ ἀπὸ τῶν κλάδων ἀνηρτάτο βεβαίως ἐν τακταῖς ἡμέραις ἢ εἰκὼν αὐτῆς⁵. Πρὸς ἐρμηνείαν τῆς λατρείας ταύτης, καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἔθος, τὸ καταγωγῆς ἀσαφοῦς, τῆς αἰώρας, ἐφαντάσθησαν ὅλως ἴδιον μῦθον περὶ τοῦ θανάτου τῆς Ἑλένης. Διηγοῦντο ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μενελάου, κατέφυγεν εἰς Ῥόδον, παρὰ τινὰ φίλην αὐτῆς, τὴν Πολυξῶ, σύζυγον τοῦ Τληπολέμου. Αὕτη ἠθέλησε νὰ ἐκδικήσῃ ἐν τῇ Ἑλένῃ τὸν θάνατον τοῦ πρὸ τῆς Τροίας φονευθέντος συζύγου αὐτῆς. Ἡμέραν τινά, καθ' ἣν ἐλούετο ἡ θυγάτηρ τῆς Λήδας, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὴν τὰς ὑπηρετρίας μεταμεμορφωμένας εἰς Μαινάδας, αἵτινες συλλαβοῦσαι αὐτὴν ἐκρέμασαν ἐπὶ τινος δένδρου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπίθετον Δενδρίτις⁶.

¹ Πaus. Γ', 19, 11. Πτολ., Ἡφ., Nov. Hist., IV, 1. Κατ' ἄλλας παραδόσεις ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνυμφεύθη ἐν ταῖς τῶν Μακάρων νήσοις τὴν Μήδειαν ἢ τὴν Ἰφιγένειαν, ἡρώϊδας ἀστρώου χαρακτῆρος.

² Ἡσύχιος, λ. κάρναθρα-Ἑλένεια.

³ Ἡρόδ. Σ', 61.

⁴ Εἰδύλ. ΙΗ', 43 καὶ ἐφ.

⁵ Bötticher, Baumkult. d. Hellen., σ. 50. W. Mannhardt, Antike Wald und Feldkulte, σ. 22.

⁶ Πaus. Γ', 19, 9, 40. Πτολ. Ἡφ. Nov. Hist. IV, 1. Τοιαῦται ἡ Ἡριγόννη, θυγάτηρ τοῦ Ἰκαρίου, κρεμαμένη κατὰ τὸν ἀττικὸν μῦθον, καὶ ἐν Κασσαίᾳ, τῆς Ἀρχαδίας Ἀρτεμὶς ἢ ἐπικαλουμένη ἀπαγχομένη (Πaus. Η', 23, 7).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Μιᾶς ἡμέρας διάπλους χωρίζει τὰ Λακωνικὰ ἀκρωτήρια ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἐσχατιᾶς τῆς μεγάλης νήσου Κρήτης, ἣν ἡ Κάρπαθος καὶ ἡ Ῥόδος συνδέουσι πρὸς ἀνατολὰς πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Καρίας. Οὕτω κειμένη ἡ Κρήτη ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ θρησκεία αὐτῆς δὲν διέφυγε τὴν διπλὴν ταύτην ἐπενέργειαν. Ἡ ὀργιαστικὴ καὶ μυστικὴ λατρεία, ἣν ἀπέδιδε τῷ Δίῃ, αἱ στεναὶ σχέσεις αἱ συνδέουσai τὴν Ῥέαν αὐτῆς πρὸς τὴν φρυγικὴν Κυβέλην, οἱ Κουρήτες ἢ Κορύβαντες αὐτῆς, δεικνύουσιν ὅτι τοὺς περὶ θεῶν μύθους αὐτῆς δὲν πρέπει ν' ἀναγάγωμεν ἅπαντας εἰς ἀρχὴν καθαρῶς Ἑλληνικὴν. Ὅποῖον οἱ ἀρχικοὶ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης διεδραμάτιζον πρόσωπον ἐν τῷ συνόλῳ τούτῳ; Ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν. Οἱ αὐτόχθονες οὗτοι, οἱ Ἑτεόκρητες ὡς ἀπεκάλουν αὐτοὺς, περιωρίζοντο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡροδότου εἰς δύο στενὰ ὅρια¹, καὶ ἐξηφανίσθησαν ἀνεπαισθῆτως. Ἀλλ' ἀνεμιμνήσκοντο ὅτι πρὸ τῶν δωρικῶν μεταναστάσεων κατεῖχον ὅλην τὴν νῆσον², ἀνήκοντες εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην φυλὴν τῶν Λελέγων, ἣτις προηγῆθη τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ ἀσιατικὰ παράλια καὶ ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Αἱ παραδόσεις αἱ ἀποδίδουσai τὴν ἰδρύσιν τῆς Μιλήτου εἰς Κρήτα, τὸν ἀποικισμὸν τῆς Λυκίας εἰς τὸν Σαρπηδόνα, ἀδελφὸν τοῦ Μίνως³, αἱ ἀπλαῖ ὁμοιότητες τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων, ὡς ἡ τῆς Κρητικῆς Ἰδης πρὸς τὴν Τρωϊκὴν Ἰδην, μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐν ἀρχαίοις χρόνοις ἀναπτυχθείσης ἐπιμιξίας μεταξὺ τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου καὶ τῆς ἐγγύς μεγάλης νήσου. Πῶς ἄλλως νὰ μὴ παραδεχθῶμεν τὴν ἐν Κρήτῃ παρουσίαν τῶν Φοινίκων, οἵτινες φαίνεται εἶχον ἐν Κνωσσῷ ἐμπόριον καὶ τεῖχος ἰσχυρόν⁴. Ὅτε οἱ ἀποικοὶ Ἑλλήνες

¹ Εἰς Πολίχνην καὶ Πραῖτον. Ἡρόδ., Ζ', 170-171.

² Ἡρόδ., Α', 173, «τὴν γὰρ Κρήτην εἶχον τὸ παλαιὸν πᾶσαν βάρβαροι.»

³ Ἀπολλοδ., Γ', 1, 2. Ὁ Ἡρόδοτος αὐτ. νομίζει τοὺς Λυκίους καταγομένους ἐκ Κρήτης.

⁴ Ἡ πόλις τῆς Κνωσσῷ ἐκαλεῖτο ἀρχικῶς Καίρατος (Στράβ. Γ', 476. Ἡσύχ.

ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν νῆσον ἔφερον ἀναμφιδύλως καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν, ἀλλὰ πιθανόν ὅτι παρεδέξαντο σὺν τῷ χρόνῳ τινὰς τῶν δοξασιῶν τῶν λαῶν τῶν προηγηθέντων αὐτῶν ἐν τῇ κατακτῆσει ταύτῃ ἢ καὶ διένειμαν αὐτὴν μετ' ἐκείνων. Πιθανόν λοιπὸν αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις τῆς Κρήτης περιλαμβάνουσι στοιχεῖα ἁσιατικά, φοινικικά καὶ ἑλληνικά ἅμα, ἅτινα συνανεμίχθησαν εἰς τὰς διασωθείσας ἡμῖν παραδόσεις καὶ ὧν ὁ χωρισμὸς ἀποβαίνει δύσκολος.

Αἱ σχέσεις τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Φοινίκην καταφαίνονται πρῶτον ἐκ τῆς γενεαλογίας τῆς Εὐρώπης, ἧς πατὴρ εἶναι ὁ Φοῖνιξ ἢ Ἀγλήνωρ πρῶτος βασιλεὺς τῶν Φοινίκων¹. Οἱ Ἕλληνες ἔλεγον μητέρα αὐτῆς τὴν Τηλεφάεσσαν, ἧς τὸ ὄνομα εἶναι παραλλαγή τοῦ ἰδίου αὐτῆς καὶ φαίνεται ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν αὐτὴν ἰδέαν². Ὁ μῦθος τῆς ἀρπαγῆς

Εἰκ. 173. — Εὐρώπη ἐπὶ τοῦ Ταύρου.

αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Διὸς καὶ ὁ ἐκ τῶν παραλλίων τῆς Φοινίκης διάπλους αὐτῆς εἰς Κρήτην ἦτο διάσημος ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Κατὰ τὸ χαρίεν εἰδύλλιον τοῦ Μόσχου³ ἡ νεαρὰ παρθένος ἔπαιζε ποτε ὡς ἡ Περσεφόνη μετὰ τῶν συντρόφων αὐτῆς εἰς τοὺς ἀνθηροὺς λειμῶ-

νας παρὰ τὴν παραλίαν, καὶ ἠρέσκετο πλέκουσα στεφάνους, ὅτε ἰδὼν ὁ Ζεὺς ἠράσθη αὐτῆς. Ὅπως ἀποφύγη τὴν ἑξαψιν τῆς ζηλοτυπίας τῆς Ἥρας, ὅπως ἐξαπατήσῃ τὴν ἀθρότητα τῆς παρθένου, ὁ οὐράνιος θεὸς

Καιράτιοι), ἐκ τινος σημειτικῆς ῥίξης, κατὰ τὸν Preller (Griech. Mythol., II, σ. 115), ἀπαντώσης ὑπὸ ἔννοιαν τῆς «πόλεως» ἢ «ἀκροπόλεως» ἐν Καρχηδόνι, Καρθαίᾳ κ.τ.λ. Ὡσαύτως ἐν Ἀσίᾳ, Τιγρανόκερτα, Ἡσύχ. κέρτα, πόλις, ὑπὸ Ἀρμενίων.

¹ Ἰλιάδ. Ε, 321. Ἀπολλόδ. Γ', 1, 1.

² Παρ' Ὑγίνῳ Μῦθ. 178, ἡ μήτηρ τῆς Εὐρώπης καλεῖται Ἀργιόπη (ἔχουσα λευκὴν ἢ λάμπουσαν ὄψιν).

³ Εἰδύλλ. Β'. Ὁβιδ. Μεταμ. 839 καὶ ἐφ.

ἥλλαξεν ὄψιν: ἔγεινε ταῦρος ἀπαράμιλλος. Ἡ ἀπαστράπτουσα καλλονή αὐτοῦ, τὸ γλυκὺ ἦθος, προσελκύει καὶ θέλγει τὰς νεάνιδας. Ἡ Εὐρώπη πλησιάζει αὐτῷ, θωπεύει, καὶ θωπεύεται ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ θεῖος ταῦρος κάμπτει τὸ γόνυ πρὸ τῆς ἐρωμένης, λείχει τὸν πόδα αὐτῆς καὶ συμπαθῶς μυκώμενος φαίνεται προσκαλῶν αὐτὴν ν' ἀναβῇ ἐπὶ τῆς ῥάχεως αὐτοῦ. Ἡ Εὐρώπη ἀναβαίνει, ἐν ᾧ δὲ θέτει στεφάνους περὶ τὰ κέρα τοῦ εὐγενεοῦς ζώου (Εἰκ. 173), ἐγείρεται αὐτὸ καὶ ῥίπτεται πρὸς τὴν θάλασσαν φέρον διὰ τῶν κυμάτων τὴν λατρευτὴν λείαν, τὴν τρέμουσαν νεάνίδα, ἥς ἡ μήτηρ καὶ αἱ σύντροφοι δὲν ἀκούουσι πλέον τὰς φωνάς :

....., et le divin nageur
Le taureau, roi des dieux, l'humide ravis seur
A déjà passé Chypre et ses rives fertiles.
Il approcha de Crète et va voir les cent villes ¹.

Τὸ πολῦτιμον αὐτοῦ φορτίον ἀπέθεσε, λέγουσιν, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τῆς νήσου ἐν Γόρτυνι ἢ ἐν Φαίστῳ· ἐκεῖ δὲ ὑπὸ τινα πλάτανον, ὅστις ἔκτοτε οὐδέποτε πλέον ἐστερήθη τῶν φύλλων αὐτοῦ ², ἐτελέσθη ἡ ἔνωσις τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Τυρίας παρθένου. Τὰ νομίσματα τῆς Γόρτυνος διηγωνίσαν τὴν σκηνὴν ταύτην ³. Ἡ Εὐρώπη κάθηται κεκλιμένη καὶ σύνουσις ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ ἱεροῦ δένδρου, ἐν ᾧ ὁ ταῦρος στρέφει πρὸς αὐτήν, ὥσπερ διὰ τὴν ῥίψην τελευταῖον βλέμμα ἐπὶ τῆς ἐγκαταλειπομένης φίλης (Εἰκ. 174)·

Εἰκ. 174. — Εὐρώπη ἐν Γόρτυνι.

Ἡ Εὐρώπη ἐγέννησε τρεῖς υἱοὺς τὸν Μίνωα, τὸν Παδάμανθυν καὶ τὸν Σαρπηδόνα, οἵτινες ἠνδρώθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ κρητὸς βασιλέως Ἀστεριωνος, νυμφευθέντες τὴν φίλην τοῦ θεοῦ ⁴. Τοῦτο δεικνύει ἡμῖν τὸ μέρος τοῦ Διὸς ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ. Δύσκολον εἶναι νὰ

¹ André Chenier, Idylle XIII. Sur un groupe de Jupiter et d'Europe.

² Θεόφρ. Ἱστορ. φυτ. I. 10, 5.

³ Ἀπολλόδ. Γ', 1, 2.

⁴ Ἀθῆν. ΙΕ', σ 678 β. Ἡσυχ. ἐν λέξει. Ἡ λέξις αὕτη ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὸ σέλας, σελήνη ῥίζαν, κτλ. Ἡσυχ. Ἑλα, ἥλιος, αὐγή.

μὴ ταυτίσωμεν τὸν ἄρπαγα ταῦρον πρὸς τὸν βασιλέα Ἀστερίωνα, ὅστις ἐνοῦται μετὰ τῆς Εὐρώπης, καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐτῷ τὸν Ἀστερίον Δία, ἥτοι τὸν ἡλιακὸν Δία, ὃν ἐτίμων ἐν Κρήτῃ, οὗ σύμβολον ἦτο ὁ ταῦρος. Ἡ σημασία τῆς Εὐρώπης, καίπερ οὐχὶ καταφανής, δὲν παρέχει σπουδαίας δυσκολίας. Τὰ Ἑλλότια, ὄνομα τῶν κρητικῶν ἐορτῶν τῶν ἀγομένων πρὸς τιμὴν αὐτῆς¹, τὰ νομίσματα τῆς Γόρτυνος, ἐν οἷς ἡ κεφαλὴ αὐτῆς περιβάλλεται, ὡς ἡ τοῦ ταύρου, διὰ κύκλου ἀκτίνων (Εἰκ. 175) δεικνύουσιν ἐν αὐτῇ προσωποποίησιν φω-

Εἰκ. 175.

Εὐρώπη ἐν Γόρτυνι.

τεινοῦ τινος μετεώρου ἢ λάμποντος ἀστέρος. Προσέτι ἡ εἰκὼν θεᾶς τινος ἐπὶ ταύρου καθημένης ἦτο ἐν Σιδῶνι ἀρχαία εἰκὼν λατρείας, ὡς φαίνεται ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κιλικίας². Ἡ θεὰ αὕτη εἶναι ἡ Ἀστάρτη, ἥτις ἐν Φοινίκῃ συνεχέετο πρὸς τὴν Ἰσιν. Ὁ μῦθος τῆς φυγῆς τῆς Ἰσιδος - Ἀστάρτης παρὰ Φοῖνιξι συνδυάζεται πρὸς τὴν φυγὴν τῆς Εὐρώπης, ἣν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ ζητοῦσι πανταχοῦ μὴ δυνάμενοι νὰ εὕρωσιν αὐτήν³. Ὡστε ἡ Εὐρώπη (Εὐρύωπος), ἡ θυγάτηρ τῆς Τηλεφαέσσης (τῆς πόρρω λαμπούσης), ἦτο ἴσως ἡ εἰκὼν τῆς σελήνης, ἣν ἀρπάζει τὴν πρωΐαν ὁ ἥλιος ταῦρος, καὶ ἥτις ἀναφαίνεται ἐν τῷ ἑσπερινῷ οὐρανῷ, ἐνθα οὗτος μετήνεγκεν αὐτήν, ἀφ' οὗ διέβη τὰ θαλάσσια κύματα⁴.

Τὸ διασημότεον τέκνον τὸ γεννηθὲν ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης ἦτο ὁ Μίνως, πρὸς ὃν συνδέονται αἱ πλεῖσται τῶν μυθικῶν γενεαλογικῶν τῆς Κρήτης. Οὗτος, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην τῶν Ἑλλήνων ἔσχεν ἱστορικὴν ὑπαρξιν, πρὸς ὃν ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ἀρι-

¹ Δουκ. Περὶ τῆς Συρ. θεοῦ, 4. Μιονν. τ. ν. ἀριθ. 251 καὶ ἐφ. Hæk, Creta, I. 98.

² Παρατήρησις Hartung, Religion und Mythologie der Griechen, III, σ. 96.

³ Ὁ Preller, II, σ. 116—117, ἐρμηνεύει τὸ Εὐρώπη στηριζόμενος ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἡσυχίου (Εὐρωπὸν, σκοτεινάν), διὰ τῆς ἰδέας τῆς σκοτίας, καὶ διαβλέπει ἐν τῷ μύθῳ τῆς ἀρπαγῆς αὐτῆς τὴν εἰκόνα τῆς ἐξαφανίσεως τῆς σελήνης. Τοῦτ' αὐτὸ πράττει καὶ ὁ κ. Maury, Relig. de la Grèce, III, σ. 230, ἀρ. 4. Φυσικώτερον φαίνεται νὰ συνδυάσωμεν τὴν λέξιν πρὸς τὸ Εὐρύωπα, ἐπίθετον τοῦ Διὸς.

⁴ Ὁ Max Müller (Nouv. leçons, II, 184) καὶ ὁ Coy (Myth. of the Aryan nations, I, 437, II, 85) διαβλέπουσιν ἐν τῇ Εὐρώπῃ τὴν ἡῶ ἀρπαζομένην ὑπὸ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου.

στοτέλης ἀποδίδουσι τὴν πρώτην κυριαρχίαν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ὅστις ἐνίκησε τοὺς πειρατάς, ὑπέταξε δὲ καὶ κατέστησεν ἅπαντας τοὺς λαοὺς ὑποτελεῖς αὐτῷ¹, ἀνήκει ὅλως, ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας, εἰς τὸ τῶν πλασμάτων κράτος. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ πολλάκις συνεδυσάθη πρὸς τὸ τοῦ *Manu*, τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καὶ τοῦ πρώτου νομοθέτου τῶν Ἰνδικῶν παραδόσεων². Εἰς τὰ ἀρχαιότατα ἑλληνικὰ ποιήματα, παρίσταται ἀληθῶς ὡς ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς Κρήτης, ὡς ὁ θαυμάσιος βασιλεὺς τῆς εὐρείας πόλεως Κνωσσοῦ, ἐνθα «ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου ὀαριστῆς»³. Γενόμενος δεκτὸς εἰς τὰ συμβούλια τοῦ οὐρανοῦ πατὴρ καὶ διδασκὴς ὑπ' αὐτοῦ, εἶναι σοφώτατος καὶ δικαιοτάτος. «Εἶρηκε δὲ καὶ Ἡσίοδος, ὡς βασιλεύτατος γένοιτο θνητῶν βασιλῶν. Καὶ πλείστων ἤνασσε περικτιόνων ἀνθρώπων, Ζητὸς ἔχων σκηπτρον, τῷ καὶ πόλεων βασίλευε»⁴. Κατελθὼν εἰς Ἄδου, ἐκτελεῖ καθήκοντα βασιλικά, ἀποδίδων τὴν δικαιοσύνην εἰς τὸν λαὸν τῶν σκιῶν⁵.

Ἡ ἀπλὴ καὶ ἀρχαία αὕτη ἰδέα τοῦ Μίνως, τύπου ἰδεώδους τῆς βασιλείας ἅπαντᾷ βραδύτερον μεμιγμένη πρὸς μύθους ἱκανῶς περιπλόκου, ὧν αἱ λεπτομέρειαι εἶναι διδακτικαί. Μετὰ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον ὁ Μίνως δὲν εἶναι πλέον μόνον ὁ πρῶτος κυρίαρχος τῆς Κρήτης· εἶναι ὁ σύζυγος τῆς Πασιφάης, ὁ πατὴρ τῆς Ἀριάδνης, τῆς Φαίδρας, τοῦ Ἀνδρόγεω, τοῦ Γλαύκου, ὁ ἐραστής τῆς Πρόκριδας, τῆς Δικτύνης, τῆς Σκύλλης θυγατρὸς τοῦ Νίσου. Ὅλη σειρὰ μύθων δημῶδων ἀθροίζεται περὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὸ ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ

¹ Θουκυδ. Α', 4. Ἀριστοτ. Πολιτ. Β', 7, 2. Grote, Ἱστορία Ἑλλάδος, Ι, σ. 256, γαλ. μεταφρ.

² Windischmann, Ursachen der arischen Völker, σ. 41. Zeitschr. f. vergl. Sprachf., IV, 2, σ. 124, Maury, Relig. de la Grèce I, σ. 377. Ὁ x. Benfey, ἐδικαιολόγησεν ἐσχάτως τὸν συνδυασμὸν τοῦτον ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ: *Minos, Hermes, Tartaros*. Göttingen, Dietrich, 1877.

³ Ὀδύσ. Τ, 179. Ἡ λέξις ἐννέωρος πιθανὸν νὰ σημαίνει ἔτι «ἐπὶ ἐννέα ἔτη» καὶ νὰ ἀναφέρεται εἴτε πρὸς τὸ «βασίλευε» εἴτε πρὸς τὸ «ὀαριστῆς». Ὁ Preller (II, 119) συνδυάζει τὴν ἐναετὴ ταύτην περίοδον τοῦ ἐναετηρικοῦ κύκλου πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἀπόλλωνος.

⁴ Πλάτ. Μίνως, σ. 320 d.

⁵ Ὀδύσ. Δ, 568 καὶ ἐφ. Ὁ Μίνως δὲν εἶναι ἔτι ὡς ἔσται βραδύτερον κριτὴς τῶν ἀγαθῶν ἢ κακῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων, ἐν ὅσῳ οὗτοι ἔζων ἐπὶ τῆς γῆς. Περιορίζεται κανονίζων τὰς ἐρίδας τῶν νεκρῶν.

Μίνως σχετίζεται ἔνεκα τῆς σημασίας αὐτοῦ πρὸς τὰ τῆς Ταλεφαέσης καὶ τῆς Εὐρώπης. Ἡ Πασιφάη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Περσηίδος, ὡς ἡ Κίρκη. Ἐν Θαλάμαϊς, ἐπὶ τῶν ὄριων τῆς Λακωνικῆς καὶ Μεσσηνίας, ἔνθα μετηνέχθη ἡ πρὸς αὐτὴν λατρεία, ἔσχεν ἱερὸν ἐν ᾧ τὸ ἄγαλμα αὐτῆς ὑψοῦτο παρὰ τὸ τοῦ Ἥλιου, τοῦ πατρὸς αὐτῆς· ἐν τῷ περιβόλῳ δὲ ἔρρεε πηγὴ ἱερά, ἣν ἐκάλουν πηγὴν τῆς Σελήνης¹. Ἐκ τῶν ἐνδείξεων τούτων ὑποτίθεται ὅτι ἡ Πασιφάη εἶναι σεληνιακὴ θεότης, ὡς δείκνυται ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ περὶ αὐτῆς μύθου. Ἡ Πασιφάη εἶναι ἰδίᾳ γνωστὴ ἐκ τοῦ ἔρωτος αὐτῆς πρὸς τινὰ θεῖον ταῦρον. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, εἰς ὃν ὀφείλομεν τὴν ἀφήγησιν τοῦ μύθου τούτου, ὁ Μίνως γενόμενος βασιλεὺς τῆς Κρήτης καὶ θέλων νὰ προσφέρῃ θυσίαν εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἰκέτευσε τὸν θεὸν νὰ πέμψῃ αὐτῷ ταῦρόν τινα ὡς θῆμα. Ὁ Ποσειδῶν εἰσέχουσε τῶν παρακλήσεων αὐτοῦ· τὸ ζῷον ἐξῆλθε τῶν κυμάτων καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν ὄχθην προσηνέχθη ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν μάχαιραν. Ἀλλ' ἡ ἑκτακτος ἰσχὺς καὶ ἡ θαυμασία καλλονὴ θέλγουσι τὸν Μίνωα, ὅστις δὲν ἀποφασίζει νὰ θυσιάσῃ αὐτόν. Ἀθετήσας τὸν λόγον, καὶ τὸν ταῦρον πέμψας εἰς τὰ βουκόλια αὐτοῦ, ἔθυσεν ἕτερον. Ὀργισθεὶς ὁ Ποσειδῶν ἐξηγγρίωσε τὸν ταῦρον, ὅστις διατρέχει τὴν νῆσον καταστρέφων τὸ πᾶν κατὰ τὴν διάβασιν αὐτοῦ, ἐμπνέει δὲ τῇ θελήσει τοῦ θεοῦ παρὰ φύσιν ἔρωτα εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Μίνως. Ἡ Πασιφάη φθίνουσα καὶ ὑπὸ διακαοῦς ἔρωτος τηκομένη ἀκολουθεῖ τὸ ζῷον μέσῳ τῶν νομῶν. Διὰ μηχανῆς τινος τοῦ Δαιδάλου κατάρθρωσε νὰ κορέσῃ τὸ πάθος αὐτῆς². Ἐκ τῆς ἐνώσεως δὲ ταύτης ἐγεννήθη ὃν ἔχον κεφαλὴν ταύρου, τὰ δὲ λοιπὰ ἀνδρὸς, ὁ Μινώταυρος³ (Εἰκ. 176). Ὁ μῦθος οὗτος, παραλειπομένων τῶν πρὸς ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων ἐφευρεθέντων μέσων, φαίνεται ἡμῖν ἀναπαριστῶν, ὑπὸ ἄλλην ὄψιν, τὸν τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Διὸς — ταύρου, ἔχων μόνην διαφορὰν τὰ εἰς αὐτὴν παρεμβληθέντα πρόσωπα. Ἐνταῦθα ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, πλεῖστα πρόσωπα διακρινόμενα ἐν τῇ ἐλ-

¹ Πaus. Γ', 26, 1. Ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ ὑπῆρχε καὶ μαντεῖον. Πλουτ. ἹΑγίς 9. Κλεομ. 7.

² Ἀπολλόδ. Γ', 1, 3. Βιργ. Eclog. VI, 45—60.

³ Ὁ Μινώταυρος παρίσταται ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κνωσσοῦ. Ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν ἀγγείων, ἐν τῇ κατὰ τοῦ Θησέως πάλῃ αὐτοῦ, εἰκονίζεται ἔχον τὸ ἕτερον γόνυ εἰς τὴν γῆν, καὶ τὴν ἐτέραν τῶν χειρῶν ὑψωμένην καὶ λίθον φέρουσαν πρὸς ὑπεράσπισιν. Βλ. Otto Jahn, Arch. Beiträge, 285 καὶ ἐφ.

ληνικῇ φαντασίᾳ δὲν εἶναι ἀλλ' ἢ παραλλαγαὶ ἐνὸς ὄντος καὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς μίαν καὶ μόνην ἰδέαν. Ὁ Μίνως, ὁ ταῦρος τοῦ Μίνως, ὁ Μινώταυρος φαίνονται ὅμοιοι· τὸ ὑπὸ τῆς Πασιφάης ἐρώμενον ζῷον εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ αὐτό, ὅπερ ἡγάπα ἢ Εὐρώπη. Ἐπειδὴ ὁ Μινώταυρος πολλάκις σημαίνεται ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς συγγράμμασι διὰ τῶν ὀνομάτων Ἀστέριος ἢ Ἀστερίων¹, ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ ἀρχαῖον σύμβολον τοῦ Ἀστερίου Διὸς τῆς Κρήτης, περὶ οὗ εἵπομεν ἀνωτέρω. Ὁθεν κυρία βάσις τοῦ μύθου τῆς Πασιφάης ἦτο ἴσως ἡ εἰκὼν σεληνιακῆς θαμάλεως ἐρώσεως τοῦ ἡλίου ταύρου, ἐν ᾧ οἱ μῦθοι τῆς Πρόκριδος, ἐρωμένης ὑπὸ τοῦ Μίνως² καὶ τῆς Βριτομάρτιος - Δικτύννης³, διωκομένης ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Κρήτης καὶ ῥιπτομένης εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπως διαφύγη, παρίστων τὸν ἀντίον τὸν ἡλιακὸν θεὸν ὡς ἐρωῶντα τῆς σελήνης.

Εἰκ. 176. — Μινώταυρος.

Ὁ ἔρωσ οὗτος τοῦ Μίνως εἶναι ἐν γένει ὀλέθριος πρὸς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐρωμένες. Ἡ Σκύλλα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Νίσου ἢ προδοῦσα τὸν πατέρα, ὅπως ἀκολουθήσῃ τὸν κῆρυκα ἥρωα, ἐρρίφθη ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πρῆρας τοῦ πλοίου εἰς τὴν θάλασσαν⁴. Ἡ ζήλοτυπία τῆς Πασιφάης εἶναι ὀλεθρία εἰς τὰς ἀντιπάλους αὐτῆς. Μεταχειρίζεται πάσας τὰς μαγείας, ὧν γνωρίζει τὰ μυστήρια⁵, ὅπως καταστήσῃ ἀνωφελεῖς τὰς ἀπιστίας τοῦ συζύγου αὐτῆς. Ἐνεκα τῶν μαγειῶν τούτων, λέγουσιν οἱ μυθογράφοι⁶, ὁ Μίνως δὲν ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τέκνα, δὲν ἐγέννα ἀλλ' ἢ ὄφεις, σκορπίους, σκολοπένδρας· αἱ μετ' αὐτοῦ συγγιγνόμεναι γυναῖκες εὗρισκον τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἐναγκαλισμοὺς αὐτοῦ, ὅτε ἡ Πρόκρις ἀκύστιν αἰγὸς ἐνέβαλεν εἰς γυναικὸς φύσιν καὶ ὁ Μίνως τοὺς

¹ Πaus. Β', 34, 2. Ἀπολλοδ. Γ', 4, 4: Ἀστέριον τὸν κληθέντα Μινώταυρον. Ἐγγὺς τῆς Μιλήτου ἐδείκνυτο ὁ τάφος τοῦ Ἀστερίου, υἱοῦ τοῦ Ἀνακτος, τέκνου τῆς Γῆς, ἐνὸς τῶν πρώτων βασιλέων τῆς χώρας. Ἡ πρὸς αὐτὸν λατρεία ἔλεγεν ὅτι μετηνέχθη εἰς Κρήτην ὑπὸ τοῦ Μιλήτου (Πaus. Α', 35, 6, Ζ', 2, 5).

² Βλ. βιβλ. Δ, κεφ. Γ.

³ Περὶ τοῦ μύθου τῆς θεότητος ταύτης βλ. βιβλ. Α', κεφ. 5'.

⁴ Βλ. βιβλ. Β', κεφ. ΙΓ'.

⁵ Ἐν γένει αἱ σεληνιακαὶ θεότητες εἶναι φαρμακεύτριαι· Ἐκάτη, Κίρκη κτλ.

⁶ Ἀπολλοδ. Γ', 15, 1. Ἀντωνίν. Βιβλ. ΧΙΙ.

ὄφεις πρότερον ἐξέκρινεν εἰς τὴν κύστιν»¹. Ἡ παράδοξος αὕτη λεπτομέρεια φανήσεται ἥττον ἀποτρόπαιος, ἐὰν ἀναλογισθῇ τις τὴν σημασίαν ἣν ἔσχεν ἀρχικῶς. Ἡ αἰξ συγχέεται ἴσως ἐνταῦθα πρὸς τὴν αἰγίδα, δηλαδὴ τὴν τρικυμῖαν, οἱ δ' ὄφεις εἶναι ἢ συνήθους εἰκὼν τῶν θυελλωδῶν νεφῶν. "Ὅθεν ὁ Μίνως, κατ' ἄλλους μύθους θεὸς ἡλιακός, δύναται ἴσως νὰ ὑποληφθῇ ἐν ταύτῳ ὡς θεότης τῆς καταιγίδος, ὡς ὁ Ζεὺς εἶναι ἐναλλάξ θεὸς τοῦ φωτός καὶ θεὸς αἰγίοχος.

Μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον τοῦ Μίνως πρέπει νὰ σχετίσωμεν τὴν παράδοσιν τῶν σκληροτήτων αὐτοῦ, αἵτινες ἰδίᾳ ἀνεπτύχθησαν ἐν Ἀττικῇ². Πιθανώτατα ἡ παράδοσις αὕτη ἐρείδεται ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἐθίμων τῆς λατρείας τοῦ Μινωταύρου ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ, ἐνθα ἔθυσον αὐτῷ ἄλλοτε, ὡς εἰς τὸν Βαὰλ Μολὸχ ἐν Φοινίκῃ, ἀνθρώπινα θύματα, μάλιστα παιδιά³. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, συνδεόμενον πρὸς τὴν ἀνάμνησιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβῆ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῆς Κρήτης, ἐξηγεῖ κατὰ μέρος τὸν μῦθον τοῦ φόρου τῆς ζωῆς, ὃν ἐπλήρωνον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὸν Μινώταυρον. Διηγοῦντο ὅτι ὁ Ἀνδρόγεως, ὁ υἱὸς τοῦ Μίνω, νικήσας πάντας τοὺς ἀνταγωνιστάς αὐτοῦ ἐν τοῖς Παναθηναίοις, ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Αἰγέως, ὅπως δαμάσῃ τὸν ταῦρον τοῦ Μαραθῶνος, καὶ ὅτι ἀπέθανεν ἐν τῷ ἄθλῳ. Ὁ Μίνως θέλων νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ ἐπολιόρκησε τὰς Ἀθήνας. «Χρονίζομένου δὲ τοῦ πολέμου, μὴ δυνάμενος ἐλεῖν Ἀθήνας εὐχεταὶ Διὶ παρ' Ἀθηναίων λαβεῖν δίκας γενομένου δὲ τῇ πόλει λιμοῦ τε καὶ λοιμοῦ, τὸ μὲν πρῶτον κατὰ λόγιον Ἀθηναῖοι παλαιὸν τὰς Ὑακίνθου κόρας, Ἀνθηίδα, Αἰγλήϊδα, Λουσίαν, Ὀρθαίαν ἐπὶ τὸν Γεραίστου τοῦ Κύκλωπος τάφον κατέσφαξαν». Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς θυσίας ταύτης δὲν καταπαύει ἡ μάστιξ. Ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ ὦρα οἱ Ἀθηναῖοι συνεβουλεύθησαν τὸ μαντεῖον, ὅπερ ἀνεῖπεν αὐτοῖς Μίνωι διδόναι δίκας, ἅς ἂν αὐτὸς αἰρήται. Ὁ Μίνως ἀπήτησεν ὅπως ἐτησίως πέμπονται ἐξ Ἀττικῆς εἰς Κρήτην ἐπτὰ νεανῖαι καὶ ἐπτὰ νεάνιδες βορὰ διὰ τὸν ἐν τῷ Λαβυρίνθῳ, τῷ κατασκευα-

¹ Ἀντωνῖν. Βιβλ. ΧΛΙ. Ὁ "Ἡφαιστος θεὸς τοῦ Οὐρανοῦ πυρὸς γεννᾷ τὸν Ἐριχθόνιον, ἔχοντα οὐρὰν ὄφως.

² Ἐπὶ τῆς ἀντιφάσεως ταύτης μεταξὺ τοῦ δημηρικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μίνω καὶ τοῦ ἀποδιδόμενου αὐτῷ ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν μύθων, βλ. Πλάτων. Μίν. 318—319.

³ Πορφύρ. Περὶ ἀποχ. ἐμφύχ., Β', 56.

σθέντι ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου, καθειργμένον ταῦρον¹. Ἐν τινι τῶν προηγουμένων κεφαλαίων εἶδομεν, πῶς ὁ Θησεὺς διὰ τοῦ ἔρωτος, ὃν ἐνέπνευσε τῇ Ἀριάδνῃ, ἐνίκησε τὸ τέρας καὶ ἡλευθέρωσε τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τοῦ σκληροῦ φόρου², ὃν ἐπλήρωνον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κρήτης. Ἀναμιμνησκόμεθα μόνον ὅτι ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ὡς καὶ ἐν τῷ ἄνωτέρῳ μνημονευθέντι, ὁ Μινώταυρος εἶναι πιθανῶς τέρας τῆς καταιγίδος, ἢ ὑπὸ γενικωτέραν ἔννοιαν, τὸ τέρας τοῦ θυελλώδους χειμῶνος, νικώμενον ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος³. Ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφερομένων θυμάτων, ἀριθμὸς σπουδαιότατος ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος⁴, φαίνεται ἀντιστοιχῶν πρὸς τινὰ ἀρχαίαν διαίρεσιν τῶν ὥρων τοῦ ἔτους. Ὅθεν πιθανόν αἱ ἑπτὰ νεάνιδες καὶ οἱ ἑπτὰ Ἀθηναῖοι νεανῖαι παρίστων τοὺς ἡλίους καὶ τὰς σελήνας τῶν ἑπτὰ μηνῶν τοῦ ἔαρος, θυομένων εἰς τὸ καταστρεπτικὸν τέρας τοῦ χειμῶνος, καὶ ἐλευθερουμένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἁρινοῦ φωτός.

Πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Μίνω συνδέεται ὁ τοῦ Δαιδάλου μῦθος ἀνήκων εἰς τε τὴν Κρήτην καὶ τὴν Ἀττικὴν. Ἐν Ἀττικῇ ὁ Δαίδαλος, ἥρως ἐπώνυμος τοῦ δήμου τῶν Δαιδαλιδῶν, υἱὸς τοῦ Εὐπαλάμου ἢ Παλαμάωνος⁵ (τοῦ ἐπιτηδείου, τοῦ τεχνίτου), ἦτο ὁ μυθικὸς τεχνίτης, εἰς ὃν ἀπέδιδον ἀδιακρίτως πάντα τὰ ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς γλυπτικῆς. Ἐνεκα φόβου ἐξορισθεὶς τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου κατέφυγεν εἰς Κρήτην⁶. ἐκεῖ ἀσχολεῖται εἰς τὴν σύνθεσιν μεγαλοπρεπῶν ἔργων, πλὴν ἄλλων καὶ τοῦ περιφήμου ἀναγλύφου πρὸς τιμὴν τῆς Ἀριάδνης, παριστῶντος χαρόν, οὗτινος ἡ περιγραφὴ ἀπαντᾷ παρ' Ὀμήρῳ⁷. Ὁ Μίνως ἀνατίθῃσιν αὐτῷ τὴν κατασκευὴν τοῦ Λαβυρίνθου πρὸς κάθειρξιν τοῦ Μινωταύρου. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν δυσμένειαν καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ὑποπεσὼν φυλακίζεται ἐν τῷ Λαβυρίνθῳ. Ἐνεκα τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτοῦ κατορθοῦνὰ διαφύγει κατασκευάσας δι' ἑαυτὸν καὶ τὸν υἱὸν Ἴκαρον πτέρυγας

¹ Ἀπολλόδ. Γ', 15, 8.

² Βιβλ. Δ', κεφ. Γον.

³ Τοιαύτη καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ x. Schwartz δεδομένη ἐρμηνεία, Ursprung der Mythologie, σ. 184, 188.

⁴ Ἀπόλλων ὁ ἐπονομαζόμενος Ἑβδομαῖος ἢ Ἑβδομαγέτης.

⁵ Ἀπολλόδ. Γ', 15, 8. Πaus. Θ', 3, 2.

⁶ Ἑλλάνικος, ἀπ. 82, σὺλ. Didot. Πaus. Ζ', 4, 5. Ἀπολλόδ. Γ', 15, 9.

⁷ Ἰλιάδ. Σ, 592 καὶ ἐφ.

(Εἰκ. 177), δι' ὧν πέτεται καὶ φεύγει τὰς ἀκτὰς τῆς Κρήτης. Ὁ Δαίδαλος ἀφικνεῖται σῶος καὶ ὑγιής εἰς Σικελίαν, εἰς Καμικόν, διαμονὴν τοῦ βασιλέως Κοκάλου· ἀλλ' ὁ υἱὸς παραβὰς τὰς συμβουλὰς τοῦ πατρὸς, πέτεται εἰς τοσοῦτον ὕψος ἐν τῷ οὐρανῷ, ὥστε αἱ ἐκ κηροῦ πτέρυγες αὐτοῦ ἀναλύονται ὑπὸ τοῦ καύσωνος τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων καὶ καταπίπτει ἐν τῇ θαλάσῃ, ἣτις ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθη Ἰκάριον πέλαγος¹. Ἡ πτώσις αὕτη ἀνακαλεῖ τὴν τοῦ Ἡφαίστου, τοῦ Φαέθοντος, τοῦ Βελλεροφόντου μάλιστα, πτερωτοῦ ἥρωος ὡς ὁ Ἰκαρος, μεθ' οὗ ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν². Καὶ αὐτὸς ὁ Δαίδαλος, ὁ θαυμάσιος τεχνίτης, ὁ κατασκευάζων λαμπρὰ ἔργα, φαίνεται ἡμῖν ἀπλῶς δευτερεύων τύπος τοῦ Ἡφαίστου, τοῦ θεοῦ τεχνίτου. Εἶναι βεβαίως ὡς ἐκείνος θεὸς τοῦ πυρός, θεωρουμένου ὅτε μὲν ὑπὸ τὴν οὐρανίαν αὐτοῦ ἐνέργειαν, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς καταιγίδος, ἐν ᾗ πέτεται ὡς Πήγασος, ὅτε δὲ ὑπὸ τὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα παράγει ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾗ ἦτο τὸ πρῶτον ὄργανον τῶν τεχνῶν καὶ τῆς κατεργασίας τῶν μετᾶλλων.

Πρὸς τὴν φυγὴν ταύτην τοῦ Δαιδάλου συνεδέετο ὁ μῦθος τοῦ θανάτου τοῦ Μίνω³. Ὅπως ἀνακτῆσθαι τὸν δεσμώτην αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Κρήτης στρατεύει κατὰ τῆς Σικελίας. Καλῆς τυχῶν ὑποδοχῆς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κοκάλου, ὑπισχνουμένου νὰ παραδώσῃ αὐτῷ τὸν Δαίδαλον καὶ περιποιουμένου ὡς φίλον, πίπτει μετ' οὐ πολὺ θῦμα τοῦ φιλοξενούντος αὐτόν. Αἱ θυγατέρες τοῦ Κοκάλου τῇ διαταγῇ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, προετοιμάζουσι διὰ τὸν Μίνω λουτρὸν ἐκ ζέοντος ὕδατος, ἐνθα οὗτος ἀπόλλυται ἀποπνιγείς⁴. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller⁵, ὁ βασιλεὺς τῆς Κρήτης ἀποθνήσκει ἐν Σικελίᾳ, ἥτοι ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Δύσεως, ἀντιθέτως τῆς χώρας ἐν ᾗ ἐγεννήθη. Ὅθεν, εἰκὼν τοῦ προηγνηθέντος μύθου εἶναι ὁ ἥλιος, ὅστις ἀφικνεῖται εἰς τὸ πέραν τῆς πορείας αὐτοῦ, βυθίζεται τὴν ἐσπέραν εἰς τὰ ζέοντα κύματα, ἐν οἷς εὐρίσκει τὸν θάνατον.

Ἐπὶ ἀναλόγων ἐννοιῶν πρὸς τὰς ἐκφραζομένας ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Μινωταύρου ἐρείδεται ὁ μῦθος τοῦ Τάλω⁶, οὗ τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ ἐν τε

¹ Διόδ. Δ', 77. Ὁβιδ. Μεταμ. 181.

² Βλ. Βιβλ. Δ', κεφ. ΣΤ', Αον.

³ Ὑπόθεσις ἀπολεσθέντος δράματος τοῦ Σοφοκλέους, Καμίκιοι (Στέφ. Βυζ.).

⁴ Διόδ. Δ', 79. Κόνων, Narrat. 24. Ὑγίν. Μῦθ. 44.

⁵ Griech. Myth., II, σ. 122-123.

⁶ Περὶ τοῦ μύθου τούτου βλ. Mercklin, Die Talossage.

ταῖς ἀττικάῃς καὶ κρητικάῃς παραδόσεσιν. Ἐν Ἀθήναις ὁ Τάλως εἶναι ἀνεψιὸς καὶ μαθητὴς τοῦ Δαιδάλου, ὅστις τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτοῦ τάλαντον φοβηθεὶς, ἔρριπεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως¹. Ἐν Κρήτῃ εἶναι υἱὸς τοῦ Κρητὸς καὶ πατὴρ τοῦ Ἡφαίστου, ἡ «χάλκινος ἀνὴρ» κατασκευασθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου καὶ ὑπ' αὐτοῦ δοθεὶς τῷ Μίνωϊ. Ἐπιφορτίζεται νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς Κρήτης, τρεῖς δὲ τῆς ἡμέρας περιέρχεται τρέχων τὴν νῆσον ὅλην². Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Φαίστου εἰκονίζεται ὡς νεανίας γυμνός, πτερωτός, τρέχων ταχέως, κρατῶν ἐν χερσὶ λίθον, ὃν μέλλει νὰ ῥίψῃ· σύμβολον σχετίζον αὐτὸν πρὸς τὸν Μινώταυρον³. Ὅτε οἱ Ἀργοναῦται ἠθέλησαν νὰ προσεγγίσωσιν εἰς Κρήτην, ὁ Τάλως ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ῥίπτων ἐπὶ τοῦ πλοίου τεμάχια βράχων. Τὸ θαυμάσιον τοῦτο ὃν δὲν ἔχει ἄλλ' ἢ μίαν μόνον φλέβα πλήρη αἵματος διήκουσαν ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ

Εἰκ. 177. — Δαίδαλος καὶ Ἰκαρος.

εἰς τὸν γόμφον τοῦ ποδὸς καὶ προσηρμοσμένην εἰς τὸ σῶμα αὐτοῦ δι' ἧλου· ἐκ τῆς φλεβὸς δὲ ταύτης ἐξαετᾶται ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Ὅταν ἡ Μήδεια ἀποσπᾷ τὸν ἧλον τὸν συνέχοντα αὐτήν, ἢ ὅταν αὐτὸς ὁ Τάλως πληγῇ τὴν πτέρναν ἐπὶ τινος βράχου, ἅπαν τὸ αἷμα ἐκρέει παραχρῆμα καὶ θνήσκει⁴. Διηγοῦντο ὡσαύτως ὅτι ὁ Τάλως ἦτο φοβερός γίγας πλείστους φονεύσας. Ἐρρίπτετο εἰς τὸ μέσον τοῦ πυρός, ὅτε δὲ τὸ χαλκοῦν στήθος αὐτοῦ καθίστατο ἐρυθρόν, περιέσφιγγε καὶ κατέκαιε τοὺς ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Κρήτης ῥιπτομένους ξένους⁵. Τοῦτο ὑπαινίσσεται πιθανῶς τὰς ἀνθρωπίνας θυσίας τῆς κρητικῆς λατρείας τοῦ φοινικικοῦ Μολόχ. Ἄλλ' ὅμως δύσκολος φαίνεται ἡμῖν ἡ ἐρμηνεία

¹ Ἀπολλόδ. Γ', 15, 9. Διόδ. Δ', 76. Σχόλ. Εὐριπ. Ὀρ. 1648. G. Dindorf.

² Κιναιθὼν παρὰ Πausανίαν, Η', 53, 5. Ἀπολλόδ. Α', 9, 26. Ἀπολλών. Ρόδ. Δ', 1638 καὶ ἐφ.

³ Gerhard, Denkm. n. Forsch, 1853, εἰκ. 58, 5.

⁴ Ἀπολλόδ. ἐνθ. ἀν. Ἀπολλών. ἐνθ. ἀν.

⁵ Εὐσταθ. Ὀδύσ. Υ', 302, σ. 1893.

τοῦ Τάλω, διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ καυστικοῦ ἡλίου τοῦ καταστρέφοντος τὸ θέρος, ὡς παραδέχονται οἱ Preller καὶ Hartung. Συμφωνοῦντες πρὸς τὸν κ. Schwartz¹, ἄλλως ἐρμηνεύομεν τὸν μῦθον τοῦτον. Ἡ ἀναλογία τῆς φλεβὸς τοῦ Τάλω πρὸς τὴν φλέβα τῆς Γοργόνης (τοῦ θυελλώδους νέφους), ἡ ταχεῖα πορεία τοῦ χαλκίνου ἀνδρός, ἡ πρὸς τὸν Ἥφαιστον καὶ τὸν Δαίδαλον συγγένεια αὐτοῦ, διάπυρος κάμινος εἰς ἣν ῥίπτεται, ὁ σαρδόنيος² γέλως τῶν θυμάτων αὐτοῦ, συνδεόμενος πρὸς τὸν γέλωτα, ὃν προκαλεῖ ὁ Ἥφαιστος, τὰ πάντα δεικνύουσιν ἐν αὐτῷ προσωποποιήσιν τῆς καταιγίδος καὶ τοῦ οὐρανίου πυρός. Τοῦτο δ' ἐπιβεβαιοῖ τὸ οὐσιώδες καὶ χαρακτηριστικώτατον σύμβολον αὐτοῦ, ὁ λίθος ὃν ἐν χερσὶν ἔχει. Ὁ λίθος οὗτος εἶναι ὁ κεραυνός. Ἀρχαία μεταφορὰ διασθεῖσα εἰς τὰς δημῳδούς δοξασίας τῆς συγχρόνου Γερμανίας³ καὶ ἀναμιμνήσκουσα τὴν γαλλικὴν ἔκφρασιν: le carreau de foudre.

Αἱ φυσικαὶ αὗται εἰκόνες εἶναι ξέναι τοῦ μύθου τοῦ Ῥαδάμανθυος, ἀδελφοῦ τοῦ Μίνω, υἱοῦ, ὡς ἐκείνος τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης. Οὔτε ἡ ἐτυμολογία⁴, οὔτε αἱ ὑπὸ τῶν μυθογράφων παρεχόμεναι πληροφορίες ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἀρχικὴν σημασίαν αὐτοῦ, οὐδ' ὁ μῦθος εἶναι βραχύτατος.

Χωρὶον τι τῆς Ὀδυσσεΐας⁵ δεικνύει αὐτὸν διατελοῦντα ἐν σχέσει πρὸς τὸν γίγαντα Τιτυόν, ὃν ἐπισκέπτεται ἐν Εὐβοίᾳ, ὀδηγούμενος ὑπὸ ναυτικῶν Φαιάκων. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, ἀφ' οὗ ὁ Ῥαδάμανθυς ἔδωκε νόμους εἰς τοὺς νησιώτας τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἀπεσύρθη εἰς Βοιωτίαν, ἔνθα ἐνυμφεύθη τὴν Ἀλκμήνην, τὴν μητέρα τοῦ Ἡρακλέους⁶. Ἰδοὺ πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν ἐκ τοῦ γήνιου αὐτοῦ βίου. Ἡ

¹ Ursprung der Mythol. σ. 109, σ. 1.

² Σιμωνίδ., παρὰ Σουΐδα, Σαρδόنيος γέλως. Ζηνόβ., Ε', 85.

³ Schwartz, ἐν. ἀν. σ. 85-86. Ὁ A. Pictet, Origines Indo-europeennes. I, σ. 149-150. III, σ. 448-449 ἔκδ. β', παρατηρεῖ ὅτι τὸ σανσκριτικὸν asman = asani σημαίνει ἐν ταύτῳ κεραυνὸν καὶ λίθον. Ὅθεν οἱ Ἄριοι παριστῶσι τὸν κεραυνὸν ὡς πυριφλεγῆ λίθον.

⁴ Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου περιορίζονται εἰς ὑποθέσεις. Ὁ G. Curtius, Griech. Etymol., σ. 346, ἔκδ. 6', δὲν ἀναφέρει τὰς ὑπὸ τοῦ A. Kuhn καὶ Pott προταθείσας ἐτυμολογίας (Zeitschr. IV, 88. V, σ. 257), εἰμὴ ὅπως ἀπορρίψῃ αὐτάς.

⁵ Η' 323.

⁶ Ἀπολλόδ. Β', 4, 11. Γ', 1, 2. Φερεκύδης παρ' Ἀντωνίν. βιβλ. Transform. 33.

ιδέα ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες περὶ τοῦ Ῥαδαμάνθους, δὲν εἶναι ἐν πολλοῖς, εἰμὴ ποιικιλία τῆς τοῦ Μίνω. Οἱ ποιηταὶ ἐξυμνοῦσι τὴν σοφίαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ὑπερτάτην ἀρετὴν αὐτοῦ, ὧν ἕνεκα ἡννοήθη ὑπὸ τῶν θεῶν ¹. οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ λέγουσιν, ὅτι ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ, ὅτι ἐγένετο σύμβουλος αὐτοῦ ἢ ὅτι ἐβασίλευεν ὡς ἐκεῖνος ἐπὶ τῶν νήσων, ὧν οἱ ἀρχαιότατοι βασιλεῖς διετείνοντο, ὅτι ἦσαν διάδοχοι αὐτοῦ. Ἐν Ἀδου ἀποτελεῖ μέρος τοῦ φοβεροῦ δικαστηρίου τοῦ κρίνοντος τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ σφάλματα τῶν ἀνθρώπων, παρακαθήμενος ἐγγὺς τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Μίνω ². Ἀλλ' ἐὰν ἀνέλθωμεν εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας παραδόσεις τὰς εἰς αὐτὸν ἀφορώσας, τότε διακρίνεται καθαρῶτατα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ἐν ᾧ ὁ Μίνως εἶναι πρὸ παντὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ γηγένου βασιλέως, τοῦ Ῥαδαμάνθους τὸ κράτος εἶναι ἡ ἀπομεμακρυσμένη καὶ θαυμαστὴ χώρα, ἐν ᾗ κατοικοῦσι μετὰ θάνατον, οἱ ὑπὸ τῶν θεῶν ἀγαπώμενοι ἥρωες. Ὁ «ξανθὸς Ῥαδάμανθους» ³ βασιλεύει εἰς τὰς ἐσχατίας τῆς γῆς, εἰς τὰ Ἠλύσια πεδία ἢ εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων ⁴, ἐνθα εἶναι βοηθὸς τοῦ Κρόνου. Ἐὰν ὁ Μίνως ἀναμιμνήσκῃ τὸν Ἰνδικὸν Manu, ὁ Ῥαδάμανθους δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Yama, τὸν βεδικὸν τῶν νεκρῶν βασιλεῖα ⁵.

¹ Πλάτ. Μίν. σ. 320 β. Διόδ. Ε', 79.

² Βλ. τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐννοίας ταύτης παρὰ Πλάτ. Γοργ. σ. 324. Ὁ Ῥαδάμανθους δικάζει τοὺς Ἀσιανούς, ὁ Αἰακὸς τοὺς Εὐρωπαίους, ὁ δὲ Μίνως λύει τὰ ἀμφίβολα ζητήματα.

³ Ὀδύσ. Δ, 563. Πίνδ. Ὀλυμπ. Β', 75. Dissen. Τὸ ἐπίθετον ξανθὸς εἶναι ἀναπόσπαστον ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα τοῦ ὀνόματος τοῦ Ῥαδαμάνθους.

⁴ Τοῦτο μαρτυρεῖ πῶς ὁ Ῥαδάμανθους κατέστη βραδύτερον βασιλεὺς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

⁵ Windischmann, Ursachen der arischen Völker, σ. 15 καὶ ἐφ. Maury, Religions de la Grèce, σ. 172, 337.

ΤΕΛΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

Α

- *Αβανίς, σ. 574, σημ. 1.
 *Αγαθός Δαίμων, 367.
 *Αγαμήδη (θυγάτηρ τοῦ Αὐγείου), 592.
 *Αγαυή, 644.
 *Αγδιστις (φρυγική θεότης), 430.
 *Αγήνωρ, 641.
 *Αγλαΐα ἢ *Αγλαΐη (μία τῶν Χαρίτων), 223, 274.
 *Αγλαυρος (θυγάτηρ τοῦ Κέκροπος), 137, 243, 632.
 *Αγνώ (νόμφη), 97, 414.
 *Αγραυλος βλ. *Αγλαυρος.
 *Αγριος, 657.
 *Αγχιόης, 256.
 *Αδάμας (μυθικὸν πρόσωπον τῆς Σαμοθράκης), 327.
 *Αδης (θεὸς καταχθόνιος), 472 — ἄρπαξ τῆς Κόρης, 444 — θεὸς τῆς γεωργικῆς ἀφθονίας, 475.
 *Αδης, 475 καὶ ἐφ.
 *Αδης (διαμονὴ τῶν νεκρῶν), 55, 477 καὶ ἐφ.
 *Αδμήτη (θυγάτηρ τοῦ Εὐρυσθέως), 595.
 *Αδμητος (βασιλεὺς τῆς Θεσσαλίας) αἰ μετὰ τοῦ *Απόλλωνος σχέσεις αὐτοῦ, 155, 178, 688 — αἰ μετὰ τῆς *Αλκῆστιος, 689.
 *Αδράστεια (νόμφη), 84, 365.
 *Αδραστος (ἀργεῖος ἥρως), 574.
 *Αδωνις, 252—254.

- *Αέλλα (ἁμαζών), 596.
 *Αελλώ (ἄρπυια), 338, 377.
 *Αερόπη, 725.
 *Αηδών, 638, 647.
 *Αθάμας, 398, 680, 688.
 *Αθηνᾶ, Μῦθος τῆς γεννήσεως αὐτῆς, 123-125 — θεὰ τῆς ἀστραπῆς, 125-126 — θεὰ πολεμική, 126 — πολιούχος, 129 — τῶν τεχνῶν καὶ τῆς εἰρήνης, 131-134 — παρθένος, 134-135· λατρεία αὐτῆς, 135-139· παραστάσεις αὐτῆς, 136-146. — *Αλαλκομένη, 129 — Γλαυκῶπις, 125 — Παλλὰς, 135 — Πρύμαχος, 129 — Τριτογένεια, 122-123. Αἱ σχέσεις αὐτῆς μετὰ τῆς *Αφροδίτης, 128 — μετὰ τοῦ *Άρεως 128, 238 — μετὰ τοῦ *Ηφαίστου, 125, 126, 222 — μετὰ τοῦ Περσέως, 126 — μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, 122, 130, 390 — μετὰ τοῦ Προμηθέως, 322 — μετὰ τοῦ Διός, 123-124.
 *Αθλοὶ *Ηρακλέους, 586 καὶ ἐφ.
 Αἰακίδαι (οἱ), 569.
 Αἰακός, υἱὸς τοῦ Διός καὶ τῆς Αἰγίνης, 89, 569, 672 — χριτῆς ἐν *Άδου, 494, 567.
 Αἰγαίων, 115.
 Αἰγεύς, 623, 625, 626, 628.
 Αἰγυμῖος, 621.
 Αἰγινα (νόμφη), 88, 494, 697.
 Αἰγίς, τοῦ Διός, 60 — τῆς *Αθηνᾶς, 127, 145, 588.

- 'Αεδωνεύς (βλ. "Αδης), 446, 472, 482, καὶ ἐφ.
 Αἶγλη. α' μήτηρ τῶν Χαρίτων, 273.
 β' θυγάτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 356.
 γ' μία τῶν Ἑσπερίδων, 376, 601.
 δ' ἐρωμένη τοῦ Θησέως, 627.
 Αἰήτης, 226, 244, 296, 680, 686.
 Αἰθίοπες (λαὸς μυθικός), 295.
 Αἶθρα (μήτηρ τοῦ Θησέως), 623 καὶ ἐφ.
 Αἰνείας, 256.
 Αἶολος, 338, σμ. 2.
 Αἶσα, 359.
 Αἴσων (ἄδελφὸς τοῦ Πελίου), 682, 687.
 Αἰτναῖος (Κάβειρος), 325.
 Αἰώνων (μῦθοι τῶν), 348-350.
 "Ακαστος (βασιλεὺς τῆς Ἰωλκοῦ), 673, 687.
 "Ακρίσιος, 711, 718.
 "Ακταῖος, 631, 672.
 "Ακταίων, 309 καὶ ἐφ. 560, 571.
 "Αλαλχομενεύς, 129, 342.
 "Αλέξανδρος, βλ. Πάρις.
 "Αλεὺς (πατὴρ τῆς Αὔγης), 611.
 "Αλῆϊον (πεδῖον), 702.
 "Αληκτώ (ἐριννύς), 492.
 "Αλοθαία (μήτηρ τῆς Δηϊάνειρας), 613.
 "Αλοθηπος, 387.
 "Αλιρρόθιος, 243.
 "Αλκαῖος 576.
 "Αλκηστις, 689.
 "Αλκίδης, βλ. Ἡρακλῆς, 577.
 "Αλκίνοος, 226, 339.
 "Αλκίππη, θυγάτηρ τοῦ Ἀρεως, 243.
 "Αλκμήνη, μήτηρ τοῦ Ἡρακλέους, 89, 577 — σύζυγος τοῦ Ῥαδαμάνθυος, 752.
 "Αλκυονεύς (γίγας), 326, 598-599.
 "Αλκυόνη ("Ατλαντὶς καὶ Πλειάς), 307, 311.
 "Αλκων (εἷς τῶν Καβείρων), 326.
 "Αλοσύδνη, 373.
 "Αλφειός (θεός, ποταμός), 413.
 "Αλωάδαι ἢ "Αλωῖδαι (γίγαντες), 163, 239, 279, 610, 670 καὶ ἐφ.
 "Αμαδρυάδες (νόμφοι), 419.
 "Αμαζόνες, αἱ μετὰ τῆς Ἑφesusίας Ἀρτέμιδος σχέσεις αὐτῶν, 196 — μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, 595-596 — μετὰ τοῦ Θησέως, 628-629.
 "Αμάθεια (αἶξ), 84, 85, 613.
 "Αμμων (Ζεὺς), 99.
 "Αμπελος, 552.
 "Αμύκλας, 162, 727.
 "Αμυκος, βασιλεὺς τῶν Βεδρύκων, 382, 595, 685.
 "Αμυμώνη, 387, 588.
 "Αμφιάρεος, 567, 644, 663.
 "Αμφικτύων, 631.
 "Αμφιτρίτη, 393-396.
 "Αμφιτρώων, 577.
 "Αμφίων, 89, 645, 646.
 "Αναίτις, περσικὴ θεότης συγχεομένη πρὸς τὴν Ἀρτεμιν, 185, 196.
 "Ανδρόγεω, 626.
 "Ανδρομέδα, 717-718.
 "Ανεμοὶ (θεοὶ τῶν), 332 καὶ ἐφ.
 "Ανθεστήρια (ἐορτή), 512.
 "Αννάτ, θεότης χαλδαϊκῇ, 34.
 "Ανταῖος (γίγας), 382, 602.
 "Αντεια, 701.
 "Αντέρως, 265.
 "Αντιγόνη, α' θυγάτηρ τοῦ Οἰδῖποδος, 652, 656· β' σύζυγος τοῦ Πηλέως, 672.
 "Αντιόπη, α' Ἀμαζών, 186, 628, 629· β' θυγάτηρ τοῦ Ἀσωποῦ ἢ τοῦ Νυκτέως, 89, 645.
 "Αξίερως, Κάβειρος Σαμοθράκης, 328.
 "Αξιόκερσα καὶ Ἀξιόκερσος, Κάβειροι, 328.
 "Αοιδῇ (μοῦσα), 281.
 "Απις, υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, 166, σμ. 3.
 "Απόλλων, γέννησις αὐτοῦ ἐν Δήλῳ,

- 148 — ἡ κατὰ τοῦ Πύθωνος νίκη αὐτοῦ, 151-153. — ἡ παρὰ τῷ Ἀδμήτῳ δουλεία αὐτοῦ, 155.
- Θεὸς κιθαριστής, 168-169, 180, 183 — Ἀήλιος, 148, 160, 180 — Δελφίνιος, 175 — Ὑπερβόρειος, 156, 157 — Λύκιος, 159 — Λοξίας, 174 — Μουσαγέτης, 168, 183 — Νόμιος, 177-178, 470 — Πύθιος, 152 — Φοῖβος, 147, Αἰσχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος, 185, 189 — μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 165 — μετὰ τῶν Χαρίτων, 166, 180 — μετὰ τῆς Δάφνης, 150 — μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, 155, 584-585 — μετὰ τοῦ Μαρσύα, 169 — μετὰ τῶν Μουσῶν, 167-169, 284 καὶ ἔφ. — μετὰ τῶν Νυμφῶν, 178 — μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, 385.
- Παραστάσεις αὐτοῦ, 180-184.
- Ἄρά, 489.
- Ἀράχνη, 133.
- Ἀργης (Κύκλωψ), 48.
- Ἀργιόπη, 695, 742, σημ. 2.
- Ἀργοναῦται (ἐκστρατεία), 679-688.
- Ἄργος (βουκόλος), 202, 705-706.
- Ἀργῶ (πλοῖον), 679, 685.
- Ἀρείων (ὁ ἵππος), 390, 434.
- Ἄρης, 236-246 — Αἰ μετὰ τῶν Ἀλοαδῶν σχέσεις αὐτοῦ, 239 — μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, 240-241 — μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς, 238 — μετὰ τοῦ Ἡραίου, 240 — μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, 238.
- Ἀριάδνη, αἰ μετὰ τοῦ Διονύσου σχέσεις αὐτῆς, 519 καὶ ἔφ. — αἰ μετὰ τοῦ Θησέως, 520, 627.
- Ἀριμάσπαι (αἰ), 157.
- Ἀριστεύς, 308, 560, 561, 692.
- Ἀριστόδημος, 621.
- Ἀρκάς, 89, 188, 216, 313.
- Ἄρκτος (μεγάλη ἄρκτος), 188, 312.
- Ἀρμονία, 241, 643-644.
- Ἄρπινα, 722.
- Ἄρπυιαι (αἰ), 337, 377, 685.
- Ἀρρηφόροι, 137.
- Ἀρσινόη (μῆτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ), 354.
- Ἄρτεμις, 185-198 — Ἀγροτέρα, 189 — Βραυρωνεία, 194 — Καλλιστώ, 188, 662 — Ἐφεσία, 195 — Ὑμνεία, 190 — Λογία, 188 — Περγαία, Περσική, 196 — Φοῖβη, 185, Ποταμία, 187 — Ταυροπόλος, 194.
- Αἰ σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀχταίωος, 308-309 — μετὰ τῶν Ἀμαζόνων, 196 — μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, 185, 189-190 — μετὰ τῶν Χαρίτων, 190 — μετὰ τῆς Ἑκάτης, 192 — μετὰ τοῦ Ἰππολύτου, 186 — μετὰ τῶν Μουσῶν, 190 — μετὰ τῶν Νυμφῶν, 187 — μετὰ τοῦ Ὠρίωνος, 306.
- Ἀσκάλαφος, 605.
- Ἀσκληπιός, 354-359.
- Ἀσκῶλια (ἐορτή), 509.
- Ἀστερίων, θεός, ποταμὸς ἐν Ἀργολίδι, 112.
- Ἀστερίων ἢ Ἀστερίος, κρητικὸς θεός, 743, 747.
- Ἀστράτος, 48.
- Ἀστυδάμεια, σύζυγος τοῦ Ἀκάστου, 673.
- Ἀστυμέδουσα, σύζυγος τοῦ Οἰδίποδος, 652, σημ. 2.
- Ἀσφόδελος, φυτὸν τῶν νεκρῶν, 476, 565.
- Ἀσωπός, 411, 413.
- Ἀταλάντη, 660.
- Ἄττη, 71, 487.
- Ἄτλας, 312, 374-376, 603.
- Ἄτρεύς, 724 καὶ ἔφ.
- Ἄτροπος (Μοῖρα), 360, 362.

Ἄττις, 98, 252, 430-431.

Αὐγείας, 592.

Αὐγή, 351, 611-612.

Αὐγης, υἱὸς τοῦ Ἡλίου, 330.

Αὐτόλυκος, υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, 203, 608.

Αὐτονόη, 560, 644.

Αὐξώ (μία τῶν Ἀττικῶν Χαρίτων), 274.

Ἀφαρεύς, 730.

Ἀφροδίτη, 247 καὶ ἐφ. — Μῦθος τῆς γεννήσεως αὐτῆς, 247 — Καταγωγή τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης, 248-249 — θεότης τῆς ἑαρινῆς βλαστήσεως, 251 — τῆς ζωϊκῆς γονιμότητος, 255 — τοῦ Ὑμεναίου, 257-258.

Ἀφροδίτη Ἀσιατική, 258 — Σύμβολα καὶ εἰκόνες αὐτῆς, 259-262.

Σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀδωνίδος, 252-254 — μετὰ τοῦ Ἀγχιόου, 256 — μετὰ τοῦ Ἀρεως, 240-241 — μετὰ τῆς Διώνης, 95, 248 — μετὰ τοῦ Ἡφαίστου, 223, 241, 250 — μετὰ τῆς Ἡρας, 258 — μετὰ τοῦ Φαέθοντος, 250, 304.

Ἀφρόδιτος, 266.

Ἀχέρων, ποταμὸς τοῦ Ἄδου, 481.

Ἀχελῷος, θεοποιηθεὶς ποταμὸς, 412, 612-613.

Ἀχιλλεύς, γέννησις καὶ παιδικὴ αὐτοῦ ἡλικία, 676 καὶ ἐφ. — ἀγωγή αὐτοῦ, 670, 677 — Ἡ μετὰ θάνατον τύχη αὐτοῦ, 497, 568, 740.

Ἀψυρτος, 686.

B

Βάκχαι, 531 καὶ ἐφ.

Βάκχος βλ. Διόνυσος — Βάκχος Ἀσιατικὸς καὶ Βάκχος Ἰνδικός, 529-532.

Βασσαρεύς, θεὸς Λυδικός, 520, σημ. 3.

Βασσαρίδαι (οἱ), 692.

Βελίτ (βαβυλωνεῖα θεότης), 34.

Βελλερεφόντης, 657, 698-704.

Βένδης (θρακικὴ θεότης), 190.

Βενθεσικύμη, 395.

Βῆλος, 641, 709.

Βοιωτός, υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, 386.

Βοότης (ἄστερισμός), 313.

Βορεάδαι (οἱ), 635, 685.

Βορέας, 338, 574, 634 καὶ ἐφ.

Βούσιρις, 382, 602.

Βούτης, 636.

Βουζύγης, 433, 437.

Βριάρεως, 49, 391.

Βριμώ, 460.

Βριτομάρτις, 493.

Βρόμιος βλ. Διόνυσος, 505.

Βρόντης, Κύκλωψ, 49.

Γ

Γαῖα, 46-48, 61, 269, 422-427.

Γανυμήδης, 276-278.

Γενετυλλίδες (θεότητες), 258.

Γηρυόνης, μῦθος αὐτοῦ, 527 καὶ ἐφ.

Γίγαντες (οἱ), 405.

Γλαύκη, 378, 672.

Γλαῦκος — Ἀνθηδόκος 377-378, 697 — Ποτινῶν, 698 — υἱὸς τοῦ Μίνω, 698 — υἱὸς τοῦ Σισύφου, 698.

Γλαύξ (ἀφιερωμένη τῇ Ἀθηνᾷ), 125, σημ. 5.

Γοργόνα (ῆ), βλ. Μέδουσα, 127, 144, 474, 700.

Γοργόνες, 374, 715.

Γόρδιος, 431.

Γραῖαι (αἱ), 715.

Γρύψ (ῆ), 157.

Γύης (γίγας), 49.

Δ

Δαίδαλος, 750 καὶ ἐφ.
 Δαμάσσης (γίγας), 625.
 Δαμάλλεις — τοῦ Ἀπόλλωνος, 200
 καὶ ἐφ. — τοῦ Ἡλίου, 297 — τοῦ
 Γηρυόνου καὶ Ἡρακλέους, 597
 καὶ ἐφ.
 Δανάη, 713.
 Δαναΐδες (αἱ), 77, 710-711.
 Δαναός, 709.
 Δάφνη, 150-151, 160, σημ. 6.
 Δάφνης, 561.
 Δελφιν (ὁ) — καὶ Ἀπόλλων, 175 —
 καὶ Ποσειδῶν, 381.
 Δελφίνια (ἐορτή), 166-176.
 Δευκαλίων, 321, 343, 346.
 Δηϊδάμεια, 678.
 Δηϊάνειρα, 613, 615, 657.
 Δηϊονεύς, 664.
 Δηϊπύλη, 663.
 Δημητρα, 433 καὶ ἐφ. — Καθεΐρια,
 328 — Καλλιγένεια, 441 — Δηώ,
 433 — Ἐρινύς, 434-435 — Μέ-
 λαινα, 434 — Θεσμοφόρος, 441
 καὶ ἐφ. Αἱ μετὰ τῶν Καθεΐρων
 σχέσεις αὐτῆς, 328 — μετὰ τοῦ
 Ἰασίωνος, 436 — τῆς Περσεφόνης
 (Κόρης), 443 καὶ ἐφ. — τοῦ Πο-
 σειδῶνος, 386, 390, 434 καὶ ἐφ.
 — τοῦ Τριπολέμου, 438 — τοῦ
 Διός, 88.
 Δημόδοκος, 565.
 Δημοφῶν, 447.
 Δηώ (= Δημητρα), 434, 536.
 Δία (σύζυγος τοῦ Ἰξίονος), 664, 666.
 Δίαυλος, 437.
 Δίκη, 75, 272, 361.
 Δίκτυννα, 193, 745.
 Δίκτυς, 714, 718.
 Διομήδης, υἱὸς τοῦ Τιδέως, 237, 240,

663-664 — βασιλεὺς μυθικὸς τῆς
 Θράκης, 238, 594.
 Διονύσια (ἐορταὶ Βάκχου), 509, 515
 καὶ ἐφ.
 Διόνυσος, γέννησις αὐτοῦ, 500 —
 παιδικὴ ἡλικία, 503 καὶ ἐφ. —
 νίκη κατὰ τῶν Τυρρηγῶν πειρα-
 τῶν, 523 καὶ ἐφ. — δεινὰ αὐτοῦ,
 534 — Μῦθος Διονύσου Ζαγραιίου,
 536.
 Λατρεία αὐτοῦ ἀπλῇ ἐν Ἀττι-
 κῇ, 509 — μυστικῇ λατρεία, ὄρ-
 γισ, 533 καὶ ἐφ. — Ἀπεικονίσεις
 αὐτοῦ, 538-540.
 Διόσκοροι, 89, 328, 568, 727-736.
 Δίρκη, 646.
 Δισαύλης, 437.
 Διώνη, σύζυγος τοῦ Διὸς ἐν Δωδώνῃ,
 96 — μήτηρ τῆς Ἀφροδίτης, 248.
 Δράκων — τοῦ Ἄρεως, 642, 655 —
 τῆς Ἥρας, 579 — τῶν Ἑσπερί-
 δων, 601 — τοῦ χρυσοῦ δέρατος,
 686 — τῆς Μηδείας, 686.
 Δρυάδες (νύμφαι), 419,
 Δρύας, 499-500.
 Δρύωψ, 209, 553.
 Δύμας, 621.
 Δωδώνη, 91-94.
 Δωρίς, 396.

Ε

Ἐγκέλαδος (γίγας), 126, 140.
 Εἰλείθυια, θεὰ τῆς μητρότ-τος, 117,
 148, 258, 350-352.
 Εἰρήνη, 272, 361.
 Ἐκάτη, 190-193.
 Ἐκτωρ, 568.
 Ἐλαφος Κερενίτις, 593.
 Ἐλένη, μῦθος αὐτῆς, 736 καὶ ἐφ. 401,
 569, 630, 732.
 Ἐλένεια (ἐορτή), 740.
 Ἐλευσίεια, 415, 457.

- Ἑλλη, 680 καὶ ἔφ.
 Ἑλλότια (ἐορτή), 744.
 Ἑνδηῖς, μήτηρ τοῦ Πηλέως, 672.
 Ἑνδυμίων, 26, 303, 580, 657.
 Ἑνιπεύς, θεός, ποταμός, 388.
 Ἑνυάλιος, 242.
 Ἑνωῶ, 241.
 Ἑπαφος, 708.
 Ἑπικάστη, μήτηρ τοῦ Οἰδίποδος, 649.
 Ἑπιμηθεύς, 315, 344.
 Ἑποπέυς, 645.
 Ἑρατώ (μοῦσα), 290.
 Ἑργίλος, 581.
 Ἑρεβος, 47.
 Ἑρεχθεύς, 136, 343, 633.
 Ἑρινῦς (αἶ), 70, 337, 485 καὶ ἔφ.
 Ἑρις, 242.
 Ἑριφύλη, 643.
 Ἑριχθόνιος, 130-131, 136, 222, 426-427, 633.
 Ἑρμαφρόδιτος, 266.
 Ἑρμῆς, 199-216· γέννησις αὐτοῦ, 199-200 — κλοπὴ τῆς ἀγέλης τῶν θεῶν, 200-202 — φονεὺς τοῦ Ἄργου, 202, 705 — Ἐφευρέτης τῆς λύρας, 203-204 — Ἀγγελιαφόρος τοῦ Διός, 205-206, 243 — Θεὸς Ἀγώνιος, 211 — Κρισφόρος, 209-210, 470 — Ἰθυφαλλικός, 210 — Νόμιος, 208 — Ψυχαγωγὸς ἢ Ψυχοπομπός, 205, 470 — Τρισμέγιστος, 213, Σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, 200 καὶ ἔφ. — τοῦ Ἄργου, 202 — τῆς Ἀθηνᾶς, 206 — τῶν Καθεύρων, 210 — τῆς Δάφνης, 209 — τοῦ Διονύσου, 503 — τοῦ Mercurius, 208 — τῶν Νυμφῶν, 209, 503 — τοῦ Πανός, 204, 209 — Περσεφόνης, 206, 211 — τοῦ Διός, 200-201, 205.
 Ἑρση, θυγάτηρ τοῦ Κέκροπος, 137, 138, 202, 632, 636.
 Ἑρύθεια (Ἑσπερίς), 376, 601.
 Ἑρύθεια (νῆσος), 298, 598.
 Ἑρυσίχθων, 439.
 Ἑρυξ (υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος), 600.
 Ἑρως — ἐν τῇ Ἑσιοδείῳ κοσμογονίᾳ, 30, 46-47 — υἱὸς τῆς Ἀφροδίτης, 264-266 — παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς, 728.
 Ἑσπερίδες (αἶ), 305, 376 — κῆποι αὐτῶν, 113, 601-602.
 Ἑσπερος, 304, 376, 601.
 Ἑστία, 228-235.
 Ἑτεοδουτάδαι, 138.
 Εὐημερισμός, 8.
 Εὐϊος, 505.
 Εὐμενίδες (αἶ), 491-492.
 Εὐμολπίδαι (οἶ), 633.
 Εὐμολπος, 465, 633, 695.
 Εὐνομία, 272, 361.
 Εὖρος (ἄνεμος), 338.
 Εὐρυάλη, 305.
 Εὐρυάγνεια, 652.
 Εὐρυδίκη, 500, 692-693.
 Εὐρυμέδων, Κάθειρος, 326 — Γίγας, 405.
 Εὐρυνόμη, 58, 83, 273 καὶ σημ. 3, 693.
 Εὐρύνομος, 483.
 Εὐρυπύλη, 693.
 Εὐρυσθεύς, 577, 583, 620.
 Εὐρύτη, 243.
 Εὐρυτίων, — ποιμὴν τοῦ Γηρυόνης, 597, 600 — Κένταυρος, 668 — Βασιλεὺς τῆς Φθίας, 673.
 Εὐρυτος, 163, 607, 614, 683.
 Εὐρυφάεσσα, 294, 693.
 Εὐρώπη, 641, 742 καὶ ἔφ.
 Εὐτέρπη (μοῦσα), 287.
 Εὐφημος, 683.
 Εὐφορίων, 740.
 Εὐφροσύνη (χάρις), 274.

Ἐφιάλτης, 640, 661, 670.
Ἐχιδνα, 336, 655, 706.
Ἐχινάδες (νῆσοι), 412.
Ἐχίων, 644, 683.
Ἐωσφόρος, πρωϊνὸς ἀστήρ, 304.

Ζ

Ζαγραῖος (βλ. Διόνυσος), 56, 460, 469, 537, 694.
Ζέφυρος, 264, 337, 338, 339.

Ζεὺς, θεογονικοὶ μῦθοι Ὑῖος τοῦ Κρόνου, 51 — ἐκθρονίζει τὸν Κρόνον, 51-52, 84 — Ἡ κατὰ τῶν Τιτάνη πάλῃ, 52, 56, 87 — ἡ κατὰ τοῦ Τυφωέως, 56 — Μῦθοι τῆς γεννήσεως καὶ τῆς βρεφικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, 84-86 — Ἐνώσεις αὐτοῦ, 87-89.

Ὁ Ζεὺς, θεὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ αἰθέρος, 59 — πάντων τῶν ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων, 59-62, 95 — τοῦ θερισμοῦ καὶ τῶν καρπῶν, 61-62.

Ζεὺς, θεὸς ὕπατος — Αἱ σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν θεῶν, 63-64 — μετὰ τῆς Μοίρας, 64, 75 — μετὰ τῶν ἀνθρώπων, 65-78 — μετὰ τῶν πόλεων, 79-82.

Λατρεία αὐτοῦ — ἐν Δωδώνῃ, 91-95 — ἐν Ἀττικῇ, 95-96 — ἐπὶ τοῦ ὄρους Λυκαίου, 97 — ἐν Κρήτῃ, 97-98 — ἐν τῇ Κηρυναϊκῇ (Ζεὺς Ἀμμων), 99.

Σύμβολα αὐτοῦ, 110 — Ἀπεικονίσεις αὐτοῦ, 99-110.

Ζῆθος (βλ. Ἀμφίων), 89, 638, 645, 647.

Ζήτης, 635.

Η

Ἡβη, 277, 616.

Ἡγεμόνη (ἀθηναϊκὴ Χάρις), 274.

Ἡλέκτρα, 341, 337, 376, 643.

Ἡλέκτρα (Ὠκεανίς), 276.

Ἡλεκτρῶν, 577.

Ἡλιάδαι — υἱοὶ τοῦ Ἡλίου, 330 — θυγατέρες τοῦ Ἡλίου, 299, 661.

Ἡλιος, 296-299, 661.

Ἡλύσια, 496, 753.

Ἡμαθίων, 301.

Ἡμίθεοι, 566 καὶ ἐφ.

Ἡπιόνη, σύζυγος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 356.

Ἡρα, κυρίαρχος τοῦ Οὐρανοῦ. 111-112. Ὁ μετὰ τοῦ Διὸς ὕμναιος αὐτῆς, 113-114. Θεὰ φίλερις καὶ πολεμική, 114-116. Ἡθικὸς τῆς θερησκείας αὐτῆς χαρακτήρ, 116. Λατρεία αὐτῆς, 117. Ἀπεικονίσεις αὐτῆς, 120 καὶ ἐφ.

Ἡρακλῆς, μῦθος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, 577 καὶ ἐφ. νεανικὴ ἡλικία, πρῶτοι 30λοί, 580-581. Διαμφισθητεῖ τὸν τρίπουν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, 585-586. Ἄολοι αὐτοῦ, 586 καὶ ἐφ. Αἱ κατὰ τῆς Τροίας καὶ Οἰχαλίας ἐκστρατεῖαι αὐτοῦ, 607 καὶ ἐφ. Διαμονὴ παρὰ τῇ Ὀμφάλῃ, 609. Θάνατος καὶ ἀποθέωσις αὐτοῦ, 616. Ἀπεικονίσεις, 617. Σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν Ἀμαζόνων, 595-596 — τοῦ Ἀπόλλωνος, 580, 584, 586, 618 — τῆς Ἀρτέμιδος, 592 — τῆς Ἀθηνᾶς, 583, 599 — τῶν Κενταύρων, 590 — τοῦ Γηρυόνη, 596 — τοῦ Ἄδου, 583 — τοῦ Ἡλίου, 599 — τῆς Ἡρας, 579, 583, 600 — τοῦ Ἰολάου, 582, 588 — τοῦ Λίνου, 580 — τοῦ Μελέαρχου, 575 — τῶν Μουσῶν, 618 — τῶν Νυμφῶν, 601 — τοῦ Προμηθέως, 603 — Σανδάν, θεὸς ἀσιατικὸς, 576, 609, 615, σημ. 1.

Ἡρακλεῖδαι (οἱ), 620 καὶ ἐφ.

Ἡριγόνη, θυγάτηρ τοῦ Ἰκαρίου, 508.

Ἡροφίλη (Σίβυλλα), 171.

Ἡρώες, σημασία αὐτῶν, 563 καὶ ἐφ.

Λατρεία, 567-574· ἐμφανίσεις, 568. Τὰ ἐκ τῶν λειψάνων αὐτῶν γενόμενα θαύματα, 570-571. Ἀντιζηλία αὐτῶν, 571. Ἐπιρροή τοῦ δελφικοῦ μαντείου ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς θρησκείας αὐτῶν, 572-573.

Ἡσιόδος, θεωρούμενος ὡς ἥρωας, 571, 574.

Ἡσιόνη, 609.

Ἡφαιστος, θεὸς τοῦ πυρός, 217-228.

Σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, 223 — τῆς Ἀθηνᾶς, 122, 228 — τῶν Χαρίτων, 160 — τῶν Καθεύρων, 324 — τοῦ Διονύσου, 222 — τοῦ Ἐριχθονίου, 632 — τῆς Ἥρας, 115, 219, 221 — τοῦ Προμηθέως, 318 — τῆς Θέτιδος, 220, 226 — τοῦ Διός, 218.

Ἡχώ (νύμφη), 419-421, 555.

Ἡώς, 300-302, 636.

Θ

Θάλασσα, 247, σημ. 2, 329, 392.

Θάλεια (Χάρις), 274.

Θάλεια (Μοῦσα), 288.

Θαλλώ (Ἦρα), 271.

Θαλύσια (ἑορτή), 436.

Θάμυρις, 695.

Θάνατος, 485, 697.

Θαργήλια (ἑορτή), 161, 166.

Θαύμας, 276, 337, 376.

Θεία, 48, 294.

Θείας, 253.

Θεισόα (νύμφη), 97.

Θείμις, — ἐν τῇ Θεογονίᾳ, 48, 52 — σύζυγος τοῦ Διός, 87 — παρ'

Ὀμήρῳ καὶ βραδύτερον, 268 καὶ ἐφ. — προφητικὴ θεά, 270, 427.

Θεογονία, 43-57.

Θεοφάνια (ἑορτή), 157.

Θεοφάνη, 680, σημ. 2.

Θεσμοφόρια (ἑορτή), 440 καὶ ἐφ.

Θεσπιάδαι (αἱ), 580.

Θεσπιός, 580.

Θεστιός, 660.

Θέτις, 674-677.

Θεύθ, αἰγύπτιος θεὸς συγκρινόμενος πρὸς τὸν Ἑρμῆν, 213.

Θησεύς, 623 καὶ ἐφ. — καὶ Ἀριάδνη,

519, 627 — καὶ Ἀντιόπη, 628 —

καὶ Ἑλένη, 630 — καὶ Φαῖδρα, 93

— καὶ Πειρίθους, 630 — ἐν Ἄδου, 493.

Θόωσα (νύμφη), 374.

Θόας, 684.

Θριαί, νύμφαι προφητικαί, 209.

Θρίναξ, υἱὸς τοῦ Ἡλίου, 330.

Θυέστης, 720, 724-726.

Θυίη, 340.

Θυάδαι (αἱ), 532, 536.

Θυώνη (Σεμέλη), 527.

Ι

Ἰακχος, 458, 462.

Ἰάμβη, 447.

Ἰαπετός, 48, 321.

Ἰάρδανος, 608.

Ἰασίων, 436.

Ἰασός, πατὴρ τῆς Ἀταλάντης, 660, 661.

Ἰασώ, θυγάτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 356.

Ἰάσων, μῦθος αὐτοῦ, 683 καὶ ἐφ.

Ἰδας, 729.

Ἰκάριος, μυθικὸς βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς, 508.

Ἰκαρος, υἱὸς τοῦ Διδοῦ, 749.

Ἰλάειρα, 160, 355, 729.

Ἰλίσος, θεός, ποταμός, 413.
 Ἰμερος, 265.
 Ἰμμαράδος, θράξ βασιλεύς, 633.
 Ἰναχος, θεός ποταμός, 411, 704.
 Ἰνώ (βλ. Λευκοθέα), 312, 398, 503, 644, 680.
 Ἰξίων, 38, 77, 299, 496, 664-666
 Ἰοδάτης, 701.
 Ἰοκάστη, 650, 652.
 Ἰόλαος, 582, 588, 620.
 Ἰόλη, θυγάτηρ τοῦ Εὐρύτου, 608, 614.
 Ἴπποι — τοῦ Ποσειδῶνος, 381, 389
 — 391 — τοῦ Πηλέως, 676 — τοῦ
 Διομήδους, 594.
 Ἴπποδάμεια, σύζυγος τοῦ Πειρίθους,
 668 — θυγάτηρ τοῦ Οἰνομάου,
 714, 724.
 Ἴπποκόων, 727.
 Ἴπποκρήνη (πηγή), 390, 700.
 Ἴππολύτη, ἁμαζών, 595 — σύζυγος
 τοῦ Ἀχάστου, 673.
 Ἰππόλυτος, υἱὸς τοῦ Θησέως, 186.
 Ἴρις, 62, 264, 275.
 Ἰσμῆνη, 652.
 Ἰστάρ, θεὰ ἄσσυρία, 34.
 Ἰσχύς, 353.
 Ἴτυλος ἢ Ἴτυς, υἱὸς τῆς Πράκνης,
 638.
 Ἰφιάνασσα (Προίτις), 712.
 Ἰφικλῆς, 578
 Ἰφιμέδεια, μήτηρ τῶν Ἀλωαδῶν,
 670.
 Ἰώ, μῦθος αὐτῆς, 705 καὶ ἐφ.
 Ἰών, 639.

Κ

Κάβειραι, 234.
 Κάβειροι (οἱ), 224, 324-329.
 Καβειρώ, 326.
 Κάδμος, ἥρως θηβαῖος, 569 καὶ ἐφ.
 Κάδμος ἢ Κάδμιλος, εἰς τῶν Καβεί-

ρων τῆς Σαμοθράκης, 210, 328,
 643.
 Κάκος, 600.
 Καλάϊς (Βορεάδης), 635.
 Καλλιόπη (μοῦσα), 292, 691.
 Καλλιρρόη (ὠκεανίς), 336, 597.
 Καλλιστώ (νόμφη), 89, 188, 313,
 556.
 Καλλυντήρια, τελεταὶ τῆς λατρείας
 τῆς Ἀθηνᾶς, 139.
 Καλυψώ, 374.
 Κάλχας, 678.
 Κάπρος — Καλυδώνιος, 658 — Κρομ-
 μυώνιος, 625 — Ἐρυσάνθιος, 589.
 Κάρνος (προφήτης), 621.
 Καρπώ, μία τῶν Ὠρῶν, 274.
 Κασσιόπεια, 717.
 Κατακλυσμός (παράδοσις ἐν Ἑλλάδι),
 345-347).
 Κάφειρα (ὠκεανίς), 329.
 Κέκρωψ, 631 καὶ ἐφ.
 Κελαινώ, ἁμαζών, 596 — Ἄρπυια,
 338, 377 — Πλειάς, 311.
 Κελεός, 446.
 Κένταυροι (οἱ), 590, 664-670.
 Κέρβερος, 333, 479-480, 605, 606.
 Κερκύων, 625.
 Κέρκωπες (οἱ), 609.
 Κέφαλος, 202, 300, 636-637.
 Κηδάλιων, 224.
 Κῆρες (δαίμονες τοῦ θανάτου), 242,
 473, 483.
 Κηρύκειον Ἑρμοῦ, 213.
 Κητώ, 374.
 Κήρυξ, βασιλεὺς τῆς Τραχῖνος, 614,
 620.
 Κηφεύς, 717.
 Κηφισός, ποταμὸς θεοποιηθεὶς, 411.
 Κίλιξ, 641.
 Κιμμέριοι (οἱ), 477.
 Κινύρας, 253, 226.
 Κίρκη, 296, 378, 680.

Κλειώ (μοῦσα), 287.
 Κλεοδώρα, 638.
 Κλεοπάτρα, θυγάτηρ τοῦ Βορέου, 635
 — σύζυγος τοῦ Μελεάγρου, 658
 Κλήτα (χάρις), 160, 273.
 Κλυμένη, 299, 321.
 Κλύτος, 300.
 Κλωθώ (μοῖρα), 360, 362.
 Κοῖτος, 48.
 Κόκκυξ (μεταμόρφωσις τοῦ Διός), 113,
 118.
 Κόκαλος, 750.
 Κόραξ (βλ. Κορωνίς), πτηνὸν προ-
 φητικόν, 171.
 Κόρη, 443 βλ. Περσεφύνη.
 Κορύδαντες, 85, 328.
 Κορωνίς, 171, σημ. 2, 178, 354.
 Κοσμογονία, ἡσιόδειος, 45 καὶ ἐφ.
 Κόττος, 49.
 Κουρήτες (οἱ), 85, 328, 768.
 Κραναός, 631.
 Κραταιίς (μήτηρ τῆς Σκύλλης), 404.
 Κρέουσα, 639.
 Κρεσφόντης, 621.
 Κρέων, 651-652.
 Κρηθεύς, 682, 688.
 Κριός, 48.
 Κριός, σύμβολον Ἑρμοῦ, 209-210,
 556, σημ. 2 — χρυσοῦν δέρας,
 680.
 Κρόνος -- ἀκρωτηριάζει τὸν Οὐρα-
 νόν, 49, 247 — σύζυγος τῆς Ῥέας,
 50, 83 -- πατὴρ τοῦ Διός, 51,
 83 — σπαράττει τὰ τέκνα του,
 51, 86 — νικᾶται ὑπὸ τοῦ Διός,
 51, 86 — ἐν τῷ Ταρτάρῳ, 51,
 86 — ἐν ταῖς νήσοις τῶν Μακά-
 ρων, 753.
 Κυβέλη, βλ. Ῥέα, 423, 429-432.
 Κυκεών (ποτὸν μεθυστικόν), 458.
 Κύκνος, υἱὸς τοῦ Ἀρεως, 238, 582.
 Κύνος (ὁ) — τοῦ Ἀπόλλωνος, 157

— τῆς Λήδας 90, 728.
 Κύκλωπες (οἱ), 48, 155, 225, 354,
 405-406.
 Κυνόρτας, 727.
 Κυρήνη (νόμῃ), 29, 178, 560.
 Κυχρεὺς, 672.
 Κύων, ἱερὸς τῇ Ἑκάτῃ, 191 — ἀστε-
 ρισμός, 308 — τοῦ Ἀλκινόου, 226.
 Κωκυτός (ποταμὸς καταχθόνιος), 484.

Λ

Λαβδακίδαι (οἱ), 640.
 Λαβδακος, 644, 650.
 Λαβύρινθος Κρήτης, 627, 748.
 Λάδων, δράκων τῶν Ἑσπερίδων.
 Λαῖος, πατὴρ τοῦ Οἰδίποδος, 650,
 654.
 Λάμια, 404.
 Λαμπετία, θυγάτηρ τοῦ Ἥλιου, 298,
 730.
 Λαομέδων, 155, 276, 385, 906.
 Λαπίθαι (οἱ), 668.
 Λάχεσις (μοῖρα), 360, 362.
 Λεαρχος, 398.
 Λέλεξ, 726.
 Λεστρυγόνες, 382.
 Λευκάτας (βράχος), 477.
 Λευκίπιδες (οἱ), 160, 728.
 Λευκίππος, ὁμοίως.
 Λευκοθέα (βλ. Ἰνώ), 391.
 Λεύκη (νῆσος), 497, 740.
 Λέων, τοῦ Κιθαιρώνος, 581 — τῆς
 Νεμέας, 588.
 Λήδα, 89, 728 καὶ ἐφ.
 Ληῖς, 387.
 Λήναια (ἐορταί τοῦ Διονύσου), 510.
 Λητώ, 88, 148-149, 350.
 Λῆνος, 120, σημ. 2, 252, 253, 443,
 580.
 Λιτυέρσης (γίγας), 609.
 Λίχας, 614.

Λυγκεύς, σύζυγος τῆς Ὑπερμνήστρας,
711 — υἱὸς τοῦ Ἀφάρεως, 730.
Λυκάων, 89, 97, 188.
Λύκη (νύμφη), 561.
Λυκομήδης, 630, 678.
Λύκος, ἥρως θηβαῖος, 645 — βασι-
λεὺς τῶν Μαριανδυνῶν, 595.
Λυκοῦργος, 499 καὶ ἐφ.
Λυσίπη (Προίτις), 712.
Λύσσα, 581.

M

Μαῖα, μήτηρ τοῦ Ἑρμοῦ, 200, 311.
Μαῖρα, κύων καὶ ἄστερισμα, 508.
Μάκαρ, υἱὸς τοῦ Ἡλίου, 330.
Μαρσύας (βλ. Ξεληνός), 132, 169,
546 καὶ ἐφ. 548, 558.
Μαχάων (Ἀσκληπιάδης), 352, 354.
Μεγάρα, σύζυγος τοῦ Ἡρακλέους, 581.
Μέγαῖρα, 492.
Μέγαρος, 347.
Μεγάλαι θεαὶ (βλ. Δημήτηρ καὶ
Περσεφόνη), 443, 548.
Μεγαπενθής, 718.
Μέδουσα (βλ. Γοργόνες), 715.
Μελάμπους, 170, 712.
Μελανίπη, βασίλισσα τῶν Ἀμαζό-
νων, 595.
Μελάνιππος, ἥρως θηβαῖος, 571, 663.
Μελανίων, 662.
Μέλας, 657, 663.
Μελεαγρίδαι (οἱ), 661.
Μελέαγρος, 658-661.
Μελέτη (μοῦσα), 281.
Μελία (νύμφη), 323, 704.
Μελιάδες (νύμφαι), 419.
Μελκάρθ, θεὸς φοινικικός, 399, 575,
644.
Μελικέρτης (= Παλαίμων) 391, 399.
Μελπομένη (μοῦσα), 288.
Μέμνων, 301.

Μενέλαος, 496, 565.
Μενοικεύς, 950.
Μένουτος, ποιμὴν τοῦ Ἄδου, 680,
605.
Mercurius, θεὸς ῥωμαϊκὸς ταυτιζό-
μενος πρὸς τὸν Ἑρμῆν, 208.
Μερόπη πλειάς, 312 — θυγάτηρ τοῦ
Ἀτλαντος, 697 — θυγάτηρ τοῦ
Πανδάρου, 638 — βασίλισσα τῆς
Κορίνθου, 650.
Μέρωψ, 299.
Μετάνειρα, 447.
Μήδεια, 625, 686 καὶ ἐφ.
Μήνη (ἡ σελήνη), 302.
Μήτηρ θεῶν (ἡ), 428 καὶ ἐφ.
Μήτις, 30, 57, 87, 134.
Μίδας, 431, 545, 548.
Μινύας, 386.
Μινώταυρος, 627, 747, 749.
Μίνως, 405, 493, 593, 744 καὶ ἐφ.
Μνήμη (μοῦσα), 281.
Μνημοσύνη, 48, 88, 280.
Μοῖρα. Σημασία αὐτῆς· αἱ μετὰ τοῦ
Διὸς σχέσεις αὐτῆς, 64, 75, 359
-362.
Μοῖραι, 359 - 362 — καὶ Οὐρανία
Ἀφροδίτη, 249 — καὶ Ἀχιλλεύς,
676 — καὶ Ἑρινύες, 487.
Μολίωνες (δίδυμοι γίγαντες), 610, 671.
Μουσαῖος, 465, 696.
Μοῦσαι, 278 καὶ ἐφ. — Ἀρδαλιώτι-
δες, 282 — Ἰλισσιάδες, 285 —
Λειθηθρίδες, 282. — Αἱ σχέσεις
αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, 168,
284 — μετὰ τῶν Σειρήνων, 400.
Μυλιττα, θεὰ βαθυλωνία, 34, 248,
258.
Μύρρα, 253.
Μυρτίλος, 723.
Μυστήρια, Ἄγρας, 456 — Ἐλευσί-
νος, 452 καὶ ἐφ. — Σαμοθράκης,
327 καὶ ἐφ. 456.

N

- Ναϊάδες, 415, 546.
 Ναῖς, σύζυγος τοῦ Σειληνοῦ, 546.
 Νάρκισσος Θεσπιῶν, 420-421, 444.
 Νάρκισσος (ἄνθος), 444.
 Ναυσίθοος 406.
 Νέμεσις, 362-365 (βλ. Ἀδράστεια).
 — Μήτηρ τῆς Ἑλένης, 737.
 Νεοπτόλεμος, 678.
 Νέσσος (Κένταυρος), 614-615.
 Νεφέλη 590, 666, 680.
 Νέδα (νόμψη), 97.
 Νηλεύς, 389, 688.
 Νηρεύς, 371.
 Νηρηίδες, 372.
 Νίκη, 129.
 Νῆσοι Μακάρων, 497, 566, 753.
 Νικίππη, 724.
 Νιόβη, 638, μῦθος αὐτῆς, 647-648.
 Νιοβίδες (αἱ), 104, 163.
 Νῆσος, πατήρ τῆς Σκύλλης, 405.
 Νότος (ἄνεμος), 338.
 Νυκτεύς, 645.
 Νύμφαι (αἱ), 413-421 — Σφραγιτί-
 δες, 417 — αἱ μετὰ τοῦ Διονύσου
 σχέσεις αὐτῶν, 503.
 Νυμφόληπτοι, 417.
 Νύξ, 47, 485.
 Νύσα (χώρα μυθώδης), 504-505.

Ξ

- Ξάνθος, ἵππος τοῦ Ἀχιλλέως, 486.
 Ξαῦθος, 686.

Ο

- Ὀδυσσεύς, 476, 678.
 Οἶαγρος (πατήρ τοῦ Ὀρφέως), 691.
 Οἰδίπους, αὐθός αὐτοῦ, 469, 655.

- Οἰνεύς, βασιλεὺς τῆς Καλυδῶνος, 612,
 657, 662.

- οἰνόμαος, 722.

- οἰνοπίων 518.

- οἶνος, 653.

- Ὀλυμπος (ὄρος), — τῆς Θεσσαλίας,
 θέατρον τῆς πάλης τῶν θεῶν καὶ
 τῶν Τιτάνων, 52 — διαμονὴ τοῦ
 Διός, 91 — Ἀρχαδίας, 96 — Βι-
 θυνίας, 547.

- Ὀλυμπος, μαθητῆς τοῦ Μαρσίου,
 547, 549 — τοῦ Πανός, 559.

- Ὀμφάλη, 608.

- Ὀνήσιλος, πρόσωπον ἡρωποιηθὲν ὑπὸ
 τῆς Πυθίας, 573.

- Ὀξύλος, 621.

- Ὀρειάδες (νόμψαι), 418.

- Ὀρέστης, 77 — καὶ αἱ Ἐρινύες, 490
 — 491.

- Ὀρθρος, κύων τῆς χαρυγῆς, 333,
 479, 587, 600, 655.

- Ὀρφεύς, 283, 470, 690 καὶ ἐφ.

- Ὀρφικοί (οἱ), 536-537, 690.

- οὐρανία (μοῦσα), 291.

- οὐρανός, 47, 49.

Π

- Παγχατα (νῆσος), 8.

- Παιήων, 165, 352.

- Παλαίμων (βλ. Μελικέρτης), 391.

- Παλικοί (οἱ), 325 καὶ σημ. 2.

- Παλλάδιον, 142.

- Πάλλας (γίγας), 135.

- Πάμφυλος, 621.

- Πᾶν — καὶ Βορέας, 554 — καὶ ἡ
 Νύμφη Ἥχώ, 555 — καὶ Διόνυ-
 σος, 558 — καὶ Ἑρμῆς, 553, 556
 — καὶ Πίτυς, 554 — καὶ Σειλη-
 νός, 556 — καὶ οἱ Τιτᾶνες, 558.
 Ἡ σημασία αὐτοῦ παρὰ τοῖς Ὀρ-
 φικοῖς, 559. Θάνατος αὐτοῦ, 559.

Πανάκεια (θυγάτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ),
131, 356.

Παναθήναια, 139-142.

Πανδάρω ἢ Πάνδαρος, 257, 487.

Πάνδια (έορτή), 302, 635.

Πανδίων, 635, 637.

Πάνδροσος, 137, 632.

Πανδώρα, 226, 318, 344.

Πανικός (φόβος), 558.

Πάρις 738.

Πασιθία (χάρις), 273.

Πασιφάη, 746.

Πάτροκλος, 410.

Πήγασος, Κέλης τοῦ Βελλεροφόντου.
Γέννησις αὐτοῦ.

Πειθώ. 263.

Πειρίθους — καὶ Θησεύς, 628 — ἐν
Ἄδου, 478, 492. Γενεαλογία αὐ-
τοῦ, 666 — γάμος αὐτοῦ, 668.

Πελασγός, 116, 328.

Πελεΐάδες (ιέρειαι τοῦ Διὸς ἐν Δω-
δώνῃ), 94, 62, σημ. 11. 433.

Πελίας, 389, 683, 687.

Πελοπίδαι (οἱ), 719.

Πελοπία, 238.

Πέλωρ, 641.

Πέλωψ, 720 καὶ ἐφ.

Περίβοια, ἐρωμένη τοῦ Ποσειδῶνος,
406 — σύζυγος τοῦ Οἰνέως, μή-
τηρ τοῦ Τυδέως, 662.

Περίηρης, 727.

Περικλύμενος, 610, 683.

Περιστέραί — τῆς Δωδώνης, 92 —
ιέραι τῇ Ἀφροδίτῃ, 260.

Περιφήτης (γίγας), 624.

Περσεύς, 127, 577, 586. Μῦθος αὐ-
τοῦ, 713 καὶ ἐφ.

Περσηίς, 295, 680.

Περσεφόνη (βλ. Δήμητρα). Μῦθος τῆς
ἄρπαγῆς αὐτῆς, 444 καὶ ἐφ. —
ὁ εὖ χθόνιος, 575 καὶ ἐφ 492.

Πήγασος, 130, 390 — ἵππος Βελλε-

ροφόντου, 698· γέννησις αὐτοῦ,
716.

Πηλεὺς, μῦθος αὐτοῦ, 672-677.

Πηνελόπη, μήτηρ τοῦ Πανός, 556.

Πηνθεύς, 527.

Πιθεύς, βασιλεὺς τῆς Τροιζῆνος, 623.

Πίτυς (νόμψη), 554.

Πλειάδες, 200, 305, 311.

Πληθένη, μήτηρ τῶν Πλειάδων, 311

Πλησθένης, 725.

Πλοῦτος, 272, 366, 436.

Πλούτων (βλ. Ἄδης), 475.

Πλυνηρία, τελεταὶ τῆς λατρείας τῆς
Ἀθηνᾶς, 139.

Ποδαλείριος, Ἀσκληπιάδης, 352,
356.

Ποδάργη (ἄρπυια), 337.

Πόθος, 265.

Ποίας, πατήρ τοῦ Φιλοκτήτου, 615.

Πόλυβος, 650.

Πολυβότης (γίγας), 384.

Πολυδέκτης, 586, 714, 718.

Πολυδεύκης (βλ. Διδασκοροί), 685,
728, 731.

Πολύδωρος, πατήρ τοῦ Λαβδάκου,
644.

Πολυμάθεια, μοῦσα ἐν Σικυῶνι, 290

Πολυμήλη, 208.

Πολύμνια, μοῦσα, 281, 290.

Πολυπήμων, γίγας, 631.

Πολυξώ, 740.

Πολύφημος, 382.

Πόντος, 47, 50, 370.

Πορθῶν ἢ Πορθεύς 657.

Ποσειδῶν, — θεὸς τῆς θαλάσσης καὶ
τῶν λιμνῶν, 379-385 — θεὸς τῶν
πηγῶν καὶ τῶν ὑδάτων ἐν γένει,
382-385 — θεὸς τῶν σεισμῶν, 382
— θεὸς ἵππιος, 389, 390, 392. Πο-
σειδῶν καὶ Ἀμυμώνη, 387-388
— καὶ Ἀπόλλων, 385 — καὶ Ἀ-
θηνᾶ, 123, 130, 136, 390 — καὶ

Δημήτηρ, 386, 390 — καὶ οἱ Γιγαντες, 384 — καὶ Ἥλιος, 391 — καὶ Τυρώ, 389 — καὶ Ζεύς, 379.

Ποταμῶν (λατρεία τῶν) 408 καὶ ἐφ.
Πραξιεργίδαι, 139.
Πρίαπος, 550-551.
Προιτίδες, 712.
Προῦτος, 700, 711, 712,
Πρόκνη, 637-638.
Πρόκρις, 636-637.
Προκρούστης, 625.
Προμηθεύς, 19, σημ. 1, 36, 314-323, 603.
Προσευχῶν (ἀλληγορία τῶν), 72.
Πρωτεύς 325, 372-273.
Πυγμαῖοι (οἱ), 407.
Πυρήνη, μήτηρ τοῦ Κύκνου, 238.
Πυριφλεγέθων, ποταμὸς χθόνιος, 482.
Πύρρος, 678.
Πύρρα, 322, 343, 347.
Πυθία, 173-174, 572.
Πύθων (ὄφις), 151-154.

P

Ῥαδάμανθους, 466, 494, 496, 580, 752.
Ῥέα, ἐν τῇ κοσμογονίᾳ, 50, Μήτηρ τοῦ Διός, 83, Μήτηρ τῶν Χαρίτων, συγγεομένη πρὸς τὴν Κυβέλην, 428-429.
Ῥήσος, 283.
Ῥοῦκος, Κένταυρος, 661.
Ῥιπαῖα (ὄρη), 156.
Ῥοιὰ, σύμβολον Περσεφόνης, 419.

Σ

Σαθάζιος, 505, σημ. 3, 537, σημ. 3.
Σαγγάριος (ποταμός), 609.
Σαλμακίς (νύμφη), 267.

Σαλμονεύς, 688.

Σανδάν, θεὸς λύδιος συγγεόμενος πρὸς τὸν Ἡρακλέα, 575, 609, 615, σημ. 1.

Σαρπηδῶν, 484, 741, 743.

Σάτυροι (οἱ), 541 καὶ ἐφ.

Σειληνοί, 544 καὶ ἐφ.

Σειρήνες (αἱ), 400-402.

Σείριος, 308.

Σελήνη, 302-308. Αἱ μετὰ τοῦ Πανὸς σχέσεις αὐτῆς, 556. Αἱ θυγατέρες αὐτῆς, 589.

Σελλοί, ἱερεῖς τοῦ Διὸς ἐν Διδώνῃ. Ἀσκητικὸς βίος αὐτῶν, 94.

Σεμέλη, 501, 503, 527.

Σεπτήρια (ἐορταὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς), 154.

Σέραπης — καὶ Ἀσκληπιός, 358.

Σθενέβοια, σύζυγος τοῦ Προΐτου, 701, 711.

Σθένελος, 577, 578.

Σιβύλλαι, 171.

Σίνης, ληστῆς, 624.

Σίντιες, λαὸς μυθικός, 220, 224.

Σίσυφος 696-698· ἡ τιμωρία αὐτοῦ εἰς Ἄδην, 495.

Σκάμανδρος (θεὸς ποταμός), 389, 413.

Σκυροφόρια, ἐορταὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς, 138.

Σκίρων, 625.

Σκύλλα, θαλάσσιον τέρας, 402-405 — θυγάτηρ τοῦ Νίσου, 405, 747 — ἐρωμένη τοῦ Γλαύκου, 380.

Σμύρνα, μήτηρ τοῦ Ἀδωνίδος, 259.

Σπάρτοι, 641.

Σπερχειὸς, θεὸς ποταμός, 410.

Στάφυλος, 523.

Στερόπη — Πλειάς, 311 — θυγάτηρ τοῦ Ἀχάστου, 673.

Στυμφαλίδες (ὄρνιθες), 590.

Στύξ (ἡ), 481.

Συλεύς (λγστής), 609.
 Συμπληγάδες (πέτραι), 685, 691.
 Σύριγξ (νύμφη), 555.
 Σφιγξ (ή), 651-653.
 Σφραγιτίδες (νύμφαι), 417.
 Σχοινεύς, πατήρ τῆς Ἀταλάντης,
 661.

Τ

Τάλως, 750 καὶ ἐφ.
 Ταμμούξ, σύριος θεός, 253, σημ. 5.
 Τάνταλος, μῦθος αὐτοῦ, 648, 720 καὶ
 ἐφ. Ἡ ἐν Ἄδου τιμωρία αὐτοῦ, 405.
 Τάρταρος (ὁ), 53-55, 494.
 Ταυγέτη (νύμφη), 591.
 Ταῦρος — τοῦ Αἰήτου, 226, 686 —
 τοῦ Αὐγεία, 592 — Κρητικός, δα-
 μασθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους καὶ
 τοῦ Θησέως, 594, 627 — τῆς Εὐ-
 ρώπης, 742 — τῆς Πασιφάης,
 746. Ταῦρος καὶ Ἀχελῷος, 613
 — καὶ Διόνυσος, 528, 537 — καὶ
 Ποσειδῶν, 382, 593.
 Ταῶς (ὁ) — καὶ Ἄργος, 706 — καὶ
 Ἥρα, 412.
 Τελαμών, 672.
 Τελεσφόρος, δαίμων τῆς ἀναρρώσεως,
 356.
 Τερψιχόρη, 289.
 Τεύθρας, 611.
 Τελχῖνες (οἱ), 329-331.
 Τηθύς, 45, 408, 613.
 Τηλέγονος, 708.
 Τηλεφάσσα, 641, 744.
 Τήλεφος, 611-612.
 Τήμενος, 416, 621.
 Τηρεύς, 638.
 Τιθωνός, 300.
 Τειρεσίαις, 135, 533, 579, 652.
 Τισιφόνη, 492.
 Τιτᾶνες, ἡ κατὰ τῶν Ὀλυμπίων πᾶ-

λη αὐτῶν, 30, 52-54, 87 — ἐγ-
 κεκληρισμένοι ἐν τῷ Ταρτάρῳ, 54.
 — Αἱ μετὰ τοῦ Διονύσου Ζαγρέως
 σχέσεις αὐτῶν, 536.
 Τιτυός, 188, 494.
 Τόξαρις, 574, σημ. 1.
 Τοξεύς, υἱὸς τοῦ Εὐρύτου, 608.
 Τράγος, ἱερὸς τῆς Ἀφροδίτης, 259.
 Τρίαινα Ποσειδῶνος, 383, 392 —
 Ἀμφιτρίτης, 396.
 Τρίοπας, 440, 670.
 Τρίπους Δελφικός, 173, 585.
 Τριπτόλεμος — ἐν Ἐλευσίνι, 437 καὶ
 ἐφ. — κριτὴς ἐν Ἄδου, 466, 494.
 Τρισαύλης, 438, σημ. 1.
 Τρίτων, 396-398, 122, 527.
 Τυδεύς, 657, 662.
 Τυνδάρεος καὶ Τυνδαρίδαι, 725.
 Τυρώ, 389, 688.
 Τυφῶν ἢ Τυφωεύς, 56, 332-335,
 415, 453, 225, 588, 655.
 Τύχη, 366-367.

Υ

Υάδες (νύμφαι καὶ ἄστερισμός), 342,
 503.
 Υάκινθος, ἐραστής τοῦ Ἀπόλλωνος,
 162.
 Υγίεια, θυγάτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ,
 356.
 Ὑδρα (Λερναία), 588 καὶ ἐφ.
 Ὑδρα, θυγάτηρ τοῦ Τυφώως, 333.
 Ὑλαῖος, Κένταυρος, 661, 641.
 Ὑλας, 418, 685.
 Ὑλλος, υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους, 620.
 Ὑπερβόρειοι (οἱ), λαὸς μυθικός, 156
 157, 591, 603.
 Ὑπερήνωρ, 641.
 Ὑπερίων, 48, 294.
 Ὑπερμνήστρα, 710.
 Ὑπνος, 485.

Υριεύς, 307.

Υψιπύλη, 684.

Φ

Φαίθουσα, θυγάτηρ τοῦ Ἡλίου, 298.

Φαίθων, υἱὸς τοῦ Ἡλίου, 299 — υἱὸς
τῆς Ἡοῦς καὶ τοῦ Κεφάλου 250,
256, 304 — ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν
Φωσφόρον, 304, 629.

Φαίδρα, σύζυγος τοῦ Θησέως, 629.

Φαίνη, 209.

Φάεννα, χάρις, 160, 273.

Φαίακες, λαὸς μυθικός, 406.

Φαλὺς — τοῦ Ἑρμοῦ, 241 — τοῦ
Διονύσου, 538 — τοῦ Πριάθου, 551.

Φηγὺς, προφητικὸν δένδρον τῆς Δω-
δώνης, 92.

Φιλᾶμμων, 695.

Φιλομήλα, 637.

Φιλύρα, 669, 678.

Φινεύς, 685.

Φλεγραῖα (πεδία) 527, 598, 610.

Φλεγύας, 238, 352, 664.

Φοῖβη, ἐν τῇ Θεογονίᾳ, 48 — σύζυγος
ἐνὸς τῶν Διοσκόρων, 160, 355, 729.

Φοῖνιξ (τῆς Δήλου), 148, 641, 743.

Φόλος (Κένταυρος), 590.

Φόρυς, 374, 401, 404.

Φορωνεύς, 323, 324, 342, 648.

Φρῆξος, 680 καὶ ἐφ.

Φῶκος, 672.

Φωσφόρος, 304, 557.

Χ

Χαλκιοπή, θυγάτηρ τοῦ Αἰήτου, 684.

Χάος (τὸ), 45-47.

Χάρις, σύζυγος τοῦ Ἡφαίστου, 160,
223, 273.

Χάριτες (αἱ), 272 καὶ ἐφ. Αἱ μετὰ
τῆς Ἀφροδίτης σχέσεις αὐτῶν, 256

— μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, 160,

180 — μετὰ τοῦ Διονύσου, 528

— μετὰ τῆς Ἥρας, 118 — μετὰ
τοῦ Διός, 104.

Χάρυβδις, 402.

Χάρων, πορθμεὺς τοῦ Ἄδου, 482-483.

Χείρων (Κένταυρος), 352, 669-670,
677.

Χθονία, 633.

Χθόνιος, 641.

Χίμαιρα, 336, 587, 655, 701.

Χιώνη, 635.

Χλωρίς, 339.

Χρυσᾶ Μηλα — τῶν Ἑσπερίδων, 601,
603, 604 — τῆς Ἀταλάντης, 662.

Χρυσάωρ, 336, 597, 716.

Χρυσῆ, μήτηρ τοῦ Φλεγύου, 238.

Χρῦσιππος, 655, 724.

Χρυσοῦν Δέρας, 682 καὶ ἐφ.

Ψ

Ψαμμάθη, 672.

Ψυχῆ, 266.

Ω

ᾠγύγης, 45, 129, 347.

ᾠκεανός, υἱὸς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς
Γαίας, 48 — σύζυγος τῆς Τηθύος,
45, 408 — ποταμὸς μυθικός, 407
- 408.

ᾠκυπέτη (ἄρπυια), 338, 377.

ᾠραι (ἐποχαί), 270-272, 104, 112,
127.

ᾠρεΐθυια, 339, 644-645.

ᾠρίων (γίγας καὶ ἄστερισμός), 305
- 307, 518-519.

ᾠρος, 387.

ᾠτος, εἷς τῶν Ἀλωαδῶν, 610, 661,
670.

ᾠσχοφόρια (ἐορτή), 523.

ᾠμοφάγια, τελετὴ τῆς Διονυσιακῆς
λατρείας, 536.

ΠΙΝΑΞ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 5

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΥΡΑΝΙΟΙ ΘΕΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'	— Θεογονία	43
» Β'	— Ζεύς :	
Α'	— Ἀρχικὴ τοῦ Διὸς σημασία.....	58
Β'	— Ὁ Ζεὺς ὑπέρτατος τῶν Ἑλλήνων θεός. Ἰδιό- τητες αὐτοῦ.....	62
Γ'	— Μυθολογικαὶ περὶ Διὸς παραδόσεις.....	82
Δ'	— Ποικιλίαι τῆς λατρείας τοῦ Διός.....	90
Ε'	— Τεχνικαὶ τοῦ Διὸς ἀπεικονίσεις.....	100
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'	— Ἥρα	111
» Δ'	— Ἀθηνᾶ	122
» Ε'	— Ἀπόλλων.....	147
» ς'	— Ἀρτεμις	185
» Ζ'	— Ἑρμῆς	199
» Η'	— Θεότητες τοῦ πυρός :	
Α'	— Ἥφαιστος	215
Β'	— Ἑστία.....	228
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'	— Ἄρης	236
» Ι'	— Ἀφροδίτη.....	247
» ΙΑ'	— οἱ ἀκόλουθοι τῶν Ὀλυμπίων :	
Α'	— Θέμις, Ὠραι, Χάριτες, Ἴρις, Γανυμήδης, Ἥβη	268
Β'	— Αἰ Μοῦσαι.....	278
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'	— Θεότητες δευτερεύουσαι. Οὐράνια μετέωρα.	
Α'	— Ἥλιος, Ἡώς, Σελήνη.....	294
Β'	— Οἱ πλανῆτες καὶ οἱ ἀστέρες.....	303
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'	— Δαίμονες τοῦ πυρός :	
Α'	— Προμηθεύς, Φορωνεύς	314
Β'	— Κάβειροι, Τελχῖνες.....	324
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'	— Δαίμονες τῶν καταιγίδων καὶ τῶν ἀνέμων.	332

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'	— Θεότητες τοῦ ἀνθρωπίνου βίου :	
Α'	— Ἡ καταγωγή τῆς ἀνθρωπότητος.....	342
Β'	— Θεότητες τῆς γεννήσεως καὶ τῆς υἱείας. Εἰ- λείθυια, Ἀσκληπιός.....	350
Γ'	— Θεότητες τοῦ ἠθικοῦ βίου.....	359

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'	— Θεότητες τῆς θαλάσσης.....	369
Α'	— Νηρεύς, Πρωτεύς, Ἀτλας, Γλαῦκος.....	370
Β'	— Ποσειδῶν, Ἀμφιτρίτη.....	379
Γ'	— Τρίτων, Ἴνῳ καὶ Μελικέρτης, Σειρῆνες, Σκύλ- λα καὶ Χάρυβδις.....	396
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'	— Θεότητες τῶν γλυκῶν ὑδάτων :	
Α'	— Ὡκεανός, Ποταμοί.....	407
Β'	— Αἱ Νύμφαι.....	413

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΓΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'	— Γαῖα καὶ Ῥέα — Κυβέλη.....	422
» Β'	— Δημήτηρ καὶ Περσεφόνη.....	433
» Γ'	— Τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια.....	452
» Δ'	— Ὁ Ἄδης καὶ αἱ θεότητες αὐτοῦ.....	472
» Ε'	— Διόνυσος :	
Α'	— Γέννησις καὶ παιδικὴ ἡλικία τοῦ θεοῦ.....	498
Β'	— Μῦθοι καὶ λατρεία τοῦ Διονύσου ἐν Ἀττικῇ..	507
Γ'	— Διονυσιακοὶ μῦθοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Διό- νυσος καὶ Ἀριάδνη. Ἀρπαγὴ τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν Τυρρηνῶν πειρατῶν.....	517
Δ'	— Ἐπίδρασις τῆς Ἀσίας ἐπὶ τὴν ὀρησκείαν τοῦ Βάχχου.....	529
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'	— Θεότητες ἀγροτικαί :	
Α'	— Οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Βάχχου. Σάτυροι, Σεληνοί, Πρίαπος.....	541
Β'	— Πᾶν, Ἀριστεύς, Δάφνης.....	553

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΟΙ ΗΡΩΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'	— Γενική ἔννοια τῶν ἡρώων.....	562
» Β'	— Ἡρακλῆς :	
Α'	— Γένεσις καὶ παιδικὴ ἡλικία τοῦ Ἡρακλέους. Θηβαῖοι μῦθοι.....	575
Β'	— Ἀργεῖος μῦθος τοῦ Ἡρακλέους. Οἱ δώδεκα ἄθλοι	582
Γ'	— Πολεμικαὶ στρατεῖαι καὶ διάφοροι ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους. Θάνατος αὐτοῦ.....	607
Δ'	— Ἡθικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ τοῦ Ἡρακλέους ἔν- νοια. Οἱ Ἡρακλεῖδαι.....	616
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'	— Ἀττικοὶ μῦθοι.....	623
» Δ'	— Θηβαῖοι ἥρωες :	
Α'	— Κάδμος, Ἀμφίων καὶ Ζῆθος.....	640
Β'	— Μῦθος Οἰδίποδος.....	649
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'	— Μῦθοι Αἰτωλίας, Θεσσαλίας καὶ Θράκης :	
Α'	— Αἰτωλία, Μελέαγρος, Τυδεύς.....	657
Β'	— Θεσσαλία, Κένταυροι καὶ Λαπίθαι, Χείρων, Ἀλωάδαι, Πηλεὺς, Ἀργοναῦται.....	664
Γ'	— Θράκη, Ὀρφεύς, Μυθικοὶ ποιηταί.....	689
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'	— Μῦθοι Κορίνθου καὶ Ἀργους :	
Α'	— Κόρινθος, Σίσυφος, Γλαῦκος, Βελλεροφόντης..	696
Β'	— Μῦθοι Ἀργους. Ἰναχος, Ἰώ, Δαναΐδες, Προί- τιδες, Περσεύς, Οἶκος Πελοπιδῶν.....	704
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ζ'	— Μῦθοι Λακωνίας καὶ Μεσσηνίας.....	726
» Η'	— Κρητικοὶ μῦθοι.....	741

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΕΥ

Παροράματα

Ἐν σελ. 178, στίχ. 24, μετὰ τὸ μητέρα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πρόσθετες, πρὸς τὴν Κυρήνην, μητέρα τοῦ Ἀριστέα.

Ἐν σελ. 478, στίχ. 18, μετὰ τὸ τὴν σύζυγον Εὐρυδίκην, πρόσθετες, καὶ ὁ Πειρίθους ν' ἀρπάσῃ τὴν Περσεφόνην.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

[illegible]

No 3

300

DE

DECHARME P.

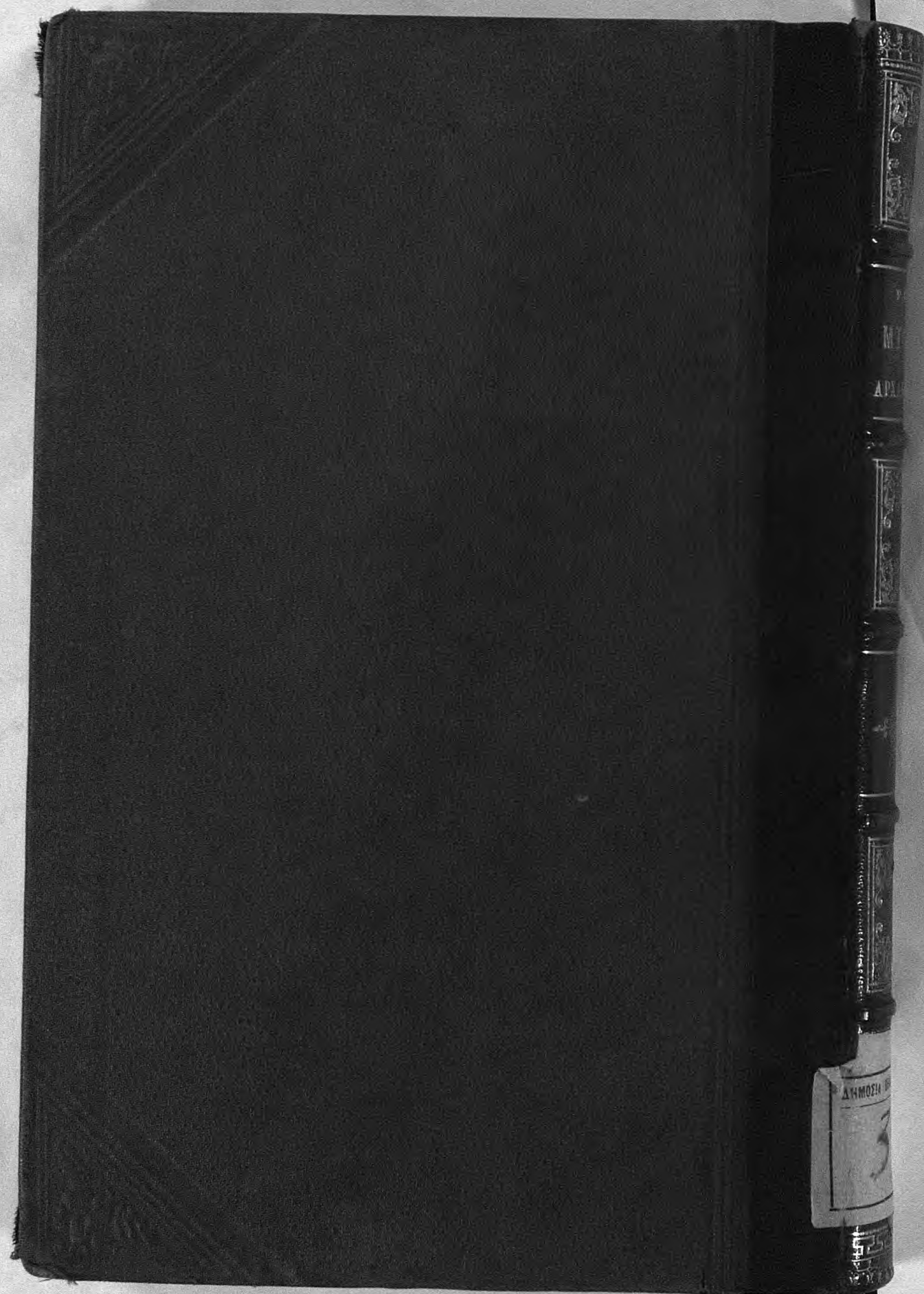
М У Ѡ О Л О Г І А

ἀριθ. χρ. 39

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

Τριτική Βιβλιοθήκη Βε

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας